

Національна академія наук України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Інститут історії України
Інститут всесвітньої історії
Інститут соціальної та політичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Інститут обдарованої дитини
Всеукраїнська газета «Освіта і суспільство»

МАТЕРІАЛИ

*Всеукраїнської міжгалузевої
науково-практичної онлайн-конференції*
**«ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ
СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ:
МІСЯ НАУКИ І ОСВІТИ»**
29 вересня – 1 жовтня 2022 року

Київ
2022

П78 Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2022 року). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. – 722 с.

У збірник увійшли статті та тези учасників Всеукраїнської міжгалузевої «Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти», у яких розкрито актуальні теоретичні та практичні проблем розвитку українського суспільства в площині формування суб'єктності особистості, громади, соціуму, цивілізаційної суб'єктності України.

Тематика публікацій:

- ✓ світоглядні підвалини розвитку суб'єктності і цивілізаційної суб'єктності
- ✓ політичні засади цивілізаційної суб'єктності
- ✓ історичні наративи суб'єктності української нації
- ✓ завдання освіти з формування особистісного потенціалу здійснення національної ідеї.

Видання рекомендовано для науковців, керівників і представників освітніх закладів, інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників усіх ланок системи освіти.

Статті подано в авторській редакції (збережено стилістику, орфографію та мову). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

УДК 304:316.4]:[001+37](477)(082)

ЗМІСТ

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ	9
<i>Кремень Василь Григорович</i>	9
<i>Рафальський Олег Олексійович</i>	12
Частина I. ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ	14
Бевз Т. А. Утвердження суб'єктності України та національної ідентичності в умовах повномасштабної війни рф проти України	14
Біляєва С. О. Актуальні завдання впровадження нової бази знань в освіту України.....	26
Бойченко М. І. Український академічний внесок у розвиток європейської цивілізації: незаперечні здобутки і нереалізований потенціал.....	34
Кармазіна М. С. Підстави політичної суб'єктності української держави: народ, еліта, інститути	38
Коцур В. П., Балух В. О., Юрій М. Ф. Київська культурна традиція в середньовічній європейській цивілізації.....	49
Кремень В. Г. Українська людина: на шляху до цивілізаційної суб'єктності нації	54
Крилова С. А. Краса світогляду як критерій плідності суб'єктності людини в науці й освіті	59
Кубальський О. Н. Наука як фактор духовно-культурної суб'єктності України.	65
Любивий Я. В. Інтенсивність соціальної рефлексії як показник рівня цивілізаційного розвитку.....	69
Мельниченко В. Ю. Феномен Івана Мазепи в історичних судженнях Тараса Шевченка і Михайла Грушевського	74
Найдьонова Л. А. Рефлексивна психологія до і після перемоги в російсько-українській війні	89
Попова В. В., Попов В. Ю. Науково-освітня ретроспектива формування цивілізаційної суб'єктності України	94
Присяжнюк Ю. П., Присяжнюк В. П., Дзюра Ю. С. Особистісний потенціал здійснення національної ідеї: проблема вихователя	105
Саух П. Ю., Саух І. В. Освіта і наука як фактор цивілізаційної суб'єктності України: уроки та прогнози на майбутнє	109
Ткаченко В. М. росія: замах на суб'єктність України	115
Филипович Л. О., Горкуша О. В. Релігійний вимір суб'єктності України в сучасній геополітичній ситуації.....	121
Хамітов Н. В. Гуманістичність цивілізаційної суб'єктності України як місія науки і освіти: підхід метаантропології.....	132

Частина II. ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ.....	141
Александрова Ю. М. Відповідальне громадянство в Україні: до питання щодо потенціалу наукової освіти	141
Андрос Д. С. Цивілізаційна суб'єктність України	145
Ануфрієв О. М., Ануфрієв В. О. Національний скансен: функції та завдання у формуванні суб'єктності.....	147
Барабаш Л. М. Впровадження національно-патріотичного виховання в процесі вивчення біології	156
Бибік К. П. Український народ на шляху до незалежності	163
Білоцерківець І. П. Формування суб'єктності на основі морального виховання як мета і завдання сучасної освіти.....	168
Бокова Н. О., Гольнєва Н. С. Формування національної свідомості здобувачів освіти як основа життєдіяльності нації	173
Бондаренко Н. В. Ціннісна самоактуалізація учнівства як ресурс уреальнення української національної ідеї.....	178
Боровик П. М., Кисельов Ю. О., Шемякін М. В. Податкова компонента підготовки магістрів за освітньою програмою «Геодезія та землеустрій» як невід'ємна складова процесу формування їхнього особистісного потенціалу ..	188
Булах І. І. Фактор психологічної сепарації особистості і роль суб'єктності в ньому	194
Василинина О. М. Питання національної ідеї як важливий компонент фахових дисциплін спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».....	204
Веденєєв Д. В. Завдання формування стійкості до застосування «когнітивної зброї» з арсеналу «гібридної» конфліктності у здобувачів вищої освіти.....	208
Виговська О. І. Суб'єктність українського вчительства: світоглядна платформа вищої педагогічної освіти	218
Вихор В. І. Розвиток боксу в українських спортивних клубах Галичини (1925–1939 рр.).	229
Вожол О. В. Дослідження комунікацій у системі державного управління.....	237
Галаган Є. Р. Роль критичного мислення у формуванні української науки ...	241
Ганаба С. О. Трансформативна природа навчання: ідеї Джека Мізіроу.....	249
Голтвяниця О. О., Данильченко А. В. Патріотизм як важливий ціннісний орієнтир сучасної освіти в умовах війни	252
Гонтар Д. А. Історична освіта як складова політики меморативістики: практичний контекст.....	256
Горбань Н. І. Формування екологічного мислення як чинник національного виховання	262

Григорчук Т. В. Розвиток логічного мислення майбутніх учителів початкової школи в процесі фахової підготовки	270
Грубі Т. В. Роль глобальних інформаційних мереж у проектуванні сучасної соціальної реальності	273
Гусар Л. М. Роль духовно-культурного компонента в національно-патріотичному вихованні	282
Деркач Ю. О. Особливості організації освітнього процесу Харківського ліцею № 8 в умовах воєнного стану в аспекті формування особистісного потенціалу учнів шляхом корекції у викладанні навчальних предметів	288
Дмитрів Ю. М. Розвиток суб'єктності учня в умовах приватної освіти	294
Дмитрієва О. М. Вплив та завдання освіти з формування особистісного потенціалу здійснення національної ідеї у молодшій школі	297
Єршова О. Л. Завдання освіти з формування всебічно розвиненої особистості для здійснення української національної ідеї	301
Єсімов С. С. Проблеми самоосвіти поліцейських у період проходження професійної підготовки.....	308
Жукова А. Р. Формування лідерської компетентності для розвитку особистісного потенціалу у сучасній студентській молоді.....	310
Завгородня О. В. Суб'єктність дитини: соціокультурні та психолого-педагогічні чинники	316
Зазимко О. В. Формування здатності до інтерпретації в постановці та вирішенні завдань самоздійснення в юнацькому віці	323
Заремба Л. В. Розвиток м'яких навичок як фундаменту для побудови успішної кар'єри випускників закладів фахової передвищої освіти	332
Зарецька О. О., Романюк В. М. Наративи воєнного часу: аксіологічний аспект	335
Заюков І. В. Формування у студентів української громадянської ідентичності на кураторських годинах	341
Зінченко В. В. Громадянська демократія ефективних державності та націотворення: проблеми, принципи та перспективи.....	346
Іванова О. Ю., Морквян І. В. Розроблення авторських модельних програм – вагомий вклад у розвиток особистості вчителя та учня.....	349
Ігнатенко В. М. Особистісний потенціал і національна ідея як визначальні засади у вихованні здобувачів освіти професійно-технічних закладів.....	356
Ільченко В. Р., Зелюк В. В. Про зв'язок суб'єктності й образу світу молодих представників української нації.....	359
Іщенко М. П. Об'єктивний закон соціального становлення людини: вплив на еволюцію українців	365

Калмикова Л. О., Харченко Н. В., Мисан І. В. Функціонально-психолінгвістична класифікація мов світу в контексті цивілізаційних процесів ...	376
Карпенко В. В. Сучасна шкільна історична освіта, як засіб формування національної ідеї.....	389
Квашук О. В. Модернізація освітньої системи України як провідного чинника соціально-культурного відтворення в контексті успішної життєдіяльності людини та подальшого її вдосконалення.....	392
Кизименко О. М. Блог, YouTube, соціальні мережі – помічники національно-патріотичного виховання учнів.....	400
Кириченко О. А., Бондаренко І. В. Конституційні основи цивілізаційної суб'єктності України та журналістської компетентності в контексті висвітлення різних аспектів такої суб'єктності.....	403
Колос М. М. Упровадження інтернет комунікацій в маркетингу.....	410
Коруна Ю. В. Принцип новизни як основа реалізації мети формування особистісного потенціалу на уроках англійської мови.....	411
Корякін О. О. Формування звукорежисерської компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво».....	417
Круглік О. В. Вплив подвійних стандартів на психіку українців.....	422
Ланцедова Ю. О., Басовська А. Ю., Команецька В. В. Інноваційне розуміння сутності достовірності відомостей у контексті формування журналістами уявлень про сутність та/або зміст реальної української цивілізаційної суб'єктності.....	431
Лиса О. М. Формування особисті національно-орієнтованого студента на національній ідеї.....	439
Ліпін М. В. Трансформація функцій освіти в епоху нігілізму.....	450
Локшин В. С. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів-менеджерів соціокультурної сфери у контексті макаренкознавчих вимірів управлінської культури.....	456
Лук'янчук Н. В. Стрес як постійно діючий фактор після повномасштабного вторгнення рф.....	459
Максименко І. П., Пустовіт А. І. Соціал-демократичні напрями в умовах глобалізації: сучасні тренди.....	464
Малієнко Ю. Б. Зміни історичних наративів у змісті оновленої програми з історії України 2022 (на прикладі 8 класу).....	472
Матюк Т. В. Вплив четвертої промислової революції на ринок праці.....	477
Мельник О. А. Умови формування особистісного потенціалу.....	479
Мищишин І. Я. Розвиток суб'єктності учасників процесу оцінювання якості освітніх послуг.....	482

Мірошніченко В. І. Організаційні аспекти громадянського виховання учнівської молоді в умовах сьогодення.....	485
Міхно О. П., Матвійчук О. Є. Шляхи освіти: рік 1922-й (до 100-річчя журналу «Рідна школа»).....	489
Моляко В. О. Конструктологічна парадигма у дослідженні творчої діяльності.....	493
Москаленко В. В., Нагорна Н. С. Суб'єктність особистості в контексті динаміки ідентичності	502
Орел Г. В. Взаємодія вихователів гуртожитку та студентського самоврядування у процесі національного виховання майбутніх вчителів	513
Павенко Н. В. Едьютейнмент як ефективний інструмент формування особистісного потенціалу у сучасному освітньому просторі.....	516
Пально Н. В. Завдання закладів загальної середньої освіти з формування особистісного потенціалу здійснення національної ідеї.....	520
Пащенко Т. М. Становлення суб'єктності студентів в освітньому процесі коледжу.....	525
Пех К. В. Актуальність використання медіаресурсів на уроках зарубіжної літератури	528
Полагейкіна В. А. Героїзація повсякденного: утвердження національної ідеї через виховання особистості (на прикладі виховних годин і уроків з англійської мови).....	535
Полуяктова О. В., Полуяктова К. С. Освіта як фактор економічного зростання України в умовах глобалізації.....	541
Проноза І. І. Теоретичні засади інформаційної діяльності в політичному полі	546
Редзюк Є. В. Економічні засади цивілізаційної суб'єктності України.....	548
Ремех Т. О. Формування національної ідентичності учнівства як завдання громадянської освіти.....	558
Єрова Г. В. Реалізація національної ідеї в змісті шкільної історичної освіти..	565
Sokolovska I. A., Nechyporenko V. V., Hordiienko N. M., Pozdnyakova O. L., Zarytska V. V., Hryshyna T. A., Bulanov V. A., Herco M. V. The personal potential of a teacher in achieving the task of creating a new philosophy of education ...	571
Стеценко В. А. Концепція національної аристократії в історіософії В'ячеслава Липинського.....	575
Ткаченко Л. І. Суб'єктність як умова самоздійснення обдарованої особистості	581
Ткаченко М. В. Репатріація як запобігання антицивілізаційній суб'єктності (на прикладі політики ЄС стосовно жінок ІДІЛ)	587

Ткаченко О. А. Акмеорієнтування розвитку українського суспільства як базовий чинник цивілізаційної суб'єктності	591
Тур О. М. Модель формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності	598
Фоломєєва Н. А. Розвиток вокальної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво»	605
Худавердієва В. А. Дискурс європейської ідентичності України в контексті зовнішньоекономічної політики	612
Чабан Н. І. Результати дослідно-експериментальної роботи з формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів	622
Чаплик Н. В. Виховання національно-патріотичних почуттів як складника загальної культури особистості на уроках зарубіжної літератури....	630
Черкашин А. І. Особливості формування лідерських якостей у майбутніх фахівців в освітньому середовищі вишу	634
Чижевський Б. Г. Особливості формування єдиної науково-освітньої політики в Україні в період війни та післявоєнної відбудови.....	644
Чумак Т. М. Ідея української національної духовності у творчості Олександра Довженка	649
Шаповал Ю. Д. Роль національної культури України в становленні сучасного державотворення.....	659
Шарова Л. А. Особливості козацько-лицарського виховання	662
Шевченко С. В. Психологічні аспекти формування особистості як суб'єкта діяльності	671
Шепельова М. В. Розвиток творчого сприйняття у студентів.....	675
Штефан А. І. Розвиток національної ідеї – один із пріоритетних напрямів сучасної української освіти.....	682
Шульга О. А. Проблемні аспекти формування особистісного потенціалу в контексті цивілізаційної суб'єктності України	685
Ягупов В. В. Методологічні проблеми розуміння та формування ціннісно-мотиваційної складової професійної суб'єктності фахівців.....	689
Яковишин Р. Я. Причини виникнення девіантної поведінки індивіда, а також шляхи її корекції в освітньому процесі.....	701
Ярош Л. В. Розвиток критичного мислення студентів, як чинник формування фахової компетентності майбутніх техніків-електриків у коледжах аграрного профілю	711
Ясточкіна І. А. Розвиток духовного потенціалу особистості в освітньому процесі	716

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ

Кремень Василь Григорович,
*доктор філософських наук,
професор, академік НАН України,
академік НАПН України,
президент Національної академії педагогічних наук України*

Шановні учасники конференції!

Проблематика, яку ми нині обговорюємо, надзвичайно актуальна і актуальність її обумовлена як нашим історичним минулим, сьогоденням, так і майбутнім, що очікує нас і загалом цивілізацію.

Якщо говорити про минуле, то я зазначу, що цивілізаційна суб'єктність значною мірою залежить від повноцінності державності, як інструменту вираження суб'єктності нації, її здійснення. Та обставина в історичному минулому, що впродовж сторіч Україна не мала повноцінної державності, безумовно позначилася на проявах цивілізаційної суб'єктності нашої нації. Скажу більше, ми не лише не були державою, наш народ був розшматований між різними державами: це і Росія, і Польща, і Австро-Угорщина, і частково Румунія. І безумовно така роздертість нації вела до формування певних відмінностей у традиціях, цінностях, орієнтаціях, зокрема зовнішньополітичних, у ментальних ознаках. Усе це шкодило й зменшувало можливість формування суб'єктності української нації. Ми це відчули і знаємо сповна з часів української революції 1917–1920 рр., яка не перемогла у значній мірі через відсутність національної єдності. Ми знаємо всі роки незалежності, як нам шкодили відмінності між населенням різних територій України у формуванні єдності нації. Вважаю, що невизначеність у зовнішньополітичних орієнтаціях, що увійшла в історію як багатовекторність, теж була певною мірою обумовлена бажанням керівництва держави виразити інтереси кожного регіону без достатнього усвідомлення загальнонаціонального, головного інтересу України як держави європейського гатунку. Як держави, що має орієнтуватися на європейську інтеграцію до європейських структур, членство в яких дозволило б краще захистити національні інтереси України (маю на увазі НАТО, Європейський союз), так і в контексті ціннісних орієнтацій, переймання тих зразків традицій демократичних відносин, які сформувалися в Європі, були апробовані впродовж тривалого часу. А також використання цих зразків, але безумовно із врахуванням конкретно-історичних умов нашої

країни. І тому довелося близько 25 років блукати, поки Україна не визначила чітко свою європейську орієнтацію, прагне її дотримуватися і формує суб'єктність країни саме в цьому контексті, в цьому напрямі. Це так би мовити щодо історичної складової цієї теми.

Проблема цивілізаційної суб'єктності важлива і в контексті сьогодення і майбутнього, зокрема в наступному. Ми свідомі процесу глобалізації, який розглядають досить однобоко, зводячи його до формування глобального економічного простору, інформаційного простору, єдиного неба, інших феноменів – це дійсно відбувається, і є багато інших характеристик глобалізації, на яких не буду зупинятися. Але наголошу, що глобалізація, окрім зазначеного, веде і до загострення конкуренції між державами, націями, набуття цією конкуренцією глобального контексту, розповсюдження її не лише на економіку, але й політику, інформаційну складову, на всі сфери життя і діяльності. І в цих умовах лише та нація, яка максимально усвідомить свої національні інтереси у різноманітних сферах життя, зможе зорієнтуватись на захист цих національних інтересів у змаганні, протистоянні, протидії з іншими державами-націями, лише така держава зможе створити умови для власного успішного розвитку. Тобто національне єднання, патріотизм цінні не лише самі по собі – це й шлях до кращого життя кожного громадянина України. І надзвичайно велика роль у формуванні цього національного інтересу, у його вираженні, у його захисті являє цивілізаційна суб'єктність нашої держави. Це поняття значною мірою акумулює усе те, про що я зазначив у контексті поведінки у глобальному просторі. Зрозуміло, що чим вищою буде цивілізаційна суб'єктність, адекватна часові, інтересам нації – тим більший успіх ми матимемо. Тому і ця сторона наголошує на важливості цивілізаційної суб'єктності.

Формування цивілізаційної суб'єктності залежить від багатьох обставин. У короткому мотиваційному слові хотів би виділити ще два акценти в контексті нашої теми – це роль науки і освіти. Формування світоглядних основ нації, узагальнювальні наративи про минуле нації, про її сьогодення і орієнтири на майбутнє – це усе прерогатива науки. Але надзвичайну роль тут відіграє освіта, як головна сфера, що сприяє розвитку людини, формуванню людини. На мій погляд істинна цивілізаційна суб'єктність в Україні буде тоді, коли суб'єктною буде кожна окрема людина. Не масоподібна, не стадна людина, а самодостатня, розвинута особистість демократичного характеру – така, що нездатна жити у тоталітарному, чи навіть авторитарному, суспільстві, що для власної самореалізації потребує демократичного устрою, є носієм демократичних цінностей, безумовно національно свідомою.

Саме здійснення демократичних перетворень в освіті, намагання побудувати її на принципах дитино- і людиноцентризму – тобто максимальне наближення освіти до здібностей кожної дитини – сприяння формуванню дитини на основі власних талантів, а не всупереч їм. Власне те, що освітяни, разом з іншими дорослими, мають допомогти дитині у самопізнанні і саморозвитку, який сприятиме максимальній її самореалізації. Суспільство, члени якого займатимуться професійно улюбленою справою, розвиватиметься неуперечно, динамічно, оскільки мільйони займатимуться, за висловом Григорія Сковороди, «сродною працею».

І в нашому випадку війна це продемонструвала. Воюють нині вихованці незалежної України і ми бачимо, як держава, якій власне три десятки років, існує, не дивлячись на шалений антиукраїнський інформаційний потік і повномасштабне воєнне вторгнення. Сформовані патріотично-громадянські почуття багатьох мільйонів людей об'єднали українців у єдиний спротив і мільйони готові захищати незалежність України.

Попри критику освіти, яку потрібно модернізувати і змінювати відповідно до викликів часу, ми можемо сказати, що та проблема, з якою стикнулася українська армія (схоже уперше в світі), коли постала необхідність оволодіти багатьма видами високоточної зброї, раніше невідомої – наші воїни це роблять успішно і демонструють оволодіння нею точними діями. Тому розвиток сучасної людини – незалежної, самодостатньої, демократичної української людини – є однією з основних, а, можливо, основною підвалиною для подальшого розвитку цивілізаційної суб'єктності нашої нації.

Зичу учасникам конференції плідної роботи, конструктивної дискусії і всіляких гараздів. Будемо упевнені, що Україна переможе!

Дякую за увагу!

Рафальський Олег Олексійович,
*доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
академік НАПН України,
віцепрезидент НАН України,
директор Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*

Шановні учасники наукової конференції!

Від імені Президії НАН України вітаю усіх нас з початком роботи.

Обрана для розгляду наукова проблема, на нашу думку, є надзвичайно актуальною.

Адже поява незалежної України у самому центрі Європи наприкінці останнього десятиліття ХХ ст. спричинила ситуацію, за якою досить розпливчате до цього для багатьох держав світу поняття «Україна» набуло чітких і об'ємних рис. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. остаточно підтвердив нову геополітичну реальність – виникнення на сході Європи незалежної держави з назвою Україна.

З перших днів незалежності нашій державі доводилося паралельно вирішувати принаймні два стратегічно важливих завдання, на яких базується суб'єктність будь-якої сучасної країни:

- з одного боку, розбудовувати по суті суверенну національну державу,
- з іншого, – одночасно включатись до різних інтеграційних об'єднань, що суттєво впливають на сучасні міжнародні відносини.

Розв'язання цих завдань, що залишаються актуальними і дотепер, супроводжувалося дією об'єктивних чинників глобального рівня та тенденціями сучасного суспільного розвитку.

Сьогодні інтерес до України як суб'єкта світового співтовариства перейшов ще до однієї площини. Структурні шоки в геополітичній, соціокультурній, безпековій архітектоніці східноєвропейського простору – з їхнім епіцентром в Україні, нинішня війна Росії проти України – гостро поставили на порядок денний питання державної політики національної безпеки та суверенітету. У зв'язку з цим, проблема цивілізаційної суб'єктності України в цих умовах набула ще і виразного безпекового змісту.

Тому зараз, варто зосередити увагу на осмисленні саме цивілізаційної суб'єктності України і віднайти відповіді на запитання: з яким потенціалом матеріальних і духовних цінностей вона репрезентує себе у геополітичному просторі; які цивілізаційні ідеї та проекти втілює в життя й пропонує світові; чи відбулася держава як суб'єкт історії та сучасності? Пошуку відповідей на ці важливі питання присвячена і наша наукова конференція, де з ініціативи

Національної академії Педагогічних наук, зібралися представники таких авторитетних наукових інституцій нашої держави.

Нагадую, що цій проблемі приділяють велику увагу науковці НАН України. Кілька прикладів:

У 2017 р. колективу учених НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова присуджено Державну премію у галузі науки і техніки України за цикл робіт під загальною назвою «Цивілізаційний вибір України і соціальний прогрес».

У 2020 р. колективом вчених секції суспільних і гуманітарних наук підготовлено Національну доповідь під назвою «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності».

Чимало наукових праць з означеної тематики підготовлено у Інституті політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (М. І. Михальченко, З. Ф. Самчук, О. О. Рафальський), Інституті філософії, Інституті історії України та інших наукових установах НАН України.

Незважаючи на вагомі здобутки у розв'язанні цієї проблеми, суспільство і надалі потребує об'єктивних історичних знань, розуміння того, чому так неспросто, а інколи трагічно, складалася наша історична доля. І головне – чіткого алгоритму дій, пов'язаних із розумінням того, що Україна пропонує світові і чого прагне в ньому?

У нинішніх зовнішньополітичних реаліях, Україна зробила свій вибір на користь свободи і демократії та продовжує наполегливо втілювати політику євроатлантичного вектора свого розвитку з потужним акцентом саме на формуванні цивілізаційної суб'єктності, котра дає можливість сприймати нашу державу як європейську.

Сьогодні світ повинен пізнати Україну, отримати адекватне уявлення про її буремний історичний розвиток, про її інтереси та суспільні настрої, відчуті закладені в українській ментальності всі складові суб'єктності. Без науковців і освітян нам цю проблему не вирішити.

Ми усі розуміємо, що перспективи розвитку нашої держави у величезній мірі залежать і залежатимуть надалі від інтелектуального потенціалу країни, від здатності інтегруватися у європейську і світову систему мислення. У реалізації цього надважливого завдання бачу стратегічну місію сьогоденної науки і освіти.

Ще раз вітаю учасників сьогоденного зібрання, організаторам бажаю удачі, а усім нам – миру.

Дякую за увагу!

Частина I. ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

Бевз Тетяна Анатоліївна,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф Кураса НАН України

УТВЕРДЖЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Актуалізація теми суб'єктності і національної ідентичності відбулася в умовах повномасштабної війни РФ проти України, коли виникла реальна загроза втрати суб'єктності і ідентичності. Суб'єктність України виборюється у кривавій війні з російським агресором.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну створило нову реальність, зміцнивши почуття політичної єдності та утвердивши суб'єктність України і національну ідентичність. Українці довели собі та іншим, що вони існують як нація, яка має громадянську і національну ідентичність і здатна захищати свою незалежність, територіальну цілісність і соборність.

Ключові слова: суб'єктність України, національна ідентичність, українська мова, українська культура, повномасштабна війна, публічна дипломатія, «денацифікація», «дерусифікація».

The actualization of subjectivity and national identity took place in the conditions of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, when there was a real threat of loss of subjectivity and identity. The subjectivity of Ukraine is being fought in a bloody war with the Russian aggressor. The full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine created a new reality, strengthening the sense of political unity and affirming Ukraine's subjectivity and national identity. Ukrainians have proven to themselves and others that they exist as a nation that has a civil and national identity and is capable of defending its independence, territorial integrity and unity.

Keywords: subjectivity of Ukraine, national identity, Ukrainian language, Ukrainian culture, full-scale war, public diplomacy, «denazification», «derussification».

Факт міжнародної суб'єктності України як незалежної держави було визнано міжнародною спільнотою у 1991 р. Актуалізація і утвердження суб'єктності України відбулося під час «помаранчевої революції» (2004) та Революції Гідності (2013–2014). У світовому геополітичному просторі упродовж останніх трьох десятиріч триває дискусія про суб'єктність України та шляхи до її утвердження та посилення. **Важливою передумовою суб'єктності держави є**

наявність у спільноти сформованої ідентичності. Зазначимо, що «між суб'єктністю та ідентичністю існує тісний взаємозв'язок, адже це те, як «ми оцінюємо себе (спроможності) і світ (можливості) – безпосередньо впливає на наш вибір, наші дії, емоції, самооцінку себе» [1]. Понад те, «ідентичність, що продукує справжню, а не ілюзорну суб'єктність, потребує одночасного збереження традицій та їх розвитку [2, с. 21]; а «питання цивілізаційної суб'єктності України, як і будь-якої іншої країни, тісно пов'язане з проблемою ідентичності її народу, це ключовий фактор формування національних інтересів і, відповідно, спрямування суб'єктності» [2, с. 21].

Про те, що у країні має бути власна суб'єктність акцентувалося на різних рівнях: «на геополітичному рівні, на рівні громади, політичному рівні, на рівні самих громадян» [3] та визначалося, що «суб'єктність країни – це здатність реалізовувати власні національні інтереси та заради цього мати можливість впливати на інших, а не бути лише об'єктом впливу» [2, с. 16]. Президент України Володимир Зеленський у рік тридцятиріччя відновлення державної незалежності України у серпні 2021 р. наголошував, що «Україна набуває суб'єктності у світовій політиці, і одним зі свідчень цього є велика кількість іноземних делегацій, які взяли участь в інавгураційному саміті Кримської платформи 23 серпня» [4]. Понад те, Президент України трьома головними досягненнями на посаді назвав суб'єктність країни, інфраструктуру та армію.

Актуалізація теми суб'єктності і національної ідентичності відбулася в умовах повномасштабної війни РФ проти України, коли виникла реальна загроза втрати суб'єктності. Війна стала тестом на спроможність інститутів, забезпеченість ресурсами, згуртованість нації, своєрідним «вікном можливостей». Українська суб'єктність виборюється у кривавій війні з російським агресором. Аналізуючи питання утвердження суб'єктності та національної ідентичності маємо намір поглянути на ці проблеми під кутом зору «Іншого», тобто зарубіжних та вітчизняних експертів та політиків. Говорячи про суб'єктність України зарубіжні експерти у березні 2022 р. зазначали, що «сьогоднішня Україна виглядає більш європейською, ніж деякі уряди в Європі. Ця країна з населенням близько 40 мільйонів єдина у своїй рішучості протистояти і зрештою перемогти Росію. Вона бореться як за свою незалежність, так і за безпеку всієї Європи» [5]. Тільки тепер, у цій жахливій і кривавій війні, Україна заговорила на повний голос на весь світ як нація-суб'єкт і як держава-суб'єкт [6].

«Денацифікація» була визначена Росією як головна мета так званої «спецоперації», а насправді повномасштабної війни. Чинники культури і мови як справжні причини війни в Україні були спрямовані на знищення українців як

національної спільноти з її автентичною культурою, історією, світоглядом. Є усі підстави твердити, що це війна проти національної ідентичності українців, метою якої є не лише захопити українську державу, територію землю, а й знищити мову, історію, культуру. Адже мова, історія та культура є ключовими маркерами ідентичності. Постійний представник США при ОБСЄ Майкл Карпентер заявляв, що риторика з боку представників РФ «намагається стерти саму ідею української ідентичності, і змальовує український народ в найгірших термінах» [7].

Актуалізація теми національної ідентичності відбулася з перших днів війни. Уже 26 лютого 2022 р. видання вихідного дня провідної газети Торонто The Toronto Star опублікувало статтю «Лідер спротиву» відомих політологів Ольги Онух із Манчестерського університету і Генрі Гейла з Університету Джорджа Вашингтона. Автори переконливо аргументують: «Як російськомовна людина з єврейським корінням родом із промислового південного сходу країни, яка формувалась у посткомуністичний період, Зеленський відображає життя тих звичайних українців, чия національна лояльність заперечує московська пропаганда» [8]. І далі: «Зеленський відображає сильну громадянську національну ідентичність України. На відміну від етнічної національної ідентичності, яка обмежується належністю до певної етнічної групи, громадянська ідентичність відкрита для кожного» [8]. «Коли Зеленський протистоїть Владіміру Путіну, він посилає важливий сигнал опору від імені всієї громадянської нації – нації, що складається із Зеленських, які визначають себе за громадянством, а не будь-яким етнічним лакмусовим папірцем. Це ефект Зеленського» [8]. Зазначимо, що у Великій Британії готується до видання книга Ольги Онух та Генрі Гейла «Ефект Зеленського», у передмові до якого зазначається: «Ви не можете зрозуміти історичні події 2022 року, не розуміючи Зеленського. Але ефект Зеленського стосується не самої людини, а громадянської нації, у якій вона народилася і яку вона втілює. Насправді те, що робить Зеленського найбільш неординарним на війні, – це його звичайність як українця» [9].

Подібну думку через п'ять місяців від початку війни висловив Адріан Каратницький, колишній президент Freedom House, нині старший науковий співробітник Atlantic Council: «різноманітне та інклюзивне відчуття української ідентичності втілено в Президенті Володимирі Зеленському – євреї, який виріс у російськомовній громаді, але чие могутнє лідерство час війни спирається на його неймовірне розуміння того, як об'єднати численні течії, що складають сучасну українську націю» [10]. Однак, в Україні продовжують існувати політичні сили, які створюють ботоферми, запускають фейкові новини, які намагаються принизити роль Президента.

Зазначимо, що значною мірою утвердження суб'єктності України в умовах війни відбулося завдяки публічній дипломатії, зокрема виступам Президента України Володимира Зеленського у понад 30 парламентах світу (зазначимо, що подібний масштаб звернень до парламентів різних країн відбувається вперше в історії дипломатії), на міжнародних форумах; перед громадянами різних країн світу; перед студентською та університетською спільнотою провідних вузів світу; на фестивалях, самітах; у зверненнях до міжнародних та європейських організацій, до різноманітних культурних форумів; виступи лідерів країн світу у Верховній Раді України, на міжнародних форумах та у своїх країнах; виступ першої леді України у Конгресі США; ініціатива Олени Зеленської та проведення саміту перших леді та джентльменів в умовах війни. Елементом публічної дипломатії є культурна дипломатія, яка сприяє утвердженню суб'єктності України у світі. Це, зокрема зустріч Президента України з американським істориком, фахівцем з історії Східної Європи Тімоті Снайдером, якого називають американським «літописцем» еволюції національної ідентичності українців, який слушно констатував, що **«навіть якщо ми не знаємо, хто такі українці, самі українці чудово розуміють, хто вони»**; курс лекцій, прочитаний наприкінці серпня Тімоті Снайдером про формування сучасної України (їх запис, викладений в YouTube, викликав неабиякий ажіотаж: за тиждень – понад 600 000 переглядів): відео зв'язок Президента України з французьким актором Аленом Делонем; призначення **Барбри Стрейзанд, яка має українське коріння**, амбасадором фандрейзингової платформи UNITED24, виступ 8-річної Анастасії Підберезної на Іспанському шоу талантів, на якому вона отримала золотий білет, а також тисячі інших виступів, заходів, які сприяли утвердженню української суб'єктності та ідентичності.

Під час війни Україна отримала реальну міжнародну суб'єктність: завдяки героїчним діям ЗСУ та активній дипломатії вона перетворилася із об'єкту на суб'єкт міжнародної політики. Здатність Збройних Сил чинити спротив, підвищує міжнародну суб'єктність України. Досить слушну думку з приводу суб'єктності України у цьому контексті висловив Ярослав Грицак: «Війна сильно підвищила нашу суб'єктність. Якщо раніше усі сумнівалися, чи Україна взагалі має суб'єктність, то зараз Україна має таку суб'єктність, з якою невідомо чи будь-яка інша європейська країна взагалі може зрівнятися. І ця наша суб'єктність пов'язана з тим, як воюють наші війська. Війна робить неможливі речі можливими. Війна полегшує шанси прискореного входження України в Європу і, припускаю, також у НАТО. Але умовою є перемога» [11].

Політолог Лоуелл Баррінгтон з Університету Маркетта в Мілуокі висловив міркування щодо того, що «Путін недооцінив прихильність українців до своєї країни та переоцінив [їхній] зв'язок із Росією» [12]. Понад те, політолог вважав,

що «однією з його (Путіна – Т. Б.) найбільших помилок було те, що він не читав дослідження соціальних наук про Україну» [12]. Результати соціологічних досліджень засвідчують, що ідентифікація з українською державою почалася одразу після здобуття країною незалежності та прискорилося після російської агресії у 2014 р. Ідентичність стає сильнішою, а внутрішні розбіжності слабшають, коли нації зазнають нападу.

Росія і особисто президент Путін систематично атакували культурний простір України та українську ідентичність, маніпулюючи історією України та спотворюючи її упродовж десятиліть, перекручуючи історичні факти, події, для того, щоб виправдати свою агресію, ненависть до українців і всього українського, а з початком повномасштабної війни ці атаки не просто посилюються, а почалося знищення об'єктів української культурної спадщини та творів мистецтва. Станом на кінець серпня від початку повномасштабного вторгнення зафіксовано 464 епізоди воєнних злочинів Росії проти української культурної спадщини [13]. За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, внаслідок обстрілів російських окупантів зазнали руйнацій і пошкоджень 139 об'єктів культурної спадщини України. Важливо наголосити, що об'єкти, які втрачаємо у російсько-українській війні, цінні не лише для України, а для всієї Європи, оскільки вони мають історичні зв'язки з іншими країнами. Про ці злочини має знати світ. Зазначимо, що письменник Маркіян Камиш, майже щодня публікує в італійських та французьких газетах інформацію про втрати української культури. Зазначимо таких публікацій на шпальтах зарубіжних видань є досить багато.

Однією з причин того, чому українська культура та самобутність зазнають нападу з боку Росії, на думку виконавчого директора Консультативної комісії США з публічної дипломатії при Державному департаменті Вівіан Вокер, полягає в тому, що вони представляють значну загрозу для РФ: «Це справжня історія нації та індивідуальності проти вигаданої розповіді про «руській мір», який намагається проектувати таку морально-етнічну та духовну перевагу, якої просто не існує. Це міф. І те, що має українська самобутність та історія, є чимось дуже потужним. За цим лежить легітимність, і це представляє собою значну загрозу» [14]. Вівіан Вокер закликала «створити умови для поширення українського нарративу в глобальному інформаційному просторі» [14].

З початком повномасштабної війни світ почав активно цікавитися Україною, відбувся попит на знання про Україну. Світ раптом відкрив для себе найбільшу країну Європи, яку дотепер воліли не знати, не помічати, або просто не дуже розуміли. Щоб збагнути, чому трапилася ця війна, коли вона може

закінчитися, хто такі українці, чим вони відрізняються від росіян – світ раптом відчув шалену потребу довідатись про Україну саме через культуру [15]. Згідно з даними сервісу Google Тренди, який визначає популярні пошукові терміни серед користувачів Google, інтерес до країни злетів до небачених раніше висот. До вторгнення пік пошукових запитів за словом «Україна» спостерігався у березні 2014 р., після Євромайдану. У лютому 2022 р. сервіс Google Тренди підрахував, що інтерес до країни зріс у шість разів порівняно з березнем 2014 р. У додатку для вивчення мови Duolingo кількість користувачів, які вивчають українську, зросла майже на 500 % після вторгнення. Є старе прислів'я на їдиші, яке здається особливо влучним у такі часи: «Мова – це діалект, у якого є армія та флот». Якщо військовий потенціал країни дійсно є показником статусу її державної мови, тоді не виникає ніяких сумнівів, що українська справді є окремою мовою [15]. Зі свого боку, студенти Українського Католицького Університету запустили англomовний подкаст «Ukrainians: Identity in Dignity», метою якого було відкривати іноземним слухачам основні підвалини ідентичності українців, адже без обізнаності в ідентичності українців, нашого шляху формування, як нації, світ не зможе розуміти нас та наші запити достатньою мірою [16]. Тому молодь, діячі культури як в Україні, так і за кордоном роблять багато для популяризації України у світі.

У той час дії росіян спрямовані на знищення України. З особливою жорстокістю руйнуються заклади освіти: школи та університети, дитсадки і дитячі будинки. Станом на 1 вересня в Україні постраждали 2405 закладів освіти, них 270 – повністю зруйновані [17], а вже 19 вересня ці цифри ще суттєво збільшилися: зруйновано 2532 українських заклади освіти, 287 з яких – знищили [18]. Від російської агресії постраждали понад 1116 дітей. На жаль, за офіційними даними, Росія вбила вже 380 дітей. Окрім того, відомо про понад 736 постраждалих [17]. На окупованих територіях намагаються запровадити російські освітні програми. Упродовж 8 років окупації Криму РФ змінювала систему освіти в Криму, намагаючись повністю знищити усе українське, під власну пропаганду: вилучення українських підручників та заміна на російські, скасування уроків української та кримськотатарської мов у школах, відправка українських педагогів на так звану перекваліфікацію за стандартами РФ – замість отримання належної освіти дітей закликали до «юнарії», а після школи йти на строкову службу до армії РФ із наступним підписанням контракту [19]. З початком війни і окупацією частини українських територій до жителів окупованого Криму зверталися з проханням надати так звану гуманітарну допомогу у вигляді російськомовних підручників і книг для навчальних, а також дошкільних закладів на тимчасово непідконтрольних окремих районах Запорізької та Херсонської областей. У той же час окупаційні адміністрації

Криму проводили «благодійну» акцію «Із Криму з любов'ю: даруємо книги Херсонській області!»: збирають книги класичної російської літератури, історичні та науково-популярні видання, книги для дітей і підлітків [19]. Окупанти намагалися на окупованих територіях витіснити та знищити будь-які сліди української історії, мови, культури та національної ідентичності, їхні дії є елементом інформаційної війни та поширенням впливу російської пропаганди на українських дітей.

Понад те, цинізм російських політиків не має меж, як і звірства їхніх солдат. Щоденно російські політичні й інформаційні центри нав'язують думки про «нереальність України як держави, відсутність у сучасній цивілізації українців як окремого народу, відсутність української мови як лінгвофеномена сучасності». Підтвердженням цього було, звернення депутата Державної думи **Євгена Федорова, який** визначив українську мову як «невід'ємну, значущу частину культури Росії» до голови Міністерства науки РФ щодо створення в Росії Інституту регулювання норм української мови. У Держдумі планують опікуватися не лише «захистом» російської мови на території України, а й нормуванням української мови в окупованих областях, тобто йдеться «про практику насильницького зближення української мови з «братньою» російською, ще одним прикладом унікального лицемірства росіян, коли злочинні наміри мововбивства приховуються за облудними деклараціями про «захист» норм української мови» (Лариса Масненко) [20]. Реагуючи на цей цинізм Росії директор Інституту української мови НАН України Павло Гриценко, наголосив, що **«українська мова – субстанція ідеальної гуманності – виявилася обагреною кров'ю: Кремль вирішив, що за українську мову треба карати і знищувати українців, що українці – це російськомовний народ, відповідно – це об'єкт і простір захисту з боку Росії»** [21]. Павло Гриценко звернувся також до Президента України Володимира Зеленського та висловив занепокоєння про реальну загрозу нової русифікації України, йдеться про «неоголошену, здавалося б, тиху, але інтенсивну за своїми результатами й послідовну в здійсненні нову русифікацію України. Цей процес руйнує основи української ідентичності...» [22]. Мова є головним маркером ідентичності.

Водночас, не зважаючи на дії Росії зі знищення української мови, спостерігалось відчуття власної суб'єктності, яке сприяло посиленню української мови, інтересу до історії культури, авторитету українських інтелектуалів. В умовах повномасштабної війни українська мова, яка в світі асоціюється з опором, сміливістю, єдністю та свободою є не лише ознакою національної ідентичності, чинником самоідентифікації та громадянської позиції, а й інструмент боротьби з ворогом. Соціологічні результати засвідчують, що ще ніколи українське суспільство не було настільки згуртованим навколо

захисту української мови. 76 % вказали українську мову як рідну (десять років тому ця цифра становила 57 %), 19 % – російську. При цьому 30% російськомовних вважають своєю рідною українську [23]. 86 % вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою [23]. 10 % підтримують статус російської, як офіційної в окремих регіонах, лише 3 % за російську як другу державну мову в Україні [23]. Більше половини опитаних до війни постійно спілкувалися українською мовою, чверть – інколи, кожен п'ятий – рідко або ніколи. За останні півроку кількість тих, хто почав постійно спілкуватися українською, збільшилася до 64 % [23]. Іноді говорять українською 24 %, рідко або ніколи – 12 %. Частіше почали використовувати українську мову мешканці Півдня і Сходу, переселенці. 19 % українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови. Загалом з початку війни 41 % російськомовних та двомовних почали частіше говорити українською, з них 24 % – постійно, 17 % – частіше [23]. Спостерігалось різке зниження рівня споживання російського інформаційного контенту серед українців.

Війна проти України – це війна проти української національної ідентичності. Росія спрямовує свою тактику на знелюднення України. Враховуючи сильне почуття національної ідентичності, яке розвинулося за 31 рік відновлення сучасної української державності, і шалений громадянський опір зовнішньому правлінню, Росія проводить військову політику, яка має на меті вигнати українців з їхньої країни. За даними ООН, внаслідок агресії Росії нараховується понад 8,7 мільйона внутрішньо переміщених осіб, більшість із них у центральній та західній Україні. Крім того, за оцінками ООН, кількість переміщених біженців становить 6,3 мільйона, з яких 2,5 мільйона – діти. Загалом це близько 40 % населення країни [10].

Після повномасштабного вторгнення відбувається прискорене формування «консолідованої колективної ідентичності українців, зумовлене тотальним запереченням росіянами існування України та її мешканців як окремої нації» [24]. На підтвердження цьому, на законодавчому рівні 16 серпня 2022 р. Верховна Рада України прийняла законопроект, який був зареєстрований ще наприкінці 2021 р., про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Вагомість даного Закону підтверджує і створення центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. У Законі сформульовано визначення термінів «українська громадянська ідентичність» та «українська національна ідентичність». Відповідно, «українська громадянська ідентичність – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським

суспільством»; а «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, у тому числі українською мовою і народними традиціями» [25]. Актуальність даного закону є беззаперечною в умовах війни.

Серпневе загальнонаціональне опитування засвідчило, що абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (94 %) [23]. Майже стільки ж – мешканцем свого регіону. Половина ідентифікують себе європейцями (близько 30 % – ні). «Радянською людиною» ототожнюють себе майже 10 %, натомість більше 80 % – ні [23]. Зазначимо, що **майже 40 % українців у 2020 р. ще шукали свою ідентичність, свідчить опитування Інституту соціології НАН України 2020 р. [26]. Більшість ідентифікували себе, в першу чергу, як громадян України (61,7 %), але чимало – як жителів якогось села, міста, області (27,4 %), а ще невелика частина бачила себе громадянами колишнього СРСР (3,4 %) [26].**

Росія робила все, щоб в Україні відбулася дерусифікація. А дерусифікація означає оздоровити українську ідентичність. З шкільних програм прибирають твори, які прославляють російське військо. Змін зазнали програми з історії, географії, захисту здоров'я, предмету «Захист України» та зарубіжної літератури. «Там, де російська завжди була частиною повсякденного життя, як і українська мова, на Сході нашої держави, і там, де ви перетворюєте мирні міста сьогодні на руїни, Росія сама робить все, щоб на території нашої держави відбулася дерусифікація. Ви це робите за одне покоління і назавжди. Це ще один вияв вашої самогубної політики» [27]. У навчальній програмі з історії Міністерство освіти і науки запропонувало погляд на СРСР як на державу імперського типу, а також вивчення російсько-української війни, яка розпочалася 2014 р., з наголосом на «геноцидних діях політичного керівництва і російського війська щодо українців» [28]. До шкільного лексикону введені поняття «руській мір», «рашизм», «політика російщення». Програму предмета «Захист України» доповнено інформацією про сучасну російсько-українську війну та її героїв і досвід бойових дій [28].

Вилучення з університетських курсів «Історії України» та «Політології» завдало значну шкоду формуванню національної свідомості українців, їхній національній ідентичності. В умовах війни ректор Запорізького національного університету видав наказ згідно з яким, Запорізький національний університет, як провідний і найбільш авторитетний заклад вищої освіти в регіоні, який розуміє свою відповідальність за формування національної свідомості,

історичної пам'яті, національної ідентичності, з початку нового навчального року абсолютно всі студенти університету будуть вивчати розширений курс історії України (вдвічі збільшили кількість аудиторних (лекційних і семінарських) годин для викладання дисципліни «Історія України» – Т. Б.). Шкода, що цю ініціативу не запровадили у всіх вищих навчальних закладах. Ймовірно тому, що ректори вузів переймаються іншими проблемами, насамперед, щоб «навічно» зберегти ректорське крісло, навіть ціною втрати статуту «національного»; впізнаваності, внаслідок зміни назви, великих коштів, які потребує перейменування вузу. МОН цього, на жаль, не бачить.

Тривалий час Україна не приділяла уваги російським назвам топоніміки, акцентуючи більшу увагу на декомунізації назв. Однак, в умовах війни назріла необхідність проведення «інвентаризації історичного топонімічного спадку». Адже Росія навіть топоніміку використовує як маніпулятивний механізм для ретрансляції пропагандистських меседжів, цінностей, своєї світоглядної моделі та концепту так званого «руського міра», здійснюючи вплив російських наративів на світогляд українців. Лише у Києві майже 500 вулиць мають назви, пов'язані з Росією та Білоруссю. Для прикладу, як це не парадоксально, у столиці 9 вулиць та провулків названі іменем М. Лермонтова. Важко підрахувати скільки вулиць в Україні названі іменем О. Пушкіна. Пригадаю тут працю британської дослідниці Еви Томпсон «Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм», яка розглядала літературну творчість Пушкіна як один з наративів, яким Росія встановлювала свою владу над підкореними землями. Ще й сьогодні в Україні 77 бібліотек носять імена російських письменників чи комуністичних діячів. Повномасштабна війна стала каталізатором для прискорення процесу усунення з культурного простору України й суспільно-політичного дискурсу того російського, що десятиліттями впроваджувалося як «велика російська культура» [29]. 18 липня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України. Дерусифікація назв має встановити історичну справедливість та відновити українську історично-національну топоніміку.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну створило нову реальність, зміцнивши почуття політичної єдності та утвердивши суб'єктність України і національну ідентичність. Українці довели собі та іншим, що вони існують як нація, яка має громадянську і національну ідентичність і здатні захищати свою незалежність територіальну цілісність і соборність. **«Історія Європи значною мірою пишеться в Україні. Українці власними тілами захищають те, що важливо»** (Тімоті Снайдер); «а зараз у всьому світі люди

бачать, наскільки українці – реальна нація. І ви бачите захоплення Україною в світі»(Ювал Ной Харарі) [30].

Підтвердження реальної суб'єктності України полягає в тому, по-перше, у світі з'явилася стійка звичка брати до уваги Україну; по-друге, Україна потребує концентрованої суб'єктності на світовій арені; по-третє, українське питання обговорюється з позиції самої України, в чому велика заслуга українського війська, громадянського суспільства, публічної дипломатії; по-четверте, відбулося утвердження української ідентичності; по-п'яте, події в Україні визначають яким буде світ.

Насамкінець зазначу, мені дуже імponує думка Тімоті Снайдера про те, що «Україна має риси держави ХХІ століття, які ще лише зріють на Заході» і те, що під час запеклої відсічі агресії Росії, світ прийняв поза всяким сумнівом те, що Україна – суб'єкт, а не об'єкт історії, а «українці точно знають, ким вони є, і право бути собою є те, за що вони борються».

ЛІТЕРАТУРА

1. Петраков Я. Яким є майбутнє українців та як туди потрапити? 30.12.2021. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/12/30/247009/>
2. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь /ред. кол. С. І. Пирожков, В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Я. В. Верменич, С. С. Дембіцький, О. М. Майборода, С. В. Стоєцький, Н. В. Хамітов, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-центр, 2020. 356 с.
3. Експерти розповіли про ідеї та ідентичність, які мають надихати українців. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3389976-eksperti-rozpovili-pro-idei-ta-identichnist-aki-maut-nadihati-ukrainciv.html>
4. Володимир Зеленський: Я роблю все, щоб Україну поважали за кордоном, щоб наша держава набувала суб'єктності. 26.08.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-ya-roblyu-vse-shob-ukrayinu-povazhali-za-70389>
5. Makarychev Andrey. Russia's War in Ukraine: A Clash of Two Philosophies of Power. 17.03.2022. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/86666>
6. Стецьків Т. Від незалежності до суб'єктності. <https://zbruc.eu/node/112914>
7. Дегуманізація цілої нації. Постпред США в ОБСЄ пояснив причину звірств армії РФ в Україні. 06.05.2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/degumanizatsiya-tseloy-natsii-postpred-ssha-1651809307.html>
8. Цит. за: Онух. «Ефект Зеленського».01.04.2022. URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/254652>
9. Olga Onuch, Henry E. Hale The Zelensky Effect. URL: <https://www.hurstpublishers.com/book/the-zelensky-effect/>
10. Karatnycky Adrian. Putin's Genocidal War. 27.07.2022. URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/07/27/putin-genocidal-war-ukraine-00047941>
11. «З'явиться нова Європа. Можливо, до Уралу. Але точно з Україною», – відомий історик. 17.03.2022. URL: <https://12kanal.com/z-yavytsya-nova-yevropa-mozhlyvo-do-uralu-ale-tochno-z-ukrayinoyu-vidomyj-istoryk/>

12. Gupta Sujata. Ukrainian identity solidified for 30 years. Putin ignored the science. 12.04.2022. URL: <https://www.sciencenews.org/article/ukraine-identity-nationalism-independence-putin-russia>
13. Скільки українських пам'яток культури зруйнували російські війська за час війни. URL: <https://suspilne.media/273002-skilki-pamatkiv-kulturi-zrujnuvali-rosijski-vijska-za-cas-vijni/>
14. Як врятувати українську культурну спадщину від війни? URL: <https://www.polskieradio.pl/398/8106/Artykul/2972768>
15. Warner Andrew Мова війни. URL: <https://multilingual.com/articles/%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8/>
16. Іноземцям про українську національну ідентичність: студенти УКУ запустили англomовний подкаст. 11.03.2022. URL: <https://ucu.edu.ua/news/inozemtsyam-pro-ukrayinsku-natsionalnu-identychnist-studenty-uku-zapustyly-anglomovnyj-podkast-ukrainians-identity-in-dignity/>
17. Росія за все відповідь: скільки шкіл пошкоджені або зруйновані повністю внаслідок війни. 01.09.2022. URL: https://24tv.ua/education/skilki-shkil-poshkodzheni-abo-zruynovani-povnistyu-vnaslidok-vijni_n2149188
18. Сергій Шкарлет про освітній процес на звільнених територіях, потреби і видатки на освіту у 2023 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ІsXhVz6Oz4>
19. РФ намагається витіснити будь-які сліди української ідентичності на загарбаних територіях. 05.08.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3543843-rf-namagaetsa-vitisniti-budaki-slidi-ukrainskoi-identichnosti-na-zagarbanih-teritoriah.html>
20. Масненко Л. Лінгвоцидна стратегія Кремля: у Росії хочуть «регулювати норми української мови» аж до злиття. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-mova-viyna/32040883.html>
21. Реакція директора Інституту української мови НАН України доктора філологічних наук, професора Павла Гриценка на ініціативу зі створення в Росії Інституту регулювання норм української мови. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9435>
22. Гриценко П. На окупованих територіях окупанти починають з мови. Звернення до Президента України Володимира Зеленського. Україна молода. 2022. 14 вересня.
23. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17–18 серпня 2022). 23.08.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html
24. Резнік О. Колективна ідентичність за умов війни: від комплексу меншовартості до нації переможців. 24.07.2022. URL: <https://dif.org.ua/article/kolektivna-identichnist-za-umov-vijni-vid-kompleksu-menshovartosti-do-natsii-peremozhstiv>
25. Проект Закону про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6341&conv=9>
26. Ідентичність: як зрозуміти, що я – українець? 25.07.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-natsia/31951984.html>

27. Росія проводить дерусифікацію в Україні, – Зеленський. 27.03.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/rosija-provodit-derusifikatsiju-v-ukrajini-zelenskij.html>
28. Савицький О. Як війна Росії вплинула на шкільні програми в Україні. 01.09.2022. URL: <https://www.dw.com/uk/skola-bez-vsogo-rosijskogo-ak-vijna-vplinula-na-skilni-programi/a-62982282>
29. Барсукова О. На честь Пушкіна, Гагаріна, Мічуріна: у Мінкульті назвали 10 топонімів, які варто дерусифікувати. 02.09.2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/08/2/249847/>
30. Міроненко Т. «Історія Європи значною мірою пишеться в Україні. Українці власними тілами захищають те, що важливо» Історики Тімоті Снайдер та Ювал Ной Харарі – про війну в Україні та майбутнє світу. 03.03.2022. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/istoriya-evropi-znachnoyu-miroyu-pishetsya-v-ukraini-ukraintsi-vlasnimi-tilami-zakhishchayut-te-shcho-vazhlivo-istoriki-timoti-snyder-ta-yuval-noy-kharari-pro-viynu-v-ukraini-ta-maybutne-svitu-03032022-4077>

Біляєва С. О.,
доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України;
професор Уманського державного педагогічного університету;
svitbil@ukr.net

АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ БАЗИ ЗНАНЬ В ОСВІТУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальним завданням сучасного етапу реформування освіти України, проблемам нового бачення її історії, подоланню старих імперативів та впровадження нової бази знань здобутих завдяки історико-археологічним дослідженням останніх десятиліть розвитку незалежної держави.

Ключові слова : освіта, нова база знань, історико-археологічні дослідження

The article is devoted to the current tasks of the modern stage of reforming the education of Ukraine, the problems of a new vision of its history, overcoming old imperatives and implementing a new base of knowledge gained thanks to historical and archaeological research of the last decades of the development of an independent state.

Keywords: education, new knowledge base, historical and archaeological research.

Розвиток української незалежної державності, що розпочався з розпадом СРСР та проголошенням незалежності, був часом накопичення нових знань з історії країни. Разом з усвідомленням її справжнього місця у світовій цивілізації, нарешті відбувалися кроки з формування власної концепції історичного процесу. Це був нелегкий шлях, обтяжений важким минулим та необхідністю послідовної боротьби проти того, що заважало встановлення істини.

Одним з потужних чинників залишалися нагромадження чужинських міфів. Століття насильницького приєднання до Російської імперії створили потужні завали на шляху історичної правди, підходи до якої були зачинені імперськими перекрученнями та радянськими ідеологічними побудовами. Їх пов'язувала головна ідея нібито особливої місії російського народу, російської культури, її переваги над культурами інших народів, які вважалися культурами другого сорту по відношенню до так званої великої російської культури. Тому, вже з перших днів здобуття незалежності постало питання підготовки та запровадження нової програми, нового змісту навчання на всіх ланках освітянського процесу: у школі, коледжах, вищих навчальних закладах. Проте, цей процес наштовхнувся на величезні білі плями в історії України, відсутність розв'язання багатьох питань на матеріалах власної джерельної бази. Але, тут нас чекав саме брак джерел, багато з яких були за межами України, особливо у російських архівах, робота у яких вже на той час наштовхнулася на труднощі отримання матеріалів, й навіть непомірної оплати за копії карт, планів і інших писемних джерел. По-друге, були конче необхідні археологічні дослідження мало вивчених пам'яток на теренах України, які б могли додати фактологічні пояснення у вирішення багатьох проблемних питань.

Мали місце й труднощі об'єктивного та суб'єктивного характеру у становленні нової української інтелігенції. Поруч із забобонами одних та вадами «зростання» інших, характерними для багатьох країн пострадянського простору, суспільної ментальності, інколи було важко знайти золоту середину пояснення деяких масштабних явищ в історії України, як, наприклад питання так «трипільської цивілізації». Суттєвими перешкодами постали й тяглість радянського мислення, міфологізація умов існування суспільства в умовах тоталітаризму, тривале промивання мисків старшому поколінню та вплив застарілих уявлень на наступні покоління.

Для кардинальних змін були потрібні значні зусилля держави та суспільства, але хода понад 30-річної тривалості була далеко не простою в умовах боротьби пострадянського мислення, коливання української владної верхівки, з абсолютно протилежними позиціями, несприйняття лідерів патріотичного руху суспільством, як В. Чорновіл, й навпаки обранням суто проросійських діячів на кшталт В. Януковича. Осмислення цих десятиліть у розвитку освіти незалежної України з позицій сьогодення, потребує відмітити декілька знакових досягнень у загальному русі подій.

Так, безумовно слід відзначити для першого десятиліття існування незалежної України, надзвичайно важливий крок із створення Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті

Міністрів України. В ці роки розгорнулася справжня боротьба країн пострадянського простору за повернення культурних цінностей державам їх походження. 14 лютого 1992 р. одинадцять країн підписали відповідну угоду, проти якої виступила Росія і її Дума денонсувала згаданий документ.

Але Україна продовжувала роботу з пошуку власних культурних цінностей. Були видані й перші публікації, які дозволили визначити перші обсяги культурних цінностей України у різних країнах світу Європи та Америки. Але найбільший їх обсяг припадав на Росію. Так, була віднайдена інформація про майже 800 археологічних колекцій, вивезених у Росію, яка надрукована у відповідному виданні «Українські культурні цінності в Росії. Археологічні колекції України» у 1997р.[Українські 1997]. На жаль, значення представленої інформації залишилося поза увагою і не було належним чином відображено в освітянській практиці. Як відомо, Україна нищила свою ракетну зброю та авіацію, віддавала свою зброю Росії, яка сьогодні використовується проти нашої країни, і Інформаційна зброя, яка була на сторінках монографії, інших публікацій комісії з реституції, мабуть, вважалася не на часі, її значення і досі залишається поза увагою.

Слід відзначити, що, впродовж всього періоду існування незалежної державності, дослідницька практика українських археологів, не сприймалась як можливість здобуття важливої джерельної бази з встановлення реалій власного шляху країни. Ці роботи не мали державного фінансування, відбувалось зменшення кількості археологів.

Константа європейської та і світової археології, яка базується на співвідношенні кількості археологів та площі країни як відповідного показника теоретичної можливості забезпечення всього комплексу досліджень: від обстеження території та її вивчення до можливості забезпечення збереження пам'яток, мабуть, також залишалася поза увагою владних структур.

Всупереч суровим реаліям, деякі напрямки, були життєвою необхідністю вивчення особливостей державотворчого процесу, як Козацькі часи, які отримали розвиток завдяки ентузіазму українських вчених, насамперед д. і. н., професора Д. Я. Телегіна, і його послідовників.

Інший напрямок, який отримав таке надзвичайне значення перед обличчям Російської загрози, та військових дій, міфологізації історії, археологія Південної України, розпочатий з місцевої ініціативи також на початку 90-х років. Він був підкріплений чисельними міжнародними проектами з Туреччиною, Фондом Макс Ван Берчема та Британським Інститутом Британської Академії Наук наприкінці 90-х рр. – першого десятиріччя XXI століття (Очаків, Білгород-Дністровський (Аккерманська фортеця), працею ряду дослідників з Одеси,

Запоріжжя, а також нещодавніми шестирічними дослідженнями на Херсонщині, за підтримки Литви та волонтерського руху обох країн. Завдяки дослідженням останніх десятиліть остаточно зруйнований міф про історичну місію Росії у розвиток цивілізації Південної України та так звану Новоросію, яка була руйнівним явищем в історії України, тягарем вільного козацтва та селянства. Казка про нібито визвольну боротьбу Росії по відношенню до Османської імперії була ні чим іншим як боротьбою однієї імперії проти іншої, відсталого імперії з кріпацтвом, якого не було на землях Півдня. При цьому, руйнівні дії війни знищили квітучі осередки з розами та фонтанами, як це було в Очакові. У світлі фактів історії зрозумілою стає і запекла боротьба Російської Православної Церкви проти Томосу. Документи свідчать, що велике православне населення Півдня України до приходу російських завойовників було у складі Браїлівської митрополії Константинопольського патріархату [Середа 2015]. Знайдені й чисельні археологічні матеріали української культурної спадщини цього регіону [Біляєва, Болтрик, Фіалко 2022].

Проте, не дивлячись на гостру необхідність нового напрямку розвитку суспільних наук, формування нової ментальності у системі освіти, навіть не дивлячись на військові дії на Донбасі, існування квазіутворень ЛНР/ДНР, окупацію Криму, в Україні не вистачало цілеспрямованої, нової за змістом та проукраїнської за напрямком системи викладання: школа–коледж–вуз. Навпаки, верх взяла хибна ідея про нібито непотрібне повторення шкільного курсу історії у Вузах. Але, невже чиновники вже зовсім не розуміли відмінність сприйняття складнощів історичного процесу у дітей 10 років, і навіть підлітків, від студентства, особливо старших курсів.

І невже, жахлива війна Росії проти України, спроба нової анексії українських земель, і той контент російської пропаганди, який лунає сьогодні не навчить наших чиновників, і вони не повернуть покоління молоді до необхідності знання власної історії, яка твориться сьогодні, яку треба відновлювати і писати заново на фактах джерел.

На відміну від російської пропаганди, яка розповсюджує міф про Дике поле, відсутність осілого населення на Півдні України, археологічні дослідження свідчать, що осіле багатоетнічне населення, і слов'янське зокрема, існувало в Північному Причорномор'ї ще з часів античності і мало тривалу історію уличів, тиверців, протекторату Київської Русі та часів Улусу Джучі.

Результати палеоантропологічних досліджень поховань могильників Нижнього Подніпров'я, а також знахідки хрестиків та іконок у похованнях XIV–XV ст. фіксують наявність християнського населення ще до приходу османів. Саме така ситуація простежується за матеріалами найбільшого у Східній Європі

грунтового могильника Мамай-Сурка [Ельніков 2001; 2006]. Водночас спостерігається подібність груп осілого населення XII–XV ст. Південної і Центральної України та населення з козацького цвинтаря в Чигирині XVI–XVII ст. з краніологічними серіями українців XVII–XIX ст., що свідчить про тяглість існування подібного населення впродовж пізнього Середньовіччя та модерну і його відповідну спадкоємність незалежно від зовнішніх обставин [Рудич 2014]. На наш погляд, це дає змогу аргументовано відкинути всілякі спекуляції щодо тривалої відсутності українського етнічного компонента на Півдні України. Поступова колонізація українським населенням степового простору спостерігається по всіх напрямках території Північного Причорномор'я, проте дещо відрізняється в часі та особливостях заселення. Зокрема, на території Одещини потік переселенців фіксується вже з XV ст. У XVI ст. триває заселення узбережжя Азовського моря, деяких районів Миколаївщини, Дніпропетровщини [Сапожников 1997, с.130–150; Титова 1997, с. 24–26].

На Миколаївщині колонізаційний рух українського населення, насамперед козацтва, поступово нарощується в XVII ст. та стає найбільш потужним у XVIII ст., особливо в середині століття, коли було засновано десять козацьких зимівників. До Буго-Гардівської паланки з центром у Гарді входило до двох десятків козацьких зимівників, сіл, сторожових постів. Майже зі всіма постами були пов'язані переправи через Інгул та Буг [Титова 1997, с. 24–25]. За аналізом Г. Петришин, на карті Г. Л. Боплана, що відбиває ситуацію на 1659р. на території України нараховувалося 250 фортець, 158 міст, 174 слободи [Петришин 2004, с. 137]. На території Очаківської землі в 150 поселеннях (ханські слободи) поряд з татарами та молдаванами мешкали й українці, що втікали з Правобережжя та Лівобережжя. З розбудовою міських структур Очакова, особливо в першій половині – середині XVIII ст., тут мешкають і відкривають свої крамниці українські ремісники та торгівці. Протягом XVII–XVIII ст. спостерігається зростання козацької присутності у прикордонні з османськими володіннями. У другій половині XVIII ст. поблизу Очаківського еялета відомо вже понад 50 козацьких поселень, найбільшими з яких були Прогноївська та Бугогардівська паланки. У самому Очакові археологічними дослідженнями доведений факт співіснування українців разом з іншими етнічними групами вже у XVII ст., та надалі у XVIII ст. Про це свідчить аналіз матеріальної культури, зокрема кераміки, яка має аналогії серед посуду Центральної України.

За активним освоєнням території ландшафтів Півдня українським козацтвом (орних масивів, рибальських та мисливських угідь) відбувалося і переселення сюди, зокрема, найбільш вразливого українського населення, яке втікало від російського покріпачення, на умові сплати податків османській владі. Воно могло

забезпечити тут основні життєві потреби: мати землю, можливість її обробляти, брати участь у торгових відносинах регіону. Ще одним фактом, який підтверджує не лише постійне проживання осілого християнського населення в Північному Причорномор'ї, а й задоволення його духовних та релігійних потреб, є створення організації церковного адміністрування громад вірян із самого початку запровадження влади Османської імперії, входження їх до складу Браїлівської митрополії з прямим підпорядкуванням Константинопольському патріархату, яка була заснована в 1540–1550 рр.[Середа 2015]. У документі, який регулює відносини Браїлівської митрополії і Османської влади, перелічено багато джерел, які можуть приносити дохід, з якого призначаються податки. До них входять якраз ті галузі господарської діяльності, які потребують праці постійного осілого населення: виноградники, сади, левади, ниви, водяні млини. Зокрема, мова йде про християнське населення Причорномор'я, до якого входили й українські громади, і, відповідно, про сферу їхніх господарських занять, на відміну від військової козацької справи. У цьому є і певна документальна відповідь тим, хто все ще дотримуються погляду про незаселеність або вкрай низьке заселення Півдня, переважно козацьке за складом. Аналіз утворення та розвитку населених пунктів Півдня засвідчує їхні історичні корені, які належать до часів, що передували колонізації Російською імперією величезних просторів Причорномор'я.

Тому переважну більшість міст, назви яких проголошені указами Катерини II наприкінці XVIII ст., становили міста та поселення попереднього часу. Після руйнації останньої січі в 1775 р. частина колишніх січових козаків засновує в 1779 р. поселення Олександрівку, на сьогодні передмістя Донецька.

З козацьким рухом південно-східного напрямку пов'язано заснування перевозу та його функціонування (1660 р.) через річку Вовчу, а згодом побудову зимівника Матвіївські хутори (1770 р.), пізніше слободи Матвіївка, яка дала початок майбутньому Луганську часів російської влади.

У XVI ст. на важливому азовському стратегічному напрямку українськими козаками засновано сторожове поселення Домаха, яке в 1778–1779 рр. мало назву Павловськ, а після депортації греків російською владою з Криму (1780 р.) було перейменоване в Маріамполь (Маріуполь).

На Миколаївщині сучасному Первомайську передувало козацьке поселення Орлик, відоме з 1676 р. За даними краєзнавчих спостережень, на Миколаївщині (на території кримсько-османської юрисдикції та на запорозькій частині) існувало понад 300 козацьких зимівників переважно XVII–XVIII ст.

Одесі історично передував порт Кочубіїв, Велике князівство Литовське і Руське, засноване князем Вітовтом у 1399 р. Цей порт ще в 1415 р. був відомий

як значний вузол з перевалювання зернових. За часів Кримського ханства та Османської імперії (16-18ст.) він продовжував існувати під назвою Хаджібей.

Місто Біліховичі, згадане на картах з початку XVII ст. та в письмових джерелах останньої чверті XVII – початку XVIII ст. було розташоване на території сучасного Херсона.

Таким чином, об'єктивний історичний процес рухався у напрямку опанування Північного Причорномор'я, його українським населенням при наявності інших етнокультурних середовищ, поступової урбанізації території, портової орієнтації функціонування.

Але саме в цей процес має місце втручання зовнішнього фактору, який і досі намагаються представити органічною складовою української історії, окремого етносу та його мови, територіальних меж. У політичному плані мова іде про Російський фактор у історії Східної Європи. У в даному конкретному випадку він реалізується і як військове протистояння Османської та Російської імперії, що тривало впродовж майже столітнього періоду. Його зміст був у тому, що Османська держава намагалася відстояти свої Східноєвропейські володіння. Росія, ж намагалася розчистити вихід до Чорного моря, взяти під контроль стратегічно важливі міста-фортеці узбережжя (Ізмаїл, Кілію, Хаджібей, Аккерман, Очаков), які були до тих пір османськими, закріпитися у Криму з утриманням стратегічно важливих пунктів Кримського узбережжя. Отримання Північного Причорномор'я відкривало для неї можливість виходу до Середземного моря та у відкритий простір океану.

Відбувалося закономірне втілення імперського підходу до кількісного та якісного використання просторового фактору. Особливістю процесу військових дій було використання потужного козацького фактора, коли за рахунок величезних людських втрат та каліцтв представників волелюбного, хороброго стану українського суспільства, для якого війна була засобом існування була нанесена поразка одній – Османській імперії заради перемоги іншої- Російській.

Дуже прикро, що у суспільному ставленні, надзвичайно великий вплив на розум людей та ментальність сучасного суспільства відзначається у багатьох проявах діяльності, оцінках та повсякденному аналізу подій.

Особливо чітко фіксують їх стійкість та могутні прояви такі форми культурного впливу на маси населення, молодь, туристичні кола, як музейні експозиції.

Яскравим прикладом є існування до недавнього часу музеїв воєнно-історичного напрямку ім. О.В. Суворова в Ізмаїлі та Очакові, що є колосальним проявом менторської ролі Росії, яка вкладає нам свої цінності, своє трактування української історії. Досі присутній і позитивний показ ролі Катерини II – її

портрети, бюсти, ніби то не було остаточного знищення ознак української державності, грабування Покровської церкви, присвоєння клейнод, і великого комплексу заходів із намагання знищити все козацьке та українське.

Вищенаведені приклади свідчать про необхідність втілення нової системи підходів до навчального процесу, забезпечення якісною інформацією. А саме:

У плані науково-методичної підготовки, надзвичайно важливою справою є зв'язок вищої школи та загальноосвітньої, впровадження нових засад в освітянський процес. Необхідно передбачити та значно розширити залучення викладацького складу до роботи у колі шкільних викладачів, поставити низку найважливіших проблемних питань історії України. Вони повинні мати нове обличчя, новий змістовний контент, який докорінно відрізняється від концепцій російської пропаганди в галузі історії, її безпідставних тверджень про «один народ», «одну державу», відсутність історичних коренів українського народу та витоків власної державності.

Таким чином перед освітянами України сучасна історія поставила багато доленосних питань, які необхідно вирішувати не втрачаючи часу і ментальності нових поколінь української молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєва С.О., Болтрик Ю.В., Фіалко О.Є. 2022. Аккерманська фортеця. Дослідження 1999-2010рр. Київ. – 278 с.
2. Ельников М.В. 2001. Средневековый могильник Мамай-Сурка. Запорожье. Т.1- 274с.
3. Ельников М.В. 2006. Средневековый могильник Мамай-Сурка. Запорожье. Т.2- 356с.
4. Петришин Г. 2004. Вплив тюркського фактору на розвиток урбанізаційного процесу в Україні середини XVI-XVII ст. Україна- Туреччина. Минуле, сучасне та майбутнє. Київ- С. 131-143.
5. Рудич Т. 2014. Населення Середнього Подніпров'я I-II тисячоліття за матеріалами антропології. Київ- 298с.
6. Сапожников І. 1997. Кам'яні надмогильні хрести запорозьких козаків. Одеса.- Чорномор'я- С.130-150.
7. Середа О. 2015. Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. Одеса.- 312 с.
8. Титова О. 1997. Козацькі пам'ятки кінця XVII-XVIII ст. на Миколаївщині. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Вип.6.-С.24-26.
9. Українські культурні цінності в Росії. Археологічні колекції України. 1997. Київ -298с.

Бойченко М. І.,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний редактор наукового журналу «Філософія освіти»
boichenko.m@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>*

УКРАЇНСЬКИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: НЕЗАПЕРЕЧНІ ЗДОБУТКИ І НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У своєму цивілізаційному виборі Україна незаперечно надає перевагу європейській цивілізаційній суб'єктності, на шляхах якої Україна уже сотні років виборює власну державність. Альтернативою цьому вибору для України є бути поглинутою росією як безсуб'єктне у геополітичній та цивілізаційній перспективах територіальне утворення. Академічна спільнота України має глибоке історично і розгалужене організаційно європейське коріння, а наразі має шанс зробити безпрецедентний науковий і освітній внесок у творення спільного європейського академічного простору і європейської цивілізації загалом.

Ключові слова: європейська цивілізаційна суб'єктність України, європейська цивілізація, московська недо-цивілізація, стратегія входження української академічної спільноти у європейську академічну спільноту, медійний супровід українських академічних досягнень.

In its civilizational choice, Ukraine undeniably gives preference to European civilizational subjectivity, on whose paths Ukraine has been fighting for its own statehood for hundreds of years. An alternative to this choice for Ukraine is to be absorbed by Russia as a territorial entity without a subjectivity in geopolitical and civilizational perspectives. The academic community of Ukraine has deep historical and extensive organizational European roots, and currently has a chance to make an unprecedented scientific and educational contribution to the creation of a common European academic space and European civilization in general.

Keywords: European civilizational subjectivity of Ukraine, European civilization, Moscow under-civilization, the strategy of the Ukrainian academic community's entry into the European academic community, media coverage of Ukrainian academic achievements.

Цивілізаційна суб'єктність України полягає не у прагненні стати осередком нової незнаної цивілізації, а у прагненні здобути виразну національну ідентичність, чітко ґрунтовану на тій цивілізаційній суб'єктності, до якої Україна тяжіла більшу частину своєї історії. І це не російська цивілізація. Взагалі, термін «суб'єктність» вживають переважно у царині геополітики, де країни діляться на гравців-суб'єктів і трофеї-об'єкти. Вочевидь, росія завжди сприймала Україну як свій законний трофей і всіма силами нищила спроби України здобути хоч би

якусь суб'єктність – якщо не державно-політичну, то хоча би економічну, правову, релігійну, мовну чи, ширше – загалом культурну [2–3]. Послідовно росія нищила усі такі спроби – тому шукати у полі її тяжіння Україні власну суб'єктність, а тим більше цивілізаційну, є не просто марною, а нікчемною справою.

Натомість, наявна маса незаперечних свідчень того, що Україна належить до європейської цивілізації. Це було очевидним ще у добу так званої Київської Русі, коли провідні монархи Європи мали за честь брати собі дружинами доньок київського князя Ярослава. Україна-Русь тоді була класичною європейською країною, що мала спільну історію з іншими європейськими країнами. Так само з 16 століття українська інтелектуальна і культурна еліта отримувала освіту і підтримувала постійні зв'язки є культурною і інтелектуальною Європою. Поступово українська академічна спільнота вибудовувалася під європейським впливом і за європейським взірцем.

Перешкодою на цьому від самих його джерел європейському шляху стала спочатку монголо-татарська навала, а згодом московські царі, які перейняли багато у чому культурну і політичну традицію східних завойовників, а також їхній стиль ведення перманентної загарбницької війни. Втім, московська імперія була гібридною – у ній сполучалися елементи східної і західної культури, і водночас вона прагнула протиставити себе і Сходу, і Заходу [5]. На цьому ґрунті московити прагнули побудувати власну цивілізацію, втім спромоглися лише накреслити її обриси – за взірцем цивілізацій розвинених і сталих: європейської, китайської, індійської, арабської, які успішно функціонують тисячоліттями і продовжують розвиватися і нині. Натомість, московська цивілізація, яка претендувала на об'єднання усіх слов'янських народів, так і не змогла виконати цю місію: за винятком самих московитів, інші слов'яни визнають себе цілком європейцями.

У цьому контексті видається хибним для України претендувати на роль нового центру слов'янської цивілізації, перейнявши знову, як у часи київських князів Володимира і Ярослава, роль культурного і політичного центру нової імперії. І у часи України-Руси, і зараз Україна не претендує на роль імперії. Крім того, з настанням глобалізації можна говорити хіба що про творення нової загальнолюдської цивілізації – час локальних цивілізацій минув.

Якщо ж говорити про цивілізаційну суб'єктність України, видається, що це суб'єктність виразно і несумнівно європейська. Україна нині є центром європейського воєнного опору навалі нової московської недоімперії, яка є прямим спадкоємцем царської росії і Радянського Союзу. Україна відкрито стала на шлях декомунізації, дерусифікації і поступово здійснює усі інші необхідні кроки щодо подолання свого постколоніального статусу і входження на гідних і

рівних умовах до складу співдружностей країн європейської цивілізації – до Європейського Союзу і НАТО. Таким чином, у воєнному плані Україна є якщо не центром нинішньої цивілізації Заходу, то в усякому разі форпостом її збройного опору російській агресії. Очевидним є протистояння європейської цивілізації разом з Україною, з одного боку, а з іншого – московської недоцивілізації, яка шукає випадкових і неорганічних у цивілізаційному плані союзників, переважно серед деяких східних та південних країн.

Чи може європейська цивілізаційна суб'єктність, яка незаперечно проявляє себе на лідерському рівні у воєнному плані, бути також простежена у академічному просторі? Поза всяких сумнівів, так. Однак, у академічному вимірі Україна має більшою мірою ще не реалізований цивілізаційний потенціал. Хоча ми маємо хорошу академічну історію і академічні досягнення цілком світового рівня, однак цілісної концепції українського академічного внеску у європейську цивілізацію і досі не маємо, а відповідно і не маємо належної стратегії повноцінного входження української академічної спільноти у європейську академічну спільноту.

Щодо академічних здобутків світового рівня, здійснених українцями, варто згадати серед природничиків хоча би відкриття фізика Івана Пулюя, засновника української академії наук Володимира Вернадського, винахідницю першого комп'ютера Катерину Ющенко і багатьох-багатьох інших, чий талант розкрився за межами України, або чиї здобутки намагалася привласнити собі московська недо-імперія. Серед гуманітаріїв маємо філолога Олександра Потебню, соціолога Максима Ковалевського етнологіста і соціального теоретика Дмитра Овсяннико-Куликовського та багатьох інших. Серед митців, які дотичні до академічної сфери – цілий шеренг талановитих всесвітньо відомих постатей – від класичних письменників Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Лесі Українки та Івана Франка, до авангардних поетів, художників і інших митців, зокрема всесвітньо відомих скульптора Олександра Архипенка, художника Казимира Малевича, а у більш постмодерну добу – художника Енді Воргола, письменника Чака Палагнюка-Поланіка та багатьох інших. Внесок українських у сучасну світову цивілізацію важко переоцінити і можна довго перераховувати імена тих, хто усвідомлював себе українцем, народився в Україні або мав українських предків. Однак, серед тих, хто зараз є в Україні і належить до академічної сфери, таких видатних академічних діячів теж чимало, хоча вони і не здобули настільки широкого публіситі, як ті українці, які виїхали у економічно розвинені країни світу. Таке публіситі хоча і не заміщає собою академічних досягнень, однак у сучасному світі, у якому панують медіа, академічні досягнення потребують обов'язкового міжнародного медійного супроводу.

Таким чином, видається необхідним спрямувати зусилля щодо забезпечення належного академічного внеску в утвердження європейської цивілізаційної суб'єктності України за такими основними напрямками: 1) напрацювання стратегії входження української академічної спільноти у європейську академічну спільноту; 2) розгортання організаційної роботи щодо втілення цієї стратегії у академічних практиках в Україні; 3) здійснення широкого медійного супроводу щодо цього процесу і його результатів.

До певної міри ці завдання виконуються в рамках входження української системи вищої освіти у так званий Болонський процес [4]. Втім, це входження і досі має багато невирішених проблем. Варто використати його нереалізовані ресурси, але діяти треба значно ширше і глибше – дивитися не лише на академічний зміст, але й на його цивілізаційні основи.

Україна давно увійшла невід'ємною складовою у сучасну світову цивілізацію – про це свідчить не лише залежність різних країн світу від України, її ресурсів, її політики – далеко за межами Європи, у Африці, Азії, Америці відчують український вплив. Але найближчий шлях до цієї світової цивілізації лежить через Європу – через європейську цивілізаційну суб'єктність. Українським вченим і професурі варто працювати і взаємодіяти з колегами в усьому світі, але європейські ціннісні академічні стандарти і базові європейські академічні практики для України є найближчими – і історично, і географічно, і організаційно.

Варто насамкінець зауважити, що специфіка сучасної європейської цивілізації полягає у принциповому і системному запереченні цінностей імперії і повазі до національної ідентичності: так, Європейський Союз побудовано за проголошеним Шарлем де Голем принципом «Європи батьківщин» [1]. Тому входження України до європейської цивілізаційної суб'єктності не означає відкидання своєї національної суб'єктності, а означає лише набуття Україною більш широких можливостей для її розвитку. Розвиток української академічної сфери завдяки зростанню її інтеграції у європейський освітній простір може слугувати переконливим аргументом на користь цієї стратегії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балібар Е. (2006) Ми, громадяни Європи? Кордони, держава, народ / пер. з фр. А. Рєпи. К. : Курс, 354 с.
2. Бойченко М. Русифікація як нищення української національної пам'яті: передумови і наслідки тоталітарної радянської політики щодо України. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11 – 12 червня 2020 року* / науковий редактор Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 58-60.

3. Лавріненко Ю. «Розстріляне відродження: Антологія 1917—1933: Поезія—проза—драма—есеї». Париж — Мюнхен: Kultura, 1959. 992 с.
4. Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні: монографія / Колектив авторів: Бугров В., Гожик А., Жданова К., Зарубінська І., Захарченко В., Калашнікова С., Козієвська О., Линьова І., Луговий В., Оржель О., Рашкевич Ю., Таланова Ж., Шитікова С.; за заг. ред. В. Лугового, С. Калашнікової. К.: ДП «НВЦ «Пріоритети» , 2014. 156 с.
5. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість. Торонто: Видав. Семен Стасишин, 1968. 345 с.

Кармазіна М. С.,
доктор політичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
karmm@ukr.net
ORCID 0000-0003-2887-6824

ПІДСТАВИ ПОЛІТИЧНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: НАРОД, ЕЛІТА, ІНСТИТУТИ

Російська агресія проти України актуалізувала проблему політичної суб'єктності України (як і інших держав, націй). Взявши за вихідний момент дослідження основ політичної суб'єктності України «народ», «еліту», «інститути», автор доводить, що:

- *сучасні політичні процеси тісно пов'язані з «минулими політиками» у конфліктному (у попередні століття, як і нині) європейському середовищі;*
- *впродовж століть європейські інтелектуали та російська політична практика мінімізували шанси українців на виживання та збереження української ідентичності, про що свідчить, зокрема, своєрідний німецько-російський «інтелектуально-практичний симбіоз», що розвивається і модифікується кілька століть поспіль;*
- *російський фашизм початку ХХІ століття став викликом не лише для українців, але й для європейців, народів колишнього ССРСР. Його основою є «русская культура»; основою російського авторитаризму – російський народ, своєрідною запорукою російських злочинів в Україні – «путиінферштейнери» (у тому числі – українські);*
- *російську агресію по-своєму уможливили не тільки європейські, українські та інші «путиінферштейнери», але й перша «президентська п'ятірка», фальшована українська еліта (у вишиванках і без них), політичні інститути;*
- *після закінчення війни Українська держава і суспільство повинні провести переоцінку цінностей та інститутів (не лише політичних, але й інших, зокрема – наукових, освітніх), ліквідувати численні лінії суспільних розломів*

(між старою та новою елітами, між суспільством і фальшивими елітами тощо), що сприятиме зміцненню і розвитку політичної суб'єктності України (у Європі та світі), суб'єктності, яка завжди є результатом синергії мас і еліти.

Ключові слова: російська агресія, минулі політики, Президент України, еліта, суспільно-політичні інститути.

Russian aggression against Ukraine actualized the problem of political subjectivity of Ukraine (as well as other states and nations). Taking the «people», «elite», «institutions» as the starting point of the study of the foundations of the political subjectivity of Ukraine, the author proves that:

- *modern political processes are closely related to «past politicians» in the conflict (in previous centuries, as well as now) European environment;*

- *over the centuries, European intellectuals and Russian political practice minimized the chances of Ukrainians to survive and preserve the Ukrainian identity, which is evidenced, in particular, by a peculiar German-Russian «intellectual-practical symbiosis»;*

- *Russian fascism at the beginning of the 21st century became a challenge not only for Ukrainians, but also for Europeans, the peoples of the former USSR. Its basis is «russian culture», the basis of russian authoritarianism is the russian people, a kind of guarantor of russian crimes in Ukraine – «putinfeinsteiners» (including Ukrainian ones);*

- *Russian aggression was made possible in its own way not only by European, Ukrainian and other «putinfeinsteiners», but also by the first "presidential five", the fake Ukrainian elite (with and without embroidered shirts);*

- *after the end of the war, the Ukrainian state and society should conduct a reassessment of values and institutions (political and other, in particular-scientific, educational), eliminate numerous lines of social fault lines (between the old and new elites, between society and false elites, etc.), which will contribute to strengthening and development of political subjectivity of Ukraine (in Europe and the world); subjectivity, which is always the result of the synergy of the masses and the elite.*

Keywords: Russian aggression, past politicians, the President of Ukraine, the elite, socio-political institutions.

Повномасштабна російська агресія проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р. і триває 218-ий день поспіль, з новою силою **актуалізувала** проблему суб'єктності нашої нації. Досліджувати суб'єктність (будь-якої нації, народу, як і держави) можна щонайменше, у двох площинах, *по-перше*, оцінюючи їх конкурентоспроможність на міжнародній арені, здатність держави і суспільства реагувати та адекватно протистояти зовнішнім викликам та загрозам, і, *по-друге*, – осмислюючи інструменти, використовувані елітою та іншою (неелітною) частиною суспільств для ефективного розв'язання внутрішніх суперечностей чи конфліктів, аналізуючи їх здатність до постійної самоорганізації, самозбереження і самовідтворення, спираючись на створені

інститути. Тож, «народ», «еліту», «інститути» беру за вихідний момент дослідження основ суб'єктності держави.

Осмилюючи категорію «народ» доцільно, найперше, звернутися до політичної історії, оскільки перепрочитання минулого, якщо й не забезпечує нових евристичних відкриттів, утім, дослідник щоразу все ж має певний зиск: реінтерпретація історії на кожному з відрізків *політичного часу* сприяє не лише подоланню асиметрії у праві тлумачення минулого (точніше – *минулих політик*), не тільки забезпечує своєрідне оскарження, нівелювання неправди, обстоюваної раніше пануючими над українцями народами, але й з нових часових відстаней дозволяє акцентувати те, що уможливорює краще розуміння сьогодення. Зрештою, новітня політика не можлива без знання минулих політик.

Аналіз минулого свідчить, щонайменше про два моменти. *Перший*: міждержавна, міжнаціональна взаємодія у Європі, зокрма, впродовж кількох останніх століть (власне – з початку модерної історії християнської цивілізації) приймала переважно конфліктних форм. Тому, якщо ми ще не сприйняли настанов синергетики про те, що нерівноважність, нестабільність систем будь-якого рівня є специфічною нормою їхнього розвитку (тобто усвідомити, що «рай на землі – не можливий»), то сьогодення підштовхує нас це, нарешті, зробити і сприйняти цей постулат як одну з базових методологічних настанов для проведення досліджень. *Другий* момент: в умовах перманентних конфліктів, складного плетива чинників, характерних для того чи іншого відрізка *політичного часу*, проблема суб'єктності українців упродовж століть і для самих українців, і для народів Європи та Азії, між якими на перехресті культур ми і відстоюємо свою політичну, культурну і, власне, цивілізаційну суб'єктність, **залишається найактуальнішою.**

Впродовж століть нас не залишали поза увагою, не оминали у своїх рефлексіях європейські інтелектуали, частина яких згодом посіла почесні місця у європейському пантеоні значимих «*велетів духу та інтелекту*». І кожен з цих *велетів* з більшою чи меншою долею цинізму укорінював у свідомості західних європейців ідею про відсутність майбутнього у «недержавних» чи «неісторичних» народів, якими і виявилися українці після «истреблення Запорожской Сечи», як, нагадаю, називався маніфест, виданий Катериною II у 1775 р. Німкеня Катерина, що стала російською імператрицею, ліквідувала Січ, а інший німець, Г. В. Ф. Гегель (який, що показово, народився за п'ять років перед знищенням Січі – у 1770 р. – і тим самим потрапив у вчергове насильно трансформовану європейську реальність, згодом обґрунтував теорію (див. про це детальніше: [1, с. 6], згідно з якою право на власну історію можуть мати лише «державні» та «історичні» народи. Тож, саме німецький інтелект задавав тон у XVIII столітті! У наступному – XIX – столітті тенденція залишалася незмінною:

ще один уродженець Німеччини – Карл Маркс (як же його не згадати?) – по своєму продовжив своєрідно «обнулювати» нашу історію, переконуючи європейців, що лише пануючі (нині зрозуміло – на момент життя Маркса) нації варто розглядати як носіїв прогресу (історичного розвитку). Відтак, Маркс зверхньо висловлювався про «рештки націй», «уламки народів», тавруючи їх лише як фанатичних носіїв контрреволюції та прогнозував, що вони такими й залишаться до моменту їх цілковитого знищення, до втрати ними національних особливостей, фактично – до моменту їх повної асиміляції пануючими націями (див.: [1, с. 7–8]).

Утім, очевидним є те, що українці, так чи інакше оприсутнюючись у кожному з періодів політичного часу, відстоюючи власну цивілізаційну суб'єктність, доводили і доводять, що прогнозам *великих* (щойно згаданих) чи меншого калібру не варто беззастережно довіряти, оскільки *великі* (як переконує сьогодні) багато в чому страждали і страждають на, так би мовити, прогностичну неспроможність. (Не дарма великий Данте у знаменитому «Inferno» у восьмому колі пекла відвів особливе місце відьмакам, чаклунам, провидцям, провісникам за їхні фальшиві пророцтва).

Але зверну увагу на іншу тенденцію, що зародилася у попередній час – на своєрідний німецько-російський інтелектуально-практичний симбіоз. Якщо німці (як згадані Гегель і Маркс) в інтелектуальній площині позбавляли українців права на майбутнє, то *руські* чи, згідно з імперськими наративами, *великороси* (тобто ті, хто почав творити свою ідентичність, різними способами викрадаючи та узурпуючи спадщину України–Руси) – позбавляли українців прав і життів практичною дією. Якраз через 100 років після знищення Січі, – у 1875 р. – з'явилося непересічне свідчення про звірства *руських* в Україні, яке було виражене в художній формі (художня творчість, це для мене – інформативне джерело на зразок сучасної соціології, яка часто пропонує нам для аналізу дані щодо реакцій суспільства на ту чи іншу політичну дію, дає зріз «самопочуття» спільнот у той чи інший момент політичного процесу). Так-от, свідчення 1875 року звучало так: «Ще чуть зоря займалася, в Піски вступала москалів рота. Налетіли на Піски, як сарана на зелене поле, та й кинулись усе жерти, усе трошити... Піщани такого не сподівалися. Поторопіли... закричали, загвалтували... Може б, ще довго гвалтували, коли б прикладами ротів [їм] не заціпили...». Ці щемливі для української душі і духу слова написав 147 років тому Панас Мирний у романі «Хіба ревуть воли як ясла повні?». Дев'ята глава роману так і називалася: «Піски в неволі».

На початку ХХ століття (взимку 1918 р.), Михайло Грушевський майже аналогічно описав суть політичного моменту для наших пращурів: «Українців ловлять, арешт[ов]ують, розстрілюють тільки за те, що вони Українці» [2, с. 196].

Сьогодні, попри те, що після розвалу Советського Союзу українці політично незалежилися, ворог – той самий, карателі незмінні – *руськіє*. Тенденція незмінна. І сьогодні десь там, на Донеччині, Піски – у неволі: художній образ поневолених Пісок, витворений Панасом Мирним, став своєрідним маркером самопочуття України і українців на 147 років; і сьогодні українців так само розстрілюють – у Бучі, Гостомелі, Ірпені, Макарові, Бородянці, у Маріуполі і Херсоні чи Ізюмі (який за кількістю жертв, як стверджує Міноборони, можна порівняти мінімум з двома Бучами [3]), розстрілюють в інших українських містах, містечках, селах. Розстрілюють за те ж саме, на чому акцентував Грушевський – за українськість. *Наша незраджена українськість – як шкіра кольорового, якого із натовпу, що несамовито прагне крові, помічають першим.*

Відтак можна говорити про ще одну незмінну тенденцію: суть *руських* залишається незмінною, хоча має місце певна ідеологічна мімікрія. На початку ХХІ століття не тільки європейці, а весь світ довідався про нових фашистів/*рашистів* у Європі. *Рускіє* створили неочікувану реальність. І в цій реальності одні з нас виявилися адекватними ситуації, інші – зловтішалися чи залишалися вкрай байдужими, когось паралізував страх, а хтось просто не йняв віри, що таке в Європі взагалі можливо. Цей «випадок Росії, що фашиствує» вимагає від усіх народів, які не хочуть, щоб знову (як би це фантастично для них не звучало!) запалав вогонь у газових камерах нових Аушвіца і Біркенау, нової Треблінки чи Бухенвальда, вимагає уже сьогодні глибоких рефлексій.

Європейцям не хотілося занадто перейматися Мюнхенською промовою Путіна 2007 р., після якої, пригадаймо, у 2008 р. розпочалася агресія проти Грузії; європейці лише висловлювали стурбованість окупацією Росією Криму і частини Донбасу. Тільки кілька днів тому Олаф Шольц (9-ий федеральний канцлер ФРН) зізнався, що «Німеччина неправильно відреагувала на російську анексію Криму» [4]. Я переконана, що саме цей своєрідний «дозвіл Німеччини» (як провідної економіки і центру політичної сили в Європі) уможливило нині вимоги Міхаїла Ульянова («ретранслюючого імперські ідеї зразка початку третього тисячоліття путінського підданого при міжнародних організаціях у Відні) ліквідувати українців, наголошуючи, зокрема, у Twitter (19 серпня): «Жодної пощади українському населенню [5]. Тож, це не фантастичний сценарій: завтра на місці українців можуть опинитися інші європейці. Адже так звана *велика русская культура* ніколи так і не розробила механізми стримування кровожерливих інстинктів *руських*. *Велика русская* РОЗЛЮДНЮЄ її споживачів, про що свідчать, приміром, понад 20 фільтраційних таборів, створених *руськімі* (на кінець липня, як повідомляли ЗМІ [6]) лише на території Донецької області, катівні щойно звільненої частини Харківщини, які за жорстокістю уже перевершили сталінські табори. *Русская культура* це толерує. Як толерує

знищення наших храмів, церков, синагог і мечетей, наших шкіл і університетів, лікарень і бібліотек. Як толерує мародерство в селах, містах і містечках України. Як толерує гвалтування немовлят, жінок, чоловіків і дідів.

Скажіть, *яких ще злочинів представники великої русскої культури не скоїли нині на нашій землі?* Ця велика культура не зупиняє здичавілу масу солдатні і толерує усі можливі злочини, скоєні нею: у Росії сім місяців поспіль доки наша Вітчизна і ми, мужні, стікаємо кров'ю, ніхто не виходить на акції протесту, масові акції протесту! З лона цієї так званої культури виплотився черговий потвора-диктатор, який вклав у руки інфантильної і голодної солдатні штандарти з *напівсвастикою Z*, у горлянки – «Спасибо деду за победу» і «Можем повторить!» *Велика русская культура*, що просякнута культом насилля (тенденція – очевидна!), розпочиналася, згадаймо, з цинічного пушкінського «Смирись, Кавказ: идет Ермолов!» (1872), а нині в неоколоніальному пориві її представники уже планують «Що Росія має зробити з Україною» (як називалася стаття пропагандиста Т. Сергійцева, розміщена 22 квітня 2022 р. на сайті російського державного медіа «РИА Новости») під безсоромно-вulgарні путінські частушки «нравится, не нравится – терпи, моя красавица!».

Постає питання, і воно – ніяк не риторичне: *навіщо така культура? Навіщо вона у XXI столітті?* Тож, попри те, що нині у Європі ще лунають голоси підставних клакборів, які закликають то до збереження обличчя Путіна, то заявляють про необхідність припинення постачання Україні зброї, Європа (скажемо, дещо перефразувавши Бодріяра) нарешті перестала вдавати із себе мерця і залишати Росію безкарною: Польща, Естонія, Литва, Латвія, Велика Британія – перші серед тих, хто засвідчив, що не лише проголошує цінності, але залишається їм вірними за найнесприятливіших обставин – кривавої бійні біля свого порогу. Як, звісно, і Сполучені Штати Америки, які, вже котрий місяць, забезпечують вікно можливостей (вікно у майбутнє) для України.

І ось тут хочу віддати належне Збігневу Бжезинському (який у свій час був радником президента Джиммі Картера): Бжезинський ще у вересні 2004 р. опублікував у *The Wall Street Journal* статтю під назвою «Московський Муссоліні» [7], констатувавши наростання нової хвилі фашизму, що здійснювалася в Європі на старті нового тисячоліття. Бжезинський прозорливо акцентував, що для такого «продукту КГБ», яким є Путін, незалежність Грузії чи України, чи ж Узбекистану – неприйнятна. Тож, якщо не зупинити звіра, то не лише українському народу доведеться у XXI столітті відстоювати свою суб'єктність, а й іншим націям перед лицем *нового – русского – фашизму*. І якщо у геополітичних планах Путін – відновлення ССРСР, то «радіння з гранатою» російського терориста десь поблизу Самарканда – цілком реальне, і узбеку воно

принесе критично менше насолоди, ніж відома картина Усто Муміна (1923-го року) «Радіння з гранатом».

Але у мене, як політолога, у такому контексті інтерес викликають соціологічні дані з Росії, які показують, що більше, ніж через 100 днів російсько-української війни більше 80% путінських підданих не просто підтримували свого диктатора [8], а фактично підтримували/підтримують вбивство нас і наших діток. Тут висновок тільки один: самі «законсервовані в немудрості» народи Російської імперії (у сучасній іпостасі) виступають (як і раніше!) основою авторитаризму в Росії. Ці народи (як і раніше!) легітимізують авторитаризм і ніколи не відчували і не відчують жодної емпатії, до власноруч знищуваних: до угорців – у 56-му, до чехів – у 68-му, до афганців – ціле десятиліття, до чеченців – у часи чеченських воєн, до знищених (у всі часи зіткнення Росією) українців. В обіймах імперії (де і ми були до 1991 р.), не сподівайтесь на емпатію!

Однак, не всі розгледіли в *руських* фашистів: в останні два десятиліття і в Європі, і в Америці про себе заявили різностатусні *путінферштейнери* – *розуміючі Путіна* (за аналогією із *сталінферштейнерами*, які укладали, приміром, пакт Ріббентропа–Молотова). Це, витворене в Німеччині, слівце по-своєму віддзеркалює нинішній характер німецько-російського симбіозу, про який говорила вище і який нині підсилений газовою залежністю Німеччини від Росії (залежність, яку впродовж 16 років натхненно плекала фрау Меркель, як і її попередники).

Утім, *путінферштейнери* це не тільки феномен Німеччини, не тільки шрьодери і меркелі (що тривалий час перебувають чи перебували, як відомо, на *кормленні* у Путіна, чи просто відчують до нього, будучи оберненими в минуле, пієтет): якщо візьмемо до уваги той факт, що наш мудрий і відданий Україні Президент з початку повномасштабного російського вторгнення на нашу землю, відстоюючи нашу суб'єктність, закликав світ *кричати, що українців вбивають* (це слова самого Володимира Зеленського, промовлені 2 березня [9]), то із 27 парламентів країн-членів ЄС свою трибуну Зеленському для виступу надали лише 24 держави. А хто були ті три держави-*путінферштейнери*, котрі сказали українському Президенту (і, відповідно, нам з вами) «НІ!»? Австрія! Угорщина! Болгарія!

А ще існує значна кількість людей на планеті, які утримуються від засудження Росії і Путіна, скоріш за все, не розуміючи, що несе російська агресія Європі і світу. А ще є Ізраїль, який, як зазначав Президент, Україні не допоміг жодним чином. Є хитро-спостерігаючий Китай, який по-своєму також (як і німці) дозволив російську агресію проти України, сподіваючись, врешті-решт, отримати свої дивіденди. Є Іран, дрони-камікадзе якого уже приносять смерть на нашу землю, сприяючи розгорнутому *руськімі* геноциду українців.

Питання суб'єктності низки європейських держав з оглядкою на терористичну Росію, злам Росією системи міжнародної безпеки, питання не просто неспроможності численних міжнародних структур (починаючи від Міжнародного комітету Червоного Хреста, Amnesty International, МАГАТЕ і до маргіналізованої ООН включно) виконувати покладені на них обов'язки і функції, як і питання зловживань у міжнародних структурах, як і багато інших питань політики і геополітики, що зачіпають найрізноманітніші пласти буття людства (від, власне, політики до культури) – це актуалізовані війною питання порядку денного третього десятиліття ХХІ століття, на які найближчим часом Європі і – ширше – Заходу треба бути шукати відповіді, і на які українцям обов'язково слід виробити власний кут зору, усвідомлюючи при цьому, що політична суб'єктність України, як і інших демократичних держав, можлива лише у нових союзах і коаліціях. Не в СНД чи «митному союзі», куди тягнула нас ще зовсім недавно українська політична еліта, зокрема, парламентська часів Литвина, наші президенти від Л. Кравчука до П. Порошенка. Кравчук у 2006 р., пригадаймо, разом із Шуфричем, Медведчуком, Бойком, Гавришем балотувався до Верховної Ради України у складі (як акцентується навіть у відповідній статті у Вікіпедії) проросійського Опозиційного блоку «НЕ ТАК!», просуваючи гасла «НАТО – НЕТ!», «Русский язык – ДА!» і фактично пропонуючи українцям інтелектуальні геополітичні конструкції, у яких наша держава мислилася тільки додатком до модифікованої Російської імперії. Про масштаби особистості «проФФесора»-втікача Януковича і говорити нічого. А за дияконом УПЦ (МП) П. Порошенком, звісно, визнаймо уміння у потрібний момент на бульдозер хвацьки вилізти і по-своєму стати *путінферштейнером* та укласти так звані «Мінські угоди», а ще – торгувати, торгувати, торгувати. (Наприклад – вугіллям із сепаратистами, як на те вказують поки що неспростовані у суді факти, і що по-своєму дає мені підстави для усіх цих оціночних суджень).

І знову пригадався Михайло Грушевський зі своєю оригінальною ремаркою: «Скільки у нас цілком порядних або й добрих поетів, белетристів, публіцистів – і як трудно знайти порядного комісара» [10, с. 153]. Якщо трішки перефразувати, то можна додати ще одне (оціночне!) судження: трудно знайти у нашій першій п'ятірці порядного президента.

А все це говорить, найперше, про те, що впродовж останніх десятиків років гострою проблемою для нації була проблема якісної політичної еліти, еліти, яка б в інтересах не власних кишень, не тільки власного успіху формувала б порядок денний для нації, а формувала б програму дій у єдності інтересів з нами, з народом, яка б приймала політичні рішення не окремо – для себе (для комфортного перебування в Монако, Лондоні чи десь під Ніццою) і окремо – для нас тут, в Україні, яка б мотивувала народ до відстоювання своєї суб'єктності і

не поспішала на *кормленіє* (у тій чи іншій формі) до Москви, яка б не створювала нам партій типу «Партія політики Путіна» (постала у 2003 р. як Політична партія «Слов'янський народно-патріотичний союз», а на 1 січня 2022 р. функціонувала з назвою Політична партія України «Русь єдина»; нині – заборонена судом), а її фундатори (як академік П. Толочко), не просували в Україну «руській мір» (див. про це: [11]). Щоб не керували однією рукою політикою національної пам'яті, а іншою – приймали путінські медальки і нагороди на честь 140-річчя Сталіна (див. про це: [12; 13]), щоб не сиділи на двох стільцях, видаючи (вже цього року!) книги в Москві і безконтрольно друкували свої опуси за кошти українських платників податків у Києві. Адже у нас має бути розуміння, що саме ця інтелектуальна еліта, ці академіки з «член-корами» – своєрідний інструмент *проксі війни*, яку Росія вела і – головне – продовжує вести проти українців.

Еліта (якщо вона українська) має кидати своєю «шкуру – в гру» разом з простими українцями, як це зараз роблять Зеленський, Залужний, Буданов та ті наші милі, наші рідні чоловіки і хлопчики, які вже стали ГЕРОЯМИ. Як 25-річний Віталій Скакун, котрий 24 лютого підірвав разом із собою Генічеський автомобільний міст, щоб зупинити ворога, а 26 лютого він став першим у цій війні, хто був удостоєний Президентом Зеленським звання Героя України (посмертно).

Таким чином, сьогодні по-своєму засвідчує наявність кількох ліній розломів у соціумі, зокрема – між старою і новою елітою, між справжніми патріотами і українськими *путінферштейнерами* у вишиванках, між фальшивими, нашвидкуруч «зліпленими» героями, які з'являлися у попередній час у наслідок розчерку пера Кучми (Кучма, нагадаю, лише в останній рік свого президентства «породив» 41 героя) чи Януковича. Ті героїзовані покидьки отримували привілеї, статуси, кошти (за рахунок, доріг, лікарень, вчителів, пенсіонерів тощо), а після 2014 р. – стрімко оберталися на зрадників, як Борис Дейч, Февзі Якубов, «герой Ющенко» Микола Багров (він і помер у 2015 р., залишаючись героєм та членом НАНУ). А якщо сюди додати ще низку народних артистів, «ручних» лауреатів шевченківської премії, то чисельність ліній розломів у суспільстві неухильно зростатиме і ставатиме помітнішою.

Коли наші повернуться з війни, ми ще будемо багато і довго рефлексувати, намагаючись осмислити пережите, але, головне, не забуваймо, що:

– саме політична еліта завжди була і є джерелом ідеї політичної суб'єктності нації і держави, оскільки вона не лише формулює (чи уникає формулювання з тих чи інших причин) саму ідею суб'єктності і встановлює її своєрідні параметри (пригадаймо, приміром, сказане М. Грушевським: «Я не бажаю своєму народові панування, бо вважаю, що панування деморалізує, вироджує самого пануючого і не може бути поєднане з правдиво-демократичним устроєм... Я не хочу

українського імперіалізму» [10, с. 151]), але й, фактично, робить (чи не робить) запит до суспільства, очікуючи на його відгук щодо готовності боротися (проливати кров!) за політичну суб'єктність як самих себе, так і своїх нащадків. Політична суб'єктність – завжди результат синергії дії мас і еліти. Тож, я переконана, що уже сьогодні слід виробити те мірило, з яким ми після війни будемо підходити до оцінки нашої еліти і, звісно, самих себе: ми, як суспільство, як держава, повинні очиститися у найширшому сенсі цього слова (якщо хочемо, щоб наші діти-біженці в Європі повернулися до нас, адже територія держави має бути густо заселена нами, щоб її не заселили інші). Потрібно мірило, яке б не завадило побачити серед тих, хто заховавшись у начеплену вишиванку та виголошуючи патріотичні гасла, руйнує (найрізноманітнішими способами – хабарництвом, корупцією, круговою порукою, фаворитизмом та ін.) Україну.

Нам уже сьогодні слід переосмислювати і перевстановлювати наші інститути, створені старими і, як показує війна, збанкрутілими елітами: їх не можна повертати на виборах до влади! Не можна давати їхнім політтехнологам і ботофермам одурманювати виборця, фальшувати результати виборів, а потім – політичні інститути, адже політичні інститути сприяють (чи, навпаки, перешкоджають) стабільності усієї політичної системи, ефективності держави, стабільності і безпеці нашого з вами життя.

Звісно, важливою є не тільки якість політичних інститутів, але, чи не найперше, – наукових і освітніх. Науковці, ті крихти науковців, які ще не розбіглися, не виїхали і – головне – здатні виробляти сучасний інтелектуальний продукт, з одного боку, підлягають збереженню у нас як просто вимираючий підвид *homo sapiens*, а з іншого – суспільство має розробити НОВІ механізми контролю за науковими здобутками, серед яких – багато мнимих. Суспільству необхідні критичні оцінки здобутків і втрат нації і держави, адекватний аналіз викликів і загроз, які стоять перед українцями в конкретний момент політичного часу, необхідне своєчасне обґрунтування варіантів розв'язання суспільно-політичних проблем. Не мнимі «лідери думок», сумнівного фаху «експерти», не залежні від олігархів журналісти-розслідувачі, а авторитетні фахівці, які оцінюватимуть, рекомендуватимуть (принаймні, з екранів державних телеканалів, відповідних веб-сайтів, інших ресурсів і майданчиків).

У руслі просвіти і освіти має варто переосмислити місію у сучасній Україні й університету: *кому належить університет у тих формах і видах, у яких він нині у нас функціонує? Чиї інтереси він задовольняє, вчергове перейменовуючись, що уможливорює незмінність ректорів по 30 років* (див. про це, наприклад: [14])? *Якими є ті, котрі вчать?* Коли кажу «вчать», то маю на увазі не тільки фаховий та інтелектуальний рівень чи рівень академічної доброчесності, але й рівень корумпованості, порядності (коли університет стає надбаням родин чи кланів і

керівництво в ньому передається, відповідно, «з рук до рук») тощо. Чи справді саме такий університет здатний плекати інтелектуально-потужну, справді патріотичну українську еліту (а не бути зяючою висотою у біографіях багатьох зі своїх випускників, яка спонукає до еміграції, або до поповнення лав прекаріату)?

Коли країна повернеться з війни, давайте забезпечимо нашим дітям і онукам безпечне в усіх сенсах і смислах українське майбутнє, самодостатню суб'єктність України і українців у Європі і світі. Розпочнімо змінювати себе і переконаймо самих себе і світ, що УКРАЇНЦІ – нація, здатна до найвищих форм самоорганізації, до розвитку – за найскладніших умов, до адекватності в оцінці самих себе в умовах сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початк ХХ століття). Київ, 1998. 350 с.
2. Грушевський Михайло. Очищення огнем. Михайло Грушевський. Хто такі Українці і чого вони хочуть. Київ: Товариство «Знання» України, 1991. С. 197–198.
3. За кількістю жертв Ізюм можна порівняти мінімум х двома Бучами – Міноборони. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/za-kilkistju-zhertv-izjum-mozhna-porivnjati-minimum-z-dvoma-buchami-minoboroni.html>
4. Німеччина неправильно відреагувала на російську анексію Криму – Шольц. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3573287-nimeccina-neppravilno-vidreaguvala-na-rosijsku-aneksiu-krimu-solc.html>
5. Жодної пощади для українського населення: російський дипломат відреагував на військову допомогу США для України. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/zhodnoji-poshchadi-dlja-ukrajinskoho-naselennja-rosijskij-diplomat-vidreahuvav-na-vijskovu-dopomohu-ssha-dlja-ukrajini.html>
6. Росія і її маріонетки створили 21 фільтраційний табір в одній лише Донецькій області – Держдепартамент. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-derzhdepartament-rosia-filtratsiyini-tabory/32005420.html>
7. Brzezinski Zbigniew. Moscow's Mussolini. URL: <https://www.wsj.com/articles/SB109563224382121790>
8. Мазуренко Альона. 107 день вторгнення: в РФ публікують опитування, що 80% росіян вірять Путіну. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/10/7351739/>
9. Звернення Президента: українці – символ незламності. 2 березня 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayinci-simvol-nezlamnosti-73281>
10. Грушевський М. На переломі. Михайло Грушевський. Хто такі Українці і чого вони хочуть. Київ: Товариство «Знання» України, 1991. С. 134 – 178.
11. Академік Толочко, який не визнає Голодомор геноцидом, назвав Томос “шкідливим”. URL: https://antikor.com.ua/articles/424981-akademik_tolochko_jakij_ne_viznaje_golodomor_genotsidom_nazvav_tomos_shkidlivim
12. Колишньому очільнику УІНП Солдатенку вручили медаль до 140-річчя Сталіна. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2019/12/26/156793/>
13. Нардеп Володимир В'ятрович звернувся до СБУ через відзначення 140-річчя Сталіна у Києві. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2019/12/27/156801/>

14. Слущкий Євгеній. Топ-5 скандальних ректорів-довгожителів київських вишів, або Пора й честь знати. URL: <https://khreschatyk.news/top-5-skandalnyh-rektoriv-dovgozhyteliv-kyivskyh-vyshiv-abo-pora-j-chest-znaty/>

Коцур В. П.,
доктор історичних наук,
дійсний член (академік) НАПН України,
професор Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Балух В. О.,
доктор історичних наук,
член-кореспондент НАПН України,
професор Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Юрій М. Ф.,
доктор історичних наук, професор
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

КИЇВСЬКА КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Запропонований огляд присвячується неупередженому висвітленню в українських підручниках історії цивілізаційних впливів, а саме: київської культурної традиції у європейському соціумі, починаючи з часів Давньої Русі та видатних культурно-мистецьких діячів Західної Європи на теренах України. Відкидаються твердження прихильників євразійської інтеграції про те, що Україна не мала нічого спільного з Європою. На численних прикладах підтверджуються інтенсивні зв'язки України з європейськими державами, її самобутній етнокультурний простір у Європі.

Ключові слова: ідентичність, цивілізаційний вибір, євроінтеграція, культурна традиція, духовні цінності, цивілізаційні світи, антропологічний підхід.

The proposed review is devoted to the unbiased coverage in Ukrainian textbooks of the history of civilizational influences, namely: the Kyivan cultural tradition in European society, starting from the time of Ancient Rus and outstanding cultural and artistic figures of Western Europe on the territory of Ukraine. The claims of supporters of Eurasian integration that Ukraine had nothing to do with Europe are rejected. Numerous examples confirm Ukraine's intense ties with European states, its distinctive ethno-cultural space in Europe.

Key words: identity, civilizational choice, European integration, cultural tradition, spiritual values, civilizational worlds, anthropological approach.

Події останнього десятиліття (Революція гідності, анексія Криму, російсько-українська війна), а також курс України на євроінтеграцію поставили

перед Україною низку запитань: «Хто ми? Звідки? Який зв'язок нинішньої історії з минувиною і майбутнім?». А найважливішою є проблема ідентичності українців – історичної, регіональної, національної та цивілізаційної. Це дає можливість нашій державі переосмислити власний геополітичний статус у контексті Східної Європи і загалом європейського континенту [1].

Не забуваючи у цьому процесі про зміни економічної структури і політичної системи, все ж таки перезавантаження повинно відбуватися у гуманітарній сфері – ідеології, ідентичності, стратегії розвитку культури тощо.

Прихильники євразійської інтеграції заперечують європейську ідентичність нашої країни і стверджують, що Україна завжди була і повинна залишатися частиною православного «руського мира» і що європейська інтеграція принесе Україні лише нові біди, навіть втрату незалежності, а вступ до Митного союзу значно зміцнить її економіку та відкриє нові горизонти розвитку. А нещодавно Путін заявив «що Україна навіть не держава», а «росіяни та українці – один народ». За його словами, іноземні держави, «радикали та неонацисти», які реалізують «антиросійський проєкт», намагаються віддалити українців від «їхнього законного місця під крилом Москви» [2]. Саме тому «найбільшим викликом для національного будівництва в Україні є конкуренція на її теренах панросійської імперської та проєвропейської української ідентичності»[3].

Отже, прихильники євразійської інтеграції стверджують, що Україна ніколи не мала нічого спільного з Європою. Однак історичні факти свідчать про те, що з давніх-давен Україна мала досить інтенсивні зв'язки з європейськими державами і до початку XVIII ст. була самобутнім етнокультурним простором у Європі, на кордоні з Московським царством, яке почало називатися Росією лише за Петра I.

Тому тепер, коли український народ робить доленосний цивілізаційний вибір, виникла потреба нагадати собі і довести на історичних фактах нашим євразійським опонентам, які донедавна приховувалися від нас ідеологами російської і радянської імперій, що розвиток України був і залишається нерозривно пов'язаний із розвитком європейської спільноти, починаючи з Київської Русі.

У контексті пришвидшення темпів євроінтеграції, розширення меж Євросоюзу щораз частіше постають питання про середньовічну культурну спадщину, її роль у формуванні європейських цінностей, загалом значення східнохристиянської традиції у Європі та для України. Не варто забувати також про її вплив на західноєвропейську цивілізацію, який пришвидшив її розвиток після христових походів та кардинально змінив культурний дискурс в епоху Ренесансу.

В умовах декомунізації і європейського курсу розвитку країн Східної Європи Київ може знову, як це було у період Київської Русі, стати новим лідером

східнослов'янського (православного) світу, позбавивши цього неформального статусу Москву особливо після отримання Томосу Вселенського патріарха про автокефалію Православної Церкви України і відсутністю історичних джерел щодо наявності такого Томосу у Російській Православній церкві. Тому саме середньовічний культурний спадок слугує українцям одним із чинників знаходження власного місця у загальноєвропейській і світовій цивілізаціях, типологічно іншої ідентичності, схожої на ідентичність Київської Русі і Великого князівства Литовського.

Отже, з урахуванням найновіших надбань історіографії, методології цивілізаційного пізнання та на основі оприлюднених і ще не актуалізованих і маловідомих джерел прагнемо показати провідні тенденції та закономірності зародження, становлення і розвитку української культури епохи Середньовіччя в контексті загальноєвропейської близькості і взаємопроникнення. Розкрити вплив природно-кліматичних умов на демографічні та господарські процеси у давніх слов'ян і Західній Європі; зародження писемності та християнізації Київської Русі як культурно-цивілізаційного повороту; висвітлити вплив античної спадщини і християнства на ранньоєвропейську культуру; дослідити феномен культури княжої України; розкрити роль візантійської спадщини в українській середньовічній культурі; висвітлити особливості європейської культури в литовсько-польську добу; показати роль Церкви в Київській Русі і середньовічній Європі.

Пізнання Київської культурної традиції в контексті середньовічної європейської цивілізації базується на широкій і різноманітній джерельній базі, невіддільній від джерельного комплексу інтелектуальної історії Київської Русі та середньовічної Європи і за класифікацією об'єднує дві великі групи джерел: конкретно-історичні, культурологічні, етнографічні, правничі, лінгвістичні; історіографічні.

Перша група представлена всіма видами: писемними, усними, речовими, зображальними, поведінковими, а також джерелами на електронних носіях. Знакове місце тут посідають збірники документів та хрестоматії, документи і матеріали бібліотечних та музейних фондів, електронні ресурси Інтернету тощо.

Другу групу становлять історіографічні джерела, представлені науковими працями і містять відомості про хід та стан наукового дослідження історії і розвитку української та західноєвропейської культур.

Означені проблеми тією чи іншою мірою перебували і залишаються в полі зацікавлень як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Свідченням цього є праці таких науковців як: Т. Аболіна, В. Балух, І. Бичко, В. Борисенко, П. Герчанівська, В. Горський, І. Дяченко, М. Закович, І. Захара, Я. Калакура, В. Капелюшний, М. Кашуба, М. Котляр, В. Коцур, П. Кралюк, В. Кремень,

С. Кримський, В. Литвинов, В. Лісовий, О. Логвиненко В. Любащенко, О. Матковська, В. Моця, Л. Нагорна, І. Надольний, В. Нічик, І. Паславський, А. Пащук, Н. Пікуляк, О. Рафальський, О. Реєнт, М. Рогожа, М. Русин, В. Смолій, О. Старовой, Я. Стратій, П. Толочко, О. Толочко, М. Циганюк, В. Харитонов, А. Шейко, М. Юрій, Н. Яковенко та ін., які працювали або працюють в галузі історії й культурології.

Сповідуючи парадигму антропокультурологічного аналізу людини як пріоритетного об'єкта розвитку культури і цивілізаційного поступу ми скористалися науковими підходами М. Вебера, Ф. Гізо, Г. Ріккєрта, Е. Кассіра, Е. Гусєрля, К. Юнга, А Камю на теоретичними надбаннями цивілізаційної теорії А. Джозєфа, А. Тойнбі, О. Шпенглєра, Е. Гоффлєра, Ф. Фєвра та ін.

Нами доведено присутність київської культурної традиції у європейському соціумі, починаючи з часів Давньої Русі, та розкривається діяльність і взаємовпливи видатних культурно-мистецьких діячів Західної Європи, Візантії та України.

Автори насамперед виходили із того, що Українська держава здатна «підтримувати свої відтворювальні суспільні механізми для подальшого існування. Якраз у цьому виявляється сутнісна різниця між народами, які всупереч зовнішнім і внутрішнім небезпекам продовжують ефективно самовідтворення, і народами, які не змогли відтворити себе як суб'єкт історії»[4].

Отже, синтезуючи сказане, можна зробити такі висновки.

По-перше, у рамках сучасних глобалізаційно-інформаційних процесів, європейської та євроатлантичної інтеграції України, її утвердження у світовому цивілізаційному просторі як унікальної регіональної цивілізації важливо, з одного боку, в'яснити адаптації українського суспільства з найдавніших часів до культурних стандартів і духовних цінностей країн середньовічної Європи, а з іншого – науково осмислити ці процеси із висоти їх цивілізаційного розуміння.

По-друге, в умовах динамічних змін у всіх сферах життя українського суспільства, його демократизації та модернізації зростає роль культури, освіти як інтелектуального та духовного фундаменту державної політики, системи моральних норм і цінностей. Відбувається адаптація культури й освіти до інформаційно-комунікаційних викликів, формується принципово нове культурне, освітнє середовище, дедалі пріоритетнішим завданням стає опір російському культурному монополізму, збереження культурної самобутності українського народу, збагачення його культурно-духовних надбань, створення сприятливих умов для доступу до них, що, своєю чергою, вимагає поглибленого дослідження культурно-освітньої спадщини як цивілізаційного індикатора.

По-третє, неухильно зростає значення антропологічного, тобто людського фактора суспільного процесу, підвищується роль людини як творця культури і її

найголовнішого продукт, дедалі повніше розкривається інтелектуальна індивідуальність і неповторність кожної особистості, в даному випадку епохи Середньовіччя. Світ людини, її духовність це – насамперед, світ культури, який акумулює систему цінностей, норм та інститутів, а через цінності відбувається регуляція людської діяльності в усіх сферах суспільного життя. Звідси актуалізується антропологічний підхід до культури, який дає змогу подивитися на неї з позицій особистості і її ставлення до соціокультурних процесів. Такий підхід виокремлює специфіку культури традиційного суспільства.

По-четверте, людина – провідна ланка у взаємодії культури і цивілізації. Остання відтворює поступ людства у сфері культури в широкому розумінні слова, виступає як певна стадія організації і змісту культурного, соціального, економічного, політичного і духовного життя. Без осягнення механізму взаємодії та взаємовпливів цивілізації та культури неможливо визначити матеріальні напрями соціокультурного розвитку українського суспільства на ранньому етапі та його взаємозв'язків із західноєвропейським.

По-п'яте, надбання сучасної вітчизняної й зарубіжної цивілізаціології та культурології, їх історіософський та методологічний інструментарій дає змогу глибше осмислити історію зародження й особливості розвитку української та західноєвропейської середньовічних культур.

По-шосте, українська культура опинилася в епіцентрі війни Росії проти України, її варварського нашествия. На тлі цих подій ще зрозумілішим стає, що йдеться не тільки про ігнорування РФ основоположних принципів міжнародного права і безпардонне втручання у внутрішні справи суверенної держави, але й про зіткнення двох цивілізаційних світів, двох виборів, двох культур – євразійської і європейської, двох світоглядів і ціннісних орієнтирів, зрештою добра і зла. На тлі цього зіткнення необхідний захист культурних цінностей України від російської експансії та агресії. Водночас стає зрозумілим, наскільки важливо досліджувати самотність української культури в контексті загальноєвропейської і їх близькість та взаємопроникнення.

Культура й освіта є істинним багатством кожної людини, кожного суспільства і людства загалом. Вони виступають організованим досвідом усієї попередньої історії, який акумулює втілення людських здібностей і можливостей, результати рефлексії людей, їхньої творчості, фундамент подальших зусиль. Інтегральний образ культури, її сутність можна зрозуміти в єдності двох взаємопов'язаних полюсів, які переходять один в один як постійний процес їх взаємопроникнення. З одного боку, культура – найцінніше багатство всього людства, невіддільне від нього як суб'єкта творення, зберігання, відтворення і збагачення культурних надбань, а з другого – завжди національна й особистісна. Культура й освіта – найбільші скарби кожної нації,

інтелектуальний потенціал кожної особистості, яка формується відтворчувальною діяльністю людини та суспільства, має соціальне призначення і світоглядний характер.

У 1990-х роках, як відзначає дослідниця І. Колесник, Україна вступила в епоху «Швидкої глобалізації» і основний здобуток цього періоду – незалежна держава Україна. Водночас сучасна глобальна історія, долаючи колоніальне мислення, комплекси вторинності, другорядності, наголошує на рівнозначності й цінності всіх етносів та історій. А методологія глобальної історії відкриває нові можливості для створення мета-, національних і локальних наративів на засадах множинності, зв'язності й взаємодії культур, традицій та історіографій [5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Коцур В.П., Балух В.О., Юрій М.Ф. Київська культурна традиція в контексті середньовічної європейської цивілізації. – Чернівці: Друк Арт, 2021. – с.7.
2. Путін і Сі Цзіньпін переписують історію щоб виправдати агресію проти України і Тайваню. – The Washington Post // Ukr.net.
3. Степико М.Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. – Харків: Майдан, 2020. – с.9.
4. Рафальський О.О., Калакура Я.С., Коцур В.П., Юрій М.Ф. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах). – Київ: ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2020. – Кн.2. – с.413.
5. Колесник І. Глобальна історія. Історія понять. Київ: НАН України; Інститу історії України, 2019. – с.330-331.

Кремень В. Г.,

*доктор філософських наук, професор,
академік НАН України, академік НАПН України,
президент Національної академії педагогічних наук України
Kremen.Vasyl@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-5459-1318*

УКРАЇНЬСЬКА ЛЮДИНА: НА ШЛЯХУ ДО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ НАЦІЇ

Автор розкриває особливості національного характеру українців, зазначаючи про особливостях перебігу історичних подій та геополітичних обставин формування української нації. Наголошує на тяглоті ідей людиноцентризму в національній філософській думці, а також значенні філософії людиноцентризму для формування цивілізаційної суб'єктності незалежної України.

Ключові слова: українська людина, ментальність українства, цивілізаційна суб'єктність, людиноцентризм.

The author reveals the peculiarities of the national character of Ukrainians, noting the peculiarities of the course of historical events and geopolitical circumstances of

the formation of the Ukrainian nation. The author emphasizes the persistence of the ideas of humanocentrism in the national philosophical thought. As well as the importance of the philosophy of humanocentrism for the formation of the civilization subjectivity of independent Ukraine.

Key words: Ukrainian man, Ukrainian mentality, civilization subjectivity, humanocentrism.

Розбудова та ствердження держави Україна в парадигмі європейського цивілізаційного вибору актуалізує проблему цивілізаційної суб'єктності нашої держави. Інтеграція у європейську спільноту тільки тоді буде активною та успішною, коли ми осмислимо ціннісний вибір нації і відповідно до нього вибудуємо політичні, економічні, соціальні, культурні й освітні орієнтири.

Під суб'єктністю країни ми розуміємо такий ступінь її розвитку, коли вона сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів. Наголосимо, що маємо на увазі саме цивілізаційну суб'єктність – стан органічної розвинутості всіх сфер суспільного буття на основі гуманістичних цінностей, поваги і уваги до людини, а отже забезпечення незалежності, свободи і суверенітету.

Цивілізаційна суб'єктність – це така якість соціального буття країни, коли вона не стає об'єктом впливу чи маніпуляцій з боку держав-гегемонів, а зусиллями своєї політичної, наукової, художньої, релігійної еліти конструює власне цивілізаційне майбутнє. Це майбутнє має базуватися на розумінні національного способу життя, усвідомленні національних, а не нав'язаних ззовні цінностей, і формулюванні справжніх національних інтересів. За таких умов буде забезпечено аутентичність цивілізаційної суб'єктності країни, а тому реалістичність планів розвитку та результативність їх здійснення. Іншими словами, розуміючи мотиви, психологію, менталітет, національні й культурні особливості соціуму країни, від злагодженої діяльності якого залежить досягнення окресленої мети, можливе забезпечення цивілізаційної суб'єктності держави.

Людина (особистість) є складовою частиною спільноти, без лояльності якої не може функціонувати соціальна система. Розширення кола людської відданості (патріотизму) створює ряд переваг, які відкривають додаткові перспективи для вирішення тих численних завдань, що постають у процесі розвитку держави. З наукової точки зору, патріотизм є одним з найглибших суспільних почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за досягнення національної культури; патріотизм є соціально-історичним явищем, що проявляється в конкретній діяльності у вигляді патріотичних поглядів і переконань і спрямовується на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів.

Нині український народ усіяко проявляє, а українська держава повсюдно залучає патріотичні настрої та патріотичні організації для здійснення мети і завдань відстоювання незалежності у війні з РФ. Виокремлюють два основні рівні розуміння цього складного поняття:

особистісний, коли патріотизм постає чітко визначеною характеристикою людини, що проявляється в її мисленні, духовних ідеалах і моральних цінностях, у реальній поведінці та діяльності;

соціальний (макрорівень), як змістовна частина структури суспільної свідомості, що проявляє себе в колективних досягненнях і почуттях, моральних настроях, ціннісному ставленні до власного народу, його способу буття, національних досягнень і гідності, культурних надбань, героїчних здобутків в історичному минулому та нинішньої розбудови держави як єдиного народу.

З патріотизмом поєднується етнічна (національна) самосвідомість громадянина, що базується на етнічній ідентифікації. Це любов до свого народу, віра в його духовні сили, прийдешнє, готовність до звершень на благо свого народу, знання історії, звичаїв, символіки та вміння осмислювати моральні та культурні цінності. Усе це передбачає систему вчинків, що мотивуються відповідальністю перед своїм народом.

Важливим є розуміння архетипу, «колективного несвідомого», що визначає розвиток суспільних ідей і поведінки. «Колективне несвідоме» формується на основі колективних переживань етнічної групи або спільноти як певні неусвідомлені реакції, які проявилися в характерних для певної групи універсальних прообразах, «проформах». Саме вони детермінують поведінку й мислення кожної людини. Архетип означає сутність, форму та спосіб зв'язку наслідуваних несвідомих «першообразів» і структур психіки, які переходять від покоління до покоління. Архетип забезпечує основу поведінки, спосіб діяльності особистості, її внутрішню єдність, а також взаємозв'язок культури й взаєморозуміння. Архетипи «задають загальну структуру особистості та послідовність образів, які відображаються у свідомості при пробудженні творчої активності» [1, С. 56–57]. Архетип як символічна форма є вираженням суб'єктивних схильностей і внутрішнього розуміння, його вплив сильніший, ніж вплив об'єктивного ззовні.

На основі «колективного несвідомого» формується ментальність, яка через емоційну, вербальну, поведінкову підсистему особистості визначає її соціально-психологічні реакції, що і собі відображають духовний світ людини, соціальної спільноти, епохи або культури, у які вони «включені». В англійській науковій літературі ментальність (менталітет) визначається як «властивість розуму, яка характеризує окрему людину, або групу людей»; «узагальнення усіх

характеристик»; «спосіб мислення або характер міркування» [4, С. 74]. Поняття «менталітет» нині є одним з основних у характеристиці народу або людини.

Дослідники української ментальності *І. Мірчук, М. Шлемкевич, Д. Чижевський, О. Кульчицький* вважали, що для українців пріоритетним є ставлення до землі як до «Вітчизни-матері», до цінностей своєї культури, толерантність до інших культур, релігій, волелюбство, перевага чуттєвості над раціональністю. Отже, український менталітет характеризується як домінуванням емоцій і чуттів над волею та інтелектом, так і персональним, індивідуалістичним «кодом цінностей, який стимулює мотивацію досягнень, особисту незалежність, автономність, прагне розраховувати тільки на власні сили, бути впевненими» [1, С.65-66]. На цій основі і формується той тип людини, яку можна назвати *українським*.

Як відомо, людина формується в середовищі не просто культури, а культури свого народу, у сфері національних цінностей. Соціально-філософські, етнологічні та культурологічні дослідження *М. Грушевського, М. Костоморова, В. Латиського, О. Кульчицького* та інших дають можливість зробити висновок, що для менталітету української людини властиві такі системоутворювальні ознаки: «інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виражається концентрацією уваги на фактах, проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; прояви сентиментальності, чуттєвості, емпатії, любові до природи, естетизму народного побуту; спонтанний індивідуалізм, який проявляється в різних формах опосередкованого прагнення до персональної свободи з відсутністю організації, стійкості та дисципліни; домінування емоцій і чуттів над волею та інтелектом щодо екзистенційних смислів життя» [1, С. 66].

Характеризуючи українську людину, варто включити до її образу *національний характер*. Він пов'язує індивіда із суспільством і є «суспільством усередині людини» (*Е. Дюркгейм*). Національний характер є частиною людини, у нашому випадку українця. Національний характер проявляє себе в людині як поєднання національної свідомості, чуттів, волі та розуму. Спроба аналізу українського характеру була здійснена філософом *Д. Чижевським* у його відомій праці «Нариси з історії філософії на Україні» [3]. До аналізу національного типу характеру, з його точки зору, існують три підходи: дослідження народної творчості; аналіз великих історичних періодів життя певного народу; характеристика найвидатніших представників. На основі цих підходів він виокремлює в характері української людини емоційність, сентиментальність, ліризм, чуттєвість. Українську людину характеризує також гостинність, прагнення до освіченості, працелюбність, повага до сім'ї і старших, мужність, здоровий оптимізм, духовність, незалежність.

Українська людина відрізняється універсальністю, яка була сформована суспільно-політичними умовами розвитку. «Історичний чинник формування української психіки, який можна назвати «спільністю історичної долі», – зазначає класик української філософії О. Кульчицький, – почасти визначений геополітичним положенням України «на краю» Сходу Європи й Заходу Азії та на шляху «із варяг у греки» зі скандинавсько-балтійської Півночі до чорноморсько-середземноморського Півдня» [2].

Варто також зважати на геополітичне «розташування» України на «перехресті» шляхів, що впродовж століть психологічно впливало на «життєву ситуацію української людини» («межову» – *К. Ясперс*), пов'язану з перебуванням її на «межі можливості існування», «боротьби», «смерті», «страждань».

Для утвердження української людини в умовах мінливого життя та постійної загрози велику роль відіграв «лицарсько-козацький ідеал», підпорядкований «ідеалам честі, волі й віри, героїчна форма життя». Модерна українська нація якраз і сформувалася в часи козацької держави, що мала демократичні засади існування і соціальних відносин.

Варто зважати також на «комплекс меншовартості», яким часто дорікають українцям. Його існування зумовлене історичними обставинами й забарвлене «комплексом кривди». Зазначимо, що 30 років незалежної України позитивно вплинули щодо позбавлення «комплексу меншовартості», який практично подоланий під час російсько-української війни.

Отже, можна констатувати про реальність факту існування української людини, яка сформувалася й утвердилася в процесі історичного розвитку. Вона має свої особливі риси, і разом із тим уключена до європейської спільноти. Тому характер української людини не можна звести до якої-небудь однієї домінуючої риси – вона представляє поєднання ментальних, культурних і моральних характеристик.

Народ України тяжіє до гуманістичної якості суб'єктності з достатньо вираженою орієнтацією на європейські моральні цінності. Наголосимо в цьому контексті на автентичності філософії людиноцентризму у досягненні інноваційної і гуманістичної суб'єктності нашої країни. Це глибинно відповідає тій традиції людиноцентризму, яка була започаткована ще *Г.С. Сковородою* і пронизує всю українську філософську думку. Людиноцентричні тенденції маємо в творчості *П.Д. Юркевича, Т.Г. Шевченка, М.О. Бердяєва, В.І. Шинкарука, М.В. Поповича*.

Людиноцентризм актуалізує гуманістичні цінності в сучасному світі, враховуючи його прагматичні імперативи. Сучасний інформаційний світ потребує людину освічену, творчу, ініціативну, таку що мислить. Людиноцентризм в освіті акцентує на розвитку особистості відповідно до її задатків і уподобань, на самопізнанні і самореалізації. Людиноцентризм акцентує увагу людської самосвідомості, досліджує вплив на її формування

соціальних, економічних і технологічних чинників. Саме на основі філософії людиноцентризму виникають перспективи окреслення напрямів подальшого розвитку людини в контексті складної, та у багатьох випадках непередбачуваної, цивілізації. За своїм призначенням це відповідь на виклики сучасності. Це відображення високого рівня філософської рефлексії про людину, що значною мірою посилює значення філософії людиноцентризму в усіх сферах соціального, культурного, політичного та суспільного буття, а отже є основою формування цивілізаційної суб'єктності незалежної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баронин А. С. Станияеская психология / А.С. Баронин. – К.: ТАНДЕМ, 2000. – 264 с.
2. Кульчицький, Олександр. Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен; Львів: Б.и., 1995. – 164 с. – Укр. вільний ун-т; Упоряд., наук. ред. А. Карась
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. – 230 с. – (Спадок).
4. Krech, David, Richard S. Crutchfield, and Egerton L. Ballachey. Individual and Society: A Textbook of Social Psychology / D. Krech, P. S. Crutchfield, E. L. Ballachey. – N. Y., McGraw-Hill, 1962. – 564 p.

Крилова С. А.,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри богослов'я, релігієзнавства та культурології
НПУ імені М.П. Драгоманова,
Віце-президент Асоціації філософського мистецтва*

КРАСА СВІТОГЛЯДУ ЯК КРИТЕРІЙ ПЛІДНОСТІ СУБ'ЄКТНОСТІ ЛЮДИНИ В НАУЦІ Й ОСВІТІ

Внутрішня краса людини у її когнітивних і моральнісних проявах є основою і критерієм продуктивності й гуманістичності суб'єктності, а отже – її плідності. Мова йде передусім про красу світогляду, адже саме вона впливає на буття людини. І це критерій, який стосуються суб'єктності і людини, і спільноти, в тому числі – цивілізаційної суб'єктності країни [1, с. 259-262]. Особливо це актуально для України [2], яку наші громадяни й світова спільнота все більше усвідомлюють як цивілізаційного суб'єкта історії й сучасності [3].

Міркуючи про красу світогляду як критерію плідності суб'єктності людини в науці й освіті, треба говорити не лише про красу *думки про світ*, а й про красу *переживання світу*. Саме тому краса світогляду – це вираз цілісності пізнання людиною не лише світу, а й власної особистості; це краса осягнення людиною не лише світу, а й самої себе – гармонія руху свідомості до самосвідомості, а самосвідомості – до самотрансценденції і антропо-трансценденції [4].

Для поглиблення цих міркувань слід дати попереднє визначення світогляду, яке спробуємо зробити на основі підходів Київської світоглядно-антропологічної школи академіка НАНУ В. Шинкарука [5; 6] й школи філософської антропології як метаантропології члена-кореспондента НАНУ Н. Хамітова [7; 8]. Найбільш очевидним, на наш погляд, є таке визначення: «Світогляд – це погляд на світ крізь призму власної особистості або нав'язаних ззовні стереотипів; саме на цій основі розгортається огляд та аналіз того, що відбувається у світі» [9] і відбувається створення картини світи, що впливає на наші цінності й принципи.

Традиційно виділяються типи світогляду, які вказують на його соціально-історичну структуру. Українські дослідники В. Діденко та В. Табачковський називають міфологічний, філософський, релігійний, науковий, мистецький світогляди. «Міфологічний світогляд ґрунтується на вірі в надприродні сили, абсолютизуючи досвід окремого роду, племені. Філософський світогляд узагальнює досвід, знання, цінності, волевиявлення особи і людства в їхньому ставленні до світу як цілого. Релігійний світогляд ґрунтується на обоженні надприродних сил. Науковий світогляд ґрунтується на експериментальних та теоретичних знаннях про світ у цілому. Мистецький світогляд ґрунтується на художніх образах та витворах мистецтва» [10].

З такою соціально-історичною та гносеологічною типологією світогляду можна погодитися, проте в ній не вистачає екзистенціально-особистісних акцентів.

У цьому контексті доцільно звернутися до екзистенціальних вимірів світогляду, які запропонував Н. Хамітов в координатах метаантропологічного підходу.

Але передусім зупинимося на визначенні світогляду, яке дає цей автор: «світогляд – це система найбільш глобальних цінностей, цілей та ідеалів людини. Світогляд є не тільки щось замкнене у межах психічної реальності. Це – спосіб взаємодії зі світом, спосіб відкритості світу» [11, с. 21]. Осягаючи екзистенціальні різновиди світогляду, Н. Хамітов виділяє буденний, особистісний та філософський світогляд [7; 8].

Аналізуючи буденний світогляд, дослідник акцентує увагу на несамостійному, некритичному, нетворчому характері буденного світогляду [11, с. 25].

На відміну від буденного світогляду, особистісний виступає «самостійним і вільним... досягненням особистості, яка долає вплив середовища, що тисне на неї з дитинства [11, с. 26]. Він притаманний людині, яка прагне сама формувати думки, цінності та умови життя.

Філософський світогляд, на думку Н. Хамітова, – не тільки самостійний, критичний, творчий, а й глибинно цілісний. Автор пише: «Філософський світогляд є ступінь зрілості особистісного – це особистісний світогляд, що здобув системність та внутрішню цілісність» [11, с. 27].

Спробуємо застосувати даний підхід до світогляду в нашому дослідженні. Зрозуміло, що буденний світогляд може бути лише відносно красивим, відображаючи відносну красу спрощених ідеологічних та релігійних принципів,

які його зумовлюють. А от у кризових ситуаціях такий світогляд може ставати гранично потворним, штовхаючи людину до руйнівних дій, які особливо страшні в тоталітарних соціумах. Для нас важливо зрозуміти, що *в своїй відносній красі й цільності буденний світогляд заперечує суб'єктність людини.*

Особистісний світогляд долає обмеженість буденного; йому притаманні такі риси, як свобода думки та незалежність вчинків, проте свобода носія особистісного світогляду часто-густо стає свавіллям й призводить не лише до конфліктів особистості та світу, а й до криз самої особистості. У людини з особистісним світоглядом може не вистачати гнучкості та мудрості, тому вона вчиться переважно на своїх помилках і робить вчинки, що причиняють біль Іншому.

З іншого боку, критичність та самостійність особистісного світогляду дає можливість долати стереотипи та кліше свого часу, відкриває здатність пізнавати та творити, пробуджує від морального та особистісного сну, актуалізує усвідомлення своїх сил та енергій.

Якщо згадати, що особистісний світогляд є корелятом граничного буття людини [11, с. 221–284], то його краса проявляється в гранично самостійній цілеспрямованості, яка налаштовує на досягнення неповторних цілей та завдань свого життя. Це проявляється у волі до влади і волі до пізнання та творчості, які ведуть до подолання меж як особистості, так і суспільства. Проте таке подолання може бути вельми трагічним, адже веде людину до невідбутної самотності, тому і краса особистісного світогляду зазвичай також є трагічною. Усвідомлена в особистісному світогляді воля до влади і воля до пізнання й творчості актуалізує людину на дії, які трансформують світ не лише особистості, а й суспільства. Краса цілеспрямованості особистісного світогляду, на відміну від краси світогляду буденного, – це краса тріумфу особистісно зумовленої волі та руху до своєї внутрішньо заданої мети; проте така мета, як показує людська історія, може бути й соціально деструктивною, перетворюючи красу носія особистісного світогляду на потворність.

Відповідно *особистісний світогляд актуалізує суб'єктність людини. Проте, виступаючи не лише красивим, а й потворним, він може робити потворною і суб'єктність, руйнуючи її плідність.*

На відміну від особистісного, філософський світогляд породжує красу світоглядної цілісності, що веде до змін як в глибині особистості, так і в соціально-комунікативному просторі. Філософський світогляд об'єднує красу цільності буденного світогляду, що налаштований на душевність і турботливість родинних відносин, та красу цілеспрямованості особистісного світогляду, що спрямований на соціальний успіх, відтворюючи цілісність як єдність горизонталі-цільності буденного світогляду та вертикалі-цілеспрямованості особистісного світогляду. Для людини з філософським світоглядом глибинно

органічні цінності любові, свободи й толерантності, що дає можливість любити себе та Іншого, принаймні бути толерантним і до себе, і до Іншого.

Краса філософського світогляду полягає у мудрому оптимізмі, який дозволяє людині не лише позитивно мислити, а й позитивно діяти; така діяльність означає не лише розвиток у заданих суспільними стереотипами межах, а й можливість долати ці межі.

Справжній філософський світогляд так актуалізує суб'єктність людини й країни, що вона є, одночасно, і сильною, і гуманістичною. Такі ознаки суб'єктності, є глибоко органічними для людини української ментальності й культури, а також для цивілізаційної суб'єктності нашої країни [12].

Звертаючись до суб'єктності людини в науці та освіті, слід зазначити, що особистісна суб'єктність саме в цих царинах актуалізує суб'єктність суспільства, держави, країни, союзів країн.

Слід зазначити, що філософський світогляд людини в науковій й освітній сферах – це не лише краса ідеї, це і краса стилю, яким висловлюється ця ідея. Не можна не погодитися з думкою Ю. Габермаса, який, характеризуючи духовний прорив, що його зробила німецька класична філософія, писав: «Кант або Гегель не могли б відповідним чином висловити свої думки, не надаючи мові, якою вони викладали свій предмет, цілком нової форми» [13, с. 198].

Ю. Габермас міркує про те, що в гуманітарній сфері, на відміну від природничо-наукової, зміст теорії з необхідністю потребує метафор – тобто образно-символічного мислення й висловлювання. «У філософії, у науках про людину... теорія не вільна від метафор, завдяки яким мають ставати зрозумілими (з інтуїтивним зверненням до ресурсу передрозумінь повсякденної мови) нові моделі, нові способи бачення, нові постановки проблеми» [13, с. 198].

Надзвичайно важливими є міркування Ю. Габермаса про те, що засновник психоаналізу З. Фрейд осягнув глибини людської природи значною мірою тому, що був не лише клініцистом та мислителем, а й письменником. Він міг красиво і гармонійно висловлювати думки, що дозволило збагнути хаос позасвідомого не тільки у застиглих абстрактних формах, а й за допомогою образів, які потребували звернення до міфології та мистецтва. Саме це зробило теорію З. Фрейда, як і будь-яку філософську теорію, – не тільки теорією, а й вченням, яке може оцінюватися не лише в бінарній опозиції «істина – хиба», а й за законами краси. «Фрейд також був великим письменником. Кажучи це, ми, звісно, не вважаємо, що науковий геній виражається в мовотворчій силі своєї бездоганної прози. Не видатний письменницький потенціал, а, швидше, неупереджений клінічний погляд, спекулятивна сила, чутливість і безстрашність у скептичному ставленні до себе, стійкість, зацікавленість, отже, доброчесність продуктивного вченого дали йому змогу відкрити новий континент» [13, с. 198]. Отже, будь-яке

філософське вчення є не лише естетичний, а й художній феномен; навіть якщо воно має суто теоретичну форму, ті чи інші теоретичні конструкції скріплюються метафорами, які дають текстову особливу цілісність та життєвість.

Постановка питання про змістовну й стилістичну красу філософського світогляду дозволяє нам поєднати філософів-теоретиків та філософів-митців в єдиному феномені філософії. Не можна не погодитися з думкою Ю. Габермаса, який пише: «Ще пізній Гайдеггер розрізняв мислителів і поетів. Але з текстами Анаксимандра й Аристотеля він поводить так само, як із текстами Гьольдерліна і Тракля. Поль де Ман читає Руссо, так само як Пруста і Рільке, Дерріда працює над текстами Гуссерля і Соссюра, так само як і над текстами Арто» [13, с. 198]. У цьому контексті важлива ідея про те, що філософія є не лише теорія, а й есеїстика та філософське мистецтво, розрізнення та концептуалізація яких були проведені в низці робіт Н. Хамітова [14; 15; 16; 17].

Евристично плідним є співвіднесення буденного, особистісного та філософського світоглядів з концептами «іронія» та «пафос», які є фундаментальними світоглядними векторами розвитку і особистості, і суспільства. Спробуємо окреслити їх природу. Це дасть, на нашу думку, можливість описати красу або потворність світогляду. Пафос – це пристрасть, цілеспрямованість та безкомпромісність, іронія – це відсторонено-комічне сприйняття світу, деконструкція всього пафосного. Цілком можна погодитися з визначенням іронії як здатності людини «до комічного сприйняття пафосу у власній чи чужій життєвій стратегії» [11, с. 96-97].

Якщо пафос – це пристрасть, яка супроводжує креативність, направлену на трансформацію світу, то іронія – це також пристрасть, пов'язана з особливою креативністю, яка обмежує надмірну трансформацію світу. На перший погляд здається, що пафос є вираз пасіонарності людини, а іронія демонструє недостатню пасіонарність, проте більш глибоке проникнення в проблему показує, що іронія може мати власну пасіонарність, іншими словами, іронія сама може ставати пафосом. Типовим прикладом є іронія ситуації постмодерну [18, с. 72].

Отже, іронія можлива лише на основі пафосу; однак і справжній, а не показовий пафос набуває свою дійсність лише у взаємодії з іронією, яка гальмує в ньому прямолінійні й тоталітарні прояви.

Буденний світогляд може бути зіставлений передусім з пафосом, особистісний світогляд – з іронією, а філософський – з гармонійним поєднанням іронії та пафосу. Розвиток філософського світогляду, в якому гармонійно поєдналися іронія та пафос, дає можливість людині набути свободу й красу мислення, усвідомити свій справжній сенс життя, своє призначення. З іншого боку, гармонія іронії та пафосу сприяє поєднанню раціонального й

іраціонального в свободі, досягненню їх синтези [19]. Це є надзвичайно важливим для розвитку плідної суб'єктності науковця й освітянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропологія, філософія культури, культурологія. К.: КНТ, 2022. 295 с.
2. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 255 с.
3. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, В. А. Смолій, Г. В. Боряк, Я. В. Верменич, С. С. Дембиський, О. М. Майборода, С. В. Стоєцький, Н. В. Хамітов, Л. Д. Якубова, О. В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
4. Хамітов Н. Філософська антропологія як метаантропологія: метатеорія гуманітарних наук і філософія антропо-трансценденції // Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2016. С. 6-30.
5. Шинкарук В. Віра, Надія, Любов // Віче. 1994. № 3 (24). С. 145–150.
6. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину // Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. Київ: Педагогічна думка, 2000. 286 с.
7. Хамітов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. К.: Ника-центр; М.: Ин-т общегуманит. исследований, 2002. 336 с.
8. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-те видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2022. 405 с.
9. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 2-е, перероблене і доповнене. К.: КНТ, 2019. 563 с.
10. Діденко В, Табачковський В. Світогляд // Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. С. 569.
11. Хамітов Н. Философия: бытие, человек, мир. 5-е издание, дополненное и переработанное. К.: КНТ, Центр учебной литературы, 2019. 268 с.
12. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 255 с., с. 23-27.
13. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. К.: Дух і літера, 2010. 280 с.
14. Хамітов Н. Пределы мужского и женского: введение в метаантропологию. Киев: Наукова думка, 1997. 199 с.
15. Khamitov N. Self-realization of personality as a goal of a civilizational project of Ukraine // Особистість, Стаття, Сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу і арт-терапії (підхід філософської антропології як метаантропології: зб. наук. праць. Київ: Інтерсервіс, 2017. С. 7–27.
16. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти. Вісник НАН України. 2021. № 5. С. 81–94.
17. Хамітов Н.В. Академічна філософія як наука і мистецтво // Вісник НАН України, 2022, № 4, с. 59-73.
18. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. 2-е видання, виправлене і доповнене. К.: КНТ, 2018. 200 с.
19. Шаповал В.М. Рациональное, иррациональное та надраціональне у свободі // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис. Полтава, 2010. № 22. С. 87-98.

Кубальський О. Н.,
кандидат філософських наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Інститут досліджень науково-технічного потенціалу
та історії науки імені Г. М. Доброва НАН України

НАУКА ЯК ФАКТОР ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ

Останні події в Україні вкотре актуалізували питання про суб'єктність України (в широкому розумінні – як країни й у вузькому розумінні – як держави) у світі. На думку авторів Національної доповіді «Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності» [1], Україна наразі перебуває лише на шляху становлення своєї реальної суб'єктності, причому зумовленого переважно не іманентними чинниками, а необхідністю реагування на зовнішні стратегічні виклики. Й оскільки суб'єктність є багатоаспектним явищем (і водночас процесом, що має повсякчас реалізуватися), то досягають її далеко не тільки військово-політичними методами, а передусім розбудовою сильної економіки та розвитком духовно-культурної сфери, що на нинішньому історичному етапі неможливо уявити без наукового прогресу і впровадження новітніх технологій.

Провідні українські науковці – автори згаданої вище доповіді – вважають оптимальною та потенційно продуктивною для України інноваційну гуманістичну цивілізаційну суб'єктність (зауважимо, що цивілізаційною вони називають суб'єктність країни у світі взагалі, як таку), а тому відводять науці одне з чільних місць: «...саме академічний рівень науки і культури, коли в країні є знані творчі постаті, а держава і суспільством настільки розвинені економічно й політично, що здатні підтримати їх, може бути важливим критерієм сплесків цивілізаційної суб'єктності» [1, с. 26]. Ба більше, саме наукове й культурне піднесення характеризувало три попередні сплески суб'єктності України – за часів Київської Русі (йдеться про «Академію Ярослава», як її назвав Михайло Грушевський), козацької держави (діяльність Києво-Могилянської Академії у XVII–XVIII століттях) і Української революції 1917–1921 років (заснування Української академії наук (нині – Національна академія наук України)). Можна припустити, що на часі четвертий сплеск цивілізаційної суб'єктності, для якого Україна має необхідний потенціал, зокрема інтелектуальний, тож її (України) завдання – максимально скористатися цим потенціалом. Наразі – для захисту власного суверенітету, забезпечення національної безпеки; у середньо- й довгостроковій перспективі – для втілення національного інноваційного гуманістичного проекту, «оптику» якого визначатимуть національні інтереси.

Що стосується розвитку науки як, безумовно, одного з головних національних інтересів України й одночасно засобу досягнення її суб'єктності, то на цьому шляху ми неминуче стикнемося з певними проблемами й обмеженнями, спричиненими не лише недостатнім фінансуванням досліджень (це, так би мовити, загальне місце дискусій, але з дуже поверхневих позицій), а й «природою» науки як суто людської діяльності. Наука відіграла і продовжує відігравати визначальну роль для сучасної людської цивілізації, впродовж порівняно нетривалого часу забезпечивши її приголомшливий якісний стрибок: саме наукова революція в Європі (XVII століття) уможливила промислову (а остання, своєю чергою, соціальні зрушення «тектонічного» масштабу), електронну й інформаційну революції, в підсумку яких постали спершу інформаційне суспільство, а згодом – суспільство знань (або суспільство, базоване на знаннях).

Сергій Кримський назвав науку «нервовою системою» і «скеровуючою ланкою» планетарної цивілізації. Послугувуватимемося кількома його визначеннями науки [2], які вважаємо найпродуктивнішими для дискусії про її сучасні проблеми в Україні та світі. Отже, за словами С. Кримського, наука – це одночасно:

- «безкомпромісний пошук істини»;
- заняття професійних учених;
- певний різновид суспільної діяльності, «соціальний інститут з його парадигмами, кодексом наукової коректності, способами прийняття тверджень, гідних корпоративних цінностей та специфічною мовою»;
- процес здобуття знання, «виробництво і систематизація знань про закономірності всіх явищ і процесів засобами теоретичного обґрунтування, емпіричного випробування та перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності)»;
- складова культури як форми саморозвитку людини, «фактор формування людини, розвитку її здібностей, соціально-професійних орієнтацій та усвідомлення нею свого ставлення до світу, прилучення до соціальної естафети знання»;
- «чинник розвитку цивілізації, пов'язаний з використанням та практичним застосуванням знання».

Залишмо на відкуп філософії науки обговорення евристичних можливостей, епістемологічних меж і проблем методології та зосередьмося на наслідках, що впливають з останнього із наведених визначень.

По-перше, завдяки науці люди не лише пізнавали світ, а й, керуючись власними потребами й інтересами, активно, цілеспрямовано й істотно перетворювали середовище свого існування – з суто природного на антропогенне (відома дихотомія «культури» й «натури»). Проте позаетичне знання, позбавлене соціального контролю, апріорі не є благом і може становити небезпеку, а застосування тих чи інших технологій, створених завдяки науковим результатам, – спрямовуватися як на користь, так і на шкоду людині, зокрема й на руйнування здобутків цивілізації (один із найяскравіших прикладів на підтвердження цієї тези – збройні конфлікти). Отже, наука неминуче має аксіологічний, етичний аспект, яким країна не має нехтувати, втілюючи свій цивілізаційний проєкт (звісно, якщо вона, як ішлося вище, реалізує саме інноваційну гуманістичну суб'єктність).

По-друге, з'ясовуючи значення науки для розвитку цивілізації, а також утвердження цивілізаційної суб'єктності країн, зокрема України, контрпродуктивно, на наш погляд, редукувати науку до так званої «технонауки», тобто навіть не до суто прикладної спрямованості природничих і математичних досліджень, а хибно приписуваної їм результатів директиви на широке технологічне втілення. «Технонаука» – лиш одна, хай і найпомітніша, іпостась науки. Водночас, науковий підхід може і має знаходити також соціально-політичне втілення в організації суспільного життя на раціональних засадах і розумному управлінні спільнотою. Досягнення цієї мети забезпечують суспільні й гуманітарні науки як значною мірою світоглядні, адже, у нашому розумінні, цивілізація не зводиться до своєї матеріальної, технологічної складової, як про це писав О. Шпенглер, а має також важливий духовно-культурний компонент. На цю проблему звертають увагу також С. Пирожков і Н. Хамітов – її розв'язання вони формулюють як перший принцип реформування організації наукової та науково-освітньої діяльності: «Збалансований розвиток і креативна взаємодія природничо-технічного та соціогуманітарного знання – для недопущення розвитку технократизму, за якого людина стає лише засобом для досягнення різноманітних показників, й обернення гуманітаристики на інструмент ідеологічних маніпуляцій і протистояння» [3, с.167–168]. Отже, наука – неодмінна умова розумної політики.

По-третє, проблемною і недостатньою видається реалізація освітнього, просвітницького та комунікаційного потенціалів науки. Зокрема, в Україні історично сформувався поділ наукової сфери та академічну й університетську. Труднощі можуть створювати різне відомче підпорядкування наукових колективів і ще тільки входження потужної дослідницької складової в освітній процес у багатьох українських закладах вищої освіти. Що ж до популяризації

здобутків науки, то в умовах значного поширення антинаукових і псевдонаукових теорій, магічного мислення вкрай актуальним видається формування у суспільствах наукової картини світу, мислення на засадах наукового методу. Нарешті, створивши підґрунтя для промислової революції, наука, фактично, втратила привілей залишатися своєрідною «річчю-в-собі», мудрістю для обраних, «наукою заради науки» (на зразок «мистецтва заради мистецтва») і стала реальною продуктивною силою. А оскільки наука постійно ускладнюється і стає дедалі більш вузькоспеціалізованою, а отже, й незрозумілою для нефахівців, постає проблема доступного пояснення суспільству й державі її важливості. С. Пирожков і Н. Хамітов так підсумовують актуальність розв'язання означених проблем у контексті становлення цивілізаційної суб'єктності України: «Продуктивна взаємодія академічної науки та освіти з прикладною наукою й громадянською освітою, що розвиває креативне й критичне мислення, дає змогу забезпечити гнучкість самореалізації вченого й оперативність відповідей на виклики світу гібридних агресій» [3, с. 168].

По-четверте, сучасна наука має глибоко демократичне коріння та є найпродуктивнішою в умовах творчої свободи й автономності, відсутності раз і назавжди встановлених авторитетів. Русії наукового пошуку й розвитку науки – допитливість і сумнів, критичність і самокритичність. Очевидно, що цивілізаційна суб'єктність авторитарного типу не заохочує такої свободи мислення й дії, і це шлях, що його Україна має відкинути, якщо дійсне прагне реалізуватись як суб'єкт серед інших суб'єктів вільного світу, орієнтацію на цінності (духовні й матеріальні) яких офіційно задекларувала.

На нашу думку, вирішення описаних вище проблем (поза сумнівом, поряд з економічними й військово-політичними проблемами, аналіз яких виходить за межі нашого дослідження) є неодмінною та необхідною умовою здобуття Україною повноцінної, сильної, якісної, інноваційної гуманістичної цивілізаційної суб'єктності у глобалізованому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / ред. кол. С.І. Пирожков, В.А. Смолій, Г.В. Боряк, Я.В. Верменич, С.С. Дембіцький, О.М. Майборода, С.В. Стоєцький, Н.В. Хамітов, Л.Д. Якубова, О.В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с., 12 с. кольор. вкл.
2. Кримський С. Наука як феномен цивілізації // Вісник Національної академії наук України. – 2003, №3. – С. 7–20.
3. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020.

Любивий Я. В.,
Доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України
yaroslav.lyubiviy@gmail.com

ІНТЕНСИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЯК ПОКАЗНИК РІВНЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Сучасна гостра екологічна, економічна й військово-політична криза у світі є проявом початку кардинальної цивілізаційної трансформації, яка трапляється один раз на сотні, а то й тисячі років, а в умовах військового конфлікту, що відбувається наразі, загрожує самому існуванню цивілізації як такої. Технологічною базою сучасної цивілізаційної трансформації є відновлювальна енергетика, що має запобігти екологічній, зокрема, кліматичній глобальній катастрофі. Протягом низки цивілізаційних трансформацій від доби так званого вісьового часу до доби Модерну, а також від доби Модерну до сучасної цивілізаційної трансформації відбувається зростання ролі суспільної свідомості та інтенсивності соціальної рефлексії у регулюванні суспільними процесами: 1) у «вісьовий час» відбулась первинна інституалізація рефлексивних регуляторів свідомості соціальних акторів; 2) в добу Модерну ці рефлексивні регулятори сприяли формуванню ціннісної ідентичності особистості та новочасної науки із поділом гносеологічного поля свідомості на суб'єкт та об'єкт; 3) сучасна цивілізаційна трансформація вимагає вироблення особистістю рефлексивних регуляторів високої інтенсивності яка виражається у подвійній рефлексії. Подвійна рефлексія полягає у рефлексивному рекурсивному регулюванні самої рефлексії на основі персонально та суспільно значущих цінностей. Завдяки подвійній рефлексії у соціумі формується демократичні гетерархічні мережеві структури, котрі підвищують відповідальність кожного члена суспільства за результати власних рішень. Зазначені ментальні й соціальні інновації сприятимуть подоланню загрозливих соціальних, у тому числі й військових конфліктів. Суттєва роль у цьому мають відіграти соціогуманітарні науки й відповідні соціальні практики.

Ключові слова: цивілізаційна трансформація, екологічна криза, рефлексія, соціальна рефлексія, подвійна рефлексія, рефлексивний регулятор, гетерархічна соціальна мережа.

The current acute environmental, economic, and military-political crisis in the world is a manifestation of the beginning of a radical civilizational transformation that happens once every hundreds or even thousands of years, and in the conditions of the current military conflict, threatens the very existence of civilization as such. The technological base of modern civilizational transformation is renewable energy, which should prevent an environmental, in particular, climatic global catastrophe. During a series of civilizational transformations from the era of the so-called axial time to the Modern era, as well as from the Modern era to the modern civilizational transformation, the role of social consciousness and the intensity of social reflection in the regulation of social processes is growing: 1) in the "axial time" the primary

institutionalization of reflexive regulators of the consciousness of social actors took place; 2) in the Modern era, these reflexive regulators contributed to the formation of the value identity of the individual and the formation of modern science with the division of the epistemological field of consciousness into subject and object; 3) the modern civilizational transformation requires the development of reflective regulators of high intensity by the individual, which is expressed in double reflection. Double reflection consists in reflexive recursive regulation of reflection itself on the basis of personally and socially significant values. Thanks to double reflection, democratic heterarchical network structures are formed in society, which increase the responsibility of each member of society for the results of their own decisions. These mental and social innovations will contribute to overcoming threatening social, including military, conflicts. Socio-humanitarian sciences and relevant social practices should play a significant role in this.

Key words: civilizational transformation, ecological crisis, reflection, social reflection, double reflection, reflexive regulator, heterarchical social network.

Карколомні зміни у сучасному світі після 24.02.2022 свідчать, що якщо людство в цілому неадекватно розуміє екологічні, військово-політичні, організаційні та інші цивілізаційні виклики та глобальні загрози й шляхи їх подолання, то це ставить його на грань виживання. Особливо ці виклики загострюються в умовах, коли відбувається епохальна цивілізаційна трансформація, пов'язана із кардинальною заміною базових суспільних відносин та інноваційних технологій, – насамперед впровадження відновлювальної енергетики та штучного інтелекту. Певні соціуми та соціальні групи не зацікавлені в інноваційних технологіях, протидіють новим, більш демократичним суспільним відносинам, провокують конфлікти, у тому числі й військові. Для подолання цих викликів необхідно, крім іншого, глибоке розуміння критичною масою громадян глибинних причин основних глобальних загроз та взаєморозуміння між ними щодо шляхів та способів подолання цих загроз.

Прогресивні цивілізаційні трансформації зумовлені зростаючим рівнем розвитку особистості, більш глибоким рівнем осмислення нею дійсності, більш складним типом рефлексії. Механізм рефлексії, котрий є механізмом зворотних інформаційних зв'язків у природних, суспільних та розумових процесах, у свідомості людини проявляється і у феноменологічних, і у вольових феноменах.

Рефлексія як механізм розгортання мислення та контролю за реалізацією практичних дій виникла у процесі становлення людини ще у доісторичні часи, проте інституалізувалася вона протягом цивілізаційної трансформації у історичний період так званого вісьового часу (VIII-II ст. до н.е.) [2]. Інституалізація рефлексії полягала у виникненні таких відомих культурних форм як мораль, філософія, політика, логіка як інструмент наукового мислення, монотеїстична релігія тощо. Зокрема, у цей час інституціоналізація та

інтенсифікація рефлексії спричиняє доповнення природної моральності механізмом усвідомленого морального вибору, який стає необхідним у більш складних суспільних відносинах «вісьового часу». Особливістю моральної рефлексії є вольовий свідомий контроль з боку морального почуття над природною моральнісною звичаєвою нормою. Моральне почуття здебільшого супроводжується рефлексією раціонального характеру – етичною рефлексією – оцінкою та співставленням альтернативних норм та принципів людської поведінки. Мораль як рефлексивний феномен виникає майже одночасно в декількох найбільш розвинених, але й віддалених одна від одної країнах античності (Індії, Греції та Китаї).

Поряд із моральною виникає і філософська рефлексія у її феноменологічних та логічних вимірах. У цей же час створюється і логіка як основа наукового мислення, необхідним моментом якої є рефлексивне відслідковування того, істинна певна думка чи хибна.

Давньогрецька та Давньоримська демократія була неможлива без рефлексивного взаємного визнання громадянами гідності інших громадян, з якими вони взаємодіяли у сфері політики.

У «вісьовий час» формується також монотеїстичні релігії, засновані на ідеї єдиного Бога, яку можна досягнути лише за допомогою рефлексії. Адже, щоб зрозуміти трансцендентність та єдність Бога, необхідно відрефлексовувати послідовну елімінацію часткових характеристик, котрі створюють завісу стосовно його справжньої трансцендентності.

У художній творчості виникає естетична рефлексія, коли митець не лише створює витвір мистецтва як такий, а й відрефлексовує його відповідність канонам та оцінює його сприйняття аудиторією.

Отже, у «вісьовий час» формуються рефлексивні механізми культури, за допомогою яких відбувається прогресивна цивілізаційна трансформація в результаті якої суспільство переходить на більш високий, ніж раніше, щабель розвитку. Проте, цього більш високого рівня розвитку досягають не всі члени суспільства, оскільки багато із них не мали відповідних ресурсів та умов, щоб докласти достатні вольові зусилля для здійснення напруженої інтенсивної роботи, спрямованої на оволодіння здатністю до рефлексії. До того ж, поряд із цими цивілізованими суспільствами існувало чимало соціумів, котрі залишалися на попередньому дорефлексивному рівні розвитку.

Внаслідок цивілізаційної трансформації «вісьового часу» сформувалися суспільні системи, що регулювалися не лише засобами військово-політичного насилля, а й моральними нормами та принципами, пов'язаними з трансценденталізмом монотеїстичних релігій, заснованих на рефлексивних механізмах свідомості.

У наступній цивілізаційній трансформації доби Модерну було вироблено більш інтенсивний та складний механізм рефлексії, що найбільш автентично виявив себе у протестантизмі. Тут формується активний внутрішній світ людини з розвинутою ідентичністю, затребуваними соціумом творчими здібностями та здатністю рефлексивно розрізняти суб'єкт та об'єкт пізнання. Це сприяло розвитку культури, коли людина завдяки інтенсивній рефлексивній роботі почала глибше усвідомлювати гуманістичний потенціал, закладений у її природі й розгорнула науково-технічну діяльність, що мало наслідком Індустріальну революцію. У суспільстві розвиненого Модерну створювалися політичні партії, різноманітні організації, формувалися національні держави, розпадалися імперії.

У добу Модерна та Індустріальної революції відбулося значне зростання рівня технологічної оснащеності та соціальних показників у соціумі. Приблизно з 1820 року Захід почав стрімко розвиватися по більшості соціальних показників, а з 1920 року решта світу розвивається у 1,5–2 рази швидше, ніж Захід, здійснюючи, як зазначає Стівен Пінкер, «Велику конвергенцію» [1, 103]. Це означає, що долається розрив у рівні та якості життя між розвиненими країнами та країнами «третього світу».

Разом із тим, надмірне використання викопного палива посилює загрозу кліматичної катастрофи. Тому людство усвідомлює невідкладну необхідність консолідувати зусилля, щоб переходити на відновлювальну енергетику, та мережеву економіку та більш відповідальний демократичний устрій. Частина індивідів, певні соціальні прошарки та деякі країни не готові до такого переходу, що загострює політичну ситуацію у світі призводить до руйнівних війн, зокрема до ситуації 24.02.2022. Це, крім іншого, свідчить про те, що людство стоїть на порозі епохальної цивілізаційної трансформації, нового світобачення та необхідності впровадження інноваційних гетерархічних мережевих систем соціального самоуправління. Це можливо шляхом оволодіння критичною масою громадян здатністю поєднувати особистісні, суспільні та глобальні цінності використовуючи більш високий рівень соціальної рефлексії.

На відміну від індивідуальної феноменологічно-пізнавальної та морально-вольової рефлексії соціальна рефлексія вплетена у суспільні відносини і має кілька етапів своєї реалізації: по-перше, на етапі відображення в суспільній (колективній) свідомості фактологічної соціальної реальності; по-друге, на етапі усвідомлення індивідами соціальних інтересів та цінностей та розуміння ними закономірностей та тенденцій розвитку соціальних процесів; по-третє, на етапі вироблення суспільством стратегії розвитку та проектування й реалізації соціально значущих цілей; по-четверте, на етапі оцінки міри й якості реалізації соціальних стратегій та цілей. Іншими словами, на внутрішньому плані

рефлексія проявляється як певні інтелектуально-вольові дії свідомості, а на зовнішньому – як сукупність певних соціальних норм та механізмів їх реалізації.

В умовах сучасної світової екологічної та військово-політичної кризи формується новий тип постіндустріальної цивілізації, перехід до якої вимагає більш інтенсивного типу соціальної рефлексії, своєрідної подвійної рефлексії, котра полягає у тому, що здійснюється рефлексивне інтенціональне регулювання самого спрямування рефлексивних дій у відповідності до певних ціннісних критеріїв та спеціалізованих соціогуманітарних знань. Сутність подвійної рефлексії полягає у тому, що будь-який аналітик із суспільних наук є особою, котра є носієм зануреною у повсякденність рефлексією пересічного громадянина й водночас носієм спеціалізованої наукової рефлексії, за допомогою якої він має змогу критично оцінювати соціальні дії відповідно до базових соціальних й екологічних цінностей та глобальних цілей людства. У зв'язку із зростанням освіченості та поінформованості сучасної людини, подвійна рефлексія поширюється у багатьох прошарках суспільства, за допомогою її індивіди та їх групи протидіють маніпуляції їхньою свідомістю. Подвійна рефлексія сприяє самоорганізації мережевого висококонкурентного суспільства, у якому суттєво знижується потреба у легітимізованому насильстві.

За допомогою подвійної рефлексії людина більш інтенсивним чином осмислює суспільні відносини, що вимагає від людини постійної напруженої розумової роботи над собою. Те, що рефлексія подвійна, означає, що вона є водночас й критичною, здійснюючи перевірку цінностей, на яких свідомо або несвідомо можуть бути засновані практичні рефлексивні акти. Суспільство має своєчасно реагувати на цивілізаційні виклики й вживати необхідних заходів для розвитку культури творчого соціального мислення й свідомості громадян. Якщо у тому чи іншому соціумі недостатньо розвинені мережі громадянського суспільства й немає критичної маси людей, що можуть жити в умовах цивілізаційної трансформації, воно буде зазнавати постійних соціальних катаклізмів, а подекуди й руйнівних війн. Під час війни, особливо якщо ця війна є екзистенційною, стрімко розвивається суспільно значуще мислення людей, їх здатність до практичної соціальної самоорганізації та необхідної для цього соціальної рефлексії. Проте, за набуття цієї здатності до мислення та поглибленого розуміння соціальної дійсності доводиться дуже дорого платити життями людей, особливо у тому випадку, якщо дана країна знаходиться на фронті або, навіть, на мультифронті цивілізації.

Таким чином, протягом послідовних трансформацій цивілізації від «вісьового часу» до доби Модерну та індустріалізації, а наразі до Постмодерну та Третьої Промислової революції відновлювальної енергетики, котра має запобігти екологічній катастрофі [3, 117], відбувається зростання ролі та

значення знання, наукового мислення та практичної соціальної рефлексії, яка має бути все більш інтенсивною. Для уникнення глобальної екологічної катастрофи, у тому числі і ядерної війни, необхідно уникати управління суспільними процесами шляхом насилля та крайнього прагматизму й інтенсифікувати ціннісну рефлексію соціуму, досягати глибокого розуміння взаємозв'язку суспільних явищ і ролі базових людських цінностей у житті суспільства. Ключову роль у цьому мають відігравати соціогуманітарні науки та відповідні соціальні практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки і прогресу. Київ, «Наш формат», 2019. – 560 с.
2. Jaspers K. The Origin and Goal of History. New York. Routledge. 2011. 314 p.
3. Rifkin J. The Third Industrial Revolution. How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy and the World. Palgrave Macmillan. New York, 2011. 304 p.

Мельниченко В. Ю.,
*доктор історичних наук,
академік НАПН України,
почесний академік НАМ України,
лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки України*

ФЕНОМЕН ІВАНА МАЗЕПИ В ІСТОРИЧНИХ СУДЖЕННЯХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті кристалізовано визначальні судження національних геніїв про видатного українського гетьмана.

Ключові слова: Іван Мазепа, Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, Україна, Московщина, гетьман, Мазепа як ідея.

Михайло Грушевський:
«Комбінація Мазепи могла мати будучність...»

В історичному наративі з проблеми суб'єктності України феномен Івана Мазепи посідає ключове місце, а судження про великого гетьмана національних геніїв Тараса Шевченка і Михайла Грушевського мають першочергове значення. Без них абсолютно неможливо осмислити огром, багатолікість, суперечливість і величавість постаті видатного гетьмана України. В історії людства, мабуть, не було іншого національного героя, проти якого впродовж віків було розгорнуто таку шалену кампанію.

Крім антиукраїнської цілевизначеності цієї російської кампанії, в ній було замовчано, забуто або спотворено те, що Мазепа посідав помітне місце в європейській політиці, науці, літературі й мистецтві. Поеми про нього створили

Джордж Байрон, Даніель Дефо, Віктор Гюго, Бертольд Брехт, Олександр Пушкін, Володимир Сосюра... Польський драматург Юліуш Словацький написав п'єсу «Мазепа», а Петро Чайковський — оперу «Мазепа». Взагалі у класичній європейській музиці налічується близько 70 творів про Мазепу, в тому числі Сергія Рахманінова, Ференца Ліста, Олександра Даргомижського, Ріхарда Вагнера... Життя й діяльність Мазепи досліджували Вольтер, Проспер Меріме, Сергій Соловйов, Михайло Костомаров, Михайло Грушевський... Як оцінював Михайло Грушевський постать Івана Мазепи, можна дізнатися в окремих спеціальних дослідженнях¹, а його власна характеристика історичної постаті видатного козацького ватажка висвітлена в спеціальних публікаціях: «Шведсько-український союз 1708 р.» (1909); «До портрета Мазепи» (1909); «Виговський і Мазепа» (1909); «Ще до портрета Мазепи» (1910); «“Мазепинство” і “богданівство”» (1912). Зосереджуся на визначальних оцінках ученого про гетьмана, що дасть можливість співставити їх із висловлюваннями щодо Мазепи Тараса Шевченка.

З розмислів Грушевського випливає, що Мазепа, кажучи сучасною мовою, кардинально змінив зовнішньополітичний курс держави, у чому не було нічого надзвичайного, тим паче зрадницького. Він мав на те вагомі причини. Сам гетьман у листі до полковника Івана Скоропадського в жовтні 1708 року писав, що «ворожа нам здавна сила московська» прийшла в Україну «не боронити нас від наступу тих-таки шведських військ, але вогнем, грабунками і немилосердним мордуванням прийшла руйнувати, а міста відбирати в своє посідання». Мазепа переконував у тому, що «московська потенція безсильна і невоєнна, завжди втечею рятується від непоборних шведських військ» і покладав надію на те, що саме Карл XII «завжди оборонить (Україну. — В. М.) щасливою зброєю від того московського тиранського іґа Вітчизну нашу Малоросійську і Запорізьке Військо звільнить...».

Навіть найближчий прибічник Петра I Олександр Меншиков, який надзвичайно жорстоко розправився з прихильниками Мазепи, про самого гетьмана й перехід його на бік Карла XII сказав таке: «Сіє вчинив то не для однієї своєї особи, але для всієї України». У мемуарах нюртемберзького герцога Максиміліана Емануїла, виданих іще 1730 року, було підкреслено історичну зумовленість політики Мазепи: «Козаки — це вільний народ, який не хоче коритися ні Польщі, ні Москві, тому вони постійно борються за свої права і привілеї, що, власне, і стало причиною переходу Мазепи до шведів».

¹ Див.: Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в працях М. Грушевського // Іван Мазепа і Москва. К., 1994. С. 147–163; Гирич І. Носитель державної української ідеї // Київ. старовина. 1995. № 6; Кресін О. В. Мазепа і мазепинство в науковій спадщині М. С. Грушевського // Михайло Грушевський і сучасність: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського. К., 1998. С. 32–34; Жуковський А. Гетьман Іван Мазепа в оцінці М. Грушевського // Укр. іст. журн. 1998. № 6. С. 134–145 та ін.

Микола Костомаров, який дуже жорстко засуджував українського гетьмана і вважав його «надзвичайно брехливим», усе-таки не насмівся звинуватити його у зраді України: «Мазепа за вихованням і моральними поняттями дійсно був поляк до кісток, але щоб він був відданий політичним намірам Польщі до готовності жертвувати їм своєю отчизною, на це немає ніяких даних, і, навпаки, все показує, що Мазепа, як малорос, плекав і пестив у собі бажання політичної незалежності своєї батьківщини...» Український історик Михайло Брайчевський наголошував: «Гетьмана звинувачували, ніби він хотів повернути Україну під магнатське панування в рамках Речі Посполитої; інші закидали йому прагнення встановити тут шведську зверхність. Поширювались і плітки особистого кшталту, – мовляв, він мріяв в обмін за Україну стати князем вітебським і т. д. Але всі ці приписувані гетьману заміри позбавлені глузду: вони б означали для Мазепа зраду самого себе».

Навіть не заглиблюватимусь в однозначну позицію більшості іноземних (окрім, зрозуміло, російських) авторів. Скажімо, професор Лондонського університету Р. М. Гаттон зауважив: «Мрією Мазепа було звільнити Україну від російського ярма». Німецький історик Отто Гайнц писав: «Перемовини, які вів Мазепа, мали за мету з допомогою шведського короля звільнення з-під московського ярма».

Утім і зворотний бік лику гетьмана Мазепа добре відомий. 2007 року опубліковано документальний збірник «Гетман Иван Мазепа. Документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. Вып. 1. 1687–1705 гг.». У ньому вміщено численні Грамоти Петра I Мазепі — «нашого царського величества подданому, Войска Запорожского обох сторон Днепра гетману и славного чина Святого апостола Андрея кавалеру Ивану Степановичу Мазепе и всему Войску Запорожскому». А ще — листи Івана Мазепа до Олександра Меншикова, що закінчувалися незмінно: «Вашой вельможности всего добра зичливий приятель и брат Иоан Мазепа гетман рукою власною». Гетьман отримував від Петра I численні милості, знаки особливої, щирої довіри. Чого вартий лише вручений йому ще 1700 року перший найвищий російський орден Андрія Первозванного (його кавалерами серед російських підданих одночасно могли бути не більше 12 осіб).

Хоча, скажімо, відомий дослідник і письменник Валерій Шевчук обґрунтовано показав, що не Мазепа зрадив царя, а цар Мазепу, бо всі права України нещадно потоптав. У цьому дусі писав і Володимир Сосюра у поемі «Мазепа»:

Союз військовий він злавав,
Що склав Богдан із Олексієм
Як рівності й братерства вияв.
Він шляхту золотом обсіяв,
Народ позбавивши всіх прав,
І по Вкраїні «з ласки трона»
В містах поставив гарнізони.

Але мені ближче роздуми українського письменника і літературознавця Богдана Лепкого (1872–1941), який написав один із кращих художніх творів про Мазепу – славнозвісну трилогію, – саме він вклав у уста Мазепи такі слова: **«Ти московський цар, а я український гетьман. Ти будуєш нову царську державу на кістках сотні поневолених народів, я рішивсь будувати свою, незалежну від деспотії твоєї. Я зрадив тебе, бо не хотів зрадити власну ідею. А хоча би мені й не довелось остоятися в бою з тобою, хоч би й прийшлося зложити свою голову стару й стурбовану, так останеться Мазепина ідея. Вона житиме під попелом і кістками, поки грядущі покоління не відгребуть її, не піднімуть високо на свій прапор і не заткнуть його біля престолу вільної та незалежної від московських царів української держави».**

Це, мабуть, кращі слова, які міг сказати гетьман Мазепа. Бо, незважаючи на приреченість його продуманого, але відчайдушного кроку назустріч шведам, саме ці слова врешті-решт справдилися.

Михайло Грушевський понад сто років тому, тобто задовго до Богдана Лепкого, науково точно зафіксував унікальність Мазепино феномену в обох іпостасях — темній і світлій: **«...Взагалі погляди на Мазепу як на людину зісталися непохвальні і неприязні; але як історичний діяч, як ідея — він був оточений високою почесною — старшинські, інтелігентські і півінтелігентські доми закрасилися портретами проклятого гетьмана і українські патріоти складали високу шану його пам'яті»** [1, с. 201].

Наведу, здається, найбільш яскравий приклад. Сучасник Михайла Грушевського письменник Мусій Кононенко у вірші «Мазепа», написаному через два століття після смерті гетьмана, сам того, певно, не відаючи, відобразив науковий висновок ученого: **«Да здрастують Мазепи! / Як символ волі це ім'я / Лунало б без упину...»** Віра поета не була бездумною, сліпою, він вважав, що Мазепа **«За Рідний Край ішов на все — / На хитрощі, на зваду!»** Свій вірш Мусій Кононенко закінчив невідпорною впевненістю: **«Тільки Мазепинська любов / Україні допоможе!»**

Мазепа як ідея та символ! Прекрасна тема для сучасної монографії та нового прочитання діяльності гетьмана!

Нагадаю, до речі, що здобута мною в Державному архіві Російської Федерації (Ф. 63, 1914 р., спр. 1765) поліцейська справа має таку точну й промовисту назву: **«О руководителе мазепинского движения профессоре Львовского университета Михаиле Сергеевиче Грушевском и др.»**.

У наш час особливо виразно звучить відчайдушна теза Богдана Лепкого про кінцевий результат споконвічної, невідвортної, смертельної ворожнечі між Україною і Росією: **«Два світи, два інші світогляди, дві культури, котрі важко звести до купи, як важко помирити воду з вогнем. Між ними мусить іти бій, поки один із противників не ляже переможений, знесилений і надовго неспосібний до дальшої боротьби».**

Проте в історичних реаліях сьогодення, настоящих на ядерній загрозі, в такому бою «лягти переможеним» може цілий світ...

На превеликий жаль, Росія не почула, не захотіла почути голос уже незалежного українського народу, сублімований національним класиком Дмитром Павличком на початку нинішнього століття у нещадному до московитів вірші «Пам'ять» (2002):

Ми вас не любимо, та жити
Потрібно так, щоб ворожда
Нас не спалила...

Більше того, російські вороги українства нині дають, кажучи словами Грушевського, «генеральну битву нашому національному життю»:

«Українство кінець кінцем її виграє, се ми знаємо. Але утрати її будуть великі, се ми бачимо. І розстрілюються в ній не тільки люди, а й ідеї. Руйнуються не тільки міста, а й традиції. Багато згоріло вже в сім великім огні, і ще згорить. Люди вийдуть з нього нові й новими очима глянуть на світ» [2, с. 91].

Враження таке, що це написано буквально в наш час...

В умовах війни Московщини проти України Дмитро Павличко жорстко сформулював імператив української відповіді:

Нас живих і мертвих бити буде
Братньо так — смертельно, з-за плеча,
Доки ти не встромиш їй у груди
Кованого, братнього меча.

Повертаючись до часів Івана Мазепи, наведу один із переказів шведсько-української угоди, укладеної гетьманом у Бахмачі восени 1708 року (оригінал не зберігся). Вона нібито фіксувала, що Україна з обох боків Дніпра мала бути на вічні часи вільною від усякого чужоземного володіння. Передбачалося, що союзні держави — Польща та Швеція — не претендуватимуть на владу над Україною, на стягнення з неї прибутків та податків і зобов'язуються не осаджувати залогоми українських фортець, здобутих від Москви. Навпаки, вони мали підтримувати Україну в повній цілості й не дозволяти гнобити її. Кордони, закони, права, вольності, привілеї мали зберігатися навечно. Союзники обіцяли не ставити нових укріплень на українських землях і не дозволяти робити це іншим, «аби Україна вічними часами свобідно уживала своїх прав і вольностей без усякого ущербку».

Цей переказ явно прекраснодушний, утім очевидно, що угода принципово відрізнялася від достоту кабальних для України договорів із російським царем у бік її суверенності, незалежності. Грушевський зазначав: «Се може служити за

характеристику бажань і змагань Мазепи та його однодумців в сім моменті. Та скоро вони мушили переконатися, що помилилися в своїй рахубі».

Вчений хоч і називав гетьмана «славним Іваном Мазепою», виявив його прорахунки й слабкі сторони. Зокрема, він особливо наголошував, що, маючи сильну владу в Україні, Мазепа не потурбувався про те, щоб забезпечити довіру свого народу. Сподіваючись на загальне невдоволення «москалями» й московським режимом, гетьман думав, що завжди «встигне підняти Україну на повстання проти Москви», але забував, що в очах українського народу він довгі роки сам був невіддільним від ненависного режиму. У статті «Шведсько-український союз 1708 р.» Грушевський привернув увагу до того, що союз Мазепи з Карлом XII був довершений тоді, коли вся політична доля Російської держави була поставлена на карту, і запобігти наслідкам цього небезпечного союзу, який міг дати шведському королеві нову, незвичайно сильну небезпеку для Московщини — це ставало для неї питанням буття і небуття. Тому цар Петро і його помічники розвивають незвичайну енергію, нестримну в помислах, неперемінливу в засобах, щоб паралізувати українську суспільність і народні маси та відвернути їх від гетьмана й розпочатої ним політичної комбінації. Вирішено було дискредитувати в очах народу самого гетьмана і вибрану ним політику, зогидити, збезчестити її якнайгірше. Заразом заходилися відстрашити людинність, стероризувавши виливами всеї можливої люти на всіх причасників сеї нової політики, яких тільки могло дістати до своїх рук московське правительство. Перехід Мазепи до шведського короля і союз з ним було представлено народові ділом незмірно підлим і плюгавим. А суспільність не знайшла у себе досить критицизму супроти всіх обвинувачень і погроз, які лунали не тільки з боку царського, а і з боку гетьмана Мазепи та його старшини, і навіть з боку української церкви. Особливо важну і сумну роль відіграло тут духовенство, ставши послухним зряддям царської політики.... [3, с. 123–124].

За словами Грушевського, «Мазепа став для народу “проклятим”, завдяки церковній анатемі, і таким зістався в народній традиції...» Була вміло прищеплена офіційна характеристика, що Мазепа все зробив не з любові до України, а, кажучи словами маніфесту Петра I, «для собственной своей тщетной славы и властолюбия учинил»... [3, с. 126]. Учений, як ніхто інший, розкрив цю переможну всеімперську інформаційну кампанію «скаженого Петра» (Шевченко)...

Та в Україні залишалися послідовні шанувальники Мазепи. Наведу такий яскравий факт. Лохвицький протопоп Іван Рогачевський, який за свої симпатії до гетьмана у 1712 році був засланий на Соловки, говорив: «Наш Мазепа святий і в небі буде, а ваш цар не буде в небі»¹.

¹ До речі, у церквах, що їх багато побудував Мазепа в Україні, щодня згадувалося його ім'я в молитвах як «критора і благодітеля», а раз на рік у тих же церквах Мазепу проголошували вічно проклятим. Цю суперечність якось спостеріг навіть цар Микола I під час

Знову звернуся до великого українця Мусія Кононенка, який на російські звинувачення патріотів у мазепинщині, різко й гордо відповідав:

Мазепи ми... Коли б то всім
Мазепами нам стати
Коли б то кожен міг із нас
За край свій помирати!

У концентрованому вигляді оцінку Грушевським політики Мазепи зустрічаємо в статті «Виговський і Мазепа»:

«Політику Мазепи стріло повне фіаско. Трудно навіть сказати, як би поставилися до його автономних змагань ширші круги української суспільності, бо їм, властиво, не лишалося ніякої можності самоозначення. Було очевидно відразу, що сей останній курс старого гетьмана був пропачий. Його лояльна політика, яку він тягнув до останньої хвили, понищила всі ті опорні точки, на яких міг би опертися український рух против московської зверхності, а тяжка рука петровського режиму, що налягла зараз на Україну, перегородивши всі дороги для поширення Мазепиної “измены”, не лишала місця для ніяких вагань. Крах був неминучий вже наслідком сих, чисто зверхніх причин, не кажучи про внутрішній розділ між старшинською верствою автономістів і народною масою...

Полтавська перемога закопала Мазепу і мазепинців з їх планами, підірвала глибоко й автономічні змагання українські взагалі, що більше вже не здобулися на ніяку серйозну акцію політичну в тім давнім стилі, на проголошення української державної ідеї ще коли-небудь.

Вдумуючися в тодішню ситуацію, приходжу до переконання, що, властиво, комбінація Мазепи могла мати будучність, якби не викопав їй могилу сам Мазепа своєю боязкістю, якби не задавила її перемога Петра під Полтавою» [1, с. 394, 395].

Чи ж могли справдитися в історичній практиці надії непокірливого гетьмана? Історія не терпить умовного способу. Напевне, все було б зовсім не легко, не гладко й не безкровно. Проте, знаючи, що відбувалося з Україною вже по Мазепі, можна припустити, що шлях її до визволення й незалежності міг бути значно коротшим, ніж більш як три століття після подвигу гетьмана.

Наукову методологію та визначальні висновки Михайла Грушевського в Україні застосовано лише з 90-х років минулого століття, коли легалізувалася

одного з приїздів до Києва. Оглядаючи військовий Свято-Миколаївський собор на Печерську, збудований коштом Мазепи, цар запитав настоятеля: «Хто збудував церкву?» — «Мазепа», — відповів переляканий настоятель. «А чи ж молитесь за нього?» — спитав цар. «Молимося, коли по уставу церкви виголошуємо “о создателях и благодетелях храма сего”», — сміливіше відповів священик, побачивши, що Микола I не сердиться. «Моліться, моліться», — зітхнув імператор і швидко вийшов із собору.

так звана буржуазно-націоналістична точка зору на діяльність Мазепи. А на початку нового століття й тисячоліття мною було висловлено таке:

«Лише в 90-х роках минулого століття Мазепа був реабілітований в Україні в офіційному протоколі, науковій і художній літературі. Проте справжнє повернення гетьмана до свого народу відбулося, на мою думку, після виходу фільму Юрія Ілленка «Молитва за гетьмана Мазепу»¹.

Пишу так, добре розуміючи, що це кіно радше елітне, ніж масове, і пересічний глядач навряд чи сприйме його експериментальну естетику... Повернення Мазепи ніяк не пов'язане з тим, що саме режисер Ілленко, як писали деякі критики, спробував нарешті «відновити історичну правду». Насправді цю роботу задовго до нього проробили відомі науковці й письменники...

Справжнє повернення гетьмана Мазепи стало можливим тому, що навіть супермодерні сюрреалістичні сцени за участю Богдана Ступки наповнилися найглибшим психологізмом і найвищим реалізмом. Майстер органічно й правдиво передав багатолічність, велич і патріотизм гетьмана, його безмежну любов до України. Не бачу нічого надзвичайного в тому, що фільм про таку незбагненну й суперечливу постать викликав стільки суперечок. Дивно, якби було інакше» [4, с. 229, 230–231].

Хтось може сказати, що я перебільшив тоді з «справжнім поверненням гетьмана Мазепи» в Україну... Та насправді й через два десятиліття вважаю так само. Вдивимося і вдумаємося нарешті в Ілленкову «Молитву за гетьмана Мазепу». Як історик, відзначу, що у фільмі немає принципово нових історичних фактів, а надто серйозного документального забезпечення. Водночас як українець, як емоційний глядач, пам'ятаючи знамените «Не вірю» Костянтина Станіславського, хочу впевнено заявити: «Вірю!». Вірю режисерові Юрію Ілленку і Ступчиному Мазепі в найголовнішому: **їхня молитва за гетьмана Мазепу є молитвою за незалежну Україну, віками омріяну українським народом.**

На жаль, через технічну незавершеність фільму (відсутність якісного озвучення), внутрішні чвари в українському політичному й мистецькому середовищі, тиск із боку Мінкульту РФ, який назвав історичний фільм «антиросійським», унікальний твір Юрія Ілленка і Богдана Ступки² не дійшов до

¹ Автор сценарію, режисер-постановник і оператор-постановник Юрій Ілленко визначив жанр фільму як молитву, що означає антитезу анафемі.

² Ні, я не забув інших творців фільму, як і те, що гетьмана у ньому грають аж три артисти, але відзначаю й наголошую, що саме далеко не безгрішний Ступчин Мазепа часів злуки з Карлом XII — справді великий гетьман, бо добро його, зроблене для України, — велике.

широкого глядацького загалу. Втім і нова версія повнометражної картини, завершена на початку 2010 року (багатоканальний звук, закадровий коментар Юрія Ілленка), ситуацію не змінила — «Молитва за гетьмана Мазепу» залишається фактично непочутою в українському народно-масовому просторі. Непривабний приклад ігнорування державцями кількох наборів справи державної ваги. Ця проблема не лише культурологічна, а й екзистійна, бо тісно пов'язана з кінематографічним осягненням духовних сенсів національної ідентифікації, суб'єктності держави, передачею сутнісної історичної інформації через зорові образи, протистоянням російським маніпуляціям із національними смислами...

Тарас Шевченко: «Собор Мазепин сяє, біліє...»

Стосовно Шевченкового ставлення до Мазепи в «Шевченківському словнику», який уособив офіційну лапідарну оцінку гетьмана в радянські часи (1976), було зроблено таке узагальнення: «Шевченко в поемі “Чернець” протиставив зрадникові українського народу Мазепі мужній образ С. Палія, а в повісті “Музыкант” — полковника Г. І. Галагана, підкреслюючи їхню боротьбу за непорушність союзу українського і російського народів. В “Іржавці” поет згадав, як шведи з Мазепою тікали з Полтави в Бендери. В повісті “Близнець”, в “Археологічних нотатках”, в записах народної творчості Шевченко називав Мазепу “анафемой”, “проклятий Мазепа”, “вражий Мазепа”».

З'ясуємо, що було насправді в кожному згаданому випадку. Звернімося спочатку до Шевченкового «Іржавця» (1847):

Наробили колись шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.

У цій поетичній констатації відсутнє звинувачення Мазепи у зраді українського народу. З іншого боку, вона сама по собі не підтверджує висновків деяких сучасних публіцистів, що Шевченко «прихильно ставився до І. Мазепи».

Інша річ, як точно зазначив Володимир Панченко, «за брак одностайності Шевченко докоряє обом, і Палію, й Мазепі». Та головне в тому, що за цими постатями — весь народ український, який мав би об'єднатися:

Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали б, якби були
Одностайне стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана єднали.

Між Іваном Мазепою і козацьким полковником Семеном Палієм були непрості стосунки: довгий час вони контактували, співпрацювали, допомагали одне одному, а затим зародилася неприязнь. Значною мірою завдяки політичному й адміністративному таланту та колонізаційній діяльності Палія піднялося з руїни і заселилося українським людом Правобережжя. На початку XVIII століття, коли на підлеглий полякам Правобережній Україні вибухнуло національно-визвольне повстання під проводом Палія, їхні стосунки переросли у відверту ворожнечу. Грушевський зазначав, що «Мазепа боявся Палія, бо Палія люди дуже любили: побоювавсь Мазепа, — ану ж той на його місце гетьманом стане» [4, с. 66].

Скориставшись іще й вторгненням військ Карла XII, Мазепа усунув ватажка правобережного козацтва. Він звинуватив Палія перед Петром I у зносінах із польським коронним гетьманом Г. Любомирським, який був на боці шведського короля Карла XII, і заарештував, а Петро I заслав Палія до Сибіру. Пантелеймон Куліш писав, що «за часів Палієвих були земляки, що навіть і “праведного царя” підводили засилати добрих слуг на Сибір». Орест Субтельний зафіксував, що Мазепа зробив це, «щоб гарантувати себе від загрози з боку популярного в народі Палія». Після виступу Мазепи проти царя засланця було звільнено, і він узяв участь у Полтавській битві на боці Петра I.

У результаті на противагу Мазепі Семена Палія було опоетизовано у фольклорі. Так само — у Шевченка. На основі легенди про Палія поет створив поему «Чернець» (1847), в якій козацький ватажок «Семен Палій, запорожець» постав народним героєм. У сучасних коментарях до поеми «Чернець» у другому томі Повного зібрання творів Тараса Шевченка доречно зазначено, що водночас поет «давав йому негативну оцінку за те, що він не єднався з І. Мазепою, був проросійської орієнтації».

Щодо повісті «Близнецы», то насправді Шевченко констатує в одному випадку, що Вознесенський собор у Переяславі зведено «знаменитим анафемой Іваном Мазепою...» (він, як відомо, всіляко сприяв будівництву храмів), а в іншому — так само йдеться про будівництво храму переяславським полковником Іваном Мировичем — «другом и соучастником проклинаемого Ивана Мазепы». У художньому творі, розрахованому на публікацію, Шевченко лише фіксував офіційну точку зору про Мазепу. Втім у вірші «Сон» («Гори мої високі...»), написаному в Орській фортеці 1847 року, поет одверто захоплювався Вознесенським собором у Переяславі (Грушевський писав, що Мазепа «поставив величаву церкву Вознесення в Переяславі, згадувану Шевченком...» [4, с. 394]):

Вечерне сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило,
Собор Мазепин сяє, біліє...

Заглянувши в «Археологічні нотатки», переконаємося, що в науковому описі того самого храму та його святині — жодної негативної офіційної оцінки гетьмана. Навпаки, гетьман згадується як творець і меценат.

Стосовно Шевченкової повісті «Музыкант» (1854–1855), то в ній згадується будівництво церкви «полковником прилуцьким Ігнатом Галаганом, тем самым, что первый отложился от Мазепы и передался царю Петру...». Тобто жодних прямих оцінок особи самого гетьмана з боку Шевченка. Зате відомо, що раніше в поемі «Іржавець» Шевченко назвав Галагана «прилуцьким полковником поганим», а у вірші «Бували війни й військовії свари...» (1860) фактично зачислив його до зрадників українського народу.

Тепер про записи народної творчості. Справді, в альбомі Шевченка 1846–1850 років є зроблена невідомою рукою нотатка, в якій, зокрема, читаємо:

Взяли, взяли Палія Семена да залили в темницю,
А сам побіг, проклятий Мазепа, аж до царя на столицю...

Ідеться про сюжет з українського фольклору, в якому ім'я Мазепи часто згадувалося саме з епітетом «проклятий», наприклад: «Ой не знав, не знав проклятий Мазепа, як Палія зазивати»... Непримиренний критик українського гетьмана Микола Костомаров їдко писав про нього: «У народних піснях і переказах — це якась зло і ворожа істота, але навіть не людина, а якась лиха, проклята сила: “Проклята Мазепа!”».

В історії взагалі не було державного діяча, який заслужив однозначно позитивної оцінки справді всієї його діяльності, утім якраз Іван Мазепа не лише спокутував свої гріхи перед народом, а й об'єктивно засвідчив, як стати в цій іпостасі національним героєм. І саме Шевченко глибокодумно зрозумів це. Не випадково український історик і літературознавець Дмитро Дорошенко (1882–1951) зазначав, що **«в оцінці історичної ролі Мазепи випередив Шевченко своїх учених приятелів-істориків: Костомарова, Куліша та Максимовича, бо признання свого патріотизму Мазепа діждався від українських істориків аж наприкінці ХІХ віку»**.

Нагадаю, що у вірші «Бували війни й військовії свари...», написаному вже наприкінці життя, Шевченко назвав, так би мовити, антигероїв національної історії, людей, які руйнували державність України, зраджували народ:

Бували війни й військовії свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї —
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало.
Остались шашелі...
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!

Не стане ідола святого,
І вас не стане, — будяки
Та кропива — а більш нічого
Не виросте над вашим трупом¹.

Як відомо, генеральний суддя Лівобережної України Василь Кочубей (назвавши Кочубеїв Нагаями, Шевченко підкреслив їх татарське походження) доніс Петру I про таємні плани Мазепи вивести Україну з-під влади Росії й був страчений Мазепою. Немає жодних сумнівів, на чийому боці симпатії поета...

У канонічних для радянських часів дефініціях «Шевченківського словника» щодо ставлення поета до гетьмана, які коментуємо, відсутня згадка про містерію «Великий льох» (1845), що виглядає недоглядом. Адже саме в цьому творі вперше з'явилося Мазепине прізвище – це там, де йшлося про трупи невинних людей «у самих палатах Мезепиних», тобто в гетьманській резиденції в Батурині, жителів якого було безжалісно знищено на початку листопада 1708 року російським військом під командуванням Олександра Меншикова.

Цікавим є виправлення, що його Шевченко зробив у рукописному списку «Великого льоху» Івана Лазаревського кінця 1850-х років. У тому місці, де 1-ша (українська) ворона розповідає про знущання над козаками, читаємо:

Та й живуці ж, проклятуці!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала.
Ні, встали, погані,
Із шведською прибудую...

Виявляється, останній рядок у згаданому рукописному списку Шевченко спочатку виправив: «З Мазепою прибудую». Та цей мимовільний порух не відбився в остаточному тексті. Звісно, для поета «прибудую» був не Мазепа, який приєднався до шведського короля, а сам Карл XII, котрий наприкінці жовтня 1708 року з військом вступив в Україну.

Характерно, що Шевченко відмовився від тодішньої традиції вже численної європейської «Мазепіани», в якій обігрувалися переважно любовні пригоди гетьмана, поета цікавить найголовніший учинок у діяльності Мазепи...

Наведених історичних звернень Шевченка до гетьмана в художніх творах абсолютно достатньо, щоб переконатися в його позиції, хоча у творчості поета таки немає розгорнутого аналізу чи прямої оцінки діяльності гетьмана.

¹ Як зазначає Микола Жулинський, «Шевченко вперше затаврував у своїх земляках зловісний комплекс “малоросійства”, який Російська імперія послідовно і цілеспрямовано прищеплювала українцям, витравлюючи з їхніх думок і почувань національний дух, національну честь і гідність».

Зате збереглися щодо цього принаймні три важливих історичних свідчення. Перше – показання члена Кирило-Мефодіївського братства, студента Георгія (Юрія) Андрузького на допиті у III відділі під час слідства у справі Братства в квітні 1847 року про те, що, **«порицая Хмельницького, Шевченко перевозносил Мазепу»**, повторене Андрузьким на очній ставці з Шевченком у травні 1847-го: **«Шевченко из малороссийских гетманов перевозносил Мазепу...»** Цей незаперечний доказ Шевченкового ставлення до Мазепи цитую з праці Михайла Грушевського «Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців» (1915) [3, с. 419, 523].

Далі – два мемуарних свідчення. Спочатку – спогади Петра Селецького¹, який розповів цікавий епізод поетового гостювання в Яготині 1843 року:

«Кілька разів грав я на фортепіано в Яготині, і музика моя дуже подобалася; Варвара Миколаївна запропонувала мені написати оперу, лібрето взявся скласти Шевченко, сюжетом обрали Мазепу. Сюжет для опери справді багатий. Багато драматизму, дії, різнорідні елементи: велико- і малоруський, шведський, польський. Але в розробці драми та в мові лібрето ми розходилися. Усі стояли за постать Мазепи й хотіли представити його поборником свободи в боротьбі з деспотизмом Петра. Хоча Петро ніколи не був моїм героєм, але в діях Мазепи я ніколи не знаходив також нічого героїчного і хотів представити його таким, яким він був насправді. У розпалі суперечки в мене вирвалося слово: зрадник, і ми ледь через це не розсварилися».

Який справді важливий доказ Шевченкового ставлення до Мазепи – для поета гетьман був очевидно не зрадником, а поборником свободи!

Не випадково Дмитро Павличко й нині ставить прізвища Мазепи і Шевченка поруч:

Хай почує Москва громи нашого слова
І збагне, що Мазепа й Шевченко живі,
Що не випила птаха жахна, двоголова
Те, що сховане в нашій державній крові!

Або ще:

Пора в один ланцюг ставати
З Мазепою і Кобзарем,
Пора із серця виривати
Покори й рабства темний щем.

¹ Селецький Петро Дмитрович (1821–1880) — поміщик, композитор-аматор, київський віце-губернатор у 1858–1866 роках. 1859 року керував таємним наглядом за Шевченком під час його перебування в Києві. Шевченко познайомився з Селецьким 1843 року або на початку 1844-го. Відомо, що поет не любив Селецького й не приховував цього. Навіть наприкінці життя в листі до Варфоломія Шевченка 23 грудня 1860 року писав: «Я лучче тричі чорта в [...] поцілую, як матиму писать отому поганому Селецькому».

Повертаючись до спогадів Селецького, відзначу, що виділені шрифтом останні три речення за радянських часів традиційно цензурувалися й замінювалися крапками. Дивно, що це зроблено й у «Спогадах про Тараса Шевченка», виданих 2010 року.

Не менше чітко простежується позиція Шевченка щодо Мазепи в останні роки життя (у співставленні з пушкінською) у спогадах російського письменника Якова Полонського:

«Сидячи в гостях у Шевченка, я дізнався від нього, що він не любить нашого поета Пушкіна, і не тому, що він вважає його поганим поетом, а просто тому, що Пушкін – автор поеми “Полтава”: Шевченко дивився на Кочубея лише як на донощика, Пушкін бачив у ньому вірного сподвижника Петра Великого, обмовленого і страченого Мазепою... Шевченко тим сильніше лаяв Пушкіна, чим палкіше я захищав його» [6, с. 384–385].

Твердження про те, що Шевченко «не любить» Пушкіна, безпідставне навіть з усіма роз’ясненнями¹. Власне, зі спогадів Якова Полонського випливає лише те, що Шевченко «лаяв Пушкіна», творчість якого високо цінив², однозначно за його різко негативне ставлення до Мазепи: великий український поет оцінював події та їхніх героїв інакше, ніж великий російський поет, але це не було виявом його нелюбові до творчості Пушкіна. Тут найточніше буде сказати афористичними словами Володимира Сосюри: «О Пушкін, я тебе люблю, та істину люблю ще дужче!»

Утім, як відомо, Пушкін особливо не заглиблювався в історію гетьманства Мазепи: «“Полтаву” написав я в несколько дней, долее не мог бы ею заниматься...» Михайло Максимович, дізнавшись, що Пушкін створив «Полтаву», не прочитавши «Історії Русів», подарував йому один зі списків цього твору. Але сам поет вважав: «...Мазепа действует в моей поэме точь в точь как в истории, а речи его объясняют его исторический характер»³.

І хоча Пушкін не шкодував найчорніших фарб для характеристики гетьмана, назвавши його Іудою, пам’ятаймо, що саме він абсолютно правильно

¹ Нагадаю, до речі, що за пушкінською поемою «Полтава» Шевченко створив акварель «Марія» (1840), на якій зображено драматичну сцену: мати прийшла просити Мотрю, аби та вмовила Мазепу врятувати її батька, Василя Кочубея, якого Петро I наказав стратити.

² Докладно див.: Мельниченко В. «Вірші Пушкіна не сходили у мене з язика...» // Подобиці Шевченкового життя. Київ: Либідь, 2021. С. 300–308.

³ У пушкінській «Полтаве» Мазепа говорить:

Петру я послан в наказанье;
Я тёрн в листьях его венца:
Он дал бы грады родовые
И жизни лучшие часы,
Чтоб снова как во дни былые,
Держать Мазепу за усы.

сформулював історичні причини вибору гетьмана Мазепи та надзавдання, яке той ставив перед собою:

Без милой вольности и славы
Склоняли долго мы главы
Под покровительством Варшавы,
Под самовластием Москвы.
Но независимой державой
Украине быть уже пора:
И знамя вольности кровавой
Я подымаю на Петра.

Таким чином, у Пушкіна цілком умотивовано запекле бажання гетьмана:

Теперь бы грянуть нам войною
На ненавистную Москву!

Інша річ, що Пушкін упевнено прорік у «Полтаве»: «Забит Мазепа с давних пор...» І програв історії!

Шевченкові вияви ставлення до Мазепи, збережені в його художніх творах, інших історичних документах і системний аналіз Грушевським зоряного вчинку гетьмана є національно важливими одкровеннями, які лежать в основі глибокого розуміння сучасних проблем суб'єктності України.

Насамкінець хочу зазначити, що мої часті звернення до геніальних і талановитих поетів є закономірними, необхідними, бо вони краще за сухі наукові формулювання та висновки вияскравлюють справжню суть історичних подій, надають їм емоційного, духовного забарвлення, наближають до людських душ, і все це — не завдаючи шкоди науковому смислу.

Нагадаю як великий український поет Василь Симоненко понад шість десятиліть тому провістив наше ментально-духовне сприйняття сучасної боротьби за Україну:

Україно, ти — моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1907–1914). Львів : Світ, 2005. 704 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 4. Кн. I : Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради, березень 1917 — квітень 1918). Львів : Світ, 2007. 432 с.
3. Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 8 : Історичні студії та розвідки (1906–1916). Львів : Світ, 2007. 776 с.

4. Грушевський М. Твори : у 50 т. Т. 23 : Монографічні історичні праці / упоряд., передм. М. Капраль, А. Фелонюк. Львів : Світ 2014. 602 с.
5. Мельниченко В. Майстер. Київ : Либідь, 2005. 392 с.
6. Спогади про Тараса Шевченка / уклад. і прим. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня; авт. передм. В. Л. Смілянська. Київ : Дніпро, 2010. 608 с.

Найдьонова Л. А.,
доктор психологічних наук,
член-кореспондент НАПН України,
заступник директора з наукової роботи
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
mediasicolo@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-1222-295X

РЕФЛЕКСИВНА ПСИХОЛОГІЯ ДО І ПІСЛЯ ПЕРЕМОГИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

Конференція є однією з ключових подій у розвитку інтелектуальної еліти нашої країни і об'єднання в дискусійному полі для просування і вироблення потрібних нашій країні ідей і рішень. Рефлексивна медіапсихологія є науковою проблемою автора останні півтора десяти років. Нині фронт гуманітаріїв – інформаційний, що передбачає розвиток медіаграмотності громадян і цифрової медіаосвіти як наукової і навчальної дисципліни. Тема сформульована ширше – про рефлексивну психологію і це дає можливість представити українську школу психології рефлексії, якій вже понад 40 років.

Ключові слова: медіаосвіта, медіаграмотність, рефлексивна психологія, медіапсихологія, публічний дискурс.

The conference is one of the key events in the development of the intellectual elite of our country and the unification in the discussion field for the promotion and development of ideas and solutions that our country needs. Reflective media psychology has been a scientific problem of the author for the last one and a half dozen years. Currently, the front of humanitarians is informational, which involves the development of media literacy of citizens and digital media education as a scientific and educational discipline. The topic is formulated more broadly – about reflective psychology, and this gives an opportunity to present the Ukrainian school of reflective psychology, which is already more than 40 years old.

Keywords: media education, media literacy, reflective psychology, media psychology, public discourse.

Колись усі українські наукові школи називали київськими, певно щоб не називати українськими, тому потрібно зламати цей іще радянський стереотип. Насправді це – це українська київська школа рефлексивної психології. Отже, зазначимо, чим українська рефлексивна психологія відрізняється від психології

рефлексії в росії. «Вододілу» проходить саме по ідеї гуманізму, що позначає межу цивілізаційних ментальних полів, а тепер – й території між тоталітарним і демократичним світом. Психологія як наука має особливість: прагне виміряти невлімові психологічні суб'єктивні реалії, операціоналізувати поняття для вимірювання таких явищ. Психологія напрацювала потужні інструменти методологічної рефлексії наукового знання в процесі його створення, починаючи від методу інтроспекції і продовжила свій розвиток. Нині методологічна рефлексія в гуманітарних науках є запорукою отримання доказового знання і контролю його адекватності – відповідності реальності.

Чому медіапсихологія? Наразі ми всі, в тому числі й науковці, як кванти (і корпускули, і хвильки одночасно) не лише створюємо зміст, але й знаходимося в динамічному інформаційному просторі, який має свою особливу структуру: щільність, свої динамічні феномени, підструктури і канали. Ми маємо здійснювати рефлексію, охоплюючи медіапростір. Одна й та ж дія і зміст, вбудований у різні стани інформаційного простору дає різний результат. Тому треба усвідомлювати і змісти, й канали, якими ми їх отримуємо. Звісно, має бути спеціалізація, оскільки мислення потребує дискурсів і певної інтимності. Проте ігнорувати публічний простір на нинішньому етапі розвитку суспільства неможливо.

Здійснюючи аналіз наявного стану суспільства з точки зору розвитку тоталітаризму як соціальної патології, де зміщуються межі між публічним і приватним, з'ясовуємо наступне. У тоталітарному суспільстві й інформаційний простір і система освіти перетворюються на підсистеми державного впливу. Це важливо розуміти в аспекті того, що в нас є серйозні ризики сповзання до тоталітарних схем внаслідок війни, яка виснажує, і воєнного стану, який обмежує певні демократичні свободи. Внаслідок змін інформаційного простору, які вимушено відбуваються в умовах війни для забезпечення мілітарних питань, ці феномени потрібно сприймати саме як тимчасові і працювати для повернення цих свобод. Враховуючи ту обставину, що повернення взагалі неможливе в історичному часі, потрібно готувати наступний крок розвитку суспільства. Ми маємо тепер продукувати перспективні рефлексії, які потрібні для того, щоб зорієнтувати суспільство в майбутньому. Рефлексивні процеси з точки зору психології не є лише аналізом буття, а є конструюванням майбутнього. Ми маємо розлучитися з ілюзією, що суб'єктність є даністю. Суб'єктність конструється в рефлексивних процесах. Суб'єкт (актор) сам розвиває (повертає собі) свою суб'єктність, здійснюючи рефлексію. Це цитата з підручника «Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу», який з 2013 року забезпечує підвищення кваліфікації вчителів у межах розвитку медіаосвіти як підсистеми освіти.

Маємо усвідомити, що тоталітарна система змінює суспільство не лише інституціями чи санкціями, а й структурою інформаційного простору. Якщо подивитися на інформаційний простір з точки зору контролю каналів доставки інформації, то ми побачимо, що Україна досі знаходиться в посттоталітарному стані зруйнованих каналів інформації, які б мали забезпечувати розвиток громадянського суспільства. Комунікатійна мережа все ще має психологічні залишки тоталітарності, коли ми очікуємо, що хтось зверху дасть вказівку, принаймні в освіті ці очікування ще досі зберігаються. Характерним є уникнення відповідальності з боку чиновників на всіх рівнях їх функціонування, а також прагнення обійти регулятиви (закони, нормативні акти, положення, інструкції, правила тощо). Війна змінює ситуацію, тому що вистояти проти брутальної навали можна було лише суспільству самоорганізованому. У нас створилася «не зовсім гетерархія», як колективна і групова суб'єктність, яка не відкидає лідерства. У гетерархії лідерство є, але воно не є ієрархічно закріпленим і тому є гнучким, з гнучкими правилами взаємодії, підпорядкованими колективним діям, спрямованим на результат. Це внутрішня, не медійно публічна, структура суспільства, яка вирішує багато питань, в тому числі великою мірою і забезпечення мілітарних задач. Головна медіапсихологічна задача для протидії сповзання суспільства до тоталітарних тенденцій – це розбудова ефективних каналів комунікації. Ці інформаційні канали мають давати користувачам можливість долати інформаційний вибух (надмір інформаційних потоків, які перевантажують психіку). Тому мають бути організовані комунікатійні спеціалізовані середовища, де народжуються ідеї і створюються наративи. Ці середовища мають бути комфортними і створювати умови для тих людей, які здатні генерувати нові думки і оцінювати їхню корисність. А також мають бути добре організованими середовища і канали логістичні – в яких думки добре упаковуються, тиражуються і «доставляються», своєчасно доносяться для забезпечення ефективних колективних дій. Ці два різні набори комунікативних функцій науковці намагаються робити одночасно. Тут треба зауважити, що наразі в українському медіапросторі комунікативна достатньою мірою не забезпечена. дефіцит рефлексії в комунікативній системі веде до того, що волонтерство в інформаційній сфері вітається. Волонтерство тимчасово закриває пробіли у медіапросторі щодо тих функцій, які мають вибудовуватися і забезпечуватися системно.

Без адекватної рефлексії наші дії в інформаційному просторі можуть бути не лише не ефективними, але й шкідливими, особливо коли ми потрапляємо в якості несвідомих виконавців в чужі інформаційно-психологічні операції, сплановані ворогом. Російська система пропаганди спирається на рефлексивну методологію, розроблену в цій країні для рефлексивного управління у боротьбі

зі супротивником. Різниця підходів полягає саме у наявності / відсутності гуманізму. Психологія рефлексивна не може собі в принципі дозволити бути не гуманістичною, інакше вона вихолощується, зникає як психологія, як наука про душу. Українська рефлексивна психологія базується на автентичних розробках і філософів, і психологів, які опрацьовували проблеми суб'єктності (Роменець В. А., Татенко В. О.). Ключова відмінність російського рефлексивного підходу і українського: в російській думці про рефлексію можлива «складка» суб'єктності. Поява суб'єктності за допомоги цієї технології – це механічний процес: сфальшували референдум і з'явився (склався) новий суб'єкт. В українській психології немає складки суб'єктності, тому що суб'єкт має внутрішні характеристики свого суб'єктного ядра, має внутрішні інтенції і тяглість єдності з колективним/груповим суб'єктом. Тому так важливо розуміти, що рефлексивне управління, яке базується на російському «рефлексивному підході», є маніпуляцією, створенням ілюзій. Це дискурсивні війни, скидання в дискурс активних радикалів, які, як інформаційні віруси, починають жити в нашій ментальній системі; а також формування нових форматів дискурсу. Приклад нещодавній: лінгвістична вправа, яку приписують Жадану: давайте, ми не будемо казати «жертви війни», будемо називати «полеглі», а «біженці» – це послы нашої культури в інших краях; не «окуповані» – партизани. Це приклад, що демонструє дискурсивне втручання за допомогою метафор. Спосіб вироблення думки й оформлення її у дискурсі. Отже, виробивши думку й оформивши її за нашими академічними нормами, маємо виходити в публічний медійний простір з дискурсивним втручанням. Це має бути рефлексивний процес певної спокути гуманітарної наукової спільноти. Українські ж учені, як тягла наукова спільнота з часів радянщини, ще не покаялися явно за те, що обслуговували тоталітарний режим своїм інтелектом. Зверніть увагу, росіяни-психологи не здатні нині зробити покаяння за обслуговування антигуманістичних дій режиму, і замість того, щоб допомагати своєму суспільству відрефлексувати свою деградацію, обґрунтовують необхідність ілюзорного відсторонення від соціально-політичних процесів, а по суті – обслуговують тоталітаризм. Рефлексивна робота зараз в інформаційному просторі має відбуватися з розумінням свого місця в ньому і того, кому ми протидіємо.

Рефлексія цифрової трансформації – це процес невідворотній, який не може зупинити війна, він буде тривати і під час, і після завершення війни. Він полягає не в тому, що ми маємо забути, як писати ручкою чи пером. Нові покоління виробляють для себе нові способи самоздійснення в інформаційному просторі. В умовах інформаційного перевантаження взаємодія зі штучними інтелектами є необхідним складником конкуренції з часом, з тиском часу. Ефективними будуть

ті, хто швидше навчиться дійово взаємодіяти зі штучним інтелектом, який навчається завдяки нашим колективним діям. Продуктивним є цифровий гуманізм як сучасна тенденція цифровізації, в якій людина і людяність є першорядними. От, наприклад, якими дискурсивними інтервенціями реалізується цифровий гуманізм: не казати «розумний будинок» – а будинок, який допомагає. Людина з її етичною системою має бути на першому місці. Етична система, втім, також потребує наразі оновлення, щоб людство могло, адекватно відрефлексувавши тоталітаризм, дати йому відсіч, унеможливити його регенерацію під прикриттям різних гібридних форм. Людина, з її живою душею має залишатися первинною цінністю, не дивлячись на те, що лунають тези «на планеті перенаселення», «кліматичні загрози», проблематизація «чи витримає планета зростаючу кількість людської популяції». Ці всі проблеми потрібно вирішувати цивілізованим шляхом і гуманізм має бути провідною ідеєю цифрової трансформації.

Саме на гуманізмі засновано підхід, який отримав назву травма-інформованості. У часи війни і повоєнної відбудови питання переосмислення травматичного досвіду не може бути зняте з порядку денного. Власне існує концепт, який пояснює і патологізацію російського суспільства незціленою імперською травмою втрати територій через розпад радянського союзу. І попри те, що це звісно не єдина причина, виключати її з розгляду сучасності не варто.

Таким чином, гуманістична, цифрова і рефлексивна медіаосвіта є нагальною потребою і трендом суспільного розвитку, що протидіє негативним тенденціям воєнної деформації суспільства. Праксіологічний аспект полягає в тому, що медіаосвітянська спільнота стає каналом донесення в освітянську практику компетентностей, пов'язаних з опануванням сучасних інформаційних просторів з їхніми спецопераціями, яким ми маємо стійко чинити спротив. Потрібно бути лідерами в тому, щоб їх перехоплювати і робити над ними надбудову. Для розвитку колективного суб'єкта нам потрібно все більше забезпечувати репрезентативну рефлексію, що відповідає сучасним тенденціям громадянської «учасницької науки» – участі в створенні наукової продукції і доступу до усвідомлення результатів дослідження для конструювання себе на фоні всіх учасників. Ця технологія репрезентує колективного суб'єкта в колективній дії самодослідження, а суб'єкт конструює в ній себе в контексті переосмислення відповідних характеристик групового суб'єкта. Ці процеси будуть надзвичайно актуальними для всіх, а особливо – для деокупованих територій, для зцілення від колективної травми і відновлення миру після переможного завершення війни.

Попова В. В.,
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту професійної освіти НАПН України,
м. Київ, Україна
pvv33sam@gmail.com

Попов В. Ю.,
кандидат економічних наук, доцент
м. Київ, Україна
pvv33sam@gmail.com

НАУКОВО-ОСВІТНЯ РЕТРОСПЕКТИВА ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ

У статті наука та освіта розглядаються як чинники формування цивілізаційної суб'єктності України. Для цього крізь призму залежності шляху досліджено послідовність подій в Україні, які сформували її рух від вільної гетьманської республіки XVII століття до наших днів. Стверджується, що інтелектуальною основою формування суб'єктності України є національна наука та освіта.

Ключові слова: залежність шляху, суб'єктність, економіка, наука, освіта.

In the article, science and education are considered as factors in the formation of the civilizational subjectivity of Ukraine. To do this, through the prism of the path dependence, the sequence of events in Ukraine that shaped its movement from the free hetman's republic of the 17th century to the present is studied. It is argued that institutional subjectivity is the primary source of overcoming the paradoxical discrepancy between the parameters of the economy and its formal independence.

Keywords: path dependence, subjectivity, economics, science, education

Визначальною ознакою сьогодення є збереження не стільки суб'єктності чи об'єктності України, а її існування взагалі: адже в умовах сьогодення неможливість позбавити Україну суб'єктності з боку РФ переросла у прагнення фізичного знищення українців. Тому принциповою відмінністю цього періоду є виявлення істинних причин пригноблення, а не зміна його джерел. Відповідно, відбувається конкретизація сторін і способів протиборства, а прагнення України до суб'єктності набуло якісно нових ознак.

У цьому контексті актуальним є виявлення ролі вітчизняної науки і освіти у становленні цивілізаційної суб'єктності України. Методологічним підґрунтям цього дослідження є теорія залежності шляху. За допомогою її інструментарію розкриваються закономірності інституційних і економічних змін в Україні. Наука виступає орієнтиром удосконалення інституційно-економічного розвитку та має нарешті після 30 років незалежності перетворитися з керованого об'єкта,

спроможного лише на виправдання політичних і господарських провалів, на суб'єкта знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному міжнародному праві поняття суб'єктності означає здатність володіти міжнародними правами та обов'язками і відстоювати свої права [1, с. 128; 2, с. 128–129]. Об'єктність, відповідно, означає відсутність такої здатності: «... певна нація чи держава рядом цілеспрямованих заходів позбавляє політичної і господарської самостійності населення чужої країни та виявляє на даній території повні права суб'єкта політичної і економічної дії (Становище Індії в Британській імперії, України в Російській імперії)» [3, с. 27–28].

В науковій і освітній літературі відсутнє стійке розуміння українського минулого і сьогодення. Сучасне українське наукове середовище сформувалось переважно у часи довготривалого перебування України у складі СРСР. Вихованці радянської школи проявляють сумніви щодо об'єктного (колоніального) минулого України та необхідності усунення його залишків у теперішньому [4, с. 585]. Відповідний науковий апарат налаштований на продовження співпраці з апологетами відповідних поглядів на минуле, теперішнє і майбутнє України [5]. На протилежному полюсі наукових досліджень ставиться питання про виявлення достовірних ознак минулого: «Важливим завданням залишається аналіз причин і чинників, якими гальмується утвердження геополітичної і гео економічної суб'єктності України» [6, с. 5, 22]. Відмічається орієнтація на пошук шляхів формування суб'єктності України у майбутньому.

В освітньому процесі окреслюються проблеми, які підлягають подоланню: «Серйозними вадами у розвитку науки було і, в значній мірі, залишається командно-адміністративне керівництво, її штучний поділ на академічну, вузівську і галузеву, певна ізоляція від світової науки» [7, с. 424].

На складність цього процесу вказує те, що лише у серпні 2022 р., через шість місяців російсько-української війни, у змісті навчальних програм: «Оновлено перелік термінів/понять, як-от: «присвоєння суверенітету» (у значенні привласнення, захоплення суверенітету УСРР союзним центром), «руській мір», «рашизм»; замість вислову «політика русифікації» застосовано вислів «політика російщення»...» [8]. Подібне упорядкування поняттєвого апарату означає усунення методологічних перешкод і сприяє консолідації суспільства на підтримку науково обґрунтованих шляхів формування цивілізаційної суб'єктності України.

Метою даної статті є висвітлення науково-освітньої ретроспективи формування цивілізаційної суб'єктності України та привернення уваги

українських освітян до їх історичної місії у затвердженні безповоротності цього процесу.

Теорія і методологія дослідження

Ескалація воєнних дій після 2014 р. поставила руба питання визначення суб'єктності перед кожним пересічним українцем і науковцем: чому впродовж десятиліть формальної незалежності Україна не стала настільки потужною, щоб убезпечитись від зазіхань на свою незалежність? Міграція закордонних фахівців у інститути української влади та фінансові вливання під гарантії виконання певних умов цією владою супроводжується стрімким падінням української економіки (рис. 1). Ті самі закордонні науковці, здобутки яких зробили їхні країни могутніми, навіть не пропонують вирішити відому «задачу ідентифікації» [9] для України.

Ситуація у сучасній Україні суперечить неокласичному уявленню про те, що незалежна і багата на ресурси країна приречена на економічне процвітання. Вона не пояснюється і новітніми теоріями економічного розвитку: однолінійними стадіями У. Ростоу [10], внутрішніми факторами відсталості Г. Мюрдаля [11], зовнішньої залежності Р. Пребіша [12], залежного капіталізму А. Г. Франка [13], мир-системного аналізу І. Валлерстайна [14].

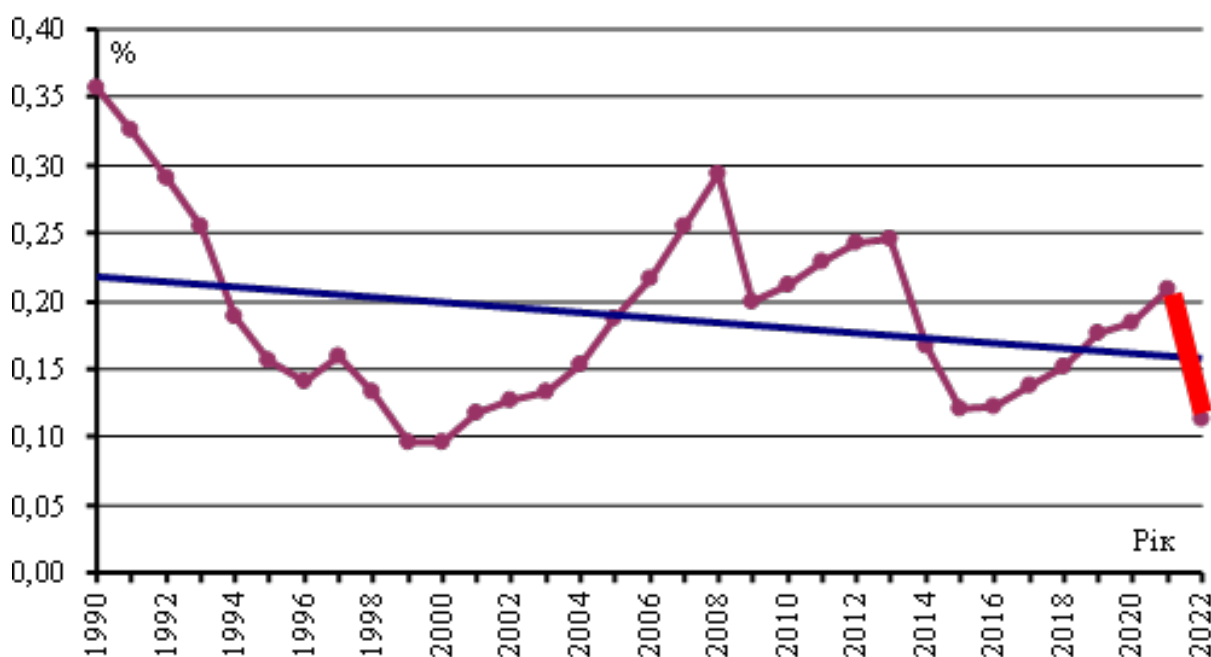

Рис. 1. Частка у світовому ВВП України, %, 1990-2022 рр.

Розраховано та побудовано за даними: світовий банк

До застосування нових наукових підходів спонукає, крім зазначених вище суперечностей, необхідність пошуку тих закономірностей, які приховані у настільки різних фрагментах історії України, які, на перший погляд, не придатні для порівнянь. Методологічний апарат дослідження залежності шляху було започаткований у технічній сфері. Досвід ірландського вченого продемонстрував його придатність до історичного аналізу у просвітницькій і культурницькій сферах [15]. Цей апарат було апробовано у порівняльному аналізі залежності шляху України і Ірландії [16]. Такими є обставини його використання у дослідженні науково-освітньої ретроспективи формування цивілізаційної суб'єктності України.

Засновники парадигми залежності шляху розглядають економічні зміни як трьох-етапний процес підготовки, формування та блокування шляху [17, с. 691-692]. На етапі **підготовки (I – попереднє формування шляху)** оцінюються досяжні варіанти вибору, які у подальшому визначають напрям інституційно-економічної еволюції. Після цього настає **критичний момент (!?)** як перехід від невизначеності до обрання одного з декількох варіантів. Високий потенціал ефективності зародженої інституційної структури стає запорукою її швидкого відтворення та остаточного **створення (формування)**. Механізми впливу (утилітарні, легітимні, функціональні, силові) закріплюють зароджену інституційну структуру та прискорюють **етап залежності шляху**, тобто, його **блокування**. З вичерпанням ефективності сформованої інституційної структури обрана залежність шляху втрачає сенс, відбувається її **розрив (IV – ліквідація шляху)**.

Результати:

Переважає більшість економічних досліджень, теоретико-методологічним підґрунтям яких є парадигма залежності шляху, акцентує увагу на прикладах неефективної інституційної еволюції з метою усвідомлення причин її занепаду та подолання економічної деградації. У цьому контексті Україна є ідеальним варіантом. Тому крізь призму залежності шляху ми будемо намагатись відтворити інституційно-економічну послідовність подій, які сформували сировинну експортно-залежну модель економічного розвитку сучасної України, характерну для колоній (рис. 2, рис. 3).

Перебіг української історії XVII-XXI століть визначається такою періодичністю змін залежності шляху: 1648-1917 рр. – у складі царської Росії; 1917-1991 рр. – у складі СРСР; з 1991 р. по ц/час – незалежна Україна.

Національно-визвольна війна **1648–1654 рр.**, або Хмельниччина, мала вирішальне значення для становлення цивілізаційної суб'єктності України. На початку XVII ст. Польща цілеспрямовано наближалась до повного панування в Україні, але: «Епоха Богдана Хмельницького повернула старовинну суперечку в протилежний бік» [18, с. 23]. Перед підписанням Переяславських угод Україна

«... була фактично і юридично цілком самостійна держава... Україна не визнавала над собою іншої влади, крім влади свого гетьмана, і як вільну, незалежну державу Україну трактував і московський цар. Фактично Україна стала вільною ще перед зазначеними договорами» [19, с. 119].

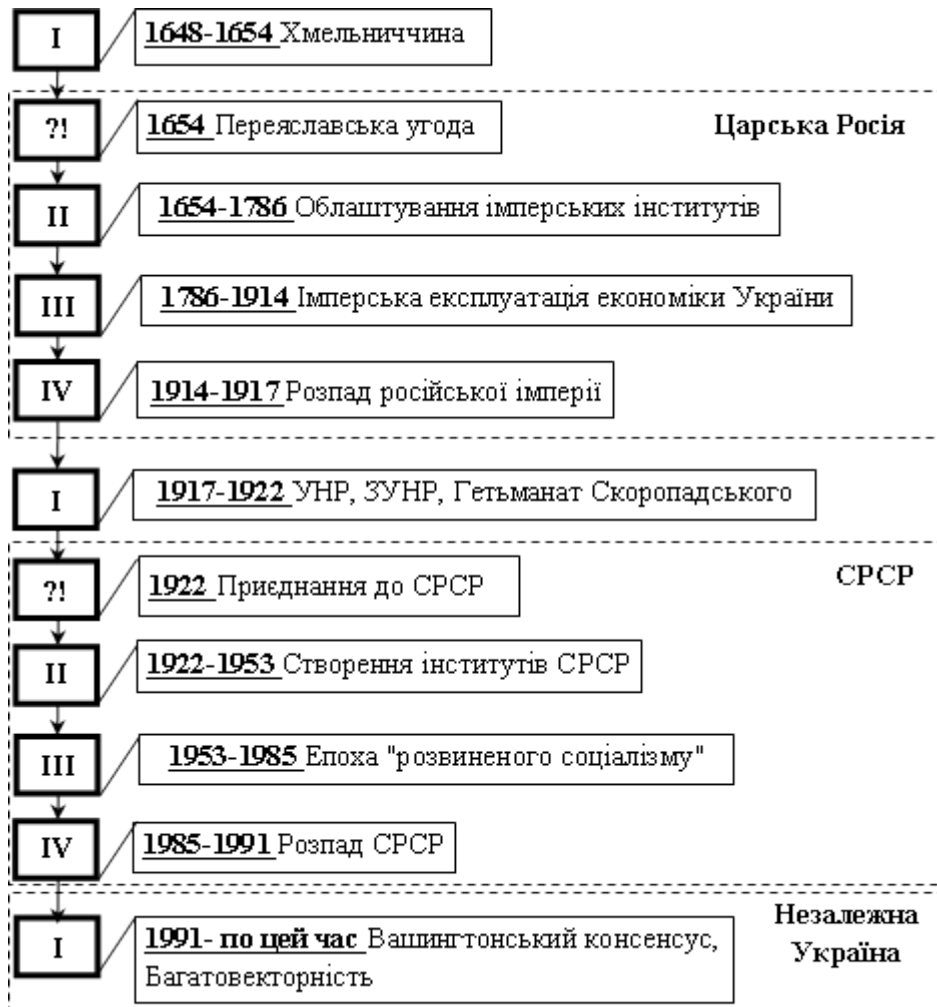

Рис. 2. Етапи формування цивілізаційної суб'єктності України

Відсутністю наукового бачення досягнення своєї мети і системи освіти, здатної консолідувати суспільство, можна пояснити те рішення, яке прийняв Б. Хмельницький у **критичний момент 1654 р.** Він досягнув остаточного затвердження розриву залежності шляху України від зазіхань Польщі. Але Переяславські угоди перемістили центр подальшого **формування** залежності шляху України з Києва у Москву. Завершенням цього етапу можна вважати **1786 р.**, коли указом Катерини II була ліквідована Малоросійська колегія та на усю Україну поширилась загальноросійська система адміністративно-політичного управління. Таким чином Україна була перетворена на об'єкт Московщини, підпорядкована їй політично та економічно. **Створення** цієї

залежності шляху супроводжувалось 132-річним спротивом українців, які не бажали відмовитись від власної суб'єктності.

Започатковане на етапі **формування** залежності шляху виснаження української економіки посилилось на етапі її блокування. Москва переорієнтувала на себе зовнішню торгівлю України з Європою і у 1754-1822 рр. практично знищила українську обробну промисловість. Як результат, на кінець 1908 р. українська обробна промисловість була менша у десятки разів, ніж російська, продукція якої була чи не єдиним джерелом задоволення відповідних потреб в Україні [20, с. 169-171].

Чисельні укази забороняли українську мову, освіту, літературу, нищили надбання національної культури. Послідовне витіснення українців з власного культурного, освітнього і наукового просторів було вирішальним чинником перетворення України у об'єкт московського господарювання. Але, попри заборони і переслідування, осередки української інтелігенції дали поштовх низці напрямів національного відродження [21].

Безмежне господарювання в Україні не убезпечило від **розриву** побудовану Москвою залежність шляху. Українська революція 1917-1921 рр. стала знаковим явищем з потужним піднесенням національно-визвольної боротьби українців, відродженням самостійної державності і формуванням політичної нації [22, с. 45]. При **підготовці** залежності шляху цього періоду, на відміну від попереднього, наукова думка відіграла чи не вирішальну, але негативну роль. У квітні 1917 р. М. Грушевський на чолі Центральної ради стверджував: «Українці в політичній справі хочуть утворити широку **національно-територіальну автономію України в складі федеративної Російської республіки**» [23, с. 121].

Таке підпорядкування чужорідним вказівкам політика-науковця суперечило баченню українцями свого майбутнього. Позбавлення України суб'єктності у **критичний момент** 30 грудня 1922 р. було подібним до того, яке спостерігалось після 1654 р. Наступний етап **формування** залежності шляху здійснювався шляхом перетворення України на об'єкт СРСР. Як зауважив І. Сталін, дійсною метою утворення СРСР було припинити «гру у незалежність» [24, с. 199]. Спроби побудувати суспільство на архаїчних принципах імперської колонізації призвели до того, що: «... колоніалізм (СРСР, авт..) набагато перевищив в експлуатації та тиранії усе, що може бути пов'язане з минулим західним колоніалізмом» [25, с. ix]

Блокування залежності шляху цього періоду відбулось на початку 50-х рр. минулого століття, коли кремлівська партійна верхівка проголосила, що диктатура пролетаріату виконала свої функції. Але командно-адміністративні принципи, проголошені як прогресивні, виявились по суті імперськими – архаїчними. Чисельні реформи, від М Хрущова (1960 р) до Ю. Андропова

(1982 р.), не усунули вади цього оновленого варварства. Інститути СРСР були не спроможні ефективно використовувати власну майже необмежену ресурсну базу хоча-б для усунення залежності продовольчої безпеки від імпорту.

У середині 80-рр. минулого століття нежиттєздатність залежності шляху цього періоду спонукало вищу інституційну владу до перегляду власних базових принципів. Але провал «перестройки» і «гласності» показав її неспроможність до еволюційних змін. Встановлена на багнетах залежність шляху була ліквідована беззбройними закономірностями.

У цей період, подібно до минулого, питання **попереднього** формування залежності шляху України постало у результаті зникнення суб'єкту її пригнічення. Акт про незалежність 24 серпня 1991 р., подібно до того, як проголошена 7 листопада 1917 р. УНР, був оголошений не як результат визвольної боротьби, а як наслідок розпаду СРСР. Ця подія сама по собі не стала переламною у економічному розвитку України та не відхилила її рух від попереднього атрактору об'єктності (що підтверджується зменшенням її частки у світовому ВВП (рис. 1)). Виокремлення господарської системи України у 1991 р. у самостійний суб'єкт міжнародного права лише відкрило можливості для формування шляху України на засадах цивілізаційної суб'єктності.

Боротьба за те, щоб скористатись цими можливостями, продовжується уже понад 30 років з багатьох причин. Серед внутрішніх причин слід зазначити відсутність науково обґрунтованого бачення майбутнього України, її політичного та соціально-економічного устрою. Залишкові рудименти минулого перешкоджають налаштуванню наукового та інституційного середовища на засади власної суб'єктності. Найпотужнішою серед зовнішніх причин є те, що Московія все ще залишається на до-цивілізаційному рівні XVII століття і демонструє імперські зазіхання у XXI. Непевність української влади (ЄС, ЄП, НАТО, Чорноморська вісь) з її орієнтацією на багатовекторність відразу після 1991 р. підливала олії таким зазіханням.

З цих причин у XXI столітті, так само як у XVII і XX, питання про попереднє формування (**підготовку**) залежності шляху України вирішується не українськими науковцями і освітянами, а українськими січовиками.

У лінійному ході історичних подій (Рис. 2) відмічаються певні паралелі, які можуть бути екстрапольовані на теперішнє і майбутнє (Рис. 3). Така перспективна екстраполяція дозволяє окреслити задачі сучасного українського науково-освітнянського простору. Тут вирішується питання майбутньої залежності шляху України: збройна диктатура зовнішнього чи внутрішнього варвара, або диктатура озброєних знаннями українців.

Наприклад, за етап *підготовки* українські науковці не менш відповідальні, ніж збройні сили України. Досвід минулих періодів свідчить, що науково обґрунтоване

власне бачення майбутньої залежності шляху необхідне для: а). прийняття політиками зважених рішень; б). консолідації суспільства для виконання цих рішень. Досвід 30 років теперішнього періоду свідчить, що відсутність такого бачення призводить до вкрай негативних наслідків. Багатовекторність у політиці з виконанням закордонних вимог про роззброєння спровокували сучасне військове загарбання України. Слідування вказівкам закордонних теоретиків призвело до господарського занепаду. Для встановлення і затвердження суб'єктності України українські науковці мають стати суб'єктами власних знань.

Етапи «залежності шляху»	Царська імперія 263 років (1648-1917)	Радянська імперія 69 років (1917-1991)	Україна 1991-ц/час ...
↓	↓	↓	↓
Підготовка	1648-1654	1917-1922	1991- ...
↓	↓	↓	↓
Критичний момент	1654	1922	?
↓	↓	↓	↓
Формування	1654-1786	1922-1953	?
↓	↓	↓	↓
Блокування	1786-1914	1953-1985	?
↓	↓	↓	↓
Розрив	1914-1917	1985-1991	?

Рис. 3. Історичні паралелі періодів залежності шляху України

Суб'єктність українських освітян полягає в опануванні здобутків вітчизняних науковців з опрацюванням відповідного виховного і нормативно-методологічного інструментарію. Таким чином реалізується твердження, що: «Упродовж 1991–2021 рр. найбільша гуманітарна сфера України – сфера освіти – незмінно виступала ключовим суб'єктом націєтворення і державотворення в контексті становлення незалежної суверенної країни» [26, с. 4]. Місія освітян полягає у побудові ланцюга суб'єктності від науковців до кожного українського політика і пересічного громадянина. Від результатів їхньої праці залежить виконання наступних етапів: формування і блокування шляху, визначеного суто Україною.

Наука і освіта мають діяти на випередження, готувати до майбутніх викликів. Як показав огляд літературних джерел, упродовж 1991–2021 рр. виросло ціле покоління, яке не знало про «присвоєння суверенітету». Разом з тим, питання усвідомити імперський зміст поняття «Українська Соціалістична Радянська Республіка» усе ще залишили наступним поколінням.

Висновки:

Роль науки і освіти у досягненні цивілізаційної суб'єктності України є визначальною. На такий висновок вказують виявлені нами історичні паралелі.

На перший погляд, розриви залежності шляху України минулих і теперішнього періоду є парадоксальними. Разом з тим, принципи побудови залежності шляху у цих випадках тотожні за ознаками започаткування і завершення. Вони започатковані у однаковий спосіб: денаціоналізація України з ліквідацією її науки і освіти. Вони завершилися за однакових причин: не розквітом імперії і СРСР на руїнах України, а втратою їхньої імперської державності. Така тотожність дає підстави говорити уже не про парадоксальні явища, а про історичну закономірність. Форма здійснення кожного з переламних моментів суттєво різниться, але модель їх здійснення залишається незмінною.

Обраний нами історичний підхід дає змогу окреслити головні риси такої моделі. Результати критичного моменту залежності шляху на користь суб'єктності або об'єктності держави залежать від суб'єктності або об'єктності її наукового середовища. Дослідження показало історичні паралелі між тими подіями, які гальмували рух української науки до власної суб'єктності. Першочерговим після захоплення території було знищення української науки і освіти. Це було і залишається головною передумовою розбудови варварських інститутів. Своєю чергою, визначальним для подальшого формування і закріплення обраної залежності шляху є спрямування освіти на суб'єктність або об'єктність поведінки кожного дієздатного громадянина. Варварська освіта не передбачає подібної альтернативи. Таким чином Україна впродовж двох попередніх періодів утримувалась у стані варварської об'єктності.

Для виходу з цього зачарованого кола необхідно орієнтуватись на відповідну власну мету (цільову настанову). Тому Україні необхідні науково обґрунтовані орієнтири і шляхи розвитку. Це забезпечується інтеграцією наукових здобутків у освітній процес: по-перше, освіта виховує відповідні до мети спонукальні мотиви і консолідує суспільство; по-друге, освіта доводить до кожного українця наукові знання і професійні навички, необхідні для того, щоб вони могли реалізувати прагнення досягнути власної суб'єктності; професійна орієнтація освітян гармонізує суспільні потреби з індивідуальними здібностями та інтересами.

Наведена інтерпретація історичних паралелей (Рис. 3) охоплює широке поле питань для подальших досліджень. Наприклад, статистичний аналіз минулих періодів дає змогу спрогнозувати часові межі етапів залежності шляху України теперішнього періоду. Ретельне дослідження ролі української науки і освіти у історичних зрушеннях необхідне для того, щоб уникнути помилок минулих періодів у майбутньому. І нарешті, обраний нами підхід є одним з можливих напрямів становлення суб'єктності українського науково-освітнянського

простору. Він дає можливість для відповідного неупередженого опрацювання закордонного досвіду і критичного погляду на надбання власної і світової науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. William R. Slomanson. *Fundamental Perspectives on International Law*, Sixth Edition. Wadsworth, Cengage Learning, 2011.
2. BRIERLY, J. L.; CLAPHAM, Andrew. *Brierly's law of nations an introduction to the role of international law in international relations*. 7. ed. Oxford Oxford University Press, 2012.
3. Богдан Винар. *Українська промисловість / Студія Советського колоніалізму*. — Париж — Нью-Йорк — Мюнхен—: Перша українська друкарня у Франції, 1964. — 398 с.
4. С. Кульчицький. Чи була Україна колонією у царські і радянські часи? *Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смоля : У 2-х кн. / відпов. ред. Боряк Геннадій ; упоряд. Блащук Світлана, Боряк Геннадій, Горобець Віктор, Кудряченко Андрій, Матях Валентина, Ткаченко Василь, Солошенко Вікторія, Ясь Олексій*. Київ : Ін-т історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. Кн. 2 : Простори історика. 656 с.
5. Комплексная оценка макроэкономического эффекта различных форм глубокого экономического сотрудничества Украины со странами Таможенного союза и Единого экономического пространства в рамках ЕврАзЭС (аналитическое резюме) – Санкт-Петербург, 2012. – с. 44.
6. Кондратенко О. Ю. Стратегії поглиблення геополітичної та гео економічної суб'єктності України. *Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь*. / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с. С. 23 – 40.
7. *Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. ред. д.і.н., проф. М. І. Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т.– Черкаси: ЧДТУ, 2016. – 644 с.*
8. Міністерства освіти і науки України (16 серпня 2022 року). Оновлено зміст навчальних програм ЗСО. <https://mon.gov.ua/ua/news/onovleno-zmist-navchalnih-program-zso>
9. Trygve Haavelmo – Prize Lecture. NobelPrize.org. Nobel Prize Outreach AB 2022. Sun. 25 Sep 2022. <<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1989/haavelmo/lecture/>>
10. W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge: Cambridge University Press, 1960)
11. Gunnar Myrdal – Prize Lecture. NobelPrize.org. Nobel Media AB 2020. Fri. 20 Mar 2020. <<https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1974/myrdal/lecture/>>
12. Raúl Prebisch, “Five Stages in My Thinking on Development,” in Meier and Seers, *Pioneers in Development*, 175–78.

13. Frank A. G. Latin America: underdevelopment or revolution. Essays on the development of underdevelopment and the immediate enemy. N.Y., 1969. Frank A. G. On capitalist underdevelopment. Oxford, 1975. Frank A. G. Critique and anti-critique. Essays on dependence and reformism. L.; Basingstoke, 1984.
14. Immanuel Wallerstein, The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, Academic Press, New York, 1974, Pp. 409
15. Ruane, Joseph, Ireland's Ethno-Religious Conflicts: Path Dependence and Its Legacies (November 7, 2012). Ireland's Ethno-Religious conflicts: Path Dependence and Its Legacies, in Patrick J. Duffy and William Nolan, eds, At the Anvil: Essays in Honour of William J. Smith Dublin: Geography Publications, 2012, pp. 631-652, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2197509>
16. Popova, V., Popov, V. (2022). Institutional and Economic Paradoxes of Path-Dependency in Ukraine and Ireland. In S. Velychenko, J. Ruane, & L. Hrynevych (Eds.), Ireland and Ukraine: Studies in Comparative Imperial and National History (pp-491-515). Ibidem Press.
17. Sydow, Jörg, Schreyögg, Georg, & Koch, Jochen (2009). Organizational path dependence: Opening the black box. Academy of Management Review, 34, 689–709.
18. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький; Історична монографія / Пер. з рос. Т. С. Завгородньої; Передмова В. С. Мороза; Худож. оформ. А. П. Дерев'янка. — Дніпропетровськ: Січ, 2004. — 843 с.
19. Яковлів, А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. У Переяславська рада 1654 року :Історіографія та дослідження / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич [та ін.]. — К.: Смолоскип, 2003. — XX+890 с., 91–155.
20. Волобуєв Михайло. До проблеми української економіки. / Документи українського комунізму. — Нью-Йорк: Видавництво ПРОЛОГ, 1962. — 230 с.
21. Грицик К. Стара Київська громада в українському національному русі у 60–90-х рр. ХІХ століття: погляд на проблему / К. Грицик // Мандрівець. - 2014. — № 6. — С. 22-28.
22. Пиріг Р. Я. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917—1921 РОКІВ: СУЧАСНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ ТА ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 листопада 2017 року. Вісн. НАН України, 2018, № 1. С. 45-54. http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn.2018/1/Visn_1-2018%2B8_Pyrig.pdf
23. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть.— К.: Т-во "Знання" України, 1991.— 240 с.
24. Сталин И. Письмо И. В. Сталина В. И. Ленину. У Известия ЦК КПСС. 9. Москва, ЦК КПСС, 1989. — 198-200.
25. Kononenko Konstantyn. Ukraine and Russia: A History of the Economic Relations Between Ukraine and Russia (1654-1917). (Milwaukee: Marquette University Press, 1958).

26. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий(заст. голови), О. М. Топузов (заст. голови)]; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. — 384 с. — Бібліогр.: с. 21. — (До 30-річчя незалежності України). DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>

Присяжнюк Юрій Петрович,
доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
yu-prysyazhnyuk@ukr.net

Присяжнюк Валентина Петрівна,
вчителька української мови та літератури Черкаської гімназії №31
pris_v_p@ukr.net

Дзюра Юлія Сергіївна,
студентка магістратури
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
dziura.yuliia2317@vu.cdu.edu.ua

ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗДІЙСНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: ПРОБЛЕМА ВИХОВАТЕЛЯ

У сучасних історичних умовах ствердження цивілізаційної суб'єктності України відчутно зростає роль кожного індивіда (особи, громадянина). Для українського суспільства (народу, нації) – це вдвічі важливо й на свій лад додатково відповідально, надто якщо взяти до уваги, з якого історичного минулого ми – середнє й старше покоління – вийшли. Згадаймо, що ще не так давно колективне начало дошкульно домінувало чи не над кожною людиною, так чи так торкалося всього її внутрішнього світу як такого. І справа не лише у відомих пастках комуністичної ідеології, котра «дихала» колективістськими («усуспільненими») наративами, а й наукових і дидактичних практиках, відповідно – усталених уявленнях, імперативах свідомості, ментальності. На наш погляд, ключову роль тут зіграли наслідки історичної трансформації, яка відбувалася під впливом перманентної русифікації. Вона позначилася на всіх аспектах історичного мислення.

Ось кілька прикладів. Фахові історики добре знають, що таке російська (сільська) община: тривалий час вагалися – перекладати цей термін більш природнім для української культури поняттям «громада» чи ні? Або, скажімо, підміна наприкінці 1920-х рр. кооперації колективізацією, яка відбувалася досить болюче, але порівняно швидко приживалася в усе ще традиційному за багатьма характеристиками українському селі. Зрештою, сам марксизм інтерпретований як лєнінізм (протягом деякого часу ще більш вульгаризовано –

сталінізм). Унаслідок цих та багатьох інших пертурбацій колективне начало ствердилося настільки переконливо («раньше думай о Родине, а потом о себе»), що українці виявилися мало підготовленими до тих викликів, які чекали на них у, так би мовити, «постсовєтський» період історії. Освітняни (вихователі), під якими ми в першу чергу розуміємо професорсько-викладацький склад вишів і вчителів середніх навчальних закладів, потрапили в надзвичайно складну ситуацію – їм випало бути і об'єктами, і водночас суб'єктами цих складних процесів.

Щодо власне вихователів, тобто суб'єктів «виховного впливу», то тут доцільно розширити діапазон їхнього представництва. До таких, вочевидь, будуть належати ті групи/середовища, які володітимуть суспільно важливою інформацією і зможуть нею впливати на формування масової свідомості, громадської думки, наприклад – телебачення. Принагідно пригадується такий факт: в останні десятиліття перед парламентськими та президентськими виборами українська інтелігенція неодноразово зверталася до виборців, проте зазвичай її ніхто не чув. Хто тут більший «вихователь» – власне стурбовані станом справ у державі інтелектуали чи «незалежні» ЗМІ, які мало що робили для популяризації висловлених ідей, питання радше риторичне.

Цікавим є погляд на проблему вихователя представників сучасного студентства. У час збройного відстоювання права на державну незалежність та самого фізичного існування українців роль національної ідеї посідає одне з найголовніших місць у їхньому житті. Ексклюзивне опитування студентів-істориків магістратури (ЧНУ ім. Б. Хмельницького) засвідчило, що вони тісно пов'язують вирішення цього комплексу проблем із завданнями якісного зростання нової політичної та культурної еліт. Ця місія лежить передусім на плечах професійних вихователів, і їхня «географія» досить широка – від працівників дитячих садочків до професорів вишів, посадовців місцевого самоврядування та державних установ. Студенти вважають, що це, без перебільшення, відповідальне й почесне призначення має для сучасної України державний, національний і сакральний характер.

Вихователь – це набагато більше, ніж «диплом спеціаліста» чи навіть досвід багаторічної праці, а в умовах війни – особливо. Чимало професійних вихователів тепер служать у ЗСУ, пішли туди за власним бажанням, понесли, сказати б, українським бійцям своє «зерно правди» в окопи, під обстріли, а ще – не зрадили національну ідею в окупації, відновлюють навчально-виховний процес на щойно звільнених землях. На питання, «яким має бути викладач / вихователь, яка найвища мета його діяльності?», одна зі студенток відповіла так: «Це – атлант, що має переконання й незламність та чітко усвідомлює той ґрунт, на якому він стоїть, та небо, під яким він ходить. Це

віддана серцем і тілом Людям та Україні особистість, що прагне виплекати новий цвіт (покоління) і докладає задля цього всі свої можливі й неможливі старання. А особиста перемога кожного вихователя – це його учні / студенти, які зі зброєю в руках боронять рідну землю, займаються волонтерством та докладають зусилля задля наближення української перемоги».

Проте повернемося до більш критичного осмислення заявленої теми. Як видається, ключова проблема вихователя – це насамперед питання його національної ідентичності; вона, своєю чергою, є завданням персональної тотожності, подібності, особистого відчуття приналежності до певної держави, нації, без чого не може бути собою. Водночас, сенс самої нації – це щось «цілісне ціле», представлене традиціями, культурою, мовою [1, 93].

Аби впоратися зі смертельною загрозою, початок якої ми датуємо 24 лютого 2022 р., українцям потрібна не лише «окопна правда», хоча сьогодні вона безапеляційно найважливіша. Ми пропонуємо поняття «національна правда» у розумінні «цивілізаційна правда», у якій знайдеться почесне місце вихователю. Очевидним є те, що сьогодні українці піднялися над «ментальною вадою» лягаючи на ґрунті ідеологічних уподобань та партійних симпатій. У цьому вбачаємо ту саму народну велич, звернення до якої в мирний час звучить досить пафосно, а десь і провокативно. Але життя не стоїть на місці й, на наше переконання, настане момент, коли доля України вирішуватиметься не на полі бою. І ось коли посилення на авторитет ЗСУ вже буде не зовсім доречним, відповідальність ляже на кожного громадянина, передусім політика, державного діяча, а десь і вихователя. Популярна нині риторика, зокрема гасло «Україна – понад усе!», не втратять своєї актуальності, ба більше, перемога над окупантом додатково зобов'яже до особистого вибору майбутнього. Дуже зросте роль еліт, важливість яких і сьогодні не викликає сумніву. Їм доведеться відповідати на складні питання, передусім те, яке вже тепер так турбує багатьох європейських союзників – як «зберегти обличчя» росіянам? Це буде серйозним викликом, бо маємо достатньо підстав вважати, що воно, те обличчя, радикально не зміниться, адже «безсмертна» «любовь к Родине» породжуватиме нові хвилі агресивних устремлінь північно-східного сусіда. Тож війна за ідентичність триватиме й надалі, і тут роль вихователя складно перебільшити.

З огляду на сказане, відповіді на складні питання вихователь має шукати й віднаходити в площині своєї ментальності. Тут можна виокремити чимало різних цікавих аспектів. Скажімо, усвідомлене (не)виокремлення (само)ідентичності об'єктів, а головне – суб'єктів виховного процесу. У цьому, між іншим, убачаємо чи не найбільшу перешкоду реалізації національної ідеї в постсоветський період новітньої української історії. Варто лише уважно придивитися до кадрів «трудових колективів» навчальних закладів, аби зрозуміти правдивість цих слів.

Усе це підвищує інтерес до історичної правди (дійсності), спонукає знати її краще. Наприклад, пригадаймо, як під час Другої світової війни в усіх тилкових советських містах були розвішані плакати «Убей немца!». Зверніть увагу – не фашиста, нациста чи гітлерівця, а саме німця. Згодом, коли політична кон'юнктура зміниться, акценти буде зміщено – замість терміну «німці» зобов'язують уживати пропагандистське «німецько-фашистські загарбники» [2]. У спробі вирішити відразу кілька проблем, пов'язаних із посиленням цивілізаційної суб'єктності сучасної України, а саме, ствердження перспективи самостійно вирішувати свою цивілізаційну долю, формування відповідної (національної) ідентичності, пошуку партнерів (союзників), осягнення України як суб'єкта історії та геополітики, створення її ж гуманістичного цивілізаційного проєкту та ін., вихователь має звертати увагу на такі «деталі» – ідентичність, назва, їхня доцільність і залежність (вразливість) від кон'юнктури.

Нинішня війна на знищення України актуалізує весь комплекс проблем її цивілізаційної суб'єктності. Для вихователя важливо з'ясувати сутність усієї історичної спадщини в царині національної міфології. Для прикладу візьмемо міф про нібито «братерський» характер відносин, навіть тотожність українців і росіян. Причина його тривалого існування, так би мовити, «живучості» двояка: по-перше, прагнення москви щоразу використовувати українців як «універсального донора» для реалізації своїх великодержавних планів; по-друге, її ж палке бажання зберегти й зміцнити свою імперську ідентичність. Ключовим тут є синтезований термін «русские», який, окрім власне росіян (великоросів), означає «спільну» для росіян, українців, білорусів назву. Саме друге значення виконує протягом кількох останніх століть роль русифікатора українців чи, щонайменше, тримає їх у полоні національної невизначеності. Якраз його танками, ракетами й «градами» намагається нав'язати нам і всьому демократичному світу кремль сьогодні.

Росіяни страхають усіх «бандерівцями», «фашистами», «неонацистами», але насправді бояться вони не їх, а власної безпомічності, адже чи не всі їхні імперські цінності («духовные скрепы») або крадені, або фальшиві [3, 3]. Складається враження, що без військової експансії їм просто не вижити, а чи зможуть вижити з нею – покаже час. За три останні десятиліття в Україні виросло покоління, яке не знає советського минулого. Але проблем вистачає, бо не всі ще збагнули – в Україні відчувати себе українцем, то найкращий варіант ідентичності.

Отже, коли йдеться про ствердження цивілізаційної суб'єктності України, маємо розуміти, що це не стільки одноразове чи миттєве завдання, як «гра в довгу». При цьому вихователю належить правильно оцінювати не лише пастки минулщини, труднощі сьогодення, а й уявляти та працювати на забезпечення

перспектив. Поняття «цивілізаційна» (суб'єктність) видається нам гнучкішим за терміни «національна» та «державна», бо вона має загальнолюдське значення / звучання, що робить її привабливою та в позитивно-корисному твердженні компромісною. Особливо значну роль вихователя (якого, як ми вважаємо, також треба «виховувати») вбачаємо у вирішенні проблем наукового та комплексного осягнення України як суб'єкта історії, створення її гуманістичного цивілізаційного проекту, самостійного визначення власного цивілізаційного призначення, формування відповідної йому ідентичності(ей), пошуку геополітичних союзників та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шапаренко О. В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2015. – Серія : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки. – Вип. 20. – С. 92–99.
2. Убей немца! URL : https://traditio.wiki/Убей_немца!
3. Присяжнюк Ю. Українці – люди християнської віри // Черкаський край. 2022. – 28 вересня. – С. 3.

Саух Петро Юрійович,

*доктор філософських наук, професор,
академік (дійсний член) НАПН України,
академік-секретар*

Відділення вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна

ukr_filosof@ukr.net

ORCID ID 0000-0001-9767-7496

Саух Ірина Василівна,

*доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник*

відділу економіки та управління загальною середньою освітою,

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна

irina_saukh@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-3812-6579

ОСВІТА І НАУКА ЯК ФАКТОР ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ: УРОКИ ТА ПРОГНОЗИ НА МАЙБУТНЄ

У статті розкрито сутність алгоритму цивілізаційної суб'єктності країни в контексті освітньо-наукового потенціалу. Доведено, що окремі намагання вітчизняних політиків та політичних експертів надати державі роль суб'єкта приречені на зовнішньополітичний популізм, так як не враховують недостатність усіх видів ресурсів і психології вітчизняної еліти. Не випадково Україна протягом незалежності мушена вписуватись в чужі проекти,

намагаючись зберегти власний простір для політичних маневрів та отримати якомога більше економічних зисків від сильних геополітичних гравців: що свідчить про низький рівень суб'єктності. Сьогодні стратегічно важливим є ствердження України в контексті цивілізаційного суб'єкта створення нових моделей сталого розвитку країни (управлінського, економічного, безпекового), створення безповоротних алгоритмів самобутнього розвитку держави, що певною мірою залежить від освіти та науки, масштабного технологічно-інноваційного прискорення.

Показано, що освіта і наука виступає важливим фактором цивілізаційної суб'єктності країни, її власної ідентичності і суверенної волі. Сильними, самобутніми гравцями на геополітичному полі держави стають завдяки освіті, науці та інноваційній економіці.

Ключові слова: цивілізаційна суб'єктність, освіта, наука, зовнішньополітичний популізм, інноваційна економіка, «індустрія 4.0».

The article reveals the essence of the algorithm of the country's civilizational subjectivity in the context of educational and scientific potential. It has been proven that individual efforts of domestic politicians and political experts to give the state the role of a subject are doomed to foreign policy populism, as they do not take into account the insufficiency of all kinds of resources and the psychology of the domestic elite. It is not by chance that during the period of independence, Ukraine tried to fit into other people's projects, trying to preserve its own space for political maneuvers and to get as much economic profit as possible from strong geopolitical players: which indicates a low level of subjectivity. Today, it is strategically important to assert Ukraine in the context of a civilizational subject of creating new models of sustainable development of the country (management, economic, security), creating irreversible algorithms for the original development of the state, which to some extent depends on education and science, large-scale technological and innovative acceleration.

It is shown that education and science are an important factor in the civilizational subjectivity of the country, its own identity and sovereign will. States become strong, original players on the geopolitical field thanks to education, science and innovative economy.

Keywords: civilizational subjectivity, education, science, foreign policy populism, innovative economy, «industry 4.0».

Нині, у непрості для України часи, широко продюзовані заяви українських політиків та політичних експертів щодо суб'єктності держави (одні з яких стверджують, «що Україна втратила суб'єктність», інші – що вона «поступово її повертає й переживає тестна суб'єктність на політичній карті світу») змушують з'ясувати, що вони розуміють під суб'єктністю. Її виявляється – маємо справу із суцільною софістикою, коли «мудрість» заяв щодо суб'єктності стає сестрою демагогії. Проявлення суб'єктності країни – це не лише зовнішні ознаки цього феномену (міжнародні зустрічі й візити, присутність урядовців на міжнародних заходах, приємні слова на їх адресу та поради як стати суб'єктом геополітики), а

невразливість країни від зовнішніх загроз, вміння реалізовувати знакові державотворчі та економічні проекти на міжнародній арені. Лише за таких умов Україна матиме можливість «не вписуватися в чужі проекти», намагаючись зберегти ширший простір для політичних маневрів й отримати як можна більше економічних зисків від окремих цивілізаційних центрів [1, 2]. Стратегічно важливим є ствердження України в контексті цивілізаційного суб'єкта, створення нових моделей сталого розвитку країни (управлінського, економічного, безпекового), створення безповоротних алгоритмів самобутнього розвитку держави. Набуття суб'єктності розпочинається із динамічного розвитку економіки. «Україна, – як зазначає президент України В. Зеленський, – має демонструвати свій потенціал конкретними справами» в політиці, економіці, обороноздатності, освіті, науці тощо.

Посилення суб'єктності України значною мірою пов'язане з необхідністю усвідомлення ефективного використання наявних ресурсів: унікального географічного положення, що створює сприятливі умови для розміщення виробництва, орієнтованих на ринки як Європейського Союзу, так і країн азійського регіону; сировинної бази; потужного людського капіталу; освіченої трудової сили; системи підготовки професійних кадрів. Україн важливим є усвідомлення необхідності впровадження демократичної моделі сучасної конкурентоспроможної політичної системи на основі верховенства права, розвиненої правової культури, збалансованої представницької демократії, сильного самоврядування та ефективного державного менеджменту.

Звісно, за нинішніх драматичних обставин, пов'язаних з військовою агресією й війною Російської Федерації, ключовим в цивілізаційній суб'єктності є безпековий компонент. Саме військова обороноздатність постає сьогодні умовою суб'єктності, її потенцією. Україні потрібна перемога у цій несправедливій війні. Лише набувши певною мірою безпеки, Україна в подальшому здатна розгортати свою суб'єктність, суверенність й рух до самостійного цивілізаційного розвитку.

Але безпека держави, й це ми маємо усвідомити в поствоєнний період, це не лише сильна боездатна армія та масштабна підтримка країни з боку колективного Заходу, а ціла низка економічних, культурно-інформаційних політичних заходів, стримування зовнішніх загроз, розширення впливу на регіональному, континентальному і глобальному рівнях. І в цьому контексті, на наш погляд, особливу роль має відігравати інноваційна складова. Саме інноваційний та високотехнологічний шлях здатен гармонійно задіяти внутрішній і зовнішньополітичний вектор посилення суб'єктності країни.

Причини втрати певною мірою суб'єктності в довоєнний час, вважаємо, полягали саме в площині нездатності вітчизняних бізнес-еліт здійснити

масштабну технологічну модернізацію та інноваційне прискорення, забезпечення зростання ВВП й добробуту населення. В 2021 році частка України в науковоміській продукції світу становила лише 0,3 %, а частка інноваційної продукції менше 5 %, у той час як у високорозвинених країнах вона сягала близько 80 %. Зважаючи на високі військові ризики для України, розпочинаючи з 2014 року, інноваційний концепт «Індустрія 4.0», який в останні десять років став одним із ключових маркерів розвитку, не став для України генератором технологічності, незважаючи на те, що Кабінетом Міністрів України була прийнята спеціальна постанова. Вона передбачала розвиток цілої мережі Центрив «Індустрія 4,0» в різних регіонах, які мали б розгорнутись в університетах, наукових установах, індустриальних парках, що дозволило б супроводжувати інновації до етапу реальної інтеграції у виробничі ланцюги. Але, на жаль, цей важливий проєкт так і не був реалізований, не зважаючи на те, що на основі аналітичних прогнозів ще на початку 2021 р. було доведено, що за умови переходу України до «Індустрії 4.0» існує висока ймовірність зростання виробництва на 7–10 %.

Як це не прикро, науковий потенціал України протягом усіх років незалежності залишався практично виключеним з економічного процесу суспільства. Наукоємність промислового виробництва в країні була на порядок меншою світового рівня, зменшувалася частка високотехнологічної продукції в структурі ВВП, продовжувала знижуватися інноваційна активність підприємств промисловості. І чи не найважливішим було те, що в Україні домінувало відтворення третього технологічного укладу. Близько 95 % обсягів виробленої продукції в країні належало до третього технологічного укладу і лише 35 % – до четвертого. Частка ж продукції вищих технологічних укладів в економіці України складала лише 4 % для п'ятого і 0,1 % – для шостого укладів. Іншими словами, технонаука України залишалася зорієнтованою не на «випереджаючий», а на «наздоганяльний» розвиток [3, с.37- 38].

До того ж, в Україні тривалий час простежувалося таке негативне явище як відтік наукових та кваліфікованих кадрів до розвинених країн, що зумовлювало розмивання гео економічного статусу держави та перетворення її на об'єкт потужних світових економік. Так, у період незалежності кількість науковців скоротилася з понад 300 тис. до 58 *тис.* осіб. Сьогодні у загальній кількості зайнятого населення України науковці складають лише 0,49 %, що відповідає рівню найменш розвинених країн. А якщо ж вести мову в цілому про відтік українських висококваліфікованих фахівців з вищою освітою, то їх рахунок складають десятки тисяч. Соціологічні дослідження Центру інноваційного розвитку вищої освіти НАПН України, проведені у 2021 році серед студентів 39 університетів різних регіонів України засвідчили, що 24 % опитаних

респондентів планували після закінчення вітчизняних закладів вищої освіти виїхати за кордон на постійне місце проживання, а 38 % - налаштовані виїхати за кордон на тимчасові роботи. Низька престижність науково-технічної діяльності, неухильне зниження фінансування науки не мотивувала українську молодь до наукоємної діяльності [4].

Поряд з цим, не менш важливою проблемою залишається значне посилення уваги до якості вищої освіти як запоруки інноваційної і наукової складової української економіки. В Україні в останні роки здійснена ціла низка важливих заходів щодо інтеграції національної системи вищої освіти до європейського освітнього простору. Проте в цілому інтеграція вітчизняної вищої освіти у світовий та європейський освітньо-науковий простір залишається слабкою. Це зумовлено:

- екстенсивним типом розвитку вищої освіти, який зумовлює відсутність українських університетів серед університетів світового класу, та слабким впливом їх випускників на зростання ВВП;

- невідповідністю підготовки фахівців з вищою освітою потребам сучасного ринку праці;

- високим «кваліфікаційним» розривом (skills gap), який складає понад 45 %; відсутністю механізмів залучення іноземних інвестицій у розвиток закладів вищої освіти;

- слабким пропагуванням вищої освіти України за кордоном;

- відсутністю мотивації та гарантій зовнішньої мобільності викладачів;

- недостатнім рівнем забезпечення доступності вищої освіти для іноземних студентів, сприятливих і безпечних умов для їх навчання;

- наявністю перешкод до визнання дипломів українських закладів вищої освіти за кордоном тощо.

Для перетворення вищої освіти у поствоєнний період на рушійну силу суспільства, здатну забезпечити його випереджальний розвиток та інноваційний прорив у науково-технологічній, виробничо-економічній, соціально-гуманітарній сферах в умовах розбудови суспільства знань та інформаційного суспільства слід принаймі зробити декілька архіважливих кроків:

- розробити модель та механізми оптимізації мережі закладів вищої освіти на основі спеціальної державної цільової програми; обґрунтувати та реалізувати в короткостроковій перспективі програму створення в Україні університетів світового класу на основі національної платформи кращих практик університетів з метою підвищення їх конкурентоспроможності [5];

- забезпечити відповідність змісту вищої освіти поточним і стратегічним цілям країни; посилити наукоємність освітнього змісту шляхом розвитку навчання, базованого на дослідженнях, зростанні його зв'язку з потребами

практики і спрямованого на створення та впровадження інновацій в системі «освіта-наука-бізнес» [6];

забезпечити сумісність європейської та національної систем кваліфікацій шляхом ратифікації та імплементації Глобальної конвенції про визнання кваліфікацій вищої освіти до українського законодавства та чинних практик і процедур визнання іноземних кваліфікацій; забезпечити значно ширше визнання дипломів українських ЗВО за кордоном;

розвинути мережу Центрів «Індустрія 4.0» в університетах, індустріальних парках та наукових установах, які б супроводжували інновації у виробничу сферу.

Загалом, для того, щоб наука і освіта стала в короткостроковій перспективі дієвим фактором цивілізаційної суб'єктності, Україні слід скористатися досвідом інших країн у сфері інтеграції університетської науки і виробництва. Прикладом могло бути принаймі наукове місто «Техніон» у м. Хайфа (Ізраїль), яке забезпечує сьогодні не лише створення найсучасніших оборонних технологій держави, але й спрямування економіки країни на один із найвищих у світі технологічних рівнів. Завдячуючи цьому, Ізраїль не має проблем з фінансуванням науки, де воно одне з найбільших у світі й сягає 4–5 % ВВП, а також підтверджує відому істину – сильними державами стають завдяки освіті, науці та інноваційній економіці.

Україна сьогодні не лише бореться з агресором, але й проходить шлях національної консолідації, отримавши масштабну підтримку міжнародного співтовариства. Це той переломний момент, коли країна може здійснити «квантовий стрибок» в розвитку, стати більш інтегрованою і підготовленою в новому геополітичному світі. Освіта і наука в цьому контексті має стати одним із найважливіших факторів високого рівня цивілізаційної суб'єктності країни, власної ідентичності і суверенної волі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пирожков С., Хамитов Н. Цивилизационный выбор Украины в глобализованном мире /zn.ua/ internal/civilizacionnyu-vybor-ukrainy-v-globalizovanum- mire- rfrjy-civilizacionnyu- -vybor-delaet-ukrainy-ne-obektom-a-subektom-geo
2. Кириченко А. Украине грозит окончательная потеря международной субъектности//www.unn.com.ua/ru/news/12443135-ukraine-zagrozhuje-ostatochna-vtrata-mizhnarodnoyi-subyektности-d-dzhanoirov
3. Саух П.Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас: монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – 382 с.
4. Саух П.Ю., Набок М.В., Кізілов О.І., Кузіна І.І. Якість вищої освіти в Україні очима студентів// Вісник НАПН України, 3 (1), 2021.

5. Кремень В., Луговий В., Саух П., Таланова Ж. Мережа державних закладів вищої освіти України: аналітичний огляд конкурентоспроможності// Вісник НАПН України, 4 (1), 2022.
6. Саух І.В., Саух П.Ю., Вікарчук О.І. Теоретичні проблеми креативного менеджменту на засадах креативної освіти// Proceedings of IX International Scientific and Practical Conference Kyoto, Japan

Василь Ткаченко,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

РОСІЯ: ЗАМАХ НА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ

В публічних виступах президента РФ Володимира Путіна Україна виступає, як правило, зі знаком «мінус». Йдеться про відмову визнати українців за окрему націю, а українській державності відмовити у праві на суб'єктність. До останнього часу ці безпідставні твердження монтувалися як фрагмент до того чи іншого виступу Путіна. Тим часом, на якомусь етапі жанр таких фрагментарних історичних ескапад, судячи з усього, зжив себе. Російський очільник став претендувати на дещо масштабніше висвітленню історичних подій, підпорядкувавши їх черговим прагматичним завданням агресивної російської політики. Своєрідним пробним перформансом такого жанру стала годинна лекція, яку президент РФ прочитав главам держав СНД 20 грудня 2019 р. на тему про те, хто і коли розв'язав Другу світову війну. В подальшому цей сюжет ліг в основу публікації у червні 2020 року статті «Реальні уроки 75-ї річниці Другої світової війни» у американському журналі The National Interest. Однак, як це виявилось згодом, і ця публікація виявилася лише прелюдією до узагальнюючої світоглядної статті Володимира Путіна від 12 липня 2021 р. «Про історичну єдність росіян і українців».

Тут уже мова йде про опус обсягом у 5 328 слів на тему про спільну (у розумінні Путіна) історію України і Росії. Показово, що цей матеріал був опублікований двома мовами – російською і українською. Оприлюднення на президентському сайті надало цьому твору статусу офіційного документа. Та й сам Путін згодом оцінив свій текст як «дещо більшим ніж стаття». Тим часом одне із найважливіших світових інформантств Bloomberg зазначало: «Психолог міг би назвати це спробою впоратися із травмою, котра усе ще викликає біль. Людина, що спостерігає за подіями в Росії чи Україні, уgliedла б у цьому зловісну спробу виправдати подальшу агресію. Той, хто аналізує пропагандистські методи, міг би інтерпретувати це як спробу звернутися до українців через голови української еліти

і ЗМІ. У статті містяться усі ці елементи й багато чого нового. Ось і не дивно, що це глибоко суперечливий і важкий твір» [11].

Про «плавильний казан» русифікації

Якщо лапідарно викладати суть путінської статті, то вона полягає в тому, що українці й росіяни із давних давен склали собою один народ, що говорив однією мовою у межах Давньої Русі, де правили нащадки скандинавської династії Рюриковичів: «І росіяни, і українці, і білоруси – спадкоємці Давньої Русі, яка була найбільшою державою Європи. Слов'янські та інші племена на величезному просторі – від Ладоги, Новгороду, Пскова до Києва й Чернігова – були об'єднані однією мовою (зараз ми називаємо її давньоруською), господарськими зв'язками, владою династії князів Рюриковичів. А після хрещення Русі – й однією православною вірою». Далі ця теза звучить рефреном: одна мова, одна віра, одне церковне керівництво [7].

На перший погляд ніби все правильно – ніхто не стане заперечувати те, що Давня Русь є неділимою спадщиною трьох нині окремих народів: росіян, білорусів і українців [12].

Однак, як мовиться, «диявол криється в деталях». Три окремі народи не є тотожні «триєдиному російському народу у складі великоросів, малоросів і білорусів». Тим часом політика русифікації українців і білорусів тривала як за часів Російської імперії, так і СРСР. Один лише промовистий приклад. Відповідно до перепису населення у 1926 р. у суміжних з Україною областях (Брянській, Курській, Білгородській, Воронезькій, Ростовській, та в Краснодарському й Ставропольському краю) налічувалося 10.920.590 людей російської національності й 5.481.405 людей української національності. Перепис 1939 р. показав різкі зміни: в цих регіонах залишилося лише 1.038.325 людей української національності, зате росіян раптом стало 16.102.287 [5]. Внаслідок русифікації українці були зведені до рівня «демографічного донора» російського етносу.

Більшовицький «плавильний казан» русифікації діяв на повну потужність, хоча Путін стверджує зворотне – нібито відбувалася українізація, що «часто нав'язувалася тим, хто себе українцем не вважав». Ігноруючи історичні факти Володимир Путін стверджує: «Саме радянська національна політика – замість великої російської нації, триєдиного народу, що складається з великоросів, малоросів і білорусів – закріпила на державному рівні положення про три окремих слов'янські народи: російський, український і білоруський». Тобто, поява української нації стала нібито не результатом об'єктивних передумов, а штучним наслідком волюнтаристської політики більшовиків [7].

На цьому фальсифікації не припиняються: скрізь, де в україномовному тексті путінської статті пишеться «руський» (від слова Русь), у російському

тексті пишеться «русский» (від слова Россия). Тобто, підступно ставиться знак рівності між Русь і Росія. А це те саме, коли б ми ототожнювали «королівство франків» із «державою французів». Ніхто із нинішніх французів чи німців не претендує на одноосібну спадщину Франкрії (Regnum Francorum) і жоден із притомних французів не поставить знак рівності між Франкрією і Францією, хоча й не відмовиться від спільної з іншими народами спадщини сивої давнини. Дійсно, до X століття серед правителів цих земель у певній мірі ще зберігалася ідея єдності Франкської імперії. Але не довше. Далі на території сучасної Франції відбувався тривалий період становлення регіональної ідентичності – Нейстрії, Аквітанії, Бургундії, Гасконії, Провансу тощо. І лише в XIX столітті з'являється поняття «держава – нація», сформульоване в громадянському кодексі Наполеона. Французька конституція визначає французів як політичну націю, без огляду на етнічне походження її громадян. Такої ж політичної лінії дотримується нині й Україна.

Але, як писав у свій час російський поет Федір Тютчев, «умом Россию не понять». Французи для росіян не є взірцем. У викладі Путіна для формування окремого від росіян українського народу «історичної основи тут не було і не могло бути». А далі тиражується стара великодержавна ідея часів імператора Олександра III: «Об'єктивні факти говорять про те, що в Російській імперії йшов активний процес розвитку малоросійської культурної ідентичності в межах великої російської нації, яка поєднувала великоросів, малоросів і білорусів». Тобто, українці знову ж таки зводиться до якогось етнографічного племені, редукований суверенітет якому може бути забезпечений лише в межах неоімперської Росії [7].

До питання про «русофобію»

У своїх маніпуляціях Путін вдається до старого імперського методу – «поділяй і володарюй». Протиставляється Правобережна й Лівобережна Україна, католицизм і православ'я, роботящий український народ нібито шкідливому керівництву країни, врешті-решт – добра для України «Росія» протистоїть зловредному «Заходу». А звідси й усі біди: «Крок за кроком Україну втягували до небезпечної геополітичної гри, мета якої – перетворити Україну на бар'єр між Європою і Росією, на плацдарм проти Росії. Неминуче прийшов час, коли концепція “Україна – не Росія” вже не влаштовувала. Потрібна була “анти-Росія”, з чим ми ніколи не змиримся». А це вже серйозна погроза у бік України. І Путін цього не приховує, а формулює ультиматум у стилі тієї ж риторики, яку використовував Гітлер у 1938 р. стосовно Судетської області, коли виправдовував розділ Чехословаччини: «Не буде перебільшенням сказати, що курс на насильницьку асиміляцію, на формування етнічно чистої української

держави, агресивно налаштованої щодо Росії, за своїми наслідками можна порівняти із застосуванням проти нас зброї масового ураження» [7].

Спростовувати ці дикі вигадки Путіна щодо «формування етнічно чистої української держави» марна річ – вони надумані й абсурдні від початку до кінця. Але було б непоправною помилкою просто відмахнутися від безграмотних тверджень політичного спойлера. Краще звернутися до аргументації такого відомого аналітика як Пітер Дікінсон, який в журналі Atlantic Council наголосив на серйозності становища навколо України, на що має звернути серйозну увагу міжнародна спільнота. Багато-кому до цих пір не зрозуміло, чому кремлівський лідер готовий іти на непропорціональні збитки, аби лиш не допустити втрати України. Тож Дікінсон ставить запитання на увесь голос: «Що ж такого є в Україні, через що Путін кинув увесь світ в нову холодну війну?». І відповідає: «Починаючи із «помаранчевої революції» 2004 року Путіна переслідує образ України як каталізатора нової продемократичної хвилі, котра врешті-решт може повергнути його власний автократичний режим. Коли українці знову вийшли на вулиці і у 2014 році, він у відповідь вторгся в Крим і на схід України. Ці рішучі кроки відбивають його впевненість, що поява дійсно незалежної, демократичної й прозахідної України рано чи пізно створить загрозу існуванню самої Росії» [10].

Для обґрунтування своєї тези про Україну як нібито «анти-Росію» Володимир Путін штучно нагнітає кампанію про якусь русофобію українців щодо росіян. А тим часом серйозні російські аналітики, насамперед директор Левада-Центру професор Лев Гудков, наголошують на безпідставності цілеспрямованої політики Кремля щодо дискредитації України. Насправді ж відбувається тотальна, дуже агресивна й ефективна у своєму роді антиукраїнська пропаганда серед російського населення, що супроводжується витискуванням незалежних джерел інформації й впровадженням жорсткої цензури інформаційної ізоляції. Назагал ця хвиля пропаганди «переконала» росіян у тому, що на Донбасі відбувається народне повстання проти «київської хунти» та українських націоналістів – маріонеток Заходу. Ідеологами Кремля було обрано декілька основних тез: «а) в Україні відбувся державний переворот, путч, до влади прийшли радикальні націоналісти (= фашисти, нацисти, антисеміти), бандерівці, що розпочали політику дискримінації росіян в Криму і на Донбасі; в країні – хаос, вакуум влади, безчинствують банди грабіжників, триває повний розвал держави; б) тому загроза російському населенню, що виникла на сході й півдні України, вимагає екстраординарних заходів щодо його захисту й підтримки, змушуючи відсунути на другий план міркування про необхідність дотримання міжнародних угод, правових гарантій тощо. Повною мірою такими аргументами прикривалась і анексія Криму» [2].

Яка ж реакція широких кіл росіян на цю цілеспрямовану антиукраїнську пропаганду? Соціологічні дані Левада-Центру показують, що більшість людей заявляє – вони не в змозі розібратися у подіях в Україні. Лев Гудков вважає, що тут є присутнім елемент лукавства: «погано розуміють», вважає він, «насамперед тому, що не хочуть визнати аморальність путінської політики й саму брудну гру, яку він провадить». Навіть у лютому 2021 р. 60% опитаних росіян відмовлялися вважати, що між Україною й Росією триває війна (визнавали це лише 34 %). Більше того – масове постачання Росією зброї в окуповану зону й участь російських військовослужбовців у бойових сутичках підтримується половиною росіян [2].

Незалежні російські аналітики, які відстоюють суверенітет, територіальну цілісність і незалежність України, нині практично витиснуті на периферію інформаційного поля Росії. Однак їм слід віддати належне – вони відстоюють честь і гідність російського народу. Йдеться, зокрема, про Григорія Явлінського, що одним із перших відреагував на історичні вправи Володимира Путіна. В тезовому викладі його позиція зводиться до такого. Головний смисл статті Путіна, звичайно, не історичний, а політичний. У цьому опусі озвучена нова геополітична концепція стосовно України – уже не «обмеженого суверенітету», а відмова Україні в праві на державність, суверенітет, а також пред'явлення сусіду територіальних претензій. Аргументація Путіна стара й заяложена: виявляється, що Україна не має права на території, більш обширні за Крим і Донбас; що на території України мільйони етнічних росіян піддані насильній українізації; що в 2014 р. не просто відбувся державний переворот (це вже застаріла позиція), а українська держава перестала існувати як самостійна одиниця й перейшла під зовнішнє управління країн Заходу. У більш широкому контексті це послання Путіна адресоване усім суміжним державам, і тим самим відкидається уся правова база відносин із цими державами [8].

У зазначеній статті Путіна є присутнім ще й ідеологічний аспект. У принципі, державна ідеологія в Росії заборонена Конституцією РФ. Однак немає такої конституційної норми яку б не переступив лідер нації – Володимир Путін. Поява статті «Про історичну єдність росіян і українців» є не чим іншим, як заявкою на створення державної ідеології. І це розуміють російські опозиційні аналітики. Так, доктор філософських наук Ігор Чубайс відстоює думку, що «державна ідеологія – це заборона на думку», тобто «найстрашніший злочин проти людяності». А оскільки сьогодні «вибори згорнулися, виродилися і перетворилися у містифікацію, владі потрібна нова ідеологія» [1].

Дуже прикро, але згідно результатів соціологічної групи «Рейтинг», 41% громадян України погодилися з тезою Володимира Путіна, що українці і росіяни складають «один народ». А тим часом інші відповіді разюче контрастують із цим сумнівним судженням. Так, Україну називають спадкоємицею Київської Русі 75% опитаних, а Росію вважають спадкоємицею лише 8% українців. Не виключено, що при підтримці путінської тези про «один народ» спрацював

минулий комуністичний стереотип про формування одіозної «нової соціальної спільноти – радянського народу» [6].

Наскільки ці судження є коректними і далекосяжними – покаже подальший розвиток подій. Принаймні соціологічні дані авторитетної служби Центру Разумкова дають інші, більш втішні для України результати. Так, із тезою Путіна, що *жодної історичної основи для уявлень про окремий український народ не було і не могло бути*, погодилось лише 12,5% громадян України, не згодні 70% (17% не визначилося). Із іншою тезою про те, що *територія сучасної України значною мірою створювалася за рахунок територій історичної Росії*, погодилось лише 7% громадян України, не згодні 76% (17% не визначилися) [4].

Соціологічні опитування, проведені до 30-річчя незалежності України доводять, що більшість українців з точки зору ієрархії ідентичностей (можна було назвати декілька позицій) відчують себе громадянами своєї країни (75%), європейцями – 26%, а радянською людиною – кожен п'ятий (21%). Більшість українців (61%) не жалкують про розпад Радянського Союзу, хоча 32% все ще відчують ностальгію за тими часами. За приєднання до Європейського Союзу на референдумі проголосувало б 64% опитаних, а за вступ до НАТО – 54%. А що стосується ставлення до Росії, то лише 9% налаштовані рухатися в бік РФ, 50% за просування у бік Європи, і 35% - за рівновіддаленість від РФ і Європи [9].

А у загальному підсумку, згідно опитування від 9 вересня 2021 р., до президента РФ Володимира Путіна негативно ставилося 81% українців. Мимоволі виникає питання: невже з боку українців існує така масова «руссофобія»? Зовсім ні – йдеться не про національність Путіна, а про агресора стосовно України. А ставлення жителів України до Росії за останні два роки практично не змінилося – 41% ставляться добре, чи – скоріше добре. З боку росіян до України добре, чи в основному добре, ставиться 55% росіян. Більше половини жителів Росії (57%) і половина жителів України (49%) вважають, що обидві держави мають бути незалежними, але дружніми, і частка таких людей в обидвох країнах впродовж двох останніх років практично не змінилася [3].

І це подає певні надії на майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зачем Кремль защищает политику Сталина? URL: <https://www.svoboda.org/a/31282173.html>
2. Левада-Центр. «Россия и Украина». URL: <https://www.levada.ru/2015/04/03/rossiya-i-ukraina/print/>
3. Левада-Центр. Российско-украинские отношения. URL: <https://www.levada.ru/2021/03/03/rossijsko-ukrainskie-otnosheniya-9/print/>
4. Оцінка громадянами України головних тез статті В. Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» (липень – серпень 2021 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-golovnyh-tez-v-putina-pro-istorychnu-iednist>

5. Российско-украинская граница. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Российско-украинская_граница
6. Соцопрос: 41% украинцев соглашаются с Путиным, что украинцы и русские – один народ». 55% нет. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/socopros-41-ukraincev-soglashaytsya-s-putinym-что-ukraincy-i-russkie-odin-narod>
7. Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». URL: kremlin.ru/events/president/news/66182
8. Явлинский Г. Об историческом будущем России и Украины. URL: <https://www.yavlinsky.ru/article/ob-istoricheskom-budushhem-rossii-i-ukrainy/>
9. 30 лет независимости. О чем думают и чего хотят украинцы – опрос Рейтинга. URL: <https://news.liga.net/politics/news/30-let-nezavisimosti-0-chem-dumayut-i-chego-hotyat-ukraintsy-opros-reytinga>
10. Atlantic Council: мир не может игнорировать одержимость Путина Украиной. URL: inosmi.info/atlantic-council-mir-ne-mozhet-ignorirovat-oderzhimoist-putina-ukrainoy.html
11. Bloomberg: Украина – анти-Россия в том смысле, что жить там лучше, чем в России. URL: inosmi.info/Bloomberg-ukraina-anti-rossiya-vtom-smysle-что-zhizn-tam-luchshe-chem-vrossii.html
12. Vasyl' M. Tkachenko. The inseparable heritage of early medieval Rus'. On the celebration of the 1, 150th anniversary of the origin of Russian statehood. The Dawning of Christianity in Poland and across Central and Eastern Europe. History and the Politics of Memory. – Berlin, 2020. P.279-304.

Людмила Филипович,
докторка філософських наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, lfilip56@gmail.com

Оксана Горкуша,
кандидатка філософських наук, старша наукова співробітниця відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, slovosvit@ukr.net

РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІР СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СИТУАЦІЇ

Традиційно ефективною моделлю взаємодії для українців у нашому суспільному онтогенезі була партнерська модель, яка передбачає співпрацю взаємовизнаних та взаємоповажних суб'єктів, кожен з яких є гідним відповідальним співдіячем у дійсності задля досягнення спільної життєвоважливої мети. Партнерська модель, яка проявлялась в історії українців як у суспільно-організаційних (віче), побутових (толока), культурно-політичних (братства) і державно-військових (козацька січ) формах, має багато спільного із демократичними моделями налагодження суспільних і політичних відносин. Натомість вона кардинально відрізняється від притаманних східним деспотіям,

імперським тираніям чи радянському тоталітаризму моделям організації суспільних відносин, за яких задля піднесення суб'єктної позиції авторитарного правителя (хана, царя, імператора, вождя) чи правлячого класу, упосліджується та нівелюється, жорстко підпорядковується і спростовується у своєму значенні та сенсах індивідуальна суб'єктність підлеглих – рабів, кріпаків, холопів, представників нижчих каст, автохтонних мешканців захоплених територій, гвинтиків монолітного (знеособленого) суспільства. Власне про особливість української суб'єктності як такої, що формується в процесі партнерської взаємодії, вже згадувалось у попередніх виступах на цій конференції (академіком Василем Кременем та членом-кореспондентом Назіпом Хамітовим).

Українські академічні релігієзнавці впродовж тривалого часу теж обгрунтовували доречність формування в Україні саме партнерської моделі взаємовідносин між конфесіями та між церквами і державою чи громадянською спільнотою. І, наполягаючи на згідній із суспільно-історичним розвитком сучасної України тенденції та необхідності утвердження в Україні саме партнерських державно-церковних відносин, ми зауважували, що партнерство - це такий тип відносин, де суб'єкти цих відносин чітко визначаються щодо їх загальної мети, обумовлюють функції кожного партнера, проговорюють методи, інструменти, які необхідні для досягнення загальної мети. Умовою побудови партнерських відносин безумовно є наявність достатньої, захищеної законом і забезпеченої правами суб'єктів свободи. Метою ж утвердження партнерських державно-церковних відносин є консолідація українського суспільства, збереження і примноження його традицій та цінностей при дотриманні прав людини на свободу совісті. Зрозуміло, що безумовно необхідними також є наявність саме таких конфесійних суб'єктів, які прагнуть досягнення цієї мети, бо вона співпадає з їхнім місійним обов'язком бути 1) артикулятором Божих Заповідей цьому народові в його конкретних земних умовах життя; 2) транслятором потреб, сподівань і молінь українського народу та консолідатором до їх вдоволення в земному житті у ввіреній українському народові Батьківщині згідно з Божою волею. Водночас для постання такого суб'єкта, який має дійснісні можливості (умови та обставини) та здатний (особистісні здобутки - володіє необхідними ресурсами і механізмами) потрібні ще й вольові характеристики – суб'єкт має бути свідомим, прагнути і проявляти волю до досягнення порозуміння і спільної мети узгоджено з іншими суб'єктами.

І проблема суб'єктності України зокрема і в її релігійному вимірі винятково загострилась сьогодні, коли дійсність карколомно здетонувала війною, розв'язаною Російською Федерацією проти України як геополітичного суб'єкта. Важливим фактором підтвердження або ж спростування суб'єктності України стала релігійно-конфесійна репрезентація України в глобальному духовному

вимірі. Одним із знарядь війни проти України як геополітичного суб'єкта Кремль застосовує релігію та церкву, усіма досяжними засобами демонструючи, що України не існує на духовно-релігійній мапі світу, натомість існує лише якась «каноніческая територія» Російської Православної Церкви.

Щодо зовнішнього вияву суб'єктності України в релігійному вимірі, то треба визнати, що українські церкви в силу історичних обставин або взагалі не були присутні у всесвітній релігійній спільноті, або перебували там не як самостійна духовно-інституційна сила, а в тіні інших суб'єктів як включений фрагмент чи їхня часткова ідентичність [див. докл. Филипович Л. Післяслово. Україна у світовому релігійному просторі // <https://www.readcube.com/articles/10.32420%2F2008.46.1937>]. Враховуючи новітні тенденції активного повернення релігії в публічну сферу у світі і оздоровлення духовного життя в незалежній Україні, можна було б передбачати збільшення уваги церков до міжнародної сторони своєї діяльності й прагнення власного оприсутнення в глобальному духовному просторі як дієвих і впливових суб'єктів. Ця міжнародна діяльність – репрезентація церков - має декілька напрямів: опікування вірними своєї Церкви, що проживають за кордоном, налагодження і підтримка зв'язків із братніми церквами інших країн, входження до міжцерковних або міжконфесійних об'єднань, членство або представництво в міждержавних інституціях різного профілю. У цих напрямках суб'єктного прояву церкви роблять різні важливі кроки: здійснюються поїздки ієрархів українських церков до своїх закордонних єпархій, осередків, окремих громад; організуються паломництва материкових і діаспорних українців до духовно-релігійних святинь України та за її межами; впроваджується навчання в духовних закордонних закладах, участь у міжнародних форумах, симпозіумах, екуменічних зустрічах і богословських диспутах тощо.

Мета такої діяльності у кожної церкви своя, але спільним для всіх є бажання заявити про своє існування шляхом ідентифікації з уже існуючими релігійними напрямами або проголошення своєї унікальності, визначити місце власної громади, церкви, деномінації серед інших, обмінятися духовним та історичним досвідом, презентуючи ті духовні та інтелектуальні сили, які є в церкві, інтегруватися до світового релігійного і культурного простору, підняти імідж церкви і держави, поділитися інформацією щодо церковних проєктів, щодо взаємин із державою, суспільством, шляхами подолання духовної і моральної кризи, можливо, навіть якийсь фінансовий інтерес, налагодження стосунків із аналогічними структурами за кордоном, створення там своїх структур тощо.

Міжнародна діяльність релігійних організацій надзвичайно багатовекторна і різнопланова. Власне вона і є підтвердженням суб'єктності України у релігійному вимірі на сучасній геополітичній мапі. Але вона, як правило, у звітах

самих церков і державних органів влади не демонструється якісно (суб'єктність), а обмежується констатацією присутності: кількістю іноземців, які відвідали Україну з релігійною метою (проведення масових євангелізаційних заходів, організації оздоровлення дітей під час літніх канікул та здійснення благодійних гуманітарних програм) та кількістю українців, які виїжджали за кордон для проведення релігійної діяльності.

Так політика українських церков на міжнародному рівні, що обумовлено багатьма об'єктивними і суб'єктивними причинами, переважно є стихійною, ситуативною, не системною, спорадичною. Наслідком чого є те, що традиційні українські церкви надто слабо представлені у світовому релігійному просторі, майже не беруть участь в міжнародному міжрелігійному діалозі, в діяльності міжнародних організацій, їх вплив на світове співтовариство мізерний. Україна не використовує потенціал українських релігійних організацій в міжнародних відносинах для утвердження своєї суб'єктності. Замість підтримки міжнародних ініціатив церков українська держава нібито самоусувається від свого обов'язку допомоги природнім намаганням церков стати потужними артикуляторами української суб'єктності у глобальному духовному вимірі. Українська держава майже не допомагає церквам на міжнародній арені. Тож вони вимушені самотужки через власні канонічні чи просто дружні відносини вирішувати проблеми і міждержавних взаємин, зокрема й нагальне питання духовної опіки українських мігрантів у інших країнах. І якщо УГКЦ має величезний досвід у справі підтримки багатьох хвиль міграції українців за кордон, то у ПЦУ, яка отримала Томос про Автокефалію щойно у 2019 році, немає власної мережі закордонних церковних осередків.

Водночас на необхідності знайти спосіб і сформувати Православною Церквою України власну дієву мережу за кордоном для духовної опіки над українцями, які втікали від бойових дій, наполягали українські релігієзнавці. Одним з ініціаторів такого Звернення до Митрополита Епіфанія стали співробітники відділення релігієзнавства НАНУ. Звернення, основний зміст якого викладений в статті одного з авторів [Филипович Л. О. Сучасна міграція українців як наслідок російської агресії: проблеми духовної опіки // GRAIL OF SCIENCE (Грааль науки) No 18–19 (серпень, 2022). С. 291–296// <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/26.08.2022/5>], підтримали видатні українці з цілої України та різних галузей знань: релігієзнавці, філософи, теологи, громадські діячі. Однак шлях до можливості стати дійсним впливовим суб'єктом в релігійному вимірі на глобальних майданчиках доволі складний. І ПЦУ вже робить у цьому напрямку наполегливі, але перші, кроки [Євстратій Зоря про участь ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради Церков. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585536-evstratij-zora-arhiepiscope-pcu.html?>

fbclid=IwAR3jbz3pPIIdMAkGmGI-SvRYYZeps_f97vVRGndorfJ4UvMMRfBiSRzvYgMM;
https://risu.ua/chastina-delegaciyi-rpc-bula-fsbshnikami--arhiyepiskop-yevtratij-pro-vsесvitnyu-radu-cerkov_n132893].

Натомість моментально готовність перебрати на себе духовну опіку над православними українцями за кордоном виявила УПЦ (не-МП). Зазначимо: ми вживаємо тут назву УПЦ (не-МП) адже, будучи за суттю частиною Російської Православної Церкви, ця інституція в ситуації негативного ставлення до усього російського в Україні, що зазнає руйнівного вторгнення російських військ, вирішила вилучити із свого статуту згадку про підпорядкованість РПЦ і в публічній риторичі наполягає на назві «Українська Православна Церква», хоча «українською» в ній є лише територія розповсюдження. Бо ж маємо сьогодні численні випадки, коли на підконтрольній Україні території священики цієї церкви наполягають, що вони – «Українська Православна Церква» і вимагають не згадувати про їхню інституційну підлеглість Московському Патріархату, а потрапляючи під окупацію – відразу декларують, що вони – «Московський Патріархат». Отож, хоча представники УПЦ (не-МП) наполягають, що їхню інституцію треба називати УПЦ без будь-яких додаткових позначників, за суттю та природою це є філія Російської Православної Церкви в Україні. УПЦ (не МП), нагадаємо, інституційно представлена на міжнародному рівні як частина РПЦ. І священики УПЦ мають можливість з дозволу РПЦ використовувати наявні за кордоном її ресурси. Ми ж маємо великі сумніви щодо того, що суб'єктності України в релігійному вимірі від цього буде якась користь. Швидше навпаки, адже інституційна суб'єктність УПЦ МП розмивається цілком на міжнародному рівні її вписаністю в інституційну суб'єктність РПЦ та залежністю від цієї російської інституції.

Загалом приклад УПЦ (не-МП), ідентичність якої змонтовується з географічного («українська») позначника та світоглядного («рускоміровська» парадигма) визначника, є важливим для з'ясування якісно-змістовної межі наявності/відсутності суб'єктності України на мапі сучасної геополітичної ситуації. Адже саме у релігійному вимірі, де суб'єкт підзвітний вічності в особі Господа-Творця та історії в особі конкретної історично проявленої спільноти співвітців, знаходиться межа між ціннісномотивованим самосвідомим діячем та підлеглою залежною частиною. Тож для з'ясування спроможності України діяти як самочинний суб'єкт у духовно-релігійному вимірі маємо поставити питання про межі, за якими українська суб'єктність розмивається і зникає.

Чи не найважливішою характеристикою суб'єкта є його свобода і спроможність діяти вільно згідно з власне усвідомленою метою у тій чи іншій дійсній ситуації. Як ми про те говорили на початку – право на свободу є фундаментальною умовою партнерської взаємодії між державою і церквою в

Україні та в міжконфесійних відносинах. Але наші попередні дослідження в галузі доречності, доцільності та методологічної вивіреності міжконфесійного діалогу засвідчують, що однієї лише, забезпеченої законодавством і правами суб'єктів свободи, зовсім недостатньо для порозуміння чи конструктивної комунікації зокрема і серед представників різних конфесій чи церков України. Має ще бути ціла низка факторів, одним з яких безумовно є статус суб'єкта. Адже навіть перебування всередині одного буттійного локусу і дотичність до однієї історичної події не визначають того, яким чином ця подія оцінюється і така оцінка формулюється. Різні суб'єкти можуть мати взаємозаперечні інтерпретації та оцінки однієї події, як і відмінні прагнення. Понад те, і заявлена спільна мета ще не гарантує, що вона такою є для кожного включеного до комунікативного акту в спільному контексті суб'єкта.

Так, для прикладу, тривалий час впливовим церковним (інституційним) суб'єктом у релігійному вимірі Українського світу була (намагалась бути, утверджувалась зокрема і держуправлінською підтримкою) УПЦ (не-МП). Та останні події (загарбницька війна російської федерації проти України з великою кількістю людських жертв, руйнувань, тимчасовою окупацією міст та сіл України військами кремлівського агресора, наступним звільненням деяких з них українськими захисниками та жахливими свідченнями звірств, які чинили російські війська на захоплених ними українських землях; зрештою - ядерний терор кремля і духовна підтримка усіх цих злочинів Російською православною церквою та іншими церковними інституціями російської федерації) стали тим емпіричним матеріалом, аналіз якого дає нам підстави засумніватись у тому, що ця церковна інституція (УПЦ не-МП) належить до релігійного виміру суб'єктності України.

Бо перебувати в сучасній Україні і називатись «Українською православною церквою» не те саме, що самовизначатись на мапі української дійсності як православний (конфесійний) представник Українського світу та діяти відповідально перед Богом (трансцендентно-іманентний комунікативний партнер) та українським народом (місійний комунікативний партнер). У даному разі маємо похибку невідповідності назви предмету, нею позначуваному, й трагічну суперечність та взаємоспростовність змісту і палітурки.

Так, попри деклароване очільниками та речниками УПЦ (не-МП) вилучення із її статуту згадувань про її інституційне підпорядкування Російській Православній Церкві та озвучену духовну підтримку захисників «нашої землі», маємо цілий ряд артикульованих релігійною риторикою та демонстрованих конкретними вчинками представників цієї інституції свідчень її опозиційності до суб'єктності України як самостійної держави (сучасного самостійного й самочинного політичного актора глобального виміру). Висловимо застереження – ми жодним чином не хочемо тут накидати ярлик «колаборантів» кремлівських

окупантів усім представникам цієї церковної інституції. Зрештою, справді були окремі випадки, коли представники УПЦ (не-МП) діяли сміливо й жертовно у протистоянні агресору. Однак переважна кількість ілюстрацій вказують на те, що часто священники УПЦ відразу згадують, що вони МП в момент захоплення української території російськими загарбниками і щиро тішаться приходу «Расії» та встановленню «долгожданого руского міра» кремлівською зброєю. Яскраві свідчення: 1) Святогірська лавра; 2) митрополит Ізюмський та Куп'янський московської церкви Єлисей (Іванов) втік до Росії після деокупації Харківської області, де публічно благословляє російських солдат на загарбання України («Не бійтеся ж, люди і воїни, смерті, йдіть сміливо виконувати свій благочестивий обов'язок перед державою та її керівниками, будьте впевнені у ваших помислах та цілях. Питання честі та совісті, які можуть виникнути перед вами, відкладіть на потім, їхній час ще настане», – закликав Єлисей росіян) [<https://glavcom.ua/country/incidents/kerivnik-izjumskoj-jeparkhiji-moskovskoj-tserkvi-vtik-do-rosiji-i-zahovoriv-pro-smert--877539.html?fbclid=IwAR2EeMfOXPwa--1iynt-YBONsDMr5KEBinRPQ-Ivm87T7FM8y6e6BD8PiE>]; 3) монахині москпатріархату, які побігли голосувати на псевдореферендумі в захопленому російськими військами Мелітополі і під відеозапис російських пропагандистів, розчулено і захоплено розповідали, як радіють, що «расія нас не оставіла» дякували «нашим ребятам» – російським загарбникам, бо тепер тут буде «расія», і моляться, «чтобы наша расія працветала». Крім згаданих випадків знаходимо багато й інших свідчень колаборації священників УПЦ з окупаційними гауляйтерами кремля та підтримки спроби Російською федерацією незаконної анексії українських територій [https://risu.ua/mitropolit-luganskij-upc-mp-ta-nastoyatel-cholovichogo-monastirya-z-melitopolya-vzyali-uchast-u-progoloshenni-nezakonnoyi-aneksiyi_n132691].

То чому ж так відбувається, що представники однієї церковної інституції на території вільної України називають себе «УПЦ», що не МП, всіляко відмежовуючись від освячення патріархом Кірілом загарбницької війни Російської федерації проти України й наполягаючи на своєму суто релігійному статусі («внє палітікі»), а на окупованій російськими військами території відразу наполягають, що вони є Московським Патріархатом і щиро радіють, що зрештою для них настав «долгожданний рускій мір»?

Ми порівняли проповіді і молитви очільників РПЦ та УПЦ (не МП), виголошені ними в один період (25-28 вересня 2022 року) з орієнтацією на різні аудиторії та з'ясували модельовані цими проповідями у віруючих світоглядні позиції. Щонайперше виявилось, що якщо патріарх РПЦ Кіріл своїми закликами намагається мобілізувати російське суспільство на війну і перемогу («Возстани, Боже, в помощь людем Твоим и подаждь нам силою Твоею победу.... Воины и вся защитники Отечества нашего в заповедех Твоих утверди, крепость духа им низпосли, от смерти, ран и пленения сохрани!... Всем же во дни сия убиенным и

от ран и болезней скончавшимся прощение грехов даруй и блаженное упокоение сотвори!) [<http://www.patriarchia.ru/db/text/5962628.html>] з прощенням гріхів та наступним блаженством для російських загарбників, гвалтівників, мародерів та вбивць. Натомість очільник УПЦ (не-МП) формує пасивно-молільну позицію вірян (мешканців України), закликаючи їх російською мовою до Любові (до Бога та ближнього), терпіння і миру [<https://news.church.ua/2022/09/26/molimos-shhob-gospod-parovniv-lyubovyu-sercyu-lyudej-yaki-nas-vbivayut-predstoyatel/>].

Ці проповіді представників однієї конфесії, що перебувають в одній події, але дотичні до неї у різних дійсних локусах, демонструють нам, як змінюється зміст висловленого залежно від того, до кого, в якій ситуації і з якою метою звертається носій тієї самої світоглядної парадигми.

Якщо Кіріл Гундяєв звертається до Російського народу – то він виголошує консолідуючу проповідь, фактично легітимізуючи загарбницьку війну путіна проти України тим, що накидає сакральний статус («Святая русь») на ті території України, які загарбують росіяни. Водночас він знімає вину за воєнні злочини із загарбників, називаючи їх «асвабадітелями», і закликає жертвовно виконувати «священний» обов'язок із захисту «Святой Єдиной Русі» [https://www.youtube.com/watch?v=NbRvNiQ2u4g&ab_channel=russianchurch]. Далі гірше – згідно із шовіністично-маніхейськими настановами рашизму, Кіріл протиставляє «святую Русь» всьому світові і фактично закликає росіян на священну війну («Сегодня тоже наступило судьбоносное время. Потому что многие восстают на Русь, і у многих голова закружилась в желаніі погубить Русь, ейо самобитность, ейо независимость, ейо свободу. І потому ми должны сегодня особенно укрепить себя в вере, наполнить наши храмы, молиться за властей і за войнство, за своих родных, близких, за церковь православную, которая в етих тяжелейших условиях сохраняет духовное единство Святой Русі. Ещю раз хочу сказать, ми дожилі с вами до судьбоносного времени, а в судьбоносное время следует обновить нашу веру, обострять наши сознание і нашу пам'ять, на многое посмотреть, на что ми вчера смотрели без всякого внимания особого.. І вот тогда наша духовная мобилизация, к которой я сейчас всех призываю, поможет мобилизации всех сил нашего отечества. І одновременно она поможет в конце концов к полному примирению росіі і украіни. Которие являются едіним пространством русской православной церкви») [https://www.youtube.com/watch?v=NbRvNiQ2u4g&ab_channel=russianchurch], обіцяючи прощення та рай загиблим. Це однозначно суб'єктна проповідь, що надихає тих, хто її чує (російське населення), на діяльну позицію (мобілізація усіх зусиль та жертвна діяльність) змінювати дійсність (загарбувати Україну) згідно із визначеною метою («восстановление единства святой русі»), також чітко визначено тих, хто виконує священну місію – солдатів загарбницької російської армії та саму РПЦ. У сподіванні на те, що зрештою настане суцільний «єдиний рускій мір», наголошується, що жодних компромісів не можна допустити.

Отже у цій проповіді очільник РПЦ артикулює чітко виражену позицію суб'єкта – носія «рускоміровської» парадигми, підпорядковану імперсько-політичним інтересам кремля. І це відбувається синхронно та узгоджено з іншими пропагандистськими та ідеологічними кроками Кремля (псевдореферендум на тимчасово захоплених територіях, загальна мобілізація нової хвилі кремлівських військ). Так релігійною риторикою в парадигмі «руського міра» просуваються ті самі меседжі, що й світською риторикою рашистськими пропагандистами та ідеологами. Однак суб'єктність тут насправді належить не церкві і в жодному разі не Господу, а саме ідолу (уособленню колективного російсько-імперського альтерега) вождя/царя, батюшки/гаспадіна, чия штучно-змонтована свідомість і містить ідеологічний симулякр «руського міра», зашморг якого кремль намагається накинути на дійсність.

Між іншим, ті самі меседжі виголошуватимуться і представниками інших релігій в російській федерації. Так, для прикладу, муфтії Російської федерації теж оголошують кремлівську загарбницьку війну проти України джихадом [https://www.youtube.com/watch?v=fbqMtjwatFk&ab_channel=5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB] і закликають російських мусульман йти «асвабаждать святу ю русь».

Натомість Онуфрій, який перебуває в Україні, у своїх проповідях бідкається про нещасних людей, які страждають, і закликає українців любити усіх, навіть агресора. Це позиція того, хто через певні обставини опинився в підневільній ситуації та змушений, аби вижити, міняти ім'я, підмінити поняття, робити вигляд, що любить усіх, бідкатись та дорікати усім, що його утискають.

Оскільки ж обидві проповіді здійснюються російською мовою, згідно з російською міфосторіографією, а також у спільному змістовно-сенсовому вимірі (світоглядна мапа, в якій «Єдина Святає Русь» є сакральною Ойкуменою, досягнення якої вважається місією «православного народу», проти якого «апалчілись все сіли зла»), то умовним ідеальним артикулятором цих контекстуально різних проповідей є один і той самий суб'єкт, який, перебуваючи в різних дійсних диспозиціях, висловлюється та реагує відмінним чином.

Церква є Бого-людським суб'єктом, що має дух, душу і тіло, де свідомість (душа) має прагнути почути, а дух (дискурс) вмістити висловлене Богом (Господом), тіло ж – належить дійсному земному контексту Богом створеного світу. Натомість в РПЦ дух є сатанинським (ідолопоклонники Путіна), душа – імперська, а тіло – рабське. У проповіді Кіріла легко визначити суб'єкта інтересів – путінська Російська федерація. Релігійна риторика тут застосовується для легітимізації і пропаганди цілком земної політично-шовіністичної доктрини. Натомість Онуфрій ніби виносить за дужки власні політичні вподобання, але накидає послідовникам позицію пасивних, безвільних жертв, яким треба молитись, любити і пробачати зокрема і тих, хто на них напав. І якщо Кіріл

закликає «асвабждать Святую Русь» не погоджуючись на компроміси, то Онуфрій – молитись про мир, пробачати і примирюватись. Тож ми досить легко з'ясовуємо того суб'єкта інтересів, кому від пасивної, молільно-примирювальної і угодницько-любовної позиції українців буде очевидна користь в ситуації кривавої війни, коли в Україну вдерлись загарбницькі війська з метою нас знищити або ж уярмити чи манкуртизувати.

Їхні позиції не є суперечними. Адже «руській мір» настане там і тоді, де і коли перестане існувати Український світ. За умов же перебування в Українському світі представники «руського міра» займають підкреслено дистанційовану, закамфльовану під релігійний пацифізм позицію.

Тому позиція УПЦ (не-МП) і виглядає так, ніби ретранслятор «рускоміровської» парадигми потрапив у ворожий йому контекст Українського світу. Але ж якщо мова про суб'єктність, то щонайперше суб'єкт це той, хто задає дискурс та артикулює нарації, формуючи контекст дійсності. А висловлюваннями представників УПЦ (не МП) володіє інший суб'єкт, належний «руському міру», вписаний в російські світоглядні параметри. Сама ж ця церковна інституція є лише ретранслятором виголошених іншими (кремлівських) меседжів та «рускоміровських» нарацій, під які ту емпіричну дійсність намагаються сфальшувати – звідси і фейкові псевдореферендуми, і постійні демонстрації «ганеній» на УПЦ (не МП) в Україні, в яких дійсність викривляється, нівелюється й заганяється у замовлену кремлем інфокартинку.

На противагу тому, як симулякр «руського міра» застосовується у спробах знищити Українську суб'єктність, ті конфесії, що визнають дійсність Українського світу, спроможні виражати Українську суб'єктність у релігійному вимірі. У співвідповідальній взаємодії різноконфесійні суб'єкти, що мешкають в нашому Українському світі й цілком свідомо формулюють власні дискурси в параметрах українського ціннісно-сислового універсуму, реагуючи на ту саму сучасну дійсність з наявними у ній гострими проблемами та нагальними потребами, можуть і здатні співпричетно та співдоповнювано сформувати ті візії належного, бажаного й доцільного майбутнього, які можуть стати спільною метою. Український світ має власний ціннісно-сисловий універсум, у якому цілком природно зростають й комфортно почуваються різноконфесійні дискурси як у рідному домі чи своїй екосистемі. Власне ці українські за своїм характером, походженням чи визначенням конфесії, що опікуються духовним виміром нашого цивілізаційного дискурсу, здатні у партнерській взаємодії сформулювати суб'єктну релігійно-духовну позицію України. Однак інвазійних агресорів (як то шовіністично-рашистську ідеологію «руській мір», поширювану зокрема й релігійними інституціями – УПЦ МП), які руйнують й сподіваються знищити Український світ, мусимо зупиняти, локалізувати, карантинувати і знешкоджувати, аби вижити.

Суб'єкт – той, хто приймає рішення стосовно алгоритмів правильної поведінки в даній ситуації. У світоглядній мапі Українського світу суб'єкт – господар, той хто владарює над контекстуальною ситуацією і володіє правом, здатністю і обов'язком оберігати, доглядати, розвивати і захищати рідну домівку. Оскільки ж мова про земну Батьківщину – конкретний геополітично окреслений локус дійсності, у який ми включені і за який несемо відповідальність перед предками та нащадками, - то, з конфесійних позицій цей суб'єкт отримує від Господа (Творця світу) право та обов'язок опікуватись актуальною дійсністю. Всевишній Творець делегує у такому разі цю суб'єктність відповідальним (віруючим, ціннісномотивованим) громадянам України. Фольклорний прообраз такого Господаря – Гарбуз, Котигорошко, Кирило-Кожум'яка, які за потреби (як у казці про Летючий Корабель) збирають цілу ватагу/толоку вільних і гідних партнерів і створюють взаємоузгоджену суб'єктність для дієвої артикуляції власної позиції і захисту свого світу від зовнішнього агресора, який хоче наш світ зруйнувати а нас - повбивати.

Натомість в парадигмі «руського міра» суб'єктом виявляється «гаспадін» – авторитарно-егоцентричне уособлення колективного альтерего, одноосібне (змонтоване) рішення якого транслюється та впроваджується усіма підлеглими елементами імперської машини. Включно з церковними інституціями, які виявляються лише знаряддями артикуляції релігійною риторикою геополітичних забаганок кремля та трансляції в емоційно-уразливу свідомість віруючих імперсько-шовіністичного симулякру «руського міра». Церква тут виступає лише засобом накидання «рускоміровського ярма» на свідомість мас і зброєю духовної експансії. Вона сама не володіє суб'єктністю, адже є лише знаряддям в руках цілком земного авторитарно-егоцентричного правителя, засобом поневолення народів та руйнування дійсності. Звідси і виголошуване як бажане Кірілом «єдінomisліє народів Святої Русі» - відмова від суб'єктності як свободи свідомості.

Але в глибинно-духовній ментальності українців симулякривна пропозиція «єдиного руского міра» та збройна навала московії сприймається як напад дракона, який прийшов знищити наш Український світ і зжерти дітей українського народу. Тож нам пора зібратись для належної відсічі зокрема і у релігійному вимірі. А суб'єктність України в її релігійному вимірі постає як взаємоузгоджена й усвідомлена світоглядна дієва позиція, сформульована у партнерській взаємодії конфесійними та громадянськими суб'єктами Українського світу, які визнають сучасну Україну дарованою Господом для життя, захисту й догляду Ойкуменою.

Хамітов Н. В.,

*член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України,
Президент Асоціації філософського мистецтва*

ГУМАНІСТИЧНІСТЬ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ ЯК МІСЦЯ НАУКИ І ОСВІТИ: ПІДХІД МЕТААНТРОПОЛОГІЇ

Цивілізаційна суб'єктність України: вільна реалізація цінностей й національних інтересів

Бути собою – означає ставати Іншим, розгортати власні потенції. Без цього і особистість, і спільнота втрачають себе. Неможливо постійно перебувати в одному і тому самому стані самототожності – якщо відсутній розвиток, то настають стагнація й деградація. Реалізація прагнення бути собою та ставати Іншим може бути названа *суб'єктністю* як особистості, так і спільноти. Очевидно, що суб'єктність країни пов'язана з *динамікою, а не статикою* її безпеки й незалежності, а отже, з її національними інтересами, які поєднують перше і друге, спрямовуючи в майбутнє.

Куди має бути спрямована вільна країна? До якого майбутнього? Ми ставимо питання про *справжню свободу* – таку її якість, коли вона сприяє розгортанню глибинних можливостей як особистості, так і спільноти. Ця свобода й означає справжню *суб'єктність країни* – здатність самостійно творити власний цивілізаційний проєкт і втілювати його в життя, обираючи своїми партнерами та союзниками тих, хто є компліментарним на цьому шляху.

Мова йде про *цивілізаційну суб'єктність країни*, яка інтегрує різноманітні виміри цієї суб'єктності. Цивілізаційна суб'єктність означає певну якість буття країни, «коли остання стає не об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями власної політичної, наукової, художньої й релігійної еліти конструює своє цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності та формулює справжні національні інтереси» [1, с. 14]. Таке конструювання й усвідомлення, яке здійснюється елітою країни – чинник *аутентичності* цивілізаційної суб'єктності, а тому її дієвості. Цивілізаційна суб'єктність країни – це вільна й цілісна реалізація власних національних інтересів у економічному, політичному, духовно-культурному вимірах, яка враховує національні інтереси не лише *партнерів*, а й *конкурентів*. Без цього цивілізаційна суб'єктність втрачає *адекватність*.

Специфіка набуття Україною цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі полягає в тому, що цей світ є глобальним. Він став глобальним зусиллями наддержав і транснаціональних корпорацій. Події, які відбуваються в одній країні, доволі скоро стають відомими в інших країнах, вони починають обговорюватися в глобальній мережі Інтернет по всьому світу. Особливо якщо

країна перебуває на перехресті цивілізацій і корегує геополітичні вектори. Україна є саме такою країною, тому сьогодні потрібен аналіз змін національних інтересів навіть віддалених партнерів і конкурентів, не кажучи вже про країни, що знаходяться поруч.

Цивілізаційна суб'єктність країни передбачає особливу волю до неї – і народу, і його лідерів. Без волі до цивілізаційної суб'єктності будь-які теорії суб'єктності та закони, спрямовані на її розвиток, будуть марними. Подіями своєї новітньої історії Україна довела, що її народ має *волю до цивілізаційної суб'єктності*. Інша справа, що така воля наражає на небезпеки й випробування. Їх подолання потребує не просто спонтанних дій, а й глибинної трансформації світогляду відповідно до викликів і небезпек сучасності та здатності поступово втілювати новий світогляд у життя за допомогою продуманих стратегій.

Констатуючи волю до цивілізаційної суб'єктності в новітній історії України, а також її реальні наслідки, закономірно поставити питання про те, як виявлялася така воля і які вона мала реальні наслідки для формування української державності в історичній ретроспективі. Це потрібно для того, щоби не ввійти у стан романтичного волюнтаризму щодо реальності нашої суб'єктності та її перспектив.

Можна виділити принаймні три «сплески» цивілізаційної суб'єктності в історії України, що передують сьогоднішньому її стану: 1) Київської Русі; 2) Козацької держави; 3) Української революції початку ХХ століття. Чому саме ці епохи? Пошук відповіді на це запитання породжує нове: яким може бути очевидний і ясний критерій визначення «сплесків» цивілізаційної суб'єктності?

Цивілізаційна суб'єктність означає не лише економічні й воєнно-політичні досягнення, а й духовно-культурні й наукові досягнення, що мають певну *якість проявлення*, яку ми могли би назвати «академічною». Більше того, **саме академічний рівень науки й культури, коли в країні є знані творчі постаті, а держава і суспільство настільки розвинуті економічно й політично, що здатні підтримати їх, може бути важливим критерієм сплесків цивілізаційної суб'єктності.**

В цьому плані надзвичайно важливою є ідея Михайла Грушевського про «Три Академії», висловлена в однойменній роботі [2]. Згідно із цією ідеєю в історії України до початку ХХ століття були три вияви академізму в науці та культурі. Перший маємо в Київській Русі, коли навколо князя Ярослава Мудрого склалася, за словами М. Грушевського, «Академія Ярослава». Далі М. Грушевський розглядає Києво-Могилянську академію XVII–XVIII століть, створення якої було ініційовано Київським митрополитом Петром Могилою, і нарешті, створену в 1918 р. Українську академію наук, першим Президентом якої став всесвітньо відомий філософ і вчений Володимир Вернадський і яка

була підтримана Гетьманом всієї України Павлом Скоропадським. Цим «Трьом Академіям» і відповідають зазначені вище періоди.

Таким чином, суб'єктність сучасної України, що волею українського народу, висловленою на референдумі, почала розвиватися з 1991 р. на засадах незалежної держави, мала власну передісторію, вона виникла не на порожньому місці, має глибокі корені, які уходять у цивілізацію та культуру Київської Русі. Таким чином, в Україні є реальна потенція для набуття цивілізаційної суб'єктності в сучасному глобальному світі.

Інша справа, що до набуття Україною незалежності в 1991 р. суб'єктність виявлялася *переважно в духовній сфері*, тепер же ми маємо історичний шанс розвинути цивілізаційну суб'єктність країни в її *духовно-політико-економічній цілісності*.

При цьому важливо усвідомити, що сьогодні в Україні попри всі кризові явища маємо креативний потенціал Національної академії наук, яка продовжує традиції попередніх трьох академій. Наявність такого потенціалу є не лише критерієм *певного* рівня суб'єктності, а й слугує принциповою умовою його розвитку.

В чому гуманістичність цивілізаційної суб'єктності України?

Суб'єктність може бути меншою чи більшою, може бути мінімальною або максимальною – слабкою чи сильною. Напевно, головним критерієм сили чи слабкості суб'єктності країни може бути здатність створити *власний цивілізаційний проєкт* та втілювати його в життя. З іншого боку, успішний цивілізаційний проєкт країни – це концентрований вияв *реального потенціалу* її суб'єктності [1, с. 22].

При цьому цивілізаційні проєкти країн бувають дуже різними, що й зумовлює різні історичні долі їх суб'єктів. Тому суб'єктність країни може мати не лише кількісні, а й *якісні характеристики*. Отже, мова йде про *якість суб'єктності*, що може бути різною. Очевидно, що можна казати не лише про силу чи слабкість суб'єктності, а про те, що вона може бути по-різному змістовно наповненою.

Таким чином, поняття «суб'єктність» дає нам змогу значно конкретніше усвідомити, що таке суб'єкт історії, які характеристики має і яким може бути.

Не можна не погодитися, що «суб'єктність складається історично під впливом різних чинників, серед яких найбільш істотним є спроможність до самоорганізації і розвитку» [3, с. 87]. Проте самоорганізація та розвиток можуть бути зовсім різними. Раціоналізм і так званий конструктивізм розвитку є недостатніми умовами й критеріями продуктивної суб'єктності країни. Адже «не обмежений моральними настановами соціальний конструктивізм може становити небезпеку людству в ситуації, коли соціально-політичний суб'єкт

має в розпорядженні настільки значні сили, що стає спроможним конструювати й перетворювати міжнародне середовище за своїми уподобаннями, зокрема через війни та конфлікти» [3, с. 88].

Прояснимо це глибше. Суб'єктність країни – це здатність реалізовувати власні національні інтереси та за ради цього мати можливість впливати на інших, а не бути лише об'єктом впливу. Разом із тим, суб'єктність – це здатність до незалежності та свободи, спроможність бути собою, розвиватися, розгортати приховані потенції. Це закладає внутрішню суперечність суб'єктності країн, адже деякі з них більшою мірою налаштовані впливати на сусідів та навіть їх підкоряти, а інші – розвивати свій потенціал і якщо впливати, то не військово-політичними або навіть дипломатичними засобами, а економічними, технічними та духовно-культурними здобутками. Перші країни спрямовані на *авторитарну суб'єктність*, яка з необхідністю означає експансію за свої межі й амбіції зі створення наднаціональних угруповань у різних модифікаціях, і відповідно, авторитаризм, який із часом може переходити в тоталітаризм, а другі – на *гуманістичну суб'єктність*, що відображає зосередженість на іманентному інноваційному розвитку і при цьому – відкритість до світу, яка виявляється у практиках демократії.

Важливо усвідомити, що в історичних реаліях розвитку людства до кінця Другої світової війни гуманістичний тип суб'єктності сприймався як *недосуб'єктність* чи навіть об'єктність, а імперськість у різних її проявах поставала вищим критерієм суб'єктності та цивілізаційного розвитку. У другій половині ХХ століття, тим більше на початку ХХІ століття, ситуація змінюється – гуманістичний тип суб'єктності стає все більш значущим. Країни, що його обирають, демонструють більш високий рівень життя, безпеки і самореалізації громадян, а також мають вищий рівень авторитетності та впливу на міжнародній арені.

Отже, ми виділяємо авторитарну або гуманістичну якість цивілізаційної суб'єктності країни, а також сильний чи слабкий рівень її проявленості.

Це дозволяє визначити типологію суб'єктності країн, в якій можна виділити чотири її типи: 1) *слабкі країни з авторитарною суб'єктністю*; 2) *сильні країни з авторитарною суб'єктністю*; 3) *слабкі країни з гуманістичною суб'єктністю*; 4) *сильні країни з гуманістичною суб'єктністю*.

При цьому якісні та кількісні характеристики суб'єктності взаємопов'язані. Так, авторитарна суб'єктність країни, посилюючись, стає *імперською суб'єктністю*, яка в найгірших випадках набуває ще й тоталітарних рис, тоді як посилення гуманістичної суб'єктності робить її *інноваційною і по-*

справжньому демократичною, а не декларативною, виводячи з потенційного в актуальний стан.

Сильна авторитарна суб'єктність як імперська суб'єктність і сильна гуманістична суб'єктність як інноваційна й демократична можуть зробити країну *світовим* суб'єктом. Проте це відбувається по-різному. Імперська суб'єктність є виходом на світовий рівень передусім у *військово-політичній та ідеологічній площинах*, тоді як інноваційна демократична суб'єктність означає вихід на цей рівень у більш широкому спектрі цивілізаційного розвитку – від *економічних до духовно-культурних здобутків*.

Для збереження ідентичності, територіальної цілісності та суверенітету, для фундаментального забезпечення національної безпеки Україні варто дотримуватися *гуманістичної й демократичної якості своєї суб'єктності*, навіть якщо виникає спокуса звернутися до відвертого авторитаризму «заради спільного блага». Український народ не схильний до авторитарності, більше того, глибинно протистоїть їй. На якийсь час він репресивно й саморепресивно підкоряється авторитарним лідерам, а відтак відбувається вибух. Тому авторитарний стиль суб'єктності тут буде відхилений самою українською ментальністю. Дієвою є лише її гуманістична та демократична версія, яку належить посилювати *інноваційністю*. Саме тут і повинні бути задіяні наука й освіта України, лише вони можуть здійснити це завдання.

Та чи є в глибині українського народу потенції для *такого* посилення? Так. Більше того, вони є і в глибині української політичної еліти. Однак ці потенції належить усвідомити та пробудити. Якою ж може бути методологія цього усвідомлення й пробудження?

Така методологія, по-перше, має бути *потенціалізмом* – способом розвитку реальних можливостей країни в усіх цивілізаційних вимірах.

По-друге, методологія розвитку суб'єктності України мусить спрямовувати розвиток можливостей країни в річище гуманізації – *бути антропологічно спрямованою*. Проте цього замало, адже мова йде і про креативну персоналізацію людини, здатність виходити за межі буденності, тому така методологія є не просто антропологічною, а й *мета-антропологічною*, методологією розвитку людини, а не лише країни.

Пропонуючи гуманістичну спрямованість проекту суб'єктності України, ми робимо закономірний акцент на вільній самореалізації її громадян та продуктивній комунікації між ними, на основі чого й можлива суб'єктність країни, яка виведе її у спільноту цивілізованих країн. Проте цей акцент гальмується радянським і пострадянським минулим з його деперсоналізацією людини, налаштованістю на її повну мобілізацію і підкорення державі та партії

влади. Тому методологія осягнення й розвитку суб'єктності *саме* України має бути *методологією світоглядних і буттєвих змін*, які виводять за межі способів мислення і паттернів поведінки, характерних для посткомуністичної доби, це також зумовлює мета-антропологічний характер.

Плідність метаантропологічної методології для актуалізації цивілізаційної суб'єктності України

Метаантропологія у строгому сенсі як філософія розвитку людини може бути визначена як філософська теорія про межі людського буття, його виміри, умови комунікації в цих вимірах і архетипові основи цивілізації та культури.

Метаантропологія як концепт з'являється вже в пізнього М. Шелера в контексті усвідомлення можливостей трансцендування людини за «межі життя» – у духовний простір, в якому людське з'єднується з божественним, а людина перетворюється на партнера (Mitbildner) Творця [4; 5]. Незалежно від М. Шелера поняття «метаантропологія» було використано американським філософом і культурологом Д. Бідні. Він трактує метаантропологію як теорію, що вивчає проблеми природи людини, культурної реальності, а також архетипів і міфології [6].

Метаантропологія як філософія розвитку людини має інтегрально-методологічне значення для сучасного соціогуманітарного знання як методологія, що виходить із поділу людського буття на буденний, граничний і метаграничний виміри, яким відповідають буденний, особистісний та філософський типи світогляду. Буденне буття людини формується волею до самозбереження і продовження роду, граничне, з одного боку – волею до влади, з іншого – волею до пізнання та творчості, метаграничне – волею до любові, свободи і толерантності [7; 8; 9; 10]. Така структура буття людини дає змогу ефективно моделювати стратегії морального розвитку й самореалізації людини в мультикультурному світі [11; 12].

В контексті сучасного проєкту метаантропології буденному, граничному й метаграничному вимірам буття людини відповідають *буденний, особистісний та філософський* типи світогляду. В результаті маємо *екзистенціально-особистісну типологію світогляду* – на відміну від соціокультурної, в межах якої виділяються міфологічний, релігійний та науковий типи світогляду. На перший погляд цілком можна співвіднести буденний, особистісний і філософський типи світогляду з міфологічним, релігійним і науковим. Проте глибше осмислення проблеми показує, що таке співвіднесення некоректне – тут ми маємо не дві тріади корелятивів, а дві системи координат. Так, і в міфологічному, і в релігійному, і в науковому виявах світогляду можуть бути і буденний, і особистісний, і філософський рівні. З іншого боку, в кожному з

останніх може проявлятися і міфологічне, і релігійне, і наукове. Метаантропологічний дискурс стосовно вимірів світогляду творчо продовжує підходи Київської світоглядно-антропологічної школи, передусім розробки засновника цієї школи В.І. Шинкарука [13; 14].

Спробуємо докладніше розгорнути екзистенціально-особистісну типологію світогляду, послідовно проаналізувавши кожен з її елементів.

Буденний світогляд відображає буденне буття людини з його несамостійністю, некритичністю, нетворчим характером. Буденний світогляд є насамперед результатом впливу сім'ї і того соціального середовища, до якого людина включена в дитячі та підліткові роки життя. Людина з буденним світоглядом абсолютно залежить від панівних ідеологічних установок і цінностей. Наприклад, у суспільстві з атеїстичною ідеологією значна частка його представників стає атеїстами, в суспільстві, що сповідує релігійні принципи, більшість людей – віруючі.

Буденний світогляд є сукупністю соціальних стереотипів свого часу. Найбільшою мірою його можна співвіднести з поняттям «здорового глузду». Головною рисою людини з буденним світоглядом є несамостійність; носій буденного світогляду перебуває під впливом цілої маси людей. І цей вплив супроводжує його впродовж усього життя, проникаючи в глибини позасвідомого. Другою рисою буденного світогляду є його некритичний характер. Носій буденного світогляду завжди приймає на віру все те, що походить зі значущого для нього соціального середовища. Третя особливість полягає в тому, що людина з буденним світоглядом не налаштована на творчість і не прагне саморозвитку.

Буденному світогляду протистоять *особистісний світогляд* і *філософський світогляд*. Проаналізуємо їх специфіку.

Особистісний світогляд – це світогляд, що відображає граничне буття людини й відрізняється самостійністю, критичністю та творчим характером. Особистісний світогляд у всіх своїх рисах протилежний буденному світогляду, це – світогляд людини, що усвідомлює та долає стереотипи середовища, а тому стає недоступною для маніпуляцій. Особистісний світогляд означає постійне самопізнання, погляд всередину себе, пильну увагу до динаміки розвитку внутрішнього світу. Тому людина з особистісним світоглядом усі події зовнішнього світу виносить на суд власного розуму й переживання.

Особистісний світогляд постає основою творення нових цілей, ідеалів і цінностей. Саме творчий характер особистісного світогляду дає змогу вирішувати проблему смислу життя як проблему смислу свободи – свободи вибору та свободи досягнення обраного. Пошук сенсу життя перестає бути

пошуком застиглого й речовинного – усього того, що час перетворює на порох. Це добре висловив М. Бердяєв, який зазначає, що шукання істини є в певному сенсі також і знаходженням істини, такого роду звертання до смислу життя є проникненням смислом. Людина, яка володіє особистісним світоглядом, далеко не завжди спроможна об'єднати внутрішній світ у таку цілісність, де частини необхідним чином й одночасно вільно поєднані одна з іншою. Саме тому особистісний світогляд – це лише ступінь на шляху до *філософського світогляду*.

Філософський світогляд відображає метагранічне буття людини й відзначається самостійністю, критичністю, творчим характером, а також системністю і внутрішньою цілісністю. Можна стверджувати, що філософський світогляд є ступенем зрілості особистісного світогляду. Будь-який філософський світогляд є особистісним, проте не всякий особистісний світогляд – філософський. Чи може будь-яка людина з особистісним світоглядом – самостійним, критичним, творчим – розраховувати на те, що він спрямований до філософського світогляду? Так, якщо людина прагне знайти й розгорнути системність та цілісність свого світогляду. Інакше особистісний світогляд стає випадковим і поверхневим явищем, а тому рано чи пізно тоне в стихії соціальних стереотипів, втрачаючи індивідуальний характер. Тому поширене твердження про те, що кожен сам по собі є філософом, є далеким від істини. Філософський світогляд – це складна й безупинна робота духу, що переборює власну обмеженість.

Виходячи зі сказаного вище, можна дійти висновку, що всі видатні особистості в історії людства мали філософський світогляд. Саме він дає людині змогу сформулювати глобальну мету й усвідомити стратегії життя, що ведуть до неї. Тому можна припустити, що релігійний, художній і науковий світогляд видатних людей виступає метаморфозами філософського.

Це означає, що саме система освіти в Україні повинна актуалізувати розвиток особистостей з філософським світоглядом. Напевно, це й буде вищим проявом принципу людиноцентризму [15], який є органічним для української ментальності.

Надзвичайно важливо, щоб в українському науковому й освітньому просторі з'являлося більше людей з волею до пізнання й творчості, а також з волею до співтворчості [16 с. 42-43], які є носіями філософського світогляду. Це надважливе завдання академічної філософської освіти і науки, а також філософської есеїстики, публіцистики й філософського мистецтва – академічної філософії у поліфонії її виявів в культурі [17]. Саме особистості з філософським світоглядом здатні актуалізувати набуття і розвиток

гуманістичної цивілізаційної суб'єктності та національної стійкості України [18] як в умовах війни, так і в умовах миру, вбачаючи в цьому свою високу місію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 255 с.
2. Грушевський М. Три Академії // Твори у 50-т томах. Т. 10. Львів: Світ, 2015. С. 399–412.
3. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
4. Шелер М. Положение человека в космосе // Избранные произведения. Москва: Гнозис, 1994. С. 129-195.
5. Шелер М. Философское мировоззрение // Избранные произведения. Москва: Гнозис, 1994. С. 3-14.
6. Bidney D. Theoretical Anthropology. New York, 1968. 528 p.
7. Хамитов Н. Пределы мужского и женского: введение в метаантропологию. Киев: Наукова думка, 1997. 199 с.
8. Хамитов Н. Философия человека: от метафизики к метаантропологии. К.: Ника-центр; М.: Ин-т общегуманит. исследований, 2002. 336 с.
9. Хамітов Н.В. Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-те видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2022. 405 с.
10. Хамітов Н.В. Філософська антропология: світовий та вітчизняний контексти. Вісник НАН України. 2021. № 5. С. 81–94.
11. Khamitov N., Krylova S. Metaanthropology as a philosophy of moral education in conditions of multicultural world. Jinju, 2011. P. 30-31.
12. Khamitov N. Self-realization of personality as a goal of a civilizational project of Ukraine // Особистість, Стаття, Сім'я: виклики та відповіді філософської антропології, психоаналізу і арт-терапії (підхід філософської антропології як метаантропології: зб. наук. праць. Київ: Інтерсервіс, 2017. С. 7–27.
13. Шинкарук В. Віра, Надія, Любов // Віче. 1994. № 3 (24). С. 145–150.
14. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину // Філософська антропология: екзистенціальні проблеми. Київ: Педагогічна думка, 2000. 286 с.
15. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка. 2009. 520 с.
16. Хамітов Н.В., Крилова С.А. Людина і культура: словник. Філософська антропология, філософія культури, культурологія. К.: КНТ, 2022. 295 с.
17. Хамітов Н.В. Академічна філософія як наука і мистецтво // Вісник НАН України, 2022, № 4, с. 59-73.
18. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Н.В. Хамітов, Є.І. Головаха, С.С. Дембіцький, В.А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С.В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

Частина II. ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАнь

Александрова Ю. М.,
аспірант кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
julia_aleksandr@ukr.net

ВІДПОВІДАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСТВО В УКРАЇНІ: ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОВОЇ ОСВІТИ

Гіпотезою дослідження виступало твердження, що відповідальний громадянин України, який є носієм наукового світогляду, критичного мислення, уявлень про соціальні проблеми світу та своєї держави, здатен виступати активним «агентом змін», який здатен допомогти ефективно розв'язувати протиріччя розвитку українського суспільства. Вдалося продемонструвати потенціал наукової освіти як освітньої теорії для розв'язання як протиріч цивілізаційного розвитку нашої держави (глобалізація, сталий розвиток тощо), та і специфічних національних проблем (модернізація усіх сфер суспільства, протидія військовій агресії, розвиток людського капіталу тощо).

Ключові слова: відповідальне громадянство, наукова освіта, цивілізаційні протиріччя, модернізація, людський капітал.

The hypothesis of the study was the statement that a responsible citizen of Ukraine, who is a bearer of a scientific worldview, critical thinking, and ideas about the social problems of the world and one's country, can act as an active "agent of change" who can help effectively resolve the contradictions of the development of Ukrainian society. It was possible to demonstrate the potential of science education educational theory for solving both the contradictions of the civilizational development of our country (globalization, sustainable development, etc.) and specific national problems (modernization of all spheres of society, countering military aggression, development of human capital, etc.).

Keywords: responsible citizenship, science education, civilizational contradictions, modernization, human capital.

Тематика відповідального громадянства, на нашу думку, та пошук ефективних освітніх практик з його формування є одним із нарізних каменів проблеми забезпечення цивілізаційної суб'єктності нашої країни та, відповідно, тематики конференції. Дійсно, розбудова дієвої соціальної архітектури незалежної України має спиратись на когорту громадян, які у своєму повсякденні докладають багато зусиль не тільки вирішенню поточних соціальних проблем рівня повсякденної свідомості, але й відповідально ставляться до своїх громадянських обов'язків. Масштабна російська військова агресія посилила потребу у формуванні

громадянських компетенцій через систему освіти задля потенційного унеможливлення нашої держави від військових конфліктів у майбутньому, та виступила змушеною перевіркою поточного стану розвиненості ідеї відповідального громадянства станом на 2022 рік: «Розвиток відповідального громадянства має першорядне значення для модернізації суспільств в світі в цілому, та в Україні зокрема. Наукова освіта відіграє провідну роль у підготовці молодих людей до відповідального громадянства та можливості повною мірою сприяти соціально-економічному розвитку суспільства» [6, с. 65].

Робочим концептом нашого дослідження виступає поняття «відповідальне громадянство» (англ. – responsible citizenship), яке є інтуїтивно зрозумілим, проте таким, яке потребує прояснення, коли мова йде про дослідження в галузі соціальної філософії, філософії освіти тощо. До того ж, у поточних українських соціокультурних умовах, у яких співіснують традиційні для світу проблеми (стратегії глобалізації; обґрунтування та практична реалізація ефективних національних стратегій сталого розвитку; національний внесок у цивілізаційні стратегії розвитку людства, оформлені у теоріях Індустрії 4.0, постіндустріального суспільства тощо), та специфічні проблеми локального (національного) рівня (політична модернізація, розвиток громадянського суспільства, активне державотворення та націєтворення тощо), до яких у 2014 році приєдналась проблема протидії гібридній та відкритій військовій агресії. Ми солідаризуємось із низкою закордонних авторів, які відводять науковій освіті особливе місце у соціальних перетвореннях початку ХХІ ст.: «Наукові знання та знання про науку є невід’ємною частиною підготовки нашого населення до активної участі та відповідальних, креативних та інноваційних, здатних працювати спільно громадян, які є досконало обізнаними із складними проблемами, що постають перед суспільством. Це допомагає пояснити та зрозуміти наш світ, скерувати технологічний розвиток та інновації, а також прогнозувати та планувати майбутнє» [7, с. 14].

Увесь цей перелічений набір проблем складного порядку денного для українського суспільства, та пошук шляхів їх розв’язання, справедливо потребує активного залучення освітянської спільноти, широкого фахового та громадського обговорення стратегій розвитку освіти, можливостей впровадження інноваційних освітніх практик, потенціалу застосування закордонного освітянського досвіду країн, що успішно розв’язали аналогічні для нашого проблеми та знайшли освітянські відповіді на вищезазначені виклики.

Повертаючись до заявленої у темі публікації тематики, маємо зробити низку методологічних зауважень. Аналіз вітчизняної літератури демонструє, що проблематика відповідального громадянства є відносно новою для українського соціо-гуманітарного дискурсу [2; 5], як і сама концепція наукової освіти [1; 3; 4].

Логічно, постає питання, хто ж він, відповідальний громадянин України, з урахуванням поточних геополітичних викликів, носієм яких ознак та світоглядних орієнтацій він має бути? Чи вичерпується відповідальне громадянство активною участю у подоланні викликів на рівні держави (військовослужбовець, політичний діяч тощо), чи, можливо, відповідальний громадянин на рівні громади є не менш важливим (екологічний активіст, волонтер тощо)? Зрозуміло, що в межах даної публікації, ми не маємо можливості зробити та презентувати фахівцям глибоке дослідження методологічних проблем відповідального громадянства, залишившись на рівні «порядку денного» відповідального громадянства та інтуїтивного його розуміння.

Не менш дискусійним концептом для українського соціо-гуманітарного дискурсу є наукова освіта. У вітчизняній літературі лише останні 10 років наукова освіта є предметом широкої академічної дискусії, центром якої, у тій чи іншій формі, залишається розвиток дослідницьких компетентностей суб'єктів освіти, підготовка генерацій молоді до наукомісткого й технологічно насиченого майбутнього, та формування світоглядних настанов на активну участь у цьому цивілізаційному проєкті. Залишаючи широку дискусію щодо змісту поняття «наукова освіта», наведемо визначення, із яким ми найбільш солідаризуємось: «Ми розглядаємо наукову освіту як освітній процес, який має сприяти формуванню в людини наукового стилю мислення, зокрема здатності приймати рішення на основі критичного аналізу даних, розв'язувати комплексні проблеми, створювати інноваційні розв'язки, творити і виявляти ініціативу, розуміти сутність глобальних і локальних викликів, відповідально взаємодіяти з навколишнім середовищем і в громаді, усвідомлювати соціальну взаємозалежність» [4, с. 5].

Поза межами окремого глибокого аналізу вітчизняних експертів залишився важливий документ, який визначає стратегії розвитку відповідального громадянства саме інструментами освіти у Європі останні роки. Мова йде про звіт експертної групи з наукової освіти перед Європейською комісією під назвою «Наукова освіта для відповідального громадянства», датований 2015 роком [7]. Ми усвідомлюємо, що він не містить конкретних рекомендацій з урахуванням українського культурного контексту та особливостей освітньої системи, не враховує поточні військові виклики та проблематику суспільств, залучених у військові конфлікти чи суспільств, які шукають стратегія для перспективної післявоєнної відбудови у сфері освіти. Проте, вищезазначені пропозиції визнаних експертів можуть виступити певним (зрозуміло, адаптованим) дороговказом для пошуку стратегій розвитку відповідального громадянства через наукову освіту, вирішення частини проблем спільного для нас та Європи порядку денного: «Для деяких людей наука стосується лише знань про фізичні системи, живі системи, земні та космічні системи і технології... Але наука

впливає на всі частини нашого життя та процеси прийняття рішень. Разом із мовною та художньою грамотністю, знання природничих наук і математики є основою для особистих досягнень і відповідального громадянства, соціального та економічного розвитку, та виступає еталоном інновацій, підприємництва та конкурентоспроможності в нашому глобальному світі» [7, с. 15]. Саме відповідальний громадянин України, який є носієм наукового світогляду, критичного мислення, уявлень про соціальні проблеми світу та своєї держави, здатен виступати активним «агентом змін», який здатен допомогти ефективно розв'язувати протиріччя розвитку українського суспільства.

Таким чином, у дослідженні вдалося показати роль наукової освіти як визнаного у світі інструменту розвитку відповідального громадянства. Вдалося продемонструвати потенціал цієї освітньої теорії для розв'язання як протиріч цивілізаційного розвитку нашої держави (глобалізація, сталий розвиток тощо), та і специфічних національних проблем (модернізація усіх сфер суспільства, протидія військовій агресії, розвиток людського капіталу тощо). Пропоновані ідеї потребують подальшого дослідження та активізації широкої академічної дискусії щодо обґрунтування ефективних вітчизняних стратегій реалізації потенціалу наукової освіти щодо розвитку відповідального громадянства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабійчук С. Наукова освіта як педагогічний концепт. Молодь і ринок, 2018, № 2(157), С. 60-63. DOI: 10.24919/2308-4634.2018.126827
2. Воронкова В., Кивлюк О. Концепція активного відповідального громадянства для розвитку демократії та громадянського суспільства. Humanities studies: Collection of Scientific Papers, 2022, № 11(88), С. 110-119. DOI: 10.26661/hst-2022-11-88-11
3. Гоцуляк Ю.В., Гальченко М.С. Наукова освіта в Україні: теоретичний та нормативно-правовий контекст. Освіта та розвиток обдарованої особистості, 2016, № 4, С. 5-11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2016_4_3
4. Гриневич Л. М., Морзе Н.В., Бойко М.А. Наукова освіта як основа формування інноваційної компетентності в умовах цифрової трансформації суспільства. Інформаційні технології і засоби навчання, 2020, 77(3), 1–26. DOI: 10.33407/itlt.v77i3.3980
5. Кивлюк О.П., Задорожна О.М., Мордоус І.О. Відповідальне громадянство у понятійно-категоріальному полі філософія права. Освітній дискурс: зб. наук. праць = Educational discourse: collection of scientific papers, 2022, Вип. 39 (1-3), С. 53-61. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.39(1-3)-4
6. Свириденко Д. Відповідальне громадянство через наукову освіту: соціокультурні механізми реалізації в Україні. Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис, 2021, Вип. 83(4), С. 64-70. DOI: 10.31392/NPU-VOU.2021.4(83).07
7. Science Education for Responsible Citizenship. Report to the European Commission of the Expert Group on Science Education (2015). European Commission, Brussels. Access mode: URL: http://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_science_education/KI-NA-26-893-EN-N.pdf

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ

Анотація: У статті розглянуто сутність поняття «суб'єктність» України, її конкретні прояви; основні характеристики цивілізаційної суб'єктності країни, які є архетиповими й ситуативними.

Ключові слова: Україна, незалежність, цивілізаційна суб'єктність.

Annotation: The article examines the essence of the concept of "subjectivity" of Ukraine, its specific manifestations; the main characteristics of the country's civilizational subjectivity, which are archetypal and situational.

Keywords: Ukraine, independence, civilizational subjectivity.

Зараз Україна вступила в четвертий десяток своєї незалежності, але й досі залишається на межі цивілізаційного розлому, оскільки немає згоди щодо магістрального вектора розвитку країни. Навіть зараз в найтяжчі часи для нашої країни, в період повномасштабної війни, яку розв'язала Росія проти України, є ті громадяни нашої держави, які не вбачають РФ агресором та оправдують її дії. Ця «п'ята колона» мислить радянськими шаблонами та несе в собі загрозу з боку ідентичності та самобутності українців в цілому. Вагання населення щодо національного курсу, слід пояснити недостатньою стійкістю масових уявлень щодо місця України як світового суб'єкта у політичному, економічному, політико-правовому і культурному відношенні. Поки що існують певні масові фобії щодо здатності і України в цілому, і кожного громадянина утвердитися в середовищі західного європейського співтовариства.

Якщо осмислити цивілізаційну суб'єктність України то її можна окреслити як такий стан розвитку, коли наша країна сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів. Потрібно вирішити проблему віднайдення ефективної методології осягнення країни як суб'єкта історії та геополітики, розробити гуманістичний цивілізаційний проєкт, який сприяв би гідній самореалізації людини. Необхідно сформуванати нову систему безпеки в умовах війни, а також розглядати євроатлантичний вектор як каталізатор суб'єктності України [1, ст. 44–48].

Вирішальна роль у забезпеченні суб'єктності належить національним елітам, а результативність їх діяльності є похідною від їхньої якості і рівня компетентності, організованості, здатності до забезпечення суспільної консолідації і мобілізації для практичного здійснення визначеного курсу. Особливої ваги, за сучасних умов мінливості загальної геополітичної та гео економічної ситуації, набуває прогностична здатність політичних еліт до передбачення напряму глобального цивілізаційного мейнстріму. Для здійснення

цієї функції еліті потрібно позбутися «залишкових явищ», нагромаджених досвідом «бездержавності», таких як відсутність власної політичної стратегії, тотальна залежність від метрополії у прийнятті ключових управлінських рішень. Серед перших завдань з наближення України до європейської цивілізації – утвердження в ній реальної соціальної держави, подолання прірви між народом і владою, яка після 1991 року ставала дедалі ширшою, глибшою попри періодичні зміни владних персоналій [2, ст. 6–22].

Нинішнє місце України у глобальному світі характеризується тим, що вона й досі перебуває здебільшого у парадигмі об'єкта світової політики та цивілізації. Її суб'єктність була мінімізована внаслідок внутрішніх деструктивних перетворень та постійного, аж до збройної агресії, тиску Російської Федерації. Внаслідок неефективного політичного правління і державного управління, посилення корупції та олігархічного клієнтелізму Україна потрапила під вплив більш потужних гравців, котрі намагаються обстоювати, вдовольняти національні інтереси, зокрема, й за рахунок української суб'єктності [3, ст. 88].

Проголошення Незалежності 1991 році зіграло вирішальну роль у становленні України як суб'єкта міжнародного права, проте на той момент ще не дало їй суб'єктності у всій її повноті. Росія не відмовилася від України, вона лише тимчасово "відпустила" її, щоби потім притягнути її назад в імперію – енергетичною залежністю, фінансами, корупцією. Захід же, своєю чергою, мовчки погодився з тим, що Україна була віднесена до так званого "близького зарубіжжя" – тобто у сферу інтересів Росії, і не стала в 1990-х частиною західного світу, як країни Балтії та Східної Європи. А це, своєю чергою, стало однією з головних причин того, що Україна не здійснила радикальних ринкових трансформацій своєї посткомуністичної економіки і загрузла у болоті російського домінування [5].

Українська еліта, що опинилася коло керма держави, виявилася заслабкою, щоби протистояти цим загрозам і спокусам. Тому українському суспільству довелось, напруживши власні сили, пройти через Помаранчеву революцію, Революцію Гідності, російське вторгнення 2014 року, а тепер – через широкомасштабну війну 2022 року, щоб силою власного духу вирватися остаточно, унезалежнитися від вікової залежності від Росії.

Тільки тепер, у цій жахливій і кривавій війні, Україна заговорила на повний голос на весь світ як нація-суб'єкт і як держава-суб'єкт. Не просто заговорила, а стає прикладом для багатьох інших народів, що перебувають ще в колоніальному стані. Стає державою, яка разом з іншими державами-союзниками формуватиме майбутній світовий безпековий порядок. На принципах Свободи, Довіри і Права,

вільної взаємодії демократичних держав і творення ними рівноправних міжнародних союзів.

Проголошуючи незалежність 24 серпня 1991 року, ми навряд чи могли передбачити, який довгий і болісний шлях доведеться пройти, щоб досягти результату й утвердити державу. Але ми точно були переконані в той момент, що діємо правильно, у відповідності з власними ідеалами.

Я вважаю, що нині Україна перебуває на завершальному етапі утвердження своєї державності та своєї суб'єктності. І саме сьогодні українська суб'єктність – у буквальному сенсі цього слова – виборюється у кривавій війні з російським агресором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Україна як цивілізаційний суб'єкт: нова методологія розвитку людини та суспільства (рецензія на монографію С. І. Пирожкова, Н. В. Хамітова "Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини") / В.Г. Кремень // Вісник Національної академії наук України. – 2021. – № 2.
2. Шайгородський Ю. Ж. Цивілізаційна суб'єктність України та розвиток її політичної системи. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози/за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
3. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь. / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
4. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. К.: Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.
5. <https://zbruc.eu/node/112914>

Ануфрієв Олег Миколайович,
*Кандидат історичних наук, доцент,
доцент Національного університету імені Гетьмана*

Ануфрієв Віталій Олегович,
*магістр
коледжу інформаційних систем НУ ім. Гетьмана
ethnosociology@ukr.net*

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКАНСЕН: ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ У ФОРМУВАННІ СУБ'ЄКТНОСТІ

В статті актуалізуються новітні тенденції функціонування і розвитку національного скансену як інституції родової та соціолінгвістичної пам'яті і феномена сучасності в умовах міжкультурної комунікації в умовах глобалізаційних процесів в світі. Автор пропонує низку інноваційних підходів через застосування тріади дидактичних принципів: привабити, залучити,

вплинути на відвідувача, змінити парадигму музейного експонування через призму осмислення певних історичних реалій та бажання долучитися до відтворення певних артефактів традиційної культури.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, архетипне сприйняття, національний скансен, народна культура, символи.

The article actualizes the latest trends in the functioning and development of the national open-air museum as an institution of ancestral and sociolinguistic memory and the phenomenon of modernity in the context of intercultural communication in the context of globalization in the world. The author offers a number of innovative approaches through the application of a triad of didactic principles: to attract, attract, influence the visitor. To change the paradigm of museum exhibits through the prism of understanding certain historical realities and the desire to join the reproduction of certain artifacts of traditional culture.

Key words: intercultural communication, archetypal perception, national open-air museum, folk culture, symbols.

Питання міжкультурної комунікації досліджують різні галузі знання, зокрема, теорія перекладу, лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, соціологія, культурологія, культурна антропологія, етнопсихологія тощо. Поняття міжкультурної комунікації виникає в середині ХХ століття і пов'язане з іменами таких вчених як Е. Голл [26], С. Герві [23], Л. Венуті [25], Д. Лайонс [21]. Теорії міжкультурної комунікації, що намагалися пояснити даний феномен з різних точок зору, розробляли такі західні дослідники, як Е. Гірш, Е. Голл [26], Г. Гофстеде [16], М. Баснетт [22]. Важливий внесок у вивчення проблеми міжкультурної комунікації як соціального феномену внесли й російські вчені, а саме: Є. Верещагін [4], Я. Рецкер [18], В. Костомаров [4], В. Виноградов [5], А. Ботвіна [2], С. Каде [11]. В контексті міжкультурної комунікації також розглядаються питання глобалізації культури та взаємодії цивілізацій. В Україні предметне поле досліджень в рамках проблематики “міжкультурна комунікація” відрізняється двома характерними рисами: прикладним характером (мета – полегшення комунікації між представниками різних культур, зниження конфліктного потенціалу) і міждисциплінарністю. Дослідження з міжкультурної комунікації останнім часом набувають все більшого значення у зв'язку з процесами глобалізації та інтенсивної міграції. Цю проблему вивчають у різних аспектах науковці А. Закс [10], С. Кримський [12, 13], Т. Купріянова [14], С. Грица [8, 9], І.Біблер [13]. Термін “міжкультурна комунікація” певною мірою співвідноситься з поняттям “діалог культур”. Найбільш вичерпний аналіз цього явища подано в працях В. Біблера, який наголошує на формуванні нового соціального соціуму культури – форми вільного спілкування людей у її силовому полі [13, с. 32]. Діалог культур – це потреба у взаємодії, взаємному збагаченні, яке передбачає взаєморозуміння, а значить тотожність. Міжкультурна

комунікація - це соціальний феномен, сутність якого полягає у конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних), субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму. У центрі міжкультурних взаємодій перебуває людина як носій загальнолюдських універсалій і культурних особливостей. Ця людина діє й взаємодіє з іншими на основі цих універсалій і особливостей у великій кількості контекстів спілкування [13, с. 2]. Важливим актом міжкультурної комунікації є переклад, оскільки він передбачає подолання культурної дистанції між комунікантами і спрямований на забезпечення їх порозуміння. Все це зумовлює необхідність розглянути міжкультурну комунікацію як важливий фактор розвитку національних скансенів і визначає актуальність проблеми.

Мета нашої статті: визначити сучасні аспекти функціонування національних скансенів як феномена сучасності в умовах міжкультурної комунікації та намітити тенденції її розвитку в умовах глобалізаційних процесів.

Сучасні глобалізовані процеси в світі зумовлюють зміну сучасної парадигми мислення значення і місце скансенів в умовах інтенсивних міжкультурних зв'язків і міжкультурної комунікації. Таку залежність музеїв від розвитку суспільства пояснив ще Д. Камерон: «Музей – це культурний інститут сьогодення, і хоча його завданням є зберігати пам'ять про минуле, він є невід'ємною частиною сьогоденної культурної ситуації» [6, с. 67]. Результатом музейних змін стала поява нових музейних моделей, різко відмінних від класичних колекційних музеїв, що базуються на музеєфікації (реального історико-культурного) чи візуалізації (літературного/ нереального) середовища та використовують субмерсивний метод побудови експозицій (метод занурення в певне середовище).

Скансени створюються на ґрунті музеєфікації репрезентативних фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів нематеріальної етнокультурної спадщини. Це своєрідний архітектурно-етнографічний комплекс під відкритим небом з міні-музеями в окремих будівлях, які дають змогу показувати пам'ятки матеріальної і духовної культури в умовах, максимально наближених до природних. Ідея створення подібних музеїв вперше була запропонована у 1790 р. швейцарським дослідником Чарлз де Бонстетеном, хоча втілення цієї ідеї відбулося в 1891 р. шведським вченим-етнографом Артуром Газеліусом, на острові Юргорден в Стокгольмі, Швеції. Там у парку на горбистій місцевості був створений перший музей «скансен» (фортеця, оборонний вал із швед. мови). У кінці ХІХ ст. виникла ціла мережа схожих музеїв, які одержали назву «скансени», набувши загального змісту, як синонім поняття «музеї просто неба». В них були відтворені селянські житла і господарські будівлі, майстерні

ремісників і споруди загального використання, оскільки вважали, що характер сільського життя найцікавіший для етнографічного вивчення

Сучасний англомовний турист сприймає музей під відкритим небом як невід'ємне частині міжкультурної комунікації, яка дає можливість об'єктивно і описово зрозуміти і осягнути іншу культуру, утворити певні індикатори міжкультурної єдності і унікальності кожної національної культури, що в умовах полікультурності суспільства залишається вагомим фактором етнічної самоідентифікації людини .

Це спричиняє особливий інтерес до збереження народної культури і визначило необхідність створення нової моделі збереження і функціонування пам'яток. В основу концепції «скансену» покладена ідея створення культури та природи, що уособлює середовище, в якому минулі покоління обробляли землі за допомогою сил природи, а з іншого – відтворювали традиції у живому середовищі [16, с. 111].

Нова соціокультурна реальність свідчить про нові виклики, що постають як на глобальному, так і на регіональному рівні, віддзеркалюють нові аспекти етнобуття в світі, визначають трансформацію національного світогляду і світосприйняття людьми культури як такої, що інтегрує і полегшує полікультурне сприйняття інших культур, коли лексичні одиниці мовлення не завжди тотожно віддзеркалюють семантичні чинники мови, а їх конотативні і денотативні значення не збігаються з мовою спілкування. Це вимагає від лінгвістів, культурологів, етнографів активно долучатися до соціолінгвістичних аспектів людського буття і по-новому розуміти проблему міжкультурної комунікації, в тому числі проблему перекладу певних лексичних одиниць англійської мови, котрі не збігаються із значенням власної мови, особливо такого складного аспекту відповідності лексичних одиниць народної культури в іншій мові.

Звернення до культурної спадщини потрібно розглядати як формування нової концептуальної моделі глобальної інтеграції та міжособистісної комунікації: транслювати не лише інформацію і акумулювати її в родині, а й забезпечити існування певних соціолінгвістичних уявлень культури в свідомості людей та її застосування в міжкомунікації з англомовною людиною.

Музей під відкритим небом повинен усвідомлюватися як інститут родової та соціолінгвістичної пам'яті, який передає майбутній генерації не лише цінний соціальний досвід, але і забезпечує міжособистісну комунікацію з представниками англомовних країн і акумулює найбільш сакральні та найдавніші ментальні архетипи та стереотипи традиційного буття, сприяє гуманізації суспільства і утверджує українську націю як повноцінну частину світової спільноти.

Науковий підхід Т. Парсонса [17] до значення культури дозволяє зробити висновок, що саме через музей формуються знання про культурну ідентифікацію

та етнічне сприйняття, адже процес акумулювання культурними стандартами має безпосереднє відношення до музеїв-скансенів, де представлені артефакти минулого і майже втраченого традиційного буття в сучасних реаліях сьогодення.

Застосування в практику функціонування музеїв під відкритим небом синергетичного методу дозволяє розглянути його як соціолінгвістичний інститут і пояснити механізми застосування певних одиниць народної культури на прикладі регіонального етномузею [1, с. 56], адже музей якраз зосереджує змістовний і сутнісний аспекти культури [24, с. 290–299], поділяє її на різні рівні сприйняття, в тому числі і лінгвістичний, що знаходить своє відображення в частотності використання маркірованих одиниць експонування .

Скансен – це поліфункціональний інститут, адже корелят музею трансформує етнічний компонент культурної спадщини до розуміння семантики предметів народної культури в їх практичному застосуванні, спрощує міжкультурне спілкування в глобалізованому світі шляхом сприйняття певних об'єктів матеріальної культури через алгоритм емоційного сприйняття народної культури та через презентацію візуалізує національний скансен як феномен сучасності на рівні міжкультурної комунікації.

Спадковість традицій в музеї повинен створюватися через певну наукову комунікацію (науковець-об'єкт-вивчення-відвідувач) в основі цієї комунікації має бути покладено ідею вміння створити певний комунікативний простір адаптації засобами певних лексичних одиниць мови, предметів матеріальної культури та усвідомлення певних артефактів власної народної культури у відповідності з іншою культурою, наблизити сам процес сприйняття до нових вимог суспільства: адаптувати теоретичні знання мовленнєвої діяльності в практичній і комунікативній направленості (занурення в середовище предмета вивчення і віднайти відповідний алгоритм застосування тотожності певних відповідників лексичних одиниць під час перекладу з англійськими туристами). Всі ці інновації мають одну важливу мету: зберегти усвідомлення власної культури через призму застосування певних лексичних одиниць зрозумілих іноземному відвідувачу, а також в активному застосуванні в практичній діяльності людей нової моделі системи світоглядних принципів народної культури, що в умовах глобалізації стає не тільки викликом, а й потребою сьогодення).

Освітній і культурний туризм сприяє комодифікації культурної мовленнєвої діяльності на рівні спілкування між різними категоріями здобувачів освіти, полегшує сприйняття іншої культури і трансформує нові лексичні одиниці культури в активний процес комунікації, що є вагомим чинником взаємозуміння різних типів культури, в межах цього явища він виступає вагомим засобом самоідентифікації особистості [15, с. 39].

Результатом таких пошуків як раз і є активна інтерактивна направленість процесу вивчення феномену національних скансенів: враховувати новітні тенденції розуміння і сприйняття європейських і вітчизняних досліджень, основною метою в цьому процесі виступає триада дидактичних принципів: **привабити, залучити, вплинути на відвідувача**. Сформувати мотиваційну складову туриста у бажанні не тільки ознайомитися з експозицією, а визначити її реалії сприйняття:

1. Соціальна (потреба інформативно поглибити знання про об'єкт дослідження та спосіб відпочинку з друзями або родиною).

2. Інтелектуальна (збагатити новими знаннями про предмет дослідження та особистий інтерес до тематики дослідження, стимулювати інтерес молоді до культури відповідного народу).

3. Емоційна (отримати задоволення від сприйняття предметів експозиції та долучитися інтерактивно до предмету ознайомлення). Відчути особисту залученість та ідентичність в реалії минулого життя та можливість отримати емоційно-позитивний досвід.

4. Духовна (сформувати основні стереотипні уявлення про певну культуру та її символічне уявлення через призму ознайомлення з народною культурою народу). Комунікатори (відвідувачі) бачать музей-скансен як відкритий простір для стимуляції творчих уявлень в умовах глобалізованого світу і можливість сприймати світ не скільки прагматично і в практичні царині, скільки в можливостях набуття нових ідей в умовах розвитку цифрових технологій.

Поведінка комунікатора залежить від вміння сприймати національний скансен як вагому частину відтворення архетипних уявлень народу і в створеннях певних **умов для інтерактивності (взаємодії)** – зануритися в проблему вивчення об'єкта через особисті інтереси та отримання відповідної інформації.

Втілити ці ідеї можливо лише за умови інноваційних підходів сприйняття місце і значення національного скансену в умовах нових викликів сучасної дійсності: **змінити парадигму музейного експонування (відвідувач – пасивний слухач інформації)** на занурення комунікатора до сприйняття експонатів експозиції через призму осмислення певних історичних реалій та бажання долучитися до відтворення певних історичних подій в умовах постійно діючої експозиції.

Одним із головних факторів, що може суттєво вплинути на роботу скансенів є наступні ідеї, які можна втілити в сучасних умовах інтеграції музейного простору і наближення його до сприйняття пересічного комунікатора: **етномузей – це місце родової пам'яті людей**, яке не тільки дає можливість оновити історичні знання людини, що ховаються в підсвідомості стереотипного

уявлення, але розширюють значення і потребу бути долученим до ознайомлення з певними артефактами розвитку народної культури, викликають інтерес до реалій повсякденного життя і через інтерактивний компонент взаємодії людина отримує не лише позитивні емоції, але бажання бути частиною цього процесу. Музей, експозиція повинна перетворитися на місце відпочинку родини, який дає людям відчуття долученості до відкриття народної культури, формує потребу бути свідомим поціновувачем народної культури і викликає бажання повертатися знову і знову. **Національний музей повинен сьогодні відтворювати наступні сучасні європейські тенденції функціонування:**

1. Перетворити музей на інтерактивний компонент сприйняття реалій минулого і відтворення певних елементів стереотипного традиційного життя в умовах сьогодення, де комунікатор виступає певним співучасником процесу пізнання та відкривача історичних реалій розвитку народної культури. Це можна досягнути за умови відтворення на чітко визначеній садибі певних театралізованих реконструкцій реалій повсякденного життя (наявність квітника, городу, можливість тактильно побачити і використати певних артефактів матеріальної культури у відкритому доступі, що створює ілюзію відтворення певних реалій життя зазначеного періоду). З метою викликання певних позитивних емоцій, потрібно відтворити на кожній садибі аудіо супровід (створення садиби, принцип архітектурного втілення, голос свідка подій: для кого був розрахований будинок і відповідний музичний супровід). Це необхідно для того, щоб людина відчувала не тільки ностальгію за втраченою історичною реалією, а бажанням відтворити цю реалію тут в експозиції і зараз, що буде виступати ґрунтовним елементом емоційного занурення у процес сприйняття.

2. Національний скансен повинен перетворитися на **місце відпочинку родини і друзів, що об'єднані спільними поглядами і бажаннями пригадати певний історичний хронометр життя.** Для цього потрібно розробити спеціально відведені місця для відпочинку на експозиції, котрі дають можливість відвідувачам відпочити від сучасних реалій глобалізованого життя і отримати певний позитивний емоційний заряд. В цьому місці необхідно створити певну ілюзію історичної реалії життя (відповідні стилізовані альтанки відпочинку, вдало підібраний музичний супровід тих часів і можливість його відтворення під час екскурсії).

3. Створити стилізовану поляну казок та відпочинку, при можливості, історичні прототипи повсякденного життя відповідного періоду для дітей з метою актуалізації відповідних знань і бажань репродукувати моделі поведінки в сучасному житті. Це буде вагомим мотиваційним фактором реконструкції інтерактивної моделі життя. Діти сприймають світ відповідно як елемент

реального життя і певна реконструкція тих подій дасть можливість осучаснити процес комунікації.

4. Створити місце родової пам'яті, де кожен відвідувач, при бажанні, міг залишити спогад про себе: посадити фруктове дерево або кущі, квіти, допомогти пополоти город тощо. Це актуалізує відчуття долученості до загальної справи, формує сильний емоційний поклик: робити добру справу тепер і зараз, інтегрує емоційні бажання у сприйнятті ментальних стереотипів поведінки. Екскурсовод або науковець тут виступає як медіатор між минулим і реальним, відтворює модель поведінки реалій історичних подій і виступає лише співучасником відтворення народного життя зазначеного періоду.

Кожна людина, саме тут, починає відчувати себе по-іншому і занурюється в підвалини своєї власної підсвідомості, зовсім по-іншому людина починає усвідомлювати історію власного народу та свого краю, його культуру і саме головне – створюються умови до подальшої міжкультурної комунікації між людьми, адже саме культура єднає дітей і дорослих.

Узагальнюючи все вище викладене, треба зазначити, що національний скансен сприяє розвитку нових реалій культури: через аспект соціолінгвістичної комунікації поєднується раціональний та емоційний компонент відображення та усвідомлення не тільки на соціокультурологічному рівні, а сприйняття культури в контексті взаємозалежних і відповідних лексичних одиниць архетипного уявлення туриста, що відображує збалансоване і дієве поєднання «музея речей», «музея ідеї», « музею культурної реконструкції» [1, с. 34].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арсеньев А. Принципы этнографического коллекционирования. // *Ethnological Africana*. Памяти Д. А. Ольдерога. М., 2002,- С.316-346
2. Ботвина Н. Культура и гуманизм. – М.: Наука, 1991. – 192 с.
3. Библер В. С. Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // *Вопросы философии*. – 1989. – № 6. – С. 31–42.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
5. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). М.: Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
6. Галкова О. В. Теоретические основы культурного наследия.-*Вести Волгоградского гос.ун-та.Сер.7,Филос.2011.№3(15)*
7. Методы изучения фольклора / Сборник научных трудов. Ленинград: ЛГИТМиК. - 1983. – 154 с.
8. Грица С. И. Семантика народного мелосу і конкретне середовище його побутування Народна творчість та етнографія. К.,1976, №3, с. 43.

9. Грица С. И. Межэтнические связи в фольклоре пограничий. Национальные традиции и процессе интернационализации. К., 1987.- С.78-79
10. Закс А.Б.Динамика социальных функций музеев.- // Музеи мира. - М.,1991. - С.51-62
11. Каде О. Проблемы перевода в свете теории коммуникации // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сб. ст. / О. Каде – М.: Междунар. отношения, 1978. – С. 69–90.
12. Кримський С. Універсали українського менталітету. Кур'єр Юнеско, вересень-жовтень, 1992. - С.73-76.
13. Кримський С. Сприймавши серцем, досягнувши розумом . Національні архетипи як втілення долі та історичного досвіду народу. Віче, серпень, 1993. -С.75-83.
14. Курьянова Т.С.Этнический аспект нематериального наследия: способы сохранения. - Вестник Томского государственного университета.- Культурология и искусствоведение.-№1(5).-2012№ 1 (5). - С. 37–42.
15. Комунікативні методи та матеріал для викладання англійської мови; перекл. з англ. мови та адаптація Л. В. Биркун. – Oxford Univ. Press, 1998. – С. 20-48.
16. Музееведение. Музеи исторического профиля. - М.,1998.-С.83-89.
17. Парсонс Т. Общий обзор //Американская социология. Перспективы, проблемы, методы , - М.,1972.– С.264-365
18. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Изд-во: Р. Валент, 2004. – 237 с.
19. Федоров М.Ф.Музей, его смысл и назначение.–М.,1982.-С.587.
20. Хаттон А.Музеи и наследие: естьлимежду ними реальноепротиворечие.- // Памятники в изменяющемсямире.-М.,1993.-С.131
21. Lyons J. Language, meaning and context. Bungay: Fontana, 1981. – 256 p.
22. Bassnett-McGuire, Translation Studies: Revised Edition, London, Routledge, 1991.
23. Hervey S., Higgins I. Thinking Translation. London: Routledge, 1992.-232 p.
24. Lotman J., Uspensky B. On the Semiotic Mechanism of Culture. New Literary History, 1978.-P. 211-232.
25. Venuti L. The Translation Studies Reader. London: Routledge.
26. Hall E., Hall M. Hidden Differences. Studies in International Communication. How to communicate with Germans. Hamburg, 1983. – 250p. 69. Hofstede G. Cultures and Organisations. Software of the Mind. L., 1991. – 311 p.
27. Именнова Л.С. Музейная дестинация в системе культурного туризма: социокультурный анализ / Л. С. Именнова. – Москва: Логос, 2011. – 228 с. – (Туристика: монографические исследования). – Режим доступа: по подписке. – : <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=258424>

Барабаш Л. М.,
директорка, вчителька біології закладу загальної середньої освіти
Шандриголівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Лиманської міської
ради Донецької області, ln.barabash.mail@gmail.com

ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ

Свою Україну любіть;
Любіть її во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї господа моліть.

Гр. Шевченка

У статті розглянуто актуальне завдання сьогодення – виховання справжнього громадянина, патріота рідної землі.

Здійснено короткий огляд нормативно-правових документів, які спрямовані на реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наголошується, що сьогодні визначення нової стратегії виховання великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Розкрито основні технології формування ціннісних ставлень, моральних якостей, патріотичного мислення, патріотичної свідомості, активної громадянської позиції. Визначено завдання, які реалізує вчитель під час проведення уроків з використанням елементів національно-патріотичного виховання.

Акцентовано увагу на те, що національно-патріотичне виховання на уроках біології тісно пов'язано з пізнавальною діяльністю учнів, що саме природа є могутнім засобом виховання в дітей національної свідомості.

Запропоновані можливі варіанти використання елементів національно-патріотичного виховання на уроках біології і бібліографічні довідки про українських вчених.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання; концепція національно-патріотичного виховання; вивчення біологічної науки; елементи національної культури виховання громадянина-патріота.

The article considers the urgent task of today – the education of a true citizen, a patriot of his native land.

A brief review of regulatory documents aimed at implementing the Concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine was carried out. It is noted that today the definition of a new strategy of education largely shapes the future development of the Ukrainian state.

The main technologies for the formation of value attitudes, moral qualities, patriotic thinking, patriotic consciousness, and active citizenship are revealed. The tasks that the teacher implements during the lessons using elements of national-patriotic education are determined.

Attention is focused on the fact that national-patriotic education in biology lessons is closely connected with the cognitive activity of students, that nature is a powerful means of educating children of national consciousness.

Possible options for using elements of national-patriotic education in biology lessons and bibliographic references about Ukrainian scientists are proposed.

Keywords: national-patriotic education; the concept of national-patriotic education; study of biological science; elements of the national culture of education of a citizen-patriot.

Освіта XXI століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни. Дана тема дуже актуальна в умовах розбудови національної системи освіти, бо розвиток сучасної школи висуває низку вимог до стилю роботи творчого вчителя. Ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов’язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім’ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов’язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки України 06 червня 2022 року № 527, йдеться мова про те, що у період війни, яку російська федерація розв’язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей.

У Лист МОН від 10.06.2022 № 1/6267-22 "Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України" відзначено, що найважливішою метою сучасної загальноосвітньої школи є всебічний розвиток кожної дитини як особистості на основі розкриття і повної реалізації її потенціальних можливостей, розумових і фізичних здібностей, виховання

громадянина, що керується у своїй діяльності загальнолюдськими принципами і здатного до свідомого суспільного вибору.

У державному документі «Нова українська школа» окреслено мету і завдання нової школи, зокрема яким має бути випускник нової школи, це – цілісна особистість, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; це – патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення; це – інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж життя.

Національно-патріотичне виховання на уроках біології має бути спрямоване на послідовне формування моральної позиції особистості учня, яка перевіряється завдяки вираженню почуття національного патріотизму, національної гідності, відданості своїй Вітчизні, відповідальності за раціональне використання і збереження її природних ресурсів – основи розвитку України як держави. Адже, саме на уроках біології виховання громадянина-патріота тісно пов'язано з пізнавальною діяльністю учнів, зміст і методи якої безпосередньо впливають на реалізацію виховних завдань. Природа є потужним фактором виховання поваги й любові до своєї Батьківщини, могутнім засобом виховання в дітей ціннісних ставлень, моральних якостей, насамперед національної свідомості.

Розбудова Української держави ставить на порядок денний надзвичайно важливе та невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина, патріота рідної землі.

Науково-матеріалістичне виховання учнів необхідно поєднувати з екологічним та моральним вихованням, адже екологія та мораль тісно перегукується з патріотизмом. Мораль – це не лише норма поведінки, а й почуття патріотизму. Патріотизм – це любов до батьківщини, вміння бережливо зберігати та передавати із покоління в покоління те, що робить людина насправді красивим, добрим, чуттєвим, мужнім.

Про патріотизм написано і сказано стільки, що, здається, додати нічого. Наша Батьківщина змінилась. Переглядається минуле, турбує теперішнє, лякає своєю невідомістю майбутнє. Виховання почуття патріотизму нерозривно пов'язане з глибоким вивченням історії нашої держави. В цьому плані деяке місце можна відвести і предмету біологія, адже багато видатних вчених-біологів прославили нашу державу.

Однією із центральних проблем, яка постає перед сучасною біологією є проблема взаємовідносин людини та навколишнього середовища. Вже у стародавні часи люди розуміли, що неможливо тривалий час нехтувати законами природи, які підтримують у рівновазі все величезне біологічне різноманіття нашої планети. Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості.

Дбаючи про те, аби виховання молоді мало конкретний, самобутній, національний характер в процесі викладання біології поєдную навчання та виховання підрастаючого покоління із систематичним використанням найбагатшої спадщини українського народу, впроваджую національну систему виховання. Саме біологія, як навчальний предмет, дає великі можливості для формування наукового світогляду учнів. Успіх у формуванні наукового світогляду, як це відмічає В. О. Сухомлинський, визначається зовсім не об'ємом відомості, які зафіксувались у пам'яті учнів. Якщо учні будуть знати основні факти, будуть володіти основними біологічними поняттями, законами, принципами, то цього досить, щоб створити в свідомості учнів струнку, мотиваційну картину світу.

Технологія національно-патріотичного виховання учнів дає можливість формувати у майбутніх громадян патріотичне мислення, патріотичну свідомість, розвивати інтелект особистості для активної участі в навчально-пізнавальній діяльності, виробляти активну громадську позицію, реалізовувати її в практичній діяльності.

Використовуючи основні технології формування патріотизму, національної свідомості та громадянськості вчитель у практичній діяльності реалізує такі завдання:

1) розкриття для кожної особистості поняття патріотизму, любові до свого народу, до рідної Батьківщини;

2) формування патріотичних переконань в учнів, обґрунтування необхідності їх постійного удосконалення в реальних умовах навчально-пізнавальної діяльності;

3) використання реальних соціально-педагогічних умов у процесі реалізації технології національно-патріотичного виховання особистості;

4) застосування нових наукових досягнень у практиці патріотичного виховання особистості, активізація шляхів підвищення ефективності національно-патріотичного виховання учнів у сучасній школі.

На уроках біології доцільно використовувати такі елементи національної культури як народні перекази, легенди, оповіді, загадки, пісні, думи, прислів'я та прикмети про наших супутників – рослин і тварин, які дійшли до нас із сивої давнини.

Патріотичне виховання передбачає формування в учнів знань, та уявлень про досягнення нашої країни в галузі науки, адже багато видатних вчених прославили Україну. При цьому завжди необхідно підкреслювати їхню приналежність до України, звертати увагу на внесок української науки в розвиток світової біологічної науки.

Пропоную можливі варіанти використання елементів національно-патріотичного виховання на уроках біології:

Біологія, 6 клас

Тема: Рослини

Приділяємо увагу рослинам-символам України – калині, вербі, дубу, тополі, маку, барвінку, чорнобривцям. Ефективним у цьому випадку буде використання проектної діяльності учнів. На моїх уроках були виконані міні-проектні роботи «Без верби і калини немає України», «Барвінок малий – символ України», які стали учасниками обласної природоохоронної акції «Проліска».

Тема: Вегетативне розмноження рослин

Розповідаємо про подвиг великого письменника Т.Г. Шевченка. Протягом семи останніх років заслання він не міг писати і малювати, тому використовуючи прутики верби, працював над тим, щоб створити у безводньому казахстанському степу чаруючий оазис.

Тема: Бактерії – найменші одноклітинні організми. Роль бактерій у природі та значення в житті людини

Вивчаємо будову бактерій, роль у природі, значення для людини, з'ясовуємо шляхи їх проникнення в організм і звертаємось до народних легенд. Ось одна з них:

Чума ходила по селах під виглядом дівчини – жебрачки, що просила хліба і перетворювалась на чорного kota, пса чи курку. Бідні співчували, допомагали хто чим міг, а багаті ставились до неї по-іншому. Вони навмисне уникали зустрічі з нею. Хлопчик багача розповідав, що батька нема, пішов у поле, а мама в димарі сховалась. За це чума – дівчина умертвила і батька, і матір. А коли вона у вигляді чорної кішки зустріла бідного, то він забрав її до дому і нагодував молоком, яке його жінка купила у сусідки за гроші. Чума обійшла цю сімю і не завдала лиха. Потім кішка вибігла на двір і пішла до сусідки, в якій жінка купила молока. Через деякий час багачка була мертва і в руках тримала гроші, які взяла за молоко.

Біологія, 8 клас

Тема: Слухова сенсорна система

Під час мотивації навчальної діяльності учнів використовуємо вірш Лесі Українки:

Стояла я і слухала весну,
Весна мені багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну,
То знов таємно-тихо шепотіла.
Вона мені співала про любов,
Про молодощі, радощі, надії,
Вона мені переспівала знов
Те, що давно мені співали мрії...

Біологія, 8 клас

Розповідаючи про досягнення медицини під час вивчення біології людини, ознайомлюємо учнів із життям і діяльністю М. Амосова, О. Богомольця.

М. Амосов – автор понад 400 наукових робіт, включаючи 19 монографій. Ряд монографій перевидано в США, Японії, Німеччині, Болгарії. Він сам зробив близько 7 тисяч складних операцій, завдячуючи яким спас життя людям. У створеному ним інституті підготовлено 40 докторів і понад 150 кандидатів наук, багато хто з них очолює великі наукові центри. Микола Михайлович широко відомий як письменник. Його повісті «Думки та серце», «Записки з майбутнього», «ППГ-2266», «Книга про щастя та нещастя» неодноразово видавалися у нас в країні та за кордоном.

Сироватка Богомольця (АЦС) в роки Другої світової війни по суті була єдиним вітчизняним засобом, що застосовувалася для прискорення процесів зрощення переломів і загоєння пошкоджених м'яких тканин. Не підлягає підрахунку число життів поранених бійців, врятованих за допомогою цієї сироватки. Крім того, він проявив себе і людиною великої цивільної мужності. Так, в роки масових репресій по проханнях О. Богомольця і під запропоноване ним особисте доручення були звільнені з місць ув'язнення ряд крупних учених.

Відданим справі науки був і Ілля Ілліч Мечников. Він сформулював загальну теорію запалення як захисної реакції організму в боротьбі з інфекцією та заклав основи імунології. Мечников першим заявив, що запалення – це не лише свідчення атаки мікробів, а й захисна реакція організму. Він помітив це під час дослідів із личинкою морської зірки: коли вчений ввів у неї шип троянди, то рухливі клітини обліпили його, намагаючись знешкодити шкідливого «нападника». Мечников назвав такий процес фагоцитарною реакцією організму, а клітини, які борються з мікробами – фагоцитами. Фагоцитарна теорія Мечникова стала наріжним каменем у сучасній концепції імунітету людини. Проте тривалий час його теорія зазнавала нищівної критики.

«Фагоцитарна теорія, створена понад чверть століття тому, впродовж багатьох років активно заперечувалась з усіх боків, – сказав у нобелівській промові у Стокгольмі Ілля Мечников. – Тільки останнім часом вона була визнана в науковому світі. Тому можна сподіватися, що в майбутньому в медицині винайдуть ще не один засіб, щоб використовувати фагоцитоз в інтересах здоров'я».

Біологія, 10 клас

Тема: Значення біологічної науки в житті суспільства

Учні отримують домашнє завдання: підготувати повідомлення «Вклад вчених-біологів України у розвиток біологічної науки.»

Біологія, 11 клас

Тема: Історичний розвиток органічного світу

Розповідаємо, що Україна володіє безцінною спадщиною людства – едіакарською біотою. Звертаємо їхню увагу на те, що подільський розріз венду й нижнього палеозою нижче міста Кам'янця-Подільський, в пригірловій частині Смотричу та по Дністру має світове значення. Наголошуємо, що Україна може пишатись тим, що вона входить в п'ятірку країн світу за поширеністю палеонтологічних знахідок докембрію.

Таким чином, процес виховання юного громадянина має бути спрямований на розвиток особистості, таланту розумових, фізичних і духовних здібностей дитини в їх найповнішому обсязі. Пріоритетним напрямом цього процесу є розвиток національної самосвідомості, яка вбирає в себе:

- любов до Батьківщини, до історичного і самобутнього образу свого народу;
- віру в його духовну силу і покликання;
- волю до того, щоб народ посів почесне місце в цивілізованому світі;
- вміння осмислювати історії, культуру, мистецтво, цінності, мораль, звичаї, обряди, символіку свого народу, нації, рідного краю, оволодіння рідною мовою, систему вчинків, які випливають із любові, віри, волі й осмислення, готовність свідомо служити інтересам Вітчизни.

Знаходячись у постійному педагогічному пошуку як вчитель біології, аналізуючи проблеми сьогодення шляхом «Впровадження національно-патріотичного виховання в процесі вивчення біології», приходжу до висновку, що знання і вміння, які отримують учні під час вивчення біології сприяють вихованню громадянина, справжнього патріота своєї Батьківщини.

Патріотизм – це почуття не інстинктивне, не генетичне, не закладене природою. Воно є, якщо можна так сказати, почуттям інтелектуальним. Потреба любові до Батьківщини не належить до базових потреб. Це жінку кохають серцем, а батьківщину, свій народ, мову та культуру люблять свідомо. Дитині не можна нав'язати патріотизм, але її можна виховати патріотом. І нам є про що розказати дітям, щоб вони пишалися тим, що є українцями.

Отже, на мою думку, використання елементів національно-патріотичного виховання на уроках біології сприяє збагаченню духовного світогляду школярів, формує усвідомлення особистістю себе як часточки українського народу з власною національною гідністю. В наш час, коли нівелюється приналежність людини до певної нації, виховання справжнього патріота набуває особливо важливого значення. Виховуючи в учнях любов до рідного краю, ми формуємо гідне майбутнє нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025, затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України 06 червня 2022

року № 527. – режим доступа <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

2. Бех І. Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – Київ, 2014. – 29 с.
3. Дудар, О. В. Залучення національних традицій до сучасної системи виховання / О. В. Дудар // Класний керівник. – 2012. – № 1/2. – С. 22-23.
4. Качур М. М. Поняття “патріотизм” в українській науковій педагогічній думці / М. М. Качур // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2013, № 6 (32). – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. – С. 54–61.
5. Коробка Л. Система громадянського виховання у школі життєтворчості / Людмила Коробка // Директор школи – 2014. – Лютий (№ 3). – С. 13–16
6. Степаненко І. Ю. Виховання патріотизму й національної свідомості учнів шляхом використання елементів інноваційних технологій: прогр. вихов. роботи клас. керівника / І. Ю. Степаненко // Вивчаємо укр. мову та л-ру. Позаклас. робота. – 2014. – № 3. – С. 2–6.

Бибік К. П.,
Старший викладач,
Фаховий коледж бізнесу і аналітики
Національної Академії статистики обліку та аудиту
м. Київ, Україна
Електронна адреса: kirillbybik84@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД НА ШЛЯХУ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Анотація. З 2014 року, і навіть ще раніше, російська влада, виправдовуючи власну агресію проти України, активно розкручує в інформаційному полі що українці і росіяни – один народ, з чим багато росіян погоджуються. Важко заперечити, що українці, що росіяни, що білоруси є східно-слов'янськими народами, як і те, що тисячу років тому вони проживали у межах єдиної держави – Київської Русі. І для росіян цього достатньо. Сама їх самоназва, “русские”, демонструє, що вини не сприймають себе як росіяни, себто народ держави Російська Федерація, вважають себе усе тим самим Московським князівством. Не зумівши стати росіянами, вони відмовляють іншим народам у прагненні створити власні держави, намагаючись розчинити їх у власній наднаціональній імперії “русского мира”. Різні мови, різна культура, цінності, традиції та багата історія протистояння між Москвою і Києвом з точки зору українського народу є беззаперечними доказами того, що українці і росіяни є окремими народами. Навіть знаходячись у складі єдиної держави, українці і росіяни разюче відрізнялися, і відмінності ці накопичувалися роками.

Ключові слова: Українці, росіяни, історія, козаки, демократія.

Since 2014, and even earlier, the Russian authorities, justifying their own aggression against Ukraine, have been actively promoting in the information field that Ukrainians and Russians are one people, with which many Russians agree. It is

difficult to deny that Ukrainians, Russians, and Belarusians are East Slavic peoples, as well as the fact that a thousand years ago they lived within the boundaries of a single state - Kievan Rus. And this is enough for the Russians. Their very self-name, "Russians", demonstrates that they do not perceive themselves as Russians, i.e. the people of the Russian Federation, they consider themselves the same Moscow principality. Having failed to become Russians, they deny other peoples the desire to create their own states, trying to dissolve them in their own supranational empire of the "Russian world". Different languages, different culture, values, traditions and a rich history of confrontation between Moscow and Kyiv from the point of view of the Ukrainian people are indisputable evidence that Ukrainians and Russians are separate peoples. Even being part of a single state, Ukrainians and Russians differed strikingly, and these differences accumulated over the years.

Keywords: Ukrainians, Russians, history, Cossacks, democracy.

Якщо шукати дату, коли шляхи українців та росіян розійшлися, то цілком можна зупинитися на 1169 році, та спаленні Києва Андрієм Юрійовичем, відомим як Боголюбський. Звісно “Матір міст Русі” захоплювали і пљондрували і до того, однак характерною є сама причина з якою Київ було віддано вогню мечу. Проголосивши себе Великим князем Володимирським і копіюючи архітектурний стиль Києва, Боголюбський намагається знищити саме політичне і культурне значення Києва, ослабити його настільки, щоб зрівняти з ним свою столицю – Володимир[6].

З-тих самих пір між русичами південного заходу і північного сходу починає накопичуватися усе більше відмінностей, а після чергового спалення Києва монгольським ханом Батием у 1240 році на землях колишньої Русі остаточно формуються два центри впливу – Галичина і Володимиро-Суздальщина, згодом трансформована у Московію.

Вже у 1302 році Константинопольський патріархат висвятив першого митрополита Галицького Нифонта, що в умовах XIV століття вважалося визнанням самостійності держави. Сам тодішній правитель Галицько-Волинського князівства Юрій I іменував себе “Королем Русі”, на манер свого діда Данила Галицького, котрий отримав корону від емісарів Папи Римського.

Інших відмінностей теж було достатньо. Абсолютної монархії, характерної для терен Володимиро-Суздальщини і близько не було у Галичині, з її традиційною боярською сваволею[1], яку викорінювало декілька поколінь князів. А орієнтована на захід антимонгольська політика Данила Галицького, характерна також і для його нащадків різко контрастувала з лояльним ставленням до монгол і ворожістю до своїх сусідів Московського князівства.

У другій половині XVI століття у східній Європі виникає сила, з якою мусять рахуватися і Річ Посполита, і Османська імперія – запорізькі козаки. Саме

козацькі традиції демократії стають основою, на якій постане сучасна українська політична система.

Виникнення козацтва було відповіддю на все більш часті напади на українські землі кримських татар і неспроможність литовської та польської влади на них реагувати. Аж до самого Києва українські землі виявились спустошеними, і місцеві феодали, наймогутнішими з яких були князі Острозькі та Вишневецькі, вимушені брати захист власних територій у свої руки.

За своїм устроєм Запорізька січ являла собою демократичну республіку, у якій основним органом влади була козацька рада, приймати участь у якій могли усі козаки, незалежно від походження, терміну перебування на січі, майнового стану чи віку. На цій загальній раді загальним голосуванням затверджували кошового отамана, тобто керівника січі, та усю генеральну старшину: суддю, осавула, генерального писаря, які, відповідно були підзвітні козацькій раді[5].

Яскраво демонструють ставлення українського народу до свободи і демократії події першого десятиліття XVIII сторіччя. Тодішній гетьман України Іван Мазепа (1687-1709), маючи усе, чого міг мріяти будь-який дворянин на службі московського царя: титули, гроші, довіра царя, влада на лівобережжі. Та все ж, розлючений регулярним втручанням російського монарха у права Гетьманщини, Мазепа перейшов на бік шведів під час Північної війни, а після поразки у Полтавській битві був змушений, втративши усе, тікати до Османської імперії, де мін і помер у місті Бендери. Там же його секретар і найперший помічник Пилип Орлик, обраний прихильниками Мазепи гетьманом у вигнанні, і напише першу в світі конституцію – Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького.

Цей документ, прийнятий у 1710 році, на півстоліття раніше за найдавнішу з нині діючих конституцій – американську, закріплює на папері демократичні традиції козаків. Вона проголошувала Україну незалежною, передбачала створення власної помісної церкви, обмежувала владу гетьмана, підкреслювала рівність усіх козаків у правах, і встановлювала чіткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову[1].

На той момент автору концепції трьох гілок влади Шарлю Монтеск'є було двадцять років.

Зовсім інакші події відбувалися у Московському царстві. У 1565 році, через дев'ять років після створення першої січі на острові Хортиця Дмитром Вишневецьким, прозваним Байда, російський правитель Іван Грозний створює опричину – підконтрольне лише йому військо, яке мало право за найменшої підозри ліквідувати будь-кого, незалежно від статусу, посади, повноважень або сану. Цілі міста, такі як потужний центр торгівлі Новгород, були знищені, а велику кількість родовитих дворян і успішних купців, які були основними

економічними і військовими опорами Московії було страчено. Наслідками періоду жорстоких репресій стають зростання податків, масове запусніння земель призвело до занепаду землегосподарства і як наслідок голоду. Ну а апогеєм кризи стає вторгнення кримського хана Девлет-Гірея, проти кінноти якого опричне ополчення виявилось безсилим.

Через рік після початку національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, у 1649 році московський цар Алексей вводить кріпосне право, а 1653 року збирається останній повноцінний Земський Собор – станово-представницький орган, що складався з дворян і вищого духовенства, і який скликали для вирішення важливих політичних, економічних і адміністративних питань. Надалі московські царі, приймаючи рішення, обходились без консультацій з дворянськими елітами.

Нарешті, у 1722 році, через дванадцять років після Конституції Орлика, котра проголошувала рівність між козаками і демократичні принципи обрання влади, російський правитель Пётр, котрий проголосив себе імператором, видає табелі про ранги, які поділяють усіх людей, які знаходились на державній службі на 14 чинів, встановивши жорстку владну ієрархію на чолі якої стояв монарх, чію владу ніщо не обмежувало.

Та і самі звичайні українці чітко бачили відмінності між народами і абсолютно не поспішали ідентифікувати себе як росіяни. Прекрасним прикладом цього було небажання великої кількості козаків присягати московському царю[2], та їх очікування відповідної присяги царя на вірність підписаним угодам яскраво демонструють факт, що козаки сприймали себе не як росіян, відокремлених від власної країни, а як окремих, хай і споріднених з росіянами народ, правитель якого є рівним царю в Москві.

Ну а будь-які сумніви про спільний народ відпадуть, якщо розглянути програмні документи російської та української інтелігенції, що виступала проти імператорського абсолютизму і на захист прав населення.

Плани обох гілок декабриського руху – як північного так і південного разюче відрізнялися від прагнень Кирило-Мефодіївського товариства. Північне товариство декабристів прагнуло трансформувати імперію в федеральну конституційну монархію, право обиратися і бути обраним до парламенту якої сильно обмежувалося високим майновим цензом. Південне виступало за сильну унітарну республіку, у якій усі громадяни були би рівні, але не визнавалися права народів на самовизначення.

Кирило-Мефодіївці ж бажали перетворити імперію на конфедеративну республіку, усі народи якої мали би бути рівними між собою, особливо виокремлюючи при цьому український народ за його давні демократичні традиції, на яких власне і мала би існувати слов'янська конфедерація[4].

Врешті решт, після відчайдушної боротьби українців за право визначати власну долю у 1917–1921 роках навіть лідер більшовиків, котрі прийшли до влади, Владімір Ленін, вимушений був визнати український народ окремим від російського, відхиливши сталінський проект Радянської Росії, усередині якої мали існувати на правах автономій інші народи, протиснувши свою ідею федералізації. Якби не це, після розпаду СРСР у 1991 році, Україна повторила би долю Чечні, залишившись російською провінцією.

І навіть за тридцять років, які минули від краху СРСР, дві колишні радянські республіки, стартувавши приблизно із однакових умов, вже суттєво відрізняються між собою як день і ніч.

За тридцять років незалежності в Україні до влади приходило шестеро президентів. Перший з них, Леонід Кравчук, зіштовхнувшись з катастрофічним падінням рейтингів на тлі економічної кризи пішов на дострокові вибори, які програв. У 2004 році, обурені фальсифікаціями під час виборів президента, громадяни України виходять на масові протести, і як наслідок домагаються проведення повторного другого туру виборів. Ще через десять років навіть бойові кулі не змогли розігнати українців під час нової революції, викликаній зрадою тодішнім президентом ідеї євроінтеграції та вчиненні ним насильства щодо демонстрантів.

За цей же час на Росії змінилося двоє президентів. Лише одного разу керівника держави обрали у другому турі, у той час як в Україні лише двічі вибори завершилися в один тур. На відміну від України, котра не розв'язала жодного військового конфлікту, Росія за тридцять років вела дві криваві війни у Чечні, втрутилась у війну в Молдові та Сирії, розв'язала війну у Грузії і напала на Україну. У той час, як проросійські партії вільно функціонували в Україні і після 2014 року, а їх представники проходили до Верховної Ради і виступали там російською мовою, у самій РФ клеймом іноземних агентів, зрадників та екстремістів карають тих, хто розслідує корупцію, вказує на відсутність демократії або просто має думку, яка відрізняється від владної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко, А. Конституція Пилипа Орлика як феномен світового правознавства [Текст] / Ада Бичко // Психологія і суспільство. - 2010. - № 3. - С. 8-68.
2. Букет Євген Переяславська рада як відправна точка московської окупації//АрміяInform.2022.URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/18/pereyaslavska-rada-yak-vidpravna-tochka-moskovskoyi-okupacziyi/>
3. Петрик Андрій Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави//Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць / 2004. - Вип. VIII
4. Салтовський Олександр Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). – К.: Вид. Парапан, 2002. – 396 с.

5. Харлампович А. П. Роль Запорізької Січі у процесі українського державотворення / А. П. Харлампович // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. - Одеса : Фенікс, 2013. - Т. 1. - С. 180-182.
6. Шурхало Дмитро 850-річчя плундрування Києва: перша українсько-російська війна чи князівська чвара? // Радіо Свобода. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29812374.html>

Білоцерківець І. П.,
молодший науковий співробітник,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського
iwelozz7@gmail.com

ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ НА ОСНОВІ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЯК МЕТА І ЗАВДАННЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено тематику виховання моральних і духовних цінностей як основи формування суб'єктності особистості, котра володіє самостійністю, відповідальністю у прийнятті рішень, здатна до ефективної взаємодії, спроможна бути лідером та ефективно самореалізуватися. Автор підкреслює значимість і актуалізує необхідність удосконалення процесу виховання морально-етичних та духовних філософських цінностей у підростаючого покоління як основи суб'єктності й вирішального фактора забезпечення майбутнього успішної держави, а також уточнює поняття і терміни концептуального поля дослідження представленої теми.

Ключові слова: духовні цінності, моральна вихованість, формування цінностей, суб'єктність, світоглядний розвиток особистості, освіта, суспільний розвиток.

In the paper, the theme of educating moral and spiritual values as the basis for subjectivity of a person is revealed; subjectivity is considered as a peculiarity, a psychological feature, a social value that enables a person to be independent, to be responsible, to be able to effective interaction, and to be able to self-realize oneself as a creative leader. The author stresses the significance of the subject under research, and makes the issue of forming moral-ethic and spiritual philosophic values in youth as the basis of subjectivity and a decisive factor in securing a successful state topical. In order to prove the topicality of the issue, the author has specified some notions and terms of the conceptual field of the analytical study represented.

Keywords: spiritual values, moral education, formation of values, subjectivity, worldview development, education, social development.

Під впливом трансформацій у суспільстві переосмислюються значущі філософські проблеми, з-поміж яких варто зазначити питання формування

духовних особистостей, котрі здатні ефективно вирішувати проблеми сучасності, забезпечувати безпеку держави та розв'язувати соціально-економічні питання. Питання виховання суб'єктності особистості та держави теж постає досить гостро, з огляду на сучасні реалії. Ураховуючи той факт, що політико-ідеологічна сфера є відображенням світоглядного розвитку суспільства, автор визначає процес формування цінностей духовності, моральності та суб'єктності як пріоритетний напрям освітньої політики і як важливий чинник виходу із кризових обставин: економічних, суспільних, морально-етичних та інших.

Недостатність поширеності духовної і моральної вихованості серед молоді, і навпаки – поширеність негативних явищ у суспільстві: нетерпимості, інтолерантності, ненависті та нерозуміння один одного, розповсюдженість булінгу та мобінгу, поганих звичок, недостатність продуктивної взаємодії у суспільних відносинах, зумовлює потребу ґрунтовних досліджень та розроблення нових методик, технік і практик в освітній і науково-освітній площинах.

Особливої актуальності представлена тема набуває на сучасному етапі, коли перед освітою стоїть завдання – виховувати і готувати спеціалістів-професіоналів, котрі здатні забезпечувати безпеку держави, ефективно розвивати економіку та сферу культури.

Мета статті – актуалізувати необхідність дослідження виховання духовних та моральних цінностей як основи формування суб'єктності, обґрунтувати їх значущість на основі аналізу праць з теми, окреслити перспективи подальших наукових розвідок в означеному напрямі.

На часі – порушення проблематики виховання духовних і моральних цінностей як основи суб'єктності, як підґрунтя нової виховної парадигми; вирішення якої полягає у дослідженнях на перетині кількох наук – педагогіки, психології, соціології, філософії, політології й інших.

З-поміж філософів-науковців, які висвітлювали означену тематику, особливо значущий внесок зробили Аристотель, Платон, Г. Гегель, І. Кант, С. К'єркегор.

Наукові погляди зазначених учених були розвинені у працях Б. Федулова, В. Франкла, Ю. Шайгородського, М. Яницького та інших науковців; у площині педагогічних досліджень – варто виокремити наукові доробки І. Беха, Г. Балла, І. Бондаревича, І. Булаха, І. Зязюна, В. Сухомлинського, В. Кременя, В. Воропаєвої (формування духовних особистостей в умовах кризового соціуму) та інших дослідників.

Тематику суб'єктності розглядали – В. Г. Кремень, О. Бондаренко (суб'єктність як етичний вимір), К. Войтила (педагогічний феномен суб'єктності особистості), О. Злобіна (особистість як суб'єкт соціальних змін) та інші науковці.

Основоположник наукової соціології О. Конт розглядав духовність як єдність трьох взаємодіючих елементів: вірувань, переконань і моралі (моральних відчуттів). Надалі соціологічне осмислення духовності здійснювали Е. Дюркгайм, М. Вебер та інші дослідники. Серед дослідників, котрі вивчали духовне життя людини та різні аспекти духовності, варто згадати Ю. Габермаса, М. Фуко, Ж. Лакана, П. Бурдьє та інших.

Насамперед, на думку автора, варто детальніше розглянути сутність понять, які становлять концептуальне поле дослідження. Розуміння сутнісних характеристик понять і термінів означеної тематики дасть змогу краще усвідомити й осмислити детермінанти подальшого розвитку досліджень в означеному напрямі, за урахування нинішніх реалій та тенденцій в освіті, необхідності формування суб'єктності та моральності і духовності (на основі досвіду, напрацьованого у наукових здобутках провідних дослідників України і світу).

Духовні цінності – це уявлення, явища, поняття, вимоги, що притаманні людині, спільноті або науковому чи етичному вченню; вони постають предметом розгляду філософії, теології, політології, освіти, психології та інших наук і мистецтва; сформовані духовні та моральні цінності є основою світогляду, індивідуальності та суб'єктності особистості, її мотиваційної структури. Цінності моральні – це також соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба, моральна культура та інше.

«Духовність є сферою, яка дає енергію та інформацію кожній особистості, стимулює її до діяльності і творчих процесів» [2].

Духовні цінності – спонуки не лише до самовдосконалення, але й до світоглядно-діяльнісної активності, спрямованої на творення власного і поза особистісного духовного середовища на засадах культурно-особистісного поступу людства.

На процес формування цінностей чинять вплив процеси соціалізації та індивідуалізації; рівень сформованості цінностей людини безпосередньо впливає на рівень суб'єктності чи об'єктності особистості.

Духовні та моральні цінності, а також усі соціально значущі цінності, розглядають як:

- особистісні риси,
- діяльність,
- норму,
- принципи,

- ставлення,
- елементи культури,
- елементи світогляду,
- засоби виховання,
- мету виховання.

У розрізі дослідницьких імперативів, духовність може розглядатися як важливий елемент аналізу сучасного суспільства [1]. Перспективним є також розгляд/аналіз цінностей у вимірах «співвідношення морального і матеріального», «співвідношення індивідуального і колективного», «співвідношення емоційного і раціонального», «співвідношення залежності і свободи», формування цінностей як провідної умови виховання та соціалізації особистості, формування цінностей як основи суб'єктності, тощо.

Кожна людина творить свою систему цінностей, виходячи із їх пріоритетності для себе, при цьому має дотримуватися баланс між особистими та суспільними інтересами і потребами.

Терміном «суб'єктність» позначають у дослідженнях соціально ціннісні якості особистості, які необхідно формувати у процесі суспільної взаємодії.

Різні рівні суб'єктності зумовлюють різне ставлення до навколишньої дійсності, до оточення, до себе та різні закономірності у поведінці. Перспективним є дослідження цінностей з точки зору їх призначення у створенні нових соціальних систем, формуванні суб'єктності особистості.

Отже, суб'єктність – це здатність індивіда до суспільної дії, уміння бути стратегом своєї діяльності. Головні якості суб'єктності: єдність усвідомленої осмисленості життя та волі, яка виражає цю осмисленість [3].

Однією з важливих умов формування суб'єктності особистості є зміна ціннісно-сміслових орієнтацій учнів на більш моральні та духовні

У ракурсі політології та соціології, соціально значущу цінність суб'єктності учені трактують, зокрема, так: «засадничим елементом суспільного компромісу стає цінність соборної суверенної держави як суб'єкта світових цивілізаційних процесів» [4]. «Духовні цінності як смислоутворюючі джерела існування людини та серцевина механізму самоорганізації суспільства виступають соціально значущими орієнтирами суспільства, важливими чинниками його соціально-політичної стабільності й відкривають широкі перспективи для успішних перетворень ..., стають провідними критеріями ... сталого розвитку» [5]. «Духовні цінності, що належать народові, національній спільноті, становлять основу їх існування і розвитку, повинні бути національними духовними дороговказами, відігравати у житті суспільства роль особливих інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних засад і, виступаючи у формі ціннісних настанов,

орієнтацій, соціально-політичних ідеалів та ідей, утворювати духовно-ціннісне ядро національної самосвідомості...

«До духовних цінностей української нації належать: державна мова, спільна історична пам'ять, народні традиції і звичаї, національна символіка, психологічні (авто-) стереотипи суспільної поведінки, система освіти і науки, гуманістично спрямовані світоглядні орієнтири та моральні норми, державотворча політична свідомість і, у сконцентрованому вигляді – ідеологічна, політична, конфесійна, етнокультурна та расова толерантність як здатність до соціумного діалогу... Духовні цінності покликані формувати загальнонаціональний суспільний ідеал, єдину національну ідею, загальновизнану ідеологію державотворення, розвинену національну самосвідомість» [6].

Отже, можна зробити висновок, що необхідне виховання високодуховних і високоморальних особистостей, зі сформованими соціально значущими цінностями, з-поміж яких суб'єктність для державотворення постає провідною, забезпечуючи особистості право на свободу думки, свободу висловлювань, вибір власної життєвої стратегії. Цінність в окресленому контексті – це ідеальне явище, яке має істотне значення для людини чи/ї суспільства, формування якого надасть змогу виховувати покоління, яке буде здатне успішно розбудовувати народність, забезпечувати безпеку держави, розвивати економіку та сферу культури.

Актуальність проблематики зумовлюється також необхідністю розроблення нових методологій, технологій, форм і методів навчання і виховання, які б ураховували потребу формування суб'єктності як основної риси, психологічної якості, котра, ґрунтуючись на духовності і моральності, передбачає вміння самоорганізуватися, вміння підвищувати рівень навчання і самонавчання, вміння розвивати/удосконалювати навички із саморозвитку та творчі схильності.

Сформовані духовні і моральні цінності стануть підґрунтям культури народності, забезпечать ефективну взаємодію між різними верствами суспільства, національними і конфесійними групами.

Зокрема, також, на думку автора, необхідне більш ґрунтовне дослідження феномену духовних і моральних цінностей, без оволодіння якими неможливе виховання суб'єктності, а також вивчення взаємозв'язку між суб'єктністю та лідерськими якостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пачковський Ю. До проблеми духовних цінностей у соціологічному дискурсі. Ю. Ф. Пачковський, М. П. Бліхар. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2017. Вип. 11. С. 54-68.
2. Пірен М. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства / М. Пірен, В. Ребкало // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2011. Вип. 2. С. 228-236.

3. Шматко Н. «Габидус» в структуре социологической теории // Журнал социологии и социальной антропологии. 1998. Т. 1. № 2. С. 60-70.
4. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
5. Мацишина І. Конструювання політичної реальності України: монографія. Вінниця: Твори, 2019.
6. Пугач В. Україн vs українець: проблеми стереотипізації. URL: <http://journal.puet.edu.ua/index.php/mmk/article/download/1211/1057>.

Бокова Н. О.,

*вчитель української мови та літератури,
Першотравенського ліцею № 3 Першотравенської міської ради
Синельниківського району Дніпропетровської області*

Гольнєва Н. С.,

*вчитель трудового навчання
Першотравенського ліцею № 3 Першотравенської міської ради
Синельниківського району Дніпропетровської області
bnn748@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЯК ОСНОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАЦІЇ

У статті розкривається актуальна проблема формування національної самосвідомості особистості, що є важливою і необхідною умовою розбудови Української держави, тому становлення національної самосвідомості здобувачів освіти в кожному поколінні є центральною темою і предметом вивчення. Сьогодні вчителі повинні підготувати учнів до життя в майбутньому постіндустріальному чи інформаційному суспільстві, при цьому дбайливо оберігаючи і примножуючи систему норм і цінностей, що склалася в українського народу. Для формування національної свідомості слід по-новому подивитися на вивчення тих чи інших дисциплін, їх інтеграцію, технології, що використовують під час навчання.

Формування, національна свідомість, освіта, розбудова, інформаційне суспільство, система норм і цінностей, дисципліна, інтеграція, технологія.

The article reveals the actual problem of the formation of the national self-awareness of the individual, which is an important and necessary condition for the development of the Ukrainian state, therefore, the formation of the national self-awareness of education seekers in each generation is a central topic and subject of study. Today, teachers must prepare students for life in the future post-industrial or information society, while carefully protecting and multiplying the system of norms

and values that has developed among the Ukrainian people. For the formation of national consciousness, it is necessary to look in a new way at the study of certain disciplines, their integration, technologies used during education.

Formation, national consciousness, education, development, information society, system of norms and values, discipline, integration, technology.

Система сучасного національного виховання зорієнтована, насамперед, на виховання громадянина, та саме вона має бути спрямована на розвиток патріотизму, національної та планетарної самосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, часткою якої є всі ми. Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій передбачає прилучення дітей до чарівного світу обрядів, звичаїв, традицій українського народу, прищеплення шанобливого ставлення до його культурних надбань. Громадянам України необхідно пізнати і зрозуміти велич нашої народної традиційної культури, її одвічний гуманізм, доброзичливість і щирю гостинність українців. Засвоєння відповідної інформації розширить знання учнів про рідний народ, високу гуманістичну наповненість його традиційної культури, породить самоусвідомлення себе ж як її невід'ємної складової. Духовне формування національно вихованої особистості - справа дуже відповідальна. Саме тому перед педагогами стоїть завдання забезпечити становлення національного ідеалу українця як людини, яка усвідомлює себе частиною нації, шанує закони і традиції Батьківщини, наділена почуттям національної гордості та відповідальності за її долю. Відродження народної духовності є однією з найважливіших умов становлення народу України як нації. Саме українська національна система виховання покликана реалізувати виховні завдання, пов'язані з формуванням в учнівській молоді народної духовності. У зв'язку з цим вирішального значення набуває не лише переосмислення мети національного виховання, осучаснення його принципів, оновлення змісту, а й вироблення механізму реалізації методів, засобів і форм. Мова йде про українську національну систему виховання, компонентами якої є особливі мета, зміст і засоби реалізації. На цьому слушно наголошував К. Д. Ушинський. Утвердження позицій у світовій спільноті незалежної, інтелектуальної нації можливе на основі відновлення споконвічної шляхетності українського народу, його національної гідності та самосвідомості, високої моральності, працелюбності. Саме це є кінцевою метою української національної системи виховання, спрямованої на етнонаціональне формування особистості з її планетарною орієнтацією. Національна самосвідомість – це усвідомлення кожною людиною себе як представника певної нації, носія національної

культури, історії. Національно свідомо людина не забуває своєї приналежності до певної нації (національності, етнічної групи). Така людина глибоко знає рідну мову, культуру, всі сфери життя народу, турбується про його сучасне й майбутнє. Вивчаючи інші мови, така людина ніколи не забуває, а ще більше пізнає і любить материнську мову. Серед якостей особистості провідна роль належить патріотизму, комплексній якості, яка має конкретно-історичний, суспільно-політичний, національний характер. Національна самосвідомість учнів формується насамперед під час вивчення рідної мови і літератури, історії, мистецтва, технологій(трудове навчання), образотворчого мистецтва, а також у процесі оволодіння культурно-історичними традиціями. За допомогою різних форм і методів роботи у здобувачів освіти успішно формується національний патріотизм.

Так, патріотичне виховання в нашому ліцеї відбувається під час проведення навчальних занять, їх інтеграції, через систему виховних заходів, залучення до участі в конкурсах(літературних, історичних, образотворчих) національно-патріотичного спрямування, науково-дослідницьких, краєзнавчих, громадських проєктах. Здобувачі освіти беруть активну участь у різноманітних літературних конкурсах: «Собори наших душ» (власні учнівські поезії), «Об'єднаймося ж, брати мої...» (власні учнівські твори різних жанрів), «Стежками Каменяря» (власні учнівські твори різних жанрів), «Країна чарівних книжок» (створення власних учнівських збірок поезій, учнівська відео збірка «Голос народу», власні вчительські вірші), «Герой очима дитини» (відео про сучасних захисників рідного краю, міста, ліцею), «Розповім про подвиг» (твори різних жанрів про сучасних та минулих захисників України), «Творчий та життєвий шлях Лесі Українки у фокусі 21 ст.» (есе), краєзнавчих проєктах – дослідницька робота «Із бабусиною криниці» (опис сімейних традицій), науково-дослідницьких проєктах з історії – «Д. Яворницький – великий син козацької України», громадський конкурс – «Громада очима дитини» (кліп «Моє місто», слова написані учнями нашого ліцею), краєзнавча експедиція «Моя батьківщина – Україна. З попелу забуття» – «Зв'язок поколінь і часів (тема Дугої світової та Афганської воєн у творах першотравенських поетів), етнографічна експедиція – «Особливості української вишивки нашого району» (екскурсії, інтерв'ю з місцевими майстринями, створення альбому), конкурс з образотворчого мистецтва – «З Україною в серці» (традиції народу в петриківському розписі та живописі) тощо.

На сьогоднішній день ми маємо знецінення традиційних моральних цінностей, пропаганду жорстокості, бездуховності, насильства, зокрема через засоби масової інформації, невизначеність в оцінці сучасних подій українського народу. Все це негативно впливає на моральні та патріотичні переконання

здобувачів освіти. Необхідною умовою для підвищення ефективності патріотичного виховання учнів є залучення їх до підготовки не тільки в урочних, але і проведення позаурочних, позакласних виховних заходів, спрямованих на формування патріотичних якостей, самоосвіту і самовиховання. Важливе місце у патріотичному вихованні займає участь здобувачів освіти в масових заходах патріотичного змісту. Найбільш поширені масові заходи з тематики патріотичного виховання – це відзначення державних та релігійних свят, знаменних подій у житті школи і міста, тижнів з різних навчальних предметів, зустрічей з видатними людьми тощо. Серед групових форм роботи з патріотичного виховання найбільш поширені бесіди, зустрічі, майстер-класи по виготовленню оберегів (ляльки-мотанки, браслети, сувеніри, імбирне печиво з власним розписом від учнів) для наших захисників.

Важливу роль у формуванні патріотичних поглядів і почуттів учнів відіграють дискусії – як спонтанні, викликані суспільними подіями, повідомленнями засобів масової інформації, так і спеціально організовані, до яких слід ретельно підготуватися: визначити тему, підготувати запитання для обговорення. В даний час дітям важливо правильно розтлумачувати інформацію, які вони отримують із засобів масової інформації про агресію Російської Федерації проти України. Для цього вчителю необхідно вміло поєднувати тему уроку з подачею інформації патріотичного настрою. Під час таких дискусій формується культура мислення й культура мовлення, логіка учнів, виявляються їхні інтелектуальні здібності, відбуваються зміни поглядів на суспільні явища, переоцінка цінностей, а разом з тим вони замислюються над своєю життєвою, громадянською позицією. Вершиною патріотичного виховання є усвідомлення себе громадянином України. Будуть змінюватися часи, школа вирішуватиме нові завдання, проте актуальною є і буде одна проблема - виховання громадянина України, який знає і пам'ятає свій рід, материнську мову, цінує минуле і буде гідно творити майбутнє. Тому невід'ємними складниками уроків української мови та літератури мають бути виховні бесіди, пізнавальна інформація про Україну, її людей і події, пов'язані з ними, складання усних і письмових текстів на патріотичні теми, підготовка і презентація сильних проєктів патріотичного змісту (наприклад, написання творів про земляків, які прославили рідний край, листів підтримки захисникам України) тощо.

Без пробудження таких моральних феноменів, як патріотизм, совість, почуття власної гідності, обов'язок, чесність, працелюбність, навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації у країні. Саме тому в сьогоднішніх умовах державотворчого процесу в Україні відбувається активний

різнобічний пошук шляхів оптимізації нової моральної парадигми у психолого-педагогічній науці, державних структурах, школі, сім'ї.

Шляхами оптимізації сучасного національно-патріотичного виховання учнів є: дотримання системного підходу оптимізації патріотичного виховання; впровадження ідей гуманізму в процеси виховання учнів; посилення державно-патріотичної спрямованості в закладах освіти; удосконалення технологій формування етичних, патріотичних і цивільних якостей школярів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Потрібно пам'ятати свою історія та опиратися на неї, але їй слід називати досягнення науки, сучасні бренди, що мають світове визнання, матеріальні здобутки, рукотворні об'єкти, створені за часів Незалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна гордість українського народу (До 175-річчя від дня народження К. Д. Ушинського). Освіта. 1997. № 7. С. 8-9.
2. Вишневецький О. Концепція демократизації українського. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. К. : Школяр, 1997. 134 с.
3. Кузь В.Г. Основи національного виховання : Концептуальні положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук. К. : Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. Ч. 1. 356 с.
4. Актуальні питання гуманітарних наук» : Патріотичне виховання дітей <https://op.ua/pedclass/naukova-stattya/patriotichne-vihovannya-diteystarshogo-doshkilnogo-viku>
5. Бех І. Д. Національна ідея становлення громадянина-патріота України : програмно-виховний аспект. К. : ППВ АПН України, 2008. 40 с.
6. Каюков В.І. Виховуємо патріотів України. - Кіровоград, 2000.
7. Чорна К.І. Зміст патріотичного виховання школярів в умовах державотворчого процесу в Україні // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально - економічних умовах: Матеріал звітної науково - практичної конференції / К.І.Чорна // К., 2011. – С.12-14.
8. Кремень В.Г. Веління часу: плекати національну гордість у дітей / В.Г.Кремень // Педагогічна газета. - 2012. - № 7. - С.10-12
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 № 673 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України».
10. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання - складові становлення громадянина // Шлях освіти. - 2015. - № 1. - С.9-14.
11. Марія Марковська «Нова українська школа»- Як організувати патріотичне виховання . 30 ідей, порад і ресурсів. <https://nus.org.ua/articles/yak-organizuvaty-patriotichne-vyhovannya-30-idej-porad-i-resursiv/>

Бондаренко Н. В.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України
nelly.bondarenko@ukr.net

ЦІННІСНА САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ УЧНІВСТВА ЯК РЕСУРС УРЕАЛЬНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Геній може вільно дихати лише в атмосфері свободи
Жак Фреско

Автор розкриває сутність феномена цінності, їх інструментальний потенціал, вплив на проект ування й життєздійснення особистості. Ієрархізовано екзистенційні цінності, що викристалізувалися упродовж російсько-української війни. Акцентовано ціннісне центрування України на свободі, за яку століттями й у сьогоденні віддають життя українці. З'ясовано підстави чільного місця свободи в структурі ідентичності й загальноаксіологічному освітньому дискурсі. Актуалізовано ідеї українських інтелектуалів щодо тождемості й національної ідеї. Розкрито визначальні параметри цінності як такої та її взаємозв'язок з аксіологією, ціннісними орієнтаціями, національною ідентичністю, національною ідеєю та самоактуалізацією здобувачів освіти.

Ключові слова: цінності; ціннісне центрування України; свобода; національна ідентичність; українська національна ідея; самоактуалізація особистості.

The author reveals the essence of the value phenomenon and its instrumental potential. The impact of values on the design and lifestyle of an individual is also considered. Emphasis is placed on the hierarchization of existential values that crystallized during the Russian-Ukrainian war. The author characterizes Ukraine as a state centered on the values of freedom, for which Ukrainians have given their lives for centuries and even now. The reasons for the prominent place of freedom in the structure of identity and general axiological educational discourse are highlighted. The ideas of Ukrainian intellectuals regarding identity and the national idea have been updated. The defining parameters of value as such and its relationship with axiology, value orientations, national identity, national idea and self-actualization of school pupils are revealed.

Key words: values; value centering of Ukraine; freedom; national identity; the Ukrainian national idea; self-actualization of the individual.

«Загалом найважливіше – це життя. А якщо вже є життя, то в ньому найважливішою є свобода. А потім життя віддають за свободу. І тоді вже незрозуміло, що з цих двох найважливіше», – розмірковував Марек Едельман. Це нібито про українське сьогодення, відлуння якого чує увесь світ. Екзистенційна українська ситуація є питанням вибору між життям і смертю, – наголошує Олег Покальчук. Вона змушує людину відповісти на вічне запитання:

Заради чого я живу? Заради чого вмираю? Які в мене цінності? Бо цінності – це тільки те, за що ти готовий заплатити життям [8].

Упродовж російсько-української війни викристалізувався неабиякий елітний прошарок військових, ветеранів, волонтерів із серйозним життєвим досвідом і цінностями, які вони засвоїли не з книжок, а прожили й опредметнили особистим досвідом. Ці люди краще усвідомлюють і цінність того, що вони вже мають.

З-поміж засадничих цінностей – єдиної й унікальної для кожної країни – для України й українців ключовою є свобода, яку відносять до цінностей змін. Ця категорія цінностей ілюструє спосіб, у який країни і народи реагують на зміни й трансформуються під їх впливом. До цієї категорії відносять такі цінності як надія, справедливість, рівність, потенціал, ефективність, прагматизм, пошук рішень, адаптивність, компроміс, драйв, дипломатія, візія, сміливість, освіта, прощення, динамізм, пізнання, порядок, рушійна сила, підприємливість, поміркованість, свобода, протест, вплив [17]. З-поміж п'яти груп цінностей виокремлюють іще цінності неперервності, цінності взаємин, цінності громади й фундаментальні цінності [Там само].

Визначальна цінність ґрунтується на історії народу, географії країни, традиціях, демографічних чинниках. Вона формується століттями й тисячоліттями, передається з покоління в покоління, розвивається і водночас не зазнає радикальних змін, створює основи для самозбереження нації, дає змогу країні пережити кризи.

Базова, константна, релевантна цінність, довкола якої вибудовується ціннісний каркас, передбачає наявність цілого спектру інших, не менш важливих, з-поміж яких можуть бути другорядні, мінливі, перехідні.

Від раціонального усвідомлення спільних цінностей окремою особою, етнічною спільнотою, нацією узалежнена національна ідентичність.

Знання й усвідомлення народом власних цінностей забезпечує краще розуміння себе і своїх мотивів, чіткіше бачення пріоритетів, точніше визначення мети, логічніше розв'язування проблем і більш упевнене прийняття рішень, слідування правильному алгоритмові досягнення успіху.

Так, для найщасливішої в світі країни Данії ключовою цінністю є рівність. Для Естонії – найпрогресивнішого цифрового суспільства на планеті – ефективність. Для Китаю, у якого варто повчитися досягати цілей, – прагматизм. Для Палестини, у чій столиці мешкає найбільше в світі кандидатів наук на душу населення, – освіта. Для Сполучених Штатів Америки, чия політика щодо інноваційності поступається лише Швейцарії і де успіху може досягти будь-хто, – підприємливість. Для Франції, яка сформувалася на революціях, – протест. Для Австрії з її трепетним ставленням до давніх звичаїв – традиції. Для Німеччини з її намаганням відрефлексувати минуле, щоб творити краще майбутнє, – самоаналіз. Для Польщі з її боротьбою за державність – нескореність. Для

Південної Кореї, що пережила приголомшливу трансформацію як одна з найбільш бідніших країн на початку п'ятдесятих років минулого століття до держави із найтехнологічнішою у світі столицею, – динамізм. Для Туреччини, чиєю колективною філософією є дар віддавати, ділитися ідеями, досвідом тощо, – гостинність. Для Швеції, чия інноваційна економіка заснована на культурі консенсусу і продуктивній командній роботі, – співпраця. Для Латвії, відновлення ідентичності й культури якої сприяло утвердженню її як незалежної держави, – самовираження. Для Литви, яка у XV столітті була однією з найбільш і найвпливовіших держав у Європі, а в XX відіграла неабияку роль у розвалі СРСР, з її працьовитістю як умовою виживання, політикою збереження робочої сили й мінімізації відтоку умів, ключовою цінністю є праця. Для Японії, де найбільша тривалість життя й діти змалку засвоюють шанобливе ставлення до людини, яке керує діями і вчинками японців, – повага. Для Об'єднаного Королівства з його найактуальнішою для України фразою Вінстона Черчилля – «Ми битимемося на пляжах, битимемося на аеродромах, битимемося в полях і на вулицях, битимемося на пагорбах; ми ніколи не здамося», – непохитність.

З огляду на брак справжньої волі саме свобода, як унікальний маркер українства, посідає чільне місце в структурі ідентичності України. Свобода – це наполегливе прагнення здобути найвищу цінність, яку українці виборювали найвищою ціною – людських життів і якої їх постійно позбавляли упродовж історії.

Сьогодні ціннісне центрування України на свободі оптимально проявляється під час жорстокої і кривавої російсько-української війни. Державницьке буття України, статус якої визнається й поважається усім світом, тепер не викликає жодних сумнівів. А це визначає місце свободи як ключової цінності в загальноаксіологічному освітньому дискурсі. «Освіта – кращий страж свободи, ніж розгорнута армія», – казав Д. Еверетт.

Природне невід'ємне прагнення історично самодостатньої гідної європейської нації бути вільною й незалежною і боротьба проти насильства і гноблення у будь-якій формі й будь-де у світі перетворила свободу із засадничої цінності українського народу в його національну місію.

Концептуальною цінністю аксіосфери Української держави є особистість. І така її модель максимально продуктивна щодо уреальнення національної ідеї, забезпечення цивілізаційного розвитку нації і людства загалом.

Цінність визначають як будь-яке матеріальне чи ідеальне явище, що має значення для людини або суспільства, заради якого вони існують, діють і витрачають власні ресурси. Цінність – властивість предмета або явища задовольняти потреби, бажання, інтереси соціального суб'єкта (особистості, групи людей, суспільства) [10, с. 707]. Одночасно з відбором і міжпоколінною трансляцією відфільтровуються цінності, які втратили актуальність.

Поняття цінність є ключовою в аксіології (теорії цінностей).

Аксіологія (від грец. αξία – цінність і λόγος – слово, вчення) – теорія цінностей; один із розділів філософії, що вивчає сутність, природу, види, кореляцію і функції цінностей, їх місце в реальності, структуру ціннісного світу, соціальну і культурну уконтекстненість і відображення в структурі особистості.

Узагальнюючи різнотлумачення поняття цінності, науковці висновують, що його смисл розкривається через виокремлення таких основних характеристик як значущість, нормативність, корисність, необхідність [6, с. 54]. Важливою характеристикою цінностей є надсуб'єктність.

Фундаментальний особистісний код кожного записаний мовою цінностей.

Цінності впливають на наше сприймання і бачення світу.

Цінності усукупнюють досвід особистості, її пріоритети, прагнення, родинний і культурний спадок, національне коріння.

Вони визначають такі доленосні життєві орієнтири як цілі, спосіб життя, побудову взаємин, подружній і професійний вибір, плани життєздійснення, кар'єрні перспективи, алгоритми успішності й досягнення мрій.

Цінності вказують на неприйнятне, несправедливе й неприйнятне, виставляючи червоні лінії.

Ключових цінностей у людини не може бути надто багато (так вони втрачають важливість), і водночас їх неможливо звести до однієї.

У реалізації інструментального потенціалу цінностей визначальною є мета, на досягнення якої їх спрямовано.

Найвпливовіші компанії світу шляхом опитування працівників визначають найважливіші для них цілі і на цій основі складають check-list із трьох – п'яти ключових цінностей. Так створюється конструктивна довірлива атмосфера, що позитивно впливає на продуктивність і розвиток компанії.

Філософ Володимир Єрмоленко зазначає, що на відміну від Європи, яка фокусується на цінностях розвитку, Україна змушена сконцентруватися на цінностях виживання. Навчитися виживати – означає «розуміти, що немає певної схеми поведінки, що в кожен наступний момент ви маєте адекватно, безпомилково, негайно й [курсив наш – Б. Н.] креативно відповідати на запитання, де знайти ресурси, що з ними робити» [15]. Необхідність відповідати на стократ помножені війною виклики й вирішувати найскладніші проблеми в усіх сферах життя, насамперед безпековій і політичній, покликана сформувати в учнів реформа компетентнізації освіти [3].

В основі багатоаспектної реформи освітньої галузі – потреби суспільної практики, запозичення продуктивного досвіду модернізації освіти провідних країн Європи і світу, вікові національні освітні традиції, досвід та здобутки педагогічної науки і практики.

У контексті складного процесу творення Об'єднаної Європи й надання Україні статусу кандидата в Європейський Союз актуалізується проблема

пришвидшення знакових реформ, увідповіднення нашої держави євростандартам в освітній, політичній, правовій, економічній, безпековій, екологічній та інших площинах. Експерти зазначають, що успіх глибинних інтеграційних процесів визначається насамперед світоглядною спорідненістю. Адже євроінтеграція – це не тільки спільний ринок, а й інтеграція у цивілізований світ, де ключовими є інтеграція розуму, категорій мислення, зміна філософії життя, світобачення і світосприймання, опанування світових мов і системи абсолютних цінностей, переосмислення себе, світу, свого місця і ролі в ньому на основі спільності, європейськості способу мислення, схожості світоглядних орієнтирів [11].

Український виклик став знаковим для розвитку критичного мислення сучасного світу, внутрішньоєвропейської саморефлексії, відродження глобального лідерства і народження Нової Європи.

Цей процес передбачає позбавлення від ціннісних, ідеологічних, мовних, політичних, економічних, культурних, духовних та інших деформацій, яких зазнали країни Балтії і Східної Європи внаслідок тривалого, а то й сотлітнього примусового перебування в контрольованій російською імперією і комуністичною диктатурою сфері й недружній культурі (якщо вважати коректним термін культура). Історія України впродовж останнього тридцятиліття підтверджує історичну закономірність: матеріальні блага, яких так прагнуть люди, є похідними від того, як вони мислять і як сприймають світ. Усі перелічені проблеми України впродовж років незалежності, на переконання Олександра Ляшева й інших експертів, паразитують на нашому [донедавна – Б. Н.] далеко не європейському мисленні, перешкоджаючи рухові вперед. Це стосується як так званої еліти, так і народу загалом. Однак російсько-українська війна спричинила тектонічний зсув у свідомості всіх європейців, якими насамперед оприявнили себе українці.

Дехто вважає: досить вибрати країну-зразок із найвищими стандартами життя і, щоб їх досягти, відповідно змінити ціннісну матрицю України. Водночас аналіз показує, що наші цінності цілком європейські, дещо різняться лише їх ієрархія. Ще Олесь Гончар підкреслював європейськість української тожсамості. Сковородинівське вічно українське кредо – пізнавати себе і шукати у власних глибинах, погляд ізсередини свого національного «Я», оцінку ресурсів і можливостей своєї духовності й будування всього згідно з ними і Юрій Липа вважав єдиним шляхом позбавлення від провінційності.

Ми поділяємо позицію Юрія Липи, який кожну націю розглядав як «неповторність у розумінні конкретної духовної інфраструктури».

Погляд із висоти орлиного лету дав змогу йому побачити українську націю у її правдивих вимірах. Подібно до того, як Христофор Колумб був першовідкривачем Нового Світу, так «Юрій Липа був першим, кому вдалося

побачити монументальні, циклопічні розміри України та її битви за самоствердження в європейській мозаїці» [9, с. 10].

Головне завдання України й відповідь на те, що вона може дати собі й світові, він вбачав у самопізнанні, відкриванні власних ресурсів, а настанову на європеїзм і західність розглядав як засіб досягнення мети – ставання собою [9]. Сковородинівське вічно українське кредо – пізнавати себе і шукати у власних глибинах – Юрій Липа унаріжнив у власній творчості. «Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в моральних і матеріальних засобах», – переконаний інтелектуал. – Нема ніяких так званих об'єктивних перепон до вивищення й утвердження наново великого народу <...>» [9, с. 8]. В умовах російсько-української війни нових сенсів набув вислів Юрія Липи: «Український духовний організм є занадто яскравий, потужний і всепрियाвний» [9, с. 174]. Бритійський мандрівник Гессель Тільтман у своїй «Селянській Європі» (1934) так пише про характер українців: «українців прозвано «бритійцями Східної Європи». Назва надається. Так само, як і британська раса, вони своєю працьовитістю створили і культуру, і цивілізацію – вищу від тої, що їх оточує» [9, с. 169–170].

Національна ідея у версії Юрія Липи формулюється так: «Європеїзм, західність як метода шукання свого «Я», але ставання собою – як мета» [9, с. 10].

«В Європу ми поїдемо вчитись, але з затаєною думкою – за кілька років горіти надзвичайним світлом», – вторить йому Микола Хвильовий. Горіти надзвичайним світлом, як квінтесенція національної ідеї, сформульована двома українськими геніями, означала позбавити Україну пилу провінційності, зішкребти з українських фресок пізніше чуже мазярство. «Щоб засяяло правічне, дотрипільське огненне диво Тризуба; і щоб сяйво це залляло світ неповторною, істинно – своєю гамою барв і променів...».

Цю думку розвиває й осучаснює Лариса Івшина. Вона переконана: європейській інтеграції має передувати внутрішньоукраїнська. Україна матиме гідне майбутнє лише якщо подолає відрив від самої себе, виборє самостояння, зміцнить суб'єктність, сама проектуватиме й вибудовуватиме національний, духовний та інтелектуальний простір, власну стратегію у світовій політиці, виносячи будь-чию думку за дужки [13]. Для реалізації цієї мети потрібно виховати громадян нового еволюційного ступеня розвитку, політиків з абсолютно іншим, українським світоглядом.

Аналізуючи шлях України до модерності, Євген Бистрицький наголошує, що держава постала перед дилемою «вибору між орієнтацією на універсальні абсолютні цінності (зокрема європейські) та обстоюванням своєї унікальності, любові до рідної мови та землі» [7, с. 14]. Йдеться про паралельний розвиток двох ідентичностей – національно-культурної та громадянсько-політичної.

Перша ґрунтується на українській історії, спадкоємності Київської Русі щодо Візантії, маркерах відмінності українства від решти європейців у ставленні

до свободи, сім'ї, довкілля. Найважливішою умовою цілісної національно-культурної ідентичності є мовна однорідність суспільства.

Друга ідентичність пов'язана з настановами Майдану на універсальні свободи і права людини та з європейським цивілізаційним вибором.

Європейський вибір України не означає нівелювання й розчинення нації в євроспільноті ціною втрати власної унікальності, сліпого копіювання й адаптації цінностей, що століттями формувалися в Європі нібито без участі України, яка є її питомою частиною і де знаходиться географічний центр материка. Не забуваймо, що Київська Русь була осердям творення справжніх цінностей, які поширювала в Європі ще Анна Ярославна – просвітителька французького люду [4].

Впроваджуючи закордонний досвід і намагаючись не відстати від цивілізаційного поступу, наші прадіди свято берегли національні традиції. Європа здавна визнавала Україну найосвіченішою нацією з огляду на суцільну грамотність населення. Випускники українських шкіл легко адаптувалися до Європейських університетів, ставали там професорами й ректорами, а з українських академій виходили гетьмани й митрополити, реформатори не тільки України, а й петровської Росії. Основоположник російської науки Михайло Ломоносов – випускник Києво-Могилянської академії. Фактів цивілізаційного впливу України на Європу (й не тільки на неї) можна навести безліч.

У контексті європрагнень України актуалізувалась і стала об'єктом запеклих, проте не завжди фахових дискусій, проблема українських традиційних національних цінностей. Викристалізувалися два крайні погляди на їх роль, місце і трансформацію в новій модерній Україні – від утилізації (бо вони нібито «знерухомлюють» націю, не даючи їй рухатися вперед), до консервації у тому вигляді, в якому вони дійшли до нас від далеких предків.

Складність розв'язання проблеми посилюється ідеологічними нашаруваннями; відмінністю самих цінностей у різні історичні періоди, у різних верствах населення і регіонах; руйнацією справжніх і нав'язуванням іззовні чужих, не властивих українцям цінностей упродовж останніх століть. Але російська агресія спонукала українців відфільтрувати чужі й устатувати власні цінності, переконатися в їх істинності й екзистенційній необхідності попри надто високу нинішню ціну.

Повноцінна європейська реінтеграція України можливо лише через консолідацію суспільства на основі національної ідеї, виховання і соціалізацію вільної креативної особистості, формування громадянських і соціальних компетентностей. Розв'язання цього завдання покладається передусім на середню загальну і вищу освіту.

Національна ідея – духовна основа життєдіяльності нації, система соціокультурних координат, яка задає їй світоглядні й цільовизначальні орієнтири, ціннісні орієнтації [12]. Національна ідея є передусім чітко

сформульованою метою, до якої прагне нація. Усесвітньо відомий Українець Богдан Гаврилишин вважав: Українська національна ідея – це ідентичність і модернізація [5].

Як наріжний камінь державотворення, національна ідея визначає спільну мету, стратегічні імперативи розвитку держави, довгострокову стратегію розвитку суспільства, відображає головний національний інтерес і задає розвиткові країни оптимальний напрям у сьогоднішній та на майбутнє. Це концентрований вираз ціннісних пріоритетів нації, віддзеркалення її ментальності, національних інтересів і почуттів, форма духовного самоусвідомлення, показник того, як народ ототожнює себе, визначає свої роль і місце у світі. Основу національної ідеї становлять світові цивілізаційні пріоритети розвитку, система загальнолюдських цінностей, зокрема прав і свобод особистості.

Призначення національної ідеї полягає в розумінні історичного контексту буття народу упродовж його існування, в усвідомленні самих себе, свого місця і ролі в світі, у формуванні української перспективи у контексті власного історичного досвіду, сучасних викликів і тенденцій, загальноцивілізаційних процесів, об'єднанні та консолідуванні на цій основі [14, с. 120]. Національна ідея дає відповіді на запитання: Чим була, чим є нація і чим вона прагне стати? Яка мета, який сенс і які фундаментальні принципи її буття?

Специфіка національної ідеї визначається ментальністю народу, рівнем розвитку його матеріальної і духовної культури, статусом на міжнародній арені й завданнями, що стоять перед ним [Там само]. Українська національна ідея, як смисложиттєвий модерний проєкт суспільного розвитку і майбутнього нації, має стати пріоритетом державотворення, основою консолідації українського суспільства тут і зараз, у контексті нинішньої наві'язаної йому росією війни, і в довгостроковій перспективі відбудови країни та її реінтеграції в європейські структури як уже кандидата й невдовзі члена Європейського Союзу.

Уреальнення національної ідеї залежить від її сприймання, ставлення до неї кожного українця, його самоактуалізації, засвоєння її ціннісної матриці і привласнення як мети розвитку – свого й держави. Приклад – досвід національного прогресу в європейських і зокрема у пострадянських країнах Балтії. Взірець – Сполучені Штати Америки, де ефективно спрацювала «американська мрія».

Унікальну можливість для аксіологізації суспільства як цілісної спільноти дає освіта. Адже школа – це єдина інституція, через яку проходить кожен українець. Освіта має бути ціннісною. В кожному випускникові має гармонійно поєднатися високоморальна ціннісна особистість, високопрофесійний фахівець і свідомий громадянин України. Держава зобов'язана пріоритетизувати виховання і смисли, які наповнюють освітній процес [2].

Школа має навчити здобувачів освіти упродовж життя нанизувати ціннісні знання на сформовану ціннісну систему. Ставлення людини до фактів, явищ навколишньої дійсності з огляду на їх важливість, значущість; особистісно-вибіркове ставлення до матеріальних і духовних цінностей, систему її установок, переконань, вподобань, що виражаються в поведінці, тлумачать як ціннісні орієнтації особистості.

Формування ціннісних орієнтацій відповідає вищим потребам особистості в самопізнанні, саморозвиткові й самовираженні, які детерміновані загальними соціальними умовами, типом суспільства, системою ідеологічних, політичних, економічних принципів. Ціннісні орієнтації особистості абсорбують світоглядні уявлення, моральні переконання особистості, моделі поведінки, емоційний інтелект.

На думку дослідників, самоактуалізація одночасно є метамотивом, станом, процесом розвитку, вищою метою особистості та її фактичним результатом. Вона виступає рушієм особистісного розвитку і спрямовує людину на реалізацію вищих сенсів її буття. Усвідомлення свого покликання й ототожнення зі своїм призначенням приводить до глибинних змін особистості, саморозкриття, орієнтації на найвищі цінності [1].

Самоактуалізацію розглядаємо як безперервний процес усвідомлення особистістю перспектив власного і суспільного розвитку, здатність робити відповідальний вибір, генерувати ідеї, бачити й пропонувати альтернативи, опанування власного стилю діяльності; процес актуалізації особистістю її власного потенціалу і втілення його як засобу реалізації смисложиттєвих проєктів.

На самоактуалізацію особистості впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. До перших належать цілі й способи їх досягнення, до інших – сприятливість середовища. Сміслові наповнення цих чинників або сприяє успішній самореалізації, або унеможлиблює її.

Самоактуалізацію узалежнюють від власного потенціалу особистості, включеності в соціокультурно-освітню систему, впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, життєвого й освітнього досвіду, ціннісних пріоритетів, самовизначення, культурної стратифікації суспільства, наявності духовного компонента в структурі особистості, комунікаційних, мотиваційних, характерологічних, рефлексійних властивостей, творчих потенцій, інтелектуальних здібностей особистості, їх реалізації.

Висновок. Українська нація гостро потребує нових наративних форм історичної і сьогоденної самопрезентації як у власному дзеркалі, так і в дзеркалі всього світу. В умовах жорстокої війни і в процесі реінтеграції України до європейських структур – ЄС і НАТО – актуалізується важливість збереження українцями своєї національної самобутності й самоідентифікації, утвердження ключової цінності, за яку віддають життя найкращі сини і доньки України. Воля/свобода посідає почесне місце в концептуальній картині світу українців.

Латинське *libertas* означає можливість влаштувати своє життя вільно, але за законом. Лексично й семантично українською традицією є свобода як воля «від» зовнішнього диктату і воля «для» – як реалізація власного світобачення, власної стратегії, власних життєвих проєктів, самоактуалізації [16]. Як бачимо, волелюбність українців, їх могутній внутрішній порив до волі двовекторні – свобода колективна й свобода індивідуальна, – що засвідчує складність і глибинність концепту. Реальність показує, що цей концепт в українців здебільшого втілює мрії про краще життя, що прямо корелює з національною ідеєю.

Юрій Липа пророчо висновує [9, с. 38]: «На континенті Європи найбільшу будучність має тепер ця людська, велика числом органічність, що перебула <...> хворобу большевицького примітивізму. Український збірний організм все виразніше стає в відпорности, традиціях і моралі споріднених мільйонів українців».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандура О. Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. Київ: Контекст, 2000. 336 с.
2. Бондаренко Н. В. Виховання громадянськості старшокласників на уроках української мови. Дивослово. 2019. № 3 (744). С. 2–6.
3. Бондаренко Н. В. Мейнстрім освітнього прогресу в Україні – компетентність ↔ креативність. «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions»: Papers of the 9th International Scientific Conference. September 6, 2019, Stuttgart, Germany. Stuttgart, 2019. С. 91–102.
4. Бондаренко Н. В. Цінності об'єднаної Європи та їх формування в Українській новій школі. «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» : papers of the 8th International Scientific Conference (July 12, 2019, Stuttgart, Germany). Stuttgart, 2019. С. 62–74.
5. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем. Київ: Університетське вид-во «Пульсари», 2011.
6. Горобець К. В. Аксиосфера права: філософський и юридический дискурс: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 218 с.
7. Гривінський Р. Ідентичність, історія, мова. Як нам перемогти? День. 2017. № 93–94. 2–3 черв.
8. Гуєрра В. Олег Покальчук: «Цінності – це тільки те, за що ти готовий заплатити життям» URL: https://lb.ua/society/2021/08/23/492069_oleg_pokalchuk_tsinnosti-tse_tilki.html
9. Липа Ю. Призначення України. 2-ге незмінене вид. Львів: Просвіта, 1992. 272 с.
10. Лісовий В. Цінність. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с.
11. Ляшев О. Український фасад у Європі: Аспекти мислення та світосприйняття. Дзеркало тижня. 2006. № 46. 2–8 груд. С. 20.

12. Національна ідея. Енциклопедія історії України. Т. 7. Мі–О / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.] / НАН України. Інститут Історії України. Київ: Наукова думка, 2010. 728 с.
13. Повернення в Царгород / [за заг. ред. Л. Івшиної]. Київ: ТОВ «Українська прес-група», 2015. 496 с.
14. Пухкал О. Г. Національна ідея як важливий чинник розвитку громадянського суспільства в Україні. Економіка та держава. 2013. № 2. С. 118–121.
15. Чадюк М. Перетворити свої вади на переваги. «Має бути поміркована віра в ідеї», – філософ Володимир Єрмоленко. День. 2019. № 67–68. 12–13 квіт.
16. Шаповалова А. Концепт свободи як волі у поетичній творчості Тараса Шевченка. URL: http://papers.univ.kiev.ua/15/Main/articles/shapovalova-a-kontsept-svobodi-yak-voli-u-poetichniy-tvorchosti-tara-sa-shevchenk_22759.pdf.
17. Values Compass: What 101 Countries Teach us About Purpose, Leadership, and Life by Mandip Rai. New York, 2020.

Боровик П. М.,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманського національного університету садівництва,
borovikpm@ukr.net,*

Кисельов Ю. О.,

*доктор географічних наук, професор,
професор кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманського національного університету садівництва,
kysel'ov@ukr.net,*

Шемякін М. В.,

*кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманського національного університету садівництва,
misha.uman@gmail.com*

**ПОДАТКОВА КОМПОНЕНТА ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ
ЗА ОСВІТНЬОЮ ПРОГРАМОЮ «ГЕОДЕЗІЯ ТА ЗЕМЛЕУСТРІЙ»
ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
ЇХНЬОГО ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Анотація. В публікації розглянуто проблеми викладання дисципліни «Оподаткування землі та нерухомості» для магістрантів спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» та запропоновано шляхи її вдосконалення. Крім того, авторами обґрунтована необхідність написання та видання в Україні навчального посібника, або підручника, присвяченого саме сучасним механізмам нарахування і сплати податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів, що сплачуються в геодезії та землекористуванні,

в транзакціях із земельними ресурсами, нерухомим майном та при використанні земельних ресурсів і нерухомості.

Ключові слова: підготовка магістрів, спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій», освітні програми, навчальні дисципліни, дисципліна «Оподаткування землі та нерухомості».

Abstract. Issues of teaching the discipline «Land and real estate taxation» for master's students in major «Geodesy and land management» are viewed and ways of its optimization are proposed. In addition, the authors grounded the necessity of preparing and edition in Ukraine a training manual or a textbook dedicated to the modern mechanisms of calculating and paying taxes, fees and mandatory payments to budgets and state trust funds, which are paid in geodesy and land use, in transactions with land resources, real estate and using land resources and real estate.

Key words: teaching masters, major «Geodesy and land management», educational programs, educational disciplines, «Land and real estate taxation» discipline.

Бурхливий розвиток ринкової економіки в Україні, запровадження ринку земельних угідь сільськогосподарського призначення, розвиток орендних земельних відносин і земельної іпотеки, активізація вітчизняного ринку нерухомості та, як наслідок, формування інфраструктури ринку землі і нерухомості зумовили зростання вимог до фахівців геодезично-землевпорядного профілю стосовно здобуття ними знань і навичок у сфері економічних (насамперед – податкових) відносин. Цього ж від практикуючих геодезистів, землевпорядників та фахівців з оцінки нерухомого майна вимагає розвиток вітчизняного геодезично-землевпорядного бізнесу і підприємницької діяльності, пов'язаної з оцінкою нерухомості та посередницькими операціями на зазначеному сегменті ринку. Крім того, в процесі роботи над магістерською освітньою програмою «Геодезія та землеустрій» роботодавці-стейкхолдери, залучені до її обговорення кафедрою геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету садівництва (Уманського НУС), неодноразово зазначали, що магістри спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» повинні мати ґрунтовні знання стосовно податкових відносин у геодезії та землекористуванні, в транзакціях з земельними ресурсами, нерухомим майном та оподаткування земельних ресурсів і нерухомості [1].

Крім того, на важливості формування у магістрантів спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» знань і навичок у сфері податкових відносин у геодезії, землеустрої та операціях із нерухомістю звертали увагу науково-педагогічних працівників, що безпосередньо відповідають за зміст освітньої програми, а також викладають на цій програмі, члени експертної групи в ході її останньої акредитаційної експертизи в Уманському національному університеті садівництва [2].

Зважаючи на вищезазначене, логічним є запровадження в межах циклу професійної, зокрема практичної, підготовки магістрів-геодезистів вивчення обов'язкової дисципліни «Оподаткування землі та нерухомості». Поряд із цим, актуальним для університету залишається питання, викладачі якої ж кафедри мають викладати для магістрантів спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» дисципліну «Оподаткування землі та нерухомості», адже в Уманському НУС, зокрема на факультеті економіки і підприємництва, давно та успішно працюють кафедри фінансів, банківської справи та страхування, а також обліку і оподаткування. При цьому, на факультеті економіки і підприємництва цього закладу вищої освіти (ЗВО) для бакалаврів і магістрів економічних спеціальностей викладаються навчальні дисципліни «Податкова система» та «Податковий менеджмент» [3; 4].

Аналіз робочих програм навчальної дисципліни «Податкова система» [5; 6] та силабусу з курсу «Податковий менеджмент» [7] показав, що на факультеті економіки і підприємництва Уманського НУС зазначені дисципліни викладаються без прив'язування до умов конкретних податкових відносин, характерних для окремих галузей та особливих видів діяльності, зокрема, в сфері геодезії, землеустрою та операцій із нерухомим майном. Такий підхід до викладання податкових дисциплін, безперечно, є прийнятним для їх засвоєння фахівцями економічних спеціальностей, та, поряд із цим, суперечить логіці формування освітньої програми підготовки магістрів зі спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій», якою передбачено набуття здобувачами податкової компоненти знань та навичок виключно з врахуванням особливостей їхньої діяльності в сфері геодезії, землеустрою та операцій з нерухомим майном [8].

У зв'язку з цим необхідно відзначити, що досвід викладання дисципліни «Оподаткування землі і нерухомості» на магістерській ОП «Геодезія та землеустрій» Національного університету «Львівська політехніка» (НУ «Львівська політехніка») [9] та дисципліни «Оподаткування земельної власності (нерухомості)» на магістерській ОП «Геодезія та землеустрій» Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБІП України) [10] переконливо демонструє, що податкові відносини в геодезії, землеустрої та операціях з нерухомим майном мають викладатися не на фінансово-економічних факультетах відповідних ЗВО, а безпосередньо в Інституті геодезії НУ «Львівська політехніка» та на факультеті землевпорядкування НУБІП України.

Варто також зазначити, що, на думку стейкхолдерів, залучених до роботи над магістерською ОП «Геодезія та землеустрій» в Уманському НУС, в процесі підготовки магістрів зі спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» слід приділити увагу набуттю ними компетенцій не лише стосовно оподаткування землі та нерухомого майна, але й відносно інших податків, зборів та платежів податкового характеру, що сплачуються суб'єктами підприємницької діяльності

у сфері геодезії, землеустрою та операціях із нерухомим майном, а також сплачуються власниками та користувачами земельних ресурсів і об'єктів нерухомості в Україні. Зазначені роботодавці також переконані, що дисципліна «Оподаткування землі та нерухомості» повинна викладатися для магістрантів спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» виключно на випусковій кафедрі геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС. На думку стейкхолдерів, лише такий підхід до викладання податкової дисципліни для магістрантів-геодезистів дозволить викладачам, що будуть залучені до процесу її викладання, враховувати в процесі занять і набуття студентами відповідних освітніх компетенцій специфіку їхньої подальшої професійної діяльності в сфері геодезії, землеустрою та операцій із нерухомістю [11]. Крім того, в контексті студентоцентрованого підходу до навчального процесу варто зазначити, що студентський актив (нинішні магістранти та випускники спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» Уманського НУС) також переконані, що дисципліна «Оподаткування землі та нерухомості» повинна викладатися для магістрантів спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» виключно на випусковій кафедрі геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС [12].

Резюмуючи викладене, зазначимо, що дисципліна «Оподаткування землі та нерухомості» повинна викладатися для магістрантів спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» виключно на випускових кафедрах профільних ЗВО, зокрема і на кафедрі геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС. Як уже зазначалося, це відповідає практиці викладання тотожних дисциплін у провідних ЗВО України, що готують магістрів геодезично-землевпорядного профілю, позиції стейкхолдерів та позиції самих студентів.

Крім того, як довела практика викладання зазначеної дисципліни в Уманському НУС та вказали стейкхолдери під час роботи над магістерською ОП «Геодезія та землеустрій», а також випускники й студенти, що навчаються на зазначеній ОП, робоча програма та сам зміст навчальної дисципліни «Оподаткування землі та нерухомості» повинні включати не лише теми стосовно оподаткування земельних ресурсів і нерухомого майна, але й відносно нарахування та сплати решти податків, зборів і платежів суб'єктами геодезично-землевпорядної підприємницької діяльності та бізнесу у сфері оцінки нерухомості, фізичними і юридичними особами, що використовують у своїй діяльності земельні ресурси й нерухоме майно, а також особами, що здійснюють ринкові та неринкові транзакції із землею й нерухомістю. Саме тому, на наше переконання, у подальшому дисципліна «Оподаткування землі та нерухомості» після внесення відповідних правок як до робочих програм, так і до змісту зазначеної дисципліни, повинна мати більш коректну та методологічно правильну назву, наприклад «Податкові відносини в геодезії, землеустрої та операціях із нерухомістю».

Також у контексті необхідності належного засвоєння зазначеного навчального курсу студентами та належної підготовки викладачами до занять гостро постала проблема написання та видання в Україні навчального посібника, або підручника, присвяченого саме сучасним механізмам нарахування і сплати податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів, що сплачуються в геодезії та землекористуванні, в транзакціях із земельними ресурсами, нерухомим майном та при використанні земельних ресурсів і нерухомості.

Зважаючи на те, що магістрантам спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій», які вивчали, передусім, технічні дисципліни, для збільшення наочності та полегшення опанування особливостей механізмів нарахування і сплати податків та платежів на користь бюджетів і державних цільових фондів, для певного спрощення процесу вивчення дисципліни, згадане видання повинно бути максимально насичене рисунками та діаграмами, в яких, на переконання авторів цієї публікації, слід у доступній формі навести основні характеристики вітчизняної системи оподаткування та особливості сучасних механізмів нарахування і сплати податків, зборів та обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів, що сплачуються в геодезії та землекористуванні, в транзакціях із земельними ресурсами, нерухомим майном та при використанні земельних активів і нерухомості.

Перелічені заходи сприятимуть, поряд із набуттям професійних знань і навичок майбутніх магістрів, які навчаються за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій», формуванню особистісного потенціалу випускників магістратури зазначеної спеціальності, що повністю відповідає як стратегії розвитку вітчизняної освіти загалом, так і стратегії розвитку Уманського національного університету садівництва зокрема [13].

ЛІТЕРАТУРА

1. Кисельов Ю. О. Зустрічі зі стейкхолдерами. Кафедра геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС. URL: <https://geodesy.udau.edu.ua/ua/studentu/osvitni-programi-za-specialnistyu-193-geodeziya-ta-zemleustrij/2021-rik/dodatki-do-magisterskoi-osvitnoi-programi-za-specialnistyu-193-geodeziya-ta-zemleustrij/zustrich-zi-stejkholderom.html>. (дата звернення: 22.09.2022).
2. Програма роботи експертної групи. Кафедра геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС. URL: <https://geodesy.udau.edu.ua/ua/studentu/osvitni-programi-za-specialnistyu-193-geodeziya-ta-zemleustrij/2021-rik/dodatki-do-magisterskoi-osvitnoi-programi-za-specialnistyu-193-geodeziya-ta-zemleustrij/programa-roboti-ekspertnoi-grupi.html>. (дата звернення: 22.09.2022).
3. Освітньо-професійна програма другого рівня вищої освіти «Магістр фінансів, банківської справи та страхування». Кафедра фінансів, банківської справи та страхування Уманського НУС. URL: <https://finance.udau.edu.ua/ua/pro-kafedru/osvitni-programi/osvitno-profesijna-programa-drugogo-rivnya-vishhoi-osviti-magistr-finansiv-bankivskoi-spravi-ta-strahuvannya2.html>. (дата звернення: 22.09.2022).

4. Освітньо-професійна програма першого рівня вищої освіти «Бакалавр фінансів, банківської справи та страхування». Кафедра фінансів, банківської справи та страхування Уманського НУС. URL: <https://finance.udau.edu.ua/ua/pro-kafedru/osvitni-programi/osvitno-profesijna-programa-pershogo-rivnya-vishhoi-osviti-bakalavr-finansiv-bankivskoi-spravi-ta-strahuvannya.html>. (дата звернення: 22.09.2022).
5. Робоча програма навчальної дисципліни «Податкова система (перший курс)». Кафедра фінансів, банківської справи та страхування Уманського НУС. URL: <https://finance.udau.edu.ua/assets/files/bakalavri-akreditaciya/rp-ok-2022/podatкова-sistema-1-kurs.pdf>. (дата звернення: 22.09.2022).
6. Робоча програма навчальної дисципліни «Податкова система (третій курс)». Кафедра фінансів, банківської справи та страхування Уманського НУС. URL: <https://finance.udau.edu.ua/assets/files/bakalavri-akreditaciya/rp-ok-2022/podatкова-sistema-3-kurs.pdf>. (дата звернення: 22.09.2022).
7. Силабус навчальної дисципліни «Податковий менеджмент». Кафедра фінансів, банківської справи та страхування Уманського НУС. URL: https://finance.udau.edu.ua/assets/files/silabusi-obov'яз-magistri/silabus_podatkovij_menedzhment.pdf. (дата звернення: 22.09.2022).
8. Освітньо-професійна програма «Геодезія та землеустрій» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» галузі знань 19 «Архітектура та будівництво», кваліфікація: магістр з геодезії та землеустрою. Кафедра геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС. URL: https://geodesy.udau.edu.ua/assets/files/2022/opp_geodeziya_or_magistr_unus.pdf. (дата звернення: 22.09.2022).
9. Геодезія та землеустрій (освітньо-професійна магістерська програма) 3.193.00.00 Геодезія та землеустрій (освітньо-професійна магістерська програма). Рік вступу: 2022. Форма навчання: денна. Інститут: Інститут геодезії. Галузь знань: Архітектура та будівництво. Інститут геодезії НУ «Львівська політехніка». URL: <http://directory.lpnu.ua/majors/IGD/3.193.00.00/52/2022/ua/full>. (дата звернення: 22.09.2022).
10. Освітньо-професійна програма «Геодезія та землеустрій» підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 193 «Геодезія та землеустрій» галузі знань 19 Архітектура та будівництво Кваліфікація: магістр з геодезії та землеустрою. Факультет землепорядкування НУБІП України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/193_opp_geodeziya_ta_zemleustriy_mag_2022.pdf. (дата звернення: 22.09.2022).
11. Протокол № 1 від 15 вересня 2022 року розширеного засідання проєктної групи щодо вдосконалення освітньої програми «Геодезія та землеустрій» зі спеціальності 193 «Геодезія та землеустрій» за ОР «Магістр». Кафедра геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС. URL: https://geodesy.udau.edu.ua/assets/files/2022/protokoli_rob_grup_mag/protokol1-stejkholderi22_mag_op.pdf. (дата звернення: 22.09.2022).
12. Протокол № 1 від 16 вересня 2022 року засідання Ради студентського самоврядування факультету лісового і садово-паркового господарства Уманського НУС. Кафедра геодезії, картографії і кадастру Уманського НУС. URL: https://geodesy.udau.edu.ua/assets/files/2022/protokoli_rob_grup_mag/protokol-studrada-16_09_2022r-vipr.pdf. (дата звернення: 22.09.2022).
13. Стратегія розвитку Уманського національного університету садівництва на 2020-2025 роки. Уманський НУС. URL: <https://www.udau.edu.ua/ua/file/0NsR>. (дата звернення: 22.09.2022).

Булах І. І.,
викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист
Відокремлений структурний підрозділ
Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу УНУС
Bulah_Ira@meta.ua

ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЕПАРАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ І РОЛЬ СУБ'ЄКТНОСТІ В НЬОМУ

Процес психологічної сепарації відбувається протягом всього життєвого шляху особистості і є надзвичайно важливим компонентом розвитку кожної людини. Психологічна сепарація в контексті даного дослідження розглядається не стільки як відокремлення, відособлення від людей, скільки процес розвитку суб'єктності, становлення своєї самобутності в тісній взаємодії з іншими людьми. Основу суб'єктного розуміння особистості складає твердження, що людина є активним творцем власної психічної реальності. Особлива увага приділяється аналізу ключових характеристик, механізмів, детермінант суб'єктності. Проблеми психологічної сепарації і суб'єктності належать до однієї сфери дослідження, відтак можливі смислові перетини у розумінні етапів розвитку суб'єктності і сепарації особистості. Особливий акцент робиться на тому, що кожна людина приходить у світ як потенційний суб'єкт, який протягом суспільного життя покликана актуалізувати всю закладену в неї суб'єктну силу, долаючи «об'єктивність», тобто її тотальну залежність від зовнішніх умов, обставин, людей. Здійснено осмислення основних етапів розвитку суб'єктності крізь призму психологічної сепарації особистості. Виявлено, що здатність сформувати свій погляд на ситуацію, вміння аргументувати свою позицію, здатність погоджуватися із нав'язаною думкою є основними зовнішніми проявами внутрішньої сепарації особистості. Стадія суперечливої суб'єктності висвічує складність процесу сепарації підлітка.

Основним надбанням на стадії повноцінної суб'єктності є здатність особистості самостійно долати життєві труднощі, регулювати свої відносини із близькими, жити в гармонії з ними без взаємних образ і напруження. На стадіях повноцінної та втіленої суб'єктності, відбувається актуалізація особистісного потенціалу. Автономність та самостійність досягається за рахунок формування власної індивідуальності в процесі спілкування із значущими іншими. На стадії суб'єктності, що згасає загострюються проблеми внутрішньої сепарації, що мають прояв у дедиференціації і дезинтеграції. Показано, що розвиток суб'єктності є одним з факторів внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості.

Ключові слова: психологічна сепарація; автономія; самостійність; незалежність; суб'єктність; самодетермінація.

The process of psychological separation occurs throughout the life course of the individual and is an extremely important component of the development of each person. Psychological separation in the context of this study is considered as separation from people, but the process of development of subjectivity, the formation of their identity in close interaction with other people. The basis of subjective understanding of

personality is the assertion that a person is an active creator of his own mental reality. Particular attention is paid to the analysis of key characteristics, mechanisms, determinants of subjectivity. Problems of psychological separation and subjectivity belong to one area of research, so there are possible semantic intersections in understanding the stages of development of subjectivity and separation of personality. Special emphasis is placed on the fact that each person comes into the world as a potential subject, which during the social life is called to actualize all the subjective power embedded in it, overcoming «objectivity», ie its total dependence on external conditions, circumstances, people. The basic stages of development of subjectivity through the prism of psychological separation of personality are made. The ability to form one's point of view on the situation, the ability to reason with one's position, the ability to disagree with a thought are the main external manifestations of the internal separation of the individual. The stage of contradictory personality highlights the complexity of the teenager's separation process. The main asset at the stage of full-fledged subjectivity is the ability of the individual to overcome life's difficulties independently, to regulate their relations with loved ones, to live in harmony with them without mutual image and tension. In the stages of full and embodied subjectivity, the personal potential is updated. Autonomy and self-sufficiency are achieved through the formation of one's own personality in the process of communicating with significant others. At the stage of subjectivity, which is extinguished, there are exacerbated problems of internal separation that are manifested in dedifferentiation and disintegration. It is shown that the development of subjectivity is one of the factors of internal and external separation of personality.

Keywords: psychological separation; autonomy; self-sufficiency; independence; subjectivity; self-determination.

Розвиток суспільства на сучасному етапі цивілізаційних змін висуває нові вимоги до підростаючого покоління, сьогодні особливо цінуються незалежність, самодостатність особистості, постійний саморозвиток, здатність до самостійної постановки життєвих цілей. Разом з тим, аналіз емпіричних розвідок [1]–[3] дає підстави для твердження, що низький рівень зрілості як у фізіологічному, так і в психологічному, соціальному та духовному розумінні стає характерною рисою соціально-психологічного портрету підростаючого покоління.

У цьому контексті особливо значення набуває з'ясування детермінації зовнішньої і внутрішньої сепарації особистості. Процес психологічної сепарації відбувається протягом всього життєвого шляху особистості і є надзвичайно важливим компонентом розвитку кожної людини.

Психологічна сепарація як процес трансформації взаємовідносин між обопільно значущими особистостями в бік більшої рівності, паритетності, динамічної рівноваги суперечливої тенденції «давати-брати», що задовольняє потребу у справедливості, зумовлює не лише досягнення ними автономії в когнітивній, афективній і конативній сферах, але й зміну самосвідомості.

Це відбувається завдяки активно-вибірковому характеру відносин особистості з навколишнім світом. Лише суб'єкт здатен усвідомлювати причини власних бажань, намірів і вчинків, здійснювати рефлексивний аналіз діяльності в контексті різних життєвих ситуацій, формулювати чіткі цілі. Суб'єкт є інтегруючою, централізуючою та координуючою «інстанцією» життєдіяльності. Ставши суб'єктом, особистість виробляє індивідуальний спосіб організації життєдіяльності. Цей спосіб дозволяє усвідомлювати свої проблеми, проявляти активність і ініціативу по відношенню до подій внутрішнього світу, оцінювати якість та трансформацію внутрішнього досвіду, усвідомлювати як власні психологічні кордони, так і кордони інших людей. Усвідомлення кордонів дозволяє збагнути, що є Я і не – Я, сприяє самоствердженню і самореалізації, продуктивнішій адаптації, що в цілому зумовлює спочатку внутрішню (зміну ментальних і афективних установок), а згодом і зовнішню сепарацію (зміну моделей поведінки) по відношенню до значущого об'єкта.

Проблема сепарації виникає в житті цілком закономірно як реакція на порушення своєї суверенності, як потреба у відновленні і збереженні її.

Нині в переважній більшості наукових публікацій термін сепарації розглядається як цілком суголосний з процесами відокремлення, усамітнення, розриву. В якості предмету розгляду прихильники цього напряму зазвичай обирають такі явища, як неповна сім'я, розлучення, депривація.

Втім існують і інші погляди на предмет, а відповідно й проблему психологічної сепарації. Так, Н. Харламенкова, О. Кумикова, А. Рубченко на підставі історико-психологічного аналізу спеціальної літератури, сформулювали власне розуміння сепарації як перманентного процесу, що пронизує все життя людини та спрямований на постійне вдосконалення себе, на пошук й шлях до себе в системі відносин із іншою людиною, іншими людьми і світом в цілому [13].

Результатом вдалої сепарації, на думку Р. Влос, стає набуття дитиною автономії, основними психічними ознаками котрої є послаблення залежності «Я» дитини від «Я» батьків, втрата Едипальним Супер Его ригідності та влади, розвиток Я-ідеалу [14, с. 736].

До визначальних умов внутрішньої та зовнішньої сепарації в дитинстві зараховують: надійну прихильність, фізичну і емоційну близькість із батьками; відсутність травм або їх правильну символізацію; повну і повноцінно функціонуючу сім'ю [10].

Ряд дослідників [6], [8], [12] серед основних причин неконструктивної сепарації називають недостатній рівень рефлексії батьками індивідуальних психологічних характеристик дитини, невизнання її індивідуальної автономії, нездатність сприймати дитину в якості психологічно окремої від себе особистості. Слушною є думка Т. Ситько, щодо орієнтиру у побудові відносин з дорослою

дитиною. Таким орієнтиром для батьків виступає ідеальний образ, для якого характерні відмова від контролю і узгодженість всіх компонентів відносин (розуміння, переживання і поведінки), що створює відчуття особистісної цілісності і природності проявів. Для батька «ідеал» – соціальний стереотип наставника, мудрої людини і радника у відповідальних справах, а для матері – повна інформованість і активна участь у житті дитини в формі співробітництва [10].

Модель феномену психологічної сепарації особистості представлена в роботі А. Дитюк. Запропонована структура представляє собою триумвірат когнітивно-поведінкового, емоційного та комунікативного компонентів. Перший включає в себе формування особистісної ідентичності і автономії, атитюдної та функціональної незалежності. Емоційний компонент сепарації представлений процесом подолання сепараційної тривоги, провини за відділення і надмірну незалежність від схвалення і підтримки, а також здатністю відчувати себе безпечно в близькості з іншими. Комунікативним компонентом психологічної сепарації є трансформація відносин в якісно нові, де кожен з сепарантів сприймає іншого як відмінного від себе і приймає ці відмінності, що дозволяє зберегти видозмінений емоційний зв'язок з іншим, не розриваючи його [9].

Певну евристичну цінність має спроба Н. Харламенкової, О. Кумикової, А. Рубченко обґрунтувати умови розвитку конструктивної сепарації. Перша умова – це відчуття власної самості, тобто наявність почуттів, пов'язаних із нею; друга умова – це розуміння своєї самості, тобто уміння недвозначно і послідовно розповідати про себе; і третя умова – це реалізація своєї самості, тобто здатність бути самим собою, відстоювати свої погляди і висловлювати свою позицію відносно ключових життєвих питань [13]. Інтегруючи ці погляди, психологічну сепарацію в контексті даного дослідження будемо розуміти не стільки як відокремлення, відособлення від людей, скільки процес розвитку власної самостійності, незалежності, автономності, становлення своєї самотності в тісній взаємодії з іншими людьми.

Автори відомих теорій психологічної сепарації, пов'язують її конструктивний перебіг, з розвитком суб'єктності. Важливість наукового пізнання психологічних особливостей людини як носія активності та самодетермінації підкреслювалося неодноразово. Роботи С. Рубінштейна [15], в яких підхід до побудови методологічних засад психології починається з аналізу категорії «діяльності» і закінчується постановкою проблеми людини є фундаментальними. Видатний учений виступав проти відособлення суб'єкта від діяльності, проти розуміння їх взаємозв'язку як суто зовнішнього. Принциповою є думка автора про те, що людина як суб'єкт відіграє ключову роль у системі різноманітних суспільних відносин, оскільки є їх реальним носієм. Основу суб'єктного розуміння особистості складає твердження, що людина є активним творцем власної психічної реальності.

Це відбувається завдяки активно-вибірковому характеру відносин особистості з навколишнім світом. Таким чином, суб'єкта характеризує, за С. Рубінштейном, якісно своєрідний спосіб самоорганізації, саморегуляції, узгодження зовнішніх і внутрішніх умов активності. Етапи життя, їх зміст, життєві події розглядалися дослідником як залежні від людини [15].

Життєвий шлях особистості детермінований самою особистістю, з одного боку, і об'єктивними умовами, вимогами, подіями, обставинами, епохою, до якої вона належить, з іншої. Ці детермінанти ніколи не збігаються одна з другою. Тому якості особистості як суб'єкта життєвого шляху виявляються в способі вирішення протиріч, без цієї здатності особистість не стає або втрачає статус суб'єкта. Суб'єкт, за визначенням К. Абульханової-Славської, це гармонічна особистість, яка сама себе реалізовує і досягає вершини в ієрархічному розвитку [16].

Узагальнення виокремлених різними авторами [15]–[23] первинних елементів структури суб'єктності, дозволяє до найбільш важливих її атрибутивних характеристик зарахувати такі: активність, креативність, цілісність, самосвідомість, усвідомлення власної унікальності, автономність, незалежність від інших, розуміння та прийняття іншого, нонконформізм.

Дослідники, котрі працюють в межах суб'єктно-діяльнісного підходу намагаються виокремити внутрішні детермінанти, що роблять людину автономною, незалежною, здатною до вільного вибору свого шляху і активного перетворення дійсності.

Так, В. Роменець вбачав онтологічний зріз особистості у вчинках через які людина творить соціальну дійсність і себе в ній. На його думку, усі вчинки певним чином вміщуються в особистості, відтворюють її усвідомлювані погляди, несвідомі імпульси, радощі й страждання. Головне життєве завдання особистості може бути вирішене лише завдяки послідовній низці вчинків, фінал кожного з яких є дебютом наступного, оскільки вчинок, розв'язуючи проблеми одного рівня, водночас відкриває нові, ще складніші [17].

Квінтесенцію континуально-генетичної концепції психічного А. Брушлінського складають два основні парадигмальні положення. Щонайперше, поняття суб'єкта автор пов'язує із специфічним способом організації, де під організацією розуміє, вищу системну цілісність усіх його складних і суперечливих якостей. Другою характерною особливістю суб'єкта є те, що, його сутність пов'язана не тільки з гармонією, впорядкованістю, цілісністю, але й вирішенням суперечностей та невідповідностей, які об'єктивно існують в житті та діяльності. Завданням суб'єкта стає приведення у відповідність своїх можливостей і обмежень до вимог й умов, вирішення суперечностей між своєю системою організації і системою життєорганізації. Ця проблема має справу з комплексним простором функціонування людини, що

складається з природних, психічних, особистісних умов її функціонування, з одного боку, соціальних умов з другого, і способів організації життєдіяльності як праці, професії, своєї справи – із третього. Відтак суб'єкт завжди нерозривно пов'язаний із іншими людьми, але в той же час, він внутрішньо незалежний, автономний, суверенний, несе інтегративну функцію людини як діяча [18].

Найбільш послідовного втілення суб'єктний підхід набув в працях В. Татенко [19]. Дослідник виокремлює шість взаємопов'язаних мотиваційно-операційних механізмів суб'єктності: 1) самопокладання свого психічного розвитку і себе як регулятора цього процесу; 2) вибору, знаходження, продукування психологічних засобів, необхідних для досягнення поставленої мети; 3) прийняття рішень з приводу того, коли і за яких умов поставлена мета може бути досягнута вибраними засобами максимальною мірою; 4) виконання прийнятих рішень; 5) оцінки результатів виконання, аналізу причин успіху-невдачі; 6) накопичення індивідуального досвіду, фіксації результатів і способів розвитку психіки і суб'єктних якостей.

Суб'єктна природа людини, на думку І. Якиманської, полягає в здатності змінювати довколишнє середовище і самого себе, вимірювати й оцінювати результати цих змін і висловлювати те, що відбувається за допомогою мови. Суб'єктність виникає на певному рівні розвитку особистості і репрезентує її якості. Поняття суб'єктності потенційно містить у собі всю сукупність проявів людської психології і являє собою особливого роду цінність. Суб'єктність як властивість особистості стверджується смисловим змістом, через те, що вона не існує поза особистістю. Особистість іманентно вміщує у собі суб'єктність [20].

Ведучи мову про суб'єкта в різних психологічних школах, дослідники використовують для його характеристики близькі за змістом терміни: «ініціюючий початок», «ініціатор власної активності», «діяч» тощо, які об'єднуються поняттям «самодетермінації», що виступає фактично генеральною властивістю індивідуального суб'єкта. Людину ідентифікують як автономну, якщо вона діє як суб'єкт, глибинно відчуває власну самість. Бути автономною означає бути самоініційованою, самодетермінованою, на відміну від ситуацій примусу і спокусу, що йдуть ззовні.

Одним із перших етапів становлення автономії людини є внутрішня незалежність особистості, що вміщує окрім особистісної відповідальності, самопізнання, самодостатності, ще й саморегуляцію і рефлексію з акцентом на уміння диференціювати когнітивні, афективні елементи свідомості як «ті, що належать Я», «ті, що належать «Іншому»», «ті, що належать Ми = Я + Інший», що дозволяє здійснювати усвідомлений самостійний вибір [21]. Дослідження О. Кумикової виявило, що в цілому у дорослих людей внутрішня незалежність особистості пов'язана із зрілістю особистісної ідентичності, вільною реалізацією

потреби в автономії, активністю життєвої позиції, актуалізацією потенціалу. Ці результати є вкрай важливими для розуміння особливостей сепарації в період дорослості.

Проблеми психологічної сепарації і суб'єктності належать до однієї сфери дослідження, відтак можливі смислові перетини у розумінні етапів розвитку суб'єктності і сепарації особистості. На думку, С. Нартової-Бочавер, суб'єктність народжується на стику взаємодії із світом, «прикордонна лінія засвідчує, де закінчується Я і починається хтось інший». Кордон між змістом Я і не-Я підтримує самототожність особистості і дозволяє суб'єкту активно обирати способи самовираження, самоактуалізації на основі знань про себе. Автономність і суверенність психологічного простору віддзеркалюють знання суб'єкта про власні психологічні кордони, потреби, можливості, підтримують ідентичність як прояв індивідуальності особистості, а відтак є інструментом особистісної персоналізації, саморозвитку та самоактуалізації [22].

Суб'єктогенез людини, процес розвитку й трансформації відносин зі значущими іншими, що є вкрай важливими для проблеми психологічної сепарації, розкривається в роботі В. Селіванова [23]. Стисло охарактеризуємо виділені автором стадії розвитку суб'єктності.

1. Передсуб'єктна (від 0 до 1 року). Розвиток дитини на цьому етапі характеризується низьким рівнем самодостатності та неспроможністю самотійно здійснювати більшість форм поведінки і психічної активності. На цій стадії формуються деякі інтегративні уявлення (мультипрезентації) про фізичний світ, а також відбувається процес взаємопроникнення фізичного й інтерперсонального Я, утворення триад «Я – Інша людина – Об'єкт».

2. Стадія аморфної суб'єктності (від 1 року до 3–4 років). На цьому етапі онтогенеза синтез суб'єктності відбувається насамперед на тлі і в процесі взаємодії та спілкування із іншими людьми, до завершення етапу відбувається виділення себе з оточення, поява пізнавального ставлення до дійсності, а отже суб'єкта як такого. Утвердження суб'єктності тут виявляється у переході від реактивних способів формування і накопичення досвіду існування до все більш самотійного і довільного оперування індивідом власним психічним матеріалом.

3. Стадія парціальної суб'єктності (від 4 до 6 років), де основним для дитини стає освоєння суспільного вчинку, суспільного способу дії. Діти вже здатні до самотійного здійснення окремих видів діяльності (повністю або частково), оволодівають саморегуляцією. Реалізація різних способів стосунків із соціальною дійсністю й іншими людьми здійснюється через гру. У вільному, спонтанному і водночас винахідливому оперуванні образами та уявленнями дитина намагається вийти за межі суперечності «бути» і «мати» у простір творення того, що «не було» і чого «не мав».

4. Стадія пізнавальної суб'єктності (від 6 до 12 років). Інтереси дитини скеровані, насамперед, на пізнання навколишнього світу і себе в цьому світі. Основним суб'єктним новоутворенням на цій стадії можна вважати психологічну спроможність дитини до довільної актуалізації свого психічного досвіду. Ставлення до подій і людей у цілому детерміновані знанням про них. Власний психічний світ ще недостатньо диференційований, саморегуляція психічної активності здійснюється неусвідомлено, напівавтоматично.

5. Стадія суперечливої суб'єктності (від 12 до 17 років). В період пубертату найбільш гостро відчувається потреба підлітка в руйнації батьківських ідентифікацій, зміцненні власної індивідуальності, підкресленні самостійності, незалежності, автономності. Підліткова автономність має прояв в демонстрації дорослості при недостатньо розвинутій незалежності особистості. Інтерес зосереджений на власній потребово-мотиваційній сфері та фізіологічних змінах в організмі. Відносна самодостатність, самостійність поєднані із залежністю від оточення й орієнтацією на інших.

6. Стадія особистісної суб'єктності (від 17–18 до 25 років). Початок набуття зрілості та суб'єктних характеристик. Орієнтація на власний духовний, особистісний розвиток. Для суб'єкта на цьому етапі першорядного значення набуває його свідомість (світогляд, смислова система і ставлення до праці, інших людей). Це початок становлення суб'єкта в сексуальних, сімейних відносинах. Людина як суб'єкт професійної діяльності тільки починає формуватися, а як суб'єкт психічної активності досягає вершини.

7. Стадія повноцінної суб'єктності (від 25 до 50 років). Етап повноліття у цьому сенсі також означає завершення психічного розвитку і розвитку суб'єктності. Розвиваються здатність до саморегуляції власних психічних функцій, процесів, потреб, а також досягнення високих результатів у пізнавальному освоєнні світу.

8. Стадія втіленої суб'єктності (від 50 до 60 років). Ця стадія не лише час акме людини, але також стадія глибоких криз розвитку особистості. Часто прослідковується нереалізованість замислів і життєвої програми. Відбувається досягнення найвищих результатів у вихованні підростаючого покоління, завдяки узагальненню власного ментального досвіду, досягаються найвищі результати в теоретичному освоєнні світу, соціальних і міжперсональних відносинах.

9. Стадія суб'єктності, що згасає (або інволюції суб'єктності) (від 60 до 75 років і більше). Основною особливістю психічного функціонування у цей віковий період виступає зниження суб'єктних проявів, індивід починає незворотно «поступатися позиціями» як фізична, біологічна, психічна і соціальна істота. Відбувається значне зниження суб'єктності в професійній і сексуальній сферах. Завершення життєвого циклу особистості пов'язане з

повною втратою нею властивостей індивідуального суб'єкта, що, однак, закарбовуються у свідомості та бутті інших людей.

Підсумовуючи можна зазначити, що перші чотири стадії розвитку суб'єктності закладають основи для активного засвоєння дитиною правил дорослого життя, які послуговують орієнтирами у виборі соціально-схвалених способів взаємодії. Здатність сформулювати свою точку зору на ситуацію, вміння аргументувати свою позицію, здатність не погоджуватися із нав'язаною думкою є основними зовнішніми проявами внутрішньої сепарації особистості. П'ята стадія розвитку суб'єктності висвічує складність процесу сепарації підлітка, який інтеріоризує потенціал сепарації дорослої людини, тобто ті варіанти розвитку автономності, які будуть характерні на наступних етапах життєвого шляху. На шостій стадії розвитку суб'єктності, процес психологічної сепарації пов'язаний із умінням особистості самотійно долати життєві труднощі, регулювати свої відносини із близькими, жити в гармонії з ними без взаємних образ і напруження. На стадіях повноцінної та втіленої суб'єктності, відбувається актуалізація особистісного потенціалу, що може з одного боку виступати критерієм успішності процесу сепарації, а з іншого – критерієм психічного здоров'я, психологічного благополуччя.

Автономність та самотійність досягається за рахунок формування власної індивідуальності в процесі спілкування із значущими іншими. В той же час низький рівень повноцінної та втіленої суб'єктності можна вважати індикатором потреби в психологічній допомозі, про що свідчить психотерапевтична практика. На стадії суб'єктності, що згасає загострюються проблеми внутрішньої сепарації, що мають прояв у дедиференціації і дезінтеграції. На цій стадії можуть мати місце дві стійкі тенденції: 1) ототожнення, що не дозволяє розділити Я і внутрішні об'єкти, розділити Я в минулому, майбутньому і Я в теперішньому; 2) розототожнення, що створює умови для внутрішньоособистісних конфліктів [13].

Отже, можна стверджувати, що саме розвиток суб'єктності є одним з факторів внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості. Розвинута суб'єктність уможлиблює набуття індивідуального стилю поведінки, маркерування та захист своїх кордонів, підтримку рівноправних відносин, самовизначення, рефлексивне осмислення і відокремлення власних почуттів і думок від почуттів і думок інших людей, забезпечує незалежність у прийнятті рішень.

Кожна людина приходить у світ як потенційний суб'єкт і протягом суспільного життя покликана актуалізувати всю закладену в ній суб'єктну силу, долаючи «об'єктність», тобто її тотальну залежність від зовнішніх умов, обставин, людей. Визначальним фактором внутрішньої незалежності, автономності, самотійності людини є її повноцінна та втілена суб'єктність, яка

забезпечує можливість побудови продуктивних взаємовідносин і перетворювальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Э. В. Королева, Н. Г. Ивельская, А. Л. Чернышова, «Социальный инфантилизм среди студентов высших учебных заведений: выдуманная или реальная проблема?», *Современные проблемы науки и образования*, № 3, 2017. Доступно: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=26409>
2. В. М. Гребенникова, А. И. Щербина, «Инфантилизация молодежи как актуальная проблема социально-психологической безопасности государства», *Концепт: науч.-метод. электрон. журнал*, Т. 24, с. 52–56, 2016. Доступно: <http://e-koncept.ru/2016/56412.htm>.
3. Н. А. Жесткова «Методологические подходы к исследованию социальной зрелости и социального инфантилизма личности», *Вестник Пермского университета*, № 2, с. 4–6, 2013.
4. З. Фрейд, *Печаль и меланхолия*. Санкт-Петербург, Россия: Алетейя, 1998, с. 211–231.
5. M. Mahler, F. Pine, A. Bergman, *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. New York, USA: Basic Books, 1975, 307 p.
6. М. Кляйн, С. Айзекс, Д. Райвери, П. Хайманн, *Развитие в психоанализе*. Москва, Россия: Академ. проект, 2001, 512 с.
7. Д. Боулби, *Создание и разрушение эмоциональных связей*. Москва, Россия: Академ. проект, 2006.
8. Н. Ф. Калина, *Основы психоанализа*. Москва, Россия: Рефл-бук, Киев, Украина: Ваклер, 2001.
9. А. А. Дитюк, «Личностная идентичность и личностная автономия как когнитивно-поведенческий компонент психологической сепарации», *Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции*, Вып. 8, с. 52–54, 2015.
10. Т. И. Сытько, *Семейная сепарация: аспекты научного анализа: монография*; В. С. Агапова, Ред. Санкт-Петербург, Россия: Изд-во Пирожкова, 2013, 64 с.
11. J. A. Hoffman «Psychological separation of late adolescents from their parents», *Journal of Counseling Psychology*, № 31, p. 170–178, 1984.
12. А. Я. Варга, Т. С. Драбкина, *Системная семейная психотерапия: курс лекций*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2001.
13. Н. Е. Харламенкова, Е. В. Кумыкова, А. К. Рубченко, *Психологическая сепарация: подходы, проблемы, механизмы*. Москва, Россия: Изд-во «Институт психологии РАН», 2015, 367 с.
14. P. Blos, *The adolescent passage: development issues*. NY: Internat. Univ. Press, 1979, 521 p.
15. С. Л. Рубинштейн, *Человек и мир*. Москва, Россия: Наука, 1997, с. 113–129.
16. К. А. Абульханова-Славская, *О субъекте психической деятельности*. Москва, Россия: Наука, 1973, 287 с.
17. В. А. Роменець, *Психологія творчості*. Київ, Україна: Либідь, 2001, 288 с.
18. А. В. Брушлинский, *Субъект: мышление, учение, воображение: избр. психол. труды*. Москва, Россия: Изд-во ин-та практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996, 392 с.
19. В. А. Татенко, *Психология в субъектном измерении*. Киев, Украина: Изд. центр «Просвита», 1996, 404 с.

Василинина Оксана Миколаївна,
викладач кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
o.vasylynyna@gmail.com

**ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ
ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН СПЕЦІАЛЬНОСТІ 029
«ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА»**

Анотація. Наукове дослідження присвячене висвітленню питання про особливості підготовки майбутніх спеціалістів з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. У статті також охарактеризовано змістове наповнення фахових дисциплін вищої документно-інформаційної освіти, обґрунтовано актуальність і перспективність питання національної ідеї як складника програми підготовки бакалаврів інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна освіта, вища освіта, фахова компетентність, національна свідомість, патріотичне виховання.

Abstract. The scientific research is dedicated to highlighting the issue of the specifics of training future specialists in information, library and archival affairs. The article also characterizes the content of professional disciplines of higher document and information education, substantiates the relevance and perspective of the issue of the national idea as a component of the training program for information, library and archival bachelors.

Keywords: information and communication education, higher education, professional competence, national consciousness, patriotic education.

Стрімкий розвиток цифрового суспільства України створює умови для оптимізації освітньо-професійної підготовки фахівців інформаційної галузі.

Потреба у висококваліфікованих фахівцях документознавчої сфери в умовах сучасного ринку праці досить висока. Потрібні фахівці, що вміють професійно опрацьовувати документно-інформаційні масиви й ресурси. Сучасна спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» поєднує у собі рівноправні змістові складові професійної підготовки – документну, інформаційну, бібліотечну та архівну справу спрямовані на підготовку широкого кола спеціалістів документно-інформаційної сфери суспільства [2, с. 159].

Зорієнтованість підготовки спеціалістів з документознавства повинна передбачати, окрім професіональних знань та умінь, дотримання професійної етики та чинного законодавства, а також професійну та громадянську свідомість, адже за роки незалежності в Україні створено усі передумови для оновлення змісту технологій патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей та стійкої громадянської позиції.

Така безперервна інформаційно-комунікаційна освіта передбачає набуття знань, умінь, навичок, компетентностей упродовж життя для задоволення потреб

і вимог інтелектуального, культурного й духовного розвитку індивіда. Саме вона сприяє духовній консолідації суспільства, допомагає у професійно-культурному рості кожного індивіда, у набутті людських якостей та формуванні творчої особистості, здатної зробити вагомий внесок у розвиток суспільства [3, с. 278]. Найважливішим показником такої освіти є випускник вищої школи, що уміє самостійно й критично мислити, бачити проблеми та ефективно їх вирішувати, мати об'єктивні уявлення про загальнолюдські й національні цінності, загальні тенденції розвитку сучасної державності.

У процесі освітньої підготовки студенти спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» опановують п'ять циклів навчальних дисциплін:

- 1) документознавчий цикл: діловодство, документознавство, архівознавство, бібліотекознавство та книгознавство, вступ до фаху, документаційне забезпечення управління, стандартизація та сертифікація;
- 2) комунікаційний цикл: теорія та історія соціальних комунікацій, лінгвістичні основи документознавства, стилістика та редагування ділових документів, дипломатичний протокол, риторика, етика та психологія ділового спілкування, іміджологія, ІТ-технології;
- 3) інформаційно-технологічний цикл: аналітико-синтетична переробка інформації, інформаційні ресурси, інформаційні системи та мережі, інформаційно-аналітична діяльність, маркетинг інформаційних продуктів та послуг, системи управління базами даних, електронний документообіг;
- 4) цикл менеджменту: кадровий менеджмент та діловодство, інформаційний менеджмент, державне управління, керування документаційними процесами, організація та управління діяльністю інформаційних установ;
- 5) правознавчий цикл: адміністративне право, цивільне право, право інтелектуальної власності, інформаційне право, трудове право.

При аналізі змістовного наповнення фахових дисциплін спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» спостерігаємо виокремлення розділів або тем, які містять питання національної свідомості, єдності та патріотичного виховання:

1. Іміджологія – інноваційна науково-технологічна дисципліна людинознавчого спрямування, що інтегрувала у собі множину гуманітарних, мистецтвознавчих та природничих студій.

Однією з основ цієї дисципліни є тема «Імідж держави та нації. Імідж України в сучасній та історичній проекціях», яка охоплює питання формування та функціонування зовнішнього і внутрішнього іміджів держави, а також розкриває основні аспекти кореляції іміджу держави та іміджу нації.

2. PR-технології – це дисципліна, яка передбачає вивчення та аналіз настрою громадськості, сприяє гармонізації політики організації або особи із суспільними

інтересами та реалізації програми дій, спрямованої на досягнення громадського розуміння та схвалення.

Тематика дисципліни охоплює питання використання PR-технологій у суспільно-політичній сфері, зовнішній та внутрішній політиці держави. Набуті знання з дисципліни «PR-технології» дозволять студентам приймати ефективні державно-управлінські рішення щодо участі в інтеграційних процесах на всіх рівнях, з урахуванням національних інтересів.

3. Дипломатичний протокол – це дисципліна, яка вивчає специфіку формування системи знань про основні поняття дипломатичного протоколу, церемоніалу та етикету при здійсненні офіційної діяльності держав у міжнародних відносинах за допомогою відповідних органів зовнішніх зносин.

Вивчення дисципліни передбачає вивчення існуючих теоретичних проблем співвідношення дипломатії та дипломатичного протоколу, аналіз нормативно-правової бази дипломатичного протоколу, розуміння основних норм і засобів протокольного забезпечення зовнішньополітичних заходів України на високому та найвищому рівнях, розуміння основних церемоніальних норм в протокольній практиці України.

4. Організація та управління діяльністю інформаційних установ – дисципліна, яка вивчає теоретичні, методологічні та практичні питання управління та організації діяльності інформаційних установ.

Тематика дисципліни розкриває питання перспектив, основних тенденцій та проблем розвитку сфери інформаційної діяльності України, а також проблеми розвитку інформаційного виробництва та правового забезпечення суб'єктів інформаційної діяльності в Україні.

5. Теорія та історія соціальних комунікацій – фундаментально-теоретична дисципліна, яка вивчає теорію та закономірності розвитку комунікаційної системи суспільства, історію соціально-комунікаційних інститутів суспільства, етапи становлення соціально-комунікаційних структур, історію важливих відкриттів щодо знакових систем, способів документування інформації.

Питання національної ідеї відображено у таких темах дисципліни: «Соціально-комунікаційна культура сучасного українського суспільства», «Стан і тенденції розвитку українських і світових соціальних інститутів», «Актуальні проблеми соціальних комунікацій в сучасній Україні»

6. Архівознавство – це наукова дисципліна, яка вивчає історію, теорію і практику архівної справи, її правові та економічні засади, архівний менеджмент та інформаційні системи, принцип формування і використання архівного фонду, технологію зберігання та реставрації документів.

Архівознавство є комплексною системою знань, яка, з одного боку, органічно входить в історичну науку, а з іншого – інтегрує в собі низку спеціальних знань з теорії, історії і практики архівної справи, державного будівництва, документознавства, інформаційних систем.

Дисципліна розкриває методологічні основи архівознавства, аналізує історію розвитку архівної справи, особливо акцентує на її українській складовій. Головну увагу при цьому зосереджено на питаннях історії архівної справи, правових засадах та структурі Національного архівного фонду України, принципах організації архівної справи та діяльності державних архівних установ. Вивчення цих питань сприяє активізації історичної науки, збереженню історичної пам'яті та культурно-національному відродженню українського народу.

7. Бібліотекознавство – це наукова дисципліна документно-комунікаційного циклу, яка теоретично відтворює бібліотеку як наукове поняття й об'єкт реальності у всіх її зв'язках і опосередкуваннях.

Вивчення таких тем дисципліни, як «Організація бібліотекознавчих досліджень в Україні на сучасному етапі», «Реалізація основних принципів організації і функціонування бібліотечної справи в Україні на сучасному етапі», «Бібліотечна система в Україні» сприяє формуванню соціального усвідомлення студентів, залучає їх до системи культурних цінностей, норм і відносин суспільства.

8. Лінгвістичні основи документознавства – це дисципліна, що вивчає внутрішню структуру тексту службового документа, його змістові категорії, мовностилістичну репрезентацію.

Ця дисципліна забезпечує розширення й поглиблення базових знань з української літературної мови, пізнання і засвоєння принципів організації україномовного тексту, а також вивчення мовного оформлення текстів документів.

Також під час підготовки фахівцям інформаційної галузі необхідно приділяти увагу дисциплінам правового змісту, основним завданням яких є сприяння становленню активної позиції студентів щодо реалізації прав і свободи людини, надання основ правових знань, а також подоланню правопорушень серед молоді. До таких дисциплін належать: адміністративне право, цивільне право, право інтелектуальної власності, інформаційне право, трудове право

На спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» сформована чітка система дисциплін загальної та професійної підготовки, що орієнтована на фахівців, здатних забезпечити розвиток, збагачення, збереження національної культури.

У сучасних умовах формування національної свідомості та національно-патріотичне виховання студентів – важлива стратегічна складова національної

безпеки України і консолідує чинник розвитку суспільства та нації. Національна ідея має стати основою національного виховання, національної свідомості, національної гідності, самодостатності студентів [1, с. 34].

Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що мистецтво громадянськості – це мистецтво бути там, де зможеш принести найбільшу користь собі й людям, а виховання патріотизму сприяє формуванню відчуття відповідальності за майбутнє сім'ї, родини, держави, народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк В. Національне виховання як складова у побудові громадянського суспільства. Світ виховання. 2004. № 1. С. 33-36.
2. Зленко А., Іващенко А. Підготовка фахівців сфери документаційного забезпечення управління та інформаційної діяльності: історичні передумови та перспективи. Соціум. Документ. Комунікація. Сер. Іст. науки. 2021. Вип. 12. С. 145-170.
3. Колісник-Гуменюк Ю.І. Роль соціогумантарних дисциплін у вихованні патріотизму і національної свідомості особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. Київ, 2008. Т. X, Ч. 4. С. 272-279

Веденєєв Д. В.,
*доктор історичних наук, професор, професор кафедри
арт-менеджменту та івент-технологій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
zastava67@i.ua*

ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ СТІЙКОСТІ ДО ЗАСТОСУВАННЯ «КОГНІТИВНОЇ ЗБРОЇ» З АРСЕНАЛУ «ГІБРИДНОЇ» КОНФЛІКТНОСТІ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У науковому повідомленні дається характеристика сутності сучасної неконвенційної конфліктності з її пріоритетною спрямованістю на ураження соціокультурної та інформаційно-ментальної сфер буття держави. Розкриваються основні небезпеки, які несе таке знаряддя гібридної війни як «когнітивна зброя» свідомості та професійній діяльності керівних та гуманітарних кадрів. Висвітлюється досвід Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв в МКП України із впровадження у навчальний процес профільованих навчальних дисциплін й тренінгів із прищеплення здобувачам вищої освіти знань й навичок із виявлення новітніх загроз безпеці соціокультурній сфері України, організації протидії ним у професійній діяльності.

Ключові слова: національна безпека, національна стійкість, інформаційна безпека, гібридна конфліктність, зміст освіти.

The scientific message describes the essence of modern unconventional conflict with its priority orientation on the defeat of the socio-cultural and information-mint spheres of existence of the state. The main dangers that such a tool of hybrid warfare as "cognitive weapons" of consciousness and professional activity of governing and humanitarian personnel are revealed. The experience of the National Academy of Management of Culture and Arts on the introduction into the educational process of profiled disciplines and trainings on instilling higher education of knowledge and skills to identify the latest threats to the safety of the socio -cultural sphere of Ukraine, organization of counteracting it in professional activity is covered.

Keywords: national security, national sustainability, information security, hybrid conflict, content of education.

Сучасні безпекознавці солідарні щодо необхідності продуктивної розробки інноваційних концепцій з усвідомлення новітніх макрозагроз нового екзистенціального типу, творення теоретичних й практичних підвалин застосування можливостей сектору безпеки і оборони в епоху постмодерну, вивчення новітніх форм військового мистецтва й безпекової діяльності [див. зокрема: 1; 2, с. 8–26]. Генеза філософії й стратегія «гібридної» (неконвенційної) конфліктності коріннями сягає принципів якісних змін, що відбулися у концептуальних засадах, структурі, стратегії і тактиці формах і методах військово-політичного протистояння між сучасними державами та їх блоками, державами та неурядовими формуваннями тощо, котрі сталися на межі ХХ і ХХІ століть внаслідок радикальних змін у співвідношенні сил на міжнародній арені, хаотизації міжнародних відносин, появи нових видів летального та нелетального озброєння, інноваційних технологій конструювання й демонтажу соціальних спільнот, набуття сучасною війною (конфліктними стосунками) мультидоменного характеру з глобальним охопленням суходолу, Світового океану, повітряно-космічного простору, світової економіки та віртуально-інформаційного простору.

Після 2014 р. в Україні відбулася індоктринація поглядів на сутність та ознаки гібридної війни у відповідні концептуальні документи безпекової політики України. Зокрема, з-поміж провідних чинників формування безпекового середовища у сучасному світі «Воєнна доктрина України» називає «перенесення ваги у воєнних конфліктах... на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби» [3]. «Стратегія воєнної безпеки України» (затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р.) на рівні сучасних світових уявлень наголошує, що модерна конфліктність все більше відзначається комплексним застосуванням

«політико-дипломатичних, економічних, інформаційних, воєнних і гібридних інструментів» [4].

Говорячи про забезпечення інтелектуально-психологічної стійкості щодо гібридних загроз когнітивного характеру у майбутніх спеціалістів, доцільно згадати і Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» затверджено «Концепцію забезпечення національної системи стійкості» [5]. Документи визначив основи функціонування національної системи стійкості, спрямованої на «забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу».

Містилося і визначення «загроз гібридного типу» як різновиду загроз національній безпеці, реалізація яких спричиняє синергетичний ефект від одночасного застосування комбінованих методів впливу, які часто мають прихований характер або маскуються під інші процеси у рамках правового поля. З-поміж шляхів реалізації настанов цієї концепції визначено і створення на національному й регіональному рівнях мережі аналітично-експертних, наукових та навчально-методичних центрів розвитку стійкості, котрі, безсумнівно, не можуть не зосереджуватися на вивченні і загроз гібридного характеру. Важливими дослідницькими завданнями, безумовно, стануть і визначені у документі «запровадження національної системи виявлення та оцінки загроз і вразливостей, оцінювання ризиків та стану відповідних спроможностей на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях», розробка єдиної методики оцінювання ризиків в національній безпеці.

Симптоматично, що сучасні безпекознавці все частіше звертаються до проблеми резильєнтності (національної стійкості) як «стратегії відповіді на деструктивні виклики та випередження загроз цивілізаційній суб'єктності країни у сучасному кризовому світі». При цьому «освітня й наукова резильєнтність» спрямовується на осмислення загроз на основі «збалансованого поєднання зарубіжних інновацій в організації освітньої і наукової сфер з розвитком продуктивних вітчизняних традицій» [див. докладніше: 6; 7, с.249-261].

Модерна неконвенційна конфліктність нового концептуального типу засадничо спрямована на деморалізацію противника, дистанційний підриг (переважно невійськовими й «неконтактними» методами) його спроможності до оборони й захисту національних інтересів в цілому, примушення його до капітуляції, відмови від реального державного суверенітету та готовності до

нав'язування йому вигідної переможцям моделі зовнішньої та внутрішньої політики, відповідного корегування суспільно-економічного ладу та духовно-культурної сфери. Стратегія гібридної війни (ГВ) спрямована на знесення країни-жертви, зокрема через розбалансування адміністративно-політичного управління, сфери оборони і безпеки, економіки, інформаційно-культурного простору.

Театром ГВ при цьому виступає багатовимірний реальний (фізичний) та віртуальний (інформаційно-ментальний) простір існування держави (групи держав, нації, етносу, людської спільноти тощо), який цілеспрямовано перетворюється на часопростір проведення задалегідь спланованого комплексу прямих та непрямих (асиметричних) агресивних дій. Стратегія ж ГВ комплексно включає дії (заходи) політичного, дипломатичного, власне воєнного, інформаційно-психологічного, когнітивно-ментального, економічного, екологічного та іншого характеру, котрі скоординовано проводяться (здатні проводитися) за єдиним задумом. В цілому ж, в умовах «інформаційного суспільства» й панування витончених соціально-психологічних технологій маніпулювання свідомістю й штучного створення спільнот із завданими ціннісно-поведінковими властивостями, ефективною складовою асиметричної підривної стратегії є інформаційно-гуманітарний й матрично-культурний компоненти інтелігенції та управлінських кадрів.

У контексті порушеної автором проблематики важливо зазначити, що до арсеналу ГВ міцно увійшла «когнітивна зброя» (КЗ) – узагальнена назва комплексу невійськових методів протиборства, які можуть носити довгостроковий характер, здійснюватися у відкритий або протизаконний спосіб, і властивих повною мірою стратегічному рівню ГВ. Метою застосування КЗ є самодезорієнтація й самодеорганізація противника, хаотизація державного й суспільного життя, втрата жертвою здатності до опору через глибинну ерозію управлінської та ідейно-духовної сфери.

Сутність КЗ полягає у досягненні інтелектуальної переваги над противником та маніпулюванні його свідомістю за допомогою формально наукових і псевдонаукових конструкцій. Когнітивна складова сучасного конфлікту охоплює сферу вироблення й прийняття рішень та передбачення дій противника з урахуванням національної психології й ментальності, цивілізаційних факторів. Розраховані когнітивні впливи можуть застосовуватися для дискредитації інноваційних наукових розробок, впровадження яких може посилити обороноздатність й конкурентоздатність країни-жертви ГВ, нав'язування через «п'яту колону» задалегідь помилкових, тупикових концептуальних рішень у сфері управління та оборони, економічного розвитку тощо.

Особливе значення надається (з використанням технологій інформаційно-мережного впливу локального й глобального масштабу) досягненню прихованого управління культурно-світоглядом сферою з метою перекодування ментального поля населення країни-жертви шляхом переорієнтації, послаблення й знищення традиційних духовних й культурних цінностей народу, ерозії його етнорелігійної матриці.

Застосування цього специфічного важелю паразитує на свободі слова, інформаційній відкритості сучасних демократичних суспільств, глобальних інформаційних зв'язках, наявності мережі Інтернет, соціальних мереж, міжнародному культурно-освітньому обміні, зацікавленістю багатьох держав у залученні зарубіжної допомоги (фінансування) для підготовки науково-педагогічних кадрів, фахівців сучасних гуманітарних спеціальностей тощо.

Інструментарій КЗ тісно пов'язаний з інформаційним впливом та діяльністю неурядових організацій, базується на організаційно-управлінських, інформаційних, культурологічних, психологічних технологіях. Як свідчить досвід глобального протистояння доби «холодної війни», сучасних нетрадиційних конфліктів, арсенал КЗ може включати:

- формування керованої ззовні, неадекватної у професійному та моральному відношенні «п'ятої колони» в органах державного, військового, безпекового управління, місцевого самоврядування, в інших значущих сферах управління країною і суспільством;
- нав'язування «самозгубних» моделей, концепцій розвитку економіки, демонтажу вітчизняного ВПК та системи НДДКР;
- стимулювання руйнації традиційної системи освіти, виховання, фундаментальної науки та центрів технологічного зростання;
- вживляння у масову свідомість, ментальну сферу, зміст освіти та масової культури чужорідних, таких, що суперечать цивілізаційній матриці народу ідей, уявлень, цінностей та змістів;
- руйнація традиційної моралі, сталих суспільних зв'язків, мобілізуючої морально-психологічної готовності народу до захисту власної безпеки та національних інтересів.

КЗ, наприклад, може застосовуватися для дискредитації інноваційних наукових розробок, впровадження яких може посилити обороноздатність й конкурентоздатність країни – жертви ГВ, нав'язування через вживлені у суспільство позиції впливу на управлінські кола заздалегідь помилкових, тупикових концептуальних рішень у сфері управління та оборони, економічного розвитку тощо. Сюди ж відносять технологічне шпигунство, постановку у залежність (залучення до негласного співробітництва) вчених-гуманітаріїв для

використання в обробці суспільної свідомості, просування згубних доктрин суспільного розвитку тощо.

Серед прийомів КЗ відомі такі як «хибна ціль» (нав'язування негідних орієнтирів в перспективних, витратних розробках), «наш лідер» (просування й використання залежної особи в якості керівника наукових установ, проектів), «зіпсована зброя» – підміна перспективних наукових досліджень пошуком поверхового, швидкого «ринкового ефекту» тощо [9].

Як бачимо, небезпека КЗ для реального суверенітету держави та її науково-технічної й культурної сфери спрямовується, передовсім, на свідомість та професіоналізм управлінських, науково-технічних, освітянських кадрів, нове покоління яких перебуває у статусі здобувачів вищої освіти. Відтак, відповідних коректив потребує структура і зміст самого навчально-виховного процесу (причому в умовах, коли поширення дистанційної форми навчання серйозно перешкоджає не тільки якісній ретрансляції знань, але й, головне, світоглядово-виховній функції навчання, «відтворенню нації» як самобутньої культурно-цивілізаційної спільноти). Під загрозою опиняється «культурна гегемонія» (А. Грамші) власної держави та національної соціокультурної системи [10].

Позитивний досвід профільованого викладання сутності гібридних загроз та засобів протистояння ним накопичений в Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ) Міністерства культури та інформаційної політики України [11]. Впровадженню досліджень й викладання проблематики гібридних війн та специфічних загроз соціокультурній сфері України з її арсеналу сприяє запровадження профільних науково-дослідних та науково-педагогічних проектів.

Для НАКККіМ каталізатором цієї роботи став проект «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN» # 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-SVNE-JP», який реалізується (з листопаду 2019 р.), який реалізується в межах Програми Європейського Союзу Еразмус+ за напрямом «Розвиток потенціалу вищої освіти». Інфраструктурне проект спирається на т.зв. «Спільну рамку щодо протидії гібридним загрозам» у складі Європейської ради, Європейської комісії та структур НАТО, Операційний протокол ЄС з протидії гібридним загрозам («EU Playbook», 2016 р.), орієнтується на впровадження розробок Європейського центру з протидії гібридним загрозам («The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats»).

Координатором проекту виступає заступник декана факультету інформаційних технологій Університет Ювяскюля (Фінляндія), професор Т. Тііхонен, національним координатором проекту – заступник завідувача кафедри економічної кібернетики та управління економічною безпекою Харківського національного університету радіоелектроніки, к.е.н. С. Гришко. В НАКККіМ групу

викладачів-тренерів проекту очолює ректор – доктор культурології, професор О. Копієвська. Концептуально розробники проекту виходять із поширеного в європейській думці визначення гібридних загроз як «скоординованих та синхронізованих дій, які свідомо спрямовані на системні вразливості демократичних держав та інститутів за допомогою широкого спектру засобів».

Від європейських партнерів до складу консорціуму проекту увійшли Університет Ювяскюля (Фінляндія), Вища інженерна школа Франції, Університет Коїмбри (Португалія) та Університет Тарту (Естонія). Основними співвиконавцями проекту від України стали Харківський національний університет радіоелектроніки, Український католицький університет, Державний університет інфраструктури та технологій, Національний університет «Острозька Академія», Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України та Горлівський інститут іноземних мов «Донбаський державний педагогічний університет».

До реалізації проекту у грудні 2019 р. приєдналося Міністерство освіти і науки України, адже очікується, що отримані напрацювання надалі будуть залучені для розробки програм навчання і підвищення кваліфікації педагогічного складу в інтересах розбудови безпечного громадянського середовища в Україні.

Водночас, проект переслідує ціль запровадження міждисциплінарних та короткострокових сертифікованих освітніх програм, спрямованих на протидію гібридним загрозам, розбудову експертної інфраструктури для проведення міждисциплінарних досліджень і дослідницько-орієнтованих занять. Навчальні модулі з інформаційної безпеки базуватимуться на застосуванні технологій превентивного навчання, які використовуються у системах штучного інтелекту країн Європейського Союзу [12].

Головні науково-педагогічні й світоглядно-громадянські завдання проекту WARN [13] полягають у запровадженні превентивного навчання та підготовки громадян України «як агентів захисту агентів позитивних змін для загальнонаціонального поширення знань та навичок цивільної оборони проти гібридних загроз» [14]. Учасники проекту створили корисний для розвитку поглядів на природу гібридної війни Глосарій на основі отриманих у рамках програми Erasmus+ авторитетних, апробованих науково-аналітичних джерел країн ЄС [15]. Автори-упорядники Глосарію подали ключову термінологію та загальні поняття про гібридну конфліктність й гібридні загрози таким сферам як: національна безпека, публічне управління та адміністрування, менеджмент організації та адміністрування, менеджмент соціокультурної діяльності, фінансово-економічна безпека, системи штучного інтелекту, політологія, гуманітарна освіта, медіакомунікації тощо.

Крім того, Концепцією проекту передбачається адаптація змісту освітніх програм у 7 галузях освіти, розробка курсів з протидії гібридним загрозам для сфери освіти, підготовка адаптованих освітніх програм та курсів, створення міжгалузевого середовища з питань протидії гібридним загрозам.

Виходячи із завдань ознайомлення студентів та аспірантів із специфікою гібридних загроз культурно-гуманітарній сфері України, організаційно-правовими засадами, формами і методами протидії гібридним загрозам в НАКККіМ впроваджені навчальні дисципліни «Теорія безпеки соціокультурних систем», «Проблеми інформаційно-гуманітарної безпеки України», «Гібридні загрози та комплексна безпека», відповідна проблематика викладається і на курсах підвищення кваліфікації співробітників сфери культури і мистецтв України (зокрема – державним службовцям, освітянам).

На кафедрі арт-менеджменту та івент-технологій НАКККіМ впроваджено інноваційну освітню практику, яка дозволила в межах партнерського навчання розробити й апробувати із здобувачами вищої освіти тренінгово-ігрові культурні практики, місія яких полягає у поглибленні знань про гібридні загрози, набутті практик їх подолання культурно-дозвілєвими технологіями і методиками.

В навчальному процесі акценти скеровуються на поняття про соціокультурні системи та провідні чинники загроз їх стабільності у сучасному світі; ретроспективний огляд формування форм і методів деструктивного впливу на соціокультурну сферу життєдіяльності суспільства; особливості глобалізаційних впливів на національні соціокультурні системи; внутрішні чинники потенційних загроз соціокультурній сфері України; деструктивні технології з ерозії інформаційно-культурної сфери в стратегії «гібридної» (асиметричної) війни; поняття «м'яка сила» та «публічна дипломатія» як явище сучасних міжнародних соціокультурних відносин; організаційно-правові засади забезпечення соціокультурної безпеки України.

Студенти повинні набути відповідні компетентності. Інтегральна компетентність полягає у здатності розв'язувати складні задачі і проблеми в сфері менеджменту соціокультурної діяльності, пов'язані із забезпеченням безпеки соціокультурних систем. Загальні компетентності скеровуються на здатність проведення досліджень викликів і ризиків соціокультурним системам; спроможність приймати обґрунтовані рішення для організації заходів із забезпечення безпеки соціокультурної сфери; готовність до організації міжвідомчих заходів із протидії загрозам у соціокультурній сфері; здатність працювати в міжнародному контексті з налагодження співпраці у сфері інформаційно-гуманітарної безпеки. З погляду спеціальних компетентностей передбачається:

- надання студентам здатності визначати напрями досліджень особливостей

- (ознак) застосування деструктивних технологій з ерозії інформаційно-культурної сфери з арсеналу «гібридної» війни;
- здатність до практичної адаптації науково-обґрунтованих безпекових соціокультурних практик в їх глобальному, глокальному і локальному вимірах;
 - спроможність до планування, обґрунтування та обговорення результатів управлінської та інформаційно-аналітичної діяльності з протидії загрозам соціокультурній системі України у межах власної компетенції та професійних обов'язків;
 - готовність надавати науково-обґрунтовані, професійні рекомендації та висновки, керуватися відповідними нормативно-правовими нормами та концептуальними документами із забезпечення культурно-гуманітарної безпеки України [див. докладніше: 16–21].

Таким чином, інтенсифікація науково-аналітичних та науково-педагогічних розробок, пов'язаних із досягненням феномену гібридних війн, механізмів протидії новітнім типам загроз національній безпеці України має сприяти посиленню уваги до вивчення новітніх небезпек культурно-гуманітарній сфері держави при впровадженні освітніх компонент, які дозволять сформувати у здобувачів вищої освіти необхідні компетентності із розуміння сучасних практик неконвенційного протиборства, діагностики гібридних загроз та інструментарію протидії ним (у залежності від професійного спрямування та посадового рівня).

Загрози неконвенційного (гібридного) порядку національній безпеці України, як свідчать сучасні дослідження висувують на перший план розробку системного інформаційно-ментального та просвітницького впливу для роз'яснення комплексу загроз гібридного характеру, творення й висування інноваційних підходів до формування системи захисту, передовсім, саме соціокультурного простору України. Така настанова природна в умовах глобалізації та вільного обігу інформації, і передбачає прискорене озброєння необхідними спеціальними компетентностями управлінських кадрів та фахівців.

При формуванні нової генерації науково-педагогічних працівників гуманітарної сфери особливого значення набуває формування спеціальних компетентностей із виявлення та попередження згаданих «витончених» знарядь «гібридної» агресії, формування у професіоналів-гуманітаріїв відповідного професійно-психологічного імунітету проти «інтелектуальних підступів».

ЛІТЕРАТУРА

1. Гула Р., Голота А. «Доктрина Герасимова»: «керований хаос» у воєнній теорії епохи постмодерну. Воєнно-історичний вісник. 2021. № 1. С.140–155.
2. Веденєєв Д.В., Семенюк О.Г. Розвиток концептуальних і науково-практичних поглядів на сутність неконвенційної (гібридної) конфліктності. Монографія. К.: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк» 2021. 228 с.

3. Воєнна доктрина України. Затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>
4. Стратегія воєнної безпеки України. Затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
5. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 вересня 2021 року № 479 «Про запровадження національної системи стійкості». URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5017.html>
6. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактики випередження гібридних загроз. Вісник НАН України. 2021. № 8. С.74–82.
7. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. К.: НІСД, 2022. 456 с.
8. Веденєєв Д.В., Семенюк О.Г. Сутнісні риси та функціональні компоненти сучасної неконвенційної (гібридної) конфліктності. Стратегічна панорама. 2021. № 1-2. С. 30–47.
9. Веденєєв Д., Копієвська О. «Вишукана» гібридна зброя: ураження свідомості керманичів та інтелігенції. Виклики і ризики. Безпековий огляд Центру дослідження армії, конверсії та роззброєння. 2020. № 9. С. 20–32; № 10. С.14–26.
10. Грамші А. В'язничні зошити. Вибрані записи / Пер. з іт. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Вперед, 2017. 417 с.
11. Веденєєв Д.В., Копієвська О. Р. Гібридні загрози як об'єкт освітніх практик у культурно-мистецькій сфері України (за досвідом реалізації проекту Erasmus+ «Академічна протидія гібридним загрозам – #WARN» 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-SVNE-JP»). Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2021. № 2.С. 3–11.
12. МОН розпочне проект із протидії гібридним загрозам. URL: <https://osvita.ua/vnz/68371/>
13. Офіційний сайт проекту: URL: <https://warn-erasmus.eu/ua/>
14. Гришко С. Презентація проекту «Академічна протидія гібридним загрозам – WARN» # 610133-EPP-1-2019-1-FI-EPPKA2-SVNE-JP». 5-7 грудня 2019 р.
15. Glossary / Глосарій. «Hybrid Threats / Гібридні загрози». Результат 5.5 «WARN-середовище». За редакцією С.Гришко [Колектив упорядників, 2021]. 112 с.
16. Веденєєв Д.В. Гібридні загрози соціокультурній системі України та їх вивчення при підготовці управлінських кадрів сфери культури. Синергетичний підхід до проектування життєвого простору особистості : зб. наук. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. онлайн-конф. (27-28 квітня 2021 р., м. Полтава). Полтава, 2021. 3. С.48–51.
17. Веденєєв Д. Впровадження у навчальний процес НАКККіМ проблематики протидії гібридним загрозам у соціокультурній сфері Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 10 листопада 2021 р. М-во культ. та інформ. політики України; Нац. акад. кер. кадрів культ. і мистец. Київ: НАКККіМ, 2021. С. 148–150.
18. Копієвська О.Р. Культурні практики як засіб подолання гібридних конфліктів. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: зб. матер. наук.-практ. інтернет-конферен. Маріуполь, 2020. URL: <https://dsun.edu.ua/storage/documents/news/PROGRAMA-KONFERENTSIYI-22.06.2020-roku-2.pdf>.

19. Шевченко І. Навчальний компонент академічної відповіді на гібридні загрози. Сучасна бібліотечна та інформаційна неперервна освіта: орієнтації творчості : допов. на пленарному засіданні 10-ї ювілейної міжнародної конференції (25 – 28 лютого 2020 р., Славське, Львівська область). URL: <https://warn-erasmus.eu/ua/news/presentation-training-component-of-the-academic-response-to-hybrid-threats/>.
20. Тренінг з курсу «Ігрові методи навчання протидії гібридним конфліктам» URL: <https://warn-erasmus.eu/ua/news/training-on-the-course-gaming-hybrid-conflict/>
21. Теорія безпеки соціокультурних систем: методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів освітнього ступеня «Магістр» спеціальності 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності». К.: НАКККіМ, 2021. 22 с.

Виговська О. І.,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
головний і науковий редактор
Всеукраїнського науково-практичного журналу
«Директор школи, ліцею, гімназії»,
jurnal.director@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1832-4172>*

СУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ВЧИТЕЛЬСТВА: СВІТОГЛЯДНА ПЛАТФОРМА ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті актуалізовано проблему якісної фундаментально-професійної готовності вчителів до сучасної педагогічної діяльності. Звертається увага насамперед на стан цілепокладання в діяльності сучасного вчителя, який характеризується переважно невміннями та ускладненнями як молодих учителів, так і досвідчених. Зазначене дає право стверджувати абсолютну неготовність учителів здійснювати сучасну педагогічну діяльність.

Автор переконаний: якщо вчитель здійснюватиме не традиційно-усталену педагогічну діяльність, а практикуватиме творчу, саме в авторському розумінні, тоді він набуде готовності здійснювати сучасну педагогічну діяльність. Наслідком запровадження пропонованого гарантовано стануть радикальні зміни щодо статусу вчителя в його педагогічній діяльності – учитель віднині стає самостійним, відповідальним, творчим, компетентним майстром-професіоналом, суб'єктом власної діяльності.

Ключові слова: учитель, суб'єктність вчителя, вища педагогічна освіта, фундаментальна педагогічна освіта, творча педагогічна діяльність, компетентний майстер-професіонал.

The article updates the problem of qualitative fundamental and professional readiness of teachers for modern pedagogical activity. Attention is drawn primarily to the state of goal setting in the activity of a modern teacher, which is characterized mainly by incompetence and complications of both young and experienced teachers. This gives the right to assert the absolute unreadiness of teachers to carry out modern pedagogical activities.

The author is convinced: if the teacher will not carry out traditionally established pedagogical activity, but will practice the creative one, precisely in the author's understanding, then he will become ready to carry out modern pedagogical activity. The result of the introduction of the proposed will be drastic changes regarding the status of the teacher in his pedagogical activity - the teacher from now on becomes an independent, responsible, creative, competent professional, the subject of their own activity.

Keywords: teacher, subjectivity of the teacher, higher pedagogical education, fundamental pedagogical education, creative pedagogical activity, competent professional.

Сьогодні, в епоху демократії, державою керують звичайні громадяни, з найрізноманітнішими покликаннями. Тому демократичне суспільство не досягне успіху доти, доки загальна освіта не дасть людям філософського світогляду.

Альфред Норт Уайтхед

Якщо ми насправді хочемо зробити шкільне життя дитини цікавим, щоб вчилася дитина з радістю, її людський інтелектуально-духовний потенціал міцнів, вона була здорова і фізично, і духовно, почувалася щасливою, впевненою у собі людиною, маємо подбати про те, щоб у шкільний клас зайшла найкраща Людина – Вчитель!

Заявлене мною підтримають і батьки, якщо говорити сучасною діловою мовою, «замовники освітніх послуг», Василь Сухомлинський та Ян Амос Коменський. І якщо Я. А. Коменський зазначав, що в школі залишитися повинні кращі люди, а В. О. Сухомлинський справедливо наголошував, що «від того, як пройшло дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що увійшло до його розуму і серця з навколишнього світу, – від цього у вирішальному ступені залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк», то батьки сформуvalи, зокрема стосовно початкової школи, запит на доброго вчителя, інтелігентну, хорошу Людину. Навчити своїх дітей, як говорять батьки, вони і самі зможуть. Батькам важливо, як вчитель ставитиметься до дитини, розмовлятиме з нею та оцінюватиме її.

Вочевидь, аналіз запитів батьків проявляє брак доброти (тобто, людяності) в наших школах. Такий висновок стосується не лише вчителів, він є характерним, на жаль, і для сучасних дітей.

Дефіцит доброти/людяності є першим прецедентом для вищої педагогічної освіти, тоді як її головне завдання – так підготувати майбутніх учителів, щоб в класи до дітей заходили найкращі ЛЮДИ! Такий вчитель, як говорив В.О. Сухомлинський, буде йти в клас до дітей з тим предметом, з якого він фахівець, а не навпаки, як робить більшість сучасних учителів.

Маю підкреслити, що цього, на жаль, і до сьогодні не досягнуто: у шкільні класи «учитель як людина» так і не заходить, з дітьми працюють лише «предметники». Тож дана вимога залишається краєугольним каменем педагогічної діяльності будь-якого вчителя, а отже і вищої педагогічної освіти.

Чи є шанс в українського вчителя отримати справжню автентичну педагогічну освіту, щоб, нарешті, «йти у шкільні класи до дітей» і робити це постійно, щодня на кожному своєму уроці з будь-якого предмета?! У цій статті автор намагатиметься дати відповідь на поставлене питання.

Сухомлинівське розуміння учителя поділяє і більшість української спільноти, яка тяжіє до такого розуміння Учителя, як подає С. У. Гончаренко у складеному ним словнику: «Учитель в широкому суспільному значенні – мислитель, громадський діяч, який формує погляди й переконання людей, допомагає їм знайти свій шлях у житті. Учителем часто називають людину, чия мудрість і життєвий досвід залишили глибокий слід у розвитку окремої особистості та її долі. [6, С. 341].

Безумовно, проблеми вчительства, освіти, зокрема і педагогічної, невинувато і безпідставно стали тяглими: процеси реформування продовжуються вже 32 роки, останніми роками ведемо мову про трансформацію... І дійсно, як говорить В. Г. Кремень, забарилися на старті змін... Сучасній освіті, як галузі, педагогічній науці, зокрема педагогіці, так і системі управління освітою в державі академіком НАПН України І. Ф. Прокопенко, в редактованому ним журналі, винесено вердикт, тож нам залишається лише доповнити його перифразом Т. Г. Шевченка: "дореформувалась Освіта до самого краю...". **Могло бути по-іншому?** Так, але за умови ноократичного управління державою, коли б на всій управлінській вертикалі були відповідальні патріоти з цивілізаційною суб'єктністю та з філософським (всесвітньо-планетарним) світоглядом (за А. Н. Уайтхедом: але все-таки маю нагадати, що проблему формування світогляду так і не було вирішено ні радянською педагогікою, ні українською). Як це могло би бути, продемонструю на прикладі однієї ідеї з категорії "мрій". Назва ідеї: **"Педагогічна освіта, яка здатна зацікавити сучасну молодь"**. [5, С. 103].

Найдешевша педагогічна освіта, як сьогодні, а отже неякісна, не зацікавить молодь, вже зорієнтовану на якісну європейську освіту. Першим кроком у вирішенні «кадрової» проблеми може стати найкраща освіта для українських педагогів на кшталт тієї, що забезпечувалася Києво-Могилянською академією у ті часи, коли «Європа» заглядала у її вікна. *Минула слава – запорука і підстава цієї пропозиції.* Звісно, відповідальність за майбутню найкращу освіту у першу чергу на державі, її освітянській політиці, зокрема в частині фінансового за-

безпечення освіти. *Саме з означених аспектів і могла б прислужитися нашому суспільству, зокрема й освіті, як галузі, ноократія.*

Найдешевша сьогодні, а має стати найкращою, блискучою освітою, якість якої буде переконливою для молоді (бо вона стане духовно розвиненою, зразковим носієм-спадкоємцем сутнісної/виняткової української культури, високоосвіченою людиною, підготовці якої позаздять не лише дипломати), ***позбудемося непривабливості для неї педагогічної освіти.***

Забезпечивши якість педагогічної освіти, *не треба буде агітувати вступати до педагогічних ВНЗ*, навпаки з'явиться вибір, вчителями українців мають ставати найкращі як чоловіки, так і жінки. Не можемо далі дозволяти, щоб наших дітей навчали не найкращі. Це призводить до всім відомих наслідків. ***У такий спосіб започатковуємо ініціативи на відродження нації.***

Найкраща освіта для українських педагогів дуже скоро заявить про себе, буде престижно її отримати. ***Почне створюватися педагогічна еліта країни. Стане можливою й реалізація ідеї педагогізації країни, якої так потребує українське суспільство, як і держава в цілому!***

Тобто, всі освітянські проблеми, а також, й освіти, як галузі, так і наукові мали б (і можуть!) бути вирішеними на загальнодержавному рівні, насамперед – урядовому! До такого висновку нас підштовхнули дані академіка НАН України *С. І Пирожкова* (з ін.) щодо впливовості Уряду й гуманітарної інтелігенції на перебіг суспільних процесів в державі, а саме – **56/4,5 (%)**. Тому в презентаційному журналі «Директор школи, ліцею, гімназії» (№ 1, 2000), в авторській статті висловлено переконання: маючи підтримку української спільноти в десятки разів більшу, ніж вся гуманітарна інтелігенція разом з освітянами та науковцями, саме урядовці (**56 %**) зможуть виправити усі без виключення проблеми освітянські, наукові й освіти, як галузі, На жаль, так не сталося, тому сьогодні, як зазначає академік НАПН України *П.Ю. Саух*, лише трохи більше **20 %** студентів збираються працювати вчителями, **1 %** населення України з повагою ставиться до професії ученого (для порівняння: у країнах ЄС ця цифра сягає **75 %**), **56,9 %** респондентів-батьків проти того, щоб їх діти займалися науковою діяльністю. [9, С. 59]. А якби вирішили, то сьогодні українське суспільство, могло б і у стані війни не бути, та й шансів на світове лідерство мало б побільше вже сьогодні, ніж коли-небудь у майбутньому, навіть враховуючи допомогу усіх без винятку країн-лідерів ЄС, разом і з США! Наш мудрий народ говорить: що посіяли, такі й жнива зібрали. Мало хто, на жаль, з керманічів освіти й держави задумується, що знекровлений організм освіти і не може дати ті результати, на які ще сподівається решта українців. Виходом з такої ситуації дехто з керманічів бачить в перетворенні вчителя на надавача освітніх послуг, що можна розглядати лише як додаткову до основної вчительську

діяльність, а не замість основної, і саме з обслуговування здобувачів освіти, які цього й потребують. Розкриття таких додаткових можливостей не є метою написання цієї статті, а нею (метою) якраз і є **спроба проінформувати читачів щодо можливостей виправлення стану з українським вчительством, бо автор переконаний, що вчитель вже сьогодні може стати таким, на якого сподівається наше суспільство, якого очікують діти України!**

Єдина умова цього розкривається словами відомого хірурга, педагога-реформатора *Миколи Пирогова*: „...обираючи цей шлях, прийдеться багатьом вихователям спочатку перевиховувати себе”.

У власному дослідженні ми **розробили новий вид творчої педагогічної діяльності**, яким вчителю надається можливість (і право!) стати/бути, нарешті, абсолютним і повноправним суб'єктом своєї педагогічної діяльності. Автором розроблено і технологію забезпечення готовності вчителя до такої діяльності.

Розглянемо далі з чого починається вчительська компетентність і чи можливо підготувати такого вчителя.

Результатами діагностичного та формуючого експериментів власного дослідження (проведеного автором з кінця 1995 по 2015 рр.) з проблеми підготовки сучасного вчителя, який відповідає всім викликам сьогодення, доведено, що такого вчителя підготувати можливо ще під час навчання його у виші, якщо в основу такої підготовки покладемо авторську концепцію творчої педагогічної діяльності [4, 5]. За визначенням автора, **творчою називають педагогічну діяльність**, у якій під час її здійснення на *правах її цілі та результату* та за рахунок її засобів **творюється її суб'єкт – учитель**. У зв'язку з неоднозначним тлумаченням поняття творчої педагогічної діяльності, остання думка потребує деяких пояснень. Таке визначення не є усталеним, а отже нормативним, а є аподиктичним (від грец. *αποδεικτικός* – той, що доводить, безумовний, достовірний), таким, що базується на логічній необхідності. Статтю присвячено розгляду 2-х важливих питань: **вчителю-суб'єкту** власної педагогічної діяльності, та **вищій педагогічній освіті**, як такої, яка готує нам такого вчителя.

Розглянемо більш детально перше. Чому автор віддає перевагу саме вчителю-суб'єкту та що його виокремлює поміж інших вчителів, яких визнаємо професіоналами, майстрами, творцями, новаторами.

Суб'єктність вчителя забезпечується насамперед позицією/роллю вчителя стосовно власної педагогічної діяльності. Її характерними ознаками є наступне: свобода і ініціатива, самостійність і відповідальність, права і обов'язки.

Слід з'ясувати як пов'язані між собою поняття „учитель-суб'єкт” і „вчитель-компетентний професіонал”. Тож передусім визначимось: *хто такий професіонал та ще й компетентний*.

В «Українському педагогічному словнику» знаходимо: “професіонал” і “професія” походять від лат. *professio* – фах, але останнє означає рід трудової діяльності, що вимагає певних знань і трудових навичок і є джерелом існування, тоді як перше означає особу, що зробила якесь заняття предметом своєї постійної діяльності (на відміну від аматора).

Отже, усі, хто здобув педагогічну освіту, дістав професію вчителя та працює у закладах освіти (вищих чи середніх) є професіоналами – тими, хто професійно, кваліфіковано здійснює педагогічну діяльність. “Кваліфікація (від лат. *qualis* – який, якої якості і ...*фікація*) – визначення якості чого-небудь, оцінка чогось; ступінь і вид професійної виучки працівника, наявність у нього знань, умінь, навичок, потрібних для виконання певної роботи; рівень підготовленості, ступінь придатності до якого-небудь виду праці; фах, професія, спеціальність”. [6].

Компетентний: 1. Який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. // Який ґрунтується на знанні; кваліфікований (у 2 знач.). [6]. Зазначу, що поняття „*вчитель-професіонал*” ми використовуємо, щоб підкреслити його дипломовану професійну підготовку, а не аматорство.

Досліджуючи проблему вчительського «вигорання», виокремили спілкування як таке, що характеризує синдром «вигорання» та одночасно є для нього і діагностичним. Наше розуміння поняття «спілкування» таке саме, як у Антуана де Сент-Екзюпері, французького письменника і військового льотчика, який в своєму романі «Земля людей» (1939) сказав наступне: «*Єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування*». У нашій творчій педагогічній діяльності, нове бачення якої ми й пропонуємо в цій статті, спілкуванню відведена саме така роль! Тож не випадково його модифікація – віртуальний полілог – є і інструментом, і структурним засадничим компонентом нового поняття «творчої педагогічної діяльності», авторську концепцію якого й презентуємо. Тоді як під час проведення нашого дослідження зіткнулися з протилежними фактами, наявними саме в педагогічному спілкуванні, коли ні вчителі, ні учні не бажали спілкуватися один з одним. В результаті проведеного аналізу дихотомічних станів людського спілкування нами встановлено насамперед причину, чому так і не впроваджено в шкільний навчально-виховний процес особистісно орієнтовану освіту: з одного боку, вчителям бракує психолого-педагогічної підготовки, і так вважають **61,4 %** вчителів, а, з іншого, вчителям бракує умінь толерантного, духовного людського спілкування – комунікативної компетентності. Більш того, нами також з’ясовано, що таке спілкування в більшості випадків стає причиною виникнення у школярів дидактогенічних хвороб, статистика яких засвідчує значне їх збільшення від початкової школи до моменту завершення шкільного навчання. Окреслена

ситуація потребувала негайних змін, бо безмежні, невичерпні можливості автентичної педагогічної діяльності для людського розвитку, що є найголовнішим завданням для будь-якого соціоорієнтованого суспільства, народу, держави – знехтувані, їх не бачать, все «працює на холостому ходу». Математичною мовою, коефіцієнт корисної дії (к.к.д.) педагогічної діяльності вчителя не просто «нульовий», а «мінусовий»! Підтвердженням цього висновку стала і думка академіка НАПН України І. Ф Прокопенка відносно виховної функції в діяльності вчителя – її вже позбулися, залишилася лише одна – дидактична функція. [8].

Який вихід із цього становища? *Кремень В. Г.* відповіде: «У переорієнтації в освітянській сфері на розвиток людини, на розвиток особистості. Досі, готуючи педагога-предметника, ми давали переважно тільки знання предмета. Не приділялася належна увага психологічній підготовці вчителя до розпізнання сутності конкретної людини, вміння виявити ті позитивні риси, які потрібно розвинути в дитині, і те негативне, що необхідно загальмувати». [7, С. 337]

Що ж має стати пріоритетом у підготовці учителя?

Хіба не дивно, що зараз ми мовби напрацьовуємо з чистого аркуша, ніби не захищено з цієї проблематики низки дисертацій – кандидатських і докторських, – які містять, до речі, прогнозовані результати від упровадження пропонованих пошукувачами інновацій, до того ж кожна дисертація обов'язково має ґрунтовний аналіз стану педагогічної практики, містить безліч рекомендацій як її покращити. Більшість із них зводиться до обґрунтування тези, що *майстром педагогічної справи стають лише за умови оволодіння фундаментальною психолого-педагогічною підготовкою*. На жаль, нами не виявлено досліджень, де б пріоритетами у підготовці вчителя було визначено його фундаментально-професійну підготовку, тобто *універсальну готовність до здійснення автентичної діяльності педагога, яка надає йому можливість свідомо творити саме ті умови для розвитку кожної дитини, які для останньої є оптимальними*.

Такий висновок стосується і курсів, що наявні у програмах педагогічних вишів – „*Основи педагогічної творчості*” або „*Основи педагогічної майстерності*”, які також не забезпечують майбутніх учителів готовністю до *автентичної педагогічної діяльності*, бо так само підтверджують ті ускладнення, про які вже йшлося вище, яких не стає менше: десятками років дослідники виявляють одні й ті ж негаразди, а впровадження наукових доробок не спричиняє суттєвих змін на покращення. Проведеним нами аналізом програмно-методичного забезпечення професійно-педагогічної підготовки у системі вищої педагогічної освіти **встановлено відсутність жодної навчальної дисципліни**, яка б мала на меті підготувати майбутніх педагогів так, щоб вони одразу після

закінчення виша були спроможними здійснювати сутнісну педагогічну діяльність, здатну задовольнити як потреби вихованців, так і українського суспільства в цілому. На жаль, остання вимога не закріплена ні у стандартах педагогічної освіти, відсутня вона й у концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти: **вони не мають на меті підготовку вчителя – справжнього професіонала, готового відразу виконувати свої професійні функції в школах, тобто бути компетентним, бути суб'єктом у власній педагогічній діяльності.** Наслідком цього є якраз ті результати, на які й працюють педагогічні виші: державні экзамени нині, як і раніше, проводяться за формальними критеріями – показниками успішності з окремих дисциплін, а не за інтегрованими показниками успішності підготовки до педагогічної діяльності, рівень опанування якою кожним випускником і має об'єктивно оцінюватися державними екзаменаційними комісіями.

Тож, як з'ясовано нами та іншими дослідниками, **вчителі не готові до реалізації головного завдання школи – плекати засобами своїх навчальних предметів розвинених особистостей,** а сучасна практика університетської підготовки студентів до педагогічної діяльності є свідченням того, що вона є проблемою теоретичного та практичного характеру.

Цілепокладання як платформа становлення вчителя.

У своїх дослідженнях ми подолали, насамперед, проблему відчуженості вчителя від власної діяльності та її результатів тим, що ввели нову діяльність вчителя – творчу. Розуміння педагогічної діяльності як творчої, у якій на правах її цілі та результату розвивається її суб'єкт, тобто вчитель, вимагає по-іншому підійти й до проблеми цілепокладання [3; 5].

За накреслених вище умов, **учитель, як відповідальний за людський розвиток учнів, не може не бути самостійним, творчим і компетентним, що означає ніщо інше як бути суб'єктом.** **Посудіть самі:** щоб здійснити цілепокладання уроку з будь-якого шкільного предмету за авторською методологією й технологією для конкретних учнів конкретного класу, **вчителю потрібно бути компетентним з декількох галузей наук,** а саме: соціальної психології, дитячої психології, психології особистості, груп, колективів тощо, щоб адекватно виявити стан усіх факторів, які діють в учнівському колективі та мають як позитивний, так і негативний чи нейтральний впливи на самопочуття кожної дитини, на загальну атмосферу класу. Саме отакий стан класу *стає основою для виокремлення* (тож і подальшої постановки в якості інтегральної, єдиної, цілісної мети для становлення цілісної людської особистості в умовах навчально-виховного процесу, зокрема уроку) *тих умов,* про які вчителю у першу чергу й слід подбати, щоб забезпечити оптимальні для даних дітей умови, в яких ці діти набудуть і певних предметних компетентностей, укріплюватимуть

себе внутрішнього та розвиватимуться за вертикаллю Душі, до досягнення кожним свого „акме”. Такі вимоги до вчителя, до його професійного цілепокладання формують справжню платформу, на якій від уроку до уроку твориться компетентний професіонал – Учитель, Суб’єкт, Філософ, Майстер і Творець, Раціоналізатор і Винахідник **У такому сенсі цілепокладання й виступає в ролі світоглядної платформи становлення вчителя як компетентного професіонала, суб’єкта власної педагогічної діяльності.**

Суть авторської технології: що заважає, що гарантуємо.

На шляху вирішення цього завдання стоїть, з *одного боку*, низька професійна підготовка вчителів, а з *іншого* – теоретична нерозробленість основ цілісного навчально-виховного процесу та засобів цілісного розвитку особистості.

Саме тому були поставлені завдання виявити невикористані резерви уроку для розвитку його суб’єктів, як творчих особистостей, та визначити особливості навчально-виховного процесу як цілісної системи – **так народилася авторська технологія підготовки вчителів до особистісно орієнтованої освіти, до дитиноцентричної освіти, до людиноцентриської освіти.** [1, 2, 3, 4, 5].

У вчителів **гарантовано змінюється позиція з керованого, не підготовленого до роботи в сучасних умовах підвищеної складності, на самодостатнього професіонала своєї справи, педагога-творця, Майстра. Так народжується Вчитель-Суб’єкт!!!** [1, 4].

ВИСНОВКИ. Ознайомлено з прологоменами до вирішення 2-х найголовніших проблем: як повернути українську освіту обличчям до Людини, а вчителя – педагогічній освіті.

Започатковано відродження автентичної університетської педагогічної освіти, що відповідає **вимогам підготовки вчителя, насамперед, як людини (особистості), а не саме спеціаліста.**

Нова система педагогічної освіти має бути розробленою з врахуванням навантажень третього тисячоліття – **створюється потужний науково-світоглядний фундамент людиноцентриської педагогічної освіти.** Одночасно завдання щодо підготовки майбутнього вчителя має фактично всі підстави перейти відразу на більш високий щабель – у розряд надзавдання, бо **сучасний школяр** (на відміну від школяра 20 ст. і навіть початку 21 ст.) – **це вже представник епохи нанотехнологій** (Р. Фейнман, Е. Дрекслер), часу, на кшталт «осьовому» (за Ясперсом), половини майже 8-ми мільярдного населення планети, що є спільнотою користувачів Інтернету та соціальних мереж, **який має досвід освоєння Світу у спосіб як онлайн, так і офлайн, що засвідчує нові (прецеденту раніше не було!), неабиякі неперевершені можливості молоді в осягненні Всесвіту.** Ось тут своє слово й має сказати нова педагогіка: як і до

чого маємо готувати сьогоднішніх вчителів, щоб їх діяльність була адекватною усім викликам 3-го тисячоліття!

Сутність освіти полягає в допомозі людині виплекати в собі таку особистість, яка б стала найефективнішим інструментом в самотворенні її багатогранності, і в результаті стати духовною істотою, тож і досягти свого АКМЕ! Це й має стати основою для пошуку нової системи освіти, нової педагогіки, а отже Нового педагогічного Університету та загальноосвітньої Школи – **НОВОГО ВЧИТЕЛЯ** та Нової Людини.

Передумовою фундаментально-професійного розвитку вчителя є сформованість у нього світогляду.

Потрібний **новий світогляд**, тобто образ буття, в якому **ціннісно-сміслові орієнтири** були б адекватними уявленням людини **про світ і про саму себе**. Цей образ народжується нині в зіткненні з класичним світоглядом. **Сенс заперечення** полягає у **відмові** від розуміння природи як механістичної системи, що протистоїть людині, **на користь реальності**, що саморозвивається, невід'ємним компонентом якої є людина. Подібне **розуміння універсуму орієнтує** не лише **на добування наукового знання**, але і **передбачає включення в стратегію дослідження ціннісних**, перш за все **гуманістичних орієнтирів**. [1, 5]

Ми створили певні можливості й продовжуємо розробки...

Що радикально змінить людську та професійну підготовку вчителів:

- Дану технологію можна вважати засобом створення у навчально-виховному процесі благополуччя для дітей-учнів і дорослих-учителів.
- Учитель нарешті свідомо знає „кого”, „куди” і „як” „вести за собою”, тобто знає та здійснює сутнісну педагогічну діяльність.
- Вчитель-творець-суб'єкт, як *результат реалізації такої технології*, здатний плекати духовність та інтелект країни. Він почуватиме себе хазяїном власної педагогічної долі, здатним зарадити собі й іншим.

Тому така технологія є реабілітаційною для кожного вчителя та його вихованців. **Ця технологія 100-відсотково гарантує** обумовлений, винятково значущий, **новий результат лише за однієї умови – якщо вчитель навчиться користуватися цією авторською технологією.**

Покладено початок позитивним змінам:

- Педагогічна освіта отримала автентичний пріоритет – дитино/людиноцентричність.
- Зініційовано абсолютно протилежне сьогоднішньому ставлення до вчителя, його новий статус та **очікуємо на появу відповідального творця власної педагогічної діяльності, її справжнього суб'єкта.**
- Відбувається становлення і розвиток педагогів, для яких найголовнішим пріоритетом є самі діти – всі загалом і кожен зокрема.

- Започатковано нову підготовку сучасного вчителя, що означає забезпечення його людиноцентриською фундаментальною педагогічною освітою! Якщо не спроможемося підготувати такого вчителя, жодне із завдань не вирішиться! А спроможемося, то: спричинимо появу освітян – будівничих країни. Така місія освітян дозволить їм отримати довгоочікувані й бажані наслідки: **суспільство, нарешті, усвідомить пріоритетну вчительську роль у плеканні народу, у розбудові держави – у такий спосіб статус освіти і вчителів стане адекватним!**

У проблемі започаткування нової якісної педагогічної освіти відповідальність за державою. Ми обґрунтували працюючу ідею, яку варто реалізувати. Це прямий шлях до оздоровлення і суспільства, і держави – **педагогізація країни всім буде на користь!!!**

- Вирішення зазначеної в цій статті **загальноукраїнської державної проблеми якості вчителів** потребує спеціально підготовлених кадрів, установ і структур, на які будуть покладені відповідальні повноваження щодо її вирішення. Тож у найближчій перспективі **має запрацювати новий Національний проект педагогічної освіти!**

У результаті здійснення цього Проекту отримаємо освічену, інтелігентну людину, здатну сприяти як саморозвитку, так і розвитку юні; появі творчої, креативної молоді; надихати молодь на життя достойне, одним словом – **берегиню Життя на Планеті Земля. Немає вчителя, немає школи, немає суспільства, немає держави! Вибір за нами!**

ЛІТЕРАТУРА

1. Виговська О.І. Шанс сучасного українського вчителя: автентична педагогічна освіта та її духовні аспекти.//Духовність особистості: методологія, теорія, практика: збірник наукових праць. – Вип. 3 (102) – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 404 с. – С.58-84.
2. Виговська О.І. Особистісно орієнтоване навчання: чому відсутні бажані результати /О.І.Виговська //Директор школи, ліцею, гімназії. - 2015.- № 4-5.- С. 118-125.
3. Виговська О.І. Учительське цілепокладання як платформа становлення компетентного професіонала /О.І.Виговська //Директор школи, ліцею, гімназії. - 2014.- № 5-6.- С. 74-93.
4. Выговская О.И. Творческая педагогическая деятельность в целостном учебно-воспитательном процессе: Дис... канд. пед. наук.: 13.00.01.- К., 1995.- 203 с.
5. Виговська О.І. Людиноцентриська педагогічна освіта: стратегічні орієнтири, методологічні засади. //Директор школи, ліцею, гімназії. - 2016.- № 1-3. – С.101-109.
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - Київ: Либідь,. 1997. – 421с.
7. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г.Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

8. Прокопенко І., Бойчук Ю. Роль педагогічної науки в модернізації сучасної освіти та українського суспільства//Новий Колегіум. 2019. №3. С. 4–12.
9. Саух П.Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас: монографія / П. Ю. Саух. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с.

Вихор В. І.,
Викладач фізичного виховання,
Технічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету,
boxing2001@ukr.net

РОЗВИТОК БОКСУ В УКРАЇНСЬКИХ СПОРТИВНИХ КЛУБАХ ГАЛИЧИНИ (1925–1939 РР.)

У статті проаналізовано розвиток боксу на теренах Галичини, яка в 1920–1939 роках знаходилася в складі Другої Речі Посполитої, досягнення українських боксерів, які по суті стали фундаторами українського боксу, в тому числі професійного, та передумовою сьгоднішніх успіхів і досягнень українських боксерів. Боксерський бум, який спостерігаємо в Україні, не міг би виникнути на порожньому місці. Він народжений незримою працею тисяч аматорів і професіоналів цього виду спорту. Аналіз діяльності спортивних клубів дав змогу встановити, що в 1925–1939 рр. одним із найпопулярніших видів спорту серед українців Галичини був бокс.

Ключові слова: боксерські товариства, боксери, соколи, навкулачки, Галичина, Львівська федерація.

Vikhor V. I. Development of boxing in Ukrainian clubs Galicia in 1925–1939. The article analyzes the development of boxing in the territory of Western Ukraine, which in the years 1920-1939 was part of Poland, and the achievements of Ukrainian boxers who became the founders of Ukrainian boxing, including professional, success and achievements Ukrainian boxers in recent years. Boxing boom that we are witnessing today in Ukraine, could not arise in a vacuum. Thousand amateurs and professionals of this difficult sport are created this success. Analysis of activities of the sports clubs in Galicia in 1925-1939 witnessing that boxing was one of the most popular sports among Ukrainian.

Keywords: boxing society, boxers, falcons, Galicia, Lviv federation.

Боксерський бум, який спостерігаємо в Україні, не міг би виникнути на порожньому місці. Він народжений незримою працею тисяч аматорів і професіоналів цього виду спорту [4]. Традиції цього виду спортивного одноборства українців відносяться ще до часів Запорізької Січі [2]. Серед спортивних змагань, що організовувались традиційно в святкові дні на майдані, особливо улюбленим заняттям козаків були кулачні бої, які часто перетворювались в боксерські змагання цілих куренів.

Аналіз діяльності спортивних клубів дав змогу встановити, що в 1925–1939 рр. одним із найпопулярніших видів спорту серед українців Галичини був бокс.

Завдання дослідження – дати характеристику діяльності спортивних клубів Галичини в 1925–1939 рр., спрямовану на розвиток боксу.

Джерельна база дослідження. Для реалізації поставленої мети використано теоретичний аналіз, вивчення архівних документів міст Львова, Івано-Франківська, сайти федерацій боксу, періодична преса 1925–1939 років, спогади видатних боксерів та тренерів.

Отримання в 1918 році незалежності Польщею після тривалого періоду колонізації (1772–1918), а також закінчення Першої світової війни спричинили введення нового адміністративного укладу в Європі. В результаті рішення західних сил терени Галичини і Волині опинилися в кордонах Другої Речі Посполитої. Як наслідок такої угоди згадувані вище території залишились у розпорядженні Польщі аж до початку Другої світової війни. Все це спричинило союзницькі відносини між представниками українського й польського етносів в усіх ділянках суспільного життя. Це знайшло відображення в розвитку українського спортивного руху, який був започаткований ще на початку ХХ ст. [1, 3, 5].

Львівська Федерація боксу заснована в 1925 році. Основним завданням Федерації була консолідація боксерських клубів, спільна організація змагань між клубами, формування збірної команди Львівщини для участі у загальнопольських змаганнях. Боксерські клуби утворено за національним принципом. Осередком боксу були польські клуби “Лехія”, “Погонь”, “Чорні”, “Гасмоней” (єврейський). Проте, вперше українська боксерська секція створена в 1925 р. при спортивному клубі “Україна” С. Слезяком. Першим тренером боксерів в цьому клубі був Юліан Козак, який зібрав українців із польських спортивних клубів і створив першу українську спортивну команду [9].

Починаючи з 1926 року спортивне товариство “Україна”, спортивний клуб “Світязь”, “Фіка” увійшли до Львівської Федерації.

Перші внутрішні змагання українців відбулися 2 лютого 1926 р. в залі “Народного Дому” Музичного Товариства імені Лисенка у Львові. Перший командний боксерський матч в залі Народного Дому “Україна” виграла у “І польського боксерського клубу” (мав також назву “Дружина Боксерська”). Проте, коли С. Слезяк залишив секцію, діяльність її припинилася на довгий період [9].

На теренах Тернопільщини заняття боксом розпочалися в 1934 році після організації боксерської секції при Спортивному Товаристві “Поділля” (м. Тернопіль). Спочатку молоді українці мали осторогу щодо тренування в цій секції, боялись через так звані “боксерські носи”, заборону батьків та наречених.

Створені умови для тренувань та фінансові підтримки сприяли тому, що в 30-х рр. міжвоєнного періоду це була одна з кращих секцій у Тернополі та області. Українська боксерська секція “Поділля” виступала разом з польськими командами “Чарні” і “Погонь” (Львів), “Полонія” (Перемишль), а також Заводського Робітничого Спортивного Клубу з Тернополя. В тернопільській команді “Поділля” вирізнялися: Роман Дайчак (важка вага), М. Казимирович (напівлегка вага), Йосип Вомпела (напівлегка вага), Володимир Козуба (легка вага), Володимир Новицький (середня вага), Ярослав Пашчин (напівважка вага), Степан Зазюляк (важка вага) та інші. Виступи боксерів у Тернополі приваблювали значну кількість вболівальників, які дуже часто не вмещалися в залах Тернопільського Міщанського Братства, де виступала команда спортивного клубу “Поділля”. Майже одночасно, в 1933 році була створена боксерська секція в спортивному клубі “Пролом” у м. Станіславі. На теренах цього міста функціонувала вже раніше створена польська секція боксерів в клубі “Ревера”, членами якої були й українці (Заславський, Володимир Черняхівський, а також брати Осип і Едвард Хоми). З часом із-за низької активності членів секції з боксу в спортивному клубі “Пролом”, вона припинила свою діяльність [8].

Найкращі досягнення українські боксери мали в середній та важкій вазі. Серед боксерів у важкій вазі найкращі успіхи серед українців на загальнопольських теренах досягли: Пащин і Помірко зі спортивного клубу “Україна” (м. Львів), Крицун та брати Хоми з “Ревери” (м. Станіслав). Осип Хома в 1931 році у віці 16 років здобув титул майстра Станіслава, а його брат в 1933 р. отримав титул майстра Польщі. О. Хома у 1937 році став одним з перших професійних українських боксерів. Після отримання боксерської ліценції в США він переміг у першому професійному виступі через нокаут. Проте, до 1939 році польська влада не видала йому паспорта, що змусило спортсмена піти служити до польського війська (в 1939 році О. Хома брав участь в обороні Гданська, був також членом дивізії “СС Галичина” й УПА).

В 1938 р. спортивний клуб “Креси” з міста Тернополя і спортивний клуб “Ревера” з міста Івано-Франківська (бувшого Станіслава) з дозволу загальнопольської федерації були приєднані до Львівської федерації. Після значної паузи у діяльності боксерської секції в спортивному клубі товариства “Україна” її відновлення відбулося з ініціативи президента клубу О. Левицького, який забезпечив всі можливості для тренувань боксерів та за допомоги українських боксерів, що прийшли до клубу під впливом і натиском української громадськості, які в свою чергу вибули з польських клубів. З 7 листопада 1937 року боксери спортивного клубу товариства “Україна” відновили свої виступи на рингу [8].

Перші боксерські поєдинки спортсменів клубу “Україна” відбулися з представниками боксерської секції польського клубу “Стрілець” (Рожен). Цю першу зустріч виграли поляки з рахунком 9:7. Черговим програшем команди був поєдинок (10:6) з “Чарні” (м. Львів). Проте, боксери “України” незважаючи на програші, користувались симпатією численних вболівальників цього виду спорту. Перемога в матчі з високопрофесійною командою “Погонь” (10:6) призвела до великої популярності боксерів “України” серед жителів Львова. Слід додати, що в 1937 році боксерська секція спортивного товариства “Україна” була єдиною українською командою такого типу, що стримувало розвиток цього виду спорту. У зв’язку з цим, в тижневику “Змаг” було розміщено звернення до українських спортивних організацій про утворення боксерських секцій. Як результат, роком пізніше розпочалася діяльність боксерських секцій у спортивних товариствах “Сокіл” та “Січ” (м. Львів) [10].

Популярність львівських боксерів була надзвичайно великою. Такі відомі боксери як Г. Гросе (СК “Гасмоня”), Б. Кочмар (СК “Лехія”), А. Вагнер (СК “Чарні”) демонстрували технічний бокс і користувались великою шаною уболівальників. Одним з найпопулярніших боксерських клубів був СК “Україна”. Майстри боксу цього клубу неодноразово захищали інтереси клубу на загально-польських змаганнях, отримуючи перемогу за перемогою. А в 1938 році СК “Україна” в складі боксерів Ю. Левковича, П. Рудницького, М. Тизьо, Є. Кащина, І. Ощудляка, М. Помірко, А. Білого, В. Шолдри став переможцем серед львівських клубів. Боксери Львівщини демонструють свою майстерність на першості Польщі [8].

В 1938 р. боксери “України” виступали в класі “В” Львівської Окружної Боксерської Спілки. Їх супротивники були на клас слабшими (це підтверджують результати боїв) (табл. 1).

Таблиця 1

Графік та результати змагань команд класу “В” станом на 1 грудня 1938 року
(Тижневик “Змаг”, 1938, № 5)

№ з/п	Клуб	Кількість зустрічей	Результат
1	“Україна”, Львів	2	25:7
2	“Ресов’я”, Жешув	1	7:9
3	ЄРСК, Тернопіль	1	0:16
4	“Лехія”, Львів	1	0:16

В підсумку сезону 1938 р. боксери “України” провели 12 товариських зустрічей: з майстрами клубу “Ресов’я” з Жешува (9:7), львівської “Лехії” ІІ (16:0) та Єврейського Робітничого Спортивного Клубу (16:0), стаючи таким

чином кандидатами до найвищої ліги. Тренером команди був П. Харак. В 1939р. відбулися дві зустрічі, в яких боксери “України” виграли у “ Гв’язди” (15:1), а також домоглися нічиєї зі спортсменами “Чарні” (8:8). З 18 боксерських зустрічей спортсмени СК “Україна” виграли 11, одну звели внічию і 6 програли. В цілому боксери “України” провели 187 боїв, із яких 106 виграли, 14 – провели внічию, 67 – програли [10]. В 1937–1939 рр. в секції налічувалось 37 боксерів. 2–5 березня 1939 року відбулись останні перед Другою Світовою війною боксерські бої Львова. Виступило в них двоє боксерів “України” – Помірко – у легкій і Білий – у півсередній вагових категоріях (табл. 2) [8].

Вперше Львів в 1939 року проводить міжнародну зустріч Польща-Фінляндія. В складі польської команди виступало шість львів’ян, які отримали перемогу, забезпечивши команді Польщі загальну перемогу. У березні 1939 року Антон Білий та ще п’ять його товаришів по клубу “Україна” здобули перемогу у першому міжнародному матчі між збірною Польщі та Фінляндії (рахунок матчу 6:1).

Таблиця 2

Статистичні дані боїв боксерів “України” в 1937–1939 роках
(Тижневик “Змаг”, 1939, № 4)

Прізвище	К-сть боїв	Виграні	Нічия	Програні	Очки
Ощудляк	21	10	3	8	23
Помірко	18	13	0	5	26
Рудницький	17	12	1	4	25
Пашчин	16	12	1	3	25
Левкович	16	9	4	3	22
Білий	15	12	0	3	24
Тізьо	13	4	2	7	10
Шолдра	12	9	1	2	19
Кіт	10	3	0	7	6
Кулик	8	5	1	2	11

Справжньою легендою галицького боксу був львівський боксер Антон Васильович Білий (1911–1984). Він народився у Львові у бідній ремісничій сім’ї. Рано залишившись без батька, разом із братом Михайлом, ще в юному віці змушений був працювати на різних некваліфікованих роботах, пов’язаних із значними фізичними навантаженнями. За спогадами самого Антона, працював у бригаді з ремонту трамвайних колій, тож йому доводилось за зміну переносити

до 1500 гранітних каменів. Значні фізичні навантаження швидко сформували м'язи та гарну статуру юнака.

Одного дня 1932 року Антон побачив на стадіоні “Сокола-Батька” у Львові виступ боксерів. Юнака вразила мужність та рухливість юнаків. Антон підійшов до тренера, що стояв поблизу рингу і запитав: “Чи можна прийти на тренування?”. Тренер спортивного клубу “Погонь” Анджей Собеський запросив юнака на тренування. З перших уроків боксу Антон Білий почав швидко формуватися як непересічний боксер. На одному з перших тренувань з спаринг-партнером, не знаючи досконало специфіки такого тренування, послав партнера в нокаут! Антон добре відчував суперника, вдало маневрував на рингу, ухилився і завжди перехоплював атаку, контратакував, диктував суперникові свої умови проведення бою.

Переломним у боксерській біографії Антона став 1933 рік, коли він вперше вийшов на бій із суперником, який займався боксом три роки. У першому ж раунді А. Білий переконливим нокаутом переміг. Антон став улюбленцем львів'ян, – жодні боксерські змагання не відбувалися без його участі, за перемоги в боях він неодноразово нагороджений різноманітними медалями та жетонами.

Так у Львові з'явилася боксерська зірка, яку в народі назвали “Тосько Білий”. Часто Антон виступав за відомі польські клуби. Клубні перемоги швидко поширювали славу українського боксера зі Львова, який здебільшого всі свої бої завершував нокаутом. Тогочасні львівські газети кожну перемогу Антона Білого супроводжували шквалом газетних публікацій.

До 1935 року він провів понад 100 боїв, здобувши 94 перемоги. Навіть у програних боях більшість глядачів-поляків освистували суддів, за несправедливий вердикт щодо українця! На чемпіонаті у Польщі у 1936 році А. Білий став фіналістом. Повернувшись із чемпіонату Польщі у Львів, Антон перейшов із СК “Погонь” до одного з найстаріших українських клубів “Україна”, заснованого ще у 1911 році.

Захищаючи кольори клубу «Україна», Антон Білий разом з Михайлом Рудницьким, Володимиром Шолдрою, Юрієм Левковичем, Михайлом Тизем, Михайлом Помірком, Іваном Ощудяком, Євгеном Пашиним вибороли першість 1938 року серед боксерських клубів Львівської округи, яка була одна з сильніших округ Польщі.

У 1938 році газета “Діло” проводила опитування з метою визначення найкращого спортсмена у Західній Україні за останні 20 років (з 1918 по 1938). За чисельними пропозиціями громадськості, було визначено десятку найкращих. Перший у цьому почесному списку був легендарний український велогонщик Михайло Степняк, а п'ятим був Антон Білий. Крім того, Антон Білий був визнаний найкращим спортсменом спортивного товариства “Україна” у 1938 році.

У 1943 році А. Білий разом з шістьма товаришами по клубу, в окупованому німцями Львові, переміг німецьку військову збірну з рахунком 6:1, причому Антон у першому ж раунді нокаутував німця. На знак такого рахунку пихаті німецькі бюргери помстилися розваленим дахом Палацу спорту на Яблонській. Під завалами знайшли зруйнований ринг.

Окремо треба згадати про історичну реліквію Львівського боксу – ринг, на якому боксували з німцями СК “Україна”. Ринг був спеціально виготовлений для Львова у Варшаві в 1929 році без зварювання чи болтів – кований. До Львова він потрапив ще 1929 році, коли на п’ятиріччя Львівській Федерації боксу його подарувала Варшава. Після матчу з німцями директор спортивного палацу п. Залевський закопав ринг на подвір’ї палацу. І лише випадково після війни під час копання траншеї, ринг було знайдено. На цьому ринзі проводилась юніорська першість Європи у Києві в 1974 році. Він і сьогодні служить львівському боксу.

Останній раз А. Білий вийшов на ринг у 1955 році на першості товариства “Труд” у м. Ленінграді. На цих змаганнях він виборов друге місце. А було йому 44 роки! І був він єдиним боксером, якому не було присвоєно звання майстра спорту з боксу, бо був він... неграмотний.

У середовищі любителів боксу та серед боксерів і тренерів Антон мав славне звання “майстер боксу”. Антон Васильович Білий провів 300 боїв, із них 120 переміг достроково, програвши близько десяти [8, 9].

Спогади про Антона Білого його товариша по львівській команді Євгена Пашина надруковані в альманасі спортивного товариства “Україна”, що виданий у 1981 році у Торонто: “...у 1940 році відбулась республіканська спартакіада серед боксерів. У напівсередній вазі виступав Тосько Білий. Турнір почався у Києві. Пізніше ми їздили до Донбасу, в Одесу. Змагуни були добрі, боролися відмінно. Всі Львів’яни програвали, крім Тоська Білого. Він давав собі раду з кожним противником. Його напівлиса голівка цілий час крутилася, як навішана на шиї, так що треба було неабиякого хисту, щоб попасти по тій голові. Білий добре крився, чудово ходив по рингу і цілий час дзьобав короткими серіями ударів. За цілий час турніру ні разу не програв” [6].

Окремо хочеться зазначити про підручник з боксу Е. Жарського “Боротьба навкулачки. Бокс. Підготовка – приписи змагань”, виданий у 1936 році у Львові (видавництво “Сокіл-Батько”, Львів 1936 р.), у якому йдеться: “...бокс, або як кажемо, навкулачництво, чи боротьба навкулачки – це вправи, що розвивають всесторонньо тіло, скріплюють м’язи, виробляють витривалість, зручність, підприємливість, віру в свої сили, відвагу, рішучість, швидку орієнтацію, поступливість. Ці риси є необхідні кожному соколові; тому навкулачництво треба ввести до сокільських вправ” [5].

У зазначеній книзі описано приладдя та вправи для тренувань, техніку й тактику боксу, основи захисту, а також правила змагань, вагові категорії та приписи навкулачних змагань, вимоги щодо рингу. Змагання проводилися у 9-ти вагових категоріях. Кожна зустріч складалася з 3-х раундів по 3 хвилини з однохвилинною перервою на відпочинок.

Висновок. В 30-их роках ХХ ст. українські спортсмени Галичини брали активну участь у боксерських змаганнях на теренах Польщі. Перемоги та успіхи українських боксерів сприяли розвиткові боксу та його популярності серед жителів Галичини. На товариських зустрічах нерідко були присутні 500, а на фінальних змаганнях понад 1000 прихильників боксу. Спортивні клуби і спортсмени Галичини, яка в 1925–1939 рр. знаходилася в складі Другої Речі Посполитої, досягли значних успіхів і по суті стали фундаторами українського боксу, в тому числі професійного. Найбільш відомим боксером-аматором того часу був Антон Білий, а боксером-професіоналом – Осип Хома зі Станіслава (Івано-Франківськ), який виступав на професійних боксерських рингах США. Антон Білий став улюбленцем львів'ян, – жодні боксерські змагання не відбувалися без його участі, за перемоги в боях він неодноразово нагороджений різноманітними медалями та жетонами. Загалом Антон Васильович Білий провів 300 боїв, із них 120 переміг достроково, програвши близько десяти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухів І. Західноукраїнські молодіжні товариства „Сокіл”, „Січ”, „Пласт”, „Луг” / І. Андрухів. – Івано-Франківськ, 1992.
2. Вацеба О. Нариси з історії Західноукраїнського спортивного руху / О. Вацеба. – Івано-Франківськ : НВ „Лілея”, 1997.
3. Вацеба О. Сокільський рух в Галичині наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. (ідейні та організаційні аспекти) / О.Вацеба // Нація і спорт : матеріали міжнарод. наук. конф., присвяченої 80-річчю СТ „Україна”. – Львів, 1991.
4. Вихор В.І. Удосконалення фізичної підготовки студентів засобами боксу / В.І.Вихор // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – № 1 (13). – С.24.
5. Жарський Е. Боротьба навкулачки. Бокс. Підготовка – приписи змагань / Е. Жарський. – Львів : Сокіл-Батько, 1936.
6. Львівська газета „Ратуша” від 03.02.2011 року.
7. Тягур Р. Історія фізичної культури і спорту / Р. Тягур. – Івано-Франківськ : Плай, 2003.
8. Слончинський В. Історія львівського боксу / В. Слончинський. – Львів : Піраміда, 2007. – 232 с.
9. Україна” на rinhu // Zmah.– 1939.– N 4.– S. 4.
10. Wiłyj boksers’kum mystcem Lwowa//Zmah.– 1938.–N 10.–S. 2.

Вожол Олена Віталіївна,
ОНП «Публічне управління та адміністрування»
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЙ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена дослідженню комунікаційних процесів у системі державного управління. Доцільність дослідження підтверджується тим, що глобальна трансформація індустріального суспільства в інформаційно-комунікативне суспільство, яка відбувається в сучасному світі, супроводжується не лише стрімким кількісним та якісним перетворенням інформаційної сфери та виникненням та розвитком суто нового типу комунікативних структур та процесів у всіх сферах життєдіяльності суспільства, а й глибоким переосмисленням комунікативної природи соціальної реальності, сучасних змін у соціально-комунікативній сфері, місця та ролі комунікацій у розвитку суспільства. У міру ускладнення змісту та структури діяльності суспільства, соціальних організацій та інститутів збільшується обсяг інформації (наукової, політичної, побутової тощо). Це неминуче призводить до зростання важливості соціальної комунікації у процесах управління, які супроводжуються докорінною трансформацією не лише технічної, а й соціальної, соціокультурної основи постіндустріального, інформаційного суспільства. Сьогодні комунікація набула ознак найважливішої функції будь-якої системи, у тому числі і у сфері управління державою, яка є безпосередньо продуктом людської взаємодії, заснованим на досягненні взаєморозуміння та згоди, насамперед, унаслідок комунікативних взаємодій.

Ключові слова: комунікації, державна служба, державне управління, глобалізація, комунікативна політика, інформаційне суспільство, електронні канали взаємодії.

The article contains a study of communication processes in the system of public administration. The expediency of the study is confirmed by the fact that the global transformation of industrial society into an information and communication society, which takes place in the modern world, is accompanied not only by rapid quantitative and qualitative transformation of the information sphere and the emergence and development of a completely new type of communication structures. and a profound rethinking of the communicative nature of social reality, modern changes in the socio-communicative sphere, the place and role of communications in the development of society. As the content and structure of society, social organizations and institutions become more complex, the amount of information (scientific, political, household, etc.) increases. This inevitably leads to the growing importance of social communication in management processes, which are accompanied by a radical transformation of not only the technical but also the social, socio-cultural basis of the post-industrial,

information society. Today, communication has acquired the characteristics of the most important function of any system, including in the field of government, which is directly a product of human interaction, based on mutual understanding and agreement, primarily through communicative interactions.

The study of the problem of communication in the system of public administration in a timely and relevant manner, provides an opportunity to identify problems, solving which can increase the efficiency of public services and organizations.

Ефективність системи державного управління в цілому і діяльності органів влади зокрема, залежить від якості інформації, повноти інформаційних потоків, можливостей управляти ними. В умовах соціально-політичних змін в сучасному суспільстві все більшу, практично визначальну, роль відіграють знання і інформація як субстрати інформаційного суспільства. У зв'язку з цим рішення проблем розвитку інформаційного простору, управління інформаційною сферою, формування суспільної свідомості в напрямку вектора реформ нерозривно пов'язане зі збільшенням затребуваності органами влади розробок у сфері інформаційної політики [1, с. 58].

Комунікація – це складний процес обміну повідомленнями між адресатами. Інтерес до комунікацій у системі державного управління актуалізувався у 1980-ті роки, коли відбулася зміна парадигм публічного управління. На зміну класичним уявленням про раціональну бюрократію М. Вебера прийшла концепція «нового державного управління» або «державного менеджменту». Ця концепція ставить в основу клієнта і задоволеність заявника. Сьогодні у демократичних країнах «державний менеджмент» націлений на те, щоб знизити адміністративні витрати, обмежити втручання держави в економічну діяльність суб'єктів підприємництва, нейтралізувати причини бюрократизації та корупції, підвищити якість реагування на вимоги громадян.

Комунікації є формою взаємодії суб'єктів та об'єктів управління [4, с. 44]. Основними функціональними завданнями комунікації у системі державного управління слід вважати:

- налагодження та підтримання контактів з громадянами та організаціями;
- інформування громадськості про рішення, що готуються та приймаються в органах державного управління;
- вивчення думки громадськості щодо значущих проблем;
- забезпечення своєї організації прогнозами суспільно-політичних процесів та пов'язаними з цим практичними рекомендаціями;
- моніторинг та аналіз реакції громадськості на дії посадових осіб та органів влади загалом;
- формування у громадській думці позитивного іміджу органів державного управління.

Ефективне виконання зазначених завдань є важливою передумовою успішної роботи співробітників усіх органів державного управління та місцевого самоврядування, дозволяючи виявляти «слабкі місця», зони конфліктів, а також стимулювати представників влади до глибокого і ретельного вивчення ситуацій у сферах державного управління, недостатність чого залишається поки однією з актуальних проблем у роботі всіх органів державного управління в Україні.

На сьогоднішній день в умовах розвитку інформаційного суспільства все більшого поширення набуло створення електронних каналів взаємодії органів державної влади з громадськістю. Так, одним із видів комунікації можна вважати розміщення соціологічних опитувань на сайті самого органу влади. Результати таких опитувань забезпечують оцінку якості діяльності органів державної влади та влади на місцях. На сайтах органів державного управління можна проводити експрес-опитування та дослідження для формування інформаційної бази з питань покращення якості надання державних послуг. Залучення користувачів до інтернет-голосування є високим показником відкритої взаємодії влади та населення, що, у свою чергу, підвищує рівень якості їх діяльності [2, с. 178].

До того ж, населення має можливість отримувати багато державних послуг в електронному форматі. І тут одержувач може миттєво оцінити якість роботи органу державної влади. Причому оцінка відбувається у різних етапах: інформуванні порядку отримання державних послуг, записи на прийом, подання заяви, отриманні інформації про перебіг надання державних послуг, або безпосередньо після отримання повної послуги. У зв'язку із зручністю такої роботи громадяни можуть використовувати різні засоби для оцінки якості послуг, що надаються державою.

Інформація, отримана від громадян, про якість послуг у разі використання технічних ресурсів узагальнюється та аналізується завдяки автоматизованим інформаційним системам. Дані викладаються на публічний доступ, що дозволяє органам державної влади та органам місцевого самоврядування своєчасно реагувати на недоліки, які виникають під час надання державних услуг, а надалі приводити до їхньої повної ліквідації [3, с. 281].

Варто зазначити, що сьогодні напрацьована досить широка нормативно-правова база в сфері комунікативної політики України. Так, окремі норми закріплені в Конституції України (ст. 34, 38, 40, 57), Законах України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про звернення громадян», «Про громадські об'єднання», Постанові Кабінету Міністрів «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 р. № 996, Розпорядженні Кабінету Міністрів

України «Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» від 13.01.2010 № 85-р. Останній документ мав стати вектором розвитку комунікації у системі державного управління, отримавши своє кінцеве вираження в формі закону, який до сьогодні не прийнято. Через таку прогалину національна сфера комунікативної політики у системі державного управління нині залишається регулятивного акта, який виконував би роль національної стратегії.

До позитивних кроків щодо перейняття європейського досвіду в сфері інформаційної та комунікативної політики у системі державного управління можна назвати створення єдиного порталу державних послуг «Дія: Державні послуги онлайн» (<https://diia.gov.ua/>) та проекту «Держава в смартфоні». У перспективі, до 2024 року Міністерство цифрової трансформації України планує перевести всі адміністративні послуги в електронний форму, що забезпечить зростання ефективності, швидкості та зручності їх надання, усунення корупційних ризиків, підвищення іміджу та довіри до органів державної влади різних рівнів [2, с. 178].

«Дія» за дуже короткий час зарекомендувала себе як зручний портал державних послуг, впроваджений Міністерством цифрової трансформації України. Вебпортал забезпечив можливість отримання громадянам України публічних послуг, подання звернень, скарг, петицій, здійснення електронної комунікації з органами державної влади та влади на місцях. Однією з найбільших переваг порталу стало впровадження мобільного застосунку «Дія», який надавав користувачам доступ зі смартфона до важливих цифрових документів, а також можливість користування особистим кабінетом та доступ до інформації з реєстрів.

Продуктивна комунікативна політика у системі державного управління гарантує налагодження діалогу між владою та суспільством, забезпечуючи таким чином принципи функціонування демократії, ефективну роботу органів державної влади та сталий розвиток усіх сфер людської життєдіяльності. Сьогодні комунікація у системі державного управління є важливим атрибутом формування інфраструктури публічного управління, заснованої на максимальному представництві інтересів громадськості. Завдяки цьому відбувається розширення участі громадськості у процесах формування та реалізації державної політики, що є важливим інструментом стимулювання пошуку рішень, які стали б оптимальним поєднанням державних та громадських інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близнюк А. С. Формування інформаційно-комунікаційного забезпечення у системній взаємодії держави та суспільства. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 11. С. 55–59.

2. Дітковська Л. А. Соціальна робота і сучасні інформаційні технології: електронні соціальні послуги. Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики: матеріали I Міжн. наук.-практ. конф. Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 178–180.
3. Єрхан О. В. Комунікативна політика урядових структур: європейський та український досвід. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 7. С. 280–282.
4. Кушнір В. О. Структурно-організаційна модель державного управління за напрямом стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 7. С. 44–48.

Галаган Євген Ростиславович,
Завідувач відділення
Черкаського музичного фахового коледжу
ім. С.С.Гулака-Артемівського
evgal85@ukr.net

РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

У статті викладено основні поняття, що стосуються специфіки освіти та науки України. Розкрито суть поняття «критичне мислення». Обґрунтовано значення критичного мислення у пошуковому процесі українського науковця. У статті також наголошено на важливості критично мислення в контексті освітнього процесу. Описано важливість формування критичного мислення у студентів. Наголошено на застосуванні комплексного підходу викладача.

Ключові слова: мислення, критичне мислення, наука, феномен, комплексний підхід, гіпотеза, емпірика, когнітивні викривлення.

The article describes the main concepts related to the specifics of education and science in Ukraine. The essence of the concept of "critical thinking" is revealed. The importance of critical thinking in the search process of a Ukrainian scientist is substantiated. The article also emphasizes the importance of critical thinking in the context of the educational process. The importance of forming critical thinking in students is described. Emphasis is placed on the application of the teacher's comprehensive approach.

Keywords: thinking, critical thinking, science, phenomenon, complex approach, hypothesis, empiricism, cognitive biases.

Викладення основного матеріалу (Presentation of the main material). Критичне мислення – це система суджень, яка дозволяє аналізувати інформацію таким чином, щоб на її підставі ухвалювати раціональні рішення. Глобально – це здатність відрізняти брехню від істини, що надзвичайно важливо в так звану епоху постправди, в яку ми зараз живемо [1].

Щодня нам доводиться вирішувати чимало питань і проблем, які вимагають наших відповідей та ефективних рішень. Деякі з них прості, а деякі – не зовсім: проблема заощадження без шкоди для якості життя, голосування за того, чи іншого політика, проблема банківського вкладу, пошук достойної роботи, чи проблема вибору професії взагалі. Щоб обрати найкраще з рішень, слід використовувати критичне мислення – це особливо результативний спосіб.

Навички критичного мислення дають змогу не розгубитися у перенасиченому інформацією середовищі і не піддаватися маніпуляціям. А ще критичне мислення важливе у переговорах та допомагає аргументувати свою точку зору.

Важливо усвідомити, що світ не такий, яким ми його бачимо. Іноді не варто вірити навіть власним очам – можна не мати жодних проблем із зором, але при цьому по-різному відповідати на питання, які кольори ми бачимо на зображенні. Кожен із нас сприймає світ через власного суб'єктивного досвіду.

Наприклад, ми постійно приймаємо ірраціональні рішення і самі цього не усвідомлюємо. Навіть більшість наших спогадів про минуле хибні – нам часто здається, що ми особисто були свідками тих чи інших подій ми можемо згадувати подробиці, яких насправді ніколи не було [3].

Навички критичного мислення, які популяризують у XXI столітті, дають змогу не потонути в інформаційній лавині, не піддатися різного роду маніпуляційним впливам, допомагають приймати зважені рішення, ефективно їх обґрунтовувати та відстоювати їх. Критичне мислення допомагає нам в пошуку нових шляхів розв'язання проблем, у тому числі і наукових.

Розвиток критичного мислення є важливим як для дітей, так і для дорослих, адже у світі, де має місце інформаційна війна та фейкові новини, важливо вміти розпізнавати інформацію, аналізувати джерела і мотиви, приймати зважені рішення. В період розвитку інформаційних технологій цінується вміння професійного пошуку необхідної інформації, здатність її проаналізувати, оцінити та застосувати [4].

Матеріали викладені у статті можуть стати об'єктом для критики. Причиною критичного аналізу статті може стати достатня вичерпність теми критичного мислення. Тобто, мене, як автора можуть звинуватити у тавтології та розкритті, ніби то прописних істин. По-перше, критика з боку читача тільки доведе наявність у нього критичного мислення. По-друге, питання критичності сучасної науки лише на перший погляд здається достатньо вивченим. Проблема сучасної науки у відсутності її науковості. Проблема сучасної освіти у відсутності освіченості. Проблема критичного мислення у відсутності критичності!

Людину в окулярах прийнято вважати розумною. А якщо ця людина не лише носить окуляри, сивину, елегантний костюм, а й має вчений ступінь

доцента чи доктора наук, то слова такого оратора будуть сприйматися на віру безумовно. У сучасній науці достовірність більшості дисертаційних досліджень оцінюється не за практичною цінністю, а за кількістю складних наукових термінів та наявністю якомога більшої кількості позитивних відгуків. Навіть, якщо наукова робота містить таблиці, графіки та схеми, то критеріями оцінки є просто їх наявність, а не точність. Робота нашого мозку побудована на стереотипних схемах, тобто якщо ми чуємо науковця зі статусом кандидата чи доктора наук, наш мозок ніби шепоче нам «Він каже правду, вір йому». І мало хто думає про те, що сам професор міг стати жертвою такого ж обману, аналізуючи літературні джерела під час захисту, або готуючись до доповіді [6].

Схильність видавати бажане за дійсне супроводжує нас впродовж усього життя. Прийняття бажаного за дійсне – це формування переконань та прийняття рішень відповідно до того, що є приємним, замість того, щоб звернутись до наявних доказів, раціональності або реальності. Такі дії є результатом вирішення конфліктів між переконаннями та бажаннями. Дослідження показали, що за інших рівних умов, учасники експериментів передбачають позитивні наслідки подій як більш ймовірні, ніж негативні. Однак, новіші дослідження також містять свідчення, що за певних обставин, наприклад коли зростає загроза, виникає зворотній ефект. Крім того, що «прийняття бажаного за дійсне» є когнітивним викривленням та не надто добрим зразком процесу прийняття рішень, цей ефект також є особливою неформальною оманною у суперечці, коли передбачається, що якщо дуже хочеться, щоб щось було правдою чи неправдою, воно фактично таким і стає. Ця омана має форму твердження: «Я бажаю, щоб щось було правдою, чи неправдою, тому це щось є правдою/неправдою.» Прийняття бажаного за дійсне засноване на емоційній упередженості, а всі представлені факти сприймаються, як відволікаючий маневр [7]. Дане явище слід пояснити за допомогою прикладу. Завзятий гравець у лотерею не сприймає того факту, що виграють лише 5% людей. Ймовірність зірвати джекпот становить 5 із 100, але бажаючий стати «щасливчиком» буде доводити, що виграшний білет випаде саме йому. Надані у даному випадку аргументи людина сприйматиме, як упереджені.

Сприйняття бажаного за дійсне впливає із «Ефекту авторитету». Ефект авторитету – тенденція приписувати більш високу оцінку думці авторитетної постаті (не пов'язаної з його змістом) і більшою мірою залежати від цієї думки. Даний ефект вважається одним із так званих когнітивних викривлень. Дане когнітивне викривлення було науково доведено в експерименті Мілгрема у 1961 році [5].

В експерименті Мілгрема брали участь три людини: експериментатор, піддослідний (доброволець) і актор, який вдає іншого піддослідного. Ці три людини виконують три різні ролі: «Експериментатор» (авторитетна роль),

«Вчитель» (має підкорятися наказам експериментатора) та «Учень» (одержує стимули від вчителя). Доброволець та актор отримують згорнуті аркуші паперу, щоб визначити їх ролі нібито за жеребом, але насправді на обох написано «Вчитель». Актор завжди стверджує, що на його аркуші написано «Учень», що гарантує, що піддослідний завжди буде «Вчителем». Після цього «Вчитель» і «Учень» ідуть до різних кімнат, де вони можуть спілкуватися, але не бачать один одного. За однією з версій експерименту, актор має перед цим сказати піддослідному, що у нього хвороба серця.

«Вчитель» отримує незначний електричний шок від електрошокового генератора як зразок того шоку, який «Учень» приблизно буде отримувати в ході експерименту. Після цього «Вчитель» отримує список пар слів, яких він повинен навчити «Учня». «Учитель» починає з читання списку пар слів «Учню». Після цього «Вчитель» говорить перше слово кожної пари і читає чотири варіанти відповіді. «Учень» має натиснути кнопку, щоб обрати свою відповідь. Якщо відповідь хибна, «Вчитель» натиснувши певну кнопку електрошокового генератора вдарить «Учня» струмом. Після кожної неправильної відповіді «Вчитель» має збільшувати напругу на 15 вольт. Якщо ж відповідь правильна, «Вчитель» переходить до наступного питання.

Піддослідні вважають, що за кожну неправильну відповідь, «Учень» отримує справжні удари струмом. Насправді, жодних електричних ударів немає. Після розведення піддослідного і актора по різних кімнатах, актор вмикає магнітофон, під'єднаний до електрошокового генератора, який грає попередньо записані звуки для кожного рівня шоку. Після низки збільшень сили струму, актор починає барабанити в стіну, яка відділяє його від піддослідного. Після декількох ударів об стіну і скарг на серцеву хворобу, «Учень» припиняє відповідати на питання [6].

На даному етапі, багато людей заявляли про своє бажання припинити експеримент і перевірити стан «Учня». Деякі піддослідні зупинилися на 135 вольт і починали сумніватися в меті експерименту. Більшість продовжувало, переконані, що вони не будуть нести відповідальність. Кілька піддослідних почали нервово сміятися чи виявляли інші ознаки крайнього стресу, коли вони чули крики болю «Учня». Якщо в певний час піддослідний висловлював бажання зупинити експеримент, експериментатор відповідав по черзі однією з наступних фраз (саме в такому порядку):

1. Будь ласка, продовжуйте.
2. Для експерименту необхідно, щоб ви продовжували.
3. Абсолютно необхідно, щоб ви продовжували.
4. У вас немає іншого вибору, ви повинні продовжувати.

Якщо піддослідний хотів зупинитися навіть після четвертої фрази, експеримент припинявся. В іншому випадку, експеримент припинявся коли піддослідний давав максимальну (450-вольт) травму «Учню» три рази поспіль. Експериментатор також відповідав спеціальними заготовленими фразами, якщо «Вчитель» висловлював конкретні зауваження. Якщо піддослідний запитує, чи може «Учню» бути нанесена незворотна фізична шкода, експериментатор відповідав: «Хоча шок може бути болісним, немає ніякого постійного ушкодження тканин, тому, будь ласка, продовжуйте.» Якщо «Вчитель» казав, що «Учень» явно хоче зупинити експеримент, експериментатор відповідав: «Чи подобається це учню, чи ні, Ви повинні продовжувати, поки він не вивчить усі пари слів правильно, тому, будь ласка, продовжуйте» [6].

В одній серії дослідів основного варіанту експерименту 26 досліджуваних з 40, замість того щоб змилосердитися над жертвою, продовжували збільшувати напругу (до 450 В) до тих пір, поки дослідник не віддавав розпорядження закінчити експеримент. Лише п'ятеро піддослідних (12,5 %) зупинилися на напрузі в 300 В, коли в жертви з'явилися перші ознаки невдоволення (стукіт у стіну) і відповіді перестали надходити. Ще четверо (10 %) зупинилися на напрузі 315 В, коли жертва вдруге стукала в стіну, не даючи відповіді. Двоє (5 %) відмовилися продовжувати на рівні 330 В, коли від жертви перестали надходити як відповіді, так і стуки. По одній людині – на трьох наступних рівнях (345 В, 360 В і 375 В) . Решта 26 з 40 дійшли до кінця шкали. Більш наочно результати експерименту Мілгрема представлені на рис.1. За допомогою кругової гістограми показано залежність між підвищенням напруги та кількістю бажаючих продовжувати дослідження [6].

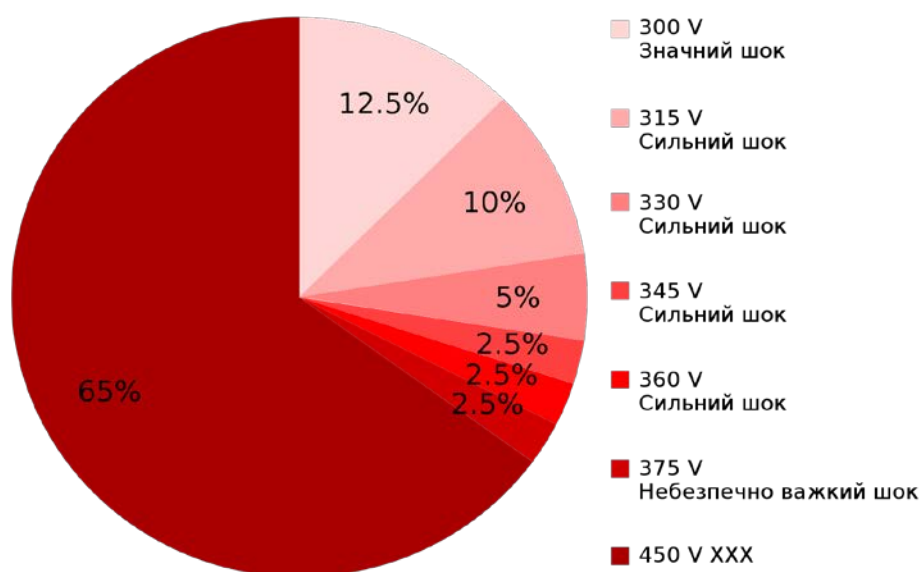

Рис. 1. Результати експерименту Мілгрема у відсотках

Оскільки тема даної статті стосується критичності мислення, слід вказати на можливість фальсифікації експерименту. У 2017 році двоє вчених з американського і німецького університетів після детального прочитання інтерв'ю учасників експерименту, які були записані відразу ж після проведення, визначили, що 72 % тих, хто дотиснув ручку, знали про те, що насправді вони не завдають болю. Про це вони здогадалися самі, оскільки не повірили, що хтось дозволить вдаряти настільки сильним розрядом струму живу людину. Ці інтерв'ю не враховувалися у висновках експерименту. Таким чином Мілгрем не правильно інтерпретував результати, оскільки піддослідні повністю розуміли, що їх обманюють і просто грали на публіку [3].

Таким чином, описуючи критичність мислення я наголошую на схильності людини видавати бажане за дійсне під впливом «Ефекту авторитету». Хочу звернути увагу читача на те, що я як автор не замовчував можливість фальсифікації дослідження «Ефекту авторитету». Адже по-справжньому об'єктивний науковець здатний враховувати всі «За» і «Проти» навіть своєї власної думки!

Робота будь-якого вченого спрямована на об'єктивне пізнання оточуючої дійсності. При проведенні будь-якого дослідження науковець займається двома видами діяльності – аналізує вже існуючі дослідження та проводить власні – емпіричні. На основі такого аналізу вчений робить висновки. Сутність критичного мислення науковця можна розкрити за допомогою наступної схеми (рис. 2).

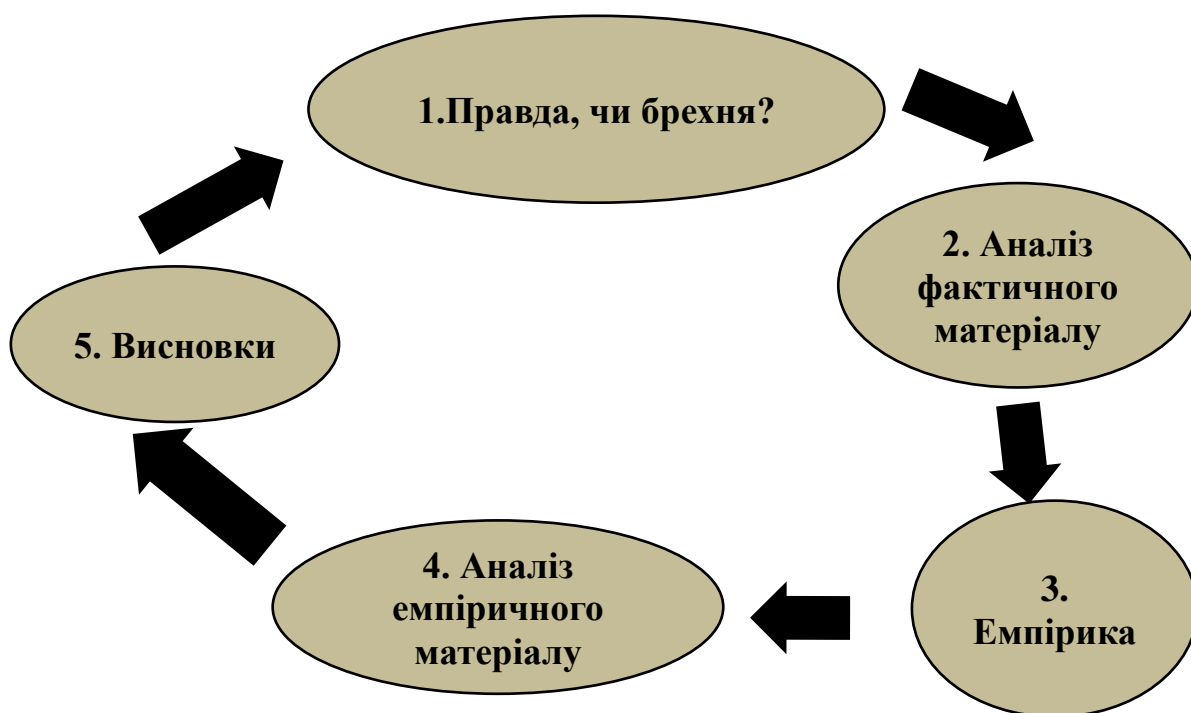

Рис. 2. Схема критичності мислення науковця

Схема, зображена на рис. 2. Показує структурний процес наукового пошуківництва. Аналізуючи будь-яку інформацію кожен вчений має задати собі питання – правда це, чи брехня? Далі вчений має провести аналіз фактичного матеріалу. Аналіз фактів не повинен бути упередженим. Аналізуючи факти пошуковець повинен дати відповідь на декілька питань:

1. Чи наявні факти взагалі?
2. Чи дійсно заявлені факти є фактами?
3. Які саме факти переважають – «За», чи «Проти»?
4. Якщо переважають «Проти», то чи готовий я визнати дану думку, поняття, визначення, твердження хибними?

Останнє питання, на мою думку, є найголовнішим. Як людина з психологічною освітою, можу сказати, що у сучасній психології дуже часто виникає проблема підлаштування гіпотези під висновки. Дана проблема особливо стосується гуманітарних наук. У сучасних психологічних дослідженнях (дисертаціях, дипломних та кваліфікаційних роботах) взагалі прибрано пункт «Гіпотеза дослідження» Як гадаєте, навіщо? Чи не тому, щоб не було що підлаштувати під висновки? А можливо просто для того, щоб не відповідати самим собі на четверте запитання? Таким чином справжній вчений аналізує факти, проводить власне дослідження проблеми і на основі висновків, зроблених на базі аналізу теоретико-методологічного матеріалу дає відповідь на першопочаткове питання «Правда, чи брехня?». Звичайна, середньо статистична людина повинна міркувати за тою ж схемою за виключенням третього і четвертого пунктів (див. рис. 2.).

Сучасна наука пройшла процес негативної трансформації. Як сказано вище, цей процес стосується в основному гуманітарних наук. Сучасні психотерапевти більшою мірою заробляють кошти, ніж допомагають. Науку перетворено на бізнес під плуралістичною «обгорткою». Керуючись власними спостереженнями, можу сказати, що у сучасних психологічних дослідженнях відбувається навіть підміна термінів. Прикладом може слугувати такий науковий термін, як «Феномен».

Згідно академічного словника поняття феномену тлумачиться як рідкісне, незвичайне, виняткове явище [2. с 34]. У філософському контексті феномен прийнято розглядати, як явище, єдине в своєму роді, взяте в його цілісності, в єдності з його сутністю і дане нам за рахунок досвіду, сприйняте органами чуттів [1. с 48]. У філософії І. Канта феномен – це явище, що досягається досвідом і протиставляється ноумену як «річ в собі», нібито недоступна людському пізнанню [4. с 65]. Підхід Канта є суб'єктивним і не може бути визнаний, як загально прийнятий. Не дивлячись на суб'єктивність думок Імануїла Канта, дехто з психотерапевтів стверджує, що існують такі поняття як: «Феномен несвідомого», «Феномен цілісності психіки» та «Феномен дуалістичності». Дані псевдотерміни не мають під собою емпіричної бази. Крім того, таке

псевдопоняття, як «Феномен несвідомого» є звичайною грою слів. Як зазначено вище, феномен це унікальне явище. Якщо вживати термін «Феномен несвідомого», то виходить, що лише деякі люди мають так зване «несвідоме» а інші живуть без нього. Та й саме поняття «Несвідоме» може бути розглянуто лише у філософському контексті. Несвідомими можуть бути лише дії, оскільки поняття «Несвідомі дії» – це ні що інше, як рефлекторні дії. Рухи очей, чхання, позіхання, автоматичне виконання певної діяльності (досвідчений водій, професійний музикант, майстер єдиноборств) безумовно є несвідомими. Але поняття несвідомого лише частково стосується емоцій та почуттів і аж ніяк не стосується переживань. Відчуття страху, тривоги, відчаю можуть мати рефлекторну природу, ключове слово «можуть». Але ми ніяк не можемо назвати несвідомими почуття провини, ненависть та сексуальний потяг до своїх родичів, останнє взагалі є ознакою розладів психіки. Використавши підхід Канта дехто із сучасних психологів здійснив звичайну підміну понять, перетворивши суб'єктивну точку зору на загально прийняту.

Отже, критичність мислення дозволяє не лише відрізнити правду від брехні, але й дає змогу комплексно підходити до вивчення проблемних питань. Критичне мислення є основою об'єктивного аналізу будь-якого явища. Досліджуючи певну проблему науковець повинен одразу поставити перед собою питання – правда, чи брехня? Далі проводиться аналіз фактичного матеріалу. За необхідності може бути проведено емпіричне дослідження. Відповідь на запитання «Правда, чи брехня?» надається на основі аналізу емпіричного матеріалу. Критичне мислення допомагає уникнути підміни понять, здатності видавати бажане за дійсне та «Ефекту авторитету». І на останок хотілося б довести критичність мислення автора даної статті. Підчас написання статті я практично не звертався до Інтернет джерел, за винятком декількох онлайн-словників та всього двох статей з вікіпедії. Мої думки також можуть стати об'єктом критики і я абсолютно не проти!

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андерсон Дж. Когнитивная психология. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.
2. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации. – М.: Прогресс, 1977. – 412 с.
3. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П., Сущенко І.М. Критичне мислення: як цьому навчати: Науково-методичний посібник // За наук. ред. О.І.Пометун. – Харків: Наука, 2007. – 190 с.
4. Зоркіна Н. В. Критическое мышление – мышление XXI в. // Методичний вісник історичного факультету №1. – Харків: Консум, 2002. – 77-82 с
5. Надлер Дж. Мышление прорыва. – Минск: Попурри, 1999. – 496 с.
6. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів»: Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення «Інтелект». – К.: Міленіум, 2001. – 104 с.
7. Халперн Д. Психология критического мышления.– СПб.: Питер, 2000. – 512 с.

Ганаба С. О.,
*Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
e-mail: sveta_ganaba@ukr.net*

ТРАНСФОРМАТИВНА ПРИРОДА НАВЧАННЯ: ІДЕЇ ДЖЕКА МІЗІРОУ

Трансформативний характер навчання сконцентровує свої зусилля на проектуванні стратегій навчальної діяльності. Його роль не обмежується конкретними дидактичними побудовами. Він радше задає орієнтири з тим, що коли вичерпають свій евристичний потенціал, переформатувати їх, відшукуючи в умовностях й закономірностях нові прогалини й окреслюють нове проблемне поле для міркувань та пізнання, а відтак нові можливості для подальшого удосконалення.

Ключові слова: трансформація, навчання, інновації в освіті, Джек Мізіроу.

The transformative character of education concentrates its efforts on the design of educational activity strategies. Its role is not limited to specific didactic constructions. Rather, he sets benchmarks with the fact that when they exhaust their heuristic potential, they should be reformatted, looking for new gaps in conventions and regularities and delineating a new problematic field for reasoning and knowledge, and therefore new opportunities for further improvement.

Key words: transformation, learning, innovation in education, Jack Miziorow.

Джек Мізіроу (Jack Miziorow.) – знаний американський соціолог, дослідник проблем сучасної освіти. Він є автором концепції трансформативного навчання, яка спрямована на розвиток особистості у процесі отримання нових знань та досвіду. Очевидно, що розвиток особистості під час навчальної діяльності завжди був ключовою темою міркувань дослідників як минулого так і сучасності. Однак, в умовах сучасного світу, який відзначається поглибленням глобальних проблем, які виходять за межі контрольованості та прогнозованості, стрімким розвитком комунікативно-мережевих технологій, які руйнують логічну послідовність часу й змінюють уявлення про простір шляхом зменшення фізичної відстані між об'єктами тощо питання розвитку особистості, вміння навчатися й перенавчатися, набувати нових умінь й компетенцій й здатність відмовлятися від набутого досвіду, який не працює у мінливих реаліях. Ситуація перманентних змін та переходів у “незнане буття” спонукає до пошуку освітою ефективних шляхів підготовки людини в умовах перманентних змін. На тлі глобального трансформативного світу поглиблюється усвідомлення переходу до нової парадигми освіти, яка у своїх суттєвих складових постає як програма розвитку і самореалізації людини упродовж життя. У суспільстві, яке постійно

змінюється й трансформується освіта має бути гнучкою, чутливо й швидко реагувати на суспільні зміни, тобто також мати трансформативний характер.

Теорія трансформативного навчання має три виміри: психологічний (передбачає зміни особистості у розумінні себе); ціннісне (перегляд системи переконань й ціннісних орієнтирів); поведінкове (зміни у стилі життя). Трансформація, на думку Дж. Мезіроу, розуміється як розширення свідомості крізь призму розуміння змінності світу й розуміння складності й багатогранності індивідуальної природи особистості. Трансформативне навчання виробляє й надає людині (суспільству загалом) комплекс знань, умінь, навичок, що “можуть слугувати своєрідним орієнтиром, програмним забезпеченням процесів швидкої орієнтації, адаптації і вибору на основі трансформації індивідів у лімінальному просторі на всіх рівнях соціальності” [1, с. 135]. Визначальною умовою життя людини визнається здатність критично осягати набутий досвід, переосмислювати переконання, який зумовить до нових способів розуміння світу та себе й цей процес є фундаментально раціональним й аналітичним [3]. Учасники освітнього процесу мають вдатися до критичної рефлексії свого досвіду, яка у результаті зумовлюють до перспективної трансформації [4].

Трансформативне навчання розвиває персональне мислення. Процес цього мислення має етапи. Зокрема, Джек Мезіроу вважає, що воно розпочинається з “дезорієнтуючої дилеми”. Цей етап зумовлений життєвою кризою (розуміється як криза особистісного розвитку чи серйозними змінами у житті викликані низкою зовнішніх чинників). Інколи цей етап може бути створений “штучно” педагогом під час навчання. “Дизорієнтуюча дилема” є точкою, від якої відштовхується людина у процесі своїх змін, від узвичаєного досвіду до нових умінь й компетенцій. Дж. Мезіроу зазначає, що цей етап, викликаний певною життєвою кризою усе ж може не стати початком трансформації людина. Для змін важливими є також наступні етапи. Зокрема, Дж. Мезіроу виокремлює: самообстеження, відчуття відчуження (як здатність й потребу вивчити й “приміряти” новий досвід), висловити невдоволення іншим людям та пояснити особливості нової поведінки, вибудовування впевненості новими способами й планування на пряму дій, знання, яке допоможе здійснити плани й експеримент з новими ролями, реінтеграція. На думку Дж. Мезіроу, ключовими елементами процесу трансформативного навчання, є «дезорієнтуюча дилема», «критична рефлексія» і «раціональний дискурс», оскільки ефективно трансформативне навчання можливе за умови наявності критичної рефлексії досвіду, певного реагування, аналізу, запиту, співставлення [5]. Звісно, проходження особистістю усіх цих етапів передбачає складного глибинної внутрішньої роботи людини. Мова йде про те, що навчальний процес постійно регенерується і перетворює тих, хто до нього залучений, виходячи із майбутніх можливостей, тобто у

контексті того, хто і ким може бути. В освітніх практиках це означає переосмислення власного досвіду як “само-техніки” (Ж.-Ф. Міле).

Релевантною ідеєю трансформативного навчання є визнання можливості людиною змінювати свою систему поглядів у вигляді критичного переосмислення переконань, а також свідомим втіленням ідей та планів, які у результаті приведуть до нових способів розуміння світу та себе у ньому. Звісно, що цей процес є фундаментальним та аналітичним [4]. Ефективними у трансформативній моделі навчання є нелінійні форм навчання, оскільки за таких умов постійно створюється чи модернізується наявний освітній дискурс, утворюються нові стратегії й моделі поведінки у вже відомих моделях. Релевантними у цій моделі навчання є експериментальні методи, а саме: моделювання, симуляції та рольові ігри. Саме використання цих методів дозволяє отримати досвід у вирішенні незнайомих ситуацій та завдань й отримувати знання не лише від викладача, а й від інших учасників освітнього процесу [2, с.54]. Релевантним у вирішенні проблемних завдань є використання автентичного, співзвучного життєвому досвіду слухачів контенту. Очевидно, одним із завдань є зміщення фокусу уваги контролю із зовнішнього середовища у власний світ тих, хто навчається. Варто зазначити, що такий підхід є за своєю природою гуманним оскільки акцентує увагу на свідомому зрушенні у базових діях та переконаннях й пов'язаний із ціннісними орієнтаціями конкретної людини. Загалом такий тип навчання пов'язаний із формуванням навичок діяти відповідно до власних думок та переконань, а не лише покладатися на оцінку їх дій й міркувань оточенням. Відповідно змінюється контекст відносин у трансформативному навчанні. Мова йде про те, що викладач втрачає ореол оракула істини й перетворюється в наставника, натхненого мотиватора змін. Тобто викладач у цій парадигмі навчальної діяльності має бути взірцем та демонструвати власне бажання до постійних якісних особистісних трансформацій, так й надихати учасників освітньої взаємодії [6].

Трансформативний характер навчання сконцентровує свої зусилля на проєктуванні стратегій навчальної діяльності. Його роль не обмежується конкретними дидактичними побудовами. Він радше задає орієнтири з тим, що коли вичерпають свій евристичний потенціал, переформатувати їх, відшуковуючи в умовностях й закономірностях нові прогалини й окреслюють нове проблемне поле для міркувань та пізнання, а відтак нові можливості для подальшого удосконалення. Як результат навчальне середовище постає як складне й суперечливе, яке змінюється й постійн набуває нових обрисів та конфігурацій, тобто знаходиться у русі та саморозвитку.

Трансформативний характер навчання постає як відкрита,ю самостворювальна пізнавальна система, яка виявляє ефективність у синхронізації навчальної діяльності з когнітивним зростанням особистості.

Загалом, властивість трансформативності сприяти розкриттю індивідуального потенціалу, формуванню когнітивного різноманіття, що передбачає смислову, методологічну, змістову, методичну тощо варіативність і насиченість навчального процесу. Навчальна діяльність все більше концентрується на здатності до навчання. Вона розглядається як процес самопізнання, самотворення, самовибудовування середовища та людини. В освітньому процесі складається нова ідентичність людини – людина-аутопоезис, людина яка себе творить. Її методологічний потенціал спрямовується на обґрунтуванні різноманітних етичних, естетичних, епістемологічних та інших аспектів життя людини. Важливим і продуктивним визнається те, що знаходиться на межі, точніше як себе виявляє людина у межових, нестандартних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Горбунова Л. Самоорганізація трансверсальної самості в контексті невизначеності. *Філософія освіти*, 2018. №1(22) С. 134-146.
2. Лавриш Ю.С. Трансверсальне навчання як фактор неперервного навчання на прикладі системи професійної освіти Канади. *Вісник Черкаського університету*, 2016. №1. С. 53-57.
3. Mezirow, J. A Critical Theory of Adult Learning and Education. *Adult Education*, 1981 №32 P. 3-23.
4. Mezirow, J. *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco, CA: Jossey-Bass. 1991. 125p.
5. Mezirow, J. Transformation Theory of Adult Learning. In *Defense of the Lifeworld* edited by MR Welton, 1995. P. 39-70. New York: SUNY Press.
6. Mezirow J. *Transformative Learning: Theory to Practice* [Electronic resource] / Jack Mezirow // *New Directions for Adult and Continuing Education*. 1997. Issue 74. 5–12p. Accessed mode: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ace.7401/abstract>

Голтвяниця О. О.,

*Вчитель-методист, директор Лицею №17
«Інтелект» Полтавської міської ради*

Данильченко А. В.,

*вчитель історії Лицею №17 «Інтелект»
Полтавської міської ради*

ПАТРІОТИЗМ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена патріотичному вихованню як важливій складовій сучасної освіти в умовах війни, в ході героїчного протистояння російській агресії. Освітянський фронт є і буде одним із найпотужніших, адже освітяни щодня докладають великих зусиль задля загального блага.

Цінності патріотизму, гідність, національна свідомість, демократія.

The article is devoted to patriotic education as an important component of modern education in the conditions of war, during the heroic resistance to Russian aggression. The educational front is and will be one of the most powerful, because educators make great efforts every day for the common good.

Values of patriotism, dignity, national consciousness, democracy.

Пізнаючи ідею Батьківщини, переживаючи почуття любові, вдячності, захоплення, тривоги за її нинішнє майбутнє,...

готовність віддати за неї своє життя, людина в підлітковому віці пізнає себе, утверджує свою гідність.

(В. О. Сухомлинський. Народження громадянина.)

Для України є важливим запозичення досвіду багатьох країн в системі реформування освіти. Проте з часу повномасштабного вторгнення росії в Україну, для національної освіти постало надзвичайно багато нових викликів, які потребують негайних, проте виважених рішень. Успішним прикладом дієвого навчання в умовах війни може стати Ізраїль та їх система освіти. Варто підкреслити, що окремого предмета із патріотичного виховання в ізраїльських навчальних програмах немає, проте ця тема проходить червоною ниткою в кожному предметі. Для вчителів Ізраїлю надважливим є навчити дітей цінувати найдорожче – людське життя. Та попри все, ізраїльські школярі, на уроках повинні відчувати ситуацію успіху. Адже кожний громадянин має розуміти, що його країна стає сильнішою завдяки наполегливій праці та успіху кожного.

Як демонструє досвід Ізраїлю, для виховання національно свідомого громадянина важливо детально вивчати та аналізувати історичні події. Особливе місце на уроках ізраїльські фахівці відводять висвітленню національних трагедій не задля відчуття жалю та скорботи. Вони зазначають, що робота з цією інформацією має бути раціональною та спрямованою на дослідження причин подібних трагедій. Без сумнівів, історія України має чимало трагічних сторінок – Голодомор, русифікація, депортація кримських татар. Обговорюючи такі теми, важливо аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, вдаючись до методів критичного мислення [1].

Загалом зрозуміло, що базова освіта завжди була і є національною, хоча б тому, що тут вивчаються рідна для учня мова й література, національна історія і географія, культура тощо. Проте, Нова українська школа та Державний стандарт базової середньої освіти дозволяє розширити можливості до інтеграції, створення міжпредметних зв'язків та наскрізних змістових ліній, які мають на меті «сфокусувати» увагу й зусилля усього педагогічного колективу на досягненні життєво важливої для учня й суспільства мети, сформувані ключові

компетентності. Наявність міжпредметних зв'язків з гуманітарними предметами розширює можливості виховання свідомих громадян з відчуттям гордості за надбання національної культури, мови, історії, традицій, виховують шанобливе ставлення до культурних здобутків народу, його історичних досягнень, пам'яті про осіб, що полягли за незалежність та самобутність [2].

Важливо усвідомлювати, що війна – не перешкода для навчання, прогресу та інновацій. Із початку широкомасштабної фази війни ми спостерігаємо, що війна оголює та поглиблює всі проблеми, проте допомагає побачити справжні цінності, розставити правильні акценти, показати сучасних героїв та стати менш терпимими до негативних явищ у суспільстві. Тому варто розповідати учням про героїв війни, проводити дискусії та створювати завдання, що будуть актуальними в новій реальності. Все це виховує міцний імунітет проти духовного зuboжіння, зумовлює історичний розвиток нації. Важливо формувати в учнів справжніх лідерів, що мають і розвивають життєві цінності, накопичують досвід, постійно взаємодіють між собою. Підтримка батьків поступальний розвиток емоційного інтелекту, осмислення суспільного розвитку, навчання упродовж життя сприятимуть зростанню нового покоління українців, готового до сприйняття і інтеграції у міжнародну спільноту.

Надзвичайно важливо поставити в центр роботи педагогічних колективів закладів загальної середньої освіти формування і виховання особистості, тому що саме освіта є тим соціальним інститутом, де відбувається подальша соціалізація особистості. Виховати гідних громадян України, патріотів, які люблять свою Батьківщину, прагнуть захищати її - ось таким є завдання системи освіти, що зобов'язане забезпечувати й безперервність виховання. Не можна не погодитися з думкою П. Таланчука, який сказав: "Коли виховання падає, суспільство постає перед загрозою тотальної розбіжності. Культура не може бути без знання історії, філософії, мистецтва, як без знань етики"[3].

Аналізуючи цю тему, важливо звернутись до посібника Міністерства освіти і науки України «Ціннісні орієнтири сучасної української школи», де патріотизм є однією з головних цінностей української освіти сучасності та майбутнього. Автори праці зазначають, що під патріотизмом варто розглядати вдячність та відданість своєму народові - почуття особливої емпатії до людей та суспільства, в якому людина народилася, виросла й де попри можливі труднощі відбувається фізичний, інтелектуальний та духовний розвиток особистості. Патріотизм не повинен сприйматися як утвердження всього українського зі зневажливим і зверхнім ставленням до надбань інших народів. Патріотизм перестає бути цінністю, коли людина переступила закон і «в ім'я нації» демонструє зневагу до іншого. Патріотизм зникає, коли є лише показова шана українській культурі – так звана шароварщина. В часи загострення російсько-української війни,

громадяни розуміють, що патріотизм не має сприйматися виключно через військову сферу, адже кожен повинен захищати інтереси країни, зберігати та примножувати надбання й добробут українського народу.

Необхідно підкреслити, що патріотичне виховання та участь школярів у суспільному житті не повинна обмежуватися рамками формальної освіти. До цієї ініціативи мають долучитись громадські організації, співпраця із громадою та батьками, позашкільна освіта, в тому числі: молодіжні рухи, клуби, робота волонтерських організацій і соціальних команд. Більшість дослідників підкреслюють, що без демократичної школи та гідного середовища не можна вчити демократії. У рекомендаціях Ради Європи відзначається, що “демократії найкраще вчитися в демократичній атмосфері”. Тому актуальним завданням є впровадження демократичних цінностей, підтримка ініціатив, лідерських позицій, волонтерських настроїв і рухів, громадянських ініціатив. Надважливим завданням є допомогти кожному українцю знайти своє місце, зрозуміти свою унікальну місію і розпочати активні дії у напрямку змін [4].

Цілком зрозуміло, що молоде покоління українців відкрите до нового та не обтяжене досвідом, який може зупинити на шляху до нових можливостей. Дієвими інструментами, що можуть бути найбільш корисними для національно-патріотичного виховання в школі можуть стати: **активна робота самоврядування та проєктна діяльність**. Обидві моделі взаємодії всіх учасників навчального процесу це – про рівність і можливість бути почутим, хороший спосіб розвитку лідерства, комунікації та навичок критичного мислення.

Коли є цінності патріотизму і гідності, то ми всі шануємо одне одного в школі і вдома. Справжня демократія стоїть на засадах громадянського суспільства – людей, що вільно об'єднуються за інтересами, поважаючи водночас інтереси одне одного. Освіта є важливим фактором демократичного прогресу, національної безпеки і соціальної динаміки. Лише через правильні фактори розвитку освіти Україна може подолати деградацію історичного буття, прийти до справжньої демократії, соціального благополуччя, зміцнити свою безпеку. І тут потрібно залучитися підтримкою родин, використовувати набутий досвід співпраці, комунікації. Школа повинна стати «острівцем» довіри та взаємодії. Проєктна діяльність, як ніяка інша, сприяє багатовекторному напрямку розвитку, поєднанню інтересів, цілей та можливостей [5].

В ході героїчного протистояння російській агресії українці довели, що ми ведемо визвольну війну нашої Батьківщини. Кожен громадянин має якісно працювати на своєму фронті та захищати інтереси держави, пришвидшувати перемогу. Освітянський фронт є і буде одним із найпотужніших, адже освітяни щодня докладають великих зусиль задля загального блага. На нашу думку, освіта має бути найсильнішою зброєю натеper та зброєю майбутнього України, мирної

та процвітаючої країни із європейськими цінностями, гуманною філософією та справжньою патріотичною спільнотою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олена Юрченко. Чому Ізраїль обрав очне навчання під час війни та що з цього досвіду може перейняти Україна? Електронний ресурс: <https://osvitoria.media/experience/chomu-izrayil-obrav-ochne-navchannya-pid-chas-vijny-ta-shho-z-tsogo-dosvidu-mozhe-perejnyati-ukrayina/>
2. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників: Монографія / За ред. проф. М.В. Левківського. – Житомир: Полісся, 2003. – 220 с.
3. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : моногр. / Авт. кол.: Александрова О.С., Левітас Ф.Л., Салата О.О., Шепетяк О.М., Матвійчук О.Є., Петрошук Н.Р. та ін. ; [за заг. ред. проф. Левітаса Ф.Л. ; наук. ред. Александрової О.С., Салати О.О.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. – 172 с.
4. Сучасні тенденції виховання та освіти: досвід країн світу: науково-допоміжний бібліографічний показник / уклад.: І. А. Железняк, В. В. Косенко, Н. А. Чайка ; передмова Н. А. Чайки. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. – 308 с.
5. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 червня 2020 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Ред. кол.: Морська Н. Л., Поперечна Г. А., Литвин Л. М. Тернопіль: Вектор , 2020. 130 с.

Гонтар Д. А.,
вчитель історії, правознавства та громадянської освіти
Криворізького ліцею №129
Криворізької міської ради Дніпропетровської області
hontar@knyk129.dp.ua

ІСТОРИЧНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ МЕМОРАТИВІСТИКИ: ПРАКТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена актуальній на сьогоднішній день науково-педагогічній проблемі – історичній освіті як складовій політики меморативістики у її практичному контексті. Окрему увагу приділено теоретичним та методичним шляхам утвердження політики меморативістики у процесі навчання історії в умовах закладу загальної середньої освіти.

Ключові слова: історична освіта, інформація, меморативістика, національно-патріотичне виховання.

The article is devoted to the currently relevant scientific and pedagogical problem - historical education as a component of the policy of memory studies in its practical context. Particular attention is paid to theoretical and methodical ways of establishing

the policy of memorativistics in the process of teaching history in the conditions of a general secondary education institution.

Key words: historical education, information, memorial studies, national-patriotic education.

У передмові до посібника «Майбутнє України в руках молоді. Бесіди з правового виховання» [3] його укладач Г. С. Грай зазначає: «Сучасний світ потребує людини з високим рівнем культури, людини «успішної», «ефективної», здатної швидко орієнтуватись і приймати оптимальні рішення в складних обставинах, у критичних ситуаціях; людини, яка вміє долати власний егоїзм, поступатися в разі потреби своїм «Я», вміє спілкуватись, розуміти, поважати думку інших... Перелік вимог сучасності до людини можна продовжувати і продовжувати. А безперечним є одне: чим вищий рівень знань людини, тим більше вона відповідає цим вимогам, тим ширші можливості відкриваються перед нею, тим легше знаходить вона своє місце у суспільстві» [3, с. 3]. А значить - така особистість має бути поінформованою, критично мислячою, інформаційно грамотною.

Понад три десятиліття тому американський дослідник Маршалл Маклюен почав детально аналізувати роль інформації в сучасному світі. Учений дійшов несподіваного висновку: засоби комунікації стали новими «природними ресурсами», що збільшують багатство суспільства. Він запропонував світу цікаву тезу: «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації». І на основі багаторічних досліджень довів, що сучасні війни зазвичай ведуться в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь. Інформацію можна використати як щит, і як меч. Усе залежить від того, чий ресурс та пропаганда будуть потужнішими [1, с. 31]. На сьогодні це твердження звучить майже як аксіома та набуває своєї особливої значущості у процесі навчання історії в школі не лише як навчальної дисципліни, але й складника політики меморативістики. Найбільш чітко це проявляється під час реалізації напрямку національно-патріотичного виховання.

Відомий громадський діяч В. Гонський ще у 2001 р. зауважував, що «патріотизм, національна свідомість є тими чинниками, що визначають моральну та соціальну сутність людини і від яких залежать доля і сам факт існування її народу. Саме ці особистісні якості постійно були об'єктом експансії різних «теорій» і практичних дій з духовного поневолення, асиміляції українського етносу. Наслідки цього, очевидно, ще довго будуть проявлятися в різноманітних сферах життя суспільства. Ці та інші деформаційні процеси суспільних відносин, системи освіти та виховання, відхід від загальнолюдських цінностей, порушення зв'язків людини з духовними традиціями свого народу зумовили зниження рівня, а то і повну втрату частиною громадян своїх

патріотичних якостей. Національній свідомості українців були нав'язані спотворені, шкідливі стереотипи – моделі, які не могли не відбитися на рисах національного характеру і психології. Завдяки цьому певна частина населення підсвідомо або свідомо визнає свою вторинність, меншовартість. Виник «комплекс малоросійства», прищеплений механізмом «розумової підлеглості» чи «ментального колоніалізму» [2, с. 9]. В. Гонський також наголошує на тому, що «важливість осмислення багатофакторного і багатокомпонентного процесу патріотичного виховання особистості, конкретизація його мети, завдань, форм і методів є стратегічним завданням не тільки школи, і навіть не тільки всієї системи освіти, а всього українського суспільства. Ця проблема повинна з'ясовуватися в контексті перспективного розвитку всієї української нації» [2, с. 13].

Спробуємо проілюструвати теоретичні та методичні шляхи утвердження політики меморативістики у процесі навчання історії в умовах закладу загальної середньої освіти на прикладі теми «Політика Російської імперії та Австро-Угорщини на українських землях у 1914 – 1917 рр.» (історія України, 10 клас).

На етапі актуалізації опорних знань та способів дії учнів доцільним є організація вчителем обговорення у «спільному колі» питань наступного змісту:

Ще в серпні 1914 р. в Маніфесті ГУР були пророчі слова: «Український народ належить до тих народів, яких війна і її наслідки зачеплять найбільше». Як ви вважаєте, чим керувалися лідери ГУР, даючи таку оцінку майбутнього? [6, с. 20]

У зверненні СВУ «До українського народу в Росії» австрійців і німців називали визволителями, які допоможуть «розвалити тюрму народів, що зветься імперією царя» [6, с. 19]. Чому така позиція привернула увагу німецького уряду?

На етапі формування нових знань, умінь та способів дії учнів освітній процес розпочинаємо з роботи над історичною термінологією – поняттям «окупаційний режим».

Для активізації мисленнєвих процесів можна навести цитату міністра закордонних справ Російської імперії С. Сазонова: «Чого ж ви хочете, саме тепер прийшов найзручніший час, щоб раз і назавжди покінчити з вашим українством» [7, с. 27] з подальшим обговоренням розуміння здобувачами освіти її змісту методом «Коло ідей».

Під час розгляду змісту політики Російської імперії на українських землях у 1914 – 1917 рр. акцентуємо увагу на утворенні Галицько-Буковинського генерал-губернаторства на чолі з графом Г. Бобринським, його територіальними складниками, зміною керівництва у 1916 – 1917 та 1917 рр. Доцільно також звернути увагу здобувачів освіти на одну із причин призначення на цю посаду саме Г. Бобринського: він був великим землевласником, маєтки якого

знаходилися безпосередньо в Україні. Складові окупаційної політики визначаємо шляхом роботи у групах над аналізом змісту історичних джерел та колективним оформленням відповіді у вигляді опорної схеми [Схема 1].

Схема 1. Окупаційна політика Російської імперії на українських землях у 1914 – 1917 рр.

Для усвідомлення складності ситуації, у якій опинилися українці Галичини і Буковини, доцільно навести точку зору сучасного українського історика Тараса Гунчака: «З одного боку його мордували росіяни, намагаючись вибити з нього почуття національної свідомості й самопошани, з іншого – над ним знущалися австрійці та мадяри, звинувачуючи в русофільстві» [6, с. 25].

Для формування більш чіткого розуміння процесу депортації як однієї із форм репресій царату проти українців наводимо уривок із книги Ярослава Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка» (прийом «Сценічна розмова»): «... На пероні стояла група арештованих русинів, оточена угорськими жандармами. Тут були кілька попів, учителів, селян... руки їм скрутили мотузком і пов'язали парами... Трохи далі бавився малярський жандарм. Він прив'язав священикові до лівої руки шнур і примушував нещасного танцювати чардаш, загрожуючи прикладом, причому так шарпав, що піп заривався носом у землю. Він не міг звестися, бо мав зв'язані за спиною руки, і робив розпачливі спроби якось підвестись з землі... Жандарм реготав. Коли священик нарешті підводивсь, він шарпав за мотузку, і бідолаха знову орав носом землю...» [5, с. 22].

Під час розгляду політики Австро-Угорщини на українських землях у 1914 – 1917 рр. перш за все звертаємо увагу здобувачів освіти на її мету – запобігти поширенню москвофільських настроїв. Усвідомлення змісту окупаційної політики організуємо за допомогою роботи у парах, складання опорної схеми

[Схема 2] та роботи з історичним атласом і контурними картами (прийом «Картографування»).

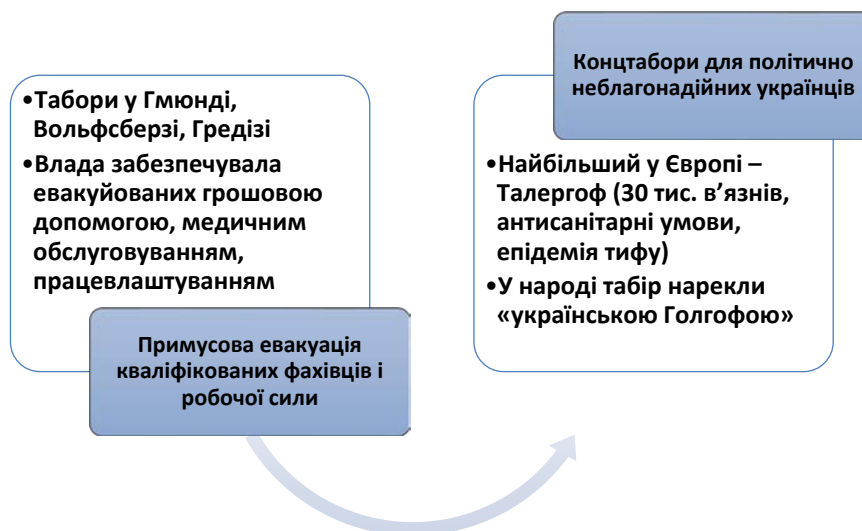

Схема 2. Окупаційна політика Австро-Угорської імперії на українських землях у 1914 – 1917 рр.

На етапі закріплення вивченого матеріалу здобувачі освіти заповнюють рефлексивну карту уроку [Таблиця 1].

Таблиця 1. Рефлексивна карта уроку за темою «Політика Російської імперії та Австро-Угорщини на українських землях у 1914 – 1917 рр.»

Ключові тези, слова, поняття, терміни	Загальний висновок	Головні акценти
<ul style="list-style-type: none"> ▪Стратегічна база ▪Джерело економічних і військових ресурсів ▪Плацдарм для розгортання наступів ▪Викорінення проявів українського національно-визвольного руху з боку окупантів ▪«Українська Голгофа» ▪Окупаційний режим ▪Депортації ▪Загострення соціальних суперечностей 	<p>Політика обох імперій яскраво продемонструвала українцям, що єдиним захисником українських інтересів можуть бути лише вони самі [7, с. 28]</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪Опір окупантам ▪Легіон УСС – зародок майбутньої національної армії ▪Формування національної ідентичності українців
Історичні паралелі: минуле і сучасність		
Кожен учень заповнює індивідуально		
Міся пам'яті		
•Табори у Гмюнді, Вольфсберзі, Гредізі, Талергоф		

Висновки. Розгляд подібних явищ суспільно-політичного життя надасть змогу здобувачам освіти усвідомити тогочасні погляди на національну ідею як внутрішній чинник нації, тобто як «форму відображення у думці явищ життя, усвідомлення мети нації та принципу її пояснення, як переклад наших підсвідомих бажань на ясну мову понять... Національна ідея виходить із концепції пріоритету нації, воля якої не ідентична із сумою поодиноких воль; вона означає самоутвердження нації, забезпечення її свободи та незалежності» [4, с. 755]. У контексті меморативістики – це тлумачення національної ідеї як своєрідної ієрархії ціннісних пріоритетів, подолання комплексу національної меншовартості, який тривалий час українська нація намагалася здолати, розмежування таких антиподів, як національна свідомість і національний нігілізм, шляхи подолання певних національних конфліктів, а також націєтворення як соціокультурний феномен доби в цілому.

Сьогодні національно-патріотичне виховання особистості є одним із стратегічних напрямків державної політики у галузі освіти, а встановлення маркерів меморативістики триває постійно, і не лише у середовищі науковців-інтелектуалів, але й широкої громадськості. Завданням шкільної історичної освіти є правильне тлумачення і розуміння цих маркерів як складових творення нової України, а вчитель історії виступає як один із співтворців державотворчої меморативістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурміч О. Стратегія інформаційних війн Франції. *Історія в рідній школі*. 2019. №9. С. 31 – 33.
2. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави. *Рідна школа*. 2001. №2. С. 9 – 14.
3. Майбутнє України в руках молоді. Бесіди з правового виховання / Укладач Г. С. Грай. Тернопіль, 2005. 272 с.
4. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Упорядник Ю. І. Римаренко. Київ, 1996. 942 с.
5. Мокрогуз О. П. Історія України 10 клас. Рівень стандарту. Харків, 2018. 112 с.
6. Пометун О. І., Гупан Н. М. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ, 2018. 256 с.
7. Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ, 2018. 240 с.

Горбань Н. І.,
учитель-методист, учитель біології
Слов'янського педагогічного ліцею
Слов'янської міської ради Донецької області,
e-mail:tasha_gorban@i.ua

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розкривається зміст і значення екологічного виховання школярів як аспекту гуманізації шкільної освіти та необхідного компоненту національного виховання майбутніх громадян України.

Ключові слова: екологічне виховання, природоохоронна діяльність, національне виховання.

In article the maintenance and value of ecological education of schoolboys as one of aspects of a humanisation of school education and necessary component of national education of the future citizens of Ukraine reveals.

Keywords: ecological education, nature protection activity, national education.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з найактуальніших проблем сучасності є взаємодія людини з природою. В умовах загострення політичної і, як наслідок, екологічної кризи в Україні та її сьогоденної орієнтації на природоохоронну політику та входження в загальноєвропейську світову систему екологічної безпеки надзвичайно важливу роль має відігравати ефективно екологічне виховання дітей.

Важливим аспектом у розв'язанні проблеми збереження природних ресурсів є набуття необхідної освіти в галузі охорони довкілля, екологічне виховання всього населення, а особливо підростаючого покоління. Екологічна проблема виростає в проблему перетворення стихійного впливу людей на природу, у свідому, цілеспрямовану, планомірно вдосконалювану взаємодію з нею. Це вимагає переорієнтування екологічного виховання на можливість здійснювати випереджувальну підготовку людини до переходу на стратегію сталого розвитку.

Сталий розвиток є новим принципом людського спільного життя: майбутні покоління повинні мати ті ж самі ресурсні можливості, що мають і нині існуючі. Отже, суспільство висуває потребу у компетентній особистості, яка на основі самостійного критичного мислення і відповідальності буде готовою і здатною не лише визначати екологічні проблеми, знаходити раціональні шляхи вирішення їх, а й попереджати виникнення останніх.

Реалізація цілей сталого розвитку може бути здійснена з наявності в кожній людини достатнього рівня екологічної культури, екологічної свідомості,

екологічного виховання, формування яких починається з раннього дитинства і продовжується все життя.

Ми виходимо з того, що значну роль у формуванні безперервної екологічної освіти та культури сучасної молоді відіграють загальноосвітні навчальні заклади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблему підвищення екологічної культури молоді досліджено такими вченими, як І. Абалкіна, І. Моткін, С. Куркуленко, Л. Курняк, Н. Науменко, В. Процюк. Вони вважають, що необхідність виховання екологічної культури в молоді пов'язана саме з реакцією на глобальну екологічну кризу. Негативні зміни в природному середовищі під тиском сукупної дії виробничих чинників істотно прискорились в останні десятиріччя.

Сучасна молодь вступає в епоху не лише бурхливого розвитку науки і техніки, а й негативних наслідків науково-технічної революції та демографічного вибуху. Дедалі більше забруднення атмосфери, гідросфери та літосфери, накопичення величезних об'ємів відходів людської діяльності при одночасному виснаженні майже всіх видів природних ресурсів призвели до розвитку екологічної кризи. Збереження життя на землі, на думку вчених, залежить тепер безпосередньо від рівня і темпів виховання екологічної культури в молоді, суспільства в цілому.

Спираючись на визначення дослідників, під екологічною культурою будемо розуміти поведінку і життя людини й суспільства на основі пізнання та використання законів розвитку природи з урахуванням близьких і віддалених наслідків змін природного середовища під впливом людської діяльності, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження і примноження природних ресурсів.

Таким чином, ідея розвитку екологічної компетентності учнів є однією із ключових ідей модернізації виховання і освіти, необхідність якої історично передбачена у вигляді корінних змін світогляду, традицій, стилю мислення, мотивів поведінки людей, які становлять сучасний соціум. Вона пов'язана з готовністю і здатністю молоді нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за суспільне.

Формулювання цілей статті. Мета статті розглянути зміст екологічного виховання як невід'ємного компоненту сучасної освіти, одного з чинників національного виховання молоді, сформулювати зміст неперервної екологічної освіти на базі Слов'янського педагогічного ліцею Слов'янської міської ради

Донецької області як основи нової філософії життя, високої екологічної культури і свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. У сучасних умовах людству потрібні нова філософія життя, висока екологічна культура й свідомість. Людина зобов'язана вклонитися своїй дарительці Природі. Недарма екологічне виховання визнане одним із найважливіших пріоритетів ЮНЕСКО, Національної доктрини розвитку освіти України XXI століття, інших основоположних документах світового та національного рівня.

Екологічне виховання – це організований і цілеспрямований психолого-педагогічний процес формування системи наукових знань про природу й суспільство, поглядів і переконань, що забезпечують становлення відповідального ставлення молоді до природи, реальним показником якого є практичні дії учнів та студентів по відношенню до природного середовища, які відповідають нормам людської моральності.

Мета екологічного виховання – формування відповідального і дбайливого ставлення до природи, що базується на екологічній свідомості. Це передбачає дотримання моральних і правових принципів природокористування й пропаганду ідей щодо його оптимізації; активну діяльність із вивчення й охорони природи своєї місцевості. Екологічне виховання безпосередньо пов'язане з екологічною освітою.

Екологічна освіта – це елемент загальної освіти, спрямований на засвоєння учнями наукових основ взаємодії суспільства й природи з метою формування усвідомлення тісного взаємозв'язку всіх природних і соціальних процесів, необхідності захисту довкілля та його поліпшення, раціонального природокористування.

У системі екологічної освіти визначальне значення мають такі принципи:

- цілісність навколишнього середовища, що спрямована на формування у громадян розуміння єдності довкілля, нерозривного зв'язку його компонентів, взаємозумовленості процесів;

- системність та неперервність екологічної освіти;

- міждисциплінарний підхід до формування екологічного мислення, що передбачає логічне поєднання, спрямування та поглиблення системних природних знань;

- взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого мислення, що сприяє патріотичному вихованню і поглибленому розумінню екологічних проблем на різних рівнях від краєзнавчих екологічних криз до глобальних.

Важлива роль у здійсненні процесу формування екологічної компетентності школярів належить батькам, сім'ї. Без батьківської мудрості

немає виховної сили сім'ї – вказував В. О. Сухомлинський. Адже саме в сім'ї діти набувають початкових знань про природу і досвіду спілкування з нею.

Сім'я у цьому процесі є головним чинником і умовою розвитку та виховання підлітків тому, що діти перші свої роки перебувають у тісному і безпосередньому контакті зі своїми батьками, родиною. Саме тут дитина одержує перші знання про природу, систему екологічних цінностей, набуває початкових навичок спілкування з нею, норм поведінки у природному середовищі.

У тісному взаємозв'язку із сім'єю має працювати і школа. Екологічне виховання триває на всіх етапах шкільного навчання. Кожен із них має свою мету, завдання, методику відповідну віковим особливостям школярів.

Уже в початкових класах слід підвести дітей до думки, що людина – невід'ємна складова частини природи, що вона, розвиваючись та задовольняючи свої потреби, впливає на навколишнє середовище. Причому, цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Доцільно на уроках природознавства навести приклади і показати, що в результаті безвідповідального ставлення до природи знищено ліси на значних територіях, суттєво скоротилася чисельність багатьох тварин, птахів і рослин, деякі – навіть повністю зникли з поверхні Землі.

Оскільки для молодших школярів найдоступнішим є емоційно-естетичне сприйняття природного середовища, то педагогу необхідно знати способи злиття емоційних почуттів у ставленні до природи з пізнавальними завданнями щодо її вивчення і практичними діями з охорони. Саме тому для здобувачів освіти молодшої школи доцільним є через казки, міфи, ігри, кутки живої природи розвивати пізнавальні здібності дітей, знайомити їх з елементарними зв'язками живої і неживої природи, розуміння того, що рослини і тварини є живими істотами, які вимагають певних умов життя, поняття про природу як спільну домівку для рослин, тварин та людини, яку треба оберігати і охороняти.

Такий підхід забезпечує комплексне вивчення природи і розкриття учням її багатогранних аспектів: естетичного, санітарно-гігієнічного, екологічного, економічного. Діти мають зрозуміти також залежність якості життя і здоров'я від стану довкілля, прагнути поліпшувати його.

У середньому та старшому шкільному віці учні накопичують знання про природні об'єкти, закономірності розвитку та функціонування біологічних систем, аналізують і прогнозують екологічні ситуації, закріплюють правила поведінки в навколишньому середовищі. Водночас поглиблюються і збагачуються відомості про явища й закони природи, розкриваються причини екологічної кризи; здійснюється моделювання простих кризових ситуацій та усвідомлюється необхідність збереження природних комплексів (екосистем).

Шкільне екологічне виховання – це фундамент для розвитку креативного мислення учнів, їхнього творчого потенціалу, виховання небайдужості, любові до всього живого, залучення їх до реальної участі у справі охорони природи рідного міста, регіону, держави.

Орієнтовний зміст екологічного виховання в умовах Слов'янського педагогічного ліцею базується на таких педагогічних принципах: неперервність, наступність, відповідальність віковим особливостям та регіональним природо-етнічним факторам. Саме такий підхід дозволяє формувати у ліцеїстів одну з ключових компетентностей – екологічну.

Екологічна компетентність це:

- здатність особистості приймати рішення і діяти так, щоб якомога менше завдавати шкоди довкіллю;

- прояв екологічної культури особистості у довкіллі, де вона здійснює власну діяльність і може реально впливати на її стан;

- характеристика, що дозволяє сучасній особистості відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку;

- здатність особистості до такої діяльності у побуті й природному середовищі, коли здобуті екологічні знання, навички, досвід, цінності актуалізуються в уміння приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їхні наслідки для довкілля;

- показник сформованості екологічної культури особистості.

Реалізовувати цілі екологічного виховання у навчальному закладі дозволяє робота у наступних напрямках: самоосвітня діяльність учителя, навчальна діяльність, гурткова робота, пропаганда здорового способу життя, науково-дослідна діяльність, участь у природоохоронних акціях, зв'язок з природоохоронними та громадськими організаціями різних рівней.

Самоосвітня діяльність учителя передбачає: підвищення власного методичного та фахового рівня; систему взаємовідвідування уроків природничого циклу з метою обміну досвідом; публікацію матеріалів у фахових виданнях; курси підвищення кваліфікації; відвідування лекцій, виставок; участь у фахових конференціях, семінарах, вебінарах, конкурсах.

Навчальна діяльність включає: запровадження вчителем наукових основ взаємодії суспільства й природи для формування усвідомлення тісного взаємозв'язку всіх природних і соціальних процесів; удосконалення існуючих та розробка нових форм, методів і прийомів, що сприяють екологічному вихованню ліцеїстів; збільшення ваги екологічних питань у рамках предметів природничого циклу; проведення бінарних, інтегрованих уроків;

експериментальна і дослідницька діяльність; творчі завдання; участь у предметних олімпіадах.

Велика роль у формуванні знань і навичок з екології досягається через позашкільні навчальні заходи, через залучення дітей до гурткової роботи еколого-натуралістичного спрямування.

Важливе місце у системі позакласної роботи в контексті екологічної освіти й виховання учнівської молоді Слов'янського педагогічного ліцею посідає екологічний клуб «Едельвейс». Його робота базується на формуванні в учнів навичок вивчати й розв'язувати проблеми навколишнього середовища на локальному, регіональному й національному рівнях. Діяльність клубу спрямована на розвиток ініціативи, виховання свідомого громадянина з активною життєвою позицією, формування системи духовних цінностей: любові до рідного краю, бережливого ставлення до природи та активної життєвої позиції у цьому напрямі.

Уже традиційними стали щорічні акції ліцеїстів з очищення навесні території заказника «Приозерний», що розташований на території Слов'янського курорту. Членами клубу розроблено екологічні листівки на теми «Не пали листя», «Збережи ялинку», «Сміттю – бій», екологічні акції «Першоцвіт», «Посади дерево», «Птахам домівка»; вікторини «Мій рідний край – моя земля», «До чистих джерел», учні-члени клубу є активними учасниками конференцій «Донбас і екологія», «Майбутнє України очима молоді», «Екологія і здоров'я»; міжнародного наукового конкурсу «Юнацький водний приз», засідань «круглого столу», проведених Харківською організацією «Екоправо» тощо.

Важливе місце у формуванні екологічного виховання молоді має залучення учнів до *науково-дослідної роботи*. Саме МАН, на нашу думку, є творчим об'єднанням учнівської молоді, яке забезпечує її інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку до активної діяльності в галузі науки; підґрунтям для екологічного мислення та сприяє самовизначенню в процесі обрання майбутньої професії.

Аналізуючи тематику наукових досліджень ліцеїстів з біології та екології, можна простежити пріоритетність вивчення головних екологічних проблем Донецького регіону та м. Слов'янськ і спробу їх розв'язання, що поставили перед собою педагоги Слов'янського педагогічного ліцею; знайомство учнів з особливостями екологічних систем природи рідного краю, створення корисних та практичних наукових робіт, що є особливо значущим на сучасному етапі розвитку системи національно-патріотичного виховання учнів.

Зауважимо, що результати розроблених у ліцеї наукових тем із біології й екології можуть бути використані на більш високому дослідницькому рівні в галузі медицини, екології, біотехнології.

Такий підхід до науково-дослідницької діяльності учнів, на нашу думку, є основним засобом виховання екологічної культури учнів, дає можливість усвідомити прояв загальних закономірностей природи й господарської діяльності в рідному краї, зрозуміти, що історія малої Батьківщини в цілому є наслідком історії розвитку природи, що природа рідного краю становить першооснову існування не абстрактних людей, а самих учнів, їхніх близьких і рідних, товаришів.

Результатом науково-дослідницької роботи учнів з біології вважаємо формування в ліцеїстів не тільки навичок в науковій сфері діяльності, а в першу чергу, розвиток внутрішньої потреби любити свій край, вивчати, зберігати й відстоювати його природу, бажання брати посильну участь у розв'язанні екологічних проблем різного рівня, виховання свідомого громадянина з активною життєвою позицією, формування системи духовних цінностей: любові до рідного краю та бережливого ставлення до природи.

Дуже активною формою організації екологічного виховання здобувачів освіти в умовах Слов'янського педагогічного ліцею є екскурсії, походи, заняття на свіжому повітрі, експедиції, вони є не тільки заходами відпочинку, а мають глибоку й серйозну навчально-виховну природоохоронну спрямованість, містять в собі також ряд завдань з екології, що сприяють розвитку творчих здібностей дітей.

Під час проведення таких заходів на відкритому повітрі у дітей формуються позитивні установлення, навички спостережливості, орієнтації у позитивних і негативних явищах в природному середовищі, емоційно-естетичного сприйняття природи та відповідальності за її стан. Екологічне виховання ліцеїстів неодмінно поєднується з екологічною освітою. А воно з успіхом здійснюється в такій формі навчання як ігрова.

Наступною необхідною складовою сформованого екологічного мислення учнів вважаємо впровадження *здоров'язберігаючих технологій*, що дасть змогу враховувати індивідуальні особливості учнів, а головне – цілеспрямовано забезпечувати зміцнення їхнього здоров'я.

Здоров'язберігаюча діяльність в умовах Слов'янського педагогічного ліцею передбачає наступні аспекти: виховання культури здоров'я; створення сприятливого психологічного клімату на уроці; використання таких педагогічних прийомів, що знижують емоційне напруження як учнів, так і вчителів; активна пропаганда здорового способу життя; профілактика шкідливих звичок тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Мета та принципи концепції екологічної освіти в умовах Слов'янського педагогічного ліцею спрямовані на різнобічну підготовку покоління, яке в майбутньому зможе вирішувати екологічні проблеми на основі

наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду й набутого досвіду, керуючись національними гуманістичними ідеалами й традиціями господарювання.

Саме шкільний етап екологічного виховання, на нашу думку, є базою для подальшого поглиблення екологічної освіти та виховання молоді у вузах. Студенти, відповідно до своїх вікових особливостей, повинні усвідомлювати цілісність природи Землі, єдність її процесів, зв'язок людини з природою. Вони мають знати, що їхня фахова діяльність, поведінка у природі повинні узгоджуватися з законами природи.

Молодь може брати участь в створенні громадських екологічних організацій, проведенні масових природоохоронних акцій, організації акцій щодо збереження біорізноманіття, проведення конкурсів, конференцій, фестивалів та виставок, організації екологічних таборів. Лише за таких умов у майбутніх фахівців, членів громади сформується почуття відповідальності за долю природного оточення та майбутнє рідної держави.

Отже, сьогодні екологічне виховання набуває пріоритетної ролі в освіті загалом та у навчально-виховному процесі ЗОШ і ПНЗ зокрема. Розвиток і формування в учнів екологічної компетентності забезпечується відповідним оновленням усіх складових навчально-виховного процесу школи (цілей, змісту, технологій тощо). Необхідність посилення впливу на духовну сферу особистості, формування етичного компоненту екологічної культури є необхідною умовою екологічного виховання молоді.

Подолання екологічної кризи залежить від морального вдосконалення людини, її культури і відносин із природою та іншими людьми. Якщо люди в найближчому майбутньому не навчаться дбайливо ставитися до природи, вони знищать себе. Виховання екологічної культури молодого покоління допоможе відновити втрачену рівновагу і гармонію у відносинах "людина - природа".

ЛІТЕРАТУРА:

1. Курняк Л.Д. Екологічна культура: поняття і реальність. // Вища освіта України. - 2006. - №3. - С. 32-37.
2. Морозова Л. Виховання екологічної культури особистості /Л.Морозова// Вища освіта України. - 2001. - №2. - с. 88-92.
3. Половинко Г. Шляхи підвищення ефективності екологічного виховання школярів / Г. Половинко //Краєзнавство. Географія. Туризм.- 2004.- № 16. - С. 4-5.
4. Пустовіт Г.П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті. // Шлях освіти. - 2002. - № 3. - С.7-11.

Тетяна Григорчук,
аспірантка 3-го курсу,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

РОЗВИТОК ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття розкриває особливості підготовки майбутніх вчителів початкової освіти до формування і розвитку логічного мислення учнів.

Сучасні тенденції розвитку науки дають підстави розглядати мислення як вищу форму відображення дійсності в психіці, ідеальну діяльність, результатом якої є об'єктивна істина. Мислення виникає і розвивається разом із практичною діяльністю людини на основі чуттєвого пізнання. Воно дає можливість не лише дізнатися про певні факти і явища, а й зрозуміти причини їх існування, передбачити майбутні події. Мислення тісно пов'язане з мовленням і має суспільно-історичний характер [5, с.220].

З огляду на розвиток поняття „ логічного мислення ” та на основі досвіду практичної діяльності ми кваліфікуємо загальні критерії розвитку логічного мислення: рівень володіння логічними операціями (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення); рівень володіння логічними уміннями (визначення і використання понять, здійснення умовиводів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між фактами, процесами, явищами відповідно до законів логіки, рівень уміння організовувати вихідні та обґрунтовуючі дані, оцінювати їх та результати розв'язування задачі). Логічне мислення передбачає наявність таких складників: уміння орієнтуватися на суттєві ознаки об'єктів і явищ, уміння підкорятися законам логіки, організовувати свої дії відповідно до цих законів, уміння робити логічні операції, свідомо їх аргументувати, уміння будувати гіпотези і робити наслідки із даних посилянь.

Ключові слова: Нова українська школа, учні початкової школи, підготовка до формування логічних умінь, майбутні вчителі, логічні вміння, початкова школа, педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів, модель підготовки майбутніх учителів початкової школи, логіка, логічні поняття, умовиводи, розв'язування завдань з логіки.

The article reveals the peculiarities of preparing future primary school teachers for the formation and development of logical thinking of students in the context of the ideas of the New Ukrainian School; described the tasks by which you can develop the logical thinking of younger students.

Modern trends in the development of science give grounds to consider thinking as the highest form of reflection of reality in the psyche, the ideal activity, the result of which is objective truth. Thinking arises and develops together with the practical activities of man on the basis of sensory cognition. It provides an opportunity not only to learn about certain facts and phenomena, but also to understand the reasons for

their existence, to predict future events. Thinking is closely related to speech and has a socio-historical character [5, p.220].

Given the development of the concept of "logical thinking" and based on practical experience, we qualify the general criteria for the development of logical thinking: the level of mastery of logical operations (comparison, analysis, synthesis, abstraction, generalization); level of mastery of logical skills (definition and use of concepts, implementation of inferences, establishing causal relationships between facts, processes, phenomena in accordance with the laws of logic, the level of ability to organize initial and substantiating data, evaluate them and results). Logical thinking involves the following components: the ability to focus on the essential features of objects and phenomena, the ability to obey the laws of logic, organize their actions according to these laws, the ability to make logical operations, consciously argue them, the ability to build hypotheses and draw conclusions from these references.

Keywords: New Ukrainian school, primary school students, preparation for the formation of logical skills, future teachers, logical skills, primary school, pedagogical conditions of professional training of future teachers, model of training future primary school teachers, logic, logical concepts, inferences, solutions logic tasks.

Національна доктрина розвитку освіти визначає головною метою суспільства зростання людини, а створення умов для її самоствердження, самореалізації, для розкриття та стимулювання творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання – основним завданням освітніх установ. На сучасному етапі реформування української загальноосвітньої школи проблема розвитку логічного мислення учнів посідає особливе місце у теорії і практиці педагогіки, оскільки в світі, що постійно змінюється, логічне, критичне мислення особистості стає основою його сприйняття, розуміння та осягнення. Значні можливості в процесі розвитку логічного мислення, уміння користуватися методами індукції, дедукції, аналізу, синтезу, узагальнення тощо має вивчення фізики в середніх загальноосвітніх закладах, зокрема в основній школі [3, с.438].

У словнику іншомовних слів термін «критерій» визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило. Критерій виражає найбільш загальну суттєву ознаку, за якою відбувається оцінка явища, і включає сукупність показників, що розкривають певний рівень якогось явища. Показники виражають ступінь прояву та якісну сформованість критерію [3, с.387].

Поняття «професійна логічна компетентність» містить комплекс логічних знань, умінь, навичок, які забезпечують потребу і можливість постійного самовдосконалення, саморозвитку, самоосвіти майбутнього вчителя та передачі цих умінь молодшим школярам.

Отже, професійна комунікативна компетентність охоплює всі сфери діяльності особистості та є пріоритетною метою, до досягнення якої повинен

прагнути майбутній вчитель початкової школи у процесі свого професійного становлення та росту.

Діяльнісний критерій демонструє готовність практичного застосування набутих знань, вмінь та навичок у майбутній професійній діяльності [3, с.211].

Одним з основних завдань, що стоять перед сучасною школою, є навчання учнів самостійно мислити, виховання активного ставлення до здобування знань, розвиток їх інтелектуальних і творчих здібностей. Логічне мислення – це мислення за законами логіки (законом тотожності, законом суперечності, законом виключення третього, законом достатньої підстави), завдяки чому відбувається опосередковане пізнання предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Це мислення, що характеризується перевагою понятійного змісту, воно включає такі операції, як порівняння, аналіз, синтез, абстрагування та узагальнення.

Процес логічного мислення відбувається при наявності вихідних, допоміжних (які обґрунтовують) знань, прийомів логічної обробки та виникненні проблемної ситуації, яка передбачає суперечність поставлених завдань із наявними знаннями учня і стимулює його розпочати пошук вирішення питання [5, с.118].

Реформа освіти потребує удосконаленню форм, методів, засобів освітнього процесу для підготовки майбутніх учителів початкової школи щодо формування в учнів логічних умінь. Для того щоб подальшого розвитку набули зміст, форми та технології професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Для дослідження стану готовності майбутніх учителів до формування логічних умінь учнів початкової школи у практиці роботи закладів вищої освіти та виокремлення знань і вмінь, що необхідні майбутньому вчителю для формування логічних умінь молодших школярів, нами проведено опитування викладачів факультетів початкової освіти та учителів-практиків.

Більшість опитаних вважають, що формування логічних знань, умінь та навичок повинно починатися ще під час навчання в школі; також вони не замислювались над питаннями, пов'язаними з формуванням логічних умінь та методикою роботи у цьому напрямі. Проведене опитування дозволило виділити окремі знання та вміння, необхідні для успішного викладання «Логіки» у початковій школі.

Виявлено, що для успішної підготовки майбутніх учителів до формування логічних умінь молодших школярів, необхідно створити такі умови, які б мотивували їх до оволодіння теоретичними знаннями та вміннями формувати логічні вміння в молодших школярів та використовувати їх на практиці; удосконалити змістове наповнення та програмно-методичне забезпечення процесу підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» у ЗВО стосовно

формування логічних умінь в учнів початкової школи; забезпечити використання активних та інтерактивних форм і методів у теоретичній, практичній та методичній підготовці студентів до формування цих якостей в молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арделян О. В. Дидактичні умови формування загально пізнавальних умінь і навичок у молодших школярів (на матеріалі вивчення англійської мови: дис. ... канд. пед. наук. Кіровоград, 2002. 227 с.
2. Баглаєва Н. Розвиток логічних умінь дитини // Дошкільне виховання. – 2000. – № 10. – С. 8 – 11.
3. Будник О. Б. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності: дис. ... докт. пед. наук. Житомир, 2015. 552 с.
4. Гончаров В. Проблема підготовки нового вчителя: філософія, соціокультурний і педагогічний аспекти. Вища освіта України. 2012. № 2(45). С. 22–27.
5. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: монографія. Донецьк, ЛАНДОН-XXI, 2012. 343 с.
6. Ковальчук В., Табачек І. Особистість вчителя: формування та розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції: монографія. Київ: Видво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 276 с
7. Митник О. Я. Логіка. 2 клас: [експеримент. навч. посіб.]. 2-ге вид. доп. і переробл. Київ: Початкова школа, 2007. 104 с.
8. Мозуль І. Проблема готовності майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах модернізації змісту початкової освіти. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2016. № 1(52). С. 238-242.
9. Музика Ю. О. Підготовка майбутніх учителів до формування логічного мислення молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2009. 267 с.

Грубі Т. В.,

*кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін,
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
bitavi_21@ukr.net*

РОЛЬ ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ МЕРЕЖ У ПРОЄКТУВАННІ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У дослідженні презентовано оцінку впливу глобальних інформаційних мереж на характер соціальної реальності, визначено причини такого впливу, з'ясовано його позитивні та негативні наслідки щодо системи соціальної взаємодії та конструювання соціальної реальності. Зафіксовано позиції сучасних дослідників в контексті перспектив майбутнього соціального розвитку в умовах мережевого суспільства.

Ключові слова: глобалізація, інформація, інформаційне суспільство, інформаційні мережі, мережеве суспільство.

The study presents an assessment of the influence of global information networks on the nature of social reality, determines the causes of such influence, and elucidates its positive and negative consequences for the system of social interaction and the construction of social reality. The positions of modern researchers in the context of the prospects of future social development in the conditions of the network society are recorded.

Keywords: globalization, information, information society, information networks, network society.

Сьогодні ми фіксуємо впровадження в усі соціальні взаємини інформаційно-комунікаційних технологій, що надає сучасному суспільству, на думку відомого філософа М. Кастельса ознак гіперсоціальності, а джерелом та ключовим аспектом оновлення його соціальної структури стають глобальні інформаційні мережі. Це надає їм особливого соціокультурного статусу, адже вперше в історії цивілізації спосіб продукування, метод поширення, накопичення та оперування інформацією сконцентрувався в одній мережевій площині.

Ставши глобальними, інформаційні мережі не лише спровокували у соціальному просторі інноваційно-технологічний вибух, а й замкнули на собі значну частину його економічного, політичного, духовного, загалом соціокультурного потенціалу. Саме тому, зміни, спровоковані появою та поширенням глобальних інформаційних мереж, збільшенням можливостей їх впливу на суспільство загалом і систему соціальної взаємодії зокрема, потребують ґрунтовного вивчення та аналізу і є цікавою дослідницькою задачею.

На початку ХХІ ст. соціальна потреба в інформаційному обміні вийшла за межі простого накопичення, аналізу, збереження та передачі інформації. Остання вже не є атомом, основним компонентом інформаційної взаємодії, адже цю роль, на наш погляд, все з більшою очевидністю займають мережі. Це дозволило вирішувати такі завдання, які ще донедавна не могли бути навіть сформованими. З-поміж багатьох, до таких, до прикладу, сьогодні відносять: аналіз ДНК з метою розробки індивідуалізованих і безпечних ліків, моделювання аварійних ситуацій та поведінки автомобілів у складних умовах, проектування авіаційної техніки, здійснення фінансової, страхової, політичної аналітики й прогнозування, забезпечення методології колективних обчислень локальних даних, створення віртуальних платформ для експериментів і моделювання (у тому числі й військового), розгалуження мережевої інфраструктури дослідження клімату та передбачення техногенних і природних катаклізмів тощо.

Внаслідок цього, глобальні інформаційні мережі в ХХІ ст. набувають статусу динамічного соціального ресурсу, а Інтернет зі смітника, як його нерідко

називають перетворюється на один із інструментів глобальної інформаційної взаємодії. Потенціал таких глобальних мережевих технологій криється не лише у можливості вирішення надскладних наукових і соціально-політичних завдань, які вимагають значного масиву обчислень та врахування великої кількості параметрів. Глобальні мережі, які орієнтовані на створення віртуальних інформаційних платформ здатні, на нашу думку, усунути феномени «цифрової нерівності» та «інформаційного бар'єру». Адже, відібравши необхідний масив інформації, сконцентрувавши на своїх територіях бази даних і глобалізувавши віртуальні соціальні мережі, уряди провідних держав цілком обґрунтовано вважають себе власниками та розпорядниками основного ресурсу інформаційного суспільства.

Перш ніж вести мову про початок ери соціальних мереж, представник світ-системного підходу І. Валлерстайн переосмислив зміст поняття суспільства крізь призму інтеграції та відособлення соціальних груп [3].

Інституалізація суспільства як системи, на його погляд, розпочалася в XV ст. й надалі відбувалася за невластивим для системної теорії сценарієм. Адже протягом наступних століть держави західного світу набули чітких кордонів, а жителі відповідних їм територій отримали статус громадян. У результаті цього донедавна відкритий фізичний простір став частиною закритого соціального, з особливим культурним, соціально-політичним, релігійним, суспільним мікрокліматом.

Американський соціолог скептично оцінив процеси подальшої геополітичної диференціації та відстоював принцип цілісності світової політичної, і особливо економічної системи. Проте, на нашу думку, саме поділ на «свій-чужий», «я-інший» вплинув на структуру соціальних мереж, визначивши канали реалізації різноманітних потреб у спілкуванні, заклавши основи забезпечення стабільності та рівноваги соціальної динаміки й статичності, а також, що особливо важливо, сформувавши в масовій свідомості шкалу цінностей, пріоритетів і мотивів [3].

Саме вони нині змушують людину вступати в незалежні від її волі та бажання соціальні відносини. Але якщо в часи К. Маркса це були стосунки щодо накопичення та розподілу промислового капіталу, то на зламі XX-XXI ст. об'єктивний характер суспільних взаємодій все більше став обумовлюватися інформаційним обміном.

Проте слід визнати, що соціальні мережі як способи взаємодії і комунікації, метод інтеграції суспільства й джерело конфліктів інтересів, існували завжди. Торгівельні шляхи, морські маршрути, системи оповіщення й символіки, економічний, політичний і релігійний взаємовпливи з давніх-давен відомі як невід'ємні складові розвитку людства. У різних проявах мережа була

перманентно інтегрованою в соціальний простір і соціальний час, визначала їхню метрику, розподіляла континуальні й дискретні стани. Бути поза мережею означало знаходитися поза суспільним буттям, поза цивілізаційним прогресом, поза культурою, в ситуації хаосу та невизначеності. Недаремно шлях більшості народів, націй, держав пролягав від дрібних, розрізнених спільнот до більш складної соціальної структури, від варварства до цивілізації.

Водночас відмінні етно-політичні, соціально-економічні реалії регіонів світу утверджували ідею неоднорідності соціального простору. Соціокультурна складова мережевої суспільної архітекτονіки практично не розглядалася. Лише в роботах Дж. Локка й А. Сміта вперше окреслюються перспективи побудови більш гнучкої моделі суспільного простору на основі інтеграції мереж різної орієнтації – від виробничих до політичних. Мережа стала зручним методом задоволення матеріальних і комунікативних потреб, унаслідок чого її нерідко інтерпретували як базис суспільних процесів.

З кінця XVIII – на поч. XIX ст. мережа стала самостійним об'єктом окремих досліджень. Філософські й наукові праці Г. Лейбніца, А. Сен-Сімона, Ч. Дарвіна, К. Маркса, В. Вернадського й інших розкрили в живих і соціальних організмах наявність загальних закономірностей, що підкоряються єдиному теоретичному обґрунтуванню та поясненню. У науковий обіг ця ідея ввійшла під назвою «теорія систем». Від часів німецького філософа Г. Гегеля кожен соціальну, політичну та економічну наукову подію прийнято тлумачити, виходячи з їхнього зв'язку з іншими елементами відповідного феномену культури [5, с.117].

У сучасній науковій літературі мережа як об'єкт науково-методологічного аналізу розглядається винятково з позицій її практичного використання. З другої пол. XX ст. значна частина вчених підтримують ідею формування інформаційного суспільства, яке деякі дослідники іменують мережевим. Але чи можна стверджувати, що соціальна мережа як носій соціальної інформації стала достатньою умовою, надійним засобом перетворення суспільного простору? Чи створюють комунікаційні, політичні, економічні, культурні й інші мережі умови для нового виміру простору життєдіяльності суспільства?

Погодимось зі словами розробника глобально-стадіальної теорії світової історії Д. Свириденка, який підкреслював, що у новий час неможливо зрозуміти історію жодного конкретного суспільства без врахування впливу на нього інших подібних суспільств, які входять в одну з ним соціальну систему, без фіксації місця, яке воно займає в цій системі [11, с. 201].

Лише через оцінку суспільства як системи соціально-історичних суб'єктів можливе його пояснення в контексті становлення потенціалу відповідних йому соціальних та інформаційних мереж.

Особливий інтерес у даному контексті для нас мають роботи таких науковців як: Ж. Фреско, Дж. Оруела, Р. Уілсона, Ст. Лема, Є. Замятіна, А. Кларка, Дж. Нейсбіта. Більшість з них побудовані на основі аналізу можливостей інноваційних технологій та спровоковані трансформацією понять соціальності, індивідуальності, свободи, освіти, покликані виявити перспективи майбутнього з оцінкою загроз і суперечностей подальшого розвитку.

Прикметно, але лише незначна частина презентованих дослідниками прогнозів справдилися. Причини останнього активно обговорювалися в наукових публікаціях, круглих столах та конференціях, ставали предметом дискусій, стимулом до оновлення наукових робіт та розвідок. Водночас були ті, хто активно критикував дані процеси. Так, відомий експерт із соціального прогнозування С. Дятлов з властивою йому категоричністю зауважував, що в подібних спробах окреслити риси майбутнього наявне лише передбачення з деталізацією, проте відсутній науково прорахований прогноз [6, с. 78–79].

Майже одночасно з працями класиків футурології з'явилися роботи, в яких прогнози щодо майбутнього піддавались критиці. Зокрема, У. Дайзард наводить низку визначень, якими різні дослідники намагались виразити сутність інформаційної ери («постбуржуазне» (Дж. Ліхтхайм), «посткапіталістичне» (Р. Дарендорф), «постмодерністське» (А. Етціоні), «постцивілізаційне» (К. Боулдінг), «постекономічне» (Г. Кан), «постпротестантське» (С. Алстром), «постісторичне» (Р. Сейденберг), «постнафтове» (Р. Барнет) суспільство) [1].

Але жоден із них не зміг розробити концепцію більш-менш переконливої картини майбутнього. На наш погляд, в умовах впровадження в усі соціальні практики інноваційних технологій такі теорії остаточно втратили статус прогностичних. Адже описувати можливе майбутнє суспільства загалом і окремої людини зокрема, значно цікавіше й вигідніше, ніж проводити глибокий політико-соціологічний аналіз особливостей розвитку людського потенціалу. Зміст останнього поняття, зазвичай, зводиться до опису функцій людини в просторі інновацій, до тлумачення тих технологічних рішень, які вплинуть на наші побут, свідомість, спосіб мислення і стиль життя.

Водночас, як засвідчують роботи Нобелівського лауреата з економіки А. Сена, людський потенціал – це складний інтегративний показник, оцінка якого безпосередньо вказує на перспективи майбутнього, дозволяє здійснити його прогноз, а не обмежуватися лише описом окремих здобутків. До того ж цей коефіцієнт вбирає в себе як економічну, так і соціальну складові суспільного прогресу, співвідносячи їх як взаємозалежні. Такий підхід привів ученого до висновку, що розвиток, у першу чергу соціально-економічний, неможливий без розширення свободи реалізації людського потенціалу [8]. Свобода тлумачиться ним з двох точок зору: цінності та ефективності. Особливий інтерес має остання

характеристика, оскільки вона охоплює мету і завдання свободи, способи організації соціальної реальності, а також оцінку відповідності економічної системи наявним технічним і технологічним можливостям.

Це, в свою чергу, формує наступне запитання: наскільки сучасні технологічні рішення, у першу чергу, глобальні інформаційні мережі сприяють поглибленню коефіцієнта людського потенціалу?

На перший погляд, відповідь є очевидною: мережі надають дешевий і, що головне, доступний спосіб максимальної реалізації свободи. Соціальні сервіси, стартапи, блоги, коментарі, форуми й безліч інших віртуальних платформ уже сьогодні прив'язали користувачів до персонального комп'ютера, телефону, планшету, створивши різнобічний інструментарій творчості, комунікацій, зайнятості, освіти. І ця залежність є не випадковою, не носить, як намагаються довести психологи, форми наркотичної чи інших залежностей, а розкриває перед особистістю недоступні раніше горизонти того, що Ж.-П. Сартр назвав «дорогами свободи». У будь-який момент кожен має змогу перебувати у вирі новин і подій, бути їх актуальним учасником.

Попри ці райдужні перспективи, поглянемо на мережеві технології з іншого боку. Зареєструвавшись у будь-якій відомій віртуальній соціальній мережі Facebook, Google+ і т. п., ми помічаємо одну особливість. При першому ж вході система запропонує список людей, з якими ми можемо бути знайомі, контекстну рекламу цікавих особисто нам товарів, місця, які ми відвідували тощо. Як таке можливо? Так працюють сучасні алгоритми, на основі яких побудовані різні модулі мережевої інфраструктури. Ефективність таких технологій надала мільйонам людей зручний інструмент реалізації власного потенціалу та свободи. Поряд з цим, одиниці – власники корпорацій, технократична еліта – отримали надійний, універсальний спосіб контролю та влади над масами. На сьогодні цей інструмент використовується переважно з метою отримання прибутків (продаж реклами, статистичних даних, аналіз уподобань, маркетингових рішень тощо).

У науковій літературі к. ХХ – поч. ХХІ ст. стан соціально-економічної організації, за якої основною цінністю є прихована від мас соціально-важлива інформація, все частіше називають нетократією. На думку ряду дослідників, вона є наслідком практики застосування надтехнологій, породжуваних інформаційно-мережевою революцією.

Аналіз реалій розвитку сучасного суспільства дозволяє нам зробити висновок, що з часом мережеві організації стануть новою формою підкорення мас, інструментом тиску, який неможливо буде подолати через їхню всезагальність і проникнення у всі сфери глобалізованого інформаційного простору. Уже сьогодні телефон, комп'ютер, автомобіль, банківська картка, приклад глобального позиціонування – пристрої, без яких неможливе сучасне

життя, – сповіщають про кожного з нас неймовірний масив різномірної інформації, яка розміщується на серверах деяких транснаціональних корпорацій, і яку ніхто з користувачів не здатен видалити, змінити чи фальсифікувати. З часом такої інформації стає настільки багато, що її якісний аналіз доволі чітко вимальовує особистість з усіма притаманними їм рисами, уподобаннями, фобіями, таємницями тощо.

На рівні соціальних взаємин протидія подібним підходам до накопичення мережевої інформації виражається у відстоюванні права на так звану цифрову смерть. Сутність її полягає у наявності інструментарію видалення з мережі інформації про особистість. Поки що така процедура не є загальнодоступною і вимагає від замовника подібної послуги значних фінансових витрат. Команда програмістів і ботів здійснюють контент-аналіз текстів та видаляють сторінки й портали, на яких розміщено небажану інформацію. Утім даний підхід може бути застосованим лише до тієї частини Інтернет-простору, яка була створена чи ініційована соціальним агентом, що прагне цифрової смерті. Інші аспекти мережі при цьому залишаються недоторканими, якщо присутня в них інформація не суперечить законодавчому полю держави, під юрисдикцією якої знаходиться відповідний інформаційний ресурс.

У результаті ми спостерігаємо суперечність – розширення свободи, яке є одним із проявів соціокультурного потенціалу глобальних інформаційних мереж, закладає підґрунтя тиску (економічного, політичного, морального і т. п.), передаючи у користування статистику життя як окремих людей, так і соціальних груп та держав.

Тому небезпідставними вважаємо перестороги деяких науковців, щодо невизначеного статусу інформації. Формально вона оголошена здобутком усього людства, належить і може бути отримана кожним у довільному обсязі. Дійсно, наявна організація інформаційної архітектури мережі Інтернет реалізує принцип: Інтернет не належить нікому, а розміщена на серверах інформація є доступною для усіх користувачів (за деякими виключеннями, пов'язаними з дотриманням прав інтелектуальної власності, захисту персональних даних чи інформації з обмеженим правом доступу). Але, як уже зазначалося нами, насправді в світі реалізується політика культурного підкорення та домінування. На наш погляд, основна причина цього криється у масовій культурі.

До прикладу, якщо в культурному тренді культивується індивідуальність, стиль, технологізм, то, наприклад, новий телефон, оновлена операційна система, рестайлінгова версія автомобіля, навіть з надлишком функцій, приносить виробникам значні прибутки, змушуючи кінцевого споживача постійно бути включеним у виробничо-технологічний цикл.

На поч. ХХІ ст., використовуючи інноваційний потенціал глобальних інформаційних мереж, масштаб володарювання і впливу провідних держав та компаній сягнув граничних, у світовому масштабі, меж. Останнє визначається масованим використанням інноваційних технологій, що дозволяють швидко перерозподіляти центри влади, змінювати джерела експлуатації, залучати сучасні методи організації та контролю.

Разом з тим відсутність повної наукової, політичної, економічної, правової інформації унеможлиблює відрив периферії від глобалізованого світу, поглиблюючи ступінь їхньої інтеграції, проте лише на правах, визначених власниками інформаційних ресурсів. Такий спосіб експлуатації й система маніпулювання свідомістю Ю. Хабермас назвав імперіалізмом, підкреслюючи цим доцільність переосмислення й оновлення концепцій соціальної справедливості, рівності, довіри [12, с. 60]. Причину означеної дослідником загрози нормальному функціонуванню соціальної системи ми вбачаємо у нехтуванні прав людини, з тим лише доповненням, що в умовах інформаційного суспільства відчуження криється в нівелюванні або навіть відкритому запереченні людського, соціокультурного потенціалу мережевих технологій. Зазвичай він просто не береться до уваги, заміщується захопливими оповідями про можливості технологічних рішень та їхній вплив на майбутню перебудову суспільного буття.

Способом пом'якшення надмірного тиску інноваційних технологій на суспільство, мало стати формування масової інформаційної культури. Адже накопичення комп'ютерної техніки та опанування основ комп'ютерної грамотності не є гарантом переходу до інформаційного суспільства. Така трансформація потребує не лише кількісних, а й якісних перетворень суспільної свідомості. До того ж, інформатизація - це не одна з багатьох тимчасових соціальних програм, а інфраструктура сучасного суспільства, на якій можливо вибудовувати різні освітні, наукові, соціальні проекти. Відповідно, вона потребує освоєння на рівні свідомості, а не розчинення на рівні повсякденного життя.

При цьому ряд дослідників наголошують, що свою роль як своєрідного буфера між новими технологічними засобами й суспільними цілями, інформаційна культура поки що не виконала. Вивчаючи феномен останньої, дослідники формують песимістичні висновки щодо того, що попри тотальність інформаційних процесів у соціальних практиках сучасного суспільства, рівень культури оперування інформаційними потоками залишається недостатній [4, с. 3–4].

Найбільш важливою, на наш погляд, причиною цього є стихійність процесу формування нового стилю мислення та прийняття рішень, який би враховував особливості та, що найбільш важливо, потенціал інформаційно-мережевої соціальної будови. У свою чергу, вітчизняний дослідник Д. Свириденко,

узагальнюючи ряд концептуальних підходів, зокрема: системну теорію управлінських рішень Г. Саймона, концепцію обмеженої раціональності Дж. Марча, нормативно-процесуальну модель прийняття управлінських рішень В. Врума, конфліктно-ігрову модель організації М. Кроз'є, концепцію управлінських впливів А. Танненбаума, прийшов до висновку щодо визначальної ролі інформаційної культури в управлінні суспільством [10, с.129].

Останнє дозволяє нам сформулювати висновок, що трансформації соціального простору не повинні відбуватися без коригування оцінки стану реалізації людського потенціалу. У той час, коли технології для конкретної людини та всього суспільства стають самоцінністю, способом проведення вільного часу, відпочинком, втечею від реальності задля розширення віртуальної присутності, соціум стає залежним, схильним до маніпуляцій. Технічний прорив останніх років став своєрідним досвідом соціальної реконструкції, яка без гуманітарної експертизи соціокультурного потенціалу мережевих технологій, на жаль, перетворюється на самоціль.

Тому, якщо ідея інформаційного суспільства залежить від технократичного розвитку, вона має бути переосмисленою. Як справедливо підкреслює Н. Луман, примноження знань продукує незнання щодо його впливу на соціальну дійсність [9, с. 132–134].

Тому техніка має бути підкорена соціокультурним реаліям. У протилежному випадку вона не сприяє накопиченню людського капіталу та потенціалу. Яскраво наслідки відсутності такої кореляції зобразив Д. Белл. Характеризуючи риси проекту Просвітництва, він зауважив, що до того часу, поки не приймається до уваги, хто саме використовує розум, останній жодним чином не відрізняється від насилля, він легітимізує війну чи мир, терпимість або репресії [2, с. 111].

Окреслені прогнози не є фантастичними чи такими які необхідно заперечувати. Тому завдання сучасних наукових розробок полягає в осмисленні розвитку мережевого суспільства та цінностей, інтересів соціуму, його соціокультурного та інноваційного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества. URL: <http://www.iis.ru/events/19981130/alexeeva.ru.html>
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования М.:Academia, 2004.788 с.
3. Валлерстайн И. Миров-системный анализ. URL: <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoecon/waller.htm#topic1>.
4. Гавра Д. Основы теории коммуникации: Учебное пособие / СПб.: Питер, 2011. 285 с.

5. Гэлбрейт Д. Новое индустриальное общество. Избранное. М.: Эксмо, 2008. 1200 с.
6. Дятлов С. Принципи інформаційного суспільства // Інформаційне суспільство. 2000. №2. С. 77-85.
7. Кузнецова Т. Аксіологічні моделі мас-медійної інформації : Монографія. Суми: ВТД «Університетська книга», 2010. 304 с.
8. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. Інформація, ідеологія та утопія // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія / Девід Лайон. К.: Либідь, 1996. С. 362-380.
9. Луман Н. Реальность масс медиа. М.: Праксис, 2005. 256 с.
10. Свириденко Д. Б. Трансформація природи людини під впливом віртуальної реальності: аналіз сучасних концепцій // Мультиверсум: філософський альманах. 2008. Вип. 67. С. 129-139.
11. Свириденко Д. Б. Феномен віртуальної реальності як інституціональний чинник інформаційного суспільства // Наукові записки КУТЕП. 2010. Вип. 7. С. 197-208.
12. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М.: Наука, 1989. 176 с.

Гусар Л. М.,
вчитель української мови та літератури
Дружківської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 12
Дружківської міської ради Донецької області
gusar.lyuda.nik@gmail.com

РОЛЬ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА В НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ

У статті розкривається актуальна проблема ролі та місця патріотичного виховання в системі освіти, а саме на уроках української мови та літератури. Патріотичне виховання має чітку цільову настанову – готувати до захисту Батьківщини, і виступає невід’ємною складовою системи

забезпечення національної безпеки України. У сучасних умовах актуальним завданням є теоретичне переосмислення підвалин патріотизму, формування нових підходів до національно-патріотичного виховання молоді.

Освіта, національно – патріотичне виховання, державність, патріотизм.

The article reveals the actual problem of the role and place of patriotic education in the education system, namely in the lessons of the Ukrainian language and literature. Patriotic education has a clear target instruction - to prepare for the defense of the Motherland, and acts as an integral component of the system ensuring the national security of Ukraine. In modern conditions, an urgent task is the theoretical rethinking of the foundations of patriotism, the formation of new approaches to the national-patriotic education of youth.

Education, national - patriotic upbringing, statehood, patriotism.

Не думайте, що Ваша країна може зробити для Вас,
думайте, що Ви можете зробити для вашої країни.

Джон Кеннеді

Формування цілісної картини світу, духовність, культура особистості та планетарне мислення – одні з головних принципів оновлення національної системи освіти. Гармонійно розвинену особистість не можна уявити без формування гуманітарного мислення, долучення до здобутків світової культури, осмислення різноманітності шляхів людського розвитку, забезпечення естетичного розвитку особистості, оволодіння загальнолюдськими цінностями й знаннями.

Сьогодні, як ніколи, надзвичайно велика роль у вихованні справжніх патріотів належить школі.

Що таке патріотизм, і яку людину можна назвати патріотом?

Відповіді на ці питання досить складні.

Патріотизм – дуже таємне почуття, яке перебуває глибоко в душі.

Відродити високе значення слова "патріотизм" покликані освітні установи, тому що дитинство, юність – найблагодатніша пора для виховання відчуття любові до Батьківщини.

Поняття «патріотизм» включає в себе:

- почуття прихильності до тих місць, де людина народилася й виросла;
- шанобливе ставлення до мови свого народу;
- турботу про інтереси Батьківщини;
- усвідомлення обов'язку перед Батьківщиною, відстоювання її честі та гідності, свободи і незалежності (захист Вітчизни);
- вияв громадянських почуттів і збереження вірності Батьківщині;
- гордість за соціальні і культурні досягнення своєї країни;
- гордість за свою Вітчизну, за символи держави, за свій народ;
- шанобливе ставлення до історичного минулого Батьківщини, свого народу, його звичаїв і традицій;
- відповідальність за долю Батьківщини і свого народу, їхнє майбутнє, виражене в прагненні присвячувати свою працю та здібності зміцненню могутності й розквіту Батьківщини;
- гуманізм, милосердя, загальнолюдські цінності.

Патріотичне виховання – складова частина національного світогляду і поведінки людини, її ставлення до рідної країни, всіх націй та народів. Відданість Україні – невід'ємна ознака національно свідомого громадянина.

Без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу, а за необхідності – віддати життя за її свободу і незалежність, людина не може бути громадянином.

У сучасних умовах триває боротьба за цілісність Української Держави. Етнічний і територіальний патріотизм українців замінюється державницьким патріотизмом, який полягає в усвідомленні необхідності відстояти незалежність, захистити державність, забезпечити соборність України.

Шкільне виховання дійсно спрямоване на те, щоб сформувати дитину свідомим українцем. Починаючи з молодшого шкільного віку, дітям прищеплюється любов до рідної мови, культури, природи, малої і великої батьківщини.

Саме дитячий життєвий досвід, емоції, враження, відкриття Світу для себе роблять нас тими, ким ми стаємо у дорослому житті. Саме в дитинстві знаходиться ключик до потаємних дверцят у душах дорослих, розгадки їх вчинків, пояснення їх цілей, невдач, перемог. Саме в цей час може статися така подія, яка, якщо не переверне, то значно вплине на майбутнє життя дитини.

Проте, на жаль, поза школою діти дуже часто потрапляють в таку атмосферу, яка нівелює, а то й руйнує національно-патріотичний багаж, закладений школою. Засоби мультимедіа насичені різноманітним інформаційним „непотребом”, який осідає в дитячих душах і руйнує їх. Отже, саме зараз школа залишається тим єдиним осередком, який по-справжньому виховує в учнів кращі людські риси. І надзвичайну роль у цьому відіграє такі предмети як українська мова та література. Адже попри всі принади комп’ютера, книжка, має свою унікальну магію, бо це так важливо чути художнє слово.

Шкільний учитель виступає в основному в двох професійних ролях – учителя та класного керівника, вихователя. У традиційній педагогіці існує умовний поділ навчального і виховного процесу. Гуманістична педагогіка будує школи розвитку, де педагогічний і виховний процеси розглядаються як синоніми.

Перед нами, філологами, проблема духовно-морального і патріотичного виховання стоїть особливо гостро. Адже ми маємо дуже сильну зброю – це слово, художня мова, книга. Стикаючись щодня із книгою, ми маємо різноманітний матеріал для виховання юних сердець. Виховувати почуття патріотизму в учнів допомагають бесіди, читання книжок про мужність і героїзм людей.

Уроки української літератури в навчальному закладі повинні стати основою патріотичної вихованості учнів, їхнього громадянського змушнення,

високої моральності та працелюбства, естетичної наснаги. Художня література спонукає учнівську молодь захоплюватися красою і самобутнім багатством рідної землі, національно-визвольною боротьбою українців, їх славетним минулим.

Уроки української літератури завжди мали не лише освітнє, а й виховне значення. Вплив засобів мистецтва слова на юну душу величезний. Духовна спадщина нашого народу зберігає характерні риси українського виховного ідеалу, якому має підпорядковуватися формування національної самосвідомості підростаючого покоління.

Література відіграє особливу роль у формуванні соціального й морального обличчя юних громадян нашого суспільства, оскільки література є могутнім джерелом національної духовності, своєрідним генетичним кодом, пам'яттю народу. У художній літературі знаходять своє вираження його історія, його моральні цінності, ідеали, традиції, його ментальність, національний характер. Оволодіння національною літературою – це шлях до досконалого оволодіння українською мовою.

Учителі – філологи чітко окреслили свою педагогічну мету – плекати національну самосвідомість особистості, яка щиро сповідує високі ідеали національного відродження і працює задля процвітання України.

Такі світочі літератури, як Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка, О. Довженко, завжди стояли на сторожі державності, бо розуміли, якщо вона буде втрачена, то все решта на має ніякого значення. Вони нічого не просили від України, а просто любили її синівською любов'ю і належали своєму народові до останнього подиху.

Коли характеризуємо період, що вивчається в портретах видатних письменників, називаємо провідні політичні ідеї тогочасної влади і провідні політичні ідеї, які сповідували українські письменники. Відповідаємо на питання: які ідеї об'єднували літераторів, а які, можливо, їх розділяли на групи, як впливала тодішня політика держави на розвиток українського письменства?

Висвітлюючи біографію письменника, з'ясовуємо, як його політичні погляди вплинули на творчість, визначаємо провідні ідеї творчості того чи іншого автора в цілому.

Під час аналізу конкретного художнього тексту з'ясовуємо оцінку, виражену автором у творі, аналізуємо політичну позицію героя, якщо він її має.

Національно – патріотичне виховання на уроках літератури необхідно здійснювати на основі проблемного вивчення художніх текстів, де є активна чи пасивна позиція героїв у ставленні до проблем національного відродження.

Рідна мова – найважливіший засіб патріотичного виховання. Вона була і є важливою сферою впливу на національну свідомість молоді, ідентифікаційним кодом нації. Розуміння учнями процесу повернення до рідних коренів, витоків українства, національного самоствердження і саморозвитку вже є проявом патріотизму.

Виховання громадянськості й патріотизму виявляється через любов до своєї країни, відданість їй, в усвідомленому бажанні та готовності стати на захист Вітчизни за прикладом своїх предків. Гарною підмогою в цьому є правильний підбір дидактичного матеріалу. У процесі проведення навчальних диктантів, переказів можна запропонувати учням визначити основну думку тексту, акцентувати увагу на тих думках, почуттях, які формують патріотизм і громадянськість.

Розумінню ментальності рідного народу, вихованню поваги до його мудрості, спостережливості, дотепності сприяє збагачення учнівського словника витвореними попередніми поколіннями колоритними фразеологічними одиницями.

Учні добре сприймають і легко запам'ятовують народні прислів'я патріотичного змісту: «Без Батьківщини нещасна людина», «Вітчизни не діліть, краще землю захистіть», «Собором ворога поборем», «Краще загину, ніж зраджу батьківщину», «Коли хата горить, хазяї не сваряться», «Нема без кореня рослини, а людей без батьківщини».

Використовуючи прислів'я як дидактичний матеріал, викладач має звертати увагу на такі риси українців, як волелюбність (нескореність, незалежність, самостійність), честолюбство (прагнення до самовиявлення, наполегливість, цілеспрямованість), оптимізм (упевненість у своїх силах, переконаність у незборимості народу, життєрадісність, веселість, почуття гумору).

На уроках української мови слід формувати чітке розуміння наступності поколінь, звертати увагу учнів на відгомін колишніх перемог у сучасному житті, на конкретних прикладах доводити, що справжні герої жили не лише в минулому, вони є й серед нас, тобто ми, сучасні українці, – нащадки духовно й фізично сильних людей, здатні й готові до боротьби за національну й особисту гідність.

Велику роль у формуванні духовності учня відіграє зміст виховної роботи. Виховна робота у закладі освіти – це складова частина навчально-виховного процесу, одна з форм організації дозвілля. Вона проводиться в позанавчальний час органами учнівського самоврядування за активною допомогою і при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу.

Духовне виховання – це праця із створення умов для формування таких рис характеру, які є основою розвитку найкращих стосунків, поглядів та переконань. Формування духовної особистості потребує від освітян постійного вдосконалення системи виховання, а також урахування вікових особливостей і виховання духовних цінностей. Виховання на основі цінностей – шлях особистості, її духовного світу. Адже через правильний вибір основних життєвих цінностей проявляється самореалізація особистості. Духовні цінності людини своїм корінням сягають глибокої давнини, де ідеалами була щира та чесна праця, турбота за ближнього.

При цілеспрямованій і скоординованій роботі педагогів, сім'ї, політичної та освітньої системи і окремо взятої особистості над собою відбудеться успішне, духовне відродження сучасної молоді, гармонізація соціального життя нації. Адже духовне життя народу, його майбутнє в першу чергу залежить від рівня духовності, утвердженої в молоді, яка тепер навчається, а завтра прийде молодими фахівцями на роботу. Від того, наскільки молоде покоління національно свідоме, патріотичне, готове взяти на себе відповідальність за розвиток і збереження духовності та культурних здобутків української держави, значною мірою залежить доля країни, її національні інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вертій О. Методика вивчення української літератури на сучасному етапі: основні ознаки і поняття // Дивослово. - 2012. - № 3.
2. Гнатюк В. М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи. Методичний посібник. – К.: Оріяни, 1998.
3. Губко О. Т., Руденко О. Д., Кузь В. Г. Українська козацька педагогіка і духовність. - Умань, 2005.
4. Жадан М. Н. Виховуємо патріотів художнім словом // Вивчаємо українську мову та літературу. - 2012 - № 15.
5. Зякун Т. Особливості формування національної свідомості молоді на сучасному етапі державотворення // Рідна школа - травень, 2006
6. Коваль В. Уроки словесності в системі національно-патріотичного виховання // Рідна школа. - 1999. - № 6.
7. Предчук Т. Формування національно-мовної особистості у двомовному просторі // Українська мова і література в школі. - 2009. - № 6.
8. Старікова К.Л. Народні обряди і обрядова поезія. – Львів, 1994.–150 с.
9. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, (додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16. 06. 2015 р. № 641) // Інтернетресурс.
10. Методичні рекомендації МОН України щодо національно патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах. // Інтернетресурс. Режим доступу.

Деркач Ю. О.,
заступник директора з НВР,
комунального закладу «Харківський ліцей № 8
Харківської міської ради Харківської області»;
juliaderkach18@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ХАРКІВСЬКОГО ЛІЦЕЮ № 8 В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ШЛЯХОМ КОРЕКЦІЇ У ВИКЛАДАННІ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ

У статті узагальнений досвід організації освітнього процесу в умовах воєнного стану Харківського ліцею № 8, та проаналізовані ключові тенденції реформування середньої та старшої школи, щодо викладання навчальних предметів для формації цілісного індивідуума.

Ключові слова : освітній процес, формація, потенціал.

Keywords: educational process, formation, potential.

11 квітня, відповідно до рішення військово-цивільної адміністрації, в ліцеї було відновлено освітній процес із застосуванням технологій дистанційного навчання. За рішенням педагогічної ради освітній процес 1–11 класів, а також виконання іншої організаційно-педагогічної, методичної роботи вирішили здійснювати із використанням технологій дистанційного навчання, електронної освітньої платформи комунікаційних інтернет-сервісів та інструментів (Human, Workspace for Education (домен zzso8.ukr.education), Zoom, Viber та інших) в асинхронному та, по можливості, синхронному режимі взаємодії. Облік проведених навчальних занять та результатів навчальних досягнень учнів фіксувати доступним способом в електронному журналі освітньої платформи Human з подальшим занесенням до відповідних сторінок класного журналу після стабілізації ситуації у м. Харкові.

За час «вимушених канікул» адміністрацією та педагогічним колективом була проведена відповідна організаційна робота: налагоджено контакти з учнями та їх батьками, з'ясовано місце перебування кожного з них, визначено потребу в ліках, продуктах харчування. На сайті закладу освіти, учнівських групах та стрічках Хуман оприлюднено нормативні документи щодо організації дистанційної освіти, розклад уроків, режим їх проведення, корисні посилання та ін. Навчальну програму ми не скорочували, довелося лише внести зміни до календарно тематичного планування. Режим проведення уроків довелося змінити на прохання батьків (початок першого уроку о 9.00 год), адже вночі часто оголошується тривога, діти змушені тривалий час перебувати в укриттях. Щодня о 9.00 учасники долучались до загальної хвилини мовчання. Педагогічні

працівники суворо дотримувались санітарного регламенту щодо роботи в дистанційному форматі, а тому розклад був побудований з урахуванням чергування синхронного й асинхронного режимів. Намагалися не перенавантажувати дітей домашніми завданнями, та уникати стресового навчання для учнів. Здобувачі освіти, які тимчасово перемістилися до інших регіонів України або навіть до інших країн, долучалися до навчання у зручному для них форматі. З ними та їхніми батьками постійно підтримували зв'язок класні керівники.

Використовували:

- наявні електронні ресурси, насамперед Всеукраїнську школу онлайн, регіональні платформи, ресурси закладу освіти, де могли отримати повний доступ до навчальних матеріалів. Окрім того, платформа доступна в інших країнах світу, тому діти, які тимчасово виїхали з України також можуть долучитися до навчання.

- доступні засоби комунікації (телефонний, поштовий зв'язок тощо) для учнів, які не можуть взяти участь у синхронному режимі взаємодії з поважних причин (стан здоров'я, відсутність доступу (обмежений доступ) до мережі Інтернет або технічних засобів навчання тощо)

Використовували у своїй роботі відповідні матеріали, розміщені на сайтах Міністерства освіти і науки України та Інституту модернізації змісту освіти за посиланнями:

- <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-zapuskaye-informacijnukampaniyu-pro-te-yak-zaspokoyiti-ditej-pid-chas-vijni> – інформаційні матеріали «Психологічна турбота про дітей під час військових дій»;

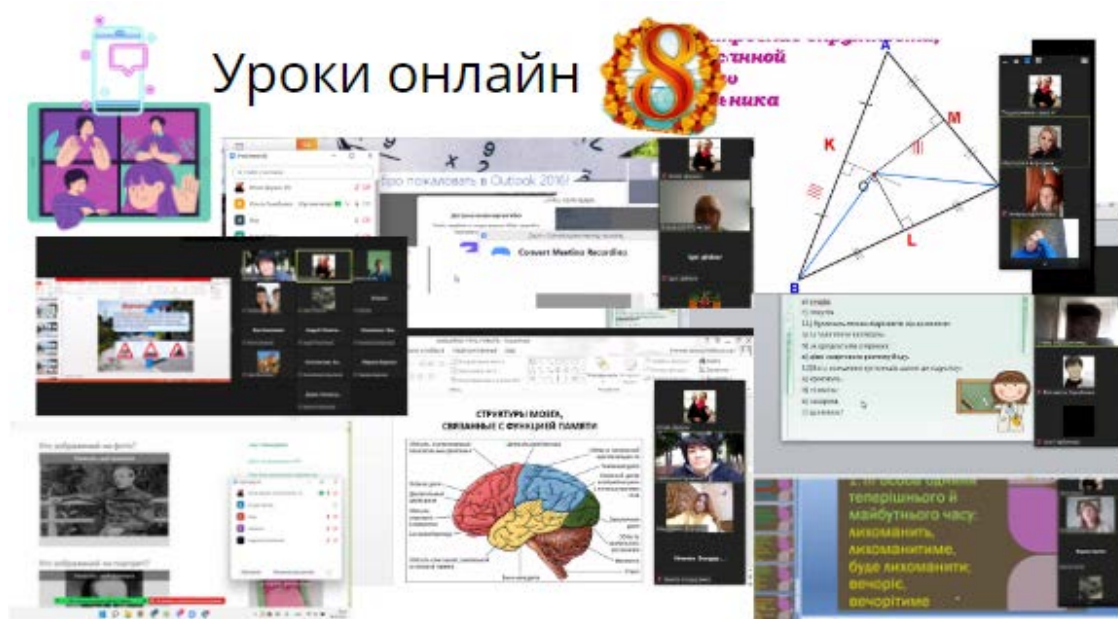
- <https://mon.gov.ua/ua/vseukrayinskij-rozklad> – Всеукраїнський розклад (психологічні хвилини);

- <https://poruch.me/> – проєкт психологічної підтримки «ПОРУЧ» (групи психологічної підтримки для підлітків, для батьків, для психологів) - спільний проєкт Міністерства освіти і науки України, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Українського інституту когнітивно-поведінкової терапії та ГО «ВГЦ «Волонтер»;

- <https://imzo.gov.ua/psycholohichnyj-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichnarobota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/> – матеріали для використання в роботі, записи вебінарів, «Гаряча лінія», контакти психологів тощо.

Уроки та заходи проводили під гаслом «Допомогти ». Багато учнів долучались до онлайн-уроків. З іншими, які мають поганий інтернет-зв'язок, проводили індивідуальну роботу, передавали завдання, вчителі консультували індивідуально тощо.

Під час уроків учителі проводили вправи для забезпечення фізичної активності відповідно до вікових особливостей дітей (руханки, вправи для очей тощо).

Війна вносить свої корективи у низку сфер життя. Змін потребує і викладання окремих навчальних предметів у школі. Педагогічний колектив нашого ліцею дотримувався порад від Державної служби якості освіти, яка у співпраці з ініціативою «Система забезпечення якості освіти», що впроваджувалась в межах проєкту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), за підтримки реформ Міністерства освіти і науки України, які розробили рекомендації організації освітнього процесу в умовах воєнного стану:

Історія та громадянська освіта.

Навчальний зміст цієї галузі в умовах війни варто оптимізувати, щоб зменшити навантаження на учнів. Насамперед ідеться про скорочення обсягу текстів для читання, оскільки дітям, які перебувають у стані тривалого стресу, важко довгий час утримувати увагу. З огляду на це читання підручника доречно замінити усною розповіддю, переглядом відеоматеріалів, інтерактивними заняттями, роботою над творчими та мікродослідницькими проєктами.

Добираючи навчальний матеріал, вчителю варто фокусуватися на сюжетах, що дадуть учням глибше розуміння історії боротьби українського народу за незалежність і своє майбутнє. Для прикладу подавати ті сюжети, на яких можна продемонструвати міць і незламність України, готовність протистояти ворогу навіть у найскладніші часи. Стануть у пригоді й теми та завдання, спрямовані на осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям України, між світовими, державними та регіональними процесами.

На вчителів історії сьогодні, як ніколи, лягає відповідальність за розвиток в учнів критичного та системного мислення, медіаграмотності. З огляду на це варто запровадити п'ятихвилинки, під час яких розглядатиметься один із видів

когнітивних викривлень, методів пропаганди чи маніпуляції, перевірятиметься на їх предмет якась новина. Добирати контент для таких вправ потрібно відповідно до віку та психоемоційного стану учнів, зважаючи на те, що певна інформація чи візуальні матеріали можуть налякати чи засмутити учнів. Окремо слід приділити увагу розвитку громадянських компетентностей учнів.

Під час уроків і розмов вчителеві слід формувати свідому громадянську позицію дітей. Взаємодопомога, волонтерство, протидія ворожій пропаганді, підтримання власного емоційного ресурсу є важливими складовими успіху в боротьбі з російськими загарбниками.

Українська мова та література.

Під час вивчення цих навчальних предметів учителю варто зосередити роботу навколо чотирьох видів мовленнєвої діяльності – слухання й говоріння, читання та письма. Орієнтування на види мовленнєвої діяльності, а не на конкретні теми чи твори сприятиме підтримці навчальної ініціативності, самостійності та відповідальності учнів, що є основою вміння вчитися. Добираючи навчальні завдання, вчителю бажано уникати одноманітності, репродуктивності, натомість збільшивши кількість завдань творчого спрямування, щоб сприяти вивільненню позитивних емоцій, підтримці віри дітей у власні сили й можливості.

Математика.

Вчителям доречно виділити час на повторення і систематизацію вивченого раніше навчального матеріалу. Академічна свобода дає можливість вчителю змінювати порядок вивчення тем шкільного курсу математики. Тому для оптимізації навчального часу педагог може об'єднати певні теми, скоротити їх зміст, а натомість акцентувати увагу на базових знаннях і вміннях, формування яких передбачене нормативними документами, що регулюють сферу освіти. Подавати навчальний матеріал з математики доцільно у синхронному режимі, забезпечивши відеозапис заняття для дітей, які не змогли долучитися до уроку. Коли ж учитель не має такої можливості, учням можна запропонувати відеоуроки відповідної тематики, доступні в Youtube або на спеціалізованих освітніх платформах. Для закріплення навчального матеріалу, яке найчастіше відбувається шляхом розв'язування вправ і задач, учням варто надавати знімки екрану (скріншоти) розв'язаних типових завдань до теми, що вивчається.

Природничі науки.

Користуючись педагогічною автономією, кожен вчитель може провести «ревізію» навчальної програми та визначити теми, що достатньо легко засвоюються учнями, і такі, що потребуватимуть додаткових зусиль. При цьому варто виділити теми, без яких неможливе розуміння змісту предмета в наступних класах та, відповідно, перерозподілити години. Практичну частину навчальних програм (експериментальні, практичні, лабораторні роботи тощо) можна

розділити на дві частини: віртуальну (маючи відповідний контент, вчитель може проводити з учнями онлайн-заняття або давати як самостійну роботу вдома); домашню (в такому випадку можна використовувати підручні матеріали, що є в кожної дитини вдома, вчителів же важливо створити для учнів чіткі алгоритми з обов'язковими настановами з безпеки життєдіяльності). Це сприятиме формуванню в учнів бачення цілісної картини світу. Під час навчання важливо врахувати проведену «ревізію» при плануванні занять в синхронному та асинхронному режимах. Особливого значення наразі набуває робота з формування навичок критичного мислення в учнів. Для цього можна використовувати технологію розвінчування міфів, фейків. Наприклад, взявши тему «Біологічна зброя: птахи, що разносять вірус, спрямований на знищення певного етносу». Залучення до домашніх експериментів, лабораторних, практичних та творчих робіт, проєктів батьків учнів та інших членів родини (ступінь залученості варто визначити заздалегідь) сприятимуть у цей непростий час згуртованості та зниженню психологічного напруження всіх залучених.

Інформатика.

В курсі інформатики практично у кожному класі є теми, пов'язані з інформаційною безпекою, медіаграмотністю та цифровим громадянством. Тому в умовах війни вчителям слід більш детально розглянути з учнями питання безпечного користування пристроями та обліковими записами у соціальних мережах, критичного оцінювання інформації, розпізнавання фейків і маніпуляцій тощо. Одним із варіантів включення тематики кібербезпеки може бути створення інформаційних продуктів у різних програмних середовищах (текстові документи, презентації, графічні плакати, анімації, вебсторінки, відеоролики, програмні проєкти тощо).

Цифрова творчість може стати для учнів інструментом для вираження власних емоцій. При цьому варто уникати загрозливих сюжетів, нагадувань про активні військові дії, а радше фокусуватися на безпеці, майбутньому, захисті, взаємопідтримці тощо. Якщо вчитель відчуває, що учні готові до засвоєння нового матеріалу, можна вивчати нові теми та програмні засоби, в іншому ж випадку – обмежитися відпрацюванням навичок роботи у знайомих програмних середовищах. Основний акцент слід зробити на розвитку громадянської та соціальної компетентностей, критичного й системного мислення, здатності логічно обґрунтовувати позицію, творчості, ініціативності, вміння конструктивно керувати емоціями.

Основи здоров'я.

Доречно розпочинати з опрацювання або ж повторення тем, які стосуються емоційного здоров'я. Тематику безпечної поведінки у надзвичайних ситуаціях, допомоги собі та іншим варто повторювати з учнями відповідно до їхнього віку та потреб. Це можна робити при опрацюванні тем щодо соціального здоров'я, у

яких увага присвячується вивченню чинників, що впливають на соціальний добробут людини та правил безпечної поведінки у навколишньому середовищі. Важливим результатом навчання за визначеними напрямками є формування в учнів життєвих умінь, зокрема щодо ухвалення рішень, розв'язання проблем, розвитку творчого та критичного мислення, комунікації, самооцінки та почуття гідності, протистояння негативному психологічному впливу, подолання негативних емоцій та стресу, а також співчуття і відчуття себе громадянином.

Захист України.

Вивчення предмета «Захист України» спрямоване на формування в учнівської молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо дій в умовах надзвичайних ситуацій; до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу.

В Україні діє воєнний стан та тривають бойові дії, тож кожен учень закладу загальної середньої освіти повинен знати основні правила поведінки та дій під час повітряної тривоги, обстрілів, комендантської години.

Мистецтво.

Складні соціальні та психологічні умови життя на теперішньому етапі потребують нових підходів у роботі. Оскільки предмети художньо-мистецького циклу мають потужний терапевтичний потенціал, їх проведення має стати засобом гармонізації психологічного стану всіх учасників освітнього процесу.

Варто розпочинати уроки з мотивувального неформального спілкування, знайомства з новими учнями для їх швидшої адаптації в колективі. На заняттях важливо максимально диференціювати форми практичних завдань, побудови процесу сприйняття візуального матеріалу на виключно життєствердних позитивних зразках мистецьких творів.

Педагог завжди є прикладом для учнів, тож важливо спілкуватися, допомагати їм розуміти, що відбувається і як нам вистояти у цій війні – на макрорівні як народу, і на мікрорівні як класу або сім'ї. Важливо також слухати, про що говорять учні і те, про що вони мовчать... І відповідати як дозволяє ситуація – бо не завжди учитель знає відповіді і у цьому теж важливо бути чесними. Це означає передати учням віру, що з Правдою ми обов'язково і неминуче переможемо і наша країна буде вільною!

І головне – транслювати впевненість! Учням на сьогоднішній день дуже потрібен ідеал впевненості і стабільності, а керівники і педагоги закладів освіти точно можуть ним стати!

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. <https://mon.gov.ua/ua>
2. <https://imzo.gov.ua/>
3. <https://osvita.ua/>

Дмитрів Ю. М.,
Аспірантка факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Yuliia.Dmytriv@lnu.edu.ua

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОСТІ УЧНЯ В УМОВАХ ПРИВАТНОЇ ОСВІТИ

Проблема суб'єктності характеризується особливим значенням, її зміст пов'язаний з кардинальними змінами у всіх сферах суспільства. Формування та подальший розвиток суб'єктності учня є вагомим напрямком роботи усіх учасників освітнього процесу. Організація індивідуальної освітньої траєкторії стає одним із шляхів розвитку суб'єктності учнів шкільного віку, яка дає можливість індивідуалізувати освітній процес та сформувати в учня вміння самостійності, організованості та креативності.

Ключові слова: суб'єктність, індивідуальна освітня траєкторія, приватна освіта.

The problem of subjectivity is characterized by special significance, its content is associated with radical changes in all spheres of society. The formation and further development of student subjectivity is an important area of work of all participants in the educational process. The organization of an individual educational trajectory is one of the ways to develop subjectivity in school-age students, which allows them to individualize the educational process and develop in students the ability to independence, organization and creativity.

Key words: subjectivity, individual educational trajectory, private education.

У вітчизняній науці проблема суб'єктності учасників освітнього процесу характеризується науковою новизною, адже почала досліджуватися тільки впродовж останнього десятиліття.

Поняття «суб'єктності учня» з погляду педагогіки трактують як уміння школяра оптимально актуалізувати свої можливості як зовнішні, так і внутрішні, шукати нові шляхи для самореалізації, відкривати стратегії власної життєвої траєкторії. Водночас, інтегральною метою сучасної освіти є розвиток учня як суб'єкта діяльності – спочатку навчальної, а згодом і професійної, та формування учня як творчого суб'єкта професійної діяльності, здатного вчитися впродовж життя [1, с. 14].

Визнання учня суб'єктом навчальної діяльності передбачає переосмислення самоцінності знань, зміщення акцентів із результативної складової навчання на процесуальну, пов'язану із засвоєнням ними способів пізнання, формуванням уміння та бажання вчитися, здатності аналізувати власний процес учіння [4, с. 63].

Сутнісними ознаками суб'єктності учня в навчальній діяльності є сформоване вміння вчитися, стійкі мотиви навчання та розгорнута рефлексія.

Уміння вчитися розглядається як ключова компетентність початкової загальної освіти, яка охоплює змістовий (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загально навчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність), мотиваційний (усвідомлення значущості знань, наявність стійкого інтересу до навчання) та процесуальний (вміння організувати робоче місце; планувати навчальну діяльність; працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само-і взаємоконтроль) компоненти і формується в цілісному навчально-виховному процесі школи першого ступеня.

Польські науковці наголошують, що «для того, щоб учень функціонував як суб'єкт, важливо визнати його в навчальному процесі повністю автономною особистістю, яка має право на внутрішню незалежність та відповідає за свою поведінку, що дає можливість виокремити провідні прояви суб'єктності учня – автономність, незалежність і відповідальність [1, с. 41].

Результатами численних психолого-педагогічних досліджень доведено, що першим етапом формування суб'єкта є пізнання самого себе, другим – знаходження смислу соціального та професійного буття та його сприйняття, третім – творення суб'єктом у системі суб'єкт-суб'єктних взаємин з іншими людьми.

Польська дослідниця Агата Поплавська зазначає, що учень має відчуття власної суб'єктності тоді, коли вирішує приймати результат своєї діяльності чи ні, він може оцінити або спільно оцінити ефект і хід своєї роботи, вибирати партнерів для реалізації ініціатив, самостійно приймати рішення та висловлювати свою думку щодо виконання завдань та має можливість вибору норм, цінностей і життєвих цілей. Окрім цього, суб'єктність виявляється у тому, що учень здійснює різні заходи відповідно до своїх потреб та інтересів, впливає на навчальний процес, беручи участь, по можливості, у виборі цілей, змісту, методів і форм роботи під час уроку, здійснює самоконтроль та самооцінювання і має почуття організації належних міжособистісних стосунків [5, с. 29].

Існують різні аспекти значущості питання суб'єктності учня. Відповідно до першого аспекту суб'єктність розглядають як міждисциплінарну проблему із філософським, аксіологічним, теологічним, психологічним та педагогічним характером, що дає можливість дати відповідь про сутність, місце, призначення та функції особи у сучасному суспільстві. Другий аспект розглядає учня як активного учасника навчального процесу. Польські науковці наголошують, що проблема «...суб'єктного функціонування молоді набуває виключного рангу, надаючи особливий смисл процесу виховання, який опирається на діалог, взаємну довіру і відвертість вихованців і вихователів» [2, с. 15]. Третій аспект визначає, що суб'єктність в освіті має входити у сферу впливу державної політики.

Формування та розвиток суб'єктності учня в освітньому процесі є пріоритетним завданням, особливо для учнів, які здобувають приватну освіту. Обираючи для дитини приватне навчання, батьки змушені активніше та ефективніше включатися в навчальний процес дитини. Одним із найдоступніших та найефективніших шляхів розвитку суб'єктності школярів в умовах приватної освіти є формування індивідуальної освітньої траєкторії через визначення власних освітніх цілей, а також вибору суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними форм здобуття загальної середньої освіти; навчальних планів та програм; навчальних предметів (інтегрованих курсів), інших освітніх компонентів, у тому числі вибіркових, і рівнів їх складності; форм організації освітнього процесу, методів, засобів навчання; темпів засвоєння освітньої програми та/або послідовності вивчення окремих навчальних предметів (інтегрованих курсів).

Метою розроблення індивідуальної освітньої траєкторії є врахування індивідуальних особливостей, здібностей та розвитку дитини. Вона дозволяє зробити освітній процес комфортним для учня, забезпечує індивідуальний прогрес дитини в опануванні ключовими компетентностями. В умовах приватної освіти формування траєкторії для учня містить у собі можливість врахування особливостей учнів, які: потребують індивідуальної форми навчання (педагогічного патронажу), перебувають на дистанційній формі навчання, знаходились на довготривалому лікуванні, потребують відповідного періоду адаптації, прибули з інших закладів освіти (наприклад, з вивченням мов національних менших), випереджують однокласників у швидкості та якості засвоєння навчального матеріалу, мають індивідуальні інтереси, нахили, уподобання або особливі освітні потреби [3].

Отже, вивчення питання суб'єктності в освітньому просторі є важливим елементом становлення учнів як в умовах державних закладів освіти, так і приватних. Можливість формування та розвитку суб'єктності в учнів передбачає формування вміння вчитися, ефективно взаємодіяти з оточенням, організувати свій час тощо. Одним зі шляхів формування суб'єктності учня є створення для нього індивідуальної освітньої траєкторії, завдяки якій вчитель має змогу врахувати індивідуальні особливості, забезпечити комфортні умови для навчання та спостерігати за прогресом в освітньому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галян О. Розвиток ідеї суб'єктності особистості школяра у вітчизняному педагогічному дискурсі ХХ століття: дис. д. пед. н. Дрогобич, 2018. 553 с.
2. Грищенко Ю. Суб'єктність учнів у польській педагогічній думці. The scientific heritage (Budapest, Hungary), 2021. Vol 4, №72 (72). С. 15-21.
3. Закон України Про повну загальну середню освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

4. Кодлюк Я. П. Ідеї суб'єктності молодшого школяра в навчальній діяльності у педагогічному досвіді В. О. Сухомлинського. Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Педагогічні науки, 2018. Вип. 171. С. 63-67.
5. Ягупов В. Суб'єктність учнів як основна детермінанта дистанційного навчання в системі професійно-технічної освіти. Наук. вісник Ін-ту проф.-тех. освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. праць. Вип. 11. К.: Міленіум, 2016. С. 29–37.

Дмитрієва О. М.,
вчитель початкових класів Синельниківського ліцею №2
Синельниківської міської ради Дніпропетровської області
son231154@i.ua

ВПЛИВ ТА ЗАВДАННЯ ОСВІТИ З ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДІЙСНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У МОЛОДШІЙ ШКОЛІ

Анотація. В усі часи й епохи, в усіх цивілізованих країнах суспільство і школа ставили перед собою завдання виховувати громадянина – людину, яка має певні права і обов'язки перед країною, яка поважає і дотримується норм і правил життя, прийнятих у даному суспільстві, традицій своїх співвітчизників. Завдання нової української школи не тільки дати учневі багаж знань, умінь і навичок, а й зробити його свідомим та компетентним громадянином, тобто здатним самостійно здобувати і використовувати знання в різних життєвих ситуаціях, готовим брати на себе відповідальність, бути активним у своїй громадянській позиції. Усе це потребує орієнтацію навчально-виховного процесу на розвиток особистості учня. Тому робота навчального закладу має бути спрямована в першу чергу на реалізацію стратегічних державних завдань реформування змісту освіти. Наприклад, створення умов та середовища для розвитку й самореалізації кожного школяра, як особистості та як громадянина України, формування громадянської позиції та майбутнього покоління, здатного навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства.

Ключові слова: національна ідея, громадянин, молодша школа, виховний простір, особистісний розвиток, держава, школа, духовність, мотивація, компетентність, самооцінка, внутрішня культура.

Abstract. In all times and eras, in all civilized countries, society and school set themselves the task of educating a citizen - a person who has certain rights and responsibilities before the country, who respects and adheres to the norms and rules of life accepted in this society, the traditions of his compatriots. The task of the new Ukrainian school is not only to give the student a wealth of knowledge, abilities and skills, but also to make him a conscious and competent citizen, that is, able to independently acquire and use knowledge in various life situations, ready to take

responsibility, to be active in his civic position. All this requires the orientation of the educational process to the development of the student's personality. Therefore, the work of the educational institution should be aimed primarily at the implementation of strategic state tasks of reforming the content of education. For example, the creation of conditions and environment for the development and self-realization of each schoolchild as an individual and as a citizen of Ukraine, the formation of a civic position and the future generation capable of learning throughout life, creating and developing the values of civil society.

Key words: national idea, citizen, junior school, educational space, personal development, state, school, spirituality, motivation, competence, self-esteem, internal culture.

Аналізуючи світовий досвід слід зробити висновок, що важливим фактором економічного і соціального поступу держави, консолідації нації, становлення патріотизму її громадян є національна ідея. Нові соціальні, економічні, політичні та культурні зміни сучасного українського суспільства сформувавши нову ідеологію освіти, орієнтовану на розкриття особистісних особливостей кожного учня, як громадянина України та для подальшої повноцінної реалізації у різних сферах життєдіяльності.

Національна ідея – це те, що об'єднує народ окремої країни, надихає. Це про незалежність, згуртованість, державність, патріотизм. Традиційно в літературі поняття «національна ідея» залежить від декількох чинників: політичні, економічні, культурні). Національну ідею неможливо зрозуміти без знань про життя, становлення країни, народну історію, міжнародні відносини, окремої країни. Вона відображає високий рівень національної та громадянської свідомості.

На сучасному етапі розвитку наша держава приділяє глобальну увагу роботі, спрямованій на відродження і перебудови національної системи освіти, як найважливішої ланки у вихованні своїх свідомих громадян. Ефективність вирішення цих стратегічних завдань, які пов'язані з цілеспрямованим формуванням і розвитком молодших школярів, знаходиться, таким чином, у безпосередній залежності від науково-обґрунтованого підходу до включення у виховний процес потенційних можливостей сукупності умов і чинників соціального середовища як єдиного виховного простору.

На цій підставі зароджується нова форма педагогіки – педагогіка компетентної, відповідальної, освідомленої людини. У сучасній педагогічній літературі (М. З. Ільчиков, А. Й. Капська, В. А. Караковський, Л. І. Новікова) виховний простір характеризується як соціально-педагогічне утворення, для якого наявними є системоутворюючі, складові, системопов'язуючі і системовизначаючі елементи.

З цього слідує, що виховний простір – це чинник інтегрованого впливу на процес формування і розвиток особистості з метою забезпечення відчуття психологічного комфорту і сприятливих умов для самовизначення, саморозвитку і самореалізації особистості школяра. Особистість - це сукупність якостей людини, які їй необхідні для існування у соціумі. З'являючись на світ як індивід кожна людина трансформується в особистість під впливом вроджених, соціальних та набутих якостей, які впливають на цілісність і духовність людини, її вчинки, що мають важливе значення для нього самого та оточуючих. [1]

Школа має забезпечити такі умови для успішного формування особистісного потенціалу школяра:

- Надання можливості пишатися своїми особистісними досягненнями,
- а також досягненнями всього класу та школи загалом.
- Індивідуальне зростання. Школа має бути платформою, на якій усі школярі можуть розкрити всі свої можливості. Діяльність школи має бути навмисно організованою для заохочення учнів, щоб здобувачі освіти могли отримати досвід у найрізноманітніших сферах.
- Організація програм, що забезпечують навчання через дозвілля, залучаючи учнів до діяльності, яка одночасно є цікавою та корисною в освітніх цілях.
- Нові обов'язки. Школа повинна сприяти розвитку кожного учня, чи то всередині, чи за межами класної кімнати. Для цього кожен учень має виконувати власні обов'язки під час навчання в школі.
- Підтримка та стимулювання актуалізації прихованих здібностей учнів.

Таким чином, виховний простір забезпечує більш високий ступінь координування взаємодії людини із соціокультурним і природним її оточенням. За таких умов механізмом створення виховного простору є „співбуття” дітей і дорослих у спільній діяльності. О. Захаренко підкреслював, що «система виховної роботи базується на ланцюжку щорічних задумів, якими захоплюються і діти, і вчителі, і батьки...». Ця система характеризується такими інтегративними якостями, як гуманістичне ставлення і внутрішня культура.

Виховання – це складна і багато в чому не визначена система, тісно пов'язана із суспільством та його реаліями. А нинішні реалії вимагають переходу від пріоритетної цінності знань до пріоритетності індивідуального досвіду дитини, до пошуку шляхів формування її життєвої компетентності. Особистісно орієнтований підхід поєднує виховання та освіту в єдиний процес допомоги, підтримки, соціально-педагогічного захисту, розвитку дитини, підготовку її до життєтворчості.

У молодшому шкільному віці активно розвивається мотиваційна сфера, наприклад, мотиви встановлення та збереження позитивних міжособистісних

відносин із групою однолітків. Ведучими стають пізнавальні потреби: потреба чітко виконати вимоги вчителя, потреба у високій оцінці, у похвалі з боку дорослих, потреба бути кращим учнем у класі, потреба у взаємодії з однолітками. Мотивація розвивається у напрямі усвідомленості, тобто набуває довільного характеру. Навчальна діяльність, як провідна в цьому віковому етапі, спонукає формування та розвитку відповідальності, уважності, критичного мислення як риси особистості в дітях.

Таким чином, основні новоутворення особистості молодшого школяра: [2]

- орієнтація на групу однолітків;
- формування особистісної рефлексії (здатність самостійно встановити межі своїх можливостей);
- формування усвідомленої та узагальненої самооцінки; усвідомленість та стриманість у прояві почуттів, формування вищих почуттів;
- усвідомленість вольових процесів, формування вольових аспектів.

Саме тому в освітній системі повинна утвердитися система виховної роботи, яка на побудована на принципах гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, спадкоємності поколінь забезпечувати здійснення національного та патріотичного виховання, спонукати до утвердження педагогіки особистості школяра, сприяти формуванню в учнів навичок самоосвіти, самоаналізу. Враховуючи сучасні вимоги до виховного процесу в навчальному закладі, в учбовому закладі пріоритетом має бути творчий розвиток і саморозвиток учнів на базі особистісного підходу. Адже особистісно орієнтована модель виховної роботи ставить у центр особистість дитини, а педагог, вивчаючи індивідуальні та соціологічні особливості вихованця, його родини, здійснює в процесі співпраці комплексний виховний вплив, спрямований на виховні завдання школи і відповідно на виховні завдання на державному рівні. Як сказав В. О. Сухомлинський, «дитячий колектив лише тоді стає виховною силою, коли він возвеличує кожну людину, стверджує в кожному почуття власної гідності, поваги до самого себе». На мою думку, найголовніша мета виховного процесу – виховання і розвиток духовно-багатої, життєлюбної, талановитої особистості, готової до творчої діяльності, моральної поведінки.

Закінчуючи статтю формування особистості молодшому шкільному віці, хочу виділити ті головні тези, які є необхідною передумовою для особистісного розвитку та формування національної ідеї.

Перше – розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра.

Друге – це формування нового рівня афективно – потрібної сфери дитини.

Третє – це виникнення стійких форм поведінки та діяльності дитини. Таким чином, діти приходять до школи з бажанням вчитися, дізнаватися нове, з інтересом до самих знань.

Четверте – формування та утвердження української громадянської ідентичності.

Отже, щоб знайти своє місце в житті, ефективно освоїти життєві компетентності, школяр нової української школи повинен мати такі якості, уміння:

- бути гнучким, мобільним, уміти інтегруватись у динамічне суспільство;
- критично мислити;
- використовувати знання, як інструмент для розв'язання життєвих проблем;
- володіти комунікативною культурою, уміти працювати в команді та спілкуватися;
- навчитися використовувати свій потенціал як для самореалізації у професійному й особистісному плані, так і в інтересах суспільства, держави;
- уміти здобувати працювати з будь-якою інформацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах / В. Андрущенко, І. Табачек // Політичний менеджмент. - 2005. - № 1 (10);
2. Білозерська С. І. Особистісна зрілість як умова професійного зростання майбутнього педагога. Теорія і практика сучасної психології : Збірник наукових праць. Випуск 5. Том 2. Запоріжжя, 2019. С. 20–25.
3. Завдання освіти з формування особистісного потенціалу здійснення національної ідеї <https://osvita.ua/legislation/law/2231/>

Єршова О. Л.,

*кандидат економічних наук, доцент
науковий співробітник лабораторії дистанційного професійного навчання
Інституту професійної освіти НАПН України
bogi2003@ukr.net, bogi2003@ivet.edu.ua
м. Київ, Україна*

ЗАВДАННЯ ОСВІТИ З ФОРМУВАННЯ ВСЕБІЧНО РОЗВИНЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Розглянуті роль та місце національної ідеї у формуванні та процвітанні нації. Виділені історичні традиції та духовні засади буття українського суспільства. Обґрунтовані ментальна сутність українського народу та її передумови. Зроблений акцент на значущості людських та християнських цінностей які здатна реалізувати лише особистість. Здійснений аналіз світової філософської думки щодо особистісного розвитку громадянина в контексті реалізації української національної ідеї. Виділені ступені духовного зростання, які людина в процесі власного розвитку може пройти, а може зупинитися на одному з них: залежна людина; посередня людина; особистість. Поставлено

завдання перед родиною, суспільством та системою освіти у державі – виховання всебічно розвиненої особистості для реалізації національної ідеї. Проведений порівняльний аналіз законодавчих документів і положень України та ЄС, що визначають ключові компетентності всебічно розвиненої особистості. Зроблені висновки щодо їх гармонізованості та адаптованості українських документів до реальних потреб суспільства. Зроблений наголос на важливості креативних заходів з патріотичного, культурного та історичного виховання всебічно розвиненої особистості.

Ключові слова: національна ідея, людські цінності, духовне зростання, всебічно розвинена особистість, особистісний потенціал здобувача освіти.

The role and place of the national idea in the formation and prosperity of the nation are considered. The historical traditions and spiritual principles of Ukrainian society are highlighted. The mental essence of the Ukrainian people and its preconditions are substantiated. Emphasis is placed on the importance of human and Christian values that can be realized only by the individual. The analysis of the world's philosophical thought regarding personal development of the citizen in the context of realization of the Ukrainian national idea is carried out. There are stages of spiritual growth that a person in the process of his own development can go through and can stop at one of them: a dependent person; mediocre person; personality. The task before the family, society and the education system in the state is to educate a comprehensively developed personality for the realization of the national idea. A comparative analysis of legislative documents and regulations of Ukraine and the EU, which determine the key competencies of a fully developed personality. Conclusions are made on their harmonization and adaptation of Ukrainian documents to the real needs of society. Emphasis is placed on the importance of creative activities for patriotic, cultural and historical education of a comprehensively developed personality.

Key words: national idea, human values, spiritual growth, comprehensively developed personality, personal potential of the student.

Українська національна ідея, як і національні ідеї інших держав, це унікальна система цінностей, що становить підґрунтя життєдіяльності держави та нації, оберігає від занепаду, окреслює духовні відмінності від інших націй. Всі передові європейські держави сформувалися на основі своїх національних ідей. Кожна з націй західного світу має свою історичну традицію, яка складалася протягом століть. Ця традиція включає в себе спільність мови, культури, віри, особливостей менталітету, відчуття Батьківщини і т. д.

Національну ідею як духовну основу держави однозначно висловити словами не просто, бо символічні цінності мають не лише раціональний, але й прихований духовний зміст [1].

Національна ідея, – це двигун прогресу, розвитку і національного суверенітету. Вона об'єднує людей заради високих цілей та успішного майбутнього своєї країни. Іншими словами, національна ідея є духовною основою життя нації, яка визначає її місце і функції у світі.

Вислів «національна ідея» вперше використовує український філософ, письменник, поет Пантелеймон Куліш у 1879 р., проте її формування слід віднести до епохи Київської Русі, бо саме тоді почали формуватися духовні засади буття людини, суто українські духовні традиції, мови, культури, віри, відчуття спільноти, християнські цінності, поняття честі і гідності.

Україна за весь період свого існування була та залишається об'єктом завоювань близьких і не зовсім близьких сусідів. Маючи вигідне геополітичне положення, багатий ресурсний, науково-технічний та інтелектуальний потенціал, вона була і залишається об'єктом зовнішнього впливу – політико-економічного і культурно-духовного, хоча потенційно має можливість бути цілком незалежною. Суспільно-політичний устрій на території сучасної України завжди був демократичний, країна ніколи не знала інституту рабства. Ментальна сутність українців не визнавала поневолення і не спонукала їх до поневолення інших народів. На території сучасної України завжди жили люди, які прагнули до утворення такої структури суспільства, яка передбачала б максимальну свободу особистості та повне самоврядування громад.

Українська національна ідея не зводиться лише до правової демократії, соціальної справедливості, добробуту тощо. Вона акцентує увагу на значущості людських цінностей: повазі до людської особи, особистій свободі у поєднанні з відповідальністю перед Богом, власною нацією, повага до культурної й мовної самобутності іншої людини. Українська національна ідея успадкувала християнські цінності, а саме пріоритет духовного над матеріальним, який здатна реалізувати лише особистість.

Будь-яку національну ідею представляють найкращі представники нації – особистості, українська національна ідея не є винятком, оскільки реалізовується особистостями також.

Акцент на людині вимагає уважно проаналізувати її соціально-психологічні, політичні та духовні якості. Ці якості потрібно формувати та виховувати з дитинства протягом життя у кожному громадянині України. Обов'язки покладаються на родину, навколишній соціум та систему освіти у державі.

Українська національна ідея успадкувала надбання світової філософської думки [1]. Так, у китайській, грецькій, римській, середньовічній християнській філософії мислителі виокремлювали ступені духовного розвитку людини: тілесна (земна), посередня (зовнішня, душевна) і особистість (внутрішня, духовна) людина. Поняття особистості у цьому підході означало вищий ступінь інтелектуальної й духовної досконалості. Філософи вважали, що пріоритет у суспільстві і влада у державі має належати досконалій людині – особистості, яка здатна діяти в інтересах суспільства й дотримуватися моральних норм. Особистість була проголошена істиною буття. Соціально-політичним змістом

цієї концепції було відсторонення посередньої людини від влади, бо саме вона є носієм хаосу. На сьогодні це обґрунтовано як концепція особистісного буття.

Людина з позиції зазначеної концепції в процесі власного розвитку може пройти такі ступені духовного зростання [2], а може зупинитися на одному з них: залежна людина; посередня людина; особистість.

Залежна людина спонукається переважно матеріальними потребами будь якою ціною, нехтує моральними принципами, родинними та релігійними нормами. Людина цього типу відчуває залежність від інших людей, представників влади тощо, плазує перед ними у прагненні отримати якомога більше матеріальних благ. Вона не розбірлива та не обізнана, може піддаватися впливу засобів масової інформації, зовнішнього середовища, зокрема антиукраїнської пропаганди і може бути використана у боротьбі проти Української держави.

Посередня людина спонукається економічною, політичною, правовою, моральною вигодою, а тому докладає зусилля, щоб бути обраною до органів влади чи призначеною на керівні посади. Вона нехтує проблемами держави, інтересами інших людей, пристосовуючись до чинної соціально-політичної ситуації, здатна на зраду.

Особистість – це вищий рівень духовного розвитку людини, яка відчуває повну відповідальність за наслідки своєї діяльності. Вона створює соціально-політичні умови для розвитку всіх членів суспільства, вбачає смисл свого життя в служінні іншим людям, нації, державі. Формування особистості було в центрі уваги українських філософів, діячів культури, громадсько-політичних, військових діячів.

Зміст Української національної ідеї вкладається в три слова: «Особистість – принцип буття».

Незважаючи на те, що ступені духовного розвитку кожного громадянина мають досить усталений характер, людина завдяки самосвідомості та власним зусиллям здатна змінити свій спосіб життя, розпізнати та подолати у собі негативи залежної й посередньої людини і досягти ступеня особистості. Тому однією з важливих задач системи освіти в Україні є виховання особистості. У кожній людини наявні її власні риси. Стати особистістю неможливо раптом, терміново, за бажанням. Процес формування особистості для реалізації національної ідеї є довготривалий, складний. Відповідальність за формування особистості покладається на родину, систему освіти, соціум навколо громадянина. Саме родина та заклади освіти започатковують у громадянина основи національної свідомості, прищеплюють інтерес та небайдужість до історії, культури та традицій нації, виховують повагу до національних інтересів.

Для реалізації української національної ідеї у контексті реалій сьогодення перед родиною та системою освіти в Україні ставиться дуже важливе завдання –

виховання всебічно розвиненої особистості. При цьому надзвичайно важлива відповідальність за це покладається на систему освіти.

Для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства всіх людей, у Європейському Союзі (ЄС) була переглянута та актуалізована Рамкова програма «Ключові компетентності для навчання впродовж життя» (2018 р.) [3]. У цьому документі оновлено наступні ключові компетентності: 1) грамотність; 2) мовна компетентність; 3) математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії; 4) цифрова компетентність; 5) особиста, соціальна та навчальна компетентність; 6) громадянська компетентність; 7) підприємницька компетентність; 8) компетентність культурної обізнаності та самовираження. При цьому такі очевидні повсякденні навички, як критичне мислення, аналітичне мислення, вирішення проблем, творчість, робота в команді, вміння спілкування та проводити переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, участь, повага до різноманітності, враховуються в усіх ключових компетентностях [3].

Україною були здійснені наступні кроки для узгодження спільних векторів розвитку освіти України та країн ЄС шляхом введення законодавчих документів і положень, що визначають ключові компетентності всебічно розвиненої особистості: 1) концептуальні засади Нової української школи від 17.08.2016 р.; 2) Наказ Міністерства освіти і науки України No 1469 від 08.12.2016 р. щодо Положення про національний контактний пункт Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020»; 3) Закон України «Про освіту», прийнятий 05.09.2017 р.

Для з'ясування спільних векторів розвитку освіти України та країн ЄС проведено порівняльний аналіз основних документів і положень, що визначають ключові компетентності всебічно розвиненої особистості (див. табл. 1)

Таблиця 1

Порівняльний аналіз документованих ключових компетентностей різнобічно розвиненої особистості

Рамкова програма Євросоюзу	Нова українська школа	Закон України про освіту
1. Грамотність. 2. Мовна компетентність. 3. Математична, наукова, технологічна, інженерна компетентності.	1. Спілкування державною мовою. 2. Спілкування іноземною мовою. 3. Математична компетентність.	1. Вільне володіння державною мовою. 2. Здатність спілкуватися рідною та іноземними мовами. 3. Математична компетентність.

Рамкова програма Євросоюзу	Нова українська школа	Закон України про освіту
4. Цифрова компетентність. 5. Особиста, соціальна та навчальна компетентності. 6. Громадянська компетентність. 7. Підприємницька компетентність. 8. Компетентність культурної обізнаності, самовираження	4. Основні компетентності у природничих науках і технологіях. 5. Інформаційно-цифрова компетентність. 6. Обізнаність та самовираження у сфері культури. 7. Уміння вчитися впродовж життя. 8. Соціальна та громадянська компетентності. 9. Екологічна грамотність і здорове життя. 10. Ініціативність і підприємливість	4. Компетентності в галузі природничих наук, техніки і технологій. 5. Інноваційність. 6. Екологічна компетентність. 7. Інформаційно-комунікаційна компетентність. 8. Навчання впродовж життя. 9. Громадянські та соціальні компетентності. 10. Культурна компетентність. 11. Підприємливість та фінансова грамотність

Порівняльний аналіз показує, що ключові компетентності всебічно розвиненої людини у документах, що розглядаються, в цілому гармонізовані та доповнені в українських освітніх документах згідно актуальних потреб суспільства.

Крім компетентістного підходу до виховання всебічно розвиненої особистості, важливу роль відіграють креативні заходи.

Система освіти в Україні залучає здобувачів освіти з раннього дитинства не тільки у отримання теоретичних та практичних знань та компетентностей з певних дисциплін. У закладах освіти усіх рівнів для здобувачів різного віку проводяться заходи патріотичного змісту, робиться акцент на історичних подіях та народних традиціях у контексті національно-визвольної боротьби. Підростаючі покоління українців повинні з раннього віку усвідомлювати свою місію у історії держави та особисту відповідальність за підтримку суцільності української національної ідеї.

Складники та рівні освіти передбачають тісну взаємодію учасників освітнього процесу (здобувачів, батьків, педагогічних працівників тощо) у контексті не тільки навчання та отримання відповідних компетентностей, а й виховної та патріотичної роботи. По мірі переходу на наступний рівень освіти (а відповідно, й дорослішання здобувача), відбувається усвідомлення ним особисто

історичних та духовних цінностей української нації, власної причетності до формування морального обліку та світогляду сучасної людини.

Громадянин країни (Україна не є винятком) формує свій світогляд та розуміння своїх обов'язків та можливостей у суспільстві протягом усього життя.

Перший десяток років життя людини неоціненний вплив на свідомість має родина, а саме: поведінка батьків, їх національна свідомість, вірність та відданість традиціям родини та країни.

По мірі дорослішання громадянина, усе більшого значення набувають знання та навички, отримані у освітньому середовищі, участь у мистецько-патріотичних заходах разом з однолітками. Очікувано та природно, що здобувач у силу особистих особливостей поведінки може не сприймати важливість та серйозність змісту заходів з патріотичного виховання та навчального матеріалу, що безпосередньо має відношення до формування національного світогляду. Тому на перший план виступає авторитет та обізнаність педагога (не зменшуючи ролі родини).

Особистісний потенціал кожного здобувача освіти формується протягом життя шляхом набуття ключових компетентностей. Кожна з них є інтегруючою.

Висновок. Національна ідея стане об'єднуючою і творчою, якщо буде: по-перше, транснаціональною, транссоціальною і транстериторіальною, тобто однаково привабливою для абсолютної більшості населення країни, незважаючи на національність, соціальний статус та місце проживання; по-друге, базуватись на системі національних цінностей і пріоритетів, історичному досвіді перемог та звершень, а не поразок і національного приниження; по-третє, відповідати духовним і матеріальним інтересам сучасного суспільства [4]. Для реалізації національної ідеї потрібно спрямувати зусилля родини та системи освіти у державі на виховання всебічно розвиненої особистості. Україна з урахуванням європейського вектору розвитку, здійснила значні кроки у компетентністному підході до навчання протягом усього життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко . – К.: Факт, 2006. – 154 с.
2. Міхновський М.І. Самостійна Україна. – К.: Діокоп, 2002 – 80 с.
3. EU Framework Program for updated key competencies. 2018, January 17. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> (дата звернення: 15.03.2022).
4. Ротовський А., Штепа Ю. “Українська національна ідея: від плачу до конструктивного діалогу. Навіщо потрібна загальнонаціональна ідея України?” / А. Ротовський, Ю. Штепа // Дзеркало тижня. – № 34 (613). – 9 вересня 2006.

Єсімов С.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
esimov_ss@ukr.net*

ПРОБЛЕМИ САМООСВІТИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ПЕРІОД ПРОХОДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Зміни в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах, що відбуваються в останні десятиліття в Україні, висувають високі вимоги до носіїв будь-якої професії – їхнього інтелектуального, морального та професійного рівня розвитку.

Цей розвиток виступає як одне з головних завдань сучасної моделі освіти, заснованої на принципі безперервності передбачає забезпечення умов реалізації різноманітних освітніх потреб особи у всіх вікових етапах.

Одним із завдань безперервної освіти є формування психологічної та інструментальної готовності особи до самоосвіти як механізму та засобу професійного та особистісного розвитку. Зростаюча напруженість суспільного життя, різкі зміни, що відбуваються у всіх сферах життєдіяльності, докорінно ускладнюють процеси самоорганізації та поведінки людей. У результаті змін змінилися цілі та завдання професійної підготовки особистості поліцейського.

Внаслідок цього проблема професійного самовдосконалення особистості поліцейського набуває особливої актуальності. Однією з ключових вимог підготовки поліцейських є чітко виражена професійна спрямованість навчального процесу на формування знань, умінь та навичок, пов'язаних із характером майбутньої професійної діяльності.

Важливою умовою є контроль та оцінка набутих знань, умінь та навичок, необхідних поліцейським у майбутній професійній діяльності. Водночас слід зазначити, що проблема самоосвітньої діяльності як самостійне завдання професійного та особистісного розвитку поліцейських за умов професійної підготовки залишається не вирішеною. Досі не до кінця встановлено, форми та методи ефективної включення поліцейських до самоосвітньої діяльності.

Міжнародна комісія ЮНЕСКО з розвитку освіти у 1972 році дійшла висновку, що освіта, щоб відповідати сучасним вимогам, має керуватися основними ідеями: демократизація, безперервність, гнучкість. Головне призначення освіти полягає у підготовці майбутньої дорослої людини до різних форм самостійної діяльності та самоосвіти.

Важливим принципом цього процесу було проголошено принцип безперервності. Відповідно самоосвіта – це результат цілеспрямовано організованого та системно спланованого самим суб'єктом освоєння спеціально відібраної системи відомостей, необхідних для успішного провадження

діяльності у обраній сфері суспільної практики та особистісного саморозвитку. Потреба самоосвіти є характерною якістю розвиненої особистості поліцейського, необхідним елементом духовного життя.

Самостійна підготовка є складовою освітнього процесу, спрямованого на формування кваліфікованих поліцейських та організується відповідно до нормативних актів Міністерства освіти і науки України та Міністерства внутрішніх справ України, які регламентують організацію освітнього процесу в закладах освіти з специфічними умовами навчання [1; 2; 3].

Під самоосвітньою діяльністю розуміємо такий процес, при якому суб'єкт відповідно до внутрішніх спонукань, поставленої мети, добровільно на основі наявного досвіду самостійної роботи прагне оволодіти новими знаннями, вміннями та навичками, які лягають в основу особистісного та професійного вдосконалення. Досвід самостійної роботи до оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками є у поліцейських, які приймаються на службу, відсутній.

Якщо говорити про поліцейських середнього складу, які мають вищу освіту, то можна сказати, що у них такий досвід самостійної роботи є. Якщо говорити про поліцейських молодшого начальницького складу, які мають середню освіту, то досвіду самостійної роботи у них практично немає.

Тому Міністерство внутрішніх справ розглядає самоосвітню діяльність як процес та як систему навчання, що може бути представлена структурними компонентами: мотив; ціль; навчання; планування; дії; результат; рефлексія. Самовдосконалення поліцейських здійснюється за двома напрямками – самовиховання та самоосвіта.

Зі змістовної сторони процес самовдосконалення поліцейських повинен протікати за напрямками:

- систематичне оновлення знань, удосконалення практичних умінь та навичок;
- формування навичок самостійної роботи, здатності до самовдосконалення, сталої мотивації особистісного розвитку;
- розвиток світоглядної та позиційної визначеності, моральності, розширення кругозору;
- удосконалення професійних та організаторських якостей;
- розвиток загальної, технічної, правової культури, особистісних якостей;
- вмінням керувати поведінкою, почуттями, оволодіння методами та прийомами емоційно-вольової саморегуляції.

Слід звернути увагу до одного з аспектів самоосвітньої діяльності. Деякі дослідники вважають, що вчитися можна без бажання, з примусу зовнішніми чинниками, а самоосвіта завжди виникає у відповідь на потребу у знаннях з власної ініціативи. Ця думка є дискусійною.

Самоосвітою людина може займатися в умовах тиску зовнішніх чинників: вимоги підвищення професійної кваліфікації, прагнення піднятися службовими

сходами, підвищити заробіток тощо. У цьому випадку самоосвітня діяльність може бути не меншою інтенсивності та напруги, ніж у випадках задоволення пізнавальної потреби.

На нашу думку, таку самоосвітню діяльність не слід вважати менш бажаною. Досвід показує, що визнання цього виду самоосвіти дозволяє розробляти систему стимулювання та активізації навчальних занять із курсантами та слухачами, дозволяє виробляти мотиви обов'язку та відповідальності, формувати позитивне ставлення до самоосвітньої діяльності. Процес освіти із стадії вчення поступово має переходити до стадії самонавчання.

Для набуття досвіду самостійної підготовки необхідно навчати поліцейських методів і прийомів організації самостійної підготовки від початку професійного навчання, для чого необхідно у перші дні навчання проводити заняття з цієї теми із залученням фахівців педагогічної спрямованості, періодично протягом усього періоду навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ МВС України від 26.01.2016 р. № 50. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>
2. Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.02.2016 р. № 105. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16#Text>
3. Про освіту: Закону України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>

Анна Жукова,
*заступник директора з виховної роботи,
Львівський коледж транспортної інфраструктури
аспірантка Педагогічного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
annetta000@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7292-1605>*

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Як показало вивчення наукової літератури, що присвячена проблемам лідерства та формуванню лідерської компетенції, ці питання набули статусу науково-практичної проблеми ще на початку ХХ століття і залишаються актуальними на сучасному етапі.

Насамперед доцільно наголосити, що формування лідерської компетенції має здійснюватися протягом усього навчання у рамках, як аудиторних, так і позааудиторних занять та має бути системним і цілеспрямованим. Варто зазначити, що нагальну необхідність формування лідерської компетенції у студентів зумовило входження України до Європейської освітньої системи. Адже, основна увага в компонентах Болонського процесу приділяється ряду особистісних чинників, серед яких піднесення ролі студентського самоврядування, забезпечення участі студентства в акредитації навчального закладу, а також необхідність та важливість самоактивності в опануванні певної професії.

Кононова Т. О. виокремлює чотири головні компоненти у процесі формування лідерської компетенції студентів, а саме:

- когнітивний або пізнавальний;
- мотиваційний;
- операційний;
- рефлексивний.

Розглянемо детальніше кожен із вищенаведених компонентів. Так, когнітивний або пізнавальний компонент припускає формування у студентів економічних, соціально-політичних та психолого-педагогічних знань, які є необхідними для виявлення лідерських компетенцій. До складу цього компонента входить єдність теоретичних, методологічних та технологічних знань, що поєднують професійні знання та вміння ними користуватися при розв'язанні професійних завдань [8, с. 166].

Мотиваційний компонент передбачає формування стійких мотивів діяльності згідно з гуманістичними цінностями, наприклад прагнення діяти, прийняття ролі лідера як власного психологічного стану, бажання брати на себе функції лідера в різноманітних складних ситуаціях тощо [8, с. 167].

Операційний компонент передбачає створення ситуацій, у яких студенти матимуть можливість проявити свої лідерські якості, а також здатність до практичної дії, ризику та швидкого знаходження рішення. Тобто, цей компонент становить собою комплекс умінь використовувати на практиці лідерські якості у різних професійних ситуаціях та здійснювати самоосвітню діяльність у майбутньому. Крім того, він передбачає активну та якісну взаємодію між студентом та викладачем, під час якої викладач визначає мету, завдання й створює умови для активної пізнавальної діяльності студентів, а також контролює, направляє та мотивує студентів.

Рефлексивний компонент виявляється в осмисленні та усвідомленні студентами власних вчинків, дій, способів лідерства та прийомів, здатності проводити самооцінку та самоаналіз своїх лідерських дій, а також в умінні поєднувати одержані результати з поставленими цілями [8, с. 170].

Зазначимо, що формування лідерських компетенцій у навчальній діяльності відбувається під час упровадження в навчальний процес нестандартних, творчих, інноваційних методів навчання, які мають ряд особливостей, зокрема, взаємовідносини між викладачем та студентами мають бути побудовані на основі співробітництва; проблемний, діалогічний стиль викладання; застосування переважно групових форм організації освітнього процесу; демократичний стиль взаємовідносин; забезпечення психологічного комфорту та створення ситуацій успіху у навчанні; використання дослідницьких і проблемно-пошукових методів навчання; реалізація принципу вибірковості у навчанні.

Вагоме місце у процесі формування лідерських компетенцій у майбутніх спеціалістів посідає й виховна робота з ними. У процесі організації виховної роботи зі студентами, варто мати на увазі, що перед сучасними фахівцями стоїть завдання організації своєї професійної діяльності в непростих умовах, які постійно змінюються та ускладнюються, а тому від них вимагається постійний доказ життєздатності своїх розумових та професійних знань. А тому, студентам необхідно допомогти повною мірою використовувати їх потенційні можливості, набуті різноманітні форми лідерського досвіду, які становитимуть основу їх життєдіяльності в майбутньому. Отриманий лідерський досвід під час навчання й виховання сприятиме виживанню та пристосуванню до мінливих соціальних та економічних умов у майбутньому [2].

Однак, у процесі організації виховної роботи потрібно враховувати ряд особливостей, які ускладнюють формування лідерських компетенцій, а саме:

- невміння працювати в команді;
- домінування особистих взаємин над професійними;
- надмірний контроль і нечіткий розподіл обов'язків.

Ці проблеми заслуговують першочергової уваги при організації та проєктуванні процесу формування лідерських компетенцій в кожному конкретному навчальному закладі [17].

Наголосимо, що значну роль у процесі формування у студентів лідерської компетенції належить викладачу, адже він є головним організатором освітнього процесу та йому необхідно надихати студентів, залучати їх до творчої та наукової діяльності, показати їм цікавий та важливий світ наукових досліджень, що є проявами лідерства, яке насамперед пов'язане з умінням гідно прийти зміни та швидко пристосовуватися до нових та у більшості випадків складних ситуацій [Волосюк роль]. Зокрема, дослідниця І. Ковальова висловила думку про те, що основним завданням викладача як керівника та як лідера полягає у розв'язанні проблем, що постають перед колективом, з найбільшим соціально-психологічним та економічним ефектом [13, с. 21].

З огляду на все вищесказане, ми переконані, що основним інструментом для формування лідерської компетенції у студентів є створення педагогічних умов,

які б поєднували традиційні підходи до навчання та виховання з новітніми педагогічними технологіями. Це обумовлюється тим, що педагогічні умови спрямовані не тільки на введення певних методів та форм роботи, а й на створення особливо організованого середовища, в якому студенти мали б можливість особистісного зростання та розкриття їх лідерського потенціалу.

Ми підтримуємо точку зору більшості дослідників та вважаємо, що для формування у студентів лідерської компетенції дуже важливо забезпечити необхідні умови, за яких стане можливим розкриття їх лідерських задатків та якостей. До таких умов відносяться:

- залучення студентів до такого виду діяльності, що зробить можливим зайняття лідерської позиції та забезпечить виконання лідерських функцій й демонстрацію лідерської поведінки;
- спільна творчість студентів та викладачів, а також створення сприятливої атмосфери та позитивного психологічного мікроклімату в студентському колективі;
- діагностика та корекція особистісного розвитку студента в контексті професійних вимог до обраного виду діяльності;
- надання студентам можливості займати лідерську позицію у спільній діяльності;
- взаємодія, що зорієнтована на особистість у системі «викладач-студент» і «викладач-студентська група» та заснована на принципах поваги, довіри та партнерства;
- створення сприятливої атмосфери та позитивного психологічного мікроклімату в студентському колективі;
- формування стійких установок на професійне самовиховання [16, с. 81].

Рекомендуємо процес формування лідерських компетенцій у студентів організувати у декілька послідовних етапів. Перший етап полягає у послідовному орієнтуванні особистості на ціннісне осмислення лідерських компетенцій. Під час реалізації цього етапу особлива увага має звертатися на засвоєння студентами ряду важливих питань, а саме питань про особистість, її мотивацію, активність, структуру, спрямованість, характер та здатності [2]. Так, поступово у студентів з'являються можливості та потреби, що лежать в основі лідерського потенціалу. Окрім того, з ними необхідно обговорювати питання ставлення до самого себе й важливості формування лідерських якостей, а також ставлення до життя. Цей етап може бути реалізований під час спеціальних занять у групах, що поєднуються з індивідуальними консультаціями та участю студентів у дискусіях, проблемних діалогах, бесідах, які спрямовані на стимулювання та мотивацію студентів та підвищення їх поінформованості.

На другому етапі відбувається залучення студентів до лідерських дій у спеціально організованих пізнавальних та професійних ситуаціях. Цей етап передбачає організацію спеціальних ситуацій в тренінгах та ділових іграх, які сприяють розвитку лідерського потенціалу особистості. Важливо, щоб такий вплив на студентів здійснювався протягом всього навчання послідовно, адже у процесі їх залучення до таких активних дій відбуваються значущі зміни у соціально-комунікативних і організаторських якостях їх особистостей [8, с. 177]. Таким чином, залучаючи студентів до лідерських дій у спеціально організованих ситуаціях, ми закладаємо основу їх поведінки надалі, оскільки розглядаються можливі варіанти та виробляється певний зразок поведінки. Дуже важливо, створюючи спеціальні ситуації, домагатися активної участі в них студентів, щоб всі відчували свої потенційні лідерські можливості, спробували їх реалізувати та набули певний лідерський досвід.

Третій етап полягає у збагаченні лідерського досвіду студентів у позанавчальній діяльності. Цей підхід є своєрідною стратегією, що дає змогу активізувати лідерські можливості у процесі становлення особистості і як лідера, і як професіонала. Цей етап реалізується у формі мінікурсів, які допомагають студентам правильно побудувати свій виступ перед аудиторією, обрати оптимальне рішення з усіх можливих, спрогнозувати можливий результат діяльності за умов ситуаційної невизначеності, опанувати навички самоорганізації в пізнавальній та професійній діяльності тощо [3, с. 131].

Отже, для того, щоб формувати лідерські компетенції у майбутніх спеціалістів, необхідно у навчально-виховному процесі створювати сприятливі педагогічні умови та забезпечувати злагоджену роботу колективу викладачів. А також залучати студентів до того виду діяльності, який зробить можливим зайняття лідерської позиції та забезпечить виконання лідерських функцій й демонстрацію лідерської поведінки, створювати сприятливу та доброзичливу атмосферу як у рамках студентської групи, так і під час взаємодії студентів із викладачами й організовувати взаємодію, що зорієнтована на особистість у системі «викладач-студент» і «викладач-студентська група» та заснована на принципах поваги, довіри та партнерства.

Доведено, що у процесі формування лідерських компетенцій у студентів потрібно опікуватися створенням спеціальних ситуацій для надання їм можливості реалізувати свій лідерський потенціал та розвивати свої здібності, адже ці здібності можна й потрібно розвивати та необхідно навчатися лідерству. Це можна реалізувати в навчальній діяльності в процесі вирішення навчальних завдань, у науковій роботі шляхом участі у різноманітних наукових студентських товариствах, виступах на науково-практичних конференціях, участі у наукових конкурсах, а також у позанавчальній діяльності через участь у

громадській діяльності, наприклад, участь у роботі органів студентського самоврядування, волонтерський рух, участь у творчих групах та молодіжних організаціях тощо. Адже, студентські роки – це період, коли кожен студент може не лише виявити свої лідерські здібності, а й розвинути їх та зробити міцним підґрунтям для своєї майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія. 2009. С. 21-24.
2. Волосюк Т.В. Проблема формування лідерської компетенції студентів вищої школи. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/38027/1/Volosyuk.pdf> (дата звернення: 07.01.2022).
3. Волосюк Т. В. Роль лідерської компетенції у формуванні професійного іміджу студентів в умовах ВНЗ. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер.: Педагогічні науки. 2015. № 27. С. 126-131.
4. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України / за заг. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1040 с.
5. Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства: монографія / С А. Калашнікова. К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 380 с.
6. Кривов'язюк І. В. Складники формування лідерських компетенцій сучасного керівника підприємства. Проблеми системного підходу в економіці. 2018. № 6 (68). С. 90-95.
7. Ковбасюк Ю. Розвиток лідерства на державній службі як умова належного врядування. Дайджест Національної академії державного управління при Президентові України. 2014. № 7 (13). С. 3-13.
8. Кононова Т. О. Методика формування лідерських компетенцій у процесі професійного становлення іноземного студента ц вищому навчальному закладі інженерно-педагогічного профілю. Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки. 2017. № 4 (73). С. 166-175.
9. Куриця А. І. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2014. Випуск 26. С. 353-363.
10. Лаврук О.С. Управління формуванням професійної компетенції персоналом підприємств. Економічні науки: збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Кам'янець-Подільський, 2016. Ч. 3. № 24. С. 116-121.
11. Лебідь Н. Розвиток лідерських компетенцій викладача у системі підвищення кваліфікації (на досвіді Київського університету імені Бориса Грінченка). URL: <http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:pkY3OhE0Ub4J:scholar.google.com/> (дата звернення: 07.01.2022).

12. Міляєва В. Р. Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетентності керівників навчальних закладів. Вісник Нац. акад. Держ. прикордон. служ-би України. 2014. №. 1. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/6706/1/V_Miliaieva_Vnadps_2014_NDL_KL.pdf (дата звернення: 07.01.2022).
13. Мухіна К. А., Денисенко Я.А., Штученко І.Є. Психологічні засади формування лідерських якостей студентів. Психологічний інструментарій розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика: матеріали науково - практичної конференції 17 жовтня 2019 р.: за заг. ред. Романовського О.Г. Харків: НТУ «ХПІ». 2019. С. 21-22.
14. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека зосвітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 15-24.
15. Романець І. Розвиток лідерської компетенції як основна характеристика командобудування на підприємстві. Молода наука. 2019. Т. 4. С. 175-177.
16. Романовский А. Г. Педагогика лидерства: монография / за ред. А. Г. Романовский, В. Е. Михайличенко, Л. Н. Грень. Нац. техн. ун-т «Харьков. политехн. ин-т». Харьков: НТУ «ХПИ», 2018. 496 с.
17. Савицька Т.В., Іотова І.Н., Маджар Н.М. Особливості формування особистості лідера в студентському колективі. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/13658/1/Savicka_Osoblivosti_formuvannya.pdf (дата звернення: 07.01.2022).

Завгородня Олена Василівна,
*доктор психологічних наук,
провідний науковий співробітник
лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
zolen1958@gmail.com*

СУБ'ЄКТНІСТЬ ДИТИНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ

Статтю присвячено проблемі соціокультурних та психолого-педагогічних чинників суб'єктності дитини у їх взаємозв'язку. Особливу увагу приділено концепції Л. деМоза. Розглянуто виокремлені ним стилі ставлення до дитини, з одного боку, характерні для різних культурно-історичних епох, з іншого – спостережувані і в сучасному світі. Показано їх вплив на психологічні характеристики дорослих людей. Відзначається, що саме в дитячому віці формування або блокування суб'єктності дитини особливо залежить від найближчого соціального оточення, в першу чергу, від родинного та шкільного. Висунуто припущення про те, що допоміжний стиль ставлення до дитини сприяє становленню психологічно здорової людини, суб'єкта власного світогляду та обраного життєвого шляху, резистентного щодо культуральної патогенності та руйнівних чинників інформаційного поля.

Ключові слова: суб'єктність, психоісторичний підхід, стиль ставлення до дитини, резистентність, культурально-інформаційна патогенність.

The article is devoted to the problem of socio-cultural and psychological-pedagogical factors of the child's subjectivity in their relationship. Special attention is paid to the concept of L. deMose. On the one hand, the styles of attitude towards the child identified by him are characteristic of different cultural and historical eras, and on the other hand, they are also observed in the modern world. Their influence on the psychological characteristics of a person in adulthood is shown. It is noted that it is in childhood that the formation or blocking of a child's subjectivity is particularly dependent on the immediate social environment, primarily on the family and school environment. It is suggested that the auxiliary style of attitude towards the child contributes to the formation of a psychologically healthy person, a subject of his own worldview and chosen life path, resistant to cultural pathogenicity and destructive factors of the information field.

Keywords: subjectivity, psychohistorical approach, style of attitude towards the child, resistance, cultural and informational pathogenicity.

Система відносин «особа – суспільство» може як сприяти, так і шкодити суб'єктності людини. Розвиток суб'єктності може бути загальмований, а також може відбуватись деформація розвитку, в результаті чого формується деструктивна суб'єктність. Негативний вплив на суб'єктність пов'язаний з розбіжністю цінностей і цілей, що задаються і підтримуються в певній культурі та її інформаційному полі, і власних потреб та прагнень людини. В цьому випадку соціальна адаптація може послаблювати контакт людини з власною сутністю, “голосом” свого автентичного Я і таким чином зумовлювати неоптимальні для формування суб'єктності рішення. Якість суб'єктності людини пов'язана із життєвими альтернативами, які вона обирає. Основною передумовою вибору, що сприяє конструктивній суб'єктності, є опора на своє автентичне «Я».

Для формування конструктивної суб'єктності необхідною є праця самопізнання – розвиток усвідомлення людиною самої себе в контексті взаємин з собою, іншими людьми, суспільством, природою, а також пошук творчого «резонансу» між сигналами власного внутрішнього автентичного Я і надихаючими запитамі соціального оточення.

На нашу думку, критеріями конструктивної суб'єктності людини, незалежно від її віку, можна вважати: інтерес до різних проявів життя, допитливість, пізнавально-творчу активність; перевагу внутрішньої мотивації провідних діяльностей та життєвої практики в цілому (щодо зовнішньої мотивації); конструктивність життєвої практики, підпорядкованість руйнівного компоненту діяльності конструктивному; благодетельність впливу на оточення.

Мета статті – аналіз проблеми соціокультурних та психолого-педагогічних чинників формування суб'єктності дитини у їх взаємозв'язку.

Саме в дитинстві вияви суб'єктності мають більш прямий зв'язок з близьким соціальним оточенням, ніж в інші вікові періоди. Істотно впливають на зазначений процес як яскраві позитивні події в житті дитини, моменти щастя, родинної любові, пізнання, творчості й натхнення, так і психотравмівні ситуації. Аналіз таких ситуацій підвищеного ризику показує, що в дітей різного віку вони відмінні за змістом. Якщо для дошкільників найбільш травмівними виявляються ситуації пов'язані із відсутністю чи втратою почуття захищеності (відрив від родини, жорстока, байдужа або надмірно вимоглива родина, бездоглядність, руйнування родини), то для дітей шкільного віку, крім цього, травматичними можуть стати ситуації, пов'язані із школою (нездатність витримувати навчальне навантаження, вороже або байдуже ставлення педагога, дитячого колективу, неприйняття, неможливість відповідати сподіванням родини щодо шкільних успіхів, зміна школи).

На думку філософа О. Гомілко, особливістю дитячого світу є безпосередність відчуття. Для дитини раціональні докази та переконання не мають такої ваги як ласка чи жорстокість, щирість або фальш. Здатність до визначення правдивого характеру людських почуттів, проникливість, а також щира відкритість світу характеризують духовний світ дитини. За незахищеною чуттєвістю проглядають несвідомі буттєві прагнення (любові, краси, пізнання, творчості). Було б спрощенням пояснювати потужність дитячих почуттів лише фізіологічними чинниками, доцільністю для виживання, тощо. Незахищена чуттєвість дитини робить її вразливою, примушує страждати. Світ дорослих травмує дитину своїми поверховими стосунками, спотвореними імперативами та примусами. Лише зі втратою в процесі соціалізації своїх унікальних засад існування гострота болю дитини притуплюється, а згодом повністю зникає як щось зайве, що заважає вижити, пристосуватись. «Шлях до сучасного дорослого світу пролягає через екзистенційну смерть дитини» [1, с. 238]. Можливо, це полемічне перебільшення, загострення проблеми, але, можна стверджувати, що притлумлення дитячого аспекту в дорослій людині негативно відбивається на формуванні суб'єктності дитини та призводить до її деформації.

Аналіз історико-культурних чинників суб'єктності окремої людини свідчить про те, що уявлення про бажаність автономії дитини, орієнтації на формування або на блокування суб'єктності у виховному процесі в різних культурно-історичних епохах суттєво відрізняються. Л. деМоз, представник психоісторичного підходу, простежує еволюцію дитинства, яка складається з низки тісних контактів між дорослим та дитиною. На думку психоісторика, історія дитинства – це жах, від якого ми тільки-но стали пробуджуватися. Що

глибше поринаєш в історію – то менше турботи про дітей та більше ймовірності у дитини бути вбитою, покинутою, побитою, затероризованою та сексуально ображеною [2]. З кожним кроком еволюції зростає турбота про дитину. В залежності від рівня розвитку культури в соціумі вчений виокремлює декілька психогенних стилів ставлення до дитини, еволюція яких йде від найжахливіших (інфантицид) до найбільш прийнятних в сучасному суспільстві (соціалізуючий та допомогальний стилі). За Л. деМозом, з часом змінюється ставлення до дитинства, дитина звільняється від «дорослих» обов'язків (важкої праці тощо), які стримують її дитячість. У дорослого з'являється відповідальність за дитину. Дитина, за яку взяла відповідальність доросла людина, змінює світ цього дорослого. На думку психоісторика, головною причиною всіх історичних змін є психогенез, закономірна зміна стилів виховання дітей під тиском поколінь. Психогенез залежить від здатності батьків чи тих, хто виконує їх функції, регресувати до психічного віку своєї дитини та другий раз долати страхи цього віку, але вже більш ефективно, ніж вперше, в своєму власному дитинстві.

Еволюція дитинства відбувається з різною швидкістю як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях. Відмінності темпів психогенної еволюції на індивідуальному рівні пояснюються біологічними відмінностями (спадковістю та внутрішньоутробними подіями), статусом дитини в родині, увагою, яку їй приділяють батьки, особливими обставинами (раннє сирітство, позашлюбне народження та інші). На популяційному рівні психогенна еволюція проходить з різною швидкістю у зв'язку з ізоляцією (еміграція людей зі схожими стилями виховання та їх гуртування), імміграцією (коли виникає приплив до популяції нових людей з іншими стилями виховання), зниженням репродуктивності, культурними контактами (збільшення кількості людей з нестандартними стилями виховання, заміна батьків іншими людьми), соціальними та історичними умовами (війни та революції тою мірою, якою вони впливають на дітей); співвідношенням участі у вихованні дитини матері та батька.

Л. деМоз характеризує психогенні стилі ставлення до дитини, які визначають гранично досяжний рівень розвитку особистості та створюють типові для кожного історичного періоду конфлікти та захисні механізми. Дослідник вважає, що люди, які у кожному епоху вважаються «невротиками», часто можуть стояти на більш високому психогенному рівні, ніж «нормальні». Їм просто доводиться витримувати тривогу, пов'язану з тим, що вони не поділяють групові уявлення епохи. Л. деМоз виокремив шість основних стилів, назвавши їх за провідною характеристикою.

1. Стиль дітовбивства (античність до IV століття н.е.). Характерні дитячі жертвоприношення і дітовбивства (причини: дитина хвора, слабка, не потрібна, народилася дівчинка і тощо). Про інфантицидний стиль психоісторик пише: «Що

стосується масштабів дітовбивства, то мої найскромніші підрахунки вказують на те, що це явище і до цього часу дуже недооцінюють. В античні часи та в ранньому середньовіччі вбивали, ймовірно, від однієї третини до половини всіх народжених дітей, а на початку нового часу ця кількість зменшилась не набагато...» [2, с. 162].

2. Стиль відмови (IV-XIII ст.). У 347 р. у Римській імперії на настійну вимогу християнської церкви був прийнятий закон, що забороняє дітовбивство. З'являється новий стиль взаємин – відмова від дитини: популярним стає навчання дітей в іншому місті чи іншій країні; дітей віддають у монастир, відправляють у тривалі подорожі та паломництво; віддають у підмайстри, прикажчики, пажі до двору. Стиль відмови Л. деМоз характеризує так: «Батьки почали бачити в дитині душу, а єдиним способом уникнути прояву небезпечних для дитини негативних проєкцій батьків була фактична відмова від неї – чи віддавали під опіку годувальниці, в монастир або в заклад для маленьких дітей, в дім іншого знатного роду, як обслугу чи заручника, чи залишали назавжди в чужій родині або оточували суворою емоційною холодністю вдома [2, с. 84]. Дитина розглядається як сповнена зла, і щоб стримувати зло, дитину потрібно повсякчас бити. Відповідно і суб'єктність дитини асоціюється із злом.

3. Амбівалентний стиль (XIV-XVII ст.). Згідно зі світоглядом епохи, у дітях бачать створіння, у яких борються Бог і Диявол. З одного боку, дитину люблять, але з іншого боку, ведуть боротьбу зі смертним гріхом у всіх його проявах. Для викорінювання неслухняності, трактованої як гординя, застосовуються жорстокі покарання.

Амбівалентний стиль ділить еволюційний шерег ставлення до дитини на дві частини: після цієї стадії прогрес йде шляхом послаблення придушення та поступового зростання цінності суб'єктності (та автономії) дитини.

4. Нав'язливий стиль (XVIII в.). Дитина набуває ще більшої цінності, її люблять, про неї турбуються. Проте всі думки дитини, бажання, інтереси, навчання, вчинки, суб'єктні прояви постійно контролюються батьками. При цьому, за неприйнятні з позиції світогляду батьків думки і вчинки дітей жорстко карають (як фізично, так і психологічно). Авторитет батьків значною мірою базується на покараннях і викликає спротив.

Суб'єктність дитини в таких умовах або придушується, або формується з вираженими складовими жорстокого протесту. За Л. деМозом, подібний стиль виховання сприяв тому, що в популяції з'явилася достатня кількість людей, для яких боротьба з авторитетом (людиною, групою людей, державою) стала домінуючою потребою та метою життя. Тому, на його думку, XVIII століття завершилося найбільшими буржуазними революціями у Франції й Америці.

5. Соціалізуючий стиль (XIX-XX ст.). Батьки гуманні до своїх дітей. Вони прагнуть виховувати їх, ґрунтуючись на знаннях в галузі психології та педагогіки. Намагаються сформувати особистість відповідно до своїх ідеалів, дати престижну освіту і краще підготувати дитину до дорослого життя. Водночас соціалізація для батьків є важливішою цінністю, ніж автентичність дитини та її індивідуалізація.

6. Допоміжний стиль (кінець XX в.). У дитині цінується насамперед індивідуальність. Завдання батьків – максимально сприяти самореалізації дитини, не придушувати її унікальні способи самовираження і розвивати її творчий потенціал. Цей стиль виховання ще рідко трапляється, тому що потребує від батьків великої емоційної, інтелектуальної і духовної підготовки та самовіддачі.

Проаналізувавши історичний матеріал, Л. деМоз показав, що кожний стиль виховання формує певний тип особистості з характерними захисними психологічними механізмами, схильністю до тих чи інших невротичних та психотичних розладів [3]. Особливості формування особистості та психічних процесів під впливом допоміжного стилю виховання у даний час недостатньо вивчені, тому що популяція дорослих людей, вихованих таким чином, поки незначна

Можна висунути припущення, що саме допоміжний стиль виховання передбачає конструктивні батьківські настановлення (прийняття дитини, емпатійну основу взаємин, делікатне ставлення до внутрішнього світу дитини, повагу її автономії, підтримку самостійності, партнерство, стимулювання вираження дитиною своїх думок та почуттів) та є найбільш сприятливим для формування конструктивної суб'єктності дитини. Можливо, такий стиль, сприяє становленню людини, стійкої до культуральної та інформаційної патогенності (впливів, що гальмують особистісний розвиток, критичне та творче мислення, можуть провокувати архаїчні поведінкові прояви), а також здатної зберегти людяність та цілісність особистості в умовах несприятливої історичної ситуації.

Турбота про суб'єктність дитини означає передусім увагу до її внутрішнього світу: до її переживань, захоплень, ставлення до себе, ровесників, дорослих, до довкілля, родинних, шкільних та громадських подій. Суб'єктність юної людини зміцнюється, якщо в своїй поведінці та взаєминах вона все більше орієнтується не на зовні задані норми, а на внутрішні усвідомлені самоорієнтири. Завдання дорослих – педагогів, батьків, психологів – допомогти дитині відповідно до її віку оволодіти засобами саморозуміння, самоприйняття та саморозвитку в контексті гуманістичної взаємодії з оточуючими її людьми в культурних, соціальних, економічних та екологічних умовах довкілля, навколишнього світу. Конструктивна суб'єктність передбачає психічне й

психологічне здоров'я, основу якого складає повноцінний психічний розвиток дитини на всіх етапах дитинства.

Залежність дитячого світу від світу дорослих накладає велику відповідальність на останніх за те, яким чином дитина буде входити у великий світ, що в ній збережеться, що з'явиться нове, а що зникне назавжди. Та в повсякденні домінує стереотип, що дитина є нерозвиненою людиною, яка має здобути належні «дорослі» здатності та властивості. Дитинство в історії часто виявлялось культурно дискримінованим, від чого втрачало все людство. Тому важливим є утвердження самоцінності дитинства як світу особливої духовності, неповторних та унікальних можливостей, а також профілактики руйнівної монструозної суб'єктності.

Дослідження свідчать, що загальний розвиток учня, його пізнавальна активність та становлення особистості значною мірою залежать від того, як складаються його стосунки із вчителем. Особливо важливе значення ці стосунки мають для молодшого школяра. Для дитини, що вступила до школи, вчитель є втіленням її норм, правил, вимог. Крім того, під впливом педагога також складаються взаємини дитини з однокласниками, її статус в дитячому колективі, самооцінка, Я-концепція в цілому. Важливе значення мають тип ставлення вчителя до учнів та стиль спілкування з ними. Водночас особливості педагогічної взаємодії та стратегії впливу учителя на вихованців залежать від рівня його особистісного розвитку, зокрема подолання ним егоцентричних, групоцентричних та конформних настановлень. Можна виокремити такі чинники деструктивного впливу педагога на формування суб'єктності учнів: агресивність вчителя; байдужість, формальне ставлення до чуттєвої, незбалансованої і незахищеної дитини; конформність; неадекватне ставлення до себе, недостатність особистісної «деєгоцентрації» [4].

Для підтримки і розвитку пізнавальної суб'єктності школяра дорослий, не втрачаючи своєї спрямовуючої ролі, має виявляти чутливість до волі дитини, активно слухати дитину, допомагаючи їй прояснити її почуття, потреби, бажання і небажання. В результаті дорослий і дитина можуть прийти до спільного рішення щодо навчальних пріоритетів, при цьому повною мірою наявна повага до волі дитини, зокрема, вона має право відмовитись від тої чи іншої пропозиції вчителя. Зазначений підхід орієнтований на збереження контакту дитини з самою собою, формування таких суб'єктних властивостей як висока довільність поведінки, вміння домовлятися, усвідомлення своїх почуттів та бажань, здатність до самомотивації в процесі учіння та відповідальності в результаті власного рішення.

В цьому контексті постають вимоги щодо загальної гуманізації та діалогізації освіти, подолання «дорослоцентричності», піднесення цінності

дитини як особистості, врівноваження соціалізації дітей їх персоналізацією, що сприятиме збереженню внутрішньої дитини в процесі дорослішання. Аналіз досліджень з проблеми особистісного розвитку школяра свідчить про ризик психосоматичних та невротичних розладів, які пов'язані із невідповідністю змісту та форм навчання психофізіологічним особливостям дитини, із неврахуванням індивідуальних відмінностей, із деструктивними впливами в системі шкільних взаємин. Таким чином, виходячи з позицій цінності суб'єктності дітей, важливим є перехід до діалогічних стратегій впливу в процесі навчання, глибока особистісно центрована підготовка педагогів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомілко О. Метафізика тілесності. Концепт тіла у філософському дискурсі. Київ: Наукова думка. 2001. 340 с.
2. DeMause, Lloyd (1997): The Psychogenic Theory of History. In: The Journal of Psychohistory, 25 (1), p. 112-183.
3. The childhood origins of World War II and the Holocaust (2008). The Journal of psychohistory 36(1):2-30.
4. Завгородня О.В. Стратегія психологічного впливу учителя: особистісний аспект. Theoretical foundations of philology, pedagogy and psychology with the conditions in wartime: Collective monograph. (ISBN 978-80-974150-3-7) Institute of professional development. Bratislava, Slovakia, 2022. С. 92-114.

Зазимко О. В.,

*кандидат психологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник*

*Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
zazymko@psychology-naes-ua.institute*

ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ПОСТАНОВЦІ ТА ВИРІШЕННІ ЗАВДАНЬ САМОЗДІЙСНЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У роботі на емпіричному матеріалі доведено залежність формування здатності до конструювання досвіду студентами від особливостей сформованості інтерпретаційних процесів. Конструювання досвіду розуміється як приведення соціокультурної й особистої інформації в систему що допомагає осягнути сенс інформації за допомогою організації її у зв'язані структури. Основним механізмом конструювання досвіду є інтерпретація, рівні сформованості якої визначено за допомогою розробленої психодіагностичної процедури. Встановлено, що для осіб юнацького віку характерна сформованість інтерпретаційних процесів на смислового та перехідному до метасмислового рівнів. З'ясовано, що забезпечення провідної потреби юнацького віку – професійного самовизначення, постановки та вирішення завдань самоздійснення можливе за умови набуття особистістю смислового рівня

розвитку інтерпретації. Запропоновано вирішення проблеми недостатнього рівня розвитку інтерпретаційних процесів у юнацькому віці шляхом розробки та запровадження заходів, спрямованих на розвиток відповідних когніцій та метакогніцій на більш ранніх вікових етапах.

Ключові слова: Життєвий досвід, здатність до інтерпретації, рівні інтерпретації, професійне самовизначення, завдання самоздійснення.

The formation of the dependence of the students' ability to retain experience formation on the peculiarities of the interpretation processes formation was proven in the work on empirical material. Construction of experience is understood as bringing sociocultural and personal information into a system that helps to understand the meaning of information by organizing it into connected structures. The main mechanism of experience design is interpretation, the levels of which are determined using the developed psychodiagnostic procedure. It has been established that the formation of interpretive processes at the semantic and transitional to meta-semantic levels is characteristic of adolescence. Also It has been found that the provision of the leading need of adolescence as professional self-determination, setting and solving of a tasks and self-realization is possible if the individual acquires a meaningful level of interpretation development. And It is proposed to solve the problem of the insufficient level of interpretive processes development at adolescence by developing and implementing measures aimed at the development of relevant cognitions and metacognitions at earlier age stages.

Key words: life experience, ability to interpret, levels of interpretation, professional self-determination, tasks of self-realization.

Процес самоосмислення та самоздійснення особистості відбувається на основі розуміння та інтерпретації нею соціокультурних дискурсів. Сучасна культура пропонує різнопланові дискурси, засвоєння яких особистістю, з одного боку, спрощує та полегшує процес її самовизначення, самоідентифікації, але нерідко з іншого – позбавляє особистість індивідуальної критичності й шкодить психологічному та моральному становленню самої особистості.

Безперервний процес психологічного зростання особистості, в результаті якого формуються смислові рамки для побудови ментальної моделі світу, розширення світогляду, визначення пріоритетних завдань і цінностей власного життєздійснення називають наративним конструюванням досвіду [1].

У період юнацтва вирішується завдання самовизначення, базисом якого є результативність конструювання життєвого досвіду. Необхідною умовою наративного конструювання досвіду є здатність до його осмислення, яка активно формується в юнацькому віці та відкриває нові можливості для зростання особистості. Формування здатності до осмислення досвіду юнаками забезпечується досягненням інтелектуальної зрілості з інтенсивним розвитком мисленнєвих процесів та самосвідомості особистості. Юнаки стають здатними до породження знань про себе на новому якісному рівні, що сприяє творчому

ставленню до навколишніх дискурсивних практик. Сформованість певних когнітивних і метакогнітивних здатностей та соціальна ситуація розвитку осіб юнацького віку сприяють утворенню вікового здобутку – самостійній постановці життєвих завдань. Формування в юнацькому віці усвідомлення неперервності та наступності часу життєвої перспективи забезпечує адекватність постановки життєвих цілей та передбачення вирішень життєвих завдань. Формування потреби «бути відмінним від інших» забезпечує унікальність футуристичного наративу. Формування світогляду як цілісної картини світу та вирішення проблем самовизначення сприяють усталенню ціннісних орієнтацій, які формуються за допомогою «зчитування» і засвоєння існуючих смислів соціокультурного досвіду та за допомогою смислопородження як якісної зміни в їхньому розумінні й інтерпретації як себе, так і навколишнього. Включення особистості юнацького віку в більш багатоаспектне соціальне життя на тлі визначених вікових надбань спонукає до вироблення нових схем інтерпретації досвіду. За умови збалансованого співвідношення особистісної свободи та відповідальності за наслідки власної мінливості юнаки стають здатними до вироблення альтернативних смислових схем інтерпретації досвіду.

Конструювання досвіду ми розглядаємо в розумінні Н. В. Чепелевої як приведення соціокультурної й особистої інформації в систему, організація такої інформації в зв'язні структури, які допомагають осягнути її сенс. Тобто, конструювання досвіду є засобом побудови смислової системи, що дозволяє вирішувати нові ситуації, для яких в особистості не було готових схем. Основним видом дискурсивного конструювання досвіду за Н. В. Чепелевою є нарративне конструювання, провідним механізмом якого є інтерпретація [4].

Інтерпретація є когнітивним процесом приведення соціокультурного й особистого досвіду в систему, у межах якої поняття та явища наділяються значеннями і обростають особистими смислами. Особливості протікання цього процесу зумовлює різні конфігурації співвіднесення внутрішнього та зовнішнього контекстів, що визначає основні рівні сформованості інтерпретаційних процесів особистості: передсмисловий, смисловий, метасмисловий [3].

Метою цієї роботи є визначення особливостей формування інтерпретації в осіб юнацького віку в процесі постановки та вирішення ними завдань самоздійснення.

Організація емпіричного дослідження. Проведенню дослідження передувало формування психодіагностичної процедури визначення рівня сформованості інтерпретації. Розроблена процедура полягає в опрацюванні досліджуваними текстів наукового та художнього стилів мовлення. Після ознайомлення досліджуваних з текстом, пропонується виконати відповідні

завдання, що спрямовані на виявлення сформованості певних умінь. Уміння як критерії визначення сформованості інтерпретаційних процесів детально описані С. Ю. Рудницькою при структурно-процесуальному моделюванні наративного конструювання досвіду особистості [3, с.17]. За розробленим алгоритмом якісно-кількісної обробки відповідей досліджуваних визначається рівень сформованості інтерпретаційних процесів (не сформований, передсмысловий, передсмысловий, перехідний до смислового, смисловий, перехідний до метасмыслового, метасмысловий).

Ідентифікація метасмыслового рівня ґрунтується на врахуванні сформованих умінь: передбачати, що саме спонукало Іншого до створення певного наративу, вступати з ним в діалог; рефлексувати підстави власних інтерпретаційних процесів; об'єднувати минуле, сьогодення та майбутнє в одному наративі та трансформувати його в лейтмотив; аналізувати труднощі, що виникають під час інтерпретації наративу та автонаративу; прогнозувати ефект (наслідки) від створення певного наративу [3]. Тому, процедурою ідентифікації метасмыслового рівня розвитку інтерпретаційних процесів передбачено виконання наступних завдань роботи з текстами: визначити, що спонукало автора до написання даного тексту; уявити, що текст написано автором особисто читачу та написати свою відповідь автору; визначити кому було б корисно прочитати цей текст; виділити труднощі, які виникали в процесі прочитання тексту та виконання до нього завдань. Якщо у виконанні респондентами завдань не фіксувались зазначені уміння, то відповідно ідентифікувались рівні нижчі за метасмысловий.

Визначення смислового рівня розвитку інтерпретації базується на результатах виконання респондентами наступних завдань: визначити в чому суть представленої в тексті проблеми, до розв'язання якої прагне автор; виділити основні смислові думки тексту, які, на погляд респондента, транслює автор; коротко написати одне або декілька із можливих продовжень тексту; поставити 3-5 власних запитань до автора тексту. Поставлені завдання передбачають виявлення сформованості умінь: визначити в тексті соціокультурного наративу тему, предмет, основну думку (ідею); виділяти проблему, що постає перед особистістю; висувати власні припущення щодо подальшого розвитку змісту «подієвої канви»; ставити питання Іншому та знаходити відповіді, спираючись на зовнішні джерела.

Передсмысловий рівень сформованості інтерпретаційних процесів передбачає сформованість умінь: виділяти окремі елементи досвіду; оформляти факти у вербальні висловлювання; виділяти певні ситуації й події та експлікувати їх у текстові висловлювання; ставити запитання іншій особі щодо виділених елементів досвіду. Ідентифікація цього рівня ґрунтується на виконанні

наступних завдань роботи з текстом: визначити із скількох частин складається текст та назвати їх, вказавши основну думку яку, на погляд респондента, вони містять; скласти розгорнутий план тексту, який містить його основні смислові віхи; поставити 3-5 запитань до змісту тексту.

За результатами виконання завдань до двох різножанрових текстів (художнього та наукового стилів) визначається загальний бал, який на основі рівношагового інтервалу перекодовується у відповідний рівень: «передсмисловий», «перехідний до смислового», «смисловий», «перехідний до метасмислового», «метасмисловий».

Обговорення результатів емпіричного дослідження. Дослідження проведено на вибірці 108 студентів віком від 18 до 20 років. Юнакам та дівчатам запропоновано опрацювати один текст, який відповідає науковому стилю, та другий, який за стилем мовлення є художнім. За описаною вище процедурою здійснено визначення рівня сформованості інтерпретаційних процесів у досліджуваних осіб. Зведені результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1
Рівень сформованості інтерпретаційних процесів

Рівень	Частота	Відсоток	Накоплений відсоток
Не сформований передсмисловий	2	1,9	1,9
Передсмисловий	8	7,4	9,3
Перехідний до смислового	12	11,1	20,4
Смисловий	42	38,9	59,3
Перехідний до метасмислового	34	31,5	90,7
Метасмисловий	10	9,3	100,0
Всього	108	100,0	

За результатами дослідження визначено, що найбільша частина студентів володіють смисловим рівнем (39 %) сформованості інтерпретаційних процесів. Дещо менший відсоток студентів (32 %) мають перехідний до метасмислового рівня. Найвищий метасмисловий рівень сформований у 9 % опитаних. У сумі ці рівні набрала переважна більшість опитаних (80 %).

Період юнацтва характеризується досягненням інтелектуальної зрілості. Когнітивні процеси юнаків є достатньо організованими, а мислення послідовним, обґрунтованим і критичним. Юнаки стають здатними до узагальнення та абстрагування. Прагнення до причинно-наслідкових пояснень сприяє збагаченню подій власного досвіду формальними і смисловими

компонентами, що, в свою чергу, сприяє структуруванню переривчатого сучасного соціокультурного та власного досвіду.

Особи юнацького віку здатні чітко визначати в соціокультурних нарративних текстах основну думку, ідею, тему, предмет, виділяти проблему. Юнаки більш адекватно оцінюють власні можливості, активно будують своє життя. За власні прийняті рішення спроможні брати на себе відповідальність та втілювати їх в життя. Включаючись у взаємодію, особи юнацького віку здатні емпатично, але відособлено від себе сприймати Іншого, передбачати що саме спонукає його до побудови тих чи інших нарративів та окреслювати хід подальшого розвитку подій, сюжету [2].

Тому, смисловий та перехідний до метасмислового рівні сформованості інтерпретаційних процесів є характерними для юнацтва.

Втім, дослідженням виявлено, що близько 20 % студентів мають рівні інтерпретації нижчі за смисловий. Зокрема, в 11 % ідентифіковано перехідний до смислового рівень, а в 7 % – передсмисловий рівень. Варто зазначити, що близько 2 % респондентів, що в емпіричній вибірці становить два студенти, не впоралися із завданнями передсмислового рівня розвитку інтерпретаційних процесів. Дослідження проводилось дистанційно, не виключаємо випадки неякісного виконання завдань. Проте в цілому можна констатувати, що майже п'ята частина респондентів має недостатній відповідно віковим можливостям рівень розвитку інтерпретаційних процесів. У цьому разі є необхідними розробка та запровадження заходів, спрямованих на розвиток відповідних когніцій та метакогніцій на більш ранніх вікових етапах.

Досвід конструюється за допомогою освоєння різних практик, впроваджених за різних обставин та ситуацій. Тобто, життєвий досвід складається з «різних досвідів», які формуються в межах сфер діяльності особистості (особистісної, соціальної, навчально-виробничій, товариській тощо). Досвідів є багато, кожен з них має свою контекстуальність. Такі досвіди можуть не мати тісного зв'язку між собою, можуть ґрунтуватися на дещо різних смислових системах та не пронизуватися лейтмотивом. Відокремленість нарративів «різних досвідів» чи незв'язаність у розповіді про себе смислових надбань у межах різних сфер діяльності є характерним для юнацького віку. Тому, рівень сформованості інтерпретаційних процесів особистості забезпечує конструювання нею життєвого досвіду, але нерівномірно щодо різних контекстів життєздійснення.

Однією з основних діяльностей студентів очної форми навчання є оволодіння смисловими схемами навчальних дисциплін та конструювання досвіду навчальної діяльності, успіх якої відбивається в академічній успішності. Інтелектуальні здібності та результати особистісного і професійного

самовизначення сприяють диференційованості й розширенню пізнавальних інтересів, що додає цій діяльності особистісного контексту.

Визначимо взаємопов'язаність академічної успішності студентів як результату конструювання ними досвіду навчання та рівнів сформованості інтерпретаційних процесів. Кореляційний аналіз показав між ними прямолінійний позитивний зв'язок ($r = 0,434$, $p \leq 0,001$). Отже, результативність конструювання досвіду навчання має пряму залежність від рівня розвитку інтерпретаційних процесів студентів.

Зокрема, варто звернути увагу, що апостеріорний тест Тьюкі, який використано в результаті встановлених відмінностей за допомогою дисперсійного аналізу за моделлю ANOVA, виділяє дві відмінні гомогенні підгрупи, поділом яких є сформованість смислового рівня інтерпретації (табл. 2).

Таблиця 2
Однорідні групи академічної успішності за тестом Тьюкі HSD

Інтерпретація_рівень	N	Підмножини для альфа = 0.05	
		1	2
перехідний до смислового	12	59,0909	
передсмісловий	8	63,2000	
смісловий	42	73,4545	73,4545
перехідний до метасміслового	34		81,8261
метасмісловий	10		83,4167
Знач.		,124	,457

Зазначимо, що до аналізу не включено 2 випадки з ідентифікованим несформованим передсмісловим рівнем. Слід додати, що дослідження проведено на вибірці студентів, а не вибірці осіб, яка б репрезентувала всіх осіб юнацького віку. Молодь, яка здобуває вищу освіту безперечно має вищі рівні сформованості інтерпретаційних процесів. Та й серед досліджуваної вибірки виявлено дві особи, які мають несформований передсмісловий рівень інтерпретації. Доцільно передбачити, що на генеральній сукупності осіб юнацького віку відсоток несформованості інтерпретаційних процесів є дещо вищим.

У проведеному дослідженні середня успішність студентів з передсмісловим рівнем є на «4» бали вищою за середню успішність осіб із сформованим перехідним до смислового рівня. Ця різниця не є статистично значимою. Статистично не значима й відмінність успішності студентів із сформованим смисловим рівнем від студентів із сформованими нижчими

рівнями інтерпретації. Але, статистично не значимою є й відмінність успішності студентів із сформованим смисловим рівнем від студентів із сформованими вищими рівнями інтерпретації.

Наочно залежність рівня сформованості інтерпретаційних процесів і академічної успішності студентів представлено на графіку 1.

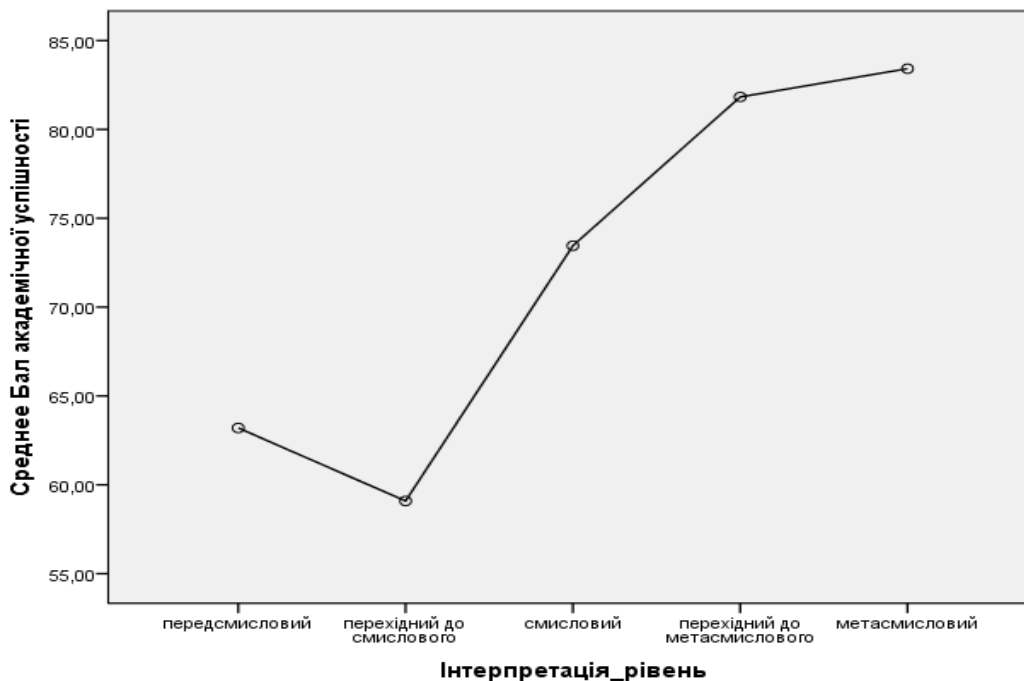

Рис. 1. Графік середніх академічної успішності студентів відповідно до сформованості рівня інтерпретації

Отже, за результатами аналізу виділено дві гомогенні підгрупи. У першій підгрупі об'єднані три виділені рівні: передсмисловий, перехідний до смислового та смисловий рівні. Інша підгрупа включає рівні розпочинаючи із смислового, середнє академічної успішності за якими прямолінійно зростає.

З іншого боку, проведений аналіз вказує на якісно відмінні особливості конструювання досвіду в осіб, у яких нижчий за смисловий рівень сформованості інтерпретаційних процесів. Нагадаємо, що у досліджуваній вибірці це 20 %. Несформованість смислового рівня інтерпретаційних процесів не сприяє успішному оволодінню досвіду академічного навчання, спеціалізація якого обрана студентами на основі самовизначення.

Правомірно виникає питання щодо здійснення провідної потреби юнацького віку – самовизначення. Самовизначення особистості забезпечує прийняття нею активної позиції щодо свого життя та актуалізує конструювання досвіду. Трактуючи «самовизначення», вчені-психологи пов'язують його з цінностями, з потребою формування смислової системи, в якій центральне місце займає проблема сенсу життя, з орієнтацією на майбутнє. Вирішення проблеми сенсу життя та орієнтованість на майбутнє є ключовими чинниками в розвитку юнацтва.

На рівнях розвитку інтерпретаційних процесів нижчих за смисловий смислова система не сформована особистістю. Самовизначення (особистісне, соціальне, професійне, морально-ціннісне тощо), яке є тривалим творчим процесом осмислення, перегляду, реконструкції життєвих цінностей і смислів, формування внутрішньої позиції стосовно себе та інших людей без сформованих інтерпретаційних смислових рамок не відбувається. Процес самовизначення є постановкою і вирішенням проблеми, вбачанням чи формулюванням протиріч, що вимагає від особистості не лише Я-висловлювання, а й артикуляції власних поглядів, які ґрунтуються на результатах вибору із культурних цінностей, або діяльності з вибудовування власної позиції, цілей і засобів самореалізації в конкретних обставинах. Побудова власних смислів цінностей в осіб юнацького віку, у яких не сформований смисловий рівень інтерпретації, не відбувається. Як зазначає Н. В. Чепелева, особистість втрачає здатність до породження особистих наративів, здебільшого продукуючи квазінаративи, що є не результатом осмислення індивідуального та соціокультурного досвіду, а «проковтуванням» зразків, які породжуються ЗМК та зчіплюються між собою за мозаїчним принципом [5, с. 9].

Отже, забезпечення провідної потреби юнацького віку – самовизначення, постановки та вирішення завдань самоздійснення можливе за умови набуття особистістю принаймні смислового рівня розвитку інтерпретаційних процесів.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні *висновки*.

Наративне конструювання досвіду юнаками – це безперервний процес самоосмислення на основі розуміння та інтерпретації соціокультурних дискурсів, віковими детермінантами якого є інтенсивний розвиток самосвідомості та формування потреби «бути відмінним від Інших», усвідомлення неперервності та наступності часу життєвої перспективи. Формування світогляду як цілісної картини світу. Вирішення проблем самовизначення сприяють усталенню ціннісних орієнтацій, які формуються за допомогою засвоєння існуючих смислів соціокультурного досвіду та за допомогою смислопородження як якісної зміни в їхньому розумінні й інтерпретації. Включення особистості юнацького віку в більш багатоаспектне соціальне життя спонукає до вироблення нових схем інтерпретації досвіду. За умови збалансованого співвідношення особистісної свободи і відповідальності за наслідки власних змін, юнаки стають здатними до вироблення альтернативних смислових схем інтерпретації досвіду.

Для осіб юнацького віку характерна сформованість інтерпретаційних процесів на смисловому та перехідному до метасмислового рівнів. Проте, п'ята частина вибірки студентів має недостатній відповідно віковим можливостям рівень розвитку інтерпретаційних процесів. Встановлено, що забезпечення

провідної потреби юнацького віку – професійного самовизначення, постановки та вирішення завдань самоздійснення можливе за умови набуття особистістю смислового рівня розвитку інтерпретації.

Вирішення проблеми недостатнього рівня розвитку інтерпретаційних процесів у юнацькому віці потребує розробки та запровадження заходів, спрямованих на розвиток відповідних когніцій та метакогніцій на більш ранніх вікових етапах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. II: Психологічна герменевтика. 2021. Випуск 13. 136 с.
2. Зазимко О. В. Рефлектирующее обособление как механизм понимания и интерпретации личностного опыта в юношеском возрасте. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 2011. Том II: Психологічна герменевтика. Випуск 7. С. 143–154.
3. Рудницкая С. Ю. Структурно-процессуальная модель нарративного конструирования опыта личности. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 2021. Том. II: Психологічна герменевтика. Випуск 13. С. 4–25.
4. Чепелева Н. В. Структурно-смысловая модель нарративного конструирования опыта в контексте развития личности. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 2021. Том. II: Психологічна герменевтика. Випуск 13. С. 26–38.
5. Чепелева Н. В. Розуміння та інтерпретація соціокультурного досвіду в контексті постнекласичної парадигми. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*, 2009. Вип. 22 (25). С. 3–11.

Заремба Л. В.,

*науковий співробітник Чернівецької філії
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*

РОЗВИТОК М'ЯКИХ НАВИЧОК ЯК ФУНДАМЕНТУ ДЛЯ ПОБУДОВИ УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У даній статті розкривається поняття «soft skills» та їх місце у підготовці майбутніх фахівців. На основі врахування рекомендацій World Economic Forum в Давосі 21 жовтня 2020 року, зокрема звіту «Майбутнє робочих місць 2020» розглядається питання формування м'яких навичок, як фундаменту для побудови успішної кар'єри випускників закладів фахової передвищої освіти. А також пропонується кілька шляхів, здатних сприяти розвитку особистісних і міжособистісних навичок у студентів.

This article reveals the concept of "soft skills" and their place in the training of future specialists. Based on the recommendations of the World Economic Forum in Davos, the report "The Future of Jobs 2020" was published on October 21, 2020.

Сьогодні вимагає від особистості всебічного розвитку, який забезпечував би затребуваність фахівця вже на початку його професійної діяльності. Підготовка спеціаліста такого рівня передбачає у студентів оволодіння вузькопрофільними знаннями, а й розвиток таких вмінь, як вміння працювати у команді, вести переговори, знаходити компроміс, аналізувати інформацію, збирати необхідні факти, формулювати думку, вміння мислити і приймати рішення. «Soft skills» – це професійні, міжособистісні та внутрішньо особистісні навички, які дозволяють бути успішними у професійній діяльності. Сталого переліку, як і класифікації «soft skills», не існує, оскільки для різних видів діяльності пріоритетними є різні види навичок.

В сучасному освітньому просторі існує концепція навчання протягом життя. У цій ситуації все більше спеціалістів сприймають навчання як цікавий і невід’ємний процес у житті кожної людини, яка хоче зробити кар’єру і стати кращим професіоналом у своїй галузі або на своєму ринку. Для науковців поняття «soft skills» є порівняно новим та недослідженим.

У професійному середовищі прийнято виділяти 2 типи навичок, необхідних сучасному фахівцю:

- «hard skills» (тверді навички) – професійні навички, які можна наочно продемонструвати. Наприклад, написати конспект уроку, розробити сценарій свята тощо.
- «soft skills» (гнучкі або м’які навички) – навички, прояв яких складно відстежити, перевірити і наочно продемонструвати (комунікативні та управлінські).

Тобто «soft skills» – це навички універсальні, які допомагають професійно розвиватися і будувати кар’єру в будь-якій галузі.

На Давоському економічному форумі 21 жовтня 2020 року опубліковано звіт «Майбутнє робочих місць 2020» у ньому визначили навички, які будуть потрібні у майбутньому: комплексне вирішення проблем, критичне мислення, креативність, вміння управляти людьми, взаємодія з людьми, емоційний інтелект, вміння мислити і приймати рішення, клієнтоорієнтованість, вміння вести переговори, гнучкість мислення.

За прогнозами форуму до 2025 року 50 відсотків усіх працівників потребуватимуть перенавчання, адже економіки світу переживають подвійне потрясіння – пандемію та стрімку автоматизацію праці (а наша країна – війну). Передбачають, що 85 мільйонів робочих місць упродовж наступних років можуть замінити машини. Водночас 97 мільйонів нових робочих місць можуть з’явитися в

процесі адаптації ринку праці до нових реалій. Звичайно всі професії важливі і потрібні по-своєму, саме тому говорити про цілковите зникнення не варто, адже більшою мірою зникатиме зміст певних професій, і оновлюватиметься на новий, адаптований до нових умов.

Отже, саме ці «soft skills» захочуть бачити у вас роботодавці вже найближчим часом. Усі ці навички не є вродженими, їх можна і потрібно розвивати.

Навчатися новим навичкам можна за допомогою семінарів, майстер-класів, воркшопів, тренінгів, модульному навчанню, відео навчанню, кейс-стаді, коучінгу або рольовим та діловим іграм.

Британська Рада в Україні наголошує, що це можна робити не лише за допомогою книжок або тренінгів. Але й перейти відразу на інший рівень і розвивати їх англійською мовою. Вона радить кілька цікавих і доступних інструментів, що дають можливість підвищувати рівень англійської одночасно зі свідомим розвитком кар'єрних навичок.

Через війну в Україні багато освітніх проєктів надають безкоштовний доступ до своїх ресурсів. Зокрема: Genius.Space – навчальна онлайн-платформа, де можна опанувати нову професію, відкрила українцям безкоштовний доступ до всіх своїх курсів. Щоб почати навчання, оберіть одну з програм (інтернет-маркетинг, SMM, дизайн, управління тощо) та заповніть анкету учасника. Протягом 24-72 годин команда платформи перевірить ваші дані та надішле доступ на e-mail.

Coursera – ресурс з курсами та лекціями від більш ніж 200 провідних світових університетів та компаній. Багато з них можна пройти безкоштовно англійською або російською мовою після реєстрації. Також ЗВО та студентам з України компанія пропонує безкоштовні курси в Coursera for Campus.

Prometheus – ресурс з доступом до безкоштовних україномовних онлайн-курсів на різні теми від інформаційної гігієни до управління фінансами.

EdX – англійськомовна платформа з вивчення більш ніж 30 дисциплін. До кожного курсу можна вибрати опцію безкоштовного прослуховування з умовою обмеженого доступу до матеріалів.

Alison – платформа з понад 4 тисячами безкоштовних онлайн-курсів англійською мовою на різну тематику.

Boosta Academy – онлайн-школа від ІТ-компанії Boosta пропонує усім охочим освоїти нову digital-професію на безкоштовних курсах., заповнивши Google-форму.

«Soft Skills» необхідні для успішної кар'єри так само, як і фахові знання та вміння. Здатність знайомитись, співпрацювати, презентувати себе, свої ідеї та результати, знаходити баланс між роботою і життям, брати на себе лідерські функції та бути класним членом команди – все це набір характеристик для просування кар'єрою драбиною.

Можливо, потрібно буде 2-3 місяці для того, щоб ті, хто навчається, розширили свої навички у розробці продуктів та обробці інформації. Чотиримісячні програми навчання потрібно пройти людям, щоб здобути знання у хмарних технологіях та технічному проектуванні.

Такі цифри свідчать про те, що вивчення нових навичок стає більш доступним за допомогою цифрових технологій. Людям також знадобиться час та фінансування, щоб використовувати нові можливості, зазначається у звіті. Але навчання і самоосвіта допоможуть опанувати важливі навички і досить швидко адаптуватися до змін.

Після війни ми маємо створити європейське майбутнє для нашої країни і для цього потрібно вже зараз опанувати нові навички.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Длугунович Н.А. Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ-фахівців / Н.А. Длугунович // Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки. – 2014. – № 6. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_tekh_2014_6_47.
2. Єжижанська Т.С. Проблеми формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців / Т.С. Єжижанська, М. П. Осадча // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Культура і соціальні комунікації. – 2012. – Вип. 3. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaksk_2012_3_5.
3. Коваль К. Розвиток “soft skills” у студентів – один із важливих чинників працевлаштування. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2015. № 2.
4. Фахова передвища освіта: сучасні виклики та перспективи розвитку: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2021 р.) / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України / ред. кол. : Каленський А.А., Кубіцький С.О., Пащенко Т.М. та ін. Житомир: «Полісся», 2021. 104 с <http://stlnau.in.ua/samoosvita/item/2021/ivet210422.pdf>

Зарецька О. О.,
*кандидат філологічних наук
провідний науковий спеціаліст,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
olgazaretska@gmail.com*

Романюк В. М.,
*редактор наукової літератури
valentinromanuk198@gmail.com*

НАРАТИВИ ВОЄННОГО ЧАСУ: АКсіОЛОГічний АСПЕКТ

Доповідь присвячено аналізу процесів актуалізації цінностей особистості і українського суспільства загалом в умовах воєнного часу. Проблема ціннісного самовизначення людини в епоху кризових випробувань набуває актуальності і потребує серйозної наукової розробки. Робота виконана на базі методології

психолого-герменевтичного підходу, згідно з позицією якого загрозливі виклики сучасності спонукають продуктивне осмислення власного досвіду та самоконструювання особистості. Виокремлено складники ціннісного потенціалу як особистості, так і соціуму. Активне вираження у медіа, блогосфері й творчості українських музичних гуртів певної частини ціннісних концептів, які співіснують у сучасному дискурсивному просторі, сприяє закріпленню цих сенсів у колективній свідомості. Всі ці явища можна розглядати як сукупні прояви аксіогенезу нації, що відбувається прямо тут і зараз.

Ключові слова: нарратив, цінності особистості, аксіологічний аспект, дискурс, медіа, аксіогенез нації.

The paper is devoted to the analysis of the actualization of the values of individuals and Ukrainian society as a whole in wartime conditions. The problem of value self-determination of a person in the crisis circumstances becomes relevant and requires in-depth study. The work is based on the methodology of the psychological-hermeneutic approach, according to which the threatening challenges of modernity encourage a productive understanding of one's experience and self-construction of the individual. The components of the value potential of both the individual and society are highlighted. Active reproduction in the media, the blogosphere, and the creativity of Ukrainian musical groups of a certain part of the value concepts that coexist in the modern discursive space contributes to the consolidation of these meanings in the collective consciousness. All these phenomena can be considered as collective manifestations of axiogenesis of the nation, which is happening right here and now.

Key words: narrative, personal values, axiological aspect, discourse, media, axiogenesis of the nation.

У сучасних кризових умовах у відповідь на загрозливі виклики сучасності – війну, воєнний стан, усвідомлення загрози для своєї країни, своєї нації, своєї родини, вимушену зміну місця перебування, втрати – відбувається помітна руйнація жорстких суб'єктивних обмежень, які могли стримувати продуктивне осмислення свого досвіду і самоконструювання особистості (проблематика різних конфігурацій співвідношень внутрішнього та зовнішнього контекстів, які можуть сприяти як блокуванню, так і активізації інтерпретаційних процесів особистості, детально розроблена С. Ю. Рудницькою у [5]).

Важливе місце у цих процесах посідає перегляд і актуалізація цінностей особистості – це ті зміни, які неможливо не помітити, розглядаючи психологічний стан людей в умовах воєнного часу. Відповідно і проблема ціннісного самовизначення людини в епоху кризових випробувань такого масштабу набуває актуальності й потребує серйозної наукової розробки. У науковому дискурсі міцно закріпилися і активно розробляються (передусім завдячуючи фундаментальним працям З. С. Карпенко і багатьох її послідовників) поняття «аксіопсихіка», «аксіогенез», «аксіопсихологія», «аксіокорекція» [3]. Працюючи у межах методології психолого-герменевтичного підходу [1; 2; 4–6],

неможливо не звернутися до розгляду аксіологічних аспектів наративів, якими живуть у кризовий період особа і суспільство, бо саме ними визначаються зовнішній і внутрішній контексти, а тому і напрямок процесів самоконструювання особистості [3; 6]. Як зазначає З. С. Карпенко, «перетин ціннісних устремлінь особистості з площиною ситуаційних, каузально-діяльнісних зумовлень визначає характерну траєкторію життєвого шляху і духовного поступу кожної людини», в результаті чого «людина справджує своє існування, реалізує замисел самої себе як унікальної духовної істоти, пізнає і здійснює своє істинне покликання» [3].

Але експлікувати, усвідомити та реконструювати семіотичні репрезентації ціннісних устремлінь людини – це, по суті, й означає аналізувати аксіологічні аспекти дискурсів, з яких формується наративна практика, в межах якої задіяно в даний момент людину.

Навіть не проводячи прискіпливого аналізу, можна виокремити такі складники ціннісного потенціалу – як особистості (зрозуміло, з прив'язкою до моменту часу і певної частини соціуму), так і соціуму, які є суттєвим концептом сучасного українського дискурсу:

- патріотичне піднесення, усвідомлений патріотизм, відчуття себе громадянином держави;
- віра в себе, в свій народ, свою націю, у Збройні Сили України, у перемогу;
- жертівність – бійців ЗСУ, тероборони, волонтерів, простих громадян на тимчасово окупованих територіях, які, ризикуючи життям, виходили на акції протесту проти окупантів у Херсоні, Мелітополі, Бердянську;
- героїзація, культ героя (з медіа: "За нашу землю, дорогу й кохану, Я рад прийняти на себе всі вогні", – і безліч прикладів з сучасної української пісенної творчості). Це є логічним продовженням прийняття всім суспільством цінності жертівності;
- свідомий оптимізм, радісне світосприйняття, віра у майбутнє нації – як би не було важко того досягнути ("А ми нашу Україну розвеселимо", "Ти тільки не плач, ніколи не плач" тощо – безліч цитат з пісень, якими захоплюється молодь, вибух жартів у соцмережах у відповідь на серйозні загрози тощо);
- подолання споконвічного національного комплексу меншовартості; тут позначається і перебування вимушених українських переселенців в інших соціальних середовищах (інші області України, зарубіжні країни) – відбувається переоцінювання власних і суспільних здобутків і досягнень;
- зростання самоповаги, гордості за свій народ, свою націю, Збройні Сили України; українці, які виїхали за кордон, відчували, як Захід високо оцінює боротьбу їхньої країни за свою незалежність, суверенітет і свободу. Френсіс

Фукуяма в одному з останніх інтерв'ю підкреслив, що Україна в цій війні захищає демократичні цінності всієї Європи і надихає весь вільний світ;

- прискорення процесів самоідентифікації нації; цьому певною мірою сприяла вимушена міграція мешканців Сходу і Півдня України у західні регіони країни («всі ми українці, у всіх тепер одна біда – війна»);
- усвідомлення цінності державної мови, того факту, що мова – це теж наша зброя, добровільний перехід на спілкування українською не тільки у публічному просторі, а й у приватному середовищі (часто і у російськомовних від народження українців);
- загострення відчуття цінності життя, збереження життя – і відповідно відсутність будь-яких виправдань для тих, хто на це посягає;
- як невід'ємна риса і логічний наслідок попереднього феномену – хазяйновитість задля збереження життя, відчайдушне підтримання, відновлення всього зруйнованого задля ствердження життя. Мабуть, половина медійного часу присвячена ілюструванню колективної роботи суспільства саме у цьому напрямку;
- відчуття згуртованості, єдності, міцних родинних зв'язків (закріплення стосунків шлюбами, особливо серед захисників – теж прояв цих внутрішніх психологічних процесів і корекції цінностей);
- потреба у вираженні та посиленні емпатії, доброзичливості, взаємопідтримки і солідарності;
- ініціативна допомога – своїм, чужим, людям, тваринам;
- актуалізація естетичних потреб, підвищений потяг до краси і гармонії як реакція на хаос і руйнації війни;
- екологічний поворот – як протест проти мілітарного забруднення довкілля;
- рефлексійний поворот – потреба в осмисленні своїх відчуттів, думок, вчинків;
- гуманістичний поворот: масові прояви гуманного ставлення до тварин у тилу і на фронті (бійці одного з підрозділів терпляче лікували обрізані ворогами вуха прибукалого песика) тощо.

Неможливо не помітити глибоку сутнісну пов'язаність перелічених складових. Мабуть, у сукупності вони формують ціннісний контур сучасного українського менталітету.

Наративи, які співіснують у сучасному українському дискурсивному медіа-просторі, здебільшого насичені відповідними сенсами, що сприяє їх поширенню у колективній свідомості. Марафон «Єдині новини» від самого початку свого існування відзначається активною позицією в цьому плані. Емоційного забарвлення часто набуває аксіологічний супровід новин у багатьох телеграм-каналах та інших джерелах подання нібито суто сухої інформації. Емоційно

насичені дописи українських (і не тільки!) блогерів також є важливою складовою дискурсу ціннісного самовизначення сучасного українського соціуму.

Війна продукує не лише нові сенси, а й активізує творчий потенціал нації у сфері культури, мистецтва, літератури. Яскравим прикладом аксіологічної загостреності й наповненості є чимало музичних прем'єр з творчості українських гуртів, бардівські пісні під гітару, написані бійцями в самому пеклі війни. Можливо, саме тому в медіа пробігла думка про те, що українська патріотична музика стане в найближчому майбутньому світовим трендом. Уже зараз ми спостерігаємо сплеск виконання відомими зарубіжними співаками та різними європейськими мовами маршу Січових стрільців "Ой, у лузі червона калина...". Можливо, з'явиться невдовзі український Ремарк, боєць з літературним хистом, який напише епохальний роман про цю війну.

Активне тиражування певної частини ціннісних концептів у медіа надає їм статусу того, що «прийняте» (навіть в осіб, які не поділяють відповідної точки зору), і водночас це можна тлумачити як прояв відповідних євроінтеграційних тенденцій.

Певну роль у цих процесах відіграє і підсилена загрозливою ситуацією перечеуленість, підвищена емоційність суспільства, що сприяє загостренню переживання й глибокому осмисленню подій у екзистенційному вимірі.

Відстеження матеріалів інформаційних джерел дає підстави виокремити деякі тенденції аксіологічного забарвлення, що їх констатують наші біженці:

- емпатію з боку жителів країн, де вони перебувають. І водночас наші вимушені переселенці констатують аналогічні власні відчуття: «Я люблю цю країну». Авторка цих тез може підтвердити обидва твердження власним досвідом;
- готовність допомагати. Наприклад, за матеріалами ВВС, деякі українці, незважаючи на всі складнощі вимушеного тимчасового переїзду за кордон, називають свій досвід пошуку роботи «чудовим», особливо наголошують на допомозі, насамперед, звісно, волонтерських організацій, але й місцевих рад, центрів зайнятості, підкреслюють цінність порад і важливість участі своїх «спонсорів»;
- апеляція до європейської єдності і спільних європейських цінностей: «Це важливо, бо ми всі українці»; назва однієї з двох візових схем у Великій Британії: «Дім для українців»;
- неприйняття позиції злидарів, утриманців (Велика Британія: близько 37% респондентів заявили, що мають достатньо коштів, щоб прогодувати себе протягом наступних трьох місяців);
- готовність, прагнення і можливість знайти роботу. Частка українських громадян, які працюють у Великій Британії, зросла з 9% у квітні до 42% на

початку серпня. Самі європейці подивовані такою незвичною як для емігрантів налаштованістю українців на пошуки роботи й отримання не просто соціалки, а коштів, зароблених власною працею. В цьому прояві здорового індивідуалізму і потреби у внутрішній незалежності українці мають чимало спільного з європейцями.

Цей перелік можна суттєво подовжити. Є підстави розглядати всі ці явища як сукупні прояви аксіогенезу нації, що відбувається прямо тут і зараз. Навіть деякі негативної забарвленості процеси – наприклад, збільшення кількості розлучень (тенденція спостерігається ще з часів пандемії) – також можна тлумачити як певні ціннісні зрушення в особистостях, внутрішні трансформації, визрівання інших орієнтирів, переструктурування всієї системи цінностей.

Сподіваємося, що такі важливі зрушення у свідомості суспільства і надалі перебуватимуть у фокусі уваги наукової спільноти, що дасть змогу структурувати їх, узагальнити й глибше осмислити в аксіологічному, екзистенційному і психологічному вимірах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дискурсивні технології самопроекування особистості: монографія / [Н. В. Чепелева, М. Л. Смільсон, С. Ю. Рудницька, О. В. Зазимко та ін.]; за ред. Н. В. Чепелевої. К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. 170 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/717132/>
2. Зарецька О. О. Цінності і пріоритети життя як об'єкт дослідження методом нарративного інтерв'ю. Природа дитинства у вимірах герменевтики і наративу : Практико зорієнтований посібник / за ред. Н. В. Чепелевої, Д. І. Петренко, І. Г. Єрмакова, Р. А. Рудковської. Київ: Приватна виробничо-комерційна фірма «Видавництво «МакДен», 2016. С. 82–88.
3. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості: монографія. Івано-Франківськ, 2018. 720 с.
4. Проблемы психологической герменевтики / под ред. Н. В. Чепелевой. Киев : НПУ имени М. П. Драгоманова, 2009. 382 с.
5. Рудницкая С. Ю. Продуктивные и стагнирующие стратегии дискурсивного конструирования опыта личности. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. 2. Психологічна герменевтика. Київ: 2020. Вип. 12. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка. С. 19–40.
6. Чепелева Н. В., Рудницька С. Ю. Дискурсивные технологии самопроектирующейся личности. *Psycholinguistics* (2019), 25(1), 363–383.

Заюков І. В.,
доктор економічних наук, доцент,
доцент Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ,
Zivan@i.ua

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА КУРАТОРСЬКИХ ГОДИНАХ

Актуалізовано проблему формування у студентів української громадянської ідентичності на кураторських годинах. Проаналізовано результати соціологічного дослідження щодо схильності громадян України дослуховуватися в питаннях, пов'язаних з патріотизмом до українського суспільства, зокрема до закладів вищої освіти. Запропоновано перелік тем, які мають розглядатись на кураторських годинах в межах формування у студентів української громадянської ідентичності, зокрема національно-патріотичного виховання. Деталізовано перелік окремих тем, які мають розглядатись на кураторських годинах в межах формування у студентів української громадянської ідентичності, зокрема щодо важливості дотримання законодавчих та нормативно-правових актів використання державної мови в різних сферах суспільної діяльності.

Ключові слова: громадянська ідентичність, патріотизм, кураторська година, національно-патріотичне виховання.

The problem of forming students' Ukrainian civic identity in curatorial classes is actualized. The results of a sociological study on the tendency of Ukrainian citizens to listen to issues related to patriotism towards Ukrainian society, in particular to higher education institutions, were analyzed. A list of topics to be considered in curatorial classes within the framework of forming students' Ukrainian civic identity, in particular national-patriotic education, is proposed. The list of separate topics to be considered in the curatorial hours within the formation of students' Ukrainian civic identity, in particular the importance of compliance with laws and regulations on the use of the state language in various spheres of public activity.

Key words: civic identity, patriotism, curatorial hour, national-patriotic education.

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю формування громадянської ідентичності саме у населення молодших вікових груп. Так, Міністерством молоді та спорту України в 2021 році було проведено соціологічне дослідження, зокрема метою якого було з'ясування напрямів розвитку сфери національно-патріотичного виховання. Серед іншого, було з'ясовано, що на питання: «Чи хотіли б Ви, щоб Ваші діти жили в Україні?», то ствердну відповідь з найменшою питомою вагою за віковими групами надали громадяни у вікових групах 14–19 років – 44,2%; 20–24 років – 48,2% [1]. В той час, коли населення у віковій групі 65+ дали відповідну відповідь на рівні 68,5%. Отже, з метою підвищення рівня української громадянської ідентичності (УГІ) саме серед населення молодших вікових категорій необхідно активізувати

освітню її складову. Що вимагає на рівні вищої освіти формування у студентів УГІ, зокрема при проведенні кураторських годин.

Концептуальним основам розвитку УГІ в сфері, зокрема освіти приділено значну увагу у наукових працях закордонних і вітчизняних вчених, наприклад, таких, як: Т. Адорно, П. Бергер, Л. Белова, Е. Дюркгейм, К. Журба [2], І. Зязюн, В. Кремень [2], П. Кендзьор [2], С. Позняк, О. Пометун та багатьох інших. Невирішеною проблемою залишається активізація розвитку УГІ в закладах вищої освіти серед студентів під час проведення кураторських годин.

В праці [2] наголошується на важливості розвитку проблем формування національної ідентичності в сучасній Україні, зокрема акцентується увага на пріоритетності її активізації закладами вищої освіти.

Метою роботи є дослідження проблеми формування у студентів в закладах вищої освіти УГІ при проведенні кураторських годин.

Основна частина. В зазначеному вище соціологічному дослідженні наводиться перелік питань, які є надзвичайно важливими для розвитку УГІ. Наприклад, важливим в цьому аспекті є питання пов'язані з патріотизмом. Так, було задано питання щодо схильності громадян України дослуховуватися в питаннях, пов'язаних з патріотизмом до українського суспільства (рис. 1).

Рис. 1. Відсоток відповідей респондентів щодо схильності громадян України дослуховуватися в питаннях, пов'язаних з патріотизмом до українського суспільства, % Джерело: складено автором за [1].

Таким чином, серед наведених відповідей (рис. 1), найбільше респонденти схильні дослуховуватися в питаннях, які пов'язані з патріотизмом до таких суб'єктів суспільства, як: до членів родини – майже 73%; до рідних – майже 55%; до вчителів у школі, викладачів ЗВО, коледжів та інших освітніх закладів. Тому щодо довіри до закладів освіти, зокрема вищої, то тут виникають питання, адже

саме вони мають виховувати відчуття патріотизму. При цьому важливим завданням постає активізація процесів в ЗВО щодо підвищення рівня відповідної довіри, який має максимально наближатися до 100%. З цією метою, пропонується на кураторських годинах вирішувати цю складну проблему.

В цьому аспекті, на наш погляд, варто враховувати концептуальні засади, які наведені в Постанові Кабінету Міністрів України (від 30 червня 2021 року № 673) «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» (Постанова) [2]. Зазначена Постанова націлена на формування національно-патріотичного виховання у громадян України, особливо молоді на період до 2025 року, зокрема щодо формування УГІ на основі таких цінностей, як: суспільно-національних (гідність, воля, самобутність, соборність тощо); загальнолюдських цінностей (мова, здоров'я, свобода, родина, держава, мир, чесність, справедливість, порядність, законність тощо).

Відповідно до наведених вище положень Постанови щодо формування УГІ, що рекомендовані до розгляду на кураторських годинах в ЗВО, варто запропонувати перелік основних тем (на вибір студентів), зокрема:

- «Зростання ролі української мови як загальнонаціональної цінності»;
- «Зміст суспільно-національних цінностей: характеристики, особливості, шляхи формування»;
- «Збереження та популяризація культурних цінностей та культурної спадщини у свідомості населення»;
- «Утвердження родинних цінностей як фактор формування патріотичного виховання»;
- «Утвердження української мови як фактор формування національно-патріотичного виховання»;
- «Формування етичної, політичної, правової, моральної форм національної свідомості»;
- «Запобігання та подолання проявам расової, етнічної нетерпимості, українофобії, ксенофобії в ЗМІ та інших джерелах»;
- «Профілактика та запобігання деструктивним процесам в напрямку формування здорового способу життя»;
- «Важливість та особливості проведення в Україні державних свят та заходів суспільно-патріотичного виховання»;
- «Видатні постаті формування незалежної української державності»;
- «Особливості співпраці з представниками закордонних українців»;
- «Активні форми участі громадян України в різних сферах діяльності (освітній, науковій, управлінській тощо як фактор формування УГІ»;
- «Неформальні рухи молоді в Україні та їх значення у формуванні УГІ»;
- «Важливість знань громадянами України конституційних прав і обов'язків в системі формування УГІ»;

- «Культура в різних проявах в системі формування УГП» тощо.

Так, наприклад, візьмемо першу тему, яку рекомендовано розглянути із студентами на кураторських годинах – *«Зростання ролі української мови як важливої загальнонаціональної цінності»*, то тут теоретико-методичними засадами при її викладанні можуть бути рекомендації, які наведені в чинному наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді...» [3]. Зокрема до цих засад можна віднести:

- важливість дотримання законодавчих та нормативно-правових актів використання державної мови в різних сферах;
- залучення студентів до різноманіття дивосвіту української мови шляхом формування гнучкої системи знань про неї;
- формування відповідальнішого ставлення у студентів в ЗВО до української мови та її використання у різних сферах життєдіяльності;
- важливість української мови як коду історичної пам'яті в системі українського менталітету, самоідентифікації, самоусвідомлення;
- важливість української мови як фактору розвитку емоційної, духовної, естетичної, інтелектуальної сфери;
- важливість української мови в системі розвитку національної історії, культури, вивчення дисциплін в ЗВО тощо.

Наприклад, на кураторських годинах студентам в ЗВО доцільно розкрити основні засадничі основи законодавчих та нормативно-правових актів, які забезпечують механізм використання державної мови. Такими концептуальними документами, основні положення яких мають вивчати студенти є: Конституція України (від 28.06.2006 року) (яка гарантує, що єдиною державною мовою в Україні є українська та функціонування і всебічний розвиток якої забезпечується державою на всій території України у різних сферах суспільного життя); Декларація про державний суверенітет України (від 16.07.1990 року); Акт проголошення незалежності України (від 1.12.1991 року); Указ Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» (від 15.02.2010 року № 161/2010); Рішення Конституційного Суду України (від 14.12.1999 року № 10-рп/99); Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (закон України) (від 25.04.2019 року № 2704-VIII) та багато інших.

Студенти мають володіти знаннями щодо таких основних положень закону України [4], зокрема, як: (обов'язки громадян України щодо володіння державною мовою, ст. 6, 2 розділ); (перелік осіб, на яких покладений обов'язок володіти українською мовою та використання її під час виконання службових обов'язків, ст. 6, 3 розділ); (вимоги щодо рівня володіння українською мовою, ст. 10, 3 розділ); (рівні володіння українською мовою) (ст. 11, 3 розділ); (робоча мова діяльності органів державної влади та інших суб'єктів державної і

комунальної форм власності, ст. 12, 4 розділ); (використання української мови в нормативно-правових актах, діловодстві і документообігу, стаття 13, 4 розділ).

Порядок застосування державної мови в закладах освіти та науки, що є актуально для студентів, відображено в статтях наведеного вище закону України: ст. 21 (5 розділ) «Державна мова у сфері освіти» та ст. 22 (5 розділ) «Державна мова у сфері науки»; ст. 23 (5 розділ) «Державна мова у сфері культури» тощо. Знання студентами основ наведеного вище закону України дозволить, зокрема: сформувати УГІ; об'єднати українське суспільство; підвищити рівень національного патріотизму, державної єдності, національної безпеки, грамотності та національної культури тощо.

Вирішення проблеми формування у студентів УГІ нерозривно пов'язано із таким найважливішим аспектом як національний патріотизм, зокрема бажання громадян України жити і працювати на її благо. На жаль, як було зроблено висновок із проведеного соціологічного дослідження Міністерством молоді та спорту України в 2021 році, що лише кожен третій респондент (35,3%) схильний дослуховуватися в питаннях, пов'язаних з патріотизмом до освітніх закладів, зокрема до ЗВО. Це свідчить про наявність проблем в системі виховання патріотизму, а, отже і в питанні формування УГІ. З метою активізації зусиль з пошуку напрямів вирішення наведених проблем пропонується посилити акцент на важливості проведення в ЗВО кураторських годин, які виконують виховну, культурну та соціальну функції освіти. Відповідно до розглянутої Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року запропоновані теми, які доцільно розглядати на кураторських годинах з метою формування УГІ, що дозволить розвинути, зокрема у молоді такі якості, як: воля, гідність, свобода, чесність, патріотизм, законослухняність тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сайт Українська громада. Звіт за результатами соціологічного дослідження щодо розвитку сфери національно-патріотичного виховання та стану сформованості громадянської ідентичності населення України. URL: <https://ukrainska-gromada.gov.ua/general/rezulyty-socziologichnogo-doslidzhennya-shhodorozvytku-sfery-naczionalno-patriotychnogo-vyhovannya-ta-stanu-sformovanosti-gromadyanskoyi-identychnosti-naselennya-ukrayiny.html> (дата звернення 10.02.2022).
2. Журба К. Про національну ідентичність. Освіта і суспільство. 2021. № 7–8. С. 3.
3. Сайт Верховної Ради України. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення 10.02.2022).
4. Сайт Верховної Ради України. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення 10.02.2022).

Зінченко В. В.,
доктор філософських наук,
професор, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник Відділу дослідницької діяльності університетів
Інституту вищої освіти НАПН України
ORCID - 0000-0001-9729-6861
Scopus Author ID: 56244928700
Researcher ID: K-6835-2012
v.zinchenko@ihed.org.ua

ГРОМАДЯНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ ЕФЕКТИВНИХ ДЕРЖАВНОСТІ ТА НАЦІОТВОРЕННЯ: ПРОБЛЕМИ, ПРИНЦИПИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджуються особливості та суперечливість соціально-політичної трансформації суспільства, історичні, політичні, етнічні та культурні тенденції розвитку націотворення і державності в Україні. Аналізуються складнощі перехідних процесів, які, з одного боку, зумовлюють зміцнення регулюючої ролі держави, а з іншого – розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення соціальних інститутів, зменшення державного впливу на них. Досліджуються феномен ідеології у контексті явища тоталітаризму, механізми стабілізації і деструктивності у процесах національного державотворення.

Ключові слова: нація, громадянське суспільство, еліта, держава, демократія, тоталітаризм, ідеологія.

Feature explores the contradictions and the social and political transformation of society, the historical, political, ethnic and cultural trends of the nation and the state in Ukraine. Analyzes the complexity of transition processes, which, on the one hand to explain the strengthening of the regulatory role of the state, but on the other - the development of civil society, provides for privatization of social institutions, the reduction of state influence on them. We study the phenomenon of ideology in the context of the phenomenon of totalitarianism and the destructiveness of stabilization mechanisms in the processes of nation-building.

Keywords: nation, civil society, the elite, state, democracy, totalitarianism, ideology.

Визначальною початковою для ідей громадянської демократії та соціальної справедливості є ідея індивідуальної особистої свободи, захищеної юридичним правом. Ідея фундаментальної свободи людини як наділеного невід'ємними правами громадянина утворюється паралельно Великою Французькою революцією та англійським лібералізмом, реалізованої ними у конституційній, правовій та парламентській системах.

Різноманітні громадянсько-демократичні вчення, не зважаючи на певні ідейні розбіжності між собою, однозначно вказують на необхідність доповнення цінності індивідуальної свободи настільки ж фундаментальними цінностями

соціальної справедливості та міжлюдської солідарності. Економічна нерівність, соціальне гноблення за наявності формально-юридичних свобод та національної державності, згідно громадянської демократії постають руйнівними факторами по відношенню до останніх, стимулюючи міжкласову ворожнечу і розпад нації на ворогуючі станові угруповання, оскільки держава, яка не забезпечує рівного захисту усієї сукупності прав, не репрезентує у своїй діяльності інтереси більшості наявних соціальних груп, не може бути консолідуючим суспільним та національним фактором.

Громадянська демократія констатує, що свобода як окремої людини, має такі спільноти зберігається доти, доки вона не заперечує і не стоїть на заваді свободи інших. Водночас свобода, що не супроводжується солідарністю, розумінням взаємозалежності добробуту кожного від благоустрою іншого, врешті-решт перетворюється на руйнівне явище індивідуального егоїзму, тотального панування нічим не обмеженого індивідуально-приватного інтересу над суспільним. Громадянська демократія націотворчості є реальною альтернативою як тоталітарності олігархічного колективізму державно-бюрократичного «соціалізму», так і безмежному егоїстичному індивідуалізму ліберальних систем. У суспільному співжитті громадянська демократія вважає головною ситуацію компромісу, як між окремими індивідами, суспільними групами, так і у відносинах суспільства та особи. Саме терпимість до думок та ідей іншої людини, спільна взаємоповага та взаємопідтримка допомагає уникнути розбрату як в індивідуальних міжлюдських стосунках, так і в суспільстві. Сутністю солідарності є перш за все ідеї примирення, прощення, пошук того, що об'єднує, а не розділяє людей. Вона не може існувати лише як «кишенькова» солідарність певного класу, партії чи угруповання, бо це вже – кланова корпоративність.

Обов'язковою умовою існування і розвитку свободи, солідарності та справедливості, згідно концепції громадянської націотворчості є демократія – реальна участь народу в управлінні суспільством і державою. Античні греки, засновники демократії, виділяли три базових принципи її існування. Це: «ізономія» (рівність усіх перед законом), «ізотимія» (рівність прав для усіх громадян виконувати державні функції) та «ізегорія» (свобода слова для усіх громадян). Учасник і співтворець демократичного режиму отримав назву «громадянин» (політес), – тобто політично активної та суспільно відповідальної особи. Демократія, як політичне втілення суспільної волі передбачає суцільне втягнення народу у вирішення суспільно-політичних проблем, спільне формування політичних цінностей та політичної культури. За своєю суттю вона протистоїть закріпленню сфери політичного управління за певною групою, вона є запереченням деполітизації народу. «Громадянин» у демократичній традиції визначально

мислиться як феномен, нерозривно пов'язаний з феноменом нації, вкорінений у її історії, сучасному та майбутньому. На відміну від автономного, неполітизованого індивідуума, який в грецькій традиції носить назву «ідіотес»(негромадянин), громадянин є частиною народного цілого, поєднаним з ним соціальною, політичною та культурно-духовною традицією. Таким чином, демократія – це не лише форма державного устрою, а і факт співучасті нації у діяльності держави.

У зв'язку з цим важливим чинником є перетворення людини з підданого певного державного устрою на реального учасника політичного співтовариства. Стан громадянина фіксує демократичні права людини. Політичне співтовариство нації знаходить своє правове відображення у тому, що кожен у своїй недоторканності повинен знайти рівний захист і рівну повагу до себе, як до особистості, незалежно від етнічної чи культурної приналежності, а саме як громадянин, тобто як член суспільно-політичної спільноти. В традиції європейської культури та цивілізації це пов'язано з утвердженням права як механізму здійснення демократичної влади, як сукупності норм, що регулюють соціальне життя. Громадянсько легітимізоване право формує вільний характер людської свободи і дії, водночас обмежуючи егоїстичну та колективістську сваволю. Громадянсько-правові норми в державі повинні складатися у результаті компромісу та консенсусу між різними зацікавленими групами, що забезпечить життєвість суспільства, та унеможливить деструктивні прояви. Вільним та демократичним є те суспільство, в якому усі громадсько-політичні та культурні традиції мають рівні права та вільний доступ до влади. Водночас таке суспільство виключає надмірний тиск з боку якої-небудь однієї традиції чи групи, не надаючи нікому особливого привілейованого місця в суспільстві та пріоритетного доступу до влади. Таке суспільство об'єднане тим, що громадяни регламентують своє спільне життя у відповідності з тими принципами, котрі, оскільки вони засновуються на рівних інтересах кожного, можуть знайти обґрунтоване схвалення всіх. Воно структуроване відносинами взаємного визнання, в яких кожен може розраховувати на повагу до себе в якості вільного та рівного з боку усіх.

Ця модель виходить з того, що сучасна держава – це демократія обговорення, компромісу та консенсусу, що людина готова до усвідомлення себе громадянином. Тобто від тих, хто відносить себе до даної нації очікується готовність і здатність виступити членами даного політичного співтовариства, його минулого та майбутнього, форм його інститутів, в рамках яких мислять та діють його члени. Це вимога визнання мови, культури, цінностей та інститутів суспільства, які сприяють формуванню та відтворенню громадян. Таким чином, ідентичність громадсько-політичної спільноти тримається перш за все на вкорінених в політичній культурі етично-правових принципах, а не на особливій етнічній формі життя.

Світова демократія розглядає громадянську і соціально-політичну ідентичність в якості основного націо- та державотворчого фактору. Ліберальний підхід основного значення надає принципу індивідуальної свободи навзамін принципам справедливості і солідарності, комуністи, навпаки, прагнуть створити суспільну та національну єдність завдяки утвердженню принципів рівності та справедливості за рахунок обмеження свободи, що в обох випадках врешті-решт руйнує суспільну та національну солідарність. Єдність нації можлива лише у громадянському суспільстві, яке керується демократичними принципами. Нація розглядається перш за все як політична спільнота, об'єднана спільними політичними цінностями, нормами та культурою, збереженням національної єдності згідно цих принципів є поєднання у державній політиці базових громадянсько-демократичних цінностей свободи, справедливості, солідарності. Ці цінності мають однакове фундаментальне значення і нерозривно взаємопов'язані. Згідно концепції громадянської демократії, нація, як політичне ціле остаточно формується лише при умові ефективного функціонування демократії, оскільки саме вона у всіх своїх різновидах (як політичних так і виробничих) є необхідною основою створення і розвитку громадянського суспільства, формування в ньому широкої системи соціально-політичних взаємозв'язків, що цементують національну єдність.

Іванова О. Ю.,

*кандидат педагогічних наук,
заступник директора з навчально-виховної роботи
КЗ «Харківський університетський ліцей
Харківської міської ради харківської області»
lena_i2016@ukr.net*

Морквян І. В.,

*кандидат педагогічних наук,
учитель КЗ «Харківський університетський ліцей
Харківської міської ради харківської області»
morkvirina@gmail.com*

РОЗРОБЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ МОДЕЛЬНИХ ПРОГРАМ – ВАГОМИЙ ВКЛАД У РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНЯ

Реформування змісту освіти змінює підходи до навчання, методів та прийомів навчання. Формування компетентностей учнів зумовлене не тільки реалізацією відповідного оновленого змісту освіти, але й адекватних методів та технологій навчання. Продуктом будь-якої школи є людина, особистість, тому реалізації підлягають задачі створення умов для розвитку та самореалізації учнів; засвоєння продуктивних знань, умінь; розвиток потреби поповнювати

знання протягом усього життя; виховання для життя в цивілізованому громадянському суспільстві. Навчальні заклади та вчителі отримали певну свободу дій. Сьогодні можна обирати навчальні та модельні програми з тих, що вже розроблені колективами авторів, або скласти їх самостійно. У статті авторами порушується проблема важливості написання модельних програм та програм курсів за вибором. Проводиться аналогія між написанням програм курсів за вибором та модельних програм. Авторами представлено цей процес на прикладі написання навчальної програми курсу за вибором «Юні інформатики в сучасному світі». Зазначено певні можливості, що надає вчителям концепція Нової української школи при визначенні мети та очікуваних результатів навчання. Наголошено на можливості творчої самореалізації вчителів при створенні модельних програм, або програм для проведення інтегрованих курсів, або курсів за вибором. Відзначено вплив їх впровадження в освітній процес на різнобічний розвиток здобувачів освіти, формуванню в них наскрізних умінь та формуванню ключових компетентностей, що допоможе їм швидше адаптуватись до реалій дорослого життя й в питаннях відбудови України.

Ключові слова: модельна програма, структурні компоненти, навчальна програма, національно-патріотичне виховання, творчий потенціал.

Reforming the content of education changes approaches to teaching, methods and techniques of teaching. The formation of students' competencies is determined not only by the implementation of the corresponding updated content of education, but also by adequate methods and technologies of education. A person, a personality is the product of any school, and the following tasks must be implemented: the task of creating conditions for the development and self-realization of students; mastering productive knowledge, skills; the development of the need to replenish knowledge throughout life; education for life in a civilized civil society. Educational institutions and teachers received a certain freedom of action. Today, you can choose educational and model programs from those already developed by teams of authors, or create them yourself. In the article, the authors raise the problem of the importance of writing model programs and elective course programs. An analogy is drawn between writing elective course programs and model programs. The authors present this process on the example of writing the curriculum of the elective course "Young Informatics Specialists in the Modern World". Certain opportunities that the concept of the New Ukrainian School provides to teachers in determining the goal and expected learning outcomes are indicated. Emphasis is placed on the possibilities of creative self-realization of teachers when creating model programs, or programs for conducting integrated courses, or elective courses. The impact of their implementation in the educational process on the multifaceted development of education seekers, the formation of cross-cutting skills and the formation of key competencies in them, which will help them to adapt to the realities of adult life and the reconstruction of Ukraine more quickly, is noted.

Keywords: model program, structural components, curriculum, national-patriotic education, creative potential.

Починаючи з 2017 року в Україні здійснюється реформування системи освіти – впроваджуються стандарти, що визначені в Новій українській школі. Їх метою є зміна підходів до навчання, сприяння всебічному розвитку учнів, набуття ними

різних знань, умінь, навичок, цінностей та компетентностей, що дозволять майбутнім випускникам адаптуватись до вимог сучасного інформаційного суспільства, стати інноваторами та громадянами, які вміють працювати в команді, поважати один одного, приймати рішення та брати на себе відповідальність за їх наслідки. Формування компетентностей учнів зумовлене не тільки реалізацією відповідного оновленого змісту освіти, але й впровадження адекватних методів та технологій навчання. Продуктом будь-якої школи є людина, особистість, і реалізації підлягають задачі створення умов для розвитку та самореалізації учнів; засвоєння продуктивних знань, умінь; розвиток потреби поповнювати знання протягом усього життя; виховання для життя в цивілізованому громадянському суспільстві. Для розв'язання цих задач вчитель має керуватися такими правилами, незалежно від стажу роботи, категорії, технології, яку він використовує. Головним є не предмет, якому ви навчаєте, а особистість, яку ви формуєте. Сьогоднішній активний учень – завтрашній активний член суспільства. Тому вчителю треба бути обізнаними з останніми науковими досягненнями із свого предмета, заохочувати дослідницькою роботою учнів, знаходити можливості ознайомити їх із технікою експериментальної роботи, алгоритмами розв'язання винахідницьких задач, обробкою першоджерел і довідкових матеріалів, це і є завданням часу та сучасного підходу до навчання.

Все це й призвело до зміни підходів до навчання. Навчальні заклади та вчителі отримали певну свободу дій. Сьогодні можна обирати навчальні та модельні програми з тих, що вже розроблені колективами авторів, або складати їх самостійно. Але для користування самостійно розробленими програмами необхідно відправити їх на експертизу до Інституту модернізації змісту освіти та отримати гриф для використання в освітньому процесі.

Цього року діти, що навчались за новими стандартами здійснюють перехід із початкової школи до 5 класу середньої школи. Тому, стала актуальною проблема розробка та створення модельних програм для учнів середньої школи.

У Законі України “Про повну загальну середню освіту” зазначається, що “модельна навчальна програма – це документ, що визначає орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета (інтегрованого курсу) та види навчальної діяльності учнів, рекомендований для використання в освітньому процесі в порядку, визначеному законодавством” [1].

При написанні модельних програм для певного предмета чи інтегрованого курсу автори мають спиратись на перелік компетентностей та очікуваних результатів, що визначені на основі компетентнісного підходу та наведені у Державному стандарті базової середньої освіти [2]. Для полегшення їх визначення фахівцями було розроблено онлайн-інструмент «Конструктор навчальних програм» [3].

Необхідність написання програми виникає тоді, коли вчитель (або вчителі) не знаходить серед пропонованого переліку модельних програм ту, що відповідає б потребам учителя та його учнів, потребам шкіл та вимогами до випускника. Зокрема, це програми курсів за вибором, які також мають бути розроблені з урахуванням вимог до створення модельних програм. Наприклад, такі програми, як і модельні, мають складатись із трьох структурних компонентів: вступна, основна частина та, за потреби – прикінцева частини. При їх написанні автори набувають досвіду з пошуку та критичного опрацювання інформації, визначення мети, прогнозування очікуваних результатів навчання учнів, командної роботи тощо.

Розглянемо цей процес на прикладі створення навчальної програми курсу за вибором «Юні інформатики в сучасному світі».

У пояснювальній записці вступної частини нами було зазначено, що одним із ключових компонентів Нової української школи є сучасне освітнє середовище, яке забезпечує необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів; сприяє формуванню творчих особистостей, спроможних до самоосвіти та самовдосконалення.

У концептуальних засадах реформування середньої школи однією з ключових компетентностей НУШ зазначається інформаційно-цифрова компетентність. Вона передбачає впевнене застосування учнями інформаційно-комунікаційних технологій при роботі з інформацією; опанування ними основ програмування; наявність сформованого алгоритмічного мислення тощо.

Враховуючи вищесказане, ми зазначали, що серед провідних тенденцій сучасного суспільства є необхідність у виявленні та розвитку в дітей інтелектуальної та творчої обдарованості, національної гідності. Цьому сприяє залучення учнів до участі в різних інтелектуальних змаганнях, турнірах, конкурсах та предметних олімпіадах. Але для такого виду діяльності повинна здійснюватися попередня підготовка здобувачів освіти. Одним із таких видів діяльності є проведення занять із пропонованого курсу за вибором «Юні інформатики в сучасному світі». Його навчальна програма складена як інтегроване продовження та поглиблення програми навчальної дисципліни «Інформатика» (рівень стандарту), затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804 [4] та з урахуванням вимог до обов'язкових результатів навчання учнів на рівні базової середньої освіти, зазначених у Державному стандарті базової середньої освіти затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 [2] та вимог щодо роботи з обдарованими учнями. У зазначених документах визначається мета, ціннісні орієнтири, вимоги до обов'язкових результатів навчання, визначені на основі компетентнісного підходу.

Підбиваючи підсумок, ми наголошували на тому, що у навчальній програмі курсу за вибором «Юні інформатики в сучасному світі» враховані мета, компетентнісний потенціал та вимоги до результатів навчання учнів за мовно-літературною, математичною та інформатичною освітніми галузями [2, 3, 4] та програми факультативного курсу з логіки для 5–9 класів (автори: О. І. Буковська, Д. В. Васильєва) [5]. Пропонована навчальна програма може бути використана для варіативної складової робочого навчального плану освітньої програми.

Метою курсу за вибором «Юні інформатики в сучасному світі» стало формування знань, умінь і навичок застосування засобів сучасних інформаційних технологій; набуття теоретичних знань та практичних навичок роботи з прикладними програмами для розв’язання конкурсних та олімпіадних задач; формування основи інформаційної культури, яка забезпечує можливість використання здобутих знань, умінь і навичок при підготовці до профільного навчання. Нами було визначено, що це забезпечуватиметься поглибленим вивченням учнями різних розділів інформатики, демонстрацією можливостей інтеграції знань із інформатики, математики та української (та/або іноземної) мови; розвитком інтелектуальних умінь, логічного, математичного та алгоритмічного мислення, умінням знаходити нестандартні рішення або розв’язки, комунікувати та працювати в команді для досягнення результату; сприяє розвитку цілеспрямованості, зацікавленості, творчості, креативності, бажанню здійснення самостійного пошуку необхідних відомостей.

Основними завданнями, які мають бути вирішені, є:

- володіння здобувачами освіти основними поняттями інформатики та комп’ютерної техніки;
- здобуття та закріплення знань в області використання інформаційних технологій та демонстрація вміння застосовувати їх під час розв’язування завдань практичного змісту;
- набуття вмінь для обрання необхідного програмного забезпечення та раціональних шляхів розв’язання завдань конкурсно-олімпіадного характеру;
- освоєння технологій автоматизованої обробки даних;
- набуття учнями умінь із дослідження проблемних ситуацій та виокремлення проблем, які можна розв’язувати із застосуванням математичних методів;
- моделювання процесів і ситуацій, розробки стратегії, плану дій для розв’язання проблем;
- розвиток в учнів умінь щодо критичного оцінювання процесу і результатів розв’язання проблем; сприйняття, аналізу, інтерпретації, критичного оцінювання інформації (встановлення причинно-наслідкових зв’язків, виокремлення головної та другорядної інформації);
- набуття здобувачами освіти навичок висловлення власної думки та логічного її обґрунтування, здійснення взаємодії з іншими особами в усній формі, або в

цифровому просторі;

- розвиток умінь щодо сприйняття й використання інформації для досягнення цілей, перетворення її з однієї форми в іншу (текст, графік, рисунок, схема, таблиця тощо).

Навчальна програма курсу за вибором «Юні інформатики в сучасному світі» ґрунтується на принципах науковості, різноманітності, цілісності та наступності освіти, нерозривного зв'язку із світовою та національною історією, академічної доброчесності; єдності навчання, виховання та розвитку; сприяння навчанню впродовж життя, як було наголошено раніше. Також, нами були сформульовані очікувані результати навчання курсу за вибором, визначені ключові компетентності та компетентнісний потенціал курсу за мовно-літературною, математичною та інформатичною освітніми галузями. При цьому ми враховували мету, компетентнісний потенціал та обов'язкові результати навчання учнів, що зазначені в Державному стандарті базової середньої освіти [2].

До очікуваних результатів ми віднесли:

- поглиблення знань із математики та інформатики;
- підвищення комп'ютерної грамотності дітей;
- набуття навичок використання Інтернет-ресурсів (хмарних сервісів) для спільної роботи;
- опанування учнями теоретичних знань щодо типів даних, способів їх подання та передавання;
- набуття практичних навичок самостійної побудови найпростішої математичної моделі;
- поглиблення знань щодо еволюції цифрових технологій, будови комп'ютера, програмного принципу роботи комп'ютера та комп'ютерних програм;
- знайомство з теорією шифрування та дешифрування;
- розвиток вміння спільно та швидко опрацьовувати графічну інформацію;
- набуття навичок вільного володіння різним програмним забезпеченням (операційною системою, файловою системою, програмами архівації, пошуковою системою, офісними програмами, графічними редакторами, інструментальними програмами);
- опанування навички роботи в глобальній мережі (реєстрація, пошук та передача даних);
- розвиток здатності швидко розв'язувати завдання на логіку;
- розвиток умінь виокремлювати головну та другорядну інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, логічно обґрунтовувати висловлену думку та робити висновки [6].

Після короткої характеристики структури навчальної програми курсу за вибором, можна побачити, що його зміст представлений в основній частині у відповідній таблиці, яка містить орієнтовний тематичний зміст, очікувані

результати навчально пізнавальної діяльності учнів та види навчальної діяльності. На основі таблиць учитель може самостійно визначати послідовність вивчення тем та розподіляти години за темами. Обраний варіант розподілу навчального навантаження та траєкторії досягнення очікуваних результатів навчання фіксується у навчальній програмі, яка затверджується закладом освіти в установленому порядку. На наш погляд, такий підхід дає можливість вчителям творчо підходити до складання календарно-тематичних планів на основі створеної нами програми.

Сьогодні, як ніколи, коли зруйновані міста та села, як наслідок російської агресії, треба виховувати майбутніх лікарів, архітекторів, всіх, хто буде відбудовувати нашу країну. Це одне з самих важливих завдань освітнього процесу, тому в переліку видів навчальної діяльності для їх реалізації нами пропонуються такі практичні завдання, як ознайомлення з орнаментами вишиванок різних регіонів України і самостійна побудова власних орнаментів, побудова за допомогою графічного редактора будівель, як архітектори тощо.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що концепція Нової української школи надає широкі можливості вчителям щодо визначення мети та очікуваних результатів навчання. Учителі мають можливості для творчої самореалізації при створенні модельних програм, або програм для проведення інтегрованих курсів, або курсів за вибором. Впровадження таких програм в освітній процес сприяє різнобічному розвитку учнів, формуванню наскрізних умінь та формуванню в них ключових компетентностей, що допоможе їм швидше адаптуватись до реалій дорослого життя й в питаннях відбудови України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про повну загальну середню освіту : Законі України від 16.01.2020 р. №463-ІХ. URL: <http://surl.li/dcune> (дата звернення: 15.09.2022).
2. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898.
3. Конструктор навчальних програм. URL: <http://constructor.nus.org.ua/>.
4. Програма навчальної дисципліни «Інформатика» (рівень стандарту) : затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804.
5. Програма факультативного курсу “Логіка” для 5 – 9 класів (автори: Буковська О. І., Васильєва Д. В.) : схвалена для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з математики Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України (лист Інституту модернізації змісту освіти від 10.07.2020 №22.1/12-Г-557).
6. Навчальна програма курсу за вибором «Юні інформатики в сучасному світі» для 6 класу закладів загальної середньої освіти (автори: Іванова О. Ю., Морквян І. В., Толяренко Н. І.) : схвалена для використання в освітньому процесі рішенням експертної комісії з інформатики Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» (протокол № 6 від 14 квітня 2022 р.).

Ігнатенко В. М.,
Викладач географії,
Центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів № 1
м. Кривий Ріг
ignatenkovm1976@gmail.com

ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНІ ЗАСАДИ У ВИХОВАННІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглянуто значення понять «особистісний потенціал» та «національна ідея», як визначальні засади спрямовані на виховання здобувачів освіти професійно-технічних закладів.

Ключові слова: особистісний потенціал, національна ідея, національна ідентичність, виховання.

The article examines the meaning of the concepts “personal potential” and “national idea” as defining principles aimed at the education of students of vocational and technical institutions.

Keywords: personal potential, national idea, national identity.

«... через інших ми стаємо самими собою ...

Особистість стає для себе тим, що вона є в собі,
через те, що вона представляє для інших»

Шлях до свободи і незалежності України лежить через виховання підростаючого покоління на основі цінностей україноцентризму та євроцентризму, на основі історичної правди і національної гідності. «Для народу, який не пропонує Світу національного доробку, а прагне бути лише реципієнтом чужих цінностей і надбань, у ХХІ столітті уготована єдина дорога – бути розчиненим і упокореним. Тому висока і благородна місія національної культури і освіти – оберігати й утверджувати Ідентичність Української Нації як фундаментальну цінність буття...» [4]

Одним із ключових завдань сучасної освіти є формування національно свідомої та патріотично зорієнтованої особистості. Визначальними засадами у вихованні здобувачів освіти професійно-технічних закладів є особистісний потенціал та національна ідея.

Виховання – це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадянській і професійній компетентності та цілісній самореалізації. [2]

Виховання учнівської молоді продовжується і у професійно-технічних закладах. Перед викладачами, майстрами виробничого навчання та іншими

учасниками навчально-виховного процесу, стоїть висока мета: розкрити особистісний потенціал кожного здобувача освіти, виховати висококваліфікованого фахівця, професіонала у своїй галузі, патріота своєї держави який буде працювати для розвитку та процвітання своєї країни.

Кожна людина має свої можливості, які вона хоче реалізувати та прагне розкрити свої внутрішні ресурси.

Тож для початку розглянемо поняття «потенціал особистості» та «національна ідея».

Потенціал особистості – здатність людини до примноження своїх внутрішніх можливостей, в першу чергу – здатність до розвитку. Потенціал особистості – можливість жити багатим внутрішнім життям і ефективно взаємодіяти з оточенням, бути продуктивним, ефективно впливати, успішно зростати і розвиватися.

В особистісний потенціал входить:

- здоров'я психічне, душевне
- змістове наповнення життя (інтереси і стимули жити, сенс життя, улюблена справа)
- інтелект загальний і емоційний.

Те чи інше поєднання цих внутрішніх складових дають такі зовнішні показники, як внутрішня культура, внутрішня свобода, добровільна відповідальність, любов до людей, світу і собі, навички і життєві стратегії, бачення перспектив. [6]

Особистісний потенціал людини відіграє важливу роль в її житті. Тому від того, як правильно буде проходити процес формування потенціалу та його розвиток, залежить успіх індивіда. Широке трактування смислового поняття «потенціал» полягає в його розгляді як джерела можливостей, засобів, що можуть бути приведені в дію, використані для вирішення будь-якого завдання або досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі. Потенціал особистості включає в себе гносеологічний, аксіологічний, творчий, комунікативний, художній, професійний, духовний потенціали. Особистісний потенціал людини характеризує внутрішню фізичну і духовну енергію людини, його діяльну позицію, спрямовану на творче самовираження й самореалізацію. Таким чином, «зона особистісного потенціалу» завжди представляє собою зону особистісного зростання і говорить про його активну і пасивну сторони. Особистісний потенціал людини може змінюватися. Ці зміни можуть бути як прогресивними, так і регресивними, що вказує на необхідність врахування при плануванні і впровадженні нововведень не тільки характеру і ступеня їх впливу на особистісний потенціал людини, а й можливі наслідки цих впливів. [3]

Національна ідея – духовна основа життєдіяльності нації, що ґрунтується на її пріоритетах і цінностях, система соціокультурних координат, що задає її світоглядні та цілеспрямовані орієнтири. У широкому розумінні Національна ідея – це відчуття й усвідомлення спільності історичної долі, сприйняття нерозривності генетичного зв'язку нації, держави, особи, властивий ідеал народу, що є узагальненим (часто інстинктивним, підсвідомим) уявленням про призначення нації та її місце в навколишньому світі. [1] Водночас слід зважити на те, що національна ідеологія формується разом з нацією, її духовним розвитком і становленням, що потребує уваги до виховного аспекту [2]. Неабияку роль у вихованні молодого покоління відіграє формування національної ідентичності.

Національна ідентичність – це персональна ідентичність або відчуття належності до певної держави чи нації. Це сенс «нації як цілісного цілого, представленої самобутніми традиціями, культурою та мовою». Національна ідентичність може означати суб'єктивне відчуття, яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від законного статусу громадянства.

Формування національної ідентичності.

Національна ідентичність не є вродженою рисою і вона є за своєю суттю соціальним конструктом. Національна ідентичність людини впливає безпосередньо з присутності елементів із «спільних точок» у повсякденному житті людей: національних символів, кольорів, історії нації, кровних зв'язків, культури, музики, кухні, радіо, телебачення тощо. Під різними соціальними впливами люди включають національну ідентичність у свою особисту ідентичність, приймаючи переконання, цінності, припущення та очікування, які відповідають національній ідентичності. Люди з ідентифікацією їх нації розглядають національні переконання і цінності, особистісно значущим, і транслиують ці переконання і цінності в повсякденній практиці. [5].

Тому, виховуючи молоде покоління професійно-технічних закладів, розвиваючи їх особистісний потенціал, відчуття належності до держави, нації, сприйняття духовної основи життєдіяльності нації допомагаємо визначити основні пріоритети і цінності та сформувати духовний розвиток особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс] – Режим доступу https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71061
2. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей: Київ, 2018. – 40 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>
3. Мурашко І. В. Розкриття поняття «Особистісний потенціал» та його психологічної структури . [Електронний ресурс] – Режим доступу http://newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/2010_7/st18.pdf
4. Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування

- Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)/ [редкол.: С.А. Копилов (співголова, наук.ред.), І.Д. Бех (співголова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 108 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/1563/Formuvannia-natsionalno-kulturnoi-identychnosti-osobystosti-u-vyklykakh-chasu.pdf?sequence=1>
5. [Електронний ресурс] – Режим доступу https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C
6. [Електронний ресурс] – Режим доступу http://psychologis.com.ua/potencial_lichnosti.htm

Ільченко В. Р.,
*доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України,
зав. відділом інтеграції змісту загальної середньої освіти
Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ,
info.dovkillya@gmail.com*

Зелюк В. В.,
*кандидат педагогічних наук,
директор Полтавської академії неперервної освіти
ім. М. В. Остроградського, м. Полтава,
vzeliuk@gmail.com*

ПРО ЗВ'ЯЗОК СУБ'ЄКТНОСТІ Й ОБРАЗУ СВІТУ МОЛОДИХ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Стаття присвячена обговоренню можливостей формування суб'єктності молодих поколінь, зв'язку цього процесу із наявністю у учнів життєствердного національного образу світу та педагогічних умов його формування в умовах воєнного стану в країні; розкриттю ролі домашньої школи в реалізації порад М. В. Остроградського щодо до його ідеї «Багатства виробляються руками».

Ключові слова: суб'єктність; життєствердний національний образ світу; праця для дітей; міні-майстерня; довкілля; домашня школа.

The article is concerned with discussing the opportunities to form the subjectivity of young generations, the connection of this process with pupils having a life-affirming national image of the world and pedagogical conditions to form it during the martial law in Ukraine; disclosing the role of the home education in implementing M. V. Ostrogradsky advice concerning his ideas «Wealth is made by hand».

Keywords: subjectivity; life-affirming national image; world; work for children; mini-workshop; environment; homeschooling.

Проблема суб'єктності представника української нації розглядається науковцями ПАНО ім. М. В. Остроградського, як властивість особистості бути незалежною в своїй діяльності, взаємодіяти з середовищем життя відповідно

своєму життєствердному національному образу світу, як вихідному пункту і результату взаємодії з дійсністю. Питання про формування життєствердного національного образу світу науковцями ПАНО ім. М. В. Остроградського (раніше ПОППО) піднімалося і по можливості вирішувалося впродовж третини століття. Свідченням цього може бути хоч би пост бібліотеки НАПН України у ФБ «Світові тенденції – вітчизняні перспективи в освіті» [1], в якому іде мова про двох науковців ПАНО, які розробляють концептуальні основи освіти стійкого розвитку суспільства, інтеграцію змісту освіти на основі загальних закономірностей природи; технологію формування життєствердного національного образу світу, особистісної орієнтації освіти; ключових компетентностей учнів загальноосвітньої школи; природовідповідності системи методів і форм навчання; методичну систему проведення уроків у докільлі, обґрунтування їх зв'язку з народним календарем та етнічними святами; концептуальні основи змісту освіти для підготовки вчителів до викладання інтегрованих курсів.

Зокрема, професор кафедри «Розвиток освітніх галузей» Гуз К. Ж. розробляє дидактичні та методичні основи галузевого підходу до формування змісту освіти і викладання його педагогам під час курсової підготовки; методичну систему цілісного викладання змісту освітньої галузі в навчальному процесі; розкриває в своїх лекціях для слухачів ПАНО концепцію системи підручників до освітньої галузі на прикладі природничої освітньої галузі; моделі освіти для сталого розвитку суспільства докільля; інформує слухачів під час лекцій про критерії і показники діагностики рівнів цілісності знань, рівнів інтелекту та соціальної зрілості учнів, у зв'язку із сформованістю у них образу світу.

Науковці ПАНО – співавтори близько 50 програм, підручників, навчальних посібників, понад 300 статей з проблеми цілісної, «ефективної», «справедливої» освіти, освіти стійкого розвитку суспільства, технології формування життєствердного національного образу світу молодих поколінь і, отже суб'єктності української нації.

Значну допомогу у формуванні суб'єктності молодих поколінь науковцям ПАНО (раніше ПОППО) ім. М. В. Остроградського надавали праці Михайла Остроградського – академіка Туринської, Римської, Американської і Російської академії наук, нащадка запорізьких козаків, уродженця Полтавщини. Його «Роздуми про викладання» (у співавторстві з О. Блумом) [2] від першого і до останнього абзацу були настановою для науковців ПАНО, а також тих педагогів, які впроваджували модель освіти «Докільля». Маємо надію, що «Роздуми про викладання» стануть настановою для всіх, хто змушений був виїхати з України через стан війни.

В першому абзаці «Роздумів» знайдемо основну думку праці: «багатства виробляються руками». Втілення цієї думки М. В. Остроградського

супроводжувало всі програми, підручники, посібники для учнів, педагогів і батьків, діти яких навчалися за моделлю освіти «Довкілля» і буде супроводжувати всіх, хто сприйме проєкт домашньої школи «Дім і довкілля», який ПАНО ім. М. В. Остроградського має донести для всіх педагогів і батьків, які поставлять за мету вирощувати майбутніх українців, ментальність яких, згідно думки академіка С. У. Гончаренка має такі основні риси: волелюбність, індивідуальність, духовний аристократизм, оптимізм, глибока релігійність, щедрість, працелюбність [3, с. 205]. Ці риси мають формуватись, розвиватись з перших кроків дитини, і серед них – працьовитість. Руки дитини мають весь час працювати, бо «розумні руки роблять розумною голову» (вислів дослідника освіти, доктора мед. наук В. П. Базарного) [14; 15].

Про своє навчання М. В. Остроградський писав: «Я визнавав лише те, що міг досягнути, виміряти та зважити». Для кожного навчального закладу М. В. Остроградський пропонує невелику майстерню, в якій учні відпочивають від своїх літературних занять [2, с. 49].

«Якщо ми помічаємо, що діти тільки-тільки починають читати, то ми відразу ж озброюємо їх інструментами для ручної праці» [2, с. 49]. Учні мають значний час працювати щоденно (таблиця використання тижневого часу):

Вік учнів	7 р.	8 р.	9 р.	10 р.	11 р.	12 р.
У майстерні	6 год.	6 год.	5 год.	5 год.	4 год.	4 год.
Вивчення наук	0 год.	3 год.	4 год.	5 год.	6 год.	8 год.
Геометричні рисунки і копіювання	1 год.	2 год.	3 год.	3 год.	4 год.	4 год.
Усього	7 год.	11 год.	12 год.	13 год.	14 год.	16 год.

Може виникнути запитання: «Де і як діти можуть працювати руками під час дистанційного навчання, у воєнний час?». Необхідно обладнати майстерню для дітей у власному будинку і використовувати довкілля навколо нього, як майстерню. Тут діти впродовж дозволеного рідними часу можуть вимірювати, зважувати, відкривати найістотніші зв'язки між об'єктами свого середовища життя. Дитячий куточок у будинку – «міні-майстерня» і довкілля навколо будинку в співпраці з дітьми сусідів, під наглядом старших – переважно дідусів і бабусь, які завдяки тренінгам в ПАНО стали «колегами» педагогів, в тому числі асистентами їх по навчанню дітей з особливими потребами – ось і колектив «домашньої школи», проєкт її є складовою проєкту «Людина і довкілля», співавторами і розробниками якого є співробітники ПОППО ім. М. В. Остроградського (нині ПАНО) [4].

Міні-майстерня для малюків була в кабінеті «Довкілля» [7], можливо в деяких школах він ще залишився – в третини шкіл України до 2014 р. впроваджувалась модель освіти «Довкілля», предмет довкілля був у розкладі

шкіл. Під час проведення підсумків Всеукраїнського експерименту моделі освіти «Довкілля» в контрольній роботі для випускників початкової школи було запитання: «Які три з предметів, що є в розкладі школи, ти б поставив/поставила на перше місце? Поясни». Учні Полтавської, Дніпропетровської, Рівненської та ін. областей відповідали на запитання однотипно: «На перше місце я б поставив довілля, фізкультуру і працю. Бо на довіллі я набираюсь розуму, на фізкультурі – здоров'я, а на праці роблю корисні речі». Ніби М. В. Остроградський їм підказував... Діти хочуть набиратись розуму в довіллі і робити корисні речі. Перш за все в цьому їм повинні допомогти старші рідні – «відродити і впровадити «Довкілля», як закликає академік Ю. І. Мальований [5].

Науковці ПАНО ім. М. В. Остроградського працюють над цим. Розроблені і схвалені МОН програми «Довкілля» 1–4 кл. [6], розроблена і рекомендована до друку Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України програма «Довкілля» 5–6 кл., підготовлений підручник «Довкілля»-1 і зошит до нього.

Зошити – найнеобхідніше для домашньої школи. Вони мають містити вправи для каліграфії, для виконання завдань стосовно програми і підручника, для малюнків, а головне – календар роботи за кожен місяць.

В календарі щодня відмічається стан довілля (погода), виконана по дому робота, відкриття в довіллі, результати конструювання і роботи руками, почуття і здоров'я та ін.. В кінці місяця підводяться підсумки, дитина моделює свій образ світу, можливо за допомогою комп'ютера. Старші (домашні вчителі) оцінюють виконання домашніх обов'язків, в тому числі вміння планувати час, приймати рішення, ввічливу поведінку, ведення господарства, відповідальне ставлення (до тварин, якщо такі є), вміння поводитися з грошима та ін..

Для обладнання домашньої міні-майстерні тренери ПАНО по підготовці з рідних учнів домашніх учителів рекомендують їм літературу: «Методичні рекомендації організації кабінету довілля» [7], перегляд відеоуроків у довіллі [8]; рекомендують також сторінку з ФБ заслуженого юриста України, відомого літератора В. О. Продаєвича «Моє безсоння» [9], де можна знайти необхідний матеріал для розуміння подій воєнного стану та підвищення рівня освіти дітей у домашніх умовах та ін..

В навчальному куточку «домашньої школи» добре зібрати книги, які любили в дитинстві читати рідні. А найкраще написані ними книги. Наприклад, в книзі прадіда онуки читають: «Богу видно все згори, не чекай щастя, а твори. Кожного дня трудись сумлінно, і щастя прийде неодмінно» [10, с.75].

Зошити особливо необхідні для дітей і їх рідних, які перебувають в умовах переміщених осіб з рідних осель або за кордоном, ПАНО планує бажаючих забезпечити такими зошитами.

Зміст поняття образ світу в контексті використання дидактичною метою, дидактичні основи формування образу світу дітей в науковій і навчальній сучасній літературі розглядаються недостатньо. Через те ми зупинимось на понятті «образ світу».

Під образом світу розуміють впорядковану систему знань людини про середовище життя, про себе, про інших людей, яка є особистісно-значимою складовою наукової картини світу, засобом, що використовується суб'єктом для обробки стимульного впливу дійсності і перетворення його на значимий образ сприйнятого об'єкта реальності з подальшим ухваленням рішення про відповідь (реакцію на нього). Головний внесок у процес створення образу сприйнятого особистістю об'єкта зовнішнього середовища належить не окремим враженням суб'єкта, а образу світу загалом. Не образ світу виступає в ролі проміжної ланки, яка перетворює на сприйнятий образ зовнішнього світу, як стимульний вплив на органи чуттів людини, а зовнішні подразники перебудовують наявний образ світу людини. Людина не будує свій образ світу заново на основі нової стимуляції і не будує відповідно до неї свою діяльність, а поведінковий акт людини на зовнішнє подразнення обумовлюється її образом світу.

Образ світу не складається з образів окремих явищ і предметів, а від початку розвивається і функціонує, як ціле. Будь-який образ об'єкта, що викликає подразнення особистості, є її образом світу, і сутність подразнення не в самому об'єкті, а в тому місці, яке він займає у відображенні реальності особистості. Наприклад, людина у лісі ішла і на дорозі побачила ніж, яким Цицерон розрізав свої фоліанти. Ніж цей безцінний, але людина спробувала, як він зріже гілку, і закинула його з дороги. Для неї цей ніж не має значення, бо його вона не може використати. Аналогічно не мають значення заклики для створення умов для «вирощення» дитиною її єдиного у світі, як відбитки пальців, життєствердного національного образу світу, яким вона захищена від всіх негараздів і зв'язком з ВС (Всевишнім, Всесвітом – хто як розуміє), для тих, хто не знайомий з працями вчених, присвячених образу світу (філософів – М. А. Бердяєв, С. І. Подмазін, Н. В. Попович, Е. Фромм та ін.; психологів – Р. Архейн, В. О. Зінченко, І. З. Цехмістро та ін.; дослідників системного гуманітарного знання – Г. Гачев та природничо-наукового і суспільствознавчого знання – В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, В. В. Зелюк) [11; 12].

Образ світу людини формується від перших і до останніх днів її життя. Через те дуже важливим є формування життєствердного національного образу світу дитини в «домашній школі» – фундамент розвитку дитини закладається не в школі, а в сім'ї. Для цього в ПАНО ім. М. В. Остроградського планується впровадити проєкт домашньої школи «Дім і довкілля», які є частиною раніше започаткованого проєкту «Людина і довкілля» [4] і продовжується

впроваджуватись в ПАНО ім. М. В. Остроградського за допомогою тренінгів та в роботі членів кафедри (розвиток освітніх галузей), де опорою розвитку їх є використання досвіду впровадження моделі освіти для сталого розвитку суспільства «Довкілля» як національного аналогу STEM-освіти [13, с. 130–131].

Створення образу зовнішньої реальності є лише актуалізацією тієї або іншої частини вже наявного образу світу, процесом його уточнення, виправлення. Емоційно-особистісний зміст образу світу передує його актуальному переживанню і діяльності людини, актуалізованою частиною образу світу. У кожному акті діяльності людини у відповідь на зовнішні подразнення бере участь її образ світу.

Через це так важливо у воєнний і післявоєнний період надати можливість батькам, рідним бути колегами педагогів у «виросуванні» життєствердного національного образу світу молодих поколінь, формувати їх вміння працювати руками. Дистанційне навчання обмежують ці можливості, особливо під час виконання лабораторних робіт, природничих предметів, практичних завдань з технологічної освітньої галузі. Компенсувати цей недолік дистанційного навчання допоможе домашня школа «Дім і довкілля».

Домашня школа, в якій діти з перших кроків життя навчаються у дорослих як колег-педагогів виконувати домашню роботу з найменшою затратою енергії, мають можливість мати свою «міні-лабораторію», в якій зважують, вимірюють, ремонтують домашні пристрої, мають можливість створювати сонячні батареї для живлення електрочайника, вітряки для одержання енергії, щоб поливати город, будувати приміщення для тварин, доглядати їх – це незамінна школа для «вироснення» «розумних рук», які роблять «розумною голову», для «вироснення» життєствердного національного образу світу тих, хто захищатиме і прославлятиме свою Україну, як М. В. Остроградський, слов'янський Сократ Григорій Сковорода, К. Е. Цюлковський-Наливайко...

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільченко В. Р., Гуз К. Ж. Світові тенденції – вітчизняні перспективи в освіті. URL: <https://mail.google.com/mail/u/1/#inbox/FMfcgzGqQcrDGtDIGPMhZpHnvHMzkvjz?projector=1&messagePartId=0.1> (дата звернення 28.9.2022).
2. Роздуми про викладання М. В. Остроградський, І. А. Блум. Журнал «Постметодика». №2 (12). 1996. С. 44-54.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
4. Ільченко В., Гуз К., В. Зелюк, А. Ляшенко, Г. Дзюбкін. Проект моделі школи майбутнього «Людина і довкілля». Імідж сучасного педагога. 2008. № 7–8 (86–87). С. 61-67.
5. Мальований Ю. І. Відродити і зберегти «Довкілля». Всеукраїнська газета «Освіта і суспільство». 2022. №6-7 (51-52). С. 12. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/2802/ (дата звернення 29.9.2022).

6. Програма «Довкілля» 1-4 кл. URL: <http://www.dovkillya.org.ua/2014013143/vudavnuctvo-dovkillya-k/43-produktsiya-vidavnitstva.html> (дата звернення: 29.9.2022).
7. Ільченко О. Г. Методичні рекомендації організації кабінету довілля. Полтава : Наук.-метод. центр інтеграції змісту освіти АПН України, 2000. 20 с.
8. Відеоуроки у довілля в YouTube каналі. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLWNHA7s79zpsvqDOKHCH0fDP08_JMCWw- (дата звернення 29.9.2022).
9. Продаєвич В. О. Моє безсоння. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100086474580654¬if_id=1664201625061797¬if_t=follower_invite&ref=notif (дата звернення 29.9.2022).
10. Зелюк В. Життя продовжується. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2022. 75 с.
11. Гуз К. Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу. Полтава: Довкілля-К, 2004. 472 с.
12. Ільченко В.Р., Зелюк В.В. Світоглядні освітні системи в навчальних закладах. Зб. наук. праць. Матеріали Міжнародної конференції – других академічних читань, присвячених пам'яті Романа Арцишевського «Світоглядна освіта молоді: філософський та психолого-педагогічний аспекти». Луцьк / упоряд.: В.І. Бортніков, А.І. Яручик. Луцьк: Вежа-Друк, 23-24 червня 2022 р. С. 120-122.
13. Грамматика любові : [науково-публіцистичне видання] / укладач В.Р. Ільченко; під редакцією В.Р. Ільченко та В.А. Продаєвича. Полтава, Одеса. 2017. 304 с. URL: <https://www.facebook.com/groups/778488685585903/files/>.
14. Базарный В.П. Главная опасность для цивилизации / В. Базарный // Народное образование. 1998. № 9-10. С. 157-165.
15. Базарный В.П. Здоровые дети – будущее нации. Народное образование: Российский общественно-педагогический журнал. 2013. № 2. С. 15-21.

Іщенко М. П.,
доктор філософських наук, професор,
Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького
nikrav62@ukr.net

ОБ'ЄКТИВНИЙ ЗАКОН СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДИНИ: ВПЛИВ НА ЕВОЛЮЦІЮ УКРАЇНЦІВ

У статті досліджуються сутність і зміст об'єктивного закону соціального становлення людини розумної (Homo sapiens). Доведено, що за своєю сутністю і суспільним змістом соціальне становлення людини є двоєдиним процесом індивідуального і групового придбання людьми соціальної сутності, розвитку розуму, еволюції соціальної гуманності і демократичності, які обумовлюються сукупністю всіх суспільних відносин.

Ключові слова: закон, соціальне становлення, людина розумна (Homo sapiens), філософія, гуманізм, демократія, цінності гуманізму, принципи і критерії демократії.

Essence and maintenance of objective law of the social becoming of man reasonable (Homo sapiens) are investigated in the article. It is well-proven that on the

essence and public maintenance the social becoming is one in two process of individual and group acquisition by the people of social essence, development of reason, evolutions of social humanity and democratic character, that is stipulated by totality of all public relations.

Keywords: law, social becoming, man reasonable (Homo sapiens), philosophy, humanism, democracy, values of humanism, principles and criteria of democracy.

Всю еволюцію українців, українського суспільства, їх досягнення, особливості розвитку, проблеми, трагедії, перемоги, будь-які події необхідно розглядати з урахуванням дієвості, впливу об'єктивних законів еволюції, коеволюції, зокрема закону соціального становлення людини. Якщо люди порушують об'єктивні закони, то ці ж непідвладні волі і бажанням людей закони суворо карають порушників. В історії безліч таких прикладів зникнення з історичної арени націй держав, навіть цілих цивілізацій.

Один із перших наукових доказів всеосяжної дієвості та істинності об'єктивних законів еволюції належить видатному австрійському фізику Ервіну Шредінгеру (1887–1961), який він сформулював у своїй книзі «Що таке життя?». У ній він переконливо довів, що закони фізики лежать в основі утворення біологічних та соціальних структур і показав, що характерна риса розвитку відкритих біологічних й соціальних систем виявляється в еволюціонуванні, в обміні енергією й речовиною з навколишнім середовищем.

Разом за ним це здійснили у свій час найпрогресивніші вчені Чарлз Дарвін, Рудольф Клаузиус, Герман Хакен, Ілля Пригожин, Ізабелла Стенгерс та інші, які науково довели, що «закони фізики працюють» і в біологічних, соціальних, економічних та інших системах.

Дійсно, одним із найбільших досягнень науки в XIX–XX ст. стало доведення дієвості об'єктивних законів фізичних систем у біологічних та соціальних системах. Це стало можливим завдяки розв'язанню сутнісного протиріччя між колишньою фізикою й еволюційною теорією Ч. Дарвіна.

Відкриттю й аргументації об'єктивних законів еволюції у біологічних та соціальних системах, зокрема і людства, допомогла нова фізика, яка наблизила науку до розв'язання зазначеного вище протиріччя через подолання і створення ряду проміжних концепцій, однією з яких є концепція про еволюцію закритих та відкритих біосоціальних систем.

У цьому контексті М. П. Іщенко здійснив на основі цінностей філософії гуманізму і демократії в 1983-1989 рр. відкриття закону соціального становлення людини – об'єктивного закону соціальної еволюції. Теорія і методологія наукової розробки закону уперше була опублікована ним у монографії «Соціальне становлення радянської молоді» в 1989 р.

За авторським визначенням закон соціального становлення людини (англ. Law of the social becoming of man) – основний закон соціальної еволюції, гласить: «На людину, включену в життєтворчість суспільства в сферах освіти, культури, науки, виробництва та інших, впливають два протилежні процеси, які визначають співвідношення сил дії і протидії зростанню соціальності людини, розвитку розуму людини і еволюції її соціальної гуманності і демократичності як сутнісних, вроджених конструктів соціального становлення людини розумної (Homo sapiens)».

Наукове формулювання закону соціального становлення людини здійснено автором у загальноприйнятому значенні як узагальнююче твердження, що супроводжується чіткими словесними і математичними доказами, які описують повторювані у віках зв'язки і співвідношення між явищами та процесами. У законі стверджуються тисячоліттями повторювані в онтогенезі і філогенезі два протилежні процеси дії і протидії зростанню зачатків соціальності і розуму людини, еволюції її соціальної гуманності і демократичності як сутнісних, вроджених конструктів закону соціального становлення людини розумної (Homo sapiens).

Відтворення людяності і соціальності в онтогенезі людини відбувається тільки в людському суспільстві, в соціальному середовищі. Поза межами суспільства індивід не може стати людиною. Відомо, що дитина яка зростала у вовчій зграї не ставала людиною тому, що була позбавлена можливості набуття соціальності, розвитку людського розуму, гуманності і демократичності.

Згідно із зазначеним законом коефіцієнт корисної дії (ККД) соціального становлення людини прямо пропорційний сумі корисних витрат на сприяння соціальному становленню людини (А) та обернено пропорційний сумі загальних витрат, тобто сумі корисних витрат на сприяння (А) і витрат протидії (В) соціальному становленню людини. ККД закону соціального становлення людини визначається формулою співвідношення дії і протидії в законі: $ККД = A / (A + B) \times 100 \%$, де ККД – коефіцієнт корисної дії соціального становлення людини; А – сума корисних витрат на сприяння соціальному становленню людини; В – сума витрат з протидії соціальному становленню людини.

У практиці життєтворчості суспільства сприяння закону соціального становлення людини проявляється відношенням корисно використаних витрат у процесі зростання соціальності людини, розвитку її розуму, соціальної гуманності і демократичності до загальної кількості витрат фінансів та інших ресурсів на соціальне становлення людини.

У процесі еволюційного розширення багатфакторності сил дії і протидії закону соціального становлення людини/особистості/молоді формула закону ускладнюється і конкретизує співвідношення дії і протидії в ньому таким чином: $ККД = A / (A + B) \times 100\%$, де $A = A_1 + A_2 + A_3 + \dots + A_n$, а також $B = B_1 + B_2 + B_3 + \dots + B_n$.

Тут враховується $A=A_1+A_2+A_3+\dots+A_n$ як сума корисних витрат на дії суспільних, біотехнологічних, природних, медико-профілактичних та інших факторів включення особистості в соціальне середовище, а також витрат на науково-освітні, гуманно-демократичні дії інститутів освіти, науки та інших із сприяння закону соціального становлення людини розумної (*Homo sapiens*). Також враховується $V=V_1+V_2+V_3+\dots+V_n$ як сума витрат на протидії суспільних, генетикопатологічних, екологічних, військових, бактеріологічних та інших факторів включення особистості в соціальне середовище, а також на протидії інститутів освіти, науки та інших закону соціального становлення людини.

Відкриття і етимологія закону соціального становлення людини аргументовані Іщенком у авторській теорії соціального становлення людини на основі теорії еволюції, розробленої в XIX сторіччі Ч. Дарвіном та тези Геракліта «Все є становлення, це становлення є принцип», а також філософських праць Аристотеля і Г. Гегеля про становлення буття.

Спираючись на філософські роботи Аристотеля і Георга Гегеля про становлення буття, Іщенко науково аргументував категорію «соціальне становлення людини» як об'єктивний процес еволюції соціального буття людини, соціуму, соціальних суб'єктів, об'єктів і переходу до зростаючої соціальності, усе більш розвиненого розуму людини, до прискореної еволюції її людяності, соціальної гуманності і демократичності, як сутнісних, вроджених конструктів соціального становлення людини розумної.

Закон соціального становлення людини розумної стверджує суть її буття в розвиненому суспільстві і є детермінантою усієї соціальної системи суспільства. Тому Закон займає основне місце в соціальній філософії і є центральним поняттям і явищем усієї філософії і соціальної життєдіяльності.

Суть закону соціального становлення *Homo sapiens* пояснюється тезою Г. Гегеля в «Науці логіки», який підкреслив: «Суть є результат становлення буття» [2, 35]. У «Роботах різних років» Гегель зазначив: «Становлення як становлення суті є передусім діяння, перехід суті у свободу наявного буття» [3, 155]. Іщенком згідно з об'єктивним законом рівності дії і протидії доведено, що дії об'єктивного закону соціального становлення людини розумної завжди є рівна протидія, тобто взаємодії двох соціальних процесів становлення людини одного на інший між собою пропорційні і спрямовані в протилежні сторони.

За своєю сутністю закон соціального становлення людини / особистості / молоді є об'єктивним всезагальним законом соціальної еволюції, тобто законом, властивим усім суспільним способам життя. Розгорнуту теорію соціальної еволюції розробив Г. Спенсер, розуміючи під нею рух від однорідного до різнорідного, єдність інтеграції й диференціації та внутрішньо єдину систему

соціальних змін, що відбуваються через загальні принципи системи та ведуть до соціальних новоутворень.

У соціальному механізмі управління об'єктивний закон дає можливість впроваджувати прогресивні зміни в житті українців, в соціальній системі українського суспільства, соціальному житті тощо. Цим законом зумовлена необхідність впровадження нового механізму соціалізації, інтелектуалізації, гуманізації і демократизації в спосіб життя людини розумної (*Homo sapiens*).

Законом детермінується регулювання обміну матеріальних і духовних цінностей, еквівалентних професійно-освітньому рівню зростання соціальності, розвитку розуму людини, її соціальної гуманності і демократичності відповідно до кількості витраченої на їх виробництво суспільно необхідної праці.

Філософія еволюціонізму, коеволюції і людиноцентризму підтверджує, що закон соціального становлення людини є основним законом соціальної еволюції. Закон на основі вродженої здатності до зростання рівня соціальності, розуму людини, її гуманності і демократичності мінімізує дію закону еволюції засобами жорстокої боротьби людей за виживання. Він розвиває у процесі коеволюції мирні, інтелектуальніші, гуманніші, демократичніші відносини життєтворчості.

В історичному розвитку під впливом закону індивіди роду Люди (*Homo*) досягли рівня людини розумної (*Homo sapiens*). *Homo* пройшов неперервну еволюцію з сімейства гомінід в загоні вищих приматів, найближчим з яких до людей є шимпанзе. Закон допомагає пояснити якими цінностями життєтворчість суспільства, впливаючи на *Homo* з часів верхнього палеоліту (близько 40 тис. років назад), забезпечила зростання соціальності, розвиток розуму людини і еволюцію її соціальної гуманності і демократичності як сутнісних, вроджених конструктів соціального становлення людини розумної (*Homo sapiens*).

Генетика людини підтверджує, що дія закону соціального становлення людини розпочалась на історичному етапі еволюції вроджених генетичних зачатків розуму і соціальності тільки у окремих найрозвиненіших особин шимпанзе. Ця еволюція неперервно продовжується протягом тисяч років повторенням в онтогенезі та філогенезі індивідів роду Люди (*Homo*) вроджених зачатків соціального життя і їх вродженої здатності до розвитку в процесі еволюції людини розумної (*Homo sapiens*).

В аспекті значущості, за Іщенком, закон виконує багато необхідних функцій в соціальній диференціації і стратифікації суспільств. Зокрема, у різні епохи становлення людської цивілізації закон соціального становлення людини виконує такі основні функції: а) сприяння зростанню соціальності, розвитку розуму людини, її свідомості, гуманності, демократичності і досягненню індивідами роду Люди (*Homo*) рівня людини розумної (*Homo sapiens*); б) сприяння розвитку соціальних, інтелектуальніших, гуманніших, демократичніших відносин між людьми;

в) мінімізації дії закону соціальної еволюції засобами антисоціальності, антирозуму, антигуманності і антидемократичності; г) регулювання обміну матеріальних і духовних цінностей, еквівалентних професійно-освітньому рівню розвитку соціальності, розуму і свідомості людини, її соціальної гуманності і демократичності.

На основі створеної М. Іщенком теорії соціального становлення людини/особистості/молоді та за його участі був прийнятий Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. №2998-ХІІ. У науково-теоретичному аспекті вивчення дієвості закону соціального становлення людини особливо важливе для спеціалістів соціальної філософії, соціології, соціальної педагогіки, соціальної психології, психотерапевтів, для науковців, студентів та ін. Знання цього закону дозволяють підвищити професійну підготовленість соціальних суб'єктів та своєчасно ліквідувати всі негативні наслідки змін у співвідношенні сил дії і протидії в ньому.

У теорії закону соціального становлення людини/особистості/молоді доведено, що категорії «розвиток людини», «формування особистості», «виховання особистості», «виховання молоді», «соціалізація» тощо визначають епохи, форми, етапи і невід'ємні складники механізмів сприяння закону соціального становлення людини. Сприяння закону включає пізнання його сутності, умов дії та вимог, на основі яких формується людяність молоді і соціальна життєтворчість.

Механізм дії закону впливає на індивіда з моменту виникнення у нього другої сигнальної системи в 2-5-річному віці - спеціальної людської сигнальної системи узагальненого відображення дійсності у вигляді понять, які стають основою зростання соціальності людини, розвитку її розуму і свідомості та способом абстрактного людського мислення і життєтворчості. Інтелектуальна діяльність, мислення, друга сигнальна система є органічним продуктом фізіології вищої нервової діяльності, руйнація якої є моментом припинення дії закону соціального становлення людини в житті індивіда.

Законом соціального становлення людини можна довести протилежність механізмів дії закону на прикладі сил дії і протидії зростанню соціальності людини, розвитку її розуму, еволюції гуманізму і демократії в демократичних і в тоталітарних суспільствах. Чим розвиненіші сили дії, тим швидше вони зростають та зменшуються витрати на їх розвиток в демократичних країнах. І навпаки, чим більш тоталітарне суспільство, тим повільніше зростає соціальність, розум людини та більше зростають витрати на інтелектуалізацію, демократизацію і гуманізацію життєтворчості людини.

У демократичних суспільствах Homo sapiens, еволюціонуючи в системі життєтворчості суспільства, швидше здобуває разом з анатомічними і фізіологічними особливостями все більш зростаючий рівень соціальності, розуму,

свідомості, соціальної гуманності і демократичності. Він має високорозвинений головний мозок, здатність до членороздільної мови і розвинутого абстрактного мислення людини/особистості/молоді.

Прикладом виконання об'єктивного закону соціального становлення людини є створений автором Кодекс честі патріотів України, в якому визначені основні цінності життєтворчості українців:

Кодекс честі патріотів України

Бути патріотом України – це любити вірно Батьківщину, любити й захищати людей, українців, землю рідну, життя, єдність, гідність, незалежність і свободу, та самовіддано служити Українському народу.

Бути патріотом України – це в усі часи означає, що треба всім, хто в Україні постійно проживає, все згідно з об'єктивними законами еволюції робити, завжди Конституцію України шанувати, боронити, на об'єктивних позиціях миру непорушно стояти, вершин філософії гуманізму і демократії досягати.

Філософія навчає активно, дружно й мирно захищати права людей – свої потреби, відносини задовольняти вдома, в Україні: мирно, вільно жити і творити, закону соціального становлення молоді активно сприяти, добру, розуму, істині навчатись і навчати, якісно відпочивати, лікуватись та лікувати.

Філософія учить невтомно працювати, господарювати й самостійно гуманно і демократично управляти, чесно все заробляти, купувати й продавати, для свого народу всі свої багатства в Україні зберігати та в ній у розбудову держави інвестувати, а також себе самих, Європу і весь Світ поважати...

Мусимо всім українським світом разом боротися-дбати, щоб чужинцям наші землі, ліси, води...не віддати, нашу волю і батьківську хату «інопланетянам» не продати. Єднайтеся всі патріоти, сподіваного раю не ждять, землю рідну й святу волю самі мужньо захистіть!

Робіть усе, щоб розквітала Україна, її сила й могутність, для всіх панували в ній рівність, щастя і свобода, закон, єдність, честь, любов і справедливість, щоб народ її вдома вічно жив мирно, заможно та розквітала наука, культура наша й рідна мова!

*(Із «Філософії гуманізму і демократії» професора Миколи Іщенка.
11 січня 2021 року).*

Необхідно неухильно виконувати всі ціннісні установки Кодексу честі патріотів України, в якому усі цінності автором науково класифіковані на свої місця згідно з об'єктивним законом соціального становлення людини. Закон визначає, що властивості соціальних цінностей, а також властивості і соціальний зміст ціннісних установок перебувають в соціально-еволюційній залежності від об'єктивних потреб людей та гуманних чи антигуманних, демократичних чи антидемократичних відносин, дій між людьми [4]. Не варто порушувати об'єктивний закон соціального становлення людини.

Доцільно підкреслити, що об'єктивність закону соціального становлення людини така, наприклад, як у таблиці Д. Менделєєва, де всі елементи класифіковані згідно з періодичним законом, який визначає, що властивості хімічних елементів, простих речовин, а також склад і властивості сполук, перебувають у періодичній залежності від значень зарядів ядер атомів.

Як видно із тексту Кодексу честі патріотів України, в ньому зазначені вічні, найпрогресивніші загальнолюдські цінності і ціннісні установки, здатні об'єднувати, забезпечити виживання українців, які проживають у будь-якій країні чи проживали, та проживатимуть в будь-які історичні часи.

У механізмі дії об'єктивного закону соціального становлення людини розумної (*Homo sapiens*), який є безпосереднім «творцем» людини і її життєтворчості, М. Іщенко створив теорію і методологію гуманно-демократичної, мирної життєтворчості людини/особистості/молоді

Вищою формою дії закону соціального становлення людини розумної (*Homo sapiens*) і усього суспільства є життєтворчість. У контексті цінностей філософії гуманізму і демократії М. Іщенко розробив на основі базової теорії економічної політики Я. Тінбергена, який отримав Нобелівську премію із економіки в 1969 р. «за створення і застосування динамічних моделей до аналізу економічних процесів», свою динамічну модель гуманно-демократичної життєтворчості в сферах освіти, культури, науки, виробництва та в інших.

Значущість і дієвість закону соціального становлення людини для українців верифікується розробленою Іщенком динамічною моделлю життєтворчості, яка аргументована тим, що величина соціальних і економічних взаємодій між соціальними суб'єктами і просторовими об'єктами (містами, регіонами, країнами) в створенні соціально-економічних умов (цінностей, об'єктів) і в їх сприянні закону соціального становлення людини прямо пропорційна добутку показників значущості умов розвитку (якість, кількість) просторових об'єктів і обернено пропорційна відстані між ними.

Для українців, зокрема, як і для представників інших національних, етнічних груп народонаселення планети значущість закону полягає в тому, що він, виступаючи об'єктивною правовою основою, законодавчо затверджує

соціальне становлення людини єдиним пріоритетом і рушієм прогресу та життєтворчості суспільства. В умовах сучасної еволюції кожна людина, яка об'єктивно включена в жорстоку конкуренцію, вимушена всіма способами боротися за своє виживання.

У прикладному аспекті знання цього закону дозволяють підвищити професійну підготовленість соціальних суб'єктів, педагогів, вихователів та своєчасно прогнозувати всі негативні наслідки змін у співвідношенні сил дії і протидії в ньому, а також здійснювати необхідні мирні заходи щодо запобігання трагічних подій і військових конфліктів.

Відповідно до Конституції України у процесі соціального становлення українців необхідно виконати цілий комплекс заходів духовного, ідеологічного, соціально-політичного та іншого характеру, реалізація яких покликана сприяти формуванню у людей науково аргументованої соціальної свідомості, готовності до виконання функцій справжнього патріота своєї Батьківщини.

Основоположна роль в сприянні соціальному становленню молодих українців відводиться українській національній ідеї. Як наукова категорія і об'єктивне явище національна ідея відображує у свідомості людей реальні або омріяні цілі, намагання народу, нації, а також шляхи їх досягнення, конституційної захищеності прав і свобод, пріоритетів, ідеалів і цінностей корінної (автохтонної, титульної) нації, яка розбудовує свою державу. Сила і ефективність національної ідеї полягають у посиленні почуттів любові до Батьківщини, у самовідданому служінні Українському народу, в усвідомленні національної честі та гордості, національної ідентичності людей.

Зміст української національної ідеї: гуманна, демократична, миролюбна, високорозвинена, багата національна держава українців, яка забезпечує консолідацію української нації, розквіт української науки, культури, мови та сприяє соціальному становленню гармонійної особистості. Вона, включаючи всі вищезазначені ознаки національної ідеї, в якості особливих пріоритетів уособлює на основі високої пасіонарності і компліментарності гармонію українців з самими собою, з українським суспільством, з Європою, з усім Світом, а також з оточуючим природним середовищем.

Почесне місце в соціальному становленні молодих українців посідає національна культура, тобто сукупність прогресивних рис, що історично склалися, та цінностей, властивостей і особливостей культурного життя українського народу.

І звичайно, не треба забувати про формування національної свідомості українців, як сукупності соціальних, політичних, економічних, моральних, етичних, культурологічних, філософських поглядів, норм поведінки, звичаїв і

традицій, ціннісних установок і орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй і національних груп.

У повсякденному житті вирішення питання «Як виживати українцям, як жити і творити?» методологічно починається з усвідомлення того, що життя кожної людини від народження й до останнього дня твориться нею самою неповторно, самобутньо в просторі і в часі. І так ведеться споконвіку. Щороку ми всі завжди сподіваємось, що в кожному новому році ми будемо щасливі, здорові, будемо жити в достатку, в мирі, в злагоді та будемо всі мати можливість працювати на благо своєї родини і нашої України. Але що для цього потрібно, як цього досягти? Ці питання турбують завжди всіх українців.

Зрозуміло, що висвітлення таких важливих проблем змушує дуже багато положень прогнозувати в стислому плані, що завжди викликає ряд питань. Особливо це може стосуватися категоріально-понятійного апарату. Загалом на даному етапі розробки методології наукових досліджень життєтворчості українців постає важливою не стільки конкретизація всіх деталей, скільки загальна систематизація всіх наукових знань з цієї проблематики.

Необхідність об'єктивного вивчення українцями цінностей і ціннісних установок закону соціального становлення людини зумовлена зростанням актуальності питань розвитку національної свідомості української нації та соціального становлення молодого покоління. Усі ці проблеми значно ускладнюються новітніми соціальними, ідеологічними, цифровими трансформаціями, генетичними модифікаціями, явищами гетерогенності, мегаполісних гетеротопій, міграцій в суспільствах різних країн.

Відповідно до загострення загальнопланетарних проблем питання виживання, соціальної еволюції українців треба вирішувати тільки згідно з ціннісними установками нової загальноцивілізаційної мегапарадигми. Це зумовлено зростанням суспільних запитів на значну активізацію гуманно-демократичної життєтворчості українського народу.

Перш за все, важливо почати з дослідження впливу об'єктивного закону еволюції і об'єктивного закону соціального становлення особистості та інших законів на спосіб життя сучасної студентської молоді. Це все ще більше ускладнює проблеми формування якостей патріота України тому, що молодь не стоїть осторонь соціальних, політичних, економічних та інших питань.

Діяльність закладів вищої освіти, зміст навчальних програм та формування всебічно освічених українців вдосконалюються згідно з національною доктриною розвитку освіти у XXI сторіччі. Однак, недостатність наукової розробленості прогресивної соціальної філософії й ідеології на початку XXI століття ще має місце в її практиках і в освітніх програмах.

Але ж об'єктивний закон соціального становлення особистості диктує до виконання цілий комплекс заходів духовного, ідеологічного, соціально-політичного та іншого характеру. Їх реалізація покликана сприяти формуванню у людей готовності до виконання функцій справжніх патріотів та захисту свого українського народу.

Особливо актуальною є проблема активнішого сприяння соціальному становленню студентської молоді. При цьому необхідно враховувати нові тенденції в розвитку гуманістичних, демократичних та громадянських якостей особистості. Але це можливе тоді, коли сама молодь буде відчувати свою особисту соціальну відповідальність, вдячність за зростання матеріальних і духовних благ, наданих українським суспільством для саморозвитку і самореалізації. Наука про цінності освіти і соціального становлення особистості є системою цінностей, принципів, норм, законів, ідеалів, які регулюють взаємодію в життєтворчості людей і формують компонент відносин у структурі особистості.

Конституція України та виконаний згідно з нею Кодекс честі патріотів України забезпечують орієнтацію на ціннісні установки, що сприяють задоволенню потреб людей і відносин між ними та відповідають особистим запитам і нормам у певній життєтворчій ситуації. Саме ціннісні установки зумовлюють суспільне спрямування людської життєдіяльності, виникнення, формування і мотивацію людських потреб та матеріальних і духовних цінностей їх задоволення.

Під тиском сучасних глобальних проблем своєю дією закон вимагає від українців усвідомлення необхідності нової методології мислення та життєтворчості, а саме методології еволюціонізму, коеволюції і людиноцентризму (життя людини – найвища цінність суспільства), а також визнання і впровадження нової загальноцивілізаційної мегапарадигми співробітництва цивілізацій для спільного мирного виживання.

Загальний висновок. Закон соціального становлення людини розумної (*Homo sapiens*) - об'єктивний, незалежний від волі людей закон, який доводить, що на людину роду Люди (*Homo*), включену в життєтворчість суспільства, впливають два протилежні процеси, які визначають співвідношення сил дії і протидії зростанню соціальності, розвитку розуму людини і еволюції її соціальної гуманності і демократичності як сутнісних конструктів соціального становлення людини розумної (*Homo sapiens*).

Для українців найефективнішою формою дії закону соціального становлення людини є зростання соціальності молодих українців, розвиток розуму молодих людей і прискорення еволюції соціальної гуманності і демократичності мирної їх життєтворчості на основі гуманістичного ідеалу

соціальної справедливості. Підтвердження значущості закону полягає в тому, що сила дії зростання соціальності, розвитку розуму людини, її гуманності і демократичності прогресує швидше і переважає в суспільному прогресі силу антисоціальності, антирозуму, антигуманності і антидемократичності. Закон соціального становлення людини створює всі необхідні умови для подолання сил антигуманізму, агресії і війни та для забезпечення умов і засобів мирного існування світової цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ищенко Н.П. Социальное становление советской молодежи. – К.: Выща школа, 1989. – 199 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Наука логики: В 3 т.- М.: Мысль, 1972. – Т. 3. – 371 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет: В 2 т. - М.: Мысль, 1971. – Т. 2. – 630 с.
4. Ищенко М.П. Патріот України в системі цінностей філософії гуманізму і демократії: навч. посібник / За ред. д-ра філос. наук, проф. М. П. Іщенка. – Черкаси: вид. ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021 – 188 с.

Калмикова Л. О.,

*доктор психологічних наук, професор,
зав. кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
klo377@ukr.net*

Харченко Н. В.,

*доктор психологічних наук, професор,
зав. лабораторії «Психолінгвістика розвитку»,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
kharchenko.nataliia.v@gmail.com*

Мисан І. В.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
mysan.iv79@gmail.com*

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ СВІТУ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті представлено результати аналізу національних мов світу, здійсненого за функціями, які виконуються ними в багатомірному психолінгвальному світі суб'єкта мовлення. Аналіз дав змогу виділити особливі, функціонально зумовлені різновиди мов у межах національних мов. Їх можна номінувати як функціонально-центровані або функціонально-орієнтовані мови. До них відносяться різні за функціями види мов: «рідна мова», «друга мова», «іноземна мова», «ділова мова» та багато інших видів мов. Погляд на мову як на мовну компетентність (здатність) людини (психолінгвістичний підхід) є

підставою для інноваційної класифікації мов світу з урахуванням різних функцій, які реалізуються суб'єктами мовлення в їхній життєдіяльності. Отже, функціональна класифікація мов може відбуватися не лише за соціолінгвістичними чи типологічними параметрами, а й загальнолюдськими – психолінгвістичними.

Ключові слова: мова, класифікація мов, первинно функціональні мови, вторинно функціональні мови.

The article presents the results of the analysis of the world's national languages, carried out according to the functions they perform in the multidimensional psycholinguistic world of the subject of speech. The analysis made it possible to identify special, functionally conditioned varieties of languages within national languages. They can be nominated as function-centered or function-oriented languages. These include different types of languages: "native language", "second language", "foreign language", "business language" and many other types. There are ethnically underdeveloped ethnic languages. A look at language as a language competence (ability) of a person (psycholinguistic approach) is the basis for an innovative classification of world languages, taking into account the various functions that are implemented by the subjects of speech in their lives. Thus, the functional classification of languages can occur not only by sociolinguistic or typological parameters but also by universal-psycholinguistic ones.

Key words: language, classification of languages, primary functional languages, secondary functional languages.

Результати аргументованих досліджень природи мови, співвідношення між мовою, її користувачами і світом широко представлені у фундаментальних довідкових роботах [23; 24; 28]. Найбільш перспективною для вирішення проблеми функціональної класифікації є психолінгвістична класифікація.

Завершеної й остаточно визнаної на сьогодні функціональної класифікації мов світу, спроможної задовольнити наукові інтенції більшості дослідників, не існує. Поширеною функціональною класифікацією вважається функціонально-типологічна, за якою розподіл мов світу здійснюється за певними таксономічними рубриками з урахуванням кількості виконуваних ними суспільних функцій. Науковці представляють всі мови світу у вигляді піраміди, в основі якої лежать мови з мінімальним обсягом суспільних функцій, а на вершині – кілька «світових мов», які обслуговують всі сфери спілкування, включаючи міжнародну [20].

Бурхливий розвиток психолінгвістики, починаючи з 1950-х рр. ХХ ст. спричинив появу інших можливостей щодо виокремлення підстав для функціональної класифікації мов.

Найбільший інтерес для подальшого успішного розвитку функціональної класифікації мов, як нам уявляється, може представляти психолінгвістична класифікація, номінована нами через її спроможність відображати тісний зв'язок

із людиною, її здатністю не тільки користуватися мовними засобами, а й використовувати арсенал індивідуальної мови в різних її функціях, що відтак стане новацією у створенні мовних функціонально-класифікаційних систем та інновацією в реалізації мовленнєвої поведінки людини [8].

Мова ототожнюється у психолінгвістичних її тлумаченнях зі здатністю людини генерувати мовлення, використовувати у висловлюваннях засоби мови, здійснювати мовленнєве спілкування, користуючись звуковими і писемними кодами (знаками) тощо. Однією з таких здатностей людини є найскладніша серед усіх мовних здібностей – здатність користуватися етномовою (етномовами) в різних їх функціях. Тому і функціональну класифікацію мов світу доцільніше dokonувати, виходячи насамперед не з позицій потреб суспільства, а природних потреб людини у мові в процесі її життєдіяльності в соціумі. Таким чином, переваги функціонально-психолінгвістичної класифікації мов світу над функціонально-типологічною класифікацією є перспективною і людиноцентричною [7].

Намір і задум авторів цього рукопису – здійснити спробу функціонально класифікувати різні національні мови світу, вибравши для цього нові, раніше невідомі у науці, підстави їх поділу. Підставою для реалізації цієї авторської інтенції стали психолінгвістичні функції мов, пов'язані з комунікативно-мовленнєвою діяльністю людини у різних суспільних сферах. Родовим поняттям у цьому випадку виступає термін для позначення такого різновиду мов, як «функціонально-центровані мови». Цей термін охоплює суму членів класифікації – різновидів функціонально-центрованих мов, – які дорівнюють обсягу цього родового поняття. З урахуванням цього положення, подаємо підхід до мови як індивідуального біопсихолінгвосоціального явища. Відповідно з інших теоретико-методологічних позицій, а саме: індивідуальних – функціонально-мовленнєво-мовних – позицій підходимо до вибору підстав для здійснення функціонального групування етномов. Такою підставою для класифікації стають функції мов у генеративній системі людини. Індивідуальні мови, які виконують багатоманітні функції в дискурсах мовців, оформлюємо в самостійне психолінгвістичне поняття «функціонально-центровані мови». У структурі виокремлюємо «первинно функціональні мови» і «вторинно функціональні мови» [7]. Пропонуємо використовувати ці терміни для номінації та групування всіх національних мов світу (абстрагуючись від конкретних етнічних мов) за їх функціональною роллю у психолінгвальному світі людини.

Таким чином, тлумачимо індивідуальні мови як компетенції (здатності) людей породжувати висловлювання, вербально сприймати і розуміти інформацію будь-якою національною мовою, використаною в різних її функціях (психолінгвістичний підхід).

Згідно з тими функціями, які виконуються етномовами в організації психічної активності людини в різних сферах її життя, виокремлюємо такі первинно-функціональні види мов: регіональна мова, рідна мова, міжетнічна мова; мови національних меншин, національна мова, материнська мова, успадкована мова, етнічна мова, перша мова. Вони реалізують переважно функції комунікації і пізнання, хоча мають і свої особливі, властиві тільки кожному конкретному виду мови, функції. До вторинно-функціональних мов відносимо такі види функціонально-центрованих мов, які виконують складніші функції у комунікативно-мовленнєвій активності індивіда порівняно з первинно-функціональними мовами. Це, зокрема, мова міжнаціонального спілкування, державна мова, офіційна мова, міжнародна мова, доміантна мова, мова міжнародного спілкування, іноземна мова, штучна мова, друга мова. Функції, найскладніші за своїми когнітивними і комунікативними показниками, виконують наступні вторинно-функціональні мови: ділова мова, мова професії, мова науки, метамова, мова перекладу, мова спеціальності, професійна мова. Внутрішня мова людини, яка використовується індивідом на імпліцитному внутрішньо-мовленнєвому (латентному) етапі генерації мовлення (говоріння, аудіювання, читання, письмо), інтимно й незримо пов'язана з кожним різновидом функціонально-центрованої мови [5].

Власне номінації різних видів первинно- і вторинно-функціональних мов презентують провідні для них функції. Всі види функціонально-центрованих мов, окрім провідних, властивих їм, функцій, є ще й багато- і різнофункціональними. Ми об'єднуємо їх в одну типологічну групу за вищими психічними функціями, що dokonуються завдяки мовній компетенції і мовленнєвій компетентності людини, проявленої в генеративній (породжувальній) системі її суб'єктів засобами індивідуальної мови незалежно від тієї чи тієї етнічної мови.

Функціонально-центровані мови поділяються на природні й штучні.

Розмовні мови є живими – природними – мовами комунікації. Це звукові мови, або натуральні мови – на відміну від формальних мов та інших знакових систем. Їхня граматики й словники визначаються лише практикою застосування і не завжди формально зафіксовані. Вони ніколи не створюються цілеспрямовано. Їх називають звуковими через їх стихійне виникнення як системи дискретних звукових кодів, що постійно розвиваються. Звук у натуральних мовах виступає «матерією» мови, є цеглинами, з яких утворюється функціонуюча в усному мовленні людини мова мовленнєвого спілкування. На противагу натуральній (звуковій) мові письмова мова є, в певному сенсі, штучною мовою, своєрідним зображувальним кодом вже існуючих у свідомості людини живих звукових кодів. Отже, звукова мова є першим кодом – вербальним еквівалентом предметів

і явищ, зв'язків між ними, заміником існуючих подій і ситуацій, а писемна мова – другим кодом, тобто кодом кодів. Штучні мови створюються в синтетичний спосіб для передавання будь-якої специфічної інформації (мови програмування, нотна грамота, азбука Морзе, цифровані системи, есперанто, жаргон та ін.). Деякі мови знаходяться на перетині штучності й природності. Це спеціалізовані мови, в яких мовні одиниці спеціально розроблені для втілення певних цілей. Цілеспрямованість цих мов відрізняє їх від природних мов. Існує більше тисячі штучних мов.

Базовим психолінгвістичним поняттям у системі первинних функціонально центрованих мов, властивих дитині, є поняття «перша мова – L1». Оволодіння функціями першої мови більшістю дослідників дитячої мовної здатності тлумачаться як первинними, які дитина опановує з раннього дитинства для комунікації й пізнання без цілеспрямованого навчання, знаходячись у відповідному мовному середовищі [8; 15; 14].

В онтогенезі функціонально близькі функціям першої мови функції рідної мови. О. Леонт'єв зауважує: «рідна мова в психолінгвістичному сенсі – це та мова, якою дитина вимовила свої перші слова» [10, с. 218]. Вони свідчать про те, що в дитини виформувалися засобами цієї мови перші нейронні мережі. О. Козінцев пише: «... мова ніби блукає по корі, вибираючи, залежно від обставин, де їй «укорінитися». У маленьких дітей утрата навіть більшої частини лівої півкулі не перешкоджає засвоєнню мови» [9, с. 41–42]. Рідна мова дитини не завжди співпадає з національністю її батьків. Відомі випадки, коли дітей з самого народження всиновлювали громадяни інших держав, тому рідною мовою для них ставала мова прийомних батьків. Неодноразові і навіть закономірні для сучасного міграційного світу приклади засвоєння дітьми мови в родині, де батьки є представниками різних національностей і носіями різних етнічних мов. У таких випадках, коли діти одночасно чули дві мови, рідною мовою для них ставала мова одного з батьків, саме та, якою дитина вимовила перші слова і речення.

У державах із незбалансованою мовною ситуацією, яка характеризується неоднаковим ступенем виконання рідними мовами суспільних та індивідуальних мовних функцій, нерідко виникають проблеми. Так, із психолінгвістичної точки зору дитині, яка з народження розмовляла рідною мовою, дуже важко в школі відразу навчатися державної або офіційної мови. На це є природні психофізіологічні, нейролінгвістичні причини, а саме: несформованість у дитини потрібних для користування цими мовами нейронних мереж, багаторівневої організації та сенсорної корекції динамічних мовленнєвих процесів [7].

Рідну мову дитини називають ще й материнською мовою, оскільки вона інтимно пов'язана з матір'ю. Вона не тільки «близька» дитині та перспективна

для її психічного розвитку, а й функціонально необхідна їй. Материнською мовою називають і таку мову, що засвоєна в дитинстві і не обов'язково від матері, або батька. Таких мов може бути кілька, проте одна з них обов'язково вважатиметься першою. Деякі з них можуть бути втрачені до дорослого віку.

Своєрідна «мова нянь» є адаптивною до потреб дитини в комунікації з матусею й близькими, оточуючими її людьми. Людина, яка опікується проблемами розвитку мовлення 1–6-місячної дитини, керуючись материнським інстинктом, говорить з нею лагідно, використовуючи зменшувано-пестливі суфікси, проспівує голосні звуки тощо.

Мови, які позначаються термінами «материнська мова», «рідна мова», «перша мова» на перший погляд здаються очевидними, загальновідомими, і навіть тотожними. Насправді, ці поняття, як правило, не співпадають.

Н.Б. Вахтін і Є.В. Головка, розмежовуючи рідну і першу мову підкреслюють, що є випадки, коли рідна мова у дитини (за певних обставин) згасає, а на перший план виходить мова, засвоєна паралельно або пізніше: «материнська мова – не обов'язково рідна, а рідна – не обов'язково перша» [1, с. 46]. Дослідження О. Козінцева підтверджують це положення: «при ураженнях полосатого тіла, рідна мова може зруйнуватися, а засвоєна пізніше – зберегтися» [9, с. 35].

Успадкована мова – термін, який використовується для номінації мови, яка найчастіше використовується у родині і є функціонально відмінною рисою від основної мови оточення, поширеної на даній території. За цих обставин у дітей, здебільшого двомовних, успадкована мова є для них рідною. Інколи успадкована мова не є домінуючою в сім'ї і використовується як прामова лише в розмові з бабусею і дідусем. У такій ситуації успадкована мова виступає другою мовою. Поруч із терміном «успадкована мова» вживаються і такі термінологічні словосполучення, як «мова сімейного спадку», «херітажна мова» [3; 27].

Використовується також термін «домашня мова» (повсякденна мова, мова домашнього вживання, мова сімейного спілкування, мова сімейного кола). Ця функціональна мова найчастіше й більшою мірою використовується в сім'ї й відрізняється від основної мови місцевості, в якій мешкає родина. Як правило носії цих мов двомовні, і домашня мова є для них рідною. Проте в деяких ситуаціях спілкування домашня мова використовується дитиною лише для розмов з окремими членами сім'ї, або тільки в певному вузько ситуаційному контексті, являючись таким чином другою мовою [12].

Індивідуальна мова – надбання індивіда, який користується тією або тією мовою [4]; психолінгвістичні одиниці – своєрідні блоки генерації мовлення [10]; система концептів і стратегій користування мовою в процесах говоріння й аудіювання [4]. Функції мови індивіда, або індивідуальної мови особистості

полягають у забезпеченні її персоніфікованості. Мова індивіда завжди вирізняється своїм особливим набором і порядком слів, певних видів словоформ і синтаксичних конструкцій, композицій висловлювань. Індивідуальна мова кожної людини лише певною мірою співвідноситься з мовною нормою і має відхилення від неї. Мовлення людини та індивідуальна мова є відображенням інтелектуального розвитку її носія. Із нейролінгвістичних позицій індивідуальна мова, особливо у білінгва та полілінгва, забезпечується системами нейронних мереж, які локалізуються в різних ділянках мозку [9]. Процедури, необхідні для функціонування індивідуальної мови в людини (рідної, другої, іноземної) як системи базуються, як зазначає Т. Чернігівська, на двох складових, як-от: (1) наповнення, зберігання й «витягування» з пам'яті деяких організованих списків (слів, морфем, граматичних структур, композицій із різних мов тощо з позначками, наприклад, про частотність); (2) наявність адекватно сформованих правил поводження із цими утвореннями [16]. Однак, індивідуальна мова виконує не тільки функції первинно функціональних мов, а й функції вторинно функціональних мов [7; 22].

Мова внутрішнього мовлення – це особливий феномен, своєрідний вияв функціональної мовленнєво-мовної здібності людини. Її можна розглядати як скорочену форму природної (рідної, другої або іноземної) мови, якою dokonуються внутрішньо-мовленнєві фази генеративних процесів [5]. Ці процеси відбуваються «в особливому, прихованому ланцюзі механізму мовлення – попередньому етапі будь-якого осмисленого говоріння (чи то голосне, беззвучне або письмове мовлення), а також у людини, яка слухає, що приводить до осмислення сприйнятого повідомлення» [13]. Внутрішня мова латентно представлена при користуванні усіма різновидностями первинно- і вторинно функціонально-центрованих мов [5].

Національна мова – мова соціально-історичної спільноти людей, спільна мова нації, яка разом з іншими ознаками (спільність регіональної території, культури, побуту, економічного життя та ін.) характеризує ментальність конкретної нації. Національна мова виявляє постійну тенденцію до етнічної єдності й обов'язково має свою літературну форму існування. Національна мова не завжди є офіційною мовою країни. Національна мова не дорівнює літературній мові, оскільки містить у собі крім кодифікованої мови ще й розмовне мовлення, народні діалекти, жаргони [17].

Регіональні мови використовуються громадянами держави в межах певної її території: області, краю, штату, федерального округу, провінції, кантону, муніципалітету, району, села або інших адміністративно встановлених регіонів держави поруч з офіційною або державною мовою, які діють на території всієї держави. Офіційний статус регіональної мови закріплений в законодавстві

одного або кількох адміністративно-територіальних суб'єктів. У деяких країнах регіональні мови мають одинично й статус офіційних мов.

Мови національних меншин розглядаються як такі, що поширені серед населення країни (окрім державної) і не є мовами її корінних народів. Як знакові системи й спосіб внутрішньо-групового спілкування громадян, які є представниками національних меншин у поліетнічній країні, мови національних меншин виступають засобом як збереження, так і розвитку ідентичності, виконуючи ментально-культурну функцію. «Framework Convention for the Protection of National Minorities» [22] та «European Charter for Regional or Minority Languages» [19] передбачено захист мовних прав, використання рідних мов, гарантування вільного розвитку мов національних меншин та унеможливлення їх зникнення. Представники певної етнічної групи, які мешкають на території держави і є її громадянами, але не належать до корінного етносу, усвідомлюють себе національною спільнотою та об'єктивують свою етнічну мову як рідну, рефлексують її в якості засобу збереження своїх специфічних рис і своєї культури.

Міжетнічні мови – функціональний тип мови, що використовується для спілкування між носіями різних мов в умовах обмежених соціальних контактів.

До вторинно функціональних мов відносимо такі види функціонально-центрованих мов, які виконують складніші функції у комунікативно-мовленнєвій активності індивіда порівняно з первинно функціональними мовами. Внутрішня мова людини, яка використовується індивідом на імпліцитному внутрішньо-мовленнєвому (латентному) етапі генерації (говоріння, аудіювання, читання, письмо), інтимно й незримо пов'язана з кожним різновидом функціонально-центрованої мови [7; 8].

Державна мова – це правовий статус певної етнічної мови; її вживання обов'язкове в офіційних документах і загалом у публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо). Державна мова постає як мова національності, яка самовизначилася як найпоширеніша в даній полілінгвальній державі й притаманна більшості населення та є для нього рідною. Проте не у всіх громадян різних держав мова є рідною. Державна мова – це передусім мова конституції країни, а тому вважається, що держави, які не мають кодифікованої конституції, не мають і державної мови. Швейцарія – країна 4-х державних мов (німецька, французька, італійська, ретороманська).

«Офіційна мова» – поняття споріднене з поняттям «державна мова», але не є його синонімом. Проте в деяких авторів ці поняття розглядаються в одному – рівноцінному значенні. В «Оксфордському путівнику англійської мови» [25] офіційну мову (Official Language) держави відносять до мови, яку використовують в уряді (судова система, законодавча влада, адміністрація) (там само, с. 722). У

«Кембриджському словнику» (Cambridge Dictionary) зазначається, що: офіційна мова – «Мова або одна з мов, яка прийнята урядом країни, викладається в школах, використовується в судах тощо»; офіційна мова як виражальний засіб народу «...не може бути змінена жодним законом» [26]. Існують офіційні мови ЄС і офіційні мови ООН.

Отже, відмінності між державною і офіційною мовами лежать передусім у конституційній площині та в їх федеральному або територіальному статусі. Термін «офіційна мова», як правило, відносять не до мови, що використовується громадянами, а до уряду країни; це мова, на якій публікуються акти органів міжнародних і наднаціональних організацій, і які визнаються автентичними; мова, яка може офіційно використовуватися в державних органах або органах місцевого самоврядування поруч із державною і на якій громадяни мають право звертатися у відповідні органи.

Мова міжнаціонального спілкування – це мова, яка використовується як засіб спілкування представниками різних національностей у межах однієї країни. Це мова-посередник у багатонаціональній країні для взаєморозуміння і взаємодії. Мовою міжнаціонального спілкування здебільшого виступає або державна, або офіційна мова.

Міжнародна мова – використовується для комунікації значної кількості людей в усьому світі («мови світового значення» – синонімічна назва). У сучасному світі виділяється до 10 міжнародних мов. Міжнародний статус мають: англійська, китайська, іспанська, французька, арабська, російська, португальська, німецька. Ознаками міжнародної мови вважаються такі: 1) велика кількість носіїв мови вважають її рідною; 2) велика кількість комунікантів володіють нею як іноземною або другою; 3) цією мовою говорять у багатьох країнах, на кількох континентах, у різних культурах тощо; 4) у різних країнах вивчається в школі як іноземна; 5) використовується як офіційна мова міжнародними організаціями [19].

Мова міжнародного спілкування, міжнародна світова мова – мова, яку застосовують для спілкування на міжнародному рівні, вивчають як другу або третю, четверту і т.д. мову, яка здебільшого повністю відсутня в природному мовному середовищі і засвоюється лише в процесі навчання. Мовою міжнародного спілкування вважається та, яка є однією з найпопулярніших мов у світі; якою говорять мільйони людей в різних країнах і щорічно багато хто починають вивчати її, що пов'язане з тенденцією сучасного світу до глобалізації й відповідно до визначення глобальної мови, яка буде пов'язувати людей в усьому світі незалежно від того, чим вони займаються і яка мова у них є рідною.

Межі між міжнародною мовою й мовою міжнародного спілкування досить розмиті. Під міжнародною мовою може матися на увазі й штучна мова.

Ділова мова – це різновид літературної мови, що має свої засоби вираження, способи номінації й своєрідні засоби виразності. Це не канцеляризми і не штампи. Дотримання норм ділової мови ґрунтується на об'єктивно створеній традиції побудови писемного й усного мовлення відповідно до змісту, що виражається, та обставин.

Мова науки представлена системою понять, знаків, символів. Створюється і використовується тією чи тією галуззю наукового пізнання для отримання, вираження, опрацювання, збереження і застосування знань. У якості спеціальної мови конкретних наук використовується певний фрагмент природної мови, збагаченої додатковими знаками і символами. Мова науки відрізняється точністю своїх понять, навіть «житейські» [2] поняття отримують завдяки мові науки значно повніше і точніше, й навіть парадоксальне з огляду на здоровий глузд значення. Мова науки, як специфічна знакова система, слугує матеріальним вираженням отриманих результатів пізнавальної діяльності.

Нерідна мова може бути трьох видів: друга; домінантна; іноземна.

Друга мова – це мова, що використовується в тій спільноті, у якій розвивається дитина із нацменшин, навчаючись в інституціональних закладах; друга мова завжди наявна в мовному середовищі. З огляду на функціонування друга мова як один із проявів функціональної мовленнєво-мовної здатності має певні відмінності від рідної мови. Вона відрізняється своєю орієнтувальною ланкою й операційним складом висловлювання (мовленнєвої дії) [10, с. 220]. Друга мова, на його думку, – це мова, яка засвоюється або під час спеціального навчання, або в стихійному мовному оточенні в більш дорослому віці (там само).

О. Козінцев експериментально довів, що: «у дітей дві різні мови – рідна і друга, які вважають за краще не перетинатися в корі, а вибирають або різні ділянки однієї півкулі, або різні півкулі. І не лише кори головного мозку. Роль підкірки в мовній функції важливіша, ніж здавалося раніше» [9, с. 30].

Домінантна мова – це в більшості випадків друга або третя в житті дитини мова. Її функції полягають у тому, щоб у певний період її вікового і взагалі психічного розвитку найтісніше пов'язуватися із становленням психічних процесів, станів і властивостей її особистості, узагалі із психічним розвитком, особливо мовленням і мисленням [10]. У дітей з різних країн, в яких рідною мовою є мова національних меншин, другою мовою стає домінантна (яка одночасно є або офіційною, або державною мовою).

Іноземна мова – це мова, яка відсутня в конкретній мовній спільноті: носіїв цієї мови в мовному середовищі немає або практично немає. Для її освоєння в інституційних закладах створюється штучне мовне середовище [10]. Її функції полягають у розширенні меж спілкування, удосконаленні генеративної системи індивідів. Щодо іноземної мови, то вона, як правило, не є близькоспорідненою

мовою, тому засвоюється за іншими психолінгвістичними механізмами, ніж споріднені мови. Вона в окремих випадках стає третьою мовою й потребує не тільки виформовування нової системи нейронних мереж в корі головного мозку, а й значної перебудови усталеної діяльності нейролінгвістичних і психодинамічних процесів.

У контрастних чи в синонімічних відношеннях знаходяться такі види вторинно функціональних мов, як індивідуальна мова й літературна мова? Літературна мова – це кодифіковані мовні одиниці, співвіднесені з мовним стандартом (тобто з об'єктивно існуючою в «соціальній пам'яті» народу мовною системою та мовною нормою [10]). Вона безпосередньо корелює з державною або офіційною мовою.

Метамова – струнка система дозволяючих і забороняючих (прескриптивних) стабільних приписів, що діють у синхронних рамках культури; система конструктів і правил їх комбінування [4]. Функція метамови – структурування та удосконалення функціональної мовленнємовної здатності людини. Існує: а) первинна метамова (природна); її функції – створення продуктів емпіричних спостережень і дотеоретичних мимовільних мовних узагальнень, потрібних для реалізації генеративних процесів. Первинна метамова характерна навіть і для дошкільників; б) вторинна метамова; її функції – опис об'єктів лінгвістичних досліджень, результат пізнання й розуміння лінгвістичних явищ; метамова – це своєрідні психологічні (когнітивні) одиниці, компоненти нашого вивченого знання про свою мову [10]. Ці знання на рівні первинної метамови – неусвідомлені й ненавмисні, а на рівні вторинної метамови – усвідомлені, довільні й навмисні [6].

Мова перекладу в широкому психолінгвістичному значенні – це різновид вияву мовленнємовної здатності людини, за допомогою якої здійснюється переклад, або її перекладна мова. Одночасно використовуються терміни «мова-реципієнт», «мова-рецептор» – як антоніми поняття «вихідна мова» – мова, з якої здійснюється переклад. Функції мови перекладу – передавання тих значимих елементів «вихідної мови», які відсутні в ній, компенсування їх через кальки, слова-запозичення, неологізми, семантичні зрушення.

Професійна мова здебільшого розглядається як «один із видів соціального діалекту», «компонент загальної мовної системи», в якій «існує кодифікована і некодифікована лексика» [11]. Соціальний діалект тлумачиться як різновид мови, на якій говорять певні соціальні групи населення. Професійна мова як вияв мовленнємовної здібності виступає додатковим засобом спілкування лише у членів окремих професійних колективів, але не народу усієї країни і не всього регіону. Функції професійної мови як функціональної мовної здатності фахівців різних соціономічних профілів, пов'язані з вирішенням фахових завдань, які

потребують використання особливих, призначених для використання у професійних спільнотах, вербальних засобів. Професійна мова, будучи частиною вторинно функціональної мовної здатності людини, забезпечує ефективність спілкування співтовариства спеціалістів, які займаються одним видом діяльності.

Мова спеціальності пов'язана з таким аспектом діяльності як навчання мови, що забезпечує загальнонаукове і професійне спілкування при отриманні майбутнім фахівцем кваліфікації (професії) в освітній установі мовою, що вивчається. Відтак, мова спеціальності стає його індивідуальною мовою, складовою його функціональної мовної здібності.

Отже, незалежно від конкретно взятої етнічної мови чинником, який об'єднує всі охарактеризовані первинно- і вториннофункціональні мови в єдину функціональну систему є здатність людини генерувати мовлення (екстерналізувати й інтерналізувати), використовуючи її в тій чи тій функції, зокрема функції домінантної мови, рідної мови, метамови, мови науки, міжнародної мови та багатьох інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вахтин, Н.Б., Головкин, Е.В. (2004). Социолингвистика и социология языков. Санкт-Петербург.
2. Выготский, Л.С. (2000). Психология. Москва: ЭКСМО-пресс.
3. Выренкова, А.С., Полинская, М.С., Рахилина, Е.В. (2014). Грамматика ошибок и грамматика конструкций: «эритажный» («унаследованный») русский язык. Вопросы языкознания, 3, 3–19.
4. Залевская, А.А. (2007). Введение в психолингвистику. (2-е изд.). Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
5. Калмикова, Л., Харченко, Н., Волженцева, І., Калмиков, Г., Мисан, І. (2020). Актуалізація проблематики внутрішнього мовлення в психолінгвістиці комунікації: результати систематичного огляду і метааналізу. *Psycholinguistics*, 28(1), 83–148. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-28-1-83-148>
6. Калмикова, Л.О., Новікова, Г.П. (2018). Психолінгвістичні феномени «знання мови» і «знання про мову»: проблеми співвідношення й функціонування в мовленні дітей. *Psycholinguistics*, 23(1), 99–118. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1211606>
7. Калмикова, Л. О., Харченко, Н.В., Мисан, І.В. (2021a). Важливі теоретико-методологічні проблеми сучасної психології. *Habitus*, 25, 42–51. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.25.7>
8. Калмикова, Л.О., Харченко, Н.В., Мисан, І.В. (2021b). «Я-мова» і.е. «Індивідуальна мова»: проблема функціональної генералізації. *Psycholinguistics*, 29(1), 59–99. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-29-1-59-99>
9. Козинцев, А. Г. (2004). Происхождение языка: новые факты и теории. Теоретические проблемы языкознания (с. 35–50). Санкт-Петербург: Филологический факультет.
10. Леонтьев, А. А. (2003). Основы психолингвистики. (3-е изд.). Москва: Смысл; Санкт-Петербург: Лань.

11. Малюга, Е.Н. (2011). Основные характеристики профессионального языка. Вестник Самарского государственного университета, 1/2(82), 133–138.
12. Марушкина, А.С., Рахилина, Е.В. (2015). Корпусные исследования особенностей речи нестандартных говорящих («херитажный» русский). Acta linguistica petropolitana. Труды Института лингвистических исследований, XI(1), 621–638.
13. Ушакова, Т.Н. (1985). Проблема внутренней речи. Вопросы психологии, 2, 39–51.
14. Ушакова, Т.Н. (2004). Речь: Истоки и принципы развития. Москва: Пер Сэ.
15. Цейтлин, С.Н. (2000). Язык и ребёнок: Лингвистика детской речи. Москва: ВЛАДОС.
16. Черниговская, Т.В. (н.д.). Психо- и нейролингвистика. URL: <http://window.edu.ru/resource/503/38503/files/spr0000015.pdf>
17. Ярцева, В.Н., Виноградов, В.А. (ред.). (2002) Лингвистический энциклопедический словарь (2-е изд). Москва: Большая Российская энциклопедия.
18. Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/official-language>
19. European Charter for Regional or Minority Languages (1992). <https://www.coe.int/en/web/conventions/search-on-treaties/-/conventions/treaty/148/declarations>
20. Ferguson, Charles A. (1977). Sociolinguistic Settings of Language Planning. In Rubin, Joan, Björn H. Jernudd, Jyotirindra Das Gupta, Joshua A. Fishman, & Charles A. Ferguson (Eds.), Language Planning Processes. The Hague: Mouton Publishers.
21. Framework Convention for the Protection of National Minorities (1995). <https://rm.coe.int/16800c10cf>
22. Kalmykova, L., Kharchenko, N., Mysan I. Philosophy of Language and the Language of Philosophy: a New Approach to Functional Classification of the World's Languages. Philosophy and Cosmology. 2020. Volume 25. Pp. 89–108. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/25/8>
23. Lepore, Ernest, & Smith, Barry. (Eds.). (2006). The Oxford Handbook of Philosophy of Language. Oxford: Clarendon.
24. Lycan, William. (2008). Philosophy of Language: A Contemporary Introduction (2nd ed.). Routledge Contemporary Introductions to Philosophy. New York: Routledge.
25. McArthur, Tom (ed.). (1992) The Oxford Companion to the English Language. Oxford – New York: Oxford University Press.
26. Muñoz-Arguelles, Luis. (n.d.) The Status of Languages in Puerto Rico. <http://muniz-arguelles.com/resources/The+status+of+languages+in+Puerto+Rico.pdf>
27. Polinsky M., & Kagan O. (2007). Heritage languages: In the 'wild' and in the classroom. Language and Linguistic Compass 1(5), 368–1395. <https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2007.00022.x>
28. Soames, Scott. (2010) Philosophy of Language. Princeton Foundations of Contemporary Philosophy. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.
29. Stewart, William A. (1968). Sociolinguistic Typology of Multilingualism. In Joshua Fishmanin (Ed.), Readings in the Sociology of Language. The Hague: Mouton Publishers.

Карпенко В. В.,
учитель історії КЗ «Харківський лицей № 183
Харківської міської ради»
karpenkoveronika52@gmail.com

СУЧАСНА ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

В статті розглянуто основні аспекти формування особистісного потенціалу здійснення національної ідеї та громадянської свідомості підростаючого покоління засобами шкільної історичної освіти.

Ключові слова: національна ідея, історична освіта, патріотизм, громадянська свідомість.

The article examines the main aspects of the formation of the personal potential of realizing the national idea and civic consciousness of the younger generation by means of school historical education.

Key words: national idea, historical education, patriotism, civic consciousness.

Сьогодні Україна переживає найважчі випробування за весь період незалежності. Повномасштабна війна, яку 24 лютого 2022 року розпочала Російська Федерація, спрямована насамперед проти української державності та має виразні риси геноциду українського народу. Складовою цього геноциду є прагнення знищити українців як політичну націю, зруйнувати не тільки українські міста і села, але й українську історичну пам'ять та національну самосвідомість.

Важливим фактором економічного і соціального поступу держави, консолідації нації, становлення патріотизму її громадян є національна ідея. Національна ідея – це уявлення громадян про їх оптимальну національно-консолідуєчу поведінку на власну користь і благо нації [2, с. 2].

Саме перед освітою сьогодні постає завдання з формування особистісного потенціалу здійснення національної ідеї.

Велику роль у формування національної ідеї підростаючого покоління відіграє шкільна історична освіта. Саме навчання історії спрямоване на реалізацію загальної мети загальної середньої освіти, яка полягає в розвитку та соціалізації особистостей здобувачів освіти та формуванні їхньої національної самосвідомості [3, с. 5].

Процес консолідації української нації, що відбувається впродовж тривалої російсько-української війни й особливо після широкомасштабного російського військового вторгнення, яскраво підкреслює важливість шкільної історичної освіти, яка має сформувати вільну особистість, що визнає національні та загальнолюдські цінності. Саме засобами історії має виховуватись громадянська свідомість, зорієнтована на патріотичне почуття приналежності до власної держави та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей [1, с. 2].

Ця мета має конкретизуватися через наступні завдання:

- набуття системних знань про факти, події, явища, тенденції в Україні та світі з позицій: цінності життя людини, досвіду українського державотворення, утвердження єдності й соборності українського народу, значення європейських культурних і правових традицій для суспільних процесів в Україні, зміцнення національних інтересів і суверенітету, цілісності та непорушності кордонів української держави в контексті світового історичного процесу;
- розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом;
- усвідомлення національного інтересу, необхідності захисту суверенітету, територіальної цілісності власної держави в умовах реальних військово-політичних, інформаційних та інших викликів;
- долучення до духовних і культурних надбань і цінностей, історико-культурних традицій українського народу;
- сприяння формуванню політичної та правової культури, громадянської самосвідомості, пошани до державної символіки України в гармонійному поєднанні із національними та загальнолюдськими цінностями.

Політичні, економічні, соціальні й культурні виклики, що виникли у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України зумовили необхідність внесення змін до чинних навчальних програмах з історії для закладів загальної середньої освіти, для того щоб не лише доповнити наявний матеріал останніми подіями, але й урахувати нові історіографічні напрацювання та увиразнити наскрізні сюжетні лінії з минулого, що дають змогу пояснити сучасні події.

В програмі з історії України для 7-го класу відображено історію Русі-України, Галицько-Волинського князівства, королівства Руського, відповідно до здобутків сучасної зарубіжної та української історіографії [1, с. 42-57].

В програмі з історії України для 8-го класу переформатовано концептуально зміст ранньомодерної історії України, виходячи з необхідності зв'язати між собою досвіди перебування українських земель в складі Речі Посполитої та Війська Запорозького/Гетьманщини, як генетично споріднених в розрізі державних інституцій, політичної культури, економіки, культури й повсякденного життя; впроваджено поняття-концепт «Козацька революція середини XVII ст.», який якнайкраще відповідає сутності цього явища і протягом останнього десятиліття дедалі впевненіше набуває визнання в українській та світовій історіографії [1, с. 73-94].

В навчальній програмі з історії України 9-го класу осучаснено зміст історії України «довгого» ХІХ ст., де зацентровано увагу на процесах українського націєтворення і націєствердження [1, с. 106-128].

В навчальній програмі з історії України 10-го класу звернуто основну увагу на історію України ХХ ст.; внесено до програми погляд на СРСР як на державу імперського типу, де імперський спосіб організації влади поєднувався з тоталітарним режимом; при висвітленні Української революції перенесено наголос на події 1917– 1918 рр., адже революція досягла мети, коли була проголошена Українська Народна Республіка; наголошено на державотворчій спадкоємності сучасної України від Української Народної Республіки; сконцентровано увагу на понятті «українська політична нація», зокрема, на формуванні її контурів і консолідацію впродовж ХХ ст.; ширше представлено практику використання в СРСР масового штучного голоду як політичного знаряддя [1, с. 146-173].

В навчальній програмі з історії України 11-го класу розширено просторові контексти української історії, з української перспективи осмислено сюжети світової історії (як-от: внесено сюжет про національне державотворення в Білорусі, країнах Балтії та Закавказзя); передбачено окремим навчальним блоком розгляд сучасної російсько-української війни, зокрема, її історичного коріння; запроваджено нові поняття та терміни, актуальні для розуміння сучасності (наприклад, «доктрина “русского міра”», «рашизм» тощо) [1, с. 190-216].

В навчальних програмах за освітній рівень як базової, так і повної загальної середньої освіти звернуто увагу на необхідність ширшого використання пізнавальних і виховних можливостей історичної біографістики.

Отже, на нашу думку, реалізація вчителем загальної середньої освіти завдань шкільної історичної освіти допоможе сформувати справжнього патріота України, який знає її історію; є носієм української мови, культури, який поважає культуру інших народів, вільно спілкується державною мовою, має бажання і здатність до самоосвіти, виявляє активність і відповідальність у громадському й особистому житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти/ - С. 223
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf>
2. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-виховний контекст). К.-2014.
3. Постовий.Проконцепціюнаціональноїідеїта механізми її впровадження. Педагогіка і психологія.// Вісник АПН України. -№1 (46). - 2005. - С. 21.

Квашук О. В.,
викладач-методист,
ВСП Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу УНУС,
s.olena.v12@gmail.com

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ПРОВІДНОГО ЧИННИКА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ УСПІШНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ТА ПОДАЛЬШОГО ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

В дослідженні розглянуто питання розвитку національної системи освіти та загалом освітньо-виховної сфери в Україні, їх модернізації з метою приведення до стандартів, які відповідають вимогам сучасного суспільства.

Ключові слова: національна система освіти, глобалізаційні процеси, модернізація, інноваційний розвиток, інноваційні технології.

The research examines the issue of the development of the national education system and the educational sphere in Ukraine in general, their modernization with the aim of bringing them to standards that meet the requirements of modern society.

Keywords: national education system, globalization processes, modernization, innovative development, innovative technologies.

Сучасний стан розвитку теорії і практики освіти характеризується напруженим пошуком шляхів актуального й прогностного (випереджувального) реагування на виклики часу. Високий динамізм змін, глобалізаційні процеси, непередбачуваність майбутнього, кризи, інтенсивне зростання високотехнологічних виробництв і комунікацій, людської географічної й економічної мобільності – усе це позначається на якості життя у кожній країні. Українське суспільство, як і все людство, перебуває під впливом цих потужних глобалізаційних процесів, швидких змін умов життя, посилення конкурентних засад та утвердження дослідницько-інноваційного типу розвитку, переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття.

Нові виклики вимагають адекватної модернізації освітньої системи як провідного чинника соціально-культурного відтворення, успішної життєдіяльності людини, її подальшого вдосконалення. У зв'язку з цим підвищується значення наукового дослідження стану і прогнозування тенденцій, обґрунтування і проектування практичних заходів, досягнення суспільного консенсусу на людиноцентрованій основі щодо реформування сфери освіти. Цивілізаційні тенденції розвитку сучасного суспільства ставлять нові вимоги перед людиною, а отже, і перед освітою, яка відіграє вирішальну роль у становленні кожної особистості. В силу цих тенденцій наука як сфера продукує нові знання, а освіта олюднює знання, робить їх дієвими, діяльними, об'єктивно висуваючи в число головних пріоритетів будь-якого суспільства, що претендує на конкурентоспроможність у сучасному світі. Це вимагає від країни, яка намагається

бути конкурентоспроможною, по-перше, забезпечити пріоритетність освіти і науки і, по-друге, чітко визначити нові освітні завдання і рішуче та наполегливо взятися за їх реалізацію. Йдеться, зокрема, про сучасне розуміння якісної освіти. Цілком очевидно, що освіта повинна підготувати людину до нових умов життя і діяльності.

Як орган соціуму, освіта повинна гнучко адаптуватися до змін соціального середовища і, як наслідок, змінюватися сама. Інакше кажучи, лише передачею досвіду сьогодні обмежуватися не можна. Як підкреслює В. Кремень: «Поряд із засвоєнням базових знань, перед сучасною освітою дедалі нагальніше постає завдання навчити учня самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією, навчити навчатися, виробити потребу в навчанні упродовж життя» [4]. Розбудова національної системи освіти в сучасних умовах з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, історичних викликів ХХІ століття вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на розв'язанні найбільш гострих проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, адекватну нинішній історичній епосі.

Існує думка, що головною проблемою в нашій державі є вироблення ефективних рішень у галузі освітньої політики, які б відповідали задекларованим цілям і умовам країни, та їх повноцінне впровадження в життя. У своїх працях з філософії освіти він зазначає, що сформульовані в рамках аналізу політики вимоги до розроблення концептуальних документів, які забезпечували б якісну державну політику в будь – якій сфері, на жаль, не враховуються під час підготовки нормативних актів у галузі реформування освіти. До таких вимог належать: аналіз стану та причин невиконання попередніх рішень; визначення проблем і цілей змін; аналіз можливих альтернатив розвитку, наслідків ухвалення рішень з урахуванням інтересів та реакції всіх суспільних груп, потрібних ресурсів, труднощів та механізмів упровадження [5].

Реформи української освітньо-виховної сфери зазвичай неефективні або їх ефект не в повній мірі забезпечує ті позитивні результати, заради яких вони були впроваджені. Такий стан речей можна пояснити тим, що уряди, а відповідно і керівники освітньої галузі змінювалися надто часто. Як результат – один уряд розпочинав реформу, але завершувати та аналізувати її доводилося вже іншому, який, враховуючи українські політичні реалії, не був зацікавлений в успішних діях своїх попередників і, в свою чергу, запроваджував інший варіант модернізації, заздалегідь приречений на невдачу [2].

Ще одним суперечливим фактором реформування вітчизняної освіти є запровадження європейських освітніх стандартів. Слід зазначити, що в «погоні» за відповідністю системи національної освіти європейським та світовим стандартам не варто забувати про те, що нашій державі доцільно

певною мірою зберегти власну автентичність та педагогічні традиції, адже не все те, що існувало досі було неправильним чи недосконалим [2].

На цю тенденцію звертає нашу увагу у своїй монографії «Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління» Д. Дзвінчук. Він зазначає, що в процесі модернізації та реформування системи української освіти, відкритим залишається питання щодо меж збереження у майбутньому сучасних вітчизняних підходів до управління освітою в аспекті проголошення орієнтації всього навчально-виховного процесу на «формування особистостей». Таким чином, постає засадниче запитання – «Чи є реальною спроба підготовки висококомпетентних працівників з розвиненим критичним мисленням, високою автономією і сформованою цивілізаційною повнотою знань шляхом багаторічного стандартизованого навчання у цілковито контрольованій атмосфері всієї нашої мережі державних навчально-виховних закладів усіх рівнів» [3].

В. Кремень, аналізуючи вплив глобалізаційних процесів на українське суспільство в цілому та вітчизняну освіту зокрема, зазначає, що глобалізація становить особливий виклик для нашої країни, яка, адаптуючись до загальносвітових процесів, утверджує свою державність, незалежність, національну єдність, нові суспільні відносини, аби виступати рівноправним суб'єктом світотворення заради людського благополуччя. Маючи багаті національні традиції і напрацьовані останніми роками методологічні орієнтири щодо розвитку освіти (пріоритет загальнодержавної суспільної підтримки освіти, переорієнтація на людиноцентристський характер освіти, навчання, виховання, розвиток гармонійної, гуманної, соціально відповідальної особистості тощо), українська держава шукає оптимальні шляхи входження у загальноцивілізаційний освітній рух зі збереженням і примноженням своїх кращих національних здобутків. Побудова сучасної, разом із тим національно прийнятої системи, сприятиме розв'язанню і багатьох внутрішньодержавних проблем людського розвитку. Обсяг фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за рахунок державного бюджету останніми роками в нашій державі в рази менше, ніж передбачено законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», відповідно до якого «держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України».

Оскільки наша держава не має можливості повною мірою забезпечити ресурсами освітню сферу, то видається прийнятним той варіант, коли їй варто переходити до непрямих методів управління системою освіти – підвищення автономії навчальних закладів з одночасним розширенням обсягу їх звітності та

відповідальності. Цей крок необхідно зробити починаючи з вищої освіти, адже у всі часи та епохи саме вища освіта була «локомотивом» змін, трансформацій та інновацій. У цьому руслі буде доцільним порівняти особливості реформування освітньої галузі України з її найближчим сусідом. Оскільки Україна заявила про обрання Європейського вектору зовнішньої політики, то вважаємо за доцільне для порівняння обрати нашого найбільшого західного сусіда – Польщу [2].

Значна кількість вітчизняних фахівців різних галузей науки досліджували раніше і продовжують досліджувати польський досвід впровадження стандартів вищої освіти в навчальний процес ВНЗ. Зокрема, це С. Касьянова, Ю. Федорик, А. Харченко, А. Василюк, К. Корсак, Н. Дем'яненко, Ю. Терешенко та ін. Досвід реформування освіти у вищій школі ретельно дослідили і самі польські науковці. Так, заслуговують на увагу публікації А. Bogaj, P. Krzysztof, T. Lewowicki та ін. Не можна оминати той факт, що визначальним фактором розвитку вищої школи останнього десятиліття як в Україні, так і в Польщі є участь обох держав у Болонському процесі, який, по суті, є найбільш очевидним проявом глобалізації в галузі освіти на Старому континенті. Інтеграція системи вищої освіти України в рамках Болонського процесу є складною та неоднозначною і потребує чимало зусиль. Однак, варто зазначити, що зосередившись на організаційних, правових та методичних аспектах цієї інтеграції, ми певною мірою упускаємо речі, які безумовно є важливими і характерними саме для нашої держави. В даному випадку особливу увагу варто звернути на наслідки впливу командно-адміністративної системи колишнього СРСР на вітчизняну освіту, а також певну консервативність нашого суспільства щодо сприйняття різного роду нововведень, як наслідку впливу вищезгаданої системи. Безперечно, є ціла низка проблем та перешкод, що стоять на євроінтеграційному шляху системи освіти України, О. Коваленко, досліджуючи польський досвід входження до Болонського процесу, зазначає, що це був досить складний процес. У системі Болонського процесу лежить переконання, що в епоху глобалізації слід прагнути до максимальної сумісності систем вищої освіти. Це дає змогу всім учасникам процесу повною мірою скористатися перевагами культурної різноманітності, відмінностей у традиціях викладання, постійно підвищувати якість освіти, полегшити мобільність студентів та викладачів.

Отже, Болонський процес містить ті самі цінності, що й процес європейської інтеграції в цілому. Аналізуючи роботу О. Коваленка та порівнюючи процес реформування вищої школи Польщі та України, слід зазначити, що в нашій державі теж зроблено не так уже й мало, зокрема: – урядом затверджено новий Перелік напрямів освіти, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, котрий адаптовано до потреб галузей економіки та до європейських вимог; – прийнято

ряд урядових рішень, зокрема, з питань заснування нових академічних стипендій та надання одноразової адресної грошової допомоги випускникам педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів; – проведено важливі заходи щодо скорочення і впорядкування мережі вищих навчальних закладів, насамперед, подано Кабінету Міністрів України проект постанови щодо передачі відомчих вищих навчальних закладів у підпорядкування МОН; – створено модель національної системи кваліфікацій, яка в перспективі гармонізуватиме із системою кваліфікацій ЄПВО; – запроваджено двохциклову систему підготовки фахівців (бакалавр, магістр), що дає можливість перейти найближчим часом до трьохциклової системи вищої освіти як у ЄПВО; – з 2006/2007 навчального року у всіх вищих навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації навчальний процес здійснюється у відповідності з рекомендаціями Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS); – розроблено рекомендації та здійснюються організаційні заходи щодо запровадження Додатку до диплома європейського зразка (Diploma Supplement); – розроблено механізми залучення студентської молоді до управління навчальним закладом, контролю якості навчального процесу та реалізації суспільного життя студентів у всіх його проявах.

Як стає зрозумілим, поступ на шляху модернізації освіти в Україні все таки є. До безумовно позитивних меседжів у нашій державі можна віднести прийняття низки нормативно-правових актів, на які покладено завдання врегулювання як галузі загалом, так і окремих її складових. Звичайно ми усвідомлюємо той факт, що ефект від їх запровадження та виконання не матиме стовідсоткового результату, однак не можемо не вітати прагнення керівництва України модернізувати систему освіти та навіть спробувати закласти в її розвиток декілька кроків на випередження.

Одним із безперечно важливих документів, що покликані забезпечити розвиток та модернізацію освіти нашої держави, є Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 169 року» (далі – Стратегія) від 25 червня 2013 року №344/2013. Аналіз цього документу дозволяє говорити про його збалансованість та про те, що в ньому досить ґрунтовно проаналізовано сучасний стан національної системи освіти та визначено основні проблеми, виклики та ризики що знаходяться на її шляху. Він покликаний конкретизувати основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти. Загалом у документі приділено увагу таким важливим для вітчизняної освіти питанням як: – стратегічні напрями розвитку освіти; – оновлення законодавства України у сфері освіти; – удосконалення структури системи освіти; – модернізація змісту освіти; – інформатизація освіти; – посилення кадрового потенціалу системи освіти; – підтримка наукової та інноваційної діяльності; –

модернізація системи управління освітою; – розроблення та підтримка програм у сфері освіти; – фінансове та матеріально-технічне забезпечення системи освіти; – міжнародне партнерство та ін. Залишається сподіватися, що цей важливий документ та затверджений Кабінетом Міністрів України план заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року стануть по справжньому доленосними для вітчизняної освітньої галузі і наша освіта, враховуючи потужні вітчизняні наукові та педагогічні традиції та багатющий кадровий потенціал, дозволить нам з упевненістю заявити про побудову в Україні повноцінного демократичного суспільства та правової держави.

Безперечно, варто окремо виділити революційний за своєю суттю Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, який без перебільшення можна назвати новою сторінкою в історії розвитку та побудови національної системи освіти. Документ був розроблений робочою групою з представників від освітян, експертів, роботодавців та студентів під керівництвом М. Згуровського. Закон передбачає такі суттєві інновації в системі вищої освіти України:

1. Академічна автономія – ВНЗ отримали право впроваджувати власні освітні та наукові програми.
2. Дієве та ефективне студентське самоврядування.
3. Фінансову та господарську автономію ВНЗ.
4. П'ять освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук. Ступінь «спеціаліста» при цьому скасовано.
5. Ліквідовуються рівні акредитації ВНЗ. Натомість виділяється такі їх 4 види: університети (універсальні навчальні заклади), інститути та академії (галузеві навчальні заклади), коледжі (для підготовки спеціалістів до рівня «молодший бакалавр» та «бакалавр»).
6. Протидія корупції – ректори, декани, завідувачі кафедр будуть обиратися на свої посади на 5 років і не зможуть їх обіймати більше, ніж двічі. 6. Зменшення навчального навантаження на викладачів, що дозволить їм більше часу приділяти науковим дослідженням та створенню нових навчальних програм та курсів.
7. Стипендії встановлюються на рівні прожиткового мінімуму, відсоток дисциплін, які можуть обиратися студентами самостійно, збільшується.
8. Академічна мобільність. Запроваджується передбачена Болонською системою кредитно-модульна система вимірювання навчального навантаження, тощо.

Загалом реалізація положень вищезгаданого нормативного документа дозволить кардинально модернізувати систему вищої освіти України та надати більше прав та можливостей як студентам, так і науково-педагогічним працівникам ВНЗ. Втім, реалізація цього Закону може здійснюватися різними шляхами, кожен з яких несе більші чи менші ризики. Тому його успішність

залежить від культури оперування ризиками, а отже потребує передусім опанування цінностями та світоглядом, які відповідають моделі суспільства ризиків. Її основна ідея – у ситуації перманентної та зростаючої складності та непередбачуваності подій єдиною виграшною стратегією є випереджальна, тобто не слід чекати нових ризиків, але слід створювати ситуації із запрограмованими, а отже і контрольованими ризиками, які поступово, але неухильно будуть поглинати усі інші ризики.

Саме до такої логіки підводить Ніклас Луман у своїх працях: «Пояснення порушення не може бути залишене на волю випадку: необхідно показати, що це порушення має свій власний порядок, так би мовити вторинну нормальність. Таким чином, питання, як пояснюються і як обходяться нещастя, містить значний критичний потенціал – критичний не в сенсі заклик до заперечення суспільства, схильного до нещастя, а критичного в сенсі загострення зазвичай неочевидної здатності проводити відмінності. Справа полягає скоріше в тому, що ми можемо пізнати нормальні процеси нашого суспільства, вивчаючи, як суспільство намагається осмислити свої невдачі у формі ризику». В цілому таку логіку витримує Ульріх Бек у своїй теорії суспільства ризиків. Однак, якщо Бек вважає політичний підхід до оперування ризиками оптимальним, а саме у формі «субполітики» [1], то Луман висловлює сумніви у тому, що політика взагалі здатна запропонувати стратегію ризиків, яка поглинула би усі інші ризики: політична оцінка допустимого ризику або безпечної технології пропонує своє поле опрацювання ризиків, і «простір для угоди буде, швидше за все, знайдено в цьому полі, а не в полі різних думок з приводу первинного ризику.

Але саме така перспектива перетягує політику на ненадійну територію. Політика підвладна не тільки звичайним і очевидним тенденціям гіпероцінки або недооцінки ризиків, що спочатку викликає політизування тем, але також спотворенням, що виникають з того факту, що первинний ризик вважається контрольованим або неконтрольованим залежно від передбачуваного результату. Будь-яка оцінка ризику була і залишається контекстуально обумовленою». Із цим важко не погодитись, адекватну рефлексію ризиків можна здійснювати у дискурсі модернізації, як і пропонує Ульріх Бек – однак не в політичному дискурсі, але в дискурсі освітньому. Освітній дискурс ризиків модернізації має ті переваги, що тут щонайменше відсутня пряма матеріальна зацікавленість суб'єктів рефлексії у нав'язуванні свого варіанту стратегії ризиків. У сфері освіти і науки – власне у академічному середовищі, смисловим кодом є істина, а не влада. Крім того, сам спосіб пошуку найбільш прийнятних ризиків тут базується на знаннях, а не на симпатіях електорату. Суспільство ризиків тому можливе, саме як суспільство знань.

Підсумовуючи вищесказане, хотілося б відзначити, що попри всі негаразди та труднощі сьогодні наша держава, наближаючись до стандартів інформаційного суспільства та його більш досконалої форми – суспільства знань, повинна реалізувати свій економічний, культурний та науковий потенціал і, враховуючи задекларований пріоритет розвитку освіти, подолати суспільну кризу. Серед кроків, які першочергово варто зробити Україні для розвитку освітньо-виховної сфери, необхідно виділити наступні: – скасувати практику фінансування освіти за залишковим принципом – це дозволить підняти престиж працівників галузі та утримати «кращі уми» від виїзду закордон; – інтенсифікувати розвиток дистанційної е-освіти та продумати – яким чином на законодавчому рівні легалізувати дипломи та сертифікати віртуальних та дистанційних освітніх закладів; – стимулювати тих працівників освіти, які у своїй діяльності віддають перевагу використанню новітніх інформаційних технологій, в тому числі для поповнення новими і цікавими науковими та методичним розробками загальнодоступних освітніх ресурсів у мережі Інтернет; – продовжити розвивати інтеграцію України в світовий інформаційний та освітній простори з метою співпраці та перейняття досвіду інноваційного розвитку освіти тих держав, які досягли значних успіхів у цьому процесі; – інтенсифікувати використання ІКТ та застосування інтерактивних методів навчання, а також стимулювати тих осіб, які досягли значних успіхів у запровадженні інноваційних технологій у навчальний процес; – спростити систему здобуття наукових ступенів та спонукати молодь, а особливо студентів, до науково-дослідної діяльності не тільки під час навчання в університеті, але і по його закінченні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. Виховання і культура. 2009. № 12. С.5-7.
2. Горбильова О. В., Борщ І. В. Аналіз теоретико-методологічних підходів до підготовки інженерів в Україні. Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». № 1 (13), 2013 С. 1-6.
3. Демченко Н.І. Специфіка розвитку творчості майбутніх інженерів у процесі формування професійної компетентності. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія 2013. № 4. С. 53-57.
4. Кремень В. Стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні. Професійно-технічна освіта. 2003. №2. С.6-9.
5. Пономарьов О. Логіка формування гуманітарно-технічної еліти в і системі нової філософії інженерної освіти. Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили. Педагогічні науки. 2004. Т. 36, вип. 23. С. 40-44

Кизименко О. М.,
заступник директора з НВР
Харківської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 142
Харківської міської ради Харківської області
domanovskaia@ukr.net

БЛОГ, YOUTUBE, СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ – ПОМІЧНИКИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

У статті розкрито важливість ведення освітнього блогів, YouTube-каналів, сторінок у соціальних мережах, які допомагають виховувати національно-патріотичні почуття в учасників освітнього процесу.

Ключові слова: блог, YouTube, соціальні мережі, національно-патріотичне виховання, патріотизм.

Національно-патріотичне виховання актуальне для сучасного закладу освіти. Воно відроджує генетичні корені українського народу, формує новий образ українця. Учні повинні розуміти, що українцям є чим пишатися, що маємо власну історію й мову, прекрасні звичаї й традиції. Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани.

Національно-патріотичне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів. Саме воно має стати фундаментом становлення світогляду молодої людини [2, с. 4–5].

Національно-патріотичне виховання учнівської молоді стає важливою складовою частиною процесу формування зрілої особистості – громадянина, справжнього спадкоємця і продовжувача національних традицій з активною громадянською позицією. Адже патріотизм – одне з найглобальніших людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями, що поєднує в собі любов до своєї Вітчизни, рідної землі, свого народу, своєї матері, бажання зберегти історично-культурну спадщину і готовність до їх захисту [1, с. 6].

Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Організація роботи з національно-патріотичного виховання під час дистанційного та змішаного навчання набула нових форм. Помічниками освітян стали блоги, YouTube-канали, соціальні мережі, освітні проекти «На Урок» та «Всеосвіта». Саме там вчительська спільнота розміщує матеріали з національно-патріотичного виховання: актуальну інформацію, розробки заходів, виховні

години, квести, флешмоби, акції, челенджі, фотовернісажі тощо. Під час проведення такої роботи передбачені різні форми роботи: індивідуальні, парні, групові. Для проведення виховних заходів використовуються віртуальні екскурсії з музеїв, парків, історичних пам'яток тощо.

Одним із головних пріоритетів сучасної освітньої політики стало формування в сучасній молоді національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української ідентичності. У цей нелегкий час, коли війна призупинила щасливе дитинство, учні беруть активну участь у різних заходах:

- Міжнародному багатожанровому онлайн-проекті «Діти за мир»;
- Всеукраїнському конкурсі «Ми з України»;
- флешмобах (до Міжнародного дня захисту дітей для об'єднання маленьких українців, «Чому я хочу повернутися до своєї рідної школи», «Підтримай учителя»);
- челенджах («Діти Харкова прагнуть миру», «Є професія у світі – серце віддавати дітям!»);
- акціях («Харківські герої освітнього фронту», «Героям сучасності»);
- конкурсах дитячого малюнка («Наше мирне небо» та «Мирне майбутнє Харкова»);
- відзначенні Дня Конституції України, Дня українських миротворців, Дня Української державності, Дня державного прапора України, Дня Незалежності України, Міжнародного дня миру, Міжнародного дня демократії.

Учні дякують захисникам України, які повсякчас захищають Батьківщину. Підтримують працівників ДСНС, лікарів, учителів.

23 серпня наш рідний Харків відзначив подвійне свято – День міста та День визволення від нацистських загарбників. Учні, вчителі, батьки привітали рідне місто віршами-присвятами, авторськими піснями, малюнками (педагоги та учні взяли активну участь у щорічному міському конкурсі творчих робіт «Присвята рідному місту»). Конкурс проводиться з 2016 року і вже став традиційним. Цьогоріч 3277 учасників, яким є що сказати Харкову, які відчують гордість за те, що належать до великої родини небайдужих освічених талановитих мешканців свого улюбленого міста, підготували свої творчі звернення-присвяти до Дня міста: створили 56 пісень, намалювали 2484 малюнки та написали 737 поезій.

Освітянська спільнота Харкова долучилась до святкування найважливішого свята для кожного українця – Дня Незалежності України. Учні, учителі, батьки приєдналися до Міжнародного освітнього марафону «Все буде Україна!». У закладах освіти міста проведено низку тематичних заходів національно-патріотичного спрямування (онлайн-спілкування, вікторини, онлайн майстер-

класи з виготовлення оберегів, флешмоби, творчі челенджі, виставки літератури, конкурси дитячих малюнків).

Крім вищезазначених заходів учні нашої школи підготували фотOVERнісажі: «Ми діти твої, Україно!», «Харкове, ми обов'язково незабаром будемо всі разом!»; творчі роботи «Весна іде – перемогу нам несе». Діти хоча й знаходяться в різних куточках Батьківщини чи за кордоном, але сподіваються на повернення до свого рідного міста, вірять у світле майбутнє України, плекають рідну мову й продовжують традиції українського народу. Учні мріють опинитися на улюбленому спортивному майданчику біля школи, зустріти свого привітного вчителя, поговорити та пограти з однокласниками, міцно обійняти батьків після роботи.

На сайті, YouTube-каналі та сторінці школи (у мережі «Фейсбук») постійно висвітлюється актуальна інформація про проведення національно-патріотичних заходів, акцій, флешмобів, челенджів тощо.

Усе колись закінчується. Після холодної морозної зими настає весна, після чорної смуги – біла, за бідую йде радість. І це не філософія, це – закон життя. Ось і наша шкільна родина вірить, що мине небагато часу, і в нас, на рідній українській землі, настане мир. Маємо великі плани й великі надії, бо ми – творці України в собі та себе – в Україні. Наше головне спільне завдання – відбудувати сильну й незалежну країну. Велику роль у цьому процесі, безумовно, відіграватиме молодь. Вона – наше майбутнє. Саме тому на освітньому фронті закладаємо дітям вічні цінності, показуємо, що в них є привід пишатися Батьківщиною. Виховувати патріотів України – наша місія.

Колектив школи бажає всім якнайшвидшої Перемоги, добра, мирного неба над усією Україною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кизименко О.М. Національно-патріотичне виховання учнів на основі особистісно орієнтованого підходу / О.М. Кизименко. – Харків: Майдан, 2016. – 196 с.
2. Кизименко О.М., Кодацька С.В. Відродження народних обрядів та оберегів // Кизименко О.М., Кодацька С.В. – Харків: Самвидав, 2020. – 315 с.
3. <http://www.kharkivosvita.net.ua/>
4. <http://school142.edu.kh.ua/>
5. <https://www.facebook.com/school.kharkiv.142>

Кириченко О. А.,
доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри права факультету економіки і права,
Міжнародного класичного університету у
імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв
alankir23@ukr.net

Бондаренко І. В.,
здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем
за спеціальністю 061 Журналістика
Міжнародного класичного університету у
імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВИСВІТЛЕННЯ РІЗНИХ АСПЕКТІВ ТАКОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Викладено традиційні конституційні основи цивілізаційної суб'єктності України і журналістської компетентності в контексті належного висвітлення різних аспектів такої суб'єктності української держави як правової, в якій визнаний та діє принцип верховенства права і має бути забезпечене неухильне дотримання правового статусу громадян та інших соціосуб'єктів.

У такому аспекті обґрунтована необхідність впровадження розроблених О. А. Кириченко та іншими представниками наукової школи юриспруденції професора Аланкіра доктринальних, проектно-законодавчих та інших прикладних основ для розбудови реальної правової держави у будь-якій країні світу. В такому аспекті інститут президента держави та органи прокуратури мають бути перетворені у своєрідну наглядову гіпергілку державної влади за здійсненням вказаного нагляду за точним, одноманітним і неухильним дотриманням законів та інших правових актів з боку представників всіх інших гілок державної влади (правотворчої, антиделіктної, правозастосовчої) та всіх інших суб'єктів владних повноважень та всіх інших соціосуб'єктів.

Метою такого нагляду, перш за все, має стати забезпечення найбільш ефективного, раціонального та якісного виконання суб'єктами владних повноважень базисного конституційного обов'язку держави із пізнання, визнання, забезпечення і неухильного дотримання правового статусу всіх співвітчизників, оперативного попередження порушення їх правового статусу і за максимально повним його відновленням.

Звернуто увагу, що викладені результати не можна досягти без забезпечення реальної належної базисної чи супутньої юридичної компетентності кожного представника української держави і, насамперед, суб'єктів владних повноважень, особливо вищої ланки та медійників, які фактично формують правову та іншу свідомість необмеженого кола осіб і, як наслідок, визначають ступінь адекватності розуміння ними сутності і змісту реальної української цивілізаційної суб'єктності.

Ключові слова : правова держава; принцип верховенства права; українська цивілізаційна суб'єктність; забезпечення дотримання правового статусу громадян.

The traditional constitutional foundations of the civilizational subjectivity of Ukraine and journalistic competence are outlined in the context of proper coverage of various aspects of such subjectivity of the Ukrainian state as a legal entity, which recognizes and operates the principle of the supremacy of law and must ensure strict observance of legal status of citizens and all other socio-subjects.

In this aspect, the need to implement doctrinal, project-legislative and other applied bases for building a real rule of law in any country of the world developed by O.A. Kyrychenko and other representatives of the scientific school of jurisprudence of Professor Alankir is substantiated. In this aspect, the institution of the President of the state and the prosecutor's office should be transformed into a kind of supervisory branch of state power over the implementation of such supervision over accurate, uniform and strict compliance with laws and other legal acts by representatives of all other branches of government (law-making, antidelictal, law-enforcement) and all other subjects of power and all other socio-subjects.

The purpose of such supervision, first of all, should be to ensure the most effective, rational and high-quality implementation of the basic constitutional duty of the state to know, recognize, ensure and strictly comply with the legal status of all compatriots, prompt prevention of violations of their legal status and for its most complete recovery.

It is noted, that the above results can not be achieved without ensuring proper proper basic or related juridical competence of each representative of the Ukrainian state and, above all, the subjects of power, especially senior and media, which actually form the legal and other consciousness of an unlimited number of people. as a result, determine the degree of adequacy of their understanding of the essence and content of the real Ukrainian civilizational subjectivity.

Keywords : the constitutional state; the principle of the supremacy of law; an Ukrainian civilization subjectivity; an ensuring compliance with the legal status of citizens.

Системний правовий аналіз норм Основного закону дозволяє дійти безперечною висновку про те, що в якості традиційних конституційних основ цивілізаційної суб'єктності України і журналістської компетентності в контексті висвітлення різних аспектів такої суб'єктності фактично є, перш за все, вимоги ст. 1, ч. ч. 1, 2 ст. 3, ч. 1 ст. 8, ч. 3 ст. 22, ч. 1 ст. 34, ч. 6 ст. 55, ч. 1 ст. 58, ч. ч. 1, 2 ст. 102 та ін. Конституції України [8], згідно яким :

- українська держава проголошена правовою із безумовним визнанням і дією в ній принципу верховенства права;

- утвердження та забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави і гарантом виконання даного обов'язку та дотримання у

цьому аспекті вказаних та інших вимог Основного закону є тільки президент країни, лише який також представляє державу у світі;¹

- новоприйняті правові акти чи внесені в них зміни не повинні звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод людини та, у будь-якому випадку, розповсюджують свою дію на вже існуючі правовідносини лише ті нові положення правового акту, що пом'якшують або скасовують відповідальність особи;

- кожний співвітчизник і, перш за все, суб'єкти журналістської діяльності, мають право на так звану свободу слова.

Виходячи з викладеного спільними зусиллями О. А. Кириченка та інших представників наукової школи юриспруденції професора Аланкіра [10; 11; та ін.], які одним із вітчизняних видавництв названі правовою елітою України [10], розроблено інноваційні редакції тринадцяти статей перспективного Конституційного кодексу України, а рівно будь-якої іншої держави світу [5, с. 162-180], що докорінне розвивають викладені традиційні конституційні основи і створюють належну доктринальну, проектно-законодавчу та іншу прикладну основу для розбудови реальної правової держави у будь-якій країні світу і, як наслідок, для перетворення інституту президента держави та органів прокуратури як його правої руки у своєрідну наглядову гіпергілку державної влади за здійсненням вказаного нагляду за точним, одноманітним і неухильним дотриманням законів та інших правових актів з боку представників всіх інших гілок державної влади (правотворчої, антиделіктної, правозастосовчої) та всіх інших суб'єктів владних повноважень та всіх інших соціосуб'єктів, а також за найбільш ефективним, раціональним та якісним виконанням суб'єктами владних повноважень базисного конституційного обов'язку держави із пізнання, визнання, забезпечення і неухильного дотримання правового статусу всіх співвітчизників, оперативного попередження порушення їх правового статусу і за максимально повним його відновленням [7, с. 53 та ін.].

У такому аспекті особливу увагу треба приділити, як це й вимагають положення Національної програми правової освіти населення [12], формуванню належної юридичної компетентності кожного представника українського населення, але, перш за все, суб'єктів владних повноважень, особливо вищої управлінської ланки, та медійників.

Адже медійники результатами своєї діяльності, у першу чергу, безпосередньо формують правову та іншу свідомість необмеженої кількості громадян і, як наслідок, й сутність та зміст цивілізаційної суб'єктності нашої держави. І від того, яку саме вони будуть мати не лише суто журналістську

¹А тому українська держава за формою правління фактично є чисто президентською республікою.

майстерність, а й рівень належної супутньої юридичної освіти, і залежить належне виконання ними вимог вказаних норм Конституції України [8] та Національної програми правової освіти населення [12].

Більш того, дуже часто в дискусіях, публікаціях або безпосередньо, в т. ч. за допомогою засобів масмедіа, суб'єкти передають незавідомо неправдиві відомості внаслідок відсутності системоутворюючих юридичних знань і юридичної компетентності¹ і цим самим фактично вчиняють ті чи інші правопорушення, а на рівні обговорення або прийняття рішення загальнодержавного значення перетворюються на особливо небезпечних злочинців [5, с. 183-184; 6, с. 9].

Саме тому з 2013 р. [2, с. 4; 3, с. 8 та ін.] і по теперішній час [4, с. 5-6, 9-10] О.А. Кириченко послідовно підкреслював, що нині поширений такий спосіб регулювання суспільних відносин, як «норми політичної доцільності», які не дуже відрізняються від управління волею інших суб'єктів за допомогою норм «життя за поняттями», в силу чого управління суспільними відносинами підлягає поверненню (разом із системою неюридичних наук із загальною назвою «державне управління») у «лоно» юриспруденції та правове поле [5, с. 184; 6, с. 9-10].

Неприємне неминуче призводить до панування адміністративного свавілля та до становлення антиподу правової держави, а, отже, і до вчинення особливо тяжкого кримінального правопорушення – до порушення вказаних вимог ст. ст. 1, 8 Конституції України [4, с. 9-10], які проголосили українську державу правовою та визнали дію принципу верховенства права [6, с. 10; 8].

Будь-який суб'єкт, а тим більше посадова особа чи репортер ЗМІ або, що набагато гірше – політик, поза правовим регулюванням – потенційний правопорушник і найчастіше, внаслідок звичайного ступеня заподіяних збитків, – потенційний особливо небезпечний злочинець [5, с. 184; 6, с. 10].

Необхідно, щоб усі керівники вищої ланки, але насамперед, депутати парламенту, президент держави, голова та члени уряду та ін., мали базову вищу освіту рівня магістра (прирівнюваного до неї рівня спеціаліста) з одного із базисних напрямів суспільної діяльності із виробництва суспільно корисних споживчих цін (товарів, послуг), а міністри та прирівняні до них керівники - за відповідним напрямом такої суспільної діяльності, та другу базову (а не супутню) вищу юридичну освіту рівня магістра (фахівця), а також не менш ніж десятирічну позитивну практичну діяльність випускника-магістра за відповідним напрямом суспільної діяльності [4, с. 10; 5, с. 184-185; 6, с. 10].

¹ А такими в правовій державі є лише належні юридичні знання та прикладна і аналітична юридична компетентність - власне юридична освіта, а не диплом про неї або різного роду юридичні «ригалії» або посади.

На підставі викладеного виникає потреба в уточненні переліку осіб, зобов'язаних здобути базову юридичну освіту, тими особами, які мають можливість через засоби масмедіа формувати свідомість необмежено великої кількості громадян, а можливість подання пересічними громадянами такого роду відомостей має проходити процедуру, що виключає поширення неадекватних відомостей через засоби масмедіа [6, с. 10].

У такому разі мають зникнути соціологи, політологи, журналісти та інші суб'єкти, які мають можливість формувати свідомість необмежено великого кола громадян і, як наслідок, й сутність та зміст цивілізаційної суб'єктності нашої держави, а замість них з'являться особи із базовою спеціальною юридичною освітою – юридичної соціології (соціології юриспруденції), юридичної політології (політології юриспруденції) журналістики юриспруденції та ін. [5, с. 185; 6, с. 10].

В даний час є всі підстави стверджувати, що участь у таких дискусіях у засобах масмедіа юридичних дилетантів (політологів, соціологів, журналістів та ін.; або осіб, які лише формально мають диплом про юридичну освіту чи певні юридичні «ригалії» або посади, але не власне юридичну освіту, що може підтвердити або спростувати лише фактично виявлений у такій дискусії рівень їхньої юридичної компетентності) перетворює їх на особливо небезпечних злочинців хоча б на мінімальному рівні наявності їхньої вини, відповідно до вимог ч. 3 ст. 25 КК України - не передбачав недостовірність своїх суджень або інших відомостей, що передаються, хоча міг і повинен був це передбачати [6, с. 10; 9].

Хоча й у даному випадку доцільно впровадити конституційний обов'язок кожного громадянина попереджувати і припиняти кримінальні та інші правопорушення, що Ю.О. Ланцедова вже запропонувала встановити через запровадження інноваційної редакції статті IV «Антиделіктний обов'язок кожного громадянина попереджати і припиняти правопорушення» перспективного Конституційного кодексу України, а рівно будь-якої іншої держави світу [7, с. 69].

Адже кожна особа має конституційну можливість: ч. 4 ст. 53 Конституції України [8], спочатку отримати належну юридичну компетентність і вже після цього «влязати» до такого роду дискусії [6, с. 10].

А участь у цих дискусіях у засобах масмедіа, що формують світогляд необмежено великої кількості слухачів, зобов'язує кожного мати такий рівень та якість юридичної та іншої компетентності, щоб висловлювати лише завідомо достовірні судження та/або передавати тільки завідомо достовірні відомості [5, с. 185; 6, с. 10].

У цьому аспекті варто підтримати й пропозицію А.Ю. Басовської з подальшого такого конструктивного удосконалення інноваційної класифікації

юридичних наук за базисними основними гіперзавданнями та іншими підставами, щоб у перспективі з'явилися Журналістська галузь права чи Галузь медіа права України чи іншої країни світу, що є безделіктною правовою галузевною регулятивною юридичною наукою і покликана розробити найбільш ефективно, раціональне та якісне правове регулювання різних сторін та видів діяльності у Журналістській галузі права та медіабезпеці, насамперед, у вигляді Кодексу журналістики або Медіа кодексу [1, с. 86].

Не менш важливим виявляється й уточнення сутності вказаного конституційного принципу так званої свободи слова за ч. 1 ст. 34 Конституції України [8], який в контексті інноваційного розуміння сутності і співвідношення завідомо і незавідомо достовірних і недостовірних відомостей, що детально розглядається в окремих тезах доповідей Ю. О. Ланцедової, А. Ю. Басовської та В. В. Команецької на дійсній конференції, доцільно уточнити як свобода завідомо достовірних відомостей.

Викладені інноваційні підходи дають можливість впровадити в контексті докорінного реформування дійсної цивілізаційної суб'єктності української держави як власне правової доктринальні, проектні законодавчі та інші прикладні основи із вказаного докорінного реформування інституту президента держави та органів прокуратури як його правої руки у **своєрідну наглядову гіпергілку державної влади** за здійсненням нагляду за точним, одноманітним і неухильним дотриманням законів та інших правових актів з боку представників всіх інших гілок державної влади (правотворчої, антиделіктної, правозастосовчої) та всіх інших суб'єктів владних повноважень та всіх інших соціосуб'єктів, а також за найбільш ефективним, раціональним та якісним виконанням суб'єктами владних повноважень базисного конституційного обов'язку держави із пізнання, визнання, забезпечення і неухильного дотримання правового статусу всіх співвітчизників, оперативного попередження порушення їх правового статусу і за максимально повним його відновленням [2, с. 60; 3, с. 9; 4, с. 53 та ін.].

Власне у такому докорінному реформуванні всіх без винятку державних інституцій і має полягати реальне набуття українською державою належної інноваційної цивілізаційної суб'єктності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басовская А.Ю., Кириченко А.А. Инновационная природа Журналистской отрасли права. Императивы развития права та держави : матеріали IV-тої (XV) Всеукр. студ. наук.-практ. конфер., 25 бер. 2021 р. Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2021. С. 81-86.
2. Кириченко А. А. Сто десять лучших доктрин и концепций научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии) : научный доклад / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. А. Коростапова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунтула, В. С. Шаповалова; под науч. ред. А. А. Кириченко. 54 489 слов. Европейская научная лига юристов. Киев : ЕНЛЮ «Consensus omnium», 2013. 160 с.

3. Кириченко О.А., Курс лекцій із сучасних проблем юриспруденції / О.А. Кириченко, Т.О. Коросташова, Ю.О. Ланцедова, О.С. Тунтула, В. С. Шаповалова ; за наук. ред. О. А. Кириченка. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 144 с. URL : <http://dSPACE.chmnu.edu.ua/bitstream/123456789/232/1>
4. Кириченко О.А., Тунтула О.С. Інноваційне розуміння забезпечення, дотримання та відновлення за Основним законом правового статусу різних видів соціосуб'єктів. Лекція № 1. Курс лекцій з навчальної дисципліни «Конституційне право зарубіжних країн» : навч. посібник. Київ : Видавець Назаров О. А., 2019. 304 с. (додаток до електронного реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»), укр., рос. URL : https://drive.google.com/file/d/1QaXm6_yVamYIqNUUDj6nKXJ0JD60e1-f/view
5. Кириченко А. А., Ланцедова Ю.А. Антикоруptionная парадигма: системное правовое исследование: монография / под ред. А. А. Кириченко. Киев : Издатель Назаров О. А., 2020. 668 с. (приложение к электронному реферативно-научному журналу «Судебно-психологическая экспертиза. Применение полиграфа и специальных знаний в юридической практике»), укр., русс. URL : <https://expertize-journal.org.ua/profesor-kirichenko-o-a/2430-kirichenko-a-a-lantsedova-yu-a-antikorrupsionnaya-paradigma-sistemnoe-pravovoe-issledovanie-monografiya>
6. Кириченко А. А., Бидей А. Н. Открытие рынка украинской земли в контексте инновационного понимания сущности и соотношения различных видов сведений в части адекватности отображения окружающей действительности. The Journal of Eastern European Law. Журнал східноєвропейського права. Междунар. наук.-метрич. базы : Index Copernicus International, HeinOnline. 2020. № 78. С. 7-21. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/Kirichenko_Bidei_78-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD.pdf
7. Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. 98 с. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/40>
8. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141, із змінами, згідно із законом України № 27-ІХ від 3 вересня 2019 р., ВВР, 2019, № 38, ст. 160. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) : веб-сайт. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-p>
9. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131, зі змінами згідно із законом України № 1685-ІХ від 15 липня 2021 р. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) : веб-сайт. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
10. Наукова школа юриспруденції професора Аланкіра – 250 новітніх доктрин і концепцій. Правова еліта України. Київ : Вид-во «Логос», 2018. С. 74. URL : <http://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=peu2018&load=ns25.html>
11. Наукова школа юриспруденції професора Аланкіра – 250 новітніх доктрин і концепцій. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці : Електронний журнал. Електронне реферативно-наукове видання. URL : <http://expertize-journal.org.ua/profesor-kirichenko-o-a>
12. Національна програма правової освіти населення. Затв. Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>

УПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ КОМУНІКАЦІЙ В МАРКЕТИНГУ

Інформатизація суспільства – це перспективний шлях до економічного, соціального та освітнього розвитку. Інформатизація освіти спрямовується на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що надає можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог.

Активне використання Інтернет технологій стимулює трансформацію класичної теорії маркетингу і спричиняє виникнення її специфічного напрямку – Інтернет маркетингу. Нині перед українськими маркетологами постає проблема узагальнення і створення теоретичних засад віртуальної маркетингової діяльності й отримання навичок ефективного здійснення професійних маркетингових дій в умовах віртуального ринку. Віртуальні комунікації стають обов'язковою умовою конкурентоздатності підприємств. Маркетингова комунікативна діяльність має комплексний характер, а отже, актуальними є дослідження з виявлення наукового підґрунтя Інтернет комунікацій у маркетингу.

Хоча у фаховій літературі розглядаються різноманітні форми Інтернет комунікацій, системного погляду на комунікативну діяльність у віртуальному просторі ще не сформовано, не здійснено порівняльної характеристики особливостей комунікацій у реальному та віртуальному просторі, немає самого поняття комплексу Інтернет комунікацій, що на практиці створює труднощі під час розроблення ефективних комунікативних кампаній.

Інформатизація бізнесу та й суспільства в цілому, як наголошується в сучасній літературі, забезпечує [1]:

- активне використання інтелектуального потенціалу, що постійно розширюється, сконцентрованого в друкованому фонді, науковому, виробничому та іншому видах діяльності його членів;
- інтеграцію інформаційних технологій з науковим, виробничим, ініціюючим розвитком усіх сфер суспільного виробництва, інтелектуалізацію трудової діяльності;
- високий рівень інформаційного обслуговування, доступність будь-якого члена суспільства до джерел достовірної інформації, візуалізацію представленої інформації, правдивість використаних даних.

Нова, властива виключно Інтернетові форма комунікації відкриває для освітніх закладів з підготовки маркетологів нові можливості: глибокого розуміння психології користувачів та особливостей їхньої поведінки; впровадження у комунікативні компанії гнучкіших порівняно до реальної дійсності комунікацій (ведення відкритих корпоративних блогів, технологія “підсадної качки” тощо); досягнення більших збігів “полів свідомості” виробника і споживача товарів; збільшення цільової аудиторії та моніторингу її ставлення до товарів, формування позитивного іміджу торговельної марки; збільшення впливу на ЗМІ. До вад можна віднести те, що достеменність представленої інформації буває сумнівною; інформація, у тому числі й не достеменна, може викликати небажану хвилю повідомлень в Інтернеті, яку важко зупинити.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Литовченко І. Л., Пилипчук В. П. Інтернет маркетинг: Навчальний посібник. – К: Центр учбової літератури, 2008.

Корума Ю. В.,

Вчитель англійської мови,

Синельниківський ліцей №2

Синельниківської міської ради Дніпропетровської області

korumka823@gmail.com

ПРИНЦИП НОВИЗНИ ЯК ОСНОВА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Теоретичне значення: Робота присвячена вивченню принципів новизни як основної формування особистісного потенціалу на уроках англійської мови. Якісна мовна підготовка учнів неможлива без використання сучасних інноваційних освітніх технологій. Сучасні інноваційні технології в освіті – це використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчанні, проектна робота в навчанні, робота з навчальними комп'ютерними й мультимедійними програмами, дистанційні технології в навчанні іноземних мов, створення презентацій у програмному середовищі Microsoft PowerPoint, використання ресурсів всесвітньої мережі Інтернет. Ці технології допомагають реалізувати орієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням здібностей дітей, їхнього рівня знань. Мета роботи полягає в дослідженні сучасних методів викладання англійської мови на різних етапах вивчення. Завданням роботи є: визначити основні практичні принципи та новітні методи у викладанні іноземної мови; розкрити специфіку, особливості та складнощі реалізації уроку з використанням принципів новизни; визначення методів та принципів на сучасному етапі викладання; вивчення практичних та застосування практичних

завдань. Для вирішення поставлених завдань використовуються такі методи дослідження як : аналіз методичної та наукової літератури, збір інформації, метод теоретичного дослідження. Принципи новизни в навчанні іноземним мовам будуються на основі того, що зміст та організація уроку пронизані новизною, включають використання новітніх методів навчання та технічних засобів. Новизна наказує використання текстів та вправ, які містять щось нове для учнів, відмова від багаторазового читання того ж тексту і вправ з тим самим завданням, варіативність текстів різного змісту, але побудованих на одному і тому ж матеріалі. Таким чином, новизна забезпечує відмову від довільного заучування, розвиває продуктивність мовленнєвих умінь учнів, викликає інтерес до навчальної діяльності, будує соціокультурні зв'язки, адже навчання іноземних мов буде ефективним саме завдяки комплексному застосуванню засобів новітніх інноваційних технологій та залежить від здатності вчителя застосовувати дієвий підхід до навчання.

Ключові слова: принципи новизни, вивчення іноземної мови, мовленнєва діяльність, комунікативний метод, засоби та методи вивчення

Theoretical significance: The work is devoted to the study of the principles of novelty as the main formation of personal potential in English lessons. High-quality language training of students is impossible without the use of modern innovative educational technologies. Modern innovative technologies in education are the use of information and communication technologies in teaching, project work in teaching, work with educational computer and multimedia programs, distance technologies in teaching foreign languages, creation of presentations in Microsoft PowerPoint software environment, use of World Wide Web resources. . These technologies help to implement a focused approach to learning, provide individualization and differentiation of learning, taking into account the abilities of children, their level of knowledge. The purpose of the work is to study modern methods of teaching English at different stages of study. The tasks of the work : are to determine the basic practical principles and the latest methods in teaching a foreign language; to reveal the specifics, features and complexities of the lesson using the principles of novelty; definition of methods and principles at the present stage of teaching; study of practical and application of practical tasks. To solve the tasks such research methods are used as: analysis of methodical and scientific literature, collection of information, method of theoretical research. The principles of novelty in teaching foreign languages are based on the fact that the content and organization of the lesson are permeated with novelty, including the use of the latest teaching methods and technical means. Novelty dictates the use of texts and exercises that contain something new for students, refusal to repeatedly read the same text and exercises with the same task, the variability of texts of different content, but built on the same material. Thus, the novelty ensures the rejection of arbitrary learning, develops the productivity of students' speech skills, arouses interest in learning, builds socio-cultural ties, because foreign language learning will be effective through the integrated use of the latest innovative technologies and depends on the teacher's ability to apply an effective approach. to study.

Keywords: principles of novelty, study of a foreign language, speech activity, communicative method, means and methods of study

*Учень – це не посудина, яку потрібно заповнити,
учень – це факел, який треба запалити.*

(Стародавня мудрість)

Важливість вивчення англійської мови як мови міжнародного спілкування у сучасних умовах давно не потребує пояснення, а є загальновідомим фактом. Постійно підкреслюється і необхідність модернізації та удосконалення підходів до її викладання й технологій навчання. Сьогодні застосовуються різні методи викладання англійської мови, перевага надається тим, які об'єднують комунікативні та пізнавальні цілі. Завдяки новітнім технологіям та досягненням науки використання таких підходів стає ще більш ефективним. Сучасні інноваційні технології в освіті – це використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчанні, проектна робота в навчанні, робота з навчальними комп'ютерними й мультимедійними програмами, дистанційні технології в навчанні іноземних мов, створення презентацій у програмному середовищі Microsoft PowerPoint, використання ресурсів всесвітньої мережі Інтернет. Комп'ютерні слайдові презентації матеріалу на уроці дозволяють більш ефективно в часі поєднати усний лекційний матеріал із автоматичною демонстрацією слайд-фільму, як наочності.

Ці технології допомагають реалізувати особово-орієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням здібностей здобувача освіти, його рівня знань. Інноваційні методи навчання англійської мови, які базуються на інноваційному підході, спрямовані на розвиток і самовдосконалення особистості, на розкриття її резервних можливостей і творчого потенціалу. Сучасна комунікативна методика пропонує широке впровадження в навчальний процес активних нестандартних методів і форм роботи для кращого свідомого засвоєння матеріалу. На практиці досить ефективними виявилися такі форми роботи:

- ✓ індивідуальна,
- ✓ парна,
- ✓ групова
- ✓ робота в команді.

Найбільш ефективними є такі форми парної та групової роботи:

- внутрішні (зовнішні) кола (inside / outside circles);
- мозковий штурм (brain storm);
- читання зигзагом (jigsaw reading);
- обмін думками (think-pair-share);
- парні інтерв'ю (pair-interviews) та інші.

Ці форми роботи сприяють розширенню знань та вмінь здобувачів освіти. У процесі спілкування здобувачі освіти навчаються розв'язувати складні задачі на основі аналізу обставин і відповідної інформації, висловлювати альтернативні думки, приймати виважені рішення, спілкуватися з різними людьми, брати участь у дискусіях. До сучасних технологій належить технологія співпраці, яку я активно впроваджую в навчальний процес. Основна ідея полягає в створенні умов для активної спільної діяльності здобувачів освіти в різних навчальних ситуаціях. Здобувачі освіти об'єднуються в групи по 3–4 особи, їм дають одне завдання, при цьому обговорюють роль кожного. Кожен здобувач освіти відповідає не тільки за результат своєї роботи, але й за результат усієї групи. Тому слабкі здобувачі освіти прагнуть з'ясувати в сильних те, що їм незрозуміло, а сильні – щоб слабкі досконало розібралися в завданні. І від цього виграє вся група, тому що спільно ліквідовують прогалини у знаннях.

Однією з технологій новизни в навчанні слід відмітити метод проектів як спосіб розвитку творчості, пізнавальної діяльності, самостійності. Проекти можуть підрозділятися на монопроекти, колективні, усно-мовні, видові, письмові й Інтернет-проекти. Робота над проектом – це багаторівневий підхід до вивчення мови, що охоплює читання, аудіювання, говоріння і граматику. Метод проектів сприяє розвитку активного самостійного мислення орієнтує здобувачів освіти на спільну дослідницьку роботу. В результаті презентації проектів, здобувачі освіти діляться один з одним досвідом створення проекту. Тому роль і участь вчителя в проекті дуже велика: в одних випадках перед розробленням проблеми необхідно ввести і напрацювати лексикограматичний матеріал, в інших – педагог може лише підказати напрям пошуку, забезпечити джерелами, відправити здобувачів освіти (клас) до раніше вивченого матеріалу, дати опору тощо. Здобувачі освіти повинні навчитися самостійно знаходити потрібну інформацію і звертатися по допомогу до вчителя тільки у тих випадках, коли вони самі не можуть знайти відповідь на запитання. Здобувачі освіти також мусять навчитися планувати свої дії і самостійно вирішувати, які матеріали їм знадобляться для виконання завдань проекту і де вони їх можуть знайти. Таким чином, у процесі цієї діяльності учень розвиває свої інтелектуальні вміння, такі риси характеру як цілеспрямованість, наполегливість, працелюбність, набуває певні навчальні навички, а це забезпечує соціальну та професійну адаптацію в суспільстві, створює умови для розвитку креативності, що є важливим в сьогоденному швидкоплинному світі. Використання на уроках іноземної мови методу проектів робить процес навчання значно доступнішим, цікавішим, інтерактивним та посилює для кожного учня, формує вміння самостійного конструювання власних знань, орієнтування в інформаційному просторі, надає

простір розвитку комунікативних умінь та емоційно-ціннісного відношення кожного школяра до вивчення іноземних мов, розвиває креативні навички.

Щодо практичного застосування вищезазначених вправ, які включають в себе новітні методичні принципи та інноваційні технології, що покращують та водночас полегшують навчальний процес хотілося б відмітити необхідність та обов'язковість їх застосування викладачем.

Важливим засобом інноваційного навчання є також використання мультимедійного комплексу (МК) у складі інтерактивної дошки, персонального комп'ютера й мультимедійного проектора. Такий комплекс поєднує всі переваги сучасних комп'ютерних технологій і виводить процес навчання на якісно новий рівень. Завдяки наочності й інтерактивності МК дозволяє мені залучити всіх здобувачів освіти до активної роботи. Широко застосовується робота з комп'ютерними навчальними програмами на заняттях з іноземної мови. Вони включають: вивчення лексики; відпрацювання вимови; вивчення діалогічної і монологічної мови; вивчення писемності; відпрацювання граматичних явищ. Можливості використання Інтернет - ресурсів величезні. Глобальна мережа Інтернет створює умови для здобуття будь-якою необхідною студентам та викладачам інформації, що знаходиться в будь-якій точці земної кулі: народознавчий матеріал, новини з життя молоді, статті з газет і журналів та інше. На уроках англійської мови за допомогою Інтернету можна вирішувати цілий ряд дидактичних завдань: формувати навички і уміння читання, використовуючи матеріали глобальної мережі; формувати у студентах мотивацію до вивчення англійської мови.

Базовий набір послуг мережі Інтернет може включати в себе:

- електронну пошту (e-mail);
- телеконференції (usenet);
- відеоконференції; можливість публікації власної інформації, створення власної домашньої сторінки (homepage) та розміщення її на Web-сервері;
- доступ до інформаційних ресурсів: довідкові каталоги (Yahoo!, InfoSeek / UltraSmart, LookSmart, Galaxy);
- пошукові системи (Alta Vista, HotBob, Open Text, WebCrawler, Excite);
- розмову в мережі (Chat).

Створення штучного іншомовного середовища в процесі навчання іноземним мовам - один з важливих проблемних питань сучасної методики. З ним у першу чергу пов'язана реалізація масового навчання двом з чотирьох основних видів мовленнєвої діяльності: аудіюванню та говорінню (умовно-комунікативному або комунікативному). Для досягнення цієї мети використовуються технічні засоби навчання.

Узагальнюючи все згадане вище, можна стверджувати, що застосування новизни як основа реалізації мети уроку англійської мови дозволяє створювати принципово нову освітню діяльність, що розкриває широкі можливості для навчання, здатна підвищити мотивацію, розвивати самостійність, забезпечувати диференціацію та індивідуалізацію навчального процесу, сприяти модернізації у традиційній навчальній системі, сприяти розвитку практичних здібностей у застосуванні технічних засобів при роботі з новітніми програмами, формуванню мовленнєвої компетентності, здібностей проектної діяльності та групової праці. Навчання англійської мови буде ефективним, якщо використовувати комплексний підхід та застосувати новітні засоби та інноваційні технології. Методи навчання іноземним мовам, що ґрунтуються на використанні новітніх технологій та методик у навчанні допоможуть розкрити творчий учнівський потенціал. Сучасний вчитель повинен знати новітні методи навчання іноземній мові, спеціальні навчальні прийоми та техніки, щоб підбирати оптимально потрібні методи викладання у відповідності до рівня знань, інтересів та потреб школярів. Методи навчання не можна вважати простими алгоритмізованими одиницями, оскільки їхнє вмотивоване та раціональне використання на уроках англійської мови вимагає креативних підходів із боку вчителя. Більшість із сучасних методик – комунікативно-орієнтовані. Одна із їх основних ознак – це учнівська творчість, оскільки саме творчі завдання, як демонструє наше дослідження на сьогодні є ознакою сучасності. Отже, якісна мовна підготовка школярів є неможливою без застосування сучасних освітніх інноваційних технологій. Реалізація продуктивного мовного навчання є неможливою без розробки та впровадження необхідних навчальних технологій. Застосування комп'ютерних технологій під час викладання англійської мови дає змогу відходити від традиційних форм навчання та підвищувати індивідуалізацію навчально-виховної діяльності учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичківська Т. М. Використання інтерактивних методів навчання у процесі формування комунікативної компетентності учні на уроках англійської мови. Науковий Блог. Режим доступу: https://naub.oa.edu.ua/2017/використання_інтерактивних_методів.2
2. «Научно-практичний електронний журнал Алея Науки» №12(51) 2020
3. Афанас'єва Л. В. Інноваційні підходи до вивчення іноземної мови професійного спрямування (впровадження мультимедійних технологій)/ Л. В. Афанас'єва// Актуальні проблеми іншомовної комунікації: лінгвістичні, методичні та соціально-психологічні аспекти: зб. матеріалів всеукраїнської науково-методичної Інтернет-конференції. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2014. –С.11-13.1.
4. Андрєєва В.М. Інновації на уроках. \ \ журнал «Англійська мова та література». – 2004 - № 29

5. Гайнова О. М. Проектна діяльність учнів на уроках англійської мови. // журнал «Англійська мова та література». – 2005 - № 3 Капітонов П.В. Використання нових інформаційних технологій у середній школі в процесі навчання. // журнал «Англійська мова та література». – 2006 - № 32 . – 15 с. 10. Козак А. М.
6. Використання гри на уроках іноземної мови // 39 Англійська мова та література. – 2011. – № 14. – С. 4-6.
7. Шевченко Е. Б. Використання інтерактивних технологій для розвитку пізнавального інтересу на уроках англійської мови. // журнал «Англійська мова та література». – 2005 - № 24 . – 25 с.

Корякін О. О.,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хорового диригування,
вокалу та методики музичного навчання,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
profextreme@meta.ua*

ФОРМУВАННЯ ЗВУКОРЕЖИСЕРСЬКОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 026 «СЦЕНІЧНЕ МИСТЕЦТВО»

Стаття присвячена конкретизації особливостей формування звукорежисерської компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» у процесі професійної підготовки. У статті визначено зміст звукорежисерської компетенції, її складові, а також проблеми, без подолання яких формування звукорежисерської компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» у процесі професійної підготовки суттєво ускладнене.

The article is devoted to the specification of the features of the formation of sound engineering competence of higher education students of specialty 026 Performing arts in the process of professional training. The article defines the content of sound engineering competence, its components, as well as problems, without overcoming which the formation of sound engineering competence of students of higher education specialty 026 Performing arts in the process of professional training is significantly complicated.

В умовах сучасного культурно-мистецького простору звуковій складовій різноманітних сценічних дійств та мультимедійних проєктів приділяється все більша увага. Це обумовлено, передусім, тим, що цифрові звукові технології стрімко розвиваються, даючи дедалі більше можливостей до творчості. Такий бурхливий розвиток цифрових звукових технологій вимагає від людини, яка їх використовує, компетенцій у різних наукових галузях: у комп'ютерній техніці, акустиці, психології звуко-зоровому сприйнятті, тощо. Компетенції, які потрібні сучасному актору та режисеру для кваліфікованої творчої роботи за фахом, належать до різних галузей: гуманітарно-творчі знання, техніко-технологічні знання, природничо-психологічні знання. Відповідно до вимог стейкхолдерів в

умовах сьогодення до освітньо-професійних програм підготовки фахівців за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво» інтегруються освітні компоненти, пов'язані зі звукорежисерською підготовкою, що забезпечує формування визначеної у стандарті вищої освіти з означеної спеціальності (затверджений наказом Міністерства освіти і науки України № 741 від 30.06.2021 р.) спеціальної компетентності: здатність оперувати новітніми інформаційними й цифровими технологіями в процесі реалізації художньої ідеї, осмислення та популяризації творчого продукту, а також результатів навчання: застосовувати сучасні цифрові технології та спеціалізоване програмне забезпечення до розв'язання відповідних задач професійної діяльності у сфері сценічного мистецтва; обирати оптимальні художньо-виражальні та технічні засоби відтворення креативного задуму при реалізації сценічного твору (проєкту).

Для якісної роботи в сучасних умовах актора та режисера потрібне глибоке розуміння технічної сторони професійної роботи звукорежисера сценічних дійств, оскільки лише в цьому випадку можна забезпечити продуктивну творчу роботу, не відволікаючись на вирішення елементарних технічних проблем. Також необхідне знання та розуміння законів сприйняття звукових та звукозорових образів [1], що вимагає від фахівців зі сценічного мистецтва елементарних знань у галузі психоакустики [3], звукоглядного монтажу тощо. Окрім того актор та, тим більше, режисер як людина, яка керує творчим процесом, має орієнтуватися у питаннях, пов'язаних із спілкуванням людей різних творчих спеціальностей – акторів, музикантів тощо. Використання таких різних галузей знань для формування звукорежисерської компетентності здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» зумовлює особливий склад їх творчих особистостей, а також впливає на вимоги, що висуваються і до викладання, і до викладача основ сценічної звукорежисури. При цьому для повноцінної творчої роботи актору або режисеру потрібно підпорядкувати технічні, природничі та гуманітарні знання творчому задуму створення твору мистецтва, оскільки тільки в такому випадку можна розглядати такого фахівця зі сценічного мистецтва не лише як про втілювача чужого творчого задуму, але і як про творця, рівноправно з іншими представниками творчих спеціальностей, що беруть участь у створенні творчого продукту.

Доцільним вважаємо визначити звукорежисуру як систему творчих діяльностей, пов'язаних зі створенням звукових художніх образів, концепції звуку, формуванням драматургії звуку, створенням звукової картини, пошуками нових звуків із подальшою їх обробкою з використанням складних звукотехнічних засобів для вирішення культурно-мистецьких завдань за допомогою звуку. До недавнього часу звукорежисерами у театрі ставали в основному люди, професійна освіта яких так чи інакше була пов'язана з

професією тих фахівців, з якими вони співпрацювали у своїй діяльності – акторами, режисерами, музикантами, композиторами, диригентами, інженерами-акустиками, радіоінженерами та і т. д. Найбільш прийнятним для роботи звукорежисером був варіант, коли людина мала дві освіти, наприклад музичну та технічну. Крім того, були непоодинокими випадки, коли звукорежисерами ставали особи, які не досягли великих висот у своїй основній професії, тому на певному етапі виникла потреба у звукорежисерах-професіоналах – людях, які не тільки працюють на посаді звукорежисера, але й мають спеціальну вищу звукорежисерську освіту. Відсутність достатньої кількості звукорежисерів, які мають професійну звукорежисерську освіту, поряд зі стрімким розвитком цифрових звукових технологій, породила ще одну помилкову думку – звукорежисером може стати будь-хто, хто має до цього бажання і трохи розуміється на звуковій техніці. Ця думка породила безліч дилетантів у сфері звукорежисури. Негативне ставлення до професійної компетентності таких людей, на жаль, часто поширюють на всю професію.

У процесі нашої практичної діяльності у галузі звукорежисури та викладання основ звукорежисури для здобувачів вищої освіти спеціальностей 025 Музичне мистецтво та 026 «Сценічне мистецтво» було виявлено: для того, щоб майбутній виконавець (музикант чи актор) був успішним на відповідній посаді, необхідний певний набір компетенцій, що дозволяє йому стати професіоналом своєї справи. Серед них чільне місце посідає звукорежисерська компетенція.

Під звукорежисерською компетенцією розуміється інтегральна властивість, що визначає спроможність реалізовувати типові професійні задачі та вирішувати професійні проблеми засобами звукорежисури, які виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності, із застосуванням набутих знань, професійного та життєвого досвіду. Звукорежисерська компетенція володіє визначеними характеристиками: гностична (когнітивна), що відображає наявність необхідних професійних знань у галузі звукорежисури; регулятивна, що дозволяє застосовувати професійні знання для розв'язання професійних задач засобами звукорежисури; рефлексивно-статусна, що надає право через визнання авторитетності діяти певним чином; нормативна, що відображає коло повноважень, сферу професійного знання; комунікативна, оскільки поповнення знань або практична діяльність завжди здійснюються у процесі спілкування та взаємодії [5].

Звукорежисерська компетенція достатньо складна і містить у собі загальнопрофесійні знання, знання з конкретної спеціальності: звукорежисура кіно та телебачення, концертна звукорежисура, звукорежисура сценічних дійств, а також знань з дисциплін спеціалізації. Складові звукорежисерської компетенції, якими має оволодіти у процесі професійної підготовки сучасний

фахівець зі сценічного мистецтва, дають можливість конкретизувати низку проблем, які мають бути вирішені для успішного формування звукорежисерської компетентності здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво», а саме:

1) освітній процес мають забезпечувати науково-педагогічні працівники, які не лише відповідають ліцензійним умовам, але і поєднують і творчу і технічну складові підготовки, а також спроможні складні технічні питання пояснити простою і доступною для гуманітаріїв мовою;

2) часто висококваліфікований звукорежисер, який має видатні досягнення у професійній сфері не може чітко розповісти про них і передати свій багатий досвід здобувачам вищої освіти [4], оскільки наразі відсутня педагогічна школа, що склалася за спеціальністю, вона наразі лише формується;

3) відсутність фахівців старшого покоління (які мають величезний життєвий і практичний досвід), які мають професійну звукорежисерську освіту та бажання і можливість викладати основи сценічної звукорежисури;

4) суттєвий брак спеціальної (і критичний брак – навчальної спеціальної) літератури зі сценічної звукорежисури українською мовою, а випущена література швидко стає бібліографічною рідкістю через дуже малі тиражі;

5) (Окрім того, більшість зразків професійної літератури є англomовними, мають яскраво виражений або технічний, або гуманітарний ухил; посібники, які мають яскраво виражене «технічне забарвлення» досить складні для майбутніх акторів чи режисерів, а видання, які мають «гуманітарне забарвлення» часто дають лише поверхневі знання у галузі звукорежисури);

б) сценічне мистецтво – спеціальність, процес професійної підготовки за якою якої вимагає великих матеріальних витрат навіть на початковій стадії; сценічна звукорежисура передбачає, передусім, практичну підготовку, а практика безглузда без наявності мінімального комплексу сучасного та різноманітного музично-технічного обладнання [2];

7) при оволодінні основами сценічної звукорежисури необхідно забезпечити чільну роль творчої складової у професійній діяльності [6], при цьому не применшуючи важливості технічних знань;

8) успішна професійна діяльність фахівця зі сценічного мистецтва практично неможлива без професійного спілкування з творчими людьми іншими акторами та виконавцями творів, режисером, звукорежисером тощо, тому у процесі професійної підготовки фахівців зі спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» необхідно опанувати спроможність працювати у складі творчого колективу та вміти спілкуватися з членами цього колективу професійною мовою («режисерською», «звукорежисерською»). Професійний актор має знати

психологію, термінологію та професійні завдання людини, яка перебуває «по той бік мікрофона»;

9) до звукорежисерів у творчих колективах часто ставляться як до допоміжного технічного персоналу; нерідко на них необґрунтовано покладають провину за творчі невдачі, що частково обумовлено саме незрозумінням змісту та особливостей їх діяльності та внеску у спільний творчий продукт;

10) недостатня чіткість визначення самого поняття «звукорежисура» в системі сценічного мистецтва, недостатньо чітко визначення обов'язків звукорежисера у творчому колективі, різне розуміння ролі звукорежисера у процесі створення творчого продукту.

Цілком очевидно, що в межах освітньо-професійних програм за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво» не передбачена підготовка звукорежисерів сценічних дійств, однак оскільки формування звукорежисерської компетенції здобувачів вищої освіти є вимогою сьогодення і важливою складовою формування високопрофесійного фахівця, необхідне запровадження відповідних освітніх компонентів та інших складових, які зможуть забезпечити формування звукорежисерської компетенції здобувачів вищої освіти означеної спеціальності.

Виходячи з аналізів результатів впровадження авторських робочих програм навчальних дисциплін звукорежисерської спрямованості (зокрема, «Основи сценічної звукорежисури» для здобувачів спеціальності 026 «Сценічне мистецтво») нами були зроблені узагальнення, які ґрунтуються на кількох можливих шляхах вирішення поставлених завдань.

Основна ідея методики викладання має бути заснована на двоїстій природі звуку (звук, з одного боку, фізичне явище, яке може бути зареєстроване приладами, а з іншого – естетична категорія, об'єкт реалізації творчого потенціалу актора та звукорежисера). Методика, таким чином, повинна передбачати дві складові: образну і конкретну.

Викладач основ сценічної звукорежисури має бути спроможним донести матеріал як конкретним, так і образним способом. Необхідно деякі кількісні співвідношення, що описуються найскладнішими формулами, пояснити якісному, понятійному рівні, використовуючи емоційні категорії (тобто задіяти емоційну пам'ять). Зміст та спосіб викладу загальнопрофесійних дисциплін мають бути доступні людям як гуманітарним складом розуму.

Робота звукорежисера зі сценічним дійством носить, передусім, творчий характер, який доповнює діяльність актора, режисера-постановника, режисера по світлу.

Освітній процес необхідно проводити в умовах, максимально наближених до сценічної діяльності (театри, концертні зали) з використанням різноманітного

обладнання, з яким у процесі своєї професійної діяльності можуть зіткнутися фахівці. Також вагомою складовою у оволодінні основами сценічної звукорежисури є навчальні та виробничі практики, які проводяться на базі театрів.

Здобувачі вищої освіти з початку освітнього процесу мають створювати самостійно або принаймні брати участь у створенні творчого продукту з використанням технологій звукорежисури.

Освітній процес має формувати у здобувачів вищої освіти повагу до професії звукорежисера та спроможність передати цю повагу оточуючим людям.

Професорсько-викладацький склад, який формує звукорежисерську компетентність здобувачів вищої освіти має займатися активною творчою професійною діяльністю, досконало володіти майстерністю звукорежисера, мати високий загальний культурний рівень, професійний досвід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Farnell, A. (2010). *Designing sound*. Cambridge-London: The MIT Press. 664.
2. Liebman, N., Nagara, M., Spiewla, J., Zolkosky, E. (2010). *Cuebert: A New Mixing Board Concept for Musical Theatre*. Conference on New Interfaces for Musical Expression. 51–56.
3. Neuenfeldt, K. (2007). *Learning to listen when there is too much to hear: Music producing and audio engineering as engaged hearing*. Medio International Australia. 123. 150–160.
4. Pras, A., Guastavino, C. (2011). *The role of music producers and sound engineers in the current recording context, as perceived by young professionals*. *Musicae Scientiae*. 15(1) 73–95.
5. Rychen, D.S., Salganik, L.H. (2003). *A holistic model of competence*. In *Key competencies for a successful life and a wellfunctioning society*. Cambridge, MA: Hogrefe & Huber Publisher. 41–62.
6. Zagorski-Thomas, S., Isakoff, K., Stévançe, S., Lacasse, S. (2019). *The Art of Record Production*. London: Routledge. 224.

Круглік Олександра Василівна,
*викладач Черкаського музичного
фахового коледжу ім. С.С.Гулака-Артемівського
oleksandra-v-s@ukr.net*

ВПЛИВ ПОДВІЙНИХ СТАНДАРТІВ НА ПСИХІКУ УКРАЇНЦІВ

Дана стаття дозволяє розглянути основні аспекти впливу подвійних стандартів на сучасне українське суспільство. Публікація зачіпає теоретичну область, тобто методологічний аналіз наукових джерел та деяких художніх творів. Актуальність цієї теми можна пояснити тим, що сьогодні політика подвійних стандартів є невід'ємною частиною як міжнародної, так і внутрішньої політики України. Незважаючи на те, що це явище одне з

найпопулярніших у світі, існує серйозна проблема – не достатня вивченість політики подвійних стандартів, та недооцінка впливу даного соціально-психологічного феномену на психіку українського народу.

Ключові слова: подвійні стандарти, готтентотська мораль, протагоністський центрована мораль, менталітет, герой, антигерой, егалітарна концепція, гендер.

This article allows us to consider the main aspects of the influence of double standards on modern Ukrainian society. The publication affects the theoretical area, that is, the methodological analysis of scientific sources and some works of art. The relevance of this topic can be explained by the fact that today the policy of double standards is an integral part of both international and domestic politics of Ukraine. Despite the fact that this phenomenon is one of the most popular in the world, there is a serious problem - insufficient study of the policy of double standards, and an underestimation of the impact of this socio-psychological phenomenon on the psyche of the Ukrainian people.

Keywords: double standards, Hottentot morality, protagonist-centered morality, mentality, hero, anti-hero, egalitarian concept, gender.

Викладення основного матеріалу (Presentation of the main material). Термін «подвійний стандарт» є дуже поширеним у сучасній політології, журналістиці, економіці, суспільствознавстві, феміністичній теорії та інших гуманітарних науках: різна оцінка однотипних дій різних суб'єктів (одним з яких часто буває сам оцінювач) з застосуванням різних наборів принципів. Це стається через упередженість оцінювачів, зміну обставин, корисливість, емоційний стан [1].

Термін «подвійний стандарт» спочатку вживали щодо позначення різних систем вимірювання, наприклад щодо біметалізму, а також у теологічних міркуваннях про добро і зло [2]. Незважаючи на відносну новизну терміна, застосування різних трактовок щодо одних і тих самих вчинків існує віддавна. Приклади подвійного стандарту сучасні дослідники виявили у книзі пророка Ісаї [3]. У Стародавньому Римі закон не передбачав для жінки можливість подати в суд на чоловіка за невірність, а чоловік мав таке право [3]. Те, що стародавні римляни не розглядали подібний підхід, як щось несправедливе, демонструє вислів, приписуваний драматургу Теренцію – «Quod licet Iovi, non licet bovi» (точніше, Aliis si licet, tibi non licet): «Що дозволено Юпітеру, не дозволено бикові» [3]. Яскравим прикладом є російсько-українська війна. Людина, за наказом якої було підірвано два хмарочоси визнана терористом номер один. Натомість російський диктатор, який здійснює планомірний геноцид українського народу терористом не визнаний. При тому, що російський терорист бомбить наші міста, його люди катують жінок і дітей. Звичайно, що мова на йде про визнання російського тероризму українською владою.

Відоме й інше, жартівливе позначення явища подвійних стандартів – «готтентотська мораль» [5]. Хоча цей термін є некоректним: етнографічні

дослідження не підтверджують наявності якихось особливих етичних поглядів у готтентотів. Вираз походить, ймовірно, від расистського анекдоту, який склали німецькі колонізатори: «Місіонер питає в готтентота: «Що таке зло?» Той відповідає: «Коли сусід нападе на мене, забере худобу, дружину...». «А що таке добро?» – «Коли я нападу на сусіда і заберу його худобу й дружину...» [5]. Анекдот поширився, певно, після придушення повстання готтентотів і гереро у 1904–1907 роках [5]. Найменування подвійних стандартів – «готтентотська мораль» було розповсюджене протягом ХХ ст., вони були мішенню сатири (наприклад, байка Ф. К. Салогуба «Готтентотская мораль»[6]).

Окремим випадком подвійних стандартів є так звана «протагоністсько-центрована мораль», що полягає у виправдовуванні автором тих дій головного героя або героїні (протагоніста), які були б засуджені в його опонентів (антагоністів). При цьому автор не обов'язково подає протагоніста як «доброго», а антагоніста – як «злого»[6].

Прикладом протагоністсько-центрованої моралі може слугувати художній роман із серії «Бандицький Петербург» Олександра Константинова. Мова йтиме про книгу 2 «Адвокат». Серія романів «Бандицький Петербург», як відомо також була взята у якості сценарію до одноіменного серіалу. Звичай автори наукових статей не посилаються на художні романи, але так як я пелагогиня і належу до гуманітаріїв, я вважаю такий приклад доцільним. Тім більше, сюжет даного роману яскраво ілюструє соціально-психологічний механізм впливу подвійних стандартів.

Ні для кого не секрет, що підчас перегляду фільму ми завжди вболіваємо за головного героя, навіть за негативного персонажа. Коли ми читаємо улюблений роман, діє той же механізм. Головна героїня роману Катя Гончарова (у дівочтві Шмельова) у виконанні Ольги Дроздової на телеекрані зображена, як жінка зі складною долею. Згідно із сюжетом роману, Катя вийшла заміж ще в студетські роки, потім вона зраджує своєму чоловікові зі своїм університетським другом, завагітнівши від коханця. Після смерті чоловіка Катя виходить заміж за свого коханця, приховуючи від нього його ж власну дитину. Згодом, коли новий чоловік потрапляє до в'язниці, Катя зраджує і йому з їхнім спільним другом. Роман Константинова пропонує нам інтригу, яка так подобається читачу. З морально-етичної точки зору головна героїня є легковажною жінкою. Гортаючи сторінки роману, більшість читачів співпереживатиме Катерині, не дивлячись на її негативні вчинки. Ідентичний приклад подвійних стандартів нам продемонстровано у фільмі «Іронія долі, або з легким паром». Головні герої фільму – легковажні люди, проте вся країна співчувала Жені Лукашину та Наді.

Політикою подвійних стандартів прийнято називати ситуацію, коли оцінка одного й того ж явища, процесу чи події, у міжнародних відносинах, залежить

від характеру відносин оцінюючих сторін та об'єктів оцінки. За однакового сутнісного наповнення, дії одних країн отримують підтримку та виправдання, а інших – засуджуються та караються. Класичним прикладом політики подвійних стандартів стала фраза «Для кого терорист, а для кого – борець за свободу» (англ. «One man's terrorist is another man's freedom fighter»), введена у вжиток британським письменником Джеральдом Сеймуром у його художньому творі «Гра Гаррі» (англ. Harry's game) в 1975 році [7].

У психології подвійні стандарти спричиняють розшарування суспільства, появи величезної кількості лицемірства та брехні. У цілому нині таку поведінку можна охарактеризувати, як «Мені можна те, що не можна іншим, і можна все те, що їм теж дозволяється робити». Людина, яка живе за такими стандартами, намагається підлаштуватися одночасно під кількох людей, намагаючись їм сподобатися. Така подвійна мораль сприяє створенню суперечливої думки людини та вплив подвійних стандартів на її поведінку.

Можна навести приклад мислення людини, яка живе за такими стандартами: «Я можу красти, тому що мені потрібен автомобіль і квартира, але якщо крадуть у мене, це злочин». Ті кошти, які були відібрані в інших згідно з таким принципом, не зроблять людину щасливою. Живий доказ тому – матеріально-заможні люди та антипод – сім'ї, які не змогли заробити свої капітали, і це призвело до деградації, алкоголізму, наркоманії. Якщо подібні думки виникають не в одного, а в багатьох членів суспільства, то в суспільстві виникають глибокі протиріччя, невроз [5].

У житті людини існують різні стандарти. Так, наприклад, якщо в дитячому садку або школі дитина поводить себе по відношенню до оточуючих ввічливо і завбачливо, то в колі сім'ї вона дозволяє собі бути грубою і нетактовною. І тут виникає питання, стосовно механізму виникнення та формування подвійних стандартів та їх вплив на поведінку. Дитина з шести років уже усвідомлено розуміє різницю між поведінкою на людях та вдома та будує свою мораль із подвійними стандартами.

Також подвійні стандарти проявляються і у відносинах. Стереотипи між чоловіками та жінками існують уже давно, але це не несе жодної небезпеки доти, доки людина не починає ними жити. Існує безліч прикладів того, що таке подвійні стандарти у відносинах:

1. Усі звикли до того, що чоловік при знайомстві з жінкою обов'язково має робити перший крок, інакше його вважають закомплексованим.

2. Жінка повинна бути чистою і акуратною і їй не прощають те, що можна пробачити чоловікові.

3. Чоловікові не дозволяється бити жінку, але жінка дозволяє собі піднімати руку на свого супутника по життю, виправдовуючи таке становище тим, що вона слабша.

4. Прийнято вважати, дружба між людьми різної статі не буває, якщо чоловік не представник сексуальної меншини. Хоча такий стереотип є хибним.

5. Багатий сексуальний досвід у чоловіків вважається нормою, жінку з таким самим досвідом назвуть розпусницею.

Описана вище поведінка жінок та чоловіків, спричинена дією в групі певних соціально-психологічних механізмів і має історичні витоки. Йдеться про актуалізацію статевого потягу на тлі загальної еротизованості ситуації «вечорничного спілкування». На посилення загальних тенденцій в групі безпосередній вплив має також кількість присутніх та щільність їх розташування у приміщенні (так звана «масовидність» поведінки), тож природно, що еротичні імпульси ставали інтенсивнішими саме на вечорницях, коли в стосовно невеликому приміщенні збиралось до 20 та більше осіб. Окрім того, сучасна соціальна психологія доводить, що в групі знижується самоконтроль, а це призводить до послаблення нормативного стримування: у деяких групових ситуаціях люди схильні до того, щоб відкинути нормативні поведінкові обмеження, втратити відчуття індивідуальної відповідальності за власні вчинки та діяти «як усі», навіть всупереч власним цінностям [6]. У групі також актуалізуються механізми конформізму: що привабливішою є для особи певна група, то сильнішим буде наслідування прийнятих у ній моделей поведінки та страх перед санкціями з її боку (як от висміювання, знуцання тощо).

На нинішньому етапі трансформаційних процесів в Україні актуальним питанням стало переосмислення ролей жінки й чоловіка в суспільстві, а точніше – створення егалітарних принципів рівності. Егалітарна концепція виходить з того, що жінка й чоловік – рівні як особистості, і тому повинні мати в суспільстві однакові можливості для свого розвитку, самореалізації [6, с. 120 – 121].

Система подвійних стандартів не оминула й освітні процеси. Багато можна почути про те, що необхідно прибрати дітей з вулиць і захопити чимось корисним, але поряд із цим закриваються секції та гуртки, а в кращому разі переходять із розряду безкоштовних у платні. Мало того, можновладці змушують директорів примушувати батьків платити за ці гуртки і відвідувати їх в обов'язковому порядку. Озвучуючи заробітні плати вчителів, беруть найвищі, де враховується категорія, стимулюючі виплати та інші надбавки, а насправді, 90% отримують набагато менше озвучених сум. Поряд із цим говорять про залучення молодих фахівців, але створюють умови, на які мало хто погоджується. Держава виділяючи фінанси, наприклад на сигналізацію, яка необхідна, щоб школу прийняли до нового навчального року, не фінансує супутні ремонтні роботи та рекомендує школам шукати гроші «на стороні». Директори починають просити допомоги у батьків, але як тільки якийсь незадоволений батько пише скаргу, у тій самій організації, яка рекомендувала

знайти гроші самостійно, відмахуються, говорячи про протизаконність таких дій та обіцяючи покарати винних. На конференціях дуже часто можна побачити цифри, що відображають позитивні тенденції до оснащення шкіл мультимедійними пристроями, видаючи це за досягнення держави, але в 80% випадків усе це обладнання куплено за гроші залучених спонсорів, меценатів і тих самих батьків учнів.

У кожному суспільстві є принцип подвійних стандартів. Серед нас завжди будуть люди, які вважатимуть, що їм можна більше, ніж усім іншим. Яскравим прикладом політики подвійних стандартів є наш безпосередній ворог – Росія. У Росії вже з давніх-давен існує таке поняття як «свавілля», що означає масове порушення правил без наслідків для порушників. При цьому практика подвійних стандартів поділяє Росію на дві частини:

1. субелітарний шар, що складається із правлячої еліти;
2. середній протошар і нижній шар.

Така подвійна мораль у суспільстві сприяє деформації свідомості, викликає у людях прагнення потрапити до категорії обраних, які мають більш пільгові умови життєдіяльності. З часом можуть змінюватися причини та методи застосування подвійних стандартів: дискримінаційні тарифи та збори, візові обмеження, блокування фінансових активів [4]. Політика подвійних стандартів – це суперечлива, двоїста політика, різні принципи, закони, правила щодо суб'єктів залежно від їхньої лояльності та міркувань вигоди. Тобто в оцінці ситуації не беруться до уваги реальні обставини і факти, головну роль у цьому випадку грає ставлення оцінювача до оцінюваного. Дії «своїх» виправдовуються, а дії «чужих» засуджуються та вважаються неприпустимими [1]. Мова йде звичайно ж про політику ворога – Росії.

Багато хто думає, що в духовному житті немає подвійних стандартів, але це зовсім не так. Релігія протягом багатьох століть використовувала постулати Ісуса у прямому сенсі, при цьому справжній сенс спотворювався. Наприклад, всі віруючі вважають себе рабами божими, хоча така думка блюзнірська у своїй основі, оскільки Бог створював людей для того, щоб вони могли бути рівними серед рівних. Такі спотворення трапляються постійно. Проблема подвійних стандартів у Біблії призводить до формування брехливості та «дволикості» у суспільстві. Релігійні подвійні стандарти згадували ще у стародавній філософії Риму та біблійних текстах. Ще одне підтвердження того, наскільки людина цінує свої звички, і дуже неохоче з ними розлучається. Навіть коли підводиш її до причин невдач, образи або депресії, виявляється, що вона не готова розлучитися з цим! А часто трапляється навпаки – яро відстоює користь того, від чого сама страждає! [7]

Прикладом подвійності релігійних стандартів можна вважати adeptів секти «Свідки Єгови». Адепти даної секти закликають разом із ними вивчати Біблію. Вони говорять, що Біблія – це еталон їхніх переконань, але, насправді, вони переконані, що Біблія може правильно трактуватися тільки помазаниками із 144 тисяч. На даний момент ці помазаники знаходяться тільки серед числа Свідків Єгови. Тому виходить, що еталоном переконань стає керівна рада. Також не всі переконання Свідків Єгови можна обґрунтувати на основі Біблії. Вони говорять, що основою всього є Біблія, і саме їхня організація займається вивченням Біблії. Хоча безпосередньо вони вивчають тільки публікації «Товариства Вартової Вежі». Інших людей вони намагаються переконати в протилежному. Насправді, Біблія вивчається тільки за допомогою публікацій Товариства, під контролем «вірного та благорозумного раба». В організації рекомендується регулярно читати журнали «Вартова Вежа», котрі стають еталоном для переконань членів Товариства. Хоча Свідки Єгови із початківцями можуть користуватися будь-яким перекладом Біблії, в ключових моментах богослов'я вони зобов'язані використовувати тільки «переклад Нового Світу», котрий вважається у них найкращим та найбільш точним перекладом, хоча насправді він таким не є!

Формально, і в нас, і в Росії держава відділена від церкви. Але фактично церква стала московським інструментом розколу українського суспільства і підриву української державності. Відбувався тривалий психологічний вплив на свідомість населення, втручання у виборчі процеси в Україні, постачання зброї та надання місця дислокації проросійським бойовикам на сході країни.

Створення Української помісної церкви дає шанс (не гарантує, а лише дає шанс) пересунути геополітичну розмежувальну лінію із центральної України аж на її східний кордон, і вперше за останні декілька століть однозначно констатувати факт приналежності України до євроатлантичного співтовариства, а не до євразійського простору [6, с 6].

Визнавати свою неправоту – завжди неприємно, тому люди схильні шукати інформацію, яка підтверджує їхні переконання. Уявіть, що ви з кимось сперечаєтесь, наприклад, про користь кави. Ви вважаєте її шкідливою, а ваш співрозмовник – корисною. Не дійшовши спільного висновку, ви перевіряєте інформацію в інтернеті. Яким буде ваш пошуковий запит? Імовірно, він звучатиме як «Чим шкідлива кава», а запит вашого опонента «Користь кави». Цей ефект підсилює також «бульбашка фільтрів» – алгоритми Google і Facebook, які визначають, що хоче бачити користувач. Вони засновані на минулих кліках, уподобаннях та історії пошуку людини. Піддаючись цьому ефекту, люди ігнорують весь набір даних, які не підтримують їхню думку. Отже під час аналізу теми чи вирішення проблеми необхідно розглядати різні джерела інформації та кардинально різні погляди [6, с 7].

Українці настільки звикли до випробуваних методів і моделей рішення задач, що зовсім не помічають нових простіших способів. Вони вивчили один підхід, який непогано працює, і застосовують його завжди. Ця пастка мозку блокує творчість. Нам необхідно шукати нові рішення, щоб підвищити продуктивність рутинної роботи. Для бізнесу це критично: важливо – переглядати звичні дії на предмет ефективності, пробувати нове і впроваджувати інноваційні інструменти. Звісно не слід забувати про алгоритмічність будь-якої діяльності.

Люди судять про себе переважно за своїми намірами, а інших – за їхніми вчинками. Помилки інших частіше пояснюються дефектами характеру, тоді як власні промахи – зовнішніми факторами («На співбесіді я погано почувався, а роботодавець – некомпетентний»). А ось зворотня картина: свої удачі люди приписують рисам характеру, а удачі інших схильні вважати випадковістю («Я знайшов на вулиці телефон і повернув його власнику, бо я порядна людина, а інші роблять так, тільки якщо хтось бачив, як вони його підняли»). Таким чином люди обманюють себе, визнаючи свої сильні сторони і заперечуючи слабкі [4].

Американські психологи виявили подвійні стандарти у виборі покарань для злочинців. Таких висновків дійшли автори статті в журналі Nature Communications. Стисло про дослідження повідомляється в прес-релізі Нью-Йоркського університету. Вчені провели серію експериментів на основі гри Ultimatum Game. У перших дослідах 100 учасникам пропонувалися варіанти поділу 10 доларів: вони могли прийняти несправедливу пропозицію, розділити гроші порівну, зажадати більшу частину або покарати ініціатора угоди, зовсім позбавивши його грошей. Як виявилось, навіть при найбільш несправедливому вихідному варіанті поділу (10 дол. до 1 дол.) учасники воліють отримати рівну чи більшу частину, але не карати «опонента». Однак, коли добровольці спостерігали за ходом гри між іншими учасниками, вони значно частіше обирали варіант покарати ініціатора несправедливих пропозицій. Такі ж результати показав повторний експеримент за участю вже 500 осіб [5]. На основі цього був зроблений висновок, що жертвам несправедливого ставлення більше хочеться компенсувати свої втрати, аніж покарати кривдника, заявила керівник дослідження Елізабет Фелпс. Таким чином було продемонстровано, чим рішення судів присяжних відрізняються від бажань позивачів.

Радянське минуле прищепило нам чимало прикрих стереотипів, які міцно закарбувалися у нашій свідомості, увійшли в нашу звичну поведінку так, що ми навіть над цим не замислюємося. Це стало нашим еством, ми відтворюємо цей поведінковий кодекс у своїх дітях і саме тому процес нашого переродження з країни рабів у націю сильних, гідних, упевнених в собі людей тягнеться вже треттє десятиліття. За цей час вже виросло нове покоління і багато хто з цього нового покоління, народженого вже у незалежній Україні, вже поклав за неї своє

молоде життя, а суспільство досі ніяк не здолає старих вад. Тому і стоїть у своєму поступі на одному місці. І ми, народ український, все думаємо, чи то ті реформи йдуть, чи не йдуть? Чи то президенту і прем'єру вірити чи не вірити? Вірити чи не вірити своєму місцевому начальству, депутатам? І кому вірити? [7] Людям здається, що вже нікому не можна вірити, бо всі кажуть одне, а роблять друге. Чинять зовсім не так, як говорять.

Якщо людина, яка позиціонує себе на людях як інтелігентна та освічена, вітається, мило усміхається, випитує про справи, а згодом за спиною співрозмовника використовує цю інформацію проти нього, каже про нього іншим людям речі не двозначні, а частіше й неправдиві, які відверто псують репутацію, то хто буде з такою людиною надалі відвертим і щирим? Чи буде хочаб хтось їй довіряти? А коли так чинити є нормальним, і на такі прикрі речі натикаєшся, починаючи зі шкільної лави, то виробляється захисний бар'єр – не довіряти нікому [8].

В українському суспільстві також панують подвійні стандарти щодо пандемії: з одного боку люди хочуть, щоб ковід швидше закінчився, але при цьому категорично проти вакцинуватися. З початком пандемії люди почали більше керуватися емоціями, ніж раціо. Під час епідемії відбулися зміни у когнітивній сфері – емоційна сторона почала домінувати над раціональною. У перспективі усі заклики до раціонального мислення приречені на поразку. Суспільство у стані сильного хронічного стресу, люди не розуміють, що з ними буде через місяць, через рік, і реагують на все емоційно, а емоція викликає стан афекту.

Отже, подвійні стандарти чинять вплив на психіку українців у якості когнітивних викривлень. Подвійні стандарти охоплюють усі сфери нашого життя, зокрема: сексуальну, політичну, побутову та релігійну. Подвійні стандарти призводять до викривлення реальності. В основі подвійних стандартів лежить так зване чорно-біле мислення. Політика подвійних стандартів веде до викривлено категоричного мислення. Викривленість категорій змушує людину вважати «чорне білим, а біле чорним». Через вплив подвійних стандартів відбулися і негативні метаморфози освіти та науки. У сучасному суспільстві прийнято вважати псевдонаукові течії раціонально доведеними, натомість точні, структуровані методи вважаються архаїчними. У сфері освіти подвійні стандарти проявляються у тенденції до зміни кількісно-якісних показників освітньо-навчального процесу. Сучасна освіта направлена не на отримання якісних практичних знань та навичок, вона направлена на банальний набір балів чи оцінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерні аспекти державної служби: Монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька; за заг. ред. Б. Кравченка. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 7 – 11.

2. Практикум по гендерной психологии / Под ред. И. С. Клециной. – Спб.: Питер, 2003. С. 95.
3. Рибаченко В. Ф. Грані сумісності. – К: Політвидав. У. 1987. 110 с.
4. Погрібний А. Поклик чужого чину: з розмов про наболіле / А. Погрібний; ред. Л. Ільїна. – К.: Просвіта, 2004. – 496 с.
5. Пасько І. Українська ідея на тлі європейської культури / І. Пасько // Схід. – 1996. – № 5–6. – С. 6–10.
6. А. Смелянцев. Подвійні стандарти в політиці // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал. – К: Парламентське видавництво, 2011. – 562 с.
7. Поллман, К. (2000). Подвійні стандарти в античному та середньовічному. – К. – 2017. 327 с.
8. Томас, Кіт. «Подвійний стандарт». Журнал історії ідей, вип. 20, № 2, квітень 1959, с. 195–216.

Ланцедова Ю. О.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету
Національного авіаційного університету, м. Київ

Басовська А. Ю.,
здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем
за спеціальністю 061 Журналістика

Команецька В. В.,
здобувачка вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем
за спеціальністю 081 Право
Національного авіаційного університету, м. Київ

ІННОВАЦІЙНЕ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ДОСТОВІРНОСТІ ВІДОМОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЖУРНАЛІСТАМИ УЯВЛЕНЬ ПРО СУТНІСТЬ ТА/АБО ЗМІСТ РЕАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Звернуто увагу на те, що в контексті медіа, академічної та будь-якої іншої діяльності, пов'язаної із оприлюдненням тих чи інших відомостей, особливого доктринального, проектного законодавчого та іншого прикладного значення набуває інноваційне розуміння достовірності відомостей. У цьому аспекті треба розрізняти завідомо достовірні відомості, незавідомо достовірні відомості, завідомо недостовірні відомості і незавідомо недостовірні відомості. Причинами незавідомо достовірних відомостей можуть особливості сприйняття, зберігання та відтворення органами почуття оточуючого середовища, у т. ч. й сутності та змісту української цивілізаційної суб'єктності, та зберігання і відтворення пам'яттю людини відомостей про таке оточення чи про таку суб'єктність.

Поява незавідомо недостовірних відомостей в контексті журналістської та пов'язаною з нею іншої діяльності часто виникає в наслідок юридичної чи іншою спеціальної некомпетентності журналістів. І тому безперечним базисним проявом як академічної, так й журналістської та будь-якої іншої недоброчесності чи способом вчинення навіть кримінального чи іншого правопорушення має розглядатися не обман, а оприлюднення завідомо недостовірних відомостей. Визнання ж в такій якості оприлюднення незавідомо недостовірних відомостей має бути за наявності хоча б мінімального рівня вини особи - не передбачав, хоча міг і повинен був передбачити недостовірність відомостей, що ним оприлюднюються.

У такому аспекті доцільно передбачити конституційний антиделіктний обов'язок кожної людини попереджувати та припиняти правопорушення, що обумовлювало б юридичну відповідальність журналістів та інших осіб за оприлюднення не лише за завідомо недостовірних відомостей, а й незавідомо недостовірних відомостей, що сталося в наслідок їхньої юридичної чи іншої відповідної спеціальної некомпетентності в контексті відомостей, що ними оприлюднюються.

Ключові слова : завідомо недостовірні відомості; незавідомо недостовірні відомості; завідомо достовірні відомості; незавідомо достовірні відомості; відповідальність журналістів за оприлюднення недостовірних відомостей про сутність та/чи зміст української цивілізаційної суб'єктності.

Attention is drawn to the fact, that in the context of media, academic and any other activities, associated with the disclosure of certain information, special doctrinal, project legislation and other applied value acquires an innovative understanding of the reliability of information. In this aspect, it is necessary to distinguish between knowingly reliable information, unknowingly reliable information, knowingly unreliable information and unknowingly unreliable information. The reasons for unknowingly reliable information may be the peculiarities of perception, storage and reproduction of the senses of the environment, including and the essence and content of the Ukrainian subjectivity of civilization, and the storage and reproduction of human memory information about such an environment or about such subjectivity.

The appearance of unknowingly inaccurate information in the context of journalism and other related activities often results from the juridical or other special incompetence of journalists. Therefore, the indisputable basic manifestation of both academic and journalistic and any other dishonesty or a way of committing even a criminal or other offense should be considered not deception, but the disclosure of knowingly inaccurate information. Recognition as such of the disclosure of unknowingly inaccurate information should be in the presence of at least a minimum level of guilt of the person – did not provide, although he could and should have provided for the inaccuracy of information disclosed by him.

In this regard, it is advisable to provide a constitutional anti delictal obligation of everyone to prevent and stop offenses, which would make juridical liability of journalists and others for disclosure not only for knowingly inaccurate information, but also unknowingly inaccurate information resulting from their juridical or other relevant special incompetence in the context of the information they disclose.

Keywords: the knowingly inaccurate information; unknowingly inaccurate information; the knowingly reliable information; unknowingly reliable information; the responsibility of journalists for publishing inaccurate information about the nature and/or content of Ukrainian civilizational subjectivity.

Традиційні та інноваційні конституційні основи реальної української цивілізаційної суб'єктності, згідно яким України є власне президентською республікою і правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права, а головним обов'язком держави є неухильне утвердження і забезпечення правового статусу громадян та інших соціосуб'єктів, зменшення сутності та обсягу якого шляхом прийняття відповідних положень нових правових актів або внесення в них змін чи доповнень не допускається, викладені в окремих спільних тезах доповідей О.А. Кириченко та І.В. Бондаренко на дійсній конференції.

Тому у даній публікації, не повторюючи вказаних положень і разом з тим основуючись на них, доцільно зосередити увагу на розкритті сутності конституційних основ із медійного та іншого оприлюднення відомостей про сутність та/чи зміст вказаної реальної української цивілізаційної суб'єктності з урахуванням інноваційного розуміння сутності і співвідношення достовірних і недостовірних відомостей в контексті формування масмедіа уявлень широкого кола соціуму про таку цивілізаційну суб'єктність.

Традиційні конституційні та інші правові основи мас-медійного та іншого оприлюднення будь-яких відомостей викладені в одному з останніх монографічних досліджень [4, с. 7-8] таким чином.

У відповідності із положеннями ч. 1 ст. 1 «Визначення термінів» Проекту закону України «Про медіа» під медіа («засобом масової інформації») розуміється засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, яке періодично чи регулярно виходить в світ під редакційним контролем та постійною назвою в якості індивідуалізуючої ознаки [9]. Згідно вимог ч. 1 ст. 117 «Звільнення від відповідальності» даного проекту закону, суб'єкти у сфері медіа та їх працівники не несуть відповідальності за поширення інформації, забороненої цим Законом, а також інформації, що не відповідає дійсності, порушує права і законні інтереси особи, якщо ця інформація :

1) є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим зареєстрованим медіа або точним за змістом відтворенням матеріалів іноземного медіа з посиланням на них;

2) була отримана у відповідь на запит на інформацію, поданий відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», або у відповідь на звернення, подане відповідно до Закону України «Про звернення громадян»;

3) містилася в офіційних повідомленнях або одержана від державних органів, органів місцевого самоврядування (в тому числі іноземних) у письмовій

формі, в тому числі була оприлюднена на їх веб-сайтах та сторінках на платформах спільного доступу до інформації;

4) є дослівним відтворенням публічних виступів чи повідомлень юридичних осіб, суб'єктів владних повноважень, посадових і службових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, народних депутатів України, кандидатів на виборні посади;

5) поширювалася вперше, без попереднього запису, та містилася у виступах осіб, які не є працівниками відповідного суб'єкта у сфері медіа, якщо працівники такого суб'єкта вжили заходів щодо припинення порушення [9].

Аналогічні підстави звільнення суб'єктів поширення відомостей, що порушують правовий статус інших соціосуб'єктів, від юридичної відповідальності містяться у ч. 1 ст. 42 закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [8], ч. 1 ст. 67 закону України «Про телебачення і радіомовлення» [11] та ін., що не лише суперечить вимогам ч. 1 ст. 24 Конституції України у частині рівності всіх громадян перед законом [5], а й дозволяє соціосуб'єктам, які залучені у медіа чи в іншій інформаційний простір, шляхом навмисного поширення недостовірних відомостей безперешкодно порушувати правовий статус інших соціосуб'єктів і, навіть, створювати умови щодо нелегітимної зміни державної влади та/чи вчинення інших особливо тяжких кримінальних правопорушень. У той же час, соціосуб'єкти, які залучені у медіа чи в іншій інформаційний простір, можуть розповсюджувати такого роду відомості й з необережності, у т. ч. й в наслідок відсутності у них належної хоча б супутньої юридичної освіти та/чи інших аспектів професійності у контексті поширюваних відомостей [3, с. 181-194 та ін.], що набуває особливої доктринальної значимості в контексті реалізації положень **ст. 34 Конституції України у частині меж правомірної реалізації свободи слова** [4], що має бути уточнені у частині реалізації не свободи слова, тобто, свободи будь-якого слова, **а свободи оприлюднення власне завідомо достовірних відомостей.**

І тому у такому аспекті особливої доктринальної, проектної законодавчої та іншої прикладної основи набуває позиція Ю. О. Ланцедової з **інноваційного розуміння редакції ч. 2.2 статті «Докази, їх властивості, джерела, суб'єкти, порядок і дії з отримання та форми оперування ними» Кодексу антикримінального судочинства України, а рівно будь-якої іншої держави світу такої базисної основної юридичної властивості доказів, як достовірності доказів** [2, с. 143-144; 3, с. 47-48; 4, с. 38-39 та ін.], якими доцільно визнавати будь-які відомості, що є адекватними в контексті встановлення обставин **базисного, спеціального або часткового предмета антикримінального доказування, і :**

2.2.1. Які адекватно відображають обставини як приготування та/чи вчинення діяння (події, явища) кримінального правопорушення та/або приховування його антиделіктних слідів (слідів та/чи параслідів та/або квазіслідів діяння, події чи явища кримінального правопорушення), так і будь-яких інших значимих діянь (подій, явищ) або ознак чи властивостей трасосубстанцій та/або документів та/чи людини [3, с. 47].

2.2.2. Неадекватно відображають обставини вказаних юридичних фактів через наявність дистанційних, метеорологічних, освітніх (в т. ч. і в силу наявного у особистісного джерела недостатнього рівня загальної та/або спеціальної, в т. ч. базисної чи супутньої юридичної, компетентності), психологічних, фізіологічних та інших особливостей їх сприйняття особистісним джерелом і запам'ятовування, зберігання, відтворення і передачі відомостей про такого роду юридичні факти головному суб'єкту антикримінального судочинства [3, с. 47-48].

2.2.3. Адекватно пояснюють причини описаного неадекватного відображення юридичних фактів [3, с. 48].

2.2.4. Є адекватними або неадекватними, але свідомо недостовірними і в силу цього набувають відповідну достовірність в контексті антикримінальної справи про дачу таких завідомо неправдивих показань або такого завідомо неправдивого висновку експерта чи про постановлення такого завідомо неправосудного процесуального рішення [3, с. 48].

Виходячи з викладених інноваційних положень, представлені у розд. IV «Порушення академічної доброчесності» проекту Закону України «Про академічну доброчесність» [7], ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» [10] та у низці інших законодавчих та інших джерел [1; 6; 12 та ін.] законодавчі основи розуміння базисних проявів академічної недоброчесності у частині сутності завідомо недостовірних відомостей та інших пов'язаних з цим проявів академічної недоброчесності краще за все розвинути наступним чином.

Законодавча сутність обману та основних форм його прояву як базисних різновидів діянь академічної недоброчесності представлені у ст. 17 «Обман, фабрикація, фальсифікація та присвоєння авторства» вказаного проекту закону у такій редакції :

1. Обман полягає у наданні завідомо недостовірної інформації щодо освітньої (освітньо-творчої) або наукової (науково-технічної) діяльності.

2. Фабрикація є формою прояву обману, який полягає у вигадуванні даних чи фактів щодо освітньої (освітньо-творчої) та/або наукової (науково-технічної) діяльності.

3. Фальсифікація є формою прояву обману, який полягає у свідомій зміні чи модифікації вже наявних даних щодо освітньої (освітньо-творчої) або наукової (науково-технічної) діяльності.

4. Присвоєння авторства є формою прояву обману, який полягає у видачі за власний академічного тексту, автором (авторами) якого є інша особа (інші особи), у тому числі академічного тексту, створеного на замовлення [7].

У той же час, згідно вимог ч. 4 ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту», обман розглядається в якості самотійного базисного прояву недоброчесності поряд із академічним плагіатом, самоплагіатом, фабрикацією, фальсифікацією, списуванням, хабарництвом, необ'єктивним оцінюванням, наданням здобувачам освіти під час проходження ними оцінювання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами та/або процедурами проходження такого оцінювання; та із впливом у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо) на педагогічного (науково-педагогічного) працівника з метою здійснення ним необ'єктивного оцінювання результатів навчання, і обман полягає у наданні завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування [10].

Таким чином, представлення в академічному тексті завідомо недостовірних відомостей розуміється за проектом закону як обман, формами прояву якого є фабрикація, фальсифікація та привласнення, а за базисним освітянським законом також як обман, форми проявлення якого вже дещо інші, які одночасно є й самотійними базисними видами прояву академічної недоброчесності, нібито інші самотійні базисні види прояву академічної недоброчесності за проектом закону та за освітянським законом не є формами прояву обману.

Більш того, якщо завідомо недостовірні відомості створив інший автор і особа їх лише оприлюднила – то виходить, що такого роду діяння цієї особи також не є формою обману, а, значить, й формою прояву обману чи будь-якого іншого базисного прояву академічної недоброчесності за розд. IV «Порушення академічної доброчесності» проекту Закону України «Про академічну доброчесність» [7], ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту» [10] та інших законодавчих і джерел [1; 6; 12 та ін.] також не є.

Таким чином, Звернуто увагу на те, що в контексті медіа, академічної та будь-якої іншої діяльності. пов'язаної із оприлюдненням тих чи інших відомостей, особливого доктринального, проектного законодавчого та іншого прикладного значення набуває інноваційне розуміння достовірності відомостей. У цьому аспекті треба розрізняти завідомо достовірні відомості, незавідомо достовірні відомості, завідомо недостовірні відомості і незавідомо недостовірні відомості. Причинами незавідомо достовірних відомостей можуть особливості сприйняття, зберігання та відтворення органами почуття оточуючого середовища, у т. ч. й сутності та змісту

української цивілізаційної суб'єктності, та зберігання і відтворення пам'яттю людини відомостей про таке оточення чи про таку суб'єктність. Поява незавідомо недостовірних відомостей в контексті журналістської та пов'язаною з нею іншої діяльності часто виникає в наслідок юридичної чи іншою спеціальною некомпетентності журналістів. І тому безперечним базисним проявом як академічної, так й журналістської та будь-якої іншої недоброчесності чи способом вчинення навіть кримінального чи іншого правопорушення має розглядатися не обман, а оприлюднення завідомо недостовірних відомостей.

Визнання ж в такій якості оприлюднення незавідомо недостовірних відомостей має бути за наявності хоча б мінімального рівня вини особи - не передбачав, хоча міг і повинен був передбачити недостовірність відомостей, що ним оприлюднюються. У такому аспекті доцільно передбачити конституційний антиделіктний обов'язок кожної людини попереджувати та припиняти правопорушення, що обумовлювало б юридичну відповідальність журналістів та інших осіб за оприлюднення не лише за завідомо недостовірних відомостей, а й незавідомо недостовірних відомостей, що сталося в наслідок їхньої юридичної чи іншої відповідної спеціальною некомпетентності в контексті відомостей, що ними оприлюднюються.

З огляду на це доцільно підтримати позицію Ю. О. Ланцедової представити в контексті розроблених нею та іншими представниками наукової школи юриспруденції професора Аланкіра інноваційних редакцій тринадцяти статей перспективного Конституційного кодексу України, а рівно будь-якої іншої держави світу, що створюють належну проектну законодавчу основу для реального перетворення будь-якої держави світу у власне правову державу [2, с. 162-180; 4, с. 68-84 та ін.], наступну редакцію статті **IV. «Антиделіктний обов'язок кожного громадянина попереджати і припиняти правопорушення» даного кодексу :**

«Кожна людина зобов'язана попередити або припинити будь-яке правопорушення, в т. ч. й кримінальне, якщо при цьому йому не можуть бути заподіяні істотні і більшого розміру збитки, а суб'єкт владних повноважень певного антиделіктного органу зобов'язаний попереджати та/чи припиняти такі правопорушення у будь-якій ситуації, за винятком очевидного досягнення цієї мети лише ціною його життя [2, с. 163].

При цьому кожна позанормативна антисоціальна девіантна поведінка фізичної особи має бути поставлена в залежність від причини перевищення позанормативності в умови такого посиленого застосування державного примусу, що дозволяє попереджати виникнення такого роду діяння, вихід якого за межі норми не обумовлений певним психічним чи іншим захворюванням особи, в межах норми в умовах немедичних установ спеціального типу (дитячі

спеціальні установи, виправно-виховні або виправно-трудова установи та ін.), а якщо позанормативність поведінки обумовлена психічним або іншим захворюванням особи - в умовах медичних установ спеціального типу» [2, с. 163-164; 4, с. 69].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна доброчесність: виклики сучасності : збірник наукових есе учасників дистанційного етапу наукового стажування для освітян (Республіка Польща, Варшава, 02.12 – 13.12.2019), Польсько-українська фундація «Інститут Міжнародної Академічної та Наукової Співпраці», Духовна Академія Університету Кардинала Стефана Вишинського, Фундація ADD. Варшава, 2019. 148 с. URL : https://www.iiasc.org/wp-content/uploads/2020/02/iiasc_academic_integrity_12_2019.pdf
2. Кириченко А. А., Ланцедова Ю.А. Антикоруptionна парадигма: системне правове исследование : монографія / под ред. А. А. Кириченко. Киев : Издатель Назаров О. А., 2020. 668 с. (приложение к електронному реферативно-научному журналу «Судебно-психологическая экспертиза. Применение полиграфа и специальных знаний в юридической практике»), укр., русс. URL : <https://expertize-journal.org.ua/profesor-kirichenko-o-a/2430-kirichenko-a-a-lantsedova-yu-a-antikorrupcionnaya-paradigma-sistemnoe-pravovoe-issledovanie-monografiya>
3. Кириченко О. А., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С. Інновації юриспруденції та законності у сфері транспорту і транспортних технологій : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. 95 с. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/37>
4. Кириченко О. А., Тунтула О. С., Ткач Ю. Д. Інновації юриспруденції в забезпеченні журналістської галузі права та медіабезпеки : монографія. Варшава : RS Global Sp.z O.O., 2021. 98 с. URL : <https://monographs.rsglobal.pl/index.php/rsgl/catalog/book/40>
5. Конституція України : закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141, із змінами, згідно із законом України № 27-ІХ від 3 вересня 2019 р., ВВР, 2019, № 38, ст. 160. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr) : веб-сайт. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
6. Про авторське право і суміжні права : закон України від 23 грудня 1993 р., № 3792-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 13, ст. 64, зі змінами, внесеними згідно закону України № 1965-ІХ від 15 грудня 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>
7. Про академічну доброчесність : проект Закону України. URL : https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82-%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83-%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%83-%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_.pdf
8. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 1, ст. 1, зі змінами, внесеними згідно закону України № 720-ІХ від 17 червня 2020 р. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>

9. Проект Закону про медіа № 2693-д від 2 лютого 2020 р. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) : веб-сайт. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69353
10. Про освіту : закон України від 5 вересня 2017 р., № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380, зі змінами, внесеними згідно закону України № 1838-IX від 2 листопада 2021 р. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. Про телебачення і радіомовлення : закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 10, ст. 43, зі змінами, внесеними згідно закону України № 1616-IX від 1 липня 2021 р. [Zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua) : веб-сайт. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>
12. Розширений глосарій термінів та понять ст. 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» (від 5 вересня 2017 р.). Міністерство освіти та науки України : офіційний веб-портал. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2018/10/25/glyusariy.pdf>

Лиса О. М.,

*викладач Чернівецького медичного фахового коледжу,
м. Чернівці, Україна.
lusanikoksana@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНОГО СТУДЕНТА НА НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕЇ

У статті розглядаються систематизований, науково-теоретичний підхід до формування потенціалу особистості студентів; наголошується на важливості формування їх як особистостей на підставі критеріїв духовного, патріотичного та морального виховання на національній ідеї.

Ключові слова: особистість, національна свідомість, патріотичне виховання, національна ідентичність.

The article examines a systematized, scientific-theoretical approach to the formation of students' personality potential; the importance of their formation as individuals is emphasized on the basis of the criteria of spiritual, patriotic and moral education based on the national idea.

Key words: personality, national consciousness, patriotic education, national identity.

Особистісний потенціал – один із рівнів соціально-психологічної свідомості особистості студента, який визначається своєрідним комплексом прийнятих і реалізованих критеріїв. Для успішного розкриття психолого-педагогічних підходів з його формування пропонуємо системний підхід, який поєднує три важливих аспекти.

Перший аспект полягає в тому, що педагог реалізує в своїй діяльності комплекс суттєвих функцій: навчальну, виховну, формувальну і регулятивну.

Реалізація цих функцій сприяє підвищенню рівня потенціалу особистості студента з метою його соціально-професійного зростання. Особлива увага приділяється формувальній функції, вона не тільки формує особистість студента, але й підвищує роль викладача.

Другий аспект полягає в суттєвому визначенні інструментів педагогічно-психологічного спрямування для плідного і організованого формування у студентів потенціалу їх особистостей. Саме цей аспект націлює на врахування складників досліджуваного поняття серед студентів – критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання.

Третій аспект актуалізує творчу реалізацію умов освітнього процесу на підставі професійної майстерності викладачів з метою успішного їх впливу на свідомість студентів оптимізованими методами системного виховання. До найбільш суттєвих ознак професійної майстерності викладачів в цьому напрямі слід віднести: професійну компетентність; педагогічно-психологічні якості викладача; досконале знання психології особистості; розуміння теорії її Я-концепції; володіння прийомами виховання.

Дослідження науковців у галузі педагогіки та психології свідчать про те, що системна реалізація науково-теоретичних аспектів у визначеному напрямку буде сприяти плідному формуванню потенціалу особистості студента в освітньому процесі. Подібний підхід є реалізацією науково-методичних вимог, які сьогодні визначені Міністерством освіти та науки України як такі, що впливають на вдосконалення потенціалу особистості студента. Однією із ключових вимог до майбутнього фахівця є актуалізація розвитку і саморозвитку потенціалу особистості студента як першооснови вдосконалення його соціально-пізнавального, внутрішнього світу, набуття ним особистісної духовної і патріотичної зрілості, створення здорових соціально-моральних стосунків у студентському середовищі та за його межами. Саме ця вимога, на нашу думку, є логічним показником необхідності формування у студентів особистісного потенціалу для оптимального забезпечення їхнього теперішнього та перспективного становлення професійними фахівцями.

Успішно вирішити цю актуальну комплексну проблему науково-педагогічним працівникам не просто, але цілком реально, спираючись на педагогічно-психологічну майстерність. Аналіз останніх досліджень і публікацій відомих науковців таких, як: М. Й. Боршевського, Н. П. Волкової, І. А. Зязюна, М. С. Корольчука, В. М. Крайнюка, А. Маслоу, О. Г. Романовського, С. Л. Рубінштейна, О. М. Степанова, М. М. Фіцули, В. Франкла, В. В. Ягупова та інших дозволяє конкретизувати виявлені педагогічні та психологічні аспекти формування у студентів особистісного потенціалу на шляху їх професійного становлення. На питання розвитку у студентів здорового духовно-

функціонального та моральнопсихологічного стану, який надто цінний у змісті їхнього особистісного потенціалу, на основі цілеспрямованої реалізації педагогічно-психологічної майстерності викладачів вказував ще С. Л. Рубінштейн. Сутність її полягає в тому, що потенціал особистості у своїй соціально-духовній основі активно формується шляхом впливу системи зовнішніх і внутрішніх чинників з урахуванням специфіки саме навчально-виховного процесу. Згідно з цією закономірністю успішніше формується потенціал тієї особистості студента, на яку системно та творчо впливають критерії духовного, патріотичного та морального виховання.

Формулювання аспектів потенціалу особистості студента на думку відомого, українського вченого, філософа, академіка І. А. Зязюна, який визначав педагога як психолога і вихователя зі стійкою педагогічною майстерністю, здібного формувати потенціал особистості майбутнього фахівця. Такий потенціал, підкреслює учений, передусім формується:

а) у тісній єдності з проявом творчої та розумної активності педагогів у процесі успішного соціального і професійного становлення майбутніх фахівців;

б) на стійкому фундаменті змістовних духовних, патріотичних і моральних критеріїв системного виховання;

в) на гуманістичній позиції, тобто на всебічній взаємоповазі до певної особистості [3, С. 128].

Із аналізу наукових джерел можна упевнено констатувати про те, що наукоці як дослідники та практики переконливо роблять наголос на формуванні змістовного потенціалу особистостей студентів як системоутворюючої концепції в умовах успішного професійного становлення майбутніх фахівців.

На формування потенціалу особистості студента впливає сукупність істотних основ, ознак і критеріїв патріотичного, духовного і морального виховання, яка повинна реалізовуватися досвідченими викладачами в галузі психології та основ виховання. Аналіз їх педагогічно-психологічної практики переконує нас в тому, що для успішного розкриття і вирішення в освітньому процесі важливої проблеми формування потенціалу особистості, необхідно обов'язково враховувати і керуватися низкою суттєвих науково-теоретичних положень.

Першим положенням цілеспрямованого формування потенціалу особистості студента є обов'язкове врахування розвитку духовних проявів та ознак патріотичних і моральних якостей у тісному взаємозв'язку з вирішенням конкретних завдань освітнього процесу, спрямованого, в першу чергу, на успішне соціальне та професійне становлення майбутніх фахівців.

Другим положенням щодо успішного формування потенціалу особистості студента є різнобічне вдосконалення властивостей його психіки з обов'язковим

обліком мотивів, рис характеру, типу темпераменту, загальних здібностей, яким плідно сприяють набуті нею знання та вміння з психології та педагогіки щодо обраної ним професії.

Третім положенням є найбільш оптимальна, усвідомлена реалізація змістовних критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання як першооснови формування потенціалу особистості студента.

На основі досвіду діяльності у нашому навчальному закладі очевидним є те, що реалізації результатів формування потенціалу особистості студента сприятимуть наступні чинники:

1) чітка і послідовна реалізація в процесі виховання студентів суттєвих критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання як першооснови соціально-професійного становлення майбутніх фахівців;

2) врахування викладачами закономірностей розвитку психофізіології особистості студента, тісно взаємопов'язаного зі змістовними, зовнішніми чинниками освітнього процесу;

3) обов'язковий якісний аналіз духовно-патріотичного настрою студентів;

4) забезпечення відповідної соціальної та професійної мотивації студентів до цілеспрямованого особистісного розвитку їх психологічних процесів, станів особистості на підставі активно усвідомленого втілення критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання;

5) створення умов для тісної єдності процесів навчання і виховання у напрямку саморозвитку самосвідомості студентів, на шляху формування свого потенціалу на основі теорії Я-концепції з метою плідного соціально-професійного становлення їх як майбутніх фахівців-медиків.

Педагогам необхідно добре усвідомлювати ту істину, що на сьогодні актуальним є принципова позиція модернізації соціальногуманітарного механізму формування потенціалу особистості студента як сучасного, перспективного, конкурентоспроможного фахівця.

Цілеспрямоване формування потенціалу особистості студента припускає обов'язкове врахування сутнісних, соціально-психологічних критеріїв як основи прояву їх духовної енергії, а саме:

а) оптимальне пробудження духовного потенціалу душі як вагомого джерела здорової дії особистості;

б) плідне пізнання духовних цінностей усього існуючого у внутрішньому і зовнішньому світі;

в) отримання плідної духовності у поведінці та діях національної свідомості студента.

Для оптимальної підтримки і покращення рівня духовної частини потенціалу особистості студента важливо послідовно реалізовувати комплекс наступних педагогічно-психологічних впливів:

- забезпечувати глибоке усвідомлення і розуміння студентами сутнісних основ духовної енергії;
- навчати їх так, щоб їх розумові і фізичні дії ґрунтувалися на використанні свідомості, тобто найважливішій духовній цінності;
- виховувати у студентів постійне прагнення до добра;
- розвивати у майбутніх фахівців як особистостей достатній рівень самосвідомості, самооцінки і самопізнання свого внутрішнього, духовного світу;
- застосовувати за допомогою прийомів моделювання приклади прояву внутрішньої, духовної енергії і гармонії як основи цілісності їх вищих почуттів і національних цінностей.

Істотним напрямком формування потенціалу особистості студента є врахування системотворчих критеріїв патріотичного виховання. Саме цей напрямок є загальнодержавним, тобто найбільш актуальним, бо в його основі закладена національна ідея безмежної любові до своєї країни та відданості її інтересам.

Спираючись на традиційний досвід патріотичного виховання, слід визначити найістотніші критерії, характерні для його змісту, які надто важливі у визначенні потенціалу особистості студента як майбутнього фахівця на основі соціальногуманістичної технології, а саме:

- а) прояв повсякденного усвідомленого, внутрішнього спонукання студентів в особистісній поведінці до патріотичних ідей та цінностей;
- б) соціальна здатність і потреба розуміння гордості за свою країну;
- в) прояв почуття своєї відповідальності за те, що відбувається в країні сьогодні і що буде в майбутньому;
- г) усвідомлений прояв любові й яскравого відчуття особистісного зв'язку з рідною Україною;
- ґ) мотивована життєва позиція і готовність захищати інтереси своєї країни;
- д) натхненність гуманними, патріотичними почуттями, традиціями та звичаями.

На нашу думку, саме ці істотні, соціально-патріотичні критерії є обов'язковою складовою частиною формування потенціалу особистості студента як патріота України.

Викладачам для успішного формування патріотичного компоненту потенціалу особистості студента необхідно реалізувати систему умов, а саме:

- а) мотивування студентів на наслідування кращих прикладів патріотичної життєвої поведінки з любов'ю до своєї країни;

б) примноження яскравих, патріотичних традицій українського народу;
в) переконлива необхідність розвивати у себе почуття патріота і гідного громадянина своєї країни;

г) формування у студентів особистісної цінності: любов до Батьківщини, свого народу і один до одного;

г) гуманне ставлення до кожної людини, незалежно від її національної приналежності;

д) повсякденний захист національних інтересів, свободи слова, почуття патріотизму та ін.

Педагогічно-психологічний досвід свідчить, що на основі сутнісних критеріїв та умов патріотичного змісту важливо центри виховання патріотів серед студентства, цілеспрямовано формуючи і примножуючи їхній патріотичний потенціал.

У сучасній психолого-педагогічній літературі концепція формування у студентів особистісного потенціалу детермінується успішним втіленням у студентському середовищі комплексу критеріїв морального виховання.

Критеріями змісту морального виховання вважаємо наступні:

а) роз'яснення студентам значення критеріїв морального виховання;

б) моральна вихованість студентів як чітка орієнтація на моральні приклади та розумні вчинки;

в) власний приклад особистості, з точки зору моралі, її гідності та цінності;

г) моральна самоорієнтація особистості органічно пов'язана з моральними почуттями добра і справедливості;

г) моральні вимоги до студентства співвідносяться з моральними принципами людської поведінки;

д) основи здорової моралі є нормою і правилом поведінки особистості студента;

е) уважне, доброзичливе ставлення до студентів є основою їх моральної самооцінки і професійного розвитку;

є) обов'язкове мотивування студентів до прояву основних якостей моралі: зразковості, чесності, відповідальності, громадянської позиції.

Наш педагогічний досвід підтверджує, що повсякденне врахування викладених критеріїв у системі морального виховання кожного студента коледжу не лише оптимізує формування особистісного потенціалу, але й на його основі дозволить створити здорову, моральну передумову для розвитку соціальноінтелектуальної активності та професійної зрілості майбутнього фахівця-медика.

Саме соціально-інтелектуальна та професійна активність як істотна особистісна якість пов'язана не тільки з критеріями духовності, патріотизму і

моральної вихованості студентства в контексті сформованого потенціалу особистості, але й з моральною ініціативною поведінкою.

Доцільно, підкреслити те, що здоровий спосіб життя – вагомий показник гармонійно розвинутого потенціалу особистості студента.

Тому для покращення соціальноздорового способу життя студентів дуже важливо в процесі їх навчання і виховання враховувати і впроваджувати такі умови:

а) розвиток у студентів соціальноіндивідуальної мотивації до прояву здорового способу життя на рівні самосвідомості та самоствердження;

б) системне пояснення значення прояву студентами патріотичних, духовних і моральних якостей щодо здорового способу життя і особистісного потенціалу на шляху освоєння обраної ними професії;

в) застосування під час освітнього процесу методів моделювання, які демонструють приклади свідомого управління своїм життям відповідно до моральних правил і звичаїв людства, що існують;

г) вмiле педагогічно-психологічне реагування на виникнення складних ситуацій в життєдіяльності студентів і прояв обдуманих рішень при їх вирішенні [10].

Отже, теоретично і практично обґрунтовані та викладені психолого-педагогічні положення щодо системотворчого підходу при розкритті змісту комплексу сутнісних критеріїв процесів духовного, морального і патріотичного виховання у контексті цілеспрямованого формування потенціалу особистостей студентів говорять про те, що необхідним є його плідне впровадження в практику освітнього процесу закладів вищої та передвищої освіти, що буде оптимально сприятливим для подальшого вдосконалення особистісного потенціалу майбутнього фахівця. Все це дозволяє викладачам цілеспрямовано втілювати їх в освітній процес на шляху до успішного професійного становлення майбутніх фахівців медичного профілю. Очікуваним результатом формування та відтворення потенціалу особистості студента є повсякденний, усвідомлений прояв ним патріотичних, духовних і моральних почуттів, цінностей, якостей, зразкової соціально-духовної поведінки.

Система педагогічно-психологічних підходів і науково-теоретичних положень щодо формування особистісного потенціалу студентів коледжу включає цілеспрямоване врахування критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання.

Задля майбутнього Української державності сьогодні як ніколи потрібно мати високий рівень патріотизму та національної свідомості. А також, що є дуже важливим, треба мати високий рівень критичного мислення.

Кожен громадянин має чітко усвідомити: альтернативи незалежній Українській державі немає та не може бути, що це об'єктивно єдиний і закономірний процес історичного розвитку. Кожному громадянину України треба зрозуміти і чітко усвідомити, що без національної гідності, згуртованості та наполегливої праці на користь держави, ми не зможемо бути могутньою та високорозвиненою країною [9, 55].

Підґрунтям національної свідомості є національна самосвідомість. М. Й. Боришевський розкриває національну самосвідомість буцімто розуміння суб'єктом себе елементом певної національної групи, та сприйняття себе мов представника національних цінностей, що сформувалися в ході довгого історичного розвитку національного суспільства, її самореалізації як суб'єкта суспільної реальності [1].

Національна самосвідомість – сукупність понять, знань, поглядів, ідеалів, котрі віддзеркалюють своєрідну квінтесенцію, ступінь і ознаки сприймань представників національної спільноти про минуле, нинішнє та майбутнє власного прогресу та розвитку, про місце в всесвіті та долю поміж протилежних спільнот і характер взаємозв'язків з ними.

Виділяють два ступені національної самосвідомості:

1) низький (вельми нерідко неусвідомлений) – емоційно віддалене співпереживання особистої одностайності з протилежними носіями етнічної спільноти (етнічна ідентичність);

2) високий – доцільне, всебічне усвідомлення національної приналежності (національна ідентичність) [8].

Національна ідентичність – розуміння особою персональної приналежності до тої чи іншої національної громади, котра має особисте найменування, особистий історичний простір, спільні легенди, історичну пам'ять, колегіальну масову соціальну культуру, власну мову, спільну економіку, рівні для усіх юридичні права та обов'язки.

До конструкції національної ідентичності як невід'ємної складової національної самосвідомості належать три складники:

- когнітивний (дані про громадську національну спільноту та знання про себе як невід'ємного члена цієї спільноти);

- емоційно-оцінний (національна гідність чи неповага, національне достоїнство чи сором);

- поведінковий (належні дії та вчинки, що викликані двома раніше названими складниками).

Вагомими психологічними засобами формування національної самосвідомості є рефлексія та національна ідентифікація.

Інтенсивний розвиток національної самосвідомості характеризує появу подібних національних відчуттів: переживання любові до власної Батьківщини, рідного народу та рідної мови; відчуття відношення до долі рідного народу, власної країни; переживання національної гідності та достоїнства чи суспільного незадоволення; бажання й волі до реалізації національних цілей та ідей [2, 44].

Саме тому, національна самосвідомість – розуміння та самоусвідомлення особистого «Я» як носія тої чи іншої національності, свідомого та ініціативного представника національних поглядів та інтересів, невіддільного елементу власного народу, його національного духу і долі [7].

Слід зазначити, що національний менталітет і характер, національна ідея, етнічна свідомість, політична свідомість, національна самосвідомість, національна пам'ять, національна мрія, політична свідомість, є найважливішими складниками національної свідомості.

Національна самосвідомість – ядро національної свідомості. Воно виступає в якості стрижневої системи оцінювання взаємин та раціонально-ціннісного бачення, потрібних для належного самовизначення особи в духовному та соціально-політичному бутті.

На відмінність від національної свідомості, яка відображає узагальнені уявлення певної національно-етнічної групи, національна самосвідомість є більш вираженим індивідуальним переконанням, що демонструє перш за все рівень, на якому член спільності засвоїв важливість самосвідомості.

Національна свідомість, будить і стимулює такі потужні емоційно-психологічні двигуни національного піднесення та прогресу, такі як патріотизм та жертвовність, яких повністю ніколи не зможуть поміняти ніякі корисливі розрахунки та матеріальна вигода.

Національно-культурні елементи складають суть національної свідомості, до них відносять: мову, традиції, звичаї, обряди, релігію, норми та правила етнічної етики, виховання, національну творчість, а також поняття, пов'язані з цим явищем.

Національно-патріотичне виховання включає такі аспекти:

- формування національної свідомості та готовності діяти виключно в інтересах держави;
- культивування любові до України, її історії, збереження та відновлення історичної пам'яті;
- культивування дбайливого відношення до національного багатства країни, традицій, мови, культури.

Саме тому нова Українська школа повинна не тільки готувати компетентні та конкурентно спроможні кадри на ринку праці, але й створювати умови для формування громадянина-патріота. Адже якщо ми будемо навчати хороших спеціалістів, але не будемо формувати в них національну свідомість, ми отримаємо потенційного емігранта.

Найважливішим для майбутнього України є формування у студентів таких якостей як: патріотизм, національна ідентичність, самосвідомість та національна свідомість. Необхідно підкреслити, що наше майбутнє в руках викладачів. Третину свого життя людина навчається, в період навчання в неї формуються погляди на життя. В тяжкі для державності України часи саме перед викладачами стоїть нелегка задача формування національної свідомості.

Формування національної свідомості має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників. В процесі національно-патріотичного виховання необхідно дотримуватись єдиного мовного режиму. Важливим є використання історичних матеріалів, адже українець повинен знати історію свого народу, культуру країни, традиції, віру. Адже без усвідомлення своєї ідентичності, не може існувати державність. Усвідомити національні цінності важливо, але реалії сьогодення вимагають від нас готовності стати на захист цих цінностей. Наполеон I Бонапарт казав: «Народ, який не бажає годувати свою армію, незабаром буде вимушений годувати чужу». Прищеплювати шанобливе ставлення до Збройних сил України можна розповідями про їх героїчні подвиги. Підняття авторитету військової служби, а як наслідок – формування відношення до захисника, бійця, солдата, як до захисника держави, героя.

Виховання громадянина-патріота, та формування в нього національної свідомості мусить стати засобом відродження етнічної культури, культивування в нього найкращих якостей національної ментальності: свободи, доброти, справедливості та ін. Необхідно сформувати громадянина як носія національних етнічних цінностей, підготувати до участі в вирішенні задач України. Отже, виховна робота закладів освіти та діяльність всієї освітньої системи повинна бути спрямована на, формування громадянина-патріота задля процвітання єдиної, незалежної України [4].

В умовах сьогодення української держави формування патріотизму лишається невідкладним як для країни, так і для системи освіти взагалі. У зв'язку з цим національно-патріотичне виховання є важливою складовою освітнього процесу.

Головне завдання закладів освіти – так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади педагогів, наукове середовище виховували майбутніх спеціалістів у дусі націоналізму, всебічного розуміння історії своєї батьківщини, національної свідомості та самобутності. Завдання педагогів полягає у тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» набували для людини особливого сенсу, тобто сприймалися «не лише розумом, а й серцем». Не менш вагомим є буденне виховання пошани до Конституції держави, державних символів – Герба, Прапора, Гімну, законодавства. Важливим аспектом національно-патріотичного виховання є повага та любов до державної мови.

Мовний осередок повинен здійснювати позитивний вплив на формування студента-громадянина, патріота Української держави [6, 26].

Проблема національно-патріотичного виховання студентів є дуже важливою, адже саме від її рішення залежить прийдешнє майбутнє нашої держави. Належний рівень патріотичного виховання розвиває активну життєву позицію особистості, здатну самореалізуватися на благо Батьківщини.

Національно-патріотичне виховання молодого покоління студентів необхідно здійснювати за наступними спрямуваннями:

- державний – ґрунтується на забезпеченні країною систематичності та порядку героїчно-патріотичного та патріотичного виховання;

- суспільний – базується на опрацюванні засад моралі, їх неодмінному дотриманні та спрямований на усвідомлення пріоритету вселюдських цінностей й захоплень, виховання поважного відношення до звичаїв і традицій українського народу, історії, культури, мови;

- військовий – визначає дослідження військової історії країни, підняття фізичної загартованості молоді в зацікавленнях готовності до оборони Батьківщини;

- психолого-педагогічний – базується на опрацюванні психологічних особливостей молодого покоління, урахуванні їх у ході підготовки юнаків до служби в армії; проведенні систематичної роботи з узагальнення та розповсюдження високоідейного досвіду героїчно-патріотичного виховання; удосконаленні форм і спрямувань даної роботи;

- правовий – визначає становлення глибоких, всебічних, правових знань, формування панівної правової культури.

Окрім того, національно-патріотичне виховання особистості має відбуватися за такими положеннями:

- національної спрямованості виховання (окреслює становлення молодого покоління до національної свідомості, почуття любові до країни, власного суспільства, ввічливого відношення до його культури, здібності оберігати рідну національну ідентичність, гордитися належністю до українського народу, брати безпосередню участь у будові та обороні рідної батьківщини);

- цілісності (виховання молодого покоління виникає як систематичний планомірний гармонійний та різносторонній процес розвитку індивіда, та культивування в нього стійкого погляду на світ).

Неодмінною установою підняття продуктивності патріотичного виховання студентів є залучення їх до проведення позанавчальних виховних заходів, цілеспрямованих на культивування національних якостей особистості, самовиховання та самоосвіту. Акцентувати увагу на питаннях про вагомий внесок нашої держави у всесвітній розвиток та прогрес науки, культури, різних галузей виробництва.

Саме в цей час проводити зустрічі з героями України, котрі є зразком патріотизму та прикладом служіння державі. Патріотичні вчинки героїв дають безперечно важливу можливість молоді, фактично пізнати відчуття любові до своєї рідної землі, Батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості (Українська). Київ: Беркут, 2000, С. 63.
2. Галкін Г. Виховання патріотів у ВНЗ : необхідна єдина державна політика. Освіта України, 2007. № 84. 13 листопада. С. 5.
3. Зязюн, І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. К.: МАУП. 2000, 312 с.
4. Козлова О. Г., О. І. Скоробагатська, Козлов Д. О. Матеріали конференції. Інноваційні підходи до виховання учнів козацьких класів і хортингістів у навчальних закладах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Суми: Цьома С.П., 27-28 квіт. 2017 р., С. 136-139.
5. Корольчук, М. С., Крайнюк, В. М. & Марченко, В. М. Психологія: схеми опорні конспекти, методики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Едґа. Ніка-Центр. 2007, 329с.
6. Рекомендації про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019/2020 році.
7. Савицька О. В. Національна свідомість та її складові. Національна самосвідомість.
8. Скворцов Л. В. Культура самосвідомості. М.: 1989. 319 с. 70
9. Стасюк В. В. Виховання патріотизму української молоді: від козацьких традицій до сьогодення. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки, 2015. № 2 (49). С. 167-171.
10. Фурманець, Б. І. Соціально-психологічне обґрунтування евристичної моделі особистості лідера: міжнар. наук.-прак. конф., 2017, 16-17 трав. С.5.

Ліпін М. В.,

*доктор філософських наук,
професор кафедри філософії, соціології та політології
Державного торговельно-економічного університету,
провідний науковий співробітник
Інституту обдарованої дитини НАПН України*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ ОСВІТИ В ЕПОХУ НІГІЛІЗМУ

У статті розглядається сутність і значення нігілізму в межах освітнього простору, розкрито способи його подолання. В основі розгортання нігілізму в освіті міститься недовіра до дитини (людини взагалі). Саме із цієї недовіри народжуються спроби піднести учня до «духовних цінностей», сформувані його відповідно до заданого взірця.

Ключові слова: нігілізм, освіта, цінності, інновації.

The article deals with the essence and importance of nihilism within the educational space and reveals ways of overcoming it. The basis of the deployment of

nihilism in education is distrust of the child (human in general). It is from this distrust that attempts are made to elevate the disciple to «spiritual values» and to shape him in accordance with the pattern.

Key words: nihilism, education, values, creativity.

Сьогодні система освіти намагається шукати власну ідентичність та формувати ідентичність учасників освітнього процесу в умовах кардинальної трансформації смислопокладаючих начал сучасної цивілізації. Становлення інноваційної економіки з властивим їй прискореним руйнуванням сталих форм людського співіснування безпосередньо пов'язане з нігілістичною світонастановою. Дослідники говорять про «інноваційний нігілізм» радикальних одиниць або маргінальних груп, які відіграють важливу роль у розвитку сучасної соціально-економічної системи. Особливо вагомо їх вплив проявляється у сфері індустрії розваг, пропаганди, політики, моди та «креативної економіки» загалом.

Надмірність споживання, до якої примушує інноваційна економіка, перетворює життя на калейдоскоп миттєвих змін. Імператив оновлення, який стає рушійною силою суспільства доби Модерну, сприяє появі наукових, культурних, соціальних і політичних революцій. Усі вони для свого здійснення потребували формування нігілістичного ставлення до минулого з його традиціями, авторитетами та звичаями. Переоцінка цінностей, яку здійснювали зазначені революції, була можливою на основі нігілізму. Саме тому в ХІХ ст. слова «нігілізм» і «революціонер» набувають майже тотожного тлумачення.

Відмінність зазначених тенденцій ХІХ ст. від їх втілення у ХХ ст. полягає в тому, що «класичний» нігілізм мав мету («надією»), заради якої здійснювалося руйнування або заперечення. Натомість нині, в епоху руйнування метанаративів, заперечується сама можливість такої мети. Отже, заперечення більше не передбачає ствердження певного позитивного змісту. Сьогодні стабільність соціального ладу досягається за рахунок постійної трансформації. Зміни відбуваються заради самих змін, метаморфози, мутації та оновлення стали принципом функціонування соціального порядку. «Порядок» тепер дійсно народжується з «хаосу». Однак потрібно пам'ятати, що їх протиставлення в соціальній реальності є удаванним. Те, що ми називаємо «хаосом», часто є лише впорядкованими чи спланованими соціально-економічними процесами, які відбуваються в режимі постійного прискорення. Хаос не є певним інертним або випадковим станом. Він, згідно з думкою Ж. Дельоза і Ф. Гватарі, «хаотизує», тобто, використовуючи інерцію великих швидкостей, «розчиняє» визначеність, консистентність і зв'язаність явищ і процесів. У вирі прискорення, яким марить сучасність, будь-що встигає лише бути «початком кінця». «Дійсно, для хаосу характерним є не стільки відсутність визначеності, скільки безмежна швидкість їх виникнення та зникнення. Це не перехід від однієї визначеності до іншої, а

навпаки – неможливість жодного співвідношення між ними, адже одна виникає вже на межі зникнення, а інша зникає – щойно стає помітною» [1, с. 51].

У цих умовах нігілізм не досягає своєї межі, не обертається на самоціль, а постає потужним засобом розширення простору глобальної абстрактної універсальності. Хаос утворює непридатне для розгортання нігілізму середовище. Порядок, здоровий глузд, об'єктивність і стерильність виступають набагато кращим фундаментом формування нігілізму, ніж анархія та хаос. Нігілізм, на думку Е. Юнгера, може гармонійно співіснувати з дисциплінованим світом, «і навіть більше того, для того, щоб проявити свою активність у повному масштабі він не може без нього обійтися» [2, с. 258]. Отже, не «ризикованість» хаосу, а заспокійлива визначеність стабільного порядку формує сприятливе середовище для розвитку нігілістичного світогляду.

Поширенню нігілізму в наш час сприяє перманентна трансформація модерного суспільства, яка знівельовала давню потребу людини у чітких основах, що могли б забезпечувати стабільність і рівновагу її орієнтування у світі. Швидка зміна культурних, політичних, економічних і технологічних умов функціонування суспільства у ХХ ст. спричинили ситуацію аксіологічної дезінтеграції та нігілізму. Так, В. Г. Кремень визначав, що однією з найважливіших проблем для сучасної людини є «руйнування основ, на яких стояли звичні для багатьох поколінь опори життєвлаштування» [3, с. 34]. Ідеться про те, що традиційні смисли і цінності зникли або були суттєво трансформовані спочатку під тиском індустріальної революції, а потім у результаті наступу «інформаційної епохи». Необхідно розуміти, що постійне впровадження різноманітних інновацій в життя сучасної людини нейтралізує її здатність відрізнити норму та девіацію, дозволене і недозволене, сакральне і профанне, культуру та варварство. Це створює передумови для перетворення нігілізму в норму повсякденного життя пересічного індивіда.

Описана ситуація ускладнюється тим, що перелічені процеси не анулюють остаточно потребу людини в осмисленості власного існування. З другої половини ХХ ст. розчарування, внутрішня спустошеність і відчуття відсутності смислу життя перетворилися на поширені симптоми екзистенційного вакууму, що став буденним явищем представників післявоєнних поколінь. В умовах руйнування авторитету традиції людина опинилася перед необхідністю самостійно визначати мету власного існування. У цій ситуації пересічний індивід починає шукати зовнішньої підказки.

Варто зазначити, що руйнування традиційних основ людського існування, втрата смислу та самототожності можуть бути проінтерпретовані як можливості побудувати нові смисли й образи людини. Нагадаємо, що сучасність розпочинається з руйнування жорсткої інтегрованості індивіда в кланові,

племінні або родові структури. Вони не зникають, однак перестають окреслювати контури індивідуального існування. Розпад «зв'язку часів» постає викликом людині, яка відтепер змушена існувати в ситуації свободи та вибору. У творах В. Шекспіра герої стикаються з ситуаціями, коли соціально визначені реакції на навколишні події більше неможливі внаслідок того, що вони не вичерпуються їх соціальними ролями. Гамлет, так само як Ромео і Джульєтта, є представниками сучасної ментальності, тому що їх відносини з живими людьми втрачають автоматизм і визначеність, що були властиві для домодерного світу. Досліджуючи внесок В. Шекспіра в аналітику «світанку доби сучасної людини», Л. Донскіс резюмує: «Хочемо ми цього чи ні, але свобода неминуче жене нас геть від спадковості, приналежності та поверхневої категоризації. Традиційні чи домодерні люди успадковували соціальні зав'язки та форми ідентичності, а сучасні люди мають мужність створювати їх самостійно» [4, с. 98]. Щоправда, подібна самостійність набувається ціною існування в контексті нігілізму.

Безумовно, зростання економічної продуктивності має своїм наслідком два протилежні моменти. З одного боку, воно призводить до формування більш справедливого суспільства, у якому паралельно з економічною продуктивністю зростають можливості виявлення свободи, а з іншого – розвиток технологій перетворює пересічну людину на залежну від них і тих груп й організацій, які ними володіють.

Перехід від праці до споживання, від культури модерну – до постмодерну відбувається паралельно із задоволенням потреби в смислі за допомогою «масової культури». Для неї властивими є спрощені цінності, які не потребують присутності цілісної особистості. У такому контексті, на думку В. Г. Кременя, «важливим є і те, що спокуси сучасного життя поставили людину перед раціональною вимогою відмови від морально-іраціональних переживань: совість, справедливість, збереження гідності, пошук смислу, екзистенційні відчуття тощо поступилися на користь спрощеного буття, яке підлягає кількісному вираховуванню» [3, с. 33]. Інакше кажучи, сучасне життя ставить перед людиною раціональну вимогу бути нігілістом.

Зазначені міркування мають безпосереднє відношення до сфери освіти, яка, свідомо чи ні, бере участь у відтворенні чинного соціального порядку. Якщо пошуки смислу людського існування, його призначення і форм самовизначення особистості в умовах домінування регулятивів «фінансової цивілізації» (В. В. Ільїн) задовольняються у сфері економічної діяльності, тоді й освіта не може залишатися осторонь цих процесів. «Наша епоха переживає світ насамперед з точки зору його економічного змісту, і тому *любить* гроші, які уособлюють багатство. Віра в гроші набагато більша, ніж в людину, навіть якщо вона постає як самодостатня цілісність» [5, с. 21]. Наслідком подібної

трансформації смислопокладання стає комерціалізація освіти, що сприяє перенесенню імперативів ринкової системи в процес навчання та виховання. Виникає парадоксальна, на перший погляд, ситуація: чим більше грошові відносини втягують у свою орбіту освіти, тим частіше вона починає апелювати до метафізичних вимірів цінностей, моралі чи традицій.

Упорядкування освіти відповідно до потреб сучасного виробництва користується її «розщепленістю» на виховання та навчання. Перше закликає до цінностей, духовності та моралі, тоді як друге орієнтується на прагматичний раціоналізм і «меркантилізацію знання». Апеляція до виховання виконує компенсаторну функцію інструменталізації навчання. Ситуація розгортається згідно із застереженням М. Гайдеггера, що ознаками останньої втрати буття є проголошення «ідей» та «цінностей», розгублена метушня закликів до «справи» і неодмінної «духовності». Усе це вже заздалегідь втягнене в механізм забезпечення процесу впорядкування.

На нашу думку, освіта, відтворюючи чинний соціальний порядок, відтворює і ситуацію розгортання нігілізму, який, на думку М. Гайдеггера, є головним явищем «західноєвропейської історії». Те, що освіта змушена діяти в тіні нігілізму, означає, що навчання та виховання розгортаються після руйнування всіх «метафізичних цінностей», у ситуації, коли «переоцінка всіх цінностей» постає передумовою «творчого руйнування» (інновацій).

Потрібно зазначити, що апеляція до цінностей може відбуватися паралельно з «розгортанням» нігілізму. По-перше, це відбувається в умовах зазначеного розриву між навчанням і вихованням, коли заклики до цінностей і духовності не змінюють практики освітнього процесу. Тому можна погодитися з М. Култаєвою, яка вважає, що апеляція «до духовності, вищих цінностей, ідеалів тощо без відповідної роботи суспільства й особистості над своїм саморозвитком, над конституюванням гуманного в собі і навколо себе, перетворюються на закляття, умовляння і благання» [6, с. 185]. Отже, цінності не можуть реалізуватися в освітньому просторі поза навчальним процесом. Їх «жива» присутність репрезентується у ставленні учасників цього процесу один до одного і до того культурного змісту, у якому вони взаємодіють. Насамперед зазначене стосується не стільки до учнів (дітей), скільки до вчителів (дорослих). На нашу думку, саме їхня робота та відповідальність за конституювання універсальних смислів у собі і навколо себе створює передумови для одухотвореності й осмисленості навчання й виховання.

По-друге, часто «нейтралізація» нігілізму відбувається шляхом відтворення способів передачі готових знань (інформації) у вихованні, його вербалізації. Подібна практика здійснює навчання цінностям так само як навчають готовим знанням.

Окрім зазначеного також потрібно враховувати, що «ціннісні орієнтації», «етична позиція» можуть поєднуватися з нігілістичною світонастановою. Нігілізм не обов'язково супроводжується показовим аморалізмом і бездуховністю. Він може бути схильним до аскетизму, самопожертв і самообмеження. Віру в абсолютні цінності нігіліст може підміняти вірою в колективні інтереси класу, народу або нації. У такому разі служіння їм підміняє собою абсолютну цінність.

Більш виражено парадоксальний взаємозв'язок цінностей і нігілізму представлено в статті І. Зязюна «Криза цінностей – катастрофа суспільств і держав». На думку дослідника, цінності – це «інтропсихічна», «внутрішня підвалина» соціального управління, що поєднує особистісну смислову сферу з груповими орієнтаціями й узгодженнями в суспільстві. У цьому контексті цінності постають психічною основою процесу соціалізації. «Кінцевий контур потребнісного біоуправління, – вважає І. Зязюн, – складається з генетичної (висхідної) і креативної (низхідної) ліній зв'язку поведінки, моделей і цінностей. Цей контур подвійно спрямований: спочатку – від потреб і інтересів до цінностей через спілкування, а потім цінність критеріально експертує цілі, згідно з потребами, що визначають поведінку, яка реалізується» [7, с. 8].

Отже, цінності розуміють як важливий елемент управління суспільством, адаптації індивіда до умов оточуючого соціального середовища. Їх затребуваність в сучасних умовах зумовлена тим, що вони відіграють важливу роль у формуванні «аксіоімунітету» держави. В умовах ускладнення соціального життя актуалізується увага до цінностей як «феномену “розподіленого управління”», що здійснюється ненасильницьким шляхом. За допомогою «прищеплення соціально прийнятних й індивідуально актуальних цінностей» відбувається «інтроекція найважливіших групових консенсусів, що є смислами, сповідування яких важливе для успішного розвитку всієї спільноти» [7, с. 7]. Цінності постають ненасильницьким засобом управління поведінкою індивідів з метою збереження і розвитку чинної соціальної системи. Саме тому дискурс кризи цінностей у разі необхідності починає використовувати наративи «національної безпеки», «боротьби», «управління», «ворогів», «адаптації», «аксіологічної війни» тощо. Окрема людина з усіма її індивідуальними потребами за допомогою «прищеплення цінностей» опиняється вписаною в «ієрархію національної безпеки», у якій «аксіобезпека є вищим рівнем забезпечення національної безпеки» [7, с. 18].

Отже, турбота про цінності може мати цілком інструментальний характер, що сприяє втраті ними самоцінного характеру. Як людина, так і будь-яка цінність постає в такому контексті ресурсом забезпечення існування надіндивідуальних структур. Тому немає нічого дивного в тому, що для мобілізації індивідів до цих структур краще використовувати прості схеми, які придатні до уніфікації й

ретрансляції через систему масової інформації або систему освіти. Завдяки таким схемам соціальний світ стає керованим і прогнозованим. Залишається тільки погодитися з М. Гайдеггером, який писав: «там і тільки там, де нігілізм постає не як вчення або заклик, але як удавана протилежність самому собі, він і здійснює свій вплив» [8, с. 29].

ЛІТЕРАТУРА

1. Делез Ж. Фуко / пер. с фр. Е. В. Семиной; вступ. ст. И. П. Ильина. М.: Изд-во гуманитар. лит-ры, 1998. 172 с. (Серия: «Французская философия XX века»).
2. Юнгер Э. Через линию. Политическая концептология. 2009. № 2. С. 251–279.
3. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура / за ред. В. Г. Кременя. Київ: Пед. думка. 2008. 472 с.
4. Донскіс Л. Влада та уява. Студії з питань політики та літератури / пер. О. Буценко. Київ: Спадщина, 2012. 280 с.
5. Мазараки А. А., Ильин В. В. Философия денег: монография. Киев: Киев. нац. торг.-эконом. ун-т, 2004. 719 с.
6. Култаєва М. Нова німецька еволюційна Педагогіка: тенденції і можливості. Філософія освіти. 2006. № 1 (3). С. 109–122.
7. Зязюн І. Криза цінностей – катастрофа суспільств і держав. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2010. Вип. 2. С. 7–20.
8. Хайдеггер М. Ницше / пер. с нем. А. П. Шурбелев. СПб.: Владимир Даль, 2006. Т. 1. 608 с.

УДК 377

Локшин В. С.,
*доктор педагогічних наук,
викладач науково-методичної комісії (кафедри)
психолого-педагогічних дисциплін КППК імені Антона Макаренка,
експерт «Еразмус+»*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-МЕНЕДЖЕРІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ У КОНТЕКСТІ МАКАРЕНКОЗНАВЧИХ ВИМІРІВ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Під менеджментом розуміється система управлінської діяльності, що забезпечує успішне функціонування самих різних соціальних інститутів-організацій, покликаних здійснювати деяку соціально-значиму діяльність. Соціально-культурна сфера – складне, неоднозначне поняття. Під соціально-культурною сферою слід розуміти сукупність галузей, підприємства яких виробляють товари та послуги у тому числі і освітні. Майбутній педагог-менеджер соціально-культурної діяльності може вважатися професійно-компетентним, маючи досить високий рівень освіти, володіючи необхідними

навичками, вміннями, маючи професійно-діловий досвід, організаторські здібності. У чому специфіка діяльності майбутнього педагога-менеджера соціально-культурної сфери (СКС). Йдеться про те, що усі вони мають відповідати цілому ряду специфічних вимог, зумовлених особливостями самої соціокультурної діяльності та її конкретних суб'єктів:

1. Соціокультурне середовище, формується в суспільстві, поступово трансформується з середовища тільки споживання в середу причетності, залучення та розвитку людини, що обумовлює необхідність становлення і розвитку особливого типу управління - менеджменту.

2. Управління у соціокультурній сфері виражається в конкретній організації та регулювання діяльності колективів, який у свою чергу, забезпечують відтворення соціального і культурного життя людей; в розробці стратегічних і поточних цілей і завдань соціокультурного розвитку відповідного регіону.

Професійна компетентність майбутнього педагога-менеджера визначається його орієнтацією на майбутню професійну діяльність з людьми, його здібностями до публічної діяльності, імпровізації і творчого самовираження.

Соціокультурний менеджмент і виробничий процес у цій сфері – це не маніпулювання індиферентною масою людей, а гармонійна діяльність, в основі якої знаходяться духовні начала, особистість, людські ресурси, але не ресурс, який визначається набором індивідів, а являє собою сукупність організаційних відносин, окреслених певної соціокультурної діяльністю. Виходячи з того, що соціокультурна сфера набула сьогодні характер як некомерційною, так і комерційної діяльності, Майбутній педагог-менеджер соціально-культурної діяльності у контексті зобов'язаний бути економічно і юридично грамотним фахівцем, а його діяльність порівнюватися з закономірностями культурно-історичних і сучасних макаренкознавчих традицій управлінської культури. Оскільки в соціокультурній сфері ключовими фігурами виробничого процесу є в основному люди творчої праці, процес регулювання і координації їх діяльності повинен спиратися на мотиваційні і стимулюючі фактори.

Відсутність жорсткого контролю зверху, невтручання і свобода діяльності припускають інші стандарти якості, які у вітчизняних умовах не завжди можуть бути на рівні світових, але обов'язково повинні відповідати запитам споживачів. Педагогічний менеджмент СКС передбачає в цих умовах максимально можливе делегування повноважень, розвиток горизонтальних комунікацій без посередництва адміністрації, свободу циркуляції культурної, творчої, мистецької, соціальної інформації. Професійна управлінська культура майбутнього педагога-менеджера соціально-культурної діяльності формується на основі варіативного поєднання двох найкращих макаренкознавчих традицій управлінської культури:

- операційного знання, яке звернено на виконання конкретних дій і визначає професійний кругозір майбутнього педагога-менеджера;

- метазнання, пов'язані з механізмами та інструментами управлінської діяльності, її структурою, швидкої професійної адаптацією, продуктивністю реалізації здібностей.

Особливою ознакою макаренкознавчих традицій професійної управлінської культури виступає категорія творчої діяльності, тісно пов'язана з природними основами соціально-культурної сфери, де первинними якостями менеджменту т педагога-менеджера виступають оригінальність, гнучкість, нестандартність мислення, здатність генерувати ідеї, прораховувати адекватні шляхи їх реалізації та передбачати можливі результати.

Професійна особистість майбутнього педагога-менеджера у контексті макаренкознавчих традицій професійної управлінської культури і мистецтва визначається також високими моральними та етичними нормами. У психології виділяється кілька видів мислення: наочно-дієве, наочно-образне, абстрактно-логічне; практичне і теоретичне; репродуктивне і творче; інтуїтивне і аналітичне; реалістичне і артистична.

Мислення майбутнього педагога-менеджера, що впевнений у правильності своєї діяльності, працює з високим ступенем самовіддачі, «викладається» на роботі, прагне домогтися поставлених цілей. Такий тип мислення широко поширений в структурах управління з жорсткою виконавською дисципліною, у яких суворо регламентовані службові, технологічні та виробничі відносини..

Головна риса професіонала-менеджера полягає в тому, що він є педагогом і зобов'язаний сам навчати персонал основним елементам своєї професії.

Авторитарна особистість, будучи сформована умовами застою (аж ніяк не тільки останніх десятиліть радянського періоду в нашій країні, але і за кордоном) простого виробництва, самопідтримуються рівноваги, сприяє зміцненню вказаних умов.

Інноваційна особистість формується швидко мінливими умовами виробничої, соціального життя і не тільки забезпечує стійкий розвиток, а й радикально змінює економічне, соціальне, культурне життя суспільства. Зростання соціальної мобільності, перехід від традиційного суспільства до сучасного сприяють зародженню новаторської особистості. Уміння діяти в сучасному руслі, виходити з перспектив і норм нового часу – одне з основних завдань майбутнього педагога менеджера-професіонала у сфері соціально-культурної діяльності.

На підставі вищевикладеного, зробимо ряд основних висновків: професію майбутнього педагога-менеджера соціокультурної діяльності, можна визначити як вид діяльності, джерелом мотивації якої є мистецтво спонукання людей до досягнення бажаних цілей, одержання намічених результатів. Менеджери соціокультурної сфери мають відповідати цілому ряду специфічних вимог, зумовлених особливостями самої соціокультурної діяльності та її конкретних суб'єктів. професійна компетентність менеджера визначається його орієнтацією на культуруутворюючу і культуротворчу діяльність з людьми, його здібностями до публічної діяльності, імпровізації і творчого самовираження. первинними якостями майбутнього педагога-менеджера в контексті макаренкознавчих

вимірів управлінської культури виступають оригінальність, гнучкість, нестандартність мислення, здатність генерувати ідеї, прораховувати адекватні шляхи їх реалізації та передбачати можливі результати. професійна особистість майбутнього педагога-менеджера соціокультурної сфери в контексті макаренкознавчих вимірів управлінської культури повинна характеризуватися моральними та етичними нормами. це відноситься до всіх галузей менеджменту незалежно від виду діяльності, в яких він здійснюється. у середовищі культури і мистецтва морально-етичні норми менеджера зобов'язані бути виключно чисті, бо його діяльність стикається з надзвичайно складною, витонченою і вразливою людською натурою, властивої творчої особистості. менеджер-професіонал є педагогом зобов'язаний навчати персонал основним елементам своєї професії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чижиков, В. М. Теория и практика социокультурного менеджмента. М.: МГУКИ. 2016
2. Комаров, Е. Н. Организация и организационная деятельность. М.: Книга. 2012.
3. Тульчинский, Г. Л., Шекова, Е. Л. 2017.
4. Менеджмент в сфере культуры. М.: Лань.
5. Егоршин, А. П. (2016). Управление персоналом. М.

Лук'янчук Н. В.,

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту,
старший науковий співробітник відділу дослідження
становища сім'ї, дітей та молоді
ДУ «Державного інституту сімейної та молодіжної політики»
natali.lukynchuk@gmail.com*

СТРЕС ЯК ПОСТІЙНО ДІЮЧИЙ ФАКТОР ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

У статті розглядається стрес, як один із станів, який може зруйнувати тіло і психіку людини. Стрес, з яким зіткнулися українські родини під час повномасштабного вторгнення РФ в нашу країну. Описано основні характеристики та надані рекомендації.

Ключові слова. Стрес, тіло, дихання, розум, психіка.

The article examines one of the syndromes of the modern world, which Ukrainian families faced during the full-scale invasion of the Russian Federation into our country. The main characteristics are described and recommendations are provided.

Keywords. Survivor's syndrome, survivor's guilt syndrome, stress.

Після 24 лютого 2022 року життя майже всіх українських родин кардинально змінилося. З перших днів повномасштабного вторгнення армії РФ

люди перебували у справжньому шоці, стресі та у запереченні. Психіка мирних жителів України відмовлялася приймати страшну дійсність: обстріли, бомбардування, захоплення великих, маленьких міст і селищ, вбивства дітей, жінок, розстріли та інші жахіття. Тому багато українських сімей прийняли рішення переміщуватися у більш безпечні регіони України або за кордон. Це стало приводом для розглядання нової, незвичної дійсності, яка стала виникати в українських сім'ях. Адже де б не знаходилися люди, вони відчувають тривогу, зниження сну, апетиту, або навпаки постійне бажання їсти, стає страшно за майбутнє і повна невизначеність життя. Сім'ї, які залишилися в Україні, а особливо під окупацією, знаходяться у хронічному стані стресу.

Метою нашої статті є обговорення проблеми, що виникла у людей, які опинилися в безпеці або відносній безпеці, але продовжували перебувати і часом продовжують бути під стресом.

Уперше Уолтер Кеннон увів поняття стрес у фізіологію та психологію у своїх роботах про універсальну реакцію людини – «боротися або бігти». Вже пізніше Ганс Сельє опублікував дослідження щодо загального адаптаційного синдрому, де він не користався поняттям стрес. Адже до того часу цей термін вживали для позначення нервно-психічного напруження.

Саме слово у перекладі з англійської *stress* – це навантаження, напруга; стан підвищеної напруги.

Стрес – сукупність неспецифічних адаптаційних (нормальних) реакцій організму на вплив різних несприятливих факторів-стресорів (фізичних або психологічних), що порушує його гомеостаз, а також відповідний стан нервової системи організму (або організму в цілому). У медицині, фізіології, психології виділяють позитивний (еустрес) і негативний (дистрес) форми стресу. Психологічний стрес поділяється на емоційний та інформаційний [1, с. 62].

Оксфордський словник дає п'ять визначень стресу: спонукаюча і принуждаюча сила; зусилля або велика витрата енергії; сили, що роблять вплив на організм [2].

У тлумачному словнику стрес (від *англ. Stress* – тиск, напруга) використовується для позначення широкого кола станів людини, що виникають у відповідь на різноманітні екстремальні впливи.

У фізіології поняття «стрес» має двояке застосування:

а) для позначення неспецифічної реакції організму у відповідь на будь-який несприятливий вплив, або для забезпечення мобілізації психофізіологічних ресурсів організму для адаптації у важких умовах;

б) для опису стану індивіда в екстремальних умовах на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях [2].

Змінюючи місце проживання, в переважній більшості – жінки і діти, продовжували знаходитися в екстремальних умовах. Пояснимо. За короткий період часу чинниками фізіологічного стресу стали надмірні фізичні навантаження, низька температура, індивідуальна реакція на стрес, повне нерозуміння що робити, яке рішення буде "правильним" та повна невизначеність майбутнього.

Сім'ї поїхали за кордон. Вони більше не чують вибухів, не ховаються у підвалі, не голодують, їм не холодно, але чомусь рівень стресу в них не знижується.

За нашими спостереженнями з березня по квітень 2022 року, особи, які перебувають за кордоном, продовжували відчувати загальну слабкість організму, втому і байдужість до всього, неможливість розслабитися. Було погіршення сну, також неможливість швидко заснути. Розумовий процес сповільнився, а зниження уваги вплинуло на продуктивність, вона була низькою. Явно проявлявся депресивний стан.

Чому? Тому що виникає проблема невизначеності майбутнього. Залишати в новій країні, їхати далі, повертатися додому? Одна з впливових характеристик стресу – це невизначеність майбутнього. Коли людина не знає як їй влаштувати своє життя, навіщо жити тощо.

Тому багато різних пропозицій пишуть психологи, соціологи, всі ті, хто займається роботою з людьми.

Першими "дзвіночками" стресу, що починається, виступають тривога та паніка.

Важливо довести до більшої кількості сімей інформацію, що поширювала UNICEF та починати виконувати узагальнені рекомендації психологів (які писали у Facebook) [3, 4]. Якщо збивається дихання, тремтять кінцівки, виникають імпульсивні рухи – щось робити, кудись бігти або навпаки реакція завмерти, сховатися, "не жити". У іншій нашій статті ми розглянемо три відомі реакції на стрес: бий, біжи, завмри. То корисним буде пам'ятати про тіло, психіку та розум.

Що робити при тривозі та паніці:

Фізіологічний рівень – це тіло, дихання і харчування.

1. Необхідно. Не стримувати тремтіння, а навпаки встати, потрясти тіло, поприсідати, масажувати мочки вух, стискати і розтискати долоні -- це дасть роботу м'язам і допоможе знову відчувати своє тіло,

для того щоб задіяти смакові рецептори покладіть в рот льодяник,

для тактильних відчуттів – перебирати чотки, дрібні предмети у руках.

Це включить моторику і дозволить заспокоїтися.

2. Дихання. У будь-якій ситуації необхідно нормалізувати дихання.

Це дозволить вегетативній системі прийти в норму. Важливо зосередьтєся на диханні. Зробити кілька швидких вдихів та видихів (як дихає собака під час бігу). Потім вдих, максимальна пауза, видих, максимальна пауза. Так ізраїльські спеціалісти називають "дихання квадратом".

Можна рахувати удари серця. Це дає можливість включити мозок.

3. Мозок – необхідно переключити. Для цього можна писати на папері почуття та переживання, які виникають у людини. Добре зробити "каракулі" та потім в них пошукати щось, що нагадає малюнок. Треба

читати, слухати улюблену музику. Грати в настільні ігри, або запусити улюблену комп'ютерну гру.

4. Харчування. При страху та тривозі виробляється кортизол (гормон стресу), який мобілізує організм. А також адреналін та норадреналін (гормон зайця та лева) для реакцій бий або біжи.

Тому завдання для людини вивести надмірний кортизол. А це означає пити більше води, чорного або зеленого чаю.

Необхідно їсти банани, темний шоколад, рослинні волокна, квашену капусту та йогурт (пробіотики), печену картоплю із салом.

Бажано уникати кофеїн у другій половині дня.

Хорошою буде практика нюхати щось свіже, адже запах свіжості заспокоює і допомагає розслабитися (будь-який запах цитрусових, або улюблені парфуми).

Психологічний рівень.

Страх, тривога та паніка не виникають на порожньому місці.

Можна згадати ранні події, що призводили до цих почуттів.

Виписати на папір, проаналізувати, чому те, що сталося, викликало у людини таку негативну реакцію.

Важливо відстежувати думки та тригери, які викликають тривогу, і краще згадувати позитивні, приємні події з колишнього життя.

Відомо, що один із способів зниження кортизолу –це ментальна практика та усвідомленість того, що зараз для людини важливо та цінно [3].

У стані стресу батькам часто буває важко бути уважними до потреб дитини, і це може відбуватися через власний нестабільний стан. Тому дорослим треба намагатися зберегти максимально можливу рівновагу, аби підтримати дитину. Нижче кілька порад для батьків, які пропонує дитячий психолог Світлана Ройз на сторінках UNICEF [4]

"Думайте про майбутнє, не про минуле. Мрійте, плануйте, обговорюйте зі значущими людьми, що ви зробите найпершим після встановлення миру. Такі роздуми та розмови наснажують і стабілізують.

Позбудьтеся почуття провини. Не звинувачуйте себе у тому, що сталося, або у тому, що ви щось зробили не так. Ви зробили все, що могли на той момент.

Намагайтеся їсти та спати. Якщо харчування доступне, так само їжте, а не лише намагайтеся нагодувати дитину. Намагайтеся спати, коли це можливо. Ваш фізичний стан – гарантія безпеки вашої дитини.

Просіть про допомогу. Якщо ви потребуєте допомоги або підтримки – попросіть про неї. Звертатися по допомогу – не соромно.

Говоріть про свої емоції. Спілкуйтеся зі значущими для вас людьми, говоріть про свої емоції та переживання. Телефонуйте рідним. Просте «Як ти?» здатне наснажити і вас, і того, кому ви телефонуєте.

Якщо відчуваєте потребу – зателефонуйте на «гарячу лінію» підтримки, поспілкуйтеся з професіоналами, аби максимально забезпечити свою емоційну стабільність у цей непростий час [4].

Узагальнюючи вище сказане, зрозуміло, що важливо постійно проводити роз'яснювальну роботу серед населення, особливо серед сімей, які мають дітей і підлітків. Українські психологи Рашковська Ілона, Зінько Оксана, Марта Приріз, Груша Тетяна, Настя Осадча та інші постійно проводять групові зустрічі для українських людей, де намагаються роз'яснити, заспокоїти, підтримати всіх, хто звертається по допомогу. (Наприклад, з перших днів повномасштабного вторгнення група "Разом -- соціальний проект" надавала і продовжує надавати онлайн безкоштовну допомогу особам 18+ [5]. Але волонтерськими зусиллями подолати наслідки повномасштабної війни, в нашому українському суспільстві буде важко. Необхідно на державному рівні забезпечувати такі роботи, щоб ніхто не залишився без уваги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу «Українська мова за професійним спрямуванням») / Уклад.: М.П. Вовк, Р.С. Троцький, В.С. Молдавчук, О.В. Чуприна, О.А. Блінов, С.І. Шепель; за ред. А.О. Пожидаєва. – К.: НАВС України, 2016. – 156 с.
2. Шевченко Р. М. Стресостійкість у контексті міждисциплінарного дослідження. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / гол. ред. С. Д. Максименко. Київ; Ніжин: ПП Лисенко, 2016. Т. ІХ. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 8. С. 535–544.
3. Лук'янчук Наталія. Електронний ресурс. <https://www.facebook.com/natali.lukyanchuk.7>.
4. 6 порад, як батькам зберегти рівновагу. Електронний ресурс. <https://www.unicef.org/ukraine/stories/6-advice-how-to-keep-balanced>
5. Разом – соціальний проект. Електронний ресурс. <https://razom.live/>.

Максименко Інна Павлівна,
Викладач ФКІСІТ ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана,
inpal@ukr.net

Пустовіт Артем Ігорович,
студент ФКІСІТ ДВНЗ КНЕУ ім. Вадима Гетьмана,
pustovitartem16@gmail.com

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІ НАПРЯМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ

У статті розглядається моделі європейської соціал-демократії, які є конструктивними та передовими у світовому просторі, проаналізовано фактори та сучасні тренди у зміні соціал-демократичного напрямку на фоні незадоволення принципів капіталізму. Зроблений аналіз політичних процесів, що відбуваються в політико-соціальній сфері європейських країн у контексті регіональних інтеграцій та глобалізації.

Ключові слова: соціалізм, демократичний соціалізм, глобалізація, капіталізм, лібералізм, лейбористи, консерватори, неоліберальна модель економіки, соціальна модель економіки.

The article considers the models of European social democracy, which are constructive and advanced in the world, analyzes the factors and current trends in the change of social democratic direction against the background of dissatisfaction with the principles of capitalism. An analysis of the political processes taking place in the political and social sphere of European countries in the context of regional integration and globalization.

Keywords. Socialism, democratic socialism, globalization, capitalism, liberalism, Labor, conservatives, neoliberal model of economy, social model of economy.

В умовах глобальної економіки, сьогодні досить гостро говориться про недоліки позиції капіталізму на спільноту, особливо у малорозвинених країнах. Соціальна політика та ідейно-політична течія, що виникла в рамках соціалізму і згодом трансформувалася на позиції поступового вдосконалення капіталізму з метою утвердження соціальної справедливості, солідарності і більшої свободи. Ідеологія сучасної соціал-демократії знаходиться трохи лівіше соціал-лібералізму і трохи правіше демократичного соціалізму. На відміну від демосоціалістів, соціал-демократи не наполягають на необхідності примусової націоналізації засобів виробництва. На відміну від соціал-лібералів – вважають, що в основі суспільного устрою, все-таки повинна превалювати соціалістична, а не капіталістична орієнтація [8].

Основні цінності соціал-демократії:

- Пріоритет свободи, рівності, справедливості та солідарності веде свій початок ще від давніх гуманістичних думок, спрямованість будь-якої політичної ідеології визначається її основними цінностями. Оскільки взаємопов'язані

ідеї свободи, рівності, справедливості та солідарності мають відносно широке тлумачення, інституції, які проголошують їх своїми цінностями, покликані визначити їх суть,

- Захист прав людини, принцип рівних прав та можливостей (а не лише рівних можливостей, як у консерватизмі).
- Політичний та ідеологічний плюралізм.
- Соціально орієнтовану ринкову економіку на противагу абсолютизації вільного ринку.
- Обмежене державне регулювання економіки.
- Створення ефективних регулятивних механізмів у підприємстві в інтересах працівників та дрібного підприємництва.
- Принцип справедливої торгівлі.
- Рівноправність та захист усіх форм власності.
- Створення потужного державного сектора в економіці, що конкурує на рівних з приватним.
- Націоналізація стратегічно важливих підприємств, особливо у військовій, аерокосмічній, металургійній, нафтопереробній промисловості та енергетиці.
- Соціальне партнерство між працівниками та роботодавцями.
- Співпраця з профспілками та їх ефективне функціонування.
- Скорочення розриву між багатими та бідними.
- Підтримку незаможних верств населення.
- Створення «держави загального добробуту».
- Систему захисту економічних прав працівників, що передбачає: обмеження робочого тижня (до 35-40 годин), поліпшення умов праці, підвищення рівня мінімальної заробітної плати, захист від невинуватого звільнення.

У ефективній системі соціального забезпечення передбачається: загальна безкоштовна освіта, рівний доступ до якої має все населення країни; державну систему загальної безкоштовної охорони здоров'я для всіх громадян країни; державну допомогу у формі пенсій та допомог по інвалідності та безробіття; державну допомогу для догляду за дітьми; середній або високий рівень оподаткування, необхідний для фінансування державних витрат; введення нових законів з охорони природи та навколишнього середовища (хоча і не настільки радикальних, як проекти «Зелених»); зняття обмежень з імміграції та мирне співіснування культур та цивілізацій; секуляризація та відкрита прогресивна соціальна політика; зовнішня політика, що відповідає принципам мультилатералізму та участь в міжнародних організаціях, таких як, ООН. демілітаризація, скорочення військових арсеналів та неучасть в агресивних військових блоках (хоча з боєм, відмітимо що сьогодні захист національних інтересів повинен бути підкріплений сильною армією) [6].

У першій половині ХХ ст. у багатьох країнах розпочався поступовий перехід від традиційно буржуазного суспільства (суспільства "вільного", монополістичного капіталізму) до громадянського правового суспільства соціальної демократії. Такому суспільству і має відповідати правова держава, яка не може бути державою соціальної демократії. Соціальна демократія може існувати тільки у такому суспільстві, де ліквідоване відчуження працівників від засобів та результатів їхньої виробничої діяльності. Це таке суспільство, в якому всі члени суспільства, є (тією чи іншою мірою) власниками або співвласниками засобів та результатів праці. Отже, суспільство соціальної демократії – це після буржуазне (постбуржуазне) суспільство, а держава в такому суспільстві має бути державою спільної власності. У сучасних умовах існує два основних різновиди держав перехідного періоду: держави промислово-розвинутих країн соціально-орієнтованого, "соціалізованого" капіталізму; держави, які існують у країнах, що переходять від авторитарно-бюрократичного ладу псевдо соціалізму до громадянського суспільства і перетворюються з організації тоталітаризованої влади колишньої партійно-управлінської верхівки на організацію, влади більшості населення (зокрема, колишні радянські республіки та історично аналогічні їм держави). Концепція економічної демократії – у повоєнний період соціал-демократичні партії Скандинавії та Німеччини активно розробляють концепцію економічної (промислової) демократії. Економічна демократія розвивається як на мікро рівні – через безпосередню участь трудящих в управлінні підприємствами (приватними й державними), так і на макрорівні в межах суспільної економіки загалом. Останнє передбачає наявність органів соціального партнерства (ФРН, Австрія) чи економічного самоврядування (Франція). Економічна демократія, на думку соціал-демократів, полягає в гарантованому розподілі національного продукту в інтересах усього суспільства. Це припускає активне державне регулювання економіки, різноманіття форм власності, широкий розвиток соціальних інститутів.

Політична демократія спирається на розвинуте цивільне суспільство, яке забезпечує права і волі громадян, що гарантує існування парламентаризму, багатопартійності, права на опозицію, верховенства закону й ін.

В області державного устрою соціал-демократична доктрина відстоює парламентську форму правління. Основним методом проведення соціал-демократичної політики є реформа. Соціал-демократи вважають, що реформи – це певне коригування соціально-економічної сфери, яка має забезпечити чітке та ефективне функціонування суспільства. Кількість здійснених реформ у соціальній сфері в напрямі демократизації суспільного життя, на думку соціал-демократів, рано чи пізно приведе до демократичного соціалізму. Реформування має спиратися на ідеологію та політику соціального партнерства –

найефективнішої форми боротьби працівників за свої права, яка відбувається не у формі страйків і демонстрацій, а за столом переговорів між представниками підприємств і профспілок, у процесі укладання контракту, який полягає у взаємних зобов'язаннях цих сторін. Останніми роками можна спостерігати нові тенденції в розвитку теорії та практики соціал-демократії – зрушення праворуч. Нині у своїх економічних гаслах соціал-демократи близькі до лібералів. Девізом економічної політики соціал-демократів є не перерозподіл доходів, а збільшення та ефективність виробництва [5, с.31].

Соціалізм був дуже популярний у деяких країнах Латинської Америки, Азії та Африки. Для індійського лідера Джавахарлала Неру, як і для багатьох інших борців за незалежність у цих регіонах, соціалізм був привабливим як альтернатива капіталістичній та комуністичній системам. А життєвий шлях латиноамериканського революціонера – супротивника соціал-демократії Че Гевари став прикладом для ліворадикальної молоді в усьому світі. Після Другої світової війни соціалістичні партії прийшли до влади у різних частинах світу, і значну частину приватної промисловості було націоналізовано. В Азії та Африці, де трудящі – селяни, а не промислові робітники, соціалістичні програми наголошували на земельній реформі та інших аграрних перетвореннях. Ці народи донедавна мали також урядове планування для швидкого економічного розвитку. Африканський соціалізм включав і відновлення перед колоніальних цінностей та установ, тоді як модернізація проводилася крізь централізований апарат однопартійної держави і саме тому він не може бути названий соціал-демократичним. Основні соціал-демократичні партії: Соціал-демократична партія Німеччини; Лейбористська партія Великобританії; Соціалістична партія (Франція); Соціал-демократична партія Австрії; Демократична партія (Італія); Соціалістична партія (Валлонія) Бельгія; Соціалістична партія (Фландрія) Бельгія; Партія праці (Нідерланди); Нова демократична партія (Канада); Австралійська лейбористська партія; Лейбористська партія Нової Зеландії; Соціалістична робоча партія (Люксембург); Соціал-демократична партія Данії; Соціал-демократична робітничка партія Швеції; Робоча партія (Норвегія); Соціал-демократична партія Фінляндії; Соціал-демократичний альянс (Ісландія); Соціал-демократична партія Естонії; Соціал-демократична партія Швейцарії; Лейбористська партія (Ірландія); Союз демократичних лівих сил (Польща); Чеська соціал-демократична партія; Угорська соціалістична партія; Соціал-демократична партія Румунії; та інші.

В Україні була спроба створити Українську соціал-демократичну партію. Однак ця партія має мало спільного зі своєю назвою. За характером своєї діяльності вона схожа радше на праву, аніж на ліву партію: її лідери належать до олігархів, підтримували авторитаризм, і їх запідозрено в кримінальній

діяльності. Справжніми лівими (у т. ч. марксистами) є представники молодіжних інтелектуальних середовищ. Однак їхня діяльність не виходить за межі інтелектуальних дискусій і поодиноких публічних акцій. У кожному разі, і «несправжні», і «справжні» українські ліві практично не покликаються на досвід українських соціал-демократів [7, с. 26].

Проаналізуємо моделі ідейно-інституційної модернізації соціал-демократії та сучасні тренди розвитку світових лівих сил. Спочатку нам потрібно звернути увагу на те, що «Гамбурзька програма» хотіла втілити у собі компроміси між новими і «старими» соціал-демократами у їхніх підходах щодо оцінки глобалізації. Тому нові соціал-демократи наголошують на позитивних характеристиках, а «старі» більшу увагу зосереджують на негативних аспектах глобалізації. У новій програмі СДПН ці позиції узгоджено у рамках альтернативного проекту глобалізації. Визнаючи як її позитивні, так і негативні аспекти, німецькі соціал-демократи наголошують на необхідності формування глобалізації засобом соціальної та демократичної політики, що має стати адекватною відповіддю глобальному капіталізму. Однак світовий капіталізм характеризується відсутністю демократії та справедливості. Це суперечить меті вільного та солідарного світу. Це поглиблює стару несправедливість і створює нові. Тому ми боремось за політику, яка формує соціальну реакцію на глобальний капіталізм у нашій власній країні, в Європі та у світі. Великим завданням XXI століття є формування глобалізації засобом демократичної політики... Нас об'єднує переконання, що... суспільство не повинно капітулювати перед сліпою дією капіталістичної глобалізації», – йдеться у програмі. Як альтернативу неоліберальній глобалізації німецькі соціал-демократи запропонували власний соціальний проект, який має бути реалізований для початку на рівні ЄС: «Соціальна Європа повинна стати нашою відповіддю на глобалізацію... Якщо національна держава не може встановлювати соціальну та екологічну основу для ринків, то це має зробити Європейський Союз» [3, с. 49].

Повернення німецьких соціал-демократів до традиційного дискурсу демократичного соціалізму не дало їм змоги подолати глибоку партійно-електоральну кризу, що переконливо довели, результати парламентських виборів. Тому це з новою силою поставило перед СДПН проблему пошуків ефективної стратегії власної ідейно-інституційної модернізації, основним елементом, має стати відновлення (пере визначення) своєї розмитої у результаті зміщення до центру лівої ідентичності, що допоможе повернути втрачені традиційні групи електорату. На цьому тлі з посиленням глобальної фінансово-економічної кризи будь-які апеляції німецьких соціал-демократів у рамках концепції «нової середини» до переваг вільного (мінімально регульованого)

ринку та будь-які їхні спроби здійснити комплекс реформ у неоліберальному стилі все більше набували характеру програшної стратегії політико-ідеологічної модернізації: по-перше, відмова від принципів демократичного соціалізму та рух партії до центру призвели, як ми уже зазначали, до відходу з неї значної частини активістів, а разом з ними і виборців, які є послідовними прихильниками традиційних цінностей соціал-демократії, та їхнього зосередження у новоствореній Лівій партії. Намагання СДПН відновити свою ліву ідентичність поки що не принесли очікуваного позитивного електорального ефекту, адже такі ідеологічні «коливання» партії створили їй імідж непослідовної політичної сили (іншими словами, дискредитували у політичному плані), що аж ніяк не сприяє консолідації навколо неї виборців. Тому саме Ліва партія виглядає для традиційного соціал-демократичного електорату куди привабливішою як партія стійких принципів. По-друге, згадана ідеологічна непослідовність СДПН також не сприяє залученню нею нових виборців, адже в умовах кризи вони орієнтуються на наявність у політичних сил чіткого плану з її подолання, тобто на існування розробленого алгоритму рішень і дій у соціально-економічній сфері. Але, враховуючи проаналізовані нами результати виборів, можна стверджувати, що громадяни ФРН розцінюють ідеологічні «хитання» СДПН як її політико-ідейну дезорієнтацію, а отже, як відсутність у неї чіткого плану з реформування країни. Однак чіткіший причинно-наслідковий зв'язок між Великою рецесією та кризою концепції «третього шляху».

У період стабільного росту світової економіки блерівська стратегія ідейно-інституційної модернізації партії та соціально-економічного реформування країни демонструвала високий ступінь ефективності, що було підтверджено об'єктивними показниками: перемоги неолейбористів на виборах 2001 р. та 2005 р., а також щорічне економічне зростання та успіхи уряду на чолі з Т. Блером у подоланні безробіття. Проте ситуація почала кардинально змінюватись від 2007 р. По-перше, літом під тиском суспільства, яке критикувало Т. Блера за участь країни у війні в Іраку, він був змушений подати у відставку з посади голови уряду й очільника ЛПВ. Новим прем'єр-міністром і лідером партії став Г. Браун, головний автор економічної програми «нового лейборизму». По-друге, восени, після п'ятнадцяти років стійкого економічного розвитку, Британія увійшла у найглибшу за увесь повоєнний період фінансово-економічну кризу.

Тож вже від самого початку свого прем'єрства новий лідер ЛПВ постав перед необхідністю вироблення ефективної стратегії подолання наслідків кризи та запобігання її подальшому поширенню. Причому це потрібно було робити в умовах найсерйознішого за весь час ідеологічної модернізації партії виклику принципам «нового лейборизму» [1].

Попри розрахунки уряду лейбористів, що до чергових парламентських виборів, світ бореться з рецесією, саме невщухаюча глобальна фінансово-економічна криза стала лейтмотивом передвиборчої кампанії. За її результатами лейбористам так і не вдалося переконати виборців, що обрана ними стратегія боротьби зі спадом британської економіки є ефективною. Однак консерватори не отримали більшості місць у парламенті, що змусило їх укласти коаліцію з Партією ліберальних демократів та сформувати з ними коаліційний уряд на чолі з лідером Д. Кемероном. Тож після тринадцяти років у владі ЛПВ знову опинилась в опозиції. Серед головних причин поразки лейбористів, на нашу думку, треба назвати те, що вони не мали змоги отримати політичних дивідендів від критики неоліберальної моделі економіки. Адже протягом усього періоду свого перебування при владі неолейбористи у рамках реалізації прийнятої ними стратегії «третього шляху» відстоювали переваги саме неоліберальних економічних засад (насамперед принципу саморегулювання ринку та мінімізації втручання держави у соціально-економічне життя). «Для лівоцентристської партії було цілком природно зайняти позицію критики цієї моделі. Але те, що цього не сталось, також не дивно: ніхто інший, як Гордон Браун протягом багатьох років був головним покровителем ліберального фінансового капіталізму [1].

На цьому тлі їхні головні політичні конкуренти – консерватори – активно використовували тематику необхідності вироблення ефективнішої соціальної політики, тобто, іншими словами, оперували традиційними лейбористськими гаслами. До свого приходу до влади лейбористи, засвоївши уроки тетчеризму та зсунувшись вправо, вступили на політичне поле консерваторів. Тепер же торі намагались атакувати лейбористів зліва, «Співчутливість» консерватизму у питаннях соціально-економічної політики стала імперативом». Тож значною мірою зумовлена згаданими чинниками поразка лейбористів поставила питання щодо наявності довгострокового позитивного ефекту від ідеологічного оновлення ЛПВ відповідно до принципів концепції «третього шляху», а отже, і саму доцільність подальшого дотримання неолейбористського курсу.

Окрему увагу в контексті формування нових напрямів ідеологічної трансформації ЛПВ, треба звернути на виникнення у 2009 р. ще однієї впливової внутрішньопартійної течії – «синього лейборизму», представники якої виступають за включення до партійної ідеології низки ідейних установок консерваторів, які стосуються насамперед проблем міграції, боротьби зі злочинністю та збереження британської ідентичності. На їхню думку, звернення до більш консервативних підходів дасть змогу ЛПВ залучити на свій бік тих виборців із середовища робітничого класу, які традиційно голосують за торі. Причому «сині лейбористи» критикують як «старих» лівих, так і неолейбористів за те, що їхня прихильність, відповідно, до космополітизму та неоліберальної моделі глобалізації відкрила шлях для безконтрольної імміграції [4].

Ідейним натхненником згаданої течії вважають М. Гласмана, радника Е. Мілібенда. Згідно з його підходом, «синій лейборизм», який він визначив як «глибоко консервативний соціалізм, що ставить сім'ю, віру та роботу до центру нової політики взаємодопомоги та солідарності, є поверненням до традиційних цінностей Лейбористської партії, які були втрачені після Другої світової війни. За твердженням М. Гласмана, лейборизм – це унікальна та парадоксальна традиція, яка зміцнює свободу і демократію, поєднує віру і громадянство, патріотизм та інтернаціоналізм, а також є одночасно, у найкращому розумінні, радикальною та консервативною. Парадокс, який намагається охопити «синій лейборизм», є тим засобом, що дасть змогу оновити партію та зробити з неї назавжди потужну силу [2].

Підсумовуючи можемо сказати наступне. Ідейно-інституційна еволюція лівих політичних партій Західної Європи характеризувалась наявністю можливостей для самостійного вибору найоптимальніших стратегій власного ідеологічного й організаційного розвитку, основними чинниками, що визначали логіку та напрями ідейно-інституційної еволюції західноєвропейських лівих партій були суспільно-політичні та соціально-економічні фактори, зауважимо, що організаційні трансформації соціалістичних і соціал-демократичних партій, які супроводжують їхні ідеологічні пошуки, націлені лише на формування внутрішньопартійних домінуючих коаліцій на підтримку того чи іншого вектора ідеологічної модернізації. Глобальний політико-економічний тренд, а саме, вплив глобальної демократії має на меті протистояти політичній інертності, економічній та ідеологічній полярності суспільств у творенні політики, а отже, досягнути належного рівня демократизації державно-управлінської системи в сучасних умовах суспільного розвитку. Капіталізм починає слабнути і з кожним роком, він слабшає на тлі екологічної небезпеки, воєнній обстановці в світі, проблем які виникають на фоні глобалізації економіки, саме сумне є, глибока прірва між багатим та бідним класом людей, яка збільшується з великою швидкістю, і це неминуче призведе до змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Anthony Giddens: The rise and fall of New Labour the architect of the Third Way on the Blair - Brown years. 2010. URL:<https://www.newstatesman.com/uncategorized/2010/05/labour-policy-policies-blair>
2. Glasman M. Labour as a Radical Tradition. Soundings. 2010. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2011/jul/19/lord-glasman-radical-traditionalist>
3. Hamburger Programm Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Beschlossen auf dem Hamburger Bundesparteitag der SPD am 28. Oktober 2007. Berlin: SPD-Parteivorstand, 2007.
4. Работяжев Н. “Левый поворот” британских лейбористов. Мировая экономика и международные отношения, 2017, т. 61, № 12, с. 63-73. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2017-61-12-63-73> 29 с.33

5. С. Релей, С. Рутар Основи Політології: лекції для студентів негуманітарних вузів.; Львівська комерційна академія. - 2.вид., перероб. і доп. - Львів :, 1997. – 278
6. Тобиас Гомберт, Юлія Блезіус, Кристиан Крелль, Мартин Тимпе Основи соціальної демократії. 2009. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://library.fes.de/pdf-files/akademie/07650.pdf>
7. Українська соціал-демократія та Українська національна держава у 1917-1920 роках/ Фонд ім. Фрідріха Еберта, Представництво в Україні. - Київ.: - с.26
8. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998.

Малієнко Ю. Б.,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
j-b-m@ukr.net*

ЗМІНИ ІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ У ЗМІСТІ ОНОВЛЕНОЇ ПРОГРАМИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 2022 (НА ПРИКЛАДІ 8 КЛАСУ)

У дослідженні здійснено аналіз нових історичних наративів у програмі з історії України 2022 для 8 класу; визначено методологічні ідеї, які об'єднують зміст програми; підкреслено, що оновлена програма – це тільки перший крок трансформацій, попереду: модельні програми і підручники.

Ключові слова: програма з історії, історичний наратив, поняття-концепт.

The study analyzed the new historical narratives in the program on the history of Ukraine 2022 for the 8th grade; determined methodological ideas that unite the content of the program; it is emphasized that the new program is only the first step of transformations, ahead: model programs and textbooks.

Keywords: history program, historical narrative, notion-concept.

Процес консолідації української політичної нації, що відбувається в умовах російсько-української війни й особливо після широкомасштабного російського військового вторгнення, яскраво підтверджує важливість шкільної історичної освіти [2, с. 9]. Реалії сьогодення змусили вчених істориків і педагогів об'єднати зусилля для створення якісно нового освітнього продукту, що допоможе учням/ученицям ідентифікувати себе як громадян/громадянок України, зрозуміти досвід українського державотворення, протистояти інформаційній війні РФ проти українського суспільства.

Оновлений зміст програм з історії – це зміна наративів, акцентів і термінологій, об'єднаних такими методологічними ідеями:

- увиразнення процесу державотворення, формування української політичної нації, консолідації українського суспільства у минулому та сьогоденні (забезпечується як змістом історії України, так і всесвітньої);

- виклад подій в широкому контексті європейської та світової історії, міждержавних стосунків, багатоаспектності та полікультурності;
- запровадження концепту: СРСР/РФ – держави імперського типу;
- акцентування на стратегіях виживання людини, активних і пасивних формах спротиву в різні періоди української історії/сьогодення.

Цілісність програми забезпечується також інтегративністю ключових компетентностей, наскрізних умінь і понять. З-поміж останніх, приміром: політична культура; поліконфесійність; соціальні, етнічні, релігійні групи та простір їх взаємодії; імперія тощо. Науковим підґрунтям програмових трансформацій стали нові досягнення української історіографії.

У межах заявленої теми розглядаємо найбільш важливі зміни у програмі з історії України для 8 класу. Традиційно шкільний курс охоплює ранньомодерну добу XVI – XVIII ст., ми насамперед сегментуємо розділи: «Землі України у складі Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.)», «Козацька революція середини XVII ст. і війна за суверенітет козацької держави другої половини XVII ст.».

Авторами програми концептуально переформатовано зміст ранньомодерної історії України, з огляду на нагальну потребу зв'язати між собою досвіди перебування українських земель у складі Речі Посполитої та Війська Запорозького/Гетьманщини, як генетично споріднених у розрізі державних інституцій, політичної культури, економіки, культури й повсякденного життя. Також впроваджено поняття-концепт «Козацька революція середини XVII ст.», що якнайкраще відповідає сутності цього явища і протягом останнього десятиліття дедалі впевненіше набуває визнання в українській та світовій історіографії [2, с. 11].

Кардинальні зміни у зазначених розділах зацентрували державницькі традиції в руському суспільстві ранньомодерної доби. Так, попереднє, надто узагальнене формулювання: «Люблінська унія 1569 р. та її вплив на українське суспільство», замінено на: «Люблінська унія 1569 р. Устрій Речі Посполитої. Договірний характер королівської влади (особливості обрання короля та його місце в системі влади). Землі Русі-України в Речі Посполитій. Суб'єктність українських воєводств та концепція Русі як третього члена Речі Посполитої». Деталізація, що на перший погляд видається надмірною, наголошує на фактах/явищах збереженого русинства, як от: наявність своєї території (Волинське, Київське, Брацлавське згодом Чернігівське воєводства); руська (українська) мова у судочинстві, офіційному діловодстві; II Литовський статут, надання зазначеним воєводствам привілеїв.

Дослідниця річпосполитської історії України Н. Старченко підкреслює, що привілеї скріпив своєю присягою король, давши слово від себе та своїх

наступників на троні, що ніхто й ніколи не зможе їх порушити. Відтак ці акти набудуть значення конституції, прийнятої на підставі договору сторін. Вони стануть підґрунтям для оборони своєї мови, свого права та своєї Церкви в різний час і на різних майданчиках [5].

Природно, що за нової концепції програми увиразнюється роль української шляхти, яка була суб'єктом політичного життя Речі Посполитої, носієм власної політичної культури, розв'язувала нагальні проблеми своїх земель, здійснювала судочинство. Відповідно до цих змін у діяльнісну колонку «Розуміти» додано поняття «сеймики» – зібрання шляхти окремих воєводств, земель і повітів, котрі творили нижчу ланку парламентсько-представницької системи та, водночас, були органами місцевого самоврядування [1].

Свої володарі, своє право, своя територія були легітимаційними ознаками політичної суб'єктності ранньомодерної української нації. Їх доповнював концепт договору, який скріпив союз руського народу (Руси) з польським і литовським політичними народами (як представниками Польського королівства та Великого князівства Литовського). Додаймо до цих ознак «свою мову», яка в трьох воєводствах (Київському, Волинському та Брацлавському, а пізніше – й четвертому Чернігівському) була закріплена правом як мова судочинства й адміністрації, а на іншій території Руси існувала як традиція [7].

Зміст розділу 2 сформульовано у багатоаспектному, полікультурному, інтегративному контексті: «Козацькі степові та прикордонні спільноти. Запорозько-кримський договір 1624 р. Участь запорозького та реєстрового козацтва у війнах Речі Посполитої. Козаки в боротьбі за відновлення прав православної церкви. Ідентичність та політична культура козаків».

Новітній історіографічний етап започаткував й концептуальний перегляд революційного процесу раннього модерну, причому як в аспектах його загальної специфіки, так і трактування з нових теоретичних підходів кожної окремо взятої революції як унікального і водночас закономірного явища в єдиному революційному потоці [3, с. 212]. Тому розділ 3 «Козацька революція середини XVII ст. і війна за суверенітет козацької держави другої половини XVII ст.» зазнав суттєвих змін. Передусім із програми вилучена назва «Національно-визвольна війна», як така, що не відповідає історичним реаліям XVII ст.

Відомо, що в українській історіографії немає усталеної думки щодо періодизації та тлумачення подій 1648-1657 рр. Енциклопедія історії України подає, приміром, такі назви: «Хмельниччина», «козацьке повстання», «національне повстання», «козацька війна», «громадянська (домова) війна», «польсько-козацька війна», «національно-визвольна війна», «козацька революція», «національна революція», «національно-визвольна революція», «українська революція», «велика українська революція» тощо. Кожна з цих назв по-своєму аргументується вченими.

Автори програми впроваджують поняття-концепт «Козацька революція середини XVII ст.», вважаючи його найбільш адекватним змісту подій. По-перше, зазначає історик Н. Яковенко, вони втягнули в свою орбіту не тільки усі стани й соціальні групи, а й кожну окрему людину, якій просто ніде було сховатися від вогненного смерчу. По-друге, останнє козацьке повстання змінило політичну карту довкілля, проклавши нові кордони України, Польщі, Росії, а невдовзі – й Туреччини. По-третє, у нововитвореній Українській державі була повністю перевернута звична суспільна ієрархія, коли замість зруйнованої станової драбини родових еліт до вершин влади зійшли люди, які здобули її «правом шаблі» – козацька старшина. Врешті, по-четверте, події Хмельниччини на багато століть уперед, якщо не донині, визначили національний ідеал, довкола якого вперше в єдиному ритмі почали обертатися і елітарна, і протонародна культура – постать героя-козака, символічного борця «за волю України» [8, с. 313].

Козацька революція середини XVII ст. тлумачиться як боротьба за створення української козацької держави, докорінні політичні, соціально-економічні зміни на завойованих козаками територіях, оновлення статусу православ'я, трансформація політичної еліти (зі шляхетської на козацьку).

Вчені В. Смолій і В. Степанков зазначають, що в роки революції відбулося формування нової політичної еліти, яка захищала національні інтереси. Попри її недостатню внутрішню консолідацію, зумовлену відставанням темпів формування національно-патріотичної доктрини від радикалізації революційних настроїв (що, власне, і виявилось одним із вирішальних факторів визрівання в українському суспільстві тих негативних тенденцій, які спричинили до втрати Україною незалежності), саме цій елітарній групі вдалося вибудувати нову модель політичної системи та запропонувати нові форми легітимації докорінно трансформованого політичного устрою [3, с. 195].

Принагідно зазначимо, що увиразнення ролі еліт: української шляхти та українського козацького старшинства свідчить про важливі світоглядні зрушення у змісті програми з історії України 2022. Бо ідеологічна догма про притаманну нам безелітність формує відповідне самосприйняття як вічно гнаного й переслідуваного народу [4]. Революція надала потужного нового імпульсу розвитку національної свідомості. Успіхи, здобуті на початковому її етапі, активізували процес формування у різних прошарків суспільства почуття патріотизму. Водночас вона підготувала ґрунт для зародження національної державної ідеї, що стала для наступних поколінь українців знаменом у боротьбі за незалежність [3, с. 195].

Підкреслимо важливість того, що й зміст розділу 5 «Україна та ранньомодерні імперії XVIII ст.» формує в учнів/учениць поняття «політична культура» стосовно козацької старшини Гетьманщини середини XVIII ст. За О.

Струкевичем, синтезованою орієнтацію, що значною мірою визначала зміст та спрямованість політичного життя Гетьманщини, можна, без сумніву, вважати захист та зміцнення політичної автономії. Дана орієнтація проявила себе у протидії К. Розумовського накинати на Україну контроль за її бюджетом, у спробах гетьмана чинити опір забороні самостійно призначати полковників. Прагнення до автономності проявлялося і в намірах «мати сейми або генеральні ради, як для спільних наших постанов і справ, так і для порад у потребах малоросійського народу виниклих» [6, с. 21].

Отже, протягом 50-х – початку 60-х рр. XVIII ст. замкнений тип політичної культури козацької старшини поступався відкритому. Серед політико-культурних орієнтацій слід насамперед вказати на автономістські та республіканські, які супроводжувалися емоціями патріотизму, уболіванням за розв'язання нагальних проблем Вітчизни. Значні зрушення відбувалися і в культурі функціонування політичної системи. Зокрема, розпочалися процеси її ремілітаризації, відгалуження судової влади в окрему гілку, розподілу виконавчої влади на адміністративно-розпорядчу і військову. Виходячи з лінії історичного розвитку політичних систем Європи від абсолютної монархії через буржуазні революції до республіки, ми маємо право розглядати політичну культуру Гетьманщини протягом останнього періоду її існування не просто як певний рівень організації та усвідомлення політичного життя, а як політичну цивілізованість – відповідність політичної культури України-Гетьманщини загальноприйнятим політико-культурним орієнтаціям, на той час лише сформульованим світовою суспільно-політичною думкою [6, с.24].

Насамкінець зазначимо, що оновлена програма – це важливий, але тільки перший крок освітніх трансформацій. На часі: впровадження концептуальних програмових змін 2022 року в освітній процес, створення модельних програм і написання підручників, що мають акумулювати новітні досягнення вчених істориків і педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінниченко О. О. Річ Посполита.
2. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rich_Pospolyta.
3. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. – Київ: НРЕС PRESS, 2022. – 232 с.
4. Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції. – К.: Інститут історії України НАН України, 2019. – 374 с.
5. Сокирко О. «Відсутність знань про свою еліту в минулому формує комплекс меншовартості в сучасного українця». Український тиждень. 2021. 22 серпня. URL: <http://https://tyzhden.ua/Culture/252822>.

6. Старченко Н. Знайти місце для шляхти в українській історії. Візія оптимістична. Історична правда. 2021. 8 червня. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2021/06/8/159640/>.
7. Струкевич О. К. Політична культура козацької старшини України-Гетьманщини середини XVIII ст. Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. 1999. Вип. 1. С. 19-25.
8. Що не так з уроками історії у школі? Пояснюють історики. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shcho-ne-tak-z-urokami-istoriyi-u-shkoli-roiasniuiut-istoriki/>.
9. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.– К.: Критика, 2006. – 584 с.

Матюк Тетяна Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
м. Одеса

ВПЛИВ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА РИНОК ПРАЦІ

Тези присвячені аналізу особливостей феномена четвертої промислової революції, впливу її наслідків на розвиток суспільства та на ринок праці на глобальному рівні. Сформовано пропозиції щодо мінімізації негативного впливу загроз четвертої промислової революції.

Ключові слова: Четверта промислова революція, цифрова економіка, штучний інтелект, роботизація, ринок праці.

Під час промислової революції в Англії, більш ніж 200 років тому, перед людством вперше з'явився страх, що машини зможуть повністю замінити робітників та призвести до масового безробіття. З того часу і до сьогодні даний страх нікуди не зник, можливість того, що автоматизація може знищити цілі професії та навіть індустрії, існує й досі. Проте головним побоюванням, що викликає дисонанс у суспільстві, є знецінення людської праці взагалі, в тому числі, розумової.

Стрімкий розвиток нових технологій свідчить про те, що ми знаходимося на порозі Четвертої промислової революції (ЧПР), нової ери проникнення цифрових технологій у життя та діяльність кожного без винятку суб'єкта економічної діяльності. Ми всі є свідками того як широке використання робототехніки, штучного інтелекту, нейронних мереж, хмарних та квантових технологій змінюють структуру світової економіки – традиційні галузі втрачають свою значимість, а натомість нові сфери діяльності швидко розвиваються.

Перша промислова революція перетворила аграрну економіку в промислову, де використовувалися машини, під час другої – нафта та електрика

сприяли подальшому прориву в розвитку, під час третьої – активне використання інформаційних технологій викликало автоматизацію виробництва. Отже, щодо питань минулих промислових революцій, можна відповісти чітко та однозначно, але проблеми нової, четвертої революції, є недостатньо дослідженими, хоча економісти та науковці все частіше їх піднімають на найвищих майданчиках.

Перша промислова революція замінила робітників найважчої та примітивної праці, друга – залишила лише найлегшу фізичну працю, яка вимагала професіоналізму та уваги. Тобто спочатку відбулося первинне витіснення фізичної праці, а потім – масове. Якщо порівнювати третю та четверту революцію, то відбудеться те саме, але із розумовою працею. Тобто, під час третьої була замінена рутинна та примітивна розумова праця – первинне витіснення, а під час четвертої відбудеться масове витіснення, за аналогією з першими двома революціями [1, с. 10].

Зрозуміло, що за масштабом, охопленням та складністю ЧПР не має аналогів у минулому досвіді людства. Нові реалії вже найближчим часом охоплять усі сфери діяльності без винятку, підвищать продуктивність праці, змінять економіку та модифікують профіль робочої сили.

Багато науковців прогнозують проблему глобального безробіття внаслідок масової автоматизації. Проте ЧПР не можна порівнювати з попередніми, так як сучасні роботи значно відрізняються від тих, скажімо, які були впроваджені Г. Фордом в машинобудуванні. Вони володіють штучним інтелектом, що дозволяє їм аналізувати величезні обсяги інформації, робити висновки та мислити. Тому новий тип глобального безробіття торкнеться не лише тих, хто зайнятий рутинною працею, але і людей з високою кваліфікацією. У розвинених країнах робочі місця вже автоматизуються, штучний інтелект використовують в медицині, економіці, інженерії, в юридичній та інших сферах.

Відомий швейцарський економіст доктор Клаус Шваб, засновник і керівник Всесвітнього економічного форуму, свідчить: "Четверта революція йде на нас, як цунамі! Швидкість цієї революції така висока, що політичній спільноті важко або навіть неможливо встигати з необхідними нормативними та законодавчими рамками". Він також вважає: "Ця революція кардинально змінить те, як ми живемо, працюємо, ставимося один до одного. Подібного масштабу і складності змін людству ще ніколи не доводилося відчувати. Вже зараз очевидно, що вона торкнеться всіх груп, шарів і прошарків людства і всіх професій".

Очевидно, що найбільш негативні наслідки ЧПР відчують країни, що належать до «слабких економік», які «не встигли» підхопити хвилю технологічних інновацій. Враховуючи неймовірно складну військову, економічну, політичну, демографічну ситуацію в Україні, звісно сьогодні нажалі існують значні загрози для України залишитися в ряді аутсайдерів у глобальних процесах формування цифрового суспільства. В період останніх років перед

повномасштабними бойовими діями на території України, Україна мала суттєві позитивні зрушення стосовно зростання рейтингових позицій, що обумовлено високим коефіцієнтом інноваційної ефективності, тобто співвідношенням отриманого результату до інноваційних ресурсів.

Слід наголосити, що особливістю нової хвилі четвертої промислової революції є те, що успішними залишаються ті країни, які активно впроваджують та реалізують інноваційні технології, розвивають цифрову економіку. Данія, Фінляндія Швеція, Нідерланди, Люксембург мають найвищий ступінь розвитку інтернет-економіки, Ірландія та Іспанія зафіксували найвищі темпи приросту даного індикатора. Україна не представлена в рейтингуванні країн за індексом цифрового розвитку, оскільки не є членом Європейського Союзу, однією із причин є також відсутність уніфікованої та стандартизованої звітності [2; 3].

Отже, єдине, що залишається – мінімізувати негативний вплив загроз ЧПР. Задля цього необхідно припинити воєнні дії, сформувати сприятливі умови для формування інформаційного суспільства, здійснити перехід від економіки з паливно-енергетичною спрямованістю до економіки, спрямованої на знання; об'єднати зусилля закладів вищої освіти щодо розробки єдиних стандартів у контексті підготовки та перепідготовки фахівців, конкурентоспроможних працювати в нових технологічних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балацкий Е. В. Глобальные вызовы четвертой промышленной революции. Terra Economicus. 2019. №17(2). С. 6–22. DOI: 10.23683/2073-6606-2019-17-2-6-22
2. Карчева Г. Т. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. Фінансовий простір. 2017. № 3. С. 13–21.
3. Digital Economy and Society Index (DESI). URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>

Мельник О. А.,

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри загальної психології факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
status1188@gmail.com*

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

В українському освітньому просторі набирають потужності процеси інноваційного освоєння нових інституційних форм освіти. Система освіти динамічна, традиція ж інтерпретує освітній простір. Блокування інновацій часто відбувається тому, що вони не враховують стан інноваційного потенціалу або обмежуються окремим сегментом досить цілісної системи освіти. З психологічної точки зору інновація є певною формою розвитку, а

управління інновацією забезпечує управління розвитком. Інновація являє собою органічну єдність процесу й результату в діяльності особистості.

Ключові слова: інновація, інноваційний потенціал, інноваційна діяльність особистості.

In the Ukrainian educational space, the processes of innovative development of new institutional forms of education are gaining momentum. The education system is dynamic, and tradition interprets the educational space. Blocking of innovations often occurs because they do not take into account the state of innovation potential or are limited to a separate segment of a fairly complete education system. From a psychological point of view, innovation is a certain form of development, and management of innovation provides management of development. Innovation is an organic unity of process and result in the activity of an individual.

Key words: innovation, innovative potential, innovative activity of the individual.

Невизначеність соціального розвитку, глобалізація, раціоналізація, нові суспільні рухи утворюють нову конфігурацію соціальних обставин. Освіта із засобу модернізації перетворюється на самостійну соціальну сферу, стає найважливішим елементом розвитку модальних ресурсів для окремої країни та світової спільноти в цілому. Світова криза освіти може долатися на основі досягнення інтегративних форм диференціації, соціалізації освіти, індивідуальних освітніх стратегій, впроваджуваних інформаційних і комунікаційних технологій.

Від освіти у сучасних умовах очікують участі не лише у соціальному відтворенні, але й у соціальних інноваціях. Освіта зобов'язана ліквідувати розрив із життям, тобто освіта має стати каталізатором соціальних змін, впливати на соціально-трансформаційні процеси в економіці, політиці, соціальній сфері.

Картина соціальної багатовимірності світу актуалізує значення освіти як сфери раціональності. Насьогодні соціальна невизначеність зобов'язує до вибору на основі знання, хоча знання стає конкуруючим, не прив'язаним до догматики. Особистість повинна бути готовою до безперервної освіти, ревізії та оновленню знань. Для розвитку особистісного потенціалу в українському освітньому просторі набирають потужності процеси інноваційного освоєння нових інституційних форм освіти (додаткової професійної освіти, дистанційного навчання, різноманітних форм самоосвіти тощо). Соціальні інновації в освіті часто оцінюються тільки за локальними критеріями: функціональності, зміни структур навчання, ступеня впорядкування знання, зменшення соціальних та особистих витрат. Між тим необхідно зрозуміти, що інновації в освіті не можуть розглядатися ізольовано від загальносистемного рівня, що зміни, які нав'язуються можуть викликати компенсаторний ефект і менш за все можна очікувати позитивних результатів. З цього погляду протиставлення інновації та традиції в освіті безглуздо, оскільки прийняття інновацій ґрунтується на своєрідному компромісі з традицією. Система освіти динамічна, традиція ж

інтерпретує освітній простір. Блокування інновацій часто відбувається тому, що вони не враховують стан інноваційного потенціалу або обмежуються окремим сегментом досить цілісної системи освіти.

Дослідження інновацій в освіті наштовхується на відсутність достатнього методологічного забезпечення, неповноту теоретико-методологічного інструментарію, нерозрізненість наукового та повсякденного дискурсів, що суттєво ускладнює як проектування, так і реалізацію системних освітніх проєктів. Насамперед, це дозволило б верифікувати зміни в освіті, класифікувати та оцінити їх не тільки відповідно до критеріїв соціальної ефективності, оскільки освіта є сферою соціального капіталу, набуття кваліфікації та соціальної компетентності, набуття культурного капіталу. Лише в такому разі інновації зможуть втілювати соціокультурний характер освіти.

У суспільстві де соціальне розшарування досягло критичних позицій. А більшість населення втратило довіру до соціальних інститутів, освіта перестає бути статичною соціальною організацією, адже відтворюється не тільки минула цінність освіти, а й здатність суспільства до інновацій, змін та логікою розвитку. Суспільно-стратегічний зміст освіти змінюється на соціально-спрямований, на оволодіння конкретною ситуацією, реалізацію у вигляді освіти соціальних експектацій. З освітою пов'язується покращення стратегічних позицій, а інновації спрямовані на зміну сегментів освіти, суб'єктивацію об'єктивованих соціальних структур. Аналіз інновацій в освіті досі обмежується описом зовнішніх викликів. Дослідження інноваційної діяльності, умов поширення та блокування інновацій, що міститься в інноваційному потенціалі, адекватно відтворює модель змін освітнього простору в українському суспільстві і може бути сформульовано як такий, що має самостійний дослідницький статус.

Творчо використовуючи історично накопичений теоретичний потенціал, соціальна інноватика переконливо свідчить, що інновація – це зовсім не система разових нововведень, що зводиться періодично, а комплексний соціокультурний процес, що розвивається за об'єктивними законами, тісно взаємопов'язаний з історією та традиціями систем і кардинально перетворює їх структуру. Проте, це ще й соціально-психологічний феномен, що характеризується своєрідним життєвим циклом, з особливими фазами, послідовностями та залежностями когнітивних і емоційних процесів, що відбуваються в людині [1].

З психологічної точки зору інновація є певною формою розвитку, а управління інновацією забезпечує управління розвитком. Інновація являє собою органічну єдність процесу й результату. Однак, для прояву інновації, як певного самовідтворюючого механізму розвитку необхідні визначені умови, основними серед яких є наявність інноваційного потенціалу. Готовність до інноваційної дії суб'єктного характеру, як усвідомленого та цілеспрямованого процесу, в якому

відбувається перемикання від типової «дії за зразком» репродуктивного характеру до цілком певної продуктивно-перетворчої дії, формується в результаті взаємодії інноваційного сприймання, інноваційної ідентифікації та інноваційної можливості. Саме так проявляється інноваційний потенціал системи, що спирається на інноваційну здатність суб'єкта та інноваційну можливість системи, певний стан яких забезпечує інноваційний розвиток на основі самоорганізації. Однією із найскладніших процедур інноваційного процесу є перехід від усвідомлення інноваційно нового до нововведення як змісту. Саме цей перехід виявляє, наскільки утримується зв'язок між змістом інновації, втіленим в ідеології інноваційно нового та відповідною формою її реалізації в нововведенні.

Інноваційна діяльність особистості – це метадіяльність, що спрямована на перетворення всього комплексу особистісних засобів суб'єкта, які забезпечують не тільки адаптацію до мінливої соціальної та професійної реальності, але і можливість впливу на неї. Інноваційний тип особистості характеризується наступними якостями:

- відкритість експериментам, інноваціям, змінам;
- готовність до плюралізму думок;
- орієнтація на теперішнє і майбутнє;
- творче мислення, креативність;
- творчий потенціал особистості;
- особиста ініціатива;
- здатність орієнтуватися в стані невизначеності;
- відповідальна позиція тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Murray R., Caulier-Grice J., Mulgan G. The open book of social innovation. Public services: NESTA, 2010. 224 p.

Мищишин І. Я.,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
iryna.myshchyshyn@lnu.edu.ua*

РОЗВИТОК СУБ'ЄКТНОСТІ УЧАСНИКІВ ПРОЦЕСУ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Описано основні характеристики суб'єктності учасників освітнього процесу. Обґрунтовано вагомість застосування ефективних, сучасних інструментів для здійснення оцінювання якості освітніх послуг, які забезпечують умови для розвитку суб'єктності учасників дослідження, формують у них відчуття відповідальності за результати та потреби вдосконалення.

Ключові слова: учасник освітнього процесу, розвиток суб'єктності учнів і вчителів, оцінювання якості освіти.

The main characteristics of the subjectivity of the participants in the educational process are described. There is substantiated the importance of using effective and modern tools for assessing the quality of educational services, which provide conditions for the development of the subjectivity of research participants, form in them a sense of responsibility for the results and the need for improvement.

Key words: participant in the educational process, development of subjectivity of students and teachers, evaluation of the quality of education.

Сучасне освітнє середовище трансформується у простір саморозвитку та самореалізації суб'єктів педагогічного процесу. Запровадження нової суб'єктної парадигми в освітній площині було зумовлене потребами модернізації та персоналізації процесів викладання та учіння. Критеріальними ознаками утвердження суб'єктної позиції учасників освітнього процесу стають самостійність, відповідальність, рефлексивність, ініціативність, здатність до творчості та ін. Партнерські взаємини учасників освітнього процесу: вчителів та учнів, утверджують можливості розвитку суб'єктності лише в умовах педагогічної співдії. Таким чином, розвиток суб'єктності як вчителів, так і учнів відбувається у діяльній площині, де вони стають активними і відповідальними творцями самих себе і навколишньої дійсності.

Загалом у наукових дослідженнях встановлено трактування суб'єктності як характеристики особистості, що демонструє її спосіб буття і має вияв у визначенні особистісного ставлення до себе і навколишнього світу, здатності до самовдосконалення та діяльності, спрямованої на конструктивні перетворення.

Однією з головних характеристик розвитку суб'єктності, як згадувалося вище, є самостійність особистості. Вона може мати різні форми та площини вияву, зокрема яскраво відобразитися у сформованій системі ціннісних орієнтацій. "Навіть у складних ситуаціях самостійність, яка визначає високий рівень суб'єктності передбачає пошук причин невдачі, труднощів, при цьому аналізується, оцінюється реальний стан речей, порівнюються нинішні дії із діями минулими. Головним результатом такого оцінювання є висновок особистості про те, чи може людина контролювати ситуацію, чи може її змінити. У тих випадках, коли ситуація розцінюється як підконтрольна, особистість як суб'єкт активності, орієнтуючись на систему ціннісних орієнтацій, здатна використовувати конструктивні стратегії, що перетворюють ситуацію на позитивну" [1, с.116-117].

Площиною розвитку такої суб'єктної самостійності в освітній сфері стає процес оцінювання якості освітніх послуг. Оцінювання охоплює чотири основні області: освітнє середовище, педагогічну діяльність, здобувачів освіти та

управлінські процеси. Учасниками процесів оцінювання якості освіти стають вчителі, учні, батьки, а також інші особи, що мають відношення до освітнього процесу. Процеси оцінювання якості освіти, на сьогодні володіють достатнім досвідом, який дає можливість врахувати певні недоліки застосовуваних інструментів й запровадити більш дієві та ефективніші, які передбачають використання різноманітних стратегій та процедур, орієнтованих на активність, відповідальність, розвиток суб'єктності учасників дослідження.

Одним із прогресивних та ефективних підходів є, так зване, дослідження в дії, що було запропоноване К. Левінім. Суть цього підходу полягала у формулюванні теорій у поєднанні зі змінами, що виникли завдяки діям дослідника. Тому «дослідження в дії» можна визначити як дослідження соціальної ситуації, спрямованого на поліпшення якості дій у ній.

Такий дослідницький підхід ґрунтується на суб'єктній позиції учасників оцінювання, прагненні подолати негативні явища, пов'язані з практикою оцінювання, в якому учасники оцінювання залишаються лише «предметом дослідження». Активна суб'єктність учасників процесу оцінювання якості освіти зумовлює дещо інший, більш інноваційний характер цього процесу, відмінний від усталеного сприйняття його як інструменту контролю та встановлення показників.

Суб'єктний підхід забезпечує оцінювання не результатів, а самого процесу і змін, які відбуваються у ньому. Таким чином, можна досягти інтеграції учасників процесу, забезпечити формування у них відчуття значущості і поваги. Суб'єктність учасників оцінювання також зумовлює реалізацію функції соціалізації, яка є ключовою для розуміння та практичної реалізації нових підходів до оцінювання, таких як оцінювання за участю, оцінювання розвитку та "оцінювання в дії" [2, с.140].

Представлений підхід, зосереджений насамперед на функції оцінювання, яка спрямована на розвиток і вдосконалення. Такі міркування обґрунтовує дослідниця Е. Саймонс, яка бачить в оцінюванні нову перспективу, а саме "запрошення до розвитку". Власне таке трактування переорієнтовує фокус від оцінювання, проведеного незалежними експертами, до самооцінювання, шляхом залучення до процесу оцінювання тих, хто бере участь в оцінюваному проєкті. Зовнішні експерти за таких умов стають фасилітаторами цього процесу [2, с.139].

Таким чином, розвиток суб'єктності учасників освітнього процесу може відбуватися, як в площині педагогічної взаємодії у вимірі щоденного навчання, так і в процесі оцінювання якості освіти, що передбачає застосування нових дослідницьких стратегій та інструментів. За таких умов вчителі та учні формують відчуття співвідповідальності за результати та наслідки, мають

можливість задовольнити свої потреби та інтереси, визначити перспективи для особистісного розвитку та вдосконалення освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлюк М. М. Суб'єктність у контексті самостійності особистості // Актуальні проблеми психології. – Том XI. Випуск 14. – 2016. – С. 109-119.
2. Ciężka B. Kreatywny ewaluator, czyli jak zainteresować ewaluacją / Ewaluacja w działaniach edukacyjnych. red. nauk. B. Ciężka, A. Rybińska. – Warszawa. 2020.

Мірошніченко В. І.,

*доктор педагогічних наук, професор,
начальник кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
mvi_2016@ukr.net*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті зроблена спроба проаналізувати деякі організаційні аспекти громадянського формування учнівської молоді в умовах сьогодення. Автором звертається увага на необхідність акцентувати увагу на важливості усвідомлення соціальних прав і свобод, що забезпечується в усіх сферах життєдіяльності людини і громадянина. Робиться висновок, що без організації конкретної участі школяра у громадському житті школи, міста, країни будь-які розмови про громадянське виховання перетворюються на формальність.

Ключові слова: організаційні аспекти, громадянське виховання, учнівська молодь.

The article attempts to analyze some organizational aspects of the civic formation of student youth in today's conditions. The author draws attention to the need to focus attention on the importance of awareness of social rights and freedoms, which is ensured in all spheres of life of a person and a citizen. It is concluded that without the organization of the concrete participation of the student in the public life of the school, city, country, any conversation about civic education turns into a formality.

Keywords: organizational aspects, civic education, student youth.

Починаючи з 2014 року українці дають відсіч російським агресорам на Сході країни. 24 березня 2022 року о 5-й ранку розпочалося повномасштабне вторгнення росії на територію України. Українці показали світові стійкість, мужність, незламність, національне єднання у боротьбі за свою землю. В умовах сьогодення вже більше пів року Збройні сили, добровольці та цивільне населення пліч-о-пліч демонструють високу громадянську позицію та громадянську вихованість. І учнівська молодь не стоїть осторонь.

У сучасних умовах виховної діяльності ключовими поняттями духовного формування громадян України є: патріотизм, гуманність, духовність і державність (І. Бех, О. Сухомлинська, Б. Боришевський, М. Евтух, К. Чорна та ін.). Сьогодні, ми акцентуємо увагу на необхідності і важливості поглиблення знань з історії української державності й громадянства, ознайомлення з патріотично-державницьким спрямуванням попередніх поколінь українців, значенням для нашого народу неповторності його культури, усвідомлення своєї національної приналежності, готовності до героїчного подвигу заради нових поколінь. Учнівська молодь має засвоїти, що поняття «патріотизм» містить:

- почуття прихильності до того місця, де людина народилася і виросла;
- поважне ставлення до рідної мови; турботу про інтереси Батьківщини;
- вияв громадянських почуттів і збереження вірності Батьківщині;
- гордість за соціальні і культурні досягнення своєї Батьківщини;
- готовність до боротьби за свободу, незалежність та територіальну цілісність;
- поважне ставлення до звичаїв і традицій свого народу;
- прагнення бути корисним своїй Батьківщині.

В організації виховної практики у сучасних умовах педагогічній спільноті необхідно акцентувати увагу на важливості усвідомлення соціальних прав і свобод, що забезпечується в усіх сферах життєдіяльності людини і громадянина: політичній, екологічній, соціальній, економічній, культурній; дотримання Конституції України, дбайливе ставлення до національних багатств і рідної природи.

Так, українські педагоги 20-х років ХХ століття О. Попов, Е. Равич-Щербо, Е. Яновська та ін. розглядали громадянське формування особистості у контексті соціального виховання, метою якого було засвоєння особистістю елементів суспільного досвіду, соціальних норм і цінностей. І сьогодні, педагоги наголошують, що учні повинні розуміти, що соціальні права і свободи людини – це конституційні права та свободи людини і громадянина, які передбачають можливості особи користуватися соціальними благами у сферах соціального виробництва, трудової діяльності, охорони здоров'я, відпочинку і закріплені вони у відповідних статтях Основного закону. Соціальні права і свободи людини і громадянина в Україні не є другорядними, адже саме матеріальні умови (проживання, медичне обслуговування, соціальне забезпечення) великою мірою визначають якість життя сучасної людини. Без цих прав неможливо забезпечити гідність людської особистості. Майбутні громадяни повинні бути обізнані з тим, що загальна декларація прав людини проголошує, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і здійснення прав, необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку її особистості, прав в економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль та відповідно

до структури і ресурсів кожної держави. При цьому, гармонізація законодавства України завжди буде запорукою успішного розв'язання проблем реалізації соціальних прав і свобод громадян.

Підкреслимо, що в сучасній виховній практиці, безперечно важливим є акцентування активної життєвої позиції на основі усвідомлення громадянської гідності, обов'язку і відповідальності, що означає переживання людиною позитивного ставлення до самої себе і вимога нею такого ж ставлення від інших з огляду на цінності своєї держави; усвідомлення і переживання своєї багатосторонньої залежності від держави, інтеріоризація тих завдань, які поставила перед нею держава, і які вона повинна реалізувати в своїй діяльності; переживання відповідності наслідків власної діяльності громадянського обов'язку.

Надзвичайно важливим організаційним аспектом сучасної виховної практики є аргументація культурологічного підґрунтя громадянської свідомості, що обґрунтовує доцільність внутрішньої культури, інтелігентності, ідейності, моральності, прищеплення шанобливого ставлення до культурних надбань. Доцільне послідовне усвідомлення вихованцями норм добродійної громадянської поведінки, використання його як основи для визначальних вправлянь у навчально-пізнавальній, пошуково-дослідницькій та просвітницько-пропагандистській діяльності школярів з метою формування їх ціннісних орієнтацій, усвідомлених установок, спрямованості на розвиток громадянської культури, а також необхідних для її результативного оформлення знань, умінь та навичок.

З актуальної точки зору, розглядали українські педагоги проблематику формування громадянських якостей особистості у процесі трудової діяльності (М. Грушевський, Я. Чепіга, Т. Лубенець та ін.). Акцентувалась увага на виховній цінності суспільно корисної праці; необхідності усвідомлення школярами безкорисливо робити добрі справи, бажання поєднувати суспільні та особистісні інтереси. І сьогодні, такий аспект виховної роботи розглядається педагогічною громадою як важливий і необхідний. Процес залучення школярів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передавання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості людини праці є важливим аспектом виховної діяльності.

Безперечно важливим орієнтиром виховання громадянськості у сучасній виховній практиці є можливість усвідомлення особистістю духовного життя колективу як наслідку власних зусиль, як частини її інтелектуального життя. Відомий педагог О. Залужний розглядав колектив як основу всебічного розвитку особистості школяра, майбутнього громадянина. Організована група учнів, у якій вони об'єднані загальними цінностями, цілями і завданнями діяльності, що мають

значення для групи в цілому і для кожного її члена зокрема, де міжособистісні відносини характеризуються суспільно вагомим й особистісно значущим змістом спільної діяльності визначається як колектив. Центральне місце в розвитку колективних взаємин у дитячому колективі, як підкреслював відомий український педагог В. Дурдуківський у праці «Дитяче шкільне самоврядування», посідає учнівське самоврядування, здатне виконувати функції:

- організаторську;
- виховну;
- контролюючу;
- стимулюючу.

Цілком очевидно, що залучення вихованців до самоврядування - це є один із найдодільніших способів формування активу в групі. Безперечно, щоб підвищити ефективність учнівського самоврядування у формуванні колективу, на наш погляд, важливо створити такі умови:

- надати самоврядуванню більшої самостійності;
- надати самоврядуванню вихованців реальних прав і обов'язків;
- поважати самостійні рішення учнівського колективу та його органів;
- відбирати до самоврядування найавторитетніших лідерів.

Грамотна організація роботи учнів шкільного самоврядування має важливе значення не тільки тому, що вона робить учнів активними учасниками шкільного життя, але ще й тому, що, реально беручи участь у виробленні і прийнятті рішень, школярі набувають практичні навички, необхідні в їх майбутньому «дорослому житті»; виробляється активна життєва і громадянська позиція.

Без організації конкретної участі школяра у громадському житті школи, міста, країни будь-які розмови про громадянське виховання перетворюються на формальність. Тільки реальна з самого раннього віку усвідомлена діяльність на благо суспільства і держави дозволить виховати з дитини громадянина, патріота, людину духовну й інтелігентну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. На порозі нової України. Київ. 1918. С. 7–15.
2. Ігнатенко П. Громадянське виховання учнів в умовах українського державотворення: Посібник для вчителів. Ігнатенко, Н. Косарева, П. Поплужний. Рідна школа. 1996. №3. С. 31–50.
3. Кучинська І. О. Виховання громадянськості в Україні (друга половина ХІХ–ХХ ст.): монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка, 2009. 196 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. Київ: Рад. школа, 1976. 654с.

Міхно О. П.,
доктор педагогічних наук,
директор Педагогічного музею України,
e-mail: amihno@ukr.net

Матвійчук О. Є.,
кандидат педагогічних наук,
доцент Інституту післядипломної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
e-mail: osvita-teka@ukr.net

ШЛЯХИ ОСВІТИ: РІК 1922-Й (ДО 100-РІЧЧЯ ЖУРНАЛУ «РІДНА ШКОЛА»)

У статті висвітлено історію створення журналу «Шлях освіти» (1922), представлено структуру видання, тематику публікацій, дописувачів журналу; наведено приклади популяризації історії журналу у діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського НАПН України (каталог) і Педагогічного музею України (віртуальні виставки).

Ключові слова: педагогічний журнал, історія освіти, «Шлях освіти», «Рідна школа».

The article covers the history of the journal «Shlyakh osvity» (1922), presents the structure of the publication, the subject of publications, contributors to the journal; examples of popularization of the history of the journal in the activity of the V.O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine National Academy of Educational Sciences of Ukraine (catalog) and the Pedagogical Museum of Ukraine (virtual exhibitions).

Key words: pedagogical journal, history of education, «Shlyakh osvity», «Ridna shkola».

Історико-педагогічний наратив відіграє роль одного з найважливіших інструментів націєтворення, оскільки він формує уявлення українців про українське минуле. При цьому, варто сказати, що в Україні формування цього наративу в сучасному педагогічному дискурсі почалося відразу після відновлення незалежності у 1991 р. Одним із важливих джерел формування історико-педагогічного наративу є педагогічна преса, «яка відображає стан, проблеми та потреби школи, є сполучною ланкою між учителями й ученими-педагогами, забезпечуючи максимально можливу участь учителів-практиків у обговоренні теоретичних і практичних проблем школи» [1, с. 36].

Періодичні видання для педагогів – це видання для тих, хто рухає освіту, це майданчики для професійного спілкування, де зібрано кращі кейси та методики для вчителів і викладачів. І це стосується не лише сучасних журналів та газет. Таку ж мету мав і заснований сто років тому журнал «Шлях освіти»: донесення до широких педагогічних мас ґрунтовної та всебічної інформації про концептуальні засади розвитку освітньої галузі.

«Шлях освіти» – щомісячний науково-педагогічний журнал, орган Народного комісаріату освіти УСРР. Журнал заснований та видавався у Харкові з 1922 по 1930 рік. Рішення про його заснування було ухвалено колегією Наркомосу УСРР 19 квітня 1922 р. Назва журналу за час його існування змінювалася кілька разів: у 1931–1941 рр. він виходив під назвою «Комуністична освіта», з 1945 р. – «Радянська школа», а з 1991 р. і до сьогодні – «Рідна школа».

Спочатку журнал виходив російською мовою під назвою «Путь просвещения» з уточненням у підзаголовку: «Педагогический журнал. Теория просвещения, методология, просветительная практика, быт». Починаючи з 3-го номера, з'явилися деякі статті українською мовою. Пізніше (1923–1926) назва часопису почала подаватися українською і російською мовами: «Шлях освіти» – «Путь просвещения», так само як і вміщені у ньому матеріали. І лише з 1927 року видання стало повністю україномовним та виходило під назвою «Шлях освіти».

Першим головним редактором журналу був Ян Ряппо (1880–1958), заступник народного комісара освіти УСРР у 1921–1928 рр. Він був автором численних статей журналу.

Програма журналу охоплювала питання організації освіти, соціального виховання, професійної освіти, політично-освітньої роботи, педології, методології, проблем підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, освітньої практики, педагогічної преси, шкільних підручників, зокрема журнал містив бібліографію та інформацію з досягнень педагогіки за кордоном та в СРСР, повідомлення з учительських з'їздів, наукових дискусій тощо.

Перший номер журналу «Путь просвещения» вийшов у травні 1922 року накладом 10000 примірників, тираж наступних номерів 8000 і 7000. На титульній сторінці журналу зазначено напрями публікацій: «Теорія освіти, методологія, просвітницька практика, побут»

Кожен номер, а це майже 600 сторінок, було структуровано за такими рубриками: «Загальний відділ», «Експериментальний відділ», «Побутовий відділ», «Професійний відділ», «Реферативний відділ», «Бібліографічний відділ», «Інформаційний відділ».

На початку кожного номеру журналу вміщувалася вступна стаття від редакції. В одній із них пояснювалося, що редакція не вважає за необхідне виокремлювати передовий відділ: актуальність мають демонструвати самі статті. Редакція журналу мала своїх штатних кореспондентів.

Статті **загального відділу** мали різноманітну тематику, але були досить ґрунтовними. Наприклад: «Професійна школа як елемент школи виробничої», «Дві системи освіти: ідеалістична і матеріалістична школа», «Економіка і техніка, до питання про єдину соціально-технічну школу», «Світ звуків як елемент виховання», «Дослідне навчання: Індивідуальне навчання, відповідно до

рівня розвитку на основі самодіяльності дефектної дитини», «До питань про основи психології отрочтва», «Екскурсійний метод викладання із праць науково-дослідної кафедри по педології в Києві», «Досвід застосування екскурсійного методу при викладанні історії», «Естетичне виховання», «Елементи дитячої уяви», «Про викладання математики і механіки в індустріальних інститутах», «Особистість в загальному ланцюжку явищ (роль спадкової передачі в освіті особистості)», «Розвиток органів почуття та їх значення у вихованні дитини», «Спроба викладання історії культури» та ін.

Статті **експериментального відділу** – це дослідження з різної тематики на кшталт: «Від школи-комуни до дитячого містечка», «Спроба викладання історії культури в сільській школі».

У **побутовому відділі** публікували статті такої тематики: «Дитячі правопорушення через голод», «Статистика і звітність в школі», «Школа, учні та вчителі із записок інструктора», «До питання про вивчення профшкіл і технікумів», «Про школу фабрзавуча на заводі Електросила № 1 в м. Харків».

У **професійному відділі** порушували такі питання: «Боротьба проти скорочення заробітної плати в Чехословачії», «До питань про оплату праці вчительства», «Про політико-просвітницьку роботу серед вчительських мас», «Питання профсоюзу на Всеросійській партконференції», «Каси взаємодопомоги у працівників освіти», «Де ж вихід. До питання про страйки, як вирішити тяжке матеріальне становище працівників освіти», «Соціальне страхування на Заході».

Реферативний та бібліографічний відділ містив списки літератури з різних предметів, розпочинаючи з 1917 року. У цьому відділі подавали анотації книг, які вийшли у 1920–1922 рр., та рецензії. Значна частина з них – україномовні видання: Айзеншток І. [Рецензія]. Єфремов С. Українознавство. Показчик потрібнішої для самоосвіти літератури. Київ, 1920; Кузьма О. Як друкується книжка. Станиславів-Коломия, 1922; Курило О. Початкова граматики української мови. Київ, 1922; Кушніренко А. Навколо нас. Читанка перша для шкіл соціального виховання. Харків-Берлін, 1922; Лебединців К. Лічба й міра. Арифметика в зв'язку з початками геометрії. Київ, 1922; Лубенець Т. Граматка. Український буквар. Київ, 1922; Перша в'язочка бубликів. Збірник казок. Упорядкувала В. Чередниченко Київ, 1921; Постернак С. Із Історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. Київ, 1920; Свенціцький І. Шевченко в світлі критики й дійсності. Львів. 1922; Сумцов М. Велетень думки і слова (О. П. Потебня). Харків, 1922; Хотинський Є. [Рецензія]. Мазуренко В. Курс хімії для професійних шкіл та самоосвіти. Харків, 1922; Чередніченко В. Дитяча хата. Порадник організації і керування установ дитячого виховання. Частина 1. Київ, 1922.

Інформаційний відділ містив статті з найрізноманітніших освітніх питань. У відділі друкувались матеріали про освіту робітничої молоді, програми семирічної єдиної трудової школи, інформація про підготовку до вступу в інститути і технікуми в 1922 році. Багато матеріалів розділу присвячено досвіду освітян зарубіжних країн: «Робітнича садова школа в Нойкельні», «Союз рішучої шкільної реформи в Германії», «Про школи і класи на свіжому повітрі в США», «Лабораторний метод викладання в Англії», «Заводське учнівство в Германії», «Школа і вчитель в сучасній Франції», «Українська робоча школа в Канаді», «Народні університети в Германії». Серед інших тем: «Роботи з дітьми навколо бібліотеки», «Завдання і діяльність Інституту по дитячому читанню», «Питання медичної освіти», «Агрономічна школа і сільгоспдослідні заклади», «Український дитячий театр».

У журналі друкувались такі відомі українські педагоги, науковці, освітні діячі, як Ієремія Айзеншток, Петро Алампієв, Степан Ананьїн, Андріан Володимирський, Прохір Воронин, Артемій Готалов-Готліб, Григорій Гринько, Олександр Жук, Геннадій Жураківський, Євген Кагаров, Костянтин Копержинський, Петро Кравцов, Яків Мамонтов, Олександр Попов, Віталій Рижков, Соломон Рівес, Ян Ряпшо, Семен Семковський, Петро Фомін, Євген Хотинський, Роман Черановський, Яків Чепіга та ін.

Прикметно, що в кожному номері за 1922 рік публікувались статті зарубіжних педагогів, переважно німецьких, зокрема таких, як Роберт Зейдель (Robert Seidel), Ольга Ессіг (Olga Essig), Фріц Ланге (Fritz Lange), Едвін Гернле (Edwin Hoernle).

Детально зміст кожного номеру журналу «Шлях освіти» представлено у каталозі «Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського» [3].

Завдяки висвітлюваним темам від самого початку існування журнал «Шлях освіти» набув широкої популярності. Його історія продовжується й сьогодні. Головний редактор сучасного журналу «Рідна школа» – Анжеліна Пугач.

У 2017 році до 95-річчя журналу «Шлях освіти» науковці Педагогічного музею України підготували віртуальну виставку [2]. У 2022 році заплановано підготовку та розміщення на сайті музею <http://pmu.in.ua/> двох віртуальних виставок до 100-річчя журналу: «“Шляхи освіти: рік 1922-й” (про що писав провідний український педагогічний журнал “Шлях освіти” 100 років тому)» та «До 100-річчя журналу “Рідна школа” (1922)».

ЛІТЕРАТУРА

1. Міхно, О. (2020). Феномен педагогічної характеристики учня: від Ушинського до Сухомлинського: монографія. Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю.В.
2. Педагогічний музей України. (2017). До 95-річчя журналу «Шлях освіти». Віртуальна виставка. http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/hliah_osvitu_95_rokiv/

3. Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського: каталог / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; [упоряд.: Бондарчук О.Б., Іващенко В.М. та ін.; наук. ред. Березівська Л.Д.]. Київ: ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, 2019. 361 с. Режим доступу: https://dnrb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/Catalog_Periodicals_2019.pdf. (дата звернення 27.02.2022).

Моляко В. О.,
дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії психології творчості
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
e-mail: creativity.psylab@gmail.com

КОНСТРУКТОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА У ДОСЛІДЖЕННІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено конструктологічну парадигму у дослідженні творчої діяльності. Розглянуто проблему стратегічного мислення. Виділено основні стратегічні досягнення Г. С. Костюка у своїй багаторічній науковій діяльності. Стверджується, що теоретико-методологічний вектор теорій Г. С. Костюка створює передумови завдань й перспектив досліджень розумової діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Зазначається, що основним напрямом нашого теоретико-експериментального лонгітюдного дослідження є саме дослідження розбудово-перетворюючої місії суб'єкта (людини) у всіх стратегічних та тактичних вимірах суспільного та індивідуального буття, що визначається розробкою загальної психологічної теорії конструктології як науки про творчу місію, творчу спрямованість професійного та повсякденного буття особистості у різних її іпостасях.

Ключові слова: конструктологічна парадигма, творча діяльність, стратегічне мислення, стратегічна діяльність, стратегія, стратег, розумова діяльність, стратегія життєдіяльності Г. С. Костюка.

Article presents the constructological paradigm in the creative activity research. The problem of strategic thinking is observed. The main strategic achievements of H. S. Kostiuk in his many years of scientific activity are observed. It is stated, that H. S. Kostiuk's theoretical-methodological vector creates the premises for the tasks and perspectives of the mental activity researches on the modern stage of psychological science development. It is mentioned, that the main vector of our theoretical-experimental longitudinal research is the study of the building-transforming mission of the subject (human) in all strategic and tactical dimensions of social and individual existence, which is determined by the development of the general psychological theory of constructology as a science of creative mission, the creative direction of the professional and everyday existence of the individual in its various guises.

Keywords: constructological paradigm, creative activity, strategic thinking, strategic activity, strategy, strategist, mental activity, H. S. Kostiuk's life strategy.

Проблематика стратегічного мислення, стратегічної діяльності викликала неабияку увагу віддавна, зокрема це стосується проявів стратегії у воєнних діях, чому присвячені класичні праці Сунь Цзи, Чжуге Ляна, Лю Цзи, Б. Ліддел Гарта, Томаса Клірі, Франсуа Жюльєна, а також насправді величезна кількість праць різного масштабу й вагомості, що з'явилися в останні 40-50 років й присвячені не тільки розгляду стратегічного мислення у військовій та політичній діяльності, а й в менеджменті, торгівлі, підприємстві та ін. (такими є, наприклад фундаментальні праці Лоуренса Фрідмана та Б. Жароссона, а також низка праць з практичного формування стратегій у професійному просторі, в медицині – М. Роберта, П. Тербіна, С. Левіцькі, М. А. Давидова; однією з найбільш авторитетних вважається насправді досконала праця німецького дослідника стратегем Харро фон Зенгера, який визначив її як книгу про китайське мистецтво жити й виживати).

В принципі можна говорити про два основних вектори у розробці теорії і практики реалізації стратегій – східних (Китай, Японія) та західний (Греція, Рим, пізніше Німеччина, Великобританія, Росія, США та ін.). Про спільне й те, що їх розрізняє слід вести окрему мову, ми ж тут торкнемось, як це й витікає з самої назви нашої статті, так би мовити, певної спроби характеризування втілювача стратегій – стратега. Як добре відомо такими стратегами були зокрема Олександр Македонський, Наполеон, Кутузов, Суворов, Клаузевіц й незалежно від політичних та моральних симпатій та антипатій ті ж таки Богдан Хмельницький, В. Ленін, Й. Сталін, Г. Жуков, У. Черчіль, Мао Дзе Дун та багато інших військових і політичних діячів, щоправда про деяких з них ми можливо нічого не знаємо, або ж набагато менше ніж, скажімо, про стратегів-розвідників (той же Лоуренс Аравійський, Мата Харі, Р. Зорге...).

Але перейдемо безпосередньо до визначення особистостей, яких можна вважати стратегами розвитку науки в цілому, й психології зокрема. Не будемо вдаватись до нескінченного переліку, бо тут можна починати з Сократа й Платона, Архімеда, Омара Хаяма й закінчувати такими іменами як, скажімо В. Вернадський, І. Павлов, І. Мечников, І. Сікорський... В ближчі до нас часи – Виготський, Лурія, Рубінштейн...

В цю дещо умовну по діапазону плеяду я без будь-яких обумовлень включаю Григорія Сіловича Костюка. Хоча з неабияким сумом можна стверджувати, що й до останнього часу навіть наша українська психологія не віддала йому як вченому, як особистості навіть мінімуму хоча б професійної подяки, а в зарубіжній літературі, якою б вона не видавалась для нас часом

авторитетною й вагомою, ім'я Г. С. Костюка майже не звучить, хоча для будь-кого, хто хоча б поверхово перегляне твори Г. С. Костюка, буде цілком прийнятне його співставлення з тими ж таки Ж. Піаже, Л. С. Виготським, О. Р. Лурією, а, з моєї точки зору, навіть з найбільш значущими – В. М. Бехтерєвим, І. П. Павловим, І. Сікорським, С. Л. Рубінштейном, а в загальному плані, як я вже неодноразово зазначав, навіть з такими як Рене Генон, або вже пізніше – Е. Мореном, В. Варелою....

Спробую підтвердити цю тезу, бодай в дещо тезисному поки що варіанті (бо вкрай потрібні спеціальні дослідження кандидатського, докторського, академічного рівня), залучивши, якщо можна так сказати, у свої докази, такого авторитетного психолога як Б. М. Теплов. Мається на увазі його нині дещо забута але нетлінно актуальна робота «Ум полководця».

Спочатку, звичайно, звернемося до термінології, тлумачення понять «стратегія» й «стратег». В різних енциклопедичних та тлумачних словниках вони подаються наступним чином:

– «СТРАТЕГІЯ» (від грецького – вести військо) – складова частина військового мистецтва, що охоплює питання теорії й практики підготовки військових сил до війни й ведення війни; мистецтво керівництва, що базується на довгострокових прогнозах;

мистецтво підготовки й проведення війни й великих воєнних операцій; мистецтво економічного, суспільного, політичного керівництва масами, що має визначати головний напрям їхніх дій, вчинків, також: спосіб дій, лінія поведінки.

– «СТРАТЕГ» (від грецького «воєначальник», головнокомандуючий) – полководець, керівник крупними воєнними операціями, знавець стратегії; людина, що володіє мистецтвом керівництва;

– крупний керівник, що зміло здійснює кроки на далеку перспективу; воєначальник у Стародавній Греції, якого обирали народні збори; полководець; прозорливий досвідчений політик, людина, що вирішує стратегічні питання економічної, суспільної, політичної боротьби.

Як це зовсім неважко побачити, поняття «стратег» можна цілком правомірно залучати до характеристик успішних керівників різного рівня, в різних сферах діяльності (а не тільки військової, як це практикувалось більшою мірою віддавна, в другій половині ХХ сторіччя правомірно перейшло в теорії ігор, та в інші сфери діяльності (див. цілий масив наших та наших колег спеціальних досліджень та в популярних оглядах, наприклад, [1; 2; 4]).

Зазначимо побіжно, що орієнтуючись на вказану роботу Б. М. Теплова, ми цілком свідомо розглядаємо стратегічну діяльність як в теоретичному, так само й в практичному планах. Тобто йдеться про стратега як теоретика, конструктора планів та гіпотез, а також як і про стратега, що в своїй безпосередній діяльності

здійснює власні й запозичені стратегії в конкретних обставинах, як сказав би Я. Морено, в їх конкретному локусі. Тож Г. С. Костюк виступає як особистість, що здійснювала розробку стратегічних теорій і практик їх впровадження.

Не вдаючись до масштабного цитування основних положень роботи Б. М. Теплова, нагадаємо, що він в першу чергу звертав увагу на своєрідне співставлення по значущості саме теоретичного й практичного мислення і фактично доходив висновку, що все залежить від масштабів, складності вирішуваних проблем, а, з іншого боку, як це добре зрозуміло, від особистості того ж таки полководця чи вченого, політика чи винахідника («...фактично найвищі прояви людського розуму ми спостерігаємо в однаковій мірі й у великих практиків, й у великих теоретиків. Розум Петра Першого аж ніяк не нижчий, не простіший й не елементарніший, ніж розум М. В. Ломоносова») [5, с. 226].

Ми не будемо співставляти всі основні положення концепції Б. М. Теплова з нашим розумінням стратегічної діяльності Г. С. Костюка, – для цього потрібна спеціальна й розширена робота, – а визначимо лише окремі тези, які, на наш погляд, ілюструють здійснюваний підхід до нашого своєрідного вступу до основної ідеї аналізу.

Для початку виділимо, як ми їх розуміємо, основні стратегічні досягнення Г. С. Костюка у своїй багаторічній науковій діяльності (а фактично науково-педагогічній, бо він, як це відомо, займався й безпосередньою практичною діяльністю, як вчитель математики в школі, як викладач в інституті, як керівник аспірантами, як завідувач кафедри, й нарешті – як директор наукової установи – створеного ним Інституту психології, про що йтиметься окремо трохи далі).

Тож основними стратегічними досягненнями Г. С. Костюка, на наш погляд, безперечно можна вважати:

- свідоме конструювання свого власного науково-практичного шляху у дуже не простому життєвому просторі 20-60-х, та й більш пізніх років, якими вони були конкретно в Україні того часу;
- створення першого в УРСР (і третього в СРСР) Інституту психології (на той час в системі Міністерства освіти) у 1945 році;
- здійснення науково-практичного керівництва вказаним Інститутом (до кінця 1972 року, коли це керівництво фактично штучно було призупинено вкрай, в кращому випадку, неграмотною політикою керівництва вказаного міністерства);
- створення поліфонічної психологічної школи (автономних векторів цілої плеяди шкіл), здобутки якої адекватно не оцінені аж до нашого часу [1].

Звичайно, можна було б сформулювати розгляд наших питань синтетичною назвою: стратегія життєдіяльності академіка Г. С. Костюка (1899-1984), яка б названі стратегії включала певною мірою як складові загальної, але в будь-якому

випадку в конкретному плані усі їх слід розглядати як насправді характеризуючі й самого Г. С. Костюка й його теоретико-практичні досягнення безумовно історичного для нашої науки масштабу.

При цьому, як би це не видавалось занадто умовним і гіперболічним, ми, йдучи за тезами Б. М. Теплова, можемо дозволити собі співставляти науково-практичну діяльність Г. С. Костюка з стратегічними діями таких відомих полководців, як, наприклад, Ю. Цезарь, Наполеон, М. Кутузов, О. Суворов та ін.

Це доказово витікає в першу чергу з вищенаведеного реєстру стратегій, втілення яких безумовно передбачало такі неодмінні характеристики особистості в цілому і в першу чергу в інтелектуально-розумовому плані, як:

- прогностично адекватне, надійне планування основних дій по реалізації науково-дослідної і педагогічної реалізації надбань сучасних (на той час) досягнень психологічної науки (при цьому, звичайно, з неодмінним урахуванням усіх «коефіцієнтів» та складових політико-соціального і загальнонаукового клімату в країні);
- кількісна й якісна характеристика задіяного кадрового потенціалу, здатного втілювати в життя вказані основні дії;
- найбільш суттєве використання попередніх та здійснюваних наукових (не тільки психологічних) розробок в дослідницькій та педагогічній (вузи, аспірантура) роботі.

На логічно витікаюче з цього питання, якими обов'язковими для успішного здійснення сказаного, можна навести реальний перелік рис, якими додатково можна характеризувати Г. С. Костюка, в першу чергу назвати:

- 1) надзвичайно високий рівень розумової діяльності;
- 2) емоційно-вольова стійкість, здатність переборювати неодмінні перешкоди не тільки у буденній повсякденності, але й у довготривалому «поєдинку» з, образно кажучи, об'єднаним військом «супротивника» (формальні й неформальні вимоги до роботи організаційного й керівного зовнішнього супроводу – міністерство, партійні органи, кадрові труднощі, матеріальні нестатки та ін.);
- 3) культурний та професійний фундамент для можливості діяти в широкому діапазоні, виходячи за межі прийнятих, сталих, стандартних, ухвалених правил, традицій.

Враховуючи досить довільний жанр цієї нашої статті, вдамося до вибіркового цитування фахівців, колег, учнів Г. С. Костюка, які мали можливість співпрацювати з ним протягом тривалого часу, безпосередньо спостерігати за його діяльністю, контактувати з ним в роботі на наукових семінарах, конференціях, навчанні, у приватних консультаціях та розмовах.

Ось кілька прикладів з оцінювання Г. С. Костюка як вченого, керівника, організатора.

П. Р. Чамата (заступник директора протягом значного часу): Костюк – видатний радянський психолог, який користується безперечним авторитетом серед таких сучасних вчених як Н. О. Менчинська, А. Д. Смірнов, Б. Г. Ананьев, О. Р. Лурія, А. А. Леонтьев, П. Р. Якобсон, Б. М. Теплов... (усі подібні цитати подаємо без лапок, орієнтуючись на власні та наших колег записи й спогади) [3].

Є. О. Мілерян (провідний фахівець Інституту з проблем психології праці, профорієнтації, інженерної психології): Г. С. Костюк першим в нашій країні звернув практичну увагу на реорганізацію дослідження психологічних проблем праці та інженерної психології. Завдяки йому при Інституті вперше були започатковані роботи по виготовленню власних оригінальних приладів для дослідження проблем уваги, сприймання, мислення, емоційно-вольової стійкості операторів, водіїв, льотчиків та ін.. Таких приладів в СРСР на той час не випускав ніхто.

А. О. Смірнов (директор Інституту психології АПН СРСР): Г. С. Костюк справжній організатор розвитку не лише української, а й усієї нашої психології.

Б. Ломов (декан факультету психології ЛДУ, пізніше – директор нового Інституту психології АН СРСР): Без будь-яких перебільшень ваш Григорій Силович – одна з найвидатніших фігур теоретико-методологічного спрямування в найновіших психологічних розробках.

А. В. Брушлинський (директор інституту психології АН СРСР, пізніше – Російської федерації): Г. С. Костюк, на мою думку, у дослідженнях проблем мислення стоїть поруч з С. Л. Рубінштейном, аж ніяк не нижче. Хоча у них, зрозуміло, є свої відмінності у підходах до конкретних проблем...(Примітка. Вищенаведені й подані нижче цитати подаються, де це потрібно, у наших перекладах з російської мови).

Навіть з цих коротких своєрідних по суті реплік про Г. С. Костюка і його значущість в функціонуванні вітчизняної психології стає цілком зрозумілим як сам масштаб його діяльності, так і безумовно її високий теоретичний, методологічний, прикладний (інноваційний, як це можна було б тепер сказати) рівень.

В зв'язку з цим цілком очевидним можна визнати фактичний професійний авторитет, який безумовно передбачає високу особисту культуру нашого вченого.

Мені вже доводилось звертати увагу на вражаючий перелік проблем, якими в тій чи іншій мірі займався Г. С. Костюк, спрямовуючи в певній мірі на їх розв'язання співробітників свого інституту, залучаючи здібних аспірантів, що з часом стали відомими фахівцями, незалежно, між іншим, від того, чи захищали вони докторські дисертації, чи залишались «лише» кандидатами наук, або навіть з різних причин не дбаючи навіть про здобуття формального звання кандидата (Є. О. Мілерян, М. Ю. Малков, О. В. Скрипченко, А. М. Гольдберг, І. О. Синиця,

П. Р. Чамата, О. І. Кульчицька, О. Т. Губко, Б. О. Федоришин, Ю. І. Машбиць, Г. О. Балл, В. М. Бондаровська, Л. А. Андрієвська, Р. О. Пономарьова, В. А. Савельєв, Б. Г. Іванченко...

Існує суттєва, так би мовити, матеріальна доказова база, підтверджуюча сказане в численних публікаціях, інформації про наукові конференції, семінари, психологічні з'їзди.

Ось кілька прикладів. Звернемось, скажімо до наукових записок, що видавались в Інституті протягом тривалого часу. Беремо один з томів, виданий у 1978 році (!) і переглядаємо його авторський колектив та тематику досить значних за обсягом статей, роблячи для скорочення деякі купюри:

- Елькин Д. Г. Відчуття і сприймання;
- Мілерян Є. О. Питання психології уваги;
- Зінченко П. І. Психологія пам'яті.
- Костюк Г. С. Проблеми психології мислення.
- Раєвський О. М. Мовлення та його розвиток у дітей.
- Якобсон П. М. Питання психології емоцій.
- Ніколенко Д. Ф. Психологія вольової діяльності.
- Чамата П. Р. Питання свідомості особистості.
- Менчинська Н. А. Психологія навчання.
- Лурія О. Р. Радянська психологія у вивченні мозкових уражень і відновлення порушених функцій.

Навіть побіжне ознайомлення з цими статтями залишає враження високого рівня професійності авторів. Їх глибокої зануреності у досліджувані проблеми, чітку орієнтацію на подальші перспективи досліджень.

Неважко здогадатись, що науковим редактором цього тому був саме Г. С. Костюк – сценарист і режисер його видання, тобто теж у руслі наших роздумів – стратегом такого видання (ну, якщо бути вже зовсім прискіпливим, то хоча б дуже успішним тактиком; до речі бути успішним стратегом і тактиком – це не завжди буває в реальності, й такого роду гармонія так само свідчить про діапазон інтелектуальної, розумової й практичної діяльності).

І знову ж таки нагадаємо основні сфери психологічної науки, в яких Г. С. Костюк здійснив насправді суттєві дослідження, нерідко випереджаючи наукову теоретико-методологічну думку того часу:

- теоретико-методологічні засади досліджень психічного розвитку,
- навчання, виховання й психічний розвиток,
- закономірності розумового розвитку та формування здібностей,
- педагогічне керівництво психічним розвитком особистості,
- проблеми психології мислення,
- з історії поглядів на психіку і психічний розвиток.

В межах вказаних напрямків досліджень були опубліковані такі насправді класичні праці, як зокрема: «Проблема особистості у філософському й психологічному аспектах», «Принцип розвитку в психології», «Проблеми психології мислення», «Здібності та їх розвиток у дітей», «Про психологію розуміння», «Розвиток і виховання» та багато ін.. Надзвичайно суттєвим був внесок розробок Г. С. Костюком проблем історії психології, які він дуже вдало проектував на сучасну проблематику (роботи про Г. С. Сковороду, Т. Г. Шевченка, О. І. Герцена, К. Д. Ушинського, М. М. Ланге, й до речі досить цікаві аж ніяк не суто кон'юнктурні праці про ідеологію К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна; надзвичайно цікавими були екскурси в наукову творчість М. Ломоносова та І. П. Павлова; щодо останнього, то, на мій погляд, Г. С. Костюк, уникаючи багато в чому абсурдної дискусійності щодо концепцій цього вченого зі світовим ім'ям, то він цілком переконливо й коректно залучав його фактологію до обґрунтування психічних процесів, зокрема на межі з закономірностями психофізіологічної діяльності людського організму, впливу на суто психологічні особливості поведінки, проявів окремих функцій сприймання, пам'яті та ін.).

Орієнтуючись на відповідні розробки щодо стратегічної діяльності та на вище сказане, з обов'язковим урахуванням, ясна річ, особистісних рис нашого вченого, я, як мені здається, цілком правомірно, спробую визначити в руслі наших досліджень теоретико-практичного характеру, такі прояви творчого стратегічного мислення Г. С. Костюка.

Як це добре відомо, успішність стратегічної діяльності обов'язково передбачає врахування попереднього досвіду у відповідних сферах, широких знань, бажано енциклопедичного масштабу, що як мінімум надає можливості спланувати свою діяльність по аналогії з якимись іншими структурно-функціональними утвореннями (незалежно від конкретної діяльності), при цьому аналогії можуть використовуватись у різних варіаціях, починаючи від їх обсягу. Такі стратегії аналогізування Г. С. Костюк використовував при створенні підручника з психології, при створенні Інституту психології, орієнтуючись на приклади попередніх видань та функціонування інститутів (зокрема тих, що були в свій час створені І. Сікорським, В. М. Бехтеревим, П. М. Челпановим).

Неважко зрозуміти, що будь-яка діяльність, пов'язана з встановленням схожості, аналогій, водночас виявляє відміни, протилежності, оскільки в цій психологічній функції полягає по суті уся пізнавальна діяльність, принаймні її ядро («все пізнається у порівнянні»). Важливо при цьому при здійсненні конкретної діяльності відповідні відмінності використати конкретно й раціонально у нових умовах – в цьому полягає використання стратегії реконструювання. Її Г. С. Костюк використовував знову ж таки, реалізуючи

видання підручників, формування структури Інституту, щоб не тільки наслідувати позитивний досвід колег-попередників і сучасників, а й додавати оригінальне, нове, орієнтуючись на перспективу, на кадрові можливості (так, наприклад, у 1962 році Г. С. Костюк вперше в СРСР здійснив вражаючий набір в аспірантуру не лише психологів, педагогів, а й інженерів (третину набору!), які з часом віднайшли оригінальні напрямки в своїй психологічній діяльності (В. М. Бондаровська, Б. Г. Іванченко, В. О. Моляко, О. В. Сниткін). Стратегія реконструювання й її тактичні різновиди, як це можна визначити, орієнтуючись на публікації і професійні, керівні, управлінські дії Г. С. Костюка так само виразно констатують його насправді мудру стратегічну діяльність (див. для порівняння [4]).

В ракурсі наших подальших досліджень зазначимо, що теоретико-методологічний вектор теорій Г. С. Костюка створює передумови завдань й перспектив досліджень розумової діяльності на сучасному етапі розвитку психологічної науки.

Як було вже зазначено в нашій попередній статті, присвяченій аналізу досліджень розумової діяльності в системі школи Г. С. Костюка, її автономних відгалужень у порівнянні з розробками вітчизняних та зарубіжних авторів, ми спробуємо продовжити цей аналіз в тому ж ключі залученням деяких праць, які видаються найбільш адекватними загальному задуму (див. [2]). Тому й дана стаття буде лише однією з складових комплексної структури теоретичного й методологічного характеру. Конкретно ми розглядаємо деякі аспекти дослідження саме розуму, розумової діяльності, розуміння як важливої структури мислення та окремі риси прояву інтуїції.

Ці аспекти щільно пов'язані з положеннями досліджень Г. С. Костюка, які в тезовій формі можна сформулювати наступним чином:

- мислення слід розглядати в загальній системі пізнавальної (у нас синонімічно – розумової) діяльності суб'єкта;
- розуміння як процес (складова частина розумової діяльності, процесів у вузькому розумінні саме мислення), як результат процесів мислення є однією з основних визначальних рис як мислення, так і взагалі розумової, інтелектуальної, ментальної характеристики кожного процесу, а також і самого суб'єкта в ситуативних та хронічних різновидах прояву розумової діяльності;
- у перспективах побудови своєрідного «мосту» між свідомістю та підсвідомістю, раціональним та інтуїтивним можуть плідно послужитись розробки деяких проявів саме інтуїції як здогадки, як неусвідомленого прийняття рішення, розумового автоматизму та т. ін.

Орієнтуючись саме на ці тези ми й спробували здійснити пошук доказових гіпотез у дослідженнях наших колег та наших особистих. Як ми вже

неодноразово засвідчували в багатьох наших та наших колег розробках, основним напрямом нашого теоретико-експериментального лонгітюдного дослідження є саме дослідження розбудово-перетворюючої місії суб'єкта (людини) у всіх стратегічних та тактичних вимірах суспільного та індивідуального буття, що визначається розробкою загальної психологічної теорії конструкторології як науки про творчу місію, творчу спрямованість професійного та повсякденного буття особистості у різних її іпостасях.

Щоб більш конкретно підкреслити витікаючі з цієї загальної парадигми деталі, слід звернути увагу на окремі положення нашої концепції творчої людини (людини – конструктора, винахідника, раціоналізатора, інноватора (див. [1])).

ЛІТЕРАТУРА

1. Моляко В.О. Поліфонічна трансформація наукової школи Г.С. Костюка. Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2016. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 22. С. 6-13.
2. Моляко В.О. Футурологічна методологія Г.С. Костюка у дослідженнях розумової діяльності. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво «Фенікс», 2019. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 25. С. 6-15.
3. Моляко В.О. Бесіди, інтерв'ю, приватні повідомлення, листи. Рукописи (1961-2019).
4. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко. К.: Освіта України, 2008. 702 с.
5. Теплов Б.М. Избранные труды: в 2 т. Т.1. – М.: Педагогика, 1985. С. 223-305.

Москаленко В. В.,

доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії загальної та історії психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. E-mail: moskavv@ukr.net

Нагорна Н. С.,

кандидат психологічних наук, доцент, декан факультету соціальних технологій, оздоровлення та реабілітації Національного університету «Чернігівська політехніка» E-mail: lev.nadiya@yahoo.com

СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ДИНАМІКИ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття стосується світоглядних підвалин суб'єктності особистості. Зокрема, показано, що визначення ідентичності як світоглядної характеристики суб'єктності не тільки розширює поняття «суб'єктність особистості», але й зворотно - поглиблює аналіз феномена ідентичності через визначення суб'єктності як його системної творчої характеристики. В статті розглядається сутнісна характеристика суб'єктності особистості, яка вбачається у єдності та

протилежності тенденцій стабільності та мінливості як сторін ідентичності особистості, які знаходять розв'язання у динамічній ситуації, в якій люди змінюють світ та рівень своєї суб'єктності. В зв'язку з цим проаналізовано феномен та поняття «ситуація». Показано вплив надситуативності на актуалізацію суб'єктності особистості. Йдеться про те, що на рівень суб'єктності особистості у змінній невизначеній ситуації суттєвий вплив здійснює її Я-ідентичність, яка виявляється у тенденції до збереження емоційного, когнітивного, поведінкового резонансу з іншими людьми. В якості продуктивного методу дослідження рівня розвитку суб'єктності особистості у змінній ситуації в контексті зв'язку суб'єктності та ідентичності запропоновано структурно-функціональний підхід, згідно з яким виділено та проаналізовано такі складові суб'єктності особистості як: розуміння свого Я у конкретній ситуації; оцінювання змісту ситуації, значимості ситуації для Я-особистості; мотиваційна діяльність Я-особистості у цій ситуації.

Ключові слова: суб'єктність особистості; ідентичність як світоглядна характеристика суб'єктності; стабільність та мінливість як сторони ідентичності; динамічна ситуація; надситуативність; структурно-функціональний метод дослідження; когнітивна складова; афективна складова; конативна складова.

The article is concerned of the worldview foundations of individual' subjectivity. In particular, it is shown that the definition of identity as a worldview characteristic of subjectivity not only expands the concept of "subjectivity of an individual". But also, conversely, it deepens the analysis of the phenomenon of identity through the definition of subjectivity as its system-creating characteristic. The article is examined the essential characteristic of the individual's subjectivity. It is seen in the unity and opposition of the tendencies of stability and variability as sides of the individual's identity. These sides find a solution in a dynamic situation in which people change the world and the level of their subjectivity. In this connection, the phenomenon and the concept of "situation" were analyzed. The effect of supersituationality on the actualization of individual' subjectivity is shown. It is about that self-identity of personality is significantly influenced on the level of individual' subjectivity in a changed uncertain situation. Self-identity of personality is manifested in the tendency to maintain emotional, cognitive, behavioral resonance with other people. A structural-functional approach is proposed as a productive method of researching the level of development of individual' subjectivity in a changed situation in the context of the connection between subjectivity and identity. According to structural-functional approach such components of individual subjectivity are highlighted and analyzed as: understanding of one's self in a specific situation; assessment of the content of the situation, the significance of the situation for the I-personality; the motives of activity of the I-personality in this situation.

Key words: individual' subjectivity; identity as a worldview characteristic of subjectivity; stability and variability as aspects of identity; dynamic situation; supersituationality; structural-functional research method; cognitive component; affective component; conative component.

Актуальність проблеми. Кардинальні зміни в суспільстві, які відбуваються у XXI столітті, спонукають до осмислення людиною свого ставлення до

дійсності, її світоглядної орієнтації, усвідомлення нею власного місця й ролі в суспільстві. Кардинально змінюється уявлення про місце людини у світі та житті. Нову значущість набувають питання соціальної і особистої активності, відповідальності за свої вчинки у зв'язку з необхідністю переглядати форми й напрям діяльності. На передній план виходять питання формування нових світоглядних орієнтирів, зокрема, набуває нового смислу проблема ідентичності особистості як світоглядних підвалин розвитку суб'єктності. В зв'язку з цим стає актуальним дослідження суб'єктності особистості в умовах ситуативної зміни способів самовиявлення та самореалізації залежно від обставин.

В науковому середовищі ще й досі точаться дискусії навколо визначення поняття «суб'єктність», зміст якого є надзвичайно широким. З позицій теорії ідентичності феномен суб'єктності особистості розглядається як її здатність оптимально актуалізувати психічні, особистісні, духовні можливості у конкретній ситуації. Саме тому, зміст цього поняття охоплює смислове поле когнітивної, афективної та конативної сфер особистості, яке визначає її можливості адекватно інтегрувати себе у актуальну ситуацію. Зміни ситуації детермінують зміни способів самовиявлення особистості, що свідчить про розширення характеристик суб'єктності особистості за рахунок виявлення її ідентичності. Визначення ідентичності як світоглядної характеристики суб'єктності не тільки розширює поняття «суб'єктність особистості», але й зворотно - поглиблює аналіз феномена ідентичності, визначивши суб'єктність як його системотворчу характеристику.

Ідентичність особистості є специфічним відношенням людини до світу, а саме, - це є відношення, в якому відбувається усвідомлення людини самої себе, свого «Я» у цьому світі, в якому окреслюються контури практичних можливостей особистості та форм їх реалізації, зумовлених соціокультурними умовами її існування. На функціональному рівні Я-ідентичність забезпечує саморегулювання, тобто приведення себе в оптимальне функціонування у поточній ситуації та підтримку сталого позитивного образу «Я» незалежно від ситуації. З цього випливає, що Я-ідентичність має двоїсту природу: з одного боку, вона є постійним феноменом людини, що переживається нею як відчуття Я-цілісності в певних умовах життєвого шляху, а з іншого – динамічним, що зумовлено постійною зміною зовнішньої реальності, умовам якої повинен відповідати образ «Я» у його сталій, інтеграційній функції.

Єдність стабільної та мінливої сторін ідентичності як сутнісна характеристика суб'єктності особистості. У відповідності з визнанням у сучасному науковому дискурсі стабільності і мінливості як фундаментальних характеристик психіки людини проблема мінливості і стійкості ідентичності особистості є однією із центральних. Безперервні життєві зміни спонукають

людину до усвідомлення необхідності змінювати себе, а отже і свої уявлення про себе. Водночас постає необхідність зберігати власне «Я» стабільним, незмінним незалежно від зовнішніх умов діяльності, що слугує збереженню психічного здоров'я, почуття гідності, самототожності і самоцінності.

Стабільність і мінливість – це єдність та протилежність сторін ідентичності особистості, взаємодія яких визначає її функціональну сутність, що полягає у забезпеченні активності особистості, її здатності існування як суб'єкта перетворення світу, який постійно змінюється.

Стабільність – це сторона ідентичності, яка характеризується тенденцією до психічного збереження константної поведінки людини у відносинах з іншими, що передбачає досягнення узгоджених (неконфліктних) соціальних «Я» або зміцнення персонального «Я». Завдяки тенденції до стабільності людина задовольняє притаманну їй базову потребу у власній автономії шляхом встановлення впорядковуючих соціальних обмежень. Я-ідентичність передбачає стійке почуття внутрішньої цілісності й гармонійної інтеграції із соціальними вимогами. Мінливість – характеризує тенденцію до зміни стереотипів поведінки. Ця сторона ідентичності означає динаміку особистості. Динамічність Я-ідентичності виявляється у тому, що зміст психіки людини завжди переноситься у простір взаємовідносин. Повсякчас відбуваються проєкції власного «Я» на інших людей, завдяки чому задовольняється потреба підтвердження власного «Я» та виникає почуття власної адекватності. Саме тому ідентичність особистості виражає не завершений стан чи абсолютну цілісність особистості, а процес часткових змін, що призводить до формування стійкої ідентичності з тенденцією до подальших змін.

Єдність та протилежність тенденцій стабільності та мінливості як сторін ідентичності особистості знаходить розв'язання у динамічній ситуації, в якій люди змінюють як культуральні моделі, так і типи ідентичності [1, с. 51].

Ситуація як соціально-психологічний фактор зміни суб'єктності особистості та її ідентичності. Кожна людина протягом свого життя стикається з великою кількістю життєвих ситуацій, які не мають жорстко окреслених меж і потребують від неї гнучкого реагування, залежно від тих конкретних життєвих обставин, у які вона потрапляє. Спосіб поведінки в таких умовах великою мірою залежить від індивідуальних особливостей людини, та тих її базових концепцій, які сформувались протягом життя.

В психології існує широкий спектр розроблених проблем взаємодії суб'єкта з ситуацією (Л. Анциферова, Л. Бурлачук, Д. Дружинін, Н. Чепелева, К. Левін, Л. Росс, Р. Нісбет, Х. Томе, К. Грауман, Т. Герман, Д. Дернер, Г. Фіссені, Д. Магнуссон та ін.). Поняття «ситуація» походить від лат. *Situationi* та означає поєднання умов і обставин, що створюють певну обстановку, стан, положення.

Єдиного визначення поняття «ситуація» не існує. Смысл його розуміється в залежності від аспекту, в якому воно застосовується. Н. Чепелева розуміє під ситуацією систему зовнішніх відносно суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність [5, с 113].

Очевидним є те, що не всі об'єкти зовнішніх умов діяльності людини можуть бути включеними у ситуацію. У прагненні людини осмислити сутність своєї діяльності та своє місце в ній відображаються її властивості як унікальної істоти. Відмічаючи цю особливість, М. Хайдеггер називає людину «іством, що осмислює» [9, с. 105]. Людина не вступає у взаємодію з об'єктами, яких вона не сприймає. Особистість постійно взаємодіє зі складним набором взаємопов'язаних стимулів, що фактично є тією частиною зовнішнього і внутрішнього світу, що сприймається людиною. Цей взаємозв'язок і є психологічною ситуацією, яка не є тотожною зовнішнім стимулам, хоча події фізичного середовища є важливими для психологічної ситуації. Ситуація, в якій діє людина, є соціально-психологічним феноменом, що виникає у взаємодії особистості з іншими людьми, який обернено і до умов реальності, в якій людина діє, а також – до людини, яка прагне досягнути смислу своєї діяльності і своє місце в цій діяльності. Люди діють не у вакуумі. Щоб успішно взаємодіяти з різними сторонами світу, люди повинні адекватно відповідати на стимули зовнішнього середовища, сприймати їх у відповідності зі своїми цінностями, цілями, потребами, очікуваннями тощо. Світ людини – це є сформована нею відповідно з її цілями і потребами система культурно – історичних відносин, що узгоджена з її здібностями, практичними і духовними можливостями. Як писав В. Іванов, «Світ є предметною дійсністю (природною, суспільною і духовною), структурованою відносно практично-суспільного способу людського буття, яка перетворюється і організується суспільною людиною у об'єктивну умову власного розвитку... Світ – це не що інше, як «людський світ»..., його межі – у способі заданості людині, його умови буття – людське значення і смисл.» [2, с.32].

Соціально-психологічний феномен ситуації, в якому об'єднуються стабільна та мінлива сторони ідентичності, дозволяє людині відносно безболісно пристосувати до себе нові компоненти соціокультурного простору завдяки механізму ідентифікації. Цей механізм створює місточок між мінливим та стабільним завдяки розвитку нової ідентичності, що дозволяє вписатись людині у динамічну соціокультурну систему. З одного боку, ситуація як зовнішнє особистості, впливає на її поведінку і розвиток, з іншого – впливає на характер реагування особистості на зовнішні обставини. Кожний момент свого життя людина занурена в ситуацію, яка може бути для неї більш-менш значущою. Висуваючи перед нею певні вимоги стосовно прийняття рішення, ситуація зумовлює характер її активності в реальних обставинах. Таким чином ситуація

стає суттєвим фактором, який впливає на розв'язання суперечності між стабільною та мінливою сторонами ідентичності особистості, забезпечуючи таким чином розвиток ідентичності.

Вплив надситуативності на актуалізацію суб'єктності особистості.

Кожна ситуація, що трапляється в житті людини, має певні характеристики, які впливають на можливості особистості реалізації певних альтернатив, які високо імовірні в одних умовах, однак практично є неможливими у інших. Коли говорять про типові життєві ситуації, то їх характеристики вбачають у тому, що вони обов'язково трапляються в житті кожної людини. Конфліктна ситуація, генеруючи в собі антагоністичні відносини, що виникають у результаті загострення боротьби старого і нового, має такі ознаки як різке зростання міри невизначеності норм і цінностей. Це, так би мовити, кризова ситуація. Існує чисельна література з дослідження кризових ситуацій у життєдіяльності людини. Найбільше цьому питанню присвячено праць науковців екзистенціального напрямку.

Будь-яка ситуація для людини є ситуацією вибору, коли їй пропонується набір певних можливостей, реалізація яких вимагає певних зусиль особистості для вирішення певної задачі (проблеми). Кожна ситуація, в якій діє суб'єкт, має для нього певну ступінь проблемності. Ситуація стає проблемною, коли її характеристики осмислюються суб'єктом з точки зору його діяльності і особистих позицій, бо вона існує для людини у формі репрезентації зовнішніх умов у її свідомості. В науковій літературі виділяють два види проблемності у ситуації: ситуативна і надситуативна. Перший вид – ситуативний – характеризується встановленням проблемності в конкретній ситуації і зумовлено пріоритетним впливом життєвих обставин та необхідністю адаптації до них. Цей рівень проблемної ситуації орієнтує діяльність, що виконується, на короткотермінову тактику, а не на перспективу, ціль. Суб'єкт, стикаючись з проблемною ситуацією, прагне знайти подібну у минулому досвіді, він застосовує стандарти, стереотипи. Ілюзорна схожість предметів сприймання може призвести до реалізації рішень, які неадекватні даній ситуації. Саме тому поведінка особистості в умовах цього виду проблемності не змінюється, хоча цього потребують умови її вирішення. Можна припустити, що на цьому рівні ситуативної проблемності створюються необхідні передумови для реконструкції діяльності, що виконується.

Другий рівень розпізнання проблемної ситуації – рівень надситуативності, який характеризується усвідомленням суб'єктом необхідних змін не тільки умов діяльності, але й удосконаленням деяких властивостей особистості. Кожна людина попадає в ситуацію, коли знань не вистачає, щоб вирішити нагальні задачі, для яких потрібні ті знання, що знаходяться поза його досвідом. Це

змушує її у пошуках розв'язання проблемності вийти за межі існуючої ситуації і наявних у суб'єкта знань та досвіду. Зміна ситуації вимагає зміни поведінки людини. Зокрема, різні види проблемної ситуації по-різному впливають на особливості поведінки особистості. Так, надситуативність потребує нового когнітивного стилю мислення, який орієнтовано на смисл діяльності, її ціль, суспільне призначення, який сприяє переходу у визначенні ситуації з вузької точки зору на більш широку, яка дає можливість побачити нові перспективи і можливості. Цей стиль характеризується вмінням вибудовувати стратегію перспективи, бачити сховане, латентне у діяльності, яка виконується, бачити те, що сьогодні не затребувано, але потрібно завтра, бачити зв'язки між діями та наслідками. У поведінці окремого індивіда відбувається трансценденція дій та вчинків у напрямку співвіднесення суцього і належного, «того, що є» і «того, яким воно має бути». Завдяки цьому властивості індивіда перетворюються у нову якість, що перевершує попередній вихідний рівень. Така зміна регулюється не тільки внутрішніми поривами, потягами людини, але й детермінантами конкретного соціального простору. Саме тут виникає проблема вибору, пошуків з чисельності існуючих можливостей, які зумовлені предметом діяльності і попереднім розвитком, такої, яка б найкраще відповідала потребам і цілям людини.

Вибір суб'єктом варіанта дій, що дає можливість розв'язання проблемності (задачі), вимагає від нього активізації всіх ментальних феноменів ідентичності особистості, що складають її когнітивний, афективний та конативний компоненти.

Структурно-функціональний підхід у дослідженні рівня розвитку суб'єктності особистості у зв'язку з ідентичністю. На рівень суб'єктності особистості у змінній ситуації суттєво впливає її Я-ідентичність, яка виявляється у тенденції до збереження емоційного, когнітивного, поведінкового резонансу з іншими людьми і водночас у тенденції відстоювання власних особистих кордонів. Як писав К. Левін, для того, щоб розуміти та передбачити психологічну поведінку, слід для кожного виду психологічної події (дії, емоції, переживання тощо) визначити ту короткочасно діючу цілу ситуацію, що являє короткочасно діючу структуру та стан особистості і психологічного оточення (середовища) [3].

У дослідженні рівня розвитку суб'єктності особистості, що детермінується її ідентичністю, продуктивним є структурно-функціональний підхід, згідно з яким динаміка складових системи ідентичності особистості забезпечує рух діяльності суб'єкта та механізмів її регуляції, що також діє зворотно. В ракурсі зв'язку суб'єктності та ідентичності у структурі суб'єктності особистості можна виділити найбільш важливі підсистеми або її складові: когнітивний (розуміння

свого Я у певній ситуації); афективний (оцінювання змісту ситуації, значимості ситуації для Я- особистості; конативний (інтенції дій Я-особистості у цій ситуації). Інтеграція цих складових у цілісну систему суб'єктності визначається їх динамічним взаємозв'язком та домінуванням одного з них у конкретній ситуації.

Здатність особистості забезпечувати рівень розвитку суб'єктності у відповідній ситуації залежить від того, наскільки особистість здатна визначитись у своїх внутрішньому та зовнішньому світі, адекватно співвіднести свої потенції з динамікою ситуативних змін і правильно прийняти рішення щодо простору і часу своїх діянь та бути готовою нести відповідальність за свій вибір [7, с.33]. Це великою мірою залежить від змістових характеристик структурних компонентів ідентичності особистості.

Психологічні особливості структурних складових ідентичності особистості.

Характеризуючи структурні компоненти ідентичності особистості, ми виходимо з того, по-перше, що не існує структурних компонентів поза системою, складовими якої вони є; по-друге, на особливості структурних компонентів системи впливає як система в цілому, так і інші складові цієї системи; по-третє, конфігурація ментальних структур кожного компоненту системи ідентичності особистості детермінується конкретною ситуацією; по-четверте, кожен компонент змінюється у змінній ситуації разом зі зміною ідентичності особистості, що постійно розвивається. У зв'язку з цим, важливим стає аналіз змістових характеристик структурних компонентів системи ідентичності особистості в зв'язку з її суб'єктністю

Когнітивний компонент ідентичності особистості являє собою знання та уявлення людини про об'єкти ситуації, що у її свідомості виконують функцію репрезентації умов її життєдіяльності. Цей компонент свідомості людини актуалізується в ході обробки нею інформації у таких формах, як сприймання, уявлення, пам'ять, образ, знання тощо, забезпечуючи зберігання, впорядкованість і трансформацію наявної інформації та тієї, що поступає, в результаті чого об'єктивна ситуація трансформується у суб'єктивну проблемність.

В науковій літературі звертається увага на те, що на трансформацію когнітивного стилю, яка відбувається у змінній ситуації, суттєвий вплив здійснює така система ментальних феноменів як «бачення проблеми», або «розуміння». По відношенню до інших ментальних феноменів когнітивного компоненту розуміння є системним конструктом, що утворюється в результаті взаємозв'язку з іншими складовими цілісної структури особистості і включає окрім когніцій також елементи афективного та конативного компонентів. Як

наголошував О. Тихоміров, розуміння є складною динамікою емоційних оцінок, невербалізованих смислів, передчуттів, зміною установок у ході розв'язання задачі, виникнення і задоволення пізнавальних потреб [8, с. 6]. Розуміння не зводиться до відтворення раніше пізнаного, а є процесом подальшого збагачення знань через розкриття нових для суб'єкта зв'язків між речами. У сприйманні наявної ситуації розуміння забезпечує встановлення зв'язку уже відомих суб'єктові об'єктів з тими, що виходять за її межі, воно є одним з важливих інструментів вирішення задачі в конкретній ситуації, результати якого у вигляді понять і знань самі включаються в подальший перебіг подій і, включаючись у все нові зв'язки, виступає у все нових якостях, які фіксуються у нових поняттях [6, с.99]. Не можна не погодитись з тим, що «розуміння проблеми» є стратегією, що спрямовує інтелектуальні дії суб'єкта на розв'язання задач у змінених умовах [4]. Під впливом домінування ментального конструкту «розуміння» в когнітивному компоненті відбувається переробка когнітивної інформації, в результаті чого змінюється як зміст самого когнітивного компоненту, так і його зв'язки з іншими складовими всієї системи ідентичності особистості, в результаті чого змінюється їх конфігурація, яка впливає на рівень розвитку суб'єктності особистості в конкретній ситуації. Когнітивний компонент ідентичності виконує роль стимулу зміни поведінки особистості тільки у формі початкової заданості кінцевого результату цієї поведінки. Кінцевий результат зміни поведінки потребує єдності всіх складових суб'єктності, який у відповідності зі зміною ситуації набуває нової конфігурації.

Афективний компонент ідентичності особистості являє собою ціннісно-емоційне ставлення людини до ситуації, в якій вона діє, та до її місця в ній. Цей компонент репрезентовано у її свідомості як значимість умов середовища через такі форми як емоційно забарвлені думки та оцінки різних сторін цих умов. Як відомо, людина вступає у взаємодію з тими об'єктами світу, які для неї значимі. Сигналізуючи про значимість для суб'єкта тієї ситуації, в якій він діє, емоційний компонент налаштовує всю систему особистості сприймати цю ситуацію певним чином і підготуватись до необхідних дій.

З цього випливає, що поведінка людини опосередковується, трансформується через власну емоційну систему, яка конструюється взаємозв'язками структурних складових ідентичності особистості. Людина конструює власний емоційний стан завдяки складній взаємодії окремих підсистем психіки людини, який зумовлено конкретною ситуацією діяльності людини.

Суттєве навантаження в цьому процесі бере на себе емоційно-ціннісний конструкт «умонастрій». Єдиного визначення поняття «умонастрій» не існує. В самому слові «умонастрій» об'єднано такі фундаментальні психологічні феномени як «ум» (в українській мові – розум, мислення), а також «настрій»

(настрої прийнято відрізняти від афектів, почуттів і емоцій). У орфографічних словниках-довідниках (Тлумачний словник української мови. С. І. Ожегов, Н. Ю. Шведова) це поняття визначається як менталітет, настрої, душевний стан, стан духу тощо, що залежить від того, в якому контексті воно вживається. Поняття «умонастрій» означає загальний смисловий контекст духовного життя і діяльності людини, проникаючи і визначаючи всі окремі приватні переживання і вчинки особистості. Тому не дивно, що поняття «умонастрій» вживається у широкому діапазоні: від його визначення як внутрішнього психічного стану людини, який характеризує схильність її щось робити (людина не у настрої, щось робити), а також характерних рис людини (говорять про «людину настрою» як такої, чиї вчинки визначаються її настроєм) до його визначення як суспільних настроїв, як стан справ у суспільстві (від «настрою суспільного духу», або суспільні настрої, до «стану справ у певній сфері суспільного життя», наприклад, «стан справ на міжнародній біржі ринку праці»). Отже, спектр дії феномену «умонастрій» є дуже широким: від емоційного стану, який викликає будь-який об'єкт або явище, до системи очікувань і прагнень, установок і бажань суб'єкта діяльності (у особі окремої людини або групи чи суспільства в цілому). В загальному визначенні умонастрій – це психічний стан людини або групи чи маси людей, який утворює емоційний фон протікання психічних процесів. Слід зазначити, що у всіх визначеннях «умонастрою» смислотворчим компонентом є емоційний стан людини, який впливає на її діяльність. В цьому зв'язку для нас важливим є те, що смисл «умонастрою» як психічного феномену визначається як вираження і здійснення особистісного життєвідношення, як стан, що виражає певний спосіб відповідності вимог особистості її життєвій ситуації. Саме тому, «умонастрій» є системотворчим елементом афективного компоненту ідентичності особистості, який відіграє визначальну роль у поведінці людини.

Конативний компонент ідентичності особистості конструюється сукупністю структурних одиниць – ментальних феноменів мотиваційно-потребової системи свідомості, яка є основою інтенцій (ментальних стимулів), що визначають спрямованість та вибірковість індивідуальної інтелектуальної активності (М. Холодна). Інтенції виявляється як ментальні стимули через чисельність складових, серед яких найбільш згадуються такі як: настанова, намір, спрямованість, вимога, задум, мотив, усвідомлена воля до якоїсь дії, спонука, інтереси тощо. М. Холодна, аналізуючи особливості організації інтенційного досвіду, показує значення в цьому процесі такого конструкту як «надання переваги», який конструюється на основі суб'єктивних критеріїв вибору. На формування цього конструкту, як і на інші ментальні феномени, що складають конативний компонент, більшою мірою порівняно з іншими компонентами всієї системи суб'єктності особистості впливають ситуаційні

змінні, в які входять всі стимули, що отримає людина в певній ситуації. Вплив цих змінних може співвідноситись по-різному: може переважати то одна, то інша змінна. У різних ситуаціях люди реагують по-різному в залежності від своїх інтелектуальних інтенцій, які визначають спрямованість та вибірковість індивідуальної інтелектуальної активності. З приводу функції «надання переваги» О.Холодна пише: «За своєю сутністю надання переваги – це свого роду ментальний компас, що виводить людину у ту строго визначену галузь дійсності, яка знаходиться у максимальній відповідності з його індивідуальними інтелектуальними можливостями і у якій її інтелектуальні ресурси можуть реалізуватись з максимальною ефективністю» [10, с. 216]. Саме тому конструкт «надання переваги» виявляється або у вигляді віри у наявність певних принципів, яким підпорядковується природа об'єкта, на яку спрямована дія, або у вигляді первісної впевненості у правильності вибраного способу діяльності. Як зазначав Дж. Пойя, корисна ідея завжди виникає разом із відчуттям упевненості у тому, що ціль може бути досягнута. Завдяки конструкту «надання переваги» люди у деяких ситуаціях здатні перетворювати події оточуючого середовища, фокусуючись на вибіркових сторонах стимулів, які вони отримують. Ця функція вибірковості підсилюється когнітивним та афективним компонентами і сприяє домінуванню конативного компоненту у своїй системі суб'єктності особистості, що забезпечує послідовність поведінки особистості у змінній ситуації протягом більш тривалого часу.

На основі викладеного матеріалу зроблено наступні **основні висновки**. Суб'єктність особистості – це комплексна, складна, багаторівнева система, яка конструється взаємозв'язками когнітивного, афективного та конативного компонентів ідентичності особистості, які відрізняються змістом та механізмами взаємозв'язку ментальних феноменів, що входять до їх складу. Разом з тим вони можуть здійснювати функцію суб'єктності особистості тільки діючи у єдності в єдиній цілісній системі. В якості **перспективи** подальшого дослідження можна запропонувати на основі викладених у статті ідей побудувати теоретичну структурно-функціональну модель суб'єктності особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анолли Луиджи. Психология культуры/ Пер.с итал. – Х.: Изд-во Гуманитарный Центр/ Ю.С.Вовк, 2016. – 480 с.
2. Иванов В.П. Человеческая деятельность- познание-искусство./ В.П.Иванов. - Киев «Наукова думка».1977. 250 с.
3. Левин К. Топология и теория поля// Хрестоматия по истории психологии. Москва,1980.
4. Моляко В.А.Творческая конструктология (пролегомены) / В.А.Моляко – К.: Освіта України. 2007. – 388 с.

5. Основи практичної психології/ В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін.: Підручник. – К.; Либідь, 1999 – 360 с. С.113
6. Рубинштейн С.Л. О мышлении. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.
7. В.Татенко Людмила. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько- психологічні студії/ За заг. Ред. В.О.Татенка. – К.; Либідь, 2006. – 360 с. .
8. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учебное пособие / О.К.Тихомиров. М., 1984. – 288
9. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. Избранные статьи позд. периода творчества. М.: Высшая школа, 1991. – 191 с.
10. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – Томск: Изд.-во ун-та. Москва: Изд-во «Барс» 1997. – 392 с.

Орел Г. В.,
*вихователь Коростишівського педагогічного фахового
коледжу імені І.Я.Франка Житомирської обласної ради,
orelgalina72@gmail.com*

ВЗАЄМОДІЯ ВИХОВАТЕЛІВ ГУРТОЖИТКУ ТА СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПРОЦЕСІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Сучасна освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, інтегрованості, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги в інтересах людини, суспільства, держави.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільшої актуальності набуває національне, патріотичне, громадянське виховання як основоположні, що відповідають вимогам сучасності.

Проблема виховання молоді людини постала перед людством тоді, коли виникла перша держава. І актуальною вона буде доти, поки держава існуватиме як соціальний інститут. Якісно нову демократичну державу можуть створити лише свідомі громадяни, які люблять свою країну, свій народ і готові служити їх інтересам.

Тому, національне виховання займає провідну роль у вихованні молодого покоління. І мета сучасного освітнього процесу – забезпечити всебічний розвиток особистості шляхом навчання та виховання, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях формувати громадянина, патріота, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти викликам сучасності [2, с. 4].

Саме зараз наша держава потребує значних зусиль педагогічних колективів, органів студентського самоврядування щодо формування та впровадження у

життя Концепції національного виховання студентської молоді, яка виступає складовою невід'ємною системи національно-патріотичного виховання громадянина України.

Національне виховання - це система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, створена впродовж віків українським народом і покликана формувати світоглядні позиції та ціннісні орієнтири молоді, яка реалізується через комплекс відповідних заходів. Виховання молоді має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові та поваги перш за все до своєї сім'ї, навчального закладу, міста, держави.

Найважливішою складовою громадянської свідомості є моральність особистості. Вона включає гуманістичні риси, що являють собою єдність національних і загальнолюдських цінностей: доброту, увагу, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повагу, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, повагу і любов до своїх батьків, роду.

В. Сухомлинський писав: «Виховання патріотичної свідомості, почуттів і переконань нерозривно пов'язане з розумовим, моральним, трудовим, ідейно-світоглядним, естетичним, емоційним становленням особистості.

Патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яке проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людину, яка формується.

Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною, культурною, світоглядною стійкістю, творчою працею» [3, с.8–13].

Отже, проблема національного виховання залишається значущою і важливою. Тому, вважаю, що ми маємо виховувати справжніх громадян України. Безумовно, що зміцнити і розвинути демократичну процвітаючу державу можуть тільки ті молоді люди, які люблять та поважають свій народ, свою Україну. При цьому вони повинні мати людську гідність, національну свідомість, знати історію і традиції своєї країни і вміти їх захищати, любити свою Батьківщину і свій народ [1, с.19].

Серед методів і форм національного виховання пріоритетна роль належить активним, що передбачають демократичний стиль взаємодії, самостійний пошук істини й формування критичного мислення, ініціативу й творчість. До таких методів належать: соціально-проектна діяльність, ситуаційно-рольові ігри, соціограма, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, “мозкові атаки”, ігри-драматизації. У творчому арсеналі активних методів – створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету,

використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, традицій, символіки, ритуалів, засобів народної педагогіки [4, с.17–18].

У гуртожитку Коростишівського педагогічного фахового коледжу імені І. Я. Франка проводимо багато годин спілкування, бесід, диспутів, тренінгів, відеолекторіїв, метою яких є зміцнення і поглиблення найцінніших громадянських якостей молодого покоління, формування їх активної життєвої позиції, спрямування процесу самовиховання патріота-українця.

Враховуючи вимоги Концепції національного виховання студентської молоді, визначено основні завдання, що стоять перед працівниками гуртожитку, студентською радою гуртожитку на 2022-2023 навчальний рік, а саме:

- здійснювати громадянсько-патріотичне виховання студентів;
- формувати у майбутніх вчителів національну самосвідомість, патріотичні переконання, виховувати любов до рідного краю, Вітчизни;
- формувати шанобливе ставлення до культури, звичаїв, традицій українського народу та інших народів, що населяють Україну;
- широко роз'яснювати серед студентів положення Конституції України, права і обов'язки громадян, виховувати повагу до державних символів: Державного Прапора України, Державного Герба України, Державного Гімну України;
- формувати педагогічну культуру мешканців, виховувати любов до обраної професії вчителя, свідоме ставлення до навчання;
- формувати високу мовну культуру, загальнолюдські моральні цінності;
- забезпечувати високий рівень професійності та вихованості молодого покоління, сприяти розвитку індивідуальних здібностей, таланту та самореалізації.

Студентське самоврядування сприяє максимальному виявленню і реалізації творчих здібностей майбутніх вчителів. Згідно плану проводяться тематичні вечори, свята, конкурси, в яких бере участь переважна більшість студентів.

На засіданнях студентської ради постійно розглядаються питання громадянсько-патріотичного та національного виховання студентської молоді. За участі активу студентського самоврядування організовувались колективні творчі справи.

Всі ці заходи були проведені творчо, цікаво, змістовно, відповідали сучасним вимогам і запитам наших вихованців. Ми намагалися прищеплювати студентам гордість за свою Батьківщину, любов до рідного краю, його традицій.

Надалі будемо сприяти вихованню громадянсько-патріотичних почуттів студентської молоді, будемо плекати громадянина, який перейме на свої плечі тягар з плечей старших поколінь, діятиме і мислитиме по-новому, нестандартно, буде активним перетворювачем життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна національна програма "Освіта", Постанова КМУ від 3 листопада 1993 р. N 896, Київ

2. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 трав. 1999 р. № 651-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230. – С.547–562. – Текст Закону в ред. від 5 берез. 2017 р.
3. Савченко О. Я. Літературна спадщина В. О. Сухомлинського як джерело патріотичного виховання молодших школярів / О. Я. Савченко // Пед. пошук. – 2016. – № 4. – С. 8–13.
4. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін : навч.-метод. посіб. / [Бех І. Д., К. О. Журба та ін.] ; НАПН України, Ін-т проблем виховання НАПН України. – Київ, 2011. – 238 с.

Павенко Н. В.,
*викладач Слов'янського багатoproфільного регіонального
центру професійної освіти імені П.Ф. Кривоноса
pavenkonatalya@gmail.com*

ЕДЬЮТЕЙНМЕНТ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Розкрито сутність та зміст поняття «едьютейнмент» (навчання через розвагу). Визначено комунікативні теорії, на яких базується дана технологія. Сформульовано ознаки та педагогічні принципи використання едьютейнменту. Зроблено висновок, що використання інструментарію даної технології формує новий ігровий інформаційний спосіб подання і засвоєння матеріалу, а також є високотехнологічними дидактичними інструментом, що дозволяє підвищити ефективність навчання.

Ключові слова: едьютейнмент, ігровий підхід, веб-технології, візуалізація, інформатизація.

The essence and content of the concept of "edutainment" (learning through entertainment) is revealed. The communicative theories on which this technology is based are defined. Features and pedagogical principles of using edutainment are formulated. It was concluded that the use of the tools of this technology forms a new game-based information method of presenting and learning the material and is also a high-tech didactic tool that allows to increase the effectiveness of education.

Keywords: edutainment, gaming approach, web technologies, visualization, informatization.

Ускладнення параметрів і динаміки змін сучасного світу, становлення глобальної інформатизаційної інфраструктури, «інформаційний вибух» – всі ці фактори обумовлюють необхідність якісних орієнтованих змін в освітньому середовищі. Педагог освітнього закладу не просто повинен встигати за

прогресом в науці, техніці, але й ефективно використовувати комп'ютерно-телекомунікаційні технології та орієнтуватися у віртуальному просторі.

Говорячи про перспективи сучасної освіти, педагоги все частіше вживають термін «едьютейнмент». Саме едьютейнмент стає чи не єдиним способом залучити підлітків та молодь до навчання. Не зовсім справедливо стверджувати, що ця технологія - винахід сучасності та новинка у сфері освіти. Едьютейнмент є блендингом двох англійських слів – це навчання з елементами розваги. І хоч сама технологія не є новим підходом в освітньому середовищі, але саме розвиток цифрових інструментів дає змогу подивитися на нього з іншого ракурсу. Новим є те, що технологічні досягнення створили абсолютно нову категорію застосунків, які пов'язані з новим інтересом до використання інноваційних технологій для покращення освітнього процесу.

Виникає питання: чи може розвага бути основою процесу навчання та виховання? Багато учених говорять про те, що навчання через розвагу не завжди правильне і якісне. Наприклад, Симон Соловійчик вважає, що школа не повинна розважати. Процес навчання – важка, серйозна та довга праця. Головне, у процесі навчання «робити як цікаво, проте, що потрібно, працювати з інтересом», і навіть стверджує, що навчання має бути не розвагою та захопленням, тому, що «це перший крок до майбутнього відповідального серйозного життя, повного сенсу та радості» [1].

Таким чином, говорячи надалі про едьютейнмент, варто звернути особливу увагу на внутрішній зміст поняття, тому, що розвага у навчанні – це перша стадія захоплення освітнім процесом, що супроводжується позитивними емоціями і сприяє ефективному засвоєнню матеріалу.

Дослідники вважають, що едьютейнмент поєднав найкраще з таких областей знань, як педагогіка, психологія та інформатика [2].

На їх думку, до основних комунікативних теорій, на яких будується едьютейнмент, можна віднести:

- теорію переконання Петті тому, що психологічні складові (імпровізація, проживання, релаксація, рефлексія) впливають на відповідь людини на послання, а ступінь переконливості цього послання залежить від кількості та якості аргументів та форми їхнього повідомлення;
- теорію соціального навчання Бандури, виходячи з якої поведінка людини регулюється складною кореляцією зовнішніх та внутрішніх факторів, що є відмінним стимулом, що породжує миттєву реакцію;
- теорію дифузії Роджерса, за якою будь-яка нова ідея ніколи не охоплює групу людей цілком за однаковий відрізок часу, а поступово проникає через різні канали комунікації, проходячи через певні етапи (увага, інтерес, оцінка, прийняття, підтвердження);

– концепцію колективного несвідомого Юнга, яка припускає існування інстинктів та згідно з якою діяльність окремих індивідів дуже схильна до впливу інстинктів незалежно від раціональних мотивацій розуму.

Водночас варто зазначити, що едьютейнмент використовує такі педагогічні принципи, як:

- принцип зв'язку теорії із практикою - тому, що правильно поставлене навчання і виховання впливає із самого життя і нерозривно з ним пов'язано як через джерело знань, так і через сам результат;
- принцип послідовності - тому, що людина лише тоді володіє інформацією та знаннями, коли володіє системою чітко взаємопов'язаних понять, послідовність яких визначена внутрішньою логікою навчального матеріалу та пізнавальними можливостями самих учнів;
- принцип доступності - тому, що доступність навчання визначається віковими та індивідуальними особливостями учнів, організацією освітнього процесу, застосовуваними методами навчання тощо.

Особливість технології едьютейнмент у педагогіці та методиці включає:

- 1) обґрунтованість – навчання успішніше, коли учні можуть бачити корисність отримуваних знань;
- 2) додаткове навчання – навчання є більш ефективним, коли учні можуть отримувати знання самостійно;
- 3) розподілене навчання – мережа розподіленого навчання забезпечує широкий доступ до освітніх ресурсів багатьох користувачів, завдяки яким учні навчаються індивідуально і в різні періоди часу.

Засоби для впровадження технології едьютейнмента в освіті можна поділити на традиційні та сучасні. До традиційних засобів відносяться книги, комікси, музика, фільми, освітні ігри, телепрограми, радіопрограми та вільні лекції.

Сучасні засоби едьютейнмента поділяються на електронні системи (електронні підручники, мережеві варіанти музейних виставок), персональні комп'ютерні системи (комп'ютерні або відеоігри, електронні тренажери, електронні енциклопедії) та веб-технології (електронна пошта, вебквести, вікі, блоги, чати, відеоконференції).

Важливо подати інформацію так, щоб її можна було легко засвоїти. Специфічність даної технології обумовлюється наявністю таких ознак:

1. Акцент на захоплення – важливим є безпосередній інтерес учня, який призводить до розвитку нових навичок та накопичення знань.

2. Акцент на розвагу – саме розвага виступає основним мотивом, що призводить до задоволення, одночасно формуючи стійкий інтерес до процесу навчання, знімає психологічне навантаження від процесу освіти.

3. Ігровий підхід – завдяки універсальності гри відбувається ефективний процес навчання незалежно від віку.

4. Акцент на сучасність – при використанні актуальних можливостей сучасних технологій, таких як відео- та аудіоматеріали, дидактичні ігри, освітні програми у мультимедійному форматі та багато інших засобів, досягається максимальна залученість учнів до освітнього процесу.

Особливістю технології едьютейнмент є впровадження сучасних форм розваги в систему традиційних лекцій, уроків, занять, семінарів, майстер-класів тощо, оскільки без настільних, комп'ютерних та відео ігор, фільмів, музики, веб-сайтів, мультимедійних програм вже неможливо уявити сучасне навчання та спілкування. Проходити заняття та заходи з використанням технології едьютейнмент можуть у кафе, парку, музеї, офісі, галереї, клубі, тобто там, де можна отримати інформацію з будь-якої пізнавальної теми у невимушеній атмосфері.

У європейських та американських школах користуються популярністю вільні заняття, або «заняття з відкритим простором». Під час вільних занять викладач та учні ведуть діалог, що передбачає активність саме учнів. Викладач може скласти списки тем і надати їх учням, поділеним на групи. Здобувачі освіти можуть приєднуватися до будь-якої групи та брати участь у діалогах, а наприкінці уроку робляться висновки.

Практично будь-яку ситуацію можна змодельовати в освітніх цілях. Залучення учнів у середовище, що імітує цікаву для них область знань – це одна з найголовніших переваг едьютейнмента.

Найбільш ефективні формами впровадження технології едьютейнмента під час уроків є:

- 1) використання захоплюючого за змістом матеріалу (жарти, афоризми, інтелектуальні форми роботи);
- 2) нетрадиційні форми (використання мобільних додатків, QR-технологія, відеоподкаст тощо).

Отже, едьютейнмент – це особливий тип навчання, що ґрунтується на формуванні первинного інтересу до предмета з отриманням задоволення від процесу навчання. Але, незважаючи на свою популярність, технологія едьютейнмент потребує значного доопрацювання. Важливою проблемою є баланс між навчанням та розвагою. Завдання, створені для підвищення інтересу, повинні розумно поєднуватися із завданнями для підвищення інтелекту.

Варто зазначити, що впровадження технології едьютейнмент у навчання дасть можливість засвоювати нову інформацію не примусово, зацікавлювати учнів навчатися, підвищить мотивацію до самостійного освоєння матеріалів і

практичного досвіду. Таким чином можна зробити висновок, що новітня для України технологія є перспективним інструментом підвищення якості освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк О.Л. Основы теории коммуникации. – М.: КНОРУС, 2010. – 256 с.
2. Кобзева Н. А. Edutainment как современная технология обучения. Ярославский педагогический вестник. 2012. №4.Т.II (Психологопедагогические науки). С. 192-195

Пально Н. В.,

*старший вчитель, заступник директора з виховної роботи Червоненського ліцею Бердичівського району Житомирської області
palno@meta.ua*

ЗАВДАННЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ З ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДІЙСНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

У статті йдеться про комплекс завдань загальноосвітнього навчального закладу з виховання патріота, громадянина, активної особистості, котра має національне світобачення та усвідомлення державної незалежності і здатна гідно самореалізуватися. Автор ділиться досвідом роботи з цього питання та звертає увагу на необхідність її активізації у всіх навчальних закладах.

Ключові слова: національна ідея, громадянське виховання, патріотичне виховання.

The article deals with the set of tasks of the general educational establishment to bring a patriot, a citizen, an active individual up, who has a national worldview and awareness of state independence and is capable of decent self-realization. The author shares his work experience on this issue and draws attention to the need for its realization in all educational establishments

Key words: national idea, civic upbringing, patriotic upbringing.

У бостонському Музеї витончених мистецтв (США), відвідувачів вражає картина відомого французького художника Поля Гогена, яка має назву ««Звідки ми прийшли? Хто ми? Куди ми йдемо?»». Автор роздумує над вічними питаннями розвитку людства. І ми мусимо ставити перед собою ці питання постійно. І давати на них відповіді. Коли ще сяк-так можемо відповісти, хто ми і звідки, то не завжди, на жаль, знаємо, куди йдемо. Ще не так давно, до 24 лютого, дехто вагався, хитаючись між вибором вектора руху нашої країни, а нині майже ніхто не сумнівається у необхідності європейського шляху. Українці своїм життям розплачуються за можливість жити у демократичній країні, де панує верховенство права, рівність, братерство, свобода, де люди усвідомлюють,

заради чого живе нація, яким ціннісним орієнтирам віддає перевагу. Це, по суті, і є відповіді на питання, що таке національна ідея.

Поняття “національна ідея” першим запропонував П. Куліш. Він мав на увазі розуміння людиною належності до свого народу, віри і культури[7]. Після нього про національну ідею писали М. Драгоманов, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Сціборський, Ю. Липа та ін. Нині це поняття по-своєму сприймається близьким і зрозумілим кожному свідомому громадянину України і пояснюється значно ширше.

Яке ж трактування цього терміну науковцями? Деякі з них вважають національну ідею “відбитком національної свідомості, комплексу почуттів, соціально-філософських надбудов, що відображає прагнення народу досягнути свою місію – стати самовладним рушієм історичного поступу” [9]. Л.П.Нагорна називає національну ідею духовною основою життєдіяльності нації і системою соціокультурних координат, що визначає ціннісні орієнтації [10]. Професор С. Вовканич наголошує, що “українська національна ідея – це своєрідний комплекс вірувань і духовне кредо народу, квінтесенція патріотичних почувань, національного світобачення та усвідомлення державної незалежності, суверенності її інтересів” [3]. В. Пасічник вважає національну ідею осмисленою формою сприйняття сутності та буття свого народу[11], а В. Маринюк називає її “духовною матрицею розвитку певної нації”[8]. Національна ідея повинна стати основою національної самосвідомості, “світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи”[6].

Три десятиліття Україна намагалася остаточно вирватися із міцних обіймів “старшого брата” і здійснити давню мрію стати дійсно незалежною. За ці роки кардинально змінилася свідомість багатьох українців: ми нарешті почали цінувати свою окремішність, вдихнули свободу і самовизначилися. Проте це, як бачимо, принесло війну... А у такій ситуації, як слушно зауважила Оксана Забужко, “є всього дві опції - або ти переходиш на бік нападника й погоджуєшся робити все, що він схоче, сподіваючись таким чином зберегти собі життя, або ж відстрілюєшся”[5]. Ми зробили правильний вибір. Саме цьому слід навчати наших дітей ще змалечку. Проте буде великою помилкою вважати, що після війни усі раптом і назавжди усвідомлять загрозу, котру несе “русский мир”. Особливо діти. Та і багато дорослих також. У вересні, на сьомому місяці війни, я провела анкетування учнів 6-11 класів щодо їхнього ставлення до російської мови, російської культури. Цифри іноді шокують. 50 % дітей байдуже, якою мовою розмовляють українці (от вам і “какаяразніца”), 20% (часто) та 43% (іноді) самі послуговуються у соцмережах мовою окупанта (хоч і не вивчають її). 27% (часто) та 35% (іноді) опитаних слухають російські пісні, 12%(часто) і 20% (іноді) читають російською і 15% (часто) і 35% (іноді) дивляться фільми

російською. Зауважте, це не східні чи південні регіони, не міські учні, а селище на Житомирщині, де споконвіку усюди лунає українська! Дуже помиляються ті, хто вважає, що проблема русифікації нашого суспільства вирішиться сама по собі. Перед нами стоїть непросте завдання: вичистити авгієві стайні зросійщеного десятиліттями суспільства. Це начебто і відбувалося, але якось невпевнено і боязко.

Тисячоліття тому Платон писав про визначальну роль виховання у суспільстві і відзначав, що цей процес слід починати від народження: «Покажіть мені систему виховання, і я скажу, в якій державі ви хочете жити». Дошкільне виховання покликане формувати особистість дитини, готувати її до соціальної адаптації. А заклади загальної середньої освіти продовжують виховання громадянина, здатного самовизначитися у соціумі. Школа має сформувати у здобувачів освіти основні компетентності: полікультурні, соціальні, інформаційні, саморозвитку та самоосвіти, здатності до продуктивної творчої діяльності. А нова Концепція патріотичного виховання вимагає нової стратегії виховання як “багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави”[6]. Цей об’ємний комплекс виховних завдань освітнього закладу передбачає щоденну копітку працю усього педагогічного колективу і під час уроків, і в позаурочний час. Безумовно, слід так спланувати роботу, щоб врахувати усі аспекти виховної діяльності. Перш за все, потрібно мобілізувати увесь учительський потенціал для формування в учнів національної самосвідомості, громадянської активності та відповідальності. Звичайно, широкі горизонти для систематичної роботи над цим питанням відкривають уроки гуманітарного циклу. Як учитель української мови і літератури зауважу, що ми маємо чудову можливість не тільки навчити дітей, сформувати у них певні компетентності, а й впливати на світогляд, культивувати традиційні духовні цінності. Для цього у кожного педагога є свій арсенал завдань чи вправ, матеріал для бесід та презентацій. Не буду перераховувати все, зупинюся на окремих видах роботи. Як показав досвід, для ефективного навчання успішній комунікації потрібно пропонувати учням інформацію, яка має потужне виховне навантаження, не боятися провокаційних моментів, використовувати сучасні публіцистичні тексти, обговорюючи актуальні проблеми. Виступи перед однокласниками, дискусії, дебати вчать відстоювати власну точку зору, добирати аргументи на її підтвердження, формують комунікативну компетентність. Вивчення літературних творів сприяє входженню дітей у контекст української культури, народної моралі й етики, вихованню загальнолюдських цінностей: чесності, справедливості, доброти, співчуття, поваги, наполегливості, толерантності тощо, формуванню національного світогляду. Уроки історії розкривають перед учителем

необмежені можливості для діалогу з учнями про ідеї української державності, досягнення національної самоідентифікації. “Історія рідного краю і рідної країни, – писав М. Грушевський, – не перестане бути осередком історичного навчання, і наслідком того є культ рідної традиції, рідної сторони, культ моральних вартостей”[4]. Коротко розповім про нашу роботу ще до війни. Учні нашого ліцею брали участь у Всеукраїнському проєкті “Історія моєї громади”. Готуючи відеорозповідь про свою громаду, вони опрацювали багато історичних джерел, спілкувалися з односельчанами, вивчали архівні матеріали, поповнили експозицію шкільного музею новими експонатами. На території нашого селища знаходиться пам’ятка історії та архітектури – маєток Терещенків. Це палац, побудований у неоготичному стилі, чудовий парк навколо нього, також є цукровий завод. На початку минулого століття саме тут Федір Терещенко будував перші літаки, тут бували І. Сікорський та П. Нестеров. Туристи з різних куточків нашої країни та іноді з-за кордону захоплено слухають розповіді екскурсовода – нашого випускника. Учні та вчителі активно долучаються до усіх справ, ініційованих громадою: упорядкували парк, територію біля палацу, взяли участь у “Екофесті” та “Небофесті” – фестивалях обласного рівня. В Україні та поза її межами відомий наш фольклорний гурт “Веретенце” – лауреат багатьох Всеукраїнських та Міжнародних конкурсів. У закладі діє клуб “Євроміст”, члени якого систематично беруть участь в обласних конкурсах євроклубів. Минулого року ми були учасниками XXVIII Міжнародної науково-практичної конференції “Молодь в умовах нової соціальної перспективи”, проведеної за підтримки Представництва Європейського Союзу в Україні. Минулого року євроклубівці посіли III місце у конкурсі соціальної реклами.

Щоб підготувати майбутніх випускників до участі у процесах державотворення, варто залучати їх до діяльності у громадських організаціях, знайомити із роботою місцевих органів самоврядування.

Звичайно, кожен освітній заклад може поділитися своїми напрацюваннями із питання формування особистісного потенціалу здійснення національної ідеї. І проблеми з цього питання, які існують на сьогодні, у нас дуже схожі. На мою думку, часто це – сім’я та оточення.

Батьки нинішньої молоді переважно переймалися, та й нині часто переймаються не національною ідеєю, а тим, як вижити і прогнати сім’ю. Сучасна молодь, що виросла уже в незалежній Україні, загалом не може себе реалізувати, бо важко знайти роботу за фахом, і шукає щастя за кордоном. Незважаючи на ці негативні чинники, значний відсоток наших громадян налаштований на те, що державу треба зберегти і захистити. Проте поряд з гаслом “Україна понад усе!” можна зустріти пости у Фейсбуці чи Інстаграмі, написані ними ж російською, відео у ТікТоці, зняте російською, бо, бачте, так

набирається більше переглядів. Звичайно, є багато українського контенту, проте наявність суржику та російської тривожить.

Тому вкрай необхідно не тільки формувати особистісний потенціал учня, а й спрямувати зусилля педагогів на роботу з батьками. І.Бех зауважував, що “вплив на особистість з боку суспільного виховання може відбуватися переважно двома шляхами – або вплив на сім’ю і через неї – на дитину, або створення у референтній групі, яка зайнята педагогічно організованою діяльністю, атмосфери доброзичливості й творчості» [2]

Щоб виховати патріота, громадянина, Особистість, потрібно насамперед самому бути патріотом, громадянином, Особистістю. Сповідувати ті ідеали, дотримуватися тих поглядів, які намагаємося прищепити вихованцям. Учитель має бути настільки переконаним у тому, чого навчає, настільки відвертим, щоб у дітей не виникло жодних сумнівів у його щирості. “Лише слово, яке наповнене сильною пристрастю, має відчутну виховну силу “, – наголошував І. Бех [1] , і досвід переконує, що це так.

Колись Микита Шаповал, один із сучасників УНР, спостерігаючи, як гине республіка, у відчаї написав: “Нема людей”. Ці два слова часто згадую під час виборів до органів влади будь-якого рівня – від місцевого до загальнодержавного.

І щоб у майбутньому ми не бідкалися, що бракує відповідальних, активних, розумних, національно свідомих громадян, готових захищати свою державу, відстоювати її національні інтереси, потрібно зараз щоденно і наполегливо працювати. Для цього слід систематично навчати педагогів (семінари, вебінари, курси підвищення кваліфікації тощо), вводити до навчальних програм факультативи, курси, гуртки громадянської освіти школярів, звернути особливу увагу на військово-патріотичне виховання учнів.

“Камо грядеши?” – запитував М. Хвильовий своїх сучасників, і ми маємо спонукати вихованців замислюватися над цим питанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
2. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. / І.Д. Бех. – Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. – 320 с. (с.175)
3. Вовканич С. Українська національна ідея як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та цивілізаційний вектори. Матеріали круглого столу Національна академія наук України Інститут регіональних досліджень Львів 2011
4. Грушевський М. Історія і її соціально-виховуюче значення // На порозі нової України: статті і джерельні матеріали. – К.: 1992. – С.123-124.
5. Забужко О. Українське суспільство сьогодні позбавлене орієнтирів.// Український тиждень. - 09.08.2017. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Culture/197877>

6. Концепція патріотичного виховання - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/sistema-osviti-zatverdzheno-zahodi-shodo-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditej-ta-ta-molodi>
7. Куліш П. Хутірська філософія і віддалена від світу поезія // Хроніка 2000. : 3 – 4 (5 – 6).: К.: Довіра, 1993. – С. 110 – 147.
8. Маринюк В. Національна ідея як онтологічний та гносеологічний феномен/ В'ю Маринюк // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. - Вип. 1
9. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/medvid_ukrainska.pdf
10. Нагорна Л.П. Національна ідея. // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл.. [Електронний ресурс]– Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalna_ideia
11. Пасічник В. Зміст та духовний вимір національної ідеї. Науковий вісник. - 2013.- Вип.11.
12. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. - Київ. - Наукова думка, 2020
13. Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Українська національна ідея і християнство : К., 1997.: 124 с
14. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – К. : НІСД, 2016. – 196 с.

Пащенко Т. М.,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії науково-методичного супроводу
підготовки фахівців у коледжах і технікумах
Інституту професійної освіти НАПН України,
tantarena@ukr.net*

СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ КОЛЕДЖУ

Робота присвячена проблемі підготовки спеціалістів у системі фахової передвищої освіти. Показано, що як суб'єкт освітнього процесу реалізується через активність, самостійність, творчість. Описуються особливості суб'єктної позиції студентів у навчальній діяльності. Розглянуто змістовні та процесуальні підходи до вирішення проблеми становлення суб'єктності в освітньому процесі коледжу.

Ключові слова: студент, суб'єкт, особистість, активність, навчальна діяльність, самостійність, творчість, проєкт.

У сучасних умовах однієї з основних «задач» вищих навчальних закладів є підготовка різнобічно розвинених, компетентних спеціалістів, здатних

навчатися. Актуальність проблеми обумовлюється, з однієї сторони, зростанням невизначеності, динамічності і нестійкості існування і розвитку людини в сучасному світі, а з другої – потребою людини в стійкості свого особистого розвитку, прагненням до самореалізації та самоствердження.

Сьогодні необхідно готувати фахівців нової формації, що володіють творчим мисленням, «нестандартним» поглядом на проблеми, здатних самостійно генерувати знання і творчо перетворювати їх в нові технології, наукомісткі виробництва і продукти. У зв'язку з цим у професійній освіті на зміну «інформативно-описового викладання» повинна прийти ідеологія спрямованого конструктивно-діяльнісного навчання.

Враховуючи результати теоретичних досліджень, можемо визначити, що суб'єкт – це цілеспрямована та свідома особистість, яка перебуває на вищому рівні активності, що виступає ініціатором, учасником та організатором соціальних відносин та різних форм діяльності, що формується у діяльності та у спілкуванні з іншими людьми, визначаючи характер цієї діяльності та спілкування. Тому суб'єкта характеризує внутрішня незалежність від зовнішнього світу, самостійність у виборі цілей та способів поведінки, перетворювальне ставлення до внутрішнього та зовнішнього світу, здатність до рефлексії.

Навчально-професійна діяльність у коледжі повинна бути націлена на формування особистості професіонала як суб'єкта професійної діяльності: активного, що вміє самостійно планувати свою діяльність, що володіє самосвідомістю та саморегуляцією. Існує протиріччя між високою потребою суспільства в самостійних і само реалізованих фахівцях, здатних до активної адаптації та нерозвиненості частини студентів коледжу як суб'єктів навчально-професійної діяльності, позначає важливу проблему – необхідність формування суб'єктності студентів коледжу.

Отже, перед викладачами коледжу стоїть відповідальна психолого-педагогічна задача формування особистості студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності. З цією метою необхідно коригувати його самооцінку, навчити його навичкам саморегуляції, уміння планувати, організовувати свою діяльність, розпоряджатися часом, уміння повноцінно спілкуватися та вчитися самостійно.

Для формування суб'єкта діяльності в першу чергу необхідна його активність, яка є найважливішою характеристикою суб'єкта діяльності. Справжня активність проявляється у діяльності певної якості. Активність є необхідною умовою, зовнішньою ознакою появи та розвитку самостійності, а самостійність є формою реалізації активності, результатом її виховання. Проведений детальний аналіз існуючих педагогічних теорій і систем

засвідчив, що «вивести студента на рівень творчого володіння знаннями і уміннями, істотно розвинути його пізнавальну самостійність, відповідальність, комунікативні якості можна засобами проблемно-розвивального навчання» [2].

Творча діяльність, організована в умовах освітнього процесу коледжу, має бути орієнтована на вирішення навчальних проблем, творчих задач та завдань. Тобто творча навчально-пізнавальна діяльність є самостійним пошуком та створенням чи конструюванням якогось нового продукту (в індивідуальному досвіді студента – нового, невідомого для нього наукового знання чи методу, але відомого, як правило, у суспільному досвіді), а отже, основними критеріями творчості у пізнавальній діяльності студента є: самостійність (повна чи часткова); пошук та перебір можливих варіантів руху до мети; створення в процесі руху до мети нового продукту, невідомого студенту.

Найважливішою характеристикою суб'єкта є самостійність. Самостійність суб'єкта включає більш істотну здатність самостійно, свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, визначати напрями своєї діяльності. Справжня самостійність передбачає свідому мотивацію та обґрунтованість дій. У процесі самостійної творчої діяльності студент стикається з проблемами загального характеру. Йому доводиться формулювати не прості висновки, а виконувати науково-теоретичні узагальнення, проникати у сутність загальних законів природи, розуміти наукову картину світу, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, поняттями, а також аналізувати результати своєї розумової праці [1].

В умовах освітнього процесу коледжу необхідно залучати студентів до самостійної діяльності при проведенні досліджень, виконанні творчих та інтелектуальних завдань, створенні проектів, участі у ділових іграх, підготовці рефератів, повідомлень та доповідей, написанні курсових робіт, а також активну участь студентів у науково-дослідній роботі.

Прояв творчої самостійності можливий при організації проєктної діяльності. Як слушно вважає П. Лузан: «Проектування як метод творчого оволодіння знаннями побудовано на принципах технології проєктів. ... Принагідно додамо, що ефективність навчального проектування посилюється при організації заняття у вигляді навчальної гри» [2]. Вважаємо, що проєкт – це невелика творча робота, від ідеї до її втілення, що має об'єктивну чи суб'єктивну новизну; у процесі роботи над проєктом студент досягає реальні процеси, проживає конкретні ситуації, долучається до проникнення вглиб явищ, конструювання нових процесів, об'єктів тощо. Проєкти можуть бути як індивідуальними, так і виконаними у групах. Основними етапами проєктної

діяльності є: організаційно-підготовчий, технологічний та заключний, на якому відбувається подання результатів та контроль діяльності студентів.

Умовно можна виділити такі рівні навчання творчості [3]. На низькому рівні вчити розуміти пізнавальні та практичні дії, формувати логічні прийоми мислення, творчо використовувати знання. На середньому рівні вчити самостійно отримувати знання зі своєї діяльності і розширювати межі використання, прищеплювати культуру мислення. На високому рівні залучати студентів до діяльності, пов'язану з вирішенням перешкод, з висуванням ідей, гіпотез, з розробкою експериментів, моделей та проєктів.

Таким чином, стати суб'єктом освітнього процесу – означає володіти розвиненими особистісними якостями, активно освоювати способи та механізми творчої діяльності, бути здатним самостійно застосовувати раніше засвоєні знання, навички та вміння в новій ситуації, висувати ідеї, гіпотези, і готовим до перетворення та вдосконалення себе в постійно мінливому середовищі. Становлення студента як суб'єкта навчальної діяльності може розглядатися як детермінований, керований процес, який здійснюється в навчально-творчій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лузан, П. Г., Каленський, А. А., Пащенко, Т.М., Мося, І.А. & Ямковий, О. Ю. (2021). Методичні основи оцінювання якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти: методичний посібник. Житомир: «Полісся».
2. Лузан, П.Г. (2012). Реалізація компетентнісного підходу в професійній освіті: технологічний аспект. *Professional Pedagogics*, 4, 5-11.
3. Лузан, П.Г., Пащенко, Т.М., Ваніна, Н.М., Колісник, Н.В. (2018). Стандартизація професійної освіти на основі компетентнісного підходу. *ScienceRise*. Міжнародний науковий журнал. Харків: НВП ПП «Технологічний Центр», Вип.5 (25). С. 32-35.

Пех Катерина Володимирівна,
вчитель зарубіжної літератури,
Синельниківський ліцей № 2
Синельниківської міської ради Дніпропетровської області
pekhkat20@gmail.com

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МЕДІАРЕСУРСІВ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Подана стаття дуже актуальна на сьогоднішній день. Саме зараз, як ніколи, ми розуміємо потребу в розвитку власної медіаграмотності. Пандемія, карантин, війна змінюють умови нашого життя, а отже і умови навчання та праці. У цю статтю покладені спостереження учнів, батьків стосовно

використання медіа ресурсів у нашому житті. Також сюди покладені опитування дітей про дистанційне навчання, його переваги та недоліки, про проблеми, які виникають при цьому. Наше життя сповнене шаленого ритму і відповідних змін у ньому. Тому ця стаття допоможе вам зробити певні висновки з цих питань.

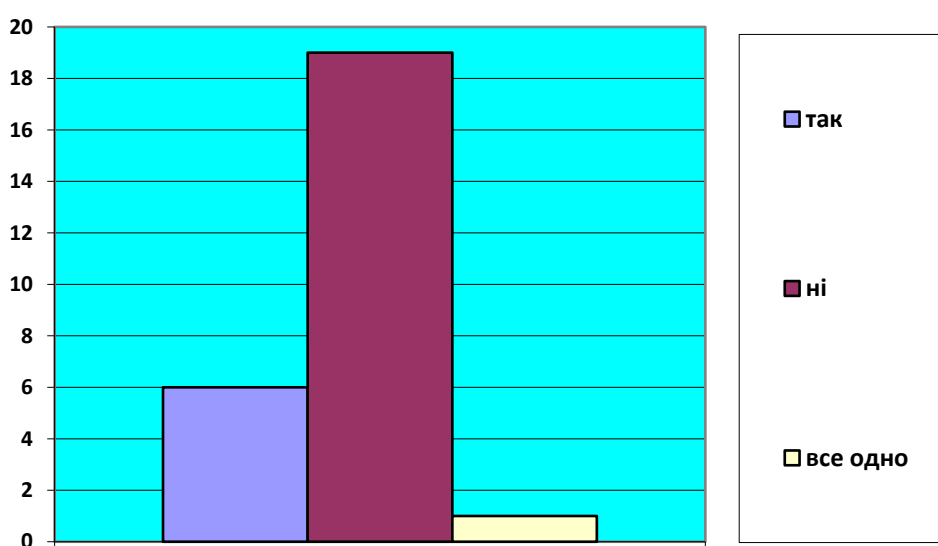
Ключові слова: медіаграмотність, дистанційне навчання, медіаресурси, інструменти для дистанційного навчання та дистанційної роботи.

Сьогодні дуже гостро стоїть питання навчання в Україні. Яким чином наші діти, молодь можуть навчатись? Пандемія, війна, тотальні зруйнування... Чи можна відновити очну форму навчання дітей у такий час? Наразі це дуже спірне питання. Але, для того, щоб організувати дистанційну форму навчання нам потрібно зважати на проблеми, які виникають під час такого режиму роботи. І ось які це проблеми:

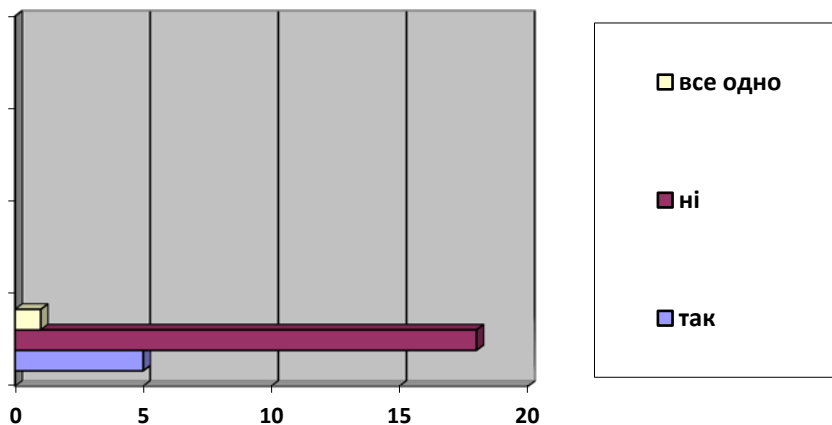
- зниження рівня знань;
- важкість у засвоєнні нової теми;
- виконання завдань займає тривалий період часу;
- зниження рівня мотивації дітей;
- великий об'єм роботи лягає на плечі батьків.

Для того, щоб аналізувати конкретність проблем, я провела серед батьків та учнів опитування, яке показало наступні результати. Пропоную з ними ознайомитись.

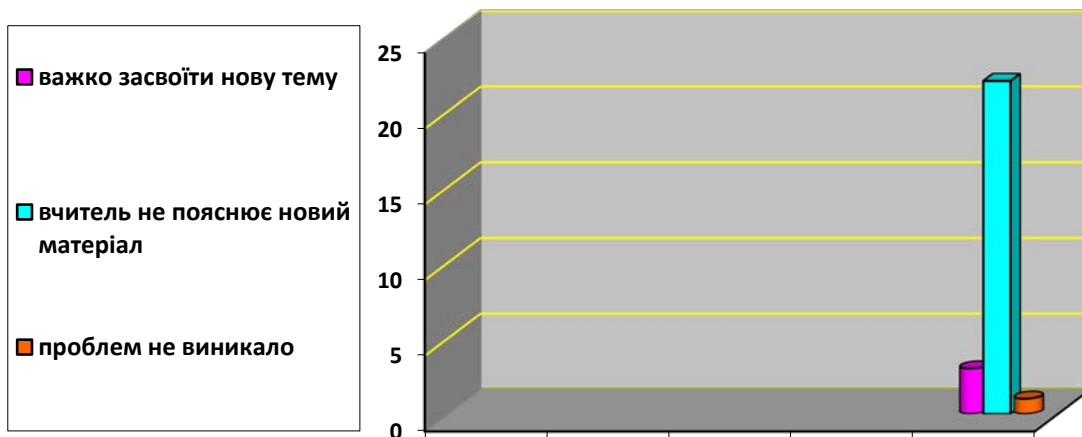
Чи подобається учням мого класу дистанційне навчання?

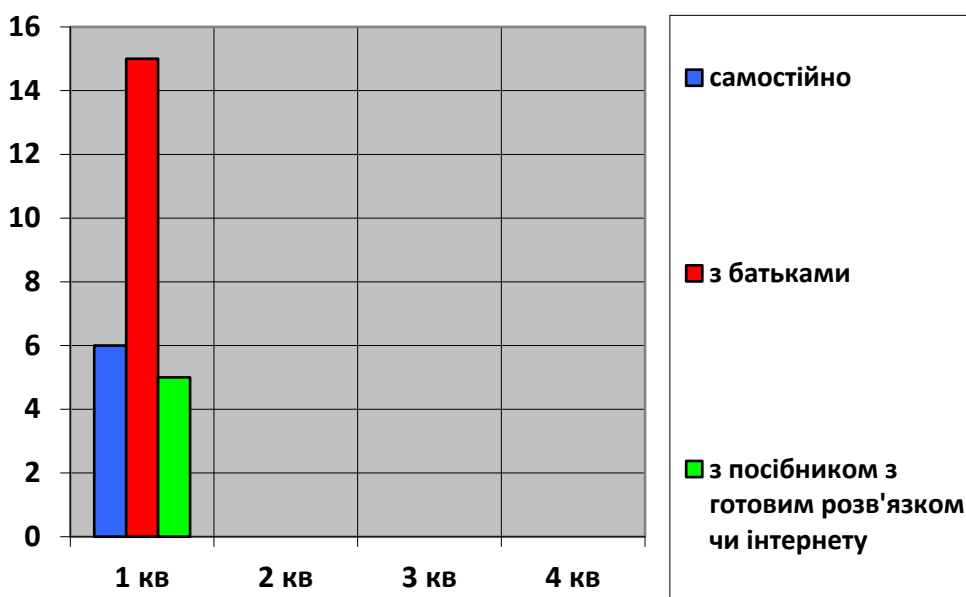
Чи легше навчатись учням мого класу на дистанційному навчанні?

Які проблеми виникають під час дистанційного навчання?

Як виконуються домашні завдання при дистанційному навчанні?

Як ми бачимо проблемо виникають різні, але так, чи інакше їх потрібно вирішувати. І ось що говорить про ці проблеми Міністерство освіти і науки:

“Дистанційне навчання, незважаючи на те, що не може замінити очного, дає можливість забезпечити безперервність освітнього процесу в регіонах зі значним поширенням COVID-19”, – зазначив Сергій Шкарлет.

Згідно з результатами дослідження, проведеного Державною службою якості освіти, у всіх областях України спостерігається високий рівень цифрової грамотності педагогів, а під час дистанційного навчання школи здебільшого використовують поєднання синхронного та асинхронного режимів.

У період, що досліджувався, навчання за дистанційною формою було організовано у 1284 закладах загальної середньої освіти (9% від їх загальної кількості), з них у 633 (49%) закладах освіти. У ході вивчення встановлено, що майже кожен другий заклад освіти (44% від загальної кількості, що працюють дистанційно) розміщує на власних сайтах всю необхідну інформацію про організацію освітнього процесу під час дистанційної форми навчання. Майже в усіх закладах освіти дистанційне навчання організовано з поєднанням синхронного та асинхронного режимів. Асинхронний режим навчання використовують лише 7% закладів освіти, найбільше таких у Тернопільській та Волинській областях (93% та 37% відповідно). Працівниками територіальних органів Служби відвідано 1078 онлайн-уроків. Під час дистанційного навчання у всіх областях переважна більшість закладів освіти використовують інформаційно-комунікаційні системи, зокрема електронні освітні платформи:

- ресурс для змішаного та дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн»;
- українську електронну освітню систему «Мій Клас»;
- хмарні сервіси Google (G Suite, Classroom, Google Meet, Class Time);
- онлайн-сервіси та інструменти для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей за допомогою програмних застосунків Zoom та Skype.

Для системної організації роботи під час дистанційного навчання кожен заклад освіти у більшості випадків обирає єдину платформу. На інтернет-платформах вчителі розміщують матеріали для самостійного опрацювання й виконання, зокрема навчальну інформацію, відеоролики, презентації, активні посилання на виконання контрольних тестових завдань («На урок», «Всеосвіта») та інтерактивних вправ («LearningApps»)

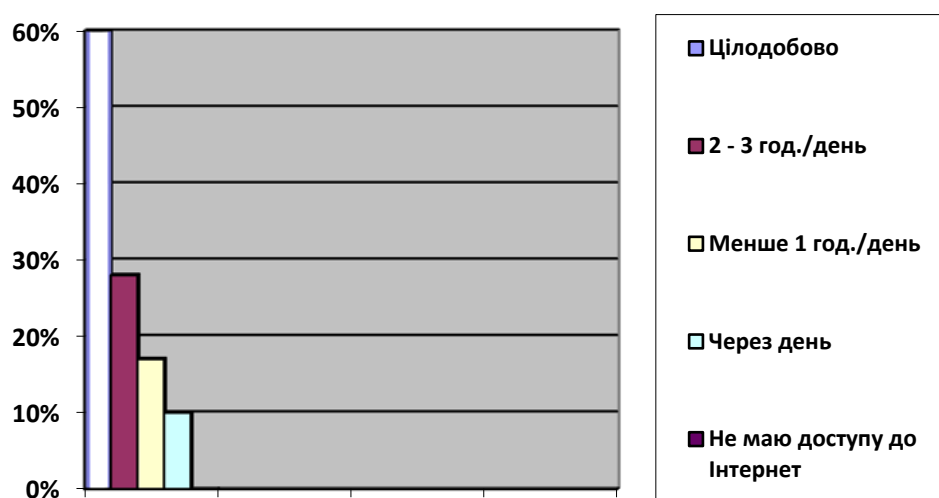
Під час онлайн-уроків вчителі використовують різноманітні форми організації роботи:

- усні опитування;
- консультації в режимі запитання-відповідь;

- лекції (евристичні бесіди);
- самостійну роботу учнів;
- виконання практичних/лабораторних робіт тощо.

Також під час проведення онлайн-уроків більшість вчителів застосовують інструменти підвищення пізнавальної активності учнів: презентації, інтерактивні вправи, демонстрації, зокрема відео та анімаційні.

І все ж таки проблеми залишаються. Але пропоную також звернути увагу на переваги використання медіаресурсів не тільки під час дистанційного навчання, а й під час навчання оффлайн (денної форми).

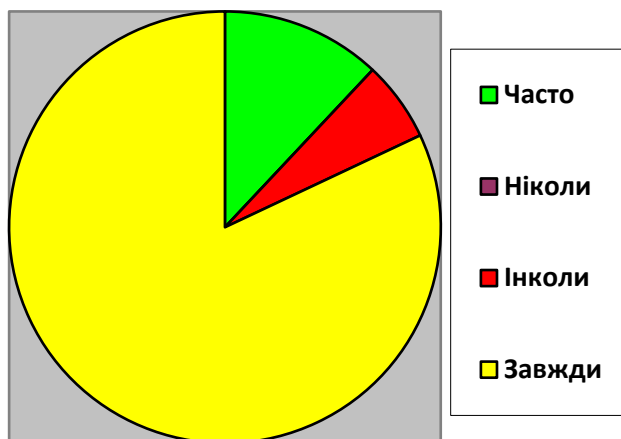
Я працюю вчителем і викладаю зарубіжну літературу. Література – це читання, а читання – це час. Не всі люблять читати і не всі можуть знайти час на це. Зараз ми живемо у світі гаджетів, електронних носіїв, екранів тощо. Більшість сучасних дітей не сприймають навчальний матеріал, якщо він обмежений тільки надрукованою літературою в підручнику. А його отримувати все одно потрібно. Медіаресурси для вчителя стають у цьому питанні великою допоміжною силою. Завдяки їм можна піднести навчальний матеріал більш цікаво, невимушено і по-новому. Медіаресурси можна використовувати не тільки на уроках, а й під час виконання домашнього завдання. Таким чином працювати вдома можна в парах, групами і цілим класом. У разі необхідності можна проводити онлайн-консультації з учителем, репетитором. З'являється можливість використовувати інтернет-посібники, онлайн-уроки, брати участь у різноманітних конкурсах, фестивалях, вебінарах, тренінгах, конференціях. Усвідомлюючи це, діти і молодь все більше й більше віддають перевагу медіа ресурсам, тому що вони полегшують навчання в будь-якій формі та галузі. За допомогою медіаресурсів можна співпрацювати з людьми з різних країн світу і отримувати досвід для своєї

роботи. Таким чином застарілі методи навчання йдуть в історію не тільки через пандемію чи війну. Нові методи і можливості навчання – це крок у майбутнє. Ряд науковців провели опитування серед молоді про те, як часто вони працюють онлайн. І ось які результати вони отримали:

Також, невід’ємною частиною є використання соціальних медіа. Важко зараз знайти людину, яка б не відвідувала соціальні мережі і не користувалася їх функціями та можливостями. Серед інновацій української освіти вагоме місце посідає медіаосвіта, адже з раннього віку сучасна дитина перебуває під впливом інформації, яка може бути і потрібною, і зайвою, і шокуючою, і стихійною, і, досить часто, некерованою, а значить, може бути негативним фактором навчання, виховання та становлення сучасної особистості. Не кожен учень готовий до сприйняття інформації, тому що не вміє аналізувати та критично осмислювати почуте. Інформаційно-комунікаційні технології сьогодні розвиваються із шаленою швидкістю, а це вимагає формування умінь особистості користуватися цими новаціями. Зважаючи на дослідження науковців у цій сфері, мета педагога полягає в тому, щоб скерувати діяльність учня у величезному потоці інформації, сформувати вміння ставити мету, як життєву, так і навчальну. Саме це і спонукає вчителя обрати ті технології, методи, прийоми навчання, які сприяють розвитку компетентностей сучасного здобувача освіти. Актуальним є питання використання медіа у діяльності управління закладів освіти, висвітлення їх роботи, етичні стосунки між учасниками освітнього процесу у соціальних мережах, дотримання правил доброчесності.

Звичайно, педагоги повинні відповідати високому рівню медіаграмотності. Такий рівень відкриває перед освітянами безмежні можливості професійного розвитку. Розуміння особливостей медіа-ресурсів дозволяє сучасному педагогу здійснювати свою діяльність у відповідності до сучасних змін в інформаційному світі, до нових інформаційних потреб сучасних дітей, чітко і правильно організувати процес навчання, вміло використовувати медіа в процесі підвищення власної професійної кваліфікації. Розвиток медіа компетентності педагогів знаходиться в тісному взаємозв’язку з розвитком основних професійних компетентностей, тому не може розглядатися ізольовано від процесу професійного вдосконалення. Дослідження питання «Як часто педагоги використовують медіа ресурси у своїй професійній діяльності» показало наступні результати:

Чи часто ви, як педагог, користуєтесь медіаресурсами?

Отже ми можемо побачити чітку картину того, що медіа все більше й більше входить в наше професійне життя і дає нам безліч можливостей.

Формування медіакомпетентностей сьогодні широко досліджується як теоретично, так і практично відомими мистецтвознавцями, вченими, журналістами, медіапедагогами-практиками (О. Баришполець, М. Братерська, О. Мусієнко, Л. Найдьонова, А. Онкович, В. Погребатько, Ю. Сліпкань, В. Слободян та ін.). Аналіз проблем формування інформаційної культури базується на роботах

Б. Потятинника, Н. Габор, Г. Почепцова, Ю. Голоднікової; питання медіапсихології розглядаються в дослідженнях О. Баришпольця, Л. Найдьонової, Н. Череповської. Щодо медіатехнологій дослідник П. В. Саварін визначає це поняття як сукупність способів, спрямованих на організацію навчального процесу на основі багатоканальності сприйняття інформації, інтерактивності та застосування мультимедійних апаратних і програмних засобів. Саме медіатехнології, одні з багатьох, розкривають та розвивають інтелектуальні здібності; дозволяють уникнути стресових ситуацій та розумової і нервової напруги, необхідності заучувати матеріал.

Метою роботи є обґрунтування застосування елементів медіаосвіти у основній школі з метою формування в учнів медіакомпетентностей і медіакультури, а також вмінню бути стійким до медіаманіпуляцій і медіанасильства.

Так як онлайн-ресурси для школярів є основним джерелом інформації, то зростає необхідність формування медіакомпетентності, метою якої є пошук, застосування, оцінка інформації.

Завдання вчителя полягає у тому, щоб сформувати учня, який залишається об'єктивним при сприйнятті інформації, вміє фільтрувати її, розуміє позиції сторін конфлікту та погляди різних людей, а також мотивувати учня до вдосконалення знань та вмінь у медіаосвітній діяльності. Вчитель має формувати креативно мислячого члена суспільства.

Отже, створення медіаграмотного суспільства неможливе без формування інформаційно компетентних учнів, збільшується потреба соціалізувати дитину в світі дорослих та у сфері медіа. Я вважаю, що зараз, як ніколи, дуже гостро постало питання про актуальність використання медіаресурсів у навчально-виховному процесі, і педагоги повинні бути попереду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бути медіаграмотним: десять необхідних компетентностей MediaSapiens [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ms.detector.media/print/18961/>
2. Дидактичні системи у вищій освіті: навч. посіб./авт.-упоряд. В. В. Бойченко. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. – 121 с.
3. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні [Електронний ресурс]: Схвалено постановою Президії Національної академії педагогічних наук України 20.05.2010 р., протокол № 1-7/6-150. – Режим доступу: <https://ms.detector.media/print/11048/>
4. Нова українська школа [Електронний ресурс]: Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Саварін П. В. Підготовка майбутнього викладача технічних дисциплін до застосування медіатехнологій у професійній діяльності: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Павло Вікторович Саварин. – Луцьк, 2017 – 270 с.

Полагейкіна Вікторія Анатоліївна,

викладач англійської мови

КЗ "Лицей №38 ім. І. О. Секретнюка" КМР

ГЕРОЇЗАЦІЯ ПОВСЯКДЕННОГО: УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ЧЕРЕЗ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ВИХОВНИХ ГОДИН І УРОКІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Утвердження (а саме утвердження, не лише впровадження) національної ідеї як засадничої в навчальному процесі є вкрай необхідним для розбудови самостійної, незалежної й соборної української держави. Виховання особистості крізь призму національної ідеї почалося ще з проголошенням Незалежності в 1991 році, та особливо помітним стало за останні роки.

Зауважимо, що уся система сучасного виховання спрямована на виховання громадянина України, а не тільки окремої особистості. Подібна теза зазначена у кількох важливих документах. Наприклад, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») [1], «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» [2] тощо.

Формування рис, притаманних громадянину конкретної держави, завжди цікавило вітчизняних дослідників. Питання патріотичного виховання дітей

порушували й досліджували М. Боришевський, І. Бех, В. Поплужний, О. Безверхий та інші українські вчені. Звернувшись до психолого-педагогічної літератури, легко дійти висновку, що патріотичні почуття виникають у результаті цілеспрямованої виховної й навчальної роботи. У школі подібне завдання постає перед учителями. Полем для впровадження стають уроки та години позакласної виховної роботи.

Якщо з уроками рідної мови та літератури завдання зрозуміле, і добір методів багато в чому спирається на використання відповідних за змістом текстів, то уроки англійської мови потребують неабиякої винахідливості й пошуку нових креативних підходів. Пошуку нових підходів сприяє й сучасна воєнна дійсність, адже в умовах повномасштабної війни з російською федерацією організувати навчальний процес, заохотити до нього учнів, утримати їхню увагу та працювати у необхідному векторі стає дедалі складніше.

Утвердження національної ідеї, у першу чергу, потребує її чіткого розуміння:

«Національна ідея – духовна основа життєдіяльності нації, система соціокультурних координат, яка задає їй світоглядні та цілепокладаючі орієнтири, визначає ціннісні орієнтації» [4]. Національна ідея не є ні доктриною, ні концепцією, а явищем духовно-екзистенційного порядку.

Як і будь-яке інше явище духовно-екзистенційного порядку, ідея потребує коректного, екологічного й адекватного її утвердження. А це можливо лише в контексті виховання особистостей, які складають українське суспільство. Виховання особистості потребує моральних орієнтирів. У 2021 році Український інститут майбутнього презентував результати фокус-групи [5] щодо дослідження національно-патріотичного питання. Відповідно до результатів, як символи України та визначні постаті, своєрідні «сигнали», якими ми «позначаємо» власну країну, здебільшого виділяємо козацтво, певних культурних діячів та науковців. Йдеться про символи, засновані в період козацької доби та національно-визвольних змагань. Серед людей науки, освіти, культури, мистецтва українці найчастіше ідентифікують державу з уже полеглими співвітчизниками.

Натомість сучасність творять нові герої, серед яких нерідко можна зустріти й тих, хто завжди був поруч: власних друзів, батьків, сусідів, можливо, навіть однокласників.

Завдання для вчителя сьогодні – перебувати в контексті часу, не зміщувати насильницьким шляхом фокус уваги на минуле тоді, коли учні мають змогу споживати інформацію із відкритих джерел самостійно, лише

стежачи за перебігом подій, не кажучи вже про можливість брати в них безпосередню участь. Варто зауважувати особливості дитячого сприйняття та допомогти дітям дотримуватися інформаційної гігієни, що сьогодні є базовою необхідністю для безпеки кожного маленького українця.

Також украй важливо відстежувати та підтримувати незримий зв'язок минулого із теперішнім та майбутнім, наголошувати на тому, що цей зв'язок формують саме люди. Більше того – сучасну історію теж пишуть люди. І зараз історія України пишеться саме нашою, українською мовою.

Та не будемо недооцінювати й важливість іноземної мови міжнародного спілкування – англійської. Без розголосу за кордоном, без підтримки та можливості черпати знання з воєнної справи, тактики, топографії, сучасних технологій, сучасного озброєння, медицини, парамедицини, воєнної психології тощо будувати теперішнє й майбутнє України було би набагато складніше. Особливо помітним це стало в перші дні повномасштабного вторгнення, коли необхідним було своєчасне, мало не щохвилинне висвітлення подій усіма мовами світу, серед яких у пріоритеті була англійська. Із цим завданням впоралися журналісти, «фіксери», політичні структури, телебачення. До того ж, роль відіграли й «інфлюенсери» або «лідери думок», які надали війні в інформаційному просторі більше індивідуальних, «особистих» рис, поділившись власним досвідом: розповідаючи історію евакуації, фіксуючи ворожі обстріли чи поширюючи інформацію про волонтерську допомогу.

Українці також добре пам'ятають, про відвідини нашої країни у найскладніші часи іноземними зірками кінематографу: Шон Пен, Ідріс Ельба, Анжеліна Джолі – цей список можна продовжувати. Ідеться про кумирів мільйонів людей з усього світу, для яких подібні візити є знаковими, вони свідчать про повагу, турботу, співучасть та бажання допомогти.

Усе це спонукало нас використати досвід минулого та зробити важливу корективу на теперішнє, щоби уроки англійської відповідали сучасності й були максимально корисними для школярів.

Запропоновані завдання для вивчення англійської мови:

1. *Nosce te ipsum* – пізнай себе. Уміння втримати баланс та повернутися до буденних справ у нестійких зовнішніх умовах є надзвичайно важливим. Момент озвучення, рефлексії відчуттів щодо пережитого є психологічним ключем до поглиблення знань з англійської мови. Що відчувають учні сьогодні? Чому? Якими словами можна описати прожитий день чи тиждень? Що було у ньому головним, що було позитивним чи негативним. Впровадження подібних рефлексій і роздумів дає змогу учням

сконцентруватися на власних переживаннях та «одягти» їх в англійську лексику на позначення емоцій і пережитих подій, також розширити знання англійських фразеологізмів, ідіоматичних висловів. Така практика не тільки дає змогу висловитися, але ще й дізнатися способи боротьби з емоційною напругою, які можна черпати з іноземних джерел.

Додаткове обладнання: метафоричні картки, засоби для малювання чи нескладного рукоділля, фотознімки, географічні карти, які допомагають краще висловити емоції, спиратися на конкретні факти й події.

2. Question – answer. Ще один спосіб вивчити англійську мову краще і зняти психологічну напругу – спробувати пояснити те, що пояснити неможливо. Найкраще з цим можуть упоратися улюблені герої книжок, мультфільмів, кіно. Школярам запропоновано обрати улюбленого фантастичного героя, який зможе вигадати доцільне пояснення подіям. Немає правильних чи неправильних відповідей, головне завдання полягало у можливості знайти причинно-наслідковий зв'язок і «вжитися» у роль улюбленого персонажа, який у змозі подолати будь-які перепони та негаразди.

Додаткове обладнання: портрет персонажа, опис його «характеристик» та можливостей.

3. Ordinary, but incredible – звичайне, але неймовірне. Водночас очевидним стало, що українці будь-яких професій роблять справжній подвиг, хтось продовжуючи виконувати свою роботу (як-то співробітники комунальних служб, кухарі, водії, вчителі тощо), а хтось – і стикаючись безпосередньо із небезпекою чи навіть захищаючи від неї інших (журналісти, військові, медики, «надзвичайними» тощо). Учні класу отримували перелік професій, серед яких обирали одну шляхом жеребкування. Завдання полягало в тому, щоб описати неймовірне, фантастичне, «супергеройське» у кожному фахові. Також дитині пропонувалося взяти інтерв'ю у представника будь-якої військової чи цивільної професії та поділитися його переживаннями, емоціями й умовами роботи під час війни. Ще один спосіб зробити урок динамічнішим – запросити на зустріч представника будь-якої професії, випускника школи, який бере участь у подіях.

Під час виконання завдання школярі використовували наочні матеріали для ілюстрації умов роботи своїх героїв. Нерідко учні також створювали образ справжніх супергероїв із представників цілком звичайних, здавалося би, професій. Також це завдання допомагає в подальшій професійній орієнтації: розуміючи тонкощі й важливість кожної роботи, діти краще усвідомлюють, ким прагнуть бути в майбутньому, можливо, уже роблять перші кроки на шляху до омріяного фаху.

Додаткове обладнання: наочні матеріали із фото, предметами, які пов'язані з конкретною професією, зокрема, безпечні уламки снарядів, обладнання, екіпіювання тощо.

1. Voices – голоси. Війна говорить на різні голоси. Нерідко саме діти найтонше, найкраще їх вловлюють. Завдання для дітей – пояснити, що відбувається, як вони сприймають події. Пояснити це таким чином, щоби іноземцю вдалося зрозуміти. У межах цього завдання учні також мали можливість розказати чужу історію – друга, знайомого, родича, якому довелося евакуюватися, який постраждав від воєнних подій. Це своєрідна журналістська робота, яка дозволила школярам сконцентруватися на тому, що вони вважають найголовнішим, вартим увіковічення, вартим того, щоби це було почуто.

Додаткове обладнання: відеоматеріали, аудіозаписи.

2. Real help – реальна допомога. В Україні діє чимало фондів, неприбуткових організацій, різних волонтерських проєктів, які співпрацюють із іноземними партнерами. «Непомітна» складова такої роботи полягає в оформленні паперів, документації, написанні запитів та реальному спілкуванні із представниками інших країн. Дітям запропоновано написати запит, оформити заявку чи вигадати власний проєкт із іноземцями. Здебільшого учні прагнули взяти участь у справжньому завданні, щоби не в теорії використовувати знання з англійської мови, а на практиці, для того, щоби принести якомога більшу користь. Наприклад, перекладали «індивідуальні картки пораненого», які вкладаються до бойової аптечки, відеоінструкції до елементів бойової аптечки, її склад, відповідно до стандартів НАТО (IFAK first aid), протоколи надання першої допомоги та правила поведіння під час небезпечних ситуацій на лінії ведення бойових дій чи в потенційній зоні ураження, цікавилися протоколами надання екстреної психологічної допомоги постраждалим цивільним будь-якого віку.

3. The Past knows – минуле знає. Учням запропоновано згадати відомих українських політичних, культурних, історичних діячів, які могли би допомогти здолати сьогодишню кризу. На уроках англійської мови Тарас Шевченко «заговорив» англійською та переклав англійською вірш із «Кобзаря», щоби не тільки українці, а й інші народи змогли його одразу краще зрозуміти Україну, Казимир Малевич детально пояснив, що саме мав на увазі, малюючи свій славнозвісний «Чорний квадрат» і, звісно, зробив це англійською, а Богдан Хмельницький закликав до єднання й боротьби. Кожен великий український діяч із минулого нагадав школярам, що він колись був звичайною людиною, такою ж, як і сучасні діти.

4. Letters – листи у майбутнє. Дітям запропоновано написати лист у майбутнє, до наступних поколінь чи до себе через десятки років. Ретроспектива дозволяє сконцентруватися на головному, позитивному, відділити миттєві переживання від істинних бажань, тримати в уяві омріяну мету та вибудувати шлях до неї.

Таким чином, використано прості, але дієві завдання, спрямовані на мобілізацію отриманих знань з англійської мови, набуття нових навичок та впровадження їх у реальне життя. Зауважимо, що запропоновані завдання багатоваріантні й дозволяють вивчати англійську мову в комплексі з іншими дисциплінами: історією, українською мовою, літературою (українською і світовою), географією (України й світу), біологією, культурологією, психологією та ін. До спільної реалізації уроків можуть бути залучені викладачі інших дисциплін.

Школярі отримали додаткове підтвердження важливості англійської мови, а також зрозуміли, що історичні події творяться кожною людиною. На цьому й зосереджено основну увагу: на можливості всіх зробити свій внесок у спільне майбутнє в незалежній вільній українській державі. Але разом із тим – у сучасній і майбутній Україні важливі не тільки колективні досягнення, але й фізичній і психічній стан кожного окремо. Тому діти навчаються краще відчувати власні емоції, рефлексувати щодо пережитого, дивитися під різним кутом на травмуючі події та враження, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки і робити певні висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>];
2. [<https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>];
3. Нагорна Л. П. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. 728 с.: іл.
4. Режим доступу:
5. http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalna_ideia (останній перегляд: 18.09.2022);
6. [<https://uifuture.org/publications/hto-my-portret-ukrayincziv-ochyma-ukrayincziv/>];
7. [<https://uifuture.org/publications/hto-my-portret-ukrayincziv-ochyma-ukrayincziv/>]

Полуяктова О. В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна

Полуяктова К. С.,
студентка 3 курсу
спеціальності «Математика. Мова і література англійська»
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна
e-mail:olga198005@ukr.net

ОСВІТА ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті досліджено тенденції розвитку економіки України в контексті глобальних викликів. Висвітлено переваги та недоліки глобалізації на сучасному етапі. Проаналізовано освіту як фактор економічного зростання України в умовах глобалізації. Зазначається, що пріоритетна орієнтація на наукове виробництво може і повинно стати тим важелем, який не лише допоможе розв'язати соціальні проблеми економічно активного населення а й призведе до суттєвого зростання рівня життя, забезпечить Україні гідне місце у світі.

Ключові слова: глобалізація, економіка, інновації, економічне зростання, освіта, науково-технічний прогрес, знання.

Найбільш виразною ознакою сучасної епохи є стрімке зростання процесів світової глобалізації – складного, багатогранного, загально цивілізаційного процесу становлення єдиного взаємозалежного світу. Розвиток суспільства визначається сьогодні викликами і загрозами, які породжуються глобалізацією всіх сфер життєдіяльності людства[1, с. 4]. В цьому зв'язку, проводяться позитивні науково-практичні дискусії так як прогресуюче ускладнення глобальних процесів обумовило нові вимоги до фундаментальних досліджень.

Сучасний етап розвитку світової спільноти характеризується набором факторів, серед яких провідне місце займають освіта, наука, культура. Там, де усвідомлюють значення і роль цих чинників, визначають їх основними векторами державної політики, відбувається залучення цих країн до країн з високорозвиненою економікою.

Глобальна економіка – якісно новий стан світової економіки, яка поступово перетворюється на цілісний глобальний організм, об'єднаний гігантською виробничо – збутовою мережею, глобальною фінансовою системою, планетарною інформаційною мережею.

Одночасно глобалізація здійснює суперечливий вплив як на окремі держави, так і на світову економіку в цілому. З одного боку вона відкриває небачені раніше можливості економічного зростання на основі: прискорення процесу поширення передових технологій, розвитку творчості і нововведень, вдосконалення механізму розподілу ресурсів, підвищення ефективності їх використання на основі розвитку глобальної конкуренції, підвищення якості життя, поліпшення добробуту сімей, розширення можливостей вибору і доступу до нових ідей, знань; посилення міжнародної координації, зменшення загрози міжнародних конфліктів, локальних воїн, поширення ідей гуманізму, демократії, захисту громадянських прав і свобод.

У той же час глобалізація економіки породжує небачені загрози та ризики в результаті: поглиблення нерівності соціально – економічного розвитку країн в глобальних масштабах; посилення диспропорцій у світовій економіці, зростання розриву між товарними і фінансовими ринками, загрози глобальних криз; зростання конфліктів різного характеру і масштабів, створення глобальної мережі злочинного бізнесу, міжнародного тероризму; втрати національної ідентичності, поширення єдиних стандартів на національні культури; загострення глобальних проблем [1].

Сьогодні особливої актуальності і значущості набуває аналіз тих глобальних тенденцій, які зародившись в ХХ столітті, можуть мати продовження і в прийдешньому столітті, кидаючи тим самим виклик людській цивілізації. Цей виклик має саме безпосереднє відношення і до сфери освіти, яка покликана коригувати свої пріоритети і цінності з урахуванням не тільки актуальних, але і перспективних, довготривалих запитів і людини, і суспільства. Чи зможе сфера освіти усвідомити свою міру відповідальності в пошуках рішення назріваючих глобальних проблем? Як, яким шляхом має розвиватися освіта в майбутньому, в чому мають полягати її стратегічні пріоритети і цінності?

Сфера освіти, безсумнівно, має саме безпосереднє відношення до подій, що відбуваються у світі. Сьогодні система освіти зайняла особливу позицію в системі соціальних інститутів, характерну для постіндустріального суспільства, що розвивається, і суспільства інтелекту, що формується. Нова парадигма економічного розвитку, що базується на знаннях та інформаційних технологіях, стирає національні кордони конкуренції, об'єктивно висуває як ключовий ресурс економічного зростання інтелектуально-освітній потенціал країни. Тому в сучасних умовах успішну кар'єру може забезпечити тільки така система освіти, яка враховує процеси глобалізації.

Користь від освіти може бути у вигляді: вищих заробітків у майбутньому; більш широкого доступу до цікавої та перспективної роботи; високого престижу професії, тощо.

Відтік кваліфікованих кадрів для України приносить негативні результати: загибель шкіл та колективів, що створювалися десятиліттями; різке гальмування наукових розробок і їхнього впровадження; зниження ефективності інвестицій в науку; дезорганізація ринку праці наукових кадрів; політика держави позбавляється в науково-технічній сфері стійкості і перспектив; соціальні наслідки. Швидке падіння привабливості наукової діяльності в суспільній свідомості насамперед молоді.

Глобалізація, можливо, це найбільший фундаментальний виклик освіти. Тому конкуренція в сфері освіти є в першу чергу поштовхом до глибокого співробітництва. Необхідність створення єдиного ринку висококваліфікованої робочої сили привели до необхідності інтеграції в сфері вищої освіти, яка передбачає сприяння розвитку ринку високоякісних освітніх послуг, підвищення академічної, професійної та соціальної мобільності учасників освітнього процесу.

Україна як і світ у цілому стоїть зараз перед важким і відповідальним вибором, який визначить подальший хід дій протягом десятиліть. Прогрес в науці і техніці, формування людини епохи можливо провести різними шляхами. Вибір єдиного правильного шляху можливий лише на підставі всебічного обліку інтересів і потреб людей. Час вибору – сьогодні. Лише новими підходами, сміливою ініціативою, вмілим господарюванням рухається вперед економічний розвиток. Це неможливо без всебічної активізації інтелектуального, духовного потенціалу суспільства, зростання загальної і політичної культури народу. Інтелектуальний потенціал чим далі, тим більше стає головною продуктивною і разом з тим творчою силою цивілізації.

Кожна країна створює і розвиває свій творчий інтелектуальний потенціал, який є дорогоцінним скарбом нації. Головне в цьому випадку – кількість творців значних ідей, кількість особистостей у галузі науки і техніки, видатних новаторів у всіх сферах прогресивної життєдіяльності людини.

Творцями інтелектуального потенціалу України були і є самовіддані подвижники літератури, мистецтва, науки, техніки та інших сфер творчої діяльності, які працюють на користь духовного розвитку народу. Всім відомі геніальні, талановиті особистості: І. Котляревський, Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, А. Тесленко, В. Винниченко, О. Олесь, П. Мирний, М. Старицький, О. Вишня, О. Довженко, М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, А. Малишко, В. Симоненко, П. Загребельний і багато інших.

Україна виховала таких видатних театральних діячів, як І. Карпенко-Карий (Тобілевич) – широко відомий драматург і артист, М. Заньковецька – знаменита

артистка, Л.Курбас – режисер і артист, новатор театрального мистецтва і багато інших.

Нашу батьківщину прославляли композитори М. Лисенко, К. Стеценко, Б. Лятошинський, М. Леонтович, О. Білаш, Г. Вірьовка. Чимало інших талановитих українських композиторів у своїх творах розповідають про історію та побут людей України.

Народи багатьох країн світу визнають талант знаменитих співаків України: І. Козловського, Б. Гмиря, О. Петрусенко, М. Гришко, А. Солов'яненко, Д. Гнатюка, М. Кондратюка та багато інших.

Славу і гордість народу України і всього світу складають багато визначних діячів науки і техніки. Це, наприклад, В. Вернадський (перший президент Академії наук України), Д. Заболотний (відкрив збудника чуми і винайшов спосіб його ліквідації), Євген і Борис Патони (за їхніми проектами було створено потужні танки), В. Глушков (кібернетик), М. Духов та С. Корольов (творці космічної техніки), М. Янгель (створив свою школу з розробки ракет).

Всесвітньо відомі українські математики і механіки Д. Граве, М. Крилов, Микола та Олексій Боголюбови, О. Динник, фізики К. Синельников, О. Лейпунський, І. Юхновський, С. Свечніков, П. Капиця, О. Стахів, О. Павлолвський, О. Біланюк, історики М. Грушевський, Д. Балагій, В. Шевчук, економісти М. І. Туган–Барановський, В. Н. Каразін, Д. П. Журавський, М. П. Драгоманов, С. А. Полодинський, І. В. Вернадський, М. Косовський, М. Птуха, І. Гуржій, І. Лукінов, М. Паламарчук, В. Черняк, В. Козак, А. Шлепаков, філософи Г. Сковорода, В. Шинкарук та багато інших.

Україна, яка входила до "тридцятки" країн світової інтелектуальної еліти, успадкувала від СРСР значний науково-технічний потенціал. За даними досліджень, які проводила ООН на початку ХХІ ст., Україна посідала одне з перших місць у світі за кількістю наукових співробітників. Рівень освіченості українців перевищував середній індекс країн Східної Європи і СНД.

Сьогодні, щоб повернути господарські справи на краще, важливо насамперед привести в дію організаційні та соціальні резерви, активізувати людський фактор. В основі активізації людського фактору головною рушійною силою є жива творчість мас. Активізувати людський фактор – означає дати простір цій могутній силі, викликати інтерес і свідоме ставлення людей до творчих завдань [1, с. 27].

Сучасне суспільство, як ніколи, потребує творчої особистості, націленої на новачі, ініціативи. Лише така особистість – носій інтелектуального потенціалу – здатна розвивати свої здібності, таланти й обдарування, її діяльність може забезпечити якісно новий стан суспільства, досягнення якого є нашою

стратегічною метою. Зростання ролі інтелектуального потенціалу на сучасному етапі – закономірний результат поступального розвитку.

Загалом Україна – університетська держава. Архітектура вищої освіти ускладнена і потребує за умов динамічних змін зовнішнього та внутрішнього середовища радикальних, рекомбінаційних та модифікаційних інновацій, спрямованих на здобуття або утримання вищими навчальними закладами позицій лідера, досягнення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, ефективності управління, задоволення потреб споживачів освітніх послуг [3, с. 4].

Розвиток економіки знань і забезпечення відтворення інтелектуального капіталу в транзитивній економіці досягається за рахунок додаткової економічної влади на підставі реалізації соціально-економічних функцій держави, а саме: забезпечення відтворення інтелектуального капіталу – прогресом високих технологій, формування і підтримка фундаментальних наук; створення економічних стимулів та інституційного режиму для заохочення і ефективного використання досягнень науки в усіх секторах національної економіки; розбудова ефективно діючої інноваційної системи, що об'єднує компанії, дослідницькі центри, університети, венчурні підприємства тощо; здійснення якісних перетворень в освіті; формування динамічної економічної інфраструктури, а також низкою соціальних функцій стосовно людського капіталу – соціальним захистом населення, підтримка здоров'я нації, підвищення культурного рівня і т. д

Саме пріоритетна орієнтація на наукове та інтелектуаломістке виробництво може і повинна стати тим важелем, який не лише допоможе розв'язати соціальні проблеми економічно активного населення за рахунок інвестицій у людський фактор, що призведе до суттєвого зростання рівня життя, а й забезпечить Україні гідне місце у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильєв А. Глобалізація сучасного світу: Методичний посібник у картках і схемах. К.: Шк.світ, 2007. 128с.
2. Гончаров Ю., Касич А. Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України. Економіка України. 2007. №3. С. 42 -51.
3. Ямков В. Ранжування університетів крок до відкритості та прозорості вищої освіти. Освіта України. 2007. № 42. С. 4 – 7.
4. Гончаров Ю., Касич А. Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України. Економіка України. 2007. №3. С. 42 -51.
5. Злупко С.М., Радецький Й.І. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні: Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 192с.
6. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология Под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Академия. 1999. 640 с.
7. В.Шовкалюк.Стимулювання інноваційної активності в науці та промисловості. Інтелектуальна власність . 2009. №5. С.4-7.

8. Ревуцький С. Негативна практика щодо порушення та невиконання основних положень при реалізації законодавства про науково-технологічну інноваційну діяльність в Україні. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2007. №5. С.79–85.

Проноза І. І.,
кандидат політичних наук,
ст. викладач кафедри політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»
inna140379@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ПОЛІ

Тези присвячені вивченню теоретичних засад інформаційної діяльності та інформаційної політики у процесі формування сучасного інформаційного суспільства та політичного простору. Розглянуто основні визначення інформації, головні процеси та специфіка державної політики із забезпечення впровадження її до політико-економічної та соціокультурної сфер.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформація, державна інформаційна політика.

These are devoted to the study of the theoretical foundations of information activity and information policy in the process of forming a modern information society and political space. The main definitions of information, the main processes and the specifics of the state policy to ensure the introduction of IT to the political, economic and socio-cultural spheres are considered.

Keywords: information society, information, state information policy.

Динамізм змін життєвого простору людей, обумовлений розвитком науки і нових видів інформаційно-комунікативних технологій, ознаменував другу половину ХХ століття. Цей період характеризується руйнацією традиційної системи цінностей, трансформацією виробництва і споживання, розвитком гіперіндивідуалістичного і гедоністичного стилю життя. Однією із характерних особливостей соціокультурної ситуації другої половини ХХ століття можна вважати збільшення ролі інформації та її значення в суспільному житті.

Починаючи з далекої давнини, людство виявляло інтерес до проблем пізнавальної діяльності, взаємозв'язку пізнання і творчості, пізнання навколишнього світу, комунікаційних зв'язків, взаємин. Формування інформаційних взаємозв'язків між людьми у процесі пізнання дійсності визначається на терені історичного поступу тим, що поняття інформації ставало щодаля одним із фундаментальних чинників розвитку науки.

Інформація в цьому аспекті поєднує найрізноманітніші явища пізнання як об'єктивної реальності, так і людської психіки, особливо у взаємозв'язках людини і навколишнього середовища. Аристотель підкреслював: «Кожна людина від природи відчуває потяг до знань. З'являється досвід у людства завдяки пам'яті; а саме багато знань про один і той же предмет набувають значення досвіду». Пізніше також на аналізі проблем пізнавальної діяльності людини, її комунікаційних зв'язків, взаємовідносин зупинялося багато філософів, як-от: Фома Аквінський: «Різноманіття в способах, за допомогою яких може бути пізнаним предмет, складає багатозначність наук...»; Ф. Бекон: «Знання та могутність людини збігаються»; Гегель: «Про наші знання ми знаємо лише тоді, коли маємо визначені, дійсні думки, коли ми надаємо їм форму предметності, відмінності від нашої внутрішньої сутності, тобто форму зовнішню. Таким внутрішнім зовнішнім стає тільки звук, слово, мова» [1, с. 105].

Виникнення інформації обумовлено суспільною практикою людини. Вона з'явилася в процесі спілкування між людьми. У науковій літературі поняття інформації аналізується в різних аспектах. Багатозначність тут зумовлена не лише омонімією терміна «інформація», а й розгалуженим змістом поняття. Деякі дослідники дійшли до висновку, що інформація не обмежується лише логічним аспектом знання; в ряді досліджень інформація розглядається як універсальна характеристика діяльності людини та її взаємовідносин із природою. Зазначені параметри змісту інформації мають певний сенс, бо інформація репрезентує собою аспект та результат відображення як самої соціальної форми руху матерії, так і її інших форм прояву тією мірою, в якій вони використовуються суспільством.

Вперше поняття «інформація» з'являється в теорії журналістики в 20-30х рр. ХХ ст. Виникнення терміну пов'язують із комунікативною діяльністю людей та соціальною сферою.

Інформація (від лат. *information* – роз'яснення, виклад), – первинні відомості, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом (за допомогою умовних сигналів, технічних засобів і т. д.) [3, с. 8].

З середини ХХ століття поняття «інформація» стає загальнонауковим. Тлумачення поняття неодноразово змінювалось, його межі то розширювалися, то звужувалися. Термін досить багатозначний та інтерпретується залежно від сфери вживання. Наприклад, це обмін відомостями між людьми, людиною і машиною, людиною і машиною; обмін сигналами в тваринному і рослинному світі; передачу ознак від клітини до клітини, від організму до організму; одне з основних понять кібернетики [2, с. 18].

Поняття «інформація» розглядають в наступних аспектах:

- Життєвий аспект – відомості про оточуюче середовище та процеси, події, ситуації, які в ньому відбуваються, а також сам процес людського пристосування до цього (даного) середовища.

• Технічний аспект – повідомлення про будь-яку діяльність у формі знаків чи сигналів, які зберігаються, передаються та обробляються за допомогою технічних пристроїв та систем.

Важливо зазначити, що в сучасній науковій літературі відсутнє усталене й вичерпне тлумачення терміну «інформація», тому ми розглядаємо останнє, виходячи з найбільш фундаментальних наукових досліджень, а саме:

• Статистична теорія Клода Шеннона . Під інформацією малися на увазі лише ті відомості, які повністю знімають або зменшують існуючу до їх одержання невизначеність.

• Теорія управління Норберта Вінера . Інформація – це та частина знань, яка використовується для орієнтування, активної дії, управління, тобто з метою збереження, удосконалення, розвитку системи. Інформація – це міра організованості будь-якої системи.

• Семантична теорія (значення повідомлення) розглядає інформацію як відомості, які містять в собі новизну.

У сьогоденні інформаційна діяльність має велике значення як у політичному, соціальному так і в економічному житті держави та суспільства. Так, ЗМІ у свої інформаційній діяльності можуть перетворювати, стабілізувати, збагачувати чи збіднювати суспільство, тим самим зберігати і культивувати загальнодержавні та національні цінності, змістовно реалізувати взаємодію народів, протидіяти їх непорозумінням, відкрити простір для передової економічної чи політичної думки. Засоби масової інформації – могутня сила впливу на свідомість людей, засіб оперативного повідомлення інформації в різні куточки світу, найбільш ефективний засіб впливу на емоції людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джинчарадзе Н. Г. Інформаційна культура. Навч. посібник. Київ, 2009. 147 с.
2. Інформаційна політика України: європейський контекст: монографія / Л. В. Губерський [та ін.]. Київ: Либідь, 2007. 360 с.
3. Коренной А. А. Информация и коммуникация. Киев.: Наук. думка, 2006. 141с.

Редзюк Є. В.,

к.е.н., доц., с.н.с.

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м.Київ

redzyuk@gmail.com

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ

Автором досліджено питання цивілізаційної суб'єктності України в економічній сфері та виявлено сучасні цивілізаційні виклики для всього людства, які в значній мірі пов'язані з соціально-економічними факторами. Відзначено, що більш гармонійний розвиток людської цивілізації та економічна цивілізаційна

суб'єктність України може з'явитись під дією наступних факторів: 1) швидка перемога у війні з агресором та перезапуск вітчизняної економіки на мілітарно-інноваційній основі; 2) системне довгострокове інвестування у вітчизняну освіту і науку, у гідну самореалізацію людини; 3) всеосяжна реформа міжнародних інституцій, націлена на гуманізацію та більший конструктивізм у прийнятті рішень; впровадження нової дієвої системи міжнародної безпеки для протидії повномасштабним, локальним та гібридним війнам.

Ключові слова: економічна цивілізаційна суб'єктність України, економічна суб'єктність, цивілізаційний розвиток, світова економіка, міжнародні економічні відносини.

The author studies the issues of Ukraine's civilizational subjectivity in the economic sphere and identifies modern civilizational challenges for all humanity, which are largely related to socio-economic factors. It is noted that the development of human civilization and the economic civilizational subjectivity of Ukraine may appear more harmoniously under the influence of the following factors: 1) a quick victory in the war against the aggressor and restarting the domestic economy on a military-innovative basis; 2) systematic long-term investment in domestic education and science, in worthy self-realization of a person; 3) a comprehensive reform of international institutions, aimed at humanization and greater constructivism in decision-making; introduction of a new effective system of international security to counter full-scale, local and hybrid wars.

Key words: economic civilizational subjectivity of Ukraine, economic subjectivity, civilizational development, world economy, international economic relations.

Місія науки і освіти в XXI ст. – формувати не тільки суб'єктність певної країни, її конкурентоспроможність та ефективність соціально-економічних процесів, але й рухати цивілізацію до більш раціонального, гідного, справедливого і багатогранно розвиненого майбутнього. Відзначимо, що відсутність гармонії в соціальних і ринкових відносинах, конфліктність між країнами та регіонами світу, міжособистісні конфлікти й нерегульовані відносини в значній мірі погіршують цю місію, роблять її майже недосяжною. При цьому станом на кінець 2022 року економічні мотиви в розвитку людської цивілізації носять домінуючий характер, особливо в останні 200-250 років, після появи і активного розвитку Першої промислової революції. На даний момент часу відбувається вже Четверта промислова революція: в значній мірі ускладнюються процеси інноваційного розвитку, пришвидшуються темпи імплементації нових знань в соціально-економічних системах, наука і освіта стає невід'ємною і надважливою частиною міжнародної та національної економік. Тому аналіз сучасних соціально-економічних причин і можливостей для розбудови цивілізаційної суб'єктності України є актуальним і необхідним завданням.

Існуюча конкуренція між регіонами світу, певними державами, корпораціями, суспільствами залежить в значній мірі від можливості розбудови суспільно-державними інститутами соціальних ліфтів завдяки якісній та доступній освіті, зручній і сучасній інфраструктурі, наданню потужних інструментів для реалізації колективного і особистісного потенціалу. В такому середовищі формуються механізми не тільки внутрішньокраїнового розвитку, але й цивілізаційного впливу. В таких умовах з'являється освічена науково-дослідна та інноваційна складова господарчої системи, і раціональна бюрократія надає їй суттєвий поштовх для розвитку. Якщо за допомогою механізмів політичної демократії та соціальної держави вдається забезпечити порівняно стійку ефективність соціальних ліфтів, то соціально-економічна система здатна підтримувати необхідний рівень справедливості шляхом інституційних реформ. Якщо ж соціальні ліфти втрачають свою ефективність, то інституційна циклічність отримує інструмент для конфліктних форм реалізації у вигляді соціальної нестабільності, конфліктів і катастроф. Відбувається зосередження на внутрішніх проблемах, що суттєво погіршує цивілізаційну суб'єктність.

І держава, і міжнародні інститути, і глобальні транснаціональні компанії (ТНК) схильні прямо втручатися у розподіл ресурсів для підвищення власного статусу і посилення економічної влади. Унаслідок цього потенціал регулювання ринкової конкуренції послаблюється. Така економічна модель формально залишається ринковою та ліберальною, але вона позбавлена важливих "вбудованих" соціальних стабілізаторів, що свідчить про необхідність переосмислення ринкових реформ з націленістю на довгострокові соціальні ефекти: забезпеченість відповідними соціальними послугами – освіта, медицина, безпека; формування інститутів соціального захисту і соціальних ліфтів; зайнятість; справедливий рівень оплати праці; прийнятні для населення тарифи на комунальні послуги і товари масового попиту. Все це також формує стійкі основи цивілізаційної суб'єктності певної країни [1;2].

Відзначимо, що складний шлях перманентних криз, які пройшла у своєму соціально-економічному розвитку Україна обумовлений в значній мірі короткозорістю щодо потенціалу і можливостей ринкової економіки, оманливими виявилися надії щодо саморегулювання цього процесу. Тому були втрачені значний людський ресурс, виробничий потенціал, фінансова заможність і стабільність в нашій країні. Як наслідок, функція соціальної справедливості, спроможності та інноваційності має низький рівень дієвості в Україні. У цьому контексті правильними словами виразився видатний дослідник ринкової економіки, нобелівський лауреат – Джозеф Стігліц, якого й процитуємо: "Я не настільки дурний, щоб повірити, що ринок сам по собі вирішить усі соціальні проблеми. Нерівність, безробіття, забруднення

навколишнього середовища нездоланні без активної участі держави". Єдиний шлях для подолання ринкової байдужості, відновлення соціальної справедливості й виходу України на траєкторію сталого розвитку – це стратегічно орієнтовані, тактично й деталізовано прораховані рішучі й всеосяжні реформи, спрямовані на детінізацію економіки, підвищення її конкурентоспроможності. При цьому орієнтація реформ має бути на широкі суспільні інтереси, на публічно-приватне партнерство, на забезпечення діалогу й плюралізму між різними соціальними групами і державними органами влади. Надважливим є і те, що успіх України в утвердженні себе самодостатньою соціальною державою з ринковою економікою, яка є суб'єктом європейської цивілізації визначатиметься волею політичної, економічної й інтелектуальної еліти, а головне, волею самого суспільства, його бажанням або небажанням змінити себе, набути тих психологічних рис, які є запорукою соціально-економічного, духовного і політичного прогресу. Воля, спроможність і цілеспрямованість суспільства і політично-економічної еліти формується в значній мірі під впливом освіти і науки. Тому міцною основою для появи і закріплення економічної цивілізаційної суб'єктності України є система конкурентоспроможної освіти, науки й належного соціального забезпечення [3].

На жаль, вітчизняна соціально-економічна система не проявила себе на рівні значимої цивілізаційної прогресивної сили. Причиною наднизької цивілізаційної суб'єктності України на протязі 30 років, на наш погляд, була відсутність відповідальних політичних еліт, що впроваджували б цілісну стратегію соціально-економічних реформ й непрозора приватизація 90-х рр. ХХ ст. в інтересах корумпованих кланів топ-чиновників і криміналітету; олігархізація економіки України; відсутність повноцінного верховенства права; заангажованість і корумпованість державних органів влади; низька ефективність правоохоронних структур. Наслідок – системне структурне спрощення й примітивізм вітчизняної економіки, її тінізація; які почалися ще задовго до військових дій та закріпили спіраль сировинно-орієнтованого і слабого економічного розвитку української держави. Так, у лютому 2022 року, перед початком війни, Україна опустилася на три позиції у рейтингу економічних свобод, посівши 130 місце серед 177 країн (2021 рік – 127 місце), отримавши 54,1 бали зі 100 можливих. В європейському регіоні Україна розмістилася між Росією та Білоруссю, посівши передостаннє 44 місце. Загальний бал нижчий за середньо регіональні та світові показники. Повномасштабна військова агресія РФ проти України лише посилила негативний вплив на людський капітал, економіку, інфраструктуру, зменшивши суттєво цивілізаційний економічний потенціал впливу [4].

При умові, що справдиться найбільш «оптимістичний» сценарій падіння ВВП України на –35% від війни, то ВВП 2022 року буде зіставним з найнижчим його значенням за останні 30 років, яке було зафіксовано у 1999 р. Припускаючи, що після війни темпи відновлення економіки України будуть аналогічними тим, що спостерігалися в доковідний період, тобто в середньому +2,9% на рік, на досягнення обсягу виробництва на рівні 2021 р. знадобиться 15-26 роки, а отже, відновлення триватиме до 2037 р. Тому перед Україною стоїть серйозна загроза потрапити в пастку «втраченого століття», тобто суттєвого зниження соціально-економічного потенціалу, економічної суб'єктності й значимості в світі. Щоб оминати її, вітчизняний уряд має забезпечити набагато більші темпи економічного зростання, ніж Україні це вдавалося дотепер, – не менш як 7% на рік. У цьому разі вітчизняна економіка могла б подвоювати ВВП кожні 10 років, але це потребує надвисоких темпів нагромадження основного капіталу – на рівні 30-35% на рік. Отже, необхідно щороку третину від ВВП вітчизняному підприємницькому сектору вкладати в основні фонди, нові технології, інновації, патенти, науку і освіту. На жаль, в останні десятиліття з цим в Україні були великі проблеми. Якщо у світі норма інвестицій в основний капітал у середньому становить 26%, у країнах із середнім рівнем доходів сягає 32,4% і навіть у країнах з низькими доходами перебуває на рівні 25%, то в Україні в останні 20 років цей показник впав з 20 до 12,4% [5].

Перераховані чинники в значній мірі обумовлюють гальмування розвитку цивілізаційної спроможності в Україні. До того ж, війна ще більше ускладнює економічне відновлення, відсутність безпечних умов праці для вітчизняного бізнесу та іноземних інвесторів під час війни унеможлиблює перезапуск економіки, впроваджуючи навіть найбільш прогресивне законодавство і стандарти ЄС на прозорих, антикорупційних засадах. Тільки при забезпеченні гарантій і безпеки, наявності відповідної інфраструктури, довгостроковому дотриманні прогресивного законодавства, що сприяє підприємницькому середовищу – є можливість активізувати інтерес вітчизняних та іноземних бізнес-структур до розширення своєї діяльності в Україні. Але, на жаль, до кінця війни такі заходи неможливо забезпечити. Тому економічна суб'єктність України, як в європейському регіоні, так і в світі буде під час війни на наднизькому рівні.

Розгляд питань економічних засад цивілізаційної суб'єктності України не може не врахувати дослідження сучасних глобалізаційних тенденцій. На наш погляд, 2022 рік увійде в сучасну світову історію, як один з найбільш складних для розвитку людської цивілізації. Так, людство одночасно відчуло вплив декількох глобальних чинників, які негативно вплинули на переважну більшість населення планети і економічні чинники займають провідну роль в цих процесах.

Першим глобальним чинником є пандемія коронавірусу і її наслідки – в багатьох провідних країнах світу протягом року активно поширювалось це захворювання, що приводило до локдаунів та призупинення ділової активності. У зв'язку з безпрецедентними заходами стимулювання і підтримки бізнес-структур та населення під час локдаунів в переважній більшості розвинених країн світу та країнах, що розвиваються – суттєво зросла інфляція, яка почала загрожувати макроекономічній стабільності цих країн світу.

Другим глобальним чинником, який посилив деструктивні тенденції в світовій економіці – є повномасштабна війна РФ проти України. Ведення санкцій проти агресора і блокування портів України суттєво дестабілізувало світовий енергетичний ринок, міжнародну торгівлю аграрною продукцією і хімічними добривами. Ціни на продовольство і енергоносії суттєво зросли, тому в багатьох країнах світу відзначаються тривожні настрої та соціальні протести. Крім того, відбулось посилення мілітаризації не тільки у воюючих країнах, але цей конфлікт вплинув на переосмислення системи безпеки в багатьох країнах світу, значні бюджетні кошти інвестуються не у розвиток, споживання, соціально-економічне відновлення, а направляються на військові цілі. До того ж, не тільки Україна, але і практично всі країни ЄС відчувають негативний вплив від війни у їх регіоні.

Третім глобальним чинником є екологічні проблеми і незворотні кліматичні зміни, що починають суттєво впливати на інфраструктуру, якість життя населення планети, безпечне майбутнє молодого покоління. Так, тільки від кліматичного «ефекту Ільніньо» в світі очікують збитків у 1 трлн. дол. США в 2022 р.; 5,5 років тому, лише 80 мільйонів людей у світі були на межі голоду, але кліматичні проблеми збільшили їх кількість до 135 мільйонів.

Четвертим глобальним чинником є неконтрольована належним чином транскордонна цифровізація фінансових сервісів, особливо у сфері токенів і криптовалют. В цьому році переважна більшість цифрових активів втратила в рази свою вартість, низка проєктів вже збанкрутували і середньострокові перспективи залишаються негативними. Відзначимо, що дієвої інфраструктури контролю за цією сферою на міжнародному рівні не сформовано.

П'ятим глобальним чинником є надмірно жорсткі умови ринків праці у зв'язку з локдаунами, автоматизацією і цифровізацією економіки, що в цілому формує протестні настрої і рухи в багатьох країнах світу, особливо в країнах з низьким рівнем доходів.

Шостим глобальним чинником є посилення геополітичної фрагментації, що ускладнює міжнародну торгівлю та співпрацю. Конкуренція на рівні глобальних гегемонів (США, Китай і ЄС) доповнюється значною низкою конфліктних

ситуацій та неузгодженостей між країнами на регіональному рівні. Такі дії не сприяють налагодженню сталих торговельно-економічних відносин в світі.

Сьомим глобальним чинником є суттєве збільшення боргового навантаження на бюджети більшості країн світу. В той час, коли країни відчувають значні бюджетні обмеження, тобто їм потрібні додаткові залучення, але фінансові умови в 2022 році стають більш жорсткішими, особливо для країн, що розвиваються та країн з ринками, що формуються. Частка країн з низьким доходом, у яких кризова боргова ситуація вже настала або існує високий ризик її настання, зросла до 60% із рівня близько 20% десять років тому. Підвищення вартості запозичень, скорочення потоків кредиту, зміцнення долара США та уповільнення економічного зростання лише посилять це скрутне становище.

Перераховані глобальні чинники суттєво вплинули на стан і перспективи світової економіки в 2022 році. В існуючих складних умовах Світовим банком прогнозується різке падіння темпів зростання світової економіки з 5,7% у 2021 році до 2,9% у 2022 році та 3% у 2023-2024 роках. Експерти цієї установи вважають, що зростання сильного інфляційного тиску і більш швидке посилення грошово-кредитної політики в порівнянні з тим, що передбачалося раніше – є головною причиною того, що прогноз економічного зростання на поточний рік був переглянутий у бік зниження [6].

МВФ майже аналогічно вважає, що економічне зростання сповільниться з 6,1% минулого року до 3,2% цього року та 2,9% 2023 року. Це пов'язано із уповільненням зростання у трьох найбільших в економічному відношенні регіонах світу – США, Китаї та зоні Євро, що загрожує серйозними наслідками перспектив розвитку глобальної економіки. У США зниження купівельної спроможності домашніх господарств та посилення грошово-кредитної політики викличуть уповільнення економічного зростання до 2,3% цього року та 1% 2023 року. У Китаї нові періоди самоізоляції та поглиблення кризи на ринку нерухомості стали причиною уповільнення зростання до 3,3% – найнижчого показника більш ніж за чотири десятиліття, враховуючи пандемії. Прогноз економічного зростання в зоні Євро переглянуто у бік зниження до 2,6% цього року та 1,2% у 2023 році, відображаючи вторинні ефекти війни в Україні та посилення грошово-кредитної політики.

За повного припинення постачання російського газу до Європи інфляція зросте ще більше, а зростання світової економіки ще більше сповільниться приблизно до 2,6% цього року та 2% 2023 року; темпи зростання нижче відзначалися лише п'ять разів з 1970 року. Згідно з цим сценарієм, економічне зростання в США та зоні Євро буде майже нульовим у 2023 році, що негативно позначиться на решті світу.

Експертами МВФ прогноз глобальної інфляції наприкінці липня 2022 року був підвищений, частково за рахунок зростання цін на продовольство та енергоносії. Цього року інфляція, як передбачається, досягне 6,6% в країнах з розвинутою економікою і 9,5% в країнах з ринком, що формується, і країнах, що розвиваються. Інфляція також розширилася в багатьох країнах під впливом тиску з боку витрат, спричиненого перебоями в ланцюжках постачання та безпрецедентно жорсткими умовами на ринках праці.

У зв'язку зі зростанням інфляційних процесів майже у всіх країнах світу, спостерігається синхронізоване посилення грошово-кредитної політики, яке у багатьох країнах не має історичного прецеденту, і його наслідками, очікувано стануть уповільнення темпів зростання світової економіки наступного року та зниження темпів інфляції.

Для повернення до цивілізованого розвитку людства, а також загального покращення соціально-економічного стану в світі необхідно, в першу чергу, докласти максимум зусиль у найшвидшому закінченні війни в Україні. Тому що ескалація і продовження війни суттєво збільшує соціальні, економічні, міграційні, екологічні та інші ризики в світі. Крім того, цілеспрямована бюджетна підтримка здатна пом'якшити вплив цін, інфляції, безробіття на найбільш уразливі групи населення. Тому макроекономічна політика країн має враховувати баланс між соціальними видатками і податковими надходженнями, щоб податково-бюджетна політика не ускладнювала досягнення цілей грошово-кредитної політики (приборкання інфляції). Також країни світу повинні належно використовувати макропруденційні інструменти для захисту фінансової стабільності та оперативно впроваджувати заходи щодо управління потоками капіталу в кризовій ситуації. Є необхідність і активізувати кампанії з вакцинації, ліквідувати вузькі місця у сфері розподілу вакцин та забезпечити рівний доступ до засобів лікування. Для пом'якшення зміни клімату потрібні негайні багатосторонні дії з метою обмеження викидів та підвищення інвестицій для прискорення переходу до «зеленої» економіки. Тільки швидкий перехід та збільшення постачання екологічно чистих джерел енергії забезпечать енергетичну безпеку і більш сприятливе екологічне середовище у світі. Багатостороння співпраця між країнами також матиме ключове значення у багатьох галузях – від переходу до економіки, яка надає менший вплив на клімат, та готовності до пандемій, продовольчої співпраці та кризових боргових ситуацій. На тлі значних викликів та конфліктів, зміцнення співпраці й формування ланцюгів вартості в багатьох країнах світу залишається найкращим способом покращення економічних перспектив та зниження ризику геоекономічної фрагментації [7].

Сучасні виклики обумовлюють значний вплив соціально-економічних проблем на подальший розвиток людської цивілізації. Є необхідність у визначенні й активному впровадженні більш оптимальних, соціально і економічно обґрунтованих, екологічно прийнятних рішень на світовому рівні. Але функціонуючі міжнародні інституції є абсолютно недієздатні, вони потребують негайного реформування. Ситуація з Україною є прикладом цієї недієздатності: при швидкому блокуванні всіх торговельно-економічних відносин щодо країни агресора, впровадженні миттєвої заборони на перекази міжнародними фінансовими розрахунковими системами (SWIFT, Clearstream), швидкому арешті активів агресора, активів його громадян і виплати компенсації потерпілій стороні, оперативному наданню військової та економічної допомоги – війна в Україні могла б закінчитись набагато швидше. Але, на жаль, протидія агресору здійснюється не завжди вчасно, ефективно, дієво, при цьому допомога Україні надходить у дуже обмеженій кількості. Відзначимо, що Україна на даний момент часу знаходиться в епіцентрі значимих, стратегічних подій, які визначатимуть долю людства можливо на майбутні 50-100 років. Цивілізований, демократичний світ не має права програти в таких умовах, при цьому Україна не маючи власного потужного соціально-економічного і військового базису критично залежить від допомоги країн антипутінської коаліції – в основному США, Великобританії та країн ЄС. Тоді виникає просте питання: чому при потребі вітчизняного бюджету в додаткових 5-7 млрд дол. США на місяць в 2022 році, Україні, яка воює з армією №2 у світі дають технічної фінансової допомоги лише на 1,5-2 млрд дол. США, а також не дають військових озброєнь і технологій, які б стратегічно й швидко прискорили перемогу? На наш погляд, ця ситуація пов'язана з кризою лідерства серед політиків західного світу. До того ж в сучасних міжнародних відносинах системно проявляються подвійні стандарти, неефективні форми міжнародного права і дипломатичних відносин, міжнародної бюрократії, або навіть проявляється позиція деяких країн світу в стилі «наша хата скраю, нічого не знаю», що виводить цю війну на рівень глобалізаційного виклику для подальшого існування всього людства.

Автор впевнений, що навіть в надскладних умовах, з несистемною підтримкою, український народ переможе в цій війні. Але за нею, Україну очікує надскладний процес відродження і становлення нації на нових засадах. Цивілізаційні виклики і потужний розвиток інших країн світу, обумовлює неможливість відновлення та відродження української економіки на традиційних довоєнних засадах – сировинно-аграрного типу. Як вже зазначалось і обґрунтовувалось, темпи економічного відновлення та зростання України мають бути прискореними (не менше 7% на рік). Тому постає питання виживання нашої країни та нації з урахуванням вже наявного обсягу руйнувань

житла, промислової та критичної інфраструктури, знищення ланцюжків створення доданої вартості, звуження логістичних можливостей. До того ж, критичного значення набуває підтримка достатнього військово-безпекового бюджету, що неможливе без потужної економіки. Нові цивілізаційні виклики і вплив військових загроз має структурно змінити енергетичну сферу в Україні, зробити її більш безпечною, ефективною, самодостатньою та інфраструктурно оновленою. Стимулювання розвитку інновацій та модернізації бізнес-структур сприятиме появі нової мілітарно-інноваційної економіки, яка б забезпечувала конкурентоспроможність українських товарів і послуг на світових ринках. Також необхідне сприяння більш швидкому і прозорому руху капіталу, формування дієвого фондового ринку, удосконалення механізмів убезпечення активів громадян та їх заможності. В цьому контексті надважливим є функціонування державних інституцій за найкращими стандартами країн ЄС (особливо антикорупційні органи, судова гілка влади, Антимонопольний комітет, Фонд державного майна, правоохоронна система).

Підсумовуючи, відзначимо, що більш гармонійний розвиток людської цивілізації та економічна цивілізаційна суб'єктність України, на наш погляд, може з'явитись під дією наступних факторів: 1) перемога у війні з агресором, і чим швидше Україна переможе, тим швидше можна буде запустити динамічну мілітарно-інноваційну економіку нового типу, яка б була самодостатня, конкурентоспроможна з відповідними соціальними ліфтами і прозорим державним апаратом; 2) системне довгострокове інвестування у вітчизняну освіту і науку, у гідну самореалізацію людини; а також формування нової системи цінностей, яка б підкреслювала особистісну чи бізнесову успішність через призму інновацій; 3) всеосяжна реформа міжнародних інституцій, направлена на гуманні, конструктивні й швидкі рішення з більш відчутною користю для світової спільноти; впровадження нової дієвої системи міжнародної безпеки для протидії повномасштабним, локальним та гібридним війнам [8;9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи: кол. моногр. / НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. – Київ, 2019. – 350 с.
2. Савченко В.М., Шкуренко О.В. Детермінанти фінансово-економічної кризи в умовах глобалізації / Економіка і організація управління / № 3 (31) 2018. – с.37-47
3. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / [ред. кол. С.І. Пирожков, В.А. Смолій, Г.В. Боряк, Я.В. Верменич, С.С. Дембіцький, О.М. Майборода, С.В. Стоєцький, Н.В. Хамітов, Л.Д. Якубова, О.В. Ясь]. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. - 356 с.
4. Economic Freedom Index 2022 / The Heritage Foundation / 16.02.2022 / URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>

5. Кораблін С.О. Україна: фінансовий вимір війни / Вісн. НАН України, 2022, No 7. – с.39-41; URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/1104/1108>
6. Global Economic Prospects / World Bank / June 2022 / Chapter I / URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/18ad707266f7740bced755498ae0307a-0350012022/related/Global-Economic-Prospects-June-2022-Chapter-1-Highlights-RU.pdf>
7. Pierre-Olivier Gourinchas Global Economic Growth Slows Amid Gloomy And More Uncertain Outlook / International Monetary Fund / IMFBlog / Jul 2022 / URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/07/26/blog-weo-update-july-2022>
8. Редзюк Є.В. Післявоєнне соціально-економічне відновлення України: передумови, можливості та перспективи / Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Науково-практичний журнал. N1/28 /2022. – К.: Міленіум, 2022. – с.4-17
9. Редзюк Є.В. Фінансово-економічні механізми та інструменти впливу на світогосподарські процеси / Наукові праці НДФІ. – 2021. – №4. – с. 34-47

Ремех Т. О.,

*кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
завідувач відділу суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
remehtatyana@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧНІВСТВА ЯК ЗАВДАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про мету, основні завдання шкільної громадянської освіти. Акцентовано увагу на потенціалі громадянської освіти у формуванні національної ідентичності учнівства. Описано методичні прийоми, ефективні для вирішення цього завдання. Положення статті ілюструються прикладами.

Ключові слова: громадянська освіта, національна ідентичність, громадянська активність.

The article reveals the purpose and main tasks of school civic education. Attention is focused on the potential of civic education in the formation of the students' national identity. Methodical techniques effective for solving this task are described. The statements of the article are illustrated by examples.

Key words: civic education, national identity, citizenship activity.

Згідно Закону України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання й соціалізація особистості, яка: усвідомлює себе громадянином України; здатна жити в суспільстві та цивілізовано взаємодіяти з природою; прагне до самовдосконалення; проявляє готовність до свідомого життєвого вибору, самореалізації, трудової діяльності, громадянської активності [1]. Шкільна громадянська освіта виступає потужним засобом реалізації означеної мети.

Політичні реалії та соціальне замовлення українського суспільства, визначення спільних для громадян демократичних цінностей і національних ідеалів, участь України в загальносвітових та європейських політичних, економічних і соціокультурних процесах зумовлює важливість шкільної громадянської освіти [2, с. 2].

Усталеним є підхід до громадянської освіти як складної динамічної системи, процесу розвитку і соціалізації особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення та творчих здібностей [3, с. 314].

Зміст громадянської освіти в такому значенні складають 1) філософсько-культурологічні, морально-етичні, політологічні, правові, економічні та соціальні знання; 2) громадянські вміння у політичній, правовій, соціальній, економічній сферах суспільного життя, а також загальнопізнавальні вміння (мислити критично, висловлювати й обстоювати власну позицію, вести дискусію тощо); 3) громадянські цінності, ставлення установки. Серед останніх виокремлюють: а) загальнолюдські, наприклад, такі як гідність, справедливість, терпимість, повага до свого роду і батьків, ощадливе ставлення до довкілля та ін.; б) демократичні (цінності та установки громадянського суспільства), як, приміром, почуття власної гідності, поцінування прав людини, активна громадянська позиція, міжкультурне взаєморозуміння, толерантність; в) національні, серед яких відповідальність перед Батьківщиною, повага до національної історії, культури, мови і традицій, відчуття приналежності до української нації [4, с. 12].

Державний стандарт базової середньої освіти метою громадянської та історичної освітньої галузі визначає «...розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції» [5]. Базові знання громадянської та історичної освітньої галузі, визначені цим стандартом, з поміж інших включають і такі змістові одиниці громадянства як взаємодія людей, інтереси і цінності, гідність людини; патріотизм; громадянство; світогляд і цінності, ідентичність та основи її формування тощо.

Можемо констатувати, що засобами громадянської освіти здійснюється вплив на світогляд людини, її відповідний спосіб життя, тому така освіта не обмежується лише набуттям знань, а спрямовується на формування й вдосконалення умінь і навичок, ставлень і установок, що втілюються у активних діях людини.

Зазначимо, що в педагогіці громадянську освіту розглядають як систему (модель) шкільної освіти в двох аспектах: 1) як навчальний предмет та 2) як позапредметну сферу діяльності закладу освіти з формування громадянських цінностей і поведінкових моделей учасників освітнього процесу [6, с. 31].

У межах нашої наукової розвідки розглянемо завдання формування національної ідентичності учнівства в площині предметного підходу до громадянської освіти. Зазначимо, що інтегрований курс «Громадянська освіта» викладають в 10 класі закладів загальної середньої освіти з 2018 року. В серпні 2022 року навчальна програма цього курсу була оновлена відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України, де такі зміни обґрунтовані широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України.

Зокрема, уточнено мету навчання громадянської освіти, що тепер сформульована як «цілеспрямована підготовка учнівства до ефективного функціонування в системі демократичних суспільних відносин на основі соціальної взаємодії, громадянської участі та відповідальності» [2, с. 4]. Також уточнено (розширено) одне із завдань курсу, а саме: «1) розвиток вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності, приналежність до української політичної нації, керується у власній поведінці морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності» [2, с. 4].

Як пріоритетне завдання навчання учнівства громадянства виокремимо формування їхньої національної ідентичності. Зазначимо, що ідентифікація є одним із механізмів соціалізації особистості, за допомогою якої вона опановує норми, ідеали, цінності, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких належить. У навчальній програмі зазначено, що «курс передбачає набуття громадянської ідентичності особистістю на різних рівнях – особистому, сімейному та родинному, рівні освітнього закладу та місцевої громади, України, Європи та світу» [2, с. 6].

Нині завдання формування національної ідентичності учнівства набуває особливої ваги з таких основних причин:

- протистояння українського народу широкомасштабній збройній агресії російської федерації, що посягає на суверенітет і територіальну цілісність держави Україна;

- свідоме спотворення української історії, загарбання територій, інформаційна війна, відбирання історичної пам'яті є інструментами держави-агресора;

- необхідність повноцінної взаємодії між громадянами, утворення різними сегментами єдиної громадянської та національної спільноти – політичної нації – для перетворення етнічної, культурної, конфесійної, регіональної різноманітності українського суспільства у фактор його стабільності [7, с. 97].

У формуванні національної ідентичності учнівства засобами громадянської освіти варто послуговуватися такими важливими, на нашу думку, ідеями та проблемними моментами:

- національна ідентичність за своєю суттю є соціальним конструктом, а не вродженою рисою особистості;

- національна ідентичність передбачає присутність спільних елементів у повсякденні (символів, кольорів, історії, культури тощо), спільної історичної пам'яті, історичної території (або малої батьківщини), рівних юридичних прав та єдиних обов'язків для всіх представників;

- українськість проявляється в її етнічній, культурно-мистецькій, громадянсько-політичній та інших формах [8, с. 415];

- національна свідомість та національна ідентичність можуть бути ототожені як уявлення особистості про себе, національну спільноту, націю, а існування національної ідентичності засвідчує ставлення людини до себе як до частини певної спільноти, усвідомлення особливих відмінних її рис [7, с. 95];

- національна ідентичність громадян, виступаючи чинником формування громадянського суспільства, відіграє важливу роль у перетворенні суспільства на цілісну національну та громадянсько-політичну спільноту [7, с. 92];

- формування національної ідентичності ускладнене строкатістю етнонаціональних і регіональних ідентифікацій; великі групи людей, які юридично є громадянами України, живуть у різних щодо національної визначеності ціннісно-сміслових полях [8, с. 415];

- сегментованість українського соціуму проявляється в різноспрямованості суспільних пріоритетів, у формуванні групових інтересів, у міжрегіональних, міжетнічних, міжконфесійних протистояннях та особливостях політичних субкультур [8, с. 415];

- для формування національної ідентичності важливим є усвідомлення багатства різноманітності українського суспільства, концентрування не на тому, що різнить українців, а на тому, що їх об'єднує – постійне прагнення свободи і незалежності, минуле, спільна історія і культурна спадщина, а також майбутнє, яке залежить від сьогоднішніх спільних рішень та дій.

З огляду на вищезазначене, формування національної ідентичності учнівства в курсі «Громадянська освіта» потребує відповідного підходу. Перш за все мова йде про поняття «національна ідентичність», яке, як нам видається, є складним для розуміння десятикласниками/десятикласницями. Відтак робота з цим поняттям потребує послідовності – розуміння його суті учнями/ученицями має збагачуватися від теми до теми. Тому першим завданням вчителя є відбір відповідних тем для такої поняттєвої роботи.

Зрозуміло, що формування національної ідентичності учнів/учениць не обмежується засвоєнням ними того, що означає власне це поняття. Мова йде про формування в них відповідних установок і цінностей, що є виявами національної ідентичності. Це потребує застосування на уроках відповідних методичних прийомів та технологій. Ефективними нам видаються формулювання вчителем та/або учнями/ученицями контроверсійних і дискусійних запитань та залучення учнів/учениць до їх обговорення, адже в дискусії, ствердженні власної позиції та аргументуванні формуються особистісні переконання.

Приклади тем і питань навчальної програми, запитань і пізнавальних завдань для учнів/учениць, прийомів і технологій для застосування на уроках громадянської освіти подано в таблиці 1.

Таблиця 1.

Формування національної ідентичності учнів/учениць на уроках інтегрованого курсу «Громадянська освіта» (10 клас)

Розділ	тема	питання	завдання	прийоми, технології
I. Особистість та її ідентичність	Тема 1. Що таке ідентичність	Громадянська ідентичність	Чому громадянська ідентичність є важливою для людини? Успішні українці / українки	акваріум навчальний проєкт
	Тема 2. Соціалізація особистості	Соціалізація як ресурс формування громадянської ідентичності.	Яку цінність, моральну настанову стверджує прислів'я «Ціну рідній стороні складеш на чужині»?	обговорення в загальному колі
	Тема 3. Самореалізація людини	Життєві цінності й пріоритети. Активна громадянська позиція.	Громадянський вимір ідентичності – це ...	«вільне» письмо
II. Права і свободи людини	Тема 3. Людина і держава	Взаємовідносини «людина – держава».	Що означає бути громадянином / громадянкою України?	ток-шоу
III. Людина в соціокультурному просторі	Тема 1. Соціокультурна багатоманітність	Соціальна згуртованість, солідарність і відповідальність. Соціальні цінності. Гендерна, етнічна, конфесійна різноманітність.	Чи можуть представники різних етнічних груп, які проживають на території України, вважати себе українцями?	«тиха» дискусія
			Як українці проявляють національну ідентичність і пишаються приналежністю до Українського народу?	обговорення в загальному колі

Розділ	тема	питання	завдання	прийоми, технології
			Етнічна і конфесійна строкатість українського суспільства: історичні витоки	навчальний проєкт
	Тема 3. Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти	Війна як найжорсткіший прояв збройного конфлікту.	Що означає бути українцем / українкою в часи російської збройної агресії проти України?	твір-роздум
IV. Демократичне суспільство та його цінності	Тема 2. Громадянське суспільство	Роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства.	Чи є громадянська ідентичність чинником формування громадянського суспільства?	публічна промова
V. Світ інформації та мас медіа	Тема 3. Маніпулятивний вплив медіа	Що таке «мова ворожнечі» і як її розпізнати. Інформаційні війни.	Доведіть твердження: Свідоме спотворення української історії, відбирання історичної пам'яті, захоплення територій, інформаційні війни – це інструменти держави агресора.	ПРЕС метод
VI. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту	Тема 1. Соціальні цілі економіки	Економіка як сфера життя людей. Соціальна держава.	Суспільний добробут – що залежить від громадян, а що – від держави?	міні дослідження
VII. Україна, Європа, світ	Тема 1. Інтеграція та глобалізація	Вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину.	Ідентичність у добу глобалізації: загроза чи нові можливості	дебати (спрощені)
	Тема 3. Україна – член європейського та світового співтовариства	Європейський вибір України.	Суть ідеї європейської ідентичності Українського народу в тому, що ...	незакінчене речення

Як бачимо, інтегрований курс «Громадянська освіта» має значний потенціал у реалізації означеного завдання за умови відповідної організації освітнього процесу. Принагідно зауважимо, що формування національної ідентичності учнів/учениць не відбувається виключно в межах класної кімнати чи шкільних стін, а його результат не виявляється лише на уроках. Робота у цьому напрямку має бути як складником діяльності освітнього закладу, так і завданням системи освіти в цілому.

В умовах, коли український соціум не відчуває себе достатньою мірою українським, а поняття «патріотизм», «національна самоповага» широко вживані лише в політичному дискурсі [8, с. 415], формування національної ідентичності учнівства виступає надважливим завданням. Сьогодні для України становлення потужного громадянського суспільства, консолідація і згуртованість українства, усвідомлення громадянами приналежності до української політичної нації є питанням виживання й збереження держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 23.09.2022).
2. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Рівень стандарту : Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 22 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення 22.09.2022).
3. Кришмарел В. Ю., Малієнко Ю. Б., Мацейків Т. І., Ремех Т. О. Актуальні питання компетентісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : Конві Прінт, 2021. 334 с.
4. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ, 2008. Видавництво Етна-1. 194 с.
5. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-rovnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення 23.09.2022).
6. Ремех Т., Пометун О. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти : методичний посібник [Електронне видання]. Київ : Конві Прінт, 2021. 222 с.
7. Шапаренко О.В. Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2015. Вип. 20. С. 92-99. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISU_2015_20_16 (дата звернення 22.09.2022).
8. Нагорна Л.П. ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2005. С. 415. Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna (дата звернення 23.09.2022).

Сєрова Галина,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
e-mail: galina_serova@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В ЗМІСТІ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

У публікації акцентовано увагу на утвердженні національної ідеї в процесі реформування шкільної історичної освіти. Визначено, що важливими чинниками якісних змін у шкільних програмах з історії є євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави, необхідність протидіяти розгорнутій проти України «гібридній війні», об'єктивне оновлення даних історичної науки, нові підходи до відбору і структурування змісту історичних курсів у школі в контексті впровадження стратегії Нової українською школи та Державного стандарту базової середньої освіти. На основі аналізу сучасних джерел історіографії, науково-методичних напрацювань та нормативних документів зазначено, що актуальними пріоритетами відбору змісту шкільної історії є ідеї державотворення, формування української політичної нації, європейський вектор розвитку України, позбавлення імперсько-радянського історичного наративу. Наголошено на необхідності істотного редагування діючих підручників, розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення для очного і дистанційного навчання, створення новітніх освітніх електронних ресурсів.

Ключові слова: національна ідея, шкільна історична освіта, реформування, зміст, методика.

Key words: national idea, school history education, reformation, content, methodology.

Національна ідея визначається як система соціокультурних координат нації, синтез ідей державності, патріотизму й солідарності, консолідації політичної нації, яка усвідомлює себе, свою роль і місце у світі. Національна ідея «як духовно-екзистенційне явище, глибоко закорінена в пласти історії» [1]. Структуруючими чинниками національної ідеї є національні інтереси, національні цінності та національні цілі [2]. Саме цим визначається пильна увага суспільства до історії та її соціального призначення, запит на об'єктивні історичні знання.

Україна зробила свій цивілізаційний вибір на користь свободи і демократії, продовжуючи євроатлантичного вектор свого розвитку з потужним акцентом на формуванні цивілізаційної суб'єктності [3]. В нових умовах глобалізаційних та геополітичних викликів перед українською владою і суспільством постають

нагальні потреби мобілізувати ресурсні можливості власної історичної політики задля утвердження національної ідентичності та зміцнення держави. В умовах повномасштабної агресії Росії проти України та розгорнутої проти України інформаційної війни, зокрема у трактуванні історії, зростає потреба вчасно корегувати державну освітню політику, зокрема у сфері шкільництва.

Ще одним аспектом посиленої суспільної уваги до історії є актуалізація теорії історичного знання та посилення взаємодії історичної науки й історичної політики, спрямованої на наукову оцінку джерел, подолання радянської спадщини і спроб фальсифікації уразливих питань. Потреба в концептуальному оновлення змісту шкільної історичної освіти зумовлена впливом, який чинить теперішня російська агресія на історичну пам'ять та національну ідентичність українців. «Національна історія є одним із важливих засобів легітимізації суверенного існування нації та держави» [4]. Знання історії своєї Вітчизни стає одним із найбільш значущих для національної безпеки напрямом освіти.

Предмети/курси історичної освітньої галузі мають значний потенціал у формуванні в учнів національних суспільно-державницьких цінностей як ідейного підґрунтя української громадянської ідентичності, протистояння пропаганді й впливу на історичну пам'ять та ідентичність українців. Суттєве оновлення змісту історичної освітньої галузі відбувається в контексті впровадження з 2022/2023 рр. навчального року у базову школу стратегії Нової українською школи [5] та Державного стандарту базової середньої освіти [6], що дає змогу по-новому представити національну історію, послідовно позбавляючись радянських стереотипів і міфів.

Зрозуміло, що таке серйозне оновлення є предметом обговорень, дискусій та наукових публікацій вчених-істориків, педагогів, вчителів-практиків останнього часу [7]. Насамперед це стосується історії України. Особливо гостра боротьба в українсько-російському історичному протиборстві ведеться за спадщину Русі – ідейне обґрунтування експансії Російської імперії на захід. З середини ХХ ст. на різних рівнях політичного, громадянського та культурно-освітнього життя нав'язувався міф про єдину давньоруську народність Київської Русі. Сьогодні вже очевидно, щоб уникнути маніпулювання в цих питаннях важливо забезпечити на уроках і в підручниках наукове трактування, насамперед, термінології – назви «Русь», «Давня Русь», «Київська Русь». Важливо по-новому трактувати маніпулятивні ідеї російських істориків різних часів про « правонаступництво на історичну спадщину Київської Русі », розкривати способи одноосібного привласнення її імперською Росією; переосмислити з нових позицій постаті і ролі князів Русі-України, зазначаючи, що саме в цей час з'являються міста, писемність, державність [8].

Створення україноцентричного нарративу передбачає новий погляд на такі державні утворення як Велике князівство Литовське і Річ Посполита, можливість показати, у яких формах існувала ідентичність українців у цій частині Русі-України.

Чимало суперечностей спостерігається й у висвітленні участі України в Другій світовій війні. Зокрема про роль УПА, рух опору, внесок України у розгром нацистської Німеччини та ін. Вже настав час покласти край стереотипам про «непереможну радянську армію», «талановитих російських полководців» тощо.

Необхідним сьогодні є остаточна зміна акцентів у вивченні подій останнього десятиліття, зокрема це стосується подій Євромайдану, Революції на граніті, Помаранчевої революції та Революції гідності, кожна з яких надавала потужні імпульси для розбудови держави [9].

Розглядаючи оновлення змісту шкільних історичних курсів у контексті реалізації національної ідеї, дослідники говорять про те, що «українська історична освіта має послідовно продовжувати формування в учнівства української історичної пам'яті, патріотизму та розуміння єдності України та українського народу з Європою та європейськими демократичними цінностями» [10]. Останніми роками серед педагогів поширюється й думка, що такий підхід можна найкращим чином реалізувати в рамках створення інтегрованих курсів історії України і всесвітньої історії. Такі курси мають створюватись за проблемно-тематичним принципом, на засадах громадянської спрямованості, «людиноцентризму як уваги до людини та її поведінкових мотивацій, відкриття зв'язків між формуванням особистісних цінностей і розвитком суспільства; україноцентризму через представлення новітньої історії України в контексті всесвітньої історії; націєтворення – висвітлення історії України ХХ–ХХІ ст. як процесу формування сучасної української нації; європейськості – демонстрація зв'язку українського минулого з європейським історичним процесом; політичних, економічних і культурних взаємовпливів» [11].

Прикладом такого інноваційного інтегрованого курсу є програма «Досліджуємо історію і суспільство» для 5-6 класу, розроблена колективом авторів відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, в основу якої покладено тематичну внутрігалузеву і міжгалузеву інтеграцію [12]. У фокусі дослідження пропонуваного інтегрованого курсу – розвиток суспільства, який розглядається в минулому історії України та країн світу та у сучасності як неперервний процес. Інтеграція в змісту курсу постає як всебічна – інтеграція змісту, інтеграція діяльності, інтеграція цінностей. Це визначає як особливості модельної програми курсу, так і особливості розробленого за програмою підручника [13].

Таким чином, Через інтегрований зміст, який створює цілісну картину історичного процесу і розглядає вітчизняну історію як складник світової історії можна концептуально змінити шкільну історичну освіту та унеможливити привласнення кремлем оновленої української історії на основі її логічного інтегрування в європейський контекст.

Повномасштабна російська агресія проти України, яку ми переживаємо сьогодні, спрямована насамперед на знищення української державності, руйнування історичної пам'яті українського народу, національної самосвідомості. В цих умовах у суспільстві посилились дебати щодо проблем створення національної історії, вироблення концепту історичної пам'яті й формування національної ідентичності, україноцентричної концепції викладання історії [14, 15]. Узагальнення цих та інших джерел свідчить, що основними напрямками змін у змісті шкільної історичної освіти є такі:

- увиразнення процесу державотворення, формування української політичної нації, консолідації українського суспільства у минулому та сьогодні (стосується як історії України, так і всесвітньої);

- виклад подій в широкому контексті європейської та світової історії (державотворчих процесів і міждержавних стосунків), багатоаспектності та полікультурності, створення додаткових можливостей для аналогій і порівнянь;

- запровадження концепту: СРСР/РФ – держави імперського типу, розгляд сучасної російсько-української війни, зокрема, її історичного коріння, запровадження нових понять та термінів, актуальних для розуміння сучасності (наприклад, «доктрина “русского міра”», «рашизм» тощо).

Для відповідного оновлення чинного змісту навчання історії МОН України ініціювало перегляд навчальних програм предметів «Історія України», «Всесвітня історія» для 6 – 11 класів та інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ» (10 клас). Було внесені зміни, пов'язані із досягненнями української історіографії, сучасних імперіологічних студій, соціокультурних наукових розвідок практик повсякдення. Наприклад, зміни і доповнення покликані «увиразнити наскрізні сюжетні лінії з минулого, що дають змогу пояснити сучасні події. А саме:

- відображено історію Русі-України, Галицько-Волинського князівства, королівства Руського, українських земель у середині XIV – початку XVI ст. відповідно до здобутків сучасної зарубіжної та української історіографії;

- переформатовано концептуально зміст ранньомодерної історії України, виходячи з кінцевої необхідності зв'язати між собою досвіди перебування українських земель в складі Речі Посполитої та Війська Запорозького/Гетьманщини, як генетично споріднених в розрізі державних інституцій, політичної культури, економіки, культури й повсякденного життя;

– впроваджено поняття-концепт «Козацька революція середини XVII ст.», який якнайкраще відповідає сутності цього явища і протягом останнього десятиліття дедалі впевненіше набуває визнання в українській та світовій історіографії;

– осучаснено зміст історії України «довгого» XIX ст., де зацентровано на процесах українського націєтворення і націєствердження;

– звернуто основну увагу на історію України XX ст.;

– внесено до програми погляд на СРСР як на державу імперського типу, де імперський спосіб організації влади поєднувався з тоталітарним режимом;

– при висвітленні Української революції перенесено наголос на події 1917–1918 рр., адже революція досягла мети, коли постала Українська Народна Республіка;

– наголошено на державотворчій спадкоємності сучасної України від Української Народної Республіки;

– сконцентровано увагу на понятті «українська політична нація», зокрема, на формуванні її контурів і консолідацію впродовж XX ст.;

– ширше представлено практику використання в СРСР масового штучного голоду як політичного знаряддя та ін.» [10].

Зрозуміло, що перегляд змісту шкільної історичної освіти і зміни у формуванні положень програм потребують внесення змін у підручники, посилення локального контенту, використання медійної історії, усних свідчень учасників російсько-українсько війни. У цьому процесі важливим є позбутися віктимного образу України, подолати суперечність між вихованням громадянина і критичним мисленням, розробити відповідні методики навчання на засадах компетентнісного підходу.

У цьому контексті реагуючи на виклики сьогодення в рамках досліджень відділу суспільствознавчої освіти було розроблено цикл інформаційно-методичних матеріалів для вчителів «Українські міста героїв» (автори О. Пометун, Ю. Малієнко, Г. Серова), які розміщені в соціальній мережі Facebook [16]. Це сприятиме подоланню викривлених уявлень про українську історію, піднесенню місцевого патріотизму, формуванню уявлень про історичний шлях міст і містечок України як частини історії країни в цілому, протидії розгорнутій проти України історичній «гібридній війні».

Таким чином, можна стверджувати, що важливими чинниками якісного оновлення змісту шкільної історичної освіти сьогодні є:

- євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави;

- необхідність протидіяти розгорнутій проти України «інформаційній гібридній війні», зокрема і в сфері історичної науки і освіти;

- об'єктивне оновлення даних історичної науки;
- запровадження нових підходів до відбору і структурування змісту історичних курсів у школі у зв'язку із послідовним запровадженням компетентнісного підходу в контексті стратегії Нової українською школи та Державного стандарту базової середньої освіти.

Аналіз значної кількості джерел засвідчує що актуальними пріоритетами якісних змін у змісті шкільної історії є ідеї державотворення, формування української політичної нації, європейський вимір викладання історії, позбавлення імперсько-радянського історичного нарративу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Л. П. Нагорна. Національна ідея // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71061
2. Гай-Нижник П. Українська національна ідея: соборні чинники та визначальні засади // Трансформація української національної ідеї. К.: Наш формат, 2019. С.143–171.
3. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / ред. кол. С.І. Пирожков, В. А.Смолій, Г.В.Боряк, Я.В.Верменич, С.С. Дембіцький, О. М. Майборода, С.В.Стоєцький, Н.В.Хамітов, Л. Д. Якубова, О.В. Ясь. Інститут історії України НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2020. 356 с.
4. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144с.
5. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
6. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
7. Шкільна історична освіта у контексті нової української школи: інтеграція історичної й педагогічної наук. Всеукраїнський науково-практичний круглий стіл. 2 грудня 2021. URL: <https://bit.ly/3In07A4>
8. Ричка В. М. Війна пам'ятей. Змагання за спадщину Київської Русі. Київ: Парлам. вид-во. 2021. 416 с.
9. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Відп. ред. В. Смолій; Кер. авт. кол. Г. Боряк; Авт. кол.: В. Головка (коорд. проекту), В. Даниленко, С. Кульчицький, О. Майборода, В. Смолій, Л. Якубова, С. Янішевський. НАН України. Інститут історії України. К.: Ніка-Центр, 2016. 796 с.
10. Історія України. Всесвітня історія 6 – 11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
11. Історія: Україна і світ (інтегрований курс). 10–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

12. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство 5–6 кл. (інтегрований курс) Пометун та ін.». <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poeta.p.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriyu.susp.5-6-kl.intehr.kurs.Pometun.ta.in.14.07.pdf>
13. Пометун, О.І., Гупан, Н.М. Проектування підручника з інтегрованого курсу історії та громадянства навчання для 5 класу. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. 2021. Вип. 27. С. 182-194.
14. Public History. Історія в публічному просторі: збірник Міжнародної наукової конференції (Київ, 20 травня 2022 року) / За ред. Юрія Латиша; дизайн Маргарити Дяченко. Київ, 2022. 314 с.
15. Що не так з уроками історії в школі? Пояснюють історики. 5 травня, 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shcho-ne-tak-z-urokami-istoriyi-u-shkoli-poiasniuiut-istoriki/>
16. «Відділ суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України» <https://www.facebook.com/Відділ-суспільствознавчої-освіти-Інституту-педагогіки-НАПН-України-107552070892087>.

Sokolovska Irina,
*Candidate of Medical sciences,
Associate Professor
Zaporizhzhya State Medical University
irinasokol10@meta.ua*

Nechyporenko Valentyna,
*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, rector
Khortytsia National Academy*

Hordiienko Natalia,
*Doctor of Sociological Sciences, Professor,
vice-rector for research and innovation,
Khortytsia National Academy*

Pozdnyakova Olena,
*Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, first vice-rector
Khortytsia National Academy*

Zarytska Valentyna,
*Doctor of Psychology
Classic Private University,*

Hryshyna Tetiana,
*candidate of psychological sciences
Classic Private University,*

Bulanov Valerii,
candidate of psychological sciences
Classic Private University,

Herco Maria,
Deputy Director of educational work
of Svalyava Professional Construction Lyceum

THE PERSONAL POTENTIAL OF A TEACHER IN ACHIEVING THE TASK OF CREATING A NEW PHILOSOPHY OF EDUCATION

ОСОБИСТІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГА У ДОСЯГНЕННІ МЕТИ СТВОРЕННЯ НОВОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

У зв'язку з реформуванням освіти все частіше піднімається питання про оптимізацію освітнього простору. В країні зараз гостро як ніколи стоїть завдання створення нової філософії освіти. Провідну роль у цьому процесі, безумовно, відіграє педагог. Досягнення мети сучасної освіти тісно пов'язане з особистісним потенціалом педагога та оптимальним набором характеристик, що дозволяють йому бути успішним у сучасному нестабільному освітньому просторі.

Ключові слова: особистісний потенціал , нова філософія освіти , фахова свідомість

In connection with the reform of education, the question of optimizing the educational space is being raised more and more often. The task of creating a new philosophy of education is more acute than ever in the country. The leading role in this process is certainly played by the teacher. Achieving the goal of modern education is closely related to the personal potential of the teacher and the optimal set of characteristics that allow him to be successful in today's unstable educational space.

Keywords: personal potential, new philosophy of education, professional awareness

The developed general program of the state of gradual transition to the competency-based model of education at all levels has a framework format and provides a high level of freedom in determining the individual trajectory of movement, choosing the content and technological support of the transition period.

It is natural that the main subjects of the modernization of education will be higher education institutions of pedagogical direction, in particular, faculties of primary pedagogical education and schools.

In the country, the task of creating a new philosophy of education, open to the secrets of human life, its aspirations, life potential, is more pressing than ever. On this basis, a new pedagogy is being formed – the pedagogy of a competent, responsible person.

Achieving the goal of modern education is related to the personal potential of the teacher, his general and professional culture, without which it is impossible to solve

the problems of education and upbringing in accordance with new educational paradigms [1].

Everyone knows that the teaching profession is not easy and every year it becomes more difficult, it requires a lot of self-sacrifice, dedication, and sacrifice. A teacher in modern conditions is an educator of a new generation who enjoys freedom of creativity and professional development. Partnership pedagogy is one of the foundations of a school based on mutual respect for the individual, the right to choose and responsibility for the decisions made [2].

A modern teacher is a fundamentally educated person, capable of flexibly restructuring the direction and content of his professional activity, who independently works on his own development, raising educational and cultural levels, knows how to independently acquire the knowledge, skills and abilities necessary for professional activity, thinks critically, possesses a stable system of motives and socialization needs, able to act actively and creatively.

He must be able to learn and teach students to creatively assimilate knowledge, apply it in specific educational and life situations, critically interpret the information obtained, master the skills and abilities of self-development, self-analysis, self-control, and self-evaluation.

The teacher should be oriented to the development of human abilities, and not only to the transmission of knowledge, abilities and skills, knows how to build developmental educational situations, and not only to set and solve didactic tasks; this is a real subject of pedagogical activity, capable of quickly responding to social changes, adjusting one's own professional activity in the direction of social requirements. He is not only a professional in the field of pedagogical activity, but also, unlike specialists in narrow subject areas, purposefully carries out the general education and development of pupils, projects, changes and improves his own activities.

A characteristic feature of his professional consciousness is his concentration on pedagogical problems, the vision of the pedagogical process as a holistic phenomenon, the central place of which belongs to the personality of the child. Pedagogical activity in modern conditions is an art that is born from the combination of mastery and talent of the teacher, namely from the general high erudition and culture, deep knowledge of the discipline, armed with knowledge of age and general psychology and pedagogy, perfect mastery of special work methods, ability to use them in the educational process.

Research activity of students is an important component of professional training at the level of modern requirements, which involves the formation of the habit of critically perceiving educational material, freely navigating the rapid flow of scientific information and new pedagogical technologies. Such an educational process is

qualitative, during which each student, working in a comfortable environment, successfully develops and achieves results.

The main directions of reforming general secondary education, which are reflected in national legislation and regulatory legal acts, indicate that pedagogical science and practice are faced with a number of complex and responsible tasks related to the introduction of formal models of teacher professional growth through the creation of innovative offline and online products, including summer schools, group and individual trainings, courses, review and analysis of lessons, coaching and mentoring, conferences, seminars, workshops, professional training communities, self-education, etc.; substantiation of the content of education on the basis of competence and the new structure of education; development of cooperation pedagogy.

This is an intellectual and creative activity carried out on the basis of search activity and research behavior. The process of implementation of such activity includes analysis of the educational situation, modeling and implementation of educational activities[3]. New opportunities for professional training are opening up, because future specialists are the creators of the modern Ukrainian education system.

And this is possible only under the condition of a high level of professional competence, the presence of developed professional abilities. The teachers of the educational institution guide future specialists in the acquisition of knowledge of a broad direction in classes on individual teaching methods.

The basis of the formation of a teacher's professional competence should be an andragogic approach, which involves the interaction of students at all stages of the learning process, takes into account psychological features and professional experience, aims at the development of creativity, promotes its manifestation not only during the period of study, but also in the further professional life activity [4]. This approach to learning allows each specialist to outline his own educational trajectory, form his personal position through introspection, self-evaluation, self-organization in further professional activity, consciously strive for self-development and professional self-improvement [5,6]. We have to teach students to be lifelong learners. Change and change - this is the only way to keep up with the flow of modern life and this is the only effective way education should move.

LITERATURE

1. Publications Office of the European Union "ECTS Users' Guide" - [Electronic resource]. – Access mode: https://bimaplus.org/wp-content/uploads/2019/01/ECTS_Users_Guide.pdf. - Date of access: 09.10.2020.
2. Teacher's desk book. A guide for those who want to be a master teacher / comp. V. Andreeva, V. Hryhorash. Kharkiv, 2006. 352 p.
3. New Ukrainian school: a teacher's guide / Under general ed. Bibyk N. M. - K., 2017. - 206 p.

4. Pedagogical skill: a textbook / I. A. Zyazyun, L. V. Kramushchenko, I. F. Krivonos and others.; under the editorship I. A. Zyazyuna. [2nd ed., supplement. and processing]. Kyiv: Higher School, 2004. 422 p.
5. I. Sokolovskaya, V. Nechiporenko, N. Gordiyenko, Pozdnyakova O. , Volkova S, Cymbal V, Makurina G (2018) Lipid peroxidation during chronic inflammation. French-Ukrainian Journal of chemistry (Volume 06, Issue 02) - P.38-53. DOI: <https://doi.org/10.17721/fujcV6I2P38-53>
6. Yarmola IK Competence and competence of the teacher of higher school as Yarmola components of its innovative development / IK Yarmola // Zaporozhye medical journal. - 2013. - №5. - P. 116-118.

Стеценко В. А.,
викладач філософії, відмінник освіти України,
КЗ КОР «Богуславський гуманітарний фаховий
коледж імені І. С. Нечуя-Левицького»
e-mail: vlas6598@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРИСТОКРАТІЇ В ІСТОРІОСОФІЇ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

У статті здійснено аналіз елітистської концепції В'ячеслава Липинського, розкрито його погляди на історичну необхідність національної еліти для державності України, наголошено, що напрацювання видатного українського мислителя в галузі елітизму і, насамперед, його розуміння еліти як державотворчої групи нації, не втратили своєї значимості в сучасних політичних умовах державотворення.

Ключові слова: В. Липинський, еліта, національна аристократія, провідна верства, класократія, нація, держава.

The article analyzes the elitist concept of Vyacheslav Lipinsky, reveals his views on the historical necessity of the national elite for the statehood of Ukraine, emphasizes that the work of the outstanding Ukrainian thinker in the field of elitism and, above all, his understanding of the elite as a state-building group of the nation, have not lost their significance in modern political conditions of state formation.

Keywords: V. Lypynskyi, elite, national aristocracy, leading strata, classocracy, nation, state.

«У всесвітній історії мова може йти лише про ті народи, які утворили державу» – стверджував видатний представник німецької класичної філософії Георг Вільгельм Фрідріх Гегель [2, с. 90]. Майже через століття по тому думку про те, що історія не знає бездержавних націй та ненаціональних держав, повторив визначний теоретик українського консерватизму, автор історіософського трактату «Листи до братів-хліборобів» В'ячеслав Липинський (1881–1931), зазначивши, зокрема, що «не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю

незалежність. І тільки коли існує об'єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації» [3, с. 4]. Ці слова належать мислителю, якого відомий український поет Євген Маланюк вважав «Кантом української політичної думки». Як філософа історії високо оцінював Липинського видатний дослідник української філософії Дмитро Чижевський, ставлячи його на одне з перших місць у суспільно-філософській думці України ХХ століття та зазначаючи, що цей мислитель «дає систему філософічно уgruntованої політики» і що для нього «політика є виявом вічних, глибоких тенденцій та законів історичного процесу взагалі» [9, с. 227].

При всьому консерватизмі своїх поглядів В. Липинський є одним із найоригінальніших українських політичних мислителів ХХ століття. Багато його ідей і теоретичних положень, висловлені століття тому, виявилися співзвучними духу нашого часу. Зокрема, настанови й застороги, що прозвучали в «Листах до братів-хліборобів» у 20-х роках ХХ століття, залишаються актуальними й у 20-х роках ХХІ століття: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто за нас не зробить нації, коли ми самі нацією не захочемо бути»; «В даний момент ніхто в Європі сильної і великої Української Держави собі не бажає. Навпаки, є багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоби ніякої України не було, або щоб вона була якнайслабша» та ін. [3, с. 67, 98].

Розв'язання національного питання, побудова незалежної Української держави – ці теми стали центральними в творчості В. Липинського, при висвітленні яких він піддавав гострій критиці своїх опонентів. Звертаючись до них, В. Липинський писав: «Ви, українські соціалісти, утотожнюєте поняття нації з пролетаріатом і партією. Для Вас – не соціаліст – не Українець. Ви-ж українські націоналісти утотожнюєте поняття нації з мовою, вірою, племенем... Тому то всі Ви – і соціалісти і націоналісти в Україні – дєрвіші, а не державники» [3, с. XIII].

На противагу їм, В. Липинський розглядав націю як єдність всіх мешканців даної землі і всіх громадян даної держави, об'єднання всіх племен, мов, вір української землі, спаяних власною державою, єдиним духом. Відповідно до його уявлень, «нація – це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній державі» [6, с. 8]. На думку В. Липинського, у визначенні національної ідентичності важливим є територіальний чинник, під яким він розумів усвідомлення своєї території, на якій народився або проживаєш і, відповідно, любов до своєї землі. Саме тому В. Липинський, який за походженням був поляком, за цим принципом вважав себе українцем.

Отже, В. Липинський дотримувався етатистського принципу розуміння нації, який передбачає, як зазначав учений, що «поняття Нації утотожнюється з поняттям Держави» [3, с. XIII], тобто з територіально-політичною одиницею.

Він наголошував, що «нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіяльно політичної – а не навпаки» [6, с. 8]. Звідси можна зробити висновок, що без побудови власної державності всі розмови про незалежність і самостійність нації позбавлені будь-якого сенсу.

Найважливішим державотворчим чинником, на думку В. Липинського, є «національна аристократія», тобто національна політична еліта. Мислитель був переконаний, що кожна нація твориться елітою та підкреслює, що саме ця «активна меншість, а не пасивна більшість – це і єсть єдина реальна, національно і державотворча сила України» [5, с. 25].

Нагадаємо, що в сучасному вигляді елітистські концепції сформувалися на переломі XIX–XX століть. Їх безпосередніми творцями були італійські соціологи Гаetano Моска (1858–1941) і Вільфредо Парето (1848–1923), хоча ідеї поділу суспільства на вищі та нижчі верстви, на еліту та простолюдинів знаходять своє обґрунтування ще у творчості мислителів минулих століть – Конфуція, Платона, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше та ін. Г. Моска і В. Парето вважали, що політика є сферою боротьби двох протилежних класів – пануючої меншості (еліти) і підвладної більшості (народу). Меншість, яку В. Парето називав «елітою», а Г. Моска «політичним класом» (в більш пізніх виданнях своїх робіт – «правлячим класом»), завжди здійснює керівництво народними масами.

Елітистські ідеї В. Липинського викладено в уже згаданому історіософському трактаті «Листи до братів-хліборобів» (1926), зокрема, у його третій частині, що носить назву «Про національну аристократію і про три методи її організації: класократію, охлократію і демократію» та у роботі «Покликання “варягів” чи організація хліборобів?» (1926).

Як і відомі італійські теоретики елітизму Г. Моска та В. Парето, В. Липинський теж був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує активна меншість, яка керує (еліта) і пасивна більшість, якою керують (народ). Він зазначав, що «така група, чи такі групи людей в кожній нації дійсно існують, це ми побачимо, коли уважно глянемо на життя націй. В кожній з них є більша або менша, така або – в залежності од історичної епохи та відмінних умов існування – інша група людей, що кермує нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартости, які потім присвоює собі ціла нація, і якими ця нація живе і держиться» [3, с. 130]. Саме цю групу людей В. Липинський і називає «національною аристократією», розуміючи під нею групу «найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманичами нації» [3, с. 131]. Тобто, В. Липинський переконаний, що до цієї провідної групи повинні потрапляти найкращі представники нації, незважаючи

на їхнє соціальне походження та майновий стан. Зауважимо, що тут його думка співпадає з точкою зору Г. Моски і В. Парето. Саме ж суспільство В. Липинський ділить на три верстви: 1) еліти; 2) продуценти (робітники, хлібороби, буржуазія, пролетаріат); 3) інтелігенція, яка повинна відігравати функцію посередництва між суспільними групами.

До речі, подібно до Г. Моски, автора роботи «Основи політичної науки» (1896), яка в 1936 році була опублікована англійською мовою під назвою «Правлячий клас», В. Липинський не вживає у своїх працях термін «еліта», використовуючи натомість такі поняття як «національна аристократія», «провідна верства», «правляча верства»: «Аристократією натомість зву я всяку правлячу і провідну в даній добі верству (те, що в західньо-європейській літературі називають тепер “елітою”), без огляду на її походження» [3, с. XLVII].

В. Липинський підкреслює важливість процесу постійного поповнення й оновлення національної аристократії, тобто циркуляції еліт, для їхнього успішного функціонування. Це нагадує циклічну теорію еліт, розроблену свого часу В. Парето, але український мислитель розвинув власну теорію організації національних еліт та їх кругообігу. На його думку, коли цей процес припиняється, то нація попадає під провід чужої, сильнішої ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність.

Найкращим методом організації національних еліт В. Липинський вважав класократичний. Суть класократії, на його думку, полягає в тому, що національна аристократія приходить до керівництва через вибір найкращих представників із різних класів та станів суспільства і бере участь у законодавчій, виконавчій та судовій владі. Такими станами, як вважав мислитель, є організатори й організовані, або політично активна меншість і політично пасивна більшість. Учений наполягав на участі в еліті консервативних аристократичних сил, але й вони мають поповнюватися свіжими силами з-поміж українства. В процесі проводу мають враховуватись інтереси як консервативних, так і прогресивних сил аристократії [8, с. 8]. Ідеальним прикладом класократії В. Липинський вважав Великобританію з її конституційною парламентською монархією як формою державного правління.

Другий, демократичний метод організації еліт, В. Липинський назвав хаотичним. Він стверджував, що у демократичній системі правлячими верствами є купці, фінансисти та інтелігенція, які правлять хаотичним методом парламентарної демократії (прикладом такого методу правління В. Липинський вважав, зокрема, Францію та США). Третій метод організації еліт, згідно з Липинським, є охлократичний. Він окреслив два види охлократії: історичний, тобто централізовану абсолютну монархію, і сучасний йому, тобто комунізм і фашизм [7, с. 28].

В. Липинський вказує, що «без своєї власної національної аристократії – без такої меншості, яка була б настільки активна, сильна та авторитетна, щоб організувати пасивну більшість нації всередині, і тим захистити її від ворожих наскоків зовні – немає і не може бути нації» [3, с. 189]. Саме національна аристократія забезпечує розв'язання протиріччя між індивідуальними, егоїстичними інтересами і спільними для всієї нації інтересами на користь останніх. Тобто, вона – носій об'єднуючого принципу. В. Липинський зазначив, що без двох основних прикмет – матеріальної сили і морального авторитету, – немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії – активної, сильної та авторитетної меншості – не може бути й нації.

Вирішальним чинником у процесі керівництва нацією В. Липинський вважав легітимацію національної аристократії. Він пише: «Рішальним тут є факт..., що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе, росте і розвивається» [3, с. 131].

Національна аристократія, вказує В. Липинський, може реалізуватися тільки тоді, коли вона захоче створити свою державу. І нація, якщо вона дійсно хоче стати нацією, а не залишатися етнічною масою, теж повинна створити свою державу. В зв'язку з цим В. Липинський підкреслює, що нація «без власної держави не матиме власної національної аристократії, а не маючи власної аристократії вона ніколи не стане нацією і лишиться по віки балакаючим на іншій мові племенем, підлягаючим державно-національній організації чужої аристократії» [3, с. 139–140]. В. Липинський наголошує, що народ, який не вміє відтворити власну провідну верству, власну політичну еліту, приречений на те, щоб довіки коритися чужій політичній еліті.

Роздумуючи над питанням, чому не вдалося досягти державної незалежності під час національно-визвольних змагань 1917–1920 років, В. Липинський дійшов висновку, що причиною була відсутність політичної еліти, інтереси якої були б національно зорієнтовані. Національна аристократія – це не просто привілейована група, а верства, що може організувати суспільство, створити й захистити національну державу. Як зазначає доктор філософських наук Юрій Вільчинський, «неможливо зрозуміти причини поразки української революції 1917–1920 рр., не усвідомивши того основного, за твердженням В. Липинського, факту, що боротьбу за становлення української держави, тобто за здобуття повної волі для української нації, провадили люди, які в державну незалежність України не тільки перед тим ніколи не вірили, але й до самої ідеї державної незалежності ставилися з погордою» [1, с. 93]. Також варто зауважити, що в українській еліті були значні внутрішні ділові й особисті конфлікти, що переплелися з різним осмисленням шляхів і методів досягнення державної незалежності України та власного місця у цьому історичному процесі.

Отже, концепцію національної аристократії в історіософії В. Липинського, можна розглядати як спробу обґрунтування еліти відповідно до потреб національного відродження. В. Липинський вказує, що «...не етнографічна маса яко така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі, автоматично, націю, а творить націю якась активна група людей серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед в розвитку об'єднуючих, організуючих, будуєчих націю політичних вартостей» [4, с. 773].

Необхідно наголосити, що напрацювання видатного українського мислителя в галузі елітизму і, насамперед, його розуміння еліти як державотворчої групи нації, не втратили своєї значимості в умовах повномасштабного збройного вторгнення Росії в Україну та героїчної боротьби українського народу проти російських загарбників, а слова В. Липинського про те, що «ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо», як ніколи актуальні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинський Ю. В'ячеслав Липинський – до української нації через українську державу // В'ячеслав Липинський. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. Київ ; Філадельфія, 1994. С. 91–96.
2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории. Санкт-Петербург : Наука, 2000. 480 с.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926. XLVIII+580 с.
4. Липинський В. Національна аристократія // Консерватизм : антологія. 2-ге вид., перероб. і доп. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С. 772–775.
5. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка «Де вихід?». Нью-Йорк : Булава, 1954. 114 с.
6. Липинський В. Хам і Яфет: з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів : Поступ, 1928. 36 с.
7. Пеленський Я. Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна // В'ячеслав Липинський. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. Київ ; Філадельфія, 1994. С. 15–29.
8. Приходько С. М. Політичні аспекти теорії еліти в українській суспільно-політичній думці ХХ ст. Київ : Стилос, 1999. 47 с.
9. Чижевський Д. В'ячеслав Липинський як філософ історії // Д. Чижевський. Філософські твори : у 4 т. Т. 2. Між інтелектом і культурою: дослідження з історії української філософії. Київ : Смолоскип, 2005. С. 227–236.

Ткаченко Л. І.,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
Tkachenko.Lidiya@gmail.com
ORCIDID 0000-0002-2303-1147*

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК УМОВА САМОЗДІЙСНЕННЯ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено розроблення проблематики суб'єктності в українському науковому полі. Окреслено складники суб'єктності й розглянуто умови їх здійснення. Акцентовано на розвитку суб'єктності як підґрунті досягнення обдарованою особистістю цілей саморозвитку та самоздійснення.

Ключові слова: обдарованість, суб'єктність, вмотивованість, свобода, саморозвиток.

The article presents the development of subjectivity issues in the Ukrainian scientific field. The components of subjectivity are outlined and the conditions for their implementation are considered. Emphasis is placed on the development of subjectivity as a basis for achieving the goals of self-development and self-realization by a gifted individual.

Key words: giftedness, subjectivity, motivation, freedom, self-development.

Увага до проблематики обдарованості і суб'єктності обумовлена об'єктивними закономірностями розвитку сучасного соціуму – інноваційним типом цивілізаційного поступу і все більшим сектором невизначеності та змінності як атрибутивних характеристик сьогоденності. Розвиток обдарованості й особистості загалом залежать від багатьох факторів, що їх можна об'єднати поняттям суб'єктності. Саме суб'єктність є тим феноменом, що обумовлює не лише постійне розгортання особистості, а й досягнення цілей та отримання результатів її діяльності. Розглянемо стисло розроблення проблематики суб'єктності у сучасному українському науковому дискурсі.

Проблема суб'єкта і суб'єктності, широко опрацьовувана у вітчизняній філософії, психології, соціальній психології, зовсім недавно з'явилася у полі педагогічних досліджень. Варто згадати монографії О. І. Галян [2], яка розглядає в історико-педагогічному дискурсі ХХ ст. особистість учня у вимірах суб'єктності (читай в усіх аспектах виховної і навчальної діяльності, що регламентувалися циркулярними освітніми документами, і відповідним науковим розвідкам) і С. О. Шеховцової [14] щодо проблеми суб'єктності у аспекті педагогічної теорії і практики. У цих монографіях здійснено широкий огляд наукових досліджень із визначення суб'єкта і суб'єктності, а також пов'язаних з ними властивостей і педагогічної проблематики.

Дійсно, наукові дослідження дають досить широкий спектр визначень, з якими важко не погодитись. Так, В. О. Татенко, спираючись на методологію вчинковості В. А. Роменця, зазначає, що вчинок у сутнісному розумінні завжди є акцією духовного вияву індивіда, а також творенням моральних цінностей. Вчинок є свідомою дією, що пов'язана з моральною самосвідомістю особистості, а також мотивами поведінки та ставленням до правил, норм існування людини у соціумі. На думку В. О. Татенка, внутрішній зв'язок суб'єктності та вчинковості полягає у тому, що людина-суб'єкт як вищий вияв особистості стає автором і носієм вчинкової активності, а також несе відповідальність за результат та наслідки здійснення вчинку [11].

На думку С. О. Шехавцової, психологічний контекст поняття «суб'єктність» пов'язано із розумінням трьох аспектів категорії суб'єкт: організація життя та діяльності, спосіб вирішення протиріч та вдосконалення (А. Брушлинський); феномен надситуативної активності як прояв суб'єктності, яка відображає якісну своєрідність людини як вільної, відповідальної істоти, здатної до цілепокладання та розвитку (В. Петровський); визнанням суб'єктності як властивості особистості здійснювати взаємозумовлені зміни у світі, в інших людях, в людині (О. Волкова) [15]. Водночас С. О. Шехавцова дає і своє розуміння суб'єктності: «Ми розглядаємо в загальнонауковому контексті поняття суб'єктності як особливої інтегративної особистісної якості людини, що виявляється в активній позиції до будь-якої діяльності й містить цілісну аксіологічну характеристику особистості, яка розкривається в самовизначенні, самопізнанні, самосвідомості, самореалізації, саморозвитку людини» [14, с. 80]

У наукових дослідженнях українських учених знаходимо наступні концептуальні визначення суб'єктності: «формовияв інтенціонального воління психіки» [7, с. 159], «саморушна причина суцього, універсальний принцип переходу можливих станів в дійсність інтенціональних предметностей» [6], «здатність індивіда до самодетермінації, до керування власним життям», «джерело саморозвитку особистості», «форма соціальної і життєвої зрілості особистості – вища форма її розвитку» [4, с. 5], «форма самобуття людини» [11, с. 372], «сутнісне ядро психіки» [12, с. 333], «індивідуальний авторський «проект» свого Я, свого життя і діяльності [1, с. 12], «є загальнолюдським вираженням суверенності діяльної людини, персонально відповідальної перед собою й іншими за результати своїх діянь, із самого початку «винної» за все, що з нею відбувається і від неї залежить» [5, с. 79], «інтегральна властивість, яка є мотиваційним, інтеграційним, регулятивним, координаційним центром життєтворчості та життєдіяльності особистості», «є цілісною, системною якістю» [8, с. 40] й ін.

На думку М. Д. Прищака можна виокремити інтегральні компоненти (властивості, форми актуалізації) суб'єктності, які є системотвірними:

- мотиваційність як внутрішній стан, джерело детермінації, енергії (волі) та критерій розвитку суб'єктності особистості;
- суб'єктна взаємодія (комунікація) у системі «Я – Інший» як комунікативна свідомість, внутрішній стан, «інтерсуб'єктність», діалог, середовище, механізм та критерій розвитку суб'єктності особистості;
- свобода особистості (результат рефлексії «свобода – відповідальність») як внутрішній стан, середовище, механізм та критерій розвитку суб'єктності особистості;
- творчість особистості як внутрішній стан, механізм та критерій розвитку суб'єктності особистості [8, с. 41].

Погоджуючись із першорядністю мотиваційності (ми сказали б вмотивованості особистості) як інтегральною компонентою творення суб'єктності, наведемо на підтвердження результати наступних психологічних досліджень. Вивчаючи особливості ухвалення рішень осіб, орієнтованих на успіх, що якраз і демонструє суб'єктність, О. В. Сазонова [10, с. 122] зазначає наступне. Особи з високою мотивацією досягнення вирізняються особливою схильністю до осмисленого способу прийняття рішень і раціонального аналізу альтернатив, тоді як особи з низькою мотивацією досягнення більш ризиковані в прийнятті рішень, часто вдаються до прокрастинації, як стратегії прийняття рішень. За результатами порівняльного аналізу можна стверджувати, що особи з високою мотивацією досягнення успіху набагато краще вміють управляти собою та регулювати свою поведінку порівняно з особами з низьким і середнім рівнем мотивації досягнення. Вони також значно вправніші в плануванні та прийнятті рішень, тобто можуть переходити від плану до дій, вміють адекватно оцінювати результати власної діяльності, вони самі здатні ставити критерії для оцінки. Такі особи найліпше, порівняно з середнім і низьким рівнем вираженості мотивації досягнення, продумують способи своїх дій для досягнення поставлених цілей, контролюють виконання плану в реальному спілкуванні, поведінці та діяльності. Вони також демонструють відмінності між групами в прагненні до свободи, орієнтації на результат та установки на працю. Найсуттєвіше відрізнялися особи з низьким рівнем мотивації досягнення, в них менше виявляється бажання працювати, а також досягати результату в роботі, такі особи менше цінують свободу, їм комфортно працювати в регламентованих умовах.

Іншим цікавим дослідженням є вивчення психологічного маніпулювання у міжособистісній взаємодії (що якраз поєднує в нашому випадку вмотивованість і суб'єктну взаємодію, комунікацію), яка надзвичайно рідко залишається

суб'єктно-суб'єктною з надзвичайно важко втримуваною паритетністю і рівновагою. Розглядаючи феномен маніпулювання у суб'єктно-вчинковій науковій парадигмі, Н. В. Гребінь [3, с. 27–29] стверджує: маніпуляцію використовують для досягнення цілей суб'єкта впливу, але вона не завжди має егоїстичний характер. Існує багато ситуацій, коли маніпуляцію вчиняють з альтруїстичною, альтер-альтруїстичною метою (у навчально-виховній, лікарській діяльності тощо). Надаючи моральної оцінки вчинковим діям, треба враховувати узгодженість їхнього результату зі загальнолюдськими цінностями, принципами моралі та справедливості. Логіка морального виправдання має опиратися на певні параметри, які можна розробити на підставі суб'єктно-вчинкової парадигми.

Зазначаючи про наступний системотвірний складник суб'єктності – свободу особистості, пошлемося на К. Р. Роджерса, який стверджує, що процес становлення особистості запускається у сприятливому психологічному кліматі, коли індивід задає собі два питання і відповідає на них: «Хто я?» і «Як мені стати самим собою?» Ми назвали б цей процес самопізнанням і саморозвитком, який і приводить до свободи особистості. Карл Роджерс вважає, що індивід у цьому процесі скидає одну за одною захисні маски, в яких він зустрічає життя; що він повністю переживає свої приховані якості; що він виявляє в цих переживаннях незнайомця, яким і є він сам. У результаті стає особистістю, більш відкритою всім складовим свого досвіду; особою, у якої виникає довіра до себе; особистістю, яка вважає, що локус оцінки лежить у неї всередині; особистістю, яка вчиться жити, беручи участь у потоці безпосередньо пережитого досвіду і постійно виявляючи в ньому свої нові якості [9].

У проблемі саморозвитку Л.А. Терещенко вбачає наявними умови його здійснення, а також механізми реалізації. Психологічними умовами, що забезпечують успішність саморозвитку, на думку дослідниці, є такі: зріле «Я» особистості (що має такі характеристики, як автономність, самоідентичність, інтернальність), наявність усвідомленої мети самоздійснення як орієнтира саморозвитку та активної життєвої стратегії.

Механізмами як функціональними засобами саморозвитку виступають наступні:

- а) самопізнання (самовідчуття, самоприймання, самоусвідомлення, самопоглядання, самодіагностику, самоаналіз та ін.) і самотворення (самоформування, аутотренінгу, самокорекції, самовдосконалення) (В.О. Татенко);
- б) самоприйняття і самопрогнозування (В.Г. Маралов);
- в) рефлексія, саморегуляція та зворотний зв'язок.

Під психологічним змістом поняття саморозвитку Л.А. Терещенко розуміє процес свідомої, якісної та незворотної зміни особистістю своїх моральних якостей, інтелектуальних і соціальних здібностей і можливостей, своїх фізичних, психічних і духовних сил з метою «добудувати» себе до ідеального образу цілісної особистості. Саморозвиток передбачає здійснення самостійної, цілісної, ціннісно-орієнтованої діяльності особистості з безперервної самозміни як збагачення індивідуального досвіду і духовно-моральних сил відповідно внутрішньому образу Я і актуальним соціальним очікуванням. Під саморозвитком розуміється прагнення людини змінити себе і оволодіти засобами такої зміни; особливий процес, який йде за іншими «самопроцесами» і спирається на них. [13].

Таким чином, можемо підсумувати. Суб'єктність і самоздійснення обдарованої особистості виступають феноменами не лише пов'язаними, а й взаємообумовленими. З одного боку, обдарованість, її виявлення і розвиток спонукають до формування суб'єктності особистості, а з другого – суб'єктність є підґрунтям і умовою розкриття і розвитку обдарованості індивідуума. Рушійною силою розвитку й того, й іншого феноменів є вмотивованість особистості. Освітній аспект окресленого явища складає психолого-педагогічну проблему формування обдарованої особистості у процесі освітньої діяльності, що має бути розв'язаною в результаті педагогічного супроводу обдарованої дитини у період від дошкільної до вищої освіти. Особливий період розвитку суб'єктності й обдарованості дитини, в силу причин фізіологічної і психічної готовності, припадає на період шкільного навчання. Саме в цей період мають бути забезпечені усі складники адекватного психолого-педагогічного супроводу в освітньому середовищі (головним осередком якого є заклад загальної середньої освіти), що забезпечував би розвиток суб'єктності обдарованої особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брунова-Калисецкая И.В. Психологическая самоэффективность как фактор кросс-культурной адаптации : дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.05 / Киев, 2009. – 196 с.
2. Галян О.І. Особистість школяра у вимірах суб'єктності: історико-педагогічний дискурс : монографія. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. – 360 с.
3. Гребінь, Наталія. Психологічне маніпулювання у міжособистісній взаємодії у ракурсі суб'єктно-вчинкового підходу // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2018. Вип. 2. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. – С. 23–31.

4. Гуляс І.А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки // Наука і освіта. – 2010. – № 2. – С. 4–8.
5. Гуляс І.А. Принцип суб'єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості // Матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; відп. за вип. З.Ф. Сіверс, укл. А.В. Полегенько. – К. : ІСПП НАПН України, 2019. – С. 78–80.
6. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. – 720 с.
7. Карпенко З.С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-модерністський проект // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В.О. Татенка. – Київ : Либідь, 2006. – С. 157–175.
8. Прищак М.Д. Учатися бути вільним: суб'єктність особистості як мета освіти // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 60. – Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2019. – С. 38–44.
9. Роджерс, Карл. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Под. общ. ред. Исениной Е.И. – М.: Прогрес, 1994. – 480 с.
10. Сазонова, Олена. Особливості прийняття рішень мотивованих на досягнення успіху осіб // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2018. Вип. 2. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. – С. 118–128.
11. Татенко В.О. Психология в субъектном измерении. – К. : Видавничий центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
12. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В.О. Татенка. – Київ : Либідь, 2006. – С. 316–358.
13. Терещенко Л.А. Проблема саморозвитку особистості за розглядом вітчизняних та зарубіжних дослідників // Матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; відп. за вип. З.Ф. Сіверс, укл. А.В. Полегенько. – К. : ІСПП НАПН України, 2019. – С. 179–182.
14. Шехавцова С.О. Суб'єктність у педагогічному аспекті: теорія і практика / С.О. Шехавцова, Держ. закл. «Луган. Нац. Ун-т імені Тараса Шевченка». – Полтава : ВНЗ Уоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ), 2016. – 414 с.
15. Шехавцова С.О. Теоретичні і методичні засади формування суб'єктності майбутніх учителів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Старобільськ, 2017. – 47 с.

Ткаченко М. В.,
аспірантка Соціально-правового факультету
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
Margo2208@gmail.com
ORCID ID 0000-0001-7459-4727

**РЕПАТРІАЦІЯ ЯК ЗАПОБІГАННЯ
АНТИЦИВІЛІЗАЦІЙНІЙ СУБ'ЄКТНОСТІ
(НА ПРИКЛАДІ ПОЛІТИКИ ЄС СТОСОВНО ЖІНОК ІДІЛ)**

У статті відображено питання щодо репатріації жінок у сучасних дослідженнях науковців ЄС у контексті проблематики тероризму і гендеру.

Ключові слова: тероризм, репатріація, репатріація жінок, ІДІЛ.

The article reflects the issue of women's repatriation in contemporary research by EU scientists in the context of terrorism and gender issues.

Key words: terrorism, repatriation, repatriation of women, ISIS.

Вивчення сучасних соціальних процесів доводить, що передчасно стверджувати про подолання такого явища як тероризм, який неодноразово був засуджений людством. Феномен тероризму вже давно є предметом соціально-філософського та правового дискурсу. Прийнято численні резолюції міжнародних організацій і законодавство, що засуджують зазначене явище практично в кожній країні світу. Так само ухвалено низку документів на рівні ООН та Європейського Союзу про репатріацію та дерадикалізацію колишніх учасників ІДІЛ.

Події, пов'язані зі створенням і діяльністю Ісламської держави, а також подальшими воєнними подіями, ознаменовані переміщенням тисяч жінок з Європи (громадян Європейського Союзу) до ісламського світу. Причини цього явища були різні, про що свідчать дослідники, які вивчали цей процес. Також різною, хоч і значущою, була участь жінок-мусульманок у терористичних діяннях ІДІЛ. За різними джерелами можна встановити палітру жіночої участі в діяльності ІДІЛ: від відкритих намірів підтримки й фізичної допомоги до вимушеного переміщення на територію Ісламської держави. Проте нині постало питання подальшої долі жінок-мусульманок, що опинилися у таборах на території колишньої Ісламської держави, і які є громадянками європейських країн.

В умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення України видається потрібним з'ясувати, яким чином відбувається репатріація громадян Європейського Союзу (на прикладі жінок), що є запобіганням антицивілізаційній суб'єктності, чим по суті і є тероризм. Зауважимо, що у Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму (ратифікована Україною 2006 р.) зазначено: «акти тероризму за своїм характером або з погляду обставин

учинення мають за мету серйозно залякати населення або неправомірно спонукати уряд чи міжнародну організацію здійснити якусь дію чи утриматися від здійснення її, або серйозно дестабілізувати чи зруйнувати основні політичні, конституційні, економічні або соціальні структури країни чи міжнародної організації» [1]. Водночас, на нашу думку, це визначення значною мірою окреслює анти-цивілізаційну суб'єктність актора терористичної дії.

У зв'язку з розпадом Ісламської держави (ІД) та перемогою Альянсу у 2019, ООН закликала країни-члени ЄС до репатріації жінок та дітей назад до країн їх громадянства. Окрім створення більш надійних законів задля боротьби з тероризмом, постала необхідність створення інклюзивних програм задля реабілітації, інтеграції та дерадикалізації репатрійованих жінок.

У міжнародному законодавстві та законах держав Європи за участь у терористичній діяльності передбачено покарання у вигляді певної кількості років у в'язниці в залежності від тяжкості скоєного. Але лише судове переслідування не може вирішити проблеми і рано чи пізно держава повинна реінтегрувати колишніх терористів.

Усвідомлюючи важливість боротьби з тероризмом, як на міжнародному, так і локальному рівнях, уряди держав створили політику щодо репатріантів з ІДІЛ, як одну з причин запобігання утворенню терористичних настроїв. І беручи до уваги те, що зазвичай жінкам приділяють менше уваги як окремим політичним акторам, які спроможні на терористичні дії, уряди країн ЄС більш охочі до їх повернення.

Існує два підходи до реагування на колишніх терористів: «м'який» та «репресивний». До «м'якого» підходу можна віднести програми з реінтеграції та дерадикалізації, в той час як до «репресивного» підходу відносять судове переслідування та в деяких випадках навіть позбавлення громадянства. Серед країн, які використовують «м'який» підхід є Данія, в той час як «репресивний» використовує Франція.

Дослідники зазначають, що «м'який» підхід є інклюзивним і він створений задля дестигматизації (повернення) та включення в соціум, що передбачає отримання освіти та роботи: «це передбачає добровільне психологічне консультування, допомогу в працевлаштуванні та освіті, а повернуті отримують наставника, який направляє їх у цьому процесі. Цей підхід ґрунтується на тісній співпраці між поліцією, розвідкою та соціальними службами» [6, С. 8].

У більшості випадків уряди на законодавчому рівні утвердили різні обмежувальні заходи такі, як спостереження, депортація чи фінансові обмеження. У Нідерландах для цього була впроваджена спеціальна Комплексна програма дій по боротьбі з джихадизмом (2015), яка передбачає моніторинг дій людей, що повернулися (returnees). В Бельгії Координаційний підрозділ з аналізу

загроз запровадив електронний моніторинг за репатріантами у разі, якщо вони не проводили терористичну діяльність, в інших випадках їх чекало судове переслідування. Франція позбавляє права на соціальне забезпечення всіх, хто покинув її територію та примкнув до терористичних організацій. У Великій Британії, окрім моніторингу, Управління з виконання фінансових санкцій Казначейства як запобіжний захід може заморозити активи людей, пов'язаних з терористичною діяльністю.

Ще одним аспектом, що розглядають дослідники, є соціальна інтервенція. Вони її визначають наступним шляхом: «ці заходи передбачають програми супервізії, в рамках яких людина отримує коучинг, щоб допомогти їй реінтегруватися в суспільство. Такі програми можна використовувати, щоб запобігти виїзду людей, а також для навчання тих, хто повернувся. Ми вказуємо ці ініціативи як приклад ряду заходів на додаток до кримінальних та обмежувальних заходів» [7, С. 56].

Як же висвітлюється проблематика, пов'язана із жінками, як окремими факторами та виконавцями терористичної діяльності? Деякі країни не проводять розмежування між жінкою та неповнолітніми, часто об'єднуючи їх з іншими категоріями. Дослідники Дж. Кук і Г. Вейл зазначають, що такі речі траплялися в наступних країнах: «Китаї («сім'ї»), Індонезії («жінки і діти») і Росії («жінки і діти»). Вони позначаються символом тильди (~), щоб позначити, що ці цифри є середніми. Також не в усіх країнах було зрозуміло, що жінки та неповнолітні філії ІД враховуються в урядових цифрах «іноземних бійців». Наприклад, Нідерланди не включали дітей віком до дев'яти років до оцінок повернення» [4, С. 12]. До цього можна також додати відсутність даних щодо питання жінок взагалі. Це може бути пов'язане з небажанням держав визнавати участь їхніх громадян у терористичній діяльності.

В більшості досліджень увагу зосереджено на чоловічому контингенті, що залишає у тіні жінок та дітей або ж об'єднує жінок та дітей в одну категорію. Це призводить до неповного опису та характеристики осіб жіночої статі, що відвертає увагу від цієї категорії. Жінки, що примкнули до ІДІЛ зазвичай не мають одного визначеного профілю і в більшості випадків характеризуються «проблематичним» терміном «наречені джихадізму» (jihadi brides).

Висвітлення проблематики, пов'язаної із жінками, які брали участь у терористичній діяльності, базується на гендерних та культурних стереотипах: зазвичай вказують на їх вроду чи описують із застосуванням епітетів, що створюють красивий образ. Британська вчена Ешлі Макфітерз аналізуючи назви та контекст статей у популярних міжнародних виданнях про жінок-комбатантів, пов'язаних з тероризмом, зазначає, що «зображення зовнішності та пов'язаної з нею сексуальності затьмарили політичну активність, а той факт, що натяки на

зовнішність передують їхній професії, підкреслює уявлення про те, що зовнішність важливіша за політичну діяльність... З одного боку, жінка-комбатант має естетичний вигляд, дотримуючись загальноприйнятих норм краси, але, з іншого боку, її краса врівноважується потворними вчинками терористів. Складно домовлятися та орієнтуватися між двома поняттями в ЗМІ. Тому, щоб представити жінку-терористку споживачам новин, використовуються звичні рамки розуміння» [5].

Канадські дослідниці Сімон Картер та Луїза Дітріх наполягають, що дослідження ролі жінки в ІД може послужити прерогативою при формуванні політики щодо інтеграції таких жінок: «жінки також служили медсестрами, лікарями та вчителями в рамках спроб ІДІЛ побудувати державу, працювали вербувальниками, пропагандистами та підбурювачами, а також служили в поліції моралі ІДІЛ, дотримуючись правил щодо інших жінок. Отже, в нинішньому контексті гуманітарної кризи в Іраку жінки не обов'язково відповідають уявленням, що характеризують жінок як жертв екстремізму, і мають цінний досвід, ідеї та внесок у інклюзивні процеси миробудування та відбудови» [2, С. 9].

Британські вчені Т. Чоудхурі та Х. Фенвік провели дослідження, в якому намагались з'ясувати вплив політики запобігання тероризму. Вони провели фокус групи з 96 респондентами з одного району, які включали як мусульман, так і немусульман. Базуючись на відповідях опитаних, дослідники зазначають, що «коли справа доходить до досвіду контртерористичної поліції, зокрема зупинок в аеропортах, зупинок на вулицях, арештів і рейдів, здається, що мусульмани та немусульмани з одних і тих самих місцевих районів живуть «паралельним життям». Закони про боротьбу з тероризмом не сприймаються окремо, але сприяють ширшому розумінню мусульманських учасників як «підозрюваної громади». У той час, як деякі мусульмани реагують на це більшим залученням, кидаючи виклик хибним уявленням про них, багато інших повідомляють, що відчувають себе все більш відчуженими та ізольованими» [3, С. 175].

Висновки. Можна помітити, що всі ініціативи, які були спрямовані задля дерадикалізації та інтеграції не мали гендерного розмежування, тобто програма була однаковою як для чоловіків, так і для жінок, а також програма не брала до уваги ступінь тяжкості скоєних злочинів.

При дослідженні проблематики, пов'язаної із питаннями жінок, що примкнули до ІДІЛ не потрібно також нехтувати і поясненням ролей, які жінки виконували саме в структурах ІДІЛ, адже це дозволить більш ширше розроблення превентивних заходів, а також державної політики щодо репатріації жінок.

Потрібно зосередити увагу на особливостях ролі жінок та їх статусу у ІДІЛ для дослідження впливу ідеології ІДІЛ. В свою чергу це уможливить краще

розуміння їх мотивацій для вступу в терористичні організації, а також мотивацію для їхнього повернення у країни їхнього народження. Ця інформація може бути використана державними структурами України для створення превентивних дій та політики щодо репатріації, дерадикалізації та інтеграції жінок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму. [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_712#Text . Дата звернення 07.09.2022.
2. Carter, Simone E, Dietrich, Luisa (2017) Gender and Conflict Analysis in ISIS Affected Communities of Iraq. Oxfam. 44 с. DOI: 10.21201/2017.9767.
3. Choudhury, Tufyal & Fenwick, Helen (2011) The impact of counter-terrorism measures on Muslim communities, International Review of Law, Computers & Technology, 25:3, Сс. 151-181, DOI: 10.1080/13600869.2011.617
4. Cook, Joana and Gina, Vale (2019) «From Daesh to ‘Diaspora’: Tracing the women and minors of Islamic State.» ICSR, 76 с.
5. McFeeters, Ashleigh (2017). Gender and Terror – Woman First, Fighter Second? Woman Are Boring. January, 13. <https://womenareboring.wordpress.com/2017/01/13/gender-and-terror-woman-first-fighter-second/comment-page-1/>
6. Reed, A., de Roy van Zuijdewijn, J., Bakker, E. (2015) «Pathways of Foreign Fighters: Policy Options and Their (Un)Intended Consequences,» The Hague: ICCT Policy Brief (April), Сс. 1-19.
7. Wittendorp, Stef, Roel de Bont, Edwin Bakker and Jeanine de Roy van Zuijdewijn. (2017) ‘Measures against jihadist foreign fighters: A policy comparison between the Netherlands, Belgium, Denmark, Germany, France, the UK and the US (2010 to 2017)’, Universiteit Leiden, 98 с.

Ткаченко О. А.,

*доктор психологічних наук, доцент кафедри психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
старший науковий співробітник, практичний психолог
Українського фізико-математичного ліцею
E-mail: altkachenko2@gmail.com*

АКМЕОРІЄНТУВАННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК БАЗОВИЙ ЧИННИК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Цивілізаційна суб'єктність українського суспільства розглядається в контексті розвитку акмеорієнтованої зрілої особистості. Здійснено філософсько-психологічний аналіз проблеми прагнення людини до саморозвитку в досягненні свого ідеалу в постнекласичній парадигмі Київської філософської школи та вчинкового напрямку української психологічної науки. Розкрито особливості перебігу цього процесу з урахуванням кризових умов

соціалізації особистості та розвитку українського суспільства як ключового чинника-суб'єкта цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: Російсько-українська війна; Київська філософська школа (КФШ); концепція акмеологічного розвитку особистості; акмеорієнтована зріла особистість (АОЗО); акме/аксі-векторна структура розвитку АОЗО; смисловий психологічний механізм розвитку АОЗО; ціннісно-сміслова домінанта свідомості.

The civilizational subjectivity of Ukrainian society is considered in the context of the development of an acmeoriented mature personality. A philosophical and psychological analysis of the problem of a person's desire for self-development in achieving his ideal in the post-non-classical paradigm of the Kyiv Philosophical School and the deed direction of Ukrainian psychological science was carried out. The peculiarities of the course of this process are revealed, taking into account the crisis conditions of the socialization of the individual and the development of Ukrainian society as a key factor-subject of civilizational development.

Key words: Russian-Ukrainian war; Kyiv Philosophical School (KFS); the concept of acmeological development of personality; acmeoriented mature personality (AOMP); acme/axi-vector structure of AOMP development; sense psychological mechanism of AOMP development; value-conceptual dominant of consciousness.

Проблема дослідження полягає у тому, що перші дні розвою крайньої активної фази російсько-української війни чітко виокремили найважливіший виклик українців і України до вільного світу, який виглядає як «духовне диво». Його творцями стала найбільш соціально і психологічно активна спільнота українців – захисників, духовно і психологічно вмотивованих на захист Батьківщини, орієнтованих у своєму життєтворенні на ціннісно-сміслову домінанту прагнення до досягнення вищих цінностей гідності, національної самоідентифікації, самоорганізації тощо. Тому їхній досвід такого життя-вчинення і наступне творення майбутнього українського суспільства має стати основним предметом досліджень гуманітарних наук як базовий чинник цивілізаційної суб'єктності взагалі. Тоді парадигмальний водорозділ між категоріями «діяльність» і «вчинок», що виділяє українську гуманітарну науку (зокрема психологічну) на тлі «східної» (російської) і «західної» (західноєвропейської) виходить на ключові позиції.

До такого висновку ми дійшли завдяки понад двадцятирічному пролонгованому дослідженню, присвяченому психологічним засадам розвитку акмеорієнтованої зрілої особистості (АОЗО). Це передбачало здійснення теоретико-методологічного аналізу проблеми прагнення людини до саморозвитку в досягненні свого ідеалу в парадигмі постнекласичної науки, розкриття змісту, структури, особливості перебігу цього процесу в різні періоди особистісного та соціального життєтворення з урахуванням кризових умов соціалізації (Ткаченко, 2018; 2021).

Концепція дослідження інтегрувала в собі такі теоретичні положення:

1. Акмеологічний розвиток особистості є процесом її життєздійснення, спрямованим на прагнення до досягнення довершеного (канонічного) стану акмеорієнтованої зрілості шляхом реалізації «справи життя» на основі смислового психологічного механізму, що системно розгортається як іманентний циклічно-висхідний процес смислотворення – вчинення – смислоосягнення одночасно за аксіологічним та акмеологічним векторами, в результаті чого продукуються ціннісно-сміслові новоутворення.

2. Акмеорієнтована зріла особистість (АОЗО) є інтегративно-цілісним утворенням людської психіки, що системно організоване на основі вищих життєвих цінностей (аксі-вектор розвитку) та прагнення до їх досягнення у саморозвитку як реалізації своєї «справи життя» (акме-вектор розвитку). Справа життя - практична цілісність суб'єктності (самоорганізації) життя особистості та її інтегральної здатності до вчинення задля соціального життєздійснення в динамічних умовах сучасного існування як саморозвитку.

3. В основі організації етапно-рівневої структури системи акмеологічного розвитку особистості знаходиться наростання масштабності та інтенсивності екзистенційних умов життя такої особи. Диференціація розвитку АОЗО здійснюється за фрактальним принципом, коли кожна наступна емпірична смислова конструкція життєздійснення особистості «породжується» відповідним попереднім накопиченням змістів як результату продуктивного осмислення людиною власного екзистенційного досвіду, що відповідає критерію її акмеорієнтування на шляху саморозвитку.

4. Смісловий психологічний механізм акмеологічного розвитку особистості функціонує як цілісна ціннісно-смілова акме/аксі-векторна структура, в якій аксі-вектор вказує на становлення зрілої особистості на змістовній основі вищих життєвих людських цінностей, акме-вектор вказує шлях реалізації особистістю прагнення до втілення таких цінностей у власній активності.

5. Основними психологічними чинниками акмеологічного розвитку є вчинкові дії особистості та практика осмислення нею екзистенційного досвіду з дотриманням відповідних зовнішніх та внутрішніх умов.

6. Смісловий психологічний механізм акмеологічного розвитку особистості забезпечує досягнення нею акмеорієнтованої зрілості за умови її життєздійснення на основі аксіологічного, акмеологічного, суб'єктно-вчинкового принципів та принципу акмесоціалізації, що спричинено вчинковими діями та практикою осмислення екзистенційного досвіду й розгортається за наявності екзистенційної (кризової) ситуації (зовнішньої умови) у «полі правди» (внутрішньої умови).

7. Практика психологічної підтримки ціннісно-смілової домінанти розвитку АОЗО забезпечує конструювання психосоціальної технології акмеологічного

розвитку особистості з її подальшою акмесоціалізацією в контексті розбудови взаємостосунків на гуманістичних засадах.

В результаті було створено концепцію акмеологічного розвитку особистості, яка передбачає: розробку відповідної концептуальної моделі дослідження на основі смислового психологічного механізму як іманентного циклічно - висхідного процесу смислотворення – вчинення - смислоосягнення, що системно-технологічно виглядає як акмеорієнтування (підготовка до розвитку) – акмування (фаза 1 влучання у розвиток) – акмування (фаза 2 утримання/ідентифікація розвитку) – смислове новоутворення (констатація розвитку). Це дозволило створити акме/аксі-векторну структуру розвитку АОЗО як цілісну та складно організовану на відповідних етапах і рівнях систему і визначити принципи (аксіологічний, акмеологічний, суб'єктно-вчинковий та акмесоціалізації) дослідження її розвитку. Було виявлено чинники (досвід кризової екзистенції та здатність особистості вчиняти) та умови (кризові ситуації життя, а також створення специфічного поля правди) функціонування такої системи. Виявлено типологію розвитку АОЗО в онтогенезі, презентовану в ході дослідження емпіричними моделями глобально-життєвого, глокально-життєвого, соціально-суб'єктного та навчально-контекстного типів. Запропонована практика психологічної підтримки ціннісно-смислової доміанти розвитку АОЗО і її подальшої акмесоціалізації, що передбачає розробку відповідної психосоціальної технології розвитку українського суспільства як ключового суб'єкта цивілізаційного розвитку (Ткаченко, 2021).

Основним світоглядно - антропологічним підґрунтям **аналізу першоджерел та ідеї** даного дослідження стала «Київська філософська школа» (КФШ), яка узагальнила осмислення існуючих філософських та світоглядно-психологічних поглядів і смислів щодо прагнення особистості до досягнення вищого призначення як єднання людини зі «світом людини». Адже характерним для української філософії є наголос на морально-етичній проблематиці самої сутності людини, її місці у світі і особливому призначенні. Це розглядається в її історичній автентичності та всього спектру етичних, онтологічних, гносеологічних тенденцій сутнісно нових критеріїв істинності філософських, світоглядних, гносеологічних, соціальних й психологічних основ ХХІ століття.

Світоглядна «людиноцентрична» проблематика КФШ природно витікає саме з українського традиційного філософування – гуманізму Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, Л. Українки, «філософії серця» П. Юркевича, концепції глибинного єднання людини зі світом Г.С. Сковороди. Саме світ людини та сфера її буття як духовно-практичне опанування дійсності заклали в основу філософських концепцій поняття віри, надії, моралі. Тому фундатор КФШ В.І. Шинкарук вбачає філософію як систему світорозуміння моральної свідомості людини, призначення якої в майбутньому суспільстві – «зняти» державу і право етикою та високою

моральністю. На основі закладених цією школою дослідницьких особливостей і пріоритетів нова практична філософія будується на світогляді єднання людини зі світом у плідному впливі на сучасну вітчизняну і світову філософську думку нового тисячоліття. Це неминуче загострює проблему «бути чи мати» (Е. Фромм) щодо сучасного українського суспільства, яке у прагненні до саме свого сутнісного життєздійснення перебуває в постійному русі – пошуку людиною самої себе як єдності своєї сутності з існуванням - щоб достеменно «бути», воно (суще) ще повинно «знайти себе».

У прагненні здійснення руху до своєї істинної цілісності така людина сама екзистенційно розщеплює своє буття на емпіричну даність (як природну істоту) і смислову заданість (де починається людське в людині). Це розглядається як принципові парадокси цілісності людини і «світу людини». Тому цілісність суб'єкта вже в самому своєму визначенні «розірвана» на фактичну кінечність і сутнісну безкінечність. А природа суб'єктивності полягає саме в ставленні до всього зовнішнього, тобто в самопричинності (що в умовах феномену «майдану» і російсько-української війни проявляється як «самоорганізація»). Опанування смислових орієнтирів, як підґрунтя особистісного буття, виявляється справою життєвого процесу (реалізацію «справи життя» (Ткаченко, 2018).

Специфіка підходу київських філософів полягала в аналізі зв'язку поняття «життєвого світу» з «праксісом» його проєктивної заданості як структурованості, і інтерпретації шляхом «духовно-практичних» категорій «смысл» і «досвід». Отже, за іншим фундатором КФШ П.В. Копніним, весь процес руху пізнання будується за схемою: «об'єктивна реальність – практика – знання – практика – об'єктивна реальність». У цьому автор вбачає «іманентний принцип самоорганізації» як доцільну практичну діяльність людини стосовно світу. Тоді предмет дійсності завдяки практиці творчо відтворюється (відбивається) в свідомості завдяки теорії, а потім, вже на основі свідомої й теоретично обґрунтованої практики, стає новим предметом об'єктивного світу. В цілому зазначається, що практика, як фундамент онтології та гносеології, дійсно виявляється критерієм істинності й об'єктивності людського пізнання як і світ людини в її розвитку й процесуальності. Досягнення нового рівня практики, як перетворення предмета у відповідності з його об'єктивними властивостями, виявляється виразом теоретичної й практичної об'єктивності, взаємопереходу суб'єктивного і об'єктивного, як «іманентний принцип самоорганізації» самого природного світу. Наголошується, що це суто людська здатність «самочинно починати новий ряд».

У підсумку приходимо до того, що у сучасній науці привертає увагу постановка даної проблеми у контексті творення і опанування смислу та наповнення Розуму. Такий аксіологічний орієнтир розвитку особистості нами розглядається в контексті аристотелевської «ентелехії» як життєвої сили,

спрямованої на розвиток усього живого, у тому числі і людини, античної ідеї «пайдейї» як розвитку і окультурення душі, християнської ідеї «богоподібності» особи, філософських концепцій суспільного духовного виробництва та вищого призначення особи, нарешті КФШ й культурно – історичних та загальнопсихологічних концепцій, спрямованих на прагнення до досягнення ідеалу особистості у єдності людини і «світу людини» як доцільної життєвої практики за «іманентним принципом самоорганізації», коли особа стає здатною «самочинно починати новий ряд». Тому основним телеологічним орієнтиром вирішення даної проблеми було обрано – розвиток акме-орієнтованої зрілої особистості (АОЗО) як прагнення до досягнення Ідеалу (вищого призначення).

Це розглядається на фоні запропонованого раніше концепту реалізації справи життя (Ткаченко, 2018), що відповідає здійсненню «смислу буття» людини як творчої самореалізації особистості у діяльності (насамперед вчинковій), адекватній її здібностям і суспільним та індивідуальним запитам, що стає можливим лише за певного рівня розвитку її соціальної, особистісної та професійної компетентності.

На основі сучасних світоглядно-психологічних концепцій виявляються дві глобальні теоретичні і практичні парадигми, з яких витікають відповідні два напрями життя зрілої особистості, що розвивається. Перший визначений нами як «життя – діяльність», який не передбачає стосунків зі світом, опанування смислів і розвиток зрілої особистості. Другий визначений нами як «життя – вчинок», який передбачає прагнення до досягнення вищого призначення, самоактуалізацію, активне опанування смислу життя у постійних стосунках з реальним світом, відтак життєздійснення завдяки розвитку АОЗО.

Важливою подією у цьому контексті стала активізація російсько-української війни та представлення її викликів у науково-аналітичній доповіді, присвяченій соціально-психологічному стану українського суспільства (Слюсаревський, 2022). На її основі доцільно виділити такі орієнтири як 1) формування у українській спільноті на підґрунті колективної психотравматизації перцептивного образу російсько-української війни як особистісного, соціального та духовного зростання й відповідно 2) формування особистісної та професійної готовності українських психологів як фахового співтовариства, які поки що за великим рахунком не знайшли свого належного місця активної участі у «психологічній» війні: передусім утвердження власної авторської позиції в професійній діяльності, долання непристосованості традиційних (орієнтованих на «травму») та акцент на розвивальних (орієнтованих на посттравматичне зростання) практик реальних систем комунікації. За нашою думкою, вирішення цих проблем насамперед пов'язано з прийняттям сучасної картини світу українців, яка визначається їхньою ціннісно-смісловою ідентифікацією як вибором між «життям-діяльністю» («мирним» світом) та «життям-вчиненням» (світом який «воює») (Ткаченко, 2022).

Ціннісно-сміслова домінанта (ЦСД) прагнення до досягнення вищих цінностей ідентифікує світ (спільноту) яка «воює». Це «життя – вчинення», яке здійснюється за «великою логікою вчинку» (Роменець, Маноха, 1998): ситуація – мотивація – вчинкова ДІЯ – післядія. Психологічна практика реалізується як підтримка ЦСД та посттравматичний розвиток особистості. У цьому випадку війна розглядається як причина і досліджується за телеологічним принципом, коли основним критерієм є виявлення причинно-цільових (сміслових) зв'язків та сміслових новоутворень. ЦСД прагнення до самообслуговування і самозбереження ідентифікує світ «мирної» спільноти. Це «життя-діяльність» яке здійснюється за структурою (Платонов, 1972): мета – мотив – дія – результат. Психологічна практика орієнтується на «травму» і ПТСР. У цьому випадку війна розглядається як наслідок і досліджується за каузальним принципом, коли основним критерієм є виявлення причинно-наслідкових зв'язків.

Основною проблемою стосунків цих світів є їх принципова несумісність, що неминуче призводить до ціннісно-сміслової конфліктності. Така «несумісність світів», яка в Україні виникла ще у 2014р. з початком російсько-української війни, ймовірно зараз почала дрейфувати на захід разом з українськими біженцями, які зазнали значного впливу травматичного досвіду. І в найближчому майбутньому це очевидно буде посилюватись з поверненням з війни українських воїнів-захисників.

Приходимо до **висновку**, що осмислення багаторічних авторських емпірико-практичних досліджень та професійного і життєвого досвіду (Ткаченко, 2018, 2021, 2022) свідчить про те, що вирішення проблеми розвитку українського суспільства як базового чиннику цивілізаційної суб'єктності закладено в розвитку акмеорієнтованої зрілої особистості та відповідній психосоціальній технології. Вона системно функціонує на основі зазначеного смислового психологічного механізму, коли життя людини ґрунтується на вчиненні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Платонов К.К. (1972). О системе психологии. М: Мысль, 1972. 216 с.
2. Роменець В.А., Маноха І.П. (1998). Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. Київ: Либідь. 992 с.
3. Слюсаревський М. М. (2022). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді: Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4124>
4. Ткаченко О. (2018). Справа життя: умова розвитку зрілої особистості. (2018). Монографія. Київ: ЦП «КОМПРИНТ». 332 с.
5. Ткаченко О. А. (2021). Психологія акмеологічного розвитку особистості: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С Костюка. Київ. 44 с.

6. Ткаченко О. А. (2022). Ціннісно-сміслова ідентифікація українців в умовах викликів війни. Міжгрупова взаємодія в умовах війни: ідентичності, картини світу, додання травми: матеріали круглого столу (Київ, 9 червня, 2022 р.) [Електронний ресурс] / За наук. ред. П. П. Горностая, Л. Г. Чорної ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. – Київ : Талком. С. 47-49.

Тур Оксана Миколаївна,
*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри українознавства, культури
та документознавства Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,
I.oksanetur@gmail.com*

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито поняття «моделювання», «модель», визначено основні ознаки моделі та вимоги до її проектування; представлено модель формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності та детально схарактеризовано кожен її структурний компонент (цільовий, технологічний, аналітико-результативний).

Ключові слова: модель, комунікативна компетентність, документознавство та інформаційна діяльність, методологічний підхід.

The article explains the concept of «modeling», «model», defines the main features of the model and the requirements for its design; a model of the formation of communicative competence of future specialists in document studies and information activity is presented and each of its structural components (target, technological, analytical-resultative) is characterized in detail.

Keywords: model, communicative competence, document science and information activity, methodological approach.

Показником якості освіти сучасного фахівця сфери документознавства та інформаційної діяльності нарівні з професійною компетентністю є комунікативна компетентність, відсутність або низький рівень сформованої якої утруднюватиме професійну діяльність, знижуватиме її якість, унеможливить кар'єрний ріст зазначеного фахівця.

Різноманітні питання формування комунікативної компетентності стали предметом комплексного вивчення в працях багатьох науковців, зокрема І. Богданової, О. Грішнєвої, Є. Климова, Б. Коссова, І. Кузнецова, З. Курлянд,

І. Левіної, П. Смоліков, Н. Степанова, О. Цокур, Н. Шевченко, О. Янишин та інших.

Сучасні наукові дослідження відображають важливі, але окремі сторони проблеми розвитку комунікативної компетентності. І хоча сьогодні в працях науковців представлені різні варіанти моделі формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців документно-інформаційної галузі, однак постійний розвиток сучасної вищої освіти і потреби суспільства вимагають постійного її оновлення й удосконалення.

Мета нашої розвідки – розробити і представити модель формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності.

Моделювання є найважливішим методом дослідження реальних предметів, явищ, процесів об'єктивної дійсності. Моделювання передбачає використання процедур абстрагування й ідеалізації. Ця риса моделювання дуже суттєва в тому випадку, коли його предметом є складні системи, поведінка яких залежить від великої кількості взаємопов'язаних факторів різної природи. Моделювання застосовується в органічній єдності з іншими методами дослідження. Значимість моделі, її реалістичність доводиться, підтверджується у процесі експерименту.

Результатом процесу моделювання є модель. Модель (з лат. *modulus* – міра, зразок, норма) у методології науки – аналог (структура, знакова система) певного фрагменту природної чи соціальної дійсності, концептуально-теоретичне утворення. В «Енциклопедії освіти» за редакцією В. Кременя модель визначається як «...уявна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта» [1, с.516].

Модель слугує для зберігання і розширення наукового уявлення про об'єкт з метою подальшого його перетворення, керування ним. Модель – це аналітичний чи графічний опис процесу, що розглядається (у нашому випадку – процесу формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності).

Склад моделі залежить від мети дослідження і має давати можливість прослідкувати будь-які характеристики об'єкта дослідження. Основними ознаками моделі можна назвати: структурованість на основі певних методологічних принципів; внутрішня інтерпретованість компонентів і їх зв'язків; семантична компактність, що дозволяє утримувати модель в пам'яті без опертя на зовнішні додаткові засоби фіксації; взаємозв'язки і взаємозалежності компонентів, які складають модель, узгоджені таким чином, що видалення з

моделі будь-якого з компонентів призводить до втрати цілісної інформації про модель.

Розробляючи концептуальну модель формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності, ми керувалися основними вимогами, які висувають науковці до процесу моделювання: між елементами моделі існують причинно-наслідкові зв'язки, які повинні бути встановлені дослідниками і які реагують на зміни, які виникають в одному з них, що можливо лише за наявності зворотного зв'язку; за його відсутності ефективність процесу формування комунікативної компетентності зведено до мінімуму; модель є динамічною, тобто володіє здатністю змінювати якісний стан; моделювання здійснюється тільки за наявності в моделі параметру, у випадку впливу на який можна змінити сам процес.

Під час проєктування моделі формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності нами було враховано: професійну компетентність викладача, який здійснює формування комунікативної компетентності майбутніх документознавців; наявність об'єктивних фактів – соціальне замовлення вищої професійної школи, Державний освітній стандарт вищої професійної освіти; цілісну освітню сферу вишу; рівень комунікативної компетентності студентів.

Проєктування концептуальної моделі формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності підпорядковано наступній логіці: визначення меж моделі; визначення мети й завдань, окреслення наукових підходів; вибір компонентів комунікативної компетентності; з'ясування етапів процесу формування комунікативної компетентності; визначення організаційно-педагогічних умов та ін.

Зміст і взаємодія кожного з компонентів спроектованої нами концептуальної моделі формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності (схема 1.) визначаються вимогами до змісту вищої професійної освіти, необхідністю визначення суми комунікативних знань, умінь, здатностей, індивідуальних якостей майбутніх фахівців-документознавців.

Специфіка створеної нами моделі формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності полягає в тому, що зміни в одному з її блоків зумовлюють зміни в інших, а в кінцевому результаті – усього процесу формування комунікативної компетентності особистості. Майбутні фахівці, перш ніж отримати результат, можуть не один раз пройти коло, що містить цільовий, технологічний та аналітико-результативний компоненти і на виході перейти на більш високий рівень розвитку комунікативної компетентності.

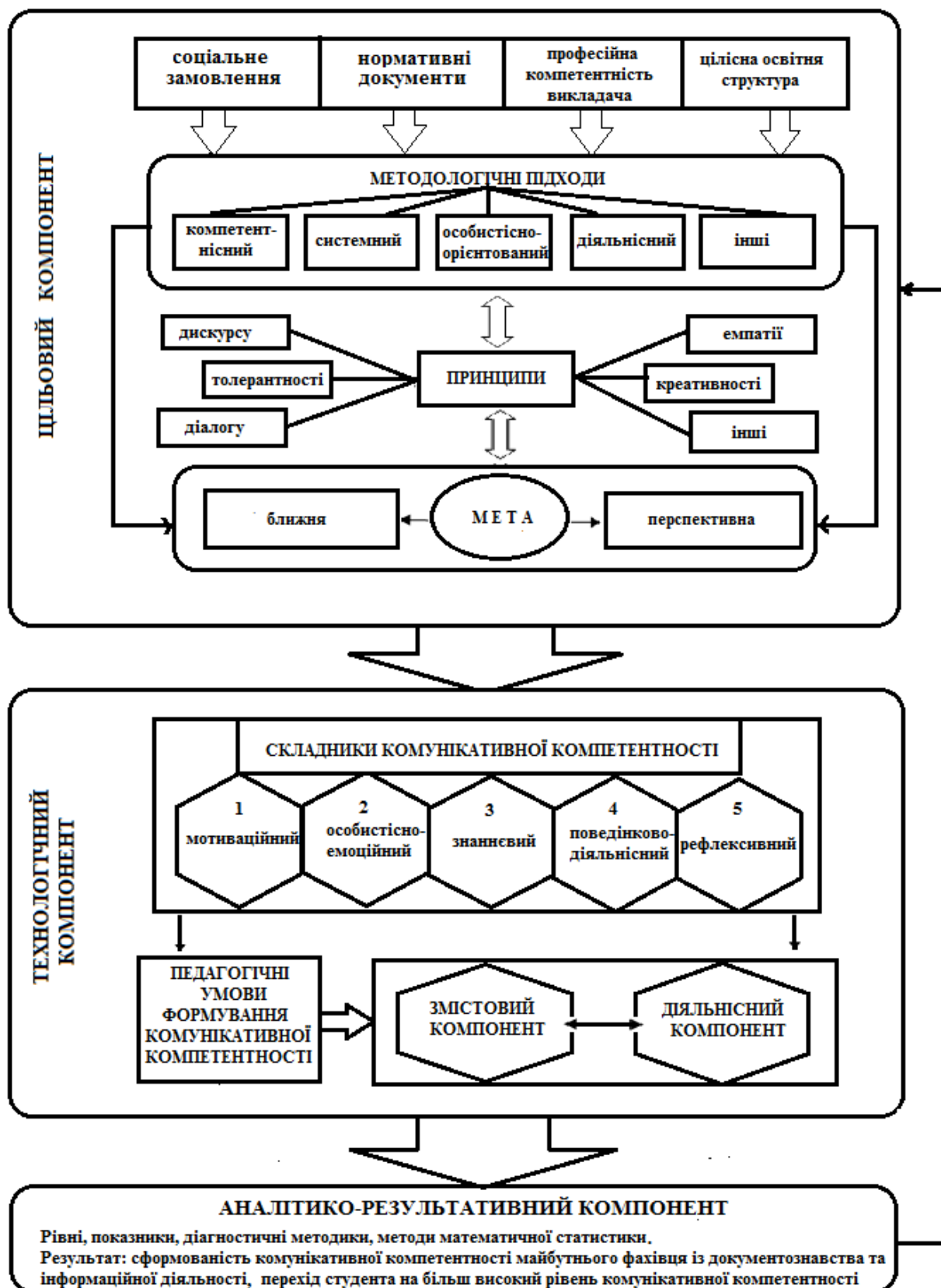

Схема 1. Модель формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності

Схарактеризуємо кожен з представлених блоків. Цільовий компонент об'єднує такі блоки, як соціальне замовлення, нормативні документи, комунікативна компетентність викладача, цілісна освітня структура, методологічні підходи, педагогічні принципи, мета. Головною інстанцією стосовно інших блоків цього компоненту вважаємо нормативно цільовий. Він визначається соціальним замовленням суспільства на випускників-ментознавців, підготовлених на рівні сучасних вимог, які мають високий рівень сформованої комунікативної компетентності. Соціальне замовлення відображене в об'єктивних тенденціях розвитку суспільства і у свідомо виражених освітніх запитах громадян. Обґрунтування соціального замовлення представлено в нормативних документах, та визначає мету моделі – формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності у процесі професійної підготовки.

Державна політика регуляції суспільних відносин у сфері професійної підготовки громадян України представлено в таких нормативних документах, як Конституція України, Закон України про Національну рамку кваліфікацій, Закон України про вищу освіту, Стандарт вищої освіти України (спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»).

З метою адаптації України до європейського освітнього простору та збалансування інтересів ринку освітніх послуг і ринку праці КМУ у 2011 році було затверджено Закон України про Національну рамку кваліфікацій, де комунікація розглядається як «...взаємозв'язок суб'єктів з метою передавання інформації, узгодження дій, спільної діяльності» [2]. Крім того подано у формі таблиці опис кваліфікаційних рівнів, які об'єднують такі одиниці, як: знання, уміння, комунікація, автономність і відповідальність. Додаток подає аналіз вимог до розвитку комунікативних здібностей тих, хто навчається, на кожному кваліфікаційному рівні. Вимогами до кваліфікаційного рівня «бакалавр» є: донесення до фахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності, здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію.

Основною нормативним підґрунтям, що регулює процес підготовки майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності є Стандарт вищої освіти України.

Важливим блоком цільового компоненту є блок методологічних підходів, який об'єднує компетентнісний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, культурологічний, аксіологічний та акмеологічний підходи. Засадичним у проектуванні моделі вважаємо компетентнісний підхід, на основі якого процес формування комунікативної компетентності спрямовано на досягнення практично-вагомих результатів у вигляді системи знань, умінь, здатностей, ставлень тощо.

Оскільки формування комунікативної компетентності ми розглядаємо як педагогічну систему яка характеризується певними ознаками, зокрема цілісністю, відкритістю, альтернативністю шляхів розвитку системи, циклічністю тощо, то наступним у ієрархії підходів було виокремлено саме системний підхід.

Виокремлення ще одного підходу – особистісно-орієнтованого – зумовлено потребою забезпечення особистісного розвитку студента (невід'ємним складником якого є рівень сформованості його комунікативної компетентності) і підтримки у нього таких процесів, як самопізнання, самоактуалізації, самореалізації тощо. Це можливо за умови застосування особистісно-орієнтованого підходу.

Набуття майбутніми фахівцями із документознавства та інформаційної діяльності комунікативної компетентності можливе лише в умовах відповідної їхньої діяльності. З огляду на цей факт, наступним у системі підходів, що становить теоретико-методологічну основу проектової моделі, було обрано діяльнісний підхід. Відповідно до зазначеного підходу, комунікативна компетентність студентів проявляється в мотивованій і цілеспрямованій комунікативній діяльності.

Важливе значення для формування комунікативної компетентності має також культурологічний підхід, практична реалізація якого зумовлює орієнтацію майбутніх документознавців на особистісний культурний розвиток, освоєння культурних досягнень світової цивілізації, розширення знань у сфері духовної культури людства, орієнтація на одвічні гуманні виміри людського життя тощо.

Якісне формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців-документознавців можливе за умов використання аксіологічного підходу, який дозволяє проектувати таку систему підготовки, у якій пріоритетним є формування ціннісно-сислової сфери особистості.

У проектованій моделі нами виокремлено акмеологічний підхід, за допомогою якого можливе стимулювання творчо-комунікативного потенціалу майбутніх документознавців, спрямування їх на продуктивне використання особистісних ресурсів для досягнення успіхів у комунікативній діяльності.

Методологічні підходи та принципами (*загальнопедагогічні*: відповідність змісту освіти вимогам сучасного суспільства, цілісності, активності, наочності, науковості, доступності, природовідповідності, практичної значимості, проблемності навчання, єдності наукової та навчальної діяльності, врахування вікових особливостей; *специфічні*: герменевтики, гуманізації, демократизації, педагогічної підтримки й допомоги, емпатії, креативності, дискурсу, толерантності, діалогу) зумовлені метою моделі.

Технологічний компонент передбачає наявність: складників комунікативної компетентності (мотиваційний, особистісно-емоційний, знанневий, поведінково-діяльнісний, рефлексивний), педагогічних умов, зокрема: психологічну готовність до спілкування, залучення до діалогу, орієнтацію майбутніх фахівців на толерантне ділове спілкування, врахування специфіки ситуацій міжособистісної комунікативної взаємодії, дотримання етикету, залучення до соціального співробітництва, застосування інтерактивних методів тощо. Педагогічні умови забезпечують реалізацію змістово-діялісного блоку.

Змістово-діялісний блок становить навчальні дисципліни гуманітарного циклу, циклу фундаментальної підготовки та циклу професійної та практичної підготовки. Зміст навчання дисциплін різних циклів удосконалено засобами конструювання та розв'язування комунікативних ситуаційних завдань, організацією та проведенням дидактичних ігор, навчальних нарад, зборів, виконанням комунікативних вправ тощо, з-поміж яких можна виокремити такі: «Діалог команд», «Навчальна нарада», «Відкритий мікрофон», «Колективна презентація», «Повідомлення-дослідження», «Доповніть речення», «Інтерв'ю», «Коло», «Комунікативна ситуація», «Слухай, сприймай, виправляй», «Вибір» та інші.

Технологія реалізації комунікативних вправ, завдань, задач будується на орієнтації в ситуації спілкування, планування акту спілкування, встановлення контакту з аудиторією чи окремою особою, з'ясування мотиву поведінки суб'єкта комунікації, здійснення вербально-невербальної комунікації, прогнозування розвитку ситуації спілкування, організація зворотного емоційного та змістового зв'язку, рефлексія взаємодії. Реалізація зазначених етапів розв'язування ситуаційних завдань, задач і вправ підвищує рівень комунікативної компетентності майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності та позитивно впливає на її подальший розвиток.

Аналітико-результативний компонент передбачає постійний моніторинг та діагностику рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх документознавців, визначає критерії і показники вияву комунікативної компетентності, презентує рівні сформованості досліджуваної компетентності – низький (вказує на невідповідність розвитку комунікативної компетентності вимогам професії), середній (відповідає вимогам професії, але недостатній для здійснення продуктивної комунікативної діяльності), високий (здатність майбутнього документознавця варіювати власну комунікативну діяльність для досягнення поставленої мети, ефективно розв'язувати комунікативні ситуації, що постійно виникають у професійній діяльності документознавця). Критерії діагностування рівнів сформованості комунікативної компетентності відповідають структурі комунікативної компетентності.

Моніторинг забезпечує фіксацію наявного стану сформованості комунікативної компетентності, виявлення відповідності наявного стану прогнозам, визначення стратегії подальшого розвитку комунікативної компетентності майбутнього фахівця із документознавства та інформаційної діяльності.

Результатом реалізації зазначеної моделі є сформована комунікативна компетентності майбутнього документознавця, перехід на більш високий рівень комунікативної компетентності.

Підсумовуючи наведене вище, зазначимо, що використання запропонованої трикомпонентної моделі уможливить цілеспрямоване, якісне формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців документно-інформаційної галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
2. Про затвердження Національної рамки кваліфікації: Постанова Кабінету міністрів України від 23.11.2011 №1341. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text> (Нормативні документи МОН України. Постанова).
3. Спрінсян В. Інновації в сфері підготовки фахівців з документаційного менеджменту. Актуальні проблеми сучасного документознавства: методологія та практика підготовки фахівців із документознавства й інформаційної діяльності : зб. навч.-метод. і наук.-дослід. матеріалів Усеукраїнського науково-практичного семінару. Полтава : ПолтНТУ, 2018. С.13–18.
4. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy. Language and Communication. London, 2016. P. 2–27.
5. Piepho H.-E. Kommunikative Kompetenz als uebergeordnetes Lernziel im Englischunterricht. Dornbourg-Frichofen : Frankonius-Verlag, 2017. 197 p.

Фоломєєва Н. А.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри хорового диригування, вокалу

та методики музичного навчання,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

folomeeva.natalya.arkadijevna@gmail.com

РОЗВИТОК ВОКАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 026 «СЦЕНІЧНЕ МИСТЕЦТВО»

Стаття присвячена специфіці розвитку вокальної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» у процесі професійної підготовки. У статті розглянуто особливості діяльності з розвитку вокальної компетенції здобувачів вищої освіти, елементи авторської робочої програми

навчальної дисципліни «Основи співу», показники, що характеризують рівень опанування вокального твору здобувачем вищої освіти.

The article is devoted to the specifics of the development of vocal competence of higher education students in the specialty 026 Performing arts in the process of professional training. The article examines the specifics of activities for the development of vocal competence of students of higher education, elements of the author's work program of the educational discipline "Fundamentals of Singing", indicators characterizing the level of mastery of a song by higher education students.

Необхідність оптимізації освітнього процесу за спеціальністю 026 «Сценічне мистецтво» та впровадження в нього нових підходів до розвитку вокальної компетенції здобувачів вищої освіти вимагає розробки збалансованої системи музичного виховання актора, що дозволяє ефективно опанувувати спроможності вокального виконавства, а також його методологічного обґрунтування.

Доцільно зауважити, що протягом XVIII–XX століть компоненти вокального виховання професійного актора посідали важливе місце у вітчизняній театральній педагогіці, навчальні дисципліни вокального та загально-музичного спрямування нерідко входили до переліку обов'язкових дисциплін багатьох профільних закладів освіти. У сучасному культурно-мистецькому просторі попитом користуються як драматичні, так і музичні спектаклі, що вимагають від артиста наявності професійних компетенцій не тільки в галузі акторської майстерності та драматургії художнього образу, а й вокального виконавства. Це актуалізує аспект місця вокального виконавства у сучасному професійному середовищі сценічного мистецтва та особливостей розвитку вокальної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» у процесі їх професійної підготовки.

До питання навчання вокальному мистецтву актора зверталися багато відомих театральних і вокальних педагогів XX століття. Так, закономірності вокального мистецтва в галузі музичного театру були актуалізовані К. С. Станіславським. Вивчивши закони побудови музичної драматургії та оперної вистави, він розробив метод роботи театральної школи у жанрі оперної вокальної музики. Ефективність його методу роботи була підтверджена та повністю апробована на його оперних спектаклях. І сьогодні метод К. С. Станіславського є одним із основних зразків.

Таким чином, сьогодні завдання обґрунтування системи вокального виховання здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» з урахуванням особливостей професійної діяльності за фахом є актуальним для професійної підготовки в закладах вищої освіти. На наш погляд, вирішення цього завдання має будуватися з науково-методичного обґрунтування, осмислення та практичної апробації процесу розвитку вокальної компетенції

здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» з урахуванням відомих вокальних методик та індивідуальної освітньої траєкторії в частині добору вокальних творів відповідно до можливостей і вподобань кожного здобувача вищої освіти. Вважаємо, що успішне формування вокальної компетенцій можливе лише за умови активізації образного мислення, уяви, музично-стильових та театральних образних уявлень, регулярного збагачення естетичного, пізнавального досвіду здобувачів вищої освіти у процесі їх професійної підготовки.

Це припущення підтверджуються досвідом роботи зі здобувачами вищої освіти спеціальностей 025 Музичне мистецтво та 026 «Сценічне мистецтво» у Сумському державному педагогічному університеті імені А. С. Макаренка. Ця діяльність має на меті, серед іншого, формування вокальної компетенції у майбутніх естрадних співаків та акторів, що передбачає: володіння професійною естрадною вокальною технікою, чистою інтонацією, вокально-виконавськими прийомами та техніками звуковидобування в межах сформованої структури освітнього процесу за освітньо-професійними програмами, які реалізуються у закладі вищої освіти.

Зосередимо увагу на тому аспекті освітнього процесу, що викладання навчальної дисципліни, яка забезпечує розвиток вокальної компетенції – «Основи співу» для здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» має низку особливостей, які знайшли відображення в авторській робочій програмі означеної навчальної дисципліни. Розглянемо деякі елементи цієї програми.

Розвиток вокальної компетентності у здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» розпочинається на першому році здобуття освіти з виявлення рівня початкової вокальної підготовки, яка, як правило, відсутня у переважній більшості першокурсників або обмежена рівнем уроків музичного мистецтва на рівні загальної середньої освіти. Програмою передбачено на першому занятті прослуховування з метою визначення рівня вокальної підготовки та вокального діапазону кожного здобувача вищої освіти.

Зазначимо, що для розвитку вокальної компетентності існують різні методичні напрацювання (К. Лінклейтер [2], К. Садолін [4], Б. Меннінг) [5], основною метою яких є створення умов, що забезпечують музичний розвиток здобувачів освіти, реалізацію їх можливостей, виховання емоційно-чуттєвої сфери, єдність вокальної техніки та художнього процесу. Однак у процесі розвитку вокальної компетентності актора, на наш погляд, найбільш доцільною є методика вокального виховання, розроблена американським педагогом, актором і співаком Сетом Ріггсом [3], оскільки вона зосереджена на співі у мовній позиції, звичній для актора.

На перших практичних заняттях здобувачі вищої освіти – майбутні актори знайомляться з основними принципами роботи голосу, які вони закріплюють у процесі опанування іншої навчальної дисципліни відповідно до освітньо-професійної програми «Сценічне мистецтво» – «Основи сценічної мови». Для цього необхідно привести фонаційний апарат у відповідний «робочий» стан, при якому зовнішні м'язи будуть розслаблені. Таке становище характерне для розмови в тихій зручній манері, коли зовнішні м'язи не беруть участь у роботі гортані, вона залишається відносно стабільною, або, як ми це називаємо, мовному положенні. Ця позиція є найбільш виправданою для співу. Далі працюємо над диханням. Від нього залежить тривалість, сила звуку та його тембральне забарвлення, тому співоче дихання має бути глибоким нижньореберним, вдих і видих – повноцінними та щільними, фундаментально підкріпченими діафрагмовим м'язом. На першому етапі роботи обов'язковими вправами вважаємо дихальну гімнастику.

Тісний зв'язок між диханням і психофізіологічним станом людини відомий з найдавніших часів. Універсальним інструментом, що дозволяє регулювати тонус центральної нервової системи у широких межах, є дихання: від глибокого гальмування до високого рівня мобільності [1]. Регулюючи глибину вдиху та видиху, величину паузи на вдиху та видиху, а також використовуючи при диханні різні частини об'єму легких (верхню, середню чи нижню), можна свідомо керувати тонусом організму. Щоб досягти м'язової релаксації, заспокоєння нервової системи, зняття зайвої напруги, доцільно зменшити тривалість вдиху, збільшити час видиху та збільшити паузу, затримку після нього, причому саме дихання має бути черевним (або діафрагматичним). Для мобілізації нервової системи, збільшення тонусу організму, навпаки, практикують подовжений вдих і паузу на вдиху, скорочення часу вдиху, використання переважно верхнього і середнього відділів легень.

Додаткова складність у процесі розвитку вокальної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» виникає з тієї причини, що їм доводиться паралельно опановувати два стереотипи дихання – вокальне і мовне. Дихання у співі майже протилежно мовному. У мові воно витрачається природно, плавно витікає, живіт при цьому втягується. Коли дихання закінчується, воно знову набирається, і цикл повторюється. У співі ж дихання не аналогічне до природного. Співак вдихнув і починає витрачати повітря, живіт іде трохи вперед, а не назад, як у мові. Здається, що цей подих ось-ось має закінчитися, але співак ще може співати, а живіт продовжує йти вперед, не втягується. Саме тому відомі співаки часто носять пояс, що підтримує нижню половину передньої черевної стінки.

Опанування трьома видами атаки: твердою, м'якою та придихальною, входить до переліку основних завдань здобувача освіти на початковому етапі розвитку вокальної компетенції. При твердій атаці необхідно сконцентруватися, співати чітко, на опорі. При м'якій – розслаблено, м'яко, ніжно, іноді навіть «плаксиво», під час придихальної – звук наповнений великим об'ємом повітря. На початковому етапі опановуємо малу (легку) форму музичного твору – вокаліз, працюємо над звуковидобуванням, голосоведенням, точним інтонуванням, коротким і довгим фразуванням музичної фрази, чіткістю артикуляції. За умови формування протягом першого семестру основ вокальної компетенції: впевненого вокального дихання, точного інтонування, фразування до репертуару окрім вокалізу можна додати нескладний естрадний твір. В кінці першого семестру ці твори складаються на заліку (публічному виступі).

У другому семестрі акцент зроблено на опануванні специфіки вокального виконання музичних стилів та жанрів. Подальший розвиток вокальної компетенції у процесі здобуття освіти занурює здобувача вищої освіти у виконання романсів, балад або популярної, блюзової, рок-н-рольної та рок-музики залежно від можливостей голосу та індивідуальних вподобань кожного зі здобувачів вищої освіти. Безперечно, працюючи в тому чи іншому стилі, майбутній актор знайомиться з жанровими особливостями та специфікою вокально-виконавських прийомів, характерних для того чи іншого жанру. Робота над музичним твором зі здобувачами вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» дуже копітка і відрізняється від роботи з вокалістами, які здобувають вищу освіту в межах спеціальності 025 Музичне мистецтво. Визначивши музичний твір у тому чи іншому жанрі, доцільно аналізувати композицію загалом:

- добираємо відповідну тональність (відповідно або обираємо фонограму у відповідній тональності або транспонуємо наявну);
- визначаємо структуру, штрихи та ритмічні малюнки теми;
- розбираємо мелодію;
- поринаємо в художній текст.

На наш погляд, можливість філігранного створення та найтоншого проживання сценічного образу за допомогою мови музики – це унікальна, відмінна риса актора, що співає. Саме музична палітра надає виконавцю почуття внутрішньої свободи та натхнення, впевненості у собі. Враховуючи індивідуальні здібності та природні дані кожного здобувача вищої освіти, конкретизуємо професійні показники, що характеризують рівень опанування вокального твору у майбутнього актора:

- 1) правильна постановка голосового апарату, мовна позиція;
- 2) вірне звуковидобування, нижньореберне дихання;

- 3) чистота інтонування, чітка артикуляція;
- 4) знання музичного та художнього тексту;
- 5) вокальна техніка, розуміння стилю.

Відповідно до означених критеріїв оцінки перевіряємо протягом кожного семестру якість засвоєння отриманих практичних і теоретичних знань у цій галузі, ступінь сформованості вокальної компетенції. Залежно від навчального семестру структура та вокальна фактура музичних творів, а також розспівуючих вправ ускладнюється.

Вокальні компетенції, отримані за весь період навчання, будуть повноцінно розкриті і, у свою чергу, фундаментально підкріплять акторську фактуру, існуючи у музично-театральних жанрах: мюзикл та рок-опера.

На прикладі арій: «Memory» («Cats»), «Belle» («Notre-Dame de Paris»), «Aimer» («Romeo and Juliette»), Арія Сальєрі («Mozart. Opera rock»), Арія Зірки («Зірка і смерть Хоакіна Мур'єті»), та творів з мюзиклів, таких як: «The Sound of Music» (Муз. – Richard Rodgers, сл. – Oscar Hammerstein II), «My Fair Lady» (Frederick Loewe), «Cinderella» (Муз. – Richard Rodgers, сл. – Oscar Hammerstein II), «Starlight Express» (Andrew Lloyd-Webber), «West side Story» (Муз. – Leonard Bernstein, сл. – Stephen Sondheim), «Cats» (Andrew Lloyd Webber), «Fiddler of the Roof» (Муз. – Jerry Bock, сл. – Sheldon Harnick), «Jesus Christ - Superstar» (Andrew Lloyd Webber), «Grease» (Warren Casey & Jim Jacobs), «Starmania» (Michel Berger), «Les Misserables» (Claude-Michel Schonberg), «Jekyll&Hide» (Муз. – Frank Wildhorn, сл. – Leslie Bricusse), «Notre-Dame de Paris» (Richard Cocciante), «Mozart» (Sylvester Levay), «Chicago» (Муз. – John Kander, сл. – Fred Ebb), «Mamma Mia!» (Benny Andersson & Björn Ulvaeus, Stig Anderson), «We Will Rock You» (Queen), «Tanz der Vampire» (Jim Steinman), здобувач вищої освіти знайомиться з історією створення того чи іншого мюзиклу та рок-опери, проводячи вокальну роботу над твором, його музичною та художньою сторонами. Зазначимо, що протягом понад 40 років практичної викладацької діяльності в Навчально-науковому інституті культури і мистецтв Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка нами були успішно апробовані методи роботи з професійним вокалістом у галузі естрадно-джазового вокалу, який здобуває освіту за спеціальністю 025 Музичне мистецтво. Проте започаткування освітньо-професійної програми «Сценічне мистецтво» та впровадження сфери вокальної підготовки у означену програму дозволило поглянути на процес формування вокальної компетенції інакше, а саме – з позиції акторської професії.

Незважаючи на те, що у процесі підготовки майбутніх акторів навчальна дисципліна «Основи співу» займає досить скромне місце значення цього

освітнього компоненту велике, насамперед для самих здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво».

Узагальнюючи досвід розвитку вокальної компетенції здобувачів вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» з урахуванням їхньої професійної специфіки, можна зробити висновок про те, що розробка збалансованої системи розвитку вокальної компетенції, що дозволяє ефективно освоїти спроможності вокального виконавства, має будуватися з урахуванням вокальних здібностей та фактури артиста, а набута вокальна компетентність має доповнювати творчу палітру актора, розширювати його творчі можливості та уяву.

Впровадження навчальної дисципліни «Основи співу» в освітній процес спеціальності 026 «Сценічне мистецтво» з урахуванням сформованої систематизованої моделі навчання безумовно розширює їх творчий потенціал, підвищує музично-інтелектуальний рівень. За умови активізації образного мислення, уяви, музично-стильових та театральних образних уявлень, регулярного збагачення естетичного, пізнавального досвіду у здобувачів вищої освіти активно формується вокальна компетенція. В сучасних умовах вокальна компетенція забезпечує основу художньої освіти здобувача вищої освіти спеціальності 026 «Сценічне мистецтво», який допоможе правильно зорієнтувати його з метою подальшого професійного розвитку. Вважаємо, що навчальні дисципліни, пов'язані з розвитком вокальної компетенції майбутніх акторів, а також навчальні та виробничі практики, мають велике значення у комплексній підготовці фахівців та мають бути вбудовані у систему професійної підготовки, з можливістю включення завдань вокально-виконавського характеру у підсумкову атестацію для цілеспрямованого та якісного розвитку фонаційного апарату майбутніх фахівців спеціальності 026 «Сценічне мистецтво».

ЛІТЕРАТУРА

1. Boston, J. (1997) Voice: The Practitioners, their Practices, and their Critics. *New Theatre Quarterly* Vol. 51 (August 1997). pp. 248–254.
2. Linklater, K. (1997) Thoughts on Theatre, Therapy, and the Art of Voice. *The Vocal Vision: Views on Voice by 24 Leading Teachers, Coaches and Practitioners*. New York: Applause. pp. 3–12.
3. Riggs, S. (1998) *Singing for the stars: a complete program for training your voice*. Los Angeles, CA: Alfred publishing co., inc. 168 p.
4. Sadolin, C. (2000) *Complete vocal technique*. Denmark. 255 p.
5. Thomaidis, K. (2019). Editorial: what is new in voice training? *Theatre, Dance and Performance Training*. Vol. 10, No. 3. pp. 295–302.

Худавердієва В. А.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму,
Державний біотехнологічний університет
м. Харків, Україна

ДИСКУРС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

В роботі були вивчені питання формування і сприйняття ідеї української ідентичності, визначено специфічні особливості зовнішньої політики України. Проаналізовані головні аспекти, пов'язані з проблемою само ідентифікації жителів різних регіонів країни. Предмет дослідження – дискурс європейської ідентичності України у вимірі безпеки – спонукає визначитися з концептуальними рамками двох категорій: ідентичність та безпека, які є ключовими у дослідженні дискурсу європейської ідентичності України з позицій формування та підтримки у стабільному статусі європейського простору безпеки. Питання європейської ідентичності України було розглянуто у контексті її зовнішньополітичних орієнтацій. Було проведено аналіз зовнішньої політики України, при цьому особливу увагу було приділено темі цивілізаційного вибору країни. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що питання, пов'язані з процесами формування та розвитку процесів української ідентичності впливають на суспільно-політичний розвиток України. Різні аспекти української ідентичності тісно пов'язані із проблемою зовнішньополітичного вибору країни. Сучасні події вказують на те що Україна помножила зусилля зі зближення з ЄС, зробивши це конституційною нормою. Європейський Союз – надійний союзник України на її політичному та економічному шляху розвитку, демонструє непохитну відданість розвитку тісніших економіко-торговельних та інвестиційних зв'язків. Поступове узгодження нормативно-правової бази України з європейською може активізувати торгівлю та підвищити конкурентоспроможність на світовій арені, а також зробить Україну привабливішою для інвесторів із ЄС та інших країн.

Ключові слова: євроінтеграція України, Європейський Союз (ЄС), українська ідентичність, зовнішньополітичний вибір, українська криза.

In the work, the questions of the formation and perception of the idea of Ukrainian identity were studied, and the specific features of Ukraine's foreign policy were outlined. The main aspects related to the problem of self-identification of residents of different regions of the country are analyzed. The subject of the study – the discourse of the European identity of Ukraine in the dimension of security – prompts us to define the conceptual framework of two categories: identity and security, which are key in the study of the discourse of the European identity of Ukraine from the standpoint of formation and support in the stable status of the European security space. The issue of Ukraine's European identity was considered in the context of its foreign policy orientations. An analysis of the foreign policy of Ukraine was carried out, while special attention was paid to the topic of the country's civilizational choice. The relevance of

the research topic is due to the fact that issues related to the processes of formation and development of Ukrainian identity affect the social and political development of Ukraine. Various aspects of Ukrainian identity are closely related to the problem of the country's foreign policy choices. Current events indicate that Ukraine has increased its efforts to get closer to the EU, making it a constitutional norm. The European Union is a reliable ally of Ukraine on its political and economic path of development, and demonstrates unwavering commitment to the development of closer economic, trade and investment ties. The gradual harmonization of the regulatory legal framework of Ukraine with the European one can activate trade and increase competitiveness on the world stage, as well as make Ukraine more attractive for investors from the EU and other countries.

Keywords: European integration of Ukraine, European Union (EU), Ukrainian identity, foreign policy choice, Ukrainian crisis.

Зовнішня політика будь-якої держави є продовженням внутрішньої політики, її поширення на відносини з іншими державами. Як і внутрішня політика, вона тісно пов'язана з існуючим економічним укладом, громадським і державним устроєм суспільства і представляє їх на міжнародній арені. Зовнішня політика поєднує національні інтереси та цінності із загальнолюдськими інтересами та цінностями, особливо у питаннях безпеки, співробітництва, зміцнення миру, вирішення глобальних міжнародних проблем. Формування зовнішньої політики відбувається у міру визрівання об'єктивних потреб даного суспільства або держави вступити у певні взаємини із зовнішнім світом, тобто з іншими державами.

Специфічні особливості зовнішньої політики України:

- здійснюється на ширшому просторовому та соціальному рівні, оскільки характеризує собою взаємодію щонайменше з двома і більше країнами;
- її функціонування пов'язане не лише з якоюсь конкретною формою влади, а й із широким спектром міжнародних норм та цінностей, створених людством у ході його тривалого еволюційно-революційного розвитку;
- у світі існує близько 200 різних держав з їх різноплановими інтересами та програмами, цілями та завданнями. Для налагодження взаємин із іншими державами потрібні не тільки скоординовані дії, а й певне коригування внутрішньої політики держави. Тим самим, зовнішня політика раціоналізує внутрішню політику, нівелює її, приводячи у відповідність до міжнародних реалій, закономірностей та критеріїв функціонування світової спільноти [1].

Ідентичність держави, будучи множинною, мінливою, соціально конструйованою, динамічною, пов'язаною з історичним і політичним контекстами та стратегіями політичних факторів структурою, в системі міжнародних відносин переважно залежить від того, на яких принципах і сукупністю яких факторів вона конструюється, в якому геополітичному просторі

затверджується і функціонує. Вимірювання безпеки європейської ідентичності України набуває особливої актуальності в контексті сучасної воєнної агресії.

Предмет дослідження – дискурс європейської ідентичності України у вимірі безпеки – спонукає визначитися з концептуальними рамками двох категорій: ідентичність та безпека, які є ключовими у дослідженні дискурсу європейської ідентичності України з позицій формування та підтримки у стабільному статусі європейського простору безпеки. Європейська ідентичність позиціонується і сприймається науковим співтовариством перш за все як соціальний конструкт, прямо пов'язаний і одночасно залежний від інституційних характеристик і параметром інтеграційних процесів. Тому дослідницький потенціал категорії «ідентичність» визначається у межах конструктивістської парадигми, насамперед у межах методологічних позицій Олександра Вендта [2], який позиціонує держави як основні суб'єкти світової політики, розуміє їх як самоорганізовані об'єкти, побудовані на внутрішніх дискурсивних практиках окремих осіб і соціальних груп. Як конструкти (створення), які існують у колективному знанні багатьох людей, держави не залежать від думок та ідей якоїсь однієї людини, а мають «корпоративну» ідентичність суверенного створення, не прив'язану до взаємодії з іншими державами [3].

Необхідно також розглянути основні концепції, пов'язані з найважливішим для дослідження, поняттям ідентичності. Існує безліч визначень поняття «ідентичність», якому у вітчизняній науці відповідає поняття «самосвідомість». Етнічна ідентичність означає ототожнення індивіда з певною етнічною групою. Крім поняття етнічної ідентичності, є і громадянська ідентичність. Громадянська ідентичність передбачає ототожнення всього народу, незалежно від його етнічного складу, з країною, її історією, культурою [4]. Громадянська та етнічна ідентичність не обов'язково суперечать одна одній. Громадянська ідентичність здатна об'єднувати людей різного етнічного походження, що належать до однієї держави, наприклад, етнічні грузини, які проживають в Україні, можуть мати українську громадянську ідентичність, не маючи української етнічної ідентичності. Етнічна ідентичність може поєднувати громадян різних держав.

Загалом у вітчизняній науці історично було прийнято приділяти більше уваги питанням етнічної ідентичності індивіда та історії походження народу, а західні дослідники, як правило, концентруються на питаннях самосвідомості людини і вважають, що етнічна ідентичність проявляється насамперед у самовизначенні людини. При розгляді питань, пов'язаних із питанням української етнічної ідентичності, досить часто застосовується конструктивістський підхід. На даний момент дана концепція - конструктивізм - є домінуючою як у вітчизняній, так і зарубіжній науці. Вчені, які дотримуються подібних позицій, вважають, що, як правило, почуття етнічної ідентичності у

людини розвивається із спільних для неї та представників даної етнічної групи культури, релігії, мови [5]. Існує також поняття «національна ідентичність», яке є ширшим і включає не лише етнічну, а й культурну, територіальну, економічну та політичну ідентичності [6]. Один із ідеологів конструктивізму Ф. Барт визначив етнічність як «форму соціальної організації культурних відмінностей» [6].

Поруч із поняттям «етнічна ідентичність» вживається термін «етнічність». Так зазначається, що «етнічність як компонент індивідуальної самосвідомості і як загальноприйнята колективна віра виявляє себе через фундаментальні зв'язки з іншими культурними, соціальними та політичними спільнотами, у тому числі державними» [7]. Таким чином, наголошується на важливості для розуміння етнічної ідентичності її взаємодії з політичними та державними інститутами. Тема ідентичності нерозривно пов'язана з поняттями «народ» та «нація», обговорення значень яких ми можемо зустріти у працях різних дослідників. У цілому нині дані терміни близькі, більше, слово «нація» походить від латинського «natio» - «народ». Існує багато визначень даних понять, проте розглянемо найбільш загальні їх. За визначенням юридичного словника, народ - це все населення держави, що утворює єдину соціально-економічну та політичну спільність, незалежно від розподілу його на будь-які національні спільноти [7]. Нація – це історична спільність людей, що складається у процесі формування спільності їхньої території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури та характеру, які становлять її ознаки [7]. Навіть не зупиняючись докладно на обговоренні цих понять у наукових диспутах, очевидно, що поняття «народ» та «нація» відрізняються. Народ – це група людей, об'єднана лише однією ознакою - громадянством, іншими словами народ - це всі, хто проживає в даній державі. Синонімом «народу» у разі є поняття «громадянської нації».

Стосовно сутнісних характеристик європейської ідентичності України, ця ідея дозволяє визначити, яким чином співвідношення внутрішніх та зовнішніх імпульсів, що відображаються в ідентичностях громадян та еліт, впливає на процес її європейської інтеграції. Виходячи з принципів конструктивістської парадигми дослідження ідентичності як фактора безпеки, з метою визначення спрямованості дискурсу європейської ідентичності України, деякими вченими було виділено три змінні: (1) структурний контекст як система загальноприйнятих базових європейських цінностей, яка провокує формування спільного для країн Європи розуміння суті, завдань та функцій безпеки (чим міцніша згода щодо загроз, тим простіше і швидше проходить формування колективної ідентичності); (2) системні процеси, що відображаються у встановленні динамічної щільності взаємодії та транснаціональному зближенні норм і цінностей, що підтримуються більшістю населення держав-членів Європейського Союзу; (3) стратегічні процедури, як співробітництво України та

ЄС, в ході якого змінюється загальне для всіх учасників знання, що впливає на їхню ідентичність.

Стратегічні процедури, як основа процесу еволюції міжнародного співробітництва у формі інтеграції, стикаються з двома обмеженнями: по-перше, процес еволюції є поступовим і повільним, а по-друге, він передбачає, що фактори не ідентифікують один одного негативно. Проте, фактори системи міжнародних відносин завжди мають можливість «планування Іншого» та визначення його ролей щодо себе, що провокує зміни у системі міжнародних відносин та безпеки. Навмисна трансформація Іншого визначається зникненням консенсусу щодо зобов'язань та ідентичності, що з часом починає супроводжуватися критичним аналізом старих уявлень про себе та інших, про структури взаємодії, завдяки яким існував консенсус і який поступово переростає у необхідність змінити ідентичність та інтереси Інших з метою підтримки стабільності системи взаємодії [2].

Для визначення сутності безпеки як контексту та мети європейської ідентичності України було використано ідеї критичних досліджень безпеки, які розширюють проблемне поле дослідження безпеки за рахунок (1) актуалізації питань, які можуть бути публічно представлені крізь призму безпеки (до цього переліку входить ідентичність); (2) інтеграції питань про нормативний вибір суб'єктів формування простору безпеки та ціннісного контексту у його дослідженні [8]. Методологічні принципи вивчення ідентичності та безпеки, окреслені вище, дозволяють у найбільш широкому вигляді позначити взаємозв'язок цих двох явищ, який проявляється в: сумісності цінностей, що мають відношення до процесу прийняття політичних рішень; здатності суб'єктів простору безпеки своєчасно та адекватно реагувати на проблеми один одного; прогнозованості дій суб'єктів простору безпеки щодо один одного; умовах, які змушують держави координувати свою політику; фактори, що сприяють появі взаємної довіри та колективної ідентичності. Саме взаємозв'язок геополітичної ідентичності держави і безпекового простору в його макровимірюванні актуалізує значення категорії «кордону» в сучасних міжнародних відносинах, і не тільки в їх правовому значенні. Р. Уокер, обґрунтовуючи символічне значення кордонів, вказує на те, що будь-яка «суб'єктність виробляє свій зовнішній світ»: «Ми знаходимося тут, ви там, вони ще десь. Ми можемо впустити вас до себе, а їх буде відправлено додому. Кожен повинен знати своє місце, не тільки в ієрархія статусів, класів і соціальних порядків, а й у територіальному просторі»[9].

Міжнародні відносини представляють собою специфічний вид суспільних відносин. Міжнародні відносини – це сукупність політичних, економічних, правових, військових, культурних та інших зв'язків та взаємовідносин між

суб'єктами, що діють на світовій арені. Формування та розвиток міжнародних відносин відбувається під впливом цілого ряду факторів:

- світової економічної та політичної ситуації, що складається;
- балансу військово-стратегічних сил;
- діяльності міжнародних організацій;
- впливу окремих держав на перебіг подій у світі;
- стану природного середовища та ін. Головною особливістю міжнародних

відносин є відсутність у них єдиного центрального ядра влади та управління. Вони будуються на принципі поліцентризму та полієрархії. Тому у міжнародних відносинах велику роль відіграють стихійні процеси та суб'єктивні чинники. Останні десятиліття позначилася об'єктивна тенденція розширення учасників міжнародних відносин. Все більш важливими їх суб'єктами стають міжнародні організації. Вони зазвичай поділяються на міждержавні чи міжурядові та неурядові.

Міждержавні організації є стабільними об'єднаннями держав, заснованими на договорах, мають певну компетенцію і постійні органи. Складність міждержавних відносин у політичній сфері, потреба регулювати міжнародне життя призвели до створення неурядових організацій. Вони мають складнішу структуру, ніж міждержавні. Такі організації можуть бути чисто неурядовими, а можуть мати змішаний характер, тобто включати і урядові структури, і громадські організації, і навіть індивідуальних членів. З початку 90-х років ХХ ст. Україна вийшла на міжнародну арену як самостійний суб'єкт міжнародної політики. Вихід на міжнародну арену такої великої держави як Україна є подією історичного значення. У зв'язку з цим було зазначено, що незалежна Україна змінює всю геополітичну карту Європи. Її поява – одна із трьох найбільш значних геополітичних подій ХХ ст. Перша подія – розвал 1918 р. Австро-Угорської імперії. Друге – поділ Європи 1945 р. на два блоки. Поява незалежної України може вважатися третьою такою подією [3].

Зовнішня політика України має відкритий характер. Її головні завдання:

- діяльність щодо утвердження та розвитку незалежної демократичної держави;
- забезпечення стабільності міжнародного стану України;
- збереження територіальної цілісності та непорушності кордонів, встановлення взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими сторонами;
- захист прав та інтересів громадян та юридичних осіб за кордоном;
- налагодження нормальних добросусідських відносин із країнами ближнього та далекого зарубіжжя, підтримка правил міжнародного співіснування, проведення політики миру та співробітництва, активна участь у

боротьбі за реалізацію загальнолюдських інтересів. Україна як суб'єкт міжнародного права підтримує безпосередні відносини з іншими державами, підписує з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення своїх національних інтересів [4].

Постановою Верховної Ради (2000 р.) основним стратегічним напрямом внутрішньо- та зовнішньоекономічного розвитку України на поточне десятиліття проголошено європейський вибір. Реалізація цього курсу в історичній перспективі відкриває перед нашою країною можливість потрапити до держав, здатних забезпечити для своїх громадян гідне життя в умовах миру, свободи, демократії та правопорядку. У лютому 2006 року, виступаючи у Верховній Раді, Президент України ще раз наголосив на незмінності проголошеного курсу на економічну та політичну інтеграцію з Євросоюзом. Особливе місце у зовнішній політиці України посідає співпраця з НАТО. Здійснюються цілеспрямовані кроки щодо розширення, поглиблення, оптимізації цієї співпраці Україна бере участь у спільній з НАТО програмі «Партнерство заради миру», співпрацює з Альянсом у сфері екології, перекваліфікації військовослужбовців, у подоланні наслідків надзвичайних ситуацій тощо. 21 березня 2014 р. Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС, яка поетапно набула чинності з 1 січня 2016 р. При цьому Україні необхідно було виконати відповідні вимоги, встановлені Євросоюзом [10]. У червні 2015 р. Верховна рада ухвалила дві постанови: 1) «Про ратифікацію угоди про співпрацю між Кабінетом міністрів України та НАТО з підтримки та постачання (ОНПС)»; 2) «Про ратифікацію меморандуму про домовленість між урядом України та НАТО щодо зв'язку та інформації». У них визначалися основні принципи співпраці для підтримки України з постачання, технічного обслуговування, закупівлі товарів та послуг, технічної допомоги та реалізації спільних проектів, а також співробітництва України та НАТО у сфері інформації та зв'язку.

Дуже важливим напрямом у зовнішній політиці України є її участь у діяльності міжнародних організацій. Україна нарощує свій внесок у зміцнення та оновлення ООН, виступає на підтримку дій ООН, спрямованих на врегулювання конфліктів на Близькому Сході та інших регіонах. Вона бере активну участь у роботі ЮНЕСКО. З метою виходу з економічної кризи та реформування своєї економіки Україна активно співпрацює з такими спеціалізованими установами ООН у валютно-фінансовій сфері, як Міжнародний валютний фонд та Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Використання будь-яких можливостей сприяння ринковим реформам в Україні,

ефективне включення багатосторонніх важелів міжнародного співробітництва для захисту наших інтересів – головне завдання української дипломатії в міжнародних організаціях. Ставлення громадян України до вступу України до ЄС як відображення динаміки формування європейської ідентичності українців стало особливо помітним після Помаранчевої революції 2004 року і вже починаючи з 2006 року позитивні оцінки євроінтеграційного процесу починає переважати над негативними [11]. За даними національних опитувань громадської думки в Україні щодо європейської інтеграції, проведених у 2006–2011 роках Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та Українською соціологічною службою, у цей період кількість громадян, які підтримували ідею європейської інтеграції України збільшилася з 43,7% до 46,0% [12].

Однак ці зміни не були настільки радикальні, щоб говорити про переважання європейських орієнтацій, оскільки підтримку євроінтеграції України демонструвала лише відносна більшість українських громадян. Каталізатором євроінтеграційних устремлінь громадян України стала Революція гідності, початок якої було покладено відмовою В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Однак саме ця вимога залишалася однією з головних вимог усього періоду Майдану, навіть на третій місяць протестів підписати Угоду вимагали 49% безпосередніх учасників подій. Це помітно менше, ніж кількість тих, хто вимагав відправити у відставку президента В. Януковича (85%) або звільнити заарештованих учасників протестів (82%), проте помітно більше, ніж тих, хто наполягає на звільненні Ю. Тимошенко (30%) [13].

Після Революції гідності у 58% респондентів ставлення до ЄС не змінилося, у 14% – покращало, у 24% – погіршилося. Погіршення чи покращення ставлення до ЄС істотно відрізняється залежно від статі та освіти респондентів: жінки виявилися більш євроскептично налаштованими – покращення відносини відзначили 10% респонденток (проти 18% респондентів-чоловіків), а погіршення – 2% (серед чоловіків – лише 20%). Також серед респондентів із середньою та неповною вищою освітою рівень євроскептицизму майже вдвічі вищий (31% і 28% відповідно) порівняно з більш освіченими респондентами (16%). Більшість респондентів, у яких ставлення до ЄС змінилося на гірше, у відповідь на відкрите питання пояснюють це погіршенням рівня життя та станом економіки в країні (63%), втратою Україною своїх територій та продовженням військових дій (7%), недостатньою підтримкою сторони ЄС у протистоянні з Росією (менше 1%) [14]. У цьому контексті важливо звернутися до асоціативної низки, якою оперують українці у процесі ідентифікації з ЄС. Половина опитаних взагалі не змогла назвати якусь асоціацію, а найпопулярніші відповіді не набрали навіть 10% рівня підтримки респондентів. Серед найпоширеніших асоціацій

зустрічалися: поліпшення рівня життя (9 %), цивілізованість, культурні цінності, європейські стандарти (9 %), країни Європи (8 %), 3 % респондентів асоціюють ЄС із погіршенням рівня життя.

Для ідентифікації українців як європейців важливою є інформація про імплементацію Угоди про асоціацію. Таку інформацію хотіли б знати 45 % українців, тоді як 55 % задоволені рівнем своєї освідомленості у цьому питанні. Примітно, що найбільше всього станом виконання Україною Угоди про асоціацію цікавляться люди похилого віку (48 %), у регіональному контексті – жителі Західного регіону (54 %). Таким чином, європейська ідентичність, відображена на рівні громадян України, свідчить про залежність, яка існує між характером та інтенсивністю євроінтеграційного дискурсу політичної еліти та зовнішньополітичними орієнтаціями українців. Проаналізована вище динаміка поширення євроінтеграційних ідентичностей в українському суспільстві дозволяє виділити чотири групи громадян України, для яких характерними є ті чи інші особливості сприйняття євроінтеграційного дискурсу політичної еліти: (1) громадяни з поляризованою ідентичністю демонструють виняткову орієнтацію на євроінтеграцію України як єдину для України геополітичну ідею та непримиренне дистанціювання від усіх інших; (2) для громадян з лояльною ідентичністю характерно помірне заперечення окремих положень офіційного євроінтеграційного дискурсу, які пов'язані з можливими проблемами у соціально-економічній сфері; (3) громадяни з негативною ідентичністю характеризуються недостатньо стійкими євроінтеграційними орієнтаціями та різким запереченням можливості підтримки політичної сили лише на підставі її проєвропейської позиції; (4) громадяни з апатичною ідентичністю наділені відсутністю чітко оформлених та усвідомлених установок на підтримку або заперечення будь-якого вектора зовнішньої політики та геополітичного вибору України [14].

Початок офіційного наділення сенсами будь-якої іншої держави в європейському дискурсі ідентичності та одним із перших кроків у процесі конструювання європейської ідентичності як політичної було підписання «Декларації про європейську ідентичність» (1973), в якій вона позиціонувалася як (1) загальні спадщини, інтереси, особливі зобов'язання та ступінь єдності європейського співтовариства; (2) самопозиціонування у системі світової політики; (3) відображення динамічності процесів об'єднання в Європі: «Європейська ідентичність розвиватиметься залежно від динамічного створення Єдиної Європи. У зовнішніх зв'язках члени Дев'ятки пропонують поступово формувати визначення своєї ідентичності щодо інших країн чи груп країн. Вони вважають, що при цьому вони зміцнять свою єдність і внесуть свій внесок у створення дійсно європейської зовнішньої політики» [15]. На рівні національних політик європейська ідентичність окреслювалася як можливість «ідентифікувати

себе з узгодженими та краще контрольованими прагненнями до загального блага, з переорієнтацією економічних ресурсів на колективні інтереси, зменшенням регіональної та соціальної нерівності, децентралізацією та участю у прийнятті рішень», що до формування «нового типу суспільства, більш демократичної Європи» [16]. Спочатку ідея європейської ідентичності позиціонувалася як ідея політичного відмежування ЄС від інших політичних суб'єктів у системі міжнародних відносин. З формуванням та розвитком системи політичних інституцій ЄС питання європейської політичної ідентичності стає предметом внутрішньополітичного дискурсу ЄС та його членів. Окреслений контекст інтерпретації європейської ідентичності визначає той каркас її смислових рамок, який провокує позиціонування України як девіантної іншого суб'єкта. Саме такі оцінки характерні для офіційного, експертного та суспільного дискурсів. Хоча в Україні суттєву інформаційну підтримку отримала Резолюція Європарламенту від 27 лютого 2014 року, один із пунктів якої каже: «Європарламент зазначає, що стаття 49 Договору Євросоюзу відноситься до всіх європейських країн, включаючи Україну, яка може подати заявку на членство в ЄС». В інформаційному просторі України це було представлено як те, що вперше в історії Європарламент дав Україні перспективу членства, хоча майже одразу після Помаранчевої революції, на початку 2005 року, Європарламент майже одностайно вже схвалював резолюцію, в якій чітко було визначено подібні перспективи членства України в ЄС [17]. На офіційному рівні ЄС було визнано, що набрання чинності Угодою про асоціацію остаточно змінило багатовекторність зовнішньої політики України, «наближаючи Київ до ЄС та інших західних інститутів, ближче, ніж будь-коли раніше» [18]. У контексті російських викликів суверенітету України це вказує на закінчення епохи геополітичного вибору України, і, відповідно, її європейську ідентичність як результат цього вибору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wendt A. Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*. 2014, Vol. 88 № 2, p. 384–396.
2. Jepperson R., Wendt A., Katzenstein P. Norms, identity, i culture in national security, [in:] *The Culture of National Security*, Ed. P. Katzenstein, New York, 2016, p. 33–75.
3. Wendt A. Social theory of international politics (Cambridge Studies in International Relations: 67), Cambridge, 2013, p. 207-209, 224-226. Ibidem, p. 235-236.
4. Ставлення до окремих історичних статей та процесу декомунізації в Україні. Соціологічна група «Рейтинг» URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekomunizacii_v_ukraine.html
5. Carolyn Clark M., Rosemary S. An Update on Adult Development Theory: New Ways of Thinking About the Life Course. Caffarella (eds.): San Francisco: Jossey-Bass Inc. 2019. P.42.
6. Smith Anthony D. National Identity. London; New York: Penguin Books, 2011. P.15.

7. Додонов В.М. Юридичний словник. URL: <http://juridical.slovaronline.com/>
8. McSweeney B. Review: Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School. *Review of International Studies*. 2016, Vol. 22 (1). p. 81–93.
9. Walker R. B. J. The Doubled Outsides of the Modern International, “*Ephemera*”, 2016, Vol. 6(1), p. 57.
10. Підсумки саміту Україна – ЄС: з безвізом та асоціацією, але без перспективи членства в ЄС та НАТО. *Сьогодні*. 2017.13.07. URL: <https://www.segodnya.ua/ukraine/itogi-sammita-ukraina-es-bezvi-zom-i-associaciey-no-bez-perspektivy-chlenstva-v-es-i-nato-1037883.html>
11. Золкта М. Ставлення населення України до європейської євроатлантично-інтеграційної системи. Фонд «Демократичні ініціативи Ілька Кучеріва». URL: <http://dif.org.ua>.
12. Ukrainians opt for EU Membership, in Particular the Youth. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <http://dif.org.ua>.
13. Заклик до ЄС – час вступати. Очікування України: вхід до Європейського Союзу. Київ. 2014. 6 с.
14. Що думають українці про євроінтеграцію? (29 червня 2017). Інститут світової політики. URL: <http://iwp.org.ua>.
15. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973). *The University of Luxembourg's*. URL: <http://www.cvce.eu>.
16. Report by Mr Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council. *Bulletin of the European Communities. – Supplement 1/76. European Commission*. URL: <https://ec.europa.eu>.
17. European Parliament resolution on the situation in Ukraine of 27 February 2014. *European Parliament*. URL: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua>.
18. European Parliament resolution on results of Ukraine elections, Strasbourg, 13 January, 2005. *European Parliament*. URL: <http://www.europarl.europa.eu>.

Чабан Н. І.,

*кандидат педагогічних наук, доцент
заступник директора з навчально-виховної роботи
Херсонського Таврійського ліцею
Херсонської міської ради
dsiania03@gmail.com*

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ПОЛІХУДОЖНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІЦЕЇСТІВ

У науковій статті описано основні етапи й зміст дослідно-експериментальної роботи з формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів. Наведено характеристики критеріїв, показників і рівнів сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів. Знайшли відображення кількісні результати діагностики рівня сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів. Здійснено аналіз взаємозв'язку та

взаємовпливу отриманих кількісних показників і якісних результатів дослідно-експериментальної роботи.

Ключові слова: поліхудожня компетентність, критерії сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів, кількісні та якісні результати діагностики рівня сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів, аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.

The scientific article describes the main stages and content of the research experimental work on the formation of the polyartistic competence of lyceum students. The author describes the characteristics of the criteria, indicators and levels of formation of the polyartistic competence of lyceum students. The scientific article contains quantitative results of diagnostics of the level of formation of polyartistic competence of lyceum students. The author characterizes the results of the analysis of the relationship and mutual influence of quantitative indicators and qualitative results of research experimental work.

Key words: polyartistic competence, quantitative and qualitative results of experimental research work.

Дослідно-експериментальна робота регіонального рівня з формування поліхудожньої компетентності учнів здійснювалась у Херсонському Таврійському ліцеї відповідно до наказу управління освіти Херсонської міської ради впродовж 2018-2022 рр. Відповідно по її закінченні проведено оцінювання ефективності запровадження оновленого змісту поліхудожньої освіти ліцеїстів в умовах інноваційного закладу загальної середньої освіти мистецького спрямування.

Метою написання наукової статті є аналіз кількісних і якісних результатів дослідно-експериментальної роботи з формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів. Поставлена мета може бути досягнена в ході вирішення послідовних **завдань**:

- схарактеризувати основні етапи й зміст дослідно-експериментальної роботи з формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів;
- розкрити критерії, показники та рівні сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів;
- висвітлити кількісні результати дослідно-експериментальної роботи з формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів;
- здійснити аналіз якісних результатів дослідно-експериментальної роботи з формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів у контексті отриманих кількісних показників.

Перед аналізом кількісних і якісних результатів дослідно-експериментальної роботи з формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів вважаємо за доцільне схарактеризувати умови найбільш ефективної реалізації інновацій, апробованих під час педагогічного експерименту. У ході

цієї дослідно-експериментальної роботи поставлено за мету визначити, науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов, авторських програм, ідей, розробок поліхудожньої освіти в умовах закладу загальної середньої освіти.

Наукове обґрунтування означених педагогічних умов базувалось на теоретичних положеннях культурно-історичної концепції Л. С. Виготського, ідеях Л. А. Венгера про розвиток здібностей як провідної лінії у розвитку дитини, концепціях особистісно-орієнтованого навчання і виховання Є. В. Бондаревської, С. В. Кульневича, І. С. Якіманської, концепції особистісно-орієнтованого навчання В. В. Давидова, Б. Д. Ельконіна, інноваційних технологіях навчання М. В. Кларіна, М. М. Поташника, положеннях про особливості розвитку дитячої художньої творчості Н. А. Ветлугіної, А. В. Запорожця, Т. С. Комарової, Н. С. Лейтеса, А. А. Мелик-Пашаєва, Н. П. Сакуліної, про сутність і роль розвивального середовища В. Т. Кудрявцева, В. А. Петровського, Р. М. Чумічової [2–4].

Відповідно були сформульовані педагогічні умови формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів:

- забезпечення поліхудожнього розвитку творчості дитини в системі поєднання загальноосвітнього й художньо-естетичного циклів в умовах навчального й творчого колективів закладу загальної середньої освіти. Побудування формувальної роботи за принципами поліхудожнього підходу до викладання навчальних предметів вимагає забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів та ліцеїстів на засадах: ставлення до кожного учня як до суб'єкта, здатного до художньо-творчої самореалізації; ставлення до педагога як посередника між здобувачем освіти й мистецтвом, здатного надати учневі підтримку в самовизначенні й розвитку; ставлення до освіти як до культурно-творчого процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли, діалог і співробітництво його учасників (педагогіка партнерства); ставлення до ліцею як до цілісного культурно-освітнього простору, в якому здійснюється духовно-естетичне самовдосконалення особистості;
- упровадження компетентнісного підходу до освітнього процесу на основі створення навчального середовища розвитку поліхудожніх здібностей ліцеїстів. Створення означеного навчального середовища передбачає упровадження моделі освітнього простору Херсонського Таврійського ліцею. Успішне впровадження такої моделі базується на принципах: збагачення емоційно-естетичного досвіду особистості; формування культури почуттів; розвитку художньо-образного мислення; виховання ціннісних художніх орієнтацій; розуміння зав'язків мистецтва з предметним середовищем; розширення художньо-естетичного досвіду; опанування художніми вміннями

й навичками в практичній діяльності; розширення і поглиблення змісту навчання та виховання за рахунок впливу різних видів мистецтва, їх взаємодоповнення і взаємозбагачення [2–3].

Пропонована модель освітнього простору Херсонського Таврійського ліцею спрямована на формування пізнавального, виконавського, креативного й емоційно-рефлексивного компонентів поліхудожньої компетентності ліцеїстів в умовах класного й творчого колективів.

Змістовий компонент формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів акцентує педагогічні впливи на естетичну і особистісну художньо-творчу самореалізацію учнів. Навчальна робота з вивчення предметів художньо-естетичного циклу й художньо-творча робота у творчих колективах інтегрально поєднується у класах, сформованих за типом мистецької спеціалізації (музичні, театральні, хореографічні, образотворчі класи). Дослідно-експериментальна робота з формування поліхудожньої компетентності довела важливість виконавської діяльності ліцеїстів у творчих колективах, адже активна виконавська діяльність дозволяє продемонструвати окремі компетенції шляхом залучення учнів до концертної, конкурсної і фестивальної діяльності. Як організована форма творчості ліцейський колектив передбачає спільне виконання хореографічних, театральних, музичних творів кількома учасниками. Ретельно дібраний репертуар забезпечує спільність творчих інтересів учасників колективів. Упродовж кількох років реалізується ліцейський проєкт «Art Lyceum Fest», до складу якої входить 16 творчих колективів, з яких 14 мають звання «Зразковий творчий колектив», 2 «Народний творчий колектив», телевізійна студія «Об'єктив», студія звукозапису «ТАС», образотворча студія «Палітра» літературна студія «Ліра» [2-3].

У формувальній роботі застосовується педагогічна технологія формування поліхудожньої компетентності здобувачів освіти, яка спирається на процес «педагогічної режисури» як стимулювання їхнього руху до ефективного результату навчання, виховання, художньо-творчої діяльності. Успішну практичну реалізацію моделі освітнього простору ліцею забезпечило створення авторських навчальних програм інтегрованих курсів загальноосвітнього й художньо-естетичного циклів на засадах поліпредметної інтеграції [1, 4].

Методики поліхудожнього розвитку й виховання ліцеїстів спрямовано на опанування учнями художніх цінностей, інтеграцію пізнавального й емоційно-естетичного аспектів освітнього процесу, залучення учнів до особистісно-орієнтованої інтелектуальної, мистецької діяльності. Серед методів формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів перспективними визначено: інтерактивні форми й методи навчання, дослідницькі, інформаційні, мистецькі проєкти, сюжетно-рольові ігри, інсценізації, моделювання, ситуаційні вправи,

екскурсії, дальтон-план, белл-ланкастерська творча діяльність (ансамбль, оркестр), методи розвитку емоційного інтелекту (арттерапія, вокалотерапія, кольоротерапія, лялькотерапія, ритмікотерапія) [2-3].

Ефективним для формування поліхудожньої компетентності учнів виявився проблемно-проектний підхід до навчання та виховання. На засадах такого підходу організовано науково-дослідницьку й пошуково-творчу роботу в ліцейському науковому товаристві учнів - членів МАНУ «Пошук», активною проектною діяльністю займаються також учні на базі ліцейського музею.

Формувальний педагогічний вплив на учнів забезпечувався також упровадженням прийомів: привчання і переконання засобами мистецтва (позитивний вплив на вербально-образну компетентність); порівняння втілення художнього образу засобами різних видів мистецтва (позитивний вплив на образно-стильову компетентність); опанування особливостями художньої мови різних видів мистецтва (позитивний вплив на продуктивно-образну компетентність).

Упродовж експериментального дослідження здійснювались кількісний та якісний аналізи отриманих результатів. Діагностика цих результатів охоплювала вивчення критеріїв і показників поліхудожньої компетентності ліцеїстів. Серед них пізнавальний критерій оцінювався за показниками: сформованість фахових знань, обізнаність у сфері різних мистецтв, потреба у художньо-творчій самореалізації. Виконавський критерій характеризувався за показниками: здатність до сприйняття, інтерпретації, оцінювання, естетичний досвід, рівень художньо-образного виконання. Креативний критерій відображено у показниках розвитку універсальних якостей творчої особистості. Емоційно-рефлексивний критерій оцінювався за показниками: емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва, здатність до самоаналізу, здатність до емоційно-художньої діяльності.

У ході діагностичних процедур було обґрунтовано рівні сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів. За елементарним (низьким) рівнем учень виявляє: низький рівень мовної культури, володіння репродуктивним видом діяльності, відсутність уміння художньо-творчої самореалізації, закритість для поліхудожньої комунікації, труднощі оволодіння нормами й моделями художньо-творчої діяльності. Конструктивний (середній) рівень свідчить, що учень володіє репродуктивно-творчим видом пізнавальної діяльності, застосовує набуті знання в практичній творчій діяльності, прагне обґрунтувати власну думку, бере участь у формуванні поліхудожнього середовища ліцею, здатний до рефлексії, потребує допомоги вчителя з інтерпретації інформації. Евристичний (достатній) рівень відображає здатність учня опанувати смисловий простір обраного виду мистецтва, висловлювати власну думку, аналізувати, систематизувати й узагальнювати, критично

оцінювати власну художньо-творчу діяльність, удосконалювати власні знання та уміння в мистецькій галузі, рефлексувати й самореалізовуватись у художньо-творчій діяльності. Творчий (високий) рівень характеризує високу активність учня в художньо-творчій діяльності, зацікавленість в опануванні нового, незвичного, прагнення активно застосовувати засоби й технології поліхудожньої взаємодії під час розроблення та втілення художньо-творчих проєктів, здатність критично оцінювати власну діяльність, толерантну зорієнтованість особистості.

Вихідний моніторинг рівнів сформованості поліхудожньої компетентності учнів ліцею здійснювався психологічною службою протягом кожного з етапів експерименту. Використовувалися методи вивчення й аналізу навчальних досягнень ліцеїстів з предметів художньо-естетичного циклу, оцінювання результатів художньо-творчої діяльності учнів за обраним видом мистецької підготовки, аналізу результативності їхньої проєктної діяльності в художній творчості. Серед методів діагностики увагу приділено опитуванню та оцінюванню педагогами творчої активності, самостійної художньо-естетичної діяльності ліцеїстів. Таке оцінювання базувалось на результатах спостереження вчителями за пізнавальною діяльністю учнів в опануванні обраного виду мистецтва. Застосовані діагностичні методики спрямовано також на вивчення оригінальності рішень завдань на уяву, оцінювання рівня розвитку креативних умінь, визначення гнучкості й діагностика рівня емпатії.

Упродовж експериментальної роботи проводився статистично-кількісний та описово-якісний аналіз результатів формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів. Зокрема, на початку формувальної роботи моніторинг рівня сформованості мистецької компетентності учнів 5-9-х класів ліцею виявив високий рівень цієї компетентності в учнів образотворчого відділення, рівень вище середнього продемонстрували учні музичного й хореографічного відділень, середній рівень властивий учням театрального відділення. На фоні таких результатів діагностування виявило необхідність акцентування педагогічних впливів на розвиткові: гнучкості творчого мислення в учнів музичного відділення, наполегливості в реалізації творчого потенціалу в учнів театрального відділення, розмаїття творчих інтересів в учнів хореографічного відділення, самостійності в мистецькій діяльності в учнів образотворчого відділення.

У ході формувальної роботи оцінювання рівня поліхудожньої компетентності учнів 5-9-х і 10-11-х класів за показниками сформованості фахових знань, обізнаності у сфері різних мистецтв, потреби в художньо-творчій самореалізації довело, що 31,5 % учнів експериментальної групи мають творчий (високий) рівень вияву пізнавального критерію у процесі практичної поліхудожньої діяльності, 37,3 % учнів показали результати евристичного (достатнього) рівня, 25,8 % учнів виявили досягнення конструктивного (середнього) рівня та 5,4 % учнів спроможні

реалізувати творчі здібності в процесі практичної поліхудожньої діяльності на елементарному (низькому) рівні.

Діагностування показників здатності до творчого сприйняття, інтерпретації, оцінювання, естетичного досвіду, рівня художньо-образного виконання виявило, що 28,3 % учнів експериментальної групи досягли творчого (високого) рівня вияву виконавського критерію в процесі поліхудожньої діяльності, 33,7 % учнів довели свої результати до евристичного (достатнього) рівня, 30,9 % учнів виявили досягнення конструктивного (середнього) рівня та 7,1 % учнів показали результативність у межах елементарного (низького) рівня.

У ході аналізу рівня розвитку універсальних якостей творчої особистості за креативним критерієм констатовано, що 42,8 % учнів експериментальної групи виявили творчий (високий) рівень розвитку вищезазначених якостей, 35,8 % учнів показали в результатах евристичний (достатній) рівень, у 18,3 % учнів виявлено результати конструктивного (середнього) рівня і 3,1 % учнів схарактеризовано результативністю елементарного (низького) рівня.

Вивчення показників емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до самоаналізу, емоційно-художньої діяльності засвідчило, що 41,9 % учнів експериментальної групи довели творчий (високий) рівень розвитку емоційно-рефлексивного критерію, 36,7 % учнів виявили евристичний (достатній) рівень, результати 19,2 % учнів оцінено на конструктивному (середньому) рівні та у 2,2 % учнів зафіксовано елементарний (низький) рівень результатів.

Описово-якісний аналіз рівнів сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів дозволив констатувати успішність педагогічних технологій формування в ліцеїстів: образно-технічної компетенції, адже учні продемонстрували готовність розуміти художній образ твору (образотворчого, музичного, театрального, хореографічного), самостійно й грамотно використовувати засоби виразності; вербально-образної компетенції, що позначилось в умінні вербально інтерпретувати образ, пояснювати його сенс і зміст з використанням художньо-виразних мовних засобів, художніх метафор у процесі обговорення твору чи під час роботи над ним; образно-стильової компетенції, зокрема, знання основних стильових напрямів у мистецтві, характерних особливостей одного конкретного стилю в різних видах мистецтва, вміння створювати музичні, хореографічні, театральні, образотворчі етюди відповідно до заданого стилю; продуктивно-образної компетенції, що має вираження у здатності до мобільного переходу від репродуктивної до самостійної творчої діяльності в художньому читанні образів та у виконавському процесі.

За результатами порівняльного аналізу даних про рівні сформованості поліхудожньої компетентності в учнів театрального, образотворчого,

хореографічного й музичного відділень ліцею прослідковується, що серед учнів театрального відділення, як і серед учнів хореографічного відділення більша частка учнів з високим рівнем сформованості творчих здібностей. Частка учнів із середнім рівнем сформованості творчих здібностей більша на музичному й образотворчому відділеннях. Проте щодо порівняльного аналізу даних учнів з різних відділень, не визначено суттєвих розбіжностей у рівні сформованості критеріїв поліхудожньої компетентності.

За результатами написання наукової статті можна дійти таких **висновків**:

Аналіз теоретичних положень з проблеми дослідження дозволив обґрунтувати педагогічні умови формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів, а саме: забезпечення поліхудожнього розвитку творчості дитини в системі поєднання загальноосвітнього й художньо-естетичного циклів в умовах навчального й творчого колективів закладу загальної середньої освіти; упровадження компетентнісного підходу до освітнього процесу на основі створення навчального середовища розвитку поліхудожніх здібностей ліцеїстів.

Модель освітнього простору Херсонського Таврійського ліцею відображає змістовий компонент формування поліхудожньої компетентності ліцеїстів, форми організації педагогічної роботи з учнями в класах за типом мистецької спеціалізації і творчих колективах, педагогічні технології поєднання загальноосвітнього й художньо-естетичного циклів на засадах поліпредметної інтеграції, методів, методик і прийомів залучення ліцеїстів до особистісно-орієнтовної інтелектуальної, мистецької діяльності, а також науково-дослідницької і пошуково-творчої роботи.

Діагностика результатів сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів базується на оцінюванні пізнавального, виконавського, креативного та емоційно-рефлексивного критеріїв і ранжуванні за елементарним, конструктивним, евристичним і творчим рівнями вияву їх показників.

Результати статистично-кількісного аналізу сформованості поліхудожньої компетентності ліцеїстів засвідчили переважання елементарного й конструктивного рівнів їхнього вияву на початку дослідно-експериментальної роботи, натомість по її закінченні домінували евристичний і творчий рівні їхнього вияву.

Описово-якісний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи довів успішність запропонованих педагогічних технологій формування поліхудожньої компетентності в учнів театрального, образотворчого, хореографічного й музичного відділень ліцею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мащенко Н. А. Робота з колекційним матеріалом на уроках географії: методичні рекомендації для вчителів з предметів природничого циклу. Херсон: Херсонський Таврійський ліцей Херсонської міської ради, 2021. 27 с.

2. Мельник А. І., Чабан Н. І. Організація навчальної та художньо-творчої роботи на хореографічному відділенні в Херсонському Таврійському ліцеї мистецтв. Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. Випуск 44. С. 16-24.
3. Херсонський Таврійський ліцей мистецтв - сучасний заклад мистецької освіти в умовах реалізації Концепції Нової української школи: збірник навчально-методичних праць учителів Херсонського Таврійського ліцею мистецтв Херсонської міської ради (до 30-річчя заснування закладу) / за ред. А. І. Мельник. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2021. 163 с.
4. Чабан Н. І., Тімуш О. І., Богданова С. Ю. Досвід творчої діяльності хореографічного колективу «Джерельце» Херсонського Таврійського ліцею мистецтв. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць / редкол. А. В. Суцєнко (голова) та ін. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. Вип. 68. Т. 1. С. 193-198. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/68/part_1/41.pdf

Чаплик Н. В.,

вчитель зарубіжної літератури

КЗ «Верхньокам'янська ЗОШ І–ІІ ступенів» Званівської сільської ради

Бахмутського району Донецької області

nn206900@gmail.com

ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ ЯК СКЛАДНИКА ЗАГАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В статті розглядаються можливості зарубіжної літератури як навчального предмета, який в сучасних умовах набуває особливого значення у формуванні національно-патріотичних почуттів, вихованні толерантності і патріотизму підростаючого покоління. Компетентнісний підхід у викладанні зарубіжної літератури сприяє формуванню ключових компетентностей, а серед них і культурної, що дозволяє особистості достатньо вільно спілкуватися у сучасному полікультурному глобалізованому світі.

Культурна компетентність, зарубіжна література, виховання національної гідності. Cultural competence, foreign literature, education of national dignity.

Національно-патріотичне виховання є невід'ємною складовою виховного процесу у сучасній школі. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді очікуваними результатами виховання патріота вважає [утвердження патріотизму та національної самосвідомості молоді, поглиблення процесу формування основ гуманістичного світогляду; пріоритетності високих

моральних, культурних, національних та загальнолюдських цінностей, що сприятиме зміцненню духовної, моральної єдності суспільства]. [До засобів патріотичного виховання належать рідна мова, вітчизняна історія, українська література, рідна природа, українська культурно-духовна спадщина тощо]. В умовах збройного конфлікту на Сході України виникає гостра необхідність посилення патріотичного і громадянського виховання. Верхньокам'янська ЗОШ І–ІІ ступенів функціонує як школа виховання національної гідності. Шкільна виховна програма передбачає поетапне формування патріотичних почуттів, багатоаспектність виховного впливу. Однією із глобальних цілей програми виховання національної гідності є виховання громадянина планети. Враховуючи наскрізний характер виховного впливу на особистість, що передбачається концепцією Нової української школи, особливого значення набуває зарубіжна література як предмет, що долучає здобувачів освіти до перлин світового літературного мистецтва. Зарубіжна література дає широкі можливості для формування культурної компетентності безпосередньо через виховання національно-патріотичних почуттів. Головне завдання культурної та полікультурної компетентностей є формування поваги до традицій, звичаїв, історії України; ствердження гуманістичної моралі та формування загальнолюдських цінностей; формування толерантного ставлення до культур та традицій інших народів; на основі оволодіння досягненнями національної культури стимулювання прийняття та розуміння інших культур. [Полікультурна компетентність – це інтегративна якість, яка містить сукупність знань, умінь, ставлень, які виражені в знаннях про культуру свого народу, поінформованість у змісті, засобах та способах взаємодії з культурою інших народів]. Дана компетентність реалізується в здатності вільно орієнтуватися в полікультурному світі, розуміти його цінності та зміст, позитивно взаємодіяти з носіями іншої культури.

Важливим завданням виховання учнівської молоді є подолання в учнів недовіри й підозрілості у ставленні до інших народів і націй, сприяння толерантності міжнаціональних відносин в умовах багатонаціональної держави. Формуючи національно-патріотичні почуття, на уроках зарубіжної літератури звертаємо увагу на інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, на створення для цього необхідних передумов: формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської.

Європейський та український вектори чітко прослідковується в культурологічній, компаративній ліній програмі із зарубіжної літератури.

Тому під час читання творів зарубіжних поетів в українських перекладах звертаємо увагу дітей на майстерність художніх перекладів, барви української мови, національні традиції, образи, звичаї українського народу, що знайшли відбиток у творах М. Гоголя «Ніч перед Різдвом», В. Короленка «Сліпий музикант».

Крім того, акцентуємо увагу на ролі України в житті і творчості митців зарубіжної літератури: А. Чехова, В. Короленка, М. Булгакова, Шолом-Алейхема, О. Бальзака, Дж. Олдріджа тощо. Особливу увагу звертаємо на втілення української теми в їхніх творах. Робити це можна, використовуючи можливості інформаційних технологій (віртуальні екскурсії літературними музеями України і світу, створенні презентацій), технології візуалізації (теги слів, буктрейлери, графічні малюнки, комікси), методу проєктів тощо. Пропонуємо навчальний міні-квест «В. Г. Короленко і Україна» під час вивчення біографії письменника у 6 класі. Знаходимо міста, пов'язані з В. Короленком і позначаємо їх на карті України.

1 крок. Походження.-З яким містом пов'язане народження В. Короленка?
Ребус (ЖИТТЯ'ОМИР)

Цікаві факти. Батько майбутнього письменника служив повітовим суддею. Галактіон Короленко походив зі старовинного роду українських козаків.

2 крок. Навчання.-В якому місті пройшли роки навчання?
Ребус ('БРІВКИ' НЕ)

Цікаві факти. [В.Короленко зачитується творами Т. Шевченка, особливо його вразила поема "Гайдамаки"].

3 крок. Останні роки життя.-З яким містом пов'язані останні два десятиліття письменника?

Ребус (ПОЛК'ТАВРО'А).

Цікаві факти. [Упродовж усього життя письменник співчував знедоленим, боровся з несправедливістю царської влади. 1902 р. він стає на захист селян, учасників аграрних заворушень у Полтавській губернії].

Для сучасного покоління учнів-візуалів цікавими будуть кроссенси. Наприклад, кроссенс «А. Чехов і Україна» .Для цього підбираємо 9 картинок, які розповідають про перебування А. Чехова в Криму.

Відповіді зашифровані в картинках: 1. Біла дача в Сочі. 2. Кабінет письменника. 3. Автор всесвітньовідомих оповідань. 4. Білу дачу відвідувало багато гостей. 5. Співак Ф. Шаляпін. 6. Літератор І. Бунін. 7. Художник І. Левітан. 8. Біла дача є домом -музеєм. 9. Крим.

Вивчаючи біографію Оноре де Бальзака, звертаємо увагу на лінію кохання. Використання анаграм у тексті допоможе зацікавити учнів і сприяти запам'ятовуванню географічних назв, що пов'язують Бальзака з Україною.

«14 березня 1850 року в РБЕДИЧВЬСКОУІМ костьолі св. РВВАИРА графиня Евеліна-Констанція НГСАЪАК стала мадам де Бальзак. Вони їдуть щасливі до Франції. В серпні 1850 року Оноре де Бальзак помирає. Евеліна залишається в АЖИРІП. За допомогою інших літераторів, а інколи і власноруч вона закінчує деякі твори Бальзака і видає їх. Вона помирає 9 квітня 1882 року. Ось так закінчився один з найзагадковіших романів ХІХст. між відомим письменником та графинею НГСЮОЪАК , кохання яких зародилось у ІХВІЕНВР».

Ознайомлюючи дітей з творчістю Джеймса Олдріджа, наголошуємо, що письменник побував в Україні, у Києві, зустрічався з читачами, давав інтерв'ю. 11 березня 1964 року київська «Робітнича газета» надрукувала статтю «І в мені частка України». У ній Джеймс Олдрідж писав: «Україна нагадує мені країну мого дитинства Австралію. На мою думку, будь-який український хлопчик може впізнати себе в героях моїх дитячих оповідань». Учням можна запропонувати дискусійні питання: «Хто винен у самотності дітей в родинях, де батьки розлучилися?», «Конфлікт поколінь, чи небажання батьків розуміти своїх дітей?».

Великі можливості для національно-патріотичного виховання дає повість М.Гоголя «Ніч перед Різдвом». Український колорит у змалюванні соціальних верств населення (дяк, голова, коваль, молодець), фантастичні та реальні події, Різдвяні традиції народу демонструють споконвічний оптимізм українського менталітету - віру у перемогу світлих сил над силами зла, непереможність народного духу. Здобувачам освіти пропонуємо укласти статті до Вікіпедії, пов'язані з українським побутом: назви предметів вжитку, одягу (бречка, свитка, скриня, таратайка, плахта, підкова).

Метод аудіо та відео візуалізації, що впроваджується в контексті формування культурної компетентності забезпечується застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій [зادля створення й демонстрації сучасної наочності та навчальної медіапродукції: шрифто-стилізованого маркування тексту (шрифти, які унаочнюють національну культуру, історикокультурні епохи й стилі, імітують почерк відомих митців тощо); етнокультурного фону (матеріал етнокультурного змісту в якості тла до навчальної теми); ретроспективи й перспективи (контент, що аудіально та візуально зосереджує увагу школярів на ключових аспектах національної культури в межах програмового матеріалу, який вивчався раніше або опановуватиметься з часом); етнокультурного монтажу й колажу (комплексна однорідна (монтаж) й різнорідна (колаж) інформація про національну культуру)].

Таким чином, зарубіжна література як навчальний предмет виховує національні почуття, формуючи громадянина планети, здатного жити і співпрацювати з носіями інших культур і національностей.

ЛІТЕРАТУРА.

1. В. Короленко й Україна | Твори з зарубіжної літератури ukr-lit.com > v-korolenko-j-ukrayina.
2. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641.
3. Неймовірна історія про “Волинський Версаль” www.discoverukraine.com.ua > nejmovirna-i.
4. Перетяга Л. Є. Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів : – Харків, 2008. – 175 с.
5. Ціко І.Г. Формування етнокультурної компетентності учнів 5–7 класів у процесі вивчення зарубіжної літератури. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14515/100317297.pdf?sequence=1>

Черкашин А. І.,

*кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОЇ

У статті наголошується про необхідність формування лідерських якостей у майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Надається змістовна характеристика науковим дефініціям «лідерство», «якості особистості», «лідерські якості» та тренінговим технологіям формування лідерських якостей у студентів закладів вищої освіти.

Ключові слова: лідер, якості особистості, лідерські якості, особистість, освітнє середовище, заклади вищої освіти

The article stresses the necessity of forming leadership qualities in future specialists in higher education institutions. It gives a substantial characteristic to scientific dispositions "leadership", "personal qualities", "leadership qualities" and training technologies of forming of leadership qualities in students of higher education institutions.

Key words: leader, personality qualities, leadership qualities, personality, educational environment, higher education institutions

Ефективними умовами розвитку сучасної освіти виступають оптимізація та вдосконалення лідерських якостей у майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

Очевидним є той факт, що традиційні принципи, методи і засоби навчання не забезпечують ефективного розвитку освіти, її конкурентоспроможності в умовах глобалізації, цифровізації, дистанційного та змішаного навчання. Реформування освіти створює умови для формування у майбутніх фахівців не лише професійних знань, умінь і навичок, але й лідерських якостей, що дозволять йому успішно реалізувати свій творчий потенціал. Відповідно, потребує визначення та характеристика поглядів вчених на наукові дефініції «лідер», «якості особистості» та «лідерські якості» [5, С. 60–72; 6, С. 102–115].

Поняття лідерства активно досліджується у науці починаючи з 1920-х років. За час його дослідження науковцями було розроблено більше 65 кваліфікаційних систем, кожна з яких має свої підходи до визначення лідерства[9].

На думку колективу авторів на чолі з О. Романовським, «лідер – людина, до думки якої прислухаються, яка може вести за собою людей, яка навчилася контролювати, мотивувати і направляти саму себе та інших для досягнення своїх цілей і вирішення поставлених завдань» [2, с. 6].

Незважаючи на теоретичну систему, в якій розглядається феномен лідерства, в ньому завжди можна виділити три базові компоненти:

- лідер – особистість з певним набором якостей та навичок, що забезпечують здатність вести за собою інших;
- послідовники – команда однодумців, що готові слідувати за лідером для досягнення цілі;
- мета – певний результат, в якому зацікавлені і лідер, і його команда, досягнення якого об'єднує всіх учасників в спільній діяльності [8, с. 6].

Історія дослідження лідерства починається з вивчення особистісних якостей лідера, які, як вважали науковці кінця XIX–початку XX століття, мають визначальне значення для прояву лідерства.

Найбільш раннім підходом у вивченні та поясненні лідерства є теорія рис, або теорія лідерських якостей. Перші дослідники намагалися виявити ті якості, що відрізняють «великих людей» від мас. Вони ґрунтувалися на тому, що лідери є носіями вроджених якостей та вмінь і виявляються незалежно від особливостей ситуації або членів групи. Представником такої теорії, що базується на аналізі ідеальних рис лідера, був Ф. Гальтон. Суть її зводилася до спроб виявити набір бажаних чи обов'язкових психологічних характеристик особистості [10, с. 17].

Ключовими особливостями теорій особистісних якостей є:

1. Надання визначальної ролі в процесі лідерства особистості лідера.
2. Недостатня увага до групових процесів при поясненні феномену лідерства.
3. Розуміння лідерства як сталої властивості особистості, що проявляється в більшості життєвих та професійних ситуацій.

4. Дослідження стилів лідерства як особливостей лідерської поведінки, що формується в залежності від характеру лідера і важко піддається зміні.

На увагу заслуговують концепції харизматичного лідерства, запропоновані М. Вебером та представлені, зокрема, такими сучасними авторами, як В. Басс, Б. Шамір, Р. Хозе, М. Артур та іншими дослідниками. Суть їх полягає в тому, що ідеальний працівник відповідає особистості керівника, служить відображенням лідера, здатного впливати на трансформацію його цінностей. Його проявами є віра в лідера, шанування керівної особи, а також спонукання до дій та натхнення, яке зазнає її впливу. Мотивуючий вплив керівника здійснюється через механізм наслідування, прийняття членами групи його цінностей та поведінки за зразок, наділення його харизмою. Мати здатність впливу на цінності інших людей та їх зміну можуть небагато, «обрані» лідери [10, с. 18].

Автори концепцій харизматичного лідерства (Б. Шамір, Р. Хозе, М. Артур) трактують лідерство з точки зору колективного процесу, оскільки колективний процес має у своїй основі схильність співробітників ідентифікувати себе з групою та високо цінувати належність до неї.

На думку вітчизняних дослідників, харизма – це «особливе обдарування, винятковість особистості, що викликає захоплення, повагу оточуючих та забезпечує популярність» [3, с. 28], вони стверджують, що «якщо харизма лідера не протистоїть його етичним нормам, вона сприяє підвищенню продуктивності всієї організації. Харизматичні лідери підвищують рівень самосвідомості людей, відкривають перед ними нові можливості, так, що співробітники починають жертвувати особистими інтересами заради інтересів організації. Харизматичні лідери створюють атмосферу змін та ідеалізовану картину майбутнього, мають здібності доносити складні ідеї і так чітко формулювати цілі, що буквально всім від віце-президента до обслуговуючого персоналу – вдається їх зрозуміти» [3, с. 28].

Етичний харизматичний лідер пов'язує власні інтереси з інтересами організації. Його самореалізація невідривно пов'язана з розвитком колективу та підлеглих. Одним з головних особистісних мотивів такого лідера виступає служіння іншим та інтересам справи [11].

Високий професіоналізм та зацікавленість у загальному благополуччі етичного харизматичного лідера сприяє бажанню у підлеглих наслідувати його, поважати і переймати комплекс навичок, яким той володіє. Такими навичками є:

– служіння іншим (етичний харизматичний лідер пов'язує власні інтереси з інтересами організації. Його самореалізація невідривно пов'язана з розвитком колективу та підлеглих. Одним з головних особистісних мотивів такого лідера виступає служіння іншим та інтересам справи);

– врахування потреб інших (рухаючись до важливої мети, лідер не нехтує мотивами, цінностями та інтересами послідовників. Напроти, харизматичному лідеру вдається вдало прив'язати втілення індивідуальних інтересів послідовників до реалізації загальної мети);

– врахування критики (етичний харизматичний лідер усвідомлює і приймає факт власної «неідеальності». Він відкритий до сприйняття конструктивної критики та готовий до роботи над своїми помилками, та до саморозвитку);

– опирання на високі моральні стандарти (своїй діяльності харизматичний лідер спирається на «пост конвенційну мораль», яка представляє собою загальнолюдські цінності: чесності, рівності, поваги до життя та особистості);

– стимулювання розвитку інших (харизматичний лідер бачить не тільки актуальні здібності своїх підлеглих, а й потенційні зони розвитку. При розподілі завдань між послідовниками він намагається допомогти підлеглим навчитися нового);

– відкритий обмін думками (харизматичний лідер готовий до відкритого конструктивного діалогу. Він здатний не тільки говорити, а й слухати. За результатом обміну думками з послідовниками він готовий до корекції концепції досягнення мети, перебудови способів її досягнення, тощо);

– виконання ролі коуча (етичний харизматичний лідер створює умови позитивної підтримки послідовників, в яких вони здатні висувати власні ідеї, пропонувати нестандартні методи досягнення мети. В таких умовах, послідовники легше беруть на себе відповідальність та з більшим задоволенням рухаються до досягнення мети. Лідер же забезпечує їм підтримку та приймає результати роботи) [8].

Харизма вважається «даром божим», проте, ми згодні з авторським колективом на чолі з О. Романовським, що більшість людей можуть розвинути в собі навички харизматичного лідера, але це потребує значних зусиль роботи над собою за такими напрямками:

– робота над власним іміджем. Зовнішній вигляд, голос, жести та міміка створюють той образ за яким послідовникам хочеться йти. Тому кожна людина, що хоче оволодіти харизматичною поведінкою має піклуватися й про те враження, яке справляє на оточуючих;

– розвиток шанобливого та толерантного ставлення до послідовників. Якщо підлеглі у розмові з лідером будуть почуватися сильними, розумними, надійними, потрібними, то це позитивно відобразиться на рівні їхньої продуктивності;

– розвиток здатності до зосередження на конкретній проблемі. Харизматичного лідера відрізняє вміння розв'язувати найбільш складні завдання за рахунок уваги до деталей та вміння оцінювати дальню перспективу;

– усвідомлення та прийняття власної унікальності та неповторності, а також відмова від рівняння на стандарти та норми. Харизматичний лідер відрізняється своєю незвичайністю, та здатністю ефективно маніпулювати власними сильними та слабкими рисами [3, с. 32].

На думку колективу авторів на чолі з О. Романовським, «лідерами можуть виступати ті представники відповідної еліти, які завдяки своїм особливим особистісним якостям і професійній підготовці здатні переконати суспільство в необхідності реалізації запропонованих йому стратегій розвитку, здатні підпорядкувати людей своїй волі і змусити їх працювати на реалізацію цих стратегій» [2].

Лідерські потреби – в персоналізації, самовираженні, визнання, вплив, досягненні, повазі, спілкуванні, а також бажанні і прагненні займати провідне становище в групі. Лідерські можливості – здатності керувати, організовувати, аналізувати, впливати й ін. Лідерські цінності – цінність позитивних відносин між суб'єктами освітнього процесу, цінність конструктивних групових відносин, цінність досягнення пізнавально-професійних цілей.

Якості організаційного лідера (за Уорреном):

- спрямовуюче бачення;
- внутрішня пристрасть;
- цілісність особистості;
- довіра (надійність);
- допитливість;
- відвага [7].

З якими вимогами стикаються лідери ХХІ століття? В роботах цілого ряду дослідників (Беніс У., Боулман Л., Гарден Х., Гоулман Д., Діл Т.) ми зіштовхуємося з думкою про те, що в ХХІ столітті більше не працюють ті правила та принципи управління та лідерства, що працювали у ХХ. Принаймні, вони не дають таких високих результатів, як давали раніше.

Це пов'язано з тими змінами в світі, що ми спостерігаємо сьогодні: глобалізація, інтернаціоналізація, лібералізація, розповсюдження Інтернету, зменшення вертикальних та збільшення горизонтальних зв'язків, зміна характеру більшості професій. Все це змінює сутність праці, а отже змінює і ті вимоги, що пред'являються до особистості та діяльності лідера. Суть лідерства полягає в тому, що лідери знаходять спільність зі своїми підлеглими, створюють їм умови для продуктивної діяльності, підвищують мотивацію колег, щоб і вони потребували змін.

Справжнім лідером може бути тільки така людина, яка користується довірою своєї команди, демонструє вміння швидко пристосовуватися до змін, має стратегічне і адаптивне мислення, віру в себе і команду, має харизматичні

здібності і силу волі. При цьому він є чесною і відкритою людиною. Але, щоб досягти справжнього успіху, лідеру необхідна свобода, самостійність і автономність.

Суспільні виклики, що формують новий тип лідерства:

- підвищення ролі нематеріальної мотивації;
- зростання ролі цінностей;
- високий темп суспільних та економічних змін;
- зміна характеру праці [3, с. 57].

Ці виклики вимагають від лідера високої гнучкості, відкритості до нового досвіду, здатності та готовності до постійного навчання. На глибоке переконання авторів, підготовка лідерів повинна здійснюватися за двома основними напрямками:

1) розвиток внутрішніх ресурсів особистості;

2) розвиток навичок взаємодії людини з оточуючими і їх активізація в динаміці дій лідера. Кожна людина є володарем унікального набору особистісних якостей, навичок, умінь, компетенцій. Саме поєднання цих елементів породжує унікальний стиль лідерства особистості. Але, на жаль, часто буває так, що одні сторони особистості, необхідні для лідерства, розвинені у людини добре, в той час як інші, розвинені дуже слабо і потребують вдосконалення. Саме тому автори обрали п'ять основних напрямків розвитку особистості людини, які максимально сприяють активізації внутрішнього лідерського потенціалу.

1. Розвиток пам'яті, мислення та інтелекту людини. Саме здатність критично мислити, постійно працювати над розвитком свого інтелекту і пам'яті забезпечує формування когнітивного базису успішної діяльності лідера.

2. Розвиток емоційного інтелекту лідера. Емоційний інтелект являє собою унікальне поєднання здібностей людини до адекватного сприйняття власних емоцій, використання власних емоцій для досягнення необхідних цілей, розуміння чужих емоцій і управління чужими емоціями. Високий рівень емоційного інтелекту дозволяє лідеру управляти своїми послідовниками не через команди і вказівки, а через натхнення і психологічне заохочення, що значно покращує результати роботи будь-якої команди.

3. Розвиток креативності лідера. Креативність являє собою готовність до прийняття і створення принципово нових ідей, що відхиляються від традиційних або прийнятих схем мислення, а також здатність вирішувати нестандартні проблеми. Саме креативність забезпечує здатність лідера до швидкої адаптації в непередбачуваних умовах.

4. Розвиток позитивного мислення. Тренінг позитивного мислення орієнтований на формування у лідерів відповідальності за формування своєї життєвої, творчої і професійної позиції.

5. Формування здатності до адаптивного управління лідера. Сучасний світ знаходиться в процесі постійних динамічних змін. При чому ці зміни охоплюють одночасно всі сфери життя людини. Висококласному лідерові потрібно вміти передбачати ці зміни і бути здатним адаптуватися до їх впливу [191, с. 59].

Розвиток здібностей до міжособистісної взаємодії є другим важливим напрямком підготовки лідерів, що має такі складові:

1. Розвиток комунікативної компетентності. Тренінг комунікативної компетентності дозволяє дізнатися, які існують бар'єри в спілкуванні між людьми; види драм спілкування і як їх можна подолати за допомогою комунікативних умінь.

2. Формування конфліктологічної культури. Конфлікти є обов'язковою стороною будь-якої людської взаємодії. Уміння «читати» конфлікти, розуміти їх суть і ефективно вирішувати, є обов'язковими для будь-якого лідера.

3. Розвиток риторичної культури лідера. Виступи перед іншими людьми є невід'ємною частиною діяльності лідера. Від здатності донести до послідовників свої основні ідеї залежить успішність не тільки лідера, але і всієї його організації.

4. Розвиток навичок побудови команди.

5. Розвиток ділової етики лідера.

Тренінги вважаються достатньо новою формою навчання, активно використовуваною останнім часом, проте вони ніколи не належали до методів масового професійного навчання. Так, історико-теоретичний аналіз групових форм і методів роботи, зокрема тренінгових, показав, що тренінги походять від суспільної природи людського буття, історичних закономірностей тяжіння людей до групової інтеграції, а також філософських уявлень про постійну мінливість світу і людини, прагнення еволюційного розвитку, удосконалення і прогресу. Численні визначення сутності тренінгу, його змісту, цілей, функцій, закономірностей, механізмів, стадій та принципів проведення переважно сфокусовано на змінах й розвитку людини в особистісному і професійному сенсі.

Тренінг дає можливість реалізувати необхідні психологічні умови розвитку професійної та особистісної самосвідомості людини, актуалізувати її ресурси, змінити поведінку, ставлення до світу та інших людей. Існують різні групи тренінгів, наприклад, сенситивний, комунікативний, мотиваційний, креативний, особистісного росту та ін.

Розвиток здібностей до міжособистісної взаємодії можливо формувати за допомогою тренінгових технологій. Так, тренінг комунікативної компетентності дозволяє дізнатися, які існують бар'єри в спілкуванні між людьми; види драм

спілкування і як їх можна подолати за допомогою комунікативних умінь. Тренінг розвитку конфліктологічної культури дозволить отримати знання щодо конфліктогенів в процесі ділового спілкування, стратегій конфліктної взаємодії, деструктивних стилів поведінки, що провокують конфліктні ситуації; навчитися будувати карту конфлікту; ознайомитися з техніками ефективного спілкування в конфлікті; правилами контролю над емоціями; здобути уміння по врегулюванню конфлікту. Тренінг розвитку риторичної культури дозволить учасникам отримати знання про психологічні основи побудови особистістю іміджу в професійній сфері, прийомах самоподачі в професійному спілкуванні. Учасники навчатися використовувати прийоми вербальної самоподачі в професійному спілкуванні і розробляти ефектні і ефективні виступи. Тренінг з розвитку побудови команди дозволить відповісти на запитання: Як підібрати потрібний склад? Як поставити високі цілі? Як грамотно розподілити ролі? Як управляти мотивацією і продуктивністю команди? Як вирішувати конфлікти? Тренінг також дозволить вивчити особливості комунікації та формування мережі міжособистісних відносин в команді. Тренінг з розвитку ділової етики лідера дозволяє лідерові усвідомити свої особисті моральні принципи, моральні принципи і правила організації, і проаналізувати їх вплив на успішність результатів діяльності [3, с. 60].

Під час тренінгів формуються необхідні лідерські якості, які допомагають студентам якісно оволодівати професійними знаннями та навичками.

У науці існують різнобічні підходи до розуміння та визначення якостей особистості. С. Максименко пропонує розглядати якості особистості, як «змістовні ознаки особистості як форми існування психіки людини, котра є цілісністю, здатною до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та наділеною власним унікальним і неповторним внутрішнім світом [1, с.1019].

На думку автора «Особистість має такі змістовні (ключові) ознаки: цілісність, унікальність, активність, вираження, відкритість, саморозвиток і саморегуляція. Особистість являє собою утворення, яке складається з окремих психічних явищ (процесів, станів, властивостей). Але разом із тим вона ніколи не є лише сумою цих явищ, оскільки особистість не можна розуміти як «додавання» окремих її складових. Цілісність особистості насправді не визначається лише її складовими. Більше того, кожна частина ніколи не існує окремо і самостійно, вона є носієм усієї особистості, а також її відбиттям. Особистість живе, розвивається і формується лише як цілісність. У живому русі цілісності змінюються взаємозв'язки складових і змінюються самі ці складові. Ці зміни – вторинні та третинні порівняно зі змінами цілого – особистості. Вони виникають після окремого живого руху особистості і сприяють подальшим

цілісним рухам. Ця унікальна здатність особистості як цілісності відбиватися в кожній окремій рисі стосується не лише рис психічних. І саме тому ми легко впізнаємо людину навіть за фізичними її особливостями. Таким чином, цілісність особистості специфічно охоплює всі структурні і динамічні вияви життя людини. Цілісність зумовлена не сумою окремих складових, а інтегрованою єдністю 3-х витоків існування особистості – біологічного, соціального та духовного. Ця складна дійова інтеграція визначає той факт, що констатувати цілісність як атрибутивну ознаку особистості виявляється недостатньо для її дійсного розуміння. Але у кожній окремій людині ця цілісність своя, чимось схожа на цілісність ін. людей, а чимось принципово відмінна. Так окреслюється інша змістовна ознака особистості – її унікальність (індивід, неповторність)» [1, с.1019].

Ми повністю поділяємо точку зору С. Максименка та теж стверджуємо, що якості особистості відбивають її неповторність та унікальність. Це стосується і розвитку лідерських якостей студентів у закладах вищої освіти, які створюють унікальну можливість різнобічного, творчого розвитку майбутніх фахівців.

В. Мороз під лідерськими якостями студентів закладів вищої освіти розуміє «сукупність стійких характеристик особистості, які забезпечують ефективність діяльності та допомагають особистості займати позицію лідера в групі, виявляються в організаторських здібностях, умінні суттєво впливати на поведінку й настрої людей, бути прикладом для наслідування» [4, с.47].

Автор виділяє у структурі лідерських якостей студентів закладів вищої освіти «такі компоненти:

1) індивідуально-особистісний: індивідуально типологічні особливості особистості (емоційна стійкість, впевненість у собі, відповідальність, наявність сили волі, інтелектуальна лабільність, адекватна самооцінка та самовладання, вимогливість до себе та інших) та її прижиттєві надбання (ідеали, установки, цінності, моральні якості, етичні норми);

2) мотиваційний: активність, ініціативність, зацікавленість суспільним життям та прагнення брати участь у ньому, цілеспрямованість, наполегливість, потреба успіху, креативність, потреба в пізнанні й самопізнанні, в оцінці інших людей, у спілкуванні, самоствердженні, самовдосконаленні, самовираженні;

3) соціально-психологічний: емпатія, сприйняття себе та інших, уміння бути потрібним, рефлексивність, усвідомлення соціальної ролі й манери поведінки, узгодженої з цією роллю;

4) індивідуально-комунікативний: тактовність, емоційна, доброзичливість, товариськість, чесність і порядність у стосунках, уміння слухати співрозмовника, уміння встановлювати й підтримувати контакт, зворотний

зв'язок; уміння говорити, уміння розуміти емоційний стан людини, уміння розв'язувати конфлікти, комунікативні знання, уміння й навички;

5) організаторський: здібність до організаторської роботи, організаторська проникливість, здатність активно впливати на інших, уміння приймати відповідальні рішення в будь-яких ситуаціях, рішучість, готовність самостійно виконувати завдання, готовність до ризику, уміння управляти собою»[4, С. 47–48].

Відповідно, особливість формування лідерських якостей визначає система форм та методів навчального та виховного впливу на студентів у закладах вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максименко, С. Д. (2008) Якості особистості. Енциклопедія освіти. редкол. : Акад. пед. наук України; головній ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінко Інтер. с. 1019.
2. Романовский, А. Г., & Михайличенко, В.Е., Грень, Л.Н. (2018) Педагогика лидерства. Х.: Стильиздат, 500 с.
3. Теорія і практика формування лідера: навчальний посібник / О. Г. Романовський, Т.В. Гура, А.Є. Книш, В.В. Бондаренко. Харків, 2017 р. 100 стор.
4. Формування лідерських якостей студентів закладів вищої освіти в процесі діяльності органів студентського самоврядування: навч.-метод. посіб. для студ. закл. вищ. осв. / Мороз В. П. Старобільськ, 2019. 263 стор.
5. Черкашин, А. І. (2019) Методологічні підходи до виховання особистості майбутніх фахівців-лідерів у закладах вищої освіти України. Теорія і практика управління соціальними системами. № 2. С. 60 – 72.
6. Черкашин, А. І. (2019) Концептуальні положення методологічного виміру у контексті виховання лідерів у закладах вищої освіти. Теорія і практика управління соціальними системами. № 1. С. 102 – 115.
7. Burns J. M. (1978). Leadership. New York. Harper&Row. URL: https://books.google.co.in/books?id=lhrPS_s7EawC&printsec=frontcover&dq=Leadership+Burns&hl=en&sa=X&ei=qxlnVdWdEJC8uASJ9oLAAQ&ved=0CBwQ6AEwAA#v=onepage&q=Leadership%20Burns&f=false.
8. Komorowski T. Prawo oswiatowe w praktyce: poradnik dla nauczycieli i kadry kierowniczej oswiaty. Wyd. 3. Poznan: eMPi2, 2010. 191 s.
9. Northouse P. G. Leadership: Theory and Practice / Peter G. Northouse – 7th edition: Western Michigan University, 2016. 520 p.
10. Redondo Eva García. Governance in educational institutions in Portugal. Pp. 17–22 Jan 15, 2016 DOI:<https://doi.org/10.7821/naer.2016.1.156> Department of Theory and History of Education, University of Salamanca, Spain.
11. Sucher S.J. The moral leadership: Challenges, tools and insights, 2007. 264 p.

Чижевський Борис Григорович,
*кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
відділу економіки та управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України
Київ, Україна*

 <https://orcid.org/0000-0002-7878-1180>
chyzhevskyi.bg@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОЇ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Визначено основні параметри формування єдиної науково-освітньої політики в Україні в період війни та післявоєнної відбудови.

Ключові слова: наука, освіта, єдність, політика.

The main parameters of the formation of a common scientific and educational policy in Ukraine during the war and post-war reconstruction have been determined.

Key words: science, education, unity, politics.

Жорстокі, трагічні та насичені українським патріотизмом реалії війни спонукають до вирішення критичних та глобальних проблем як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях на основі якісного забезпечення реалізації єдиної науково-освітньої політики в Україні в контексті системного, комплексного, всебічного вітчизняного наукового супроводження розвитку обдарованої особистості, життєдіяльної та самодостатньої спільноти, громадянського суспільства, демократичної держави та інноваційної економіки знань.

Єдина науково-освітня політика акумулює в собі реалізацію стратегічних законодавчих вимог, виважені та позитивні перспективні рішення, об'єднуючі вчинки, дії та справи. Забезпечення здійснення цілеспрямованих системних заходів, що виконуються інститутами демократичної держави всіх рівнів за широкої участі представників громадянського суспільства та наявності вітчизняного наукового супроводження з метою формування в особистості наукового мислення, тобто: аналітичного, системного, об'єктивного, обґрунтованого, логічного, творчого, позитивного, що є вкрай актуальним. Наукове мислення будується та зорієнтоване на участь у творчому процесі пізнання, визначенні першопричин, аналізі причин, передбаченні наслідків, прогнозуванні розвитку процесів, подій і явищ та осмисленні Істини.

Єдина науково-освітня політика ґрунтується на основі забезпечення виконання законів духовних (натуральних), природних та юридичних. Невід'ємними складниками єдиної науково-освітньої політики є культура

думки, культура помислів, культура співпраці, культура навчання, культура спілкування та культура управління.

На демократичну державу та громадянське суспільство покладається здійснення єдиної політики на забезпечення узгодженості розвитку усіх напрямів науки, освіти, інновацій, інтелектуальної власності, технологій та техніки з метою Європейської інтеграції, будівництва високоефективної економіки і приватного бізнесу та реалізації соціального запиту на Мирне, гармонійне, багатогранне, гарне, щасливе, безпечне життя. Особливого значення надається формуванню суспільства економіки знань четвертого промислового укладу, вихованню всебічно здорової творчої обдарованої особистості з ґрунтовними науковими знаннями, широким кругозором, професійними конкурентними компетентностями.

Необхідність єдності науково-освітньої політики як в масштабах всієї країни, так і на місцевому, локальному рівнях зумовлюється закономірностями будівництва демократичної, суверенної, соборної, безпечної, європейської держави та цілісного, єдиного, монолітного, життєтворчого самодостатнього громадянського суспільства.

Здійснення єдиної науково-освітньої політики за безпосередньою участю усіх громадян є найважливішою функцією демократичної держави. Єдина науково-освітня політика реалізується загальнодержавними, регіональними і місцевими системами державного управління і органами місцевого самоврядування при комплексному вітчизняному науковому забезпеченні та супроводженні самоврядними Національною академією наук України, Національною академією педагогічних наук України, національними галузевими академіями наук України за активної участі громадських наукових і освітніх організацій, об'єднань (асоціацій, товариств, спілок), фондів та центрів. Враховуються здобутки, напрацювання, розробки, ініціативи та пропозиції Малої академії наук України, молодих наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників. Центральне місце займає особистість Учня і Учителя в широкому та всебічному розумінні зазначених понять. Відомими у світі та Європі є такі талановиті представники науково-освітньої фахової школи України – особистості, як: Микола Амосов, Григорій Ващенко, Володимир Вернадський, Віктор Глушков, Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Олександр Довженко, Олександр Духнович, Антон Макаренко, Іван Огієнко, Євген Патон, Борис Патон, Софія Русова, Степан Сірополко, Григорій Сковорода, Василь Сухомлинський, Леся Українка, Іван Франко, Тарас Шевченко. І цей перелік є далеко неповний та потребує розширення в науково-дослідній, пошуковій роботі, практичній та політичній діяльності.

Адже саме вони брали активну участь в науково-освітніх, культурно-духовних процесах і мали безпосередній вплив на формування єдиної науково-освітньої політики в Україні.

Консолідуючі, об'єднуючі, визначальні функції у формуванні єдиної науково-освітньої політики покладаються на Верховну Раду України, комітети Верховної Ради України до предметів відання яких відносяться питання освіти, науки, інновацій, інформатизації, культури і духовності, правової політики, аграрної політики, економіки і фінансування, а також - Кабінет Міністрів України, Національну раду України з питань розвитку науки і технологій при Кабінеті Міністрів України, Науковий комітет та безпосередньо Міністерство освіти і науки України.

Правовою основою єдиної науково-освітньої політики є Конституція України та законодавство України у сфері науки, освіти, державного будівництва, інтелектуальної власності, інновацій, інформатизації, планування, прогнозування і управління стратегією і тактикою науково-освітнього розвитку, впровадження сучасних, передових, перспективних науково-освітніх напрацювань, про економічне, фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та кадрове забезпечення наукових організацій та установ, закладів освіти, державних, комунальних, корпоративних, приватних економічних та бізнесових структур, про винахідництво, відкриття, державні стандарти, санітарно-гігієнічні норми, що встановлюють параметри сучасного обладнання, приладів, механізмів, технологій, комп'ютерного та цифрового забезпечення, а також законодавство, що регулює міжнародне співробітництво, партнерство та участь у Міжнародних і Європейських науково-освітніх проектах, програмах, дослідженнях, системах підготовки, стажування та підвищення кваліфікації наукових, науково-педагогічних, педагогічних та управлінських кадрів.

Вітчизняні науково-освітні напрацювання, здобутки та знахідки будуть мати міжнародне визнання при наявності широкого Всеукраїнського загальнодержавного, суспільного, народного сприйняття, схвалення, сприяння, оновлення, підтримки, використання та практичного застосування.

Законодавчі норми, вимоги, положення стосовно формування єдиної науково-освітньої політики знаходять подальший свій розвиток та конкретизацію у програмах, доктринах, стратегіях, концепціях розвитку науково-освітньої сфери. Своєрідним науковим підґрунтям та орієнтиром розвитку науково-освітньої думки є річні звіти, фахові доповіді та національні доповіді Національної академії наук України, національних галузевих академій наук України, з гострих проблем будівництва демократичної держави та

становлення громадянського суспільства, розвитку наукових знань, наприклад: “Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз”, “Україна як цивілізаційний суб’єкт історії та сучасності”, “Про стан та перспективи розвитку освіти в Україні” та інші.

Програми, доктрини, стратегії, концепції розвитку науково-освітньої сфери визначають: основоположні, пріоритетні напрями зростання та реалізації єдиної науково-освітньої політики; особливості на основні єдності, творчої співпраці та монолітності діяльності державних органів управління, органів місцевого самоврядування, наукових установ, закладів освіти, учасників освітнього процесу, по-перше дітей, учнів, студентів, а також наукових, науково-педагогічних, педагогічних працівників, батьків та/або осіб, які їх замінюють, спонсорів, меценатів, представників приватних структур. Вони розробляються науково-освітньою спільнотою консолідовано на засадах партнерської взаємодії та творчої співпраці усіма інститутами демократичної держави та членами громадянського суспільства та на підставі всебічного, комплексного обговорення, систематизації та узагальнення, а також апробації під час круглих столів, семінарів, конференцій, симпозіумів та практичних експериментів, а після схвалення Всеукраїнським з’їздом працівників освіти України, загальними зборами Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, національних галузевих академій наук України затверджуються відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України. Визначальним є те, що програма, доктрина, стратегія, концепція розвитку сфери науки і освіти зумовлюються духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства, цілісною і гармонічною системою духовно-моральних цінностей, принципів, норм, поглядів, уявлень, ідей щодо ролі і значення науки, освіти, творчої обдарованої і талановитої особистості та їхнього стабільного розвитку, які виступають методологічним стрижнем та теоретичною основою об’єднуючої державотворчої та суспільної науково-освітньої діяльності усіх учасників процесу пізнання, накопичення якісного знання та становлення професійної майстерності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року);
2. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” (від 26 листопада 2015 року № 848 – VIII);
3. Закон України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” (від 11 липня 2001 року № 2623 – III);
4. Закон України “Про інноваційну діяльність” (від 4 липня 2002 року № 40 – IV);

5. Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” (від 8 вересня 2011 року № 3715 – VI);
6. Закон України “Про освіту” (від 5 вересня 2017 року № 2145 – VIII);
7. Закон України “Про повну загальну середню освіту” (від 16 січня 2020 року № 463 – IX);
8. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (від 13 січня 2005 року № 2342 – IV);
9. Закон України “Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Фінляндської Республіки про реалізацію проекту “Фінська підтримка реформи української школи” (від 3 липня 2018 року № 2485-VIII);
10. Закон України “Про дошкільну освіту” (від 11 липня 2001 року № 2628 – III);
11. Закон України “Про позашкільну освіту” (від 22 червня 2000 року № 1841-III);
12. Закон України “Про охорону дитинства” (від 26 квітня 2001 року № 2402 – III);
13. Закон України “Про професійну (професійно-технічну) освіту” (від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР);
14. Закон України “Про фахову передвищу освіту” (від 6 червня 2019 року № 2745 – VIII);
15. Закон України “Про вищу освіту” (від 1 липня 2014 року № 1556 – VII);
16. Закон України “Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект “Рівний доступ до якісної освіти в Україні” між Україною та Міжнародним банком реконструкції і розвитку від 5 вересня 2005 року (від 21 грудня 2005 року № 3255 – IV);
17. Указ Президента України “Про Національну доктрину розвитку освіти” (від 17 квітня 2002 року № 347/2002);
18. Указ Президента України “Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” (від 25 червня 2013 року № 344/2013);
19. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Державну національну програму “Освіта” (Україна ХХІ століття)” (від 3 листопада 1993 року № 896);
20. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Типового положення про раду молодих учених при органах виконавчої влади” (від 16 листопада 2016 року № 822);
21. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року" (від 14 грудня 2016 року № 988-р);
22. Наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Статуту Національного центру “Мала академія наук України” (від 4 лютого 2019 року № 121/52).

Чумак Т. М.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tchumak27@ukr.net

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДУХОВНОСТІ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

У статті розглядається творчість Олександра Довженка як представника української культури ХХ століття з погляду української національної духовності. Обґрунтовано, що світ оглядні переконання О. Довженка – це віддзеркалення історії українського народу, його національних традицій, моралі. Доведено, що основними проблемами в творах митця є проблеми загальнолюдських цінностей і людської емпатії, щастя і свободи, обов'язку митця перед своїм народом. Мистецьке кредо автора – щирість і чесність, возвеличення образу матері, глибока повага до літніх і старших людей, милосердя, працелюбність, людяність, жертвовність в ім'я перемоги добра над злом.

Творчість Олександра Довженка становить вагомий сторінку в історії української літератури. Його ім'я входить у всі антології світового кінематографічного мистецтва, електронні ресурси та енциклопедії. Осмислення творчої спадщини О. Довженка знайшло широкий відгомін у дослідженнях письменників, філологів, літературознавців, критиків тощо.

Цілком очевидно, що провідними мотивами творчості О. Довженка є утвердження загальнолюдських та національних моральних цінностей, на яких духовно зростає людина, а також єдність поколінь, філософські роздуми над проблемами сучасності в контексті історичного досвіду як нашого народу, так і всього людства. Звернення до трагічної сторінки української нації в роки другої світової війни зумовлює актуальність кіноповістей О. Довженка у світлі нинішніх подій, у часи навали на нашу землю новітнього фашизму.

Ключові слова: Олександр Довженко, світоглядні переконання, моральні цінності, рідна мова, українська духовність, історична пам'ять.

The article considers the creativity of Oleksandr Dovzhenko as a representative of the Ukrainian culture of the 20th century from the point of view of Ukrainian national spirituality. It is proved that worldview beliefs of Oleksandr Dovzhenko are reflection of history of Ukrainian people, its national traditions, and morals. It was proved that the main problems in the works of the artist are the problems of universal human values and human empathy, happiness and freedom, the artist's duty before his people. The artistic credo of the author is sincerity and honesty, praising the image of mother, deep respect to elderly and aged people, mercy, diligence, humanity, sacrifice for the victory of good over evil.

Oleksandr Dovzhenko's works constitute a significant page in the history of Ukrainian literature. His name is included in all anthologies of world cinematographic art, electronic resources, and encyclopedias. The comprehension of Dovzhenko's creative heritage has found a wide echo in the studies of writers, philologists, literary scholars, critics, etc.

It is obvious that the leading motifs of Dovzhenko's work are the affirmation of universal and national moral values, on which a human being is growing spiritually, and the unity of generations, philosophical reflections on contemporary problems in the context of the historical experience of our people and all of humanity. Appeal to the tragic page of the Ukrainian nation during the Second World War makes Dovzhenko's film sermons relevant in the light of current events, in times of invasion of our land by the newest Putin's fascism.

Key words: Oleksandr Dovzhenko, worldview beliefs, moral values, native language, Ukrainian spirituality, historical memory.

Українська культура була завжди багатою на таланти. Проте далеко не всі вони реалізувалися, особливо в ХХ столітті. Одні митці змушені були відмовитися від творчості й деградували, інші емігрували, ті ж, що залишилися, були жорстко репресовані. Ці факти ні в кого не викликають сумніву, вони загальновідомі.

Єдиним митцем, що й за таких умов зумів відбутися й дістати світове визнання, є Олександр Довженко. Його ім'я входить у всі енциклопедії, антології світового кіномистецтва.

Осмилення творчої спадщини О. П. Довженка як кіномитця, письменника, публіциста знайшло широкий відгомін у дослідженнях мистецтвознавців, філологів, літераторів, культурологів, спеціалістів у галузі естетики тощо. В галузі літературознавства свої дослідження йому присвятили О. Гончар, М. Рильський, Л. Новиченко, М. Жулинський, І. Дзюба, Є. Сверстюк, Ю. Лавріненко, І. Кошелівець, М. Куценко, О. Ковальчук та інші. Творчість митця вивчали вітчизняні методисти Б. Степанишин, Н. Волошина, С. Жила, О. Слоньовська та ін. З філософської точки зору його спадщину осмислювали І. Мойсеїв, С. Мащенко. Значною мірою згадані дослідники торкалися питання духовного світу письменника. Проте геній Довженка важко осмислити в одній чи кількох монографіях. Ідея української національної духовності у творчості митця ще потребує свого вивчення. У цій статті ми зробили тільки часткову спробу узагальнити, на що були спрямовані воля, розум і почуття видатного мислителя, кіномитця, письменника й публіциста ХХ століття.

Знайти ключ до розуміння світогляду О. Довженка нам допоможе звернення до змісту епохи, в яку він жив і формувався як особистість. Українську ментальність він увібрав у себе від народження, вирісши в селянській сім'ї й пізнаючи народні основи життя. Тому творчість письменника відбиває ідеали, прагнення, дух народу, нації. Це до певної міри пояснюється тим, що «типові риси народної психології й характеру самого письменника формувалися з дитячих років життя в народному середовищі під впливом безпосереднього спілкування з природою, родиною, сільською громадою, пізнання і засвоєння

мелодій народних пісень, національних звичаїв та обрядів, літературних традицій тощо» [1, с. 53].

Уже перші фільми-дебюти кінодраматурга й кінорежисера засвідчили про його неординарність, а коли на екрани вийшли «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Іван» – про Довженка заговорили в цілому світі й поставили його в один ряд зі всесвітньовідомими Чарлі Чапліном, Роберто Росселіні, Рене Клером, Еріхом фон Штрогеймом. Своїми фільмами він відкрив світові Україну. Уже в «Звенигорі» (1928) О. Довженко зумів «умістити мало не всю тисячолітню історію України, яку розповідає своїм онукам, Павлові і Тимошеві, символічний дідуган Невмирущий як романтичну легенду про пошуки скарбу, про чвал вершників над Звенигорою, пускання вінків на воду» [2, с. 3].

А в фільмі «Земля» митцем була глибоко розкрита національна сутність України. Саме цим кінокартина і була небезпечна для більшовицького режиму. Починається переслідування кінодраматурга в пресі, згодом фільм був заборонений.

Переживання соціальних катаклізмів 20-х років стали для О. Довженка причиною пошуків філософської основи своєї творчості. Внутрішня сутність його особистості, сповненої від природи гостротою думки, здатністю глибоко проникати в суть явищ, осмислювати їх самостійно, не піддаючись конформістським настроям, індивідуальність світовідчуття та світосприймання зіткнулися з абсурдами суспільства ХХ століття, серед яких одним з найодіозніших був сталінський тоталітарний режим. За цих умов, щоб зберегти себе для творчості й служіння народу, він мусив крокувати в ногу з часом, вкладаючи свій талант у твори з антиісторичними ідеями, за що отримував найвищі звання та нагороди. Нерідко він не витримував тягаря, який на нього накинули, і тоді «його глибока філософія життя піддавалася осуду з боку офіціозу як буржуазний ідеалізм, біологізм, пантеїзм чи ще якісь відхилення від марксизму, а органічний національний характер творчості і синівська любов до України раз у раз викликали брутальні політичні звинувачення в «українському націоналізмові» [3, с. 3].

Незважаючи на таку роздвоєність життя на внутрішнє і зовнішнє, змушеність коритися наказам зверху, аби вижити, він все ж лишався митцем високого ґатунку, намагався не кривити душею, бути прямим і відвертим у стосунках з людьми, бо його внутрішня екзистенція, якій притаманні гідність, правдивість, естетизм, не дозволяли горбатитися. Деякі сучасні автори, посилаючись на складні колізії Довженкового життя, стверджують, що йому не був притаманний цілісний світогляд. Іншої думки дотримувався друг митця М. Рильський, який з великою переконаністю констатував, що світогляд О. Довженка, як і його шлях, «був позначений єдністю його основних

естетичних, етичних і філософських поглядів, єдністю ставлення до дійсності» [4]. Повну згоду з ним висловлює і С. Мащенко, переосмислюючи творчу спадщину митця з позицій сучасності [5, с. 17].

Дозволимо собі приєднатися до даних висновків. Це не означає, що О. Довженкові судилося у творчості бути цілісною, вільною від обставин життя людиною. Доба тоталітаризму не дозволила цього. Але ж лишився «Щоденник», де він наодинці з собою міг відкрито висловити потаємне опозиційне ставлення до партійно-державних стереотипів мислення, сформулювати свій дійсний інтелектуальний рівень світорозуміння, який далеко не завжди міг влитися в художні твори. Там є й такі слова: «Сивий батько Семен Лаврович: – Сину мій, ти дорогий і близький мені. Вислухай, що я скажу передсвітом у цей урочистий моєму серцю день. Життя для мене було рідною матір'ю, було і злою мачухою. Але ніколи я не гнув спину перед бідною і лихоліттям і ніколи не задирав голову, коли приходила радість. Трудно тобі, скажи собі: все зроблю, і борись. Але коли прийшло до тебе щастя, побажай, щоб відвідало воно і твого товариша. Найголовніше в житті – товариш. Забудеш товариша, залишиш у біді – даремно ти на світ рождався» [6, с. 202].

Цей батьків заповіт про людську гідність і честь митець проніс через усе життя, пам'ятав його навіть у найтрагічніші для України часи воєнного лихоліття.

«Щоденник» Довженка «настільки потужний, відверто-щирий і безкомпромісний, що якби його автор не написав більш нічого, то й тоді увійшов би у досить невелику когорту найталановитіших і найчесніших митців» [7, с. 135].

Офіційна влада його панічно боялася, тому він був під постійним наглядом таємних радянських спецслужб. М. Шудря, вивчивши архівні документи, робить висновок: «Погляди Довженка для філерів не лише «парадоксальні», вони сповнені занепадництва, злоби й ненависті. Адже він у всіх прорахунках країни вбачає «вади цілої соціалістичної системи», зокрема це «перманентне голодування, постійна нестача продуктів», «відсутність романтики», «засідницький та анкетний тон життя». На його переконання, «революція підняла вгору великі пласти народу, але поки що із мільйонів неписьменних створила тільки мільйони малописьменних». Виріс своєрідний тип неука й недоука, а невіглас із претензією куди гірший профана й темної людини. Тому, доповідає Півень, нова людина, за Довженком, – це негативний тип, а зарозумілий тюхтій шкідливіший, аніж недоучка, нероба, бешкетник. «І чесний письменник, що любить свій народ і вірить у соціалізм, – доводить режисер, – уникає цієї теми. Адже треба взятися за сучасну людину, показати її внутрішню мерзотність, та хіба це дозволить Головліт? – чи можна компрометувати ідею соціалізму, який, виявляється, за чверть століття устиг створити масовий

негативний тип людини й лише одиниці великих людей. А одиниці – це не тип» [8, с. 260].

У середовищі народу, на думку О. Довженка, процвітають дрібний егоїзм, пиха, боягузтво, наклепництво. Все це не лише нівечить особистість, а й знесилює країну політично й державно. І геніальний митець усі сили свого таланту спрямовує на те, щоб виховати в людях почуття гідності, людяності, відповідальності. Його найбільше пригнічує злиденність українських селян і відсутність у них будь-якої надії на краще: «Так працювати і стільки віддавати, і так мало мати, і бути таким обдертим, і стільки давати державі, і бути таким обмеженим у своїх можливостях, як наш селянин, не міг би і півроку ні один газетно-музично-літературно-вокально-кабінетний, партійний лицар нашого часу. Завив би вовком» [6, с. 89].

Письменникові боляче, що український народ не цікавиться своєю історією, легко відмовляється од національних традицій, забуває мову. Нашому народові, – роздумує митець, – байдуже, чи він український, чи неукраїнський. А все через те, що в нас той, хто любить свій народ, – націоналіст: «У чомусь найдорожчому і найважливішому ми, українці, безумовно, є народ другорядний, поганий і нікчемний. Ми дурний народ і невеликий, ми народ безцвітний, наша немов один до одного непошана, наша відсутність солідарності і взаємопідтримки, наше наплювательство на свою долю і долю своєї культури абсолютно разючі і об'єктивно абсолютно не викликаючі до себе ні в кого добрих почуттів, бо ми їх не заслуговуємо. ...У нас абсолютно нема правильного проектування себе в оточенні дійсності й історії. У нас не державна, не національна і не народна психіка. У нас нема справжнього почуття гідності, і поняття особистої свободи існує у нас, як щось індивідуалістичне, анархічне, як поняття волі (звідси індивідуалізм і атаманство), а не як народно-державне розуміння свободи, як усвідомлення необхідності. Ми вічні парубки. А Україна наша вічна вдова. Ми удовині діти» [6, с.121].

Довженко в своїй ізольованості не міг виправити становища, яке було зумовлене тоталітарним режимом. Він лише з гірким болем констатував факти, що спричиняли душевний біль. Єдине, що він міг – виховувати людей естетично й морально своїми творами, повертати народу його минуле, його славу й відчуття національної гідності. Тому одним з головних своїх завдань художник вважає повернення до краси. Показ краси як виховної сили мистецтва – головний лейтмотив його письменницько-режисерської діяльності. «Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу. У ній більш глибокої істини, ніж у одній лише голій правді. Істинне те, що прекрасне. І коли ми не постигнемо краси, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучаснім, ні в майбутньому. Краса нас всьому вчить. Ся проста істина лишилася, проте, не визнаною,

особливо ворогами високих мислей і почуттів. Краса – верховний учитель» [6, с. 199].

Про те, що Довженко – поет краси, її філософ, найкраще сказав І.Дзюба: «Роздуми про красу, про її місце в житті і мистецтві, про її виховну, перетворювальну силу та про те, як цю силу використати, – живий нерв усієї його творчої діяльності. Пафосом, інтенсивністю, цілеспрямованістю цих роздумів ніхто з сучасників не може з ним зрівнятися» [9, с. 168].

«Згинув патріархальний устрій одноосібництва. І разом з ним щезла з життя безповоротно краса побуту, повір'я, одежі, тихої лагідної поміркованості. Розпався клас на моїх очах, мов атом» [6, с.278].

Внутрішній потяг людини до краси завжди був у ментальності українця, як і інші моральні чесноти: працьовитість, пошана до батьків і старших, гідність, ідеали благородства, добра, правди й справедливості. Відновити замулені джерела духовного світу своєї нації, свого народу й намагався Олександр Довженко всупереч усім завданням, нав'язуваним йому системою.

У кіноповідях «Земля», «Україна в огні», «Зачарована Десна», в оповіданнях воєнного періоду письменник виводить цілу галерею образів героїв – носіїв духовних цінностей українського народу. Подаючи картини побуту, заглиблюючись у психологію своїх земляків – працьовитих господарів, умілих хліборобів, захисників прав особистості, митець доходить висновку, що «характерною особливістю українського національного буття є виняткова увага й повага до людини» [10, с. 54]. Не випадково з цією метою зі словами щирості й гордості письменник згадує про дядька Самійла-косаря, Тихона-мисливця у «Зачарованій Десні», товариша й побратима з чумацьких літ діда Семена в «Землі», Остапа в «Тарасові Бульбі».

Споконвіку першоосновою буття, внутрішньою потребою людини була праця. Проте О.Довженко творив у «заблокованій культурі, де митець став жертвою варварських умов праці» [11].

«От тільки не знаю, чому зараз люде так не люблять трудитись? Чому їх треба підганяти газетами? І для чого, скажіть мені, труд розглядається вже як щось виключне? Чого його оголосили ділом честі, доблесті і геройства, коли він сам по собі є просто діло. Як собі хочете, ну, по-моєму, не треба бути героєм, щоб трудитись. І доблесті особливої не треба. Не слідує так залякувати людей трудом. Труд – штука приємна, радісна» [6, с.241].

І далі тут же: «Тільки скажіть мені, чому ж невесело стало житися в селі? Чому так почали уникати фізичної праці? Хто прокляв її? Хто заворожив, зневажив? Для чого з людини, що обробляє землю, зняли красу вишивки, покрою, кольору? Чого стала людина землі карикатурою на городського

гультипаку? Для чого се? І звідки? Фізичну роботу ненавидять раби і паразити! Так хто навколо мене?» [6, с.241].

Як альтернатива цим записам, гімном праці й трудівникові прозвучала «Зачарована Десна», над якою митець наполегливо працював багато років, починаючи ще з часів війни. «Непереможне бажання усвідомити свою природу на ранній досвітній зорі коло самих її первісних джерел» [12, с. 16.], тобто прагнення з'ясувати витoki національної духовності, покликала до життя панорамну картину щемливої краси первозданної природи, освячену глибокою любов'ю до людей, до природи, до праці. Як заповіт нащадкам прозвучали слова з кіноповісті: «Любіть землю! Любіть працю на землі, бо без цього не буде щастя нам і дітям нашим ні на якій планеті» [12, с. 34.].

«Зачарована Десна» є важливою для сучасного читача і з філософського погляду. Завжди залишиться актуальною точка зору на світ дитинства як на ключ до усвідомлення себе особистістю. Не випадково О. Гончар, прочитавши кіноповість, зробив висновок: «Без сосницьких духовних наснажень, без місячних ночей Придесення не було б Довженка-митця, принаймні такого, яким його знають народи» [13].

Геніальний митець усією своєю творчістю принципово обстоював погляд на людину як на неповторну особистість. Навіть у часи беззастережного панування класових інтересів О.Довженко орієнтувався на загальнолюдські закони буття. Звідси глибоко гуманістична концепція його кіноповістей – як мирного часу, так і періоду війни, і визначальний для творчості художника епічний конфлікт між людиною-особистістю і людиною-гвинтиком. Довженко, як ніхто до нього та і тривалий час після нього, масштабно і різнобічно підійшов до з'ясування суті цього конфлікту. На особливу увагу з цього приводу заслуговує кіноповість «Україна в огні» – і широтою художнього узагальнення, і гостротою свого філософського погляду на людину в умовах війни вона не тільки вивищувалася над іншими творами, а й гостро суперечила офіційно прийнятим нормам сталінського суспільства.

Довженко створив не просто образи, а образи-символи, піднісши їх до епічного узагальнення образу України – сплюндрованої, поганьбленої, але не скореної. Символічними є навіть самі прізвища, створені автором. Запорожець та його сини уособлюють усе краще, що є в народі України, їх корені сягають глибин національної духовності, козацької непохитності та любові до рідної землі. Запорожці – нащадки козацького роду. А на прикладі образу Купріяна Хутірного та його дітей письменник показує, до чого призводить людська байдужість і безсторонність. Хутірний – «той, що на хуторі», тобто на одшибі, збоку. Іншими словами – «моя хата скраю, я нічого не знаю». Не спалив свої нерви Купріян на дітей, не вклав у їхні душі почуття священного обов'язку,

любові до вітчизни, пошани до батьків – і поплатився власним життям. Кількома скупими, лаконічними, але багатими внутрішнім динамізмом картинами малює О. Довженко моральну деградацію Павла Хутірного: від страху за своє життя до вагання, від вагання до зради, а від зради – до страшного злочину батьковбивства, хай навіть і ненавмисного. У цьому плані образ Олесі Запорожець також протиставляється образу Христі Хутірної. Важко навіть уявити, щоб Олеся могла вийти заміж за офіцера ворожої армії. Витримавши всі муки і тортури німецької каторги, вона повертається на рідну землю. Оце велике й найглибше, підкреслює О. Довженко, що складає в народі його вічність – мудра невмируща воля до життя роду, – керувало вчинками Олесі, вело на схід, на Україну. Сила та «була надзвичайна».

Воля до життя як одна з найголовніших рис ментальності українця є головним стрижнем, навколо якого розгортаються події в однойменному оповіданні видатного письменника та в інших творах періоду війни. Як митець О. Довженко обурений тим, що нерідко вживається поняття «військове мистецтво»: «Війну називають мистецтвом. Вона таке ж мистецтво, як шизофренія або чума» [12, с. 415.]. Він засуджує письменників, скульпторів, які возвеличили війну у своїх творах. Війна ганебна, бо вона веде до того, що в епоху пари й електрики, коли відкриті чудотворні ліки для рятування життя, жінка змушена орати землю, ходячи у ярмі з коровою. О. Довженко це кваліфікує як пам'ятник великомучеництву й ганьбі людства. У його творах війну перемагає мирна праця. Визволена земля, і одразу на ній сіють, і в цій жмені зерна виявляється дійсно більше змісту, ніж у всій фашистській історії. «Життя народу – у жнивах ланів. Воно у виноградних гронах, в усмішці неба і в сльозах його – дощах і росах, що падають на плоди садові, – визначає сенс народного існування письменник [12, с. 348.]. Він так формулює найзаповітніше своє бажання: «Чого я хочу? Що мені треба? Роботи. Я хочу роботи і трохи радості... Я хочу працювати і вірити до смерті, що не потрібні будуть уже людству танки і гармати, і весь оцеї смітник атавістичних дурниць, всі оцеї пам'ятники великим вбивцям і їхнім коням... Що буде мир і не потрібні будуть герої-мученики» [12, с. 394 – 395.].

Мир є найбільше надбання у відносинах між людьми і країнами на землі. Філософія миру в О. Довженка – це обґрунтування шляху людського до щастя, яке досягається злагодою між народами, любов'ю і взаємоповагою серед людей.

У нелюдських умовах заслання та повної ізоляції від свого народу, від рідної землі геніальний митець виконав надзавдання, поставлене собі власноруч: написати твори, які будили б національну ментальність, формували духовний світ українця, заблокований і витравлюваний правлячою системою. У хвилини розпачу Довженко гірко констатував: «Єдина країна в світі, де не викладалася в

університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимсь забороненим, ворожим і контрреволюційним, – це Україна. Другої такої країни на земній кулі нема. Де ж рождатися, де плодитися дезертирам, як не у нас? Де рости слабодухим і запродавцям, як не у нас? Не вина це дезертирів, а горе. Не судить їх треба, а просить пробачення і плакати за погане виховання, за духовне каліцтво у великий час. Хто судитиме? Брати-слідчі з трибуналів, що розпивають горілку у їдальні, з непривітним поглядом очей. Юнаки мої сліпії, горе мені з вами...» [6, с.43].

На засадах народної моралі розвиває О. Довженко мотив кари та смерті, які теж є «важливою складовою концепції національного буття» [10, с. 55]. І на сторінках його творів, і в сокровенних записах «Щоденника» є по-справжньому глибокі філософські роздуми над питанням про життя і смерть людини та сенс її існування. У п'єсі «Потомки запорожців» прості люди розмірковують про загадку життя та смерті, які поєднуються з пошуком сенсу земного буття людини, аби подолати цю свою конечність існування. Один із персонажів Левко Цар говорить, що раніше безсмертя людини пропонувала релігія у вигляді вічного життя на тому світі. А як же тепер? На це питання упевнено відповідає секретар обкому партії Орацький: «Безсмертне людство, товаришу мій. І в ньому людина знаходить безсмертя через свої діла» [14].

Таку думку, очевидно, поділяв і сам Довженко у період написання твору. Однак на сторінках «Щоденника» читаємо: «Облиш надію, людино. Земля еси і в землю одійдеш, і тільки, і більше нічого, аж нічогісінько нічого. У малої людини одібрано щось велике і важливе. Смутно, і страшно, і безрадісно їй стало. Вона стала безпорадною в серці своєму, піщинкою в океані» [6, с. 201].

Письменник надалі крок за кроком все чіткіше осмислює сутність і соціальні функції релігії. В умовах суцільного войовничого атеїзму його геній приходить до висновку, що Бог необхідний людині як незамінна твердиня, як абсолютне благо і вічне життя, але Всевишнього слід шукати не у зовнішньому світі і не в зовнішніх атрибутах. Людина має відкрити Бога в собі, у своєму серці як глибинний духовний потенціал, як міру гуманності в особистості, як ступінь внутрішньої активності, що здатний перебороти всілякі труднощі і трагедії життя. «Ця сердечна духовність поєднує конкретну людину з Абсолютом, вершин якого вона практично досягти не може, але прагне до цього» [5, с. 119].

«Бог в людині. Він є або нема. Але повна Його відсутність – се великий крок назад і вниз. В майбутньому люде прийдуть до нього. Не до попа, звичайно, не до приходу. До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного. І тоді не буде гнітючої сірої нудьги, звірожорстокого, тупого і скучного безрадісного будня» [6, с. 270].

Мислитель ХХ століття дякує долі і великому світові, що не впіймали його, що звільнили від тягара займатися примусом інших. Тут, як і в знаменитому сковородининському «Світ ловив мене, та не впіймав», визначено спрямування філософії митця та сенс його життя. Головне для О. Довженка полягає у збереженні свого внутрішнього світу, індивідуального «Я», яке залишилось вільним у думках, почуттях і переживаннях: «Що ношу я царство свободи в своєму серці. Що можу думати неухильно тільки про велике і піднімати природу до самого себе, аби вона відображала мою душу. Що можу радуватися малому, і сорадуватися одверто, і жаліти вільно, знаючи, що тільки через повноту й свободу жалості людина остається людиною, а не каменем з викарбуваними на ньому письменами законів людських! Що можу простити стільки, скільки не дано простити ні одному цареві. Я прощаю многих, многих. Я суджу в своєму душевному трибуналі за живими законами народного лиха і прощаю...» [6, с. 261].

Тільки висока віра в Божественне начало, в незнищенність української духовності та в своє покликання митця дали йому силу написати ці рядки.

Багатогранно, багатовимірно, не оминаючи філософських узагальнень, осмислює О. Довженко світ і своє буття в ньому, вважаючи основним орієнтиром творчості майбутнє людства, майбутнє України. Переплавивши в своєму серці страждання і муки народу, митець осягає мудрість творчості й усього життя: «Як усе просто! Варто лише виховати любов до Людини і уникати підозри й ненависті як смерті» [6, с. 233].

Гуманістичні ідеали художника, його естетичні принципи, глибинний історизм мислення можуть бути орієнтирами не тільки для майстрів красного письменства, а й для кожної свідомої людини. І в найскладніші роки становлення української державності, за часів Революції Гідності й нині, в жорсткому протистоянні української нації перед загрозою тотального нищення в повномасштабній війні, творча спадщина Олександра Довженка залишається актуальною, наголошуючи на неперебутих людських цінностях, утверджуючи безсмертя української національної духовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медвідь Н. Національна своєрідність психологізму О. Довженка. Дивослово, 2009, № 9.
2. Степанишин Б. Триумф і каскад трагедій. Культура і життя, 2004, № 29.
3. Дзюба І. Знаки духовної співмірності. Дивослово, 2006, № 7.
4. Рильський М. Олександр Довженко. У кн.: Довженко О. Твори в 5-ти т. Київ, 1964 – 1966. т. 1.
5. Мащенко С. Філософські обрії Олександра Довженка. Чернігів, 2004.
6. Довженко О. Сторінки щоденника (1941 – 1956). Київ: Вид-во гуманітарної літератури, 2004.

7. Слоньовська О. Конспекти уроків з української літератури. Нове прочитання творів. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003.
8. Шудря М. «Невже любов до народу – націоналізм?» Пам'ять століть. 2016. № 3 – 4.
9. Дзюба І. Довженко і світ. Вітчизна, 1984. № 9.
10. Медвідь Н. Національна своєрідність психологізму О.Довженка. Дивослово, 2009. № 9.
11. Жила С. Творчість Довженка – це передовсім він сам... Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах, 2012. № 1.
12. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. Київ: Вид-во гуманітарної літератури, 2004.
13. Гончар О. Довженків світ. У кн.: Довженко О. Твори в 5-ти т. Київ, 1964 – 1966. т. 1.
14. Довженко О. Потомки запорожців. У кн.: Довженко О. Твори в 5-ти т. Київ, 1964 – 1966. т. 3.

Шаповал Ю. Д.,

*канд.пед.наук, викладач Балаклійського педагогічного фахового коледжу
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія»Харківської обласної ради
yuliashapoval@ukr.net*

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ В СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Стаття присвячена нагальній проблемі готовності сучасних людей до імплементації складових української культури у повсякденному житті. Наголошується на само ідентифікації та моральності громадян як основних необхідних та фундаментальних складових процесу державотворення. Державна мова визначається як головний елемент національної само ідентифікації.

Ключові слова: *українська культура, само ідентифікація, державотворення, національна мова, національні символи.*

The article is devoted to the urgent problems of modern people`s readiness and attitude to the introduction of Ukrainian culture in everyday life. Self-identification and moral are substantiated as the necessary and fundamental background of a state-forming process. A national language is determined as the main national indication.

Key words: *Ukrainian culture, self-identification, state-formation, ethnic indication, national language, national symbols.*

Українська культура, що має довгий і нелегкий шлях свого формування, сягаючи часів Київської Русі і переживши у своїй історії як яскраві періоди розвитку, так і періоди занепаду та утиску, нарешті отримала певні умови для існування та розвитку – в межах суверенної держави. Після проголошення незалежності України в умовах нової соціокультурної реальності значно

підвищився статус національної культури і особливої актуальності набули питання української історії, мови та культури.

На жаль, не всі люди одноставно до цього ставляться. Велика частка населення України, особливо її східної частини, іноді не сприймають імперативів щодо необхідності використання української мови у всіх сферах їхнього життя, як то на роботі, у навчально-виховному процесі, на телебаченні тощо; скептично ставляться до людей у національному одязі, не розуміють цінності ярмарок та виставок етнічних українських виробів тощо.

На нашу думку, основною причиною цього є нерозуміння того, що для пробудження національної свідомості саме система національних символів має дуже велике значення. Кожна нація у процесі еволюції виробляє свої неповторні національні символи, до яких належать мова, житло, одяг, страви, пісні, танці, звичаї, прапори, герби та інші етнічні відзнаки.

Кожна людина рано чи пізно має визначити свою національну приналежність. Для цього вона повинна прийняти національну культуру близького їй народу з усіма її символами та атрибутами, як свою власну. Приймаючи її людина отримує змогу національної ідентифікації, духовного єднання та спорідненості з цим народом. Отже, національні символи відіграють насамперед роль своєрідних еталонів національної ідентифікації та диференціації.

Особливе місце у системі національних символів займає мова, яка є головною етнічною ознакою. У мові закодовано духовність, історичну пам'ять та неповторний і самобутній історичний досвід нації. Засобами мови багатовіковий досвід нації консервується, зберігається, і передається від одного покоління до іншого. Цей досвід настільки своєрідний і неповторний, що його не можна передати мовними засобами інших народів, навіть етнічно дуже близьких. Так, ми часто можемо почути незадоволених батьків, які скаржаться на те, що твори О. С. Пушкіна зі шкільної програми їх дітей не сприймаються в українських перекладах. Те ж саме скаже вам представник будь-якої іншої нації, який прочитає твір свого земляка у перекладі. Однак мова – це не просто знакова система. Мова – це насамперед духовність народу, його світогляд, свідомість, інтелект, моральні засади, тобто все те, що творить його автентичність та менталітет. Рідна мова є найкращим живильним джерелом розвитку національної духовності, формування державницького мислення та громадського патріотизму.

Роль мови у національному житті ґрунтовно висвітлив відомий дослідник української культури І. Огієнко, який зазначив, що «рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації. Без окремої мови, нема самостійного народу. Гине мова – гине й народ» [2]. Людина,

вихована в іншомовному середовищі, не може стати носієм і творцем культури свого народу. Забуваючи рідну мову, вона втрачає духовний зв'язок з усім своїм народом. Така людина стає духовним емігрантом на рідній землі, для якого рідний край там, де кращий добробут.

Духовне та національне відродження, що почалося в Україні, створює сприятливі умови для свідомого українського державотворення. Першочергове завдання, яке стоїть перед українською державою, віднайти надійну точку опори для майбутнього розвитку. Досвід передових країн показує, що такою опорою може стати орієнтація національного розвитку на рівноцінне поєднання кращих здобутків світової та вітчизняної культури. Успішні реформи та розвиток держави можливий лише при правильному співвідношенні між традиційними національними та загальнолюдськими вартостями, що дасть змогу виробити свою оригінальну модель національного розвитку, а не позичати її у кредит за кордоном. Економічні реформи в Україні повинні спиратися на традиційні способи господарювання та менталітет власного народу. Реальний успіх реформ може забезпечити тільки свідома участь у їх реалізації всіх верств українського суспільства. Тому економічне піднесення неможливе без духовного та культурного відродження, без відродження національної культури, яка б єднала усіх представників суспільства єдиною національною ідеєю відродження.

Ще однією не менш важливою проблемою формування нової української держави є моральний стан сучасного суспільства. Так, наприклад, капіталістичні відносини у Західній Європі формувалися на засадах релігійної моралі. Конкуренція була жорстокою, але вона велася за правилами релігійної моралі. Чесність і справедливість у стосунках з конкурентами і клієнтами були нездоланим правилом конкурентної боротьби, що переконливо показано у багатьох художніх творах західних класиків. Становлення ж вільної ринкової економіки в Україні провадиться зовсім в інших умовах. Унаслідок безкомпромісної боротьби з релігійними пережитками, що велася за часів радянського тоталітаризму, було підірвано основи релігійної моралі. Тому для діяльності сучасних українських підприємців не характерне почуття високого морального обов'язку відповідальності перед клієнтами і конкурентами, дотримання норм етики у стосунках з ними. І слід зазначити, що ця проблема є досить суттєвою перешкодою щодо становлення держави Україна як сучасного конкурентоспроможного гравця у глобальному світі.

Отже, фактор національної культури стає символом соціальних змін, бо в ній найповніше втілюється українська національна ідея. Інтенсивне освоєння культурної спадщини, ідея духовного відродження як передумови і складової частини економічного, соціального, державного відродження передбачає повернення народів до культурних цінностей минулого, вилучених чи

сфальсифікованих протягом десятиліть тоталітаризму. Це є шляхом до нової культурної свідомості та нової культурної реальності. Безумовно, важливою при цьому є активна підтримка культурної політики не тільки державою, а й кожним з нас.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брайчевський М.Ю. Державній мові – державну підтримку. Відкритий лист Президенту України Леоніду Кучмі. Столиця. 2000. 8 квітня. № 39 (244).
2. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с.
3. Історія України та її державності. під ред. Л. Є. Дещинського. Львів : НУ "Львівська політехніка", 2005. 383 с.
4. Міщенко М. М. Сучасна культура України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : навч.-метод. посіб. з курсу «Історія української культури». Харків : НТУ «ХП», 2014. 156 с.
5. Українська та зарубіжна культура: навч. посібник. За ред. М. Заковича. Київ : Знання, 2001. 342с.

Шарова Лариса Анатоліївна,
вчителька історії
Шандриголівської загальноосвітньої школи I–III ступенів
Лиманської міської ради Донецької області
larisa.history@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Козацький рух України був однією з найяскравіших сторінок літопису боротьби народу за політичну і державну незалежність. У тому, що ми, українці, сьогодні є народом, нацією, провідна роль належала козацтву, яке із століття в століття було єдиним і могутнім форпостом, що пильно стояв на сторожі свободи, гідності і честі України як незалежної держави. Багатовіковий визвольний козацький рух покликав до життя унікальне явище не лише східнослов'янської, а й світової культури – козацьку педагогіку. Вона найтісніше пов'язана з матеріальною і духовною сферами, які було створено українським козацтвом [1, с. 37].

Козацька педагогіка – це частина народної педагогіки у вершинному її вияві, яка формувала в підростаючих поколіннях українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині – незалежній Україні. Це народна виховна мудрість, що своєю головною метою ставила формування в сім'ї, школі і громадському житті козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю [22, с.139].

Створена козаками педагогіка ввібрала в себе ідейно-моральний, емоційно-естетичний, психолого-педагогічний зміст богатирської епохи в житті наших пращурів, періоду славнозвісної Київської Русі.

Зміст, ідейно-моральний і емоційно-естетичний потенціал козацької виховної мудрості втілюють у собі національну психологію, характер, світогляд, правосвідомість, мораль та інші компоненти національної свідомості, духовності народу.

Провідні ідеї козацького руху (свобода і незалежність України, непорушність прав людини і народу, суверенність особистості, народовладдя та ін.) були найважливішими в національній системі освіти і виховання. Педагогічна мудрість козаків сприяла зміцненню української системи виховання, яка в той час досягла апогею свого розвитку. Виникали перші українські академії (Острозька – в 1576 р., Києво-Могилянська – в 1615 р.), що стали визначними центрами розвитку вищої освіти, науки і культури України, усіх східнослов'янських земель. Чимало козацьких лідерів (гетьманів, полковників, сотників, кошових отаманів та ін.) мали вищу освіту, вивчали українську народну і світову філософію, логіку, психологію, історію, риторіку, поезику, оволодівали латинською, грецькою, старосврейською, польською, німецькою та іншими мовами [2, с. 12–14].

Під могутнім захистом козацьких збройних сил в Україні існували різні типи навчальних закладів. Поряд з академіями, братськими, дяківськими, церковними, монастирськими школами, колегіумами, народними професійними школами мистецтв і ремесел (кобзарства, гончарства, бортництва та ін.) працювали й козацькі, січові школи на території Січі, земель Війська Запорозького, на Гетьманщині. Основу вітчизняної системи виховання складала козацькі виховні ідеї, які були відомі далеко за межами України [3, с. 77].

У цих навчально-виховних закладах панував волелюбний дух козацтва. Чільне місце відводилося ідеям і засобам народної педагогіки, українознавства. Всі вихованці разом із батьками, педагогами брали активну участь у впровадженні в життя народних традицій, звичаїв і обрядів.

Як окремий напрям розвивалося фольклорне виховання, серцевиною якого були пісні, думи, легенди, перекази, балади, прислів'я, приказки про козаків, їхню героїчну боротьбу проти чужоземних загарбників – татар, турків, польської шляхти і російського самодержавства. Великий виховний вплив на дітей мали різноманітні види народного мистецтва (декоративно-вжиткове, музичне, танцювальне, вишивання тощо), що були пройняті вільнолюбним козацьким духом пізнавально-виховним потенціалом національної символіки [4, с. 11].

Українська козацька система виховання – глибоко самобутнє явище, аналогів якій не було в усьому світі. Вона мала кілька ступенів. Передусім –

дошкільне родинне виховання, яке утверджувало високий статус батьківської і материнської народної козацької педагогіки. Вже в цей період специфічною була роль батька: він цілеспрямовано займався загартуванням своїх дітей, формував у них лицарську честь і гідність, готував їх до подолання життєвих труднощів, до захисту рідної землі, вільного життя.

Другий ступінь козацького виховання найдоцільніше назвати родинно-шкільним. У козацьких, братських та інших типах шкіл найвищий статус мали родинні національні духовні і матеріальні цінності, які переростали в загальнонаціональні (заповіді волелюбних батьків і дідів, традиції, звичаї і обряди тощо) і включали в себе релігійно-моральні цінності. Потім молодь, яка прагнула знань, училася у вітчизняних колегіумах і академіях, у відомих університетах Європи, отримувала підвищену і вищу освіту. Такі молоді люди, освічені і виховані на європейському рівні, часто очолювали, як правило, національно-визвольний рух, брали активну участь у розбудові освіти, науки і культури України та інших, зокрема, слов'янських держав. У січових і козацьких школах, школах джур, а також по закінченні вищих навчальних закладів юнацтво одержувало систематичне фізичне, психофізичне, моральне, естетичне і трудове загартування, національно-патріотичну підготовку, спортивно-військовий вишкіл.

Характерною особливістю козацького родинного виховання був його високий рівень, який забезпечував ідеї та засоби козацької духовності, народної педагогіки, неперевершені національні традиції, звичаї та обряди, здобутки християнської моралі. У козацьких сім'ях панував культ Батька і Матері, Бабусі і Дідуся, Роду і Народу [8, с. 103; 33, с. 104].

Козацька педагогіка дає самобутнє трактування статусу і ролі насамперед батька в навчанні і вихованні дітей. Батько – це захисник сім'ї, роду, творець історії, державності. У козацькому фольклорі, педагогіці він символізує для дитини високий і незаперечний взірець стійкості, мужності і відваги, непорушний авторитет у ставленні до родини, громадських справ, потреб народу. Батько формував у сина твердість, витривалість, вміння долати будь-які життєві труднощі, незламність, цілеспрямовано загартовував його тіло, виховував мужній характер, лицарські якості [6, с. 68].

Козацька сім'я відзначалася глибоким демократизмом, рівноправністю чоловіка і жінки, духовними традиціями. Керуючись лицарськими чеснотами, чоловік, як правило, робив поступки дружині в розв'язанні багатьох сімейно-побутових питань, створював їй психологічний комфорт. Це благотворно впливало на виховання дітей, хлопчиків і дівчаток. Усвідомлення матір'ю необхідності захисту України від чужоземних загарбників, виживання в тяжких, нерідко екстремальних умовах (під час визвольної війни, повстання, проживання

в прикордонній смузі та ін.) обумовлювало те, що вона виховувала у своїх синів мужність, твердість і рішучість, інші вольові якості характеру. Виховуючи на козацькому фольклорі, вона не лише співала відомі пісні про козаків, їхні бойові походи, а й творила нові, якими переливала в душі дітей глибину своїх почуттів, мук і страждань, віру і надію на щасливе життя [5, с. 2–3].

Належна роль відводилася січовим школам, які реалізовували право особистості на навчання, задовольняли як культурні, духовні, так і військово-оборонні потреби козацтва. Тут вихованці оволодівали читанням, письмом, хоромим співом та музикою. Їх привчали до національного способу життя і поведінки, оборонно-військової справи. По закінченні січової школи найздібніші хлопці вступали, як правило, до Києво-Могилянської академії. Частина випускників працювала церковнослужителями і вчителями в козацьких школах. Ще інші залишалися у своїх куренях, продовжували вдосконалювати бойове мистецтво. З них виростали загартовані й мужні воїни.

Козацькі школи діяли у полкових та сотенних містах і містечках України. Вони мали загальноосвітній характер. Юні козачата оволодівали знаннями про отчий край, героїчну минувшину, події політичного і державного життя України. У цих закладах здійснювалися розумове, моральне, естетичне, військово-спортивне та інші види виховання. Учні успішно опановували різними галузями народних знань – медициною, астрономією, метеорологією та ін. [10, с. 100–106].

Виховні функції козацької педагогіки реалізувалися в процесі формування чисельних козацьких об'єднань – побратимств, братств, товариств, гуртів та інших громад. Такі об'єднання відображали і захищали потреби, інтереси, права як окремої особистості, так і групи людей, усього народу, розвивали українську духовність.

Козацька духовність розвивалася на основі багатогранних національних традицій, християнської віри, яку козаки шанували і використовували її об'єднуючі й миротворчі засади в інтересах самостійності, соборності України. Бог у їхній свідомості оберігав незалежну Україну, надавав їм духовних сил у боротьбі з численними ворогами.

Будучи найтипівішими представниками українського народу, козаки виробили власну духовність, яка стала гордістю національного менталітету, його найвищою вершиною. Такими компонентами духовності є козацька ідеологія, козацька філософія, козацька мораль і етика, козацький світогляд, козацький характер та ін. Оволодіваючи козацькою духовністю, підростаючі покоління української молоді заперечували рабську психологію, втрату людиною самостійності й гідності, слабодухість, пасивність, невіру в свої сили, політичне прислужництво. В духовному житті молоді козацька педагогіка відводила особливу роль лицарській честі і лицарській звитязі - своєрідним кодексам

якостей високо благородної особистості. Кожен молодий козак прагнув розвивати в собі ці шляхетні якості, які й сьогодні не втрачають значного виховного потенціалу [6, с. 64].

Козацьке загартування тіла і духу своїми коренями сягає часів проукраїнської історії. Цілісна система козацького тіло виховання викристалізувалася і досягла найвищого ступеня розвитку саме в запорозьких козаків. Козаки та їх предки проявляли міцний фізичний гарт, високу техніку самооборони в таких ризикованих, сповнених відвагою і мужністю видах діяльності, як лови. Вони сміливо йшли із списом чи рогатиною на ведмедя, ставали на «прю» в лісових пущах з буй-турами, приборкували диких коней тощо. Ще в епоху Київської Русі дітей з семи років навчали стрільбі з лука, володіння списом і арканом, їзді верхи, а з 12 років – справжнім «військовим хитрощам», тобто мистецтву бою.

Традиції фізичного та психофізичного загартування підростаючих поколінь продовжувалися в козацьку епоху. Загартовуючи себе і готуючи свій організм до складних випробувань долі, козаки влітку спали проти зоряного неба, уявою і думкою поринали в невідомі світи, прагнули проникнути в таємниці Космосу. Вони ґрунтовно знали народну медицину, її рецепти, які забезпечували міцне здоров'я, повноцінне довголіття. Г. Боплан писав: «Маючи міцне здоров'я, козаки майже не знають хвороб» [11, с. 5–10].

Відомо, що в січових і козацьких школах перехід з одного класу в інший, від букваря до Часослова, потім – до Псалтиря і т. д. супроводжувався народними дитячими забавами, іграми, різноманітними фізичними вправами. Дослідник С. Сірополко пише, що в цих школах хлопчиків учили «...Богу добре молитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати і відбиватися, з рушниці гострозоро стріляти й списом добре колотися». Важливе місце відводилося також формуванню в учнів умінь плавати, веслувати, керувати човном, переховуватися від ворога під водою (за допомогою очеретини) та ін. Все це підносило дух учнів, наснажувало їх оптимізмом, вірою у свої сили, можливості. Як і бувале козацтво, молодь на свята народного календаря, у процесі народних ігор змагалися на силу, спритність і прудкість, винахідливість, точність попадання в ціль тощо. Традиційними були змагання на конях (скачки, перегони та ін.). Козаки любили своїх витривалих і прудконогих коней, це закріплено у теплих зверненнях до своїх чотириногих друзів («брате мій», «товаришу мій»), у прислів'ях («козак без коня – не козак» тощо) [9, с. 4; 39, с. 3–7].

Козацька молодь систематично розвивала свої природні задатки, вдосконалювала тіло й душу в іграх, танках, хоровах, різних видах змагань і боротьби. Підлітки і юнаки охоче брали приклад з дорослих, які відчували психологічний комфорт завдяки тому, що однаковою мірою турбувалися про

свій інтелектуальний, моральний, духовний і фізичний розвиток. Це створювало в них настрій внутрішнього задоволення, хорошого самопочуття, сприяло єдності слова і діла, думки і вчинку, гармонії душі й тіла.

Існувала ціла система відбору і вишколу молодих людей для козацької служби. Досвідчені козаки, козацька старшина уважно і прискіпливо, з відповідальністю перевіряли загартованість і витривалість новобранців на спеку й холод, дощ і сніг, брак одягу, їжі тощо. Для тих, хто хотів бути козаком, ставилися вимоги – бути сильною, вольовою, вільною і мужньою людиною, володіти українською мовою, присягнути на вірність Україні, сповідати християнську віру. Є наукові відомості, що новобранців-козаків піддавали певним випробуванням [3, с.76–80].

Козаки створили спеціальні фізичні і психофізичні вправи, що становили цілу систему, спрямовану на самопізнання і саморозвиток, своє тілесне, психофізичне і моральне вдосконалення. Козаків, які досягали досконалості у фізичному та духовному розвитку у народі називали характерниками, які нагадують. Але, нажаль, література з історії козацтва на загал оминає питання, чим було характерництво як історичне явище. Хоча воно, без сумніву, є самою суттю звичаєвої культури козацтва. На думку Олесея Бердника, «...характерництво було не винятком, а втаємниченим духом буття Січі». Як вважають історики, доки сильним залишалося характерництво, міцніло й козацтво. Значну увагу приділяли осмисленню цього феномена такі дослідники Запорізької Січі як, Ю. Руденко, В. Сергійчук, Д. Яворницький [12].

Основа терміну «характерник» – слово «характер» (від грец. характер – відмінні риса, вдача людини, сила волі). Тож характерник – це воїн, що володіє своїм психічним станом, здатен впливати на волю інших людей. Характерник (він же «химородник») займався ясновидінням, лікуванням поранених козаків, психотерапією та психофізичною підготовкою воїнів. Він – духовний наставник воїнів, якого козаки шанували й дещо побоювалися, хранитель секретів бойового мистецтва запорозького козацтва іменували також «галдовниками» (від «галдувати» – чаклувати) і «заморочниками», бо вміли наганяти «морок» (облуду, сон). У лицарському двобої, не маючи ніякої зброї, з голими руками йшли проти шабель, пістолетів. А вбити такого лицаря-чарівника можна було тільки срібною кулею – звичайні їх не брали.

Свій початок козаки-характерники брали ще від давньослов'янських волхвів. Історики вважають, що по хрещенні Русі, переслідуванні князями та християнськими священниками-греками волхви, жерці й воїни-охоронці язичницьких храмів об'єднувалися в таємні громади, своєрідні ордени. На островах Дніпра, узбережжі Бугу й Дністра у Карпатських лісах волхви заснували школи бойового вишколу. Характерники, «нові волхви», подібно до

кельтських друїдів, спілкувалися безпосередньо з природою, передавали знання наживо. До таємничих знань давніх скіфів додалися знання, набуті слов'янами, печенігами, половцями, берсерками (воїнами-чаклунами в норманів) [7, с. 33].

Майже всі очільники козацької верхівки були характерниками. Серед них такі відомі представники нашої історії, як князі Всеслав Полоцький і Віщий Олег, козацькі полководці Северин Наливайко, кошовий Петро Сагайдачний, Самійло Кішка, Дмитро Байда-Вишневецький, полковники Іван Богун і Данило Нечай, наказаний гетьман гайдамаків Іван Гонта і багато інших. І, хоча існує думка, що серед характерників не було жінок, саме жінки-характерниці (іменовані «поленицями»), які у військовому вмінні не поступалися чоловікам, були в охороні князя Святослава тощо.

Козаків-характерників готували змалечку. Хлопчак ставав джурою (служкою) у майстра, і впродовж семи років опановував премудрості давніх знань. Після ініціації парубок ставав козаком. На жаль, до наших часів дійшло дуже мало свідчень про те, як характерники розвивали свої здібності.

Характерники оволодівали не лише надприродними здібностями, а й бойовими мистецтвами, сьогодні відомими, як «Гопак», «Прав», «Спас», «Триглав». Характерники ставали неперевершеними розвідниками, які складали загони пластунів.

В народі характерників не називали інакше, як чаклунами, які могли брати в голі руки розпечені ядра, пірнути в кухоль води й винирнути десь у морі, годинами перебувати під водою, проходити крізь стіни тощо.

Особливістю характерників була також їхня здатність до переверництва. Найдавніші відомості про «лікантропію» (перетворення людей на вовків) у слов'янських землях збереглися в Геродота. У його «Історії» (V ст. до н. е.) згадується скіфський народ неври, який міг обертатися на звірів. Покровителем вовків, у слов'ян був громовержець Перун, якого замінив святий Георгій (Єгорій, Юрій). Загалом у вітчизняному фольклорі ставлення до вовка не є ворожим. Говорячи про перевертня-вовка, йдеться не про те, що в козака з'являється хвіст та ікла, а про входження воїна в бойовий транс – до рівня підсвідомих реакцій. Запорука цього – подібність до поведінки вовка під час сутички - «вовчий стиль». Цікаво, що від слова «хорт» походить і сама назва запорізької колиски – острова Хортиці, який іще раніше звався островом святого Георгія. Окрім того, українські слова «сірко» й «сірома» є епітетами вовка. Тож у характерників образ вовка – це образ ідеального воїна-козака, а образ козака-характерника, який прекрасно володіє своїм тілом та розумом – чудовий приклад для наслідування сучасному поколінню, як хлопцям, так і дівчатам (жінки характерниці «полениці») [12, с. 204].

Ретельно проаналізувавши особливості козацько-лицарського виховання, ми можемо зробити такі висновки:

по-перше, козацьке виховання – це феноменальне явище і складова української етнопедагогіки. В усній формі вона зберегла, передаючи з покоління в покоління найкращі духовні цінності народу, досвід виховання, формування і навчання особистості;

по-друге, система освіти і у школах Запорозької Січі (козацькі, січові, полкові, паланкові, парафіяльні та ін. школи) передбачала формування у молоді, крім якостей лицарської честі, певної системи доблесті та звитяги, а саме:

- готовність боротися до смерті за волю, честь і славу України;
- нехтування небезпекою, коли справа стосується нещастя рідних, друзів, побратимів;
- ненависть до ворогів, прагнення визволити рідний край від чужих зайд – завойовників;
- здатність відстоювати рідну мову, культуру, право бути господарем на власній землі;
- героїзм, подвижництво у праві та бою в ім'я свободи і незалежності України;

по-третьє, у козаків існував неписаний кодекс честі, за яким передбачалося виховувати у дітей і юнацтва такі якості:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, товаришуванні, ставленні до Батьківщини-України;
- шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;
- готовність захищати слабших та молодших;
- непохитна вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності (щирість і справедливість, скромність і працьовитість тощо);
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- уміння чинити шляхетно, виявляти інші чесноти;

по-четверте, виховання у козацьких школах та літніх юнацьких таборах здійснювалося у ході різноманітних ігор, розваг та змагань, що гартували волю і характер, розвивали духовність та інтелект, множили витримку, наполегливість, уміння довести справу до кінця, до перемоги. Спортивно-фізичні ігри прямо та

опосередковано впливали на формування інтелекту юного українця, на його розумовий розвиток та формування особистості;

по-п'яте, козацькій педагогіці було притаманне родинно-шкільне виховання як вияв глибокої єдності впливу на особистість найважливіших соціально-педагогічних факторів – сім'ї і школи при збереженні пріоритетності у вихованні батьків, родинного оточення. Це, у свою чергу, сприяло зміцненню сім'ї, підвищенню відповідальності батьків перед громадою, державою за виховання своїх дітей і авторитету серед учнів, представників громадськості і державних органів.

по-шосте, українська національна система виховання постійно культивувала формування у підростаючих поколіннях лицарської духовності, яку втілювали у собі видатні вітчизняні політичні діячі, вчені, М. Костомаров і М. Драгоманов, В. Вернадський і М. Грушевський та багато інших.

Згадане вище дозволяє прийти до висновку, що козацько-лицарське виховання спрямоване на розвиток гідного громадянина своєї країни, з високими моральними цінностями, фізичною та духовною культурою, нормами та правилами, які затверджувалися кодексом козацько-лицарської честі. Тому, на нашу думку, найкращим способом формування гармонійної особистості є запровадження та реалізація елементів козацько-лицарського виховання у сучасному загальноосвітньому закладі. Ця система освіти сприятиме формуванню у молоді якостей лицарської честі: мужності, вірності, щедрості, розсудливості, відчуття гідності, патріотизму, любові до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, цілеспрямованому розвитку власних фізичних та духовних якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні / В. Б. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.
2. Бурлака Я. І. Лицарська духовність / Я. І. Бурлака, Г. Д. Панченко, Ю.Д. Руденко, О. Т. Шпак // Освіта. – 1995. – 6 грудня. – С. 12-14.
3. Задунайський В. Козацько-лицарське мистецтво – сутність української спадщини / Донецький вісник НТШ – Донецьк, 2001. – Т.1. – С.76–80.
4. Кирнаг А. О. З історії народної освіти запорізьких козаків (із фондів музею) / А. О. Кирнаг. – К. 5. – 1993. – 24 с.
5. Кононенко П. Українське козацтво : шляхи розвитку, традиції виховання молоді / П. Кононенко, Ю. Єлісєвенко, Ю. Руденко // Освіта. – 2003. – 21-28 серп. (№ 41). – С. 2-3.
6. Кузь В. Українська козацька педагогіка: духовність / В. Кузь; За заг. ред. Ю. Руденка. Умань: Б.в., 1995. – 115с
7. Остапенко О. Характерництво – сореєктивна форма фізичної підготовки запорізьких козаків / О. Остапенко, М. Зубалій // Фіз. Виховання в шк. – 2000. - № 2. – С. 48.

8. Панашенко В. В. Навчання козацьких дітей грамоти та військової справи на Лівобережній Україні в XVIII ст. // Укр. іст. журн. – 1972. – № 2. – С. 103 -108.
9. Потапов С. Ю. Наукові основи лицарського гарту / С. Ю. Потапов, О. Є. Посохов // Освіта. – 2001. – 21-28 серп. (№ 41). – С. 5.
10. Пуха І. Про школи в Запорізькій Січі / І. Пуха // Укр. іст. журн. – 1969. - № 3. – С. 100-106.
11. Фігурний Ю. Підготовка молодих воїнів в українській військовій культурі / Ю. Фігурний // Історія України. – 1999. – № 29-30. – С. 7-10
12. Форми виховної роботи: метод. реком. до лекційних та семінарських занять з “Методики виховної роботи” та пед. практики студентів III, IV, V курсів) / укл. Т. В. Гринько, С. Е. Зябрева. – Горлівка, 2007. – 64 с.

Шевченко С. В.,

*Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
svetlanapsiholog2020@gmail.com*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто основні питання вивчення проблеми суб'єкта і суб'єктності в психолого-педагогічній літературі. Проаналізовано психологічні аспекти формування особистості як суб'єкта діяльності. Наголошено на різноманітності поглядів вчених на вивчення цього питання, необхідності уточнення соціально-психологічної сутності категорії «особистість» у її співвідношенні з категоріями «індивід», «особа», «персона», «суб'єкт», «індивідуальність».

Ключові слова: суб'єктність, суб'єкт, суб'єкт діяльності, особистість, індивід, індивідуальність, активність.

The article considers the main issues of studying the problem of subject and subjectivity in the psychological and pedagogical literature. The psychological aspects of personality formation as a subject of activity are analyzed. Emphasis is placed on the diversity of scholars' views on the study of this issue, the need to clarify the socio-psychological essence of the category "personality" in its relationship with the categories "individual", "person", "person", "subject", "individuality".

Key words: subjectivity, subject, subject of activity, personality, individual, individuality, activity.

Зміна орієнтирів сучасної освітньої парадигми, перехід від класичної суб'єкт-об'єктної взаємодії до такої, де кожна особистість розглядається як суб'єкт діяльності та носій унікальних знань й досвіду, зумовлює запровадження особистісно орієнтованої системи освіти, результатом якої має бути особистість

з розвинутих почуттям гідності, самоповаги, розумінням основних цінностей людського буття, бажанням і здатністю вчитися; дослідженням практичного втілення ідей особистісно орієнтованої та суб'єктно-діяльнісної освіти, що передбачає її варіативність; модернізацією педагогічної освіти, що має на меті посилення суб'єктної спрямованості. Тому питання вивчення психологічних аспектів формування особистості як суб'єкта діяльності є вкрай актуальними.

Метою статті є аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми суб'єкта і суб'єктності та психологічних аспектів формування особистості як суб'єкта діяльності.

Проблему активізації пізнавальної діяльності особистості як основного прояву його суб'єктності досліджували Л. Арістова, А. Вербицький, І. Зязюн, О. Киричук, Г. Костюк, О. Матюшкін, І. Харламов, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін., а психологічні аспекти формування особистості як суб'єкта діяльності – К. Абульханова-Славська, В. Асєєв, І. Бех, Н. Богданович, О. Бодальов, А. Брушлинський, А. Журавльов, В. Знаков, В. Рибалка, С. Рогов, В. Селіванов, В. Татенко, Д. Фельдштейн та інші [1].

Під впливом цих тенденцій у психологічній і педагогічній науках домінує думка, яка визначає найбільш цінне для особистості їх психічне, внутрішнє, суб'єктивне. Тому спрямованість особистості здобувача як суб'єкта на пізнання власного психічного життя становить гносеологічний аспект предмета психології та важливий навчально-виховний аспект роботи будь-якого викладача у виші, який є справжнім суб'єктом педагогічної діяльності [1].

Сучасний класик проблеми суб'єктності в психології, А. Брушлинський, наголошував на тому, що «всупереч поширеним думкам, суб'єкт – це не психіка людини, а людина, що володіє психікою, не ті чи інші психічні властивості, види активності та інше, а самі люди – ті, що діють, спілкуються. Суб'єкт – якісно визначений спосіб самоорганізації...» [3], який насамперед формується, власне, у процесі оволодіння професійною освітою [1].

Визначаючи суб'єктність людини як її онтологічну якість, А. Брушлинський розглядає суб'єкта як досить широку за обсягом цілісну систему, яка містить в собі всі – індивідні. Особистісні й індивідуальні – якості людини, і є їх інтегратором [4], [9].

В роботі В.А. Роменця виокремлена позиція К. Абульханової-Славської, яка слушно зауважила, що саме суб'єкт має потенційні можливості змінювати самого себе: «У психології суб'єкт не просто суб'єкт активності, розвитку, самодіяльності, але такої міри активності, яка забезпечує його розвиток і самодіяльність, такої міри інтегрованості, яка забезпечує його розвиток і активність... суб'єкт виступає як інстанція, визначаючи це співставлення таким чином, який забезпечує його активність, розвиток, самодіяльність, і в цьому

полягає його самодетермінація, яка здійснюється через розв'язання суперечностей зовнішнього та внутрішнього, залежного та незалежного від нього» [8].

До точки зору, за якою поняття «суб'єкт» відображає радше функціональну ознаку психічної активності, ніж її зміст схиляється В. Чернобровкін, наголошуючи, що актуалізація суб'єктних функцій може відбуватися в активності різного напрямку й змісту [2].

У вітчизняній психологічній науці проблему суб'єктності людини також досліджував В. Петровський, який, констатував, що переходи особистості на нові етапи розвитку «... детерміновані ззовні включенням індивіда в той чи інший інститут соціалізації чи ж зумовлені об'єктивними змінами всередині цього інституту, від яких залежить особистість у своєму формуванні» [6, с. 21].

Відомий персонолог С. Мадді також демонструє цілком виважену позицію щодо психологічного розуміння сутності поняття «особистість», не ототожнюючи його з поняттям «людина», тобто з тим, хто є особистістю: «Особистість – це конкретна сукупність характеристик і прагнень, що зумовлюють ті загальні та індивідуальні особливості поведінкових проявів (думок, почуттів та дій), які відрізняються стійкістю в часі й можуть чи не можуть бути пояснені тільки через аналіз соціальних та біологічних факторів, що впливають на актуальну ситуацію функціонування людини» [3]. А. Бандура розглядав особистість як складний патерн неперервного взаємовпливу індивідуума, поведінки і ситуації. Дж. Келлі визначав особистість як властивий кожному індивідуумові спосіб усвідомлення життєвого досвіду. На думку Е. Еріксона, особистість є функцією результатів проходження психосоціальних криз. Тобто згідно з цими визначеннями саме людина як цілісна біопсихосоціальна істота є носієм патерну, способу, функції, але не зводиться до них хоча б тому, що вона виступає зацікавленим учасником творення того, що позначається словом «особистість».

Однак у сучасній психології можна зустріти чимало випадків, коли поняття особистості використовується одночасно і на позначення однієї із сутнісних властивостей людини, і як її змістовий синонім, що вбирає в себе ознаки індивідності, індивідуальності, суб'єктності, самості тощо. Доволі поширеними є випадки ототожнення категорії «особистість» не тільки з категорією «суб'єкт», а і з категорією «індивідуальність», а їх окремо і разом – із категорією «людина» [7].

Відповідно, тільки тому Г. Балл, І. Бех, А. Бойко, І. Зязюн, В. Кремень, С. Максименко, В. Рибалка, В. Ягупов та інші науковці особливий акцент у навчально-виховному процесі закладу вищої освіти роблять на гуманістичну парадигму освіти і виховання, на необхідність забезпечення суб'єктності учня (студента, слухача) у навчально-виховному процесі навчального закладу. «... на

перший план виступає принцип дитиноцентризму, але не в значенні уваги до дитини як абстрактної, узагальненої, – а до конкретної дитини з її сутнісними характеристиками. Це важливо на всіх етапах освітньої діяльності – починаючи від дошкільця і закінчуючи університетом» [5, с. 14], – наголошував В. Кремень.

У роботі В. Татенка зазначено, що обґрунтовану характеристику понять «суб'єкт» і «суб'єктність» запропонували В. Слободчиков та Г. Ісаєв: «Суб'єкт – людина як носій (ініціатор, творець, розпорядник) предметно-практичної діяльності і пізнання; становлення суб'єкта є процес оволодіння індивідом власного духовного життя»; «Суб'єктність – соціальний, діяльнісно-перетворюючий спосіб буття людини, як самість – суб'єктність є очевидна і безпосередньо дана форма самобуття людини» [3].

Моносуб'єктний підхід орієнтує, на думку В. Татенка [4], сприймати психіку особи на зразок суб'єктно-центрованого цілого та відповідно передбачає виокремлення відповідної інстанції, яка забезпечує якісну цілісність психіки у процесі функціонування і розвитку людської істоти як суб'єкта пізнання, поведінки та діяльності.

Цікавим є аналіз проблеми суб'єктності О. Ф. Бондаренком, який розглядав її з таких позицій: «А – суб'єктність як інтегральність; Б – суб'єктність як продуктивність щодо своїх власних переживань; В – суб'єктність як незалежність (некомфорність) у соціальних і міжособистісних стосунках; Г – суб'єктність як здатність самовизначення» [2].

Отже, аналіз наукової літератури з проблеми суб'єктності особистості визначив різноманітність поглядів вчених на вивчення цього питання. Здійснений аналіз актуальних проблем формування особистості як суб'єкта діяльності свідчить про необхідність уточнення соціально-психологічної сутності категорії «особистість» у її співвідношенні з категоріями «індивід», «особа», «персона», «суб'єкт», «Я», «індивідуальність», «самість», а також узагальнювальною категорією «людина». Вбачаємо за потрібне сформулювати своє бачення дефініції поняття. Суб'єктність розглядається нами здатність особистості ініціювати, самостійно та наполегливо здійснювати дії та брати відповідальність за них. Перспективи досліджень розглядаємо в експериментальному вивченні проявів суб'єктності особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар А. Я. Психолого-педагогічний аналіз проблеми суб'єкта та суб'єктності в процесі становлення професійної суб'єктності майбутнього вчителя / А. Я. Боднар, Ю. В. Журат // Наукові записки НаУКМА. – 2013. – Т. 149 : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 37–43.
2. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції в психотерапії / Олександр Федорович Бондаренко // Людина. Суб'єкт.

- Вчинок: філософсько-психологічні студії : зб. ст. / [заг. ред. В. О. Татенка]. – К., 2006. – С. 52–59.
3. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении: [монография] / Виталий Александрович Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 404 с.
 4. Татенко В. О. Суб'єкт психічної активності в онтогенезі: автореф дис... д-ра психол. наук : [спец.] 19.00.01 – загальна психологія, історія психології / В. О. Татенко ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1997. – 44 с.
 5. Кремень В. Г. Якісна освіта: вимоги ХХІ століття / Василь Григорович Кремень // Дзеркало тижня. —2006. – № 24 (24 черв.). – С. 14.
 6. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности: [монография] / Вадим Артурович Петровский. – Ростов-н/Д.: Феникс, 1996. – 512 с.
 7. Психологія суб'єктної активності особистості : матеріали міжнар. наук. конф. «Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості» (12–14 жовт. 1992 р., м. Київ). – К., 1993. – 227 с.
 8. Роменець В. А. Вчинок і повстання канонічної психології / Володимир Андрійович Роменець // Людина. Суб'єкт. Вчинок: філософсько-психологічні студії / О. А. Донченко [та ін.] ; заг.ред. В. О. Татенко. – К., 2006. – С. 11–36.
 9. Dickhuser O. Factors underlying expectancies of success and achievement: The influential roles of need for cognition and general or specific self- concepts / O. Dickhuser, M.-A. Reinhard // Journal of Personality and Social Psychology – 2006. – № 90(3). – P. 490–500.

Шепельова М. В.,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психології творчості
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
e-mail: m.shepelyova@gmail.com

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО СПРИЙНЯТТЯ У СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються можливості розвитку творчого сприйняття у студентів засобами образотворчого мистецтва. Стверджується, що розвиток естетичної чутливості у студентів можливо здійснювати шляхом спеціально організованого сприймання творів живопису.

Ключові слова: сприймання, творче сприйняття, художні орієнтації, емоційне навантаження твору, естетична чутливість, студенти.

The article observes possibilities of students' creative perception development by the means of pictorial art. It is stated, that the development of students' aesthetic sensibility is possible to provide through the specially organized perception of paintings.

Keywords: perception, creative perception, artistic orientations, emotional filling of artistic work, aesthetic sensibility, students.

Збільшення обсягів інформації, яка постійно впливає на людину, призводить до приглушення природної допитливості, переходу в режим економії зусиль і захисту від перевантажень. Властива маленьким дітям допитливість та цікавість до всього навколишнього світу з віком набуває якісної своєрідності та перетворюється в індивідуальну властивість особистості, зі своїми характерними рисами. Тоді як допитливість, властива дітям, розповсюджується на все, що привертає увагу своєю яскравістю, гучністю, новизною, незвичністю, у більш дорослому віці допитливість набуває більш диференційованого характеру відповідно до власних вподобань, спрямованості, актуальних задач, які вирішує суб'єкт, та ін.

Відповідно до концепції творчого сприймання В. О. Моляко, під сприйманням розуміється цілісний когнітивний процес, в якому фіксується, оцінюється та інтерпретується об'єктивна реальність у різних модифікаціях, результатом чого є побудова (конструювання) конкретного перцептивного образу, тобто мова не йде про «чисте» сприймання, а про сприймання як домінуючу функцію, яка нерозривно пов'язана з іншими психічними функціями (пам'ять, мислення – в першу чергу); під творчим сприйманням розуміється саме процес (і його результат) конструювання суб'єктивно нового образу, який у більш або менш значній мірі видозмінює, своєрідно модифікує предмети та явища об'єктивної реальності [1].

Згідно цієї концепції визначаються такі два основних варіанти прояву творчого сприймання: це сприймання нового предмета, коли творчість повинна проявитися обов'язково, або ж віднайдення при сприйманні чогось відомого нових елементів, ознак та ін. Стверджується, що сприймання будь-якого предмета (об'єкта, явища, іншої людини та т. ін.) – буде творчим, оскільки теорія творчості базується на плинності як об'єктивної інформації, яку ми сприймаємо, так само й на плинності наших психічних процесів [2].

Властивості сприймання можуть набувати як творчих, так і репродуктивних характеристик, оскільки відомо, що такі властивості сприймання, як константність та вибірковість, можуть обмежувати сприймання навколишньої дійсності. Вибірковість може обмежувати діапазон сприйраних ознак та сприяти створенню хибних вражень, константність – шляхом створення стереотипів.

Спрямованість на пізнання нового, незвичного, одержання нових вражень, може призвести до поверховості сприймання, захоплення уваги сприймаючого непотрібною інформацією, яка часто відволікає та ніби «засмічує» сприймання.

Мета статті: показати можливості розвитку творчого сприйняття у студентів засобами образотворчого мистецтва.

Багато дослідників відзначають, що художні образи відрізняється особливою впливовістю на емоційну сферу та світогляд глядача, на відміну, наприклад, від поняття. Відомо, що у давнину живопис застосовували для того, щоб передавати певні думки та цінності людям, які не вміють читати. Наочність зображених на картині подій при їх сприйманні не опосередкована мовою значною мірою. Крім співставлення художнього образу з реальністю людина може надавати зображеному певного смислу, переживати естетичне задоволення від споглядання картини, приймати життєвий досвід художника, співвідносити його зі своїми уявленнями про світ, перевіряти на правдивість логіку зображеного на картині. Суб'єкт, усвідомлюючи, що перед ним художня вигадка, одночасно співвідносить цю вигадку зі своїми уявленнями про зображений на картині аспект дійсності, що саме по собі є дивовижним.

Ті особливості сприймання, які особливо необхідні для сприймання картини, проявляються також і у буденному житті. Але буденність сприйманих у щоденному житті подій дивує значно менше, ніж зображене на картині. Як зазначає В. А. Роменець, для юнацтва характерна творча переробка буденних вражень. Буденним же виступає все те, що не справляє яскравого враження на розум, що не дає стимулів для уявляння [5].

Особливо суттєвою для сприймання картин виявляється цілісність сприймання, уважність до деталей. Як правило, для уникнення інформаційних перевантажень у буденному житті людина захищається вибірковістю сприймання, намагаючись виокремити зі сприйманої ситуації тільки необхідне, від чого втрачається сприйнятливність до деталей. Вдала картина відрізняється тим, що на ній немає зайвих деталей, усе зображене є доцільним та поєднується у цілісний художній образ. Тому для повноцінного осмислення художнього образу необхідно враховувати кожну деталь, нічого не випускаючи. У художньому творі присутній елемент новизни, несподіваності, який привертає увагу студента, стимулює уяву та дозволяє знаходити аналогії зображуваному в буденному житті, за рахунок чого і буденність може поставати перед студентом у більш незвичних та цікавих ракурсах.

Проблема інформаційного перевантаження студентів під час навчання набула значного масштабу. Враховуючи психологічні особливості сприймання картин, ми можемо використовувати їх для стабілізації психічних станів у процесі навчання, стимулювання власної творчості студентів, розвитку творчого сприйняття.

Студенти у процесі навчання переважно мають справу з інформацією наукового змісту. Велике значення для засвоєння нової інформації має вміння

переходити до різних знаково-символічних систем. Тому, споглядання творів живопису може мати велике значення для оптимізації процесу навчання студентів. Відомо, що сприймання продуктів творчості інших людей спонукає до власної творчості, надихає на кращу роботу.

Споглядання творів живопису може сприяти бажанню студентів знаходити творчі підходи до вирішення навчальних задач та взаємодії з викладачами, спонукати до чогось більшого, ніж виконання вимог, які ставить перед студентом викладач, задля одержання необхідної оцінки, а отже перейти від функціонального підходу до навчання до творчого, стимулювати пошук смислу як власних вчинків, так і життя в цілому.

Нами було проведено дослідження, спрямоване на визначення художніх орієнтацій у сприйманні творів живопису [7] серед студентів 1-7 курсів Житомирського державного університету імені І. Франка (соціально-психологічний факультет) – 37 осіб (58%) та Національного університету біоресурсів і природокористування України (механіко-технологічний факультет) – 13 осіб (20%) віком від 16 до 25 років, а також інших – 14 осіб (22%) віком від 25 до 44 років. Загальна кількість досліджуваних – 64 особи, з них 48 осіб (75%) жіночої статі, 16 (25%) – чоловічої. Дослідження проводилося дистанційно із застосуванням сервісу «Google-форми».

Для визначення художніх орієнтацій студентів у сприйманні творів живопису ми застосували розроблений нами опитувальник «Художня спрямованість сприймання творів живопису» [6].

Він включає такі показники: емоційне навантаження твору, техніка зображення, творчий підхід художника, смислове навантаження твору. Кожен з цих показників має свої прояви у творі живопису.

Емоційне навантаження художнього твору:

- настрої, який виражає картина (настрої у картині передається через характер ліній, мазків, кольори, контрасти та викликає емоційний відгук глядача, який надалі створює емоційний фон сприймання);
- здатність картини викликати у глядача здивування, переживання, зацікавленість;
- створення картиною ефекту залученості глядача;
- здатність картини викликати у нього певні спогади.

Техніка зображення:

- зовнішня привабливість картини;
- цілісність композиції;
- приємність, гармонійність кольорової гами, наявність кольорових контрастів;
- вміння митця реалістично зображати предмети, об'єкти та явища,

передавати динаміку й об'єм на площині картини.

Творчий підхід художника:

- незвичний, оригінальний сюжет;
- незвичне смислове поєднання об'єктів;
- поєднання в художньому образі протилежних по суті об'єктів/явищ;
- наявність свого неповторного стилю зображення.

Смислове навантаження твору:

- багатозначність художнього образу;
- розкриття художнім образом абстрактного поняття чи ідеї;
- передбачення сюжетом наявності передісторії і розвитку подій у майбутньому;
- наявність у картині глибокої думки, ідеї, яка виходить за межі безпосередньо зображеного на картині.

Розглянемо результати дослідження прояву художніх орієнтацій студентів у процесі сприймання творів живопису за показниками «емоційне навантаження художнього твору», «техніка зображення», «творчий підхід художника» та «смислове навантаження художнього твору» (оскільки кожна шкала містить різну кількість запитань, одержані бали переведено у відсотки для можливості їх порівняння).

За результатами аналізу середніх значень досліджуваних показників встановлено таку тенденцію: на першому місці знаходиться «емоційне навантаження художнього твору» – середнє значення за цим показником 74 %, на другому – «смислове навантаження художнього твору» (71 %), на третьому – «техніка зображення» і «творчий підхід художника» – по 69 %.

Разом з тим, цікавий результат показало їх порівняння з розрахунками факторних навантажень прояву перцептивно-мисленнєвих стратегій, художніх орієнтацій у сприйманні творів живопису і показників творчої спрямованості особистості у загальній вибірці досліджуваних, а також у групах студентів-психологів, студентів технічного спрямування та групі «інші досліджувані». Для визначення системоутворювального фактору серед досліджуваних показників ми застосували метод факторного аналізу.

Далі розглянемо результати розрахунків факторних навантажень серед проявів художніх орієнтацій у сприйманні творів живопису у досліджуваних: емоційне навантаження твору (0,52); смислове навантаження твору (0,50); творчий підхід художника (0,48); техніка зображення (0,42). Отже, системоутворювальним серед проявів художніх орієнтацій у сприйманні творів живопису у досліджуваних є емоційне навантаження твору.

Результати розрахунку факторних навантажень після виключення основного системоутворювального фактора наступні: творчий підхід

художника (0,44); смислове навантаження твору (0,42); техніка зображення (0,34). Таким чином, другим за значимістю є творчий підхід художника, смислове навантаження твору та техніка зображення мають найменше значення серед проявів художніх орієнтацій у сприйманні творів живопису.

Отже, для розвитку творчого сприйняття у студентів необхідно враховувати саме емоційне навантаження твору.

Також, у серії наших попередніх досліджень [4, 3 та ін.] було встановлено, що інтегральною властивістю особистості є естетична чутливість, яка передбачає здатність людини помічати гарне, красиве, гармонійне у навколишньому світі та у собі, а також гостро відчувати прояви некрасивого, негарного, дисгармонійного [4].

Усе вищезазначене дає нам підстави стверджувати, що розвиток естетичної чутливості у студентів можливо здійснювати засобами образотворчого мистецтва шляхом спеціально організованого сприймання студентами творів живопису.

Для розвитку та усвідомлення студентами власної домінуючої художньої орієнтації в живописі нами **сформульовані завдання:**

1. Обрати репродукцію картини, у якій найбільш виразно проявляється орієнтація митця на емоційне навантаження твору та описати особливості її прояву.

2. Обрати репродукцію картини, у якій найбільш виразно проявляється орієнтація митця на техніку зображення та описати особливості її прояву.

3. Обрати репродукцію картини, у якій найбільш виразно проявляється орієнтація митця на творчий підхід та описати особливості її прояву.

4. Обрати репродукцію картини, у якій найбільш виразно проявляється орієнтація митця на смислове навантаження твору та описати особливості її прояву.

5. Написати п'ять власних картин із застосуванням художньої орієнтації на емоційне навантаження твору, техніку зображення, творчий підхід та смислове навантаження твору спочатку по черзі, а потім всі в комплексі з подальшим самоаналізом і обговоренням у групі (мікрогрупі). Це завдання спрямоване на розвиток та усвідомлення студентами власної домінуючої художньої орієнтації в живописі.

Нами розглянуто можливості розвитку творчого сприйняття у студентів засобами образотворчого мистецтва. За результатами дослідження прояву художніх орієнтацій студентів у процесі сприймання творів живопису за показниками «емоційне навантаження художнього твору», «техніка зображення», «творчий підхід художника» та «смислове навантаження художнього твору» встановлено таку тенденцію (аналіз середніх значень): на

першому місці знаходиться «емоційне навантаження художнього твору», на другому – «сміслові навантаження художнього твору», на третьому – «техніка зображення» і «творчий підхід художника».

За результатами розрахунку факторних навантажень виявлено ієрархію системоутворювальних факторів: емоційне навантаження твору; творчий підхід художника; смислове навантаження твору; техніка зображення. Отже, орієнтація на емоційне навантаження твору є системоутворювальним фактором у сприйманні студентами творів живопису.

Розвиток естетичної чутливості у студентів пропонується здійснювати шляхом спеціально організованого сприймання творів живопису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моляко В. А. Психологические аспекты поэтического восприятия. Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України // За ред. В. О. Моляко. – Житомир, 2007. Том 12. Вип. 4. С. 7-17.
2. Моляко В. О. Концепція творчого сприймання. Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. // За ред. В. О. Моляко. Житомир. 2008. Том 12. Вип. 5. Ч. 1. С. 7-14.
3. Подшивайлов Ф. М., Подшивайлова Л. И., Шепельова М. В. Психологічна характеристика типів студентів за співвідношенням інтегральних властивостей особистості та індивідності. *Психологічний часопис*, 2020. Т. 6, № 7 (39). С. 61-84. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.7.6>
4. Подшивайлова Л. І., Шепельова М. В. Особистість студента як індикатор освітнього середовища сучасної України. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. К.: Фенікс, 2020. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 27. С. 220-236.
5. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. К. : Либідь, 2001. 288 с.
6. Шепельова М. В. Методичні матеріали для діагностики та розвитку здатності студентів до художньої діяльності [Електронний ресурс]. Стимулювання творчого сприймання інформації : методичні рекомендації / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. К., 2018. С. 47-53. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712862/>
7. Шепельова М. В. Прояви перцептивно-мисленнєвих стратегій у художній діяльності студентів [Електронний ресурс]. Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. К., 2018. С. 106-123. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712092/>

Штефан А. І.,
вчитель-методист, заступник директора з виховної роботи,
середня загальноосвітня школа № 235 ім. В. Чорновола
aist235@ukr.net

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ – ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

В статті Штефан А. І. "Розвиток національної ідеї – один з пріоритетних напрямків сучасної української освіти» окрім суто педагогічних і методичних аспектів зачіпається питання значного виїзду українців за кордон, зумовленого не лише теперішніми небезпеками воєнного часу, а й недостатнім рівнем економічного розвитку і безпеки в Україні. Авторку бентежить питання, чи достатньо лише на освітньому рівні втілювати національні ідеї для того, щоб виховати гідних громадян і патріотів країни? Очевидно, що ні! Розвиток національної ідеї є багатовекторним процесом і вимагає всебічного і багаторівневого підходу до його реалізації.

Щодо втілення національної ідеї в межах освітнього процесу, то Штефан А. І. переконана, що воно не може зводитися до розрізнених, поодиноких заходів, а має бути постійним і системним процесом.

Авторка наводить приклади зі свого педагогічного досвіду і робить висновок, що рушійною силою у розвитку потенціалу національної ідеї, виховання патріотизму і загалом становлення особистості є Любов.

Ключові слова: навчальний потенціал, творчий потенціал, ціннісний потенціал, потенціал національної ідеї, новітня історія України, Любов.

Виходячи із тлумачення слова «потенціал», воно означає ресурс, прихована сила, можливість, яка може бути спрямована на реалізацію тих чи інших цілей. Зазвичай, ми звикли до понять навчальний і творчий потенціал. Саме ці терміни є широко вживаними загалом і в педагогічному лексиконі зокрема. Звісно, оскільки головною метою освітнього процесу є навчання, то важливою є мобілізація розумових можливостей учня для опанування навчальним матеріалом, ефективного використання набутих знань на практиці. Вчителі постійно урізноманітнюють навчання, відшуковують все нові і нові методичні прийоми, які стали б тим «детонатором», який спонукатиме учнів до більш повного і ефективного напруження розумових зусиль. Звичним для нас є також термін «творчий потенціал». Щоправда питання його розвитку частіше делегується вчителям художньо-естетичного циклу, керівникам гуртків, педагогам-організаторам, заступникам з виховної роботи. На мою думку, це не зовсім вірно. По-перше, кожен вчитель має сприяти всебічному розвитку дитина. По-друге, процес навчання сам по собі є творчістю. Але це окреме питання. Ми ж продовжимо мову про потенціал. Третій його вид – ціннісний потенціал. Як знати, можливо серед інших він є найбільш важливим. Але в погоні за якісними

показниками навчання ми іноді забуваємо про цей вид потенціалу і необхідність його розвитку. Але саме він включає в себе такі поняття як переконання, прагнення, ідеали, цілі. Все це входить в структуру свідомості і самосвідомості особистості. Через парадигму ціннісного потенціалу слід розглядати національну ідею.

Становлення особистості, громадянина, патріота неможливе, якщо любов до Батьківщини, свого народу, його мови, культури, історії не закладені у свідомість, чи навіть у підсвідомість людини. Априорі, людина не може не любити край, де вона живе, людей, які мешкають поруч неї, створюють блага для її благополуччя. Але на практиці ми бачимо протилежне. Часто-густо любов до своєї держави вимірюється розміром заробітків, які людина може отримати в своїй країні. Якщо ця сума не відповідає її запитам, вона міняє свій патріотизм на «зелені папірці». В сучасній Україні ми спостерігаємо досить інтенсивний відтік робочої сили та інтелекту. Можна заперечити, що поїхавши за кордон, гастарбайтери не перестають любити свою мову, культуру, свою Батьківщину. Можливо. Але при цьому вони розмовляють іноземною мовою, живуть за чужими законами і звичаями, створюють блага в іншій державі. Звісно, причина відтоку українців зі своєї країни криється не в низькому рівні патріотизму, а в недостатньому рівні розвитку економіки України. Скільки не переконуй себе, що Україна – найдорожча для нас країна, але якщо в ній людина не має засобів для належного життя, то попри весь патріотизм і любов до Вітчизни, українці їдуть за кордон.

Зараз цей процес посилюється війною, яку розв'язала росія. Зрозуміло, що спершу людей з рідних домівок гнав страх. Він і зараз ще залишається в душах українців. Але одні, не дивлячись ні на що, продовжують жити і працювати в Україні, воювати за неї, а інші не мають наміру повертатися на Батьківщину, промінявши її на закордонний побут і достаток.

Морально дуже важко в таких умовах говорити про потенціал національної ідеї в освітньому просторі. Але кожного разу, коли я дивлюся на своїх учнів, то розумію, ще переді мною юні українці. Мені хочеться вірити, що їм випаде жити в економічно розвиненій, сильній Україні. Вони не проміняють свою Батьківщину і будуть любити її. А зерна цієї любові посіємо і будемо плекати ми – освітяни. Попри все, ми крок за кроком формуємо юних українців. Робимо це непомітно, своєю щоденною працею. Національну ідею (як і кожен важливу справу) неможливо реалізувати гучними заявами і лозунгами. Вона у повсякденні. У любові до батьків, у повазі до вчителів, у старанній праці, у чистому довір'ї, у щирому слові... і так далі, і так далі. Все це формується під впливом дрібних щоденних чинників. Я як заступник директора з виховної роботи часто кажу колегам: «Національно-патріотичне виховання, як і

виховання в цілому, не може зводитися до поодиноких заходів. Це має бути постійна і системна робота». Наприклад, у вересні 2022-2023 навчального року ми провели літературний онлайн-марафон до ювілею Павла Глазового, фото-марафон до Дня Борщу, онлайн-виставку художніх робіт і фотографій «Діти України» і он-лайн фото-виставку «Лялька-українка: зроблено в Україні». Дехто досить скептично поставився до цього, закидаючи, що все це малозначущі справи, які не мають значного ефекту. А я стверджую, що саме в прочитаному вірші П. Глазового, у власноруч приготовленому борщі, у ляльці в українському вбранні чи ляльці-мотанці і є наша любов до Батьківщини.

На щастя, я спостерігаю цю любов навіть у хвилини небезпеки. Учні нашого закладу, спустившись у разі повітряної тривоги до шкільного укриття, в першу чергу починають співати «Ой у лузі червона калина». Їх ніхто до цього не спонукає. Це співає їхня душа українця. Але цього не відбувалося б, якби в школі не проводилася постійна виховна робота.

Хочу зазначити, що дуже важливим є здійснення національно-патріотичного виховання не лише на засадах давньої історії і народних традицій, а й на прикладі наших сучасників, на фактах новітньої історії України.

Наведу ще один цікавий приклад. На уроці етики обговорювали тему про чесноти: розсудливість, мудрість, щедрість, вдячність, чесність, наполегливість, терпіння, самозречення... Запитую учнів: «Як ви вважаєте, яка чеснота є передумовою для усіх цих чеснот?» Діти замислилися, а потім кажуть: «Любов!!!» Ось вона – альфа і омега всього! Любов! Саме через неї формується особистість, розвивається потенціал і реалізується національна ідея.

В чому полягає ця Любов? Не знаю. У кожного вона своя. Але коли у людини в серці є Любов, її не потрібно переконувати у необхідності жити заради інших.

І, звісно, якщо ми говоримо про реалізацію національної ідеї стосовно дітей, то важливим аспектом тут є особистий приклад батьків і вчителів. Ставлення дорослих до наших національних ідеалів і цінностей є однією з рушійних сил у формуванні патріотичних почуттів дітей.

Підводячи підсумок, можу зауважити, що родина, в якій зберігаються народні і сімейні традиції є найкращим середовищем для формування гідного громадянина. Вчитель, який самовіддано працює, маючи тверде переконання, що від його праці залежить майбутнє української нації, неодмінно виховає патріотів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д.І. Націоналізм// К.: ФОП Стебляк, 2019
2. Канак Ф.Г. Національна ідея: поняття й принципи// Розбудова держави, 1996 – Ч.11, С. 20-25
3. Коханова О.П., Столярчук О.А. Особистісний потенціал як засіб реалізації сучасної молоді//К.: Психологія обдарованості, 2019 – Т. 6, С. 189-196

Шульга О. А.,
д.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу, менеджменту,
публічного управління та адміністрування
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку,
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ

Розглянуто контекст поняття «потенціал особистості», його типологію та якісні стани. Визначено основні властивості та функції потенціалу особистості. Зазначено, що особливе значення для розвитку потенціалу особистості студента має освітнє середовище. Істотним напрямком формування потенціалу особистості студента у контексті цивілізаційної суб'єктності України є врахування системотворчих критеріїв патріотичного виховання.

Ключові слова: особистісний потенціал, цивілізаційна суб'єктність, студент, патріотичне виховання, освітнє середовище.

The context of the concept of «personal potential», its typology and qualitative states are considered. The main properties and functions of the individual's potential are determined. It is noted that the educational environment is of particular importance for the development of the student's personality potential. The essential direction of forming the potential of the student's personality in the context of the civilizational subjectivity of Ukraine is taking into account the system-creating criteria of patriotic education.

Key words: personal potential, civilizational subjectivity, student, patriotic education, educational environment.

У контекст поняття «потенціал особистості» покладено розуміння його як системного, інтегративного утворення особистості, яке включає ряд структурних складових, що зумовлюють: здатність особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв, орієнтуватися у своїй життєдіяльності, зберігати стабільність діяльності та смислових орієнтацій на фоні тиску зовнішніх умов; формувати систему відносин людини до зовнішнього світу і до самої себе; успішність людини у різних видах діяльності у контексті життя в цілому; ступінь розвиненості здібностей особистості та можливостей їх реалізації; успішність адаптації. Типологія потенціалу особистості визначається в залежності від форм життєдіяльності. Зокрема, розрізняють: адаптаційний потенціал, соціально-психологічний потенціал, інтелектуальний потенціал, потенціал самореалізації, моральний потенціал, особистісно-розвивальний потенціал, культурний потенціал, комунікативний потенціал, аксіологічний потенціал, творчий потенціал, духовний потенціал, лідерський потенціал, управлінський потенціал та інші [2].

Дослідники наголошують на існуванні двох якісних станів потенціалу особистості: актуалізований та потенційний. Актуалізований стан забезпечується актуальними особистісними ресурсами – реалізовані здібності, знання, уміння навички, які людина надбала у процесі власного життєвого досвіду і реалізує у ході життєдіяльності. Потенційний стан включає у себе потенційні особистісні ресурси (нереалізовані здібності (задатки), сукупність цінностей, продуктів мисленнєвої діяльності, ментальних і поведінкових стратегій, внутрішніх станів, настанов), які можуть бути використані людиною для досягнення певної мети.

Можна виділити такі основні властивості потенціалу особистості [2]:

- потенціал розглядається як інтегративна системна характеристика, що включає у себе набір індивідуально-психологічних властивостей;
- потенціал проявляється у процесі подолання особистістю несприятливих умов її розвитку та зумовлює успішність психічної адаптації;
- потенціал визначається через успішність самореалізації у тій чи іншій діяльності (професійній, навчальній, тощо);
- потенціал пов'язаний з віково-психологічними особливостями особистості, при цьому власна активність особистості виступає в якості умови, що регулює міру реалізації потенційних можливостей;
- потенціал особистості має два якісних стани, які забезпечуються ресурсами особистості: актуалізований та потенціальний.

Виділяють такі функції особистісного потенціалу [2]: 1) функція самовизначення (вибір мотивів і цілей для досягнення), головним змістом котрої є розширення спектру можливостей дії, які розкриває для себе суб'єкт, спектру потенційних смислів, які може нести в собі ситуація, і самовизначення щодо них, розкриття потенціалу свободи; 2) функція реалізації (здійснення задуманого), змістом якої є звуження спектру можливостей шляхом здійснення вибору і перехід до його реалізації, подолання невизначеності, розкриття потенціалу відповідальності; 3) функція збереження, що виявляється у гнучкості перед стресогенними подіями, що забезпечує збереження стійкості і цілісності особистості у несприятливих ситуаціях.

Основою успішності розвитку потенціалу особистості є власна активність індивіда, що актуалізується у ситуації саморозвитку та забезпечується розвитком особистісних властивостей, які сприяють індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості. Саме особистісна активність допомагає людині розв'язувати різноманітні питання, діяти впевнено у будь-яких ситуаціях, постійно брати на себе відповідальність.

Розкриття потенціалу особистості залежить від активності особистості (самореалізації потенційних ресурсів та можливостей) та соціального оточення,

яке може підтримати, а може відторгнути конкретну активність людини, забезпечити можливості для практичної реалізації потенціалу або не забезпечити. Тому особливого значення набуває питання формування конструктивного середовища, у якому створюються оптимальні умови для прояву активності людини та розвитку потенціалу особистості. Таким середовищем, перш за все, є освітнє.

Для успішного вирішення в освітньому процесі проблеми формування потенціалу особистості, необхідно враховувати і керуватися низкою суттєвих науково-теоретичних положень [1]. Першим положенням цілеспрямованого формування потенціалу особистості студента є обов'язкове врахування розвитку духовних проявів та ознак патріотичних і моральних якостей у тісному взаємозв'язку з вирішенням конкретних завдань освітнього процесу, спрямованого, в першу чергу, на успішне соціальне та професійне становлення майбутніх фахівців. Другим положенням щодо успішного формування потенціалу особистості студента є різнобічне вдосконалення властивостей його психіки з обов'язковим обліком мотивів, рис характеру, типу темпераменту, загальних здібностей, яким плідно сприяють набуті нею знання та вміння з психології та педагогіки щодо обраної ним професії. Третім положенням є найбільш оптимальна, усвідомлена реалізація змістовних критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання як першооснови формування потенціалу особистості студента закладу освіти.

Формуванню потенціалу особистості студента сприяють наступні чинники: 1) чітка і послідовна реалізація у процесі виховання студентів суттєвих критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання як першооснови соціально-професійного становлення майбутніх фахівців; 2) врахування викладачами закономірностей розвитку психофізіології особистості студента, тісно взаємопов'язаного зі змістовними, зовнішніми чинниками освітнього процесу; 3) обов'язковий якісний аналіз духовно-патріотичного настрою студентів; 4) забезпечення відповідної соціальної та професійної мотивації студентів до цілеспрямованого особистісного розвитку їх психологічних процесів, станів особистості на підставі активно усвідомленого втілення критеріїв духовного, патріотичного і морального виховання; 5) створення умов для тісної єдності процесів навчання і виховання у напрямку саморозвитку самосвідомості студентів, на шляху формування свого потенціалу на основі теорії Я-концепції з метою плідного соціально-професійного становлення їх як майбутніх фахівців [1]. Таким чином, можемо говорити, що духовне виховання студентів потребує реалізації гуманних, соціально-психологічних критеріїв його змістовності на всіх ділянках освітнього процесу.

Істотним напрямком формування потенціалу особистості студента у контексті цивілізаційної суб'єктності України є врахування системотворчих критеріїв патріотичного виховання, адже саме у його основі закладена національна ідея любові до своєї країни та відданості її інтересам. Виділяють такі найістотніші критерії патріотичного виховання, характерні для його змісту: а) прояв постійного почуття патріотичного обов'язку в особистісній поведінці студентів; б) усвідомлене спонукання студентів до прояву патріотичних ідей та цінностей; в) розуміння гордості за свою країну; г) прояв почуття своєї відповідальності за те, що відбувається у країні; д) мотивована життєва позиція і готовність захищати інтереси своєї країни; е) натхненність патріотичними почуттями, традиціями та звичаями. Викладачам для успішного формування патріотичного компоненту потенціалу особистості студента необхідно реалізувати систему умов, а саме: а) мотивування студентів на наслідування кращих прикладів патріотичної життєвої поведінки з любов'ю до своєї країни; б) примноження яскравих, патріотичних традицій українського народу; в) переконлива необхідність розвивати у себе почуття патріота і гідного громадянина своєї країни; г) формування у студентів особистісної цінності: любов до Батьківщини, свого народу і один до одного; д) гуманне ставлення до кожної людини, незалежно від її національної приналежності; е) повсякденний захист національних інтересів, свободи слова, почуття патріотизму та ін. [1].

Отже, особистісний потенціал є інтегральною характеристикою рівня особистісної зрілості, який відображає міру подолання особистістю заданих обставин, а також міру прикладених зусиль до роботи над собою і над обставинами свого життя. Він відіграє важливу роль в адаптаційний період до умов життєдіяльності, формування професійних навичок, впливає на успішність самореалізації, кар'єру тощо. Тому мета вищої освіти – не лише дати людині практичні навички та теоретичні знання для вирішення завдань, пов'язаних з його майбутньою професійною діяльністю, а й забезпечити розвиток особистого потенціалу майбутнього фахівця. Відповідно до цього сьогодні результати діяльності викладача матеріалізуються не лише в якості знань студентів, а й у рівні розвитку їх внутрішнього потенціалу, що відіграє важливу роль в формуванні професійних навичок та впливає на успішність їх самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гура Т., Фурманець Б. Формування особистісного потенціалу студентів технічного університету. Теорія і практика управління соціальними системами. 2018. №2. С. 55-64.
2. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів: моногр. / авт. кол.; під наук. ред. Лозової О. М. Вінниця: «Віндрук», 2014. 184 с.
3. Новак Р. С. Розвиток особистісного потенціалу студента в процесі навчання за інтерактивною моделлю. Молодий вчений. 2017. №5.1. С. 77-79.

Ягупов В. В.,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри фізичного виховання, спеціальної
фізичної підготовки та спорту Національного університету
оборони України імені Івана Черняхівського
yagupow57@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ФАХІВЦІВ

Обґрунтовано ціннісно-мотиваційну складову професійної суб'єктності фахівців, місце і зміст якого в структурі їх професійної компетентності багатьма дослідниками розуміється, трактується та обґрунтовується неоднозначно, а часто – помилково, протилежно. З'ясовано, що професійні цінності мають вирішальну роль у формуванні та актуалізації як професійної компетентності, так і професійної суб'єктності фахівців, оскільки являються духовною підвалиною для їх формування та розвитку як професійних суб'єктів. Цінності безпосередньо впливають як на формування та насичення мотиваційної сфери фахівців, визначають суб'єктне ставлення до самого себе як до професійного суб'єкта, викарбовують його професійну позицію як професіонала, впливають на формування ціннісно-мотиваційної підвалини професійної суб'єктності. З'ясовано, що цінності безпосередньо впливають на формування структури та змісту насамперед мотиваційної сфери становлення суб'єктом професійної діяльності та в цілому на формування та актуалізацію професійної суб'єктності як конкретного фахівця, а також становлять духовну підвалиною формування та актуалізації його професійної компетентності. Доведено, що ціннісно-мотиваційна складова професійної суб'єктності складають загальні орієнтири про ідеальні параметри професійного буття як професійного суб'єкта та професіонала конкретного виду професійної діяльності.

Ключові слова: професійні цінності, професійна мотивація, ціннісно-мотиваційна складова, професійна компетентність, фахівець, професійний суб'єкт.

The article justifies the value and motivational component of the professional competence of subject matter experts, the place and content of which is understood, interpreted and substantiated by many researchers ambiguously, and often - incorrectly, oppositely. It was found that professional values have a decisive role in the process of formation and actualization of the professional competence of subject matter experts, as they are the spiritual foundation for the formation and development of a subject matter expert as a professional and a professional subject. Values directly influence the formation and motivational sphere of a subject matter expert, determine the objective and subjective attitude towards himself or herself as a professional subject, building his or her professional position, influence the general understanding

and perception of the professional world and determine his/her place in it, direct his professional behavior, actions and activities, i.e. form the value and motivational basis of professional subjectivity. It has been found that values directly affect the formation of the structure and content, primarily of the motivational sphere of a subject becoming within his or her professional activity. Also it forms a basis of actualization of the professional competence of a subject matter expert in general. It has been proven that the value and motivational component of professional subjectivity consists of general guidelines about the ideal parameters of professional existence as a professional subject and a subject matter expert of a specific type of professional activity.

Key words: professional values, professional motivation, value and motivational component, value orientations, professional competence, subject matter expert.

Постановка проблеми. Ціннісно-мотиваційна сфера будь-якого фахівця – це його стрижньова інтегративна сфера психіки, у тому числі й професійної свідомості та самосвідомості, зміст якої становить сукупність цінностей і мотивацій певного виду професійної діяльності. Ця сфера водночас складає підвалину професійного світогляду, поведінки та буття кожного професіонала. У зв'язку з цим усвідомлення її необхідності та цілеспрямованого формування і розвитку в кожного фахівця є важливою проблемою в їх професійній підготовці та професійної самоактуалізації. Це пов'язано з таким фактом: коли ця проблема успішно розв'язана щодо кожного випускника професійного навчального закладу, то можна наголошувати про успішне функціонування та реалізацію ним основної своєї місії щодо професійної підготовки відповідних компетентних фахівців. Саме тому вирішальним компонентом професійної компетентності будь-якого фахівця є її ціннісно-мотиваційна складова: «Це пов'язано з таким фактом, що цінності, по-перше, формують найголовніше для кожної особи та фахівця – їх ставлення до світу, до речей, до діяльності, інших людей і до самого себе; по-друге, визначають в освіті поведінку і смисл діяльності її суб'єктів, ставлення, з одного боку, педагогів до педагогічної діяльності, до її смислу і результатів, з іншого – учнів (студентів, слухачів) до набуття освіти, навчальної діяльності та її смислу та основного результату» [13, с. 52].

Але система професійної освіти не впорається з цією проблемою: «Відсоток зайнятості серед випускників ЗВО становить майже 59%. Для різних освітніх рівнів показник коливається від 50 (бакалавр) до 72 (спеціаліст) відсотків... Найвищі показники зайнятості властиві фахівцям у сфері медицини, цивільного захисту та пожежної безпеки. Найгірші показники мають фахівці морської справи та сфери інформаційних технологій, які не роблять пропорційного внеску у формування бюджетів і пенсійної системи України...» [6]. Водночас «Питома вага зайнятих та умовно зайнятих Моніторингових осіб за усіма рівнями вищої освіти становить 58,96%. Найвищі показники мають спеціалісти (71,72 %),

практично на одному рівні знаходяться показники магістрів (61,21 %) та молодших спеціалістів» [6]. Але тут не вказано, чи вони працюють за тим фахом, яку отримали в ЗВО, оскільки суттєва частина, наприклад, випускників педагогічних ЗВО не працевлаштовуються за фахом, коли в загальноосвітніх навчальних закладах у всіх регіонах України існує недокомплект педагогів і водночас суттєву їх частину складають пенсіонери.

Це свідчить, з одного боку, про те, що в формуванні ціннісно-мотиваційної сфери випускників як майбутніх фахівців не все благополучно, а з іншого – процес формування ціннісно-мотиваційного складової суб'єктного компонента професійної компетентності не завжди є результативним. Зокрема, психологічні аспекти цього явища частково відображають у своїх дослідженнях О. Киричук, І. Маноха, Н. Побірченко, Е. Помиткін, Н. Шевченко та ін.

Водночас вважаємо, що ціннісно-мотиваційний і суб'єктний (окремі науковці визначають як рефлексивний) компоненти у структурі професійної компетентності фахівців найскладніші у формуванні в порівнянні зі когнітивним, поведінково-діяльним та іншими компонентами професійної компетентності фахівців. Власне ціннісно-мотиваційний і суб'єктний компоненти характеризують спрямованість ціннісних орієнтацій, стійкість мотиваційної сфери майбутньої професійної діяльності випускників як професійних суб'єктів. У зв'язку з цим ціннісно-мотиваційна сфера є однією з провідних умов у формуванні та розвитку професійної компетентності будь-якого фахівця, чинником, який має вирішальний вплив на формування та розвиток всіх інших її компонентів, а його підсумковим результатом є сформованість суб'єктного компонента – сприйняття випускником самого себе суб'єктом конкретного виду професійної діяльності. Останній аспект є вирішальним, на думку науковців, у професійній самоактуалізації кожного фахівця як професіонала, оскільки він себе сприймає як професійного суб'єкта за конкретним фахом [14; 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз та узагальнення наукових джерел свідчить про наявність достатніх наукових напрацювань зі проблеми до ціннісно-мотиваційної сфери фахівців. Так, окремі аспекти формування ціннісних орієнтацій особистості науковці досліджуються у зв'язку із її самосвідомістю, із спрямованістю і настановою.

Науковці слушно наголошують про актуальність проблеми цінностей у професійній освіті: І. Галян [1] представив типологічні особливості ціннісно-сислової саморегуляції майбутніх педагогів; Л. Орисхин (L. Oryshchyn) [17] й І. Галян [1] здійснили крос-культурні дослідження цінностей студентської молоді східного регіону Польщі та студентів-педагогів сходу і заходу України; Г. Радчук [7] наголошує про нездатність сучасних ЗВО створювати належні

освітні умови для розгортання внутрішніх процесів актуалізації суб'єктно-ціннісного потенціалу студентів; О. Савиченко [9] розкриває ціннісно-мотиваційні чинники розвитку здатностей спортсмена, які відображають структуру мотивації досягнення залежно від ціннісної його спрямованості.

У психологічній літературі проблема мотивації розв'язана достатньо ґрунтовно. Так, Х. Хекхаузен узагальнив досвід дослідників і окреслив напрями розвитку теорій мотивації, досліджував дві незалежні мотиваційні тенденції – прагнення до успіху й уникнення невдачі [10]. Дослідження поведінки фахівців у професійній сфері та залежності їх мотивації від психічного стану започаткував Елтон Мейо. Дослідження у сфері активізації професійної діяльності фахівців досліджували В. Врум, Ф. Герцберг, Е. Лоулер, Д. Мак-Грегор, Д. Макклелланд, А. Маслоу, Л. Портер. У мотивації праці певний внесок зробили О. Амоша, О. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Карлін, А. Колот, І. Кравченко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, В. Мортіков, В. Онікієнко, А. Чухно та ін.

Водночас слід констатувати, що бракує наукових досліджень, які спрямовані на обґрунтування структури та змісту ціннісно-мотиваційного та суб'єктного компонентів професійної компетентності фахівців, і з'ясування їх взаємозв'язку. Вважаємо, що власне цінності разом із мотивацією спрямовують діяльність професійного суб'єкта на певні цілі, а під час професійного самовизначення та самоактуалізації – вони виступають їх підвалиною. У зв'язку з цим його дослідження як детермінанти професійного самовизначення, становлення та самоактуалізації фахівців, як професіоналів, є актуальним і своєчасним науковим завданням.

Мета статті полягає у розкритті змісту ціннісно-мотиваційної складової професійної компетентності фахівців.

Виклад основного дослідницького матеріалу. З урахуванням суспільної значимості проблеми статті вважаємо за необхідне розкрити сутність і зміст ціннісно-мотиваційного аспекту професійної компетентності будь-якого фахівця, оскільки він є водночас і фундаментальним і обов'язковим для кожної з них: «Аксіологічний контекст сучасної філософії освіти України, з одного боку, і формально, у тому числі на законодавчому рівні, ні у кого в педагогічному середовищі не викликає сумніву, а з іншого – на поведінково-діяльнісному та підсвідомому рівні, у т.ч. у достатньо авторитетних дослідників і науковців створює методологічні проблеми...» [13, с. 53]. Весь парадокс полягає у тому, що проблемі педагогічної аксіології присвячено велику кількість досліджень. Наприклад, лише інтернет-ресурси пошукової системи Google пропонують понад 164 000 посилань на поняття «педагогічна аксіологія». Водночас спостерігається повна плутанина серед науковців у його розумінні та сприйнятті. Так результати опрацювання інтернет-ресурсів показують, що вона пропонує

понад 117 400 посилань на поняття «мотиваційно-ціннісний компонент» і на поняття «ціннісно-мотиваційний компонент» трошки більше – 125 000, тобто серед науковців не має місця об'єктивного розуміння смислу і призначення цінностей і мотивації у людському бутті, спілкуванні, поведінці та діяльності. Це є наслідком не усвідомлення, на жаль, багатьма ними ролі цінностей у професійній діяльності фахівців як її професійних суб'єктів. Яскравим прикладом такого стану є те, що поряд із поняттям «ціннісно-мотиваційна сфера» у сучасних психологічних дослідженнях співіснують поняття «ціннісно-сміслового», «мотиваційно-ціннісного», «мотиваційно-сміслового», «ціннісно-цільового» сфери або орієнтації.

Отже, суттєва частина науковців не усвідомлює роль цінностей у професійній компетентності фахівців, бо вона на перше місце ставить мотивацію, а не цінності, наприклад, набуття професійної освіти чи діяльності. Це свідчить про те, що вони не усвідомлюють того факту, що цінності формують мотивацію набуття певної професії та становлення професійним суб'єктом, а не мотивація визначає професійні цінності. Наприклад, таку помилкову «сміслову логіку» маємо в дисертації В. Галузяк – «Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування» [2], у статті Н. Шемигон – «Сутність мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності» [16]. Цінності й мотивація не є одним і тим самим, вони не є тотожними. Про це наголошував М. Бернат (M. Biernat): найбільшою різницею між ними є те, що завдяки мотивам і мотивації людина здійснює спонтанні дії, а завдяки цінностям – розважливі та осмисленні [15]. Напевно, складно більш влучно висловити про їх спільність, і найголовніше – про відмінність.

Поняття «ціннісне ставлення особи до професії» впливає, на наше переконання, зі понять «цінність», «ціннісна орієнтація». Узагальнення сучасної філософської літератури показує, що цінність фахівця є його і фундаментальним, і складним, і комплексним психічним професійно важливим утворенням, яке складає підвалини її професійного буття та світогляду. Це потрібно враховувати у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців і в формуванні їх професійного етикету, підвалину якої знову складають професійні цінності. Вони є інтегрованим результатом чи квінтесенцією історичного розвитку конкретного суспільства, соціальних умов, суспільних і виробничих відносин між людьми та фахівцями, які конкретизуються в цінностях певного фаху, наприклад, педагогічного – гуманізм, військового – практицизм. В основі такого підходу до професійних цінностей лежать практичні потреби конкретної професійної спільноти, які суб'єктивно сприймаються та актуалізуються в поведінки та діяльності кожного професійного суб'єкта.

Водночас природа цінностей надзвичайно складна, що зумовило різні підходи до її визначення та класифікації. Вони, як явища природи і суспільства, вкрай потрібні людям історично визначеного суспільства як дійсність, мета, ідеал; цінністю може бути не лише те, що існує, а й те, що ще потрібно здійснити; існують дві групи цінностей – цінності життя і цінності культури.

Цінності, як ставлення, водночас є і предметом, і ставленням до цього предмета. Власне вони й регулюють поведінку та діяльність кожного фахівця. Так, наприклад, «Найвищий рівень регуляції – суб'єктний – пов'язаний з усвідомленням власних особистісних якостей, їх ціннісностворювальної ролі в підтриманні самоідентичності особистості та у формуванні мотивації розвитку... здібностей» [11, с. 16].

Система цінностей будь-якого фахівця – це та духовна «ланка», яка його пов'язує з професійним середовищем, включає в професійний світ і систему професійних взаємин, а також поєднує інтереси, потреби, світогляд фахівця з конкретною поведінкою. Проявом такої культури є професійний етикет – Клятва Гіппократа у лікарів, Військова Присяга та воїнський етикет – у військових. Існує двосторонній зв'язок між цінностями та поведінкою фахівця: з одного боку, саме через поведінку, вчинки можна з'ясувати про систему його ціннісних професійних орієнтацій, а з іншого – цінності є індикатором рівня сформованості та розвиненості фахівця як професійного суб'єкта – професіонала. Відповідно, варто мати на увазі, що саме вона є однією з найважливіших характеристик кожного фахівця. Вона, як внутрішня основа ставлення фахівця до певної професії та визначення свого місця в ній, дає можливість розкрити духовні механізми чи підвалини, які дають можливість пояснити та прогнозувати його професійну діяльність та її результативність і стійкість.

Так, узагальнення Звіту з моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти дає можливість з'ясувати такі тенденції: «23. Високі значення частки зайнятих та умовно зайнятих Моніторингових осіб притаманні суто лікарським спеціальностям – медицина (лікувальна справа), стоматологія та педіатрія (92,02 %), а також підготовці фахівців для системи МВС – Цивільний захист та пожежна безпека, правоохоронна діяльність (83,50 %). Значення вище типових характерні для інших (крім суто лікарських) спеціальностей галузі «Охорони здоров'я» (72,71 %)...

24. Для переважної більшості укрупнених груп спеціальностей (для деяких з них – із винятками) частка зайнятих та умовно зайнятих осіб має звичайне значення, що характерно для інтегрованих у ринок праці професій або секторів економіки, де найбільшим роботодавцем виступає держава: Публічне управління та адміністрування – 67,51 %, Право та міжнародне право – 66,30 %,

Економіка, сервіс, управління та адміністрування – 62,64 %, Соціальна робота та соціальне забезпечення – 61,15 %, Освіта – 60,22 %, Будівництво та технології (крім архітектури) – 60,05 %, Транспорт (крім морського та внутрішнього водного) – 59,91 %, Біологія, природничі науки та математика (крім фізики) – 58,82 %, Інженерія (крім суднобудування) – 58,32 %, Сільське господарство та ветеринарія – 58,23 %, Гуманітарні науки (крім філології) – 58,17 %, Культура і мистецтво (крім дизайну, хореографії та образотворчого мистецтва) – 57,56 %, Поведінкові науки, журналістика та міжнародні відносини – 55,91 %...

26. Нарешті, низький відсоток зайнятих та умовно зайнятих осіб демонструють: укрупнена група Інформаційні технології та прикладна математика (крім інженерії програмного забезпечення) – 37,61 %, спеціальності Інженерія програмного забезпечення – 27,37 % та Морський та внутрішній водний транспорт – 14,1%. Причому в усіх цих випадках немає підстав нарікати на відсутність попиту на відповідних фахівців на ринку праці. Швидше навпаки, спостерігається дефіцит кваліфікованих фахівців і ринок праці готовий поглинути додаткові ряди фахівців морської справи та ІТ-сфери» [4, с. 9–10].

Отже, ці несприятливі цифри переконливо доводять необхідність цілеспрямованого формування у майбутніх фахівців їх ціннісно-мотиваційної сфери майбутньої професійної діяльності, що складає зміст ціннісно-мотиваційного компонента та складає підвалину суб'єктного компонента професійної компетентності. Ці два компоненти взаємопов'язані та взаємозумовлені, але первинним є ціннісний аспект професійного буття фахівця [13], вторинним – мотиваційний і тільки наступним, на думку науковців – суб'єктний [16].

Для того, щоб більш чітко сформулювати поняття «ціннісно-мотиваційна сфера фахівця», пропонуємо спочатку розглянути окремо поняття «цінності» та «мотивація», оскільки обидва є предметом нашої статті. Цінності – це, з одного боку, властивість того чи іншого суспільного предмета та явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання людей, а з іншого – соціально значущі уявлення особи та суспільства про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо [5].

Наголошуємо про взаємозв'язок цінностей особи з її поведінкою, водночас цінності виходять із кожної окремої ситуації та є більш сталими та вкоріненими, ніж, наприклад, звичайне ставлення до конкретної події чи особи в той чи інший момент. Вони відіграють важливу роль у поведінці людини не лише до інших, але й до себе самої. Так, М. Рокіч обґрунтовує систему цінностей як стійку організацію переконань особи, що стосується кращих моделей її поведінки [11], а цінності – це, на думку Ш. Шварц (Schwartz H.), поняття чи переконання, які відносяться до бажаних кінцевих цілей або вчинків [18].

Слід наголошувати про такий важливий аспект. Цінності – це не те, що пасивно переймається фахівцем від професійного соціуму, а «це є й однією із форм самоусвідомлення, самовираження внутрішніх інтелектуальних, моральних, естетичних та інших сил і уявлень особистості, які перебувають у тісному взаємозв'язку із її потребами, інтересами, мотивами поведінки, зумовлюючи їх і одночасно перебуваючи залежно від них, від характеру й об'ємності інформації про культурні цінності, їх сутність, функції і властивості» [5, с. 29]. Оскільки вони відіграють провідну роль у формуванні та розвитку мотиваційної сфери фахівця, то об'єктивно-суб'єктивні ставлення визначають його професійну позицію, впливають на загальне осмислення та сприйняття професійного світу, спрямовують його поведінку, вчинки та діяльність, тобто формують ціннісно-мотиваційну підвалину професійної суб'єктності та загалом професійного буття. Вважаємо, що саме професійні цінності являються підвалиною для формування та розвитку фахівця як професійного суб'єкта, які визначають структуру та зміст мотиваційної сфери професійної діяльності та становлення її суб'єктом, бо вони є орієнтиром та уявленням про ідеальні параметри професійного буття.

Саме тому критично важливим є, на нашу думку, дослідження не лише окремо мотивів і мотивації й окремо цінностей і ціннісних орієнтацій певного фахівця, а комплексне їх дослідження і з'ясування кореляційних зв'язків між ними – цінностями та мотивацією, оскільки окремо не можемо визначити більш-менш чіткі його ціннісно-мотиваційні особливості як професіонала. Про конструкт ціннісно-мотиваційної сфери наголошує Ю. Швалб, який вважає, що поняття «мотивація» вводиться через протиставлення зовнішніх стимулів і внутрішніх мотивів. Їхнє диференціювання й інтеграція відбувається через зв'язування з поняттям «смысл», яке відкриває фахівцю його ставлення до самого себе – до власних дій, учинків, переживань, професійної діяльності як її суб'єкта. Якщо мотивація вказує фахівцю на бажану предметність, то смысл указує місце, значення цієї предметності в ієрархії цінностей [11].

У зв'язку з цим ціннісна чи ціннісно-смыслова сфера фахівця виступає найголовнішим професійно важливим психічним утворенням, формування, розвиток і функціонування якого можливе лише у професійному соціуму, в контексті реальних професійних взаємин, а також цілеспрямованих процесів професійного навчання і виховання майбутнього фахівця [3]. Індивідуальне наповнення й реалізація цінностей і продукування смислів фахівцем здійснюється у процесах професійного самовизначення, самоактуалізації та самореалізації як професіонала та суб'єкта професійної діяльності.

Для чіткого розуміння змісту ціннісно-мотиваційного аспекту професійної суб'єктності фахівця необхідно чітко виокремити його зміст, який має

відображати специфіку та місце в професійній компетентності, продемонструвати концентрацію, єдність і взаємозв'язок елементів змісту.

Першим елементом безумовно є ціннісні орієнтації фахівця [13], що визначає зміст цінностей як регулятора та орієнтира набуття певної професійної освіти та успішної професійної діяльності, оскільки вони визначають цілі, зміст, форми та засоби діяльності. На цінностях професійного буття фахівець входить у контекст світової культури через осмислення, засвоєння та оволодіння системою цінностей конкретної професійної сфери. Наприклад, одночасно педагогам характерні педагогічні, духовні, гуманні, моральні, інформаційні, наукові та інші цінності, сукупність яких формує їх ціннісну сферу професійно-педагогічної компетентності.

Цінності за своїм характером завжди соціально значущі, оскільки виражають загальну моральну орієнтованість і ціннісний зміст поведінки представника певної професії. Такою професією нині є професія військового як захисника України. У цьому аспекті цінності виступають як регулятор у взаєминах між фахівцем, наприклад, військовослужбовцем, і суспільством, у поведінці військовослужбовців, тобто цінності реалізують регулятивну функцію. Вони набирають професійного смислу, актуалізуються в мотиваціях професійної діяльності і безпосередньо впливають на формування професійної суб'єктності фахівця. Але для цього вони мають глибоко усвідомлюватися і свідомо сприйматися кожним фахівцем. Цінності не первинні, вони похідні від взаємин людини і світу, водночас виражають те, що в світі є значущим для людини. В основі поняття «професійна цінність» лежить ступінь значущості того чи іншого явища або предмета для професійного суб'єкта та для його професійної самоактуалізації. Дійсно система професійних цінностей становить основу професійної культури кожного фахівця як професіонала, яка зумовлює його ставлення до свого фаху та професійної діяльності, до своїх вчинків, особливо в складних та екстремальних умовах діяльності, формує професійні перспективи, сприяє професійної самоактуалізації як суб'єкта, наприклад, педагогічної, військово-професійної та інших видів діяльності.

Професійні цінності підсвідомо стимулюють майбутніх фахівців до відповідального ставлення до набуття професійної освіти, а згодом – до сумлінної професійної діяльності як її суб'єкта, формують мотиваційну сферу до набуття професійної освіти та становлення суб'єктом професійної діяльності. Основні різновиди цінностей будь-якого фахівця такі: цінності-цілі (розкривають значення і смисл цілей професійної діяльності); цінності-засоби (розкривають значення методів, способів і засобів здійснення професійної діяльності); цінності-ставлення (розкривають значення і смисл ставлень фахівця як основного регулятора його професійної діяльності); цінності-знання

(розкривають значення і смисл професійних знань у професійній діяльності); цінності-якості (розкривають значення і смисл професійно важливих якостей фахівця).

Отже, цінності будь-якого фахівця надзвичайно важливі в його професійній діяльності, особливо, по-перше, там, де є система суб'єкт-суб'єктних взаємин, наприклад, в педагогічній, і в екстремальних видах діяльності, наприклад, військово-професійній; по-друге, де надзвичайно важливе свідоме професійне позитивне ставлення до своєї професійної діяльності, що виявляється в усвідомленні її важливості як для суспільства та його членів, так і для особистої професійної самоактуалізації в суспільстві, наприклад, у педагогічній або у військово-професійній.

З урахуванням вищесказаного можемо стверджувати, що цінності, наприклад, військовослужбовця на військово-професійну діяльність проявляються в його позитивному ставленні до неї, характеризуються стійкою усвідомленістю її ролі і смислу для набуття військово-професійної освіти та формування військово-професійної компетентності та найголовніше – для військово-професійної самоактуалізації як військового професіонала. На такий вибір впливають такі цінності: загальнолюдські цінності; цінності українського народу чи національні цінності; військові цінності в українському суспільстві та військово-професійні цінності; фахові цінності, тобто бути не просто військовим, а, наприклад, командиром або інженером у танкових військах. А військово-професійні цінності знаходять своє відображення в військово-професійній спрямованості, серцевину якої складає мотивація майбутніх офіцерів до військової професії та самоактуалізації в ній як професіонала, що є внутрішнім стимулом сумлінного набуття ними конкретного військового фаху, формування військового етикету та в кінцевому рахунку – в професійної самоактуалізації у військовій справі як її суб'єкт.

Таким чином, професійні цінності, спрямованість і мотивація складають «логічний ланцюжок» у змісті ціннісно-мотиваційного та суб'єктного компонентів професійної компетентності фахівців, а міцність і стійкість цього «ланцюжка» визначає стійкість професійного вибору і відповідно стійкість професійної компетентності конкретного фахівця. Особливо така стійкість необхідна в екстремальних видах діяльності, коли на перший план у складних ситуаціях виходить морально-духовний аспект професійної діяльності, який підкоряє собі діяльність фахівця, коли вже щось робити, практично, неможливе.

А своєрідне та унікальне сполучення мотивів у постаті кожного офіцера формує його неповторну мотиваційну сферу військово-професійної діяльності, оскільки їх мотивація демонструє бажання бути суб'єктом військово-професійної діяльності. До складу мотивації входить потреба у військово-

професійній діяльності, прагнення бути офіцером. Мотиви військово-професійного вибору розкривають усвідомлені та неусвідомлювані їх військово-професійні наміри, а також ті чинники, які визначають привабливість майбутньої військово-професійної діяльності.

Отже, можемо наголошувати, що мотивація є необхідним для формування військово-професійної компетентності майбутнього офіцера та для його військово-професійної самоактуалізації як суб'єкта професійної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Ціннісно-мотиваційний аспект чи контекст професійного буття фахівців визначає їх ставлення до професійного буття, професійної діяльності як її суб'єкта.

2. Цінності й мотивація обіймають стрижньове місце в структурі професійної компетентності фахівців, особливо в ціннісно-мотиваційному і суб'єктному компонентах; при цьому цінності визначають мотивацію вибору професії, а останні є стійкими та практично сталими психічними професійно важливими утвореннями кожного фахівця, а мотиви та мотивація визначаються власне професійними цінностями, які визначають у свою чергу професійну суб'єктність фахівця.

Перспективи подальших наукових пошуків: обґрунтування критеріїв і показників діагностування ціннісно-мотиваційного компонента професійної компетентності фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галян І. М., Дуб В. Г. Психологічні особливості ціннісно-сміслового розвитку майбутніх педагогів : моногр. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка ; Вид-во ТзОВ «Трек ЛТД», 2016. 192 с.
2. Галузьяк В. М. Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування : автореф. дис. ...канд. психол. наук : спец. 19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія. К. [б.в.], 1998. 17 с.
3. Галустян О. А., Захаренко Л. М., Казміренко Л. І., Юрченко-Шеховцова Т. І. Розвиток внутрішньої мотивації поліцейських до професійної діяльності : метод. реком. К. [б.в.], 2017. 90 с.
4. Звіт з моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/02/03/01/Zvit.z.monitorynhu.pratsevlashtuvannya-2022-02-03.pdf> (дата звернення: 09.06.2022)
5. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Соціологія. 2013. Т. 225, вип. 213. С. 27–30.
6. Підведено підсумки першого моніторингу працевлаштування випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти. Опубліковано 03 лютого 2022 року о 11:49. <https://mon.gov.ua/ua/news/pidvedeno-pidsumki-pershogo-monitoringu->

pracevlashtuvannya-vipusknikiv-zakladiv-vishoyi-ta-fahovoyi-peredvishoyi-osviti (дата звернення: 09.06.2022).

7. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія – [вид. 2-ге, розширене і переробл.]. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 380 с.
8. Рокич М. Методика «Ценностные ориентации». Большая энциклопедия психологических тестов / авт.-сост. А.А. Карелин. М. : Эксмо, 2009. С. 26-28.
9. Савиченко О. М. Ціннісно-мотиваційна регуляція розвитку спортивних здібностей у юнацькому віці. Дис. ...канд. псих. наук : спец. 19.00.07. – Педагогічна та вікова психологія. Волинський нац. ун-т імені Лесі Українки, Луцьк, 2009. 20 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. СПб. : Питер; М. : Смысл, 2003. 860 с.
11. Швалб Ю. Мотиваційні підстави життєдіяльності особистості. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2018. № 1 (8). С. 60–64.
12. Шемигон Н. Ю. Сутність мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2012. № 36. С. 250-254.
13. Ягупов В. В. Аксіологічний вимір європейського освітнього простору та методологічні проблеми українських дослідників у педагогіці. Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції : матеріали міжнар. наук.-метод. конф. (Суми, 29-30 травня 2020 р.) / ред. колегія : В.М. Завгородня, А.М. Куліш та ін. Суми : Сумський державний університет, 2020. С. 51-53. https://drive.google.com/file/d/1ri7rvY_i7d-gk9xPHYi5BWZlqrq-IdmX/view (дата звернення: 09.06.2022).
14. Ягупов В. В. Професійна суб'єктність, суб'єкт військово-професійної діяльності як інтегральний результат професійної підготовки офіцерів. Теорія і практика професійної майстерності в умовах ціложиттєвого навчання: монографія / за заг ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во Рута, 2016. С. 223-233.
15. Biernat M. Motives and Values to Achieve: Different Constructs With Different Effects. *Journal of Personality*. 1989. Vol. 57, Issue 1. URL: https://www.academia.edu/27275802/Motives_and_Values_to_Achieve_Different_Constructs_With_Different_Effects. (Last accessed: 09.06.2022).
16. Lazorko, O., Zhanna, V., Yahupov, V., Valchuk-Orkusha, O., Melnyk, I., & Sherman, M.. The Safety of Professionalization Subjects in Psychological and Neuropsychological Aspects. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021. № 12(1). P. 19-39. <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/168>
17. Oryshchyn L. Młodzi Polacy i Ukraińcy wobec społeczeństwa ryzyka: praca doktorska / Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Lublin, 2016. 177 s.
18. Parks L., Russell P. G. Personality, values, and motivation. *Personality and Individual Differences*. 2009. Vol. 47, Issue 7. P. 675–684.
19. Schwartz Shalom H. Basic Human Values: Theory, Measurement, and Applications. Appeared in *Revue française de sociologie*. 2006. №47/4. P. 929-968. https://uranos.ch/research/references/Schwartz_2006/Schwartzpaper.pdf (Last accessed: 09.06.2022).

Яковишин Руслан Ярославович,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки і психології та інклюзивної освіти
Тернопільського обласного комунального інституту
післядипломної і педагогічної освіти
(м. Тернопіль, Україна)
ruslan29081974@gmail.com
ORCID iD:0000-0002-7882-6545

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДА, А ТАКОЖ ШЛЯХИ ЇЇ КОРЕКЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття розкриває соціально-педагогічні аспекти девіантної поведінки підлітків. Розглядаються методи профілактики та корекції різних проявів девіації. Зосереджується увага на багатовимірності даної проблеми.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітки, профілактика та корекція девіантної поведінки, реабілітація, виховний процес.

The article reveals the socio-pedagogical aspects of deviant behavior of adolescents. Methods of prevention and correction of various manifestations of deviation are considered. The focus is on the multidimensionality of this problem.

Key words: deviant behavior, adolescents, prevention and correction of deviant behavior, rehabilitation, educational process.

Актуальність теми. На сьогоднішній день проблема девіантної поведінки є дуже актуальною, найбільше девіація проявляється в періоди перетворень суспільних систем, коли руйнуються застарілі норми, цінності, стереотипи і люди втрачають орієнтири. Зміни соціальних цінностей, які відбуваються в період реформування політичного та соціально-економічного життя країни, відображаються на всьому населенню України. Проте, на думку соціологів, психологів та медиків найбільш незахищеними є підлітки, молодь та „трудові сім'ї”. Проблеми виховання молоді, які мають певний ступінь соціальної захищеності і соціальної дезадаптації на сьогодні стоять дуже гостро. Це пов'язано з тим, що дезадаптовані діти, які складають так звану групу ризику, часто належать до малозабезпечених, неповних чи „проблемних” сімей.

Недоліки сімейного виховання породжують проблеми при навчанні в школі, конфлікти з педагогами і як наслідок, соціальну дезадаптацію юнака. Аналіз стану кримінальних справ показує, що за останні десять років злочинність серед молодих людей збільшилася в декілька раз, підвищується агресивність, при здійсненні правопорушень.

Виходячи з результатів соціологічних досліджень, спеціалісти представляють факти насилля та жорстокості по відношенню до дітей, особливо

з боку батьків, вчителів, опікунів, вихователів. Саме через це проблема профілактики і корекції девіантної поведінки дуже актуальна для сучасного стану нашого суспільства. Вона має допомогти суспільству відновити контроль за поведінкою, запобігти його розпаду, нейтралізувати відцентрові тенденції.

Постановка проблеми. Суттєвою перешкодою для сучасного виховання є розвиток та поширення негативних явищ, які спричиняють зростання антисоціальних проявів особистості, виникнення різноманітних девіантних та делінквентних форм поведінки (вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки, злочини тощо), що призводять до деградації особистості та зумовлюють необхідність вивчення цієї проблеми.

Аналіз спеціальної літератури дає змогу виявити суперечність проблеми девіантної поведінки неповнолітніх – невідповідність традиційних методів виховання сучасній соціальній ситуації, в якій перебувають діти, що і призводить у багатьох випадках до виникнення різних проявів девіацій.

Сьогодні в суспільстві відбуваються зміни, які потребують переосмислення та заміни сталих систем, тому проблема девіантної поведінки підлітків вимагає дослідження методологічних аспектів, пошуку альтернативних форм роботи з неповнолітніми. Крім того, існуючі програми профілактики й корекції такої поведінки розраховані на вже сформовані відхилення, при цьому в них недостатньо уваги приділено комплексній роботі з підлітковою групою в цілому, у якій перебувають діти з відхиленнями у поведінці.

Проблему девіантної поведінки підлітків достатньо вивчено, проте її актуальність анітрохи не зменшилась. За останні роки складної соціально-економічної ситуації в Україні спостерігається динаміка стрімкого поширення різних аспектів девіантної поведінки. Тенденції зростання кількості неповнолітніх з девіантною поведінкою свідчать про нагальну потребу залучення до її профілактики ширшого кола професійних фахівців. В даний час практичною діяльністю по запобіганню девіантної поведінки в переважній більшості займаються працівники правоохоронних органів, тобто переважає правнича профілактична діяльність. Поряд з цим, майже без уваги залишається соціально-педагогічний аспект цієї проблеми. Одна з причин зазначеного полягає у відсутності цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до здійснення профілактики та реабілітації девіантної поведінки.

Мета статті – висвітлити соціально-педагогічні аспекти девіантної поведінки підлітків, методи та способи профілактики та корекції девіацій.

Виклад основного матеріалу. Під девіантною (від лат. *Deviatio* – відхилення) поведінкою в соціології розуміють дії та вчинки людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам чи визначеним шаблонам і стандартам поведінки

[8, с. 109]. Сутність девіантної поведінки полягає в недотримуванні вимог соціальної норми, у виборі іншого, ніж вона прописує, варіанту поведінки в тій чи іншій ситуації, що призводить до порушення ступеня взаємодії особистості й суспільства, соціальної групи й суспільства, особистості й групи.

Слід зазначити, що відхилення від норми (права, культури, моралі, спілкування тощо) у поведінці можуть трактуватися як позитивні, так і негативні.

Позитивні девіації характеризують нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість, загалом свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства [2; 3; 8].

Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми. У цьому випадку процес соціалізації особистості є порушеним, що проявляється у незбалансованих психічних процесах, неадаптованості, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникання морального й естетичного контролю за власною поведінкою [1–3; 5; 8].

О. В. Змановська виділяє такі характерні ознаки девіантної поведінки:

– багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;

– поведінка зумовлена загальною спрямованістю особистості, а не є наслідком кризової, нестандартної ситуації;

– поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;

– поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча за певних умов може набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо);

– результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточуючим; – має виразну індивідуальну, вікову та статеву своєрідність. Так, не можна назвати девіантною поведінкою вживання нецензурних слів трьохрічною дитиною [3].

В основі девіацій часто-густо лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їх задоволення, помилки у вихованні, негативний життєвий досвід, емоційні проблеми, неадекватність самооцінки і рівня домагань, слабкий розвиток рефлексії, низький рівень адаптивних можливостей, викривлення в когнітивній сфері тощо.

Причинами негативних змін особистості є соціальні та біологічні чинники, які діють не ізольовано, а тісно взаємодіють.

Серед біологічних чинників, що призводять до акцентуації характеру, виділяють: дії пренатальних, натальної і ранніх постнатальних чинників на мозок, який формується; несприятлива спадковість, яка включає в себе певний тип вищої нервової діяльності, алкоголізм батьків, що зумовлює тип акцентуації характеру.

До соціально-психологічних чинників слід зарахувати: особливості виховання неповнолітнього в сім'ї; шкільну дезадаптацію; підліткову кризу; психічну травму. При запобіганні девіації поведінки, на думку психологів О.Є. Личко, В.В. Ковальова, потрібно спрямовувати роботу на чинники (причини), які призводять до виникнення і розвитку типу акцентуації характеру і впливають на можливі відхилення в поведінці.

Профілактика девіантної поведінки – це комплекс заходів, спрямованих на її запобігання. Психолого-педагогічне запобігання – це система профілактичних заходів, пов'язаних з усуненням зовнішніх причин, чинників і умов, що викликають ті чи інші недоліки в розвитку неповнолітніх [7].

Деякі автори всі профілактичні заходи умовно поділяють на загальні й спеціальні. До загальних зараховують політичні й соціально-економічні. Спеціальні заходи базуються на загальних, проте мають деякі особливості при різних формах девіантної поведінки.

Виділяють первинну, вторинну і третинну профілактику девіантної поведінки.

Первинна пропедевтика (запобігання) є наймасовішою та найефективнішою. Заходи первинної профілактики спрямовані на ліквідацію несприятливих чинників (соціальних і біологічних), які впливають на формування девіантних форм поведінки, або на підвищення опору особистості цим чинникам.

Головне завдання вторинної профілактики – раннє виявлення осіб з порушенням у поведінці та проведення заходів, спрямованих на психолого-педагогічну корекцію їхньої поведінки.

Третинна профілактика – проблема цілком медична, спрямована на лікування захворювань, що супроводжуються порушенням поведінки [14].

Прояви девіантної поведінки мають свої особливості для різних вікових груп. Якщо йдеться про соціальну дезадаптацію, то суб'єктами зазначених поведінкових проявів є діти, переважно підлітки. На відміну від неповнолітніх, чий розвиток може супроводжуватися постійною соціальною дезадаптацією, дорослі зазнають соціальної дезадаптації лише тимчасово, внаслідок зміни соціального середовища або свого статусу.

Якщо уявити систему профілактичної роботи школи то передусім відмічаємо, ранню профілактику, яка охоплює наступність і взаємозв'язок в системі «Дитячий садок – початкова школа».

Загальновідома першопричина порушень поведінки учнів – втрата інтересу до навчання. Нерідко в її основі лежить затримка чи порушення розумового, психічного розвитку, педагогічна занедбаність тощо. Як результат, уже в 3 му класі третина учнів відвідує школу без інтересу, кожен десятий – не любить школу, кожен п'ятнадцятий – її ненавидить.

Немає сумніву в тому, що рання профілактика буде дійсно ранньою, якщо вона починається не з моменту зовнішнього прояву негативної поведінки дитини, чи вже скоєних серйозних проступків (що найчастіше спостерігається у підлітковому – 11–16 літньому віці), а з виявлення перших, мало примітних негативних симптомів у стосунках і поведінці дитини та їх якнайшвидшій ліквідації.

Практика доводить помилковість твердження про те, що відхилення у поведінці дітей молодшого шкільного віку – це лише прояв специфічних особливостей даного віку. Насправді ж, якщо вчасно не провести відповідну роботу по виявленню незначних відхилень у моральному розвитку, то в подальшому вони не тільки не зникнуть, а навпаки – нерідко підсилюються і проявляються у вигляді жорстокості, нечесності, схильності до крадіжок, бродяжництва, неповаги до старших і однолітків, негативного ставлення до навчання та інших аномалій.

До вивчення дітей з моральними і поведінковими аномаліями слід підходити дуже обережно і ретельно. Вчителі нерідко припускаються серйозної помилки, аналізуючи негативні прояви дитини, і не шукаючи позитивних якостей особистості, на які можна покластися при вихованні.

Якраз гуманізація навчально-виховного процесу і полягає у вмінні вчителя дати вичерпну оціночну характеристику позитивних рис дитини: інтелектуальних, емоційно-вольових, моральних, поведінкових, динамічних, ставлення до діяльності, її результатів, прояв інтересів і нахилів. Така діагностика дає можливість, виходячи з витоків важковиховуваності, визначити оптимальні шляхи корекції аномальних проявів у поведінці, звести до мінімуму можливість подальшого поглиблення важковиховуваності дитини [4; с. 209].

Першим кроком педагога у реабілітації дитини в класному колективі (а відчуженість невстигаючих найгостріше і найяскравіше проявляється у початкових класах) повинне бути подолання відчуженості учня. І, тут, серйозною перешкодою в успішній корекційній роботі можуть стати такі якості вчителя, як низький рівень емпатії, нетерпимість, невтриманість, відмова від індивідуальних форм роботи, незнання вікових і статевих відмінностей учнів тощо. Особливо діти страждають від конфліктів з учителем, його крику, принизливих зауважень, образ. Приниження гідності учня призводить до формування неадекватної самооцінки (зниженої чи завищеної), яка вже сама по

собі може стати початком відхилень у поведінці. Неуспіх у навчанні негативно впливає на формування характеру і поведінки дитини в цілому.

Враховуючи той факт, що для молодших школярів притаманні такі антигуманні прояви як грубість, капризність, впертість, забіякуватість, байдужість, озлобленість, брехливість та ін. рання профілактика має бути спрямована на корекцію антигуманних рис [9; с. 62].

При цьому, ефективними є ігрові методи, проведення різноманітних етичних бесід, із застосуванням ігрової діяльності.

Мета і зміст таких бесід – нейтралізувати й попередити недостойні вчинки учнів, викликати вдовolenість від наданої комусь допомоги.

Самі заняття будуються так, щоб дитина без особливих зусиль, але послідовно і постійно оволодівала етичними знаннями й умінням застосувати їх у своєму житті і спілкуванні з оточуючими. Вікові особливості дітей вимагають, щоб такі заняття проводились у захоплюючій формі, були емоційними, методично різноманітно побудовані, насичені прикладами і конкретними фактами. Вони не повинні перевищувати 30 хвилин. Найкраще їх проводити 2–3 рази на тиждень в режимі групи продовженого дня.

Зміст етичних бесід має бути спрямований на формування у школярів початкових класів установок на те, що сварки і конфлікти не можна вирішувати з позиції сили. Сильніший той, хто проявляє витримку і розум, виконує свої обіцянки перед батьками, вчителями і друзями, допомагає в сім'ї й несе покарання за підступність і зло. Такі бесіди мають вчити дітей бути не надміру високої думки про себе, визнавати свої помилки, просити вибачення, вчать милосердю і прагненню допомогти іншим. Головне навчити розуміти, що основна цінність для людини – це не матеріальні предмети, а її душа, і за погані вчинки треба відповідати. Вчити любити простоту і довірливість, формувати почуття єдності і поваги до всіх людей, прощати один одному, навіть після заподіяного зла, допомагати дітям не відступати перед труднощами.

Ігрова діяльність – елемент цілісного навчально-виховного процесу, який по суті необхідно відродити в масовій школі шляхом створення ігрових площадок, використання розвиваючих, дидактичних, спортивних, розважальних ігор.

Природа створила дитячі ігри для всебічної підготовки до життя, тому вони мають генетичний зв'язок із усіма видами діяльності людини і виступають як специфічно-дитяча форма пізнання, праці, спілкування, мистецтва, спорту.

Звідси особлива активність і привабливість гри для молодшого шкільного віку. У своїй сукупності розвиваючі пізнавальні ігри повинні сприяти розвитку в дітей мислення, пам'яті, уваги, творчої уяви, спроможності до аналізу і синтезу, розвитку конструктивних умінь і творчості, вихованню спостережливості,

обґрунтованості суджень, навички до самоперевірки; учити школярів підкоряти свої дії поставленій задачі, доводити почату роботу до кінця.

Досвід профілактичної роботи у початкових класах свідчить про значні можливості попередження правопорушень серед учнів засобами гуманізації навчально-виховного процесу на ранньому етапі навчання. Нижня вікова межа ранньої профілактики відносна, однак доцільно розпочинати ранню профілактику відхилень у поведінці уже в старших групах дитячого садка. До цього висновку приходять педагоги, аналізуючи успішність учнів у середніх і старших класах. Вони доводять, що незасвоєння навчального матеріалу і небажання учнів навчатися закладається у початкових класах. У свою чергу, вчителі початкових класів, не заперечуючи того, що фундамент майбутньої радості від такої копіткої праці як навчання залежить, у першу чергу, від них, справедливо наполягають на необхідності спеціальної підготовки дитини до школи, вміння батьків допомогти дитині.

У системі виховання підростаючого покоління важливе місце мають займати попереджувальні заходи, які запобігали б масовій появі важковиховуваних дітей. Варто акцентувати увагу на соціальних передумовах попередження появи «важких» дітей, які мають глобальний характер. До них належать:

- 1) організація здорового суспільства в соціальному і психічному плані;
- 2) забезпечення достатньої психолого-педагогічної культури батьків. Ці основи закладаються ще в шкільному віці виходячи з соціальної об'єктивності, що кожна молода людина має бути насамперед відповідальним батьком чи матір'ю, а потім фахівцем певної галузі;
- 3) створення соціально-педагогічних умов для реалізації та задоволення кожною особистістю своїх інтересів і потреб;
- 4) подолання в суспільстві рецидивів насильства, жорстокості, обмеження поширення масової культури низької якості;
- 5) забезпечення високого соціального статусу вчителя в суспільстві.

Сьогодні у вітчизняній науці сформувалося стійке поняття про те, що відхилення в поведінці, особливо такі його форми, як правопорушення, пияцтво, статева розбещеність, суїцидальні дії, можуть бути у здорових з нервово-психічного боку людей. Такий підхід до проблеми має принципове значення, оскільки багато в чому визначає тактику профілактичних заходів: у першому випадку – це в основному заходи медичного характеру, у другому – заходи виховного та правоохоронного порядку.

Педагогічна корекція девіантної поведінки є частиною більш широкої системи психолого-педагогічних заходів. Вона будується на встановленні психологічного контакту з неповнолітнім, знання типу особливостей характеру,

специфічних для цього віку особистісних реакцій (емансипації, групуванні, самоствердження тощо), компетентності в питаннях та інтересах, близьких неповнолітнім.

На заключному етапі роботи з неповнолітніми проводяться консультативні та психотерапевтичні бесіди для підтримки тих нових форм сімейних стосунків. Основне завдання педагога при цьому повинно полягати в стимулюванні і недирективному орієнтуванні групи й окремих її членів на адекватні форми поведінки [13].

Разом з адекватними вербальними методами на заняттях можуть бути використані і невербальні методи, такі, наприклад, як проєктивний малюнок, психогімнастика, музична терапія та ін.

Отже, для запобігання девіантної поведінки в неповнолітніх використовується первинна профілактика асоціальної спрямованості і вторинна профілактика, для якої, останніми роками, актуальним завданням стало визначення так званих «груп ризику», у які входять неповнолітні з більшою за інших схильні до формування девіантної поведінки.

Запобіганню девіантної поведінки також сприяють: інформаційно-просвітницька робота з батьками; інформаційно-просвітницька робота з педагогами; розвиток у неповнолітніх навичок взаємодії з іншими людьми на основі самоприйняття, саморозкриття і прийняття інших шляхів включення його в соціально-культурне середовище, вивчення психологічного аспекту девіантної поведінки людини. Саме психологічний аспект вивчення девіантної поведінки дає можливість здійснити своєчасну корекцію, а також попередити негативні прояви у конкретної особи.

У якості робочого визначення поняття “психокорекція” вживається наступне: система заходів, спрямованих на виправлення вад особистості та її поведінки за допомогою спеціальних засобів психологічного впливу. Основна відмінність психокорекції від інших впливів, спрямованих на психологічний розвиток людини, полягає в тому, що психокорекція має справу з уже сформованими якостями особистості чи видами поведінки і спрямована на їхню трансформацію; основне завдання - при відсутності чи недостатньому розвитку сформувані в людини потрібні психологічні якості. [11; с. 153].

Психокорекційні заходи повинні бути:

- спеціальними (нормалізація окремих властивостей особистості, а саме: агресивності, ригідності, тривожності, підозрливості, зверхності);
- програмованими (на відміну від імпровізованих);
- симптоматичними (корекція симптомів) із наступним переходом до особистісно-орієнтованих;
- спрямованими на корекцію особистості та її поведінкових особливостей;

- груповими.

Таким чином, психокорекційна робота будується на використанні когнітивних (формування здатності до аналізу ситуації, своїх переживань, до логічного пошуку шляхів розв'язання конфліктів неагресивними методами), емоційно-вольових (рольове розігрування критичних життєвих ситуацій;

навчання конструктивним формам поведінки) та поведінкових (оволодіння техніками саморегуляції для стримування небажаних поведінкових імпульсів) способів корекції.

Методами роботи можуть бути: групова дискусія, рольове програння моделей бажаної поведінки, психогімнастика, ауторелаксація. Ці методи спрямовані на: розвиток групи або особи, розвиток уміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, розуміти інших людей, обирати та реалізувати адекватні форми спілкування, розвиток внутрішньої і зовнішньої свободи; підвищення самооцінки, впевненості у собі; розвиток уяви, уміння нестандартно, оригінально мислити; підвищення пошукової активності орієнтації на активну позицію. Вони є системою спеціально організованої інтенсивної дії, яка допомагає вирішити багато актуальних проблем життєдіяльності людини та використовується для засвоєння нової або корекції старої поведінки [10, с. 31–33].

Ефективність корекції девіантної поведінки залежить від низки умов та факторів, серед яких: формування у дитини об'єму, глибини, дієвості знань про моральні цінності; принципів та норм поведінки; формування правомірності та визначеності ставлення до моральних норм; гуманного ставлення до людини; формування характеру моральних переживань, пов'язаних із нормами чи відхиленнями від них; формування морально-вольових спонук до реалізації моральних вчинків; свідомого морального обґрунтування вибору; розвиток здатності здійснювати моральні дії, проявляти відповідальне ставлення до дійсності; вміння оцінювати поведінку сучасників з позиції чинних норм.

Девіантна поведінка – система вчинків особистості, що виходять за загальноприйняте уявлення про нормативну поведінку у певній сфері суспільних відносин; вона є наслідком викривленого процесу соціалізації і перебудови ієрархії мотивів у напрямі її спрощення та, з часом, домінування одного з них. Психологічні підходи до розуміння механізмів девіантної поведінки базуються на визначенні чинників суб'єктивного характеру, найбільш важливими серед яких є здатність особи до адаптації, цілісність її “Я-концепції”, усвідомлення можливостей самореалізації, ефективність засвоєння соціального досвіду.

Корекція девіантної поведінки – це системна сумісна діяльність щодо нівелювання та подолання такої поведінки, формування здатності вирішувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, з використанням знань, умінь і навичок, життєвого досвіду.

Корекція девіантної поведінки також має суттєві розбіжності, визнаючи теоретично необхідність гуманізації цієї роботи, на практиці все більш застосовують авторитарні та жорстокі методи її корекції, які не мають нічого спільного з принципами психології, педагогіки та гуманізму та, як показало вивчення історії цього питання, мають результати, протилежні поставленій меті. У той же час девіантна поведінка досить часто є першою сходинкою до асоціальних дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев Н. А., Тараканов Ю. В. Асоциальное поведение несовершеннолетних. – Самара, 2001. – 154 с.
2. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.
3. Змановская О. В. Девиантология. – М., 2003. – 228 с. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПНУ.
4. Каменская Н.Л. Привычка к сквернословию и ее профилактика в условиях школы. // Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся. – К., 1989.
5. Козубовська І. В., Товканець Г.В. Особливості професійно-педагогічного спілкування з важковиховуваними дітьми молодшого шкільного віку. – Ужгород, 1999. – 92 с.
6. Кондрашенко В.П. Девиантное поведение у подростка. – Минск, 1988. – 204 с.
7. Личко А.Е. Психопатия и акцентуации характера у подростков. – М., 1999. – 416 с.
8. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії. – К., 2004.
9. Невский И. А. Предупреждение и преодоление педагогической запущенности школьников. – М., 1982. – 212 с.
10. Немченко С.Г. Асертивні права особистості. Психологічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Методичні рекомендації для вчителів, психологів загальноосвітніх шкіл. – Запоріжжя, 2004. – 86 с.
11. Немченко С. Г. Особистісно-орієнтований підхід до педагогічної корекції поведінки акцентуєваних-підлітків девіантів // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції "Теорія і практика особистісно орієнтованої освіти". – Запоріжжя, 2003. – С. 153-157.
12. Потапова О. В. Ігрова діяльність як провідний засіб корекції девіантної поведінки молодших школярів. – Запорізький національний університет // <http://nbuv.gov.ua>.
13. Профилактика и преодоление отклонений от норм поведения у подростков. – Челябинск, 1985. – 34 с.
14. Райский Б.Ф. Условия и причины возникновения и развития отклонений в поведении детей и подростков. – М., 1999.
15. Титаренко Т. М. Возрастные и индивидуальные особенности дисгармоничности развития личности учащихся // Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся. – К., 1989.

Ярош Л. В.,
аспірант,
Інститут професійної освіти НАПН України
E-mail: lyubovyarosh@ukr.net

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ, ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТЕХНІКІВ-ЕЛЕКТРИКІВ У КОЛЕДЖАХ АГРАРНОГО ПРОФІЛЮ

Мета даного дослідження розглянути цілеспрямований розвиток критичного мислення студентів, як чинник формування фахової компетентності майбутніх техніків-електриків у коледжах аграрного профілю. У роботі розкриті завдання освіти з формування особистісного потенціалу студента його критичного мислення.

Ключові слова: критичне мислення, майбутній технік-електрик, фахова компетентність.

The purpose of this study is to consider the purposeful development of students' critical thinking as a factor in the formation of professional competence of future electrical technicians in agricultural colleges. The work reveals the tasks of education in the formation of the student's personal potential of his critical thinking.

Key words: critical thinking, future electrical technician, professional competence.

Модернізація професійної освіти полягає у переході освіти від «знань, умінь та навичок» до «спосіб діяльності», відповідно до завдань, значущих для сфери праці. Сучасний освітній процес має бути спрямований на оволодіння здобувачами освіти відповідними видами діяльності, набуття загальних та професійних компетентностей.

Пропонується зміна ролі студентів у педагогічному процесі, перехід на позицію суб'єктів освітньої діяльності. Суб'єкт професійної діяльності має бути готовим самостійно планувати свою діяльність, здійснювати дії та операції, а отриманий результат вміти співвідносити з метою, також за необхідності коригувати способи діяльності. Принципово інший погляд на роль самої людини в організації власної життєдіяльності в світі докорінно змінює наше уявлення і про функції освіти як соціального інституту, і про критерії продуктивності одержуваного результату.

Якщо освіту розглядати як механізм адаптації до культури, то будь-які трансформації у соціокультурній сфері з неминучістю мають знаходити своєрідне відображення і на рівні соціального освітнього замовлення, і на рівні індивідуальних освітніх запитів.

Виявлення факторів, що сприяють розвитку суб'єктності людини, останнім часом все частіше стає самостійним предметом теоретичних та прикладних психологічних досліджень. Посилення інтернаціоналізації, зростаюча частка

аналітичних і наукомістких видів роботи, розширення інформаційних технологій і нова організація трудової діяльності на основі мереж і команд розширили спектр навичок, необхідних сучасним професіоналам. Роботодавці очікують від фахівців не тільки відповідних знань, а й різних соціальних навичок спілкування та співробітництва, можливості працювати з суміжниками з інших областей та здатності критично відбирати, набувати та використовувати знання. У результаті вимоги до випускників вузів зміщуються від оволодіння виключно академічними або предметними знаннями до розвитку креативності.

Одним із провідних чинників формування фахової компетентності техніків-електриків у коледжах аграрного профілю є *«Цілеспрямований розвиток критичного мислення студентів, здатностей майбутніх техніків-електриків креативного розв'язання проблем щодо розрахунку, проектування та експлуатації електротехнічного устаткування»*.

Високий рівень критичного та креативного мислення є, на думку роботодавців, однією з найважливіших якостей випускників вузів. Вимоги ринку праці відображено у освітніх стандартах. Незважаючи на особливу увагу до критичного мислення, низка досліджень показує, що рівень його розвитку у студентів залишається недостатнім. Особливістю наукових праць з вивчення даного феномену є відсутність конвенційної теоретичної рамки. Через те, що використовуються різні визначення та виділяються різні аспекти цієї складної особистої властивості, інтерпретація результатів таких досліджень стає проблематичною. На основі аналізу найбільш поширених у літературі визначень ми виробили таке визначення: критичне мислення – це сукупність знань, навичок та диспозицій, що дозволяють раціонально аналізувати та оцінювати інформацію для аргументованого прийняття рішень.

Науковці вважають, що критичне мислення – це своєрідний пошук здорового глузду: як розсудити неупереджено, врахувати всі існуючі думки та знайти оптимальне рішення. Погоджуємось з думкою Роберта Енніса, який характеризує критичне мислення як «розумне рефлексивне мислення, спрямоване на прийняття обміркованого рішення чому довіряти і як діяти» [4]. На думку американського педагога Д. Клустера, критичне мислення має низку відмінних ознак [1, с. 37]. По-перше, слід зазначити, що критичне мислення – це мислення самостійне, індивідуальне. Тільки самостійне мислення може бути критичним, оскільки ніхто не може мислити за іншу людину, і кожен, хто навчається, повинен мати свободу на власні висновки з того чи іншого питання.

По-друге, знання та інформація створюють мотивацію, яка допомагає людині мислити критично. Саме завдяки критичному мисленню процес пізнання стає осмисленим та продуктивним.

По-третє, в основі критичного мислення лежить уточнення проблеми, яку необхідно вирішити. Викладачеві необхідно допомогти студентам «розглянути» безліч навколишніх проблем. Таке навчання сприятиме розвитку активного, зацікавленого, критичного ставлення до реальності. По-четверте, критичне мислення – аргументоване мислення. Критично мислячий індивід може знайти власне обдумане та раціональне вирішення того чи іншого питання, а також довести логічність цього рішення.

По-п'яте, говорячи про критичне мислення не можна не згадати про його соціальний характер. Стратегії даної технології дозволяють проводити навчання, ґрунтуючись на принципах співробітництва, партнерства, спільного обговорення. Саме під час обговорень, суперечок, обміну думками людина здатна уточнити свою позицію, переконатися у її правильності. Тому педагоги, що дотримуються цієї технології, на заняттях часто використовують методи парної, групової роботи, а також різні дебати та дискусії.

Таким чином, аналізуючи психолого-педагогічну літературу та визначення різних авторів, можна зробити висновок про те, що критичне мислення має взаємозв'язок з теоретичним та практичним, характеризується здатністю людини самостійно виявити протиріччя, визначити проблему та способи її вирішення.

На необхідність розвитку критичного мислення студентів вказують у своїх роботах багато педагогів і психологів, а саме О. Белкіна-Ковальчук, Н. Вукіна, Н. Дементієвська, Р. Енніс, В. Ільїн, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макінстер, С. Метьюз, О. Московчук, Р. Пол, О. Пометун, В. Савельєв, В. Саул, М. Скривен, І. Сущенко, С. Терно, О. Тягло та ін.. Навчити «мислити критично» стає одним із актуальних завдань у сучасних вузах.

До критичного мислення студенти звертаються під час виконання завдань, оцінювання інформації й для прийняття якогось життєво важливого рішення, формулювання висновків.

Дослідниця формування базових компетентностей майбутніх техніків-електриків А. Подозьорова вважає, що «викладачі загальнотехнічних дисциплін мають змогу розвивати у майбутніх техніків-електриків: критичне мислення (здатність правильно оцінювати об'єктивні умови й свою власну діяльність); самостійність розуму (уміння побачити й поставити нову проблему, а потім її самостійно розв'язати; здатність знаходити нестандартні шляхи вирішення проблеми); здатність міркувати, обґрунтовувати свої судження, доводити істинність висновків» [3, с. 88].

Цілеспрямований розвиток критичного мислення ефективно впливає на формування здатностей майбутніх техніків-електриків креативного розв'язання проблем щодо розрахунку, проектування та експлуатації електротехнічного устаткування, що являється однією із фахових компетентностей техніків-

електриків спеціальності «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка». У практиці підготовки техніків-електриків прикладні задачі «використовуються як метод засвоєння, закріплення, перевірки й контролю теоретичних знань; засіб набуття практичних умінь (експериментування, конструювання, моделювання), навичок професійного самовизначення, реалізації принципу політехнізму, екологічного й економічного виховання» [2]. Поряд із розрахунковими задачами велике значення для розвитку критичного мислення і здатностей до креативного розв'язання проблем мають задачі електротехнічного змісту, що сприяють поглибленню та закріпленню теоретичних знань майбутніх техніків-електриків, розробка і підготовка тематичних проектів, веб-квестів інтегративного змісту, розв'язування задач електротехнічного та виробничого змісту, виконання експериментальних завдань електротехнічного спрямування із залученням засобів ІКТ, аналізу умови й результатів задачі; знаходження можливостей для зміни ситуацій шляхом введення в них нової інформації щодо розрахунку, проектування та експлуатації електротехнічного устаткування.

Черговою умовою успішної реалізації моделі креативної спрямованості навчання виступає вибір спеціальних форм, методів та засобів навчання. Проблема підтримки інтересу до навчання завжди є актуальним питанням серед педагогів. Інтерес до навчання грає велику роль для успішної реалізації завдань освіти, виховання та розвитку студентів. Навчання у системі освітніх установ – необхідний етап підготовки молодого покоління до подальшого життя, професійної діяльності. Розвиток сучасного суспільства процес безперервний, це процес відновлення та ускладнення всіх умов та сторін життя та діяльності людини. Цілі діяльності виражають її соціальну спрямованість і зумовлюють кінцеві результати. Для студента цілі навчання трансформуються у мотиви. Найбільш характерними та значущими мотивами є пізнавальні, саме вони роблять студентів більш «відкритими» для навчання.

Мотивація (від англійського слова *motivation*) – стан мозку людини, що спонукає до дії, що спрямований на задоволення відповідних потреб, інтересів і бажань. Крім цих трьох внутрішніх факторів мотивації та поведінки людини, до складу мотиваційної структури особистості більшості людей входять також ідеали, мрії та переконання.

Мотивованість вчення студента – це психологічна характеристика інтересу студента до засвоєння знань, до власного розвитку, самовдосконалення. У першому випадку як спонукачі до навчання виступають мотиви, пов'язані з необхідністю продемонструвати певні знання, вміння та навички під час складання заліків, іспитів, курсових робіт тощо. Все це зовнішня мотивація навчання, оскільки вона не торкається глибинних основ особистості студента, не розрахована на його розвиток та самовдосконалення. Інший вид мотивації –

внутрішня, особистісна. Вона пов'язана із потребою самовдосконалення людини, безпосередньо спрямована на розвиток її особистості, здібностей, на моральне та інтелектуальне зростання.

Внутрішня сторона навчальної діяльності – це розумові операції та дії, які виконує студент у процесі навчання. Вона включає такі важливі психологічні процеси як сприйняття, запам'ятовування, уявну переробку відтворення матеріалу та багато іншого. Дуже часто педагоги – психологи звертають увагу на інертність, пасивність та неухважність студентів на заняттях. Слабка успішність викликана несприятливими для пізнавальної діяльності якостями розуму. Це недбайливість, нестійкість уваги, розсіяність, несвідомість мисленнєвої діяльності.

Необхідно організувати процес навчання так, щоб викликати у студентів інтерес, прагнення до знань, підвищити якість підготовки майбутніх спеціалістів. Слід також враховувати, що знання, вміння, практичні навички, морально-практичні, психологічні якості, які сформувалися під час навчання у коледжі, стануть основою у формуванні особистісних якостей студента і зможуть полегшити йому процес адаптації у професійної діяльності.

Навчальна мотивація складається з оцінки студентами різних аспектів навчального процесу, його змісту, форм, способів організації з погляду їх особистих індивідуальних потреб та цілей, які можуть збігатися чи не збігатися з цілями навчання. Як відомо, провідним мотивом діяльності студентів є мотив спілкування. Найбільш повно він може виявлятися через творчий підхід до навчання, виховання через нетрадиційні, активні форми навчання, які передбачають вільне спілкування, розкутість, обігрування життєвих ситуацій, підготовку самостійних завдань на вибір. Якість підготовки будь-якого спеціаліста в сучасних умовах визначається не тільки рівнем його знань, а й професійними вміннями, що дозволяють йому творчо вирішувати виникаючі проблеми, активно взаємодіяти з людьми на основі встановлення суб'єктних відносин. Одним з найбільш важливих моментів у підготовці фахівця у коледжі є та взаємодія, яка складається між викладачем та студентом: вступаючи в суб'єктні відносини та будучи їх активним учасником, студент починає сприймати реалізовані способи спілкування як норму, як свій індивідуальний вибір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клустер Д. Что такое критическое мышление? Перемена: Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. 2001. №4. С. 36–40.
2. Мельник Ю. С. Задачі прикладного змісту з фізики у старшій школі: навч.-метод. посібн. Київ : Педагогічна думка, 2013. 113 с.
3. Подозьорова А.В. Формування базових компетентностей майбутніх техніків-електриків у політехнічних коледжах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2017. 274 с.
4. Ennis, R. H. «Critical Thinking Assessment», Hampton Press, 2003.

Ясточкіна І. А.,
канд. психол. наук,
доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
i.yastochkina@gmail.com

РОЗВИТОК ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовано особливості розвитку духовного потенціалу особистості в освітньому процесі. Наведено наукові підходи до трактування понять «потенціал особистості», «духовність», «духовний потенціал», зазначено їхні характеристики. Виокремлено роль духовного компоненту, закладеного в основу освіти. Узагальнено напрями дослідження розвитку потенціалу особистості в освітньому середовищі. Наголошено на необхідності розвитку духовного потенціалу у здобувачів освіти в сучасних умовах.

Ключові слова: потенціал особистості, духовність, духовний потенціал, розвиток духовного потенціалу, освітній процес.

The article analyzes the peculiarities of the development of the spiritual potential of an individual in the educational process. Scientific approaches to the interpretation of the concepts of «personal potential», «spirituality», «spiritual potential» are given, and their characteristics are indicated. The role of the spiritual component laid down in the basis of education is singled out. Emphasis is placed on the need to develop the spiritual potential of students in modern conditions.

Key words: personality potential, spirituality, spiritual potential, development of spiritual potential, educational process.

В період глобальних суспільних змін до особистості висуваються нові вимоги, які зумовлюють необхідність її постійного розвитку, саморозвитку. У зв'язку з цим визначальною стає потреба максимально повної реалізації індивідуальних задатків та здібностей, стимулювання самореалізації людини. Освіта у цьому процесі посідає важливе місце [6].

Розвиток духовного потенціалу особистості є однією з найважливіших умов існування та розвитку як окремого суспільства, так і людства в цілому [9].

Наукова площина аналізу проблеми потенціалу особистості є надзвичайно широкою, її дослідження лежать на межі багатьох наук філософії, психології, педагогіки, соціології, соціальної роботи тощо. В психолого-педагогічній науці потенціал особистості частково описується в наступних психологічних термінах: «неактуалізовані можливості, задатки, здібності, потреби, ціннісні орієнтації, якості особистості, нахили, приховані структуровані ресурси, резерви, творчі імпульси, внутрішня енергія, продуктивні сили, потреби пізнання самого себе та інших» [5]. Крім цього, потенціал особистості пов'язується з процесами актуалізації, реалізації, розгортання, відтворення, розкриття, втілення,

сходження до самого себе, прагнення «вийти за власні межі», самотворення, самовираження, самоствердження, самореалізації, розвитку (інтерактивного, рольового, соціокультурного), інтеріоризації [5].

У контекст поняття «потенціал особистості» покладено розуміння його як системного, інтегративного утворення особистості, яке включає ряд структурних складових, що зумовлюють: «здатність особистості виходити зі стійких внутрішніх критеріїв, орієнтуватися у своїй життєдіяльності, зберігати стабільність діяльності та смислових орієнтацій на фоні тиску зовнішніх умов (Д. Леонт'єв, В. Маралів, С. Головін, Д. Гудінг); формувати систему відносин людини до зовнішнього світу і до самої себе (В. М'ясищев); успішність людини в різних видах діяльності в контексті життя в цілому (М. Каган, І. Ашмарін); ступінь розвиненості здібностей особистості та можливостей їх реалізації (М. Алексеєнко, Г. Зараковський); успішність адаптації (А. Богомолів, С. Добряк, Н. Коновалова, В. Кулганова, А. Маклаков, О. Резнікова, Р. Свиначенко, Н. Старинська)» [5, с. 408].

Типологія потенціалу особистості визначається в залежності від форм життєдіяльності. Зокрема, дослідники оперують наступними термінами: адаптаційний потенціал; соціально-психологічний потенціал; інтелектуальний потенціал; потенціал самореалізації; моральний потенціал; особистісно-розвивальний потенціал; культурний потенціал; комунікативний потенціал; комунікативно-особистісний потенціал; аксіологічний потенціал; творчий потенціал; духовний потенціал; духовно-творчий потенціал; лідерський потенціал, управлінський потенціал тощо [5].

Дослідники наголошують на існуванні двох якісних станів потенціалу особистості: актуалізований та потенційний (М. Алексеєнко, Г. Зараковський, О. Штепа). «Актуалізований стан забезпечується актуальними особистісними ресурсами – реалізовані здібності, знання, уміння навички, які людина надбала в процесі власного життєвого досвіду і реалізує в ході життєдіяльності. Потенційний стан включає в себе потенційні особистісні ресурси – нереалізовані здібності (задатки), сукупність цінностей, продуктів мисленнєвої діяльності, ментальних і поведінкових стратегій, внутрішніх станів, настанов, які можуть бути використані людиною для досягнення певної мети» [5, с. 409].

Зарубіжні психологи досліджували поняття «потенціал»: у термінах особистісних достоїнств характеру і базових чеснот (К. Петерсен, М. Селінгман); психологічного благополуччя (К. Ріф); як поведінковий потенціал (Дж. Роттер); для опису залежності мотиваційних особливостей (Д. Берлайн); для опису психологічної сили, що діє на суб'єкт у напрямку до цільової галузі (К. Левін) [5].

Представниками гуманістичної психології потенціал визначається як особистісне утворення, що підлягає актуалізації або реалізації в процесі

розвитку, який відбувається автоматично. Потенціалом наділена кожна людина, індивідуальні відмінності полягають лише в ступені його розкриття [11].

У вітчизняній науці в дослідженнях феномену потенціалу використовуються такі терміни: «енергопотенціал людини» (С. Максименко), «потенціал індивідуального буття» (І. Маноха), «потенціал самореалізації» (М. Садова), «вчинковий потенціал» (Я. Кальба) [5; 6].

Вітчизняні дослідники В. Міляєва, Н. Лебідь, Ю. Бреус пропонують таку структуру потенціалу особистості:

1. «мотиваційний блок – особистісні властивості, що визначають і спрямовують реалізацію та розкриття потенціалу (інтереси, цінності, потреби, цілі);

2. стильовий блок – особистісні властивості, що забезпечують регуляцію зусиль та поведінки в процесі розкриття та реалізації потенціалу (особливості структури діяльності, вольові якості, стиль саморегуляції, локус контролю тощо);

3. інструментальний блок – особистісні властивості, що визначають потенційні ресурси особистості (задатки, досвід: неактуальні набуті знання, уміння, навички; знання, уміння, навички недостатнього рівня розвитку)» [5, с. 412].

Узагальнюючи вищезазначене, можна виділити основні властивості потенціалу особистості:

«потенціал розглядається як інтегративна системна характеристика, що включає в себе набір індивідуально-психологічних властивостей. Їх кількість різниться у різних дослідників і залежить від виду потенціалу;

потенціал проявляється в процесі подолання особистістю несприятливих умов її розвитку та зумовлює успішність психічної адаптації;

потенціал визначається операціонально через успішність самореалізації в тій чи іншій діяльності (професійній, навчальній тощо);

потенціал пов'язаний з віково-психологічними особливостями особистості, при цьому власна активність особистості виступає як умова, що регулює міру реалізації потенційних можливостей;

потенціал особистості має два якісних стани, які забезпечуються ресурсами особистості: актуалізований та потенціальний» [5, с. 410].

Духовність (від лат. Spiritus – найтонший подих) – «специфічна людська якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття та зумовлює прагнення особистості до вдосконалення внутрішнього і зовнішнього світу, спрямовує її до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра та Істини» [9, с. 25].

Духовність особистості за визначенням М. Боришевського – це «багатовимірна система, складовими частинами якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, у яких у формі ціннісних орієнтацій відбиваються її найбільш актуальні морально релевантні потреби, інтереси,

погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності» [1, с. 12].

Поняття «духовний потенціал» висвітлювали у роботах І. Дзюба, Л. Коган, М. Савчин, Л. Хомич, Н. Шевченко, З. Шевчук. Духовність вважають «суто людською характеристикою, що відрізняє людину від тваринного світу розвитком самосвідомості, гуманізмом, ціннісною спрямованістю на Красу, Добро та Істину, усвідомленням життєвих смислів, прагненням до самовдосконалення» тощо [9, с. 23].

У змістовому вимірі духовний потенціал визначається «спрямованістю особистості на вищі духовні ідеали, цінності та смисли, зокрема, естетичні, гуманістичні, екологічні, пізнавальні, самовдосконалення та самореалізації. У функціональному вимірі духовний потенціал характеризує вищий ступінь людської самоорганізації, який позначається високим рівнем свідомості, самосвідомості та вольової саморегуляції особистості. Він є силою Духа людини і в людині, що зумовлює свідому стійкість, непохитність, рішучість, відданість власному покликанню, життєвій місії» [9, с. 29].

Е. Помиткін визначає наступні провідні психологічні механізми актуалізації духовного потенціалу особистості: ідентифікація, децентрація, рефлексія, трансценденція та усвідомлення буттєвої єдності [9, с. 62].

Серед найважливіших характеристик духовного розвитку виокремлюються наступні:

- духовний потенціал, який інтегрує вольові якості характеру та духовну спрямованість особистості;

- розподіл духовного потенціалу у структурі особистості; орієнтація особистості на духовні цінності: гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації [4; 9].

Освітній процес згідно із статтею 47 Закону України «Про вищу освіту» – це «інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» [10].

Згідно з О. Олексюк з погляду цілісності людини освітній процес розглядають як конструкт, спрямований на розвиток сутнісних духовних сил особистості в напрямі саморозвитку і самоорганізації. Погляди такої людини відзначаються «прогностичним підходом, орієнтацією на позитивні тенденції життя та професійні досягнення». У рамках антропологічного підходу розвиток духовного потенціалу особистості в освітньому процесі проголошується основним пріоритетом [7].

Духовний компонент, закладений в основу освіти, стане тим наріжним каменем, який підніме освіту на засадах інтегративності, міждисциплінарності, цілісності задля розвитку духовного потенціалу особистості. Саме така особливість освіти дає змогу сподіватися, що майбутні професіонали будуть носіями творчої ініціативи й громадянської активності.

Освітній процес об'єднує три складові: навчальний процес, науковий процес та виховний процес. Освітній процес базується на принципах науковості, гуманізму, демократичності, безперервності та ступеневості освіти, незалежності від втручання будь-яких політичних партій, інших громадських та релігійних організацій. Освітній процес організовується з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання. При цьому він орієнтується на формування освіченої, гармонійно розвинутої особистості, здатної до постійного оновлення знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін і розвитку в соціально-культурній сфері, в галузях техніки, технологій, системах управління та організації праці в умовах ринкової економіки [8].

Дослідження розвитку потенціалу особистості в освітньому середовищі відбуваються у таких напрямках:

- розвиток творчого потенціалу особистості з урахуванням її вікових особливостей;
- дослідження професійного потенціалу особистості, умов і шляхів його реалізації у процесі професійного навчання з метою професійного та особистісного зростання;
- розвиток особистості та реалізація її потенціалу з позицій акмеологічного підходу;
- вивчення особистісно-розвиваючого потенціалу освітнього середовища («педагогічний потенціал», «освітній потенціал», «виховний потенціал», «дидактичний потенціал», «духовний потенціал» тощо) [6].

На думку науковців (Т. Куйдіна, А. Усманова) процес формування духовності, розвитку духовного потенціалу у закладі вищої освіти буде ефективним за таких умов, як: доповнення інформаційно спрямованих дисциплін валеологічними знаннями, які сприяють «розкриттю духовного потенціалу особистості студентів, формуванню духовних цінностей; організація підготовки молодих фахівців на принципах особистого орієнтованого підходу, який сприятиме активізації духовного потенціалу й духовному самовираженню студентів» [3].

Таким чином, професійна та вища освіта має забезпечити фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянами освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх нахилів, інтересів і здібностей [6].

Розвиток потенціалу особистості загалом та духовного зокрема, сприятиме формуванню активної життєвої позиції, забезпечить успішну соціальну адаптацію молоді людини, налагодження гармонійної взаємодії із соціумом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський М., Шевченко О., Володарська Н. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2011. 200 с.
2. Коханова О.П., Столярчук О.А. Особистісний потенціал як засіб самореалізації сучасної молоді. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості. С.189-196.
3. Куйдіна Т. М., Усманова А. І. Вивчення духовного потенціалу особистості студентів. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/3987/2/Kuidina%2C%20Usmanova.pdf> (дата звернення: 25.09.2022).
4. Мельничук І. Я. Ціннісні орієнтації як чинник розвитку духовного потенціалу в підлітковому віці. Теорія і практика сучасної психології. №4. Т. 2. Запоріжжя, 2019. С. 50–55. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/part_2/12.pdf (дата звернення: 25.09.2022).
5. Міляєва В. Р., Лебідь Н. К., Бреус Ю. В. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2013 р.). Кам'янець-Подільський, 2013. № 20. С. 405-415.
6. Міляєва В. Р., Лебідь Н. К., Бреус Ю. В. Розвиток потенціалу особистості в умовах сучасного освітнього середовища. Вісник Одеського національного університету. Одеса : «Астропринт», 2013. Т. 18, Вип. 23: Психологія. С. 53-60 URL: https://www.researchgate.net/publication/340488215_Rozvitok_potencialu_osobistosti_v_umovah_sucasnogo_osvitnogo_seredovisa (дата звернення: 25.09.2022).
7. Олексюк О.М. Розвиток духовного потенціалу особистості у постнекласичній мистецькій освіті : монографія. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 268 с.
8. Організація освітнього процесу. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/osvita/organizatsiya-osvitnogo-protsesu/> (дата звернення: 22.09.2022)
9. Помиткін Е.О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
10. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 22.09.2022)
11. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 160 с.

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ
СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ:
МІСІЯ НАУКИ І ОСВІТИ**

МАТЕРІАЛИ
Всеукраїнської міжгалузевої
науково-практичної онлайн-конференції
29 вересня – 1 жовтня 2022 року

Підписано до опублікування: 24 жовтня 2022 року.
Умов.-друк. арк. 83,93. Електронне видання.
Зам. № 0310

Видавництво Інститут обдарованої дитини НАПН України
вул. Січових Стрільців, 52-Д, м. Київ, 04053
тел./факс.: (044) 481-27-27
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія
ДК № 6081 від 14.03.2018 р.